

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ
ΔΕΛΤΙΟΝ

Τ Ο Μ Ο Σ 35 (1980)

ΜΕΡΟΣ Β' 1 - ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑ, 1988

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ ΤΟΥ ΑΔ

ΟΛΓΑ ΤΖΑΧΟΥ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ: Έφορος Αρχαιοτήτων

ΜΥΡΤΑΛΗ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ: Έφορος Αρχαιοτήτων

ΠΕΤΡΟΣ ΚΑΛΛΙΓΑΣ: Έφορος Αρχαιοτήτων

ΧΡΗΣΤΟΣ ΝΤΟΥΜΑΣ: Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ: Έφορος Αρχαιοτήτων

© ΤΑΜΕΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ 57, ΑΘΗΝΑ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΕΥΑΓΓ. ΚΥΠΡΑΙΟΥ

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΚΔΟΣΗΣ: ΕΛΕΝΗ ΛΙΤΙΝΑ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ: ΜΑΡΙΛΕΝΑ ΒΑΒΟΥΡΗ - ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΤΖΑΝΕΡΟΥ

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΡΟΥΛΑ ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΚΗ

ΦΩΤΟΣΥΝΘΕΣΗ, ΦΙΛΜΣ, ΕΚΤΥΠΩΣΗ: COMTEKO Ε.Π.Ε.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

**ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ
ΔΕΛΤΙΟΝ**

ΤΟΜΟΣ 35 (1980)

ΜΕΡΟΣ Β' 1 - ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑ, 1988

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ.....	Σελ.	1
ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ (Πίν. 1-3).....	»	1-2
ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ (Πίν. 4).....	»	3-4
ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ		
Έκθεση τοιχογραφιών. Έκθεση συλλογής Λοβέρδου. Άλλες δραστηριότητες (Νέα αποκτήματα του μουσείου, εργαστήριο) (Πίν. 5-8).....	»	5-8
Α΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ		
Εργασίες στα μνημεία (Διονυσιακό Θέατρο, Πρότυλο κλασικής εποχής στην ανατολική πάροδο και το ανατολικό άκρο της σκηνής, Ιερό του Διονύσου, Περικλείο Ωδείο και τα πλησίον χορηγικά μνημεία, Στοά του Ευμένους, Οχυρώσεις και καταστροφή του Διονυσιακού Θεάτρου, Παρθενών, Βιβλιοθήκη Αδριανού) (Σχέδ. 1-5· Πίν. 9-16).....	»	9-22
Γ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ		
Μουσειακές εργασίες (Οδός Άρεως 3, Ακαδημία Πλάτωνος). Ανασκαφικές εργασίες: Αθήνα (1. Οδός Κυδαθηναίων, 2. Οδός Ευριπίδου 28, 3. Οδός Σουρή 3, 4. Γήπεδο Μακρυγιάννη, 5. Οδός Τάκη 16, 6. Οδοί Ψύλλα και Αμαλίας, 7. Οδός Λεμπέση 29, 8. Οδοί Μαργαρίτη και Παρασκευοπούλου, 9. Οδός Βασίλης 19-21, 10. Οδός Φαλήρου 9-11, 11. Οδός Ιγγλέση και Σισμάνη 2-4, 12. Οδός Δημητρακοπούλου 44-46 και Δράκου, 13. Οδός Δημητρακοπούλου 106, 14. Οδός Βλαχάβα 6, 15. Οδός Καλλιρρόης - Περαιβού και Κοκκίνη 43-45, 16. Οδός Διπύλου 5-7-9, 17. Οδός Καλλικλέους, 18. Οδός Μυκάλης 43-45, 19. Οδός Μαραθωνομάχων 52-54, 20. Οδός Αλικαρνασσού 94, 21. Αρχαιολογικός χώρος «Περιπάτου» ή «Διδασκαλείου» Ακαδημίας Πλάτωνος). Μέγαρα (1. Οδός Σιφνίδων 71, 2. Οδός Θερμοπυλών 87 και Α. Ρούσσου, 3. Οδός Χειμάρρας 6, 4. Οδός Σουρή 8, 5. Οδός Σιφνίδων 11, 6. Οδός Χρ. Μωραϊτή 49Α, 7. Οδός Σπ. Μιχοπούλου 27-29, 8. Οδός Ευπαλίνου 34, 9. Οδός 28ης Οκτωβρίου 239, 10. Οδός Αγίου Αντωνίου 5 και Δαμασκηνού, 11. Οδός Θεοκόσμου 9, 12. Οδός Αγίας Λαύρας 4, 13. Οδός Αιόλου 33, 14. Οδός Αγίας Παρασκευής 13, 15. Οδός Τζαβέλλα 61, 16. Οδός Θησέως 28, 17. Οδός Φειδίου 5, 18. Οδός Π. Γεωργακή 2 και Πλατεία Βασ. Κωνσταντίνου, 19. Οδοί Βύζαντος 62 και Μελ. Ζαχαρία, 20. Οδός Σωτήρος 27, 21. Οδός Βασ. Γεωργίου Β΄ 14, 22. Οδός Πλουτάρχου 11, 23. Έξω Βρύση Μεγάρων (Έργα ΟΤΕ). Αλεποχώρι (Σχέδ. Α΄ και 1-12· Πίν. 17-20).....	»	23-55
Β΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ		
Πειραιάς (Οδός Ελευθ. Βενιζέλου 71-Α. Ράλλη, Οδός Μπόταση 44, Οδός Μαυροκορδάτου 44, Οδός Τομπάζη 31, Οδός Σπ. Τρικούπη - Ευκλείας, Οδός Ανδρούτσου 34-40, Οδός Σαχτούρη 32, Οδός Ελ. Βενιζέλου και Αλκιβιάδου 80, Οδός Φλέσσα 67-69, Οδός Λ. Ράλλη - Ολυμπίας, Οδός Νεωρίων 139, Οδός Μπουμπουλίας 24, Οδός Βασ. Γεωργίου - Λ. Ράλλη, Οδός Βασ. Κωνσταντίνου 82 - Λεωσθένους, Οδός Ηροδότου 47, Οδός Ευεργετών 29-31, Οδός Βαλαντίου 17-19, Οδός Εμ. Στάη 3-5-7, Οδός Τομπάζη 29, Οδός Δεληγιώργη 138, Οδός Καραϊσκού 175, Οδός Ομηρίδου 8, Οδός Εθνικής Αντιστάσεως - Ιπποδαμείας - Γούναρη, Οδός Διστόμου 9, Οδός Ηροδότου 23, Οδός Φραγκιαδών 50 - Λέκκα, Οδός Κολοκοτρώνη 118), Γλυφάδα (Οδός Κύπρου, Οδός Θεμιστοκλέους, Οδός Ιωάν. Μεταξά, Οδός Αιγίνης, Ο-		

δός Δημητσάνας και Καλαβρύτων, Οδός Σοφοκλέους και Υμηττού, Οδός Καστελλορίζου, Οδός Βουτυρά, Οδός Παπαφλέσσα, Οδός Διγενή 50, Οδός Νικηταρά, Οδός Κολοκοτρώνη, Λεωφ. Καλύμνου Ο.Τ. 152, Οδός Καλύμνου, Οδός Κολοκοτρώνη (οικόπεδο Βουρεξάκη), Οδός Κολοκοτρώνη (οικόπεδο Μιχαλαρέτου), Οδός Ρόδου και Βασ. Γεωργίου, Οδός Σπετσών, Οδός Λειψών, Οδός Ιωάν. Μεταξά, Οδός Άρεως). Βάρκιζα (Οδός Σύρου και Αθηνάς, Οδός Αντιοχείας 37). Βάρη (Οδός Αγίας Λαύρας 23). Λαύριο (Οδός Αναπαύσεως), Λιμάνι Πασά - Λεωφόρος Αθηνών - Λαυρίου - Σουνίου (Οικόπεδο Παπανικολάου-Γκολφινόπουλου, Οικόπεδο Μαρινάκη-Βρεττού), Λεγραινά (Χάρακας), Ανάβυσσος (Παραλία Αγίου Νικολάου). Αχαρναί (Μονοπάτι (οικόπεδο Νικ. Χρονόπουλου), Λυκότρυπα, Οδός Δημ. Βαρελά, Λυκότρυπα (Ο.Τ. 307), Μενίδι (Οδός Λιοσίων και Σαλαμίνας), Σκάλα Ωρωπού (Ντουλάπι, Οδός Πινδάρου 10, Λεωφόρος Αθηνών, Οδός Αθανασίου Διάκου 5), Νέα Μάκρη (Οδός Αισχύλου), Μαραθώνας (θέση Σκάλεζα), Σαλαμίνα (Οδός Μπουμπουλίνας 18 και Κύπρου, Οδός Ήρας-Ανώνυμος Οδός, Λεωφόρος Σαλαμίνας 64, Οδός Βασ. Μελά, Οδός Τεύκρου 7 (6), Οδός Κανάρη 7 και Ευριπίδου, Οδός Εισοδίων 3 και Καλογιάννη, Οδός Εισοδίων 66 (68), Ανώνυμος οδός (μεταξύ Νεωρείων και λεωφόρου Σαλαμίνας), Λεωφόρος Σαλαμίνας 70, Τύμβος Σαλαμίνας (Οδός Κ. Παλαμά και Εισοδίων της Θεοτόκου), Αίγινα (Οδός Λεων. Λαδά και Λάμπωνος, Οδός Ι. Κάτσα και Μυρτιδιωτίσσης, Άγιοι Ασώματοι, Χαλικάκι, Κάμπος - Μύλων, Μέθανα, Πόρος (Σχέδ. 1-7· Πίν. 21-26).....	Σελ. 56-96
---	------------

1η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασθηλωτικές εργασίες. Νομός Αττικής: Αθήνα (Άγιος Νικόλαος Ραγκαβάς, Αρχοντικό Πολυγνώτου 2), Κάλαμος (Άγιος Νικόλαος), Καλύβια (Άγιος Γεώργιος), Κουβαράς (Υπαπαντή), Μαρούσι (Ναός Εισοδίων Θεοτόκου (Παναγία Νερατζιώτισσα), Μονή Αγίου Ιεροθέου), Σπέτσες (Μουσείο). Συντήρηση τοιχογραφιών - ψηφιδωτών: Μαρκόπουλο (Αγία Θέκλα), Καλύβια (Άγιος Γεώργιος, Άγιος Πέτρος), Τροιζήνα (Παλιοχριστιανική βασιλική), Μαρούσι (Ναός Εισοδίων Θεοτόκου, Παναγία Νερατζιώτισσα). Νομός Πειραιώς: Κύθηρα. Συντήρηση Μνημείων. Τοιχογραφίες: 1. Άγιος Ανδρέας στο Λειβάδι, 2. Άγιος Νικόλαος στο Καψάλι, 3. Άγιος Αντώνιος στο Κατούνι, 4. Άγιος Δημήτριος στα Καμπιάνικα. Εικόνες. Παραδοσιακοί οικισμοί - Περιβάλλον μνημείων. Νομός Βοιωτίας: Αντίκυρα. Νομός Εύβοιας: Χαλκίδα (Αγία Παρασκευή) (Σχέδ. Β´ και Γ´ Πίν. 27-31).....	» 97-101
--	----------

Δ´ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Νομός Κορινθίας. Ανασκαφικές εργασίες: Κάτω Αλμυρή, Αρχαία Κόρινθος (Οικόπεδο Ι. και Π. Βάθη, Οικόπεδο Ι. Μπαρτζή, Οικόπεδο Κ. Λιάκουρα), Περαχώρα (Σκάλωμα). Νομός Αργολίδας. Ανασκαφικές εργασίες: Άργος (Οδός Ατρέως, Οδός Φορωνέως και Καραγιάννη, Γωνία οδού Ατρέως και παρόδου Θεάτρου, Πάροδος Φορωνέως 73, Οδοί Αγίου Δημητρίου και Καποδιστρίου, Πάροδος Άγγελου Γεωργαντά 45, Πάροδος Ασπίδος, Πάροδος Ηρακλέους, Πάροδος Διομήδους, Οδός Φορωνέως 29, Οδός Καποδιστρίου, Οδός Διομήδους, Καπαρέλλι, Μύλοι (Οικόπεδο Καραγιάννη, αγρός Κωτσοπούλου), Σκαφιδάκι (Μεγάλα Λιθάρια), Χώνικας (Χαρχάρα, Κοκκινιά), Πασάς ή Ίναχος (Αγία Μαρίνα), Σχινοχώρι (Σύνορο), Αρχαία Τίρυνς (Οικόπεδο Αγροτικών Φυλακών) (Σχέδ. Ι-ΙΙ· Πίν. 32-41).....	» 102-125
Argos (Thermes A, Secteur de l' agora, Salle hypostyle, Rue Atreos, Larissa) (Pl. 42-43).....	» 125-128
Ancient Corinth (The Fifth Century Race-Course, The Second Classical Race - Course, the third and second century Race-Course, Conclusions, The Ring for Westling, Boxing and the Pankration, Mummian Destruction and the Roman Colony). Excavations at Nemea (Pl. 44)	» 128-132

Ε´ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Χώροι και μνημεία (Μουσεία). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Λακωνίας: Σπάρτη (Οικόπεδο Σαυρόπουλου, Οικόπεδο Δ. Χατζηδημητρίου, Οικόπεδο Σάλαρη - Κεφαλόπουλου, Οικόπεδο	
---	--

Πολυχρονάκου, Οικόπεδο Ε. Στρατάκου, Οικόπεδο Λαμπρινού και Ξανθάκου, Οικόπεδο Δ. Κουτσόγιωργα, Χώρος Λεωνιδαίου, Οικόπεδο Θ. Βλάχου, Οικόπεδο Δημ. και Αθαν. Μόρφη, Οικόπεδο Γ. Χαραλαμπίκου, Οικόπεδο Βασιλικής Δημ. Γερόντζου, Οδός Παντελεήμονος (Οικόπεδο Ηλία Τσαρουχά), Οικόπεδο Χ. Κρητικού, Οδός Ορθίας Αρτέμιδος (οικόπεδο Ι. Σταθόπουλου), Οδός Κύπρου και Τριακοσίων (οικόπεδο Ι. Νικολέτου), Γύθειο (οικόπεδο Π. Λιβεράκου), Ελληνικό Κυνουρίας (Σχέδ. 1-5· Πίν. 45-56).....	Σελ. 133-153
Sparta: Menelaion (Fig. 1-3; Pl. 57-58).....	» 153-157

5η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Λακωνίας: Σπάρτη (Οδός Ξενοφώντος). Νομός Μεσσηνίας: Χανδρινός (Θέση Αγία Μαρίνα). Στερέωση μνημείων-διαμόρφωση χώρων. Νομός Λακωνίας: Μυστράς, Γεράκι (Ναός Θεοφανείων στο Κάστρο, Ναός Αγίου Νικολάου). Νομός Μεσσηνίας: Μεθώνη (Φρούριο, Ναός Αγίου Βασιλείου), Πύλος (Στρατώνες Μαιζάνα στο Νιόκαστρο). Νομός Αργολίδας: Ναύπλιο (Αγία Μονή Αρείας), Άργος (Ναός Τιμίου Προδρόμου). Συντήρηση τοιχογραφιών - ψηφιδωτών. Νομός Λακωνίας: Μυστράς (Ναός Παντάνασσας, Ναός Μητροπόλεως (Άγιος Δημήτριος), Ερειπωμένο παρεκκλήσι (επάνω από την Πύλη της Μαρμάρας), Βρέσθena (Καθολικό μονής Βρεσθενίτισσας), Γκοριτσά (Ναός Ταξιαρχών), Βασαράς (Παρεκκλήσι Αγίου Ιωάννη Προδρόμου (σε σπήλαιο), Χρύσαφα (Ναός Αγίου Νικολάου), Μονεμβασιά (Ναός Αγίου Ανδρέα), Πανηγυρίστρα (Αλαϊμπεη) Ναός Αγίου Γεωργίου), Μυρτιά (Ναός Αγίων Θεοδώρων). Νομός Μεσσηνίας: Μεθώνη (Ναός Αγίου Βασιλείου), Φιλιατρά (Ναός Αγίου Χριστοφόρου (ορεινός). Νομός Αργολίδας: Μέρμπακας ή Αγία Τριάδα(Κοίμηση Παναγίας), Ερμιόνη (Παλαιοχριστιανική βασιλική). Συντήρηση εικόνων: Ναύπλιο (Άγιος Ανδρέας Παλαμηδίου). Συντήρηση αποτοιχισμένων τοιχογραφιών. Επισήμανση-Καταγραφή μνημείων. Νομός Λακωνίας: Γράμμουσα (Ασκηταριό Αγίων Σαράντα), Γεράκι (Ναός Αγίου Βασιλείου, Ασκηταριό), Χρύσαφα (Ναός Αγίου Γεωργίου, Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος, Ναός Άγι-Γιαννάκη), Τζίντζινα ή Πολύδροσο (Ναός Άγι-Γιαννάκη, Μονή Παναγίας της Κελλιώτισσας), Μυρτιά (Ναός Αγίας Κυριακής). Νομός Μεσσηνίας: Σωτηριάνικα (Αγία Κυριακή), Άγιος Βασίλειος, Άγιος Νικόλαος), Χριστιανούπολη (Ναός Αγίου Αθανασίου) (Σχέδ. 1· Πίν. 59-74).....	» 158-168
--	-----------

Ζ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟ-ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες. Αρχαία Ήλιδα. Ανασκαφικές εργασίες: Νομός Ηλείας (Μιράκα, Ζαχάρω), Αμαλιάδα (Γεράκι, Παλούκι), Κυλλήνη, Πλάτανος, Ώλενα, Λέπρεο, Χελιδόνι, Γεράκι, Μάξι, Φραγκονήσι. Νομός Μεσσηνίας: Καλαμάτα (Ράχες Τριφυλίας). Νομός Ζακύνθου: Ζάκυνθος. Επισήμανση και περισυλλογές-παραδόσεις: Νομός Ηλείας (Μιράκα, Μάγειρα, Αλφειούσα, Ολυμπία, Γεράκι). Νομός Μεσσηνίας: Λογγάς, Άνω Καλό Νερό (Πίν. 75-76).....	» 169-173
---	-----------

ΣΤ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟ-ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες. Ανασκαφικές εργασίες: Πάτρα (Οδός Παναχαΐδος Αθηνάς 10, Οδός Παναχαΐδος Αθηνάς 12, Οδός Παναχαΐδος Αθηνάς και Αραχναίου, Οδός Βότσαρη 35, Οδός Αγίου Δημητρίου 93, Οδός Σισίνη 29-31, Οδός Γούναρη 175, Οδός Ασημάκη Φωτήλα 97, Οδός Νικήτα 7 και Καρατζά, Οδός Νικήτα 15-17, Οδός Βύρωνος 2Α, Οδός Κανάρη 55, Οδός Κανακάρη 205, Οδός Κανακάρη 207, Οδός Γούναρη-Ιωάννου Βλάχου 1, Οδός Φιλοποίμενος 47, Οδός Παντανάσσης 21, Οδός Παντανάσσης 34, Οδός Γεροκωστοπούλου 45Γ-47, Οδός Πατρέως 87-89 και Αλ. Υψηλάντου, Οδός Κανακάρη 104, Οδός Κορίνθου 238, Οδός Ερμού 77, Οδός Αλ. Υψηλάντου 185, Οδός Αλ. Υψηλάντου 208-210. Βόρειο νεκροταφείο (Οδός Κανακάρη 84-86, Οδός Μαιζώνος 23, Οδός Γούναρη 160-2, Οδός Ζακύνθου και Κύπρου, Οδός Γ. Ρούφου 129 και Βότσαρη, Οδός Αγίου Δημητρίου 85, Οδός Ηλείας 11 και Γ. Ρούφου, Οδός Γούναρη 108-110, Οδός Βασ. Ρούφου 128, Οδός Νικήτα 9-13 και Καρατζά, Οδός Νικήτα

25-27, Οδός Νικήτα 50-52 και Χείλωνος Πατρέως, Οδός Μαιζώνος 180, Οδός Καραϊσκάκη 195, Οδός Βότση 30, Οδός Καρόλου 85-87 (μεσοτοιχία οικοπέδων), Οδός Αγίου Διονυσίου 4 και Καρόλου. Νότιο νεκροταφείο (Οδός Βασιλειάδου 5, Οδός Σμύρνης 145 και Λασκάρως, Οδός Ασημάκη Φωτήλα 4-6, Θέση Μπεγουλάκι, Εγλυκάδα, Αίγιο (Οδός Κορίνθου 1, Οδός Χιλιάρχου Ορεινού - Αγίου Μελετίου 2, Οδός Εισοδίων 29, Οδός Κουλούρας 37, Οδός Ομαγυρίου Διός 16), Μαυρίκι Αιγιαλείας (Οδός Ναυαρίνου 9, Οδός Βασ. Κωνσταντίνου 67, Οδός Σωτ. Μεσσηνέζη 4), Καλάβρυτα (θέση Ξυδιά), Φαρές. Νομός Αιτωλοακαρνανίας: Δογρή Τριγωνίδος, Γαβαλού Μεσολογγίου, Βαρναρράχη Ναυπάκτου. Νομός Κεφαλληνίας: Σάμη (Οδός Ι. Μεταξά και Σουηδίας, Οδός Διχαλίων) (Σχ έδ. 1-17· Πίν. 77-86)..... Σελ. 174-200

6η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Νομός Κορινθίας. Συντήρηση Μνημείων: Ακροκόρινθος, Αγιονόρι (Κάστρο, Άγιοι Ανάργυροι). Περιοδείες. Νομός Αχαΐας. Ανασκαφικές εργασίες: Περιοχή Πατρών (Άνω Καλλιθέα, θέση Άγιος Νικόλαος). Διαμορφώσεις - Καθαρισμοί αρχαιολογικών χώρων: Πάτρα (Φρούριο, Φρούριο Ρίου, Οδός Ερμού 82). Αναστηλωτικές εργασίες: Καλάβρυτα (Παλάτι Παλαιολογίας), Αγία Λαύρα (Παλαιομοναστήρο), Βρόσταινα (Οικία Πασσά). Συντήρηση τοιχογραφιών: Ακράτα (Ναός Αγίας Τριάδας). Καταγραφές. Νομός Ηλείας. Αναστηλωτικές εργασίες: Χλεμούτσι (Φρούριο), Μανωλάδα (Ναός της Παλαιοπαναγιάς), Ανδραβίδα (Ναός Αγίας Σοφίας), Κάτω Φιγάλεια (Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου), Γούμερο (Ναός Τιμίου Προδρόμου). Νομός Ζακύνθου. Διαμορφώσεις αρχαιολογικών χώρων: Φρούριο Ζακύνθου, Λόφος Στράνι, Μαχειράδο (Ναός Υπαπαντής, Μουσείο Ζακύνθου). Αναστηλωτικές εργασίες: Λαγοπόδο (Ναός Αγίου Νικολάου), Αργάσι (Πύργος Δομενεγίνη), Στροφάδια (Μονή Αγίου Διονυσίου). Συντήρηση τοιχογραφιών, εικόνων, τέμπλων. Νομός Κεφαλληνίας. Αναστηλωτικές εργασίες: Συντήρηση τοιχογραφιών, εικόνων, ξυλόγλυπτων. Διατηρητέα μνημεία: Χιονάτα (Ενετικός Πύργος Λευκαδίτη), Βαθύ Ιθάκης (Ναός Εισοδίων Θεοτόκου στα Λινοβρόχια) (Σχ έδ. Γ' Δ και 1-2· Πίν. 87-92)..... » 201-211

Θ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟ-ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες: Θήβα (Οικόπεδο Βασ. Παναγοπούλου, Οικόπεδο Νικ. Σελέκου), Αλιάρτος (Οικόπεδο Εμμ. Χολιασμένου, Οικόπεδο Χαραλ. Κοκκοράκη, Οδός Ζεγγίνη 3, Οδός Λ. Μπέλλου και Αγίων Αποστόλων, Κεντρική πλατεία (Οδός Επαμεινώνδα και Οιδίποδος), Οδός Πελοπίδου 31, Οδός Πελοπίδου (οικόπεδο Μ. Λούκου), Οδός Λ. Μπέλλου και Αγίων Αποστόλων, Οδός Πινδάρου και Κέβητος, Οδός Πελοπίδου 41, Χώστια Βοιωτίας (Σχ έδ. 1-3· Πίν. 93-99)..... » 212-221

ΙΑ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟ-ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες (Μουσείο Χαλκίδας, Μουσείο Ερέτριας, Μουσείο Σκύρου, Μικρές αρχαιολογικές συλλογές). Παραδόσεις αρχαίων. Διαμόρφωση και προστασία αρχαιολογικών χώρων. Επισημάνσεις: Αμάρυνθος. Ανασκαφικές εργασίες: Χαλκίδα (θέση Καμάρες, Παναγίτσα, θέση Γιακούπι, Άγιος Στέφανος, Περιοχή Αγίου Ιωάννου. Οδός Κάτω Πανωνίων, Οδός Καρύστου, Οδός Πανωνίων (ιδιοκτησία Στ. Σαράπη), Οδός Καρύστου 30, Οδός Πανωνίων, Περιοχή Εργατικών Κατοικιών, Περιοχή μεταξύ Χαλκίδας και Ερέτριας (Βασιλικό) Εργοστάσιο Σέλμαν), Λευκαντί (θέση Τούμπα), Μαλακώντα (θέση Καμάρα, θέση Μύλοι), Ερέτρια, θέση Πλακάκια, Οδός Αριστομ. Φιλοξένου, Λεωφόρος Αρτέμιδος Αμαρυσίας, Οδός Αριστωνίκου Ερατωνύμου, Οδός Αριστωνύμου Ερατωνύμου, Οδός Ευδήμου Κραταιμένου (ιδιοκτησία Αικ. Καταφέρια), Οδός Ευδήμου Κραταιμένου, Λεωφόρος Αρχαίου Θεάτρου, Λεωφόρος Αρχαίου Θεάτρου, Οδός Αντιόχου Θεοδίκου, θέση Αμπελώνες (ιδιοκτησία Ορ. Αμαντίδη, ιδιοκτησία Γεωργ. Στεφανουδάκη), Αμάρυνθος (Οδός Μ. Κακκαρά), Αλιβέρι (Κάραβος) (Σχ έδ. 1-3· Πίν. 100)..... » 222-230

ΙΔ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟ-ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Συντήρηση αρχαίων. Διαμόρφωση αρχαιολογικών χώρων. Παραδόσεις αρχαίων. Ανασκαφικές εργασίες: Ασωπός, Αταλάντη (Δημοτική οδός, Δημοτική οδός (οικόπεδο Κυριαζή), Οδός Διάκου, Αχινός (οικόπεδο Α. Κυριώφ, Οικόπεδο Δημ. Κούτρα, Οικόπεδο Ι. Καρφή), Αχλάδι, Γλύφα, Ελάτεια, Ζέλι, Καλαπόδι (θέση Βάγια), Λαμία (Οδός Όθωνος 26, Οδός Ρ. Φεραίου 25 και Τζαβέλα 7, Οδός Κανάρη και Παπαφλέσσα, Οδός Αναστασίου 3, Λιβανάτες (θέση Κοκκινόφυτες, Αγροτικός δρόμος Λιβανάτων-Μεταμόρφωση Σωτήρος, Μαλεσίνα, Μεγαπλάτανος, Μενδενίτσα, Μεξιάτες, Ν. Μοναστήρι (Οικόπεδο Ι. Στεφανούδη, Οικόπεδο Κ. Βουλτσούδη), Ρούστιανα, Στυλίδα (Οδός 28ης Οκτωβρίου και Καρκαλή, Οδός Λαμίας, Οδός Κωστορίζου, Οδός Βιολέτη), Τιθορέα (Σχέδ. 1-8· Πίν. 101-108) Σελ. 231-254

Ι' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟ-ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσείο - εργαστήρια - αποθήκες (Ιερό Απόλλωνος Πυθίου, Ιερό Αθηνάς Προναίας, Γυμνάσιο). Ανασκαφικές εργασίες: Κίρρα (Οικόπεδο Δημ. Κόλλια), Πελάτια Αντίκυρας (Οικόπεδο Γ. Χριστοδούλου, Οδός Επισκόπου Ησαΐα, Οικόπεδο Ι. Φαράντου, Οδός Θεμιστοκλέους και Περικλέους), Άμφισσα (Οδός Φρουρίου 12), Γαλαξειίδι (Αγορά) (Σχέδ. 1-2· Πίν. 109-114) » 255-267

ΙΓ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟ-ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Καρδίτσας: Καλλίθηρα, Μητρόπολις (Το τείχος, Οικόπεδο Αθ. Παϊδα). Νομός Μαγνησίας: Βελεστίνο (Οδός Δημ. Μακρή, Λόφος Καστράκι (Οικόπεδο Αγγ. Μέρμηγκα), Λόφος Καστράκι (Οικόπεδο Γ. Τσουμπέκου, Θέση Αυλαγάδια, Οικόπεδο Ι. Γιάτσου, Θέση Αυλαγάδια (έργο ύδρευσης Δήμου Βελεστίνου), Παγασές-Δημητριάδα (Οικόπεδο Ελ. Γ. Μιχαλοπούλου, Οικόπεδο Τερψ. Αναστασίου), Φθιώτιδες Θήβες (αγρός Θεόδ. Κοσμόπουλου), Λεφόκαστρο Αργαλαστής (θέση Άγιος Σώστης, Διμήνι (Οικόπεδο Παναγ. Βαϊτσόπουλου). Παράδοση-περισυλλογή αρχαίων: Φθιώτιδες Θήβες (Πίν. 115-126)..... » 268-273

ΙΕ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟ-ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες: Νέο Αρχαιολογικό Μουσείο Λάρισας, Αποθήκες και Εργαστήρια Μουσείου Λάρισας. Τυχαία ευρήματα. Παραδόσεις αρχαίων. Ανασκαφικές εργασίες: Λάρισα (Αρχαίο θέατρο, Οδός Όγλ 6 και Φειδίου, Οδός Γαριβάλδη 8, Οδός Ασκληπιού 78-80, Οδός Κοραή και Αλ. Παναγούλη, Στρατιωτικό αεροδρόμιο Λάρισας, Οδός Γεωργίου και Θεσσαλονίκης, Οδός Γρηγορίου Ε' 7, Οδός Κύπρου και Ρούσβελτ, Οδός Ασκληπιού 62-64, Οδός Ασκληπιού 70, Οδός Κοραή και Λάμπρου Κατσώνη, Συμβολή οδών Γαριβάλδη και Δήμητρας), Φάρσαλα (Οδός Αθηνάς 53), Ερέτρια. Περισυλλογές-Παραδόσεις αρχαίων. Νομός Τρικάλων: Άτραξ, Φήκη, Πλάτανος. Νομός Λάρισας: Κρανών, Νέες Καρυές, Γόννοι, Λάρισα (Σχέδ. 1-7· Πίν. 127-134)..... » 274-295

7η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Στερέωση και συντήρηση μνημείων. Νομός Λάρισας: Φρούριο Λάρισας, Ναός Παναγίας Πολυδενδρίου, Ναός Αγίου Χαραλάμπους Μεταξοχωρίου, Μονή Κοίμησης της Θεοτόκου Μεγαλοβρύσου). Νομός Τρικάλων (Καθολικό Μονής Τιμίου Σταυρού Κρανέας, Φρούριο Τρικάλων, Μονή Ρουσσάνου Μετεώρων, Μονή Πόρτα-Παναγίας Πύλης. Νομός Καρδίτσας (Μονή Κορώνης). Νομός Μαγνησίας (Μονή Παναγίας Ξενιάς (ανδρική), Μονή Παναγίας Ξενιάς (γυναικεία). Συντήρηση τοιχογραφιών. Νομός Μαγνησίας (Μονή Παναγίας Ξενιάς (ανδρική). Νομός Καρδίτσας (Μονή Ρεντίνας). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Λάρισας: Λάρισα. Νομός Μαγνησίας: Φθιώτιδες Θήβες (Νέα Αγχιάλος), (Βασιλική Αρχιερέως Πέτρου, Βασιλική Μαρτυρίου, Οδός Αγίου Γεωργίου, Οδός Παπαδοπούλου, Οδός 30ης Ιουλίου, Οδός

Ελληνικής Αεροπορίας, Οδός Βενιζέλου). Εργασίες συντήρησης-αποκατάστασης. Καταγραφές: Νομός Ευρυτανίας (Πίν.135-138)..... Σελ. 296-300

ΙΒ´ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟ-ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες: Μουσείο Ιωαννίνων, Μουσείο Άρτας, Μουσείο Νικοπόλεως, Αρχαιολογική Συλλογή Λευκάδας. Ανασκαφικές εργασίες: Νομός Ιωαννίνων (Ανασκαφή Πανεπιστημιούπολης, Καπέσοβο Ζαγορίου, Κόνιτσα, Μέροπη και Παληόπυργος Πωγωνίου). Νομός Άρτας: Άρτα (Οικόπεδο Κοτσαρίδα, Οικόπεδο Μπανταλούκα, Οικόπεδο Δ. Μαυρογιάννη, Οδός Φιλελλήνων 23-25, Συμβολή των οδών Κ. Παλαμά-Αμβρακίας, Οδός Πύρρου 41, Οδός Κομμένου 105 και Αγίων Αποστόλων, Εθνική οδός Ιωαννίνων-Αντιρρίου (Οικόπεδο Χρ. Ζήκου), Οδός Αράχθου, Οδός Κομμένου, έργα ΔΕΗ). Νομός Πρεβέζης: Ριζά Πρεβέζης (αρχαία Κασσωπαία), Καστροσυκιά Πρεβέζης (Ρωμαϊκό κτίσμα, υπέργειο ταφικό πλινθόκτιστο κτίριο (columbarium). Τυχαία ευρήματα. Αναστηλωτικές εργασίες (Κάστρο Ρωγών), Άγιος Γεώργιος Πρεβέζης (Ρωμαϊκό υδραγωγείο Νικοπόλεως). Καθαρισμοί-διαμορφώσεις. Τυχαία ευρήματα - εντοπισμός αρχαίων. Νομός Ιωαννίνων: Κεφαλόβρυσο Πωγωνίου, Παληόπυργος. Νομός Πρεβέζης: Θέμελο, Νικόπολη. Νομός Λευκάδος (Αθάνι, Μαραντοχώρι). Παράδοση αρχαίων: Μουσείο Ιωαννίνων. Νομός Άρτας, Νομός Πρεβέζης, Νομός Λευκάδος. Νικόπολις, Πρέβεζα. Νομός Λευκάδος. Ανασκαφικές εργασίες: Στενό Νυδριού (Σχ έδ. 1-7· Πίν. 139-174)..... » 301-328

8η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες. Καταγραφή αρχαίων. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Ιωαννίνων: Κάστρο Ιωαννίνων (Οικόπεδο Εμμανουηλίδη - Χρηστίδη - Τζώρτζη - Κωσταδήμα), Άρτα (Οδός Πριόβολου και Ψαρών). Νομός Αιτωλοακαρνανίας: Μύτικας. Στερέωση μνημείων. Νομός Ιωαννίνων: Ιωάννινα (Κάστρο, Πύργος Βοημούδου, Ιτς-Καλέ), Κληματιά (Ναός Αγίου Νικολάου), Κράψη (Ναός Αγίου Νικολάου), Νησί Ιωαννίνων (Μονή Ελεούσας, Μονή Προδρόμου, Μονή Φιλανθρωπικών, Μονή Στρατηγοπούλου). Νομός Άρτας: Άρτα (Ναός Αγίου Βασιλείου, Αρχοντικό Ζορμπά, Βυζαντινοί ναοί Άρτας και Περιχώρων, Φρούριο Άρτας), Βλαχέρνα (Μονή Βλαχερνών). Νομός Πρεβέζης: Νικόπολη (Τείχη, Επισκοπείο, Βασιλική Α (Δουμετίου), Βασιλική Β (Αλκίσωνος), Βασιλική Δ), Νέα Κερασούς (Κάστρο Ρωγών), Πολυστάφυλλο (Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου). Νομός Αιτωλοακαρνανίας: Βόνιτσα (Κάστρο), Ευηνοχώρι (Τουρκική Κούλια), Μεσολόγγι (Ντάπια Φραγκλίνου), Μύτικας (Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίας Σοφίας), Ναύπακτος, Ρίβιο (Ναός Αγίου Στεφάνου). Συντήρηση εικόνων, τοιχογραφιών: Νικόπολη. Ψηφιδωτά (Βασιλική Αλκίσωνος-προσκτίσματα). Τοιχογραφίες. Εικόνες: Ναός Αγίας Τριάδας, Ναός Παναγίας Κακαβίτσας, Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου. Επισήμανση μνημείων-περιοδείες. Νομός Ιωαννίνων: Ιερομνήμη (Ναός Αγίας Τριάδας, Ναός της Κοίμησης της Θεοτόκου, Ναός Παναγίας Κακαβίτσας). Νομός Πρεβέζης: Πολυστάφυλλο, Αηδονοχώρι (Μονή Ταξιαρχών Γκούρας, Ναός Αγίων Αποστόλων, Ναός Αγίου Νικολάου). Νομός Αιτωλοακαρνανίας: Άγιος Γεώργιος (Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίου Γεωργίου), Γαυρολίμνη (Ναός Παναξιώτισσας), Καινούργιο (Ναός Αγίου Γεωργίου), Πετροχώρι (Μονή Φωτμού). Ιόνια νησιά. Στερέωση μνημείων: Κέρκυρα. Νομός Λευκάδας: Απόλπαινα (Μονή Οδηγήτριας) (Σχ έδ. 1-2· Πίν.175-204)..... » 329-347

ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Σημ. τ. Συντ.: Το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο δεν κατέθεσε έκθεση για τα Χρονικά μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Με νέο αξιόλογο υλικό πλουτίστηκε και το 1980 το Νομισματικό Μουσείο. Παράλληλα συνεχίστηκε η εργασία της συντήρησης και ταύτισης νομισματικών συνόλων, που προέρχονται από τις διάφορες Περιφέρειες αρχαιοτήτων, όπως και η καταγραφή νομισμάτων από ιδιωτικές νομισματικές συλλογές με τη συνεργασία της Εφορείας Αρχαιοπωλείων και Ιδιωτικών Συλλογών¹.

Α.΄ Από ανασκαφές

Πολύ φθαρμένα νομίσματα από τις εξής ανασκαφές: 1. Από τη βασιλική της Αγίας Σοφίας στο Μύτικα Ακαρνανίας, ένα υστερορωμαϊκό, 2. Από την έρευνα στο εσωτερικό του ναού του Παντοκράτορα στο Μοναστηράκι Βόνιτσας², ένα τούρκικο με φθαρμένη χρονολογία και 3. Από το Τηγάνι Μάνης³ τέσσερα ενετικά του 14ου αι., ένα του 17ου αι. (;) και ένα μεσαιωνικό.

Β.΄ Ευρήματα

Ελληνικά

Το 1973 βρέθηκε στην Καρδίτσα και κατασχέθηκε από το αρμόδιο τμήμα της Ελληνικής Χωροφυλακής Καρδίτσας ένας πολύ σημαντικός «θησαυρός» από εκατό αργυρά τετράδραχμα. Από αυτά τα ογδόντα έξι είναι του Μεγάλου Αλεξάνδρου, ένα του Φιλίππου Γ΄, τρία του Σέλευκου Α΄ και δέκα αθηναϊκά από τις αρχές του 3ου αι. π.Χ. Βλ. Μ. Oeconomides, Contribution à l'étude du monnayage d'Alexandre le Grand. A propos d'un trésor inédit du Musée Numismatique d'Athènes,

1. Στο Νομισματικό Μουσείο εργάστηκαν το 1980, εκτός από την υπογράφουσα, οι αρχαιολόγοι Ηώς Κούλη και Βασιλική Πέννα. Στο εργαστήριο συντηρήσεως οι συντηρήτριες Μαρίνα Λυκιαρδοπούλου και Σωτηρία Καραβία.

2. Και τα δύο νομίσματα παρέδωσε ο καθηγητής Παναγ. Βοκοτόπουλος.

3. Τα νομίσματα παραδόθηκαν από τον καθηγητή Νικόλαο Δρανδάκη.

Studia Paulo Naster Oblata, I, Numismatica Antiqua, Leuven 1982, σ. 89-96, πίν. XII, XIII. Η απόκρυψη του «θησαυρού» χρονολογείται προς το τέλος του α΄ τετάρτου του 3ου αι. π.Χ. και συσχετίζεται με τα δύσκολα χρόνια που πέρασε η Θεσσαλία με αφορμή τις διαμάχες ανάμεσα στον Αντίγονο Γονατά και τον Πύρρο, όπως και από τις Γαλατικές επιδρομές.

Γ.΄ Από διάφορες προελεύσεις

1. Από την Α΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων⁴ μας έφεραν τρία νομίσματα από το χώρο του Διονυσιακού θεάτρου (ένα πολύ φθαρμένο αρχαίο ελληνικό, μία φόλλις Ηρακλείου του νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως με φθαρμένη χρονολογία και μία φόλλις του Κωνσταντος Β΄ φθαρμένη), όπως και τέσσερα νομίσματα από το χώρο της Ακρόπολεως (ένα δηνάριο του Μάρκου Αντωνίου του 32/31 π.χ., βλ. Crawford, σ. 540, αριθ. 21, μία φόλλις του Ηρακλείου, αρκετά φθαρμένη, μία φόλλις του Κωνσταντίνου Ζ΄, χτυπημένη πάνω σε αντίστοιχο νόμισμα Ρωμανού Α΄ και ένα νεωτερικό φθαρμένο).

2. Από την Υποδιεύθυνση της Ασφαλείας Προαστείων μας έφεραν μετά από κατάσχεση διακόσια ογδόντα έξι νομίσματα από τα οποία τα δέκα πέντε είναι αργυρά και τα υπόλοιπα χάλκινα και από κράμα αρχαία ελληνικά, ρωμαϊκά και φραγκικά.

Από το σύνολο των νομισμάτων αυτών αναφέρουμε τέσσερα τετράδραχμα καλής διατήρησης, ένα Φιλίππου Ε΄, βλ. A. Mammoth, ZfN 1930, σ. 296, αριθ. 8, ένα Πτολεμαίου Ι΄ - Αλεξάνδρου Α΄ (101-88 π.Χ.), βλ. SNG Corp., αριθ. 368 και δύο Πτολεμαίου ΙΒ΄ - Νέου Διονύσου (80-51 π.Χ.), βλ. ό.π. αριθ. 381, 396 (Πίν. 1, 2, 3).

Επίσης επισημαίνουμε μία ποικιλία τύπων χάλκινων νομισμάτων διαφόρων πόλεων της Μακεδονίας κατά τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους, όπως και δύο από κράμα αργύρου: ένα τετράδραχμο της Αντιόχειας Συρίας, εποχής του Καρακάλλα (βλ. SNG Corp., αριθ. 229 και ένα Τριπόλεως Φοινίκης, εποχής Μάρκου Αυρηλίου, βλ. SNG Corp., αριθ. 284 (χρονολογία κοπής 147/148 μ.Χ.). Τέλος ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ρωμαϊκοί σηστέριοι από τον Αδριανό μέχρι και τον Φίλιππο Α΄.

3. Επισημασμένο θεσσαλικό ελληνιστικό δίδραχμο του Κοινού των Θεσσαλών που παρουσιάζει ορισμένες ιδιομορφίες. Οι άρχοντες είναι: ΔΑΜΟΘΟΙΝΟΣ - ΦΙΛΟΞΕΝΙΔΗΣ. Ο τύπος της επισημάνσης της πρόσθιας όψης έχει ανατολική προέλευση. Παρόμοια παράσταση σε νομίσματα του Λύκιου δυνάστη Kurplli, βλ. Acta

4. Παραδόθηκαν από το Γενικό Έφορο Αρχαιοτήτων και Διευθυντή της Ακρόπολεως Γ. Δοντά.

Archaeologica XLIII, 1972, σ. 97-98, εικ. 19⁵, όπως και σ' ένα γλυπτό λίθο από την Οξφόρδη, βλ. J. Boardman, *Greek Gems and Finger Rings*, London 1970, σ. 306, 431, αριθ. 27 και πίν. 837. Στην πίσω πλευρά διακρίνονται μία αιχμή δόρατος και ξίφος στη θήκη του, όπως και γράμματα από μία επιγραφή *NH.....* (Πίν. 1, αριθ. 4).

Δ. Από δωρεές

1. Κληροδότημα Ακαδημαϊκού Αναστασίου Ορλάνδου: Έξι χρυσά βυζαντινά νομίσματα, που η ταύτισή τους είναι η ακόλουθη: α) Σόλιδος Ιουστίνου Β', νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, χρονολογία κοπής 565-567 μ.Χ. Βλ. MIB II, αριθ. 1. β) Σόλιδος Τιβερίου Β', νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, χρονολογία κοπής 579-582 μ.Χ. Βλ. MIB II, αριθ. 4. γ) Υπέρπυρο Αλεξίου Α' Κομνηνού, νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, χρονολογία κοπής 1092-1118 μ.Χ. Βλ. BNP II, σ. 676, αριθ. 59/CP/AV/02. δ-ε) Δύο υπέρπυρα του Ιωάννου Β' Κομνηνού, νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, βλ. ό.π., σ. 692, αριθ. 60/CP/AV/01 κ.ε. και σ. 693/694, αριθ. 60/CP/AV/09. στ) Υπέρπυρο Ανδρονίκου Β' - Μιχαήλ Θ', νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, βλ. S. Bendal - P. Donald, σ. 62/63, αριθ. 1. (Πίν. 1, 2, αριθ. 5-10).

2. Από τον κ. Στέφανο Κουμανούδη εκατόν εννέα νομίσματα και ένα δακτυλιόλιθο από κορναλίνη με παράσταση Αθηνάς που κρατάει στεφάνι και δόρυ. Ο λίθος με ορισμένες επιφυλάξεις μπορεί να χρονολογηθεί στα υστερορωμαϊκά χρόνια, αντίθετα από το δέσιμο του λίθου που είναι πολύ μεταγενέστερο και θα πρέπει να κατασκευάστηκε τον 19ο αιώνα. Από τα νομίσματα, που είναι αργυρά και χάλκινα αρχαία ελληνικά, ελληνικών πόλεων της ρωμαιοκρατίας, ρωμαϊκά, βυζαντινά και ενετικά, εκείνα που παρουσιάζουν το μεγαλύτερο ενδιαφέρον είναι τα παρακάτω: Το αργυρό τετράδραχμο του Φιλίππου Β', που είναι πολύ καλής διατήρησης και κόπηκε στην Αμφίπολη, γύρω στα 355-349/48 π.Χ. 14.23 γρ., Α' Βλ. Le Rider, σ. 77, αριθ. 40-68 (Πίν. 2, αριθ. 11). Επίσης αναφέρουμε ένα τετράδραχμο Σελεύκου Α' του νομισματοκοπείου της Περγάμου. Πρόκει-

ται για μεταθανάτια κοπή, βλ. NNM 76, σ. 20, πίν. VI, αριθ. 3 (Πίν. 2, αριθ. 12). Εξάλλου από τα ρωμαϊκά απεικονίζουμε τέσσερα δηνάρια καλής διατήρησης, της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας των M. Furius - L.f. Philus, βλ. Crawford, σ. 297, αριθ. 281/1 (Πίν. 2, αριθ. 13), M. Lucilius Rufus, βλ. ό.π., σ. 327, αριθ. 324/1 (Πίν. 2, αριθ. 14), P. Servilius M.f. Rullus, βλ. ό.π. σ. 329, αριθ. 328/1 (Πίν. 2, αριθ. 15) και L. Axius L.f. Naso, βλ. ό.π., σ. 411, αριθ. 400. 1α (Πίν. 2, αριθ. 16). Γενικά η προσφορά του κ. Στέφανου Κουμανούδη, ενισχύει περισσότερο τις σειρές των ρωμαϊκών νομισμάτων του Μουσείου, γιατί εκτός από αυτά που απεικονίζουμε έχουμε και ενδιαφέρουσες νομισματικές εκδόσεις τόσο της Δημοκρατίας, όσο και της εποχής των Αντωνίων και της Τετραρχίας⁶.

3. Δωρεά από το Υπουργείο Οικονομικών της σχολάζουσας κληρονομιάς του Γεωργίου Γκιώνη. Αποτελείται από σαράντα εννέα χρυσά και δέκα επτά αργυρά νεότερα νομίσματα ξένων κρατών (π.χ. Αγγλίας, Γαλλίας, Βελγίου, Τουρκίας, Τσεχοσλοβακίας κ.ά.).

4. Από τον κ. Πέτρο Πρωτονοτάριο, ενενήντα δύο χάλκινα, ως επί το πλείστον Μακεδονικά νομίσματα των ελληνιστικών και των ρωμαϊκών χρόνων. Από αυτά απεικονίζουμε ορισμένα χαρακτηριστικά δείγματα: Αμφιπόλεως, γύρω στα 187-31 π.Χ. βλ. SNG Cop., αριθ. 83 (Πίν. 2, αριθ. 17). Αμφιπόλεως, 1ου αι. π.Χ. και αργότερα, βλ. SNG Cop. Evelopides, II, αριθ. 1151 (Πίν. 3, αριθ. 18). Αμφιπόλεως, εποχής Τραϊανού, βλ. BMC, αριθ. 98 (Πίν. 3, αριθ. 19). Αμφιπόλεως, εποχής Τραϊανού, βλ. Königliche Museen zu Berlin, Beschreibung der Antiken Münzen, II, Berlin 1889, σ. 54, αριθ. 142 (Πίν. 3, αριθ. 20). Έδεσσας, εποχής Ελαγάβαλου, βλ. ό.π., σ. 82, αριθ. 11 (Πίν. 3, αριθ. 21). Θεσσαλονίκης, εποχής Σεβήρου Αλεξάνδρου, βλ. BMC, αριθ. 109 (Πίν. 3, αριθ. 22), Κοινού Μακεδόνων, 187 π.Χ. και αργότερα, βλ. SNG Cop Evelopides II, αριθ. 1470 (Πίν. 3, αριθ. 23), Κοινού Μακεδόνων, εποχής Σεβήρου Αλεξάνδρου, βλ. Gaebler II, αριθ. 304 (Πίν. 3, αριθ. 24), Κοινού Μακεδόνων, εποχής Γορδιανού Γ', βλ. ό.π., αριθ. 581 (Πίν. 3, αριθ. 25) και SNG Cop Evelopides II, αριθ. 1505 (Πίν. 3, αριθ. 26).

MANTΩ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

5. Βλ. επίσης Imhoof-Blumer und Otto Keller, *Tier und Pflanzenbilder auf Münzen und Gemmen*, Leipzig 1889, σ. 77, αριθ. 25, πίν. XIII, αριθ. 25.

6. Υπάρχουν ορισμένες ενδείξεις ότι είναι δυνατόν να αποτελούν ένα ενιαίο σύνολο, «θησαυρό». Θα δημοσιευθεί από τον Έφορο Ιω. Τουράτσογλου.

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Με την προοπτική της οργάνωσης του «δου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής και Λατινικής Επιγραφικής» για το φθινόπωρο του 1982 άρχισε η διαλογή και τακτοποίηση των ενεπίγραφων και ανεπίγραφων παραγμάτων καθώς και των ογκωδών μνημείων, που είχαν εναποτεθεί στην εσωτερική αυλή και στο θολωτό διάδρομο στο βάθος. Άρχισε επίσης η ενημέρωση των ευρετηρίων και της φωτοθήκης, όσον αφορά τις συγκολλήσεις επιγραφών, τόσο των γνωστών από παλιά, όσο και των καινούργιων και αδημοσίευτων.

Καθώς ήταν επιτακτική η ανάγκη της επισκευής των χώρων του Μουσείου, αλλά το Υπουργείο αδυνατούσε να υλοποιήσει το προτεινόμενο από χρόνια πρόγραμμα μιας σταδιακής μεταφοράς του υλικού και αποσυμφόρησης των αιθουσών, άρχισε με επίβλεψη κυρίως από την επιμελήτρια του Μουσείου Χαρά Καράπα - Μολιζάνι η κατασκευή νέων ρυμών σε διάφορες αίθουσες. Με μεγάλη φροντίδα έγινε κατά το φθινόπωρο η μεταφορά των μη αττικών επιγραφών και η επανατοποθέτησή τους σε κάπως πιο περιορισμένο χώρο, ώστε να αφευθούν πολλά ράφια ελεύθερα και μικρό τμήμα από την ίδια αίθουσα για το γραφείο της Γραμματείας του «δου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής και Λατινικής Επιγραφικής», που σύμφωνα με την απόφαση της Οργανωτικής Επιτροπής έπρεπε να στεγαστεί στο Επιγραφικό Μουσείο. Η έλλειψη γραφείων για το προσωπικό και οργανωμένου εργαστηρίου ήταν πάντοτε αισθητή.

Κατά τη διάρκεια του 1980 ήταν ανυπέβλητη η δυσκολία, που δημιουργήθηκε μετά την αποχώρηση το 1979 των ικανότατων τεχνιτών του συνεργείου. Χωρίς τα παλιά στελέχη αρχίσαμε μαζί με την επιμελήτρια την εκπαίδευση των νεοπροσληθέντων, που είχαν πείρα μόνο από οικοδομικές εργασίες, κάνοντας συνεχείς υποδείξεις για την κατασκευή εκτύπων, τον καθαρισμό και τη συντήρηση των ενεπίγραφων λίθων, πριν από τη συγκόλλησή τους, ακόμα και για τη μεταφορά της πέτρας (με το σωστό χειρισμό στην άρση και την επανατοποθέτηση στα ράφια).

Κατά κακή τύχη ο έμπειρος μαρμαροτεχνίτης Κ. Μητρόπουλος, δότης από το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, εργάστηκε μόνο οκτώ μήνες και αποσύρθηκε εξαιτίας βαριάς καρδιοπάθειας.

Το 1980 με την έναρξη των εργασιών επισκευής πραγματοποιήθηκαν λίγες συγκολλήσεις ενεπίγραφων λίθων, αλλά δόθηκε η ευκαιρία —κατά τη μετακίνηση του υλικού από τους εκθεσιακούς χώρους— να γίνουν λήψεις μεγάλου αριθμού φωτογραφιών από επιγραφές.

Από τα άγνωστα ως τώρα επιτύμβια, που προκύψανε από συγκολλήσεις ενεπίγραφων λίθων κατά τα παλιότερα έτη μέσα στο Επιγραφικό Μουσείο, παρουσιάζομε εδώ για πρώτη φορά τα εξής απλούστερα:

EM 1345 + EM 4825 (Πίν. 4 α)

Δύο θραύσματα υμήττειου μαρμάρου EM 1345 + EM 4825 συγκολλήθηκαν και αποτέλεσαν τμήμα επιτύμβιου κιονίσκου, ύψ. 0,25, διάμ. 0,13, ύψ. γραμμ. 0,015 μ., με την επιγραφή:

*Δημοστράτη
Δίου*

Από τη μορφή των γραμμάτων η επιγραφή είναι δυνατό να χρονολογηθεί στον 4ο αι. π.Χ. Κατά την έρευνα για τυχόν παλιότερη δημοσίευση στο *Corpus* παρατηρήσαμε ότι η μόνη δυνατή ταύτιση θα ήταν με την IG II², 11125 από το Πικέρμι. Αλλά η επιγραφή αυτή πρέπει να ακυρωθεί από τα επιτύμβια του *Corpus*, γιατί είναι ορθά δημοσιευμένη μεταξύ των αναθηματικών προς τη θεά Άρτεμι (IG II², 4859). Σχετικά με την παραπάνω ταύτιση πρβλ. AM 67 (1942), σ. 122, αριθ. 258.

Ώστε πρόκειται για αδημοσίευτη επιτύμβια επιγραφή με δύο ονόματα μάλλον συνηθισμένα στην Αττική.

EM 5644 + EM 841 (Πίν. 4 γ)

Με τη συσχέτιση των δύο αυτών τμημάτων από πεντελικό μάρμαρο, που παρουσιάζουν πλήρη επαφή στο πίσω μέρος, διαμορφώθηκε το πάνω μέρος επιτύμβιας στήλης με κυμάτιο (ύψ. 0,03 μ.) και με απείριτη επίστεψη κυκλικού σχήματος. Διαστάσεις: ύψ. 0,25, πλ. 0,38, πάχ. 0,10, ύψ. γραμμ. 0,015 μ. Πάνω από το κυμάτιο διαβάζεται:

Διομέδων

Η επιγραφή χρονολογείται από τον τύπο των γραμμάτων γύρω στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. Το όνομα απαντά συχνά στην Αττική (J. Kirchner, PA, 4065 και 4066). Από τον αριθμό 1638, γραμμένο με κόκκινο χρώμα στο αριστερό τμήμα (EM 5644), συμπεραίνουμε ότι η προέλευσή της επιτύμβιας στήλης είναι από την περιοχή της Ακρόπολης.

EM 726 + EM 3965 (Πίν. 4 β)

Δύο τμήματα στήλης από λευκό μάρμαρο EM 726 - EM 3965, άγνωστης προέλευσης, συνδυάστηκαν μεταξύ τους για πρώτη φορά. Διαμορφώθηκε μια απλή επιτύμβια στήλη με κυμάτιο, αποκρουσμένη κάτω και πάνω δεξιά. Η δεξιά πλευρά διατηρείται στο κατώτερο σωζόμενο μέρος της στήλης. Από μια δεύτερη χρήση φαίνεται στο κέντρο μια οπή, περίπου κυκλική, διαμ. 0,08 μ.

Διαστάσεις: σωζ. ύψ. 0,26, πλ. 0,27, πάχ. 0,095, ύψ. γραμμ. 0,025 μ. Η επιγραφή θα ήταν δυνατό να χρονολογηθεί από τα λίγα σωζόμενα γράμματα στα μισά του 4ου αι. π.Χ. Ίσως υπήρχε μια γραπτή παράσταση κάτω από την επιγραφή:

Πίστη]

Προτείνουμε τη συμπλήρωση με το σύντομο θηλυκό όνομα Πίστη (IG, II², 12455, 12456) αντί Πίστις (IG II²,

9850), γιατί εάν λάβουμε υπόψη από τη σωζόμενη δεξιά πλευρά τη μείωση της στήλης προς τα πάνω, σε συνδυασμό με την απόσταση μεταξύ των γραμμάτων (0,05 μ.), διαπιστώνουμε ότι δεν υπάρχει χώρος παρά για ένα μόνο γράμμα. Η συμπλήρωση με ένα όνομα αρσενικού γένους, όπως Πίστος (IG II², 8802, 12457, 12458) ή Πίστων (IG II², 1678, στίχ. 30) θα απαιτούσε ακόμα περισσότερο χώρο.

Στη «Στήλη» 1980, σ. 430-439 δημοσιεύτηκαν με τον τίτλο Υπογραφές Καλλιτεχνών: α) Η βάση με την υπο-

γραφή [*Λ]εωχάρ[ης επόησε]*, IG, II², 4367 (EM 2113) μετά την ταύτισή της με την IG II², 2831 (EM 8959), έργου που ήταν στημένο στο Ασκληπιείο. β) Το κυκλικό βάθρο (EM 4555) με την τιμητική επιγραφή IG II², 3448 προς το δήμο των Λακεδαιμονίων με την υπογραφή *Ανδρόβουλος*, που συναντάται για πρώτη φορά σε μνημείο μετά τη συγκόλληση του EM 4959 στο κάτω μέρος του βάρου (αντί *Εύβουλος*, όπως έχει στο Corpus). Ο Ανδρόβουλος μας ήταν ως τώρα γνωστός από τον Πλίνιο (Nat. Hist. XXXIV, 86).

ΝΤΙΝΑ ΠΕΠΠΑ - ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Το 1980 έγιναν δύο νέες εκθέσεις στο Βυζαντινό Μουσείο: η έκθεση των τοιχογραφιών του βυζαντινού ναού της Επισκοπής Ευρυτανίας και η έκθεση της Συλλογής Λοβέρδου¹.

Έκθεση τοιχογραφιών

Η έκθεση των τοιχογραφιών του βυζαντινού ναού της Επισκοπής Ευρυτανίας έγινε στη «μεγάλη» αίθουσα της ισόγειας δυτικής πτέρυγας του μουσείου, που επικοινωνεί απευθείας με την κεντρική αυλή. Η αίθουσα αυτή, μετά την απομάκρυνση των τοιχογραφιών της Θήρας και των άλλων υλικών, αντικειμένων κτλ., που για χρόνια είχαν αποθηκευτεί σ' αυτή και μετά τη διάλυση των ξύλινων κατασκευών που την είχαν παραμορφώσει, επανήλθε στην αρχική της κατάσταση και ευπρεπίστηκε κατάλληλα, σύμφωνα με μελέτη του αρχιτέκτονα Δ. Ψαρρά και του σκηνογράφου Β. Φωτόπουλου. Για έκθεση όμως μεγάλων αντικειμένων, όπως είναι οι τοιχογραφίες της Επισκοπής, τα προβλήματα ήταν μεγάλα, όπως το μικρό ύψος και πλάτος, το ακατάλληλο σχήμα, τα πολλά παράθυρα κ.ά. Τα προβλήματα όμως αντιμετωπίστηκαν ικανοποιητικά. Φράχτηκαν εσωτερικά μόνο μερικά παράθυρα, οι τοιχογραφίες στηρίχτηκαν ή αναρτήθηκαν σε ειδικές μεταλλικές βάσεις και κατάλληλος φωτισμός με προβολείς μείωσε τις δυσάρεστες επιπτώσεις των διαστάσεων της αίθουσας (Πίν. 5 α).

Από τις εξήντα έξι τοιχογραφίες που μεταφέρθηκαν το 1979 στο Βυζαντινό Μουσείο από τις αποθήκες της 1ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και του Κέντρου Συντηρήσεως Αρχαίων, ύστερα από αυστηρή επιλογή, εκτέθηκαν μόνο τριάντα, που αντιπροσωπεύουν και τις πέντε ζωγραφικές περιόδους του ναού της Επισκοπής, δηλαδή την προεικονομαχική, την εικονοκλαστική, τον 11ο, τον 13ο και τον 17ο αιώνα. Οι τριάντα αυτές τοιχογραφίες κατανεμήθηκαν στο χώρο της έκθεσης ως εξής:

Είσοδος: 1. Κοίμηση της Θεοτόκου. *Μεγάλη Αίθουσα.* *Νότιος τοίχος:* 2. Άγιοι Δαμιανός, Θεοδότη, Κοσμάς. 3. Ανεικονικό θέμα. 4. Ανεικονικό θέμα. 5. Λεπτομέρεια από τη Σταύρωση, Παναγία. 6. Λεπτομέρεια από τη Σταύρωση, Παναγία. 7. Σταύρωση. Ο Εσταυρωμένος

και ο αγνώμων ληστής. 8. Κεφάλι Αγίου. 9. Κεφάλι Αγίου Ιωάννη Προδρόμου. 10. Η Γέννηση του Αγίου Νικολάου (:). 11. Η Γέννηση του Χριστού. 12. Από την Ανάσταση (ομάδα Αποστόλων). 13. Ο Άγιος Θεόδωρος ο Τήρων. 14. Κεφάλι Αγίας.

Βόρειος τοίχος: 15. Από την Πεντηκοστή. Δεξιά ομάδα αποστόλων. 16. Από την Ανάληψη. Τρεις άγγελοι και το χέρι του Χριστού. 17. Ο Άγιος Αρτέμιος και ο Άγιος Ευγένιος. 18. Ο Άγιος Παντελεήμων, ο Άγιος Ερμόλαος και Άγιος αταύτιστος. 19. Οι Άγιοι Σάββας και Ιλαρίων. 20. Οι Άγιοι Άβιβος, Σαμωνάς και Γουριάς. *Ανατολικός τοίχος:* 21. Άγιος ολόσωμος. 22. Λεπτομέρεια από την Πεντηκοστή. 23. Η Αγία Άννα με την Παναγία. 24. Κεφάλι αγγέλου από την Ανάληψη. *Μικρή αίθουσα:* 25. Προφήτης Ηλίας. 26. Ο Χριστός και ο Άγιος Νικόλαος. 27. Τέμπλο κατάγραφο. 28. Οι Άγιοι Θεοδότη, Δαμιανός, Κοσμάς και Νικόλαος με ταξί του Χριστού και της Παναγίας. 29. Διακοσμητικοί ρόμβοι. 30. Ο Άγιος Νικόλαος.

Έκθεση συλλογής Λοβέρδου

Σύμφωνα με επιθυμία των κληρονόμων του Διον. Λοβέρδου, και ιδιαίτερα της θυγατέρας του κ. Ι. Λοβέρδου-Βασιλειάδη, η πλούσια και σημαντικότερη Συλλογή Λοβέρδου μεταφέρθηκε το 1979 από το ιδιόκτητο κτίριο των οδών Ακαδημίας και Μαυρομιχάλη 6, στο Βυζαντινό Μουσείο, για ασφαλέστερη φύλαξη και έκθεση, κατά τη σχετική υπουργική απόφαση. Από τα εξακόσια εξήντα περίπου αντικείμενα της Συλλογής, ύστερα από αυστηρότατη κριτική θεώρηση και σχολαστικότερη επιλογή, ξεχώρισαν εκατόν ογδόντα περίπου αντικείμενα για να εκθεθούν στο Βυζαντινό Μουσείο. Απ' αυτά εκατόν πενήντα είναι εικόνες που καλύπτουν περίοδο έξι περίπου αιώνων, από το 14ο ως το 19ο αι. Πιο συγκεκριμένα, στο 14ο αι. ανήκει μία εικόνα, στο 15ο δύο, στο 15-16ο έξι, στο 16ο είκοσι πέντε, στο 16-17ο μία, στο 17ο εβδομήντα έξι, στο 17-18ο τρεις, στο 18ο τριάντα τέσσερις και στο 18-19ο δύο εικόνες. Οι εικόνες αυτές κατά το πλείστον προέρχονται από την Κρήτη και τα Επτάνησα και πολλές είναι ενυπόγραφες, έργα γνωστών ζωγράφων, όπως των Μιχαήλ Δαμασκηνού, Βίκτωρος, Νικολάου Δοξαρά, Παναγιώτη Δοξαρά του Λακεδαιμόνος, Θεοφάνη, Νικόλαου Καλλέργη, Εμμανουήλ Λαμπάρδου, Ηλία Μόσκου, Λέοντος ή Λέοντος Μόσκου, Ιωάννη Μόσκου, Θεοδώρου Πουλάκη, Φιλοθέου Σκούφου, Εμμανουήλ Τζάνε Μπουνιαλή, Στέφανου Τζανκορόλα, Εμμανουήλ Τζανφουνάρι, Άγγελου, Κ. Κονταρίνη, Κ. Κόνταρη, Ιωάννη Σκορδίλη, κ.ά.

Τα αντικείμενα που επιλέχτηκαν, αφού συντηρήθηκαν στο εργαστήριο του μουσείου, εκτέθηκαν στο κομψό διώροφο κτίριο, στη μικρή δυτική αυλή, που μέχρι πέρσι στέγαζε στρατιωτικές υπηρεσίες. Το κτίριο ανα-

1. Περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις τοιχογραφίες της έκθεσης βλ. Π. Λαζαρίδης, Έκθεση τοιχογραφιών Επισκοπής Ευρυτανίας και εικόνων Συλλογής Λοβέρδου, Φεβρουάριος 1980.

παλαιώθηκε εξωτερικά. Εφέτος αποκαταστάθηκε εσωτερικά. Κατεδαφίστηκαν οι σύγχρονοι τοίχοι, αντικαταστάθηκαν τα σαθρά επιχρίσματα, έγιναν νέοι χρωματισμοί και οι κατάλληλες διαρρυθμίσεις. Τοποθετήθηκαν οι ενδεικνυόμενες ηλεκτρικές εγκαταστάσεις και τα απαιτούμενα εξαρτήματα. Στα δάπεδα του ισόγειου —συνολικής έκτασης 250 τ.μ.— στρώθηκαν λευκές μαρμάρινες πλάκες Βεροίας, διαστ. 0,40 × 0,40 μ., ενώ στου ορόφου — έκτασης 240 τ.μ.— στρώθηκε τάπητας. Αντικαταστάθηκαν τα ταβάνια, έγινε εγκατάσταση θέρμανσης κ.ά. Έτσι το Μουσείο απέκτησε ένα νέο εκθεσιακό χώρο, έκτασης 500 τ.μ., με τρεις αίθουσες στο ισόγειο, το νέο εσωτερικό κλιμακοστάσιο —που κι αυτό είναι εκθεσιακός χώρος— και τρεις αίθουσες στον όροφο. Στις αίθουσες αυτές έγινε η έκθεση των αντικειμένων της Συλλογής Λοβέρδου με την εξής κατανομή:

Ισόγειο: Αίθουσα Α: είκοσι πέντε εικόνες 15ου, 16ου και 17ου αι. Αίθουσα Β: τρεις εικόνες 14ου, 15ου και 16ου αι. Αίθουσα Γ: τριάντα τέσσερις εικόνες 17ου και 18ου αι. και δεκατέσσερα τεμάχια από ξυλόγλυπτα τέμπλα (Πίν. 5 β). Κλιμακοστάσιο: δεκατρείς εικόνες 16ου και 17ου αι.

Όροφος: Αίθουσα Δ: είκοσι μία εικόνες 16ου και 17ου αι. (Πίν. 6 α). Αίθουσα Ε: είκοσι τρεις εικόνες 17ου και 18ου αι. Αίθουσα Ζ: τριάντα δύο εικόνες 16ου και 17ου αι. (Πίν. 6 β). Στην αίθουσα αυτή τοποθετήθηκε και ένα ξυλόγλυπτο τέμπλο, θαυμάσιας τέχνης, του 18ου αι. (Πίν. 6 γ).

Τα εγκαίνια και των δύο εκθέσεων, των τοιχογραφιών της Επισκοπής Ευρυτανίας και της Συλλογής Λοβέρδου, έγιναν από τον Υπουργό Πολιτισμού και Επιστημών στις 15 Φεβρουαρίου.

Την επιλογή των εικόνων και τη χρονολογική τους κατάταξη ανέλαβαν οι επιμελήτριες Χ. Μπαλτογιάννη και Θ. Χατζηδάκη - Μπαχάρα. Την αισθητική παρουσίαση των εκθεμάτων ανέλαβε ο σκηνογράφος Βασ. Φωτόπουλος, «ευγενώς προσφερθείς» σε συνεργασία με τον Επιθεωρητή Συντηρήσεως έργων τέχνης Στ. Μπαλτογιάννη.

Τα χειρόγραφα επιμελήθηκε η βυζαντινολόγος Γεωργ. Θεοδωράκη - Σταμπολτζή. Τη μελέτη και την επίβλεψη των εργασιών για την αναπαλαίωση του διώροφου κτιρίου, τη διαρρύθμιση των εκθεσιακών χώρων και τη διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου είχε ο αρχιτέκτονας Δημ. Ψαρράς. Τη γενική επίβλεψη και ευθύνη για τη συντήρηση των εικόνων και των άλλων εκθεμάτων της Συλλογής Λοβέρδου είχε ο Επιθεωρητής Συντηρήσεως Στ. Μπαλτογιάννης.

Ο ίδιος, μαζί με το συντηρητή Αντ. Πατεράκη και τον τεχνίτη της Υπηρεσίας Σωτ. Θεοχαρόπουλο, διέλυσαν το ξυλόγλυπτο τέμπλο του 18ου αι. από το κτίριο της οδού Μαυρομιχάλη 6 και το συναρμολόγησαν στην αίθουσα Ζ. Στη συναρμολόγηση του τέμπλου συνεργά-

στηκε και ο γλύπτης Μαν. Νουκάκης. Για τη συντήρηση και αποκατάσταση των εκθεμάτων εργάστηκαν οι συντηρητές έργων τέχνης: Φλ. Ασημάκου, Θάλ. Παπαγεωργίου, Ειρ. Σταματάκη, Γεωργ. Σκαράκη, Σπ. Βαρότσης, Σπ. Σουρτζίνος, Αντ. Πατεράκης, Ν. Νομικός, Γεώργ. Πετκούσης, Μ. Τότση, Πην. Μωραΐτου, Μαν. Σκουλούδη και Ε. Παπαρρίζου. Η φωτογράφιση των εκθεμάτων έγινε από το φωτογράφο της Υπηρεσίας Γεώργ. Μπαλή. Τις εγκαταστάσεις φωτισμού και θέρμανσης ανέλαβαν ο Φ. Γρίβας και Κ. Αναγνωστόπουλος και τη στήριξη των εκθεμάτων με μεταλλικά εξαρτήματα ο Α. Γαλανόπουλος.

Άλλες δραστηριότητες

Το 1979 είχε αρχίσει η διάνοιξη τοξωτής διόδου στο δυτικό τοίχο της κεντρικής αυλής για την επικοινωνία της με τη μικρή δυτική αυλή, όπου είναι το διώροφο κτίριο της Συλλογής Λοβέρδου. Εφέτος ολοκληρώθηκαν οι εργασίες της διόδου με αποκατάσταση της μορφής του τόξου και της υπερκειμένης κεράμωσης, με επιχρίσματα, χρωματισμό και στρώσιμο του δαπέδου (Πίν. 7 α).

Παράλληλα άρχισαν οι εργασίες για τη δημιουργία στεγασμένου χώρου σε σχήμα Π στη μικρή δυτική αυλή, όπου θα εγκατασταθεί η νέα γλυπτοθήκη του Βυζαντινού Μουσείου. Η μελέτη του έργου οφείλεται στον αρχιτέκτονα Δημ. Ψαρρά, ενώ επιτροπή από τις επιμελήτριες του Βυζαντινού Μουσείου Μ. Μαυροειδή και Νίκη Δημητρακοπούλου, τον καλλιτέχνη γλύπτη του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου Στ. Τριάντη και τη γλύπτρια-σχεδιάστρια της Υπηρεσίας Ι. Στυλιανού ανέλαβε το έργο της επιλογής για την έκθεση γλυπτών, της καταγραφής, περιγραφής, καταλογογράφησης κτλ., καθώς και τον καθορισμό του τρόπου τοποθέτησης και αισθητικής παρουσίασής τους. Η μελέτη προβλέπει και τη δημιουργία υπαίθριου χώρου με τρεις κερκίδες για πνευματικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις. Εκτός από τις εργασίες που αναφέρθηκαν παραπάνω, έγινε ακόμη στο διώροφο κτίριο της Συλλογής Λοβέρδου η αντικατάσταση με οπλισμένο σκυρόδεμα των δαπέδων δύο δωματιών και του ακάλυπτου χώρου, που βρίσκονται στην ανατολική πλευρά του ορόφου. Το δάπεδο του ακάλυπτου χώρου στρώθηκε με μαρμάρινες πλάκες.

Από πολλά χρόνια το εκδοτήριο του μουσείου είναι εγκαταστημένο σε μικρό διαμέρισμα του ισόγειου του κτιρίου των γραφείων, αριστερά της καμάρας εισόδου από τη Λεωφ. Βασιλίσσης Σοφίας. Στο διαμέρισμα αυτό είχαν γίνει εσωτερικά χωρίσματα για κατοικία του φύλακα κι έτσι έμενε μικρός μόνο χώρος για τη λειτουργία του εκδοτηρίου. Ακόμη, η είσοδος στο εκδοτήριο και η έξοδος ήταν στην ίδια γωνία και έτσι υπήρχε μόνιμα κυκλοφοριακή συμφόρηση των επισκεπτών.

Ύστερα από έγκριση του αρμόδιου τοπικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου έγιναν σύμφωνα με μελέτη οι προβλεπόμενες μεταβολές. Κατεδαφίστηκαν οι μεσότοιχοι, ενώ παράλληλα πάρθηκαν τα ενδεικνυόμενα μέτρα ασφάλειας του κτιρίου, δημιουργήθηκε νέα είσοδος και μετακινήθηκε προς τα μέσα ο πάγκος του ταμείου. Τώρα, σε ένα χώρο 46-60 τ.μ., το εκδοτήριο λειτουργεί απρόσκοπτα με αρκετούς χώρους για τα πωλητέα είδη του ΤΑΠΑ και άνετη κυκλοφορία των επισκεπτών.

Η διεύθυνση του μουσείου προχώρησε σε ενέργειες για τη λύση του μεγάλου προβλήματος της έλλειψης εκθεσιακών και αποθηκευτικών χώρων που έχει δημιουργηθεί εδώ και κάμποσα χρόνια. Με συχνές επαφές με τις αρμόδιες Υπηρεσίες και τους μελετητές του Πνευματικού Κέντρου, έλαβε τη διαβεβαίωση ότι και η κτιριακή επέκταση του Βυζαντινού Μουσείου θα συμπεριλαμβανόταν στα πλαίσια της μελέτης της δημιουργίας Πνευματικού Κέντρου της Αθήνας στο χώρο της Ριζαρείου Σχολής. Έτσι, ύστερα από εντολή του Υπουργού Πολιτισμού και Επιστημών και σε συνεργασία με τον αρχιτέκτονα Δημ. Ψαρρά και το σκηνογράφο Βασ. Φωτόπουλο, συντάχθηκε «μακέτα» του όλου κτιριακού συγκροτήματος του Βυζαντινού Μουσείου, στο οποίο προστέθηκαν οι προβλεπόμενοι και απαιτούμενοι εκθεσιακοί και αποθηκευτικοί χώροι, κατά τρόπο που να μη επηρεάζουν αισθητικά το μνημειακό συγκρότημα του μουσείου (Πίν. 7 β). Με την προσθήκη των κατασκευών αυτών το μουσείο θα αποκτήσει επιπλέον 2.000 τ.μ. χώρο.

Η «μακέτα» παρουσιάστηκε σε μεγάλη σύσκεψη που έγινε στις 11.3. 1980 στο ΥΠΠΕ υπό την Προεδρία του Πρωθυπουργού, στην οποία έλαβαν μέρος ο Υπουργός Πολιτισμού και Επιστημών, ο Υπουργός Οικονομικών, ο Υπουργός Οικισμού, ο Γενικός Γραμματέας του ΥΠΠΕ, ο Διευθυντής της Κτηματικής Εταιρείας του Δημοσίου, πολλοί υπηρεσιακοί παράγοντες και η ομάδα των μελετητών του Πνευματικού Κέντρου. Η «μακέτα» εγκρίθηκε ομόφωνα και δόθηκε εντολή από τον Υπουργό Πολιτισμού και Επιστημών υπογράφοντα να προχωρήσει η διαδικασία για τη σύνταξη της αρχιτεκτονικής μελέτης.

Το διοικητικό έργο του μουσείου διεκπεραιώθηκε κανονικά το 1980. Μεγάλο φόρτο εργασίας πρόσθεσε η χορήγηση κατά εκατοντάδες αδειών ελευθέρως εισόδου στα Μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους και η έκδοση εγκρίσεων για την εξαγωγή, κατά πολλές χιλιάδες, αντικειμένων και έργων τέχνης μη υπαγομένων στις απαγορεύσεις εξαγωγής. Δυστυχώς το πρόβλημα της αύξησης του φυλακτικού προσωπικού του μουσείου, παρ' όλες τις ενέργειες, παραμένει στάσιμο.

Αλλά και το καθαρά επιστημονικό έργο του επιστημονικού προσωπικού του μουσείου δεν υστέρησε, παρ' όλο τον πρόσθετο φόρτο εργασίας κατά το 1980 με τις δύο εκθέσεις των τοιχογραφιών και της Συλλογής Λο-

βέρδου και την προπαρασκευαζόμενη έκθεση των Κειμηλίων των Προσφύγων. Έγιναν γνωματεύσεις για την αρχαιολογική και καλλιτεχνική αξία εκατοντάδων εικόνων και άλλων έργων τέχνης που ανήκουν σε ναούς, ιδιώτες κ.ά., ή προέρχονταν από κατασχέσεις από τις Αστυνομικές Αρχές. Συνεχίστηκε η συμπλήρωση των λημμάτων για τη σύνταξη των επιστημονικών καταλόγων του μουσείου και της Συλλογής Λοβέρδου. Συντάχθηκαν επεξηγηματικές επιγραφές για τα αντικείμενα των δύο νέων εκθέσεων, των τοιχογραφιών του βυζαντινού ναού της Επισκοπής Ευρυτανίας και της Συλλογής Λοβέρδου. Με την ευκαιρία των εγκαινίων των εκθέσεων εκδόθηκε από το Μουσείο σύντομος οδηγός με τίτλο «Έκθεση Τοιχογραφιών Επισκοπής Ευρυτανίας και εικόνων Συλλογής Λοβέρδου», Φεβρουάριος 1980. Ακόμη υπήρξε συνεργασία με έλληνες και ξένους ερευνητές πάνω σε θέματα σχετικά με τα αντικείμενα και το έργο του Βυζαντινού Μουσείου.

Στις 24-5-1980, ύστερα από σχετική απόφαση του ΥΠΠΕ, παραδόθηκαν σε Επιτροπή Ποντίων τα οστά του Αυτοκράτορα Τραπεζούντος Αλεξίου Δ' του Μεγαλοκομνηνού, που από πολλά χρόνια φυλάγονταν στο Μουσείο.

Νέα αποκτήματα του Μουσείου

Από δωρεές

1. Εικόνα Αγίου Νικολάου, από Μαρ. Τοζάκογλου (Τ2485, ΒΜ 7612). 2. Εικόνα Αγίων Δέκα του 17ου αι., από Μ. Τοζάκογλου (Τ2485, ΒΜ 7613). 3. Κεντρικό φύλλο τριπτύχου: Δέηση και άγιοι, από Μ. Τοζάκογλου (Τ2486, ΒΜ 7614). 4. Εικόνα Παναγίας, «Η Σκοπιώτισσα», από Αικ. Αντωνοπούλου (Τ2489, ΒΜ 7645). 5. Δέκα έξι αφιερώματα (εικονίδια, σταυροί, αλυσίδες κ.ά.) πάνω στην εικόνα της Σκοπιώτισσας, από Αικ. Αντωνοπούλου (Τ 2664-2679, ΒΜ 7647-7662). 6. Λάρνακα με λείψανο του Αγίου Σπυρίδωνα, από Αικ. Αντωνοπούλου (Τ2490, ΒΜ 7646). 7. Εικόνα Αγίου Νικολάου ένθρονου (Τ2497, ΒΜ 7698). 8. Παναγία και Μυροφόρα από τα Λυπηρά (Τ2498, ΒΜ 7699). 9. Τρίπτυχο (Τ2499, ΒΜ 7700). 10. Σταύρωση (Τ2500, ΒΜ 7701). 11. Μουσικό χειρόγραφο, από Τ. Παζινού (Τ207, ΒΜ 7615). 12. Χρυσό νόμισμα του 1904 (Τ2681, ΒΜ 7664).

Από αγορά

1. Εικόνα της Δέησης (Τ2487, ΒΜ 7616). 2. Δίπτυχο (εικόνα) του 17ου αι. (Τ2488, ΒΜ 7617). 3. Σταυρός ξυλόγλυπτος (Τ2662, ΒΜ 7618).

Από περισυλλογή

1. Σαρκοφάγος, από τον αρχαιολογικό χώρο της οδού Άρεως 3 (Τ1784, ΒΜ 7619). 2. Τμήμα κοσμήτη, από τον ίδιο χώρο (Τ1785, ΒΜ 7620). 3) Τμήμα οκταγωνικού

κιονίσκου με σύμφυτο κιονόκρανο, από τον ίδιο χώρο (Τ1786, ΒΜ 7621). 4. Τμήμα οκταγωνικού κιονίσκου με σύμφυτο κιονόκρανο, από τον ίδιο χώρο (Τ1787, ΒΜ 762).

Στις 14-7-1980 περιήλθαν στην κατοχή του Βυζαντινού Μουσείου από κληρονομιά του Ακαδημαϊκού Αν. Ορλάνδου τα εξής αντικείμενα: εικόνα των Εισοδίων της Θεοτόκου, εικόνα της Κοιμήσεως του Αγίου Σάββα, εικόνα των τριών Παίδων εν τη καμίνω, εικόνα της Δεήσεως, αμφιπρόσωπη εικόνα ιεραρχών, μοναχών και οσίων, τίτλοι και περιγραμμένες ελληνικών και ξένων Ακαδημιών και εταιρειών και παράσημα.

Από τις Αστυνομικές Αρχές παραδόθηκαν στο Βυζαντινό Μουσείο για φύλαξη:

1. Οι εικόνες που κλάπηκαν από τη Μονεμβασία. Ανάμεσά τους και η εικόνα της Σταύρωσης του 14ου αι. από το ναό του Ελκομένου. 2. Εικόνα του Προφήτη Ηλία, κλεμμένη από την Κορακιάνα Κερκύρας, κομμένη σε εννέα κομμάτια, έργο του Θεόδωρου Πουλάκη. 3. Εικόνα της Κοίμησης της Θεοτόκου από την Παλαιοκαστρίτσα Κερκύρας, έργο του Εμμ. Λαμπάρδου.

Η βιβλιοθήκη του μουσείου πλουτίστηκε με ενενήντα τόμους. Απ' αυτούς είκοσι πέντε ήταν από αγορά, εξήντα από δωρεές και πέντε από ανταλλαγές με άλλα πνευματικά ιδρύματα.

Εργαστήριο

Ιδιαίτερα βαρύ αλλά και αποδοτικό ήταν το έργο της ομάδας των συντηρητών του εργαστηρίου του μουσείου. Από τη Συλλογή Λοβέρδου συντηρήθηκαν για την έκθεση διακόσιες δεκαεννέα εικόνες. Για τις σαράντα από αυτές έγινε σχετική συντήρηση και για τις υπόλοιπες στερέωση και συντήρηση. Κατά τις εργασίες αυτές

αποκαλύφθηκαν σε δύο εικόνες, τα Εισόδια και ο άγιος Θεόδωρος (Λ. 335, ΣΛ 285), οι υπογραφές του ζωγράφου Αγγέλου.

Από τις συλλογές του μουσείου συντηρήθηκαν σαράντα εννέα εικόνες, είκοσι τρία κεραμικά, έξι κανδήλια και τρία φύλλα χειρογράφων.

Από τις εικόνες των κατασχέσεων συντηρήθηκαν πενήντα. Ανάμεσα σ' αυτές ήταν: η Σταύρωση από το ναό του Ελκομένου Μονεμβασίας που παραδόθηκε σε πέντε κομμάτια (Πίν. 8 α-β), ο Προφήτης Ηλίας του Θεοδ. Πουλάκη από την Κορακιάνα Κερκύρας σε εννέα κομμάτια και η Κοίμηση της Θεοτόκου του Εμμ. Λαμπάρδου από την Παλαιοκαστρίτσα Κερκύρας. Παράλληλα, οι συντηρητές του εργαστηρίου άρχισαν τη συντήρηση των εικόνων για την έκθεση των Κειμηλίων των Προσφύγων που ετοιμάζεται με εντατικό ρυθμό.

Στο φωτογραφικό τμήμα του εργαστηρίου κατά το 1980 έγιναν συνολικά 3.744 φωτογραφήσεις αντικειμένων των δύο εκθέσεων και των συλλογών του Μουσείου. Παράλληλα το τμήμα αυτό συνεργάστηκε στις έρευνες που γίνονται για φωτογραφήσεις κάτω από υπεριώδεις ακτίνες και με μικροστερεοσκόπιο.

Το προσωπικό του εργαστηρίου αποτελείται από τους συντηρητές: Φ. Ασημάκου, Θ. Παπαγεωργίου, Σ. Βαρότση, Ειρ. Σταματάκη, Γ. Σκαράκη, Σ. Σουρτζίνο, Ν. Νομικό, Μ. Τότση και το φωτογράφο Γ. Μπαλή, ενισχύθηκε με τους συντηρητές: Α. Πατεράκη, Μ. Μπονάτσου, Μ. Μωραΐτου, Γ. Πετκούση, Μ. Σκουλούδη, Ελ. Παπαρρίζου και την Α. Σημαντώνη.

Όλες οι εργασίες συντήρησης έγιναν υπό την επίβλεψη και τεχνική ευθύνη του Επιθεωρητού Συντήρησης Αρχαίων και Έργων Τέχνης Στ. Μπαλτογιάννη.

ΠΑΥΛΟΣ ΗΡ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Α΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

Διονυσιακό Θέατρο

Επειδή οι εκτελούμενες στο Διονυσιακό Θέατρο εργασίες συνεχίζουν προηγούμενες (1978-80) εργασίες της Υπηρεσίας μας στα πλαίσια ενός υπάρχοντος προγράμματος για την προστασία και ανάδειξη του μνημείου, αξίζει να αναφερθούν πολύ γενικά οι πρώτες εκείνες εργασίες και ενέργειες και τα κύρια σημεία των προτάσεων που συνθέτουν το πρόγραμμα αυτό.

Κατά το διάστημα 1978-80 γενικός μελετητής και επιβλέπων ήταν ο W. Wurster, δρ. αρχιτέκτων-μηχανικός, ο οποίος με σχεδόν συνεχή απασχόληση συνέταξε νέα σχέδια της ορχήστρας, του κοίλου και του ανατολικού αναλήμματος υπό κλίμακα 1:20 (στις μετρήσεις συνεργάστηκε ο Κ. Καζαμιάκης).

Τα νέα σχέδια, ασφαλώς τα μέχρι σήμερα καλύτερα για το θέατρο, καθώς και οι υψηλής ποιότητας φωτοσμικρύνσεις τους φυλάσσονται στο αρχείο του Έργου. Εκτός από τις σχεδιάσεις έγιναν και νέες φωτογραφίες: α) του κοίλου από ψηλή εξέδρα 9 μ. από το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο (G. Helner) και από μικρό αερόστατο από το Ε.Μ.Π. (Έδρα Φωτογραμμετρίας). β) Μετρικές φωτογραφίες της ορχήστρας από δίσκελο 6 μ. και του ανατολικού αναλήμματος από τον Ε. Σταμπουλόγλου. γ) Φωτογραφίες κάθε συντηρούμενου τμήματος πριν, κατά και μετά τη συντήρηση από τον W. Wurster (πολλές εκατοντάδες).

Την απαραίτητη για τη σπουδή των ποικίλων θεμάτων του έργου βιβλιογραφία συγκέντρωσε υπό μορφήν αντιγράφων και φωτοαντιγράφων η αρχαιολόγος Κ. Βλαβιανού με αξιόπαινη μεθοδικότητα.

Ο Κ. Καζαμιάκης εγκατέστησε μεγάλης εκτάσεως και πυκνότητας δίκτυο σταθερών τοπογραφικών σημείων, τα οποία ορίζονται με συνήθη τοπογραφικά καρφιά πακτωμένα με σκυρόδεμα στα πλέον κατάλληλα (σταθερά και εξυπηρετικά) σημεία του εδάφους. Τα καρφιά αυτά επισημαίνονται με αριθμούς σειράς και έπους τυπωμένους στην κυρτή κεφαλή.

Το νέο αυτό τοπογραφικό δίκτυο είναι συνδεδεμένο με το εθνικό δίκτυο της χώρας και αποτελεί το τοπικό σύστημα αναφοράς όλων των σχεδιαστικών αποτυπώσεων. Το νέο γενικό τοπογραφικό σχέδιο της περιοχής συντάσσεται υπό κλίμακα 1:100.

Παράλληλα προς τις σχεδιαστικές εργασίες εκτελέστηκαν, σύμφωνα με οδηγίες του W. Wurster, πολύ ση-

μαντικές εργασίες συντηρήσεως από μικρό συνεργείο τεχνιτών και βοηθών (κατά μέσον όρο εξαμελές). Τέλος, για τα ζητήματα συντηρήσεως και νέας υπαίθριας εκθέσεως των αγαλμάτων, εργάστηκαν διαδοχικά οι γλύπτες Λ. Βαλάκας και Α. Φανακίδης. Για τις στεγαστικές ανάγκες του τεχνικού εξοπλισμού και του γραφείου εξασφαλίσθηκε με ενέργειες του Εφόρου Γ. Δοντά το κατάλληλο οίκημα. Για το σκοπό αυτό διασκευάστηκε διώροφος οικίσκος, Θρασύλλου 20, με την αυλή του, στη σημερινή του μορφή με φροντίδα του Κ. Καζαμιάκη. Ο οικίσκος αυτός απεδείχθη πολυτιμότεο «περιφερειακό τμήμα της Εφορείας» καθώς εξυπηρετεί και πλείστες άλλες ανάγκες, όπως είναι οι αρχαιολογικές εργασίες στην ανατολική πλευρά της Πλάκας και ορισμένες εργοταξιακές των μνημείων της Ακροπόλεως.

Μέχρι το 1980 έγιναν οι εξής εργασίες συντηρήσεως:

α) Μορφική αποκατάσταση των κατά χώραν λίθων του κοίλου. Πριν από την επέμβαση οι λίθοι παρουσίαζαν τα εξής συμπτώματα μεμονωμένα ή συνδυασμένα: Απλή διάρρηξη, διάρρηξη και έντονη διάνοιξη των ρωγμών. Μετατόπιση συνολική ή μερική εξαιτίας υποσκαφής ή ωθήσεων του εδάφους ή από διεισδυσή ριζών πεύκων κάτω από τους λίθους, στους αρμούς ή στις ρωγμές. Αντίστοιχα, η αντιμετώπιση των περιπτώσεων έγινε με καθαρισμό των επιφανειών — επιμελή συγκόλληση απλή ή και με χρήση ορειχάλκινων ράβδων στο εσωτερικό των λίθων—, αφαίρεση ριζών —αποκατάσταση εδαφών και εδράσεων, συχνά με υποδομές από λιθάρια—, ανατοποθέτηση λίθων στην κανονική τους θέση. Για τα παραπάνω υπάρχει στο αρχείο πλήρης φωτογραφική και σχεδιαστική τεκμηρίωση.

β) Κατασκευή λιθοκτιστής αύλακας συλλογής υδάτων λίγο νοτιότερα από τη διαδρομή του αρχαίου Περιπάτου και σε διάστημα που αντιστοιχεί περίπου στο εύρος του Θεάτρου και του Περίκλειου Ωδείου, με κλίση προς Α. Μετά τη βορειοανατολική γωνία του Ωδείου η αύλακα κάμπτεται προς Ν. και συνεχεται με σχετό παράλληλο προς την οδό Θρασύλλου. Με το έργο αυτό η ποσότητα των ομβρίων, που διαρρέουν το χώρο νοτίως της αύλακας μέχρι την ορχήστρα και την ανασκαφή του Ωδείου, μειώθηκε περίπου στο μισό.

γ) Προς το τέλος της πρώτης αυτής περιόδου άρχισε η συντήρηση των μεγάλων αγαλμάτων-Παπποσιληνών κτλ.— με φροντίδα του αλησμόνητου Λευτέρη Βαλάκα (†7.11.82), ο οποίος μελέτησε με ιδιαίτερη επιμέλεια τα προβλήματα που ετίθεντο προκειμένου να στηθούν τα αγάλματα με τη βοήθεια ορειχάλκινων ράβδων επάνω σε κατάλληλα βάθρα από τεχνητό λίθο· για το σκοπό αυτό έκανε και μια σειρά σχεδίων των αγαλμάτων υπό κλίμακα 1:10.

Για τη στέγαση των γλυπτών, που ως θεματική ενότητα προσφέρονται για τη σύνταξη μιας εκθετικής ενό-

τητας, είχε μελετηθεί από τον W. Wurster ειδικό υπόστεγο το οποίο τελικά δεν κατασκευάστηκε. Για τις ανάγκες της εργασίας τα περισσότερα από τα αγάλματα μεταφέρθηκαν από την ανατολική πάροδο στον ανοικτό χώρο κοντά στη θέση της μη σωζόμενης νοτιοδυτικής γωνίας του Ωδείου.

Παράλληλα με τα παραπάνω ο W. Wurster έκανε και έναν πρώτο προγραμματισμό εργασιών απαραίτητο για την εξασφάλιση του αναλήμματος της ανατολικής παρόδου, για τη βελτίωση της αρχαιολογικής εμφανίσεως της σκηνής, για την προστασία και ανάδειξη της ορχήστρας και για την οπτική υποδήλωση του ανώτερου τμήματος του θεάτρου. Τα κυριότερα σημεία των προτάσεων του συνοψίζονται ως εξής (πρβλ. *Architectura* 9 (1979), σ. 58-76).

Ανακατασκευή μέρους του ανατολικού αναλήμματος με τεχνητό λίθο με μορφή, χρωματισμό και επιφανειακή επεξεργασία παρόμοια με αυτήν του αρχικού τοίχου και σε ύψος που θα εξασφαλίζει την εσωτερική κατασκευή έναντι κάθε φθοράς και κινδύνου καταρρεύσεως.

Απελευθέρωση των ερειπίων, ιδίως της σκηνής, από την πληθώρα των άσχετων και τυχαίως κείμενων λίθων που καλύπτουν το χώρο. Συγκέντρωση των λίθων σε κατάλληλες θέσεις και συστηματική διαρρύθμιση και διάταξή τους, ώστε να εξασφαλίζεται η καλύτερη διατήρησή τους σε συνδυασμό με την εποπτικότητα του χώρου και των ίδιων των λίθων.

Χωματοургική αποκατάσταση της κανονικής στερεομετρικής μορφής του κοίλου και του Περιπάτου με κατάλληλη ανάπλαση του προσχωμένου, ή στους μεσαίους τομείς του διαβρωμένου εδάφους. Συνέχιση μερικών βαθμιδωτών διαδρόμων με τεχνητό λίθο μέχρι την κατατομή για επαύξηση της βατότητας και της εποπτείας της κανονικής μορφής του κοίλου. Για τον τελευταίο λόγο ελευθέρωσή του από ορισμένα δέντρα που άλλωστε βλάπτουν το ερείπιο και με τις ρίζες τους.

Γενικότερη αναμόρφωση της φυτεύσεως του χώρου για την καλύτερη προστασία και εμφάνιση των μνημείων και για καλύτερη κηποτεχνική οργάνωση.

Συμπλήρωση της ανασκαφικής έρευνας στην περιοχή των προσχώσεων και ιδίως των αρχαίων επιχώσεων του κοίλου, όπου, όπως έχει διαπιστωθεί, σώζονται απρόσβλητες από μεταγενέστερες επεμβάσεις πολλές αρχαιολογικές μαρτυρίες για την περιοχή, οι οποίες καλύπτουν το χρονικό διάστημα από την προϊστορική μέχρι και την κλασική εποχή. Η εργασία αυτή, που πρέπει να γίνει πριν από τη χωματοurgική αποκατάσταση της μορφής, είναι πολύ μεγάλης σημασίας για την προώθηση των σημερινών γνώσεων.

Μετά την αποκατάσταση των περισσότερων εδωλίων του κοίλου έγιναν εργασίες συντηρήσεως μεμονωμένων λίθων, κυρίως αρχιτεκτονικών μελών. Όπως και παλιότερα, οι συγκολλήσεις έγιναν με λευκό τσιμέντο και ενισχύθηκαν, εφ' όσον ήταν αναγκαίο, με ορειχάλκινες

ράβδους και σπανιότερα με ράβδους από τιτάνιο. Οι Παπποσιληνοί και τα άλλα μεγάλα αγάλματα μεταφέρθηκαν στην περιοχή της νοτιοδυτικής γωνίας του Περικλείου Ωδείου, μερικά μάλιστα στήθηκαν με τη βοήθεια βάθρων από τεχνητό λίθο. Η εργασία αυτή δεν ολοκληρώθηκε εν αναμονή της εκλογής της οριστικής θέσεως εκθέσεως των μεγάλων γλυπτών. Ο Λ. Βαλάκας είχε καταλήξει στην εξής αρχή για το στήσιμο των γλυπτών: τα βάθρα και τα στηρίγματα πρέπει να έχουν τόσο ύψος, ώστε ανεξάρτητα από τη διαφορετική διατήρηση των γλυπτών, να εξασφαλίζουν συμφωνία του ύψους στηρίξεως με την κλίμακα και την αρχική μορφή των αγαλμάτων.

Η συνέχιση της μελέτης των αναλημμάτων με σκοπό την αποκατάστασή τους οδήγησε σε συμπεράσματα χρήσιμα όχι μόνο για τη θεωρητική γνώση, αλλά και για τις μελλοντικές εργασίες. Αξίζει να αναφερθούν τα εξής:

Οι περιβάλλοντες το Θέατρο τοίχοι, κτισμένοι κυρίως με κροκαλοπαγείς (αρουραίους) λίθους, διαφέρουν πολύ κατά την όψη: άλλοι σώζουν μέρος μιας εξωτερικής όψης από σκληρό ακτίτη λίθο με περίτεχνη επιφανειακή κατεργασία και άλλοι δε διαθέτουν τέτοια όψη. Η διαφορά αυτή δεν είναι υστερογενής, οφειλόμενη στους συνηθισμένους λόγους απώλειας των εξωτερικών λίθων των μνημείων, αλλά είναι μόνιμη, πρόκειται δηλαδή για μια εξ αρχής διάκριση των εξωτερικών όψεων του Θεάτρου σε κύριες και δευτερεύουσες. Κύριες όψεις με ίσους δόμους από ακτίτη ήταν μόνο αυτές προς τις παρόδους και η δυτική πλευρά από τη νοτιοδυτική γωνία μέχρι και τη νότια πλευρά της δυτικής αναβάθρας. Οι άλλες πλευρές είχαν ως όψη τους ίδιους τους αρουραίους λίθους. Όσον αφορά στη δομή οι τοίχοι διακρίνονται ως εξής: τα αναλήμματα του επιθεάτρου, των αναβαθμών, της δυτικής παρόδου ολόκληρο και της ανατολικής το μισό, με απλή τοιχοποιία δίπλινθη (πάχους δύο πλίνθων). Το ανάλημμα της δυτικής πλευράς διπλό με τοιχώματα δίπλινθα και κενό ανάμεσα. Το ανατολικό μισό του αναλήμματος της ανατολικής παρόδου διπλό χωρίς ενδιάμεσο κενό με εξωτερικό τοίχωμα τρίπλινθο. Είναι πιθανόν ότι η δομή των αναλημμάτων άλλαζε και με το ύψος. Το ανάλημμα της ανατολικής πλευράς με άγνωστο πάχος στη βάση του, τρίπλινθες τις ανώτερες σωζόμενες στρώσεις του, πρέπει να απέβαινε προς τα άνω δίπλινθο.

Όσον αφορά στο σύστημα εναλλαγής δρομικών και εμβατικών στρώσεων διαπιστώνεται εφαρμογή ποικίλων συνθέσεων και έτσι οι σωζόμενες στρώσεις δεν είναι καθοριστικές για όλες τις λεπτομέρειες των υπερκειμένων. Στο ανάλημμα της δυτικής παρόδου δρομικές είναι οι στρώσεις αριθ. 2, 4, 6... Αντίθετα, στο ανάλημμα της ανατολικής παρόδου οι ίδιες στρώσεις είναι εμβατικές (διάτονοι λίθοι). Η λεπτομερής μελέτη της δυτικής πλευράς απέκλεισε τη δυνατότητα υπάρξεως κλι-

μακοστασίου ενσωματωμένου στο πάχος του αναλήμματος. Το αυτό ισχύει και για οποιαδήποτε μορφή κλίμακος στα ανατολικά. Κατόπιν αυτού η διαδεδομένη αναπαράσταση διαζώματος στο μέσον του Θεάτρου είναι αστήρικτη. Η αναπαράσταση αυτή επικράτησε σε εποχή πριν από την ανασκαφή του Ωδείου και έκτοτε δεν ελέγχθηκε με τα νεότερα στοιχεία.

Αντίθετα, η προτεινόμενη εδώ αναπαράσταση (Σχ έδ. 1), χωρίς ενδιάμεσο διάζωμα μέχρι τον Περίπατο ανταποκρίνεται πολύ περισσότερο στα ανασκαφικά δεδομένα και τη λειτουργία, συμφωνεί δε και με τη συνοπτική πλην όμως σαφή απεικόνιση του Διονυσιακού Θεάτρου σε αρχαία νομίσματα.

Σύμφωνα με τα παραπάνω η στερεομετρική αποκατάσταση μέρους του κοίλου με κατάλληλη χωματουργική διαμόρφωση και συνέχιση μερικών κλιμάκων προς τον Περίπατο πρέπει να γίνει χωρίς παρεμβολή διαζώματος. Η απλούστερη αυτή μορφή κάνει ευκολότερα δεκτή μια τέτοια πρόταση, επειδή δεν προϋποθέτει νέες στερεές κατασκευές στο χώρο του κοίλου.

Πάντως, συμπληρωματικά αξίζει να διευκρινιστεί ότι η παρεμβολή διαζώματος στο κοίλο ενός θεάτρου έχει ως επίπτωση μόνο την κατάργηση μερικών σειρών εδωλίων και όχι την υποχώρηση των γενετειρών του κωνικού σχήματος. Η αρχή αυτή, που ισχύει γενικώς στα αρχαία θέατρα, υπαγορεύεται από το βασικό κανόνα για την ορατότητα.

Κατά την έρευνα για τον εντοπισμό υλικού του ανατολικού αναλήμματος, εκτός από τους γνωστούς στη βιβλιογραφία λίθους της επιστέψεως (Fiechter, *Das Dionysos Theater in Athen*, III, σ. 21 εικ. 3 και 4) επισημάνθηκαν ακόμη: ένας λίθος του κεκλιμένου στηθαίου ο οποίος και μεταφέρθηκε πλησίον του δυτικού άκρου, ένας διάτονος λίθος της τετάρτης στρώσεως με οικοδομικές ενδείξεις επαφής και συνδέσεως ενός χορηγικού μνημείου από εκείνα που ακουμπούσαν στο ανάλημα, έναςγωνιόλιθος της πέμπτης ή της εβδόμης στρώσεως (τον τοποθετήσαμε πρόχειρα ωςγωνιόλιθο της τετάρτης στρώσεως).

Πρόχειρα επίσης τοποθετήθηκε και ένας από τους λίθους της στέψεως, πάντως όχι ακριβώς στην αρχική του θέση. Η οριστική θέση που θα αναστηλωθούν οι παραπάνω λίθοι (και ένας ακόμη ενσωματωμένος σήμερα στο Ριζόκαστρο) θα αποφασιστεί όταν ωριμάσει η μελέτη αποκαταστάσεως, της οποίας ο προβληματισμός εντοπίζεται κυρίως στην έκταση της συμπληρώσεως (με συντριπτική υπεροχή του νέου υλικού) και στη μεταχείριση των λειψάνων του Ριζόκαστρου.

Από το στηθαίο του αναλήμματος της δυτικής παρόδου εντοπίστηκε ένας λίθος κτισμένος σε ευτελή τοίχο 10 μ. περίπου νοτιοδυτικότερα της νοτιοδυτικής γωνίας του θεάτρου, μαζί με έναν ακόμη που σώζει μεταγενέστερη επιγραφή *ΙΕΡΕΩΣ*. Τέλος, στο χώρο του ιερού εντοπίστηκε ένας λίθος από τη στέψη του καμπύλου,

σε κάτοψη, δυτικού αναλήμματος. Διαθέτει την ίδια τομή γείσου όπως οι γνωστοί άλλοι λίθοι, έχει όμως μορφή μάλλον πεπλατυσμένη.

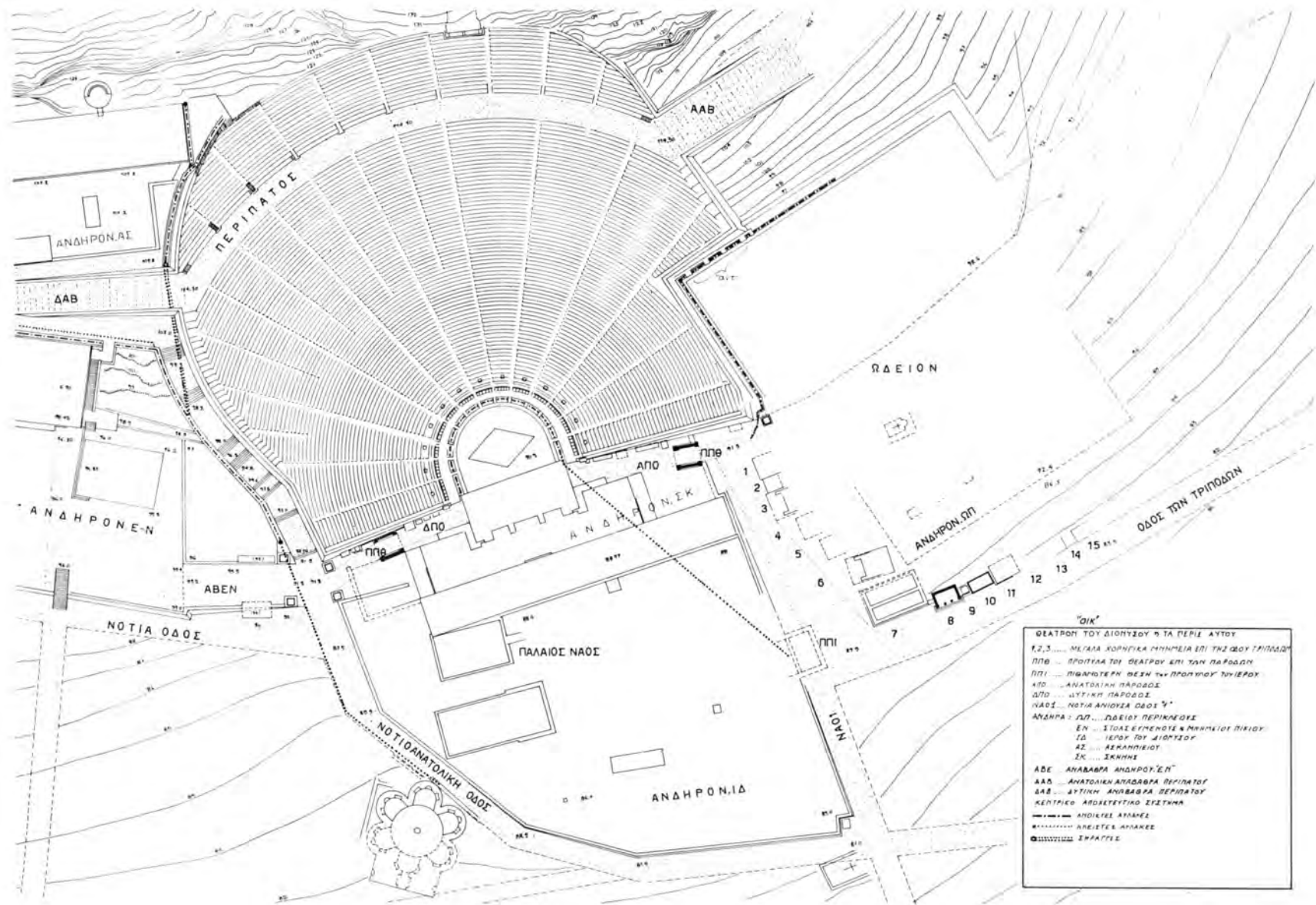
Στα ερείπια της σκηνής οι επεμβάσεις υπήρξαν μάλλον περιορισμένες. Απομακρύνθηκαν μερικά μόνο από τα διάσπαρτα μάρμαρα και αποκαταστάθηκε στη θέση του ένα μεγάλο τμήμα του κατωφλίου του δυτικού διπλού τοξωτού θυρώματος. Σε ένα από τα τόξα που ανήκουν στο θύρωμα αυτό συγκολλήθηκε μικρό θραύσμα με το οποίο συμπληρώθηκε μια γωνία και μέρος του αντίστοιχου ρόδακος.

Στο διπλό κίονα που απόκειται στον αναλημματικό τοίχο της σκηνής συγκολλήθηκε θραύσμα με τις απολήξεις μερικών ραβδώσεων το οποίο βρέθηκε κοντά στη λεωφόρο Διονυσίου Αρεοπαγίτου. Ένας άλλος διπλός κίων συναρμόσθηκε στο μεγαλύτερο μέρος του από θραύσματα διαφόρων διαστάσεων. Τρεις βάσεις βάθρων συμπληρώθηκαν ή συναρμόσθηκαν με συνανήκοντα θραύσματα.

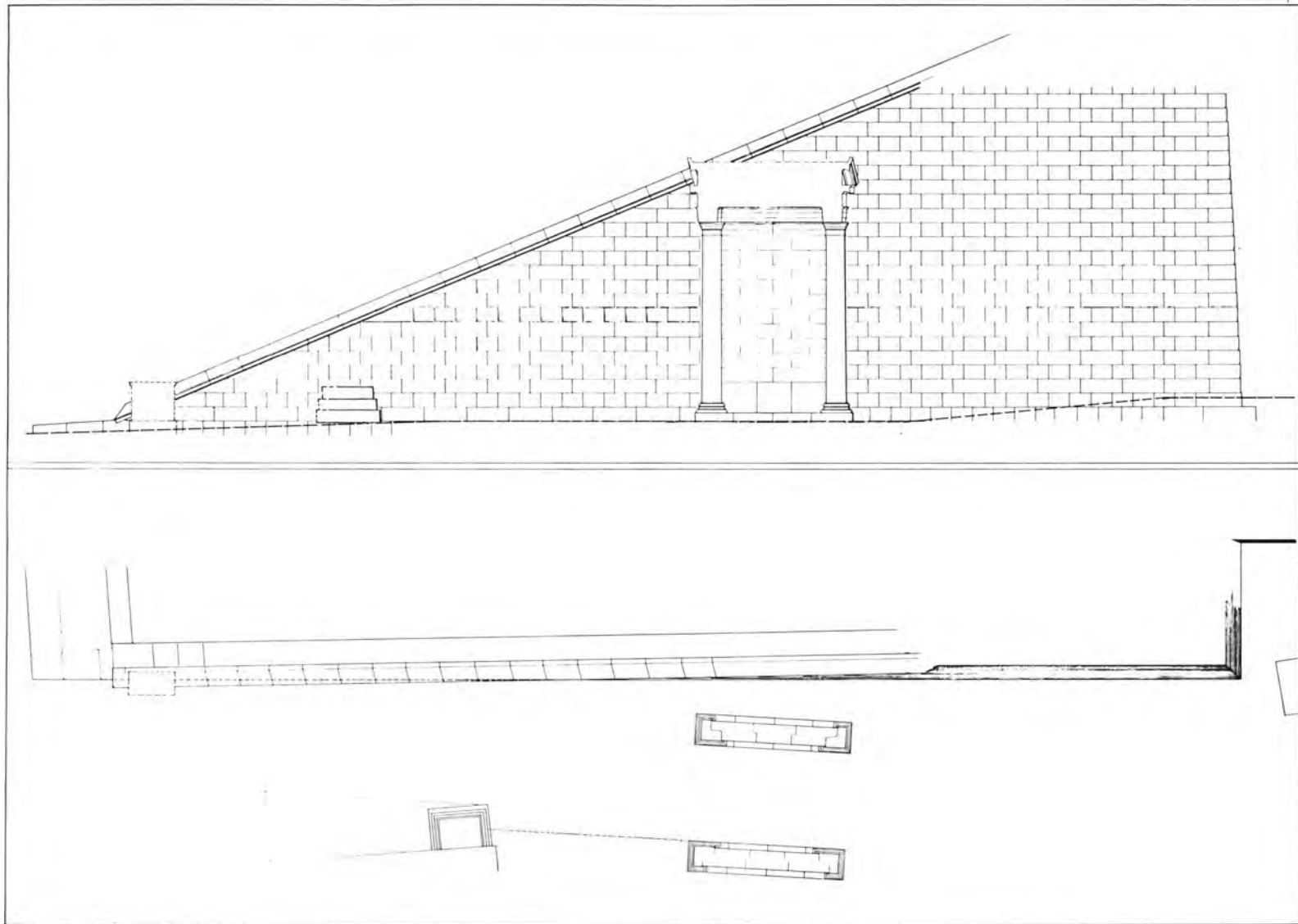
Πρότυλο κλασικής εποχής στην ανατολική πάροδο και το ανατολικό άκρο της σκηνής

Το επίμηκες κτίσμα, στο μέσον της ανατολικής παρόδου, με σειρά ορθοστατών επάνω σε ισχυρή ορθογώνια βάση, δεν είναι χορηγικό μνημείο, όπως εθεωρείτο ως τώρα (Πρακτικά 1878, 18, Fiechter, ό.π. I, εικ. 2, Τραυλός *Bildlexikon*, εικ. 678, B), αλλά τοίχος, ο βόρειος, ενός μνημειώδους προτύλου το οποίο τόνιζε την είσοδο αυτή του Θεάτρου που ήταν και η κυριότερη χάρις στην άμεση σύνδεσή της με την οδό των Τριπόδων (Σχ έδ. 1-2· Πίν. 9). Από το νότιο τοίχο του προτύλου σώζεται η κοίτη θεμελιώσεως λαξευμένη στον ημίβραχο καθώς και το αποτύπωμα της εξωτερικής πλευράς της βάσεως (ή του τοιχοβάτου όπως είναι πλέον το ορθότερο) σε μάζα κονιαμάτων ενός μεταγενέστερου τοίχου που ακουμπούσε εξωτερικά στο πρότυλο (δηλώνονται αντίστοιχα με τα γράμματα β και α στον Πίν. 9). Το εύρημα αυτό έγινε με την μετακίνηση μεγάλων μαρμάρων που έφραζαν μέρος της παρόδου και απέκρυπταν σε μεγάλο βαθμό το πολύτιμο λείψανο.

Το αποτύπωμα συμφωνεί με το βόρειο τοίχο του προτύλου τελείως, όσον αφορά στη διεύθυνση και τη στάθμη του τοιχοβάτη του νότιου τοίχου, ορίζει δε ακριβώς και το ύψος των λίθων του θεμελίου. Από τους λίθους αυτούς δύο φαίνονται σε παλαιότερα σχέδια στη θέση τους απέναντι στο βόρειο τοίχο. Το σύνολο λαξεύματος και λίθων θεμελιώσεως παρερμηνεύτηκε τελείως από τους παλαιότερους ερευνητές. Αντί να συσχετισθεί με το βόρειο τοίχο, με τον οποίο είναι συμμετρικό, συμπληρώθηκε με υποθετικές προεκτάσεις, παρά την παντελή απουσία κάθε υλικού καταλοίπου, ώστε να συναντήσει άλλους τοίχους, με αποτέλεσμα αφενός την αστήρικτη αναπαράσταση ενός υποθετικού τραπεζοει-

Σχέδ. 1. Αθήνα. Γενικό τοπογραφικό του Θεάτρου του Διονύσου και των γύρω μνημείων.

Σχέδ. 2. Αθήνα. Θέατρο του Διονύσου. Αναπαράσταση της ανατολικής παρόδου και του προτύλου.
Τομή με προβολή της βόρειας πλευράς και κάτοψη.

δούς διαμερίσματος μιας αρχικής φάσεως της σκηνής (Τραυλός, ό.π., εικ. 685, III) και αφετέρου τη διατήρηση της παλαιάς παρερμηνείας του βόρειου τοίχου του προπύλου.

Το πρόπυλο δε διέθετε κίονες στην προέκταση των τοίχων του. Τις τέσσερις γωνίες του τόνιζαν ισάριθμες πεσσόσχημες ιωνικές παραστάδες από πεντελικό μάρμαρο, με αττική βάση. Οι όψεις τους προς το εσωτερικό του προπύλου είναι ίσες προς τις μετωπικές όψεις, ενώ οι εξωτερικές όψεις έχουν το μισό μόνο πλάτος. Η μορφή αυτή κάνει βέβαιο ότι οι τοίχοι έφεραν θριγκό και οροφή σχηματίζοντας βαθύ στεγασμένο πέραςμα. Στο δάπεδο του προπύλου δεν υπήρχε πλακόστρωση, ώστε να μένει αδιάσπαστη η συνέχεια του γαιώδους στρώματος της παρόδου.

Η σημασία του μνημείου αυτού είναι τόση, ώστε να δικαιολογείται η ανακατασκευή του νότιου τοίχου χάριν καλύτερης εποπτείας και τονισμού της παρόδου ως άξονος εισόδου στο Θέατρο. Ως προς το υλικό δεν καταλήξαμε σε εκλογή ανάμεσα στο μάρμαρο και τον τεχνητό λίθο, κάναμε όμως δοκιμές και πειράματα σχετικά με τη δεύτερη δυνατότητα.

Ιερό του Διονύσου

Στο Ιερό του Διονύσου η εργασία μας συνεχίζει την παλαιότερη φροντίδα της Εφορείας (βλ. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 12-18).

Από την περιοχή της σκηνής, του Ωδείου και του ιερού συγκεντρώθηκαν έξι θραύσματα αγρυλικού λίθου (πέτρα του Καρρά ή Καρέα). Με συναρμογή κερδήθηκαν δύο ακέραιοι λίθοι από τέσσερα θραύσματα. Οι λίθοι αυτοί αποδίδονται εκ του ασφαλούς στην ανατολική πλευρά της κρηπίδας του παλαιού ναού του Διονύσου. Με τους σωζόμενους κατά χώραν λίθους συμφωνούν ως προς το υλικό, το ύψος (.32,7), την επεξεργασία και το είδος των πειόσχημων και ζητάμορφων εντορμιών συνδέσεως. Διαφέρουν στο ότι η όψη τους δεν είναι απλή επίπεδη, αλλά είναι διαβαθμισμένη με άπεργα, περιτένειες και υποτομή σε δύο κύρια επίπεδα, κατά τρόπο που συγγενεύει προς τα αντίστοιχα αρχιτεκτονικά μέλη του Προπαρθενώνος. Η προσεκτική παρατήρηση του κατά χώραν μέρους της κρηπίδας αποκαλύπτει ότι οι λίθοι της δεν έχουν την όψη τους τελείως καταξεσμένη και ότι διατηρούνται ίχνη από την προηγούμενη μορφή, που όπως δείχνουν οι μετρήσεις δεν ήταν άλλη από αυτήν των ευρεθέντων λίθων της ανατολικής πλευράς (Πίν. 10 α). Η ισότητα των λίθων αυτών δεν είναι συμπτωματική αλλά οφείλεται σε τυποποίηση της ανατολικής πλευράς χάριν εναρμονισμού προς το δωρικό κανόνα που επιβάλλουν οι κίονες. Ως εκ τούτου το μεταξόνιο ήταν κατά πάσα πιθανότητα ίσο προς $2 \times 1,29,5 = 2,59 \pm$.

Ένας λίθος της ευθυνηρίας του ναού από ασβεστό-

λίθο Ακροπόλεως βρέθηκε στο ανατολικό όριο του ιερού. Η θέση του υπολογίζεται με καλή προσέγγιση βάσει του βάθους της μασχαλιαίας εγκοπής, η οποία όπως είναι γνωστό, υπηρετούσε την προσκόλληση της κρηπίδας της στοάς στην κρηπίδα του ναού. Το βάθος της εγκοπής αυξάνει προοδευτικά προς τα δυτικά, επειδή η στοά διαθέτει αισθητή καμπυλότητα (πάντως μικρότερη από αυτήν του Παρθενώνος).

Οι παραπάνω λίθοι τοποθετήθηκαν στη θέση τους, χωρίς όμως τήρηση της ορθής στάθμης. Απώτερος σκοπός μας είναι η απλή ογκομετρική δήλωση του ναού στο ύψος της κρηπίδας με χρήση εγκιβωτισμένων σκύρων και άλλων υλικών και η συγκέντρωση επιτόπου όλων των σωζόμενων λίθων της πώρινης ανωδομίας του (Σχέδ. 3· Πίν. 10 β).

Προς το παρόν έγινε μόνο εργασία ανατάξεως των λίθων της βορειοδυτικής γωνίας του ναού, οι οποίοι είχαν εξαρθρωθεί εξαιτίας υποσκαφής και αποκόμισης του εδάφους (Πίν. 10 α).

Στο χώρο της στοάς του ιερού υπήρχαν τρία γείσα της στοάς του Ευμένους (βλ. E. Fiechter, ό.π. III, T.2 VI, εικ. 2, 3, 4, 5, ο οποίος όμως αγνοεί την πραγματική τους προέλευση! Βλ. ό.π., σ. 20-21). Προς το παρόν μεταφέρθηκαν στο δυτικό όριο του ιερού, αργότερα θα μεταφερθούν στη στοά του Ευμένους.

Ο μεγάλος λίθος με οπή (Fiechter, ό.π., εικ. 12) δεν είναι στροφειόν θεατρικού μηχανισμού, όπως αναφέρει ο Fiechter (και δέχεται και η M. Bieber), αλλά βάση πηγαδοστομίου, όπως είναι τελείως φανερό άλλωστε. Ο λίθος μεταφέρθηκε προς το παρόν νότια της στοάς.

Στο γνωστό μαρμάρινο κυκλικό βωμό, ανάθημα Πιστοκράτους και Απολλοδώρου (IG II², 2949) συναρμόσθηκε θραύσμα από το σωρό βόρεια του Μουσείου της Ακροπόλεως. Το θραύσμα περιέχει και ίχνη επαφής του δεξιού άκρου της μη σωζόμενης δίβαθμης προθύσεως. Η συγκόλληση δεν έγινε λόγω των ανεπαρκών διαστάσεων της επιφανείας επαφής. Το θραύσμα φυλάσσεται κάτω από το βωμό.

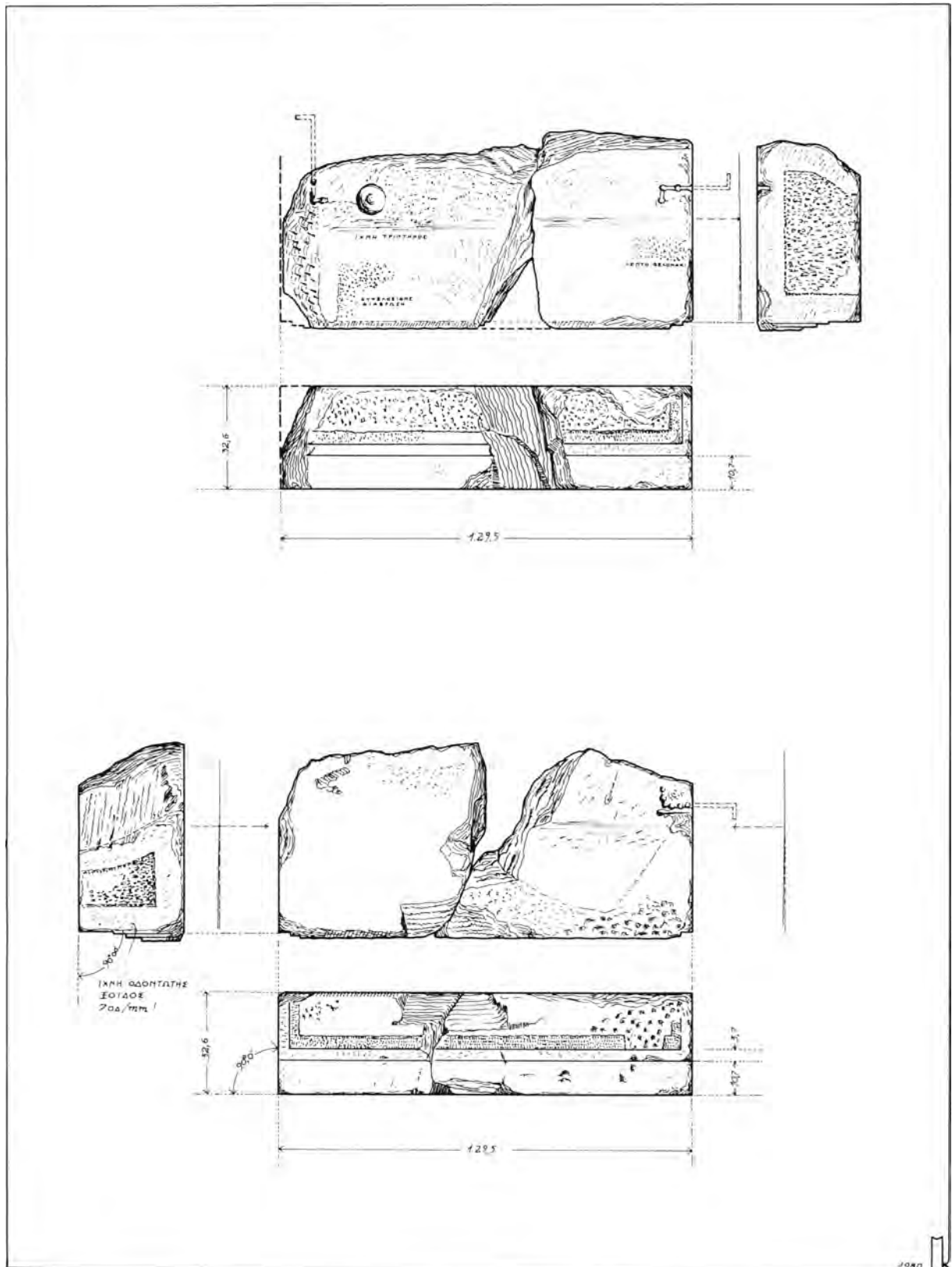
Από τον τοιχοβάτη του βάθους της στοάς, στο μέσον περίπου του μήκους του, κατέβηκαν όλα τα αποθεμιμένα μεγάλα και μικρά μάρμαρα, ο δε μοναχικός εκεί σωζόμενος ορθοστάτης αποκαταστάθηκε στην κανονική του θέση.

Καθαρίστηκε η στέρνα στο ανατολικό άκρο της στοάς. Στη νότια πλευρά του κατά χώραν ορθοστάτη της βορειοανατολικής γωνίας της στοάς διέκρινε ο Κ. Καζαμιάκης το χάραγμα:

ΕΡΩΣ ΕΡΩΣ

Περίκλειο Ωδείο και τα πλησίον χορηγικά μνημεία

Για την αποχέτευση των ομβρίων από το ανατολικό άκρο της νέας αύλακας που μειώνει την επιφανειακή ροή στο κοίλο του Θεάτρου, κατασκευάστηκε οχετός

Σχέδ. 3. Αθήνα. Ιερό του Διονύσου. Παλιός ναός. Λίθοι της ανατολικής πλευράς της κρηπίδος συναρμοσμένοι από συνανήκοντα θραύσματα.

με τσιμεντοσωλήνες, ο οποίος οδηγεί τα νερά προς τη νοτιοανατολική γωνία του αρχαιολογικού χώρου. Ένα τμήμα του σχετού, υπέργειο, βαίνει στο ανατολικότερο τόξο του Ριζόκαστρου σε μήκος 20 μ. περίπου. Με αφορμή την εργασία αυτή αποτειχίστηκαν από το Ριζόκαστρο δύο θραύσματα μαρμάρινων εδωλίων από εκείνα που παλαιότερα αποδίδονταν μαζί με ορισμένους θρόνους στο Ωδείο. Η πραγματική προέλευση των εδωλίων αυτών είναι από το Παναθηναϊκό Στάδιο. Το νοτιότερο τμήμα του νέου σχετού είναι υπόγειο. Κατά την εκσκαφή της τάφρου του αποκαλύφθηκε ένα ακόμη από τα θεμέλια των στύλων του Ωδείου. Αυτό υπήρξε το πρώτο σημαντικό αρχιτεκτονικό εύρημα της μικρής ανασκαφής στην οποία εξελίχθηκε η εξόρυξη της τάφρου με υπεύθυνο αρχαιολόγο τον κ. Ν. Ζαφειρίου (ο οποίος τήρησε λεπτομερώς και τα σχετικά ημερολόγια). Στη σχεδιαστική τεκμηρίωση και ερμηνεία των ευρημάτων συνεργάστηκε και ο γράφων. Η τάφος συνάντησε νοτιότερα από το Ωδείο θεμέλια από πωρόλιθο που χωρίς δυσκολία αποδόθηκαν σε τρία άγνωστα έως τώρα χορηγικά μνημεία (13, 14 και 15 στο Σχέδ. 1).

Το εύρημα αυτό έγινε αφορμή για την επέκταση της έρευνας προς τα δυτικά εφόσον παρά τη νοτιοδυτική γωνία του Ωδείου εξείχαν ήδη μερικοί λίθοι από άλλα κτίσματα της ίδιας κατηγορίας. Λίγο βαθύτερα από το επίπεδο ως το οποίο είχε φθάσει τελευταία η αποχμάτωση της περιοχής και ο καθαρισμός από νεότερα κτίσματα (βλ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 35-36), αποκαλύφθηκαν θεμέλια συνεχόμενα προς τους ήδη ορατούς λίθους καθώς και άλλα άγνωστα ως τώρα (πρβλ. επίσης ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 34-36).

Από Δ. προς Α. έχουν ως εξής (αριθμοί όπως στο Σχέδ. 1):

7) Θεμέλιο από δύο στρώσεις κροκαλοπαγών (αουραίων) λίθων (μέγιστο υψόμετρο +85.52.) με εξωτερικούς δόμους από ακτίτη (σώζεται μόνο ένας στη νοτιοανατολική γωνία), μήκ. 11 μ. περίπου και πλ. μεγαλύτερο από 7.40 μ. Η διάταξη των σωζόμενων λίθων κάνει πιθανόν ότι στο θεμέλιο αυτό έβαινε μνημείο μορφής στοάς που ως προς το μέγεθος δικαιούται τη δεύτερη θέση μετά από το χορηγικό μνημείο του Νικίου. Ως τώρα ήταν δεκτό στην ίδια θέση ένα πολύ μικρότερο μνημείο (Τραυλός, ό.π. εικ. 502).

8) Θεμέλιο (από μαλακό πωρόλιθο) και μέρος της κρηπίδας και του νότιου τοίχου (από ακτίτη λίθο) ενός ορθογώνιου μνημείου πλάτους 5 μ. περίπου και βάθους σχεδόν 4 μ. Η κρηπίδα περιορίζεται στην πρόσοψη μόνο, ήταν δε τρίβαθμη, όπως δείχνουν οι σωζόμενοι λίθοι. Αρκετοί σύνδεσμοι μορφής διπλού ταυ διατηρούνται ακόμη. Στη βορειοδυτική γωνία του μικρού εσωτερικού χώρου του μνημείου σώζεται το δάπεδο από στρογγυλά βότσαλα μεγέθους και μορφής αμυγδάλου. Το μέγιστο μέρος του μνημείου είναι διαταραγμένο από

μεταγενέστερες κατασκευές, από τις οποίες σώζεται μόνο ο πυθμένας ενός πιθαιδούς ομβροδέκτου (Σχέδ. 4).

Το μνημείο αυτό, παλαιότερο από το προηγούμενο (7), μπορεί να αναπαρασταθεί με μορφή ναύσκου δίστυλου εν παραστάσει. 8) Στη νοτιοδυτική γωνία του (8) είναι προσκολλημένο με συναρμογή και πειόσχημους συνδέσμους ένα μικρό βάθρο, από το οποίο ελάχιστοι λίθοι σώζονται. Πρόκειται μάλλον για παράρτημα (8') του ίδιου του μνημείου (8).

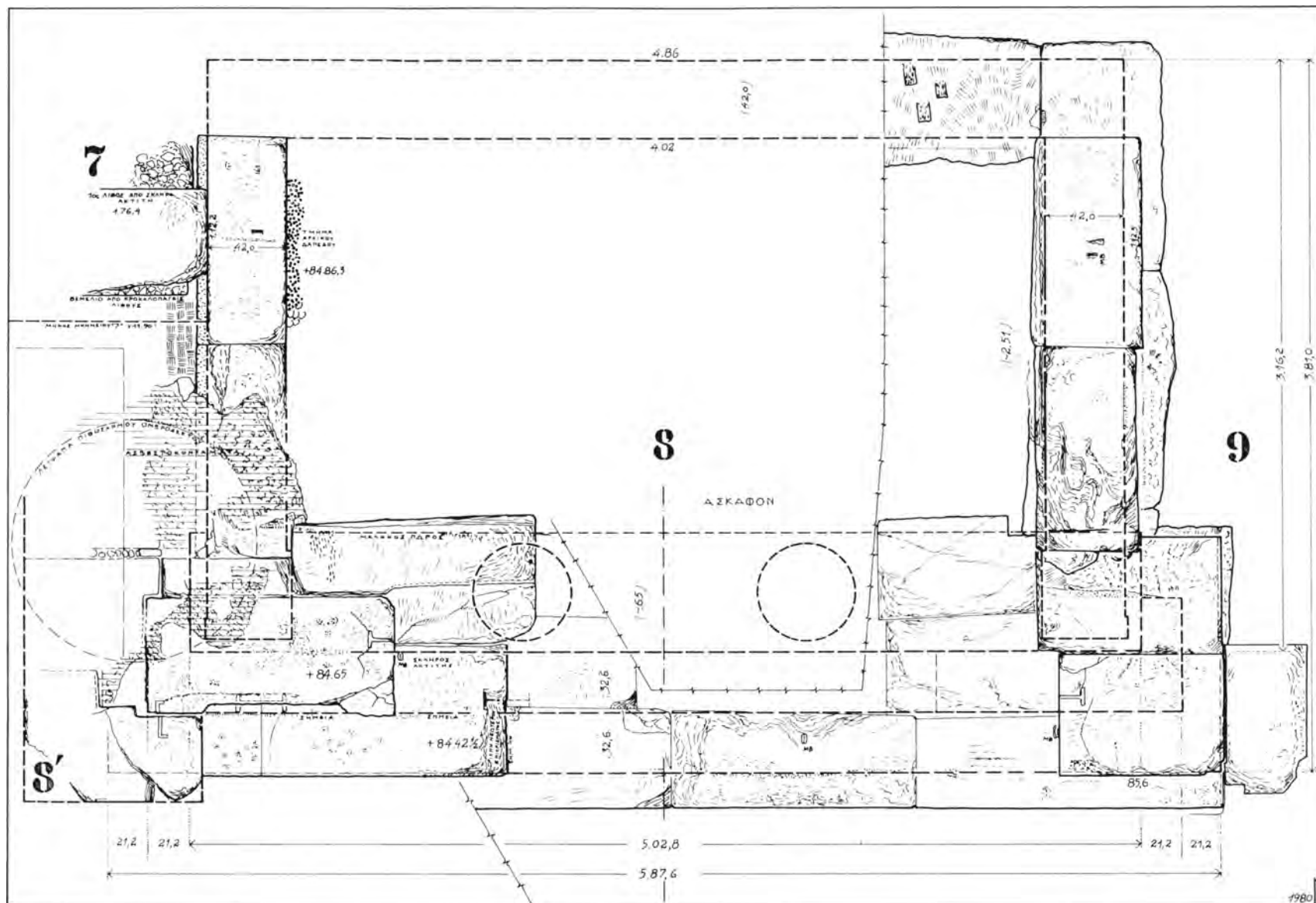
9) Θεμέλιο από μαλακούς πωρόλιθους σε πολύ κακή κατάσταση. Οι διαστάσεις του υπολογίζονται ωστόσο (2 × 2 μ. περίπου), επειδή το μνημείο (9) κατελάμβανε στο κάτω μέρος του ολόκληρο το διάστημα ανάμεσα στα μνημεία (8) και (10), από τα οποία είναι νεότερο. Η μικρή οριζόντια έκτασή του κάνει πιθανότερη μορφή ανωδομίας τον πεσσό ή τον κίονα.

10) Θεμέλιο ή καλύτερα ευθυνηρία ορθογώνιου μνημείου από ακτίτη λίθο χωρίς μεταλλικές συνδέσεις. Οι χαραγμένες στους λίθους σημείες προδίδουν επαναληπτική οικοδόμηση, ίσως χάριν προσαρμογής σε μια νέα λειτουργική συνθήκη: στήσιμο ενός δεύτερου δίπλα στον πρώτο τρίποδα(.). Οι διαστάσεις της ευθυνηρίας μετά από απάλειψη των διαστολών των αρμών είναι: 4.52 × 2.31 ± και το υψόμετρό της + 84,10.

11) Θεμέλιο και ευθυνηρία ενός ακόμη μνημείου του οποίου αποκαλύφθηκε μόνο η δυτική πλευρά. Και εδώ έχουν χρησιμοποιηθεί μαλακός πωρόλιθος και ακτίτης. Σώζεται η σημεία κατά μήκος της δυτικής πλευράς. Στη νοτιοδυτική γωνία βρέθηκε το μεγαλύτερο μέρος μαρμάρινης κεφαλής με γυναικείο προσωπίο σε φυσικό μέγεθος περίπου. Ίσως προέρχεται από τη γλυπτική κόσμηση του μνημείου.

Το έδαφος κατά μήκος της νότιας πλευράς των μνημείων δεν ερευνηθήκε, ωστόσο χωρίς αμφιβολία είναι ο τόπος της περιφημής οδού των Τριπόδων. Από στρωματογραφικές εκδηλώσεις στο πρηνές αμέσως νοτιότερα, μεταξύ των οποίων και λατύπες μαρμάρου, φαίνεται πιθανόν ότι μέρος του οδοστρώματος σώζεται αμέσως κάτω από το επιφανειακό χώμα. Τούτο θα ελεγχθεί με μελλοντική συνέχιση της έρευνας.

Τα παραπάνω μνημεία μετρήθηκαν και σχεδιάστηκαν σε κλίμακες 1:20 και 1:10 με κάθε λεπτομέρεια, προστέθηκαν δε στο γενικό σχέδιο του Ωδείου υπό κλίμακα 1:100, μαζί και με τα άλλα μνημεία κατά μήκος της δυτικής πλευράς του Ωδείου. Τα τελευταία αυτά, που σώζονται μόνο σε θεμέλια, δεν έχουν ανασκαφεί πέρα από το σημείο στο οποίο έφτασε η έρευνα Dörpfeld. Ωστόσο, τα ορατά μέρη με τη μορφή, τη δομή, τις διαστάσεις και τον προσανατολισμό τους δεν αφήνουν αμφιβολία ότι πρόκειται για χορηγικά μνημεία όπως πολύ ορθά τα ερμηνεύει ο Τραυλός, όμως πρέπει όλα να αναπαρασταθούν πολύ μεγαλύτερα. Το νοτιότερο από αυτά (6), γειτονικό με το (7), έχει την ορατή νοτιοανατολική

Σχέδ. 4. Αθήνα. Το χορηγικό μνημείο «δ». Παρούσα κατάσταση και γραφική αποκατάσταση.

γωνία του ανατολικότερα από τη θέση που εμφανίζεται στα παλαιότερα ισχύοντα σχέδια (Τραυλός, ό.π.).

Το γεγονός αυτό έχει πολύ μεγάλη σημασία για την αναπαράσταση του αρχαιότερου Ωδείου και σε κάθε περίπτωση καθιστά αδύνατη την ισχύουσα, όσον αφορά στη θέση ή τη μορφή της νοτιοδυτικής γωνίας του μεγάλου περικλείου κατασκευάσματος. Εάν η έκτασή του δεν ήταν μικρότερη από αυτήν που δείχνει η ισχύουσα αναπαράσταση, τότε ίσως θα πρέπει να το φανταστούμε ως υπόστεγο χωρίς πλήρεις κτιστούς τοίχους εξωτερικά. Η στάθμη των χορηγικών μνημείων (I)-(8) κάνει βέβαιο ότι η νότια πλευρά του Ωδείου δεν ήταν σε άμεση επαφή με το φυσικό έδαφος, αλλά υψωνόταν επάνω σε άνηδρο με μέτωπο ύψ. $8\frac{1}{2}$ μ. περίπου κατά μέσον όρο. Ένα τέτοιο μέτωπο δεν μπορεί παρά να ήταν κτιστό ως ισχυρός αναλημματικός τοίχος. Η ολοκληρωτική εξαφάνισή του πρέπει να αποδοθεί σε πλήρη επαναχρησιμοποίηση του υλικού το οποίο ως εκ τούτου θα πρέπει να ήταν ένας λίθος όχι τόσο ευτελής όσο οι μαλακοί πωρόλιθοι, οι οποίοι συχνότατα διασώζονται, επειδή δεν υπήρξαν ποτέ κατάλληλοι για μια β΄ χρήση.

Η μελέτη των αναλημμάτων του Θεάτρου προς το Ωδείο, με σκοπό τη σύνταξη στερεωτικής μελέτης, οδήγησε σε παρατηρήσεις και συμπεράσματα σχετικά με τη βόρεια και δυτική πλευρά του Ωδείου. Το ανάλημμα του Θεάτρου αφίσταται από τη βόρεια πλευρά του Ωδείου, όπως ακριβώς συμβαίνει και με τη νότια πλευρά, επειδή ακόμη και πριν από την ανέγερση των αναλημμάτων υπήρχε αύλακα συλλογής ομβρίων κατά μήκος των εν λόγω πλευρών του Ωδείου (Σχέδ. 1).

Η αύλακα έγινε ακόμη χρησιμότερη μετά την ανέγερση του Θεάτρου, γιατί χωρίς αυτήν ο στενός διάδρομος που σχηματίστηκε μεταξύ των δύο κτισμάτων θα ήταν πηγή σοβαρών δομικών βλαβών εξαιτίας της συρροής των υδάτων. Κατά την ανακατασκευή του Ωδείου το 65-52 π.Χ. ο βόρειος τοίχος του έγινε διπλός με το εξωτερικό μέρος σε επαφή προς το Θέατρο και συνδετήριες νευρώσεις κατά διαστήματα, οι οποίες σήμερα μετά τη μεγαλύτερη καταστροφή του εσωτερικού τοιχώματος επέχουν θέση αντηρίδων (αντ. στο Σχέδ. 1).

Στο διάστημα των δύο τοιχωμάτων διατηρήθηκε η παλαιότερη αύλακα την οποία αποτελούν μεγάλοι λίθοι με αβαθή κοίλανση. Οι νευρώσεις εδράζονται στην αύλακα, κατά τρόπο ώστε να μην εμποδίζεται η λειτουργία της. Αν τούτο συμβαίνει σήμερα, οφείλεται μόνο σε καταστροφή του υποκείμενου εδάφους, γενική εξάρθρωση των λίθων και πρόσχωση του ερειπίου. Παρά την αλλαγή της οικοδομικής καταστάσεως των μνημείων, η αποκατάσταση αυλάκων γύρω από αυτά αποτελεί θετικότερο μέτρο για την προστασία τους. Στην παρούσα περίπτωση η επισκευή, συμπλήρωση και επαναλει-

τουργία της αρχαίας αύλακας θα ήταν σωτήρια λύση (αύλακες αυτού του είδους αποτελούν κανόνα για την αρχαία οικοδομική, όπως δείχνουν οι αύλακες πίσω από τη στοά του Ευμένους και πίσω από τη δυτική στοά του Ασκληπείου).

Η συνέχιση της ανασκαφής στον άξονα της τάφρου του νέου οχετού προς Ν. αποκάλυψε τοίχους κτισμένους με ποικίλους λίθους, πλίνθους και ασβεστοκονίαμα, προφανώς μέρος οικίας της υστερορωμαϊκής εποχής, όπως δείχνουν οικοδομικά και στρωματογραφικά ευρήματα. Αξιοσημείωτα στοιχεία είναι ένα μαρμάρινο κατώolio, μήκ. 1.22 (+ 81.48), και ένα φρέαρ του οποίου σώζεται ως στεφάνη το κατώτερο μέρος του μαρμαρίνου στομίου. Είναι φανερές διάφορες τροποποιήσεις του σχεδίου της οικίας αυτής, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας δεν αποκαλύφθηκε, αλλά φυλάχθηκε για μια μελλοντική έρευνα (Σχέδ. 1 σημ. ΟΙΚ).

Τέλος, στο τέρμα του συστήματος απορροής, στη νοτιοανατολική γωνία του αρχαιολογικού χώρου, δεν κατασκευάστηκαν οι αρχικώς προβλεπόμενοι απορροφητικοί βόθροι, επειδή και στα τρία σημεία όπου έγιναν δοκιμαστικές τομές μέχρι βάθους 2 μ. (+ 77,7 από τη θάλασσα), συναντήθηκαν λείψανα ευτελών τοίχων αδιάγνωστης ηλικίας.

Στοά του Ευμένους

Κατά τη συμπληρωματική διευθέτηση των διάσπαρτων μαρμάρων στην Ακρόπολη και τη νότια κλιτύ εντοπίστηκαν πλείστα θραύσματα προερχόμενα από τη στοά του Ευμένους. Ορισμένα από αυτά συναρμόσθηκαν ως συνανήκοντα, με αποτέλεσμα τη συμπλήρωση και του έτερου από τα δύο γνωστά περγαμηνά κιονόκρανα (Τραυλός, ό.π., σ. 523 εικ. 664), την απόκτηση του επάνω μέρους ενός διπλού κίονος, την απόκτηση ενός ολόκληρου σπονδύλου περγαμηνού κίονος και την αποκατάσταση άγνωστων ακόμη λεπτομερειών του κτιρίου. Μετά τη διαπίστωση ότι το μάρμαρο των κίωνων και των θριγκών προέρχεται από το ίδιο λατομείο με κτίρια στην Πέργαμο, ότι τα τεκτονικά γράμματα είναι τελείως όμοια με σύγχρονά τους σε μνημεία της Πέργαμου, επιχωριάζουν δε μόνο σε μέλη των κίωνων και του θριγκού, ενώ απουσιάζουν από τα υμήττεια μάρμαρα του τοίχου, τέλος, ότι στον τόπο της στοάς δεν υπάρχει ούτε βρέθηκε λατύπη του κυανότερου μαρμάρου, είναι εύλογο το συμπέρασμα ότι το κύριο μέρος της στοάς προκατασκευάστηκε στα εργαστήρια της Πέργαμου και ότι έτοιμο μεταφέρθηκε στην Αθήνα για συναρμολόγηση.

Οι δόμοι του τοίχου της στοάς επάνω από το μαρμάρινο ορθοστάτη ήταν από μαλακό πωρόλιθο σώζονται δε ελάχιστοι, όχι τόσο επειδή δεν άντεξαν το χρόνο, αλλά μάλλον επειδή αντικαταστάθηκαν από σκληρότερους, αλλά ακανόνιστους λίθους κτισμένους σε πολλές

στρώσεις με κονίαμα και χονδρές πλίνθους σε άτακτες σειρές ανάμεσά τους. Σκοπός αυτής της αντικατάστασης είναι προφανώς η μετατροπή του απλού τοίχου σε τείχος. Οι ακανόνιστοι λίθοι προέρχονται από τη διάλυση ενός παλαιότερου κτίσματος με χαρακτηριστική δομή κατά το ψευδοϊσόδομο. Το νέο τείχος που εθεωρείτο ως τώρα μεσοβυζαντινό (11ου αι., πρβλ. Τραυλός, Πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνών, σ. 158 εικ. 105), στην πραγματικότητα είναι και αυτό του 3ου αι., όπως ακριβώς και το λεγόμενο Βαλεριάνειο τείχος. Τούτο γίνεται φανερό στο δυτικό άκρο της στοάς, όπου σώζεται προσκολλημένο στον πρώην τοίχο της και νυν τείχος ένα υστερορωμαϊκό μνημείο που παρά τις διαστάσεις του είναι ελάχιστα μελετημένο (Πρακτικά 1879, σ. 7, AJA 14 (1910), σ. 482 υποσημ. 2, JHS, Suppl. 3 (1900), Σχέδ. VI, 44). Το μνημείο αυτό είναι νεότερο από το τείχος, όχι μόνο επειδή το εναγκαλίζει, αλλά και ίσως περισσότερο επειδή οι χαμηλότερες στρώσεις του έγιναν με αφαίρεση των δεύτερης χρήσεως λίθων του τείχους και νέα χρησιμοποίησή τους (τρίτη κατά σειράν) με κανονικότερο τρόπο και χωρίς πλίνθους (Πίν. II). Όμως και στη νέα τους θέση οι λίθοι αυτοί δηλώνουν σαφώς όλες τις προηγούμενες χρήσεις τους.

Σε κτυπητή αντίθεση προς αυτούς, οι στρώσεις από τη μαρμαρίνη ζώνη και άνω παρουσιάζουν κανονική επίπεδη όψη χωρίς ενδείξεις προηγούμενης χρήσεως. Ωστόσο, μία έρευνα της αθέατης πλευράς τους, που εφάπτεται στον αναλημματικό τοίχο της στοάς, αποκάλυψε ότι οι λίθοι αυτοί είναι επίσης σε δεύτερη χρήση και ότι έχουν μια απροσδόκητα σπουδαία προέλευση: προέρχονται από αρχαϊκό ναό δωρικού ρυθμού! Η έρευνα που έγινε στα πλαίσια γενικότερης μελέτης για την προστασία του μνημείου αποκάλυψε ένα λίθο παραστάδας πλάτους .80 περίπου, έναν επικρανήτη λίθο, πολλά επίτοιχα επιστύλια, ένα ελεύθερο επιστύλιο, δυστυχώς χωρίς πλήρες μήκος, και θραύσματα κίονος και επικράνου (Σχέδ. 5).

Άξια προσοχής είναι η παρουσία μικρού λέσβιου κυματίου στο επάνω μέρος της ταινίας του επιστυλίου. Το στοιχείο αυτό και μαζί του οι βαριές αναλογίες του επιστυλίου οδηγούν σε χρονολόγηση στον 6ο αι. Τα πολύτιμα αυτά αρχιτεκτονικά μέλη συμφωνούν τελείως με τα γενικά και επιμέρους μέτρα του παλαιού ναού του Διονύσου, ωστόσο η απόδοσή τους στο ναό αυτό προσκρούει σε μια μικρή αλλά απaráβλεπτη διαφορά του υλικού. Ο άγνωστος δωρικός ναός ήταν από ακτίτη όμοιο προς αυτόν του Θεάτρου, ενώ τα σωζόμενα αρχιτεκτονικά μέλη του παλαιού ναού του Διονύσου είναι από ένα σκληρό πωρόλιθο, περισσότερο ισότροπο και ευκατέργαστο. Εάν τελικά αποδειχθεί με συστηματικότερη έρευνα ότι το υλικό αυτό, παρά τις μικροδιαφορές, ανήκει στο ναό του Διονύσου ή σε μια λιγότερο πιθανή περίπτωση συσχετισθεί ασφαλώς προς κάποιο από τα άλλα ενδεχόμενα κτίρια της Ακροπόλεως ή της κλιτύ-

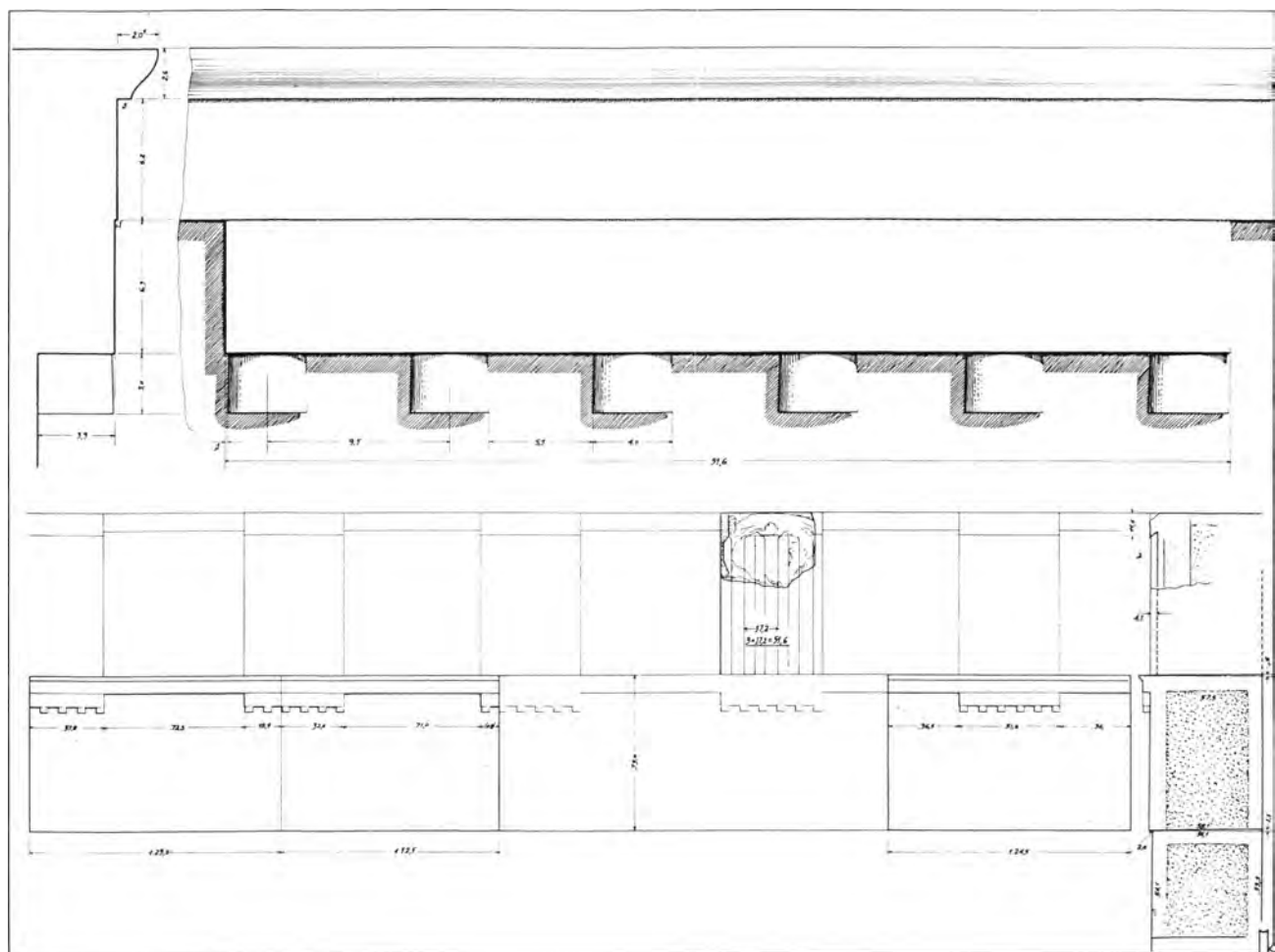
ος, τότε θα πρέπει να αποτειχισθεί προσεκτικά από το υστερορωμαϊκό μνημείο, αντίγραφα πιστά να λάβουν την παρούσα θέση του, το ίδιο δε να μεταφερθεί στον αρχικό τόπο του με την προοπτική μιας συνεπτυγμένης αναστήλωσης για την οποία αυτό και μόνο θα ήταν αρκετό. Η μελέτη προς την κατεύθυνση αυτή έχει ήδη αρχίσει.

Σχετικά με το ίδιο το υστερορωμαϊκό μνημείο μόνο εικασίες μπορούν να διατυπωθούν προς το παρόν. Η αύλακα νερού στη μαρμαρίνη εξέχουσα ζώνη δικαιολογεί το χαρακτηρισμό του μνημείου ως νυμφαίου. Η ίδια η μορφή του, τόσο απομακρυσμένη από την αρχαία παράδοση, έχει θέση μόνο ανάμεσα στα μεταβατικής τέχνης τιμητικά μνημεία του 5ου αι. Το ίδιο ακριβώς ισχύει και για την οικοδομική του.

Οχυρώσεις και καταστροφή του Διονυσιακού Θεάτρου

Με την αποκατάσταση της χρονολόγησης του νότιου τείχους στον 3ο αι., κατανοείται καλύτερα η αρχή που εφαρμόστηκε κατά την εσπευσμένη δημιουργία του κεντρικού οχυρού τομέα της πόλης. Ο τομέας αυτός δεν περιορίστηκε στα βόρεια της Ακροπόλεως μόνο, όπως ήταν ως τώρα δεκτό, αλλά περιέλαβε και την υπερυψωμένη περιοχή προς Ν., από το Ηρώδειο ως τη δυτική πλευρά του Θεάτρου. Το Ηρώδειο και η δυτική αναβάθρα του Διονυσιακού Θεάτρου διέφυγαν μια καταστροφή του μεγέθους εκείνης του Διονυσιακού Θεάτρου, επειδή ενσωματώθηκαν σε πολύ πρώιμη εποχή (3ος αι.) στο αμυντικό σύστημα του νότιου τομέα, ενώ το Διονυσιακό Θέατρο έμεινε έξω απ' αυτόν, με αποτέλεσμα να υποστεί εκτεταμένη διαρπαγή των ασβεστολιθικών μερών του. Την εποχή που κτιζόταν η μονόκλιτη εκκλησία στην ανατολική πάροδο, το Θέατρο ήταν σχεδόν τόσο κατεστραμμένο όσο είναι και σήμερα. Κατά μείζονα λόγο αυτό ίσχυε και για την πολύ μεταγενέστερη εποχή, όταν στους υπάρχοντες προστέθηκε ένας ακόμη τομέας, ο ανατολικός, με την ανέγερση του ανατολικού τείχους. Αυτό το κακής τέχνης τείχος, ενώ παρακολουθεί τη δυτική και τη νότια πλευρά του Θεάτρου, εδράζεται περισσότερο σε χώματα και λιγότερο σε στερεά λίθινα κατάλοιπα του Θεάτρου, επειδή, όπως αναφέραμε, το Θέατρο ήταν ήδη περίπου ισοπεδωμένο με τα λίθινα μέρη του θαμμένα σε παχύτατα στρώματα προερχόμενα από τη φυσική μετακίνηση των αρχικών τεχνητών επιχώσεων.

Τα ανωτέρω αποτελούν ένα ιστορικό πλαίσιο απαραίτητο και για την αναστηλωτική μελέτη των μνημείων, επειδή αφορούν στη διατήρηση, στις συνθήκες καταστροφής τους και στη διασπορά του υλικού τους. Η κατανόηση των συνθηκών αυτών οδηγεί σε συμπεράσματα και γενικά κριτήρια σχετικά με την ταύτιση του αποσπασμένου από τα μνημεία υλικού και σχετικά με τις κατευθύνσεις για την αναζήτησή του.

Σχέδ. 5. Αθήνα. Μερικά από τα δωρικά επιστύλια τα ενσωματωμένα στο μεταγενέστερο μνημείο της στοάς του Ευμένους.

Στην περίπτωση των διάσπαρτων εδωλίων του Θεάτρου το καλύτερο είναι να τοποθετηθούν και πάλι στο κοίλο έστω και αν δεν είναι δυνατή η ακριβής ταύτιση της θέσεώς των. Καταρχήν είναι δυνατή μια κατάταξη τους βάσει της ακτίνας καμπυλότητας, φυσικά με πολύ μεγάλη ανοχή ως προς την οριστική αξία της μεθόδου υπολογισμού των ακτίνων.

Η τελική πρόταση για τις θέσεις των εδωλίων θα βασιστεί σε συνδυασμό της επιθυμητής μορφής με τη συμβιβαστή μορφή όσον αφορά στο γεωμετρικό κριτήριο των ακτίνων καμπυλότητας και το ιστορικό κριτήριο της σημερινής διασποράς του υλικού.

Σύμφωνα με το ιστορικό κριτήριο τα εδώλια προς Ν. του Ηρωδείου και της στοάς του Ευμένους καθώς και τα διάσπαρτα στη δυτική παρυφή του κοίλου έχουν

άμεση προέλευση από τον ανώτερο τομέα του Σερπεντζέ και πιθανότερη αρχική προέλευση από το βορειοδυτικό τέταρτο του κοίλου του θεάτρου.

Αντίθετα, τα συγκεντρωμένα εδώλια στο ανατολικό όριο του ιερού του Διονύσου, προέρχονται κυρίως από τη διάλυση του τμήματος του Ριζόκαστρου που πατούσε σ' αυτό, που κάποτε ήταν η νότια πλευρά του Θεάτρου και κανονικά πρέπει να προέρχονται από μια πολύ ευρύτερη αλλά χαμηλότερη περιοχή του κοίλου.

Παρθενών

Στη βορειοανατολική γωνία του ναού παρατηρήθηκε εξελισσόμενο ρήγμα στο κάτω μέρος του γωνιαίου στρωτήρα — ο οποίος περιλαμβάνει και τη λεοντοκεφαλή (ψευδοϋδρορροή) αυτής της γωνίας. Στις 26.4.80

τοποθετήθηκε μεταλλικός νάρθηκας, με μαλακά παρεμβλήματα από συνθετική ύλη, με τον οποίο, μέσω ρυθμιζόμενων αναρτήρων, έγινε περιδέρηση του προβάλλοντος μέρους του λίθου αυτού και του υπερκείμενου βάθρου του ακρωτηρίου μαζί, κατά τρόπον ώστε το κινδυνεύον μέρος με τη λεοντοκεφαλή να συγκρατηθεί ανηρτημένο από το βάθρο, σε περίπτωση που το ρήγμα αποβεί διαμπερές και χαθεί η συνέχεια του λίθου. Όλα αυτά επειδή το προβάλλον μέρος του γωνιαίου γείσου έχει αποσπασθεί από τη θέση του στις αρχές του περασμένου αιώνα (Πίν. 12).

Το βάθρο είναι ικανό να αναλάβει και το νέο ρόλο του (π.χ. μετά από ισχυρό σεισμό), επειδή το μεγαλύτερο μέρος του εκτείνεται μέσα από τη γραμμή του θριγκού και ενεργεί ως αντίβαρο (αρχικά του ίδιου του ακρωτηρίου).

Κατά την τρέχουσα μελέτη της αρχιτεκτονικής του μνημείου λαμβάνονται υπ' όψη και όλοι οι κατακείμενοι και διάσπαρτοι λίθοι του.

Από τα νέα συμπεράσματα αναφέρονται τα εξής: ο πρόναος δεν ήταν απλώς μια συμμετρική επανάληψη του οπισθονάου, όπως υπέθεταν ως τώρα. Δύο μεγάλα παράθυρα εκατέρωθεν της θύρας του σηκού φώτιζαν τα κλίτη και πλαγίως το άγαλμα. Η ίδια η θύρα ήταν αρκετά στενότερη από τη δυτική και ο θράνος ήταν ο πιο πλούσιος του ναού με γλυπτό λέσβιο κυμάτιο στη βάση του. Για όλα τα παραπάνω νέα συμπεράσματα, τεκμήρια είναι οι λίθοι στο έδαφος.

ΜΑΝΩΛΗΣ ΚΟΡΡΕΣ

Βιβλιοθήκη Αδριανού

Τη χρονιά αυτή συνεχίστηκαν στο χώρο της Βιβλιοθήκης του Αδριανού εργασίες που είχαν αρχίσει από τον Αύγουστο του 1979 στα πλαίσια του προγράμματος συντήρησης των μνημείων και διευθέτησης των αρχαιολογικών χώρων της περιοχής της Πλάκας από το Γραφείο για τις Αναστηλώσεις και Συντηρήσεις στην Πλάκα — που είχε συσταθεί το Μάιο του 1979 στο ΥΠΠΕ — σε συνεργασία με την Α' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Από τις πρώτες εργασίες, στο δυτικό τμήμα της Βιβλιοθήκης, ήταν ο γενικός καθαρισμός και η ενοποίηση του κατακερματισμένου εσωτερικά χώρου. Απομακρύνθηκαν οι διάφορες εσωτερικές περιφράξεις, τα ποικίλα άχρηστα υλικά που καταλάμβαναν το χώρο, άρχισε η περισυλλογή και τακτοποίηση σε λιθοσωρούς των διάσπαρτων αρχιτεκτονικών μελών και κατεδαφίστηκαν ορισμένα εγκαταλειμμένα νεωτερικά κτίσματα, όπως η κατοικία φύλακα και το γκαράζ της ΥΠΑΝ, σε επαφή με τμήμα του βόρειου περιβόλου — βορειοδυτικής εξέδρας της Βιβλιοθήκης και τα υπολείμματα των ερειπωμένων αποθηκών της ΥΠΑΝ σε επαφή με την

εσωτερική παρειά της βόρειας πτέρυγας της πρόσοψης της Βιβλιοθήκης, από το βόρειο εγκάρσιο τοίχο του Προπύλου ως το ύψος του 4ου (από Β.) προέχοντος κίονος (Πίν. 13 α-β).

Το 1980 πραγματοποιήθηκαν διάφορες εργασίες συντήρησης:

α) Στο εσωτερικό ετοιμόρροπο εγκάρσιο τοίχο, στο εσωτερικό της βόρειας πτέρυγας της πρόσοψης της Βιβλιοθήκης, στο ύψος του 4ου (από Β.) μετακινίου, ο οποίος προέρχεται από την πτέρυγα του συγκροτήματος του τουρκικού Διοικητηρίου (Βοεβοδαλικού) της Αθήνας στη θέση αυτή των ετών 1777-1785 και ο οποίος λειτουργεί σήμερα ως αντηρίδα του ρωμαϊκού τοίχου. Στη διάρκεια των εργασιών εντοπίστηκαν και υποδηλώθηκαν δύο θυρώματα από την αρχική και τη μεταγενέστερη (οθωνική) φάση του τοίχου, καθώς και παράθυρο της οθωνικής φάσης (Πίν. 13 γ, 14 α). Στο εγκάρσια τοποθετημένο προς τον προαναφερθέντα τοίχο-αντηρίδα, κλιμακοστάσιο, κατάλοιπο της βορειοδυτικής πτέρυγας του συγκροτήματος του Στρατώνος, που διαδέχθηκε, το 1835, το Βοεβοδαλικό στο χώρο. Αποξηλώθηκαν, συντηρήθηκαν και επανατοποθετήθηκαν οι βαθμίδες και συντηρήθηκαν οι θολίτες του τόξου στηρίξεως του κλιμακοστασίου (Πίν. 14 β-γ). Κατά την απομάκρυνση της επίχωσης κάτω από το νεωτερικό, τσιμεντένιο, πλατύσκαλο αποκαλύφθηκε κεκλιμένο μέσα στην επίχωση, in situ, σχεδόν ακέραιο το μοναδικό παράθυρο από τη βορειοδυτική πτέρυγα του Βοεβοδαλικού¹, το οποίο ανορθώθηκε και συντηρήθηκε (Πίν. 15 β). γ) Για λόγους στατικούς, στον ευθύγραμμο τοίχο — πίσω πλευρά των καταστημάτων της οδού Πανδρόσου, ο οποίος διακόπτει τη βορειοδυτική εξέδρα της Βιβλιοθήκης, καθαρίστηκαν και υποδηλώθηκαν οι λιθόπλινθοι της εξέδρας σε επαφή με τον παραπάνω τοίχο.

Παράλληλα, στο διάστημα Μάιος - Ιούνιος 1980, μετατοπίστηκε 12 μ. προς Ν. η είσοδος και ο δρόμος προσπέλασης στον αρχαιολογικό χώρο από την οδό 'Αρεως, που περνούσε πάνω από το Πρόπυλο της Βιβλιοθήκης, στη θέση του μεσαιού και του νότιου μετακινίου. Η μετατόπιση της προσπέλασης επέτρεψε τη διενέργεια των απαραίτητων, για την τεκμηρίωση των μελετών αποκαταστάσεως του μνημείου, ανασκαφών στο Πρόπυλο της Βιβλιοθήκης, στο διάστημα Ιούνιος-Αύγουστος 1980, με υπεύθυνους αρχαιολόγους τη Μαρία Θεοχάρη της Γ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και τον Ν. Ζαφειρίου της Α' Εφο-

1. Γ. Κνιθάκη, Φ. Μαλλούχου, Γ. Τιγγινάγκα, Το Βοεβοδαλικό της Αθήνας, Επώνυμα αρχοντικά των χρόνων της Τουρκοκρατίας, ΕΜΠ, Αθήνα 1986, σ. 107-124.

ρείας Αρχαιοτήτων. Ανασκάφηκε το κεντρικό τμήμα του Προπύλου, που αντιστοιχεί στο διευρυμένο μεσαίο μετακίονιο, ως τη στάθμη του ρωμαϊκού χυτού υποστρώματος του μαρμάρινου δαπέδου και των δυτικών αναβαθμών του. Το χυτό υπόστρωμα, ο δυτικός στυλοβάτης και οι δύο πρώτοι αναβαθμοί της δυτικής πλευράς του Προπύλου, βρέθηκαν κατεστραμμένοι από τη διέλευση πλήθους νεωτερικών αγωγών, λόγω της τελευταίας χρήσης του χώρου.

Αποκαλύφθηκαν οι τέσσερις τελευταίοι μαρμάρيني αναβαθμοί της δυτικής πλευράς του Προπύλου και η πάρινη υποδομή του τρίτου (από Β.) κίονα. Από τις μεταγενέστερες φάσεις του Προπύλου, αποκαλύφθηκε στην περιοχή του θυρώματος τμήμα μεγάλου αγωγού, που καλύπτεται με μεγάλες λίθινες πλάκες και srolio μάλλον από επιστύλιο τέμπλου που ανάγεται πιθανώς στο β' μισό του 11ου αι. Το μέλος αυτό μας δίνει ένα terminus post για την κατασκευή του αγωγού (Πίν. 15 α).

Η ανασκαφή επεκτάθηκε ακόμη προς τα Ν.Δ. του Προπύλου, από το ύψος του τρίτου (από Β.) κίονα του Προπύλου, ως το ύψος του πρώτου (από Β.) προέχοντος κίονος της νότιας πτέρυγας της πρόσοψης της Βιβλιοθήκης. Η περιοχή αυτή βρέθηκε ήδη ανασκαμμένη, προφανώς το 1942 από την Ιταλική Αρχαιολογική Σχολή με τότε Διευθυντή της τον L. Laurenzi. Η ανασκαφή εκείνη, παρ' όλες τις αντίθετες γραπτές πληροφορίες², είχε φθάσει ως τη ρωμαϊκή στάθμη καταστρέφοντας όλες τις μεταγενέστερες φάσεις.

Αποκαλύφθηκαν μεγάλα τμήματα από το νότιο στυλοβάτη-τοιχοβάτη του Προπύλου, η χυτή υποδομή των έξι αναβαθμών της νότιας πλευράς, η πάρινη ευθυνηρία της νότιας πτέρυγας της πρόσοψης σε μήκος 5,50 μ., με κατάλοιπα του μαρμάρινου τοιχοβάτη, και η μαρμάρινη πλίνθος του 1ου προέχοντος κίονος (Σχέδ. 1· Πίν. 15 γ, 16 α).

Κατά την ανασκαφή διαπιστώθηκε ότι μπροστά από

το μνημείο εκτεινόταν προς Δ. μεγάλη πλακόστρωτη αυλή από την οποία αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα του χυτού υποστρώματος και τμήμα από τη μαρμάρινη πλακόστρωσή της, ύψ. 0,08 μ. in situ, στη νοτιοανατολική γωνία της πλίνθου και του πρώτου προέχοντος κίονος (Πίν. 16 β).

Από τις μεταγενέστερες φάσεις αποκαλύφθηκε η συνέχεια του προαναφερθέντος αγωγού, νότια από την υποδομή του τρίτου κίονα του Προπύλου. Ο αγωγός καταστρέφει τους δυτικούς αναβαθμούς στη θέση αυτή και συνεχίζεται με διεύθυνση από Α. προς Δ. κάτω από τη δυτική πτέρυγα του Οθωνικού Στρατώνα, κατά μήκος της οδού Άρεως. Αποκαλύφθηκαν ακόμη, στη συμβολή της νότιας πτέρυγας με το νότιο εγκάρσιο τοίχο του Προπύλου, τα κατάλοιπα αγωγού με θολωτή επικάλυψη του συγκροτήματος του Βοεβοδαλικίου, ο οποίος πατούσε πάνω στην ευθυνηρία του ρωμαϊκού τοίχου, καθώς και τοίχος από αργολιθοδομή με ενσωματωμένα μεγάλα μαρμάρινα θραύσματα σε επαφή με τη νότια παρειά του τοιχοβάτη-στυλοβάτη του Προπύλου, ο οποίος πατούσε πάνω στη χυτή υποδομή των δύο πρώτων αναβαθμών του. Τέλος, κατά την ανασκαφή βρέθηκαν τακτοποιημένα σε σειρά, προφανώς από τους προηγούμενους ανασκαφείς, πάνω στη χυτή υποδομή των νότιων αναβαθμών του Προπύλου μεγάλα θραύσματα αρχιτεκτονικών μελών της Βιβλιοθήκης, από τα οποία τα σπουδαιότερα είναι θραύσμα τοιχοβάτη της νότιας πτέρυγας της πρόσοψης, θραύσμα συμφυούς επιστυλίου - ζωφόρου από το θλαστό θριγκό της κατεστραμμένης προέχουσας κιονοστοιχίας της νότιας πτέρυγας της πρόσοψης και θραύσμα ορθοστάτη, πιθανόν του νότιου εγκάρσιου τοίχου του Προπύλου. Ακόμη, σε επαφή με την ανατολική παρειά της δυτικής Οθωνικής πτέρυγας, βρέθηκε τμήμα από το ραβδωτό μέρος του κορμού κίονα του Προπύλου, ίσως του δεύτερου (από Β.), μέγ. σωζ. μήκ. 2,26 μ. (Πίν. 16 β).

Γ. ΚΝΙΘΑΚΗΣ
Γ. ΤΙΓΓΙΝΑΓΚΑ

Γ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Οδός Άρεως 3

Στην Αρχαιολογική Συλλογή της παραπάνω οδού στην Αθήνα, έγινε η καταγραφή χιλίων εξακοσίων περίπου αντικειμένων με την έκτακτη συνεργασία των εκπαιδευόμενων Επιμελητών Αρχαιοτήτων Μ. Πλάτωνος, Γ. Χατζή, Ο. Χατζηναστασίου υπό την καθοδήγηση της αρχαιολόγου Μ. Θεοχάρη.

Ακαδημία Πλάτωνος

Με την οικονομική ενίσχυση της Ακαδημίας Αθηνών και σε συνδυασμό με την ανασκαφική έρευνα στο χώρο του περιστυλίου της Ακαδημίας Πλάτωνος (βλ. παρακάτω) πραγματοποιήθηκε το πρόγραμμα της Εφορείας για τη διασφάλιση και την τακτοποίηση του υλικού των παλιών ανασκαφών του παραπάνω αρχαιολογικού χώρου της. Η αρχαιολόγος της Εφορείας Φ. Καλούδη - Παχύγιαννη, υπό την εποπτεία της οποίας έγιναν οι σχετικές εργασίες, αναφέρει:

«Κατά το 1980 η Γ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων ανέλαβε με την οικονομική συμβολή της Ακαδημίας Αθηνών¹ μία συντονισμένη προσπάθεια για τη διάσωση και διασφάλιση ενός μεγάλου μέρους του υλικού των ανασκαφών της Ακαδημίας Πλάτωνος².

Στο διάστημα από 18-9-1980 ως 16-12-1980 πραγμα-

τοποιήθηκε ο διαχωρισμός των αρχαίων από τα αποσπασμένα υλικά της συσκευασίας τους, καθώς και ο καθαρισμός και η ταξινόμησή τους κατά τομείς ανασκαφών. Τηρήθηκε λεπτομερές ημερολόγιο των εργασιών, στο οποίο καταχωρήθηκαν και όσες παλιές ανασκαφικές ενδείξεις είχαν διασωθεί ή έγινε δυνατό να αποκρυπτογραφηθούν. Σαν γενικό συμπέρασμα από την πρώτη αυτή θεώρηση του υλικού, θα θέλαμε να προσθέσουμε στην παρούσα έκθεση το ότι, τόσο από τα σωζόμενα ημερολόγια, όσο και από τα ίδια τα ευρήματα οφθαλμοφανώς αποδεικνύεται ότι για κανένα από τα ερευνημένα σημεία του κυρίως αρχαιολογικού χώρου δεν μπορεί η έρευνα να θεωρηθεί εξαντλημένη.

Η έρευνα των προπολεμικά ανασκαφέντων τομέων προφανώς σταματούσε αμέσως μετά την αποκάλυψη των πρώτων αρχαίων ερειπίων, που συναντούσε σε βάθος και η στο Αγρόκτημα του Δημοσίου μεταπολεμική ανασκαφή, όπως αποδεικνύεται από τη σωρεία των ευρημάτων που προέρχονται από περισυλλογή κατά τη διάνοιξη χαντακιού για τη θεμελίωση του μαντρότοιχου, πάνω στον οποίο στηρίχτηκε ο μεταλλικός σκελετός του στέγαστρου της Ιεράς και της Προϊστορικής Οικίας, έχει παραλείψει ανερεύνητα πολλά σημεία. Τα κενά της παλιότερης έρευνας θα δια φωτίσει μία, με τις σύγχρονες απαιτήσεις συμπληρωματική ανασκαφική έρευνα, μαζί με τη δική μας προσπάθεια για διάσωση και ταύτιση του παλιού υλικού, και θα συμβάλει στη συναγωγή σαφέστερων συμπερασμάτων για την αρχαία τοπογραφία του ιστορικού αυτού προαστείου της αρχαίας Αθήνας».

Ελευσίνα

Με την τοποθέτηση της Επιμελήτριας Αρχαιοτήτων Κ. Πρέκα στην Ελευσίνα (Ιούλιος 1980) άρχισε η σωστική επέμβαση της Εφορείας στα κινητά ευρήματα των παλιών ανασκαφών του Ιερού των Ελευσινίων δηλαδή η ανεύρεση, η συντήρηση, η διασφάλιση και η ταξινόμησή τους στις παλιές αποθήκες, που ανακαινίστηκαν και στις νέες, που δημιουργήθηκαν στα υπόγεια της αυλής του μουσείου και στο ισόγειο του εφορείου και της κατοικίας του φύλακα, δίπλα στο μουσείο. Για την κατάσταση στην οποία βρέθηκαν τα αρχαία αυτά και για την πρώτη φάση των εργασιών στην Ελευσίνα, η Επιμελήτρια Κ. Πρέκα αναφέρει:

«Κατά τις εργασίες καθαρισμού και διαμόρφωσης της αυλής του σπιτιού του φύλακα Γ. Τριαλώνη και του κήπου του μουσείου κοντά στο Πεισιστράτειο τείχος, βρέθηκαν κάτω από την επίχωση 120 περίπου αρχαία λίθινα κομμάτια από αρχιτεκτονικά μέλη, επιγραφές, σκεύη κτλ. διαφόρων εποχών. Επίσης κάτω από την επίχωση της αυλής βρέθηκε μεγάλος αριθμός πήλινων κέρνων. Κατά τον καθαρισμό της αποθήκης, που βρί-

1. Διατέθηκε συνολικά και επί αποδόσει λογαριασμού ποσό 500.000 δρχ. προερχόμενο από τη διαχείριση των πόρων του κληροδοτήματος Π. Αριστόφρονος προς την Ακαδημία Αθηνών, η οποία δικαιούται την κληρονομιά, υπό τον όρο να συνεχίσει το έργο στην Ακαδημία Πλάτωνος.

2. Το υλικό των ανασκαφών της Ακαδημίας μπορεί χονδρικά να διαιρεθεί σε δύο κύριες ομάδες: στο των προπολεμικών ανασκαφών που διεξήχθησαν δαπάναις του Π. Αριστόφρονος και στο των μεταπολεμικών, που περιλαμβάνει ευρήματα από την έρευνα του αγροκτήματος του Δημοσίου στη οδό Δράκοντος, από τις παρακείμενες «χωματερές» Βενέτα, Βουτσαρά, Μαυρίκη, Κοκκινόγεννη, από το τμήμα του Δημοσίου Σήματος (οδός Πλάτωνος και Πύλου) και από άλλα μεμονωμένα σημεία της περιοχής. Ένα μεγάλο μέρος από τα ευρήματα αυτά είχε μεταφερθεί κατά καιρούς για συντήρηση στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο από τον τότε υπεύθυνο των ανασκαφών της Ακαδημίας Έφορο Αρχαιοτήτων Φ. Σταυρόπουλο, μετά το θάνατο του οποίου παραδόθηκε βάσει πρωτοκόλλου στην Εφορεία μας και απόκειται στη συλλογή της Εφορείας στην οδό Άρεως. Στον ίδιο χώρο με φροντίδα της Εφορείας είχαν μεταφερθεί τα μικρότερα και αξιολογότερα μαρμάρια ευρήματα για διασφάλιση και καταγραφή. Η παρούσα έκθεση αφορά στο υλικό που δε μετακινήθηκε από το χώρο των ανασκαφών.

σκειται κάτω από το σπίτι του φύλακα, βρέθηκαν ανάμεσα στα άχρηστα πράγματα και στα σάπια ξύλα 200 περίπου πήλινα αγγεία, ειδώλια και όστρακα μεσοελλαδικής, αρχαϊκής, κλασικής, ελληνοιστικής και ρωμαϊκής εποχής. Όλα αυτά, καθώς και σειρά πήλινων αρχιτεκτονικών μελών (ακροκεράμων), μεταφέρθηκαν στις αποθήκες, καθαρίστηκαν, συγκολλήθηκαν και ταξινομήθηκαν. Δύο πολύ ενδιαφέροντα κομμάτια επικράνου από το Πεισιστράτειο Τελεστήριο συγκολλήθηκαν και τοποθετήθηκαν στην έκθεση του μουσείου. Έγινε επίσης η ταύτιση χιλίων περίπου αντικειμένων του μουσείου και των αποθηκών με τα παλιά ευρετήρια Σκια και Καμπίτογλου. Με την έκτακτη βοήθεια των δοκίμων Επιμελητών Αρχαιοτήτων Α. Χριστοπούλου και Β. Καρανίκα άρχισε η οργάνωση του φωτογραφικού αρχείου με επιλογή και ταύτιση του παλιού φωτογραφικού υλικού που έτυχε να διαφύγει την καταστροφή από την υγρασία των υπόγειων χώρων όπου είχε συσσωρευτεί».

Έγινε η μεταφορά και τακτοποίηση των αρχαίων της Αρχαιολογικής Συλλογής **Μεγάρων** στο κτίριο της οδού Μπεναρδή 25. Με τη βοήθεια των εκπαιδευόμενων Επιμελητών Αρχαιοτήτων Α. Μάντη και Α. Χριστοπούλου, ολοκληρώθηκε η καταγραφή των λίθινων αντικειμένων και άρχισε η οργάνωση του φωτογραφικού αρχείου της συλλογής. Η ταξινόμηση του υλικού των σωστικών ανασκαφών έγινε από τον υπεύθυνο των ανασκαφών, αρχαιολόγο Π. Ζορίδη. Η βοήθεια του αρχαιοφύλακα Π. Χαλόφτη υπήρξε σε όλα τα στάδια της εργασίας πολύτιμη.

Τον προγραμματισμό, το συντονισμό και την ευθύνη της εκτέλεσης των έργων είχε η Έφορος Αρχαιοτήτων Θ. Καραγιώργα - Σταθακοπούλου, βοηθούμενη κατά το πρώτο εξάμηνο από τον Επιμελητή Αρχαιοτήτων Α. Κολώνα. Η Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων Μ. Σταυροπούλου, που τοποθετήθηκε στην Εφορεία το Μάιο 1980, ανέλαβε την ευθύνη του συντονισμού των σωστικών ανασκαφών στην Αθήνα.

Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ-ΣΤΑΘΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Αθήνα (Σχ έδ. Α)

1. Οδός Κυδαθηναίων (σκάμμα Υπουργ. Δημοσίων Έργων)

Κατά τη διάνοιξη σκάμματος, πλ. 0,90 μ., στο κατάστρωμα και κατά τον άξονα της οδού Κυδαθηναίων εντοπίστηκαν λείψανα κατοίκησης χριστιανικών χρόνων. Στο τμήμα μεταξύ των οδών Νίκης και Κόδρου τμήμα χτιστής δεξαμενής επενδυμένης με κουρασάνι

και χτιστός σιρός, ύψ. 0,56 μ. και διαμ. 1,07 μ., επενδυμένος επίσης με κουρασάνι, στον οποίο κατέληγε χτιστός αγωγός, πλ. 0,13 μ. Ο πυθμένας του σιρού βρισκόταν σε 1,35 μ. από το επίπεδο της οδού Κυδαθηναίων.

Στο τμήμα μεταξύ των οδών Κόδρου και Σωτήρος και σε βάθος 2,95 μ. βρέθηκε μαρμάρινο περιστόμιο πηγαδιού. Το πηγάδι είχε διάμετρο 1,40 μ., ήταν λαξευμένο στην κιμηλιά (3,64 μ.) και ερευνήθηκε σε βάθος 8 μ. Στο ίδιο τμήμα και στην παρειά του σκάμματος φάνηκαν σε τομή τοίχοι χτισμένοι με πέτρες, οπτοπλίνθους και ασβεστοκονίαμα και εν μέρει επενδυμένοι με κουρασάνι. Στο ύψος των αριθμών 35-39 της οδού Κυδαθηναίων εντοπίστηκαν δυο χτιστοί πειόσχημοι αγωγοί και ένας αποθηκευτικός πίθος, ύψ. 1,50 μ., σε βάθος 2,10 μ. Όμοιος αγωγός με κατεύθυνση Α.-Δ. και δύο κάθετα τεμνόμενοι τοίχοι χτισμένοι με αργούς λίθους και στρώσεις οπτοπλίνθων βρέθηκαν και στο ύψος των αριθμών 20-22 της οδού Κυδαθηναίων.

Στο ύψος των αριθμών 5-7 αποκαλύφθηκαν τμήματα ψηφιδωτών δαπέδων κτίσματος χριστιανικών χρόνων. Ανήκαν σε δύο συνεχόμενους χώρους, ήταν κατασκευασμένα με λευκές και μαύρες ψηφίδες πάνω σε παχύ στρώμα από κουρασάνι και παρουσίαζαν απλά θέματα με σταυρούς. Όμοιο τμήμα ψηφιδωτού βρέθηκε σε βάθος 2,40 μ. στο ύψος της οδού Κυδαθηναίων 18. Συνεχιζόταν προς Β. και παρουσίαζε κύκλους μέσα σε ρόμβους.

2. Οδός Ευριπίδου 28 (σκάμμα ΟΤΕ)

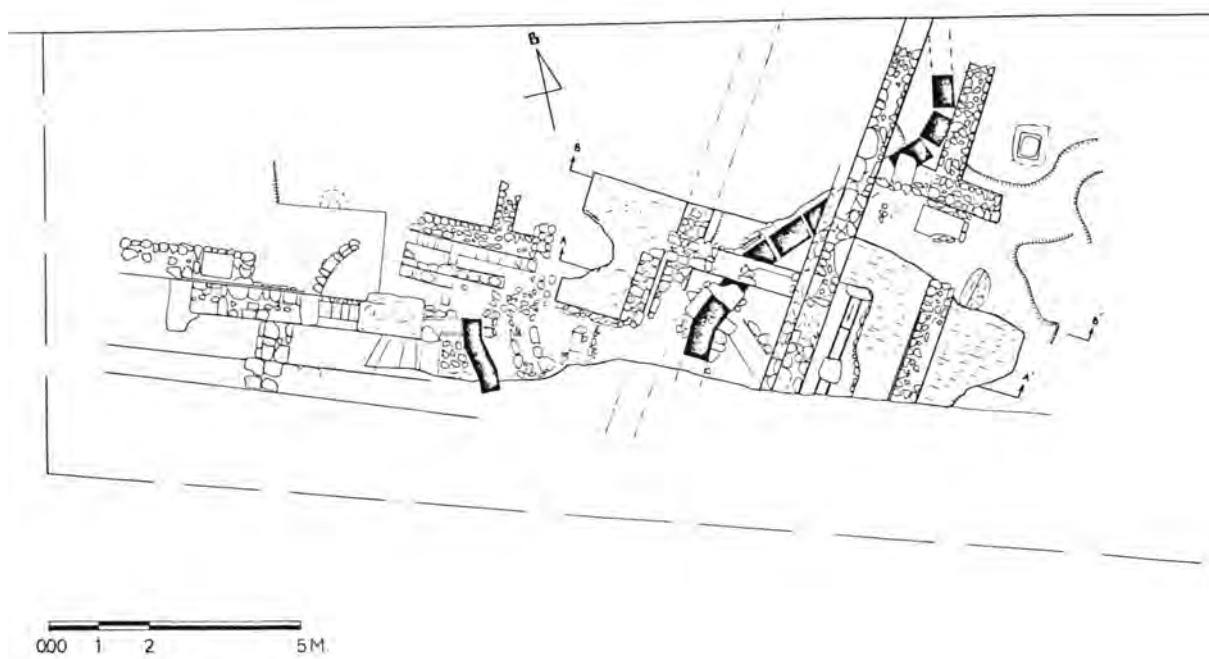
Σε σκάμμα του ΟΤΕ, στην παραπάνω οδό σε βάθος 0,90 μ. από το κατάστρωμα του δρόμου, αποκαλύφθηκε τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου από λίθινες ψηφίδες, που ανήκε πιθανόν σε ιδιωτική οικία.

Το δάπεδο είχε υποστεί κατά καιρούς καταστροφές από παλιότερες εκσκαφικές εργασίες του ΟΑΠ, της ΔΕΗ κτλ.

Το τμήμα του ψηφιδωτού δαπέδου, διαστ. 3,90 × 0,80 μ., που αποκαλύφθηκε, κοσμείται με γεωμετρικά σχέδια πλούσιας χρωματικής κλίμακας (λευκού, μαύρου, κοκκινωπού) και περιβάλλεται από πολλαπλά πλαίσια, λευκά και μαύρα εναλλάξ. Στο μέσο (:) του δαπέδου είναι τοποθετημένη λευκή οκταγωνική πλάκα εν είδει ομφαλίου.

Στη βόρεια πλευρά του ψηφιδωτού δαπέδου, πέρα από την παρειά του σκάμματος του ΟΤΕ και αμέσως κάτω από την άσφαλο της οδού Ευριπίδου, αποκαλύφθηκε χαμηλό θεμέλιο τοίχου, σύγχρονο με το δάπεδο. Έχει σωζόμενο μήκος 0,60, πλάτος 0,40, σωζόμενο ύψος 0,60 μ., είναι χτισμένο με ακατέργαστες πέτρες μέτριου μεγέθους, κομμάτια από κεραμικές πλάκες και ασβεστοκονίαμα και εδράζεται στην κιμηλιά. Θεμέλιο και ψηφιδωτό δάπεδο χρονολογούνται στην υστερορωμαϊκή περίοδο.

ΒΑΣΙΛΗΣ 19-21

Σχέδ. 1. Αθήνα. Οδός Βασιλῆς 19-21. Κάτοψη της ανασκαφῆς.

3. Οδός Σουρή 3 (σκάμμα ΟΑΠ)

Κατά τις εργασίες διάνοιξης δύο χαντακιών από τον ΟΑΠ κατά μήκος της οδού Σουρή, αποκαλύφθηκαν τμήματα δύο τοίχων, που εδράζονταν στην κιμηλιά σε βάθος από 2,50-2,70 μ., και τμήμα αγωγού.

Στο ανατολικότερο χαντάκι αποκαλύφθηκε τοίχος με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Σωζόταν σε ύψος 1,35 μ., ανασκάφηκε σε μήκος 1,80 μ. και προχωρούσε προς ΒΔ., ΝΑ. και Β. μέσα στις παρειές του χαντακιού. Ήταν κατασκευασμένος με μεγάλους πώρινους ογκολίθους, μικρούς αργούς λίθους και κουρασάνι.

Στο δυτικότερο χαντάκι αποκαλύφθηκε τοίχος με κατεύθυνση Α.-Δ. Σωζόταν σε ύψος 1,50 μ. και ανασκάφηκε επί 1,80 μ. Ήταν χτισμένος με αργούς λίθους και κουρασάνι και προχωρούσε κι αυτός προς Δ., Α. και Β., μέσα στις παρειές του χαντακιού. Οι δύο τοίχοι φαίνεται ότι ήταν άσχετοι μεταξύ τους.

Επάνω από τον τοίχο, με κατεύθυνση Α.-Δ., και σε λεπτό στρώμα επιχώσεων, εδραζόταν αγωγός, τομής ανεστραμμένου Π με κατεύθυνση επίσης Α.-Δ. Είχε πλάτος 0,30, ύψος 0,40, και αποκ. μήκος 1,80 μ. Ήταν

κατασκευασμένος με σχιστολιθικές πλάκες και οι παρειές του ήταν ενισχυμένες εξωτερικά με αργολιθοδομή.

4. Γήπεδο Μακρυγιάννη

Κατά τη σύντομη ανασκαφική έρευνα που έγινε στο χώρο που περιβάλλει στα Δ., ΝΔ. και Ν. το κτίριο του Στρατιωτικού Νοσοκομείου Μακρυγιάννη, με τη διάνοιξη τεσσάρων δοκιμαστικών τάφρων — με στοιχεία (Α), (Β), (Γ), (Δ)— αποκαλύφθηκαν τα ακόλουθα αρχαία λείψανα: χαμηλά θεμέλια τοίχων με στοιχεία (1)-(7) και (10)-(17). Η τοιχοποιία τους δεν είναι επιμελημένη. Είναι χτισμένα με ποικίλο υλικό: ορθογωνικούς ογκολίθους, πρόχειρα δουλεμένες πέτρες μετρίου μεγέθους και κεραμίδια. Στους αρμούς, μικροί αργοί λίθοι και ασβεστοκονίαμα. Από τα θεμέλια με στοιχεία (3)-(7) διαμορφώνονται οι χώροι Α και Β, που αποτελούν δωμάτια μιας οικίας. Του δωματίου Α το δάπεδο είναι ψηφιδωτό, από λευκές μαρμαρινές ψηφίδες και χρονολογείται στην υστερορωμαϊκή περίοδο. Του δωματίου Β το δάπεδο είναι κατεστραμμένο.

Μικρά τμήματα πήλινων αγωγών, πειόσχημης διατομής —α, β, γ, ε— βρέθηκαν σε διάφορα σημεία του χώρου που ερευνηθήκε.

Δάπεδο δεξαμενής, επιστρωμένο με πήλινες πλάκες, επιχρισμένες με υδραυλικό κονίαμα, αποκαλύφθηκε στο νότιο τομέα του χώρου. Από τις παρειές της δεξαμενής σώζονται μόνο μικρά τμήματα στη βορειοανατολική της γωνία. Η εσωτερική τους όψη είναι επίσης επιχρισμένη με υδραυλικό κονίαμα.

Τμήμα κυκλικού φρέατος, σκαμμένου μέσα σε επιχώσεις και επενδυμένου εσωτερικά με πήλινα ημικυλινδρικά σώματα καθώς και τέσσερις χτιστοί σιροί (σ.2, σ.3, σ.4, σ.5) αποκαλύφθηκαν στο βορειοδυτικό τομέα του χώρου. Τμήμα και άλλου σιρού (σ.1) βρέθηκε κοντά στη δεξαμενή.

Το πιο ενδιαφέρον από τα αρχιτεκτονικά λείψανα που αποκαλύφθηκαν είναι κυκλικό κτίσμα, διαμ. 7,15 μ., που αποτελεί τμήμα βαλανείου και συγκεκριμένα τη δεξαμενή για ψυχρά νερά (frigidarium) (Πίν. 17 α).

Αποτελείται από δύο κυκλικούς χώρους (Γ και Δ). Ο Δ περιλαμβάνεται στο Γ, χωρίς να είναι ομόκεντρος μ' αυτόν. Ο τοίχος (18) του εξωτερικού χώρου (Γ) έχει μεγάλο πλάτος (1,05 μ.) και σωζ. μέγ. ύψος 2,60 μ. Είναι χτισμένος με πέτρες μέτριου μεγέθους, πρόχειρα δουλεμένες, ορθογωνικούς ογκολίθους, κεραμίδια και ασβεστοκονίαμα και εξωτερικά είναι ενισχυμένος με πέντε αντηρίδες (α1, α2, α3, α4, α5), προς Ν. και Α., και με τοίχο (21), πάχ. 0,60 μ., προς Β. Η είσοδος (ε) βρίσκεται προς Α. Το κατώφλι της είναι στην ίδια στάθμη με μία μικρή πατούρα, που σχηματίζεται στην εσωτερική όψη του τοίχου, σε ύψος 1,90 μ. από τη στάθμη έδρασής του, όπου θα ήταν και το δάπεδο του χώρου Γ, εντελώς κατεστραμμένο σήμερα. Στην ίδια στάθμη βρίσκεται και το στόμιο χτιστού φρέατος (φ.2), που είναι διαμορφωμένο μέσα στον τοίχο. Η τοιχοδομία του τοίχου (18) είναι πιο επιμελημένη στην εσωτερική του όψη, από τη στάθμη του δαπέδου και επάνω. Το υπόλοιπο προς τα κάτω τμήμα αποτελεί την υποθεμελίωσή του. Εδράζεται στην κιμηλιά, η οποία παρουσιάζει κλίση από Δ.-Α. Για την ισοπέδωση της επιφανείας της και τη στήριξη του εσωτερικού κυκλικού κτίσματος από Δ. προς Α. έχουν τοποθετηθεί επάνω στην κιμηλιά ορθογωνικοί ογκολίθοι και μικρές πέτρες.

Ο εσωτερικός κυκλικός χώρος Δ έχει διάμετρο 2,15 μ. Ο τοίχος του (19) έχει πλάτος 0,70 και μέγ. σωζ. ύψος 2,15 μ. Είναι χτισμένος με μικρούς λίθους, κεραμίδια και ασβεστοκονίαμα, εδράζεται στην κιμηλιά και είναι επιχρισμένος στην εσωτερική του όψη με υδραυλικό κονίαμα. Στο δάπεδο του χώρου Δ, που είναι επιστρωμένο με ψημένο κοκκινωπό πηλό, είναι λαξευμένες τρεις αβαθείς κυκλικές κοιλάτητες, διαμ. 0,30 μ., στον πυθμένα των οποίων βρέθηκαν στάχτες. Η επιστροφή του δαπέδου με πηλό και η διάνοιξη των κοιλοτήτων

συνδέονται προφανώς με μεταγενέστερη χρήση του χώρου.

Τα αρχιτεκτονικά λείψανα του βαλανείου συνεχίζουν προς Α. και Β. και πέρα από τα όρια των δοκιμαστικών τομών. Τμήμα μαρμάρινου λουτήρα (λ) που βρέθηκε σε μικρή απόσταση βόρεια του κυκλικού κτίσματος, φαίνεται ότι ανήκει στο συγκρότημα του βαλανείου.

Τμήμα αρχαίας οδού, της οποίας σώζονται οκτώ στρώματα από πατημένο χώμα και χαλίκια, αποκαλύφθηκε στο νοτιοδυτικό τομέα του χώρου που ερευνηθήκε. Η παλιότερη χρήση της χρονολογείται στην ύστατη ελληνιστική περίοδο και η νεότερη στους 5ο και 6ο αι. μ.Χ.

Η έρευνα σε όλες τις δοκιμαστικές τομές έφτασε μέχρι την επιφάνεια της φυσικής κιμηλιάς. Η στάθμη της προς την οικοδομική γραμμή της οδού Μακρυγιάννη βρέθηκε μόλις στο 0,30 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους, προς Β. κοντά στη μεσοτοιχία προς την οδό Διον. Αρεοπαγίτου στα 3 μ., ενώ στο νοτιοδυτικό τομέα του χώρου που ερευνηθήκε βρέθηκε στα 7 μ. περίπου.

Όλα τα αρχιτεκτονικά λείψανα ανάγονται στους υστερορωμαϊκούς-πρωτοχριστιανικούς χρόνους. Μόνο οι σιροί σ.2, σ.3, σ.4 και σ.5 χρονολογούνται στην τελευταία βυζαντινή ή και στην τουρκική περίοδο.

Μέσα στις επιχώσεις των δοκιμαστικών τάφων βρέθηκαν λίγα αρχιτεκτονικά μέλη και αποτμήματα μαρμάρινων αγαλμάτων και γλυπτών. Τα σημαντικότερα από αυτά είναι τα ακόλουθα:

1. Τμήμα δεξιάς παλάμης, χωρίς δάχτυλα, κολοσσίου μαρμάρινου αγάλματος, διαστ. 0,25 × 0,25 μ. (αριθ. Β.Ε. 285).
2. Αριστερή ωμοπλάτη μαρμάρινου αγάλματος με πτυχωτό ένδυμα. Ίχνη σιδερένιου συνδέσμου για την εφαρμογή του χεριού στον ώμο. Μήκος 0,33, πλάτος 0,18 μ. (αριθ. Β.Ε. 286).
3. Τμήμα βάσης ιωνικού κιονόκρανου. Στο κέντρο τώρμος με ίχνη σιδερένιου γόμφου. Σωζ. ύψος 0,20 μ. (αριθ. Β.Ε. 287).
4. Τμήμα γείσου, σπασμένο στη δεξιά πλευρά. Ανάγλυφη διακόσμηση σε δυο ζώνες, με έκτυπη βλαστόσπειρα στην επάνω ζώνη και ανθήματα μεταξύ των οποίων άνθη λωτού στην κάτω ζώνη. Μήκος 0,38, ύψος 0,15, πλάτος 0,17 μ. (αριθ. Β.Ε. 288).
5. Απότμημα ιωνικού κιονόκρανου. Σώζεται μέρος του προσκεφαλαίου με κάθετο πλαστικό δακτύλιο. Μήκος 0,28, πλάτος 0,08, ύψος 0,10 μ. (αριθ. Β.Ε. 289).
6. Μαρμάρινο λιονταράκι από ανάγλυφη πλάκα. Λείπει το μεγαλύτερο τμήμα της κεφαλής και τα τρία του πόδια. Σώζεται σε ελαφρά έκτυπο ανάγλυφο το δεξιό πίσω πόδι. Η χαιτή έντονα δουλεμένη. Στη στενή πλευρά του δυσδιάκριτες ανάγλυφες διακοσμήσεις. Πιθανόν αποτελεί τμήμα σαρκοφάγου (αριθ. Β.Ε. 290).

7. Απότμημα μαρμάρινου μυθολογικού όντος με χαιτή και φτερά. Σωζ. μήκος 0,36, σωζ. ύψος 0,19 μ. (αριθ. Β.Ε. 291).

8. Μαρμάρινη καλυπτήρια κέραμος σε δύο κομμάτια, σωζ. μήκ. 0,62, πλ. 0,24, ύψ. 0,14 μ. (αριθ. Β.Ε. 292).

9. Τμήμα μαρμάρινου ιωνικού κιονόκρανου, σωζ. μήκ. 0,40, πλ. 0,45, ύψ. 0,17 μ. (αριθ. Β.Ε. 293).

10. Τμήμα μαρμάρινου ιωνικού κιονόκρανου, μήκ. 0,44, σωζ. πλ. 0,17, ύψ. 0,11 μ. (αριθ. Β.Ε. 294).

11. Τμήμα μαρμάρινης πλάκας με βαθμίδα και δύο εγκοπές. Πιθανόν κατώφλι. Σωζ. μήκος 0,30, πλάτος 0,21, ύψος 0,035 μ. (αριθ. Β.Ε. 295).

12. Μαρμάρينو απότμημα επίπλου. Αποτελείται από στέλεχος κυλινδρικό που απολήγει σε κεφαλή πάνθηρα. Σωζ. μήκος 0,125, ύψος 0,11 μ. (αριθ. Β.Ε. 297).

13. Μαρμάρينو απότμημα επίπλου. Αποτελείται από στέλεχος κυλινδρικό που απολήγει σε ρόπαλο. Σωζ. μήκος 0,13, ύψος 0,11 μ. (αριθ. Β.Ε. 298).

14. Μαρμάρينو καλούπι ποδιού. Μήκος 0,29, πλάτος 0,143, ύψος 0,06 μ. (αριθ. Β.Ε. 299).

15. Μαρμάρينو ακέφαλο άγαλμα ισταμένης ιματιοφόρου γυναίκας (θεάς ή ιέρειας), με βάση. Στο στήθος φέρει αιγίδα και στα δύο χέρια κρατεί κλαδιά. Φίδι περιτυλίγει τον κορμό του αγάλματος. Στη βάση ερπητό. Ύψος κορμού 0,49, μήκος βάσης 0,255 μ. (αριθ. Β.Ε. 300).

16. Απότμημα μαρμάρινης βάσης κίονα (αριθ. Β.Ε. 303).

17. Μαρμάρينو ακέφαλο αγαλματίδιο γυναικείας μορφής που κάθεται σε θρόνο (Κυβέλη). Ύψος 0,215 μ. (αριθ. Β.Ε. 311).

18. Ζεύγος μαρμάρινων ποδιών, από την κνήμη και κάτω με σανδάλια. Πιθανόν ανήκουν σε ακρόλιθο αγαλματίδιο. Ύψος 0,055, μήκος 0,07 μ. (αριθ. Β.Ε. 312).

19. Ακέφαλο μαρμάρينو αγαλματίδιο Αφροδίτης με ερωτιδέα. Ύψος 0,34 μ. (αριθ. Β.Ε. 313).

20. Μαρμάρينو ακέφαλο αγαλματίδιο πεπλοφόρου. Ύψος 0,365 μ. (αριθ. Β.Ε. 315).

21. Κάτω τμήμα μαρμάρινου αγαλματιδίου γυναικείας ισταμένης μορφής με δελφίни (αριθ. Β.Ε. 316).

5. Οδός Τάκη 16

Στην παραπάνω οδό, στο οικόπεδο Ηλιοπούλου, αποκαλύφθηκε η γωνία κτίσματος οι τοίχοι του οποίου εδράζονται στην κιμηλιά, σε βάθος 3 μ. Ο τοίχος με κατεύθυνση Β.-Ν. σωζόταν σε 1 μ., είχε πλάτος 0,75 μ. και ανασκάφηκε μέχρι μήκους 5,40 μ. Του τοίχου, με κατεύθυνση Α.-Δ., αποκαλύφθηκε ένα μικρό τμήμα μήκ. 1,60 μ., κοντά στην ανατολική μεσοτοιχία. Το υπόλοιπο τμήμα του προχωρούσε κάτω από τη μεσοτοιχία της παρακείμενης οικοδομής. Και οι δύο τοίχοι ήταν χτισμένοι με αργούς λίθους, ασβέστη και κεραμίδια.

Από τις επιχώσεις προέρχεται ιωνικό κιονόκρανο (αριθ. Β.Ε. 242), απότμημα δωρικού κιονοκράνου (αριθ. Β.Ε. 254), πλήνιος αποθηκευτικός πίθος, ύψ. 1,50 μ., και δύο ακέραια μόνωτα κύπελλα των χρόνων της τουρκοκρατίας.

6. Οδοί Ψύλλα και Αμαλίας

Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών στις παραπάνω οδούς αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου με κατεύθυνση περίπου Α.-Δ. Ήταν χτισμένος με μεγάλα τούβλα και κονίαμα, σωζόταν σε ύψος 1,15 μ. και εδραζόταν στην κιμηλιά σε βάθος 3,10 μ. από τη σύγχρονη επιφάνεια του εδάφους. Αποκαλύφθηκε μέχρι μήκους 2,90 μ. το υπόλοιπο τμήμα του συνέχιζε πέρα από τη δυτική οικοδομική γραμμή του οικοπέδου, κάτω από την πλατεία της Ρωσικής εκκλησίας. Πιθανόν να ανήκει στο ρωμαϊκό βαλανείο που σώζεται στα υπόγειά της.

7. Οδός Λεμπέση 29

Στο οικόπεδο, διαστ. 11,10 × 38,50 μ., ιδιοκτησίας Παπαδημητρίου, κατά τη διάρκεια σύντομης ανασκαφικής έρευνας, που έγινε με τη διάνοιξη δύο τομών, αποκαλύφθηκαν στο βόρειο τομέα και σε μικρό βάθος από το κατάστρωμα του δρόμου, τμήμα λιθόστρωτου από μικρούς λίθους και λάσπη και θεμέλια δύο τοίχων.

Το λιθόστρωτο, αποκαλύφθηκε σε διαστάσεις 2,40 × 2 μ., είχε κατασκευαστεί για την ισοπέδωση του φυσικού βραχώδους εδάφους, το οποίο στο νότιο τμήμα του οικοπέδου παρουσιάζει κλίση και ανωμαλίες.

Η νότια πλευρά του λιθόστρωτου ορίζεται από θεμέλιο τοίχου, με κατεύθυνση Α.-Δ., και αποκαλύφθηκε σε μήκ. 1,90 μ. Έχει σωζ. ύψ. 0,45 μ. και μέγ. πλάτος 0,70 μ. και είναι χτισμένο με ογκολίθους, από σχιστόλιθο μέτρια εργασμένους και μικρές πέτρες ενδιάμεσα. Λιθόστρωτο και θεμέλιο τοίχου συνεχίζουν προς Α. και Δ. και πέρα από τα όρια της δοκιμαστικής τομής.

Τμήμα άλλου θεμέλιου τοίχου, με κατεύθυνση Β.-Ν., μήκ. 5,70, ύψ. 0,40, και πλ. 0,40-0,50 μ., εδράζεται εν μέρει επάνω στο λιθόστρωτο και συγκεκριμένα στο βορειοανατολικό σωζόμενο τμήμα του, και εν μέρει επάνω στο φυσικό βραχώδες έδαφος. Είναι χτισμένο με μικρές ακατέργαστες πέτρες και λάσπη. Λίγα όστρακα, που περισυλλέχθηκαν κάτω από το θεμέλιο και επάνω στο λιθόστρωτο, είναι της ελληνιστικής περιόδου.

8. Οδοί Μαργαρίτη και Παρασκευοπούλου

Στο οικόπεδο, ιδιοκτησίας αδελφών Τρακάδα, κατά τη διάρκεια ανασκαφικής έρευνας αποκαλύφθηκαν τέσσερις τάφοι των υστερορωμαϊκών χρόνων, από τους οποίους οι τρεις ήταν κιβωτιόσχημοι και ο τέταρτος κεραμοσκεπής καλυβίτης.

Τάφος Ι. Κιβωτιόσχημος, διαστ. 2,25 × 0,85 μ., συλη-

μένος. Ήταν κατασκευασμένος με υλικό μαρμάρινο και πώρινο, σε δεύτερη χρήση.

Τάφος II. Κιβωτιόσχημος, διαστ. $2,50 \times 1,10$ μ., ασύλητος. Ήταν χτισμένος με επάλληλες σειρές οπτοπλίνθων και καλυπτόταν με πήλινες πλάκες σε δύο επάλληλες στρώσεις. Το δάπεδο ήταν στρωμένο με πήλινες πλάκες και εσωτερικά είχε επένδυση από κονίαμα. Περιείχε τα οστά ενός νεκρού, όστρακα πήλινων και θραύσματα γυάλινων αγγείων.

Τάφος III. Κιβωτιόσχημος, διαστ. $2,15 \times 0,60$ μ., ασύλητος, όμοιας κατασκευής με τον I. Περιείχε τα οστά και τα κρανία τεσσάρων νεκρών και δύο ακέραια γυάλινα αγγεία (δακρυδόχο και πρόχου).

Τάφος IV. Καλυβίτης, διαστ. $1,68 \times 0,45$ μ., ασύλητος. Ήταν κατασκευασμένος με κεραμίδες και κομμάτια πήλινων αγωγών. Περιείχε το σκελετό του νεκρού και ένα χάλκινο νόμισμα.

Η επίβλεψη της ανασκαφής και η συγκέντρωση των στοιχείων για τη σύνταξη της έκθεσης έγιναν από τη δόκιμη Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων Ε. Λυγκούρη - Τόλια.

9. Οδός Βασίλης 19-21

Στο οικόπεδο, ιδιοκτησίας Αρ. Σπαθάκη και Γρ. Στάμου, η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε λείψανα εργαστηριακού συγκροτήματος, πιθανόν χυτηρίου, οι χώροι του οποίου καλύφθηκαν κατά το μεγαλύτερο μέρος στους ελληνοστυλιούς, ρωμαϊκούς και υστερορωμαϊκούς χρόνους από ιδιωτικές οικίες (Σχ έδ. I).

Τα λείψανα του εργαστηριακού συγκροτήματος είναι χρονολογικά τα παλιότερα και σώζονται στο βορειοανατολικό και βορειοδυτικό τομέα του οικοπέδου. Ο σημαντικότερος σωζόμενος χώρος του είναι λαξευμένος στο φυσικό έδαφος και έχει σχήμα ασκοειδές. Στο μέσο του περίπου υπήρχε τετράπλευρο καλούπι από άψητο πηλό. Τμήμα δαπέδου από πατημένο πηλό, στο βορειοδυτικό τομέα του οικοπέδου, πρέπει να ανήκε στο ίδιο εργαστηριακό συγκρότημα. Στην επιφάνειά του, που είχε έντονα ίχνη πυράς, υπήρχε λάξευμα αρχικά κυκλικό.

Από τις ιδιωτικές οικίες, που χτίστηκαν μεταγενέστερα επάνω στους χώρους του εργαστηρίου, σώζονται χαμηλά θεμέλια τοίχων από αργούς λίθους και κεραμίδια, τμήματα δαπέδων από βότσαλα και σκληρό ασβεστοκονίαμα, πηγάδι και σύστημα πήλινων αγωγών.

Η επίβλεψη της ανασκαφής και η συγκέντρωση των στοιχείων για τη σύνταξη της έκθεσης έγιναν από τη δόκιμη Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων Ε. Λυγκούρη - Τόλια.

10. Οδός Φαλήρου 9-11

Μικρή ανασκαφική έρευνα στο οικόπεδο, ιδιοκτησίας της Α.Ε. «Ήρα», αποκάλυψε λείψανα ορθογωνίας

αυλής, σωζ. διαστ. $4,50 \times 4,80 \times 5,50$ μ. Σώζεται η υποθεμελίωση των τοίχων, που όριζαν την αυλή προς Δ., Ν. και Α., από αργούς λίθους και αρχιτεκτονικό υλικό σε δεύτερη χρήση. Το δάπεδό της ήταν στρωμένο με πλάκες, πιθανόν μαρμαρίνες, οι οποίες δε σώζονται. Μόνον τα ίχνη τους διαγράφονται πάνω στο ασβεστοκονίαμα του υποστρώματος. Στο δάπεδο της αυλής κατέληγε το στόμιο λιθοχτιστού φρεάτος, σύγχρονου με αυτό. Η αυλή συνέχιζε προς Β. και πέρα από τα όρια του οικοπέδου.

Σε απόσταση 6,60 μ. προς Ν. της αυλής αποκαλύφθηκε τμήμα και άλλου θεμελίου τοίχου με κατεύθυνση Α.-Δ. από αργούς λίθους, κεραμίδια, αρχιτεκτονικό υλικό σε δεύτερη χρήση και ασβεστοκονίαμα. Είχε πλάτος 0,55 μ. και σωζ. μήκος 2,30 μ. Στο δυτικό πέρασ του το θεμέλιο καμπτόταν προς Β. κατά ορθή γωνία. Του σκέλους αυτού σώζεται μικρό μόνο τμήμα.

Η επίβλεψη της ανασκαφής και η συγκέντρωση των στοιχείων για τη σύνταξη της έκθεσης έγιναν από τη δόκιμη Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων Ε. Λυγκούρη - Τόλια.

11. Οδός Ιγγλέση και Σισμάνη 2-4

Βρέθηκαν ελάχιστα υπολείμματα τοίχων από μικρές ποταμίσιες πέτρες μέσα σε άφθονο, συνδετικό πηλό· όριζαν ακανόνιστο λιθοστρωτο χώρο από το ίδιο υλικό. Κάτω από τα λείψανα αυτά και καλυμμένα με λεπτό στρώμα τεχνητής επίχωσης είχαν διατηρηθεί ένας παλιότερος τοίχος, επιμελώς χτισμένος με μεγάλες και μικρές πλακαρές πέτρες σε κανονικές στρώσεις, καθώς και οι τρεις πρώτες βαθμίδες μιας κλίμακας, επιχρισμένες με παχύ στρώμα αμμοκονίας. Η ανασκαφή έδωσε κεραμεική και νομίσματα του τέλους του 4ου και των αρχών του 3ου αι. π.Χ.

12. Οδός Δημητρακοπούλου 44-46 και Δράκου

Τρεις τάφοι και δύο πηγάδια βρέθηκαν λαξευμένα στην κιμηλιά, σε βάθος από 1,25 έως 1,75 μ. Ο ένας τάφος, μαρμάρινος κιβωτιόσχημος, με εσωτερικές διαστάσεις $2 \times 0,60 \times 0,80$ μ., ήταν συλημένος και περιείχε μόνο υπολείμματα οστών και τρία μυροδοχεία ελληνοστυλικών χρόνων. Οι άλλοι δύο, ένας πώρινος κιβωτιόσχημος και ένας καλυβίτης, ήταν μισοκατεστραμμένοι και έδωσαν μόνο διαλυμένα οστά. Τα στόμια των δύο φρεάτων είχαν φραχτεί στην αρχαιότητα· ερευνήθηκαν σε βάθος 4,80 μ. και έδωσαν γεωμετρικά όστρακα.

13. Οδός Δημητρακοπούλου 106

Τμήμα του αρχαίου νεκροταφείου, το οποίο εκτεινόταν κατά μήκος του δρόμου προς το Φάληρο, ανασκάφηκε φέτος στο οικόπεδο I. Καραγιάννη. Μεταξύ των τάφων της κλασικής εποχής, που καταλάμβαναν σχεδόν όλη την έκταση του οικοπέδου, αποκαλύφθηκαν

και δύο προϊστορικοί τάφοι της μυκηναϊκής περιόδου, από τους οποίους ο ένας λακκοειδής και ο άλλος θαλαμοειδής, τοποθετημένοι χρονικά μεταξύ ΥΕ ΙΙΙ Α-Γ (Σχέδ. 2· Πίν. 17 β).

Ποικιλία παρουσιάζουν οι τάφοι του κλασικού νεκροταφείου, ενώ διακρίνονται γενικότερα δύο τρόποι ταφής, η καύση και ο ενταφιασμός. Μεταξύ των τάφων που εναλλάσσονται με σχετικά πυκνή διάταξη υπάρχουν λακκοειδείς (5), κεραμοσκεπείς (8), κιβωτιόσχημοι (3), μία λάρνακα με παιδική ταφή και πυρές (9) με τις οποίες συνδέονται και δύο τεφροδόχοι. Οι τάφοι αυτοί χρονολογούνται στην περίοδο που περιλαμβάνεται μεταξύ του β' τετάρτου του 5ου αι. π.Χ. και του α' μισού του 3ου αι. π.Χ. Οι περισσότεροι έχουν προσανατολισμό από Δ. προς Α., σαν να εντάσσονται σε κάποια γενικότερα τοπογραφικά δεδομένα της περιοχής την εποχή εκείνη. Οι δύο προϊστορικοί τάφοι έχουν προσανατολισμό περίπου από Β.-Ν.

Οι τύποι των τάφων των ιστορικών χρόνων είναι οι συνήθεις της εποχής³. Οι κεραμοσκεπείς καλύπτονται με ημικυλινδρικές κεραμίδες. Ένας ιδιαίτερος χώρος στη βορειοανατολική πλευρά του οικοπέδου έχει διαμορφωθεί σε χώρο πυρών (Π2-Π9). Αυτές έχουν τοποθετηθεί σε αβαθείς τετράπλευρους λάκκους και περιορίζονται η κάθε μία από χαμηλά ηλιόχτιστα διαχωριστικά. Ελάχιστα ίχνη οστών διατηρούνταν πάνω στο παχύ στρώμα των ανθράκων, ώστε να μην είναι πάντα δυνατή η αναγνώριση ενός σκελετού κατά χώραν. Η παρουσία των δύο τεφροδόχων στην περιοχή αυτή αποδεικνύει μία ευκαιριακή περισυλλογή των υπολειμμάτων του σκελετού μετά την καύση. Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι (Α, Β, Γ) είναι κατασκευασμένοι από μονολιθικές ασβεστολιθικές πλάκες, τοποθετημένες κάθετα στις τέσσερις πλευρές του ορύγματος· βρέθηκαν συλημένοι.

Μεταξύ των τάφων με τις κατά χώραν ταφές βρέθηκαν αρκετά ορύγματα τετράπλευρα (0), κενά όμως, που προφανώς ήταν αρχικά τάφοι που σε μία μετέπειτα περίοδο εκκενώθηκαν⁴.

Οι τάφοι είχαν συνήθως λίγα κτερίσματα δηλαδή ένα ή δύο αγγεία. Στην περιοχή των κιβωτιόσχημων τάφων βρέθηκε επιτύμβιος μαρμάρινος κιονίσκος, ύψ. 0,83 μ., με την επιγραφή:

ΧΑΙΡΙΜΕΝΗΣ ΣΙΜΙΚΥΘΟΥ ΣΥΠΑΛΗΤΤΙΟΣ⁵

Οι δύο προϊστορικοί τάφοι —ο θαλαμοειδής και ο λακκοειδής (Λ4)— έρχονται να προστεθούν στο σύνολο των μυκηναϊκών τάφων της περιοχής της Ακρόπολης⁶.

Ο θαλαμοειδής τάφος είναι λαξευμένος στην κιμηλιά. Ο θάλαμος του είναι τετράπλευρος, διαστ. 4,75 × 3,50 μ. και το στόμιό του βρίσκεται στο μέσο περίπου της νότιας πλευράς του. Δύο συμμετρικές παραστάδες, πλ. 1,60 μ. η κάθε μία, πλαισίωσαν την είσοδο του τάφου, η οποία έκλεινε με ξερολιθιά. Το κεντρικό τμήμα της οροφής του θαλάμου είχε καταπέσει σε σύντομο, όπως φαίνεται, χρονικό διάστημα μετά την κατασκευή του. Ο δρόμος του τάφου, προσανατολισμένος περίπου από Ν. προς Β., ανασκάφηκε μέχρι μήκους 3,50 μ. και πλατύνοντας ελαφρά προς την είσοδο του στομίου έφτανε κάτω σε μέγιστο πλάτος 2,25 μ.

Στο θάλαμο είχαν αποθεθεί τουλάχιστον έξι ταφές, που χρονολογούνται μεταξύ της ΥΕ ΙΙΙΑ και ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου και αντιστοιχούν σε τρία επίπεδα χρήσης του θαλάμου. Στην αρχική ταφή ανήκει πλινθόχτιστη θήκη και συνεχόμενο με αυτήν έδρανο στην ανατολική πλευρά του θαλάμου. Στο δάπεδο της θήκης, ο οποίος ήταν στρωμένος με λεπτές πλάκες ασβεστόλιθου, βρέθηκε σκελετός σε στάση εκτάδην με το κρανίο προς Β. Τα κτερίσματα που συνόδευαν την ταφή είχαν τοποθετηθεί έξω από τη θήκη: επάνω στο έδρανο δύο πιθαμορφισκοί και στην εξωτερική νοτιοδυτική γωνία της θήκης ένα λεκανίδιο και ένας οξυπύθμενος αμφορέας του λεγόμενου χαναναϊτικού τύπου.

Τις ταφές του μεσαίου επιπέδου συνόδευε ένας τρίεδρος πρισματικός σφραγιδόλιθος από αχάτη με δύο διακοσμημένες επιφάνειες. Τις δε νεότερες ταφές δύο ψευδόστομοι αμφορείς και ένας πιθαμορφείας με πώμα. Επάνω στις πέτρες της ξερολιθιάς που έφραζε το στόμιό της εισόδου βρέθηκε μία κύλιξ.

Ο λακκοειδής τάφος (Λ4) ήταν αβαθές όρυγμα στην κιμηλιά, διαστ. 1,68 × 0,55, σε βάθος 1,50 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους, με προσανατολισμό Β.-Ν. Τα οστά του νεκρού βρέθηκαν διαταραγμένα. Από τα κτερίσματα —ένα αλαβαστροειδές, δύο κύθοι και δύο κωνικά σφονδύλια από στεατίτη— ο τάφος χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α περίοδο.

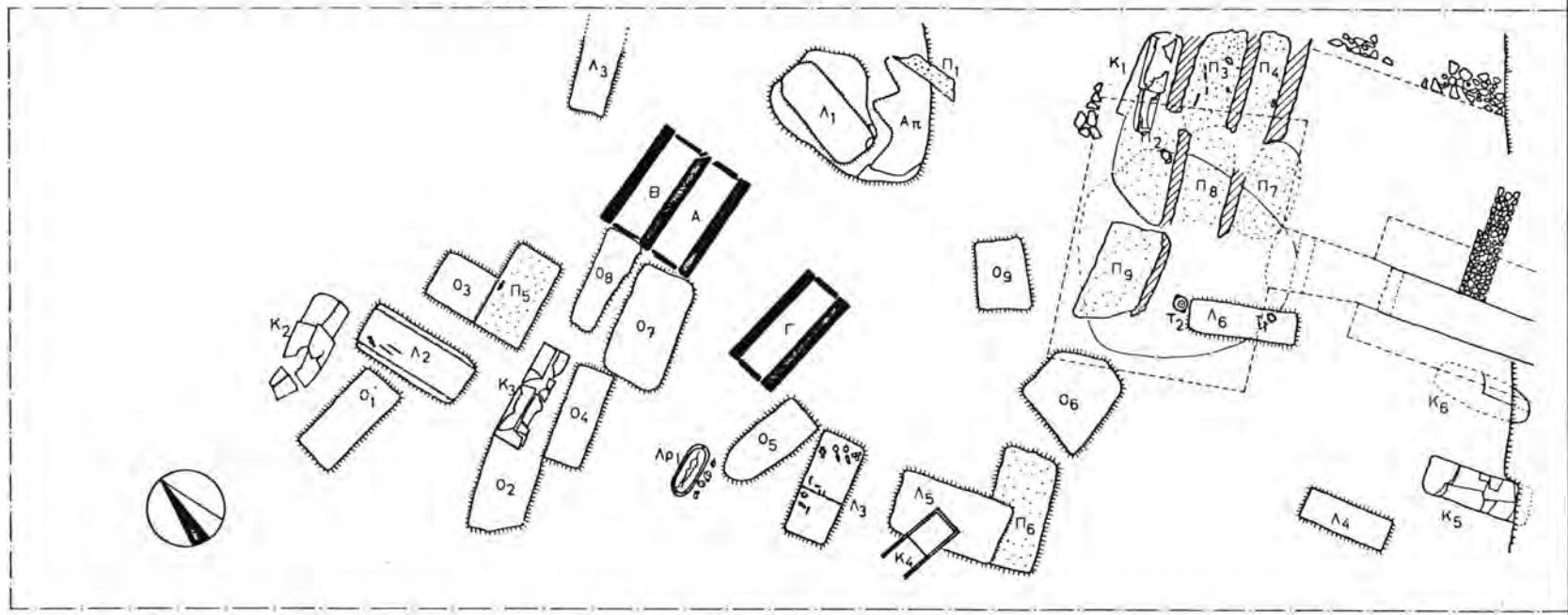
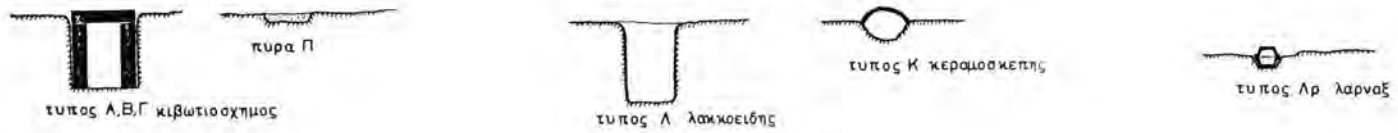
Η επίβλεψη της ανασκαφής και η συγκέντρωση των στοιχείων για τη σύνταξη της έκθεσης έγιναν από τη

3. Βλ. ΑΕ 1958, σ. 130 κ.ε. Kerameikos IX (1976), σ. 13, 18. Γ. Ε. Μιλωνάς, Το Δυτικόν Νεκροταφείον της Ελευσίνας, 1975, σ. 273 κ.ε.

4. Την παρουσία ορυγμάτων έχει επισημάνει και ο Σ. Χαριτωνίδης στο νεκροταφείο του Συντάγματος (ΑΕ 1958, σ. 2). Η παρουσία όμως γεωμετρικών οστράκων μέσα στα ορύγματα αυτά και στη γύρω περιοχή συνδέει την ύπαρξη των ορυγμάτων αυτών με τάφους της εποχής εκείνης. Κανένα γεωμετρικό όστρακο δε βρέθηκε στο οικοπέδο της οδού Λημητρακοπούλου 106.

5. Χρονολογείται μετά το 317 π.Χ., βλ. Die Antike 15 (1939), σ. 93 κ.ε. Για τη Συπαληττό, δήμο των Αθηνών στα βόρεια προάστια (σημ. Κουκουβάουνας), βλ. RE IV A, 2, σ. 1471 κ.ε. λ. Συπαληττός και Hesperia Suppl. XIV (1975), σ. 51 και χάρτη I.

6. Για τους προϊστορικούς τάφους της περιοχής βλ. Μ. Παντελίδου, Αι Προϊστορικά Αθήνα 1970, σ. 47 κ.ε.

Σχέδ. 2. Αθήνα. Οδός Δημητρακοπούλου 106. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές τάφων.

δόκιμη Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων Ά. Ωνάσογλου, η οποία θα δημοσιεύσει εκτενέστερα τους μυκηναϊκούς τάφους του οικοπέδου.

14. Οδός Βλαχάβα 6

Στο οικοπέδο, ιδιοκτησίας Α. Λασκαρίδη - Μ. Βοβολίνη, ανασκάφηκε τμήμα αρχαίου δρόμου της κλασικής περιόδου. Ο δρόμος με κατεύθυνση Β.-Ν. έβαινε κατά μήκος της ανατολικής οικοδομικής γραμμής του οικοπέδου, σε μήκος 16 μ. περίπου, παραβιασμένος κατά τόπους από θεμέλια μεταγενέστερων κτιρίων. Το αρχικό του πλάτος δεν είχε σωθεί. Τομή καθ' όλο το μήκος του αποκάλυψε επτά στρώσεις, συνολικού πάχ. 1 μ., από πατημένο χώμα και χαλίκια. Από τα όστρακα, η χρήση του δρόμου χρονολογείται στα μέσα του 5ου μέχρι περίπου το α' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.

Κατά μήκος της ανατολικής σωζόμενης πλευράς του δρόμου έβαινε αποχετευτικός αγωγός λαξευμένος στην κιμηλιά. Σ' αυτόν κατέληγε πήλινος αγωγός, πειδίσχημης διατομής, με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., του οποίου σώζονταν δύο μόνο πήλινα σώματα στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου. Κοντά στον αγωγό βρέθηκε μικρός αποθέτης λαξευμένος στην κιμηλιά, από τον οποίο προέρχονται αγγεία και όστρακα που καλύπτουν χρονικά την ίδια περίοδο μ' αυτήν της χρήσης του δρόμου. Μεταξύ των αγγείων του αποθέτη φιάλη με λαμβφαής με graffiti στη βάση της με το όνομα ΣΩΦΑ.

Η επίβλεψη της ανασκαφής και η συγκέντρωση των στοιχείων για τη σύνταξη της έκθεσης έγιναν από τη δόκιμη Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων Ά. Ωνάσογλου.

ΜΥΡΤΩ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

15. Οδός Καλλιρρόης 5 - Περαιβού και Κοκκίνη

Στην ανασκαφική έρευνα που έγινε στο οικοπέδο που περιβάλλεται από τις παραπάνω οδούς, ιδιοκτησίας της Λαϊκής Ανωύμου Ασφαλιστικής Εταιρείας, εμβαδού 1.202,50 τ.μ. αποκαλύφθηκαν:

1. Τμήμα του εκτεταμένου νεκροταφείου που υπήρχε ΝΑ. της αρχαίας πόλης και του οποίου συστάδες τάφων έχουν κατά καιρούς εντοπιστεί στις ανασκαφές που έχουν γίνει σ' αυτήν την περιοχή. Η παλιότερη χρήση αυτού του εκτεταμένου νεκροταφείου ανάγεται στους γεωμετρικούς χρόνους⁷ και η νεότερη στον 7ο αι. μ.Χ. Το νεκροταφείο παρουσιάζει συνεχή χρήση από τον 10ο αι. π.Χ. μέχρι και τον 7ο αι. π.Χ. όπως αποδεικνύεται στη σχετική βιβλιογραφία⁸.

Στο ίδιο οικόπεδο, στη νοτιοανατολική γωνία (Περαιβού και Κοκκίνη), το 1978 σε δοκιμαστική έρευνα εντοπισμού αρχαιοτήτων αποκαλύφθηκαν δύο τάφοι χτιστοί (βλ. ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 17).

Συνολικά αποκαλύφθηκαν 65 τάφοι που κάλυπταν τη χρονική περίοδο από τα τέλη 3ου ως και 7ου αι. μ.Χ. Από αυτούς 20 ήταν απλοί κεραμοσκεπείς καλυβίτες και 40 κιβωτιόσχημοι χτιστοί με λίθους, πλίνθους και κεράμους με συνδετικό υλικό. Οι περισσότεροι ήταν διπλοί, τριπλοί και τετραπλοί, ενώ ελάχιστοι ήταν απλοί. Τέσσερις ήταν λακκοειδείς.

2. Δύο υδραγωγεία: α) υστερορωμαϊκό υδραγωγείο (Αδριάνειο) του οποίου τμήματα, καθώς και διάφορες διακλαδώσεις του έχουν εντοπιστεί και αποκαλυφθεί σε οικόπεδα της γύρω περιοχής (ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 67· 25 (1970): Χρονικά, σ. 77· 27 (1972): Χρονικά, σ. 97, 118, 120· 28 (1973): Χρονικά, σ. 35).

Ο χτιστός αγωγός, ο οποίος αποτελεί τη συνέχεια προς Δ. του αγωγού που είχε αποκαλυφθεί στο οικόπεδο των οδών Νέρη ΙΙ και Κοκκίνη, τέμνει διαγώνια το χώρο της ανασκαφής με κατεύθυνση από Α.-Δ. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 45 μ. και το ύψος του έφθανε το 1,70 μ. Βρέθηκε σε βάθος 2 μ. από τη σημερινή επιφάνεια της οδού και εδραζόταν σε βάθος 3,68 μ. Το δάπεδό του ήταν στρωμένο με λιθάρια και έχει κλίση από Α.-Δ. Το πλάτος του εσωτερικά έφτανε το 1,05 μ. και εξωτερικά τα 2,15 μ. Παρόλο που σε κανένα σημείο δε διατηρεί την οροφή του, από την κλίση που έχουν οι τοίχοι του που στενεύουν στο πάνω μέρος είναι φανερό ότι ο αγωγός καλύπτεται με καμάρα πεταλόσχημης διατομής. Έχει ανοιχτεί σε ορθογώνιο λάξευμα στην κιμηλιά.

β) Πειδίσχημος αγωγός νεότερος του προηγούμενου και σε μικρή απόσταση νότια από αυτόν. Καλύπτεται από καμπύλη κεραμίδα πεταλόσχημης διατομής, την οποία ενισχύουν λίθοι μικροί που σχηματίζουν χτιστή καμάρα πάνω από αυτήν, σε πολλά σημεία. Βρέθηκε σε βάθος 2,86 μ. από το πεζοδρόμιο στη γωνία των οδών Περαιβού και Κοκκίνη. Συνολικό ύψος 0,73 μ. Ο αγωγός είναι ανοιγμένος στην κιμηλιά. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 35 μ. και έχει πορεία ΒΑ.-ΝΑ.

γ) Μικρή ορθογώνια δεξαμενή, χτισμένη πάνω από τον αγωγό β, αποκαλύφθηκε στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου, σε βάθος 1,96 μ. Είναι χτισμένη με λίθους, κεράμους και ασβεστοκονίαμα. Εδράζεται σε βάθος 2,70 μ. Σωζ. διαστάσεις 1,50 × 0,80 μ.

Τάφος Ι. Κεραμοσκεπής καλυβίτης (διαστ. 2,050 ×

Χρονικά, σ. 31, 49, 53, 64, 68· 25 (1970): Χρονικά, σ. 49-52, 53, 64-66, 67-68, 77· 27 (1972): Χρονικά, σ. 38, 47, 62, 65, 93, 97, 118, 120. ΑΑΑ ΙΙΙ (1970), σ. 6. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 30, 32-33· 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 38-40, 54, 90.

7. ΑΑΑ V (1972), σ. 165-175. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 93.

8. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 84· 23 (1968): Χρονικά, σ. 61· 24 (1969):

0,52 και ύψ. 0,45 μ.), από στρωτήρες από ερυθρωπό πηλό, ανά δύο στις μακρές πλευρές και ανά μία κυρτή κέραμο στις στενές. Στο δάπεδό του βρέθηκαν λίγα διαλυμένα οστά και το κρανίο.

Τάφος II. Κεραμοσκεπής καλυβίτης (διαστ. 1,73 × 0,48, ύψ. 0,50 μ.), από στρωτήρες από ερυθρωπό πηλό, πολύ κατεστραμμένες μακρές πλευρές και από μία κυρτή κέραμο στις στενές. Στο δάπεδό του βρέθηκαν ελάχιστα οστά και τμήμα του κρανίου.

Τάφος III. Κεραμοσκεπής καλυβίτης (διαστ. 2,05 × 0,50, ύψ. 0,40 μ.), από κυρτές κεράμους ανά δύο σε κάθε μακρά πλευρά. Στο δάπεδό του βρέθηκαν ελάχιστα οστά και το κρανίο.

Τάφος IV. Κεραμοσκεπής καλυβίτης (διαστ. 1,73 × 0,50, ύψ. 0,47 μ.), από δύο κυρτές κεράμους σε κάθε μακρά πλευρά και από μία κυρτή στις στενές. Στο δάπεδό του βρέθηκαν ελάχιστα οστά.

Τάφος V. Κεραμοσκεπής καλυβίτης (διαστ. 1,60 × 0,60 μ., ύψ. 0,45 μ.), από κυρτές κεράμους στις δύο μακρές πλευρές, που στην κορυφή τους σχηματίζουν οξεία γωνία, και από μία στις στενές πλευρές. Στο δάπεδό του βρέθηκαν ελάχιστα οστά και το κρανίο.

Τάφος VI. Κεραμοσκεπής καλυβίτης (διαστ. 1,70 × 0,45, ύψ. 0,45 μ.), αρκετά κατεστραμμένος. Ανά δύο κυρτές κέραμοι είναι τοποθετημένες στις μακρές πλευρές. Στο δάπεδο βρέθηκαν ελάχιστα οστά και το κρανίο.

Τάφος VII. Κεραμοσκεπής καλυβίτης (διαστ. 1,46 × 0,50, ύψ. 0,50 μ.). Καλύπτεται με κυρτές κεράμους ανά δύο στις μακρές πλευρές. Οι στενές του πλευρές βρέθηκαν κατεστραμμένες.

Τάφος VIII. Κεραμοσκεπής καλυβίτης, μισοκατεστραμμένος. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 0,80 μ. (πλάτος 0,45, ύψος 0,55 μ.). Καλύπτεται από κυρτές κεράμους ανά δύο σε κάθε μακρά πλευρά που σχηματίζουν οξεία γωνία στην κορυφή. Στη μία στενή πλευρά διατηρούσε τμήμα στρωτήρα.

Τάφος IX. Κεραμοσκεπής καλυβίτης (διαστ. 1,70 × 0,45, ύψ. 0,52 μ.). Πολύ κατεστραμμένος.

Τάφος X. Κεραμοσκεπής καλυβίτης (διαστ. 1,30 × 0,42, ύψ. 0,92 μ.), από κυρτές κεράμους ανά δύο σε κάθε μακρά πλευρά και ανά μία στις στενές πλευρές.

Τάφος XI. Κεραμοσκεπής καλυβίτης (διαστ. 1,25 × 0,36, ύψ. 0,36 μ.), από καλυπτήρες κεράμους ανά τρεις σε κάθε μακρά πλευρά. Οι κέραμοι των στενών πλευρών έχουν καταστραφεί.

Τάφος XII. Κεραμοσκεπής καλυβίτης (διαστ. 1,24 × 0,40, ύψ. 0,40 μ.), από κυρτές κεράμους ανά δύο σε κάθε μακρά πλευρά και ανά μία στις στενές. Το δάπεδο του τάφου αποτελούσαν δύο όμοιες κέραμοι.

Τάφος XIII. Κεραμοσκεπής καλυβίτης (διαστ. 1,25 × 0,50, ύψ. 0,48 μ.), από τρεις πεταλοειδείς κεράμους και από μία κυρτή σε κάθε στενή πλευρά. Στο δάπεδο βρέθηκε ολόκληρος σκελετός νεκρού.

Τάφος XIV. Κεραμοσκεπής καλυβίτης (σωζ. διαστ. 0,95 × 0,50, σωζ. ύψ. 0,25 μ.), μισοκατεστραμμένος. Διατηρεί τη μία στενή πλευρά του η οποία έχει δύο κυρτές σπασμένες κεράμους, καθώς και μέρος της μιας μακράς πλευράς του (μία κυρτή κέραμος). Στο δάπεδο βρέθηκαν ίχνη κρανίου και οστών.

Τάφος XV. Κεραμοσκεπής καλυβίτης (διαστ. 1,45 × 0,50, ύψ. 0,56 μ.), από κυρτές κεράμους ανά δύο σε κάθε μακρά πλευρά και ανά μία στις στενές. Γύρω του είναι ανοιγμένο ρηχό λάξευμα, διαστ. 1,80 × 0,95, βάθ. 0,30 μ., γεμάτο με λιθάρια που στηρίζουν τις κεραμίδες.

Τάφος XVI. Κεραμοσκεπής καλυβίτης (διαστ. 1,40 × 0,43, ύψ. 0,46 μ.), από δύο κυρτές κεράμους σε κάθε μακρά πλευρά και από μία στις στενές πλευρές. Περιείχε παιδικό σκελετό σχεδόν διαλυμένο.

Τάφος XVII. Κεραμοσκεπής καλυβίτης (σωζ. διαστ. 1,50 × 0,40, ύψ. 0,90 μ.). Στις δύο μακρές πλευρές ανά δύο κέραμοι σε κάθε πλευρά που σχηματίζουν οξεία γωνία στην κορυφή. Οι στενές πλευρές έχουν καταστραφεί. Βρέθηκε ο σκελετός. Κοντά στο κρανίο, κάτω από τη σιαγόνα, βρέθηκε νόμισμα κατεστραμμένο.

Τάφος XVIII. Κεραμοσκεπής καλυβίτης (σωζ. διαστ. 1,70 × 0,52, ύψ. 0,60 μ.). Διατηρείται η μία στενή πλευρά και οι δύο μακρές. Καλύπτεται με κυρτές κεράμους, ανά δύο στην κάθε μακρά πλευρά και μία στη στενή. Στο δάπεδο σκελετός και τρία νομίσματα πολύ φθαρμένα.

Τάφος XIX. Χτιστός κιβωτιόσχημος, δίδυμος με τον XX (Πίν. 17 γ) (εσωτ. διαστ. 1,91 × 0,53, ύψ. 0,55 μ.). Για κάλυμμα είχε τρεις καλυπτήρες (διαστ. 0,84 × 0,62, 0,92 × 0,68 και 0,55 × 0,67 και πάχ. 0,055 μ.). Ήταν χτισμένος με λίθους και πλίνθους κατά σειρές τοποθετημένους. Πατούσε πάνω στο μεγάλο υστερορωμαϊκό αγωγό επομένως είναι νεότερος. Βρέθηκαν: πρόχοι, τρεις χάλκινοι δακτύλιοι, δύο επάργυρα κοχλιάρια, δύο κούκλες κουδουνίστρες. Τα οστά διαλυμένα και ανακατεμένα.

Τάφος XX. Χτιστός κιβωτιόσχημος, δίδυμος με τον XIX (εσωτ. διαστ. 1,91 × 0,62, ύψ. 0,52 μ.). Για κάλυμμα είχε τρεις καλυπτήρες, διαστ. 0,40 × 0,82, 1,10 × 0,83 και 0,45 × 0,78 μ. Χτισμένος όπως ο προηγούμενος. Βρέθηκαν δύο πρόχοι, δύο χάλκινοι δακτύλιοι, δύο κοχλιάρια επάργυρα, μία δόρπη. Τα οστά διαλυμένα και ανακατεμένα.

Τάφος XXI. Χτιστός κιβωτιόσχημος (εσωτ. διαστ. 2,25 × 0,76 μ.). Πατά πάνω στον τάφο XIX. Χτισμένος με λίθους, πλίνθους και ασβεστοκονίαμα. Εσωτερικά φέρει επίχρισμα. Συλημένος.

Τάφος XXII. Χτιστός κιβωτιόσχημος, δίδυμος με τον XXIII (εσωτ. διαστ. 0,64 × 2, ύψ. 0,40 μ.). Χτισμένος με λίθους, πλίνθους και κονίαμα.

Τάφος XXIII. Χτιστός κιβωτιόσχημος, όμοιος με τον προηγούμενο στις διαστάσεις και στα υλικά δομής. Βρέθηκαν δύο πρόχοι.

· Τάφος XXIV. Χτιστός κιβωτιόσχημος (εσωτ. διαστ. $2 \times 0,65$ μ.). Χτισμένος με λίθους, πλίνθους και κονίαμα. Κατεστραμμένος από σύγχρονο τοίχο που πατούσε πάνω του. Βρέθηκαν οστά και δύο κρανία.

Τάφος XXV. Χτιστός κιβωτιόσχημος, δίδυμος με τον XXVI, πολύ κατεστραμμένος (εσωτ. διαστ. $2,04 \times 0,55$, ύψ. $0,40$ μ.). Ήταν χτισμένος από λίθους, κέραμους και κονίαμα. Διακρίνουμε δύο φάσεις ταφής: α) ελάχιστα οστά και τέσσερις πρόχοι, β) κρανίο και σκελετός.

Τάφος XXVI. Χτιστός κιβωτιόσχημος· δίδυμος με τον XXV· πολύ κατεστραμμένος (εσωτ. διαστ. $2,05 \times 0,62$, ύψ. $0,40$ μ.). Χτισμένος από το ίδιο υλικό, όπως ο προηγούμενος. Στο δάπεδο βρέθηκε διαλυμένος ο σκελετός καθώς και το κρανίο. Βρέθηκαν τρία αγγεία, δύο πρόχοι, και ένας σκύφος.

Τάφος XXVII. Χτιστός κιβωτιόσχημος· δίδυμος με τον XXVIII (εσωτ. διαστ. $1,93 \times 0,74$, ύψ. $0,80$ μ.). Χτισμένος με λίθους, πλίνθους και κονίαμα. Πολλά οστά ανακατεμένα στο δάπεδο που ανήκουν σε περισσότερους από ένα σκελετό. Βρέθηκε μία πρόχους.

Τάφος XXVIII. Χτιστός κιβωτιόσχημος, δίδυμος με τον XXVII (εσωτ. διαστ. $1,93 \times 0,70$, ύψ. $0,80$ μ.). Χτισμένος όπως ο προηγούμενος. Βρέθηκαν τέσσερις πρόχοι.

Τάφος XXIX. Λακκοειδής μισοκατεστραμμένος (εσωτ. διαστ. $1 \times 0,55$, ύψ. $0,30$ μ.). Ανοιγμένος στο βράχο (κιμηλιά). Βρέθηκε μια πρόχους.

Τάφος XXX. Χτιστός κιβωτιόσχημος (εσωτ. διαστ. $2,05 \times 0,55$, ύψ. $0,55$ μ.). Οι πλευρές του είναι χτισμένες από λίθους, πλίνθους και κονίαμα. Στο δάπεδο ανακατεμένα πολλά οστά και τρία κρανία. Βρέθηκαν ένας χάλκινος δακτύλιος, δύο πρόχοι και γυάλινο αγγείο.

Τάφος XXXI. Κεραμοσκεπής καλυβίτης (διαστ. $1,70 \times 0,55$, ύψ. $0,35$ μ.). Καλύπτεται από κυρτές κεράμους ανά δύο για κάθε μακρά πλευρά και ανά μία σε κάθε στενή. Βρέθηκε ένας σκύφος. Τα οστά διαλυμένα.

Τάφος XXXII. Χτιστός κιβωτιόσχημος, δίδυμος με τον XXXIII (εσωτ. διαστ. $1,97 \times 0,72$, ύψ. $0,71$ μ.). Είναι χτισμένος από λίθους, πλίνθους και κονίαμα. Εσωτερικά φέρει επίχρισμα, πάχ. $0,02$ μ. Διακρίνουμε δύο φάσεις ταφής: α) δύο κρανία και οστά· βρέθηκαν έξι πρόχοι, β) ένας σκελετός· βρέθηκαν τέσσερις πρόχοι.

Τάφος XXXIII. Χτιστός κιβωτιόσχημος, δίδυμος με τον προηγούμενο (εσωτ. διαστ. $2 \times 0,72$, ύψ. $0,72$ μ.) παρόμοιας κατασκευής. Διακρίνουμε δύο κρανία και πολλά ανακατεμένα οστά. Βρέθηκαν οκτώ πρόχοι και δύο χάλκινοι δακτύλιοι.

Τάφος XXXIV. Χτιστός κιβωτιόσχημος (εσωτ. διαστ. $2 \times 0,65$, ύψ. $0,70$ μ.). Χτισμένος με λίθους και πλίνθους· εσωτερικά φέρει επίχρισμα. Βρέθηκαν δύο λύχνιοι και μία πρόχους.

Τάφος XXXV. Χτιστός κιβωτιόσχημος. Αποτελεί συστάδα με τον XXXVI και τον XXXVII (τριπλός) (ε-

σωτ. διαστ. $1,95 \times 0,65$, ύψ. $0,99$ μ.). Είναι χτισμένος με λίθους και πλίνθους καθώς και κονίαμα. Εσωτερικά φέρει επίχρισμα, πάχ. $0,02$ μ. Στο δάπεδο βρέθηκαν δύο κρανία και πολλά οστά. Βρέθηκαν δύο πρόχοι, και ένα γυάλινο αρυβαλλοειδές αγγείο.

Τάφος XXXVI. Χτιστός κιβωτιόσχημος. Αποτελεί συστάδα με τον XXXV και τον XXXVII (εσωτ. διαστ. $1,95 \times 0,66$, ύψ. $0,92$ μ.). Στο δάπεδο βρέθηκαν δύο σκελετοί, τρία κρανία και πολλά οστά ανακατεμένα, σε βάθος $0,62$ μ. καθώς και δύο προχοΐσκες.

Τάφος XXXVII. Χτιστός κιβωτιόσχημος, δίδυμος με τον XXXVIII (εσωτ. διαστ. $2 \times 0,65$, ύψ. $0,70$ μ.). Είναι χτισμένος με λίθους, πλίνθους και κονίαμα. Εσωτερικά φέρει επίχρισμα $0,02$ μ. Στο δάπεδό του βρέθηκαν τα ανακατεμένα οστά δύο σκελετών, δύο κρανία, καθώς και τέσσερις πρόχοι.

Τάφος XXXVIII. Χτιστός κιβωτιόσχημος, μισοκατεστραμμένος. Ίσως ήταν δίδυμος (μεγ. σωζ. διαστ. $1,98 \times 0,65$, ύψ. $0,70$ μ.). Είναι χτισμένος με λίθους, ελάχιστα πλίνθους και κονίαμα. Διακρίναμε δύο στρώματα ταφής: α) πολλά οστά διασκορπισμένα· βρέθηκαν τρεις πρόχοι και μία λοπάς, άβαφα, β) σε βαθύτερο στρώμα βρέθηκαν τρεις πρόχοι άβαφείς και μία προχοΐσκη.

Τάφος XXXIX. Χτιστός κιβωτιόσχημος πολύ κατεστραμμένος. Στη νοτιοανατολική γωνία του μόνο αποκαλύφθηκαν τέσσερις άβαφες πρόχοι (σωζ. διαστ. $1,20 \times 0,80$, σωζ. ύψ. $0,40$ μ.).

Τάφος XL. Λακκοειδής, κεραμοσκεπής, μισοκατεστραμμένος (σωζ. διαστ. $1,85 \times 0,66$, ύψ. $0,75$ μ.). Καλύπτεται με δύο σειρές στρωτήρων. Στη δεύτερη σειρά τρεις πλάκες καλύπτουν όλο το σωζόμενο μήκος του τάφου. Διαστάσεις πλακών $0,76 \times 0,52$, $0,43 \times 0,52$ και $0,60 \times 0,50$, πάχος πλακών $0,03$ μ. Στο δάπεδο βρέθηκε σκελετός και ένας χάλκινος δακτύλιος.

Τάφος XLI. Χτιστός κιβωτιόσχημος. Αποτελεί συστάδα με τον XLII και το μισοκατεστραμμένο XLIII (διαστ. $1,80 \times 0,57$, ύψ. $0,85$ μ.). Έχει ως κάλυμμα πέντε σχιστολιθικές πλάκες, ακανόνιστου σχήματος. Στο δάπεδο βρέθηκε σκελετός και σε κάθε πλευρά του κρανίου δύο χάλκινες περόνες.

Τάφος XLII. Χτιστός κιβωτιόσχημος. Αποτελεί συστάδα με τον XLI και τον XLIII (διαστ. $1,80 \times 0,57$, σωζ. ύψ. $0,80$ μ.). Έχει ως κάλυμμα έξι σχιστολιθικές ακανόνιστες πλάκες. Στο δάπεδο βρέθηκε σκελετός καθώς και δύο άβαφες πρόχοι, δύο χάλκινες πόρπες και ένας λύχνος.

Τάφος XLIII. Χτιστός κιβωτιόσχημος, μισοκατεστραμμένος και συλημένος. Αποτελεί συστάδα με τους XLI και XLII (διαστ. $1,80 \times 0,57$, ύψ. $0,84$ μ.). Ένα μέρος του καλυπτόταν με τέσσερις σχιστολιθικές πλάκες.

Τάφος XLIV. Χτιστός κιβωτιόσχημος, μισοκατε-

στραμμένος, δίδυμος με τον XLV (σωζ. διαστ. $1,90 \times 0,70$, ύψ. $0,70$ μ.). Στο δάπεδο βρέθηκαν δύο κρανία, ένας σκελετός και πολλά διαλυμένα οστά. Βρέθηκαν ένας λύχνος και μία άβαφη πρόχους.

Τάφος XLV. Χτιστός κιβωτιόσχημος, μισοκατεστραμμένος. Δίδυμος με τον XLIV (σωζ. διαστ. $1,90 \times 0,70$, σωζ. ύψ. $0,75$ μ.). Στο δάπεδο βρέθηκε σκελετός και δύο άβαφες πρόχοι.

Τάφοι XLVI-XLVII. Χτιστοί κιβωτιόσχημοι τελείως κατεστραμμένοι. Στο δάπεδό τους ίχνη οστών. Διατηρείται μόνο η στενή πλευρά τους, πλ. $0,65$ μ.

Τάφος XLVIII. Χτιστός κιβωτιόσχημος. Είναι θεμελιωμένος πάνω στο αδριάνειο υδραγωγείο (εσωτ. διαστ. $2 \times 0,67$, ύψ. $0,60$ μ.). Στο δάπεδο βρέθηκαν διαλυμένα οστά, καθώς και δύο πρόχοι και μία αρυβαλλοειδής λήκυθος, άβαφα.

Τάφος XLIX. Χτιστός κιβωτιόσχημος, δίδυμος με τον τάφο L (εσωτ. διαστ. $1,98 \times 0,65$, ύψ. $0,60$ μ.). Είναι θεμελιωμένος πάνω στο αδριάνειο υδραγωγείο. Στο δάπεδο διαλυμένα οστά. Είναι χτισμένος με μικρούς και μεγάλους λίθους, οπτοπλίνθους και κονίαμα. Εσωτερικά φέρει επίχρισμα, πάχ. $0,02$ μ.

Τάφος L. Χτιστός κιβωτιόσχημος. Δίδυμος με τον προηγούμενο XLIX (εσωτ. διαστ. $2 \times 0,67$, ύψ. $0,60$ μ.). Στο δάπεδο ίχνη οστών. Είναι χτισμένος με τα ίδια υλικά όπως και ο προηγούμενος.

Τάφος LI. Κεραμοσκεπής λακκοειδής (διαστ. $1,80 \times 0,45$, ύψ. $0,55$ μ.). Είναι θεμελιωμένος πάνω στο αδριάνειο υδραγωγείο του οποίου το νότιο σκέλος αποτελεί τη νότια μακρά πλευρά του τάφου. Στρωτήρες κέραμοι περιβάλλουν τον τάφο στη νότια και τη δυτική πλευρά, ενώ η βόρεια και η ανατολική έχουν καταστραφεί από τον τάφο XLIX. Καλυπτόταν με πήλινες πλάκες πολύ κατεστραμμένες. Στο δάπεδο σκελετός δίχως κρανίο. Βρέθηκε ένας χάλκινος δακτύλιος.

Τάφος LII. Κεραμοσκεπής καλυβίτης (σωζ. διαστ. $1,30 \times 0,40$, ύψ. $0,40$ μ.), θεμελιωμένος μέσα σε χτιστό τάφο LVII, του οποίου το ανατολικό άκρο χάνεται κάτω από την οδό Κοκκίνη. Δε βρέθηκαν κτερίσματα.

Τάφος LIII. Χτιστός κιβωτιόσχημος, ημικατεστραμμένος (σωζ. διαστ. $2,13 \times 0,65$, ύψ. $0,50$ μ.). Έχει καταστραφεί όλη η ανατολική μακρά πλευρά. Το υλικό με το οποίο έχει χτιστεί είναι λίθοι μικροί και μεγάλοι, ελάχιστες κέραμοι και ασβεστοκονίαμα. Συλημένος.

Τάφος LIV. Χτιστός κιβωτιόσχημος, αποτελεί συστάδα με τους LV, LVI, LVII (διαστ. $2 \times 0,65$, ύψ. $0,70$ μ.). Είναι κατασκευασμένος με λίθους, κεράμους και κονίαμα. Εσωτερικά οι παρειές του φέρουν κονίαμα. Δε βρέθηκαν κτερίσματα.

Τάφος LV. Χτιστός κιβωτιόσχημος· αποτελεί συστάδα με τους LIV, LVI, LVII (διαστ. $2 \times 0,70$, ύψ. $0,70$ μ.). Είναι κατασκευασμένος με λίθους, οπτοπλίνθους και κονίαμα. Εσωτερικά στις παρειές του είναι επιχρισμέ-

νος με κονίαμα. Βρέθηκε μία πρόχους.

Τάφος LVI. Χτιστός κιβωτιόσχημος· αποτελεί συστάδα με τους LIV, LV και LVII (διαστ. $2 \times 0,70$, ύψ. $0,70$ μ.). Έχει την ίδια κατασκευή με τον προηγούμενο. Κενός.

Τάφος LVII. Χτιστός κιβωτιόσχημος· αποτελεί συστάδα με τους LIV, LV και LVI (διαστ. $2 \times 0,65$, ύψ. $0,70$ μ.). Είναι κατασκευασμένος από λιθάρια, οπτοπλίνθους και κονίαμα. Εσωτερικά φέρει επίχρισμα. Δε βρέθηκαν κτερίσματα.

Τάφοι LVIII ως LXIII. Είναι χτιστοί, κιβωτιόσχημοι, πολύ κατεστραμμένοι. Οι διαστάσεις τους δεν αποκαθίστανται.

Τάφος LXIV. Χτιστός κιβωτιόσχημος (διαστ. $2 \times 0,70$, ύψ. $0,65$ μ.). Είναι κατασκευασμένος από λίθους, οπτοπλίνθους και κονίαμα. Εσωτερικά φέρει επίχρισμα. Στο δάπεδο ελάχιστα οστά. Βρέθηκαν δύο πρόχοι.

ΕΛΣΗ ΣΠΑΘΑΡΗ

16. Οδός Διπύλου 5-7-9

Στο οικοπέδο αποκαλύφθηκε και ερευνήθηκε συστηματικά τμήμα της οχύρωσης της αρχαίας πόλης των Αθηνών. Η θέση του οικοπέδου βρίσκεται 15 μ. ανατολικά από τις Ήριες Πύλες (βλ. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 41-45) και δίπλα στο οικοπέδο όπου το 1968 είχε αποκαλυφθεί τμήμα του τείχους του 4ου αι. π.Χ. (βλ. ό.π., σ. 41).

Με δύο πρώτες δοκιμαστικές τομές I και II, προσδιορίστηκε η θέση του τείχους, η εξωτερική περιφερειακή οδός, η τάφος καθώς και η εσωτερική περιφερειακή οδός, πλ. $3,50$ μ., με το ανάλημά της.

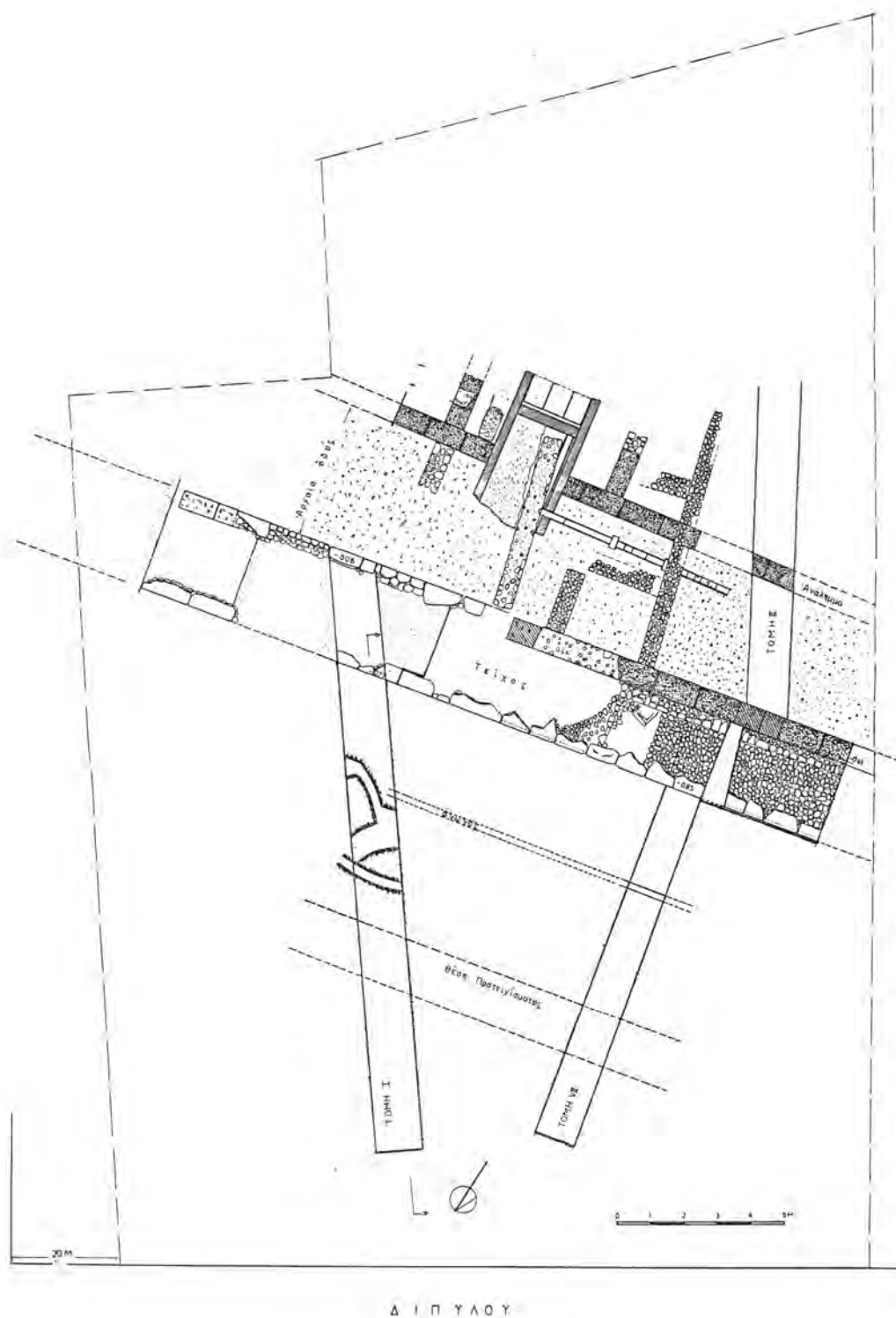
Τα ρωμαϊκά κτίσματα που βρέθηκαν μέσα από το τείχος, μερικά από τα οποία ήταν θεμελιωμένα βαθιά στην εσωτερική περιφερειακή οδό, αφού αποκαλύφθηκαν, μελετήθηκαν και σχεδιάστηκαν, αφαιρέθηκαν για τη συνέχεια της έρευνας στα βαθύτερα στρώματα.

Με τομές που δημιουργήθηκαν με την αφαίρεση των ρωμαϊκών κτισμάτων και των υστερορωμαϊκών αποθετών και με άλλες που ανοίχτηκαν όπου χρειαζόταν, καθορίστηκε η χρονολόγηση των επάλληλων στρώσεων των δύο οδών.

Η θεμελίωση του τείχους μελετήθηκε χρονολογικά σε σχέση με τις δύο πλευρικές οδούς, ενώ τέσσερις τομές στο εσωτερικό του καθόρισαν κυρίως τη χρονολόγηση του πυρήνα του (Σχέδ. 3· Πίν. 17 δ).

Τείχος

Το τείχος αποκαλύφθηκε σε συνολικό μήκος 25 μ. και είχε πλάτος 3 μ. Το ψηλότερο σημείο του ήταν $0,04$ μ. κάτω από την επιφάνεια της οδού Διπύλου.

Σχέδ. 3. Αθήνα. Οδός Διπύλου 5-7-9. Κάτοψη της ανασκαφής.

Στο ανατολικότερο τμήμα ανάμεσα στις δύο λιθόχτιστες παρειές υπήρχε απ' ευθείας στο βράχο μία στρώση λίθων, πάνω στην οποία υψωνόταν το πλίνθινο γέμισμα. Το υπόλοιπο του πυρήνα αποτελούσαν δύο επάλληλες στρώσεις λίθων, οι οποίες κατά μεγάλο μέρος είχαν καταστραφεί τον 1ο αι. π.Χ.

Με την έρευνα διαπιστώθηκαν τρεις βασικές οικοδομικές περιόδους.

α) Η θεμιστόκλεια, στην οποία ανήκει μέρος της εξωτερικής νότιας παρειάς του (εννέα λιθόπλινθοι) και τμήμα αρχαϊκής στήλης (Πίν. 18 α) καθώς και ο πυρήνας του τείχους (5ος αι. π.Χ.).

β) Η κονώνεια (393 π.Χ.), την οποία αποτελεί ολόκληρη η βόρεια εξωτερική παρειά, το πολυγωνικό τμήμα της νότιας εσωτερικής παρειάς καθώς και η πώρινη θεμελίωσή της.

γ) Η επισκευή του 297 π.Χ. Σ' αυτήν ανήκει το τμήμα της νότιας εξωτερικής παρειάς του τείχους που είναι οικοδομημένη με ισοδομικό σύστημα.

Στην εξωτερική περιφερειακή οδό διαπιστώθηκαν έξι οδοστρώματα διαφόρων περιόδων. Η πρώτη χρήση της οδού ανάγεται στον πρώιμο 5ο αι. π.Χ. και η τελευταία στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

Προτείχισμα

Η ακριβής θέση του προτειχίσματος δεν καθορίστηκε επακριβώς γιατί δε βρέθηκαν ίχνη του. Μπορούμε όμως να τη συμπεράνουμε από τη θέση της τάφρου (4ος αι. π.Χ.) που βρισκόταν σε απόσταση 8 μ. από το τείχος, όπως έχει διαπιστωθεί στον Κεραμεικό και σε ανασκαφές σε άλλα οικόπεδα της Αθήνας.

Τα πιο ενδιαφέροντα στοιχεία έδωσε ο χώρος ανάμεσα στην εξωτερική περιφερειακή οδό και στο προτείχισμα. Επισημάνθηκε: 1) τάφος του 5ου αι. π.Χ., η οποία θα πρέπει να συνδυαστεί με την αρχική θεμιστόκλεια οχύρωση και 2) το όρυγμα της γνωστής από τις φιλολογικές πηγές πρόχειρης τάφρου του 338 π.Χ. Και οι δύο αυτές τάφροι μόνο στις ανασκαφές του Κεραμεικού έχουν διαπιστωθεί ανασκαφικά μέχρι σήμερα (ΑΑ 1964, σ. 144 κ.ε. και ΑΑ 1965, σ. 306 κ.ε.).

Με τα οριστικά οχυρωματικά έργα του Λυκούργου στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. η τάφος μετατοπίστηκε βορειότερα μπροστά από το οικοδομημένο λίθινο προτείχισμα και το παλιότερο όρυγμα της τάφρου παζώθηκε, ενώ η εξωτερική περιφερειακή οδός (οδόστρωμα 6) διπλατινύθηκε μέχρι το προτείχισμα.

Η καταστροφή του προτειχίσματος με την επιδρομή του Σύλλα και η συνεχής κατάρρευση του προκάλεσε και την κατάρρευση προς τη μεριά της τάφρου των χαλαρών επιχώσεων που στήριζε, ώσπου τον 1ο αι. π.Χ. μετά από γενικό καθαρισμό της πόλης, η τάφος παζώθηκε οριστικά.

Ανακοίνωση με τίτλο ανασκαφή του αθηναϊκού τεί-

χους στις Ήριες Πύλες, έγινε στο Β' Συνέδριο του Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων τον Οκτώβριο του 1980 από τις Επιμελήτριες Αρχαιοτήτων Μ. Χατζιώτη και Ε. Σπαθάρη και πρόκειται να ακολουθήσει λεπτομερής δημοσίευσή του.

Ε. ΣΠΑΘΑΡΗ

17. Οδός Καλλικλέους

Σε οικόπεδο της οδού, η οποία βρίσκεται στο μη ρυμοτομημένο τμήμα της Ακαδημίας Πλάτωνος, και κοντά στην παρειά του δρόμου, αποκαλύφθηκε, σε βάθος 4,65 μ., υστερογεωμετρικός αποθέτης του τελευταίου τετάρτου του 8ου αι. π.Χ. Το όρυγμα που είχε χρησιμοποιηθεί ως αποθέτης είχε ανοιχτεί σε κοκκινοκάστανο αργιλώδες χώμα και είχε βάθος 1,11 μ. Περιείχε θραύσματα από καμένα αγγεία, κυρίως σκύφους, πρόχους, κιάθια και αμφορείς. Βορειοανατολικά από τον αποθέτη και σε απόσταση 10,20 μ., αποκαλύφθηκε σε βάθος 3,90 μ. από το δρόμο τετράπλευρο κτίσμα, διαστ. 5,20 × 4,30 μ., με κατεστραμμένη τη μία πλευρά και γέμισμα από μικρές πέτρες και χώμα. Το κτίσμα αυτό που εδραζόταν σε καστανόχρωμο στρώμα το οποίο απέδωσε λίγα αρχαϊκά όστρακα πρέπει να κατασκευάστηκε πριν από τον 4ο αι. π.Χ.

18. Οδός Μυκάλης 43-45

Στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Η. Ραικού αποκαλύφθηκε σύνολο τοίχων που ορίζουν ένα μεγάλο κεντρικό χώρο, διαστ. 7,10 × 4,40 μ., με μικρότερους τριγύρω. Δεν αποκαλύφθηκε το τμήμα αυτό που βρίσκεται κάτω από τη διπλανή μεσοτοιχία.

Στον ίδιο χώρο, βρέθηκε μία επιτύμβια στήλη, σωζ. διαστ. 1,16 × 0,41 × 0,29 μ., με ελλιπή παράσταση γυμνού νεανία που στηριζόταν σε κορμό δένδρου, του α' μισού του 4ου αι. π.Χ. Το σύνολο των τοίχων ανήκει στην υστεροελληνιστική εποχή και εδραζόταν σε αρχαιότερα στρώματα, πάχ. 0,35 μ., τα οποία βρίσκονταν επάνω στο φυσικό κοκκινοκάστανο έδαφος.

19. Οδός Μαραθωνομάχων 52-54 (σκάμμα ΟΑΠ)

Σε βάθος 3,05 μ. από το κατάστρωμα της οδού αποκαλύφθηκε κιβωτιόσχημος μαρμάρινος τάφος, διαστ. 2,05 × 0,67 × 0,65 μ. Στον τάφο βρέθηκε ένας χάλκινος δίσκος κατόπτρου, διαμ. 0,165 μ.

20. Οδός Αλικαρνασσού 94

Στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Χ. Θεοδωρακόπουλου, διαστ. 19,80 × 8,60 μ., αποκαλύφθηκαν οι παρακάτω πέντε τάφοι, από τους οποίους οι δύο (αριθ. 1 και 5) είναι ρωμαϊκοί, ενώ οι υπόλοιποι τρεις καθώς και ένα ταφικό όρυγμα, κοντά στον τάφο 4, ανήκουν στην ύστερη κλασική εποχή (Πίν. 18 β):

Τάφος Ι. Διαστ. $2 \times 0,51 \times 0,40$ μ. Χτιστός με εσωτερική επένδυση από ασβεστοκονίαμα, πάχ. 0,02 μ.

Τάφος ΙΙ. Διαστ. $1,91 \times 0,54 \times 0,30$ μ. Πώρινη σαρκοφάγος. Βρέθηκε χωρίς κάλυμμα.

Τάφος ΙΙΙ. Διαστ. $1,98 \times 0,75 \times 0,40$ μ. Μαρμάρινη σαρκοφάγος τοποθετημένη σε μεγαλύτερο όρυγμα. Δεν αποκαλύφθηκε ολόκληρη, γιατί ένα τμήμα της βρισκόταν κάτω από τη μεσοτοιχία.

Τάφος ΙV. Διαστ. $1,30 \times 0,40 \times 0,12$ μ. Πήλινη μικρή λάρνακα. Ο τάφος αυτός είναι νεότερος από τον τάφο 3 γιατί η νοτιοανατολική στενή πλευρά του είχε κόψει το όρυγμα, του προηγούμενου τάφου. Επάνω από τον τάφο 4 αποκαλύφθηκε ένα ταφικό όρυγμα, διαστ. $0,90 \times 1,10$, βάθ. 0,35 μ.

Τάφος V. Διαστ. $2,40 \times 1 \times 0,65$ μ. Λαξευτός με χτιστό περιχίλιωμα από λίθους μέτριου μεγέθους και κονίαμα ως συνδετικό υλικό.

Οι τάφοι ήταν ακτέριστοι εκτός από τον τάφο 4 που περιείχε ένα ληκύθιο του 4ου αι. π.Χ.

Στις παρειές της τομής που ανοίχτηκε κάθετα προς την οδό Αλικαρνασσοῦ παρατηρήθηκαν οδοστρώματα τα οποία μπορεί να ανήκουν στο μικρό δρόμο προς την Ακαδημία Πλάτωνος, παράλληλο προς το Δημόσιο Σήμα. Γι' αυτό και η σειρά από τους τέσσερις ακανόνιστους ογκολίθους, συνολ. μήκ. 3,15 μ., δεν αποκλείεται να αποτελεί μέρος του αναλήμματος του δρόμου.

Αποκαλύφθηκε επίσης ένα τμήμα τοίχου, πλ. 0,50 μ., ημικυκλικού κτίσματος, διαμ. 4,60 μ., που εδραζόταν σε στρώμα με λίγα όστρακα γεωμετρικών έως κλασικών χρόνων. Το είδος και η χρήση του κτίσματος δεν καθορίστηκαν.

Π. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ

21. Αρχαιολογικός χώρος «Περιπάτου» ή «Διδασκαλείου» Ακαδημίας Πλάτωνος⁹

Με χρηματοδότηση της Ακαδημίας Αθηνών έγινε από 3-12-79 έως 28-2-80 προκαταρκτική έρευνα στον αρχαιολογικό χώρο του «Περιπάτου» ή «Διδασκαλείου» της Ακαδημίας Πλάτωνος με σκοπό τη συνέχιση και ολοκλήρωση της σημαντικότητας αυτής ανασκαφής του πρώτου ερευνητή της Ακαδημίας Παν. Αριστόφρονος. Ο χώρος βρίσκεται στο οικοδομικό τετράγωνο που ορίζουν οι οδοί Ευκλείδου, Πλάτωνος, Τριπόλεως και Μοναστηρίου, και αποτελείται ουσιαστικά από δύο με-

γάλους ανασκαμμένους χώρους, διαστ. 39×4 και 32×34 μ., που χωρίζονται μεταξύ τους από ένα παλιό χωματόδρομο (οδός Γαστούνης). Ο δρομίσκος αυτός χωρίζεται σε δύο τμήματα τα θεμέλια του γνωστού μεγάλου τετράγωνου περιστυλίου (περίπου 40×40 μ.), που λόγω του μεγέθους του, της ισχυρής και επιμελημένης κατασκευής του και των κινητών ευρημάτων που βρέθηκαν στο χώρο, θεωρήθηκε ένα από τα σημαντικότερα αν όχι το σημαντικότερο οικοδόμημα από τα κτίρια της αρχαίας Ακαδημίας που έχουν αποκαλυφθεί ως σήμερα (Σχ. έδ. 4).

Ο ανασκαφέας του, Παν. Αριστόφρων, το θεώρησε «Περίπατο», δηλαδή το Διδασκαλείο του Πλάτωνος. Ο Παπαγιαννόπουλος Παλαιός το ταύτισε με το Γυμνάσιο, πράγμα το οποίο δεν αποκλείει και ο Φ. Σταυρόπουλος. Ο Ι. Τραυλός το ονομάζει απλά τετράγωνο περιστύλιο.

Βορειοδυτικά του περιστύλου οικοδομήματος είχαν αποκαλυφθεί διάφορα άλλα κτίσματα, σημαντικότερο από τα οποία είναι μία μεγάλη ορθογώνια αίθουσα υστερορωμαϊκών χρόνων μ' ένα πολύ καλοδιατηρημένο δάπεδο από όρθια κάθετα τοποθετημένα κεραμίδια.

Αποφασίστηκε, μετά το γενικό καθαρισμό και των δύο τμημάτων του αρχαιολογικού χώρου, η περαιτέρω έρευνα ν' αρχίσει πρώτα από το βορειοδυτικό τμήμα του που παρουσιάζει μεγαλύτερο ενδιαφέρον από άποψη οικοδομικών φάσεων. Αναλυτικότερα οι εργασίες που έγιναν μέχρι τώρα είναι οι εξής:

1. Φωτογράφιση του αρχαιολογικού χώρου πριν από την έναρξη των εργασιών.

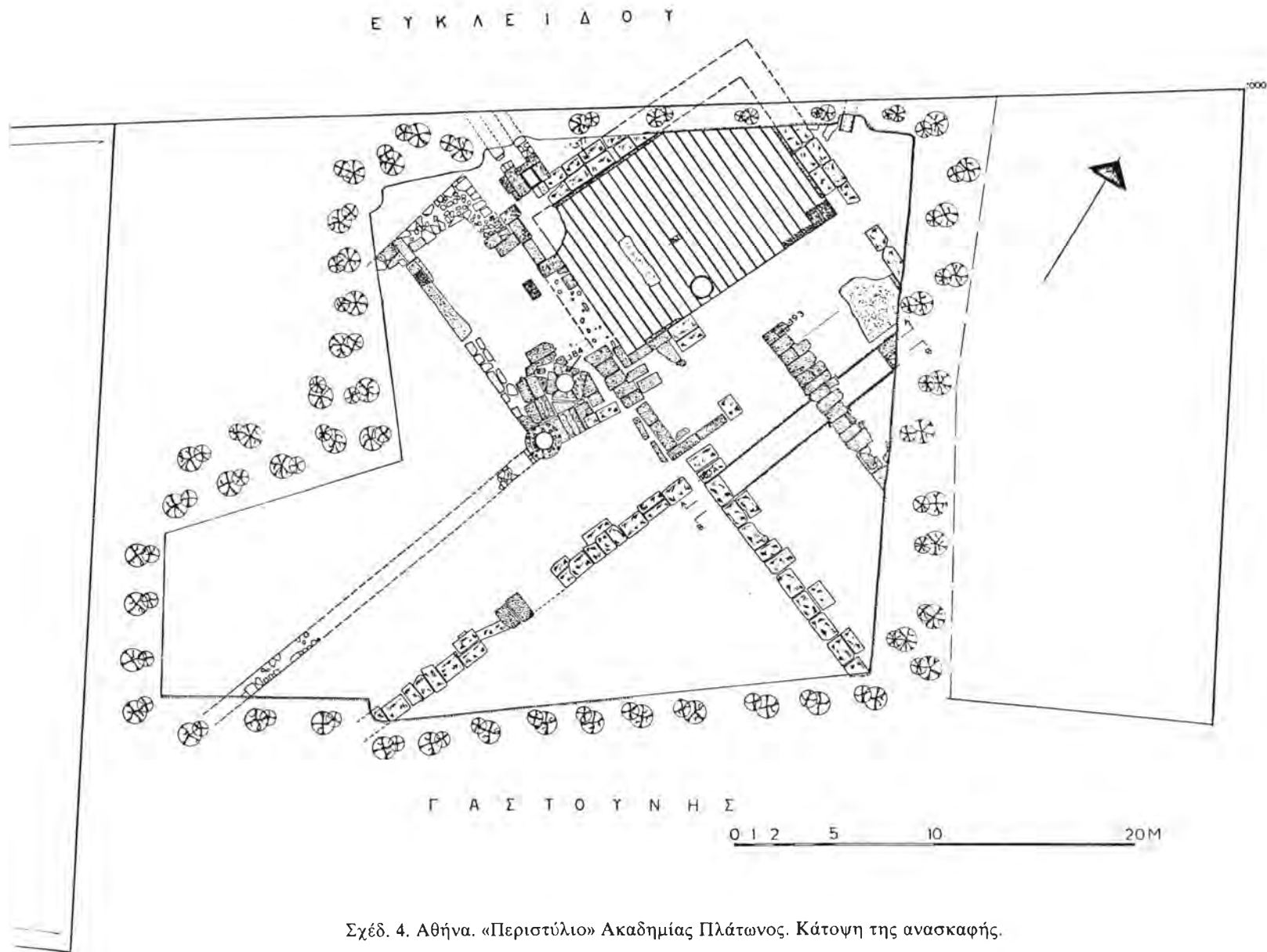
2. Πλήρης και λεπτομερής καθαρισμός και των δύο τμημάτων του χώρου από τις μεταγενέστερες επιχώσεις που συσσωρεύτηκαν μετά την παλιά ανασκαφή και κάλυψαν μεγάλο μέρος των αρχαίων.

3. Φωτογράφιση μετά τον καθαρισμό και λεπτομερής αποτύπωση όλων των οικοδομημάτων και λειψάνων τοίχων του βορειοδυτικότερου μεταξύ Γαστούνης και Ευκλείδου χώρου (τα βάθη μετρήθηκαν με χωροβάτη από τη γωνία των οδών Ευκλείδου και Πλάτωνος).

4. Διάνοιξη μιας μεγάλης τομής (τομή Α) εξωτερικά του βορειοανατολικού τοίχου του περιστύλου με σκοπό τη μελέτη της θεμελίωσής του, την ενδεχόμενη ανεύρεση του τοίχου της βορειοανατολικής στοάς και τη μελέτη των παλιότερων ευρημάτων.

Πριν από τον καθαρισμό εκτός από το μεγαλύτερο τμήμα της βόρειας γωνίας του τετράγωνου περιστυλίου, το νοτιοδυτικό τμήμα της υστερορωμαϊκής αίθουσας, ένα μικρό χώρο μεταξύ τους, το φρέαρ και τον τούρκο σιρό, όλα τα υπόλοιπα αρχαία οικοδομικά λείψανα, που είχαν αποκαλυφθεί στην παλιά ανασκαφή είχαν εν μέρει ή εντελώς σκεπαστεί από μία καστανή αργιλοαμμώδη επιχώση, πάχ. 0,10-0,20 έως 0,60-0,70 μ. Η φυσική αυτή επιχώση που στην περιφέρεια του ανασκαφικού

9. ΑΑ 48 (1933), σ. 210, ΑΑ 49 (1934), σ. 139, 140, Παπαγιαννόπουλος Παλαιός, Η ακριβής θέση της Ακαδημίας, 1937, σ. 11, Πολέμων Ε' (1952-53), σ. 79 κ.ε., Φ. Σταυρόπουλος, Μεγ. Ελλην. Εγκυκλ. Συμπλ., σ. 342 κ.ε., Ι. Τραυλός, Pictorial Dictionary of Ancient Athens, σ. 43.

Σχέδ. 4. Αθήνα. «Περισύλλιο» Ακαδημίας Πλάτωνος. Κάτοψη της ανασκαφής.

σκάμματος είχε αισθητά ανυψωθεί από τα χώματα των λάκκων για την προ τριετίας δενδροφύτευση των πρανών του αρχαιολογικού χώρου, δεν έδωσε τίποτε το σημαντικό για την εν γένει έρευνα και μελέτη των διαφόρων κτισμάτων· τα ελάχιστα κεραμείδια και όστρακα ήταν σχεδόν όλα υστερορωμαϊκά και ακόμη μεταγενέστερα.

Όταν τελείωσε ο καθαρισμός διαπιστώθηκε ότι στο βόρειο και βορειοανατολικό τμήμα του χώρου το ταμπάνι της παλιάς ανασκαφής είχε φτάσει σε βάθος 1,80-1,90 μ. από τη γωνία των οδών Ευκλείδου και Πλάτωνος, είχε σταματήσει δηλαδή στο επίπεδο που βρέθηκαν τα δάπεδα και οι τοίχοι των κτιρίων. Αντίθετα στο δυτικό και νοτιοδυτικό τμήμα, η έρευνα είχε προχωρήσει βαθύτερα (2,50 μ.).

Σε προσφώνησή του, 27-10-1938, προς τους ξένους αντιπροσώπους διάφορων επιστημονικών ιδρυμάτων για την εκατονταετηρίδα της Ελληνικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, ο Παν. Αριστόφρων αναφέρει: «έρευνα του υπεδάφους παρά τον “Περίπατον” και ανεύρεση ολίγων προϊστορικών οστράκων», μας είναι όμως άγνωστη η ακριβής θέση των ερευνών αυτών.

Οπωσδήποτε όμως η αφαίρεση των επιχώσεων έξω από τη βορειοδυτική πλευρά του περιστυλίου είχε ως αποτέλεσμα την αποκάλυψη του δεύτερου θεμέλιου δόμου του, πράγμα που συντέλεσε στη μερική καταστροφή του πρώτου ανώτερου δόμου (ογκόλιθοι στα ΒΔ. του περιστυλίου κύλησαν από τη βορειοδυτική πλευρά του μετά την ανασκαφή).

ΤΑ ΚΤΙΡΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΑ ΛΕΙΨΑΝΑ

Τετράγωνο περιστύλιο

Καθαρίστηκε εντελώς η βόρεια γωνία του (υπολ. διαστ. 40 × 40 μ.). Η βορειοανατολική πλευρά του αποκαλύφθηκε σε μήκος 14 μ., ενώ η βορειοδυτική σε μήκος 21,90 μ. (εξωτερικές διαστάσεις). Οι ισχυροί θεμέλιοι τοίχοι του είναι κατασκευασμένοι με μεγάλους κροκαλοπαγείς ογκολίθους, διαστ. 1,30-1,50 × 0,80-0,90 × 0,35-0,45 μ., και αποτελούνται από δύο δόμους, συνολ. ύψ. 0,80-0,90 μ. Ένας τρίτος κατώτερος δόμος, συνολ. ύψ. 1,40 μ., διαπιστώθηκε στο βορειοανατολικό τοίχο με τη διάνοιξη της τομής Α, αλλά δεν μπορούμε να υποθέσουμε την ύπαρξή του σε όλο το μήκος των πλευρών του περιστυλίου. Πιθανότερο είναι να υπάρχει κατά τόπους, όπου το απαιτούσαν οι ανάγκες της κατασκευής. Ο βορειοδυτικός τοίχος είναι αρκετά κατεστραμμένος. Λείπουν αρκετοί ογκόλιθοι του πρώτου δόμου, στο κέντρο δε και σε μήκος 200 μ. λείπουν και οι ογκόλιθοι του δεύτερου δόμου. Αντίθετα ο βορειοανατολικός τοίχος σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση και διατηρεί όλους τους λίθους του πρώτου δόμου. Το ψηλότερο σημείο του πρώτου δόμου και των δύο πλευ-

ρών βρίσκεται σε βάθος 1,63 μ. από τη γωνία των οδών Ευκλείδου και Πλάτωνος. Οι λιθοπλίνθοι είναι τοποθετημένοι εναλλάξ (σε απόσταση 1,35-1,40 μ.) ένας δρομικός πάντοτε, πλ. 0,80-0,90 μ., και ζεύγη διατόνων (μαπτικών), συνολ. πλ. 1,40-1,60 μ. Την κανονικότητα της βορειοανατολικής πλευράς δεν παρουσιάζει η βορειοδυτική, η οποία όμως έχει υποστεί όπως αναφέραμε, μερική καταστροφή. (Εκτός από τους ογκολίθους που λείπουν, μερικοί άλλοι είναι σπασμένοι ή μετακινημένοι).

Μπορούμε όμως να θεωρήσουμε βέβαιο ότι τμήμα που αποκαλύφθηκε κοντά στη βόρεια γωνία του κτιρίου θα έπρεπε να έφερε πέντε κολόνες στη βορειοανατολική και επτά στη βορειοδυτική πλευρά συμπεριλαμβανομένων των γωνιαίων· στην παλιά ανασκαφή δεν είχε βρεθεί ίχνος τοίχου των στοών του περιστυλίου.

Πώρινοι τοίχοι ΒΑ. του περιστυλίου

Σε απόσταση 6,90-7 μ. ΒΑ. του περιστυλίου (η μέτρηση από την εσωτερική βορειοανατολική πλευρά του) και 5,40 μ. (από την εξωτερική βορειοανατολική πλευρά) σε βάθος 1,93 μ., αποκαλύφθηκε με τη διάνοιξη της τομής Α ένας πώρινος θεμέλιος τοίχος, μήκ. 9,80 και μεγ. πλ. 1,50 ως 1,60 μ. Ο τοίχος αυτός παράλληλος του βορειοανατολικού τοίχου του περιστυλίου φαίνεται να διακόπτεται απότομα στο βορειοδυτικό άκρο του ενώ προς τα νοτιοανατολικά συνεχίζεται πέρα από το βορειοανατολικό πρανές του χώρου. Το πώρινο αυτό θεμέλιο διατηρεί μόνο ένα δόμο από καλά πελεκημένους και αρμοσμένους λιθοπλίνθους που το ύψος τους κυμαίνεται από 0,40 έως 0,24 μ. Ο τοίχος αυτός φαίνεται να έχει κάποια σχέση με άλλο πώρινο θεμέλιο τοίχο που βρέθηκε σε απόσταση 2,50 μ. βορειοανατολικότερα και που αποκαλύφθηκε προς το παρόν σε μήκος 1,35 μ., όσο δηλαδή το πλάτος της τομής Α. Βρέθηκε σε βάθος 2,13 μ. και αποτελείται επίσης από ένα δόμο, ύψ. 0,45 μ. Το μέγιστο πλάτος του είναι 1,30 μ.

Οι δύο πώρινοι θεμέλιοι τοίχοι, που δε γνωρίζουμε αν τους είχε αποκαλύψει ο Αριστόφρων (τον τελευταίο θα πρέπει να τον είχε επισημάνει γιατί δίπλα του βρέθηκε όρυγμα με σύγχρονο της παλιάς τομής υλικό του, γυάλινο μπωλ) είναι οπωσδήποτε προγενέστεροι του υστερορωμαϊκού κτιρίου (το δάπεδο του χώρου β' του κτιρίου τους είχε καλύψει). Η μέχρι τώρα στρωματογραφική έρευνα έδειξε ότι είναι μεταγενέστεροι ή σύγχρονοι του περιστυλίου, η συσχέτισή τους όμως με αυτό είναι ακόμη πολύ πρόωρη.

Υστερορωμαϊκό κτίριο

Βρίσκεται στα ΒΔ. του περιστυλίου και αποτελείται από δύο συνεχόμενους χώρους με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Η είσοδός του πρέπει να ήταν στη νοτιοανατολική πλευρά.

Χώρος α'. Πρόκειται για μια μεγάλη αίθουσα, διαστ.

12,70 × 8,49 μ., που διατηρεί σε πολύ καλή κατάσταση ένα χαρακτηριστικό δάπεδο από όρθια κεραμίδια σε βάθος 1,93 μ. Οι τοίχοι της, σωζ. ύψ. 0,15-0,30 μ. πάνω από το δάπεδο, έχουν πλάτος 1,40 μ. και είναι χτισμένοι με μεγάλες από διάφορο υλικό, πελεκητές λιθοπλίνθους πολλές από τις οποίες θα αφαιρέθηκαν από τα παλιότερα κτίρια του χώρου αλλά και της γύρω περιοχής. Οι τοίχοι της βορειοανατολικής και βορειοδυτικής πλευράς είναι χτισμένοι από δρομικούς κροκαλοπαγείς ογκολίθους, διαστ. 1,20 × 0,70 μ., τοποθετημένους ανά ζεύγη. Στη νοτιοανατολική πλευρά, η οποία διατηρείται μόνο σε μήκος 3,80 μ. και δε σώζει παντού το αρχικό πλάτος της, εκτός από δύο κροκαλοπαγείς, έχουν χρησιμοποιηθεί και τρεις πωρόλιθοι. Τέλος στη νοτιοδυτική πλευρά, που είναι και η πιο κατεστραμμένη διατηρούνται ένας πωρόλιθος, ένας κροκαλοπαγής και τέσσερις ασβεστόλιθοι. Πιστεύουμε ότι οι κροκαλοπαγείς και οι πωρόλιθοι ανήκουν στην αρχική κατασκευή της αίθουσας, όπως δείχνουν τα επιχρίσματα και το περιθώριο του δαπέδου, καθώς και ο τρόπος της κατασκευής με την ανά ζεύγη τοποθέτηση των λίθων. Αντίθετα οι ασβεστόλιθοι με την ακανόνιστη τοποθέτηση, την παντελή έλλειψη επιχρίσματος και περιθωρίου πρέπει ν' ανήκουν σε μεταγενέστερη επισκευή, σύγχρονη ίσως με την κατασκευή του φρεατίου, διαστ. 0,92 × 0,60 μ., και του συνεχόμενου με αυτό χτιστού αγωγού που βρέθηκε στη δυτική γωνία της αίθουσας. Το φρεάτιο είναι κατασκευασμένο με ασβεστόλιθους από τους οποίους ο ανατολικός, σε βάθος 1,31 μ., εδράζεται πάνω στον τελευταίο εξωτερικό κροκαλοπαγή ογκόλιθο της βορειοδυτικής πλευράς.

Η μεγάλη αίθουσα, στην αρχική της φάση, παρουσιάζει μια πολύ επιμελημένη κατασκευή. Οι τοίχοι είναι επιχρισμένοι (πάχος κονιάματος 0,02-0,04 μ.) ενώ στο κατώτερο τμήμα τους διατηρούν το περιθώριο του δαπέδου, πλ. 0,20 μ. και ύψ. 0,15-0,16 μ. Το δάπεδο είναι κατασκευασμένο από όρθια κεραμίδια, μήκ. 0,12-0,14, πλάθ. 0,02 μ., πολύ πυκνά τοποθετημένα και συνδεδεμένα με ασβεστοκονίαμα (opus spicatum). Ο χώρος πριν στρωθεί είχε διαιρεθεί σε εικοσιδύο σχεδόν ισοπλατή τμήματα, πλ. 0,55-0,60 μ., όπως δείχνουν οι λεπτότατες παράλληλες γραμμές που σχηματίζουν τα λεπτά διάκενα μεταξύ των κεραμιδιών. Ένας λάκκος, διαμ. 1 μ., κι ένα ορθογώνιο όρυγμα (3 × 0,60 μ.) έχουν καταστρέψει τμήματα του δαπέδου, που έχει αρχίσει να φθίρεται και στις παρυφές του, στα σημεία κυρίως που λείπουν οι λίθοι των τοίχων.

Χώρος β'. Εκτείνεται ΝΑ. του χώρου α' και το πλάτος του είναι 13,90 μ. Στην αρχική κατασκευή του κτιρίου φαίνεται ότι ανήκει μόνο ο βορειοανατολικός τοίχος, αποκ. μήκ. 3,30 μ., με τμήμα του δαπέδου από ασβεστοκονίαμα, σωζ. διαστ. 2,50 × 3 μ. Ο τοίχος είναι χτισμένος από μία σειρά δρομικών κροκαλοπαγών ο-

γκολίθων που αποτελούν τη συνέχεια της εξωτερικής σειράς λίθων του βορειοανατολικού τοίχου του χώρου α. Ο τοίχος διατηρεί ίχνη επιχρίσματος και τμήμα περιθωρίου στο κράσπεδο του δαπέδου, ίδιο ακριβώς με αυτό του χώρου α'.

Η νότια γωνία του χώρου β, διαστ. 3 × 2,70 μ., είναι χτισμένη με πωρολίθους και ασβεστολίθους που σώζονται μόνο σ' ένα δόμο (βάθος 1,77 μ.) Ο νοτιοανατολικός τοίχος καταλήγει σε παραστάδα από κροκαλοπαγή λίθο, διαστ. 0,80 × 1,20 μ., ενώ ο νοτιοδυτικός ακολουθεί εξωτερικά την ευθεία του νοτιοδυτικού τοίχου του χώρου α. Αν και στρωματογραφικά δεν ελέγχθηκε, η ποικιλία του υλικού της κατασκευής του τμήματος αυτού τοποθετείται στη β' φάση του κτιρίου όπως και ολόκληρη η νοτιοδυτική πλευρά του χώρου α.

Άλλα κτίσματα του χώρου

Στα ΝΔ. του υστερορωμαϊκού κτιρίου τρεις τοίχοι (Τ 1,2,3), των οποίων διατηρούνται μόνο τα θεμέλια, σχηματίζουν ένα μεγάλο ορθογώνιο χώρο, διαστ. 11 × 3,50 μ., στο νοτιοανατολικότερο άκρο του οποίου υπάρχει φρέαρ με επιμελημένο περιστόμιο από τέσσερις πελεκητούς ασβεστολίθους. Γύρω από το φρέαρ έχει διαμορφωθεί ένα πλάτωμα από μεγάλους πώρινους ογκολίθους. Αν και δεν είναι ακόμη σαφής η σχέση όλων αυτών των κατασκευών, εν τούτοις είναι σίγουρο ότι η γύρω από το φρέαρ διαμόρφωση έγινε μετά την καταστροφή του τοίχου 1, αφού πάνω στο νοτιοανατολικό άκρο του εδράζεται πώρινος ογκόλιθος. Λείψανα θεμελίων ενός άλλου τοίχου (4), μήκ. 19,50 και πλ. 0,70 μ., βρέθηκαν σε απόσταση 5,50-5,80 μ. βορειοδυτικά του περιστυλίου. Το θεμέλιο αυτό, αν και πιο πρόχειρα κατασκευασμένο από το θεμέλιο του τοίχου 1, πιθανότατα σχετίζεται με αυτό καθώς και με τους τοίχους 2 και 3.

Επειδή οι σχετικές με τα κτίσματα επιχώσεις έχουν ήδη αφαιρεθεί στην παλιά ανασκαφή, στοιχεία για τη συσχέτιση και χρονολόγησή τους θα πρέπει να αναζητηθούν νοτιοδυτικότερα του ανασκαφικού σκάμματος. Ένας πολύ μεταγενέστερος τούρκικος σιρός έκοψε τη γωνία των τοίχων 1 και 4 και έναν από τους πώρινους ογκολίθους γύρω από το φρέαρ.

Δοκιμαστική τομή Α'

Εξωτερικά του βορειοανατολικού τοίχου του τετράγωνου περιστυλίου ανοίχτηκε κάθετη τομή, μήκ. 11,40 και πλ. 1,35 μ., με σκοπό τη μελέτη της θεμελίωσης του οικοδομήματος, την πιθανή ανεύρεση του τοίχου της βορειοανατολικής στοάς του και τέλος τη μελέτη των παλιότερων στρωμάτων.

Ο πώρινος τοίχος 5 (σε βάθος 1,93 μ.) που είχε βρεθεί κατά τον καθαρισμό πριν από τη διάνοιξη της τομής, τη χώρισε σε δύο τμήματα (Τομή Α1 και Τομή Α2). Στο δεύτερο τμήμα βρέθηκε ο πώρινος τοίχος 6 σε βάθος

2,13 μ. Η τομή έφθασε σε βάθος 1,40 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, δηλαδή 3,33 μ. από τη γωνία των οδών Ευκλείδου και Πλάτωνος.

Στην τομή διαπιστώθηκαν τα στρώματα (Σχέδ. 5):

1. Υστερορωμαϊκό αρκετά διαταραγμένο (ίσως από την παλιά ανασκαφή), που εκτός από ελάχιστα παλιότερα όστρακα (κλασικά, ελληνιστικά) έδωσε πολλά κεραμίδα και υστερορωμαϊκά θραύσματα αγγείων, που δε φαίνονται νεότερα του 5ου αι. μ.Χ. Στο στρώμα αυτό, δίπλα στον τοίχο 5 βρέθηκε νόμισμα Θεοδοσίου Α' (383-392 μ.Χ.). Το νόμισμα δεν έχει καμία σχέση με τον τοίχο που είναι θεμελιωμένος στο ερυθρό 2β στρώμα, η επιφάνεια του οποίου θα ήταν ψηλότερα, όταν θεμελιώθηκε ο τοίχος, αλλά φαίνεται ότι διαβρώθηκε από τη συνεχή χρήση του χώρου.

2. Το στρώμα 2α, κίτρινο αργιλώδες, βρέθηκε μόνο στην τομή Α2 (μεταξύ των τοίχων 5 και 6) και τα ελάχιστα παλιά όστρακα που έδωσε (υστερογεωμετρικά, αρχαϊκά) δεν το χρονολογούν αφού κάλυπτε, κοντά στον τοίχο 5, το 2β₂ στρώμα που έδωσε νεότερα όστρακα. Πάντως, όπως δείχνει η τομή, είναι οπωσδήποτε παλιότερο από τον τοίχο 6 (η τομή της παλιάς ανασκαφής το έκοψε) και ίσως και από τον τοίχο 5.

Το στρώμα 2β₂ ερυθρό αργιλοαμμώδες (έδαφος) έδωσε όστρακα γεωμετρικά, αρχαϊκά και υστεροκλασικά. Μέσα σ' αυτό το στρώμα θεμελιώθηκε ο βορειοανατολικός τοίχος του τετράγωνου περιστυλίου καθώς και ο πώρινος τοίχος 5. Στην επιφάνεια του 2β₂ στρώματος υπήρχε στρώμα (2β₂) με πολλά θραύσματα από πωρόλιθο (λατύπες) από την επιτόπια εργασία των ογκολίθων του τοίχου 5, ανάμικτο με ερυθρό χρώμα που προέρχεται από το στρώμα 2β₂. Τα ελάχιστα ρωμαϊκά όστρακα που έδωσε ή ανήκουν στο ίδιο το στρώμα ή προέρχονται από το στρώμα 1 παρεμφύροντας στα κενά του χαλαρού στρώματος των λατυπών.

3. Κιτρινοκάστανο αργιλώδες πολύ σκληρό έδαφος με μικρούς λίθους. Είναι το τελευταίο στρώμα, που περιείχε αρκετά όστρακα και παρατηρείται σε όλη την έκταση της τομής Α. Σ' αυτό εδράζονται οι πώρινοι τοίχοι 5 και 6 και έχει κοπεί όπως και το στρώμα 2β₂ από το χαντάκι θεμελίωσης του βορειοανατολικού τοίχου του περιστυλίου. Τα όστρακα του στρώματος ήταν όλα μικρά, πολύ φθαρμένα, τα περισσότερα υστερογεωμετρικά. Μερικά αρχαϊκά του 6ου αι. π.Χ., που βρέθηκαν στην τομή πριν από τη στρωματογράφησης της, πρέπει να προέρχονται από την επιφάνεια του στρώματος, που ήταν αρκετά πατημένη και έφερε πολλούς μικρούς λίθους.

Τα στρώματα 2β₂ και 3 είναι πολύ ανεπτυγμένα εδάφη, με έντονη χρήση, ενώ τα στρώματα 4 έως 7 είναι όλα αποθέσεις του ποταμού Κηφισού. Το στρώμα 4 έφερε κι αυτό τα χαρακτηριστικά εδάφους και η επιφάνειά του, κατά τόπους ήταν πολύ πατημένη, έδωσε με-

ρικά υστερογεωμετρικά επίσης όστρακα και ένα πολύ μικρό χείλος φιάλης ΠΕ ή ΜΕ εποχής. Επίσης μία πολύ μικρή λαβή χειροποίητου αγγείου βρέθηκε στην τομή Α2, μέσα στο στρώμα 6 (αμμώδης πηλός) δεν είναι όμως δυνατό να χρονολογηθεί με ακρίβεια.

Ένας πολύ μεταγενέστερος λάκκος που είχε ανοιχτεί λίγο βορειότερα από τη βόρεια παρειά της τομής Α1, είχε τρυπήσει με το κατώτερο τμήμα του τα στρώματα 4 και 5. Ο λάκκος αυτός δεν ερευνήθηκε, αλλά όπως διαπιστώθηκε είχε ανοιχτεί από την επιφάνεια του 1ου στρώματος, αν όχι και από ψηλότερα, από στρώμα δηλαδή που έχει αφαιρεθεί κατά την παλιά ανασκαφή.

Συμπεράσματα

Τα μέχρι τώρα συμπεράσματα της έρευνας είναι τα εξής:

1. Η παλιότερη χρήση του χώρου που διαπιστώθηκε και για την οποία έχουμε επαρκή στοιχεία, τοποθετείται στην υστερογεωμετρική περίοδο (επιφάνεια στρ. 4, στρ. 3), χωρίς όμως να αποκλείεται η ύπαρξη παλιότερης, σε βαθύτερα από το ταμπάνι της τομής Α εδάφη. Οι επιχώσεις του Κηφισού στην περιοχή της ανασκαφής είναι παχύτατες. Σε οικόπεδο απέναντι από την ανασκαφή —οδός Πλάτωνος και Γαστούνης— η εκσκαφή έφθασε τα 5,50 μ. χωρίς να βρεθεί ο φυσικός βράχος.

2. Η χρήση συνεχίστηκε και στην αρχαϊκή εποχή (λίγα αρχαϊκά όστρακα στην επιφάνεια του στρ. 3 και στο στρ. 2, ευρήματα παλιάς ανασκαφής).

3. Στο 2ο μισό του 4ου αι. π.Χ. πρέπει να χτίστηκε το τετράγωνο περιστύλιο. Σύγχρονοι ή μεταγενέστεροι είναι και οι πώρινοι τοίχοι 5 και 6, η έρευνα όμως για τη χρονολόγηση και συσχέτιση πώρινων τοίχων και περιστυλίου θα πρέπει να συνεχιστεί.

4. Στα υστερορωμαϊκά χρόνια χτίστηκε το κτίριο με τους χώρους α, β. Η έρευνά του όμως θα πρέπει να συνεχιστεί για τον καθορισμό ακριβέστερης χρονολόγησης της αρχικής του κατασκευής, των επισκευών και των μετασκευών του.

5. Η χρονολόγηση και ο προορισμός των κτισμάτων στα οποία ανήκουν οι τοίχοι 1,2,3,4 δεν καθορίστηκε ακόμη, οπωσδήποτε όμως το φρέαρ και η γύρω απ' αυτό διαμόρφωση του χώρου με πώρινους ογκολίθους είναι μεταγενέστερη της καταστροφής του τοίχου 1.

6. Το νεότερο λείψανο στο χώρο είναι ο τούρκικος σιρός.

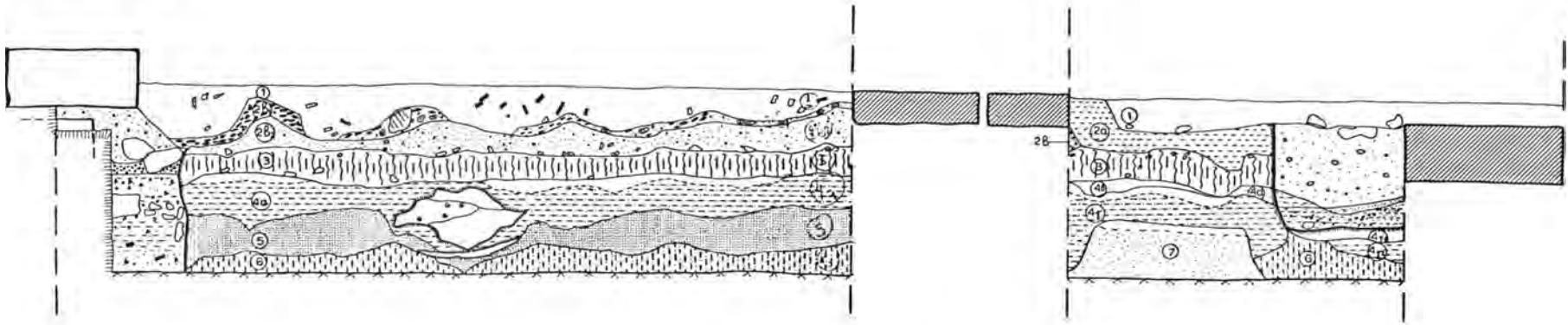
MIPANTA XATZIOYTH

Μέγαρα (Σχέδ. 6)

1. Οδός Σιφνίδων 71 (οικόπεδο Α. Κουλιούρα)

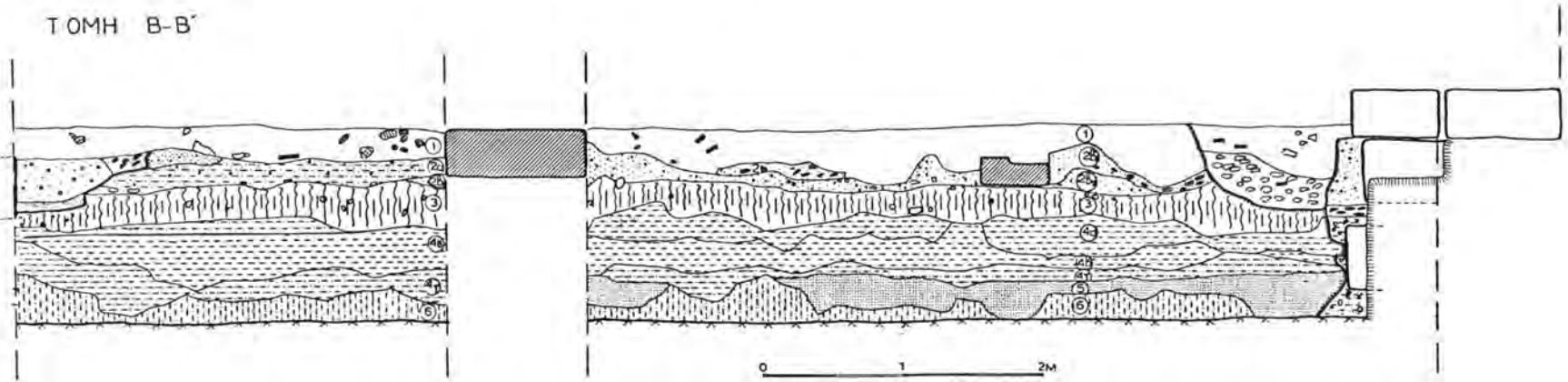
Στο νότιο τμήμα και σε βάθος 0,30 μ. αποκαλύφθηκε

ΤΟΜΗ Α-Α

- 1 ΔΙΑΤΑΡΑΓΜΕΝΟ ΥΠΕΡΡΡΩΜΑΙΚΟ ΣΤΡΩΜΑ
- 2α ΚΙΤΡΙΝΟ ΑΡΓΙΛΩΔΕΣ
- 2β ΤΕΧΝΗΤΟ ΣΤΡΩΜΑ (λατύτες παροίθου τούτου 5 μέ κίμα από 2α)
- 2β₂ ΧΕΡΣΑΙΟ ΕΡΥΘΡΟ ΑΜΜΟΪΣ ΜΕ ΜΙΚΡΟΥΣ ΛΙΘΟΥΣ (ΕΔΑΦΟΣ)
- 3 ΧΕΡΣΑΙΟ ΚΙΤΡΙΝΟΚΑΣΤΑΝΟ ΑΡΓΙΛΩΔΕΣ ΜΕ ΜΙΚΡΟΥΣ ΛΙΘΟΥΣ (ΕΔΑΦΟΣ)
- 4 ΑΠΟΘΕΣΙΣ ΚΗΦΙΣΟΥ
- α* γ ΕΡΥΘΡΟ ΑΡΓΙΛΟΑΜΜΩΔΕΣ
- β ΕΡΥΘΡΟΚΙΤΡΙΝΟ ΑΡΓΙΛΩΔΕΣ
- 5 ΛΕΥΚΗ ΑΜΜΟΣ
- 6 ΚΙΤΡΙΝΩΠΟΣ ΑΜΜΩΔΗΣ ΠΗΛΟΣ
- 7 ΓΚΡΙΖΑ ΑΜΜΟΣ

ΤΟΜΗ Β-Β'

Σχέδ. 5. Αθήνα. «Περιστύλιο» Ακαδημίας Πλάτωνος. Στρωματογραφικές τομές.

τοιχος, μήκ. 7 μ., χτισμένος από αργούς λίθους και λάσπη. Ο τοίχος εδράζεται πάνω στην κιμηλιά. Σε ορισμένα σημεία σώζεται μέχρι ύψους 0,55 μ. Στο δυτικό του άκρο υπήρχαν εντοιχισμένα δύο δωρικά κιονόκρανα από κογχυλιάτη λίθο.

Στη δυτική πλευρά βρέθηκαν επίσης τμήματα δύο άλλων τοίχων.

Τα κιονόκρανα ανήκουν στους αρχαϊκούς χρόνους (510-500 π.Χ.) Αποτελούνται από το υποτραχήλιο, διαμ. 0,44 μ., έχινο και πλίνθο. Έχουν συνολικό ύψος 0,365 μ. και μήκος πλίνθου 0,765 μ. Στη βάση του έχινου υπάρχουν δύο ανάγλυφοι μάντες (Πίν. 18 γ).

2. Οδός Θερμοπουλών 87 και Α. Ρούσου (οικόπεδο Π. Σταμέλου)

Στη νοτιοδυτική γωνία και σε βάθος 0,20 μ. αποκαλύφθηκαν τμήματα των θεμελιώσεων ενός κτίσματος που κατασκευάστηκε σε δύο φάσεις. Οι τοίχοι του κυρίως κτίσματος έχουν πλάτος 0,65 μ. και βαίνουν πάνω σε προσχώσεις. Σώζονται τμήματα τουλάχιστον τριών δωματίων που δε φέρουν ίχνος δαπέδου. Όστρακα, κυρίως τύπου δυτικής κλιτύς, χρονολογούν το κτίσμα αυτό στους ελληνιστικούς χρόνους.

3. Οδός Χειμάρρας 6 (οικόπεδο Ρ. Μπούρη)

Στο οικόπεδο αυτό η αρχαιολογική έρευνα έφερε στο φως τριάντα επτά τάφους, οι οποίοι αποτελούν τμήμα του μεγάλου νεκροταφείου η θέση του οποίου εντοπίζεται σήμερα γύρω και νότια από την πλατεία Φρειδερίκης. Είναι λαξευμένοι ή τοποθετημένοι μέσα σε αμμουδερές προσχώσεις σε βάθος 0,73-2 μ.

Χρονολογούνται στον 4ο-3ο αι. π.Χ. και κυρίως στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ. Από αυτούς οι περισσότεροι είναι ορύγματα. Ακολουθούν οι κιβωτιόσχημοι και οι σαρκοφάγοι, λαξευμένοι σε κογχυλιάτη λίθο και, τέλος, οι κεραμοσκεπείς (Πίν. 18 δ).

Τάφος Ι. Σαρκοφάγος. Είχε δύο καλυπτήριες πλάκες συλημένος. Έξω και στα νοτιοανατολικά του τάφου βρέθηκαν: αμφορίσκος, μυροδοχείο, πυξίδα και δύο σκυφίδια.

Τάφος ΙΙ. Ορθογώνιο όρυγμα. Μία από τις καλυπτήριες πλάκες σε δεύτερη χρήση είχε την επιγραφή: ΠΑΜΦΙΣ ΑΡΚΑΣ, ύψ. γραμμάτων 0,05-0,065 μ. Ο τάφος περιείχε ένα χυτροειδές αγγείο, ένα φιαλίδιο και μία φιάλη.

Τάφος ΙΙΙ. Κιβωτιόσχημος. Ο αποσθρωμένος σκελετός είχε το κεφάλι προς Α. Βρέθηκαν λίγα όστρακα και ένα μυροδοχείο.

Τάφος ΙV. Κιβωτιόσχημος. Είχε τρεις καλυπτήριες πλάκες. Περιείχε δύο αποσθρωμένους σκελετούς, χυτροειδές αγγείο, μυροδοχείο, δύο οινοχοϊσκες, λυχνάρι, φιαλίδιο και ένα χάλκινο κάτοπτρο.

Τάφος V. Κιβωτιόσχημος. Είχε τρεις καλυπτήριες πλάκες. Δε βρέθηκαν κτερίσματα.

Τάφος VI. Ορθογώνιο όρυγμα με μεγάλα κεραμίδια και πλάκες. Ο σκελετός εντελώς διαλυμένος. Δεν υπήρχαν κτερίσματα.

Τάφος VII. Παιδικός. Ορθογώνιο όρυγμα με δύο καλυπτήριες πλάκες. Βρέθηκε ένα μυροδοχείο.

Τάφος VIII. Κιβωτιόσχημος. Είχε τρεις καλυπτήριες πλάκες. Ο νεκρός είχε το κεφάλι προς Ν. Βρέθηκαν δύο λιωμένα αλάβαστρα κι ένα χάλκινο κάτοπτρο.

Τάφος IX. Ορθογώνιο όρυγμα. Ήταν καλυμμένος με τρεις πλάκες. Ο εντελώς διαλυμένος σκελετός είχε το κεφάλι στα νότια. Δε βρέθηκαν κτερίσματα.

Τάφος X. Ορθογώνιο όρυγμα, καλυμμένο με τέσσερις πλάκες. Στα δυτικά, κοντά στα πόδια του νεκρού, υπήρχε μία κάθετα τοποθετημένη πλάκα. Ο τάφος περιείχε τρία μυροδοχεία.

Τάφος XI. Παιδικός, κιβωτιόσχημος. Ο διαλυμένος σκελετός είχε το κεφάλι στα νότια. Στην αριστερή πλευρά του νεκρού υπήρχαν δύο οινοχοϊσκες κι ένα λυχνάρι.

Τάφος XII. Κιβωτιόσχημος. Ήταν καλυμμένος με τρεις πλάκες. Στα νότια του νεκρού υπήρχαν τα εξής κτερίσματα: τέσσερις οινοχοϊσκες, δύο λυχνάρια, ένα μυροδοχείο.

Τάφος XIV. Παιδική σαρκοφάγος. Ο τάφος βρέθηκε μισοκατεστραμμένος χωρίς κάλυμμα.

Τάφος XV. Σαρκοφάγος. Ο τάφος ήταν καλυμμένος με τρεις πλάκες. Ο εντελώς αποσθρωμένος σκελετός είχε το κεφάλι στα ανατολικά. Στα νότια του νεκρού υπήρχαν τα τεμάχια ενός αλαβάστρινου αλάβαστρου και μία πήλινη οινοχοϊσκη.

Τάφος XVI. Κιβωτιόσχημος. Ήταν σκεπασμένος με τρεις πλάκες. Είναι μεταγενέστερος του προηγούμενου τάφου. Περιείχε τα εξής κτερίσματα: τρεις αστραγάλους, τεμάχια αλάβαστρου, τεμάχια σιδερένιας σπλεγίδας κι ένα οστέινο αντικείμενο.

Τάφος XVII. Σαρκοφάγος. Ήταν καλυμμένος με τρεις πλάκες. Ο νεκρός είχε το κεφάλι στα ανατολικά.

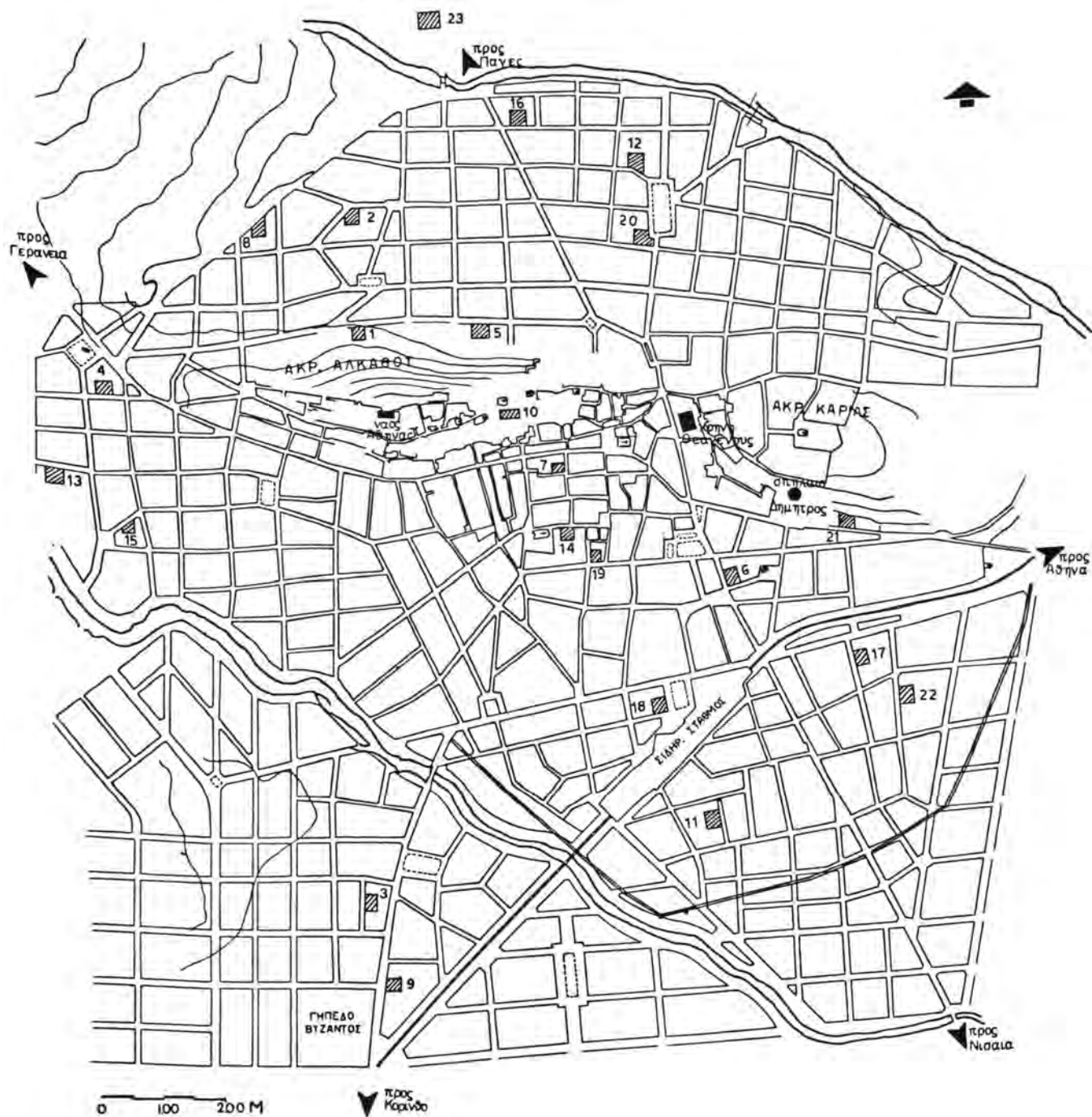
Τάφος XVIII. Κιβωτιόσχημος. Ο σκελετός, που ανήκε σε νεαρό άτομο, είχε το κεφάλι προς Α. Στα βόρεια του νεκρού υπήρχε μία αρυβαλλοειδής λήκυθος.

Τάφος XIX. Σαρκοφάγος. Ήταν καλυμμένος με τρεις πλάκες. Στα νότια του νεκρού βρέθηκαν τεμάχια αλαβάστρινου αλάβαστρου.

Τάφος XX. Ορθογώνιο όρυγμα καλυμμένο με δύο πλάκες. Ο νεκρός είχε το κεφάλι στα ανατολικά. Δε βρέθηκαν κτερίσματα.

Τάφος XXI. Ορθογώνιο όρυγμα μέσα σε αμμουδερό χώμα. Για το λόγο αυτό τα τοιχώματα και το στόμιό του τάφου γύρω-γύρω σε πλάτος 0,20 μ. ήταν επιχρισμένα με κονίαμα, πάχ. 0,03-0,05 μ. Ο τάφος ήταν καλυμμένος με τρεις πλάκες. Βρέθηκαν ένα μυροδοχείο, ένα λυχνάρι και μία οινοχοϊσκη.

Τάφος XXII. Ορθογώνιο όρυγμα μέσα σε αμμουδερό

Σχέδ. 6. Μέγαρα. Γενικό τοπογραφικό ανασκαφών.

1. Σιφνίδων 71, 2. Θερμοπυλών 87 και Α. Ρούσσου, 3. Χειμάρρας 6, 4. Σουρή 8, 5. Σιφνίδων 11, 6. Χρ. Μωραΐτη 49 Α, 7. Σπ. Μιχοπούλου 27-29, 8. Ευπαλίνου 34, 9. 28ης Οκτωβρίου 239, 10. Αγίου Αντωνίου 5 και Δαμασκηνού, 11. Θεοκόσμου 9, 12. Αγίας Λαύρας 4, 13. Αιόλου 33, 14. Αγίας Παρασκευής 13 και Κ. Σχινά, 15. Τζαβέλλα 61, 16. Θησέως 28, 17. Φειδίου 5, 18. Π. Γεωργακή 2 και Πλατεία. Βασ. Κωνσταντίνου, 19. Βύζαντος 62 και Μελ. Ζαχαρία, 20. Σωτήρος 27, 21. Βασ. Γεωργίου Β' 14, 22. Πλουτάρχου 11, 23. Έξω Βρύση Μεγάρων

χώμα. Κατασκευασμένος με τον ίδιο τρόπο και στις ίδιες περίπου διαστάσεις με τον προηγούμενο.

Τάφος XXIII. Ορθογώνιο όρυγμα μέσα σε αμμουδερό χώμα. Κατασκευασμένος με τον ίδιο τρόπο όπως οι δύο προηγούμενοι. Οι τρεις αυτοί τάφοι είναι μεταξύ τους σύγχρονοι (4ος αι. π.Χ.) και ίσως να ανήκουν στην ίδια οικογένεια. Δε βρέθηκαν οστά.

Τάφος XXIV. Ορθογώνιο όρυγμα. Ο τάφος ήταν καλυμμένος με πέντε μικρές πλάκες. Ο νεκρός ανήκε σε νεαρό άτομο. Βρέθηκε ένα διάτρητο κομμάτι από ήλεκτρο.

Τάφος XXV. Ορθογώνιο όρυγμα καλυμμένο με δύο μεγάλες καλυπτήριες κεραμίδες. Βρέθηκαν ελάχιστα οστά του νεκρού.

Τάφος XXVI. Κεραμοσκεπής. Ήταν καλυμμένος με τέσσερις κυρτές κεραμίδες. Ο διαλυμένος σκελετός είχε το κεφάλι στα ανατολικά.

Τάφος XXVII. Κεραμοσκεπής. Βρέθηκε μόνο το δάπεδο του τάφου με δύο μηριαία οστά, τα οποία δείχνουν ότι το κεφάλι του νεκρού ήταν στην ανατολική πλευρά.

Τάφος XXVIII. Κεραμοσκεπής. Ήταν σκεπασμένος με τέσσερις μεγάλες κεραμίδες. Βρέθηκε καταπλακωμένος. Ο σκελετός ανήκε σε νεαρό άτομο που είχε το κεφάλι στην ανατολική στενή πλευρά.

Τάφος IXXX. Κεραμοσκεπής. Ήταν καλυμμένος με τέσσερις πλάκες. Περιείχε ένα νεκρό, με το κεφάλι στη νοτιοανατολική πλευρά κι ένα μυροδοχείο.

Τάφος XXX. Κεραμοσκεπής. Το μεγαλύτερο τμήμα του βρίσκεται κάτω από τη δυτική οικοδομική γραμμή. Περιείχε ένα διαλυμένο σκελετό με το κεφάλι στην ανατολική πλευρά.

Τάφος XXXI. Κεραμοσκεπής. Το μεγαλύτερο τμήμα του βρίσκεται κάτω από τη δυτική οικοδομική γραμμή. Κοντά στο κεφάλι του νεκρού, που βρίσκεται στην ανατολική πλευρά, βρέθηκαν δύο μυροδοχεία.

Τάφος XXXII. Κεραμοσκεπής παιδικός. Βρέθηκε καταπλακωμένος. Περιείχε ένα λιωμένο σκελετό με το κεφάλι στα ανατολικά κι ένα μελαμβαφή κάρθαρο.

Τάφος XXXIII. Κεραμοσκεπής. Ήταν σκεπασμένος με τέσσερις κεραμίδες. Περιείχε ένα νεκρό με το κεφάλι στη βόρεια πλευρά.

Τάφος XXXIV. Κεραμοσκεπής παιδικός. Ήταν μισοκατεστραμμένος. Ο νεκρός είχε το κεφάλι στην ανατολική πλευρά.

Τάφος XXXV. Σαρκοφάγος. Ήταν καλυμμένος με τρεις πλάκες. Περιείχε δύο σκελετούς, τον ένα επάνω στον άλλο. Δεν είχε κτερίσματα. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ., επειδή βρίσκεται κάτω από τον τάφο 18.

Τάφος XXXVI. Σαρκοφάγος. Ήταν σκεπασμένος με τρεις πλάκες. Περιείχε ένα νεκρό με το κεφάλι στην ανατολική πλευρά κι ένα σκύφο.

Τάφος XXXVII. Σαρκοφάγος. Ο τάφος ήταν καλυμμένος με τρεις πλάκες. Περιείχε ένα νεκρό με το κεφάλι

στην ανατολική πλευρά, τεμάχια λιωμένων αλαβάστρινων αλάβαστρων, τρία πήλινα γυναικεία ειδώλια και δύο οστίνους αυλούς με τα κλειδιά τους, που χρονολογούνται στην πρώιμη ελληνιστική περίοδο. Τα ευρήματα αυτού του τάφου θα μελετηθούν και θα δημοσιευτούν διεξοδικά.

4. Οδός Σουρή 8 (οικόπεδο Χ. Βούλγαρη)

Στα ανατολικά του οικοπέδου, μέσα στο λάξευμα της κίτρινης σκληρής κιμωλιάς και σε βάθος 0,77 μ., αποκαλύφθηκε αγωγός, μήκ. 4,20 μ., που αποτελείται από κυλινδρικούς πήλινους σωλήνες, διαμ. 0,16 μ. και μήκ. 0,67 μ. ο καθένας. Τα λίγα όστρακα που βρέθηκαν μέσα στο λάξευμα του αγωγού χρονολογούνται στους ρωμαϊκούς χρόνους. Τμήμα του ίδιου αγωγού είχε βρεθεί το 1977 στο απέναντι οικόπεδο αριθ. 3 (ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 33).

5. Οδός Σιφνίδων 11 (οικόπεδο Π. Παπασίδερη)

Μπροστά στο στενό ακάλυπτο χώρο της οικίας οι ανασκαφές αποκάλυψαν το νότιο τμήμα μιας βυζαντινής εκκλησίας (Σχ.έδ. 7). Οι τοίχοι μόνο σε ορισμένα σημεία διατηρούνται μέχρι το ύψος των 0,33 μ. Το υπόλοιπο τμήμα των ερειπίων αποτελείται κυρίως από τις θεμελιώσεις του κτιρίου και το δάπεδο. Για την κατασκευή τους έχουν χρησιμοποιηθεί λίθοι και άφθονο ασβεστοκονίαμα (Πίν. 18 ε).

Στα ανατολικά διακρίνεται η εξωτερικά τρίπλευρη, ημικυκλική κόγχη, διαμ. 1,47 μ., του διακονικού. Το διακονικό, το δάπεδο του οποίου ήταν λιθόστρωτο, συγκοινωνούσε με ένα άνοιγμα, πλ. 0,75 μ., με το Ιερό από το οποίο μόνο μικρό τμήμα της εσωτερικής καμπύλης έχει αποκαλυφθεί. Ένας πλατύς τοίχος με σκαλοπάτι χώριζε το διακονικό από το σηκό του οποίου το μήκος είναι 8,24 μ. Κοντά στην οικοδομική γραμμή σωζόταν μικρό τμήμα του επιχρισμένου δαπέδου που ίσως δεχόταν μαρμαροθέτημα.

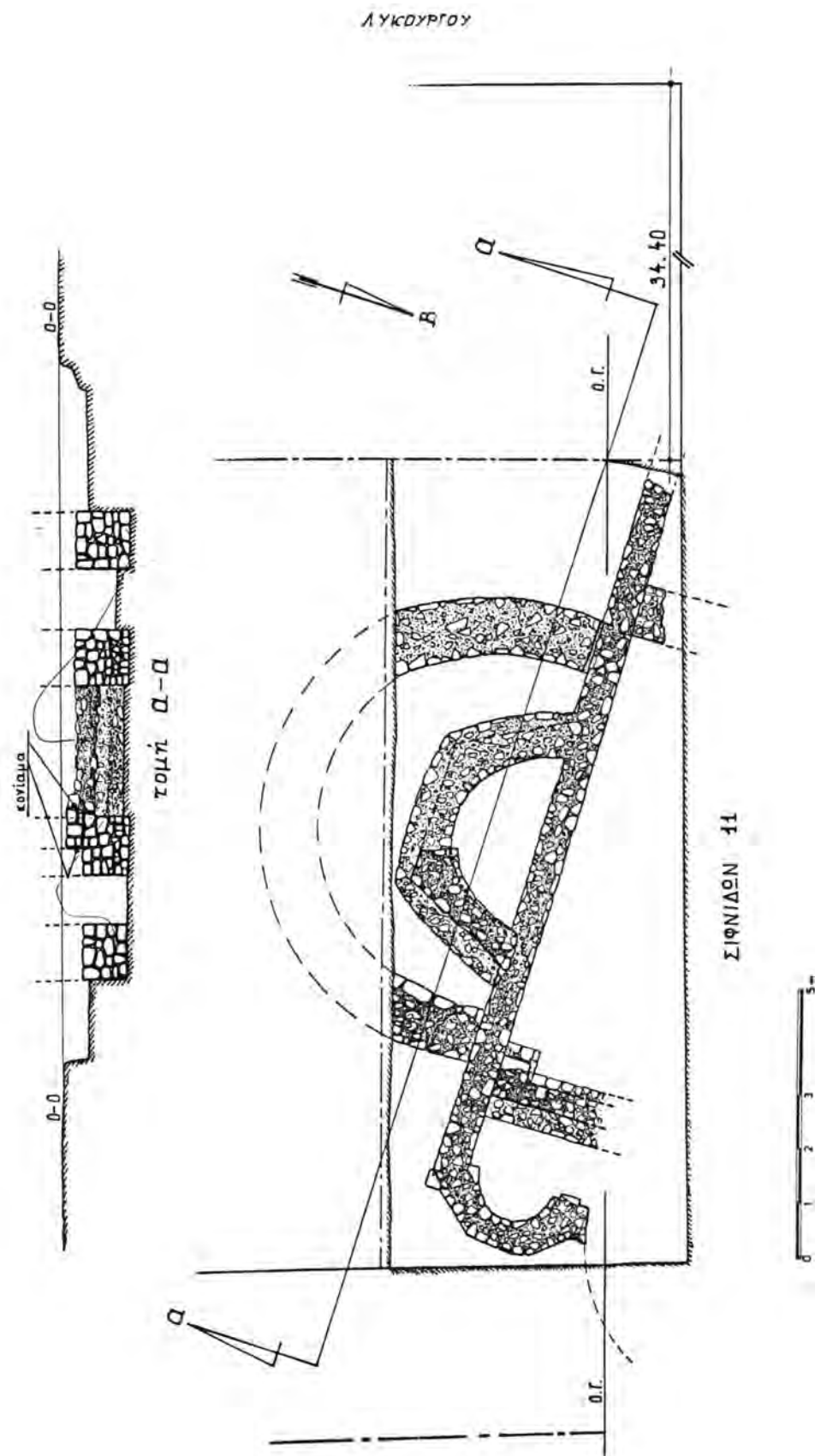
Στα νότια του σηκού υπήρχε μία εξωτερικά τρίπλευρη ημικυκλική κόγχη, διαμ. 3,15 μ., που πατά σε γερά θεμέλια, ύψ. 0,90 μ., και εγγράφεται σε μεγάλη, ημικυκλική κόγχη, διαμ. 6,60 μ. Η κόγχη αυτή δε φαίνεται να είναι σύγχρονη με την εκκλησία.

Οι ηλικιωμένοι Μεγαρίτες θυμούνται τα ερείπια αυτά με το όνομα Εκκλησία της Παλαιοπαναγίτσας. Κυρίως από το σχήμα του διακονικού πρέπει να χρονολογηθεί με *terminus post quem* τον 11ο αι. μ.Χ.

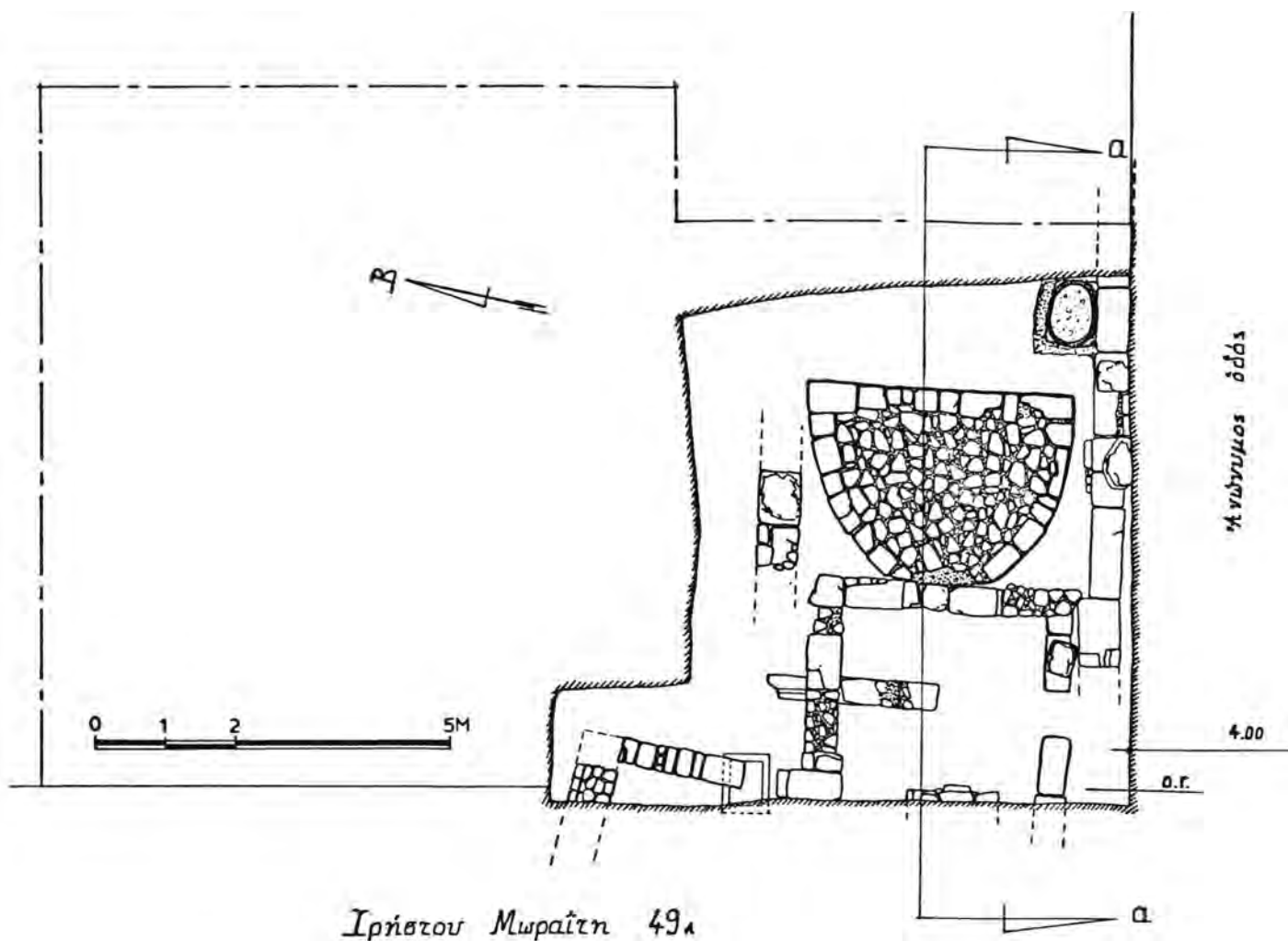
6. Οδός Χρ. Μωραϊτή 49Α (οικόπεδο Ι. Σάλτα)

Σε βάθος 0,18 μ. αποκαλύφθηκαν ένα λιθόχτιστο ημικυκλικό κτίσμα με βοηθητικούς χώρους γύρω κι ένας τάφος (Σχ.έδ. 8).

Το ημικυκλικό σε κάτοψη κτίσμα, έχει διάμετρο

Σχέδ. 7. Μέγαρα. Οδός Σιφνιδίων 11. Κάτοψη της ανασκαφής.

Σχέδ. 8. Μέγαρα. Οδός Χρ. Μωραΐτη 49Α. Κάτοψη της ανασκαφής.

3,75 μ. Η λιθόστρωτη επιφάνειά του πλαισιώνεται από μία σειρά υπερυψωμένους λίθους, πλ. 0,42 μ. (Πίν. 19 α).

Το άγνωστης χρήσης αυτό κτίσμα χρονολογείται από ένα λυχνάρι που βρέθηκε κοντά στα θεμέλιά του, στον 6ο αι. μ.Χ.

Από τα δύο παρακείμενα κτίσματα καθαρίστηκαν μόνο δύο μικροί ορθογώνιοι χώροι. Ο ανατολικός, του οποίου το δάπεδο βρίσκεται πιο ψηλά, έχει διαστάσεις $3 \times 1,15$ μ. Οι τοίχοι εσωτερικά φέρουν επένδυση από υδραυλικό κονίαμα. Ίσως πρόκειται για δεξαμενή. Μέσα στον υπόλοιπο μικρό χώρο, πλ. 3 μ., και σε διαφορετικά βάθη, βρέθηκαν ενενήντα εννέα μικρά χάλκινα νομίσματα (minimi) της εποχής του Αναστασίου (491-518) και Ιουστινιανού (527-565) μαζί με έξι φθαρμένα χάλκινα νομίσματα από τα οποία ένα τεσσαρακοντα-

νούμιο του Ιουστινιανού κι ένα του Μαυρικού (582-602).

Στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου άλλοι δύο τοίχοι, που σχηματίζουν ορθή γωνία, δείχνουν την ύπαρξη ενός άλλου κτίσματος που εκτείνεται κάτω από το σύγχρονο δρόμο. Ο ανατολικός τοίχος βαίνει σε μία συλημένη παιδική σαρκοφάγο από κογχυλιάτη, διαστ. $0,60 \times 0,46$, ύψ. 0,28 μ.

Στα βόρεια ένας παχύτερος τοίχος και τμήμα δαπέδου από ασβεστοκονίαμα αποτελούν τα λείψανα ενός άλλου χώρου, που έχει καταστραφεί.

Παράλληλα προς τη νότια οικοδομική γραμμή βρέθηκε κι άλλος τοίχος, από πωρολίθους, των ελληνοιστικών χρόνων. Το παρακείμενο πηγάδι φαίνεται ότι είναι σύγχρονο με τον τοίχο. Τα εσωτερικά του τοιχώματα φέρουν επένδυση υδραυλικού κονιάματος.

Τα κτίσματα που αναφέραμε ίσως ανήκουν σε εργαστήριο που σύμφωνα με τα ευρήματα χρονολογείται στον 6ο αι. μ.Χ.

7. Οδός Σπ. Μιχοπούλου 27-29 (οικόπεδο Μ. Παπασίδερη)

Σε βάθος 0,58 μ., αποκαλύφθηκαν τμήματα διαφόρων χώρων ενός κτιρίου καθώς και τοίχος από πώρινους ογκολίθους, μήκ. 9,05 μ., που στο μεγαλύτερο του τμήμα ανήκει σε παλιότερη φάση (Σχέδ. 9). Το μήκος των περισσότερων ογκολίθων ξεπερνά τα 1,20 μ. και το πλάτος τους κυμαίνεται γύρω στα 0,50 μ. Ο τοίχος με τη βοήθεια των οστράκων χρονολογείται στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους.

Σε μία μεταγενέστερη περίοδο, από τους υστερορωμαϊκούς μέχρι και τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους, προστέθηκε κτίσμα που αποτελείται τουλάχιστον από πέντε χώρους. Οι τοίχοι, πλ. 0,50-0,60 μ., είναι χτισμένοι με λίθους μεσαίου μεγέθους και λίγους πώρινους ογκολίθους. Το ύψος των τοίχων μαζί με τη θεμελίωση δεν ξεπερνά τα 0,80 μ.

Στα βόρεια ο χώρος Α είναι λίγο μεταγενέστερος από τους προηγούμενους. Έχει δάπεδο από σκληρό πατημένο χώμα, όπως ακριβώς και οι άλλοι χώροι.

8. Οδός Ευπαλίνου 34 (οικόπεδο Γ. Στρατούρη)

Στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου και σε βάθος 0,85 μ. αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα μιας οικίας. Διασώθηκαν μόνο οι θεμελιώσεις των τοίχων και μέρος ενός ψηφιδωτού δαπέδου. Οι τοίχοι είναι χτισμένοι με λίθους μεσαίου μεγέθους και πώρινους ογκολίθους, έχουν πλάτος 0,45-0,55 και σωζ. ύψος 0,88 μ. Στο νότιο τμήμα του μεγάλου δωματίου βρέθηκαν μερικά κομμάτια κονιάματος με κόκκινο επίχρισμα πράγμα που δείχνει ότι οι τοίχοι σε ορισμένο τμήμα τους, είχαν διακόσμηση με κόκκινο χρώμα.

Το μωσαϊκό δάπεδο είναι κατασκευασμένο από χαλίκια σε δύο μεγέθη, άσπρα, γκρίζα και μαύρα. Το κέντρο του δαπέδου κοσμούσε κύκλος με μεγαλύτερες ψηφίδες σε ασπρο και γκρίζο χρώμα. Ο κύκλος ήταν εγγεγραμμένος σε πλαίσιο με πλευρά 1,67 μ. Το απλό γεωμετρικό αυτό σχέδιο εγγραφόταν σε ένα άλλο, εξωτερικά τετράγωνο πλαίσιο από μαύρες ψηφίδες. Τις τέσσερις γωνίες του κοσμούσαν άσπρα ανθήματα με βλαστόσπειρες. Η ψηφιδωτή διακόσμηση με άλλους γεωμετρικούς σχηματισμούς, επεκτεινόταν προς τα βόρεια. Το συνολικό μήκος του τμήματος που αποκαλύφθηκε είναι 2,75 μ. Το ψηφιδωτό είχε υπόστρωμα από ασβεστοκονίαμα, πάχ. 0,05 μ. και κάτω απ' αυτό μία σειρά ποταμίσιες κροκάλες, πάχ. 0,10 μ.

Μωσαϊκό παρόμοιας τεχνοτροπίας είχε βρεθεί παλιότερα και στην οδό Δογάνης (βλ. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 108, Πίν. 80 β).

9. Οδός 28ης Οκτωβρίου 239 (οικόπεδο Ι. Μουρτζούκου)

Στο οικόπεδο αυτό αποκαλύφθηκαν σε ελάχ. βάθος 0,52 μ. και άνω, τρεις οικογενειακοί ταφικοί περιβόλοι και επτά τάφοι από τους οποίους οι πέντε βρέθηκαν εκτός των ταφικών περιβόλων (Πίν. 19 β).

Ο ταφικός περιβόλος Α έχει εξωτερικές διαστάσεις 8,90 × 3,25 μ. Είναι χτισμένος με πώρινους ογκολίθους σε ισόδομο σύστημα δύο δόμων. Πλάτος τοίχου 0,50 μ. Το βόρειο και βορειοανατολικό τμήμα του περιβόλου ήταν ακάλυπτο. Στο νότιο τμήμα βρέθηκαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι από κογχυλιάτη με κοινό τοίχωμα ενδιάμεσα.

Τάφος Ι. Είχε τέσσερις καλυπτήριες πλάκες. Γύρω από το νεκρό υπήρχαν εβδομήντα έξι μυροδοχεία, δύο κάρφαροι, δύο λάγνηοι και τεμάχια σιδερένιας στλεγγίδας.

Τάφος ΙΙ. Είχε τρεις καλυπτήριες πλάκες. Βρέθηκε παραβιασμένος. Ο σκελετός ήταν αποσπασμένος. Βρέθηκαν ελάχιστα όστρακα και τεμάχια σιδερένιας στλεγγίδας. Τα ευρήματα χρονολογούν τους δύο τάφους και τον περίβολο στον 1ο αι. π.Χ.

Ο ταφικός περιβόλος Β σώζεται σε λιγότερο καλή κατάσταση· λείπει ο επάνω δόμος και μεγάλο μέρος του βορειοανατολικού τοίχου. Εξωτερικές διαστάσεις 4,10 × 2,53 μ. Ύψος ογκολίθων 0,40, πλάτος 0,50 μ. Δε βρέθηκαν ίχνη των τάφων που περιέβαλε.

Ο ταφικός περιβόλος Γ έχει εξωτερικές διαστάσεις 4,06 × 2,85 μ. Είναι χτισμένος με πώρινους ογκολίθους σε ύψος δύο δόμων (0,85 μ.). Έχει κατασκευαστεί για να περιλάβει τρεις τάφους. Βρέθηκε μόνο η πλάκα της μακράς πλευράς ενός κιβωτιόσχημου τάφου.

Τάφος ΙΙΙ. Κιβωτιόσχημος. Ήταν παραβιασμένος και γεμάτος χώμα. Από τις τρεις καλυπτήριες πλάκες βρέθηκαν οι δύο.

Τάφος ΙV. Κεραμοσκεπής. Είχε δύο αποσπασμένους σκελετούς και ελάχιστα όστρακα ελληνιστικών χρόνων.

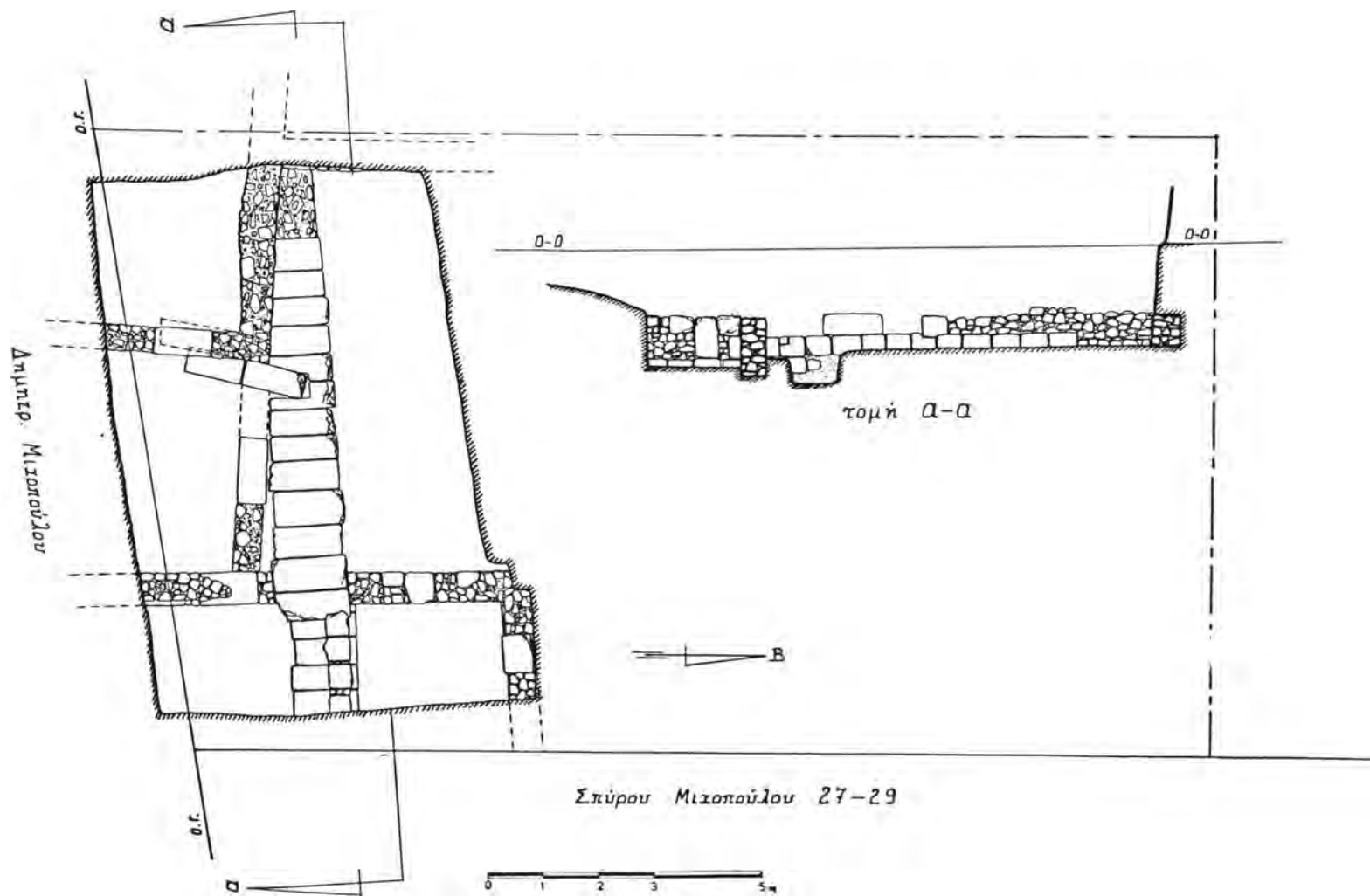
Τάφος V. Σαρκοφάγος από κογχυλιάτη. Ο σκελετός είχε λεπτή διάπλαση. Στη νότια πλευρά του βρέθηκαν σαράντα τέσσερις οστέινοι δακτύλιοι, διαμ. 0,02 μ.

Τάφος VI. Σαρκοφάγος από κογχυλιάτη. Ο τάφος περιείχε τρεις σκελετούς. Οι δύο ανήκαν σε άτομα νεαρής ηλικίας. Βρέθηκαν τεμάχια χάλκινου κατόπτρου κι ένα πλαστικό αγγείο του 5ου αι. π.Χ. σε σχήμα φτερωτής γυναικείας προτομής.

Τάφος VII. Σαρκοφάγος από κογχυλιάτη. Εκτός από τον αποσπασμένο σκελετό περιείχε μία μελανόμορφη λήκυθο του 5ου αι. π.Χ.

10. Οδός Αγίου Αντωνίου 5 και Δαμασκηνού (οικόπεδο Α. Αγγελή)

Βόρεια και εν μέρει έξω από την οικοδομική γραμμή

Σχέδ. 9. Μέγαρο. Οδός Σπ. Μισοπούλου 27-29. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

αποκαλύφθηκε, σχεδόν κάτω από το τσιμεντένιο οδόστρωμα του δρόμου, σε μήκος 8,90 μ. τμήμα του άνδηρου-θεμελίωσης ενός από τους αρχαίους ναούς της ακρόπολης του Αλκάθου.

Ο τοίχος είναι χτισμένος με μεγάλη επιμέλεια με πώρινους ογκολίθους σε ισοδομικό σύστημα. Βαίνει σε υποθεμελίωση που αποτελείται από γκριζωπές σκληρές πέτρες, οι οποίες εξέχουν μέχρι 0,42 μ. (Πίν. 19 γ). Στα ανατολικά πατάει κατ' ευθείαν πάνω στο βράχο. Το ύψος κάθε ογκολίθου είναι 0,45-0,50 και το μήκος 0,82-0,87 μ. (Πίν. 19 δ).

Το πλάτος του τοίχου ήταν 2,76 μ. περίπου και το σωζόμενο ύψος 3,18 μ.

Η θεμελίωση αυτή, που με τη βοήθεια των οστράκων χρονολογείται στο πρώτο μισό του 5ου αι. π.Χ., πρέπει να ανήκει σ' έναν από τους πέντε ναούς (τρεις της Αθήνας, ένας του Απόλλωνα και ένας της Δήμητρας) που αναφέρει ο Πausanias, I, 42, 4-6.

11. Οδός Θεοκόσμου 9 (οικόπεδο Π. Μουστάκα)

Η αρχαιολογική έρευνα αποκάλυψε ένα αψιδωτό μικρό κτίριο με προσανατολισμό Α.-Δ. Είναι χτισμένο με πέτρες, πλίνθους και αρχιτεκτονικό υλικό από κογχυλιάτη σε δεύτερη κυρίως χρήση, όπως π.χ. οι τρεις εντοιχισμένοι δωρικοί κίονες (Σχέδ. 10· Πίν. 19 ε).

Οι τοίχοι έχουν πλάτος 0,54-0,60 μ. και διατηρούνται σε ύψος 1 μ. περίπου. Το εσωτερικό του κτιρίου χωρίζεται σε τρεις συνεχόμενους χώρους, πλ. 2,50 μ., οι οποίοι επικοινωνούν μεταξύ τους με δύο πόρτες, πλ. 0,80 μ., που δε βρίσκονται στον ίδιο άξονα. Η είσοδος που οδηγεί από το χώρο Β προς τον Γ είχε φραχτεί με πέτρες. Το δάπεδο ήταν χωμάτινο. Οι τοίχοι εσωτερικά, όπως φαίνεται από ένα κομμάτι σοβά στο χώρο Γ, είχαν επένδυση με κονίαμα.

Σε διάφορα σημεία των εσωτερικών επιφανειών των τοίχων υπάρχουν έξι κάθετες ρηχές εσοχές τετράγωνης ή ορθογώνιας διατομής. Στα δυτικά, στο κέντρο ακριβώς της αψίδας, υπάρχει ένα παράθυρο τοποθετημένο πολύ χαμηλά· το εσωτερικό του τμήμα είναι χτισμένο.

Στα νότια του χώρου Γ ένα άνοιγμα, πλ. 1,25 μ., οδηγεί στο στενόμακρο μικρό χώρο Δ του οποίου οι εσωτερικές επιφάνειες και το δάπεδο έχουν επένδυση με κονίαμα. Οι μικρές διαστάσεις (1,95 × 0,72 μ.) αυτού του χώρου θυμίζουν τάφο. Το μεγάλο άνοιγμα της εισόδου του, σε αντίθεση με τις άλλες στενές εισόδους του κτιρίου, θα διευκόλυνε την τοποθέτηση του φερέτρου μέσα στο χώρο Δ. Εξ άλλου η ύπαρξη του «τυφλού» παράθυρου και το φράξιμο της εισόδου προς το χώρο Γ, οι ρηχές θεμελιώσεις (0,20-0,35 μ.) που φανερώουν ότι το κτίριο ήταν αρκετά χαμηλό, καθώς και οι εισοδοί που παρεκκλίνουν από τον άξονα, δείχνουν, όπως πιστεύουμε, ότι πρόκειται για ταφικό κτίσμα του 6ου αι. μ.Χ. Ίσως ο αρχικός του προορισμός να ήταν άλλος.

Η χρονολόγηση βασίζεται στα όστρακα που συλλέξαμε από τις δοκιμαστικές τομές κοντά στα θεμέλια.

12. Οδός Αγίας Λαύρας 4 (οικόπεδο Θ. Πανταζή)

Στο οικόπεδο αυτό η αρχαιολογική έρευνα αποκάλυψε τμήματα δύο αγωγών και ένα λιθόχτιστο τοίχο με άφθονο ασβεστοκονίαμα που κάμπτεται σε αμβλεία γωνία (Πίν. 20 α). Ο τοίχος διατηρείται σε ύψος 0,33 μ. και πλάτος 0,57-0,68 μ. Τον διασχίζει ένας πήλινος ανοιχτός αγωγός με κατεύθυνση Α.-Δ. Οι πήλινοι σωλήνες που τον αποτελούν έχουν διατομή σχήματος ανεστραμμένου π. Στα νότια ακριβώς του αγωγού, ελάχιστα πέτρες σημειώνουν τη θέση ενός άλλου τοίχου που έχει καταστραφεί.

Στα ΒΔ. υπάρχει ο λίθινος χτιστός αγωγός, μήκ. 5,75 μ. Είναι καλυμμένος με πολλές πλάκες από κογχυλιάτη. Το εσωτερικό πλάτος του είναι 0,23 μ.

Τα λείψανα αυτά φαίνεται ότι αποτελούν τμήμα αγκυράς του 6ου-7ου αι. μ.Χ.

13. Οδός Αιόλου 33 (οικόπεδο Κ. Βοϊδίλα)

Σε βάθος 0,63 μ. ερευνηθήκαν δύο τάφοι. Ο δεύτερος βρίσκεται εκτός της βόρειας οικοδομικής γραμμής.

Τάφος 1. Κιβωτιόσχημος από κογχυλιάτη λίθο, διαστ. 1,20 × 0,59, ύψ. 0,75 μ. Έλειπαν το κρανίο και άλλα οστά. Πρόκειται μάλλον για επανακομιδή οστών.

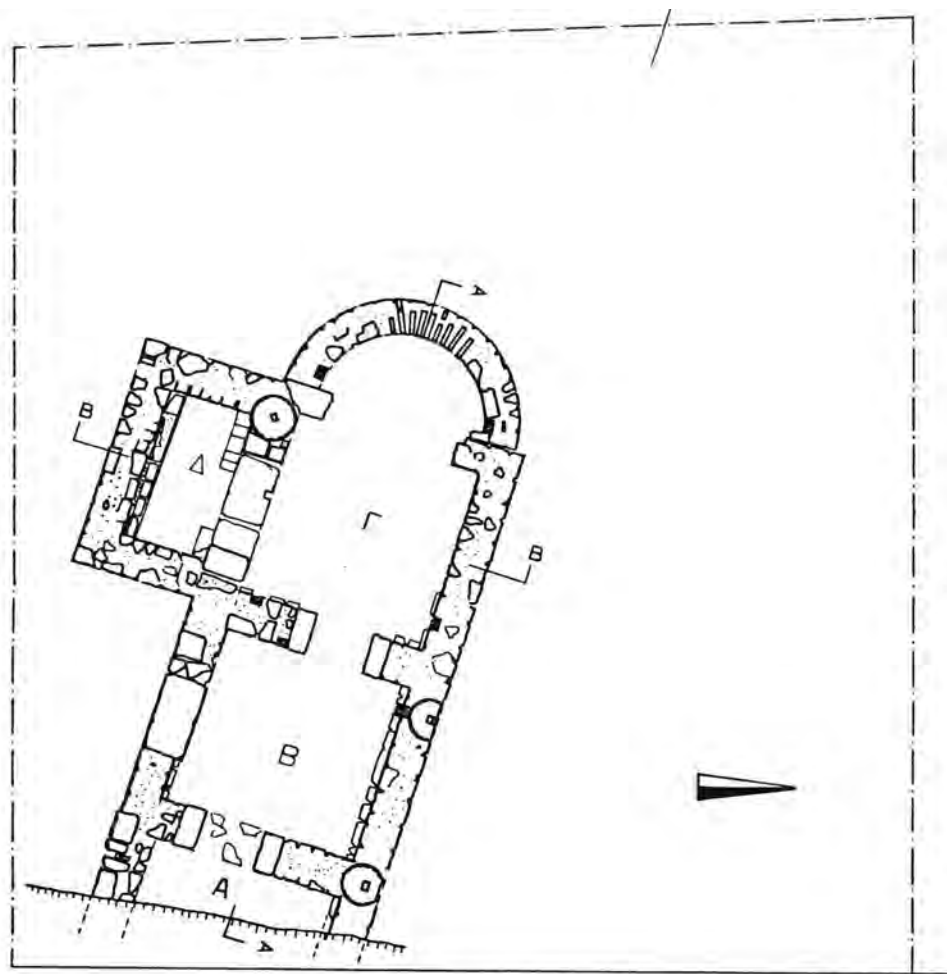
Τάφος 2. Σαρκοφάγος από κογχυλιάτη, διαστ. 1,50 × 0,47, ύψ. 0,48 μ. Ήταν καλυμμένη με δύο πλάκες και γεμάτη χώμα. Ο νεκρός, άτομο νεαρής ηλικίας, είχε το κεφάλι στην ανατολική πλευρά.

14. Οδός Αγίας Παρασκευής 13 και Σχινά (οικόπεδο Ν. Καρβέλα)

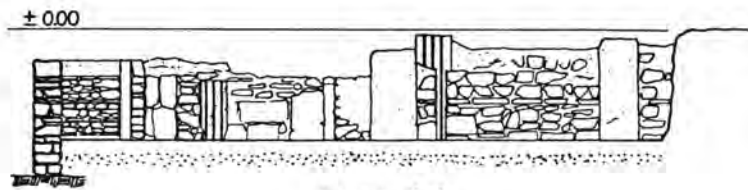
Στη μέση περίπου του οικοπέδου και σε βάθος 0,63 μ. αποκαλύφθηκε ένας αποχετευτικός αγωγός με κατεύθυνση Β.-Ν. Ανατολικά και δυτικά του αγωγού αυτού βρέθηκαν επίσης τμήματα τοίχων διάφορων κτισμάτων (Σχέδ. 11· Πίν. 20 β).

Ο αγωγός αποτελείται από πώρινους ογκολίθους πάχους μέχρι και 0,50 μ. Στο βόρειο τμήμα του σώζονται και τέσσερα καλύμματα από πωρόλιθο και κογχυλιάτη. Στην ανατολική τους πλευρά έχουν χειρολαβές. Το εσωτερικό πλάτος του αγωγού είναι 0,57 μ. και το ύψος 0,63 μ. Έχει καθαριστεί σε μήκος 7,56 μ.

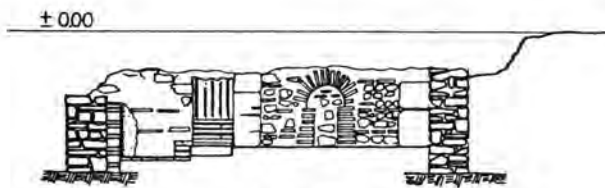
Ανατολικά υπάρχει η θεμελίωση ενός μάλλον ορθογώνιου κτίσματος, κατασκευασμένου σε δύο φάσεις, από πώρινους ογκολίθους. Η νότια πλευρά του κτίσματος αυτού, που ανήκει στη νεότερη φάση, χρονολογείται στους υστερορωμαϊκούς χρόνους. Μεταξύ αυτού του κτίσματος και του αγωγού περνά χωματόδρομος, πλ. 1,76 μ. Από τα δύο οδοστρώματά του το δεύτερο είναι σύγχρονο του αγωγού και πρέπει να χρονολογηθεί στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Θεοκόσμου 9

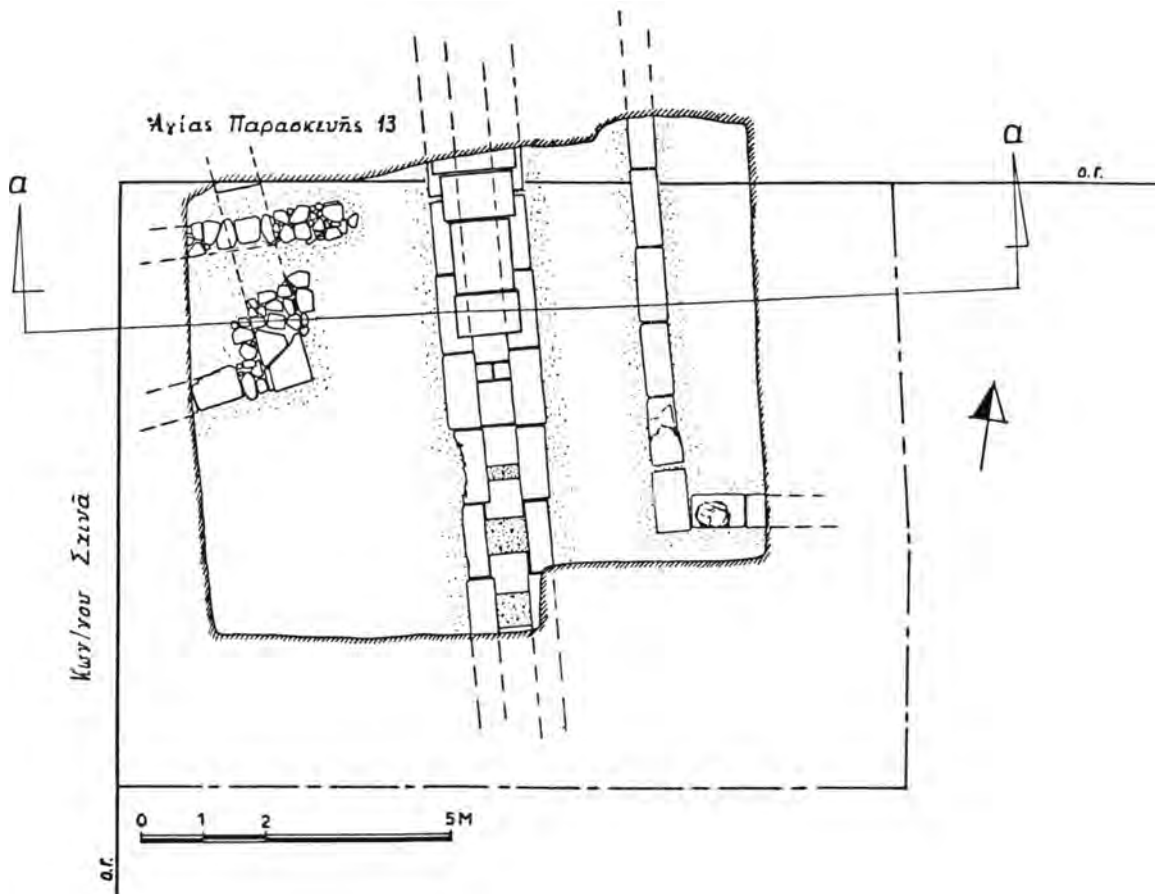
τομή Α-Α

τομή Β-Β

Σχέδ. 10. Μέγαρο. Οδός Θεοκόσμου 9. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

Σχέδ. 11. Μέγαρο. Οδός Αγίας Παρασκευής 13. Κάτοψη της ανασκαφής.

Στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου τα πενιχρά υπολείμματα τοίχων ανήκουν κατασκευαστικά σε δύο κτίσματα της υστερορωμαϊκής - παλαιοχριστιανικής περιόδου.

15. Οδός Τζαβέλλα 61 (οικόπεδο Αικ. Βασιλείου)

Στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου μέσα σε κοκκινόχωμα βρέθηκαν ο ταφικός περίβολος οικογενειακού τάφου κι ένας κιβωτιόσχημος τάφος.

Ο περίβολος είναι χτισμένος με πώρινους ογκολίθους σε ύψος δύο δόμων 0,85 μ. Οι εσωτερικές διαστάσεις είναι 2,40 × 1,65 μ. Το πλάτος των τοίχων 0,62 μ. Ο περίβολος στο δυτικό του τμήμα ήταν ανοιχτός, όπως και στο οικόπεδο της 28ης Οκτωβρίου 239. Μέσα στα παραγμένα χώματα βρέθηκαν ελάχιστα οστά και όστρακα που χρονολογούνται στους ελληνοιστικούς χρόνους.

Ο κιβωτιόσχημος τάφος, διαστ. 1,88 × 0,53, ύψ. 0,66 μ., βρίσκεται σε βάθος 3,10 μ. Ο τάφος και οι τέσσερις

πλάκες που τον κάλυπταν ήταν από κογχυλιάτη. Ο διαλυμένος σκελετός είχε το κεφάλι προς Ν.

16. Οδός Θησεώς 28 (οικόπεδο Μ. Αυγουστή)

Στη μέση περίπου του οικοπέδου και σε βάθος 0,45 μ. αποκαλύφθηκε η βορειοδυτική γωνία της θεμελίωσης ενός κτιρίου που χρονολογείται στην πρώιμη Ελληνιστική περίοδο. Οι δύο τοίχοι είναι χτισμένοι με αργούς λίθους και λάσπη. Ο δυτικός έχει μήκος 5,65 μ. και ο βόρειος 3,75 μ. Πάνω στο βόρειο τοίχο βρέθηκαν δύο χάλκινα νομίσματα. Το ένα είναι της Ελευσίνας του β' μισού του 4ου αι. π.Χ. και το άλλο, που είναι δυσανάγνωστο, είναι μάλλον των Μεγάρων.

17. Οδός Φειδίου 5 (οικόπεδο Ιω. Βαρελά)

Στη μέση περίπου του οικοπέδου, σε βάθος 0,80 μ., μέσα σε κοκκινωπό χώμα βρέθηκαν δύο τάφοι.

Τάφος Ι. Σαρκοφάγος από κογχυλιάτη. Ήταν σκε-

πασμένη με δύο πλάκες. Διαστάσεις $1,15 \times 0,52$, ύψος $0,53$ μ. Ο νεκρός για να χωρέσει στο μικρό τάφο, που αρχικά μάλλον ανήκε σε παιδί, είχε τοποθετηθεί σε συνεσταλμένη στάση με το κεφάλι στα ανατολικά.

Τάφος Π. Κιβωτιόσχημος, από χοντρές πλάκες πωρολίθου. Προσανατολισμός Β.-Ν. Διαστάσεις $1,28 \times 0,53$, ύψος $0,68$ μ. Ήταν καλυμμένος με μία πλάκα. Ο νεκρός είχε το κεφάλι στη βορεινή πλευρά.

18. Οδός Π. Γεωργακή 2 και Πλατεία Βασ. Κωνσταντίνου (οικόπεδο Α. Γεωργακή)

Η αρχαιολογική έρευνα έφερε στο φως λείψανα κτισμάτων διαφόρων περιόδων (Σχ έδ. 12). Συγκεκριμένα στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου και σε βάθος $1,32$ μ. βρέθηκε η βορειοδυτική γωνία της θεμελίωσης ενός σημαντικού κτίσματος. Οι πώρινοι ογκόλιθοι, ύψ. $0,37$ μ., είναι λαξευμένοι με επιμέλεια και βρίσκονται τοποθετημένοι μέσα σε αμμουδερή επίχωση. Το πλάτος των θεμελιών είναι κατά μέσο όρο $0,75$ μ. Το κτίσμα πρέπει να είχε κατεύθυνση Α.-Δ. Μέσα στο κτίσμα βρέθηκε ένας αποθέτης, βάθ. $0,70$ μ., γεμάτος με όστρακα κυρίως μελαμβαφών σκύφων, κυλίκων, ερυθρόμορφων αγγείων και λυχνariών που χρονολογούνται στα τέλη του 6ου και στον 5ο αι. π.Χ.

Η επιμελημένη θεμελίωση, εξωτ. διαστ. $6,70 \times 5,12$ μ., και ο αποθέτης με τα ενδιαφέροντα όστρακα δείχνουν ότι έχουμε ένα σημαντικό δημόσιο κτίσμα. Πρέπει να πρόκειται για το Ιερό του Απόλλωνος Προστατηρίου που αναφέρει ο Πausανίας, I, 44, 2. Ο I. Τραυλός (Εγκυκλοπαίδεια Δομή, 1974, σ. 205) σημειώνει τη θέση του ναού στα δυτικά της σημερινής πλατείας.

Στα βόρεια, σε απόσταση $11,45$ μ., και παράλληλα προς τη θεμελίωση του ιερού, βρέθηκε ένας καλοχτισμένος τοίχος με πώρινους ορθογώνιους ογκολίθους σε δύο δόμους. Αποκαλύφθηκε μέχρι μήκους $7,45$ μ. Χρονολογείται στον 5ο αι. π.Χ. Ένας άλλος τοίχος στα δυτικά της θεμελίωσης του ιερού, μήκ. $6,41$ μ., εισχωρεί σε βάθος τριών δόμων μέσα στο έδαφος. Έχει πλάτος $0,40$ μ. Η σχέση των δύο αυτών τοίχων με το ναό είναι αδύνατο να προσδιοριστεί, όμως και τα τρία κτίσματα είναι σύγχρονα.

Στα βόρεια βρέθηκε επίσης ένα από τα συνήθη στα Μέγαρα υπόγεια κτίσματα, με εξωτερικές διαστάσεις $3,05 \times 2,85$ μ. Η κατάβαση στο υπόγειο έπρεπε να γίνεται από τη βορειοδυτική γωνία. Οι τοίχοι είναι χτισμένοι με κάθετα τοποθετημένους πώρινους ογκολίθους και μικρές πέτρες στα ενδιάμεσα κενά, εκτός από τη δυτική πλευρά, που χρησιμοποιήθηκαν μόνο μικροί λίθοι. Μέσα στη νοτιοδυτική γωνία του υπογείου βρέθηκαν τα παρακάτω πήλινα αντικείμενα που χρονολογούνται κυρίως στον 5ο αι. π.Χ.: εννέα μικρά άβαφα αγγεία, δύο πυραμιδοειδή υφαντικά βάρη, δύο λυχνάρια και όστρακα αγγείων.

Προς Β. του υπογείου υπάρχει η θεμελίωση ενός κτιρίου, εξωτ. διαστ. $5,13 \times 3,20$ μ., που εκτεινόταν προς τη σημερινή πλατεία. Αποτελείται από λίθους και πώρινους ογκολίθους. Στους ρωμαϊκούς χρόνους μέσα στο χώρο του κτιρίου αυτού προστέθηκε τοίχος με κατεύθυνση Β.-Ν. Τέλος, στην άκρη του οικοπέδου και σε βάθος $0,38$ μ. από το πεζοδρόμιο, καθαρίστηκε το λιθόστρωτο δάπεδο ενός κτίσματος των ρωμαϊκών χρόνων. Ο νότιος τοίχος του χώρου αυτού είναι χτισμένος με μεγάλους πώρινους ογκολίθους, οι οποίοι σώζονται μέχρι το ύψος του δαπέδου που αναφέραμε. Έξω, προς Ν. διατηρείται και τμήμα μιας μισοκατεστραμμένης δεξιαμενής επιχρισμένης εσωτερικά με άφθονο υδραυλικό κονίαμα.

19. Οδοί Βύζαντος 62 και Μελ. Ζαχαρία (οικόπεδο Ε. Παπαηλία)

Σε βάθος $0,40$ μ. αποκαλύφθηκαν τα δύο διαμερίσματα ενός κτίσματος το οποίο είχε εντοπιστεί στο παρακείμενο ανατολικό οικόπεδο το 1970.

Οι τοίχοι είναι χτισμένοι με πέτρες και πώρινους ογκολίθους σε δεύτερη χρήση. Το ανώτατο σωζόμενο ύψος των τοίχων αυτών μαζί με τη θεμελίωση φθάνει τα $0,75$ μ., το δε πλάτος κυμαίνεται από $0,45$ - $0,80$ μ.

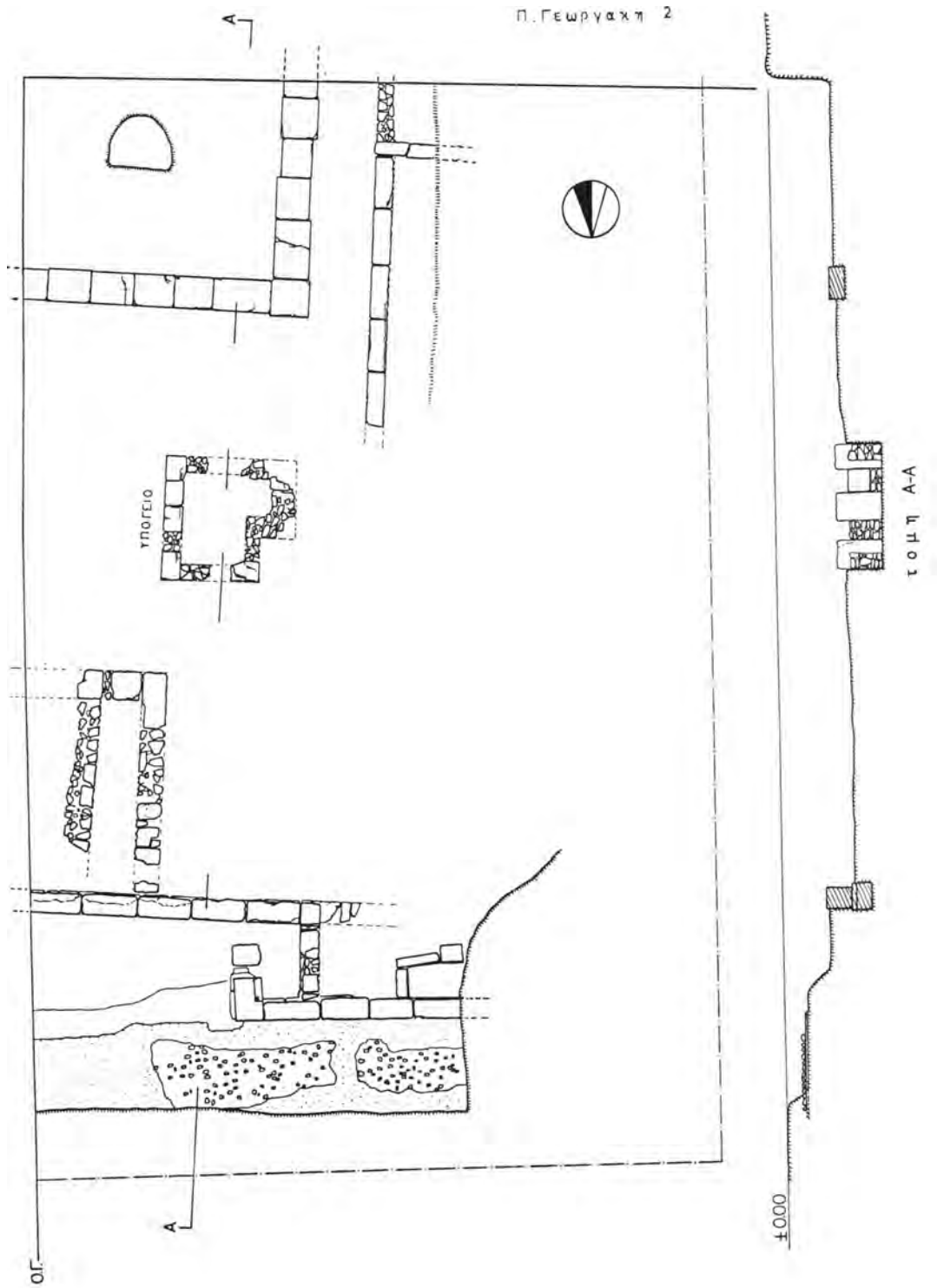
Το αυξημένο πάχος του δυτικού τοίχου οφείλεται σε μεταγενέστερη προσθήκη μιας λωρίδας, πάχ. $0,35$ - $0,40$ μ., με άφθονες μικρές πέτρες και ασβεστοκονίαμα. Η λωρίδα αυτή εξωτερικά φέρει μία επίστρωση με υδραυλικό κονίαμα κόκκινου χρώματος για την προστασία του κτιρίου από την υγρασία που δημιουργούσαν τα νερά της βροχής κατηφορίζοντας την οδό Μελ. Ζαχαρία.

Από τους δύο χώρους του κτιρίου, που δε διατηρούν ίχνη δαπέδου, ο βορινός έχει εσωτερικό πλάτος $3,13$ μ. Το όλο κτίσμα χρονολογείται στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους.

20. Οδός Σωτήρος 27 (οικόπεδο Κωνστ. Σταμπόλα)

Στη βορειοδυτική γωνία του παραπάνω οικοπέδου και σε βάθος $0,45$ μ. αποκαλύφθηκε το βόρειο τμήμα ενός υπόγειου κτίσματος (Πίν. 20 γ) που τόσο συχνά συναντάμε στα Μέγαρα. Οι τοίχοι, πλ. $0,45$ - $0,50$ μ., είναι χτισμένοι με μεσαίου μεγέθους λίθους και κάθετα τοποθετημένους ογκολίθους από πωρόλιθο. Όλοι βαίνουν επάνω σε πρασινωπό κιμηλόχωμα. Το ανώτατο σωζόμενο ύψος είναι $1,27$ μ. Την οροφή στήριζαν εννέα πεσσοί τοποθετημένοι σε τρεις σειρές: αποκαλύφθηκαν τρεις πεσσοί και έξι ορθογώνιες βάσεις στην αρχική τους θέση. Οι πεσσοί είναι από πωρόλιθο κι έχουν ορθογώνια διατομή.

Οι εσωτερικές διαστάσεις του υπόγειου κτίσματος είναι $3,60 \times 3,15$ μ. Στη νοτιοανατολική γωνία βρέθηκε και τμήμα του λιθόστρωτου δαπέδου που κάλυπτε τις

Σχέδ. 12. Μέγαρα. Οδός Π. Γεωργακιά 2. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

βάσεις των πεσσών οι οποίες δεν ήταν ορατές στην αρχαιότητα.

Η κατάβαση στο υπόγειο πρέπει να γινόταν από τη δυτική πλευρά όπου και διατηρείται ένα μικρό τμήμα πλακόστρωτου δαπέδου σε βάθος 0,87 μ.

Μέσα στο υπόγειο και στο ύψος του κατεστραμμένου δαπέδου βρέθηκαν ένα φθαρμένο χάλκινο νόμισμα των Μεγάρων (β' μισό 4ου αι. π.Χ.) και άφθονα όστρακα των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων που χρονολογούν και το κτίσμα.

21. Οδός Βασ. Γεωργίου Β' 14 (οικόπεδο Μ. Κατρακούλη)

Στη μέση περίπου του οικοπέδου και σχεδόν επιφανειακά αποκαλύφθηκε ένα μικρό κτίσμα με δύο χώρους. Οι τοίχοι, πλ. 0,45 μ., σώζονται σε μέγιστο ύψος 0,62 μ. Είναι χτισμένοι με πέτρες, λάσπη και πώρινους ογκολίθους σε δεύτερη χρήση.

Ο μικρότερος νοτιοανατολικός χώρος έχει κάτοψη τετράγωνη, εσωτ. διαστ. 1,37 × 1,30 μ. Πάνω στο δάπεδό του από πατημένο χώμα, βρέθηκαν τρία χάλκινα υφαντικά βάρη κι ένα πήλινο λυχνάρι των ελληνιστικών χρόνων. Ο διπλανός χώρος είναι μεγαλύτερος, διαστ. 3,45 × 1,96 μ. Πάνω στο χωμάτινο σκληρό δάπεδό του βρέθηκε ένα φθαρμένο χάλκινο νόμισμα των Μεγάρων (307-243 π.Χ.). Έξω, στη νοτιοανατολική γωνία, σώζεται μικρό τμήμα λιθόστρωτου δαπέδου.

22. Οδός Πλουτάρχου 11 (οικόπεδο Ι. Πρίσκου)

Σε βάθος 1,40 μ. βρέθηκε η θεμελίωση ενός τοίχου με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Βαίνει πάνω σε κόκκινη κιμηλιά. Είναι χτισμένος σε δύο φάσεις με μεταγενέστερο το βόρειο τμήμα. Αποκαλύφθηκε σε μήκος μέχρι 11,57 μ., έχει σωζ. ύψος 0,65 και πλάτος 0,40 μ. Χρονολογείται στην πρώιμη ελληνιστική περίοδο.

Στα δυτικά, έξω από την οικοδομική γραμμή, σε ελάχιστο βάθος 0,97 μ., βρέθηκε η γωνία ενός κτίσματος. Οι λιθόχτιστοι τοίχοι έχουν πλάτος 0,45 μ. Δίπλα, αλλά

σε μεγαλύτερο βάθος, υπάρχει το στόμιο ενός λιθόχτιστου πηγαδιού, διαμ. 0,62 μ.

23. Έξω Βρύση Μεγάρων (Έργα ΟΤΕ)

Στη θέση αυτή έξω από την πόλη των Μεγάρων και σε απόσταση 33 μ. περίπου ΒΔ. της Βρύσης κάτω από το κατάστρωμα του δρόμου που οδηγεί στο Αλεποχώρι, σε βάθος 0,75 μ., βρέθηκαν δύο τάφοι που χρονολογούνται στο 2ο-1ο αι. π.Χ.

Τάφος Ι. Κιβωτιόσχημος από κογχυλιάτη λίθο με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ., διαστ. 1,93 × 0,43, ύψ. 0,60 μ. Ήταν καλυμμένος με δύο πλάκες. Ο διαλυμένος σκελετός είχε το κεφάλι προς Β. Μέσα στον τάφο βρέθηκαν ένας κάρβουρος, μία λάγνηος και είκοσι μυροδοχεία.

Τάφος ΙΙ. Σαρκοφάγος από κογχυλιάτη. Έχει τον ίδιο προσανατολισμό με τον προηγούμενο, διαστ. 2 × 0,60, ύψ. 0,50 μ. Ήταν καλυμμένος με τρεις πλάκες. Ο σκελετός είχε λιώσει εντελώς. Βρέθηκε ένα μυροδοχείο.

Αλεποχώρι

Οικόπεδο Γ. Παγώνη

Στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου, που βρίσκεται στην παραλία, σε βάθος 0,28 μ., βρέθηκαν οκτώ τάφοι που χρονολογούνται στους υστερορωμαϊκούς - παλαιοχριστιανικούς χρόνους. Όλοι ήταν παραβιασμένοι. Από τους τάφους αυτούς οι έξι ήταν πλινθόκτιστοι. Είχαν το δάπεδο στρωμένο με δύο ή τρεις σειρές τετράγωνες πλίνθους. Τα εσωτερικά τοιχώματα έφεραν επένδυση με κονίαμα (Πίν. 20 δ). Από τους υπόλοιπους δύο τάφους, ο ένας ήταν κιβωτιόσχημος από κογχυλιάτη με προσανατολισμό Α.-Δ. και ο άλλος, παιδική σαρκοφάγος, από πωρόλιθο. Είχαν προσανατολισμό, εκτός του ενός που αναφέραμε ήδη, από Β.-Ν. Μερικοί περιείχαν λίγα άβαφα αγγεία.

Στη βορειοανατολική πλευρά βρέθηκε και τμήμα ενός κτίσματος που είχε τουλάχιστον τέσσερις χώρους.

Β' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Την Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων διηύθυνε κατά το 1980 ο Έφορος Αρχαιοτήτων Βασ. Πετράκος. Εξ αιτίας του μεγάλου αριθμού των λεγόμενων σωστικών ανασκαφών και των λοιπών εργασιών σε χώρους και μουσεία, δεν ήταν δυνατή η συνεχής παρακολούθηση, από τον προϊσταμένο, των ανασκαφών οι οποίες έγιναν από το επιστημονικό προσωπικό της Εφορείας. Το κείμενο που ακολουθεί αποτελείται από τις εκθέσεις των ανασκαφών οι οποίοι ευθύνονται για τη γλωσσική μορφή και την επιστημονική διαπραγμάτευση των επί μέρους θεμάτων. Ορισμένες από τις ανασκαφές θα τύχουν πληρέστερης μελέτης. Το όνομα στο τέλος κάθε ενότητας δηλώνει το συντάκτη της.

B. X. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Πειραιάς

Οδός Ελευθ. Βενιζέλου 71 - Α. Ράλλη

Στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε λατομείο του επιφανειακού κλιμακωτού τύπου, με την πάνω επιφάνειά του 0,50 μ. ψηλότερα από το κράσπεδο του πεζοδρομίου της Α. Ράλλη και με το χαμηλότερο επίπεδό του σε βάθος 2,17 μ. από τον ίδιο δρόμο. Ακόμη βρέθηκαν δύο πηγάδια λαξευμένα στο σκληρό υπόλευκο πειραιώτικο πωρόλιθο. Πρόκειται για το πηγάδι Π1 στο νοτιοδυτικό άκρο του οικοπέδου με την πάνω επιφάνεια του στομίου του (διαμ. 0,80 μ.) γύρω στα 2,17 μ. κάτω από το κράσπεδο του πεζοδρομίου της Α. Ράλλη, και το Π2 σχεδόν στο μέσο του οικοπέδου με την πάνω επιφάνεια του στομίου του (διαμ. 0,80 μ.) σε ίδιο επίπεδο με το κράσπεδο του πεζοδρομίου. Και τα δυο πηγάδια βρέθηκαν γεμάτα με νεότερα μάζα και δεν ήταν δυνατό να καθαριστούν. Στα τοιχώματά τους διακρίνονται οι εσοχές για την κάθοδο. Συγκεντρώθηκαν λίγα όστρακα υστεροκλασικά και μια κωνική αγνύθα διάτρητη στην κορυφή.

Οδός Μπότσια 44 (οικόπεδο Γεωργίου Σακελλάκη)

Στο βορειοδυτικό άκρο του οικοπέδου, σε βάθος 0,55 μ. κάτω από το κράσπεδο του πεζοδρομίου βρέθηκε λαξευμένη μέσα στο γκριζόλευκο πωρόλιθο δεξαμενή κωδωνόσχημη, στην οποία κατέληγε αγωγός με κατεύθυνση από Β. προς Ν. Το φρεατόσχημο στόμιο της αποκαλύφθηκε σε τομή, μήκ. 2,50 μ., και με πέντε σκαλιά-εσοχές λαξευμένα στο κατακόρυφο τοίχωμά του. Χαμηλότερα ευρύνεται μέχρι βάθους 2,10 μ. όπου και ο πυθμένας της δεξαμενής, διαμ. 2,95 μ. Στο βόρειο τοί-

χωμα ήταν λαξευμένος αγωγός, αψιδωτής τομής, και με κλίση προς τη δεξαμενή, ύψ. 1,95 μ. και πλ. 1 μ., που συμπύπτει με τμήμα της περιφέρειας του πυθμένα. Ίχνη από υδραυλικό κονίαμα διαπιστώθηκαν στα τοιχώματα και των δύο. Φαίνεται πως η δεξαμενή χρησιμοποιήθηκε ως αποθήκη γιατί μέσα σ' αυτή βρέθηκαν διάφορα είδη, κυρίως όστρακα από μελαμβαφή και άβαφα αγγεία οικιακής χρήσης του 4ου και του 3ου αι. π.Χ. Ξεχωρίζουν: α) Πήλινο κεφάλι από γυναικείο ειδώλιο με τα μαλλιά μαζεμένα στην κορυφή σε κρωβύλο. β) Πήλινο ειδώλιο περιστεριού (;). Λείπουν τα πόδια, το κεφάλι και το άκρο της ουράς. γ) Δύο κωνικές αγνύθες, από τις οποίες η μια φέρει προς τη βάση επιγραφή: ΓΛΥΚ και ψηλότερα φαίνεται τμήμα από σφραγίδα με μικρή αγνύθα. δ) Όστρακο από ερυθρόμορφο αγγείο (πυξίδα;) στο οποίο σώζεται το δεξί μέρος του κορμιού και του χεριού γυναικείας μορφής προς τα αριστερά, τύπου Kercht. ε) Κομμάτια από έξι λαβές μελαμβαφών κανθάρων με σχεδόν ορθογώνιες εκφύσεις, γύρω στο 320-310 π.Χ. (για παρόμοιες βλ. Agora XII, πίν. 29, εικ. 714, σ. 287). στ) Κάθετη λαβή μελαμβαφούς κανθάρου με ανάγλυφη μορφή γενειοφόρου. ζ) Κομμάτι από λαβή μελαμβαφούς κανθάρου με έκφυση σε σχήμα φύλλου κισσού, του 325-310 π.Χ. (βλ. ό.π., σ. 287, πίν. 29, εικ. 720). η) Το μισό από μελαμβαφές αλατοδοχείο με άβαφη ταινία στην ένωση του σώματος με τη βάση και κάτω από τη βάση, γύρω στο 350-325 π.Χ. (βλ. ό.π., σ. 303, πίν. 34, εικ. 948). θ) Πολλά κομμάτια από μελαμβαφή φιαλίδια σπασμένα, με εμπίεστη διακόσμηση ή ακόσμητα, που ανήκουν στους χρόνους 425-325 π.Χ. ι) Πολλές βάσεις από μελαμβαφή πινάκια με εμπίεστη διακόσμηση ανθεμίων μέσα σε rouletting, του α' μισού του 4ου αι. π.Χ. ια) Μελαμβαφής πυξίδα συγκολλημένη και συμπληρωμένη στο σώμα και στο πόμα.

Οδός Μαυροκορδάτου 44

Κατά τη διάρκεια των εκσκαφικών εργασιών και σε βάθος 0,50 μ. χαμηλότερα από το κράσπεδο του πεζοδρομίου, βρέθηκαν ελάχιστα αλλά σαφή ίχνη από αρχαίο λατομείο του επιφανειακού κλιμακωτού τύπου, που συνεχίζεται κάτω από όμορες οικοδομές.

Οδός Τομπάζη 31

Στο νοτιοανατολικό άκρο του οικοπέδου, αποκαλύφθηκαν εδρασμένοι στο βράχο, που στο τμήμα αυτό του ακάλυπτου βρίσκεται 0,75 - 1 μ. πάνω από το κράσπεδο του πεζοδρομίου, μερικοί πάρινοι ογκόλιθοι που αποτελούν, πιστεύουμε, τμήματα δύο κάθετων μεταξύ τους τοίχων, του T1 με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και του T2 με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. Ο τοίχος T1 σώζει τρεις πωρόλιθους του κατώτερου δόμου με μεγ. σωζ. πλ. 1,40, μεγ. σωζ. ύψ. 0,50 περίπου και μήκος 3 μ., ενώ στο νοτιοδυτικό άκρο του ίχνη δείχνουν πως συνεχίζεται κάτω από

την όμορη νότια οικοδομή. Το άλλο του άκρο, στα ΒΑ. γωνιάζει κάθετα με τον Τ2, που σώζεται σε πλάτος 1 μ. περίπου, σε ύψος πάλι 0,50 και σε μήκος 1,25 και συνεχίζεται κάτω από την όμορη ανατολική οικοδομή. Κατά τον καθαρισμό συγκεντρώθηκαν ελάχιστα όστρακα υστεροκλασικών χρόνων.

Οδός Σπ. Τρικούπη - Ευκλείας (οικόπεδο Κονιδάρη)

Κατά τη διάρκεια των εκσκαφικών εργασιών στο παραπάνω οικόπεδο, που είχαν αρχίσει πριν ειδοποιηθεί η Εφορεία μας, αποκαλύφθηκε μεγάλο λατομείο του επιφανειακού κλιμακωτού τύπου, δύο δεξαμενές, ανάμεσα στις οποίες και ένα πηγάδι που η διάνοιξή του εγκαταλείφθηκε σε βάθος λιγότερο από 1 μ., και τέσσερις ογκόλιθοι (τοιχίου;) που συνεχίζονταν έξω από την οικοδομική γραμμή της οδού Σπ. Τρικούπη. Ίχνη από λαξεύματα και αυλάκια δείχνουν τη συνέχεια του λατομείου προς όλες τις κατευθύνσεις, ενώ στο ανατολικό και βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου με το μεγαλύτερο βάθος, τα αλληπάλληλα επίπεδα που έχουν σχηματιστεί δηλώνουν ότι αποκόπηκαν το λιγότερο έξι σε ύψος σειρές ογκολίθων. Στο βορειοδυτικό άκρο του οικοπέδου και στην πάνω επιφάνεια του λατομείου, που εξαιτίας της ανοικοδόμησης των νεότερων κτισμάτων δεν είμαστε σίγουροι για την αρχική του μορφή, βρέθηκαν δυο λακκοειδείς κατασκευές, λαξευμένες στο βράχο και επιχρισμένες με υδραυλικό κονίαμα, πιθανότατα για συγκέντρωση νερού. Από τις δεξαμενές η μια (Δ1), κωδωνόσχημη του γνωστού τύπου, είχε την επάνω επιφάνεια του στομίου της —διαμ. 0,80 μ.— στο χαμηλότερο επίπεδο του λατομείου και ήταν γεμάτη νερό. Η άλλη δεξαμενή (Δ2), παρουσιάζει ιδιομορφία στο σχήμα της. Ενώ δηλαδή δείχνει στρογγυλή με στόμιο (διαμ. 0,60 μ.) αρχικά χτιστό, χαμηλότερα γίνεται στενόμακρη γιατί πλαταίνει μόνο προς τα ΝΑ., κάτω από το πεζοδρόμιο της οδού Σπ. Τρικούπη, όπου συναντάει αγωγό. Τα τοιχώματά της έχουν ίχνη από υδραυλικό κονίαμα, αλλά οι δυσκολίες για την αποχωμάτωση μέχρι τον πυθμένα της, είναι αδύνατο να ξεπεραστούν. Αντίθετα, τα εξωτερικά τοιχώματα του χτιστού ανώτερου τμήματος του στομίου της δεξαμενής είναι ανώμαλα, οι λίθοι τοποθετημένοι χωρίς συνδετική ύλη καλυμμένοι σε πρώτη φάση από επίχωση. Στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου και σε θέση επαφής με το λαξευμένο βράχο αποκαλύφθηκαν τέσσερις ογκόλιθοι από κιτρινωπό πωρόλιθο, από τους οποίους μόνο ο ακραίος στα ΒΔ. (ογκόλιθος α), διαστ. 1,30 × 0,75 × 0,35 μ., βρίσκεται στο οικόπεδο της ανασκαφής μας. Ο ογκόλιθος β, πλ. 0,75 και ύψ. 0,45 μ., έχει την επάνω επιφάνειά του στο ίδιο επίπεδο περίπου με αυτό του κράσπεδου του πεζοδρομίου της οδού Ευκλείας και εδράζεται στον ογκόλιθο γ. Ο ογκόλιθος γ, πλ. επίσης 0,75 και ύψ. 0,49 μ., βρίσκεται στο ίδιο επίπεδο με τον ογκό-

λιθο α και εδράζεται, όπως και αυτός, στα μπάζα. Στη βορειοδυτική πλευρά τους βρέθηκε ο ογκόλιθος δ πάνω στον οποίο πατάει κατά μικρό τμήμα του ο γ και που η αποκάλυψή του είναι αδύνατη, γιατί στη θέση που βρίσκεται πέφτουν συνέχεια μπάζα και τα νερά λιμνάζουν. Δεν είναι βέβαιο αν πρόκειται για τμήμα από τον τοίχο Τ1 με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., επειδή υπάρχει τοποθετημένος κατά το πλάτος και ο ογκόλιθος δ. Αν δεχτούμε κάτι τέτοιο, τότε πρόκειται για τοίχο με πλάτος 1,40 μ. που πιθανότατα ανήκει σε περίβολο, επειδή ανάλογα λείψανα έχουν βρεθεί και σε άλλα οικόπεδα προς τα ΝΑ. Βρέθηκαν ελάχιστα όστρακα υστεροκλασικά.

Οδός Ανδρούτσου 34-40

Στο οικόπεδο της Αικατ. Βύζα-Παρασκ. Ζευγώλη και ΣΙΑ Ο.Ε. αποκαλύφθηκε μεγάλο αρχαίο λατομείο του επιφανειακού κλιμακωτού τύπου, που συνεχίζεται κάτω από την οικοδομική γραμμή, στη βόρεια και τη δυτική μεσοτοιχία. Η πάνω επιφάνεια του λατομημένου βράχου βρέθηκε σε ύψος 0,78 μ. ψηλότερα από το κράσπεδο του πεζοδρομίου και τα διαδοχικά επίπεδα δείχνουν πως πρέπει να έχουν αποκοπεί τουλάχιστον τέσσερις σε ύψος ογκόλιθοι. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι όγκοι των πωρολίθων που κόβονταν από το λατομείο αυτό, είναι από τους μεγαλύτερους, γεγονός που ενισχύει την άποψη ότι χρησίμευσαν για την τείχιση και όχι για χτίσιμο. Προς το βόρειο άκρο του οικοπέδου και σε βάθος 1,23 μ. κάτω από το κράσπεδο του πεζοδρομίου βρέθηκε η πάνω επιφάνεια στομίου πηγαδιού (Π1), διαμ. 0,94 μ. Στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε άλλο πηγάδι (Π2) με την πάνω επιφάνεια του στομίου του, διαμ. 0,77 μ. σε βάθος περίπου 2,91 μ. κάτω από το κράσπεδο του πεζοδρομίου. Έχουν και τα δυο στα τοιχώματά τους τις γνωστές εσοχές για την κάθοδο και ενώ το Π2 είχε χρησιμοποιηθεί στα νεότερα χρόνια ως βόθρος, το Π1 ήταν άδειο σε βάθος μεγαλύτερο από 10 μ.

Οδός Σαχτούρη 32 (οικόπεδο Ειρ. Σακκουλά)

Μέσα στον υποκίτρινο πειραιώτικο πωρόλιθο, που βρίσκονταν αρχικά σε ύψος ίσο, σχεδόν, με το κράσπεδο του πεζοδρομίου, βρέθηκαν λαξευμένα δυο πηγάδια και μια δεξαμενή. Το πηγάδι Π1, περίπου στο μέσο του οικοπέδου, έχει διάμετρο στομίου 0,90 μ. και η πάνω επιφάνειά του σώθηκε σε βάθος 3,70 μ. κάτω από το πεζοδρόμιο. Το πηγάδι Π2, που εφάπτεται σχεδόν στη μεσοτοιχία του ακάλυπτου, έχει διάμετρο στομίου 0,85 μ. και την πάνω επιφάνειά του 1,35 μ. κάτω από το κράσπεδο του πεζοδρομίου. Στα τοιχώματά του υπάρχουν οι γνωστές εσοχές για την κάθοδο, αλλά το βάθος του ήταν αδύνατο να υπολογιστεί. Της δεξαμενής Δ1 μικρό μόνο τμήμα, ανήκει στο οικόπεδο που ερευνήσα-

με, ενώ το μεγαλύτερο μέρος της σώζεται κάτω από την όμορη βόρεια οικοδομή. Το κατώτερο τμήμα της δεξαμενής, σε βάθος 2,55 μ. κάτω από το ύψος του πεζοδρομίου, χρησιμοποιήθηκε ως βόθρος στα μεταγενέστερα χρόνια και στα τοιχώματά της, σε ύψος 2 μ. από τον πυθμένα, βρέθηκαν ίχνη από υδραυλικό κονίαμα. Βρέθηκαν λίγα όστρακα άβαφα από χονδρά αγγεία οικιακής χρήσης και δυο σπασμένες βάσεις από μελαμβαφή αγγεία των υστεροκλασικών χρόνων.

Οδός Ελ. Βενιζέλου και Αλκιβιάδου 80 (οικόπεδο Γρηγ. Γρηγοριάδη)

Στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκε, κατά τη διάρκεια της εκσκαφής, ο κατώτερος δόμος τοίχου κλασικών χρόνων, σε βάθος 0,05 μ. από το κράσπεδο του πεζοδρομίου της οδού Αλκιβιάδου και ένα πηγάδι στη βόρεια γωνία του, έξω από την οικοδομική γραμμή της οδού Ελ. Βενιζέλου. Το τμήμα αυτό του αρχαίου τοίχου, παράλληλο σχεδόν με τη νοτιοδυτική μεσοτοιχία και σε μικρή απ' αυτήν απόσταση, εδράζεται πάνω στο σκληρό υποκίτρινο πωρόλιθο, έχει κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ., μεγ. πλάτος 0,81, ύψος 0,50 και σωζ. μήκος 9,38 μ. Το μεγαλύτερο μήκος (1,43 μ.) έχει ο ακραίος προς τα ΒΔ. ογκόλιθος, που φαίνεται ότι προχωρεί κάτω από τη βορειοδυτική μεσοτοιχία. Το άλλο άκρο, το νοτιανατολικό της σειράς των ογκολίθων απέχει περί τα 4,55 μ. από την οικοδομική γραμμή της οδού Αλκιβιάδου, κάτω από την οποία και ακριβώς στον ίδιο άξονα με το δόμο που αναφέραμε, προβάλλει σπασμένος πωρόλιθος, πιθανότατα κομμάτι του ίδιου δόμου που φαίνεται πως συνεχιζόταν κάτω από την οικοδομική γραμμή της οδού Αλκιβιάδου. Το πηγάδι Π1, με διάμετρο στομίου 1 μ., βρέθηκε λαξευμένο μέσα στο βράχο, με την πάνω επιφάνεια του στομίου του 0,70 μ. χαμηλότερα από το πεζοδρόμιο. Έχει στα τοιχώματά του τις γνωστές εσοχές για την κάθοδο, αλλά το βάθος του δεν ήταν δυνατό να υπολογιστεί.

Οδός Φλέσσα 67-69 (οικόπεδο Μ. Πασιώτου - Ο. Μαμαλούκα)

Κατά τις εκσκαφικές εργασίες στο οικόπεδο αποκαλύφθηκε μεγάλο αρχαίο λατομείο του επιφανειακού κλιμακωτού τύπου και μια κωδωνόσχημη δεξαμενή (Πίν. 21 α). Η χαμηλότερη επιφάνεια του λατομημένου χώρου φτάνει σε βάθος 4,55 μ. περίπου από το κράσπεδο του πεζοδρομίου και από τα ίχνη που παρουσιάζει το κατακόρυφο, προς τα βόρεια, μέτωπο του λατομείου, πρέπει να έχουν κοπεί τουλάχιστον έξι σε ύψος σειρές από ογκολίθους. Με την αποκοπή και απομάκρυνση των πωρολίθων έχουν σχηματιστεί παραλληλόγραμμες επιφάνειες, τις οποίες ορίζουν πολύ βαθιά αυλάκια με πλάτος 0,10-0,15 μ. και βάθος έως 0,95 μ. περίπου. Τα αυλάκια δείχνουν ότι οι εργασίες για την εξόρυξη είχαν

προχωρήσει και ότι οι όγκοι των πωρολίθων παραμένουν στερεωμένοι στο βράχο μόνο με την κάτω επιφάνειά τους. Στο βορειοδυτικό άκρο του οικοπέδου βρέθηκε λαξευμένη στον υποκίτρινο πωρόλιθο κωδωνόσχημη δεξαμενή (Δ1), της οποίας η πάνω επιφάνεια του στομίου, διαμ. 0,75 μ., βρισκόταν 4,90 μ. περίπου χαμηλότερα από το κράσπεδο του πεζοδρομίου. Έφερε λαξευμένες τις γνωστές εσοχές για κάθοδο, τα τοιχώματά της ήταν επιχρισμένα με υδραυλικό κονίαμα και πλάταιναν προς τα κάτω αλλά το βάθος της δεν ήταν δυνατό να υπολογιστεί. Βρέθηκαν αρκετά όστρακα μελαμβαφή του 4ου αι. π.Χ. καθώς και ακέραιο πινάκιο αναθηματικό και κέρνος άβαφος συγκολλημένος που του λείπει η μια λαβή.

Οδός Λ. Ράλλη - Ολυμπίας

Μέσα στον υποκίτρινο πωρόλιθο που υπήρχε στο οικόπεδο σε όλη του την επιφάνεια, βρέθηκαν λαξευμένα τρία πηγάδια (Π1, Π2, Π3). Από αυτά, τα δύο (Π1 και Π2), των οποίων τα στόμια απέχουν μεταξύ τους 0,27 μ., έχουν την εξής ιδιομορφία: Ενώ έχουν ξεχωριστά στόμια (του Π1 η διάμετρος είναι 0,83 και του Π2 0,75 μ.) ο πυθμένας τους γίνεται κοινός σε βάθος περίπου 1,70 μ. από την πάνω επιφάνεια των στομιών, που πιθανότατα δεν είναι η αρχική. Στα τοιχώματά τους υπάρχουν από δύο εσοχές-σκαλιά για την κάθοδο. Το πηγάδι Π3, με διάμετρο στομίου 0,70 μ., αποκαλύφθηκε περίπου 1 μ. κάτω από το κράσπεδο της οδού Λ. Ράλλη, φέρει στο ανατολικό τοίχωμά του τις γνωστές εσοχές για την κάθοδο, αλλά το βάθος του δεν ήταν δυνατό να υπολογιστεί.

Οδός Νεωρίων 139 (οικόπεδο αδελφών Δελή Ε.Ε. - Α. Μάκου)

Κατά τη διάρκεια της εκσκαφής στο οικόπεδο βρέθηκαν ίχνη από αρχαίο λατομείο: Ο κατώτερος δόμος τοίχου (;) και δυο σήραγγες (η Ι και η ΙΙ). Το αρχαίο λατομείο, που η πάνω επιφάνειά του βρίσκεται 0,95 μ. ψηλότερα από το κράσπεδο του πεζοδρομίου, είναι του επιφανειακού κλιμακωτού τύπου και ίχνη από τις εργασίες λατομίας φαίνονται έντονα στο κεντρικό μέρος του ακάλυπτου και τα λαξεύματα συνεχίζονται στην όμορη νοτιοανατολική οικοδομή. Προς τη νότια γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τοίχος (;) με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., σωζ. μεγ. ύψ. 0,28-0,30, πλ. 1,23 μ. και μήκος μέσα στο οικόπεδο 3,84 μ., ενώ συνεχίζει κάτω από τη μεσοτοιχία του ακάλυπτου και κάτω από τη νοτιοδυτική μεσοτοιχία, πράγμα που σημαίνει πως και το πλάτος του ήταν μεγαλύτερο. Ο τοίχος εδράζεται στο συμπαγή βράχο, είναι χτισμένος με μεγάλες ορθογώνιες πωροπλίνθους με μικρότερους λίθους ανάμεσά τους και συνδετικό υλικό πηλό. Εντυπωσιακό είναι το μεγάλο πλάτος του τοίχου (;) αλλά και το μικρό ύψος και πάχος

των παροπλίνθων, 0,28-0,30 μ. περίπου. Παράλληλα με την οικοδομική γραμμή αποκαλύφθηκε λαξευμένη στο βράχο η σήραγγα I, με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Ένα τμήμα της, μήκ. 5,14 μ. σώζει και την οροφή, ενώ το υπόλοιπο προς τα ΒΑ. έχει καταστραφεί από τις νεότερες οικοδομές. Η σήραγγα II, στο ανατολικό άκρο του οικοπέδου, έχει ελαφρά καμπύλη κατεύθυνση στην πορεία της από τη βορειοανατολική μεσοτοιχία προς τη μεσοτοιχία του ακάλυπτου. Το μεγαλύτερο πλάτος της είναι 1,64 μ. και το ύψος της, στο τμήμα που σώζεται και η οροφή, είναι 1,96 μ. Αντίθετα με τη σήραγγα I, που ήταν γεμάτη με μάζα καθαρά, η σήραγγα II είχε χρησιμοποιηθεί ως βόθρος και γι' αυτό ο έλεγχος στο σκεπασμένο τμήμα της ήταν αδύνατος. Το δάπεδό της παρουσίαζε έντονη κλίση προς Α., η οροφή της χαμηλώνε σχεδόν 0,83 μ., ενώ στο όμορο προς τα ΝΑ. οικόπεδο τα τοιχώματά της ευρύνονταν. Χρησίμευε για την αποχέτευση της πάνω σ' αυτήν χτισμένης οικοδομής. Ελάχιστα όστρακα συγκεντρώθηκαν στο χώρο της εκτός από τη σήραγγα II, που στο ακραίο τμήμα της προς τη βορειοανατολική μεσοτοιχία έκρυβε ανάμεσα σε μαύρα, καθαρά χώματα πολλά σπασμένα αγγεία και αρκετά νομίσματα σε πολύ κακή κατάσταση διατήρησης. Τα αγγεία συγκολλημένα ή ελλιπή χρονολογούνται από το τέλος του 5ου μέχρι και τον 3ο αι. π.Χ.

Οδός Μπουμπουλίνας 24 (οικόπεδο Ελένης Παριανού - Μ. Τρικόγλου)

Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου ελάχιστα ίχνη βρέθηκαν από αρχαίο λατομείο του επιφανειακού κλιμακωτού τύπου και αναπτυγμένο αρδευτικό σύνολο από μια απιόσχημη δεξαμενή (Δ1), που επικοινωνούσε άμεσα με λαξευμένη φρεατόσχημη μικρή (Δ2), καθώς και από μια άλλη (Δ3) που σώθηκε κατά το κατώτερο τμήμα της και στην οποία κατέληγε αγωγός με κατεύθυνση Β.-Ν.

Η Δ1 δεξαμενή έχει διάμετρο στομίου 0,81, βάθος 5,21 και διάμετρο του πυθμένα της 3,45 μ. Τα τοιχώματά της είναι επιχρισμένα με το γνωστό υδραυλικό κονίαμα, ενώ στη μέση σχεδόν του πυθμένα έχει λαξευτεί αβαθής κοιλότητα προς την οποία παρουσιάζει μικρή κλίση όλη η επιφάνειά του από την περιφέρεια προς το κέντρο. Νοτιοδυτικά από το στόμιο της δεξαμενής Δ1, και σε απόσταση 0,45 μ. βρέθηκε η Δ2 με διάμετρο στομίου 0,93 μ. και με τοιχώματα κάθετα μέχρι τον πυθμένα της, που κατά μικρό μέρος του συμπίπτει με αυτόν της Δ1, της οποίας ο πυθμένας ευρύνεται προς τα κάτω. Στο κοινό νοτιοδυτικό τοίχωμα της Δ1 και της Δ2 υπάρχει άνοιγμα λαξευμένο σε σχήμα ακανόνιστης αψίδας ώστε να επικοινωνούν μεταξύ τους όπως τα συγκοινωνούντα δοχεία. Το ύψος του ανοίγματος είναι 1,55 μ. και το μεγαλύτερο πλάτος του από κάτω προς τα πάνω 0,93 μ. Στη μέση περίπου του πυθμένα της Δ2 έχει

λαξευτεί επίσης αβαθής κοιλότητα, διαμ. 0,75 και βάθ. 0,28 μ. Τις κοιλότητες των πυθμένων των δύο δεξαμενών ενώνει αυλάκι, πλ. 0,20 μ., με μικρή κλίση προς τα ΝΔ., δηλαδή από τον πυθμένα της μεγάλης Δ1 προς τον πυθμένα της μικρής Δ2 δεξαμενής που βρίσκεται λίγο πιο χαμηλά. Τα τοιχώματά τους είναι επιχρισμένα με υδραυλικό κονίαμα και φέρουν τις γνωστές εσοχές για την κάθοδο.

Η δεξαμενή Δ3 είναι λαξευμένη στο ανατολικό άκρο του οικοπέδου και σώζεται σε ύψος 1,94 μ. Υπάρχει και σ' αυτής τον πυθμένα, διαμ. 3,02 μ., κυκλική κοιλότητα, στο κέντρο με διάμετρο 0,57 μ. και βάθος 0,12 μ. Στο βόρειο τοίχωμα της δεξαμενής Δ3, με κατεύθυνση Β.-Ν. και κατάληξη μέσα σ' αυτήν, βρέθηκε λαξευμένος αγωγός, ίσως αψιδωτής τομής —το πάνω μέρος και η οροφή του ήταν κατεστραμμένα— με τοιχώματα καλυμμένα από καλά διατηρημένο υδραυλικό κονίαμα. Σε απόσταση 2,40 μ. από την κατάληξή του στη δεξαμενή Δ3 ο αγωγός είχε μονόλιθο κλείσιμο ύψ. 0,77 μ., με το οποίο χωρίστηκε, απομονώθηκε κάποτε η Δ3 δεξαμενή από άλλα κέντρα ύδρευσης. Σίγουρα η διαμόρφωση αυτή έγινε σε νεότερη εποχή. Με το μονόλιθο κλείσιμο απομονώθηκε η δεξαμενή. Όλα τα σημεία επαφής του μονόλιθου κλεισίματος με τις πλευρές του αγωγού σκεπάστηκαν με υδραυλικό κονίαμα κατά τρόπο ώστε να νομίζει καθένας ότι εκεί τερματίζει ο αγωγός.

Βρέθηκαν αρκετά όστρακα τα περισσότερα άβαφα και λίγα μελαμβαφή που ανήκουν στο τέλος του 4ου και στον 3ο αι. π.Χ. Μέσα στη δεξαμενή βρέθηκε μελαμβαφής αμφορέας χωρίς βάση, του τύπου δυτικής κλιτύς.

Οδός Βασ. Γεωργίου - Α. Ράλλη (οικόπεδο Ευαγγ. Φρονίμου)

Κατά τη διάρκεια της εκσκαφής στο οικόπεδο αποκαλύφθηκαν λαξευμένες στον υποκίτρινο παρόλιθο, δύο δεξαμενές που επικοινωνούσαν με αγωγό. Η δεξαμενή Δ1, στο νοτιοανατολικό άκρο του οικοπέδου, έχει διάμετρο στομίου 0,97 μ. στο βάθος που βρέθηκε η πάνω επιφάνειά του, η οποία όμως στην αρχική παλιά μορφή της θα έφτανε ως το κράσπεδο του πεζοδρομίου, όπως και η δεξαμενή Δ2, που βρέθηκε έξω από την οικοδομική γραμμή, στο πεζοδρόμιο της οδού Βασιλέως Γεωργίου. Το στόμιο της Δ2 έχει σχήμα παραλληλόγραμμο, διαστάσεις 0,97 × 1,70 μ. και στρογγυλεμένες τις γωνίες του. Και οι δύο φέρουν στα τοιχώματά τους υδραυλικό κονίαμα και εσοχές για την κάθοδο. Ο υπόγειος αγωγός που τις συνδέει είναι τομής αψιδωτής και έχει μήκος περίπου 6,75 μ. Τα μάζα μαζί με τα νερά που έφταναν μέχρι το επάνω τμήμα του δεν επέτρεψαν την παραπέρα έρευνα. Βρέθηκαν αρκετά όστρακα από μελαμβαφή και άβαφα αγγεία μέσα στις δύο δεξαμενές των ύστερων κλασικών χρόνων.

Οδός Βασ. Κωνσταντίνου 82 - Λεωσθένους (οικόπεδο ΧΕΝ Πειραιά)

Κατά την εκσκαφή του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν μια απιόσχημη δεξαμενή (Δ1) και ένα πηγάδι (Π1) λαξευμένα στον υποκίτρινο πωρόλιθο. Η δεξαμενή έχει διάμετρο στομίου 1 μ. που η πάνω επιφάνειά του βρέθηκε περίπου 1,25 μ. χαμηλότερα από το κράσπεδο του πεζοδρομίου της οδού Κωνσταντίνου. Διακρίνονταν εσοχές στα τοιχώματά της για την κάθοδο. Το πηγάδι, με διάμετρο στομίου 1 μ., βρέθηκε ακριβώς κάτω από τη βορειοανατολική μεσοτοιχία και η πάνω επιφάνεια του στομίου του ήταν 1,80 μ. κάτω από το κράσπεδο του πεζοδρομίου της οδού Βασιλέως Κωνσταντίνου. Άλλα στοιχεία δεν ήταν δυνατό να συγκεντρώσουμε, γιατί είχαν χρησιμοποιηθεί και τα δύο ως βόθροι.

Οδός Ηροδότου 47

Αποκαλύφθηκε τμήμα από αρχαίο λατομείο του επιφανειακού κλιμακωτού τύπου στο νοτιοδυτικό άκρο του οικοπέδου. Καθαρίστηκαν ρηχά αυλάκια και αρκετά λαξεύματα που δείχνουν τη συνέχεια του λατομείου κάτω από τη νότια όμορη οικοδομή και την οικοδομική γραμμή.

Οδός Ευεργετών 29-31-33 (οικόπεδο Η. Καραγιώργη - Α. Χοτζόγλου Α.Ε.)

Σε βάθος 1,28 μ. χαμηλότερα από το κράσπεδο του πεζοδρομίου, αποκαλύφθηκε λατομείο του επιφανειακού κλιμακωτού τύπου, που το μεγαλύτερο βάθος του φτάνει στο 1,97 μ. Στο νοτιοανατολικό άκρο του οικοπέδου, με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. βρέθηκε ο τοίχος Ι (·), σωζ. μήκ. 3,54, σωζ. ύψ. 0,41 και πλ. 0,32-0,57 μ. Ο τοίχος σώθηκε σε ένα δόμο από τρεις μεγάλους πωρόλιθους, που ήταν πολύ καλά αρμοσμένοι και δράζονταν πάνω στο σκληρό υποκίτρινο βράχο. Μικρές αδρές πέτρες έκλειναν πιθανότατα με μορφή τοίχου ή παραγεμίματος το κενό ανάμεσα στο μέτωπο του λατομείου και στο βορειοανατολικό άκρο του τοίχου ΤΙ. Βρέθηκαν λίγα όστρακα που χρονολογούνται από το τέλος του 5ου μέχρι και τον 3ο αι. π.Χ.

Οδός Βαλανείου 17-19 (οικόπεδο Κωνστ. Σκαγιά)

Κατά τη διάρκεια της εκσκαφής στο οικοπέδο βρέθηκε μια κωδωνόσχημη δεξαμενή λαξευμένη μέσα στο σκληρό γκριζόλευκο πωρόλιθο στο νοτιοδυτικό άκρο του οικοπέδου. Το στόμιό της είχε διάμετρο 0,95 μ. και η πάνω επιφάνειά του ήταν περίπου 2,12 μ. χαμηλότερα από το κράσπεδο του πεζοδρομίου. Στα τοιχώματα του στομίου της, είχαν λαξευτεί οι εσοχές για την κάθοδο. Η δεξαμενή είχε χρησιμοποιηθεί από τους νεότερους ως βόθρος.

Οδός Εμ. Στάη 3-5-7 (οικόπεδο Ι. και Ε. Συμεωνίδη Α.Ε.)

Με την πρόοδο των εκσκαφικών εργασιών στο οικοπέδο αυτό αποκαλύφθηκαν λαξευμένα μέσα στον γκριζόλευκο πωρόλιθο μια κωδωνόσχημη δεξαμενή (Δ1) και ένα πηγάδι (Π1). Το φρεατόσχημο στόμιο της δεξαμενής, διαμ. 0,72 μ., είναι πολύ κοντά στη βορειοδυτική μεσοτοιχία, αλλά χαμηλότερα, καθώς φαρδαίνει, προχωρεί και προς την όμορη οικοδομή και η διάμετρος του πυθμένα της γίνεται μήκ. 3,48 μ. Η δεξαμενή είναι επιχρισμένη με άριστα διατηρημένο υδραυλικό κονίαμα, έχει συνολικό βάθος 6,10, διαμ. 3,48 μ. και στα κατακόρυφα τοιχώματα (μήκ. 1,50 μ.), του φρεατόσχημου στομίου της, βρέθηκαν λαξευμένες τέσσερις από τις γνωστές εσοχές-σκαλιά. Στο βόρειο τοίχωμα της δεξαμενής έχει λαξευτεί αγωγός τομής αψιδωτής, που φέρνει το ίδιο επίχρισμα και ο πυθμένας του παρουσιάζει κλίση έντονη από Β. προς Ν. Η είσοδος του αγωγού αυτού έχει ύψος 1,45 μ. και το μεγαλύτερο πλάτος της στο κάτω μέρος είναι 0,92 μ. Το πηγάδι Π1 έχει διάμετρο στομίου 0,85 μ. και βρίσκεται στη γωνία που σχηματίζουν η βορειοανατολική με τη νοτιοανατολική μεσοτοιχία. Η θέση του δεν επέτρεψε τον καθαρισμό του.

Οδός Τομπάζη 29 (οικόπεδο Ζ. Φωκά, Δ. και Ι. Φωκά)

Στις εκσκαφικές εργασίες για την ανέγερση πολυκατοικίας στο παραπάνω οικοπέδο αποκαλύφθηκαν, λαξευμένα μέσα στον υποκίτρινο πωρόλιθο, μια δεξαμενή και ένα πηγάδι. Η δεξαμενή ήταν του γνωστού απιόσχημου τύπου με διάμετρο στομίου 0,97 μ. και με την πάνω επιφάνεια περίπου 1 μ. πάνω από το κράσπεδο του πεζοδρομίου. Βρέθηκε σχεδόν άδεια. Ήταν επιχρισμένη με υδραυλικό κονίαμα και το βάθος της υπολογίστηκε γύρω στα 5 μ. Η θέση της, ακριβώς κάτω από τη μεσοτοιχία του ακάλυπτου, δεν επέτρεψε την αποχλωμάτωσή της. Το πηγάδι αποκαλύφθηκε στο νοτιοδυτικό άκρο του οικοπέδου, είχε διάμετρο στομίου 0,86 μ. και στα τοιχώματά του υπήρχαν εσοχές για την κάθοδο. Είχε χρησιμοποιηθεί από τους νεότερους ως βόθρος.

Οδός Δεληγιώργη 138 (οικόπεδο Αντ. και Κ. Πρωτοψάλτη)

Κατά την διάρκεια της εκσκαφής του οικοπέδου αποκαλύφθηκε ακριβώς κάτω από τη βορειοανατολική μεσοτοιχία δεξαμενή κωδωνόσχημη, λαξευμένη στον υποκίτρινο πωρόλιθο, με την πάνω επιφάνεια του στομίου, διαμ. 0,92 μ., 2 μ. περίπου κάτω από το κράσπεδο του πεζοδρομίου. Ήταν επιχρισμένη με καλά διατηρημένο υδραυλικό κονίαμα και στα τοιχώματα του φρεατόσχημου στομίου της, μήκ. 1,40 μ., υπήρχαν λαξευμένες τρεις εσοχές-σκαλιά. Από τους μεταγενέστερους είχε χρησιμοποιηθεί ως βόθρος.

Οδός Καραϊσκού 175 (οικόπεδο Νικ. και Γ. Παρασκευοπούλου και Ελ. Ιωαννίδου)

Με την πρόοδο των εργασιών για την ανοικοδόμηση πολυκατοικίας στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκε πηγάδι, του οποίου το στόμιο είχε διάμετρο 0,80 μ., και η πάνω επιφάνειά του ήταν 2 μ. κάτω από το κράσπεδο του πεζοδρομίου. Βρέθηκε στο νότιο άκρο του οικοπέδου και από την πάνω επιφάνεια του στομίου του μέχρι βάθος 1,55 μ. ήταν κτιστό με μικρές πέτρες ενωμένες με συνδετική ύλη. Χαμηλότερα ήταν λαξευμένη στο σκληρό πωρόλιθο και είχε χρησιμοποιηθεί από τους νεότερους ως βόθρος.

Οδός Ομηρίδου 8 (οικόπεδο Α. Ξενάκη)

Στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα κτιρίων (Πίν. 21 α), συνέχεια πιθανότατα άλλων που βρέθηκαν το 1978-79 στο όμορο προς τα βόρεια (αριθ. 6 και 4 της οδού Ομηρίδου). Στο βορειοδυτικό άκρο του οικοπέδου και σε απόσταση σχεδόν 3,30 μ. από τη μεσοτοιχία του ακάλυπτου και 1,40 μ. από τη βόρεια μεσοτοιχία, αποκαλύφθηκε ο τοίχος Τ1 με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ. και σωζ. μήκ. 6,50, πλ. 0,50-0,65 και μεγ. σωζ. ύψ. 0,95 μ. Είναι χτισμένος με μεγάλες πωροπλίνθους ποικίλων διαστάσεων, που εναλλάσσονται με πέτρες μικρότερες ενωμένες με συνδετική ύλη. Πατεί πάνω στο βράχο —υπόλευκο πωρόλιθο— που παρουσιάζει έντονη κλίση προς την οικοδομική γραμμή. Κάθετος στο ανατολικό του άκρο είναι ο τοίχος Τ2, μήκ. 7,90 μ., που συνεχίζεται προς Β. ενώ στο νότιο άκρο σταματάει 1,50 μ. πριν από την μεσοτοιχία. Και αυτός πατεί πάνω στο βράχο με τη μεγάλη κλίση προς Α.-ΒΑ. και γι' αυτό το τμήμα του τοίχου αυτού προς τα Β. σώζει δύο δόμους, για να έχει ο τοίχος ίδιο ύψος με τον προς Ν.

Επειδή οι δυσκολίες σ' όλο το διάστημα της ανασκαφής ήταν τεράστιες, προσπαθήσαμε να περισώσουμε ό,τι μπορούσαμε χωρίς να ολοκληρώσουμε την ανασκαφή από φόβο κατολίσθησης του πεζοδρομίου και κυρίως της προς τα Β. μεσοτοιχίας. Αφού είχε αρχίσει η καινούρια οικοδομή, παρακολούθησαμε στο σκοτάδι του υπογείου την πορεία των αρχαίων προς Β. και καλύτερα τη συνέχεια ενός αυλακιού προς την οικοδομική γραμμή. Το αυλάκι αρχίζει από το μέσο περίπου του Τ2 όπου υπάρχει μικρό κενό, πλ. 0,23 μ. και συνεχίζεται προς Α., με κλίση προς την κατεύθυνση αυτή, σταματώντας 0,75 μ. πριν από την οικοδομική γραμμή. Το μήκος του αυλακιού, αν υπολογίσουμε και το κενό του τοίχου Τ2, είναι 6,10, το πλάτος του 0,25 και το βάθος 0,20 μ.

Οδός Εθνικής Αντιστάσεως-Ιπποδαμείας-Γούναρη (οικόπεδο του Αβρ. Παπαδόπουλου)

Στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτο-

νικά λείψανα κτιρίων, τρία πηγάδια και αγωγός για την ύδρευση. Τα σημαντικότερα ακίνητα ευρήματα (κτιριακά λείψανα) εντοπίζονται στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου. Με τους παράλληλους τοίχους Τ1, Τ2, Τ3, που έχουν κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ. και τους καθέτους στη βορειοδυτική πλευρά του Τ1 (Τ4, Τ5, Τ6 και Τ7) ορίζονται διάφοροι χώροι, μερικοί από τους οποίους συνεχίζονται κάτω από τη νοτιοδυτική μεσοτοιχία. Ο τοίχος Τ1, που συνεχίζεται κάτω από τη νοτιοδυτική όμορη οικοδομή, έχει μήκος 13,20, πλάτος 0,45-0,75 μ., σώζεται σε ύψος δύο δόμων (0,49 μ.) και βρέθηκε σε βάθος 0,48 μ. από την επιφάνεια του πεζοδρομίου της οδού Γούναρη. Εδράζεται πάνω στο βράχο και είναι κτισμένος από μεγάλες ορθογωνικές πωροπλίνθους με μικρότερες πέτρες κατά διαστήματα, που συνδέονται με πηλό. Με τον τοίχο Τ4, κάθετο στον προηγούμενο, ορίζεται ο χώρος Α που ανήκει κατά το μεγαλύτερο μέρος του στην όμορη νοτιοδυτική οικοδομή. Ο τοίχος Τ4 σώζεται σε μήκος 2,97, ύψος (ένας δόμος) 0,20 και πλάτος 0,70 μ. Και αυτός εδράζεται στο βράχο. Με τον άλλο Τ5, κάθετο στον Τ1, σχηματίζεται ο χώρος Β, που τον ορίζουν και οι τέσσερις τοίχοι του (Τ1, Τ4, Τ2 και Τ5) και που έχει εσωτερικές διαστάσεις 3 × 1,50 μ. περίπου. Οι διαστάσεις του τοίχου Τ5 είναι: μήκος 3,73, πλάτος 0,35-0,40 και σωζ. ύψος 0,34 μ. Ο τοίχος Τ6 σώζεται σε μήκος 3,40 μ., διακόπτεται επί 1 μ. μήκος και συνεχίζεται σε μήκος 1 μ. ακόμα, όπου γωνιάζει κάθετα με τον τοίχο Τ3. Το πλάτος του Τ6 είναι 0,35-0,47 μ. και το σωζόμενο ύψος του 0,54 μ. Οι τοίχοι Τ5 και Τ6, απέχουν μόνο 0,35-0,40 μ. μεταξύ τους και οι απέναντι όψεις τους είναι επιχρισμένες με κονίαμα. Το ίδιο κονίαμα που σκεπάζει τη βορειοανατολική όψη του τοίχου Τ5 συνεχίζεται χωρίς καμιά διακοπή σ' όλο το σωζόμενο μήκος της βορειοδυτικής όψης του τοίχου Τ2. Ιδιαίτερα αξιοσημείωτη είναι η κατασκευή του τοίχου αυτού (σωζ. ύψος 0,40-0,50, πλ. 0,75-0,85 και μήκος, όσο αποκαλύφθηκε, 6,95 μ.) που αποτελείται από δύο τμήματα: προς την πλευρά που υπάρχει το επίχρισμα έχουν χρησιμοποιηθεί πλάκες από πωρόλιθο, πάχ. 0,35 μ., ενώ στην πίσω, τη νοτιοανατολική πλευρά του, είναι χτισμένος από μικρές πέτρες ενωμένες με ισχυρή συνδετική ύλη, τοίχος (πλ. 0,40-0,50 μ.), που εφάπτεται τέλεια με τις πλάκες αυτές και αποκτά τελικά πάχος 0,75-0,80 μ. Συμπεραίνουμε πως ο στενός χώρος με το επίχρισμα, ανάμεσα στους τοίχους Τ5 και Τ6, πρέπει να είναι αυλάκι για τη ροή νερού (;) προς το χώρο Γ κατά την πρώτη φάση της χρήσης του. Ο χώρος Γ ορίζεται προς τα ΒΔ. με τον τοίχο Τ3, συνολ. σωζ. μήκ. 1,85-2,15 μ., πλ. 0,47-0,58 μ. και μεγ. σωζ. ύψ. 0,30 μ. Σε μια δεύτερη φάση θα πρέπει να ήταν ορατή η ενισχυμένη με πωροπλάκες και επιχρισμένη με κονίαμα βορειοδυτική πλευρά του τοίχου του χώρου αυτού, αν και αποκαλύφθηκαν στο νοτιοδυτικό άκρο του ίχνη από δάπεδο ψηλότερα

από τις πλάκες με το επίχρισμα. Σε πρώτη φάση πιθανώς υπήρχαν εδώ εργαστήρια κατεργασίας δέρματος και μέσα στο χώρο Γ απλώνονταν τα δέρματα σε δεξαμενή-στέρνα, την οποία τροφοδοτούσε με νερό το αυλάκι ανάμεσα στους τοίχους Τ5 και Τ6. Άλλωστε δύο εγκαταστάσεις χρονικά διαφορετικές μαρτυρούν και τα ίχνη από δάπεδα, που βρέθηκαν μέσα στο χώρο Β, στη νότια γωνία του. Το παλιότερο από μικρές ψηφίδες γκριζογάλανου χρώματος, πάχ. 0,05 μ., αποκαλύφθηκε σχεδόν 0,45 μ. πάνω από το βράχο που εδράζεται ο τοίχος Τ4. Το δάπεδο της νεότερης φάσης, από ψιλό χαλί και άμμο καλά πατημένα, είχε πάχος 0,02-0,04 μ.

Ανάμεσα στα δύο δάπεδα ο τοίχος Τ7, κάθετος στο βορειοανατολικό άκρο του Τ1, σώθηκε σε ύψος ενός δόμου με κομμάτι από δεύτερο δόμο πάνω στον ακραίο νοτιοανατολικό ογκόλιθο, έτσι ώστε το μεγαλύτερο σωζόμενο ύψος του να είναι 0,48 μ. Το πλάτος είναι περίπου 0,70 και το μήκος του 3,90-2,20 μ. (;) με ένα κενό 3,47 μ. Με τον τελευταίο τοίχο Τ7 ορίζεται και ένας άλλος στενόμακρος χώρος Δ, που μια διάστασή του (η απόσταση των Τ6-Τ7) είναι 7 μ. Η επέκτασή του τοίχου Τ3 προς τα ΒΑ. χρησίμευε ως βορειοδυτικός τοίχος του χώρου Δ ή ο τελευταίος ήταν ένας στενόμακρος διάδρομος που προχωρούσε κάτω από την οικοδομική γραμμή της οδού Εθνικής Αντιστάσεως.

Ο αγωγός βρέθηκε στο ανατολικό άκρο και ακολουθούσε την κλίση και την κατεύθυνση του βράχου από ΝΑ.-ΒΔ. Το πλάτος του ήταν σχεδόν 0,45 μ., το ύψος του 1 μ. και η τομή του σχεδόν αψιδωτή. Από τα τρία πηγάδια (Π1, διαμ. 0,80 μ., Π2, διαμ. 0,85 και Π3, διαμ. 1 μ.), συγκεντρώθηκαν αρκετά όστρακα που χρονολογούνται στον 4ο αι. π.Χ.

Οδός Διστόμου 9 (οικόπεδο Ελ. Κατσικάρου)

Στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν αρχαία λείψανα που ανήκουν σε διαφορετικές περιόδους. Στην πρώτη, παλιότερη φάση των εργασιών, ανήκει μεγάλο αρχαίο λατομείο του επιφανειακού κλιμακωτού τύπου, που συνεχιζόταν προς όλες τις κατευθύνσεις, καθώς και μια κωδωνόσχημη δεξαμενή. Παρά τις τροποποιήσεις που δέχτηκε η επιφάνεια του λατομείου από τις μεταγενέστερες επεμβάσεις, βρέθηκαν αρκετά ίχνη από αυλάκια και λαξεύματα, δείγματα των εργασιών λατομείας. Στην ίδια εποχή ανήκει λαξευμένη στον υποκίτρινο πωρόλιθο δεξαμενή (Δ1) με διάμετρο στομίου 1 μ. και με τοιχώματα επίχρισμένα με υδραυλικό κονίαμα. Το φρεατόσχημο στόμιό της κατεβαίνει κάθετα σε βάθος μέχρι 1,70 μ. και στη συνέχεια τα τοιχώματά της διευρύνονται μέχρι τον πυθμένα της. Στους ρωμαϊκούς χρόνους ο ίδιος χώρος χρησιμοποιήθηκε ως νεκροταφείο με λαξευτούς τάφους στον πωρόλιθο, με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Αποκαλύφθηκαν συνολικά είκοσι ένας τάφοι,

από τους οποίους οι τρεις (ΧΙΙΙ, ΧΙΥ, ΧΥ) και ίσως και ο ΧΥΙ κόβονται κάθετα από τη νοτιοδυτική μεσοτοιχία, που δείχνει πως το νεκροταφείο σίγουρα συνεχίζεται και στην όμορη νοτιοδυτική οικοδομή. Πιθανό να εκτείνεται και πέρα από τη μεσοτοιχία του ακάλυπτου, αν λάβουμε υπόψη τη θέση του τάφου ΧΧΙ. Οι διαστάσεις τους είναι ποικίλες: Ο μικρότερος, παιδικός τάφος (Υ), έχει διαστάσεις 0,43 × 0,65 μ. και ο μεγαλύτερος (τάφος ΧΥΙ) 0,70 × 3,89 μ. Το βάθος τους αρχίζει από 0,40 μ. και φθάνει μέχρι 0,80 μ. Σε μια τρίτη φάση, ίσως προσφάτως, ο ίδιος χώρος, δέχτηκε ακόμα μια τροποποίηση αποτέλεσμα της οποίας ήταν να καταστραφούν τμήματα από τους τάφους ΙΧ, ΧΥΙ, ΧΥΙΙ και ΧΧ.

Στη διαμόρφωση της τρίτης αυτής νεότερης φάσης οφείλεται η διάνοιξη των λακκοειδών κατασκευών Δ1, Δ2, Δ3, του αγωγού α, στο πίσω μέρος του οικοπέδου σε επαφή σχεδόν με τη μεσοτοιχία του ακάλυπτου, καθώς και των δύο αυλακιών (;) β και γ που, ξεκινώντας από την οικοδομική σχεδόν γραμμή πρώτα το αυλάκι β και στη συνέχεια το γ, καταλήγουν στον αγωγό α με παράλληλη σχεδόν κατεύθυνση με τη νοτιοανατολική μεσοτοιχία.

Βρέθηκαν επιτύμβιος κιονίσκος σπασμένος σε δύο κομμάτια από τον τάφο ΧΥΙΙ. Επιτύμβια στήλη από τον τάφο ΧΧΙ. Επιτύμβια επιγραφή από τον τάφο ΧΧΙ. Οι τάφοι όλοι ήταν άδειοι. Μέσα όμως στη δεξαμενή Δ1 και σε στρώμα βάθους 1,70-2,73 μ. κάτω από την επιφάνεια του στομίου της, βρέθηκαν πολλά κόκαλα και κρανία ανάμικτα με όστρακα και άλλα μικροαντικείμενα που χρονολογούνται στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Οδός Ηροδότου 23 (οικόπεδο Διον. Φραγκοπούλου)

Στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα κτιρίων, που οικοδομήθηκαν σε εξαντλημένο λατομείο, και μια δεξαμενή (Πίν. 21 β). Το αρχαίο λατομείο είναι του επιφανειακού κλιμακωτού τύπου με μέτωπο προς Β. και ΒΑ., όπου το κεντρικό λιμάνι του Πειραιά. Πάνω στα κλιμακωτά επίπεδα που δημιουργήσε η απομάκρυνση των πωροπλίνθων εδράζονται οι τοίχοι των κτιρίων. Σημαντικότεροι είναι οι τοίχοι Τ1 και Τ2 που συναντώνται κάθετα και σχηματίζουν την εσωτερική βορειοδυτική γωνία του χώρου Α που συνεχίζεται κάτω από τη νοτιοανατολική όμορη οικοδομή. Ο Τ1 έχει κατεύθυνση Α.-Δ., σωζ. ύψ. 1,05, πλ. 0,45-0,55 μ. και μήκ. 4 μ. Είναι χτισμένος από μεγάλες ορθογώνιες πωροπλίνθους με μερικά σφηνοειδή γεμίσματα ανάμεσα στους αρμούς και σώζεται σε ύψος ενός δόμου. Ο Τ2, με κατεύθυνση από Β.-Ν., έχει πλάτος 0,45-0,70, σωζ. ύψος 1,70 και σωζ. μήκος 3,50 μ. Είναι της ίδιας κατασκευής με τον Τ1 και συνεχιζόταν κάτω από την όμορη νοτιοανατολική οικοδομή. Μέσα στο

χώρο Α αποκαλύφθηκε μικρό κομμάτι από το δάπεδο με άμμο και ψιλό χαλίκι καλά πατημένο, πάχ. 0,05-0,04 μ. Σώθηκαν τα χαμηλότερα τμήματα τοίχων με ξερολιθιά τόσο κατεστραμμένα που είναι αδύνατο να προσδιοριστούν με βεβαιότητα οι χώροι που σχηματίζαν.

Αξιολογη είναι η κωδωνόσχημη δεξαμενή Δ1 λαξευμένη στον πωρόλιθο και επιχρισμένη με υδραυλικό κονίαμα. Το ανώτερο φρεατόσχημο τμήμα της, διαμ. 0,70 μ., έφτανε σε βάθος 2 μ., ενώ χαμηλότερα πλάταινε μέχρι τον πυθμένα. Έφερε τρεις εσοχές για την κάθοδο. Στην πάνω εξωτερική επιφάνειά της βρέθηκε ωραία δουλεμένο μονολιθικό στόμιο παραλληλόγραμμο διαστ. 1,20 × 0,95, ύψ. 0,35 μ. και λαξευμένο άνοιγμα, διαμ. 0,40 μ. Από τη μικρή τρύπα στο νοτιοανατολικό άκρο του, ό,τι αντικείμενο περνούσε, έπεφτε ακριβώς στο κέντρο της δεξαμενής.

Βρέθηκαν λίγα όστρακα, άβαφα και μελαμβαφή του 4ου αι. π.Χ.

Οδός Φραγκιαδών 50 - Λέκκα (οικόπεδο Αντ. Παράβαλου - Ειρ. Γιαννούλη)

Στο παραπάνω οικόπεδο βρέθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα κτιρίων που είχαν χτιστεί πάνω σε εξαντλημένο λατομείο του επιφανειακού τύπου, καθώς και μια δεξαμενή και δύο πηγάδια (Πίν. 22 α). Πρέπει να αναφέρουμε και το όρυγμα (δεξαμενή-αποθήκη;) Δ2 που ανήκει στην παλιότερη φάση. Στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου δε βρέθηκε τίποτα εξαιτίας της καταστροφής τους από το χτίσιμο των νεότερων σπιτιών, που θεμελιώθηκαν πολύ χαμηλά, σύμφωνα με τις υψομετρικές διαφορές και τη φυσική κλίση του εδάφους στην κατεύθυνση αυτή. Στη δυτική γωνία του οικοπέδου διατηρούνται έντονα τα ίχνη του αρχαίου λατομείου που συνεχίζεται κάτω από την οδό αυτή και κάτω από τη βορειοδυτική μεσοτοιχία, με την πάνω επιφάνειά του 1,50 μ. κάτω από το κράσπεδο του πεζοδρομίου της οδού Λέκκα.

Από τις πωροπλίνθους που σχηματίζουν τα ρηγά και βαθύτερα αυλάκια, πλ. 0,08-0,15 μ., άλλες απομακρύνθηκαν, ενώ μερικές παραμένουν ενωμένες με το συμπαγή βράχο. Τα λείψανα τοίχων (θεμέλια οι περισσότεροι), που εδράζονται όλοι σχεδόν πάνω στο βράχο του λατομείου και που διατηρήθηκαν σε πολύ χαμηλό ύψος σχηματίζουν πέντε ή έξι χώρους.

Ο χώρος Α, κεντρικός και σημαντικότερος, διασώζει μεγάλο μέρος από το ψηφιδωτό δάπεδό του, από θαλάσσια πλατιά χαλίκια, τοποθετημένα με τη στενή πλευρά τους μέσα στο νωπό κονίαμα. Πάνω στα χαλίκια υπήρχαν ίχνη από κόκκινο και γαλάζιο χρώμα, χωρίς να αποδίδεται μια σαφής χρωματική σύνθεση, τουλάχιστον σήμερα. Στο σύνολό τους σχημάτιζαν πιθανότατα γεωμετρικά σχήματα, δηλαδή τέσσερα ισοσκελή τρί-

γωνα, που οι κορυφές τους έσμιγαν στο κέντρο του δωματίου. Ζώνη από το ίδιο ψηφιδωτό δάπεδο ίσως να περιέκλειε ολόκληρο το τετράγωνο που σχημάτιζαν τα τρίγωνα, αλλά τμήματά της σώθηκαν μόνο στις δύο απέναντι πλευρές, τη βορειοανατολική και τη νοτιοδυτική. Το ψηφιδωτό δάπεδο συμπληρώνονταν ολόγυρα μέχρι τις παρυφές των τοίχων του δωματίου, με λεπτή ταινία από απλό κονίαμα από ψιλό χαλίκι και άμμο. Οι εσωτερικές διαστάσεις του χώρου είναι 4,40 × 4,15 μ. Σ' όλο του το μήκος σώζεται ο τοίχος Α1, πλ. 0,40, ύψ. 0,63 μ. και μήκ. 5,30 μ., ενώ οι άλλοι τρεις, της ίδιας σχεδόν κατασκευής, σώζονται κατά μικρά ή μεγαλύτερα τμήματα. Στα ΒΔ. του χώρου Α σχηματίζεται ο χώρος Β που τον ορίζουν ο τοίχος Α1 και κάθετοι στη βορειοδυτική του όψη οι τοίχοι Β2 και Β4. Ο τέταρτος τοίχος (Β3) ίσως βρίσκεται κάτω από τη βορειοδυτική μεσοτοιχία. Ο τοίχος Β2, σωζ. μήκ. 1,80, πλ. 0,60, σωζ. ύψ. 0,42 μ., εδράζεται πάνω στο βράχο του λατομείου κατά το μεγαλύτερο τμήμα του. Ο τοίχος Β4 έχει σωζ. μήκος 4,80 μ., μέσο πλάτος 0,57 και σωζ. ύψος 0,72 μ. Εδράζεται πάνω στο βράχο και σχηματίζεται από τέσσερις πώρινους ογκολίθους με λεία και αρμοσμένη καλά τη βορειοανατολική όψη του, ενώ η άλλη, μέσα στο χώρο Β όψη, είναι ανώμαλη και συμπληρωμένη με μικρές πέτρες. Οι τρεις από τους ογκολίθους αυτούς φαίνεται πως είναι υλικό σε δεύτερη χρήση. Ο τέταρτος βορειοδυτικός ογκολίθος συνεχίζεται κάτω από την όμορη οικοδομή. Με την επέκταση του τοίχου Α1 προς ΒΑ. και με τον κάθετο σ' αυτόν τοίχο Β4 δημιουργείται η εσωτερική, νότια γωνία του χώρου Γ. Στα ΝΑ. του χώρου Γ σχηματίζεται ο χώρος Δ, που στο νοτιοανατολικό του άκρο βρέθηκε λαξευμένο το πηγάδι Π1, διαμ. 0,82 μ., με μονολιθικό πώρινο στόμιο πολύ κατεστραμμένο. Το πηγάδι Π1 ήταν γεμάτο με μπάζα τα οποία αφαιρέσαμε μέχρι βάθος 1,50 μ. Στα τοιχώματά του βρέθηκαν εσοχές-σκαλιά για την κάθοδο. Δεν γνωρίζουμε αν οι ογκολίθοι που βρέθηκαν στα ΝΑ. του Π1 αποτελούν το προς την κατεύθυνση αυτή όριο του χώρου Δ, γιατί δε φαίνεται να σχηματίζουν τοίχο. Πρόκειται για τρεις μεγάλες πώρινες πλάκες και μια σπασμένη, διαστ. 0,07 × 0,30 μ., που πιθανώς αποτελούσαν πλακόστρωτο για την πρόσβαση στο πηγάδι. Η άποψη αυτή ενισχύεται και από το ότι βρέθηκε τμήμα από επίχρισμα (δάπεδο;) από ψιλό χαλίκι και άμμο πάνω στην τελευταία προς τη βορειοανατολική μεσοτοιχία. Στα ΝΔ. των χώρων Α και Β σχηματίζεται ένα στενόμακρο διαμέρισμα που το χαρακτηρίζουμε σαν χώρο Ε και που περιορίζεται στα ΝΔ. από τον τοίχο ΤΑ που βρέθηκε κατά μήκος της οικοδομικής γραμμής της οδού Λέκκα και είναι χτισμένος από μεγάλες πωροπλίνθους διαφόρων διαστάσεων, ενώ μικρά κενά ανάμεσά τους κλείνουν πέτρες σαν σφήνες χωρίς συνδετική ύλη. Εδράζεται πάνω στο εξαντλημένο λατομείο και το σωζόμενο μήκος του είναι 1,35 μ. Προς το νότιο άκρο του βρέθηκε λαξευμένο

άλλο πηγάδι (Π2). Το στόμιό του είναι μονολιθικό, πώρινο, έχει διάμετρο 0,75 μ. και η πάνω επιφάνειά του βρέθηκε 2,27 μ. χαμηλότερα από το κράσπεδο του πεζοδρομίου της οδού Λέκκα. Στα ΒΔ. του πηγαδιού Π2 είχε λαξευτεί η απιόσχημη δεξαμενή Δ1 με διάμετρο στομίου 1,05 μ. Φέρνει ίχνη από υδραυλικό κονίαμα στο εσωτερικό της, αλλά χρησιμοποιήθηκε στη νεότερη εποχή ως βόθρος. Πιθανότατα χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά όταν ακόμα λειτουργούσε το λατομείο. Αργότερα, όταν χτίστηκαν οι κατοικίες απόχτησε και η δεξαμενή το χτιστό ανώτερο τμήμα της, ύψ. 0,57 μ., πάνω στο οποίο τελικά τοποθετήθηκε το πώρινο μονολιθικό στόμιό της, που κομμάτια του βρέθηκαν στην αρχική τους θέση.

Στη δυτική γωνία του χώρου Ε σώθηκαν ίχνη από πλακόστρωτο δάπεδο που περιβάλλεται με λεπτή ταϊνία από απλό κονίαμα, πλ. 0,10-0,15 μ. Ίχνη από δάπεδο, με ψηφίδες αυτή τη φορά, σώθηκαν στα ΒΑ. της δεξαμενής Δ1, στην εξωτερική γωνία του χώρου Α και 0,78 μ. χαμηλότερα από το προηγούμενο δάπεδο. Αμέσως ΒΔ. του πηγαδιού Π2 σώθηκαν τρεις σπασμένες πωρόπλινθοι, με την πάνω επιφάνειά τους επιχρισμένη με υδραυλικό κονίαμα. Το κονίαμα της πωροπλίνθου που βρισκόταν βαθύτερα συνεχίζεται και στην πλάγια όψη, προς τα ΝΑ., ενώ των δύο άλλων συνεχιζόταν και προς τα πάνω, όπως οι κάθετες πλευρές μιας σκάλας. Η επιφάνεια με το κονίαμα στις δύο τελευταίες πλάκες βρίσκεται 0,54 μ. περίπου χαμηλότερα από το πλακόστρωτο δάπεδο της γωνίας του χώρου Ε, ενώ η επιφάνεια της πρώτης πλάκας, βρίσκεται στο αυτό σχεδόν ύψος με το ψηφιδωτό δάπεδο της εξωτερικής γωνίας του χώρου Α. Από τα στοιχεία που έχουμε, συμπεραίνουμε ότι ίσως πρόκειται για διαφορετικά δωμάτια Εα και Εβ οπότε ο τοίχος Α1 θα συνεχιζόταν μέχρι τον τοίχο Τα και ίσως να υπήρχε πόρτα (:) στη νοτιοδυτική απόληξη του τοίχου Α1 και με κλίμακα από τις επιχρισμένες πωροπλίνθους να γινόταν η πρόσβαση και επικοινωνία των χώρων Εα και Εβ. Ίσως ο χώρος Εβ να ήταν η αυλή του σπιτιού, οπότε ο τοίχος Τα θα ήταν αναλημματικός. Κάτω ακριβώς από τη γωνία των τοίχων Α3 και Α4 του χώρου Α βρέθηκε λαξευμένη δεξαμενή Δ2 με στόμιο ωσειδές σχεδόν και με μεγαλύτερη διάμετρο 1,13 μ. Το σχήμα της εσωτερικά ήταν ακανόνιστο με διαβρώσεις και σχισμή σε βάθος 1,50 μ., όπου σταματήσαμε το καθαρίσμα γιατί συναντήσαμε το βράχο. Μέσα στη δεξαμενή Δ2 βρέθηκαν όστρακα από αγγεία του 5ου αι., όπως τμήμα από το χείλος ερυθρόμορφου κρατήρα, πέντε συγκολλημένοι μελαμβαφείς σκύφοι, κομμάτια από χυτροειδή φιαλίδια και κομμάτια από τρεις λύχνους με πολύ ευρύ τμήμα.

Τα λείψανα των κτισμάτων ανήκουν στους ελληνιστικούς χρόνους.

Οδός Κολοκοτρώνη 118

Την καταστροφή από το Σύλλα (86 π.Χ.) — πράξη εκδίκησης αλλά και αναγνώρισης της σημασίας του λιμανιού για την ανεξαρτησία και την πολιτική δύναμη της Αθήνας — ακολούθησε σύντομα η παρακμή του Πειραιά. Στα τέλη του Ιου αι. π.Χ. ο Στράβων περιγράφει την πόλη συρρικνωμένη γύρω από τα λιμάνια *εις όλιγην κατοικίαν τήν περι τούς λιμένας και τὸ ἱερόν τοῦ Διὸς τοῦ Σωτήρος*, εικόνα που επιβεβαιώνει η αρχαιολογική έρευνα των τελευταίων ετών.

Ένα ενδιαφέρον στοιχείο της τοπογραφίας της πόλης κατά την ύστερη αρχαιότητα και κατά πάσα πιθανότητα ένα από τα πιο σημαντικά νέα κτίρια, τόσο λίγα άλλωστε, που θα κοσμούσαν το λιμάνι κατά την περίοδο αυτή, αποκαλύφθηκε στην ανασκαφή που έγινε με αφορμή την εκσκαφή των θεμελίων του μεγάρου γραφείων της ναυτιλιακής εταιρείας Eletson Real Estate Inc. στην οδό Κολοκοτρώνη 118, κάτω από τον κήπο της Τερψιθέας.

Οι μεγάλες επιχώσεις (περίπου 4,50 μ. έως το αρχαίο δάπεδο χρήσης) που επέτρεψαν τη διατήρηση του κτιρίου κάτω από τις νεότερες θεμελιώσεις, δημιούργησαν με τη σειρά τους, στην πορεία της ανασκαφής, τεράστια προβλήματα ασφάλειας για τις γειτονικές οικοδομές, κυρίως για τη Ράλλειο Παιδαγωγική Ακαδημία, και έκαναν αναγκαία τη διενέργεια της ανασκαφής σε δύο στάδια. Έτσι οι εργασίες που έγιναν με τη βοήθεια και δαπάνες της ιδιοκτήτριας εταιρείας διήρκεσαν, με διακοπές, από το Σεπτέμβριο 1980 έως τον Ιούλιο 1981.

Η ανασκαφή έφερε σε φως τα εντυπωσιακά σε όγκο (οι τοίχοι σώζονται σε ύψος πάνω από 2,50 μ.) ερείπια ενός *caldarium* (αίθουσα θερμών λουτρών), του κυριότερου δηλαδή και πιο αντιπροσωπευτικού διαμερίσματος των (δημόσιων) ρωμαϊκών θερμών, καθώς και τους βοηθητικούς χώρους του βαλανείου (Σχέδ. 1). Η προδιαγραμμένη κανονική σειρά — συνήθως με αξονική διάταξη — των χώρων των ρωμαϊκών λουτρών, που οδηγεί το λουόμενο από τα αποδυτήρια στο *caldarium* (από τους κρύους δηλαδή χώρους στους θερμούς), μέσα από μια σειρά μέτρια θερμαινόμενων αιθουσών (*terpidaria*) επιτρέπει την υπόθεση ότι οι εγκαταστάσεις των θερμών συνεχίζονταν προς Β. (σε κατεύθυνση λοξή προς το σημερινό ρυμοτομικό σχέδιο) στην οδό Νοταρά έως τη διασταύρωσή της με την οδό 11ης Μεραρχίας. Η διάταξη αυτή συμφωνεί και με τις γνωστές από τις φιλολογικές πηγές (όπως το ρωμαίο αρχιτέκτονα Βιτρούβιο και το Λουκιανό) προδιαγραφές για το νότιο-δυτικό προσανατολισμό των αιθουσών των θερμών λουτρών με σκοπό την προστασία τους από τους βόρειους ανέμους.

Σύγχρονα και παρόμοιας κατασκευής ερείπια που είχαν αποκαλυφθεί παλιότερα στην οδό Νοταρά ανήκουν πιθανόν σε δεύτερη — παράλληλη σειρά λουτρικών εγ-

καταστάσεων (π.χ. γυναικείο βαλανείο) ή τους συνήθως συνοδεύοντες τα λουτρά χώρους αθλήσεως (παλαιστρα κτλ.).

Συγκριτικά στοιχεία από ανασκαφές εγκαταστάσεων παρόμοιου τύπου και πληροφορίες αρχαίων συγγραφέων, κατά κύριο λόγο του αρχιτέκτονα της εποχής του Αυγούστου, Βιτρούβιου, επιτρέπουν τη συμπλήρωση της ανασκαφικής εικόνας και την αναπαράσταση — με κάποιο βαθμό ακρίβειας — της μορφής των χώρων του βαλανείου της οδού Κολοκοτρώνη 118.

Πρόκειται για μια ορθογώνια αίθουσα, διαστ. 8×12 μ. περίπου, με τρεις δεξαμενές (κολυμπήθρες ή «εμβατές») συμμετρικά διαταγμένες σε εσοχή στο μέσο των τριών, απέναντι στην είσοδο, πλευρών της. Το μέγεθος των δεξαμενών είναι σύμμετρο προς το μήκος των αντιστοιχών τοίχων: οι των μακρών πλευρών έχουν διαστάσεις 2,30 × 7,50, ή της στενής πλευράς είναι λίγο μικρότερη, διαστ. 2×6,50 μ.

Αίθουσα και δεξαμενές θερμαίνονταν με υπόκαυση, με παροχή δηλαδή του θερμού αέρα και των αερίων της καύσεως τριών φούρνων (που αντιστοιχούν στις δεξαμενές) στο ύψ. 0,80 μ., υπόγειο κάτω από το δάπεδο που στηρίζουν χτιστοί κιονίσκοι (σώζονται στη νοτιοανατολική γωνία της αίθουσας), ή πεσσίσκοι (στην κεντρική δεξαμενή). Δε διαπιστώθηκε σύστημα θέρμανσης των τοίχων. Η μόνωση που παρείχαν οι χοντροί τοίχοι μετέβαλλε, με την παγίδευση της θερμότητας, ολόκληρη την αίθουσα σε ένα τεράστιο φούρνο. Η άμεση — δι' ακτινοβολίας — θέρμανση εξασφάλιζε μια ομοιόμορφη (χωρίς ρεύματα) ανακύκλωση του αέρα, ευχάριστη ζέστη, ενώ την απαραίτητη υγρασία διατηρούσαν σταθερή οι υδρατμοί από τις κολυμπήθρες, τους λουτήρες και τα νερά που χύνονταν στο δάπεδο.

Το εξαιρετικά μεγάλο πάχος των τοίχων (1,50 μ.), με ιδιαίτερη ενίσχυση στις γωνίες (η συνοχή των οποίων αυξάνεται με σιδερένιους συνδέσμους), ήταν απαραίτητο για τη στήριξη της μεγαλόπρεπης θολωτής — με τη μορφή σταυροβολίου — στέγης, που θα έφτανε, σε αναλογία με τις διαστάσεις της αίθουσας — όπως στα λουτρά του Ιππία που εγκωμιάζει ο Λουκιανός — σε ύψος 8 μ. περίπου. Χαμηλότερη, ώστε να αφήνει χώρο για τους φεγγίτες της κεντρικής αίθουσας, η θολωτή οροφή των δεξαμενών αποτελούσε την προέκταση των θόλων του σταυροβολίου.

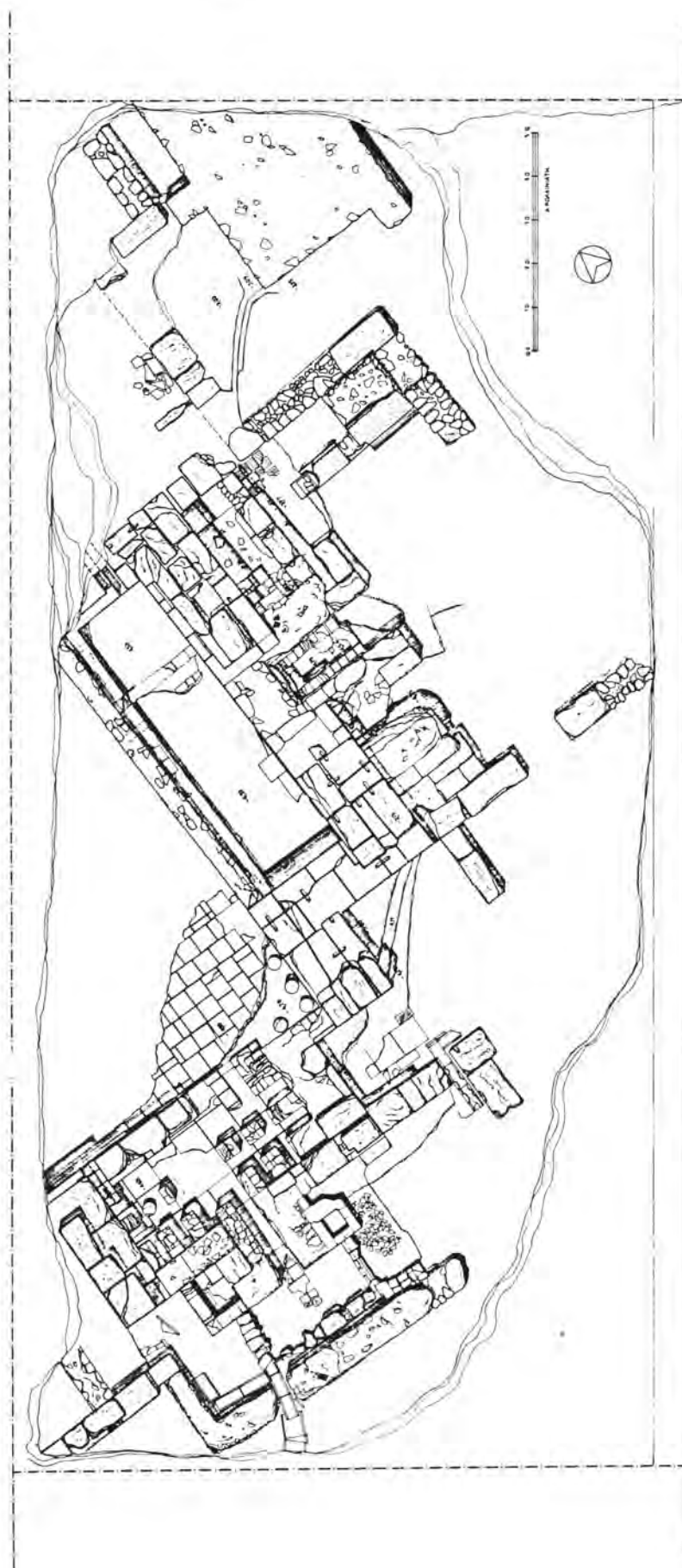
Λιτή, αυστηρή σχεδόν, όπως ταιριάζει σ' αυτούς τους λειτουργικούς χώρους και στην εποχή, είναι η μορφή της αίθουσας του caldarium: λείπουν εντελώς τα διακοσμητικά αρχιτεκτονικά στοιχεία (κίονες, γείσα κτλ.) και ο πλαστικός διάκοσμος, ενώ ίχνη ορθομαρμάρωσης διαπιστώθηκαν μόνο στην ανατολική, μεταγενέστερα διασκευασμένη δεξαμενή. Η αυστηρά στερεομετρική εντύπωση προσδιορίζεται από τον ψηλό ορθογώνιο κεντρικό χώρο και τις εσοχές των δεξαμενών με τα

τοξωτά ανοίγματα και τα μεγάλα παράθυρα στο βάθος. Κάποια ένδειξη για τις τεράστιες αυτές «τζαμαρίες» που, όπως γνωρίζουμε από το Σενέκα, το Λουκιανό, κ.ά., άφηναν το φως του ήλιου να πλημμυρίζει τις αίθουσες των θερμών λουτρών, σώζεται πιθανόν στο μεγάλο κλεισμένο μεταγενέστερα άνοιγμα του ανατολικού τοίχου της αίθουσας, πίσω από τη δεξαμενή.

Την αίθουσα περιβάλλει εξωτερικά, ο περιφραγμένος χώρος των εγκαταστάσεων θέρμανσης και αποχέτευσης. Εκεί βρίσκονται και οι αποθήκες και οι άλλες βοηθητικές εγκαταστάσεις. Έτσι, στη μέση κάθε πλευράς διακρίνεται, ως είδος πλινθόχτιστου διαδρόμου που οδηγεί μέσα από πυλίδα στο εσωτερικό του υποκαύστου, το praefurnium (προπνίγειον). Το σχετικά μικρό μήκος του (3,50 μ. στην ανατολική και 2 μ. στη νότια πλευρά) δηλώνει πιθανότατα την — κατά τη δεύτερη τουλάχιστον περίοδο του βαλανείου — χρήση ξυλανθράκων αντί της συνηθέστερης ξυλείας. Το praefurnium της ανατολικής πλευράς πλαισιώνεται από δύο — μισοκατεστραμμένους από νεότερες επεμβάσεις — αποθηκευτικούς χώρους, από τους οποίους ο νότιος διατηρεί ίχνη της θολωτής οροφής. Δεξιά και αριστερά από το praefurnium της νότιας πλευράς διακρίνονται, σε πολύ καλή μάλιστα κατάσταση διατήρησης, δύο αποχέτευτικοί αγωγοί με φρεάτια για την υπερχειλίση της νότιας, προφανώς διπλής δεξαμενής. Η τροφοδοσία των λουτρών με τις απαραίτητες μεγάλες ποσότητες ύδατος, προβληματική σε παλιότερες εποχές, όταν ο Πειραιάς υδρευόταν αποκλειστικά με στέρνες, είναι τώρα δυνατή χάρη στο ρωμαϊκό υδραγωγείο, ίχνη του οποίου έχουν διαπιστωθεί κατά μήκος της οδού Βασ. Κωνσταντίνου.

Η κατεύθυνση του κτιρίου, που αποκλίνει αισθητά από την αρχαία οικοδομική γραμμή, και ο τρόπος κατασκευής του με ευρύτατη χρήση του παλιότερου οικοδομικού υλικού, αρχιτεκτονικών μελών (τρίγλυφο), ακόμα και ρωμαϊκών γλυπτών (όπως ένα θραύσμα διονυσιακής σαρκοφάγου του τέλους του 2ου αι. μ.Χ.), καθώς και τα ελάχιστα ευρήματα: τεμάχια αγγείων και αρκετά, δυστυχώς τελείως διαβρωμένα, νομίσματα, χρονολογούν την ίδρυση του βαλανείου στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους, και πάντως όχι προ του 4ου αι. μ.Χ.

Μετά από περίοδο εγκατάλειψης και ερείπωσης, παρατηρούμε κατά τον 5ο αι. μ.Χ. (χρονολόγηση που δίνεται από τα λυχνάρια και τα γυάλινα σκεύη που βρέθηκαν πάνω στο τελευταίο δάπεδο του λουτρού), εκτεταμένες επισκευές και χαρακτηριστικές μεταρρυθμίσεις των χώρων: ανακατασκευάζεται το υπόκαυστο του caldarium και φράζεται το ανατολικό praefurnium. Η αντίστοιχη δεξαμενή μετατρέπεται, με την κατάργηση του υπόκαυστου, σε βαθιά (1,65 μ. από το δάπεδο του λουτρού) κολυμπήθρα ψυχρού νερού, όπου κατεβαίνουν με σκαλοπάτια (σώζονται τα δύο τελευταία), ενώ στο

Κ Ο Λ Ο Κ Ο Τ Ρ Ω Ν Η 118

βόρειο άκρο της χωρίζεται τετράγωνος σχεδόν (διαστ. $2,30 \times 2$ μ.) χώρος με κρουνό και χωριστή αποχέτευση. Δεν αποκλείεται η ρύθμιση αυτή, όπως και η σύγχρονη διαίρεση και της νότιας δεξαμενής (που τεκμηριώνεται με το διπλό σύστημα υπερχειλίσης), να οφείλεται στην αλλαγή των ηθών, που χαρακτηρίζει την επικράτηση του χριστιανισμού (βλ. BCH 9 (1955), σ. 135).

Σύμβολα του ρωμαϊκού πολιτισμού και ενός τρόπου ζωής θεμελιωμένου στην ελληνική ανθρωποκεντρική παράδοση τα μεγάλα λουτρά (οι θέρμες) και μαζί μ' αυτά και το βαλανείο του Πειραιά, εγκαταλείπονται την εποχή αυτή, μεταξύ 5ου και 6ου αι. μ.Χ.

Τη νέα εποχή δηλώνει η σύγχρονη ίδρυση σε μικρή απόσταση — περί τα 300 μ. — από το βαλανείο μας της πρώτης βασιλικής, του τελευταίου ίσως δημόσιου κτιρίου της πόλης.

Γ. ΣΤΑΓΙΝΧΑΟΥΕΡ

Γλυφάδα

Οδός Κύπρου

Σε σκάμμα του ΟΑΠ και σε βάθος 0,20 μ. από το οδόστρωμα, αποκαλύφθηκε τμήμα κυκλικού κτίσματος, το οποίο προχωρούσε στο άσκαφτο προς Β. Είχε εσωτερική διάμετρο 2,50 μ., εδραζόταν στο βράχο και ο τοίχος του, πλάχ. 0,90 και ύψ. 0,60-0,80 μ., ήταν χτισμένος από αργούς λίθους.

Στην επίχωσή του βρέθηκαν πολλά θραύσματα αγγείων οικιακής χρήσης (αμφορέων, λεκανών, χυτροειδών, πιθαριών κ.ά.) τα οποία τοποθετούνται κυρίως στους κλασικούς χρόνους. Ανάμεσά τους εντοπίστηκαν και λίγα ρωμαϊκά όστρακα. Τα στοιχεία που προήλθαν από την ανασκαφική έρευνα δεν είναι επαρκή για τον προσδιορισμό της χρήσης του κτίσματος.

Οδός Θεμιστοκλέους (οικόπεδο Μαγκανάρα)

Κάτω από τα θεμέλια σύγχρονης κατοικίας στο παραπάνω οικόπεδο, αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίας οδού των κλασικών χρόνων, με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. (Σχ έδ. 2). Η οδός ανασκάφηκε σε μήκος 29,15 μ. Στα ΒΔ., τα ίχνη της χάνονταν στη σύγχρονη οδό Θεμιστοκλέους, της οποίας το αδιαμόρφωτο πεζοδρόμιο ανασκάψαμε και ΝΑ., στο σπίτι που είναι χτισμένο νότια της ιδιοκτησίας Μαγκανάρα. Οι τοίχοι εγκιβωτισμού της οδού, βόρεια και νότια, ήταν χτισμένοι με αργούς λίθους, των οποίων η δομή και τα τμήματα διαφοροποιούνταν. Το πλάτος της κυμαίνονταν από 3 έως 3,30 μ. Το οδόστρωμα αποτελούσε ο βράχος, επάνω στον οποίο ήταν εμφανείς κατά τόπους οι αυλακώσεις από τους τροχούς των αμαξών. Η απόσταση μεταξύ τους 1 έως 1,60 μ. Στο νοτιο-

ανατολικό τμήμα του δρόμου, όπου ο βράχος δεν ήταν συμπαγής αλλά λατυποπαγής και εύθρυπτος και σε χαμηλότερο επίπεδο, στη θέση των αυλακώσεων βρέθηκαν ίχνη επίστρωσης με ασβεστοκονίαμα. Στο τμήμα του δρόμου που διαπιστώθηκαν οι αυλακώσεις των τροχών, εντοπίστηκαν δύο εγκοπές στο βράχο, οι οποίες κατέληγαν σε δύο βυθίσματα που σχημάτιζαν γούρνες. Φαίνεται πως προορισμός τους ήταν να συγκεντρώνουν τα βρόχινα νερά.

Βορειοδυτικά του αρχαίου δρόμου, αποκαλύφθηκε τμήμα κατοικίας με τρεις χώρους Α, Β, Γ, που είχε πρόσοψη στη βόρεια πλευρά του δρόμου και η συνέχειά της αναπτυσσόταν στην όμορη προς Β. ιδιοκτησία και στην οδό Θεμιστοκλέους. Στο χώρο Α, διαστ. $4,90 \times 3,60$ μ., διαπιστώθηκε πλακόστρωτο δάπεδο με θραύσματα αγγείων οικιακής χρήσης. Στο χώρο Β, σωζ. διαστ. $3,50 \times 3$ μ., αποκαλύφθηκε τμήμα λιθόστρωτου από ακατέργαστες πέτρες όρθια μπηγμένες στο χώμα. Σε τομή που έγινε σε βάθος στο χώρο, κοντά στον Τ4, βρέθηκαν δύο μικρές πλάκες από την επένδυση του τοίχου καθώς και μικρά ευρήματα, ανάμεσα στα οποία σιδερένιο μαχαίρι, αγνύθα, μολύβδιнос συνδετήρας και μάζα μολύβδου.

Ο χώρος Γ, σωζ. διαστ. 3×2 μ., φαίνεται πως αρχικά είχε πρόσβαση στο δρόμο με κατώφλι, μήκ. 0,92 μ., που σε δεύτερη φάση χτίστηκε. Στην προέκταση του τοίχου με το κατώφλι και ύστερα από μικρή διακοπή, που οφείλεται σε σύγχρονη επέμβαση στην εξωτερική πλευρά του, βρέθηκε χτισμένος λίθινος όρος, τοποθετημένος με την επιγραφή στην ελεύθερη πλευρά για να φαίνεται. Οι διαστάσεις της πέτρας του, η οποία είναι κροκαλοπαγής και εντελώς ακατέργαστη, είναι $0,80 \times 0,60 \times 0,27$ μ. Στο πάνω μέρος, σώζεται μέρος επιγραφής την οποία συμπληρώσαμε ως εξής:

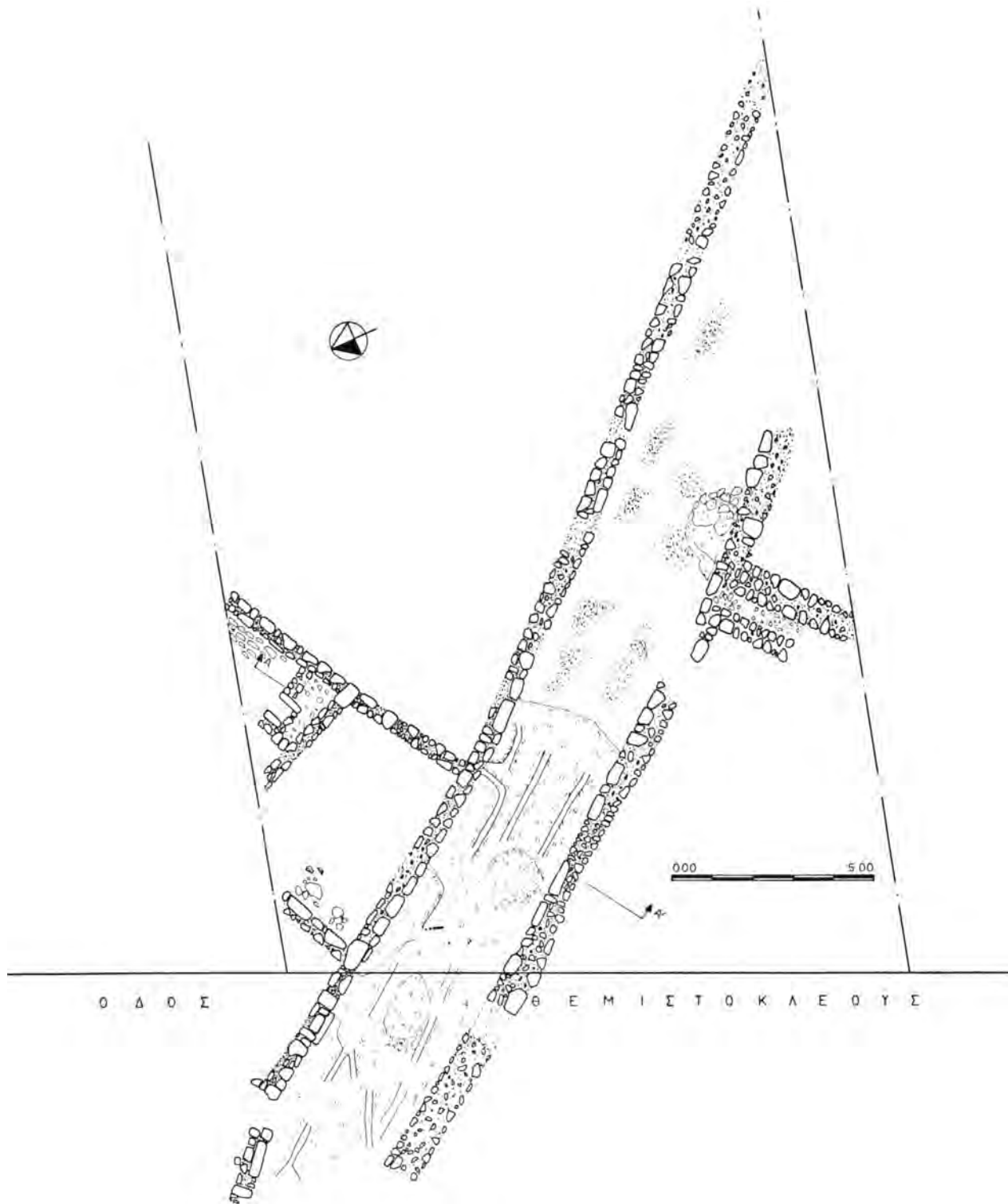
[Ο] ΡΟΣ
[ΧΩ] ΡΙΟΥ Κ(Α) ΙΟ [ΙΚΙΑΣΠΕΠΡΑ
ΜΕΝ]ΩΝΕΠΙΑ [ΥΣΕΙ] - - ΩΝ
ΙΑΗΓΓ

Αριθ. ευρ. Μουσείου Πειραιά 4630. Το κείμενο είναι κοινό σε όρους αυτής της μορφής (πρβλ. τους όρους 16, Editio minor, II, 2 αριθ. 2694 κ.ε.).

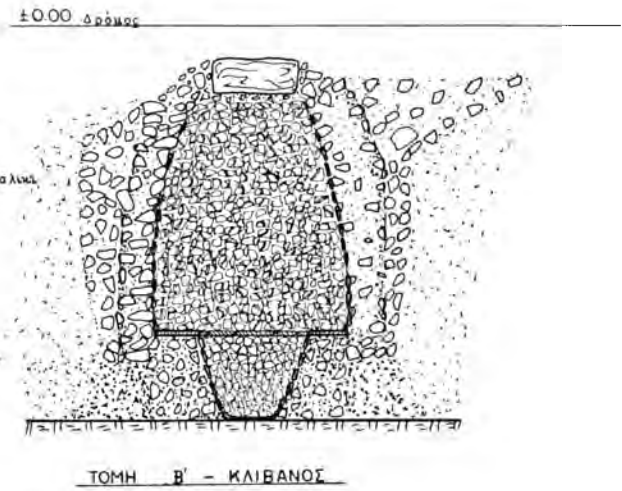
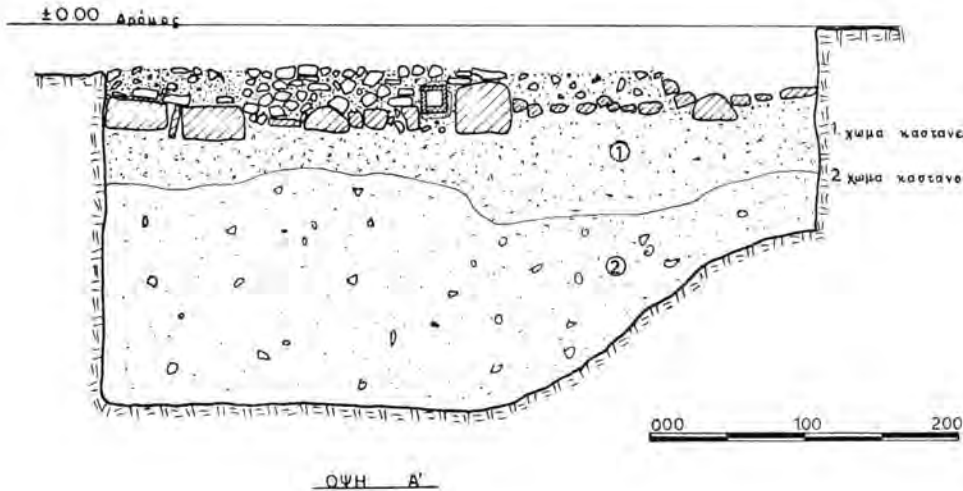
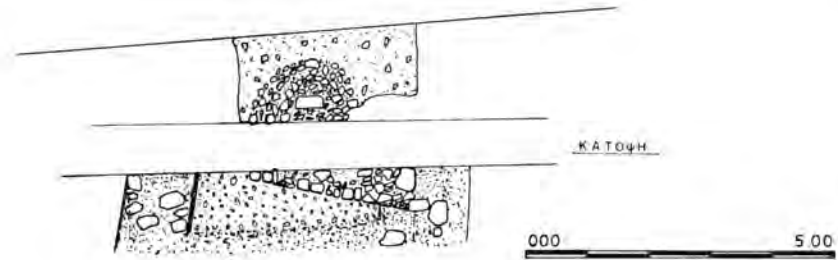
Νότια του αρχαίου δρόμου βρέθηκαν δύο τοίχοι (Τ5 και Τ7), προσκείμενοι στον Τ1, χωρίς να είναι σαφής ο προορισμός τους. Το μεταξύ τους μικρό διάκενο καθώς και ο γύρω χώρος ήταν καλυμμένα με λιθόρριπα. Στην επίχωση του οδοστρώματος και των τοίχων βρέθηκαν όστρακα τα οποία χρονολογούνται στον 4ο αι. π.Χ. και τους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους.

Οδός Ιωαν. Μεταξά

Σε σκάμμα του ΟΑΠ στην παραπάνω οδό, αποκαλύφθηκε τμήμα κλιβάνου των ρωμαϊκών χρόνων και κτι-

Σχέδ. 2. Γλυφάδα. Οδός Θεμιστοκλέους. Κάτοψη της ανασκαφής.

Σχέδ. 3. Γλυφάδα. Οδός Ιω. Μεταξά. Κάτωψη, όψη και τομή των αποκαλυφθέντων ερειπίων.

ριακά λείψανα, τα οποία πιθανόν να σχετίζονται μ' αυτόν. Ο κλίβανος, θολωτή κατασκευή, ήταν χτισμένος με χυτή τοιχοποιία, από πέτρες, κομμάτια κεραμιδιών και άφθονο κονίαμα (Σχέδ. 3). Στην κορυφή, έκλεινε με κλείδα, διαστ. $0,50 \times 0,30 \times 0,25$ μ. Είχε κατασκευαστεί μέσα σε υπόγειο όρυγμα και εξωτερικά τα τοιχώματα ήταν ενισχυμένα με λίθους, προφανώς για να διατηρείται η θερμοκρασία. Εσωτερικά, σε απόσταση 1,80 μ. από την κορυφή της θόλου, σχηματιζόταν περιφερειακό θρανίο (πατούρα), πλ. 0,30 μ., στο οποίο είχαν τοποθετηθεί ακτινωτά πλήινες πλάκες, διαστ. $0,30 \times 0,20 \times 0,25$ μ. Τα μεταξύ τους τριγωνικά διάκενα καλύπτονται επίσης με μικρότερα κομμάτια πλακών. Κάτω από το θρανίο, αναπτυσσόταν όρυγμα σε σχήμα ανάποδου κώλουρου κώνου με διαμ. επάνω 0,70 και κάτω 0,25 μ. Το ύψος του ορύγματος ήταν 0,50 μ. Στον πυθμένα του είχε τοποθετηθεί ασβεστολιθική πλάκα η οποία είχε ασβεστοποιηθεί από τη μεγάλη θερμοκρασία. Τόσο τα τοιχώματα του επάνω τμήματος του κλιβάνου, όσο και του ορύγματος κάτω, καλύπτονταν από όστρακα κολυπητά σε ασβεστοκονίαμα. Το εσωτερικό του κλιβάνου ήταν γεμάτο από μεγάλους λίθους, μαυριδερά και κοκκινωπά χρώματα, κόκαλα ζώων και όστρακα. Με τον καθαρισμό του, φάνηκε στα τοιχώματά του οπή, η οποία προφανώς χρησιμοποιείτο για εξαερισμό. Σε απόσταση 0,20 μ. επάνω από το θρανίο (πατούρα) διαγραφόταν στα τοιχώματα ένας δακτύλιος από καπναιθάλη. Το ίδιο συνέβαινε και στο όρυγμα κάτω, σε απόσταση 0,14 μ. Προφανώς προερχόταν από τις φλόγες της φωτιάς που άναβε στο όρυγμα. Δε βρήκαμε βοηθητικά στοιχεία που να προσδιορίζουν το είδος του κλιβάνου. Βόρεια του βρέθηκαν λείψανα δύο τοίχων χτισμένων κατά το *opus testaceum* και τμήμα του δαπέδου μεταξύ τους. Στον ένα από τους τοίχους, είχε προσαρμοστεί αγωγός, εσωτ. διαστ. $0,10 \times 0,10$ μ. από πλήινες πλάκες. Το δάπεδό του βρέθηκε 0,30 μ. χαμηλότερα από το επίπεδο της κορυφής του κλιβάνου. Ίσως λειτουργούσε ως φορέας υλικού που σχετιζόταν με τον κλίβανο. Δυστυχώς το μηχάνημα κατέστρεψε το καίριο σημείο της σύνδεσης των δύο.

Οδός Αιγίνης

Ανασκαφική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο οικόπεδο, αποκάλυψε λείψανα κατοικίας της ελληνιστικής εποχής. Το σύνολο των κτιριακών λειψάνων βρέθηκε στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου προς την οδό Αιγίνης, με εμφανείς τις ενδείξεις συνέχειας στο δρόμο και την όμορη προς τα δεξιά ιδιοκτησία. Το νότιο τμήμα του οικοπέδου δεν απέδωσε λείψανα αρχαίων παρά μόνο σε απόσταση 11 μ. από την αρχαία κατοικία, τμήμα μεμονωμένου τοίχου, ο οποίος περατώνεται μέσα στα όρια του οικοπέδου χωρίς καμιά συνέχεια ή διασύνδεση.

Η γενική διάταξη των δωματίων είναι όμοια με αυτή

της επιμήκου κατοικίας (*proceeding house*). Δυστυχώς η πολύ κακή διατήρηση των τοίχων, η παντελής έλλειψη δαπέδων, εκτός από ελάχιστους χώρους και οι πολλαπλές μετασκευές, που φαίνεται να έχουν συντελεστεί στον αρχικό πυρήνα της κατοικίας, δεν μας επιτρέπουν σαφή συμπεράσματα. Η ελάχιστη επίχωση που κάλυπτε τα αρχαία λείψανα, όταν αφαιρέθηκε, οδήγησε αλλού σε γυμνό βράχο και σ' άλλα μέρη σε λιθωσώρο που προκάλεσε η κατάρρευσή τους. Δεν διακρίναμε τον οικόπεδο με την πασάδα που αποτελεί τον πυρήνα των κατοικιών της εποχής. Ωστόσο τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά παραμένουν.

Η κατοικία μάλλον ήταν στραμμένη προς Α., οπότε τα δωμάτια που αποκαλύφθηκαν, καταλαμβάνουν τη νότια από τις πλευρές της αυλής, η οποία πρέπει να αναπτυσσόταν ΒΔ. Σ' αυτή την περίπτωση και η οδός στην οποία θα οδηγούσε η αυλή μέσω διαδρόμου, πρέπει να ήταν ανατολικά. Εδώ πρέπει να αναφέρουμε, ότι τμήματα οδών έχουν βρεθεί Β. και ΒΑ. σε μικρή απόσταση από το παραπάνω οικόπεδο, όπως στο οικόπεδο Μαγκανάρα στην οδό Θεμιστοκλέους με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., στην οδό Αγίου Νικολάου και στην οδό Υμηττού με κατεύθυνση Α.-Δ. Μέρος του χώρου όπου τοποθετούμε την αυλή, που ανασκάφηκε, περιλαμβάνεται στα όρια του οικοπέδου, απέδωσε βράχο χωρίς βοηθητικά στοιχεία για την ερμηνεία του. Οι τοίχοι της κατοικίας σώζονται μόνο στη θεμελίωση και ήταν χτισμένοι από αργούς λίθους χωρίς καμιά επεξεργασία ούτε στις ορατές επιφάνειες ούτε στους αρμούς. Εξαιρεση αποτελούσε ο τοίχος Ι του οποίου το βορειότερο άκρο αποτελούνταν από λίθους αδρά πελεκημένους και η δομή του ήταν περισσότερο επιμελημένη. Σε μερικές περιπτώσεις είχε σφυροκοπηθεί ο βράχος και είχε ενταχθεί και προσαρμοστεί στη θεμελίωση των τοίχων, όπως π.χ. σε τμήμα του Τ1, στον Τ9 και στην προέκταση του Τ6. Μερικοί από τους τοίχους παρουσίαζαν μεταξύ τους κοινά στοιχεία τοιχοδομίας επιτρέποντας έτσι την οριοθέτηση ορισμένων χώρων. Κατώφλια δε βρέθηκαν, αλλά όμως διακρίθηκαν ανοίγματα πρόσβασης. Δε βρέθηκαν καθόλου λείψανα από πλίθρες, ενώ τα θραύσματα από κεραμίδες ήταν ελάχιστα και βρέθηκαν στο χώρο Α μεταξύ των τοίχων 1 και 2 και στο χώρο μεταξύ των τοίχων 11 και 16.

Η κεραμική που βρέθηκε τοποθετείται στους ελληνιστικούς χρόνους. Ελάχιστα όστρακα ρωμαϊκά και ακόμη λιγότερα κλασικά, που βρέθηκαν μέσα στους ερειπίωνες των τοίχων, λόγω της μικρής επίχωσης δεν μπορούν βέβαια να θεωρηθούν στοιχεία χρονολόγησης. Θραύσματα αγγείων κατά χώραν, που βρέθηκαν στο χώρο Β, οδηγούν στην υπόθεση ότι πρόκειται για κουζίνα ή αποθηκευτικό χώρο. Γενικά η κεραμική που βρέθηκε περιλαμβάνει μεγαρικούς σκύφους, λεκάνες με πλαστική διακόσμηση στο χείλος, αμφορείς και άλλα

οικιακά σκεύη. Ανάμεσά τους, θραύσματα από κυψέλες αποτελούν ένδειξη ενασχόλησης των κατοίκων με τη μελισσοκομία.

Οδός Δημητσάνας και Καλαβρύτων (οικόπεδο Χριστοδουλίδη)

Αποκαλύφθηκε τοίχος με κατεύθυνση Β.-Ν., διαστ. $20,40 \times (0,43-0,50) \times 0,13$ μ. Ο τοίχος ήταν χτισμένος από λογάδες λίθους και σε μικρό μέρος ήταν κατεστραμμένος. Κεραμική δε βρέθηκε.

Οδός Σοφοκλέους και Υμηττού (οικόπεδο Ξηρόκωστα)

Στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκε η συνέχεια του αρχαίου δρόμου, που έχει βρεθεί στο όμορο προς τα δεξιά οικόπεδο Μάνεση, στην οδό Σοφοκλέους. Ο δρόμος είχε κατεύθυνση Α.-Δ., αποκαλύφθηκε σε μήκος 37,70 μ. και ανατολικά σταματούσε στο σημείο όπου άρχιζε το κατάστρωμα της οδού Υμηττού, η οποία προφανώς τον κατέστρεψε. Το πλάτος του ξεκινώντας από Δ. ήταν 4,30-4,60-3,80-3,30-3 μ. Οι τοίχοι εγκιβωτισμού του δρόμου, ήταν χτισμένοι από αργούς λίθους και είχαν διαφορετική δομή. Ο Τ1, στο ανατολικό τμήμα του, από κάποιο σημείο και μετά γινόταν διπλός και, τέλος, σε μικρό μέρος τριπλός (1α, 1β, 1γ). Ο τοίχος 1α, ήταν ο κύριος τοίχος ο οποίος συνέχιζε δίχως διακοπές σ' όλο το μήκος του δρόμου. Οι άλλοι, που σώζονταν τμηματικά, προφανώς χτίστηκαν αργότερα. Οι τρεις τοίχοι (1α, 1β, 1γ) εφάπτονταν μεταξύ τους, έτσι ώστε να αποτελούν ένα σώμα. Το πάχος τους ποίκιλε από 0,75 έως 1,20 μ. και το ύψος τους από 0,32 έως 0,90 μ. Ο τοίχος 2 είχε πάχος 0,50 έως 1,40 μ. και ύψος 0,25 έως 0,65 μ.

Τόσο ο τοίχος 1 όσο και ο τοίχος 2, από Δ. προς Α. θεμελιώνονταν προοδευτικά ψηλότερα. Η επιφάνεια στο χώρο του δρόμου είχε κλίση από Β. προς Ν. και υψομετρική διαφορά 0,30 μ. περίπου. Το υπόστρωμα του δρόμου, πάχ. 0,50 μ., ήταν λιθορριπή που έφτανε σχεδόν μέχρι το επίπεδο της σύγχρονης επιφάνειας. Έτσι πρέπει να υποθέσουμε ότι το οδόστρωμα πρέπει να ήταν στο επίπεδο αυτό ή και ψηλότερα και καταστράφηκε. Η κεραμική που έδωσε η ανασκαφή ήταν ελάχιστα όστρακα και ένας λύχνος του 4ου αι. π.Χ., εποχή στην οποία χρονολογείται και ο δρόμος.

Οδός Καστελλορίζου (οικόπεδο Βουδούρη)

Στο παραπάνω οικόπεδο εντοπίστηκαν τέσσερις τοίχοι ορατοί στην επιφάνεια, οι οποίοι εδράζονταν στον βράχο. Ο τοίχος 1, ανεξάρτητος από τους άλλους, μήκους σύμφωνα με τις ενδείξεις 5,70 μ., είχε κατεύθυνση Β.-Ν. και συνέχιζε στο όμορο οικόπεδο προς Β. Οι τοίχοι 2,4, με κατεύθυνση Β.-Ν. και μήκος 5,20 και 10,25 μ. αντίστοιχα καθώς και ο τοίχος 3 με κατεύθυνση ΒΑ.-

ΝΔ. και μήκος 9,50 μ., τέμνονται μεταξύ τους διαμορφώνοντας χώρους οι οποίοι συνέχιζαν επίσης στα όμορα οικόπεδα.

Οι τοίχοι ήταν χτισμένοι από ακατέργαστες βραχώπετρες και η τοιχοποιία τους ήταν κοινή εκτός του Τ4, ο οποίος είχε τη μορφή αναλήμματος και μεγάλες πέτρες στην όψη και γέμισμα από λογάδες λίθους. Το πάχος τους εκτός από το ανάλημα κυμαινόταν γύρω στο 1 μ. και το ύψος τους ήταν 0,17 έως 0,55 μ. Μάλλον πρόκειται για τοίχους, οι οποίοι αποτελούσαν όρια ιδιοκτησίας. Οι Τ1 και Τ4 εκτελούσαν και χρέη αναλήμματος υποβασιάζοντας τα χώματα για την καλλιέργεια. Η χρονολογική τοποθέτηση είναι απροσδιόριστη.

Οδός Βουτυρά (οικόπεδο Κοτσιλίνη)

Σε βάθος 0,32 μ. από την επιφάνεια, αποκαλύφθηκε στο παραπάνω οικόπεδο αναλημματικός τοίχος-όριο με κατεύθυνση Β.-Ν. και διαστ. $20,50 \times 0,46-0,58 \times 0,25-0,65$ μ., που συνέχιζε νότια στο όμορο. Ήταν χτισμένος από αργούς λίθους με επιμελημένη συναρμογή. Επειδή το οικόπεδο παρουσίαζε κλίση από Α. προς Δ. οι ωθήσεις που δεχόταν ο τοίχος ήταν από Α., με αποτέλεσμα να έχει γύρει σε μερικά μέρη. Στοιχεία διασύνδεσης με άλλους τοίχους δε βρέθηκαν. Κατά την αποκάλυψη βρέθηκαν ελάχιστα άβαφα όστρακα χωρίς διαγνωστικά χαρακτηριστικά και θραύσμα από πιθάρι.

Οδός Παπαφλέσσα (οικόπεδο Φατούρου)

Στην βορειοδυτική γωνία του παραπάνω οικοπέδου, βρέθηκαν λείψανα αρχαίου τοίχου με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και διαστάσεις $2,75 \times 0,30 \times 0,38$ μ. Φαίνεται πως προχωρούσε στο σύγχρονο δρόμο ΒΑ., όπου και καταχώθηκε, ενώ ΝΔ. συνέχιζε επιφανειακά στο διπλανό οικόπεδο. Από την τοιχοποιία του σωζόταν μια σειρά από δρομικούς λίθους που αλλού ήταν ορατοί και αλλού φάνηκαν σε βάθος 0,10 μ. από την επιφάνεια. Στο υπόλοιπο τμήμα του οικοπέδου διαπιστώθηκε βράχος. Κοντά στη δυτική του πλευρά, ανάμεσα σε πλακοειδείς και μικρούς λίθους που εδράζονταν στο βράχο, βρέθηκαν όστρακα αγγείων οικιακής χρήσης κλασικής εποχής.

Οδός Διγενή 50 (οικόπεδο Νικολάου)

Στην αυλή της οικοδομής του παραπάνω οικοπέδου, όπου επρόκειτο να γίνει προσθήκη και επέκταση του υπάρχοντος ισογείου, αποκαλύφθηκε τοίχος με κατεύθυνση Β.-Ν., διαστ. $15 \times 0,50 \times 0,35-0,50$ μ. Ήταν χτισμένος από αργούς λίθους, κατεστραμμένος σε πολλά μέρη από τα δένδρα που είχαν φυτευτεί, και προς Ν. συνέχιζε στο όμορο οικόπεδο. Κατά την αποκάλυψή του περισυλλέχθηκαν λίγα άβαφα όστρακα απροσδιόριστης χρονολόγησης.

Οδός Νικηταρά (οικόπεδο Ράπτη)

Κατά την αυτοψία που έγινε στο παραπάνω οικόπεδο, θεωρήθηκε απαραίτητο, πριν δοθεί άδεια ανέγερσης οικοδομής, να γίνει ανασκαφική έρευνα, γιατί στα δύο γειτονικά του οικόπεδα είχαν βρεθεί κατά το παρελθόν αρχαία. Ο ιδιοκτήτης όμως του οικοπέδου, στο χρόνο αναμονής για την ανασκαφική έρευνα, προχώρησε σε εκσκαφικές και οικοδομικές εργασίες. Αφού έγινε διακοπή των παραπάνω εργασιών, στην έρευνα που ακολούθησε, αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου, ο οποίος προερχόταν από το γειτονικό ανατολικό οικόπεδο. Τα λείψανα του τοίχου βρέθηκαν στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, ενώ το μεγαλύτερο μέρος, εκεί όπου έγινε η οικοδομή, καταστράφηκε. Το τμήμα που άμεινε χτισμένο από ακανόνιστους αργούς λίθους είχε διαστάσεις $1,90 \times 0,55-0,70 \times 0,40$ μ. Χρονολογείται στους υστεροκλασικούς χρόνους.

Οδός Κολοκοτρώνη (οικόπεδο Χατζηδάκη)

Στην πρασιά του παραπάνω οικοπέδου αποκαλύφθηκαν λείψανα αναλημματικού τοίχου, ο οποίος σωζόταν σε μικρό μόνο τμήμα, μήκ. 1,10 μ. Η συνέχειά του, ενδεικτική από τον ερειπίώνα του, διακρινόταν πολύ καλά στο γειτονικό προς Δ. οικόπεδο. Είχε κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ., συνολικό μήκος, με τον ερειπίώνα, 13 μ., πάχος 1 και ύψος 0,15-0,55 μ. Ήταν θεμελιωμένος στο βράχο, και ήταν χτισμένος από μεγάλους αργούς λίθους στην όψη και γέμισμα πίσω. Δε βρέθηκαν καθόλου όστρακα.

Λεωφ. Καλύμνου Ο.Τ. 152 (οικόπεδο Καρακίτσου)

Στο παραπάνω οικόπεδο έγινε συμπληρωματική έρευνα, γιατί η πρώτη έρευνα έγινε, όταν ανασκάφηκε από την συνάδελφο Λ. Κρανιώτη, το γειτονικό προς Α., οικόπεδο Ψάλη. Σ' αυτή τη φάση των εργασιών, το 1980, και μετά από αίτηση του ιδιοκτήτη για ανέγερση οικοδομής, καθαρίστηκαν και αποκαλύφθηκαν λείψανα πέντε τοίχων, οι οποίοι συνδέονταν μεταξύ τους και όριζαν χώρους μάλλον υπαίθριους.

Οι τοίχοι, αρκετά κατεστραμμένοι, ήταν χτισμένοι από αργούς λίθους και εδράζονταν στο βράχο, στον οποίο μπορούσε κανείς να διακρίνει, σε μερικά σημεία, ίχνη επεξεργασίας. Στο βορειότερο άκρο του Τ2, μεταξύ της δυτικής εξωτερικής πλευράς του και μεμονωμένου βραχόλιθου, πρέπει να αναφερθεί ότι είχε βρεθεί από τη συνάδελφο Λ. Κρανιώτη θησαυρός αργυρών νομισμάτων της κλασικής περιόδου καθώς και θραύσματα αγγείων.

Οι χώροι που ορίζονται από τους τοίχους δεν ήταν σαφείς και όπως ήδη αναφέραμε, πρόκειται μάλλον για υπαίθριους χώρους. Είναι πολύ πιθανό να υπάρχει άμεση σχέση με τα λείψανα κατοικιών του εκτεταμένου

οικισμού του δήμου των Αλών Αιξωνίδων, που αποκαλύφθηκε από την υπογράφουσα, στο οικόπεδο Καλαμπόκα, από το οποίο η απόσταση είναι πολύ μικρή.

Οδός Καλύμνου (οικόπεδο Παναγόπουλου)

Σε ανασκαφική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο παραπάνω οικόπεδο, στο ανατολικό τμήμα του, καθ' όλο το μήκος και σε επαφή με το συρματοπλέγμα που το χωρίζει από την όμορη ιδιοκτησία, αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι από αργολιθοδομή (Τ1, Τ2), της κλασικής εποχής, παράλληλοι μεταξύ τους, με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Από επιφανειακές ενδείξεις που υπήρχαν στο όμορο προς Β. οικόπεδο, ήταν φανερό πως οι τοίχοι συνέχιζαν προς αυτήν την κατεύθυνση. Το νοτιότερο τμήμα τους, σε επαφή με τη λεωφόρο Καλύμνου, μήκ. 9,50 μ., βρέθηκε κατεστραμμένο. Διαπιστώθηκαν μόνο λίθοι, υπολείμματα των τοίχων. Την πορεία τους διέκοψε η διάνοιξη της οδού Καλύμνου. Το σωζόμενο μήκος των τοίχων ήταν 32 μ. περίπου, με διακοπή μήκ. 2,70 μ., η οποία προφανώς οφείλεται σε καταστροφή που προκάλεσε το μηχάνημα στον προκαταρκτικό έλεγχο του οικοπέδου. Η μεταξύ τους απόσταση ήταν 0,60-1 μ. και εδράζονταν και οι δύο επάνω σε έδαφος που είχε σχηματιστεί από προσχώσεις.

Ο Τ1, πάχ. 0,80 μ., είχε κατασκευαστεί πριν από τον Τ2 και η έδρασή του είχε προσαρμοστεί στο επίπεδο του φυσικού εδάφους. Αλλού ήταν ρηχά θεμελιωμένος, αλλού βαθιά. Γενικά η θεμελίωσή του ήταν σε πολύ ψηλότερο επίπεδο από αυτήν του τοίχου 2. Ανατολικά είχε ενισχυθεί με βραχόλιθους, οι οποίοι διαπιστώθηκαν, κατά διαστήματα, σχεδόν σ' όλο το μήκος του. Το ύψος του ήταν 0,20-0,90 μ.

Ο Τ2, πάχ. 1 μ., σε τμήμα, μήκ. 10 μ., ενισχυόταν με συμπληρωματικό τοίχο, πράγμα που δείχνει ότι οι ωθήσεις που δεχόταν από Α. ήταν αρκετά ισχυρές. Στο τμήμα αυτό το πάχος του έφτανε τα 1,50-1,65 μ. Από τη στρωματογράφηση που έγινε, φάνηκε πως ο τοίχος κατασκευάστηκε σε έδαφος προσχωματικό και θεμελιώνε μέσα στα στρώματα των προσχώσεων. Η έδρασή του είχε κλίση από Β. προς Ν. και δυτικά του βρέθηκαν πολλές πεσμένες πέτρες που προέρχονταν από την ανωδομή του. Το ύψος του, στο τμήμα όπου είχε γίνει η ενίσχυση με συμπληρωματικό τοίχο, ήταν 0,50-0,90-1,15 μ.

Όπως ήδη αναφέραμε, ο χώρος στον οποίο είχαν κατασκευαστεί οι τοίχοι, ήταν εκτεθειμένος σε προσχώσεις πριν ακόμη χτιστούν αυτοί.

Η κατασκευή του Τ1 αρχικά, φαίνεται πως δεν εκπλήρωσε το σκοπό για τον οποίο προοριζόταν. Έτσι κατασκεύασαν τον Τ2 που και αυτός κάποια στιγμή ενισχύθηκε. Η μεταξύ των τοίχων μικρή απόσταση αφέθηκε για λόγους πρακτικούς για να διευκολύνει την κατασκευή του Τ2, που χτίστηκε μετά τον Τ1.

Ο προορισμός των δύο τοίχων είναι ασαφής. Δε βρέθηκαν ενδείξεις ύπαρξης αγωγού ή άλλα προσδιοριστικά στοιχεία για να προσανατολίσουμε τη σκέψη μας σε κάτι συγκεκριμένο. Η εγκατάσταση βρέθηκε πολύ κοντά και ακριβώς απέναντι από το οικόπεδο Καλαμπόκα, όπου ως γνωστό, έχει βρεθεί ένας βασικός οικιστικός πυρήνας του δήμου των Αλών Αιξωνίδων, με δρόμους, κατοικίες, ιερά. Προφανώς ήταν ενταγμένη στις υπηρεσίες του συγκεκριμένου οικισμού και κατασκευάστηκε για να καλύψει ανάγκες του.

Οδός Κολοκοτρώνη (οικόπεδο Βουρεξάκη)

Στο παραπάνω οικόπεδο, αποκαλύφθηκαν υπολείμματα δύο τοίχων, οι οποίοι είχαν προσαρμοστεί στο βράχο και ήταν χτισμένοι από αργούς λίθους. Μάλλον πρόκειται για λείψανα κατασκευών, που λειτουργούσαν ως όρια ιδιοκτησιών.

Οδός Κολοκοτρώνη (οικόπεδο Μιχαλέτου)

Στο οικόπεδο αυτό αποκαλύφθηκε τοίχος που εδραζόταν σε βραχώδες έδαφος. Είχε κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και διέσχιζε όλο το οικόπεδο προχωρώντας ΒΑ. στη γειτονική ιδιοκτησία. Ήταν χτισμένος από αργούς λίθους, το μήκος του ήταν 20 μ. περίπου και η πορεία του τεθλασμένη. Το πάχος του κυμαινόταν από 0,72 έως 0,82 μ. Πρόκειται για αναλημματικό τοίχο.

Οδός Ρόδου και Βασ. Γεωργίου (οικόπεδο Κόνιαρη)

Στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκε τοίχος από αργολιθοδομή, ο οποίος ξεκινούσε από το νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου και διέγραφε καμπύλη πορεία με Α.-Δ. κατεύθυνση. Το συνολικό μήκος του ήταν 20,60 μ. περίπου και το πάχος 0,60-0,70 μ. Μάλλον πρόκειται για τοίχο - όριο ιδιοκτησίας.

Οδός Σπετσών (οικόπεδο Γαλλιού)

Στην ανασκαφική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο παραπάνω οικόπεδο, βρέθηκε τμήμα πιόσχημου ταφικού περιβόλου, που τοποθετείται χρονολογικά στο τέλος του 4ου με αρχές του 3ου αι. π.Χ. Αποκαλύφθηκαν τμήματα του τοίχου της όψης του περιβόλου, Α.-Δ. κατεύθυνσης, ο οποίος συνέχιζε ορατός δυτικά στο όμορο οικόπεδο καθώς και ο ανατολικός πλευρικός τοίχος του. Ο δυτικός πλευρικός τοίχος ήταν ορατός επίσης στο όμορο οικόπεδο. Ο τοίχος της όψης είχε σωζόμενες διαστάσεις 1,90 × 0,55 × 0,45 μ. Ο πλευρικός είχε μήκος 6,15 μ., πάχος 0,63-0,80 μ. και ύψος 0,32-0,65 μ. Ήταν χτισμένος με ακανόνιστους αργούς λίθους και το σημείο που γώνιαζαν είχε καταστραφεί.

Μέσα και έξω από τον περίβολο βρέθηκαν συνολικά τρεις πυρές. Η πυρά Ι είχε προηγηθεί της κατασκευής του πλευρικού τοίχου, με αποτέλεσμα να βρίσκεται η

μισή μέσα στον περίβολο και η άλλη μισή έξω. Η πυρά ΙΙ σχεδόν κατεστραμμένη, βρέθηκε σε επαφή με τον πλευρικό τοίχο και η πυρά ΙΙΙ έξω από αυτόν.

Αναλυτικότερα, η πυρά Ι, Α.-Δ. κατεύθυνσης, είχε διαστάσεις 2,40 × 0,70-1,24 με ασαφή τα όρια του ανατολικού τμήματος και στο λάκκο της, βάθ. 0,20 μ. βρέθηκε πλήθος οστράκων, από άβαφα ελληνιστικά αγγεία. Η πυρά ΙΙ, διαστ. 0,75 × 0,55 × 0,40 μ., περιείχε υπολείμματα ανθράκων, καμένα χρώματα και ελάχιστα, απροσδιόριστα όστρακα. Η πυρά ΙΙΙ, είχε διαστάσεις 1,10 × 0,70 μ. και κατεύθυνση Α.-Δ. Στη βορειοδυτική γωνία έφερε, ως σήμα, όρθιο λίθο. Περιείχε θραύσματα λεκανίδων με ταινιωτές λαβές, κανθάρου, λοπάδων, σκύφων, πινακίων, μικκύλων πινακίων με έντυπα ανθήματα.

Το χώμα, μέσα και έξω από τον περίβολο ήταν αναμοχλευμένο και βρέθηκαν πολλές πεσμένες πέτρες ανακατεμένες με θραύσματα από επιτύμβιες στήλες και γλυπτά. Ανάμεσά τους, μαρμάρινη λήκυθος ελλειπής, σωζ. ύψος 0,80, διαμ. ώμου 0,45, διαμ. βασ. 0,12 μ., ενεπίγραφο τμήμα επιτύμβιας στήλης (διακρίνεται μόνο ένα γράμμα), τμήματα οριζόντιων γείσων επιτύμβιων στήλων, απότμημα μαρμάρινης ληκύθου με φολίδες και φυτικό κόσμημα.

Ακόμη, μαρμάρινο κεφάλι νέγρου, ύψ. 0,125 μ., προερχόμενο μάλλον από ναύσκο, καρπός μαρμάρινου παιδικού χεριού που κρατάει σφαίρα (διαμ. χερ. 0,05, διαμ. σφαίρας 0,08 μ.) τμήμα μαρμάρινου παιδικού βραχίονα, μήκ. 0,16, διαμ. 0,065-0,055 μ., που συνανήκει με το προηγούμενο, τμήμα παραστάδας επιτύμβιας στήλης, κομμάτι από άκανθα επιτύμβιας στήλης. Δεν είχαμε ενδείξεις για την ύπαρξη οδού μπροστά απ' τον ταφικό περίβολο.

Οδός Λειψών (οικόπεδο Γκόγκα)

Κατά τη διάρκεια των εκσκαφικών εργασιών, στο παραπάνω οικόπεδο, αποκαλύφθηκε τοίχος Β.-Ν. κατεύθυνσης, τμήμα του οποίου καταστράφηκε από το μηχανικό εκσκαφέα. Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε σε μήκος 15 μ. και στο νότιο σε μήκος 3,60 μ. Το πάχος του ήταν 0,40-0,60 μ. βόρεια και 0,70 μ. νότια. Ήταν χτισμένος από μικρούς ακανόνιστους αργούς λίθους και η πορεία του δεν ήταν ευθεία. Βόρεια συνέχιζε στο γειτονικό οικόπεδο, όπου έγινε πρόχειρα αποκάλυψη σε μήκος 4,40 μ. Νότια, στην οδό, δε βρέθηκε συνέχειά του, απέναντι από την ιδιοκτησία Γκόγκα, όμως σε οικόπεδο, υπάρχει εμφανής αρχαίος τοίχος, ο οποίος μάλλον έχει σχέση με τον τοίχο που αποκαλύφθηκε.

Οδός Ιωάν. Μεταξά (οικόπεδο Μαλαμπέ - Χάχαλη)

Αποκαλύφθηκαν λείψανα δύο τοίχων, Τ1, Τ2, που όριζαν υπαίθριο χώρο, τμήμα λιθόστρωτης ιδιωτικής οδού και μέρος υπαίθριου χώρου επιστρωμένου με χο-

ντρό χαλίκι. Ο Τ1, ορατός κατά διαστήματα, είχε κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., μήκ. 25,70, πλ. 0,50-0,78 και σωζ. ύψ. 0,22-0,70 μ. Ήταν χτισμένος από μεγάλους αδρούς ογκολίθους και μικρούς λίθους και κατά τόπους η δομή του διαφοροποιόταν. Στα ΝΔ. χανόταν στη οδό Ιωάν. Μεταξά. Ο Τ2 είχε κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΔ., μήκ. 7,90, πλάχ. 0,80 και ύψ. 0,40-0,50 μ. Διαφορετικός στη δομή του από τον Τ1 αποτελείται από μικρούς λίθους και νότια του βρέθηκε παχύ στρώμα ερειπιώνα που προέρχεται από την ανωδομή του. Σε τμήμα του στα ΒΔ. πριν διακοπεί από το γειτονικό μαντρότοιχο, ήταν κατεστραμμένος και σώζονταν μόνο λείψανα της θεμελίωσής του. Οι δύο τοίχοι, διακόπτονταν στο σημείο προσέγγισής τους και δε γνωρίζουμε αν τέμονταν. Το πιθανότερο είναι να άφηναν άνοιγμα, που θα είχε σχέση με το λιθόστρωτο μονοπάτι που υπήρχε βόρεια. Το λιθόστρωτο είχε μήκος 17,20 και πλάτος 1,40-1,70 μ. Τα όριά του διαγράφονταν με σαφήνεια και νότια σταματούσε κανονικά μπροστά από τους τοίχους, ενώ βόρεια, λίγο πριν το πέρας του οικοπέδου, χάνονταν τα ίχνη του.

Ανατολικά των παραπάνω λειψάνων, εντοπίστηκε υπαίθριος χώρος επιστρωμένος με χοντρό χαλίκι, του οποίου τα όρια δεν καθορίστηκαν με ακρίβεια αλλά με τις τομές που έγιναν, φάνηκε πως περιοριζόταν στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου.

Πιθανώς τα παραπάνω λείψανα αρχαίων, στο σύνολό τους, να είχαν σχέση με κάποια αγροικία. Τα όστρακα της επίχωσής τους, ανήκουν κυρίως στους υστεροκλασικούς χρόνους αλλά βρέθηκαν και ένα θραύσμα γεωμετρικού κανθάρου καθώς και ένα - δύο ρωμαϊκά.

Οδός Άρεως (οικόπεδο Τσαγκάρη)

Αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι παράλληλοι μεταξύ τους, με κατεύθυνση από Β.-Ν., που η πορεία τους συνέχιζε στα όμορα οικοπέδα και από τις δύο πλευρές. Ο Τ1 σε βάθος 1,18 μ. από το κατάστρωμα της οδού, είχε διαστάσεις $19,50 \times (1-1,15) \times (0,30-0,52)$ μ. Ήταν χτισμένος από αδρούς λίθους διαφόρων μεγεθών και στο νότιο τμήμα του, σε μήκος 3 μ., η τοιχοποιία του διαφοροποιόταν. Ο Τ2 σε βάθος 0,27 μ. από το κατάστρωμα της οδού, είχε διαστάσεις $20,20 \times 1-2,30 \times 0,20-0,40$ μ. Ήταν χτισμένος από μικρούς λίθους και το πλάτος του παρουσίαζε συνεχή αυξομείωση.

Οι τοίχοι, θεμελιωμένοι στο βράχο, προφανώς κατασκευάστηκαν για να συγκρατούν τα χώματα, επειδή το επίπεδο παρουσίαζε μεγάλη κλίση από Α. προς Δ. Ελάχιστα όστρακα, που βρέθηκαν κατά την αποκάλυψή τους, ανήκουν στην κλασική εποχή.

Βάρκιζα

Οδός Σύρου και Αθηνάς (οικόπεδο Κοντογιάννη)

Σε βάθος 0,30 μ. περίπου από την επιφάνεια του εδά-

φους, στο παραπάνω οικοπέδο, αποκαλύφθηκε αναλημματικός τοίχος, μήκ. 28,70, πλ. 0,60-0,70 και σωζ. ύψ. 0,25-0,50 μ. Είχε κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. και συνέχιζε έξω από τα όρια του οικοπέδου, στη γειτονική ιδιοκτησία προς ΝΑ. και στην αδιαμόρφωτη οδό Αθηνών προς Δ. Ήταν χτισμένος από ακανόνιστους αργούς λίθους και μάλλον είχε χτιστεί τμηματικά. Από τις ωθήσεις που δεχόταν από Ν. σε πολλά σημεία είχε καταρρεύσει. Τα όστρακα που βρέθηκαν είναι κλασικής εποχής.

M. ΠΕΤΡΙΤΑΚΗ

Οδός Αντιοχείας 37 (οικόπεδο Καλαντίδη)

Στο παραπάνω οικοπέδο αποκαλύφθηκαν τρεις τοίχοι και ένας τέταρτος που διακρινόταν στο διπλανό οικοπέδο, ανατολικά, και που αποκαλύφθηκε με σκοπό να βοηθήσει στην ερμηνεία της χρήσης των άλλων.

Τοίχος 1. Βρέθηκε κοντά στο ανατολικό όριο του οικοπέδου, με κατεύθυνση Β.-Ν. και σωζ. μήκ. 18,20 μ. Συνεχιζόταν προφανώς και προς τις δύο κατευθύνσεις. Το πλάτος κυμαινόταν από 0,30-0,55 μ. Ήταν χτισμένος με μικρούς και μεσαίου μεγέθους, ελαφρά δουλεμένους λίθους.

Τοίχος 2. Σε απόσταση 3,50-4,10 μ., δυτικά του τοίχου 1 και παράλληλα μ' αυτόν αποκαλύφθηκε ο τοίχος 2 σε μήκος 14,30 μ. και πλάτος που κυμαινόταν από 0,20-0,45 μ. Είναι της ίδιας δομής με τον τοίχο 1.

Τοίχος 3. Δυτικά του τοίχου 2 σε απόσταση 22 μ. περίπου και παράλληλα μ' αυτόν, βρέθηκε ο τοίχος 3 σωζ. μήκ. 20,10 και πλ. 0,30-0,70 μ. Είναι χτισμένος με μέτριου και μεγάλου μεγέθους αδρούς λίθους. Πρόχειρη κατασκευή.

Τοίχος 4. Βρίσκεται στο διπλανό οικοπέδο, ανατολικά και είναι παράλληλος με τον τοίχο 1. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 25 μ. και συνεχίζεται και προς τις δύο κατευθύνσεις. Το πλάτος του είναι 0,70 μ. και δεν ακολουθεί απόλυτα ευθεία πορεία. Είναι χτισμένος με δουλεμένους, μέτριου μεγέθους λίθους. Ο τοίχος 4 με τον τοίχο 1 δίνουν την εντύπωση ότι αποτελούσαν τους αναλημματικούς τοίχους αρχαίου δρόμου. Η διαφορετική δομή τους όμως και η στρωματογραφική έρευνα δεν έδωσαν στοιχεία που να βεβαιώνουν για κάτι τέτοιο.

Βάρη

Οδός Αγίας Λαύρας 23 (οικόπεδο Τσαβάκου)

Στο παραπάνω οικοπέδο αποκαλύφθηκε τμήμα ταφικού περιβόλου με έξι τάφους κλασικής εποχής και τμήμα αρχαίου δρόμου (Πίν. 22 β).

Τάφος 1. Λακκοειδής με κατεύθυνση Β.-Ν., διαστ. $1,85 \times 0,59$, βάθος 0,65 μ. Το σωζόμενο μήκος του σκελετού, που βρισκόταν σε ύπτια θέση με το κεφάλι προς

Β., ήταν 1,41 μ. Ο πυθμένας του τάφου ήταν απλά λαξευμένος στο σκληρό έδαφος, σε ύψος 0,36 μ. είχε χτιστεί με μικρές πλακοειδείς πέτρες, σε πλάτος 0,40 μ. Από την ανώμαλη θέση των καλυπτήριων πλακών φάνηκε ότι ο τάφος ήταν συλημμένος.

Τάφος 2. Κάθετος στον τάφο 1, διαστ. 1,57 × 1 × βάθος 0,88 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ. Πρόκειται για λακκοειδή τάφο που ήταν καλυμμένος με χώμα. Είχε τις δύο μακριές πλευρές χτισμένες με αργούς λίθους, σε κανονική διάταξη που έφθαναν μέχρι το δάπεδο. Η μια στενή πλευρά εφάπτεται στον τάφο 1 και η άλλη είναι λαξευμένη στο φυσικό βράχο. Σε βάθος 0,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, βρέθηκε πυρά και μέσα σ' αυτήν, κοντά στη βορειοδυτική γωνία του τάφου καμένο ληκύθιο.

Τάφος 3. Λακκοειδής, λαξευμένος στο φυσικό έδαφος, διαστ. 1,85 × 0,96 × βάθ. 1,11 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ. Ήταν καλυμμένος με χώμα. Στο δάπεδό του υπήρχε στρώμα πυράς, πάχ. 0,14 μ. Βρέθηκε κενός.

Τάφος 4. Λακκοειδής τάφος, λαξευμένος στο φυσικό έδαφος, διαστ. 1,55 × 1 × βάθ. 0,80 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν. Στο δάπεδό του υπήρχε στρώμα πυράς και μέσα σ' αυτήν, κοντά στη βορειοδυτική γωνία του τάφου καμένο ληκύθιο.

Τάφος 5. Λακκοειδής, λαξευμένος στο φυσικό βράχο, διαστ. 2,30 × 1 × βάθος 0,85 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν. Μέσα στην πυρά, που υπήρχε στο δάπεδό του, βρέθηκε καμένο ληκύθιο.

Τάφος 6. Λακκοειδής, διαστ. 1,60 × 0,87 × βάθος 0,80 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν. Το πιθανότερο είναι ότι δε χρησιμοποιήθηκε ποτέ.

Εκτός από τους τάφους, αποκαλύφθηκαν και τμήματα τοίχων που αποτελούσαν προφανώς ταφικό περίβολο, αλλά ήταν τόσο κατεστραμμένοι που δε δίνουν στοιχεία για τις διαστάσεις του. Δυτικά του ταφικού περιβόλου περνούσε αρχαίος δρόμος με κατεύθυνση Β.-Ν. Τον όριζαν δύο τοίχοι (Α και Ε), μήκ. 13,30, πλ. 0,50 και ύψ. 0,80 μ. ο ανατολικός (Α), 7,60 μήκ., 0,60 πλ. και 0,40 ύψ. ο δυτικός (Ε). Το ανατολικό όριο του αρχαίου δρόμου, ο τοίχος Α, αποτελούσε συγχρόνως και το δυτικό τοίχο του ταφικού περιβόλου. Το πλάτος του δρόμου, εσωτερικά, ήταν περίπου 2,75 μ. Οι τοίχοι ήταν χτισμένοι με μέτριου μεγέθους ελαφρά δουλεμένους λίθους, εξωτερικά, ενώ εσωτερικά είχαν γέμισμα από μικρούς. Ως συνδετικό υλικό είχαν λάσπη. Τα ευρήματα μεταφέρθηκαν στο Μουσείο του Πειραιά.

ΙΩ. ΤΣΙΡΙΓΩΤΗ

Λαύριο

Οδός Αναπαύσεως

Κατά τη διάνοιξη τάφρου του ΟΤΕ στη γωνία της

οδού προς ΠΥΡΚΑΛ και νέας ανώνυμης ασφαλτοστρωμένης οδού, ακριβώς μπροστά στη μάντρα υλικών Μιχ. Νίνου και σε απόσταση περίπου 300 μ. Β.-ΒΑ. της εκκλησίας του Αγίου Αντρέα, εντοπίστηκε τμήμα δεξαμενής. Βρέθηκε σε βάθος 1,20 μ. (πυθμένας) από το επίπεδο του δρόμου. Αποκαλύφθηκε μόνο η νοτιοδυτική γωνία και τμήμα δύο τοίχων, πλ. 0,55 και μήκ. 1,45 και 2,50 μ. Η δεξαμενή προχωρούσε προς Α.-ΝΑ. κάτω από την ασφαλτο για αυτό και δεν ερευνηθήκε το υπόλοιπο τμήμα της.

Λιμάνι Πασά

Λεωφόρος Αθηνών - Λαυρίου - Σουνίου

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής για διάνοιξη τάφρου από τον ΟΤΕ στο 59-60 χλμ. της λεωφόρου Αθηνών - Λαυρίου - Σουνίου, βρέθηκε σαρκοφάγος που καταστράφηκε σ' ένα τμήμα της από τον εκσκαφέα. Μετά από σύντομη έρευνα αποκαλύφθηκαν τέσσερις τάφοι. Ο τάφος 1 ήταν η σαρκοφάγος που αναφέρεται πιο πάνω και της οποίας ο πυθμένας και τα πλευρικά τοιχώματα ήταν λαξευμένα στη συμπαγή πωρόπετρα ενώ στη δυτική πλευρά χρησιμοποιήθηκε πλάκα από μαρμαρόπετρα, διαστ. 1,14 × 0,48 × 0,065 μ. Διαστ. τάφου 0,54 × 1,80 μ. Μέσα στη σαρκοφάγο βρέθηκαν ελάχιστα οστά και ένα χάλκινο εργαλείο (σπάτουλα για καλλυντικά). Οι υπόλοιποι τρεις τάφοι ήταν απλοί λάκκοι ανοιγμένοι στο μαλακό καστανό χώμα, σκεπασμένοι με ακανόνιστες πλάκες από σχιστόλιθο και άλλο υλικό. Ο τάφος 2, με προσανατολισμό Α.-Δ. —όπως και όλοι οι άλλοι— είχε εξωτ. διαστ. 1,85 × 0,85 μ. και ήταν καλυμμένος με σχιστολιθικές πλάκες. Ο τάφος 3, διαστ. 1,80 × 0,60 μ., ήταν καλυμμένος με μεγάλη μαρμαρόπετρα και περιείχε ένα σκελετό με το κεφάλι προς Α. Ο τάφος 4, απλός λάκκος σκεπασμένος με αδρά δουλεμένες πέτρες διάφορων υλικών, περιείχε ένα σκελετό και τρεις μικρές δακρυδόχους στα δεξιά του, δίπλα στο κεφάλι. Επειδή οι τάφοι βρέθηκαν πάνω σε δρόμο, η έρευνα σταμάτησε με προοπτική να συνεχιστεί αργότερα.

Οικόπεδο Παπανικολάου - Γκολφινόπουλου

Το οικόπεδο συνορεύει με τμήμα του οικοπέδου Σταυρίτη όπου βρέθηκε το ανατολικό άκρο της νότιας πτέρυγας του μεγάλου συγκροτήματος της αρχαίας αγοράς με το διαμέρισμα των λουτρών. Έξω, προς Ν., από την κύρια πτέρυγα δημιουργήθηκαν σε κάποια φάση, πιθανώς στο τέλος του 2ου αι. π.Χ., εργαστηριακοί χώροι, όπου γινόταν επεξεργασία των προϊόντων της παλιάς σκουριάς των μεταλλείων. Η συνέχεια αυτών των κτισμάτων, που είχαν εντοπιστεί προς Ν. των λουτρών στο οικόπεδο Σταυρίτη, διαπιστώθηκε και σε αυτό το οικόπεδο. Αποκαλύφθηκε έτσι η συνέχεια του πέτρινου αγωγού που περνούσε νότια (εξωτερικά) των λου-

τρών και προχωράει ακόμα προς Δ.-ΒΔ. (μέσα στο γειτονικό προς ΒΔ. οικόπεδο Μπασδέκη, που δεν έχει ερευνηθεί). Παράλληλα με τον αγωγό, προς Ν., εκτείνονται οι παρακάτω χώροι: ο χώρος Β (διαστ. 4,60 × 4,80 μ.) όπου εντοπίστηκαν λείψανα δαπέδου. Βρέθηκαν όστρακα μεγαρικών σκύφων, κομμάτια σκευών, δωρικό πόρινο κιονόκρανο, καθώς και χάλκινο νόμισμα του 130-90 π.Χ. Ο χώρος Β επικοινωνούσε με τους ανάλογους χώρους στο διπλανό οικόπεδο Σταυρίτη, με είσοδο στον ανατολικό τοίχο. Δίπλα, προς Δ., εκτείνεται ο χώρος Γ, πλ. 4,60 μ., αποκαλ. μήκ. 10 μ., που συνεχίζεται ακόμα προς Δ.-ΒΔ. στο διπλανό οικόπεδο. Εντοπίστηκε εδώ στρώμα καταστροφής (;) με κεραμίδες (κυρίως καλυπτήρες λακωνικού τύπου) πάνω σε λείψανα δαπέδου. Στη βορειοδυτική γωνία μια μικρή ημικυκλική κατασκευή με χαμηλό τοίχωμα πρέπει να χρησιμοποιετο ως εστία. Δίπλα της στερεωμένο στο δάπεδο, βρέθηκε κομμάτι αρράβδωτης μαρμαρίνης κολώνας στερεωμένο στο δάπεδο. Πρέπει να στήριζε κάποια πλάκα, ίσως τριβείο (παρόμοιες κατασκευές είναι συχνές στα εργαστήρια της Λαυρεωτικής). Στον ίδιο χώρο βρέθηκαν πολλά κομμάτια από τραχείτες (που χρησιμοποιούνται συνήθως ως τριβεία). Νότια των χώρων Γ και Β εντοπίστηκε άλλος ένας μικρός χώρος (Α, διαστ. 2,87 × 1,50 μ.). Στο δυτικό τοίχο υπήρχε πλήνιος αγωγός που προχωρούσε προς Δ. έξω από το δωμάτιο, δε βρέθηκε όμως η απόληξή του. Γύρω από τον αγωγό υπήρχε στρώμα σκουριάς που ίσως διοχετεύτηκε έως εκεί μέσα από τον αγωγό. Όλοι οι τοίχοι είναι φτιαγμένοι με αδρά πελεκημένους λίθους και λάσπη, αρκετά επιμελημένοι, επιχρισμένοι με κονίαμα. Έχουν πλάτος κατά μέσο όρο 0,55 μ. και διατηρήθηκαν σε ύψος 0,30-0,80 μ. Τα κυριότερα ευρήματα είναι κομμάτια από τραχείτες - τριβεία, λιθάργυρος, μολύβδινα βάρη, αγνύθες, χάλκινα νομίσματα, κομμάτια μεγαρικών σκύφων, λυχναρίων, δακρυδόχων, πινακίων, σκευών κτλ.

Οικόπεδο Μαρινάκη - Βρετού

Το οικόπεδο βρίσκεται περίπου 800 μ. βόρεια της ακτής και περίπου 70 μ. ανατολικά της λεωφόρου Σουνίου - Λαυρίου. Η ανασκαφή άρχισε μετά από αίτηση του ιδιοκτήτη για ανέγερση οικοδομής. Τα αρχαία — που σε αρκετή έκταση ήταν στην επιφάνεια — βρίσκονται πάνω σε χαμηλό βραχώδες ύψωμα, που καταλαμβάνει το μεγαλύτερο τμήμα του οικοπέδου. Με την έρευνα αποκαλύφθηκε μεγάλη αγροτική κατοικία με αποθηκευτικούς και εργαστηριακούς χώρους. Επειδή τα αρχαία ήταν επιφανειακά, στους περισσότερους χώρους διατηρήθηκαν μόνο τα θεμέλια των τοίχων ή μικρό μόνο τμήμα της ανωδομής. Γύρω από μεγάλη αυλή εκτείνονται μικρά και μεγάλα δωμάτια στη βορειοανατολική και νότια πλευρά. Ανάλογοι χώροι (πρέπει να) υπήρχαν και στη δυτική πλευρά, που όμως δε διασώθη-

καν. Τα δάπεδα των δωματίων ήταν σε διαφορετικά επίπεδα, ακολουθώντας τη φυσική κλίση του βράχου από Β.-Ν. Στα ψηλότερα σημεία διατηρήθηκαν μόνο τα θεμέλια των τοίχων. Συχνά ο βράχος ενσωματώνεται στους τοίχους, αλλού οι φυσικές κοιλότητες επιχώνονται και πάνω τους στηρίζονται δάπεδα ή τοίχοι. Δε βρέθηκε η κύρια είσοδος του κτιρίου που ίσως βρισκόταν στη δυτική πλευρά. Κύριο χαρακτηριστικό ήταν τα πολλά πιθάρια που βρέθηκαν διασκορπισμένα σ' όλο το χώρο. Βρέθηκαν επίσης κομμάτια από κυνέλες, από έναν ή δύο πήλινους ληνούς, σκεύη κτλ., καθώς και άφθονα όστρακα του τέλους του 4ου αι. π.Χ. Επίσης μολυβένια αντικείμενα (αγνύθες, βάρη, σύνδεσμοι κτλ.) και λιθάργυρος.

Στο σύνολό του το κτίριο αποτελεί ένα αυτόνομο και αυτόνομο συγκρότημα με δωμάτια για τους ενοίκους του, αποθήκες και εργαστήρια. Οι ιδιοκτήτες του πρέπει να ασχολούνταν με αγροτικές δουλειές σε μια περιοχή από τις πιο εύφορες του νότιου τμήματος της Λαυρεωτικής. Η γενική του διάταξη παρουσιάζει περίπου τα ίδια χαρακτηριστικά με το σπίτι της Βάρης και τα σπίτια της Ολύθνου. Δε βρέθηκαν πουθενά ίχνη κιονοστοιχίας για υπόστυλη αυλή, διάδρομο κτλ. γιατί στο κέντρο του κτιρίου τα αρχαία ήταν στην επιφάνεια και οι ενδείξεις έχουν καταστραφεί. Η κεραμική ανήκει στα μέσα προς το τέλος του 4ου αι.

Λεγραινιά

Χάρακας

Επάνω στη λεωφόρο Αθηνών-Σουνίου, βρέθηκε τμήμα ταφικού περιβόλου, από τον οποίο σώζεται ένας δόμος, καθώς και σαρκοφάγος ασύλητη με πήλινη κάλη του τέλους του 4ου αι. π.Χ. Βρέθηκαν επίσης λείψανα κτισμάτων του 6ου αι. μ.Χ. στα νότια του περιβόλου. Στη γύρω περιοχή υπάρχουν άφθονες ενδείξεις κατοίκησης και η θέση πρέπει να συνδέεται με τον αρχαίο δήμο Ατήνης. Τα λείψανα του 6ου αι. μ.Χ. μπορούν να δώσουν νέα στοιχεία για την περίοδο αυτή στην οποία θεωρείται ότι η Αττική ήταν έρημη.

Ανάβυσσος

Παραλία Αγίου Νικολάου

Μετά από σύντομη έρευνα στην παραλία, Α.-Β. της υπό κατασκευή Σχολής Τουριστικών Επαγγελματιών, όπου είχαν εντοπιστεί από ιδιώτη τάφοι, βρέθηκαν δίπλα στη θάλασσα, μέσα στην άμμο, δύο πιθάρια (2,3) σπασμένα σε πολλά κομμάτια, που πιθανότατα περιείχαν ταφές. Κοντά στα πιθάρια βρέθηκαν λείψανα κιβωτιόσχημου τάφου (1) με πλάκες από ντόπιο υλικό, διαστ. (κατά μέσο όρο) 1,25 × 0,80 μ. Ο προσανατολισμός του τάφου ήταν ΝΑ.-ΒΔ. είχε όμως —τουλάχιστον η

ανατολική πλευρά του— μετατοπιστεί και είχε γεμίσει με άμμο και χαλίκια. Σώθηκε ακέραια μόνο η πλάκα της νότιας (στενής) πλευράς ενώ οι υπόλοιπες είχαν σπάσει σε δύο τρία κομμάτια. Πιθανότατα υπάρχουν κι άλλοι τάφοι κατά μήκος της παραλίας. Τα κομμάτια των πίων μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Βραυρώνας.

ΜΑΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΥ

Αχαρναί

Μονοπάτι (οικόπεδο Νικ. Χρονοπούλου)

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται σε απόσταση 4,5 χλμ. περίπου από την κεντρική πλατεία Μενιδίου, μετά τη διασταύρωση της λεωφ. Τατοίου και Δεκελείας, 150 μ. ανατολικά από το Σ.Σ. Δεκελείας. Στο τμήμα του οικοπέδου που οικοδομήθηκε και προς Δ. αποκαλύφθηκε, σε βάθος 1-1,20 μ., πήλινος αγωγός με κατεύθυνση Β.-Ν. και ίδια κλίση. Σώζεται σε μήκος 11,40 και έχει πλάτος 0,48 μ. Προς Β. φαίνεται ότι συνεχίζεται στον άσκαφο χώρο αλλά προς Ν. διακόπτεται. Δε διαπιστώθηκε η συνέχειά του τουλάχιστον ως το νότιο όριο του χώρου που ερευνηθηκε. Διατηρείται μόνο το κάτω τμήμα του από ημικυκλινδρικές κεραμίδες, πλ. 0,48, ύψ. 0,40, μήκ. 0,48, πάχ. 0,03-0,04 μ., τομής σχήματος υ χωρίς συνδετικό υλικό. Συμπεραίνεται ότι όμοιες θα αποτελούσαν και το πάνω τμήμα με πιθανό ύψος 0,80 μ., σωζ. ύψ. 0,40 και στο βόρειο άκρο μεγ. ύψ. 0,70 μ. Προφανώς ο αγωγός καλυπτόταν εξωτερικά ως το μέσο περίπου του ύψους του με αργούς λίθους που βρέθηκαν σε αρκετά σημεία στη θέση τους, στις πλευρές του αγωγού ενώ άλλοι έχουν καταπέσει στο εσωτερικό του. Τα λίγα όστρακα από την επίχωση και το εσωτερικό του αγωγού, δεν έδωσαν χρονολογικές ενδείξεις. Από την κατασκευή του όμως και τον τύπο των κεραμίδων είναι πιθανό ο αγωγός να ανήκει στον 4ο αι. π.Χ. Όμοιος κατασκευαστικά αγωγός είχε επισημανθεί στην περιοχή Κάτω Αχαρνών - Κόκκινου Μύλου (ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 92), που είχε χρονολογηθεί στο τέλος του 4ου αι. π.Χ. και είχε σχετιστεί με τον «αχαρνικό οχετό», των επιγραφών (Χαριστήριο εις Α.Κ. Ορλάνδον, 1965, Γ', σ. 166-175). Ένας τρίτος αγωγός, διαφορετικής κατασκευής, ίσως των αρχών του 4ου αι., είχε ανασκαφεί το 1979 στην οδό Αθηνών και Θεοφράστου (Ο.Τ.80) στο Μενίδι. Ανατολικότερα από το οικόπεδο προς το ρέμα της «Χελιδονούς», σε πρόχειρη επιφανειακή έρευνα, σώζονται επιφανειακοί τοίχοι, που ίσως είναι και νεότεροι, και σ' αρκετά σημεία διακρίνονται όστρακα και κεραμίδες.

Λυκότροπα (Ο.Τ. 333)

Στο οικόπεδο Ιφ. Ντότσικα που βρίσκεται στην πά-

ροδο οδού Φιλαδελφείας, στάση Αγία Βαρβάρα, κατά την εκσκαφή θεμελίων αποκαλύφθηκε στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου (στη νότια πλευρά παραμένει ακάλυπτος χώρος), φρεατοειδές όρυγμα στο φυσικό βράχο που εκτείνεται και στη γειτονική ιδιοκτησία. Η έρευνα περιορίστηκε στη διάνοιξη τομής στο τμήμα αυτό του οικοπέδου. Αποκαλύφθηκε το στόμιο, διαστ. 1,60 × 1,20 μ., που το κάλυπταν μεγάλοι αργοί λίθοι, στη θέση τους, που είχαν εν μέρει κυλήσει βαθύτερα. Στη δυτική πλευρά διακρίνεται ογκόλιθος, μήκ. —όσο αποκαλύφθηκε— 1,50 και ύψ. 0,60-0,70 μ. —το πλάτος δεν εξακριβώθηκε— που δεν είναι σαφές αν έχει τοποθετηθεί ή είναι το φυσικό πέτρωμα. Τα τοιχώματα του στομίου στις υπόλοιπες πλευρές και κυρίως στην ανατολική έχουν ύψος 1,30-1,50 μ. περίπου. Το εσωτερικό ήταν γεμάτο χώματα που έπεσαν με την εκσκαφή. Σε βάθος 2 μ. περίπου από το χείλος υπήρχε στρώμα από τα πεσμένα τοιχώματα και καστανόχωμα χωρίς όστρακα. Στα 2,50 μ. περίπου αρχίζει στρώμα από καθαρό λεπτό καστανό χόμα όπου διακρίνονται και όστρακα. Σ' αυτό το σημείο σταμάτησε η έρευνα. Στο νότιο τμήμα όπου ο ακάλυπτος χώρος, διακρίνονται επιφανειακά όστρακα, μεταξύ των οποίων και τμήμα από χείλος γεωμετρικού σκύφου.

Οδός Δημ. Βαρελά (Ο.Τ. 67, οικόπεδο Χρ. Καλογράνη)

Σε περιορισμένη έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκε στη νοτιοανατολική γωνία πυρά, διαστ. 1,80 × 0,90 μ. με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. Ο λάκκος σε μικρό βάθος από το επίπεδο της οδού, έχει έντονα πυρακτωμένες πλευρές. Το στρώμα τέφρας, σε βάθος 1,20-1,40 μ., έχει πάχος 0,20-0,25 μ., διακρίνονται κομμάτια απανθρακωμένου ξύλου. Η πυρά διαταράχθηκε από το μηχάνημα, τα κτερίσματα όμως παρέμειναν στη θέση τους. Από τα όστρακα της πυράς συγκολλήθηκαν έξι λήκυθοι. Οι τρεις με ίχνη παράστασης και η τέταρτη ερυθρόμορφη, με γυναικεία μορφή. Συγκολλήθηκε επίσης λαιμός και τμήμα από το σώμα ληκύθου με μελανόμορφη παράσταση, ίσως Αθηνάς. Επίσης τμήματα άλλων ληκύθων, πυξίδα με πόμα και θραύσματα αγγείων. Οι λήκυθοι χρονολογούνται στο α' μισό του 5ου αι. π.Χ.

Στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου παρατηρήθηκαν ίχνη πιθανόν και δεύτερης πυράς (II). Σ' έκταση 1,80 × 1,10 μ. το φυσικό αργιλώδες έδαφος έδειχνε πυρακτωμένο· δεν παρατηρήθηκαν όμως ίχνη τέφρας ούτε χαρακτηριστικά κτερίσματα πυράς, εκτός από όστρακα που δεν έχουν ακόμη μελετηθεί.

Στο μέσο περίπου της ανατολικής πλευράς του οικοπέδου αποκαλύφθηκε δόμος (;). Συνεχόμενη σειρά λίθων με κατεύθυνση προς Β. ίσως δηλώνει την ύπαρξη τοίχου. Στη βάση του βρέθηκε σπασμένος μαρμαρινός αρράβδωτος κίονας. Η έρευνα σταμάτησε, γιατί αμέσως ανατολικά υπάρχει η αυλή του παλαιού κτίσματος. Σύμ-

φωνα με πληροφορίες του ιδιοκτήτη ο χώρος της αυλής είχε επιχωματωθεί πριν από 30 χρόνια περίπου. Στα όστρακα από την επίχωση στο τμήμα αυτό, διακρίνονται και νεότερα. Επίσης στην εξοχή που σχηματίζεται στη βόρεια πλευρά του οικοπέδου, όπου υπάρχει παλιό κτίσμα αποκαλύφθηκε κάτω από το δάπεδό του πίθος νεότερων χρόνων στη θέση του. Στον υπόλοιπο χώρο του οικοπέδου δεν παρατηρήθηκαν ίχνη. Πρέπει να σημειώσουμε ότι με την κατεδάφιση το επίπεδο του χώρου έφθασε στο ύψος της οδού Βαρελά και η ανατολική με τη δυτική πλευρά (όπου η οδός Βαρελά) έχουν διαφορά ύψους 1,20-1,40 μ. περίπου. Είναι επίσης πιθανό ότι αν υπήρχαν άλλα λείψανα, αυτά καταστράφηκαν από παλιά. Είναι πιθανό να υπάρχουν ταφές στον υπόλοιπο χώρο προς Α. Σύμφωνα με πληροφορίες του ιδιοκτήτη σε γειτονικό οικόπεδο (προς ιδιοκτ. Κατάρα, οδός Θερμοπυλών και Α. Βρέκου) είχαν βρεθεί στις εκσκαφές των θεμελίων τάφοι που σκεπάστηκαν.

Λυκότρυπα (Ο.Τ. 307)

Στον ακάλυπτο χώρο, του οικοπέδου Μιχ. Αλέξη που βρίσκεται στην πάροδο οδού Φιλαδελφείας, στάση Αγία Βαρβάρα, διαπιστώθηκε εκ των υστέρων λάκκος - αποθέτης στη βορειοανατολική γωνία. Η έρευνα περιορίστηκε στη διάνοιξη τομής, διαστ. 2,50 × 0,80 μ., σε απόσταση 0,70 μ. από την ανατολική και 0,60 μ. από τη βόρεια μεσοτοιχία, χωρίς να εξακριβωθεί η συνολική έκταση του αποθέτη που αποκαλύφθηκε σε μεγ. διαμ. Β.-Ν. 2,50 μ. Α.-Δ. πιθανόν εκτείνεται έως 2,50 ή 3 μ. περίπου. Δεν εξακριβώθηκε αν συνεχίζεται ανατολικότερα και βορειότερα, ούτε γνωρίζουμε τα όριά του προς Ν. επειδή τμήμα του αποθέτη θα πρέπει να διαταράχτηκε από το μηχάνημα. Το διατηρούμενο πάχος της επίχωσης του λάκκου στο βορειοανατολικό άκρο της τομής ήταν 0,20 σε βάθος 1,20 μ. από την επιφάνεια και στο νοτιοανατολικό 0,75 σε βάθος 0,65, από την επιφάνεια. Ο πυθμένας του λάκκου βρίσκεται στο φυσικό αργιλώδες έδαφος σε βάθος 1,40 μ. Η επίχωση του λάκκου με άφθονα όστρακα, κεραμίδες και λίθους είναι χαρακτηριστική. Βρέθηκαν κυρίως θραύσματα αγγείων καθημερινής χρήσης χοντρά και λεπτά, καθώς και μελαμβαφή (σκύφοι, κύαθοι, πινάκια, λαβές και βάσεις αμφορέων κλπ.). Από τον πυθμένα περισυλλέξαμε θραυσμένο μελαμβαφή λύχνο. Η κεραμική χρονολογείται μάλλον στον 4ο αι. π.Χ. Η περιοχή δεν έχει ερευνηθεί ο χώρος όμως νότια αλλά και ανατολικά του οικοπέδου είναι διάσπαρτος με όστρακα.

Μενίδι

Οδός Λιοσιών και Σαλαμίνας (Ο.Τ. 72, οικόπεδο Αναστ. Γκίκα)

Στην ανασκαφή του παραπάνω οικοπέδου, διαστ.

21,60 × 11,40 μ. αποκαλύφθηκε στο μέσο περίπου του οικοπέδου και σε βάθος 1,5 μ. περίπου από το δρόμο, τοίχος με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., σε μήκος 6,60, πλάτος 0,68-0,86 και μεγ. σωζ. ύψος 0,60 μ., μιας σειράς τετράπλευρων ασβεστόλιθων διαφόρου μεγέθους με λαξευμένη την εξωτερική βορειοδυτική τους όψη. Ο τοίχος πατούσε στο φυσικό έδαφος (κιμηλιά) και ήταν ενισχυμένος εσωτερικά με μικρότερες πέτρες και κεραμίδες. Επί 0,70 μ., στο βορειοανατολικό άκρο του, ήταν χτισμένος με μικρότερες πέτρες —πιθανόν μεταγενέστερη επισκευή— ενώ προς τα ΝΔ. φαίνεται πως συνέχιζε και προς την οδό Σαλαμίνας. Στις υπόλοιπες τομές που έγιναν στο οικόπεδο για τη διάνοιξη των βάσεων δε διαπιστώθηκαν ίχνη τοίχων παρά μόνο, στρώμα λίθων και κεραμίδων σε βάθος 1,10-1,20-2 μ. περίπου και κυρίως στο Β' τμήμα του χώρου όπου άρχιζε το φυσικό έδαφος.

Νοτιοδυτικά του τοίχου και σε απόσταση 1,80 μ. αποκαλύφθηκε τμήμα κυκλικής κατασκευής (δεξαμενή), διαμ. 2,30 και με σωζ. ύψος 1,10 μ., από την οποία διατηρούνταν μόνο τμήματα από τα τοιχώματα της νοτιοανατολικής και δυτικής πλευράς με κονίαμα, πάχ. 0,04-0,10 μ. καθώς και ο πυθμένας, διαμ. 1,40-1,50 μ.

Τα όστρακα από την ανασκαφή του τοίχου χρονολογούνται κυρίως στους ελληνιστικούς και πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους, ανάμεσα υπάρχουν και κλασικά. Ενδεικτική για την ύστερη χρονολόγηση του τοίχου είναι και η τοιχοποιία καθώς και το κονίαμα της δεξαμενής. Από το νοτιοδυτικό άκρο του τοίχου και την εσωτερική του πλευρά προέρχεται νόμισμα του Θεοδοσίου Β' με χρονολογία κοπής 378-383 μ.Χ.

Σκάλα Ωρωπού

Ντουλάπι (οικόπεδο Γ. Στρουμπούλη)

Στην εκσκαφή βόθρου στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου στη λεωφόρο Καλλιθέας και στο όριό του αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,50-0,70 τμήμα τοίχου (Τ1) με κατεύθυνση Α.-Δ. Η έρευνα περιορίστηκε στην αποκάλυψή του σε μήκος Α.-Δ. 2,80, πλάτος 0,48 και ύψος 0,48-0,70 μ. Προς Δ. ο τοίχος δείχνει να συνεχίζεται προς το σημερινό δρόμο (Λεωφόρος Καλλιθέας). Στο ανατολικό άκρο του στρέφεται προς Ν. και γωνιάζει με τοίχο (Τ2) που ερευνήθηκε σε μήκος 1 μ. Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από μεγάλους πωρολίθους, θραύσματα κεράμων και χώμα ως συνδετικό υλικό και εσωτερικά με γέμισμα από μικρότερους λίθους. Στον τοίχο 1 έχει χρησιμοποιηθεί σε δεύτερη χρήση αρχιτεκτονικό πώρινο μέλος, διαστ. 1,10 × 0,48 × 0,48 μ., που στην πλαϊνή, βόρεια όψη του, έχει αναθύρωση· στην πάνω επιφάνεια διακρίνονται οι τόρμοι και τα μοχλοβόθρια. Ο τοίχος χρονολογείται στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Οδός Πινδάρου 10 (οικόπεδο Ν. Καραδήμα)

Η ανασκαφή στο παραπάνω οικόπεδο, διαστ. 38,20 × 12 × 12,40 μ., με κατά μήκος άξονα και κλίση Ν.-Β., περιορίστηκε στο χώρο που πρόκειται να οικοδομηθεί και κάλυψε έκταση 35 τ.μ. περίπου. Αποκαλύφθηκε, σε βάθος 0,60-0,80 μ., τμήμα οικίας και δρόμου υστερορωμαϊκών χρόνων.

Η οικία αποτελείται από ένα κεντρικό ορθογώνιο δωμάτιο, χώρος II, με δάπεδο από περίπου τετράγωνα πήλινες πλάκες σε πολύ καλή διατήρηση. Οι τοίχοι, ισχυρής κατασκευής, είναι χτισμένοι από λίθους και πλίνθους που συνδέονται με κονίαμα, ενώ ο βόρειος και ανατολικός τοίχος ενισχύονται στις γωνίες και στο μέσο, από μεγάλους ογκολίθους. Το μέγιστο σωζόμενο ύψος των τοίχων είναι 0,60 και το πλάτος τους 0,60 μ. Οι διαστάσεις του χώρου II, του οποίου το δυτικό τμήμα βρίσκεται κάτω από τη γειτονική μεσοτοιχία και δεν έχει αποκαλυφθεί, είναι 3,50 × 4,30 μ. Η είσοδος στο χώρο II δε στάθηκε δυνατό να εντοπιστεί με βεβαιότητα. Πιθανόν βρίσκεται στον ανατολικό τοίχο, όπου οι δύο ογκόλιθοι που βρίσκονται *in situ* (παραστάδες;), αφήνουν μεταξύ τους άνοιγμα, πλ. 1,30 μ. προς Ν. του κεντρικού χώρου II, υπάρχουν δύο άλλα δωμάτια (IV και V) των οποίων οι τοίχοι από αργολιθοδομή, σώζονται σε πολύ κακή κατάσταση στο κατώτερο τμήμα της θεμελίωσής τους. Προς Ν. οι δύο χώροι ορίζονται από κοινό τοίχο που γωνιάζει προς Α. με τον εξωτερικό, ισχυρό τοίχο της οικίας, ενώ το δυτικό άκρο του προεκτείνεται έξω από το χώρο της ανασκαφής και δεν έχει αποκαλυφθεί (σωζ. μήκος 6,35, πλάτος 0,50 μ.). Ο προς Δ. χώρος V έχει αποκαλυφθεί σε διαστάσεις 1,50 × 3,20 μ. Προς Β. συνορεύει με το χώρο II, ενώ προς Α. χωρίζεται από το χώρο IV με τοιχάριο (προέκταση του ανατολικού τοίχου του χώρου II), του οποίου σώζονται λίγα λείψανα της θεμελίωσης. Ο χώρος IV, διαστ. 1,50 × 2,80 μ., ορίζεται προς Α. από τον εξωτερικό τοίχο της οικίας ενώ προς Β. συνορεύει με το χώρο III από τον οποίο χωρίζεται με εσωτερικό τοίχο πολύ κατεστραμμένο. Ο χώρος III, διαστ. 2,65 × 3,50 μ., παρεμβάλλεται μεταξύ του κεντρικού χώρου II και του εξωτερικού τοίχου του κτίσματος και σ' αυτόν θα πρέπει να έμπαινε κανείς από το άνοιγμα, πλ. 1 μ., που υπάρχει στη βορειοανατολική του γωνία και που ταυτίζεται με την εξωτερική ανατολική θύρα του κτιρίου. Στα Β. ο χώρος III επικοινωνεί με άνοιγμα, πλ. 1 μ., με μεγάλη υπαίθρια αυλή, διαστ. 6,25 × 5,45 μ. Η αυλή ορίζεται από Α. και Β., από τοίχους ισχυρής κατασκευής, πλ. 0,50 μ. και σωζ. ύψ. από 0,50-0,55 μ. Ο προς Δ. τοίχος, παρόμοιας κατασκευής, αποκαλύφθηκε σε μήκος 3,55 μ. και σε τμήμα μόνο του πλάτους του, γιατί το υπόλοιπο βρίσκεται κάτω από τη δυτική μεσοτοιχία. Ο εξωτερικός

ανατολικός τοίχος της αυλής δε βρίσκεται στην ίδια ευθεία με τον τοίχο του κτιρίου, αλλά προβάλλεται προς Α. εξασφαλίζοντας μεγαλύτερες διαστάσεις στο χώρο της αυλής. Το δάπεδο της αυλής είναι από πατημένο γκριζωπό σκληρό χώμα εκτός από τμήμα της νοτιοδυτικής γωνίας του, που είναι πλακοστρωμένο όπως ο χώρος II. Οι σωζόμενες διαστάσεις του πλακόστρωτου είναι 1,90 (από Β.-Ν.) και 2,70 (από Α.-Δ). Το δάπεδο της αυλής βρίσκεται 0,30 μ. χαμηλότερα από το δάπεδο του χώρου II (βάθος 0,90 μ. από την επιφάνεια του εδάφους). Ο βόρειος τοίχος της αυλής δεν έχει αποκαλυφθεί σε όλο του το μήκος, γιατί συνεχίζεται κάτω από τη δυτική μεσοτοιχία του οικοπέδου. Προς Ν. η αυλή ορίζεται από τον τοίχο του χώρου II με τον οποίο δε γνωρίζουμε αν επικοινωνούσε.

Λείψανα τοίχων στα Ν. του κτίσματος, δείχνουν ότι το κτίριο θα πρέπει να έχει και άλλους χώρους, που από Α. ορίζονται από τον ίδιο ισχυρό εξωτερικό τοίχο. Εμπρός από την κύρια προς Α. είσοδο είναι τοποθετημένο σε β' χρήση, τμήμα πάρινου κίονα, ύψ. 1,20 μ. και διαμ. 0,37 μ., με βαθιά ορθογώνια τομή στην πλευρά του. Κατά μήκος της ανατολικής πλευράς του κτίσματος, αποκαλύφθηκε τμήμα στενού δρόμου, πλ. 1,40-1,85 μ., με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Η ανατολική παρειά του ορίζεται από τοίχο ισχυρής κατασκευής, σωζ. μήκ. 10 μ. Το νότιο άκρο του τοίχου δεν αποκαλύφθηκε. Το βόρειο άκρο του σχηματίζει γωνία αντίστοιχη προς τη βορειοανατολική γωνία της αυλής του κτιρίου.

Περίπου στο μέσο του, ο δρόμος διασχίζεται από πήλινο αποχετευτικό αγωγό καλυμμένο από ακανόνιστες σχιστολιθικές πλάκες. Ο αγωγός αποκαλύφθηκε σε συνολικό μήκος 10,70 μ. και είναι σαφές ότι προεκτείνεται και από τα δύο άκρα του. Στο σημείο όπου βρίσκεται η κεντρική ανατολική είσοδος του κτίσματος, αποκαλύφθηκε τμήμα αγωγού που συνδέεται με το κεντρικό δίκτυο και προχωρεί προς το κτίσμα κάτω από τον κίονα εφαρμόζοντας στο ορθογώνιο μεταγενέστερο λάξευμά του.

Τα ευρήματα, εκτός από το μεγάλο αριθμό των υστερορωμαϊκών οστράκων, ήταν μάλλον φτωχά· δηλαδή εικοσιδύο χάλκινα νομίσματα, τα πιο πολλά πάνω από το πλακόστρωτο του κεντρικού χώρου II, δύο κεφάλια πήλινων ειδωλίων, ένα φιαλίδιο, μία χάλκινη βελόνη, ένας λύχνος σχεδόν ακέραιος, τμήμα κεράμου από το ανατολικό τοίχωμα του αγωγού με έκτυπη σφραγίδα όπου διακρίνονται τα γράμματα *M, T* και ίσως *K* καθώς και δύο κυλινδρικά αγγεία σχεδόν ακέραια, που αποκαλύφθηκαν στο νότιο άκρο του αγωγού μεταξύ αυτού και του εξωτερικού ανατολικού τοίχου του κτίσματος.

Τομή που έγινε μπροστά στην ανατολική είσοδο του κτίσματος μετά την απομάκρυνση του κίονα, αποκάλυ-

ψε τμήματα μικρών εγκάρσιων σ' αυτήν τοιχαρίων που δεν μπορούν να ταυτιστούν με το κτίριο.

Ξ. ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

Λεωφόρος Αθηνών (οικόπεδο Φωτ. Καρύδα)

Κατά την ανασκαφή του παραπάνω οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα στοάς, που επεκτείνεται και στις προς Α. και Ν. όμορες ιδιοκτησίες, καθώς και μεταγενέστερο νεκροταφείο ρωμαϊκών χρόνων.

α) Στοά. Αποκαλύφθηκαν οι εξωτερικές πλευρές του στυλοβάτη προς Ν. κατά 12,25, προς Δ. κατά 19,05 και προς Β. κατά 5,35 μ., αντίστοιχα. Καλύτερα σώζεται η νότια πλευρά, που αποτελείται από δύο καθ' ύψος δόμους: 1. ο κάτω, από συμμετρικούς πωρολίθους, διαστ. 1,25-1,30 × 0,65 × 0,37 μ., σ' εναλλαγή με ισοϋψή χτιστά τμήματα, 0,60-0,80 μ., από χώμα, πέτρες και ποικίλα θραύσματα κεραμίδων και 2. ο πάνω, από πέντε επίσης συμμετρικούς, διαστ. 0,95-1,05 × 0,65 × 0,25 μ., ογκολίθους, που πατούν ακριβώς στους κάτω και εξέχουν ελαφρά, 0,08-0,15 μ., προς Β., δηλαδή προς το εσωτερικό της στοάς. Στην πάνω επιφάνειά τους διαφαίνονται τα ίχνη βάσεων κιόνων, διαμ. 0,50 μ. Το μεταξόνιο διάστημα είναι περίπου 2 μ.

Σ' απόσταση 2,50 μ. από τη νότια πλευρά του στυλοβάτη αποκαλύφθηκε τοίχος παράλληλος, μήκ. 8,30, πλ. 0,60 και ύψ. 0,40 μ., επίσης από πωρολίθους, όπου μαρμάρινο κατώφλι δίφυλλης θύρας in situ, με έντονα τα ίχνη χρήσης, που ορίζει την είσοδο της στοάς από Ν. προς Β. κατά το συνηθισμένο τρόπο. Η δυτική εξωτερική πλευρά του στυλοβάτη παρουσιάζει επίσης γέμισμα από χώμα, πέτρες και θραύσματα κεραμίδων, μία διακοπή, μήκ. 5,05 μ., που οφείλεται μάλλον σε καταστροφή και το βόρειο τμήμα της κατά 0,75 μ. βαθύτερα του νότιου και με ύψος πωρολίθων μόνο 0,10-0,20 μ. για την αντιμετώπιση της φυσικής κλίσης του εδάφους προς Β. Από τη βόρεια πλευρά διασώζεται τμήμα, μήκ. 5,35 μ., προς τη νοητή βορειοδυτική γωνία της στοάς, από πωρολίθους. Το προς Α. τμήμα της ίδιας πλευράς αντικαταστάθηκε από μεταγενέστερο τοίχο, μήκ. 4,50, πλ. 0,40, ύψ. 0,45 μ., όριο ταφικού περιβόλου, με όψη προς Β.

Άλλοι τοίχοι καθοριστικοί για τη διάταξη των εσωτερικών χώρων της στοάς δεν υπάρχουν εκτός από ίχνη. 1. Κάθετα στο ανατολικό άκρο του τοίχου 1, με φορά προς Ν., αργολιθοδομή (Τ2), μήκ. 2,75 μ., κι ένας ογκολίθος κάθετα στο νότιο άκρο της 2. Σ' απόσταση 1,10 μ. ογκολίθος του Τ2, επίσης αργολιθοδομή (Τ3), διαταραγμένη, μήκ. 3 μ., με φορά ΒΑ. προς ΝΔ. 3. Τοίχος (Τ7) από δύο ογκολίθους, μήκ. 1,20, πλ. 0,40-0,50 και ύψ. 0,35 μ., με φορά προς Β., σ' απόσταση 3,10 μ. από το κατώφλι (του Τ6) προς Δ.

Στη νοτιοανατολική γωνία της νότιας κιονοστοιχίας (Τ5) και στην προέκταση προς Ν. της δυτικής πλευράς του στυλοβάτη (Τ4) υπάρχει τμήμα δαπέδου από ακανόνιστες μεγάλες λίθινες πλάκες, που συνδέονται με θραύσματα πλίνθων και χώμα. Το δάπεδο αυτό παρουσιάζει έντονη κλίση προς τη συμβολή των πωρολίθων, όπου βρέθηκε στόμιο πίθου, διαμ. 0,65 μ., σε βάθος 0,20 μ. από την επιφάνεια του στυλοβάτη, αντεστραμμένο κι αποκολλημένο από το υπόλοιπο αγγείο, που κομμάτια του, βρέθηκαν κατά τον εσωτερικό καθαρισμό, ανάμικτα με διαταραγμένα καστανά χρώματα και πέτρες από τη φάση καταστροφής, όπως και πόρινος ραβδωτός σπόνδυλος.

β) Νεκροταφείο. Το νεκροταφείο κατέχει το βόρειο τμήμα του οικοπέδου και αποτελείται από είκοσι ένα συνολικά τάφους: 1. 5 χτιστούς κιβωτιόσχημους, 2. 15 σαρμαρωτούς κεραμοσκεπείς και 3. ένα μικρό χτιστό ταφικό περίβολο. Οι τάφοι έχουν κατεύθυνση Δ.-Α. με μόνες εξαιρέσεις τους XIV με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ., XV και XXI με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. που βρίσκονται εξωτερικά του κτιρίου της στοάς, ενώ οι τάφοι V, XIV και XX βρίσκονται στη βορειοδυτική γωνία του κτιρίου.

Τάφος Ι. Διασώθηκε η κάλυψη του τάφου, διαστ. 2,80 × 1 × 0,45 μ., από δύο διαφορετικά ζεύγη εδράνων κι ένα αρχιτεκτονικό μέλος, όλα από πωρόλιθο. Ο τάφος είναι κιβωτιόσχημος, χτιστός από επάλληλες σειρές οπτοπλίνθων, διαστ. 0,46 × 0,21 × 0,03 μ., με ισόπαχο συνδετικό κονίαμα. Έχει διαστάσεις εξωτερικές 2,45 × 0,85, εσωτερικές 2,04 × 0,57 μ. και βάθος 0,40-0,70 μ. Το δάπεδο είναι διαμορφωμένο από συμπαγές χώμα. Τα χρώματα της ταφής, τα λίγα οστά καθώς και τα όστρακα των κτερισμάτων διαταραγμένα από αρχαία σύληση.

Τάφος ΙΙ. Κεραμοσκεπής, ασύλητος, εσωτ. διαστ. 0,71 × 0,30 μ.

Τάφος ΙΙΙ. Παρόμοιας κατασκευής με τον προηγούμενο, εσωτ. διαστ. 1,20 × 0,35 μ. Εξωτερικά στο δυτικό άκρο του τάφου μικρή λίθινη πλάκα, διαστ. 0,25 × 0,45 μ.

Τάφος ΙV. Παρόμοιος με τους ΙΙ και ΙΙΙ, εσωτ. διαστ. 0,70 × 0,30 μ.

Τάφος V. Κιβωτιόσχημος, χτιστός από επάλληλες παραλληλεπίδες οπτοπλίνθους με συνδετικό κονίαμα (όπως και στον τάφο Ι) και μέτριου μεγέθους πέτρες σε δεύτερη χρήση κατά τις τρεις πλευρές προς Δ., Ν. και Α., ενώ προς Β. χρησιμοποιήθηκε η νότια όψη του τοίχου Ι (βόρειο τμήμα του στυλοβάτη). Προς Ν. υπάρχει πρόχειρη λιθοδομή, διαστ. 1 × 0,40 μ., σαν ανάλημμα της αντίστοιχης πλευράς του τάφου. Το δάπεδο, σε βάθος 0,48 μ. από τις πλευρές, είναι στρωμένο κατά το ήμισυ προς Δ. (0,82 × 0,68 μ.) από 6 οπτοπλίνθους παρόμοιες προς αυτές των πλευρών. Ο τάφος δεν έχει κανονικό ορθογώνιο σχήμα και οι διαστάσεις των εσωτερικών τοιχωμάτων του είναι: βόρειο 1,70, ανατολικό

0,60, νότιο 1,725 και δυτικό 0,585 μ. Ίχνη της κάλυψης δε διασώθηκαν.

Τάφος VI. Κεραμοσκεπής, διαταραγμένος, εσωτ. διαστ. $0,96 \times 0,27$ μ.

Τάφος VII. Παρόμοιος προς τον VI, εσωτ. διαστ. $1 \times 0,35$ μ.

Τάφος IX. Κεραμοσκεπής, εσωτ. διαστ. $0,80 \times 0,57$ μ.

Τάφος X. Κεραμοσκεπής, εξωτ. διαστ. $1,40 \times 0,40$, εσωτ. $1 \times 0,35$ μ.

Τάφος XI. Κεραμοσκεπής, διαστ. $1,40 \times 0,30$ μ.

Τάφος XII. Κιβωτιόσχημος, χτιστός όπως και ο I, ασύλητος. Η κάλυψη του τάφου φέρει Α. και Δ. μονή στρώση δύο παραλληλεπίπεδων οπτοπλίνθων, στο ενδιάμεσο μεγάλη λίθινη πλάκα, διαστ. $1,08 \times 0,97 \times 0,14$ μ., και στο ακραίο ανατολικό τμήμα λίθινο αρχιτεκτονικό μέλος σε δεύτερη χρήση. Η ποικιλόμορφη κάλυψη περιβάλλεται προς ΒΑ. και Ν. από χαμηλό τοιχάριο από λίθους και άφθονο συνδετικό κονίαμα. Ο τάφος, εσωτ. διαστ. $1,75 \times 0,58$ και βάθ. $0,57$ μ., παρουσιάζει χρήση μεγαλύτερων —απ' ό,τι οι προηγούμενοι παρόμοιοι τάφοι— οπτοπλίνθων, διαστ. $0,45 \times 0,30$ μ., στις πλευρές του και δάπεδο στρωμένο από πέντε παρόμοιες οπτοπλίνθους.

Τάφος XIII. Κεραμοσκεπής, εξωτ. διαστ. $0,40 \times 0,54$ μ. και εσωτ. $1,25 \times 0,50$ μ. (ταφή).

Τάφος XIV. Ο τάφος έχει κατ' εξαίρεση προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ., τις τέσσερις πλευρές του χτιστές από διαφόρων μεγεθών λίθους με άφθονη χρήση συνδετικού κονιάματος, εσωτ. διαστάσεις $1,28 \times 2,55$ μ. και βάθος $0,50$ μ., μοιάζοντας έτσι περισσότερο με μικρό ταφικό περίβολο. Σε βάθος $0,55$ μ. από την επιφάνεια της βορειοδυτικής πλευράς του και σ' απόσταση $1,05$ μ. από τη νοτιοανατολική και $1,10$ μ. από τη νοτιοδυτική πλευρά του αντίστοιχα, βρέθηκαν όστρακα μεγάλου τεφροδόχου αγγείου (αμφορέα).

Τάφος XV. Κεραμοσκεπής, ασύλητος, με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., προγενέστερος του XIV, γιατί βρέθηκε μέσα σ' αυτόν σε βάθος $0,45$ μ. από τη βορειοδυτική γωνία του. Έχει εξωτ. διαστάσεις $1,05 \times 0,30$ κι εσωτ. $0,90 \times 0,49$ μ. Ο πυθμένας είναι στρωμένος με ενιαία κυρτή κεραμίδα. Πρόκειται για παιδική ταφή όπως συμπεραίνουμε από το μικρό κρανίο και από κομμάτια γυάλινου θήλαστρου μεταξύ κρανίου και βορειοδυτικής πλευράς του τάφου.

Τάφος XVI. Κεραμοσκεπής, ασύλητος, εξωτ. διαστ. $1,20 \times 0,45$, εσωτ. $0,90 \times 0,40$ μ.

Τάφος XVII. Κιβωτιόσχημος, χτιστός, παρόμοιος με τον προς Α. παράλληλό του τάφο XII. Η κάλυψή του, συνολ. διαστ. $1,90 \times 1,15$ μ., αποτελείται από τέσσερις μεγάλους ακανόνιστους ογκολίθους. Ο τάφος έχει εσωτ. διαστάσεις $1,84 \times 0,455$ μ. Λίγα οστά (από τις πλευρές) σε βάθος $0,55$ μ.

Τάφος XVIII. Κεραμοσκεπής με εξωτ. διαστάσεις

$1,12 \times 0,45$, εσωτ. $0,95 \times 0,36$ μ. και σε βάθος $0,36$ μ. διαλυμένα τα οστά της ταφής.

Τάφος XIX. Κεραμοσκεπής, βρίσκεται σε βάθος $0,60$ μ. από τον τάφο V κι εφάπτεται εξωτερικά με τη δυτική πλευρά του. Όπως και ο τάφος V βρίσκεται μέσα στα όρια του στυλοβάτη της στοάς. Έχει εξωτ. διαστάσεις $1 \times 0,30$ και εσωτ. $1,15 \times 0,60$ μ.

Τάφος XX. Κεραμοσκεπής, βόρεια των τάφων V και XIX, μέρος του στα νοητά όρια της βορειοδυτικής γωνίας του στυλοβάτη, εξωτ. διαστ. $1,06 \times 0,40$ και εσωτ. $1,06 \times 0,30$ μ. Ο πυθμένας στρωμένος με επίπεδη ελλiptική κεραμίδα.

Τάφος XXI. Κιβωτιόσχημος, χτιστός από οπτοπλίνθους και κονίαμα, έχει κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., εσωτ. διαστάσεις $1,48 \times 0,365$ και βάθος $0,37-0,40$ μ. Το δάπεδο άστρωτο. Τα οστά των κάτω άκρων σε βάθος $0,30$ μ. εσωτερικά. Ο τάφος δεν αποκαλύφθηκε ούτε καθαρίστηκε ολόκληρος εξαιτίας της θέσης του ως προς το δρόμο.

Οδός Αθανασίου Διάκου 5 (οικόπεδο Παν. Παπαντωνίου)

Η ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο, αποκάλυψε παλαιοχριστιανική τρίκλιτη βασιλική που σώζει την αψίδα Ιερού.

I. Το νότιο κλίτος ορίζεται βόρεια από τον τοίχο 2, μήκ. $12,50$, πλ. $0,55-0,60$ μ., και προς Α. από κόγχη. Ο νότιος τοίχος του είναι χτισμένος με κοινή λιθοδομή, άφθονο κουρασάνι και οριζόντιες ζώνες (ντουζένια) με οπτοπλίνθους (νότια όψη), και φέρει συνεχές χτιστό βάθρο, κάθισμα λαϊκών, πλ. $0,45$, ύψ. $0,50$ μ. Η πλακόστρωση των θρανίων δε διασώθηκε παρά σ' ένα μόνο σημείο. Ο βόρειος τοίχος είναι χτισμένος όπως και ο νότιος μόνο που εδώ χρησιμοποιήθηκαν και τέσσερα αρχαία έδρανα από παρόλιθο, μήκ. $0,90-1,20$ μ., σε περίπου κανονικά διαστήματα ($0,80-1,10$ μ.), πιθανότατα για τη στήριξη της κιονοστοιχίας του μεσαίου κλίτους.

Το δάπεδο ($13,30 \times 3,30-4$ μ.) του νότιου κλίτους φέρει πλακόστρωτα από παραλληλόγραμμα λίθινες πλάκες μεγάλων διαστάσεων. Η κόγχη του νότιου παστοφορίου είναι κατά $0,10$ μ. ψηλότερα του πλακοστρωμένου δαπέδου του υπόλοιπου κλίτους και στρωμένη επίσης με τετράγωνες οπτοπλίνθους με τις χαρακτηριστικές «δαχτυλιές». Έχει άνοιγμα (χορδή), πλ. $3,80$ και ακτίνα $2,75$ μ.

Στο ανατολικό τμήμα του παστοφορίου υπάρχει σταυροειδές βαπτιστήριο με εσωτερικά μήκη κεραίων $1,20$ (Α.-Δ.) και $1,80$ μ. (Β.-Ν.) και πλάτος κάθε κεραίας $0,40$ μ. Όλα τα εσωτερικά τοιχώματα είναι επενδεδυμένα με λίθινες λεπτές πλάκες και στο κάτω μέρος της ανατολικής κεραίας υπάρχει μικρή τρύπα, διαμ. $0,07$ μ., για τη διαφυγή των νερών. Το βάθος του βαπτιστηρίου είναι $0,43-0,45$ μ. Το ότι πρόκειται για βαπτιστήριο κι

όχι για «θάλασσα» ή «χωνευτήριο» μαρτυρούν η επέλευση του ανατολικού άκρου προς τη βόρεια όψη του Τ3, το σωζόμενο τμήμα του αψιδωτού τοίχου με υδραυλικό κονίαμα, καθώς και μία λίθινη πλάκα, διαστ. 0,87 × 0,60 μ., μπροστά στη δυτική κεραία, στο κέντρο του πλακοστρωμένου δαπέδου, που εξέχει ελαφρά προς το πλακόστρωτο του κλίτους.

2. Το μεσαίο κλίτος ορίζεται προς Ν. από τοίχο, μήκ. 8 μ., και προς Α. από την αψίδα του Ιερού, ενώ προς Β. δεν έχει ανασκαφεί ο χώρος και δεν έχει διαπιστωθεί το πραγματικό του πλάτος, που από τις διαστάσεις της κόγχης συμπεραίνουμε ότι είναι 5,60 μ.

Το δάπεδο του μεσαίου κλίτους, υπερυψωμένο κατά 0,10 μ. απ' αυτό του νότιου κλίτους, ήταν επίσης πλακοστρωμένο, όπως μαρτυρούν τα ίχνη των πλακών πάνω σε ενιαίο κονίαμα. Η σολέα, σωζ. μήκ. 4,65 και πλ. 0,42 μ., αποτελείται (από Ν.) από μία αττική επιγραφή (πεντελικό μάρμαρο) κι ένα μαρμάρινο αρχιτεκτονικό μέλος, διαστ. 3,65 × 0,42 μ., σε δεύτερη χρήση, που είναι συμμετρικά τοποθετημένο ως προς την είσοδο του Ιερού. Η είσοδος στο Ιερό γίνεται από δίφυλλη θύρα, όπως φαίνεται από τον τόρμο του σύρτη στο μαρμάρινο κατώφλι, διαστ. 0,78 × 0,45 μ.

Η βάση του τέμπλου, από σκληρό γκρίζο πορώλιθο, είναι ιωνική, με κοιλόκυρτα κυμάτια. Στην πάνω όψη της βάσης σώζονται τετράγωνοι τόρμοι, διαστ. 0,22 × 0,24 μ., για τη στήριξη πεσσίσκων και αύλακες, πλ. 0,125 μ., για τη στήριξη θωρακίων. Το δεξιό, νότιο τμήμα της βάσης, σώζεται ολόκληρο, πλ. 0,46, ύψ. 0,455 και μήκ. 2,455 μ., ενώ το αριστερό έχει αποκαλυφθεί σε μήκος 1,55 μ. Η κόγχη του Ιερού ήταν επίσης στρωμένη με λίθινες πλάκες, όπως μαρτυρούν υπολείμματα και τα ίχνη της όλης πλακόστρωσης στο κονίαμα του δαπέδου.

Σε απόσταση 2,10 μ. από το κατώφλι του Ιερού και με ελαφρά απόκλιση από τον άξονα του οικοδομήματος (προς Ν.) υπάρχει επιφανειακή παραλληλεπίπεδη κατασκευή, μήκ. 0,40, πλ. 0,24, βάθ. 0,21 μ., επενδυμένη με λίθινες πλάκες, όπως και το βαπτιστήριο. Θεωρείται ως το καταθέσιο ή εγκαίνιο του ναού, χωρίς όμως να βρεθεί κανένα χαρακτηριστικό εύρημα στο εσωτερικό της. Τα όρια της παραλληλόγραμμης κατασκευής όπου το εγκαίνιο, καθώς και η Αγία Τράπεζα πάνω από αυτό είναι ασαφή με πιθανές διαστάσεις 1,60 × 1 μ. και απόσταση από είσοδο Ιερού 2,20 μ.

Μεταξύ του πλακοστρωμένου δαπέδου του Ιερού και του τοίχου της κόγχης υπάρχει αψιδωτή ζώνη, πλ. 0,90 μ., δίχως πλακόστρωση, όπου το σύνθρονο. Στο πλάτος της (0,90 μ.) υποδηλώνει μάλλον δύο βαθμίδες κατ' αναλογία με το πλάτος των καθισμάτων των λαϊκών στο νότιο κλίτος (0,45 μ.)

Σε απόσταση 2,40 μ. από το τέμπλο και 3,90 μ. από το νότιο τοίχο μεταξύ των διαταραγμένων θεμελίων δύο

σύγχρονων τοίχων, αποκαλύφθηκε μέρος του άμβωνα (χορδή 1,60 μ., ακτίνα 1,20 μ.) Βρέθηκε ο πυρήνας του από τοιχοποιία και ίχνη ορθομαρμάρωσης εξωτερικά καθώς και σαφείς απαρχές της διπλής κλίμακας προς Δ. και Α. Το υπόλοιπο του άμβωνα πρέπει να βρίσκεται στο άσκαφτο βόρειο τμήμα του οικοπέδου.

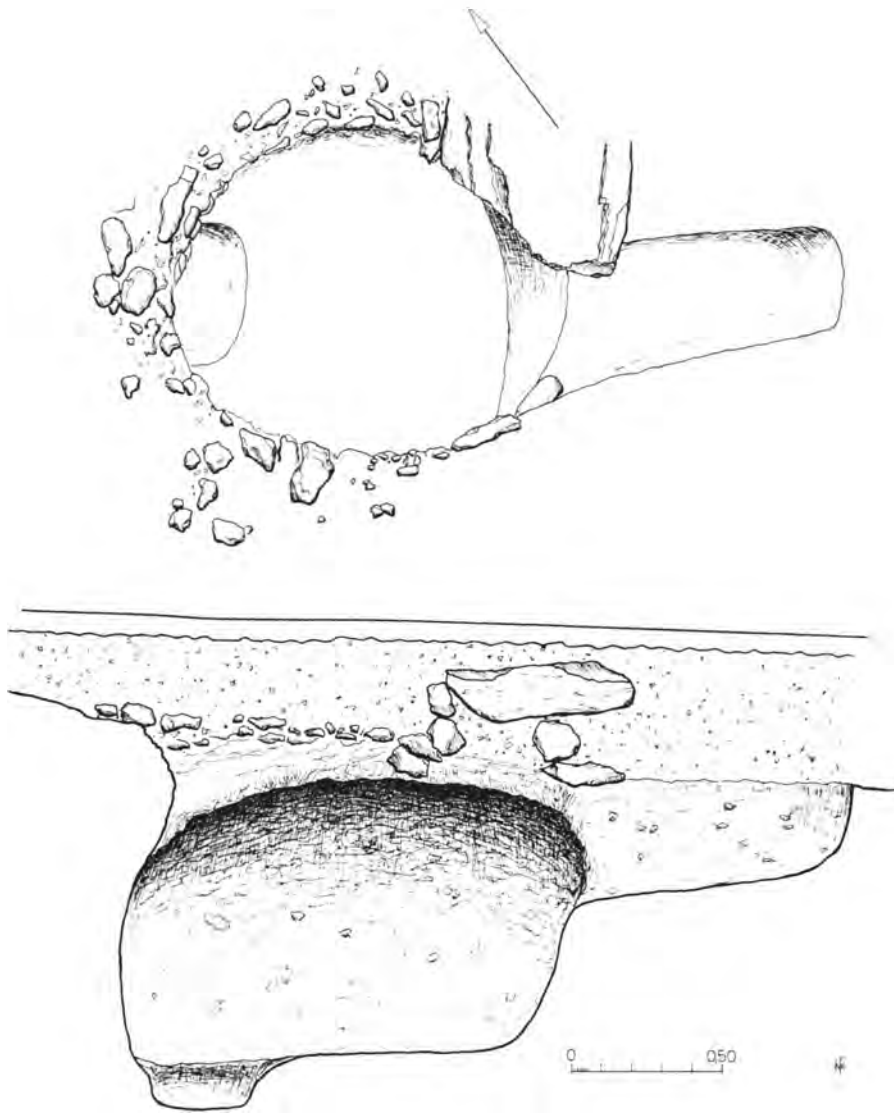
Α. ΚΡΑΝΙΩΤΟΥ

Νέα Μάκρη

Οδός Αισχύλου

Κατά την τοποθέτηση από τον ΟΤΕ υπόγειας καλωδίου στην περιοχή της Νέας Μάκρης, αποκαλύφθηκε πρωτοελλαδικός τάφος στην παραπάνω οδό, 6 μ. Δ. από την συμβολή της με την οδό Νέστορος, εμπρός από την οικία Κοντοπαντελή. Ο θάλαμος του τάφου (Σχέδ. 4) ήταν λαξευμένος στο βράχο, ακανόνιστα κυκλικός με συγκλίνοντα τοιχώματα, αυξανόμενος σε διαστάσεις στο μέσο περίπου του ύψους του. Στην ανατολική πλευρά αποκαλύφθηκε είσοδος, πλ. 0,54 μ., της οποίας το κατώφλι είχε λαξευτεί κατά 0,48 μ. ψηλότερα από το δάπεδο του θαλάμου. Από την επιφάνεια του εδάφους η είσοδος ήταν προσιτή δια μέσου αβαθούς φρεατοειδούς ορύγματος, μήκ. 0,90 μ., προσανατολισμένου από Α. προς Δ. Ανεξάρτητα από την ύπαρξη εισόδου ο τάφος ήταν ανοιχτός επάνω και το άνοιγμά του κάλυπτε μεγάλη πλάκα της οποίας οι διαστάσεις αν και δεν διαπιστώθηκαν, δεδομένου ότι μέρος της εισχωρούσε κάτω από το παρακείμενο πεζοδρόμιο, ήταν κατά πολύ μεγαλύτερος από την περίμετρο του στομίου.

Ο τάφος ήταν οικογενειακός ή οπωσδήποτε ομαδικός. Παρά το γεγονός ότι ο μηχανικός εκσκαφέας είχε καταστρέψει την καλυπτήρια πλάκα και είχε συμπαρασύρει μέρος της επίχωσης καταστρέφοντας και το άνω τμήμα της εισόδου της οποίας το ύψος δεν διαπιστώθηκε, η επίχωση που απόμεινε ανέπαφη παρουσίασε δέκα κρανία, από τα οποία τέσσερα κοντά στη νότια παρειά, ένα ακουμπισμένο στη βόρεια, ένα επίσης ακουμπισμένο στη δυτική και τέσσερα στο δυτικό ήμισυ του χώρου του θαλάμου μεταξύ πλήθους συσσωρευμένων οστών, που προέρχονται από μεταποτισμένους παλιότερους σκελετούς. Μετά την απομάκρυνση του σωρού των οστών στο δάπεδο αποκαλύφθηκε παιδική ταφή σε κώλωμα, διαστ. 0,52 × 0,32 και βάθ. 0,10 μ., λαξευμένο στο βράχο απέναντι από την είσοδο και σε θέση εκ διαμέτρου αντίθετη προς αυτήν· στο εσωτερικό της είχαν διασωθεί τα υπολείμματα των λεπτότατων παιδικών οστών. Τέσσερα ακόμη κρανία συγκεντρώθηκαν από τη διαταραγμένη από το σκαπτικό μηχάνημα επίχωση. Ο τάφος είχε δεχτεί επομένως δεκαπέντε συνολικά νε-

Σχέδ. 4. Νέα Μάκρη. Οδός Αισχύλου. Κάτοψη και τομή του ΠΕ τάφου.

κρούς. Συγκριτικά με τον αριθμό των νεκρών τα ευρήματα ήταν πενιχρά. Τηγανόσχημο σκεύος με εγχάρακτη και εμπίεστη διακόσμηση που σώζει ίχνη λευκοκίτρινης γεώδους ύλης στις εγχαράξεις, αποκαλύφθηκε κοντά στη δυτική παρειά (Πίν. 22 γ), τα θραύσματα ενός δεύτερου αριστερά της εισόδου και όστρακα πυξιδόμορφου αγγείου κοντά στο πρώτο. Τα δύο παραπάνω τηγανόσχημα σκεύη είναι όμοια και σύγχρονα με τα

κυκλαδικά αγγεία του νεκροταφείου στο Τσέπι του Μαραθώνα, τα οποία κατά τον Σπ. Μαρινάτο «υποδεικνύουν, πρωίμως κατά την εποχήν του Χαλκού, εισβολήν και εγκατάστασιν Κυκλαδικής αποικίας, ήτις δεν θα ήτο η μόνη εις την περιοχήν της Αττικής» (ΠΑΕ 1970, σ. 9, πίν. 34γ, ΑΑΑ ΙΙΙ (1970), σ. 350, εικ. 4).

Παρατήρηση της γύρω περιοχής, όπου αυτή έχει μείνει ελεύθερη από οικοδομές, όπως επίσης και των τά-

φρων των υπό ανέγερση οικοδομών δεν έδωσε στοιχεία ενδεικτικά ύπαρξης άλλων τάφων ή λειψάνων οικισμού.

Μαραθώνας

Θέση Σκάλεζα

Σε έργα ύδρευσης που εκτελέστηκαν το 1980 απ' την Κοινότητα του Μαραθώνα, αποκαλύφθηκε εκτεταμένο νεκροταφείο στη θέση Σκάλεζα, ήδη γνωστή για τα άφθονα επιφανειακά αρχαία λείψανα. Τάφος για την τοποθέτηση σωλήνων νερού, που ανοίχτηκε με μηχανικό εκσκαφέα κατά μήκος της δεξιάς πλευράς του από την άφεση του Μαραθωνείου δρόμου προς την Οινόη αγροτικού δρόμου και απέναντι από το κτήμα Καρέλου, έφερε στο φως, καταστρέφοντάς τους τελείως, δύο κιβωτιόσχημους τάφους (Τ3 και Τ5) και ένα πήθο εγχυτρισμού (Τ1) (Σχέδ. 5-6).

Ενδείξεις στις παρειές της τάφρου έκαναν φανερή την ύπαρξη τάφων σε μήκος 140 μ. περίπου, το πιο πολυσύχναστο δε τμήμα του νεκροταφείου μάλλον εκτεινόταν απέναντι απ' το κτήμα Καρέλου, το οποίο είναι περιφραγμένο κατά μήκος της αριστερής πλευράς του δρόμου. Παράλληλα με την επιφάνεια του καταστρώματος του δρόμου διακρίνονται λείψανα θεμελίων ορθογώνιων κατασκευών. Οι δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι (Τ3 και Τ5), από τους οποίους διασώθηκαν στη θέση τους από μια μακριά πλευρά, ήταν επενδεδυμένοι με ακατέργαστες πλάκες. Έρευνα των χωμάτων που προέρχονταν απ' τη διάνοιξη της τάφρου απέδωσε άφθονα θραύσματα πρόσφωνα σπασμένων αγγείων που χρονολογούνται στην ύστερη γεωμετρική και πρώιμη πρωτοαττική περίοδο.

Ο πήθος εγχυτρισμού, άβαφος και επισκευασμένος ήδη κατά την αρχαιότητα με τρεις μολύβδινους συνδέσμους στην κοιλιά, είχε λεηλατηθεί δίχως να απομείνει τίποτα απ' το περιεχόμενό του. Ήταν τοποθετημένος με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. έχοντας το στόμιο, κλεισμένο με αργό πλακοειδή λίθο, προς τα ΝΔ. και σε επίπεδο λίγο ψηλότερο από ότι ο πυθμένας.

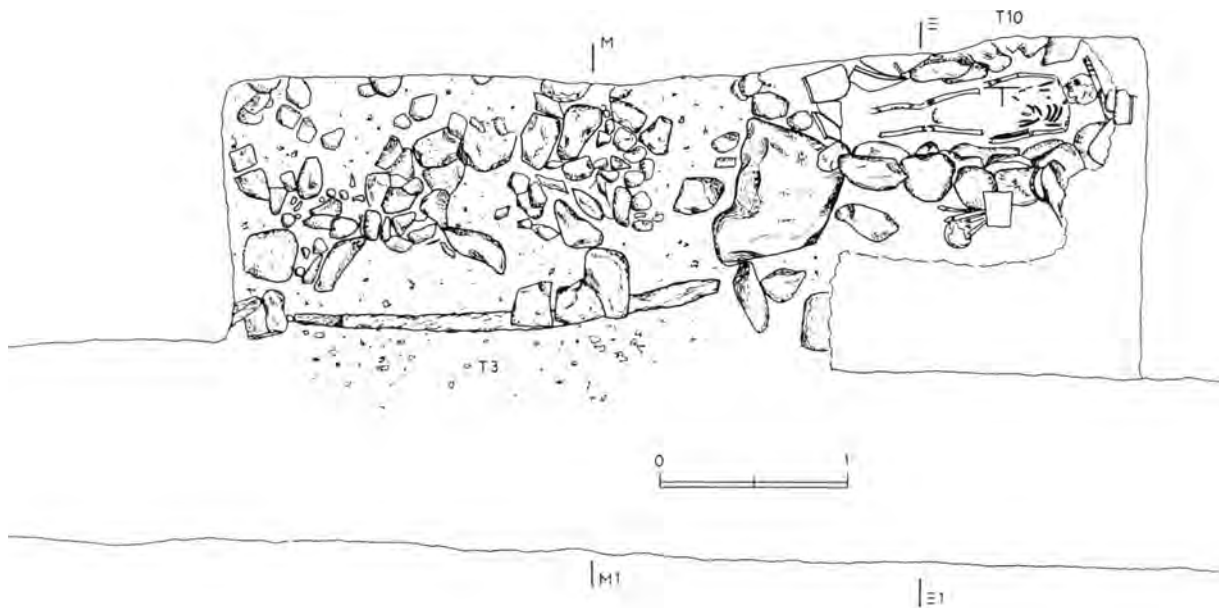
Δοκιμαστική τομή κατά μήκος της τάφρου έφερε στο φως πέντε ταφές εγχυτρισμού (Σχέδ. 6: Τ2, Τ4, Τ6, Τ7, Τ8). Για το σκοπό αυτό είχαν χρησιμοποιηθεί μικροί πήθοι ή αμφορείς με εγχάρακτη διακόσμηση ή βαμμένοι με μελανό γάνωμα και σε μια περίπτωση είχε χρησιμοποιηθεί πήλινος κυλινδρικός σωλήνας απ' τους γνωστούς των αποχετεύσεων.

Τα αγγεία εγχυτρισμού είχαν αποτεθεί κατά την πλευρά, με ελαφρά υπερυψωμένο το στόμιο, σε αβαθείς ελλειψοειδείς λάκκους, που είχαν ανοιχτεί για το σκοπό αυτό και γύρω στηρίζονταν με μικρούς λίθους. Η κατεύθυνσή τους ήταν κοινή, ΒΔ.-ΝΑ, με το στόμιο πάντοτε προς ΝΑ. και σφραγισμένο με αργό πλακοειδή

λίθο ή θραύσμα κεραμίδας. Αξιοσημείωτη είναι η πυκνή τοποθέτηση των αγγείων εγχυτρισμού, σε μια μάλιστα περίπτωση ο μεταγενέστερα τοποθετημένος αμφορέας Τ2 είχε καταλάβει χώρο του παρακείμενου πήθου Τ6, του οποίου είχε πιέσει και σπάσει τον πυθμένα.

Όλα τα αγγεία περιείχαν άφθονο χόμα ή και πέτρες αλλά ούτε ίχνος οστού, ούτε και αυτός ο πήλινος σωλήνας, ο οποίος είχε μείνει σχεδόν άδειος. Η απουσία υπολειμμάτων οστών καθώς και το μικρό μέγεθος των αγγείων εκτός απ' την περίπτωση του αγγείου Τ1 που φθάνει το 1 μ., υποδηλώνει εγχυτρισμό βρεφών από τα σώματα των οποίων δεν απέμειναν ίχνη. Το γεγονός ότι ο χώρος —τουλάχιστον της δοκιμαστικής τομής— καταλαμβάνεται αποκλειστικά από εγχυτρισμούς κάνει φανερό ότι αυτό το τμήμα του νεκροταφείου προοριζόταν για την ταφή παιδιών όπως στο Βρανά του Μαραθώνα (ΠΑΕ 1934, σ. 37 κ.ε.), στο Φάληρο (ΑΕ 1911, σ. 246 κ.ε.), στην Ελευσίνα (Γ. Μυλωνάς, Το Δυτικό Νεκροταφείο της Ελευσίνας, σ. 271, 280) και σ' άλλες περιοχές της Αττικής και στην Αθήνα.

Δοκιμαστική τομή στη θέση των λάκκων των εγχυτρισμών αποκάλυψε το παρθένο έδαφος φανερώνοντας ότι οι παραπάνω ταφές δεν κατέλαβαν τον ήδη χρησιμοποιημένο στα υστερογεωμετρικά χρόνια χώρο, ίσως γιατί η ανάμνηση του παλιότερου νεκροταφείου δεν είχε ακόμα σβηστεί απ' τη μνήμη των κατοίκων. Δυτικά του κατεστραμμένου κιβωτιόσχημου τάφου Τ3 αποκαλύφθηκε, σε ψηλότερο επίπεδο, σωρός στραωτήρων και καλυπτηρίων κεραμίδων λακωνικού τύπου που μαρτυρούν την ύπαρξη κεραμοσκεπούς ταφής, διαταραγμένης μάλλον κατά την αρχαιότητα, όπως φαίνεται από την αταξία των κεραμίδων και των οστών που βρέθηκαν ανακατεμένα μ' αυτές στο παράλογο σύμπλεγμα των μηριαίων και του κρανίου. Η παραπάνω ταφή, της οποίας η πλήρης έρευνα δεν ήταν δυνατή, γιατί εκτεινόταν κάτω απ' το κατάστρωμα του στενού αλλά πολυσύχναστου αγροτικού δρόμου, κάλυπτε παλιότερο κιβωτιόσχημο τάφο, διαστ. 1,50 × 0,42 μ., χτισμένο εσωτερικά με επίπεδους αργούς λίθους (Σχέδ. 6: Τ10). Ο τάφος Τ10, προσανατολισμένος από ΒΑ.-ΝΔ., ήταν καλυμμένος με ακατέργαστες πλάκες απ' τις οποίες μόνο δύο θραύσματα βρέθηκαν στη θέση τους και γεμισμένος με χόμα. Ο νεκρός αποκαλύφθηκε ύπτιος με τα χέρια εκτεταμένα κατά μήκος των πλευρών και ακτέριστος. Η αταξία που παρατηρήθηκε στον κεραμοσκεπή τάφο και η απουσία μεγάλου τμήματος της κάλυψης του κιβωτιόσχημου Τ1 γεννά σκέψεις για τη διατάραξη και σύληση του νεκροταφείου στους αρχαίους ακόμη χρόνους, ίσως όταν κάποιος δοκιμάζοντας να ανοίξει νεότερο τάφο συνάντησε τους δύο υποκείμενους. Η διαταραγμένη όμως επίχωση από τη διάνοιξη του δρόμου και τις επεμβάσεις των ντόπιων, που καλύπτει τον κεραμοσκεπή τάφο, εμποδίζει την εξαγωγή συμπεράσματος.

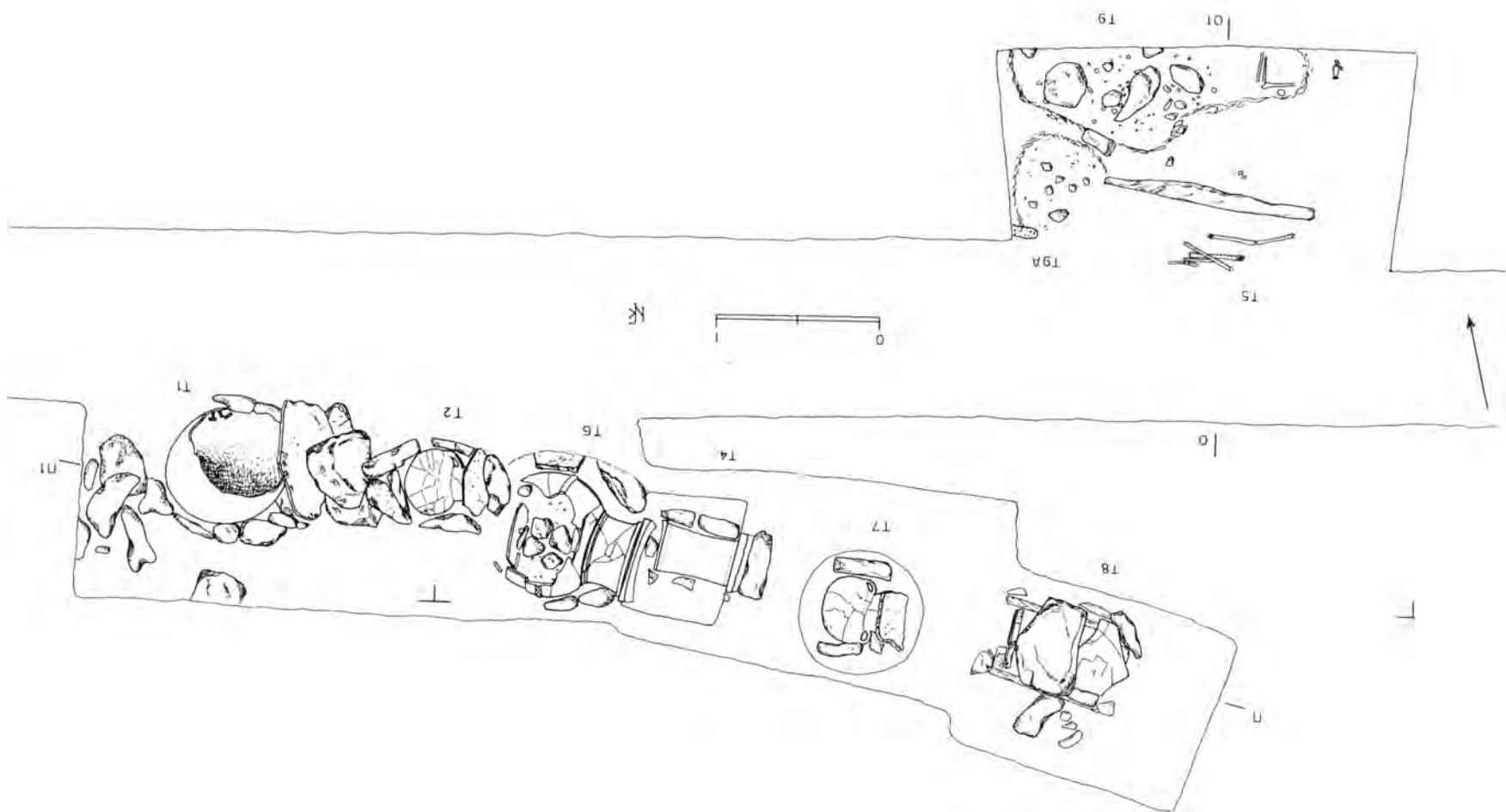
Σχέδ. 5. Μαραθώνας, Σκάλεζα. Κάτοψη των κατεστραμμένων κιβωτιόσχημων τάφων.

Δύο πυρές επισημάνθηκαν παράλληλα με τη μόνη σωζόμενη μακρά πλευρά του κιβωτιόσχημου τάφου T5. Η μία (T9), η οποία εκτεινόταν ΒΑ. του τάφου, δεν ερευνήθηκε τελείως, επειδή ήταν πρακτικά αδύνατο. Η δεύτερη (T9A) εκτεινόταν ΝΔ. του τάφου στο χώρο της τάφου ύδρευσης είχε όμως εξαπλωθεί στο εσωτερικό του τάφου αλλά και έξω απ' αυτόν προς τα ΒΑ. καταστρέφοντας και τμήμα της μακράς πλευράς του. Μέσα στο χώρο της πυράς αποκαλύφθηκαν μηριαία οστά πιθανότατα του νεκρού του τάφου T5. Οι δύο πυρές αποκαλύφθηκαν περίπου στο ίδιο βάθος με τους εγχυτρισμούς, επάνω στις ποταμίσιες πέτρες του φυσικού εδάφους. Όλοι οι εγχυτρισμοί ήταν κτερισμένοι με ειδώλια και αγγεία μεταξύ των οποίων αριθμητικά υπερισχύει το σχήμα της ληκύθου. Συγκεκριμένα ο εγχυτρισμός T2 περιέχει έξι αγγεία, ο T4 δύο, ο T6 δεκαοχτώ, ο T7 πέντε, ο T8 δώδεκα και ο T9 (πυρά) δύο. Τα αγγεία αυτά δεν είναι πάντοτε καλής ποιότητας. Ενδεικτικά παρατίθενται τα παρακάτω χαρακτηριστικά για τη χρονολόγηση των τάφων:

Τάφος 4. Κορινθιακό σκυφίδιο, ύψ. 0,03, διαμ. χείλ. 0,045, διαμ. βάσ. 0,023 μ. Α' μισό 5ου αι. (Αγορά XII, πίν. 38, αριθ. 1119).

Τάφος 6. α) Ανθεωτή λήκυθος, ύψ. 0,125 μ. Ακέραιη. Πηλός καστανέρυθρος. Γάνωμα εξίτηλο. Στον ώμο διπλό ακτινωτό κόσμημα. Στην κύρια ζώνη τρία αν-

θέμια με πλοχομοειδή βάση που περιβάλλονται από λευκά τόξα και διαχωρίζονται από φυλλοειδή στοιχεία: οι λεπτομέρειες των φύλλων δηλώνονται με εγχάραξη. 480-470 π.Χ. (Corinth XIII, σ. 141, εικ. 15, πίν. 44, ταφ. 298, 4 και 5). β) Μελανόμορφη λήκυθος (Πίν. 23 α), ύψ. 0,162 μ. Ακέραιη. Πηλός ροδόχρωμος. Γάνωμα κατά τόπους καστανό. Στον ώμο διπλό ακτινωτό κόσμημα. Στον κορμό παράσταση τεθρίππου στο οποίο επιβιβάζεται θεά, ενώ μια δεύτερη γυναικεία μορφή με ιμάτιο κρατεί τα ηνία και ο Διόνυσος, όρθιος πίσω από τα άλογα, στρέφει το κεφάλι προς τη θεά. Οι λεπτομέρειες έχουν δηλωθεί με εγχάραξη. Ομάδα του Αίμονος, 480-470 π.Χ. (Hesperia 32 (1963), πίν. 36, αριθ. Α3, σ. 115-116). γ) Μελανόμορφη λήκυθος (Πίν. 23 β), ύψ. 0,123 μ. Ακέραιη. Πηλός ερυθροκάστανος. Επίχρυσμα υπόλευκο. Στον ώμο διπλό ακτινωτό κόσμημα. Στον κορμό παράσταση τεθρίππου στο οποίο επιβιβάζεται η Αθηνά κρατώντας τα ηνία και μακρύ μαστίγιο δεξιά, πίσω απ' τα άλογα, γυναικεία μορφή κρατεί λύρα: του τεθρίππου προηγείται χορεύοντας Σειληνός. Το βάθος της παράστασης κοσμει δέντρο. Χρήση επιθέτου ερυθρού χρώματος, στα φορέματα των μορφών, στο σώμα του Σειληνού, στις ουρές και τις χαιίτες των αλόγων. Οι λεπτομέρειες έχουν σημειωθεί με εγχάραξη. Τεχνοτροπία της Ομάδας του Αίμονος (CVA, Polen 1-3, Cracovie, Collection de l' Université, σ. 39, πίν. 6/9α-9β. ABV 539, 18).

Σχέδ. 6. Μαραθώνας, Σκάλεζα. Κάτοψη των ταφών κατά το σύστημα εγχυτρισμού.

δ) Μελαμβαφής όλη, ύψ. 0,127 μ. Ακέραιη. Πηλός καστανοκίτρινος. Γάνωμα κατά τόπους καστανόμαυρο. Λαβή ταινιωτή. Ίχνη στενής οριζόντιας ταινίας ερυθρού χρώματος στο ύψος της απόληξης της λαβής και δεύτερης πλατύτερης στη μετάβαση του λαιμού προς τον ώμο. 500-480 π.Χ. (Agora XII, πίν. 13, αριθ. 276). ε) Κύλινδρος με ανθεμωτή διακόσμηση (Πίν. 23 γ), ύψ. 0,075, διαμ. χείλ. 0,15 μ. Ακέραιη, συγκολλημένη από δύο θραύσματα. Πηλός καστανέρυθρος. Ανήκει στην κατά J. Beazley κατηγορία floral band-cap (JHS 52 (1932), σ. 189). Στη ζώνη των ανθεμίων δεν σημειώνεται παρουσία εγχάραξης ή επίθετου χρώματος. Εξωτερικά εξαιρούνται η εξωτερική και κάτω πλευρές της βάσης. Εσωτερικά εξαιρούνται στενή ταινία εσωτερικά του χείλους και δίσκος στο κέντρο διακοσμημένος με δύο ομόκεντρους κύκλους και στιγμή. Περίπου 490 π.Χ. (Hesperia 15 (1946), σ. 315, πίν. 62, αριθ. 223). στ) Μελανόμορφη λήκυθος (Πίν. 23 δ), ύψ. 0,144 μ. Πηλός καστανέρυθρος ανοιχτόχρωμος. Στον ώμο διπλό ακτινωτό κόσμημα. Στο κυρίως σώμα παράσταση τριών μορφών σε δίφρους οκλαδίες: Διόνυσος με κάρναρος μορφή με λύρα και γυναικεία μορφή. Ομάδα του Αίμονος (Hesperia 32 (1963), πίν. 36, αριθ. Α4, σ. 115-116). ζ) Ανθεμωτή λήκυθος, ύψ. 0,13 μ. Συγκολλημένη από δύο θραύσματα. Πηλός πορτοκαλόχρωμος. Γάνωμα μελανό, κατά τόπους καστανό ή καστανέρυθρο. Στον ώμο διπλό ακτινωτό κόσμημα. Στον κορμό, τρία ανθήματα που περιβάλλονται από φυλλοειδή στοιχεία. Για τις λεπτομέρειες έχει χρησιμοποιηθεί εγχάραξη. 480-470 π.Χ. (Corinth XIII, σ. 141, εικ. 15, πίν. 44, τάφος 298, 4 και 5). η) Πλαστικό αγγείο σε σχήμα ζεύγους γυναικείων κεφαλών (Πίν. 23 ε-στ), ύψ. 0,106 μ. Ακέραιο με ελαφρές αποκρούσεις. Πηλός καστανέρυθρος. Το στόμιο, ο λαιμός και οι λαβές καλύπτονται με μαύρο γάνωμα. Οι δύο κεφαλές προέρχονται από την ίδια μήτρα και η μεταξύ τους διαφορά έγκειται σε εξωτερικά διακοσμητικά στοιχεία. Ο διαχωρισμός των δύο κεφαλών επιτυγχάνεται με την παρεμβολή τριγωνικής επιφάνειας ζατρικού σε κάθε μία των πλαγίων όψεων στο μεταξύ των βοστρύχων και του ώμου του αγγείου χώρο, όπως επίσης και με κάθετη γραμμή μαύρου γανώματος κατά μήκος κάθε πλευράς του λαιμού. Το αγγείο παρουσιάζει σχετικές ομοιότητες με ανάλογο στην Οξφόρδη (CVA Great Britain, Oxford I-2, σ. 36, πίν. 44, 3-4, του τέλους του 5ου αι. π.Χ.) ίσως δε είναι λίγο νεότερο.

Τάφος 7. Μελαμβαφής λεκανίδα (Πίν. 24 α), μέγ. ύψ. 0,123, διαμ. 0,098 μ. Ακέραιη. Πηλός καστανέρυθρος. Εξαιρούνται το χείλος, οι έξω και κάτω πλευρές της βάσης και το εσωτερικό του πάματος. 480 π.Χ. (Kerameikos IX, Τάφος 89/6 πίν. 83, AAA III (1970), σ. 365, εικ. 30). β) Μελανόμορφη λήκυθος, ύψ. 0,10 μ. Ελλιπής κατά τη λαβή και τμήμα της βάσης, συγκολλημένη από τρία θραύσματα. Πηλός καστανοκίτρινος.

Στον ώμο διπλό ακτινωτό κόσμημα. Στον κορμό παράσταση τεθρίππου στο οποίο επιβιβάζεται γυναικεία μορφή, ενώ πίσω από τα άλογα στέκεται μια δεύτερη. Ερυθρό χρώμα έχει χρησιμοποιηθεί για τις λεπτομέρειες του άρματος και του ιματίου της αναβάτιδος όπως επίσης για τα ηνία και τις χαίτες των αλόγων. Β' τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. Ομάδα του Αίμονος. Για το σχήμα βλ. Hesperia 37 (1968), σ. 356, πίν. 104 αριθ. 24. Για την παράσταση βλ. Hesperia 32 (1963), σ. 116, πίν. 36 αριθ. Α5.

Τάφος 8. α) Μελανόμορφη λήκυθος (Πίν. 24 β), ύψ. 0,145 μ. Ακέραιη. Πηλός πορτοκαλόχρωμος. Στον ώμο διπλό ακτινωτό κόσμημα. Στην κύρια παράσταση εικονίζονται δύο αμαζόνες με κοντό χιτώνα και κράνος πίσω από τα άλογά τους. Χρήση λευκού χρώματος στα πρόσωπα, τα μαλλιά, τα γυμνά μέλη και τα κράνη των αμαζόνων και στις χαίτες των αλόγων. Περί το 490-480 π.Χ. Έργο του Διόσφου (Kerameikos IX, Τάφος 58, πίν. 24). β) Όλη, ύψ. 0,08 μ. Ακέραιη. Πηλός πορτοκαλόχρωμος. Εκτός από ταινίες μελανού γανώματος στο εσωτερικό του χείλους, τη ράχη της λαβής και γύρω από την κοιλιά στο ύψος της απόληξης της λαβής. Περί το 500 π.Χ. (Agora XII, πίν. 12, αριθ. 258). γ) Μελανόμορφη λήκυθος, ύψ. 0,148 μ. Λείπει η λαβή. Πηλός καστανοκίτρινος. Στον ώμο διπλό ακτινωτό κόσμημα. Στην κύρια παράσταση εικονίζονται ανακεκλιμένος κάτω από δένδρο γενειοφόρος άνδρας με ιμάτιο και εμπρός του καθισμένη σε δίφρο γυναίκα που κρατάει ηλακάτη. Αρχές του 5ου αι. π.Χ. (The Class of Athens 581, The Kalinteru Group (CVA Deutschland 5, Wien 1, πίν. 1, αριθ. 11 (739,6), σ. 16, ABV 503, 2). δ) Μελαμβαφής όλη (Πίν. 24 γ), ύψ. 0,132, με τη λαβή 0,134 μ. Ακέραιη. Πηλός καστανοκίτρινος. Γάνωμα εξίτηλο. Ίχνη οριζόντιας ταινίας ερυθρού χρώματος στο ύψος της απόληξης της λαβής. Χάραγμα Μ. Α' τέταρτο 5ου αι. π.Χ. (για ανάλογο βλ. Agora XII, πίν. 13, αριθ. 265). ε) Μελανόμορφη λήκυθος, ύψ. 0,101 μ. Ακέραιη. Πηλός καστανός ανοιχτόχρωμος. Στον ώμο ακτινωτό κόσμημα. Στο σώμα παράσταση δύο ανακεκλιμένων κάτω από δέντρο ανδρικών μορφών απ' τις οποίες η αριστερή κρατάει υψωμένο με το δεξί χέρι στεφάνι. Άφθονη χρήση λευκού χρώματος: ερυθρό χρώμα στα κεφάλια των μορφών. Class of Athens 581 II (Kerameikos IX, Τάφος 40,3, πίν. 22). στ) Μελανόμορφη λήκυθος, ύψ. 0,104 μ. Ακέραιη. Πηλός καστανός ανοιχτόχρωμος. Κοσμεύεται με οριζόντιες ανισοπαχείς ζώνες μελανού γανώματος εναλλασσόμενες με εδαφόχρωμες. Περί το 500 π.Χ. (Agora XII, πίν. 38, αριθ. 1114). ζ) Μελανόμορφη λήκυθος του τύπου Little-Lion (Πίν. 24 δ), ύψ. 0,12 μ. Ακέραιη. Πηλός ερυθρωπός. Στον ώμο παράσταση λέοντος μεταξύ δύο ιματιοφόρων ανδρών. Η κύρια παράσταση εικονίζει σκηνή παλαιστρας: μεταξύ δύο όρθιων γυμνών νέων με δόρυ στο δεξί χέρι και

χλαμύδα στο αριστερό, δύο παλαιστές. Χρήση ερυθρού χρώματος στο σώμα του λέοντος, στα μαλλιά των παλαιστών, στη χλαμύδα των παρισταμένων, στο χείλος του αγγείου και γύρω από τη βάση του. Εργαστήριο Σαπφούς-Διόσφου (*Hesperia* 15 (1946), πίν. 51,122).

Τάφος 9. α) Μελανόγραφη λήκυθος, ύψ. 0,09 μ. Λείπουν ο λαιμός και η λαβή. Στον ώμο ακτινωτό κόσμημα. Στο σώμα, πάνω σε λευκό επίχρισμα, οριζόντιο κλαδί κισσού πλαισιούμενο επάνω και κάτω από ζώνη πλέγματος. Περί το 450 π.Χ. Εργαστήριο Beldam. β) Μελανόμορφη λήκυθος, ύψ. 0,114 μ. Ακέραιη. Πηλός καστανοκίτρινος. Στον ώμο διπλό ακτινωτό κόσμημα. Στο σώμα δύο ανακεκλιμένες κάτω από δέντρο μορφές με ιμάτιο (ανδρική δεξιά και γυναικεία αριστερά;). Χρήση ερυθρού στα ιμάτια. Η κατάσταση παρουσιάζει ομοιότητες με αυτήν του αγγείου (ε) του τάφου 8.

ΕΛΕΝΗ ΘΕΟΧΑΡΑΚΗ

Σαλαμίνα

Οδός Μπουμπουλίας 18 και Κύπρου (Αμπελάκια)

Σε σκάμμα της ΕΕΥ στην παραπάνω οδό, βρέθηκε συστάδα από τρεις τάφους κλασικής εποχής. Ένας κιβωτιόσχημος παιδικός ΤΙ, μια πήλινη λάρνακα ΤΙΙ και μια πώρινη σαρκοφάγος.

Ο τάφος ΤΙ βρέθηκε σε βάθος 0,50 μ. από το κατάστρωμα του σύγχρονου δρόμου με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. και εδράζεται στο χώμα. Κάθε πλευρά του απετελείτο από μια πέτρινη πλάκα, αδρά επεξεργασμένη στην εξωτερική όψη και επιμελώς στην εσωτερική. Εσωτερικές διαστάσεις του τάφου 0,98 × 0,33 × 0,34 μ. Ο τάφος καλυπτόταν με δύο πλάκες. Βρέθηκαν δύο ειδώλια στο δάπεδο του τάφου τοποθετημένα κατά μήκος των μακρών πλευρών του. Δεν ήταν καλά ψημένα και είχαν λιώσει. Επίσης στη βόρεια πλευρά του βρέθηκε ακέραιο ληκύθιο, ενώ στη νοτιοανατολική και νοτιοδυτική γωνία βρέθηκαν τα κομμάτια άλλου ληκυθίου, σπασμένου στα δύο. Νότια του τάφου ΤΙ, σε απόσταση 0,15 μ., βρέθηκε η λάρνακα σε βάθος 1,05 μ. από το δρόμο, με την ίδια κατεύθυνση. Εξωτερικές διαστάσεις της λάρνακας 1,58 × 0,58 × 0,30 μ. (μετά του καλύμματος). Το πάνω μέρος του αντίστοιχου τμήματος του καλύμματος ήταν σπασμένο και τα τεμάχια είχαν πέσει μέσα στη λάρνακα: μόνο στη νότια πλευρά του διατηρούνταν στη θέση τους (ο πηλός είναι αττικός). Η επίχωση μέσα στη λάρνακα ήταν ταραγμένη και τα οστά λιωμένα. Βρέθηκε μόνο ένα χάλκινο δαχτυλίδι, ένα χάλκινο μετρικό βάρος και ένα σιδερένιο καρφί. Ανατολικά της λάρνακας, σε απόσταση 0,25 μ. και στο ίδιο βάθος με αυτήν, βρέθηκε η σαρκοφάγος ΤΙΙ τοποθετημένη παράλληλα με τη λάρνακα, η οποία καλυπτόταν με δύο

λίθινες πλάκες, μήκ. 1,04 και 1,14, πλ. 0,72 και 0,82 και πλάχ. 0,18-0,20 μ. Εσωτερικές διαστάσεις του τάφου 1,93 × 0,55 × 0,45 μ. Μέσα στην επίχωση βρέθηκαν ένα χάλκινο κάτοπτρο, ένα ακέραιο ληκύθιο και ένα σιδερένιο αντικείμενο πιθανώς μαχαίρι. Τα οστά ήταν διαλυμένα.

Οδός Ήρας - Ανώνυμη Οδός

Κατά τη διάνοιξη σκάμματος από την ΕΕΥ στην ανώνυμη οδό που βρίσκεται στην προέκταση της οδού Ήρας (στο τελευταίο τετράγωνο αυτού μεταξύ της οδού Μοτρόζου και της λεωφόρου Σαλαμίνας), βρέθηκαν δύο τάφοι κλασικής εποχής που ανήκουν στο νεκροταφείο της αρχαίας Σαλαμίνας. Ο κιβωτιόσχημος τάφος ΤΙ βρίσκεται σε απόσταση 10,60 μ. από τη γωνία με την οδό Μοτρόζου και σε βάθος 0,70 μ. από την επιφάνεια του σημερινού χωματόδρομου, με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Οι μακρές πλευρές του αποτελούνται από δύο πλάκες, μήκ. 1,35 και 0,60 μ. αντίστοιχα, ενώ οι στενές πλευρές και το δάπεδο από μία πλάκα. Οι τάφοι καλύπτονταν με τέσσερις πλάκες, οι οποίες απομακρύνθηκαν κατά την εκτέλεση του έργου. Όλες οι πλάκες ήταν αδρά εργασμένες στην εξωτερική τους επιφάνεια και επιμελημένα στην εσωτερική. Μέσα στον τάφο βρέθηκε ο σκελετός σε καλή κατάσταση. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος σε ύπτια στάση με τα χέρια κατά μήκος των πλευρών και το κεφάλι στα ΝΔ. Βρέθηκε χάλκινο νόμισμα στο στόμα του νεκρού και άλλο στο αριστερό χέρι κοντά στο οποίο βρέθηκε και ένα σιδερένιο καρφί. Εξωτερικές διαστάσεις του τάφου 2,35 × 0,98 × 0,60 μ. Σε απόσταση 17,40 μ. ανατολικά του ΤΙ βρέθηκε η πώρινη σαρκοφάγος ΤΙΙ, διαστ. 1,85 × 0,50 × 0,57 μ., σε βάθος 1,04 μ. από το δρόμο με κατεύθυνση Β.-Ν. Καλυπτόταν με τέσσερις πλάκες από σκληρή πέτρα. Το κεφάλι ήταν τοποθετημένο νότια. Κοντά στο δεξί χέρι βρέθηκε πώρινο αλάβαστρο λιωμένο από την υγρασία.

Λεωφόρος Σαλαμίνας 64

Κατά τη διάνοιξη σκάμματος της ΕΕΥ στην παραπάνω λεωφόρο αποκαλύφθηκε, σε βάθος 0,40 μ. από το κατάστρωμα του δρόμου, τοίχος (ΤΙ) ορατός σε μήκος 17,50 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ. Είναι κατασκευασμένος με ογκολίθους, εργασμένους επιμελημένα στη νότια όψη, που εφαρμόζουν καλά μεταξύ τους, ενώ η βόρεια πλευρά του τοίχου είναι πρόχειρα κατασκευασμένη με μικρότερους λίθους. Έχει πλάτος 0,40 σωζ. ύψος 0,65-0,75 μ. και εδράζεται σε υποθεμελίωση, ύψ. 0,20-0,40 μ., από μικρότερους λίθους που εξέρχουν από την ανωδομή κατά 0,10-0,25 μ. Τρεις μικρότεροι κάθετοι τοίχοι εφάπτονται σε αυτόν και τον χωρίζουν σε τέσσερις χώρους. Οι τοίχοι αυτοί του σκάμματος έχουν καταστραφεί στη νότια παρειά ή σώζεται εν μέρει η υποθεμελίωσή τους (μέσα στο σκάμμα) σε ύψος 0,40 μ. και πλάτος 0,40-0,45

μ. Ο τοίχος Τ1 είναι κατασκευασμένος με λίθους μικρού και μετρίου μεγέθους. Στον πρώτο χώρο, ανατολικά, μήκ. 5,90 μ., ο τοίχος Τ1 αποκαλύφθηκε σε μήκος 9,63 μ. και δείχνει ότι συνεχίζει κάτω από το δρόμο. Ο δεύτερος χώρος έχει μήκος 4,50 μ. και στον τρίτο χώρο, δυτικά, ο τοίχος Τ1 με τμήμα της ανωδομής του διατηρείται σε μήκος 6,40 μ., ενώ η υποθεμελίωσή του συνεχίζεται επί 3 μ. ακόμη μήκος όπου σταματούν τα τελευταία ίχνη αυτού δυτικά. Ανατολικά, σε απόσταση 4,40 μ. από τον πρώτο κάθετο τοίχο, βρέθηκε άλλος τοίχος κάθετος προς τον Τ1 τον οποίο πρέπει να συναντάει κάτω από το δρόμο. Πρόκειται για σειρά δωματίων κτιριακού συγκροτήματος που πιθανώς ανήκε σε καταστήματα, γιατί βρίσκεται πολύ κοντά προς στο λιμάνι της αρχαίας πόλης της Σαλαμίνας.

Οδός Βασ. Μελά

Κατά τη διάνοιξη σκάμματος της ΕΕΥ στην παραπάνω οδό κοντά στη γωνία με την οδό Σικίνου αποκαλύφθηκαν δύο τάφοι, ένας κιβωτιόσχημος Τ1 και μία λάρνακα ΤΠ. Ο τάφος Τ1 βρέθηκε σε βάθος 0,45 μ. από το κατάστρωμα του σημερινού δρόμου με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. και καλυπτόταν με τρεις πλάκες από σκληρή πέτρα. Εξωτερικές διαστάσεις του τάφου 2,08 × 0,70 × 0,50 μ., εσωτερικές 1,66 × 0,52 × 0,47 × 0,47 μ. Οι μακρές πλευρές του τάφου αποτελούνται από δύο πλάκες, μήκ. 1,30 και 0,30 μ. αντίστοιχα, και το δάπεδό του από τέσσερις. Μέσα στον τάφο βρέθηκε ο σκελετός σε ύπτια στάση με το κεφάλι ΝΑ. Δεξιά, στο ύψος του κεφαλιού, βρισκόταν σχεδόν ακέραιο αλάβαστρο. Δυτικά του τάφου Τ1, σε απόσταση 1 μ. και σε βάθος 0,70 μ. από το δρόμο, βρέθηκε πυρά, μήκ. 0,65 και πλάχ. 0,05 μ., χωρίς όστρακα. Ανατολικά του τάφου Τ1 βρέθηκε η λάρνακα ΤΠ, κατά το μεγαλύτερο μέρος αυτής κατεστραμμένη από το σκάμμα, σε βάθος 0,10 μ. από το κατάστρωμα του δρόμου, με κατεύθυνση Β.-Ν. Σώζεται σε μήκος 0,30 μ., έχει εσωτερικό πλ. 0,30 και ύψ. 0,20 μ. Πρόκειται για σποραδικές ταφές στα Δ. του κλασικού νεκροταφείου της αρχαίας Σαλαμίνας.

Οδός Τεύκρου 7 (6) (οικόπεδο Ευαγγ. Πούτου)

Το οικόπεδο βρίσκεται μέσα στο χώρο της αρχαίας πόλης της Σαλαμίνας. Η σωστική ανασκαφή έγινε μετά τη διάνοιξη των πεδίων από τον ιδιοκτήτη, τα οποία είχαν προκαλέσει ζημιές στα αρχαία και καταστρέψει τοίχους και αγωγούς. Αποκαλύφθηκαν τοίχοι δύο τουλάχιστον κτιριακών συγκροτημάτων, που καταλαμβάνουν ολόκληρη την έκταση του οικοπέδου. Τρεις παράλληλοι τοίχοι Τ1, Τ2 και Τ3 με κατεύθυνση Α.-Δ., ο πρώτος κατά μήκος της οικοδομικής γραμμής, ο δεύτερος στο μέσο του οικοπέδου και ο τρίτος κοντά στη νότια μεσοτοιχία, αποτελούν τη βόρεια πλευρά κάθε κτιρίου. Οι τοίχοι είναι χτισμένοι με εργασμένους ογ-

κολίθους στη νότια πλευρά του, που εφαρμόζουν στους αρμούς του ή περιέχουν βύσματα, ενώ στη βόρεια με αργούς λίθους μέτριου μεγέθους που συνδέονται με χώμα. Το πρώτο κτιριακό συγκρότημα αποτελείται από σειρά τεσσάρων δωματίων (Α,Β,Γ,Δ). Ο τοίχος Τ1 που αποτελεί τη βόρεια πλευρά τους βρέθηκε σε βάθος 0,12-0,25 μ. από το κατάστρωμα του σύγχρονου δρόμου και έχει μήκος 13,35, πλάτος 0,45-0,52 και σωζ. ύψος 0,70 μ. Εδράζεται σε υποθεμελίωση από μικρές πέτρες. Το πρώτο δωμάτιο, ανατολικά, διαστ. 4 × 2,60 μ., προχωρούσε στο διπλανό οικόπεδο. Είναι στρωμένο με χοντρό χαλίκι που συνδέεται με παχύ στρώμα κονιάματος και έχει υποστεί τρεις επισκευές. Το δωμάτιο Β, διαστ. 3 × 4,30 μ., πρέπει να είχε είσοδο στη νότια πλευρά του, αλλά ο νότιος τοίχος δε διατηρούνταν καλά. Το δωμάτιο Γ, διαστ. 4,90 × 4,90 μ., έχει την είσοδο στο μέσο της νότιας πλευράς, όπου διατηρείται σε καλή κατάσταση μαρμάρينو κατώφλι, μήκ. 1,47, πλ. 0,47 και ύψ. 0,34 μ., όπως και στο δωμάτιο Δ, που ερευνηθήκε εν μέρει γιατί προχωρούσε στο διπλανό οικόπεδο. Νότια των δωματίων βρίσκεται κλειστό αίθριο, στο χώρο του οποίου αποκαλύφθηκαν τρεις ορθογώνιοι χώροι με δάπεδο από χοντρό χαλίκι που συνδέεται με παχύ στρώμα κονιάματος. Στη βορειοδυτική γωνία του πρώτου χώρου ανατολικά, διαστ. 2,90 × 3,10 μ., υπάρχει χτιστή δεξιαμενή με στόμιο ωσειδές, διαμ. 1 μ., που έφερε περιχέλιωμα από παχύ στρώμα κονιάματος. Βόρεια της δεξιαμενής βρέθηκε κατασκευή τραπεζοειδούς σχήματος, μήκ. 0,62-0,45, πλ. 0,54 και βάθ. 0,35 μ., επενδυμένη με κονίαμα. Ο δεύτερος χώρος, ΝΔ. του πρώτου, βρίσκεται στο ίδιο επίπεδο με αυτόν. Στο μέσο αυτού βρέθηκε χτιστό πηγάδι, εσωτ. διαμ. 0,40 μ. Ο τρίτος χώρος, διαστ. 4 × 4 μ., βρίσκεται λίγα εκατοστά χαμηλότερα από τους προηγούμενους χώρους. Στο μέσο της νότιας πλευράς του αποκαλύφθηκε αγωγός κατασκευασμένος από μία σειρά μεγάλων λίθων, που στην επιφάνειά τους έχει λαξευτεί αυλάκι. Ο αγωγός με κατεύθυνση Β.-Ν. μέχρι μήκος 1,85 μ., στη συνέχεια κάμπτεται σε ορθή γωνία και με κατεύθυνση Α.-Δ., προχωρεί προς το διπλανό οικόπεδο. Ταπεινό θεμέλιο τοίχου, πλ. 0,70 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ. στο ύψος της επιφάνειας των τριών χώρων, ορίζει τη νότια πλευρά του αιθρίου. Στη νοτιοανατολική γωνία του αιθρίου αποκαλύφθηκε δωμάτιο, διαστ. 1 × 2 μ., που πρέπει να ανήκει σε προγενέστερο κτίσμα. Οι τοίχοι του είναι κατασκευασμένοι με αργούς λίθους μεγάλου μεγέθους και έχουν πλάτος 0,60-0,75 και σωζ. ύψος 1 μ. Στην ίδια εποχή με αυτό ανήκει και το πηγάδι που βρίσκεται έξω από τη νότια πλευρά του. Το στόμιο του πηγαδιού, διαμ. 0,85 μ., βρίσκεται στο ύψος έδρασης των τοίχων του δωματίου αυτού. Δυτικά του πηγαδιού, 0,40 μ. ψηλότερα απ' αυτό, υπάρχει ορθογώνια επιμήκης κατασκευή, διαστ. 1,40 × 0,80 × 0,60 μ., επενδυμένη με κονίαμα, που πρέπει να ανήκει

στις εγκαταστάσεις του αιθρίου. Σε απόσταση 1,30 μ. από το νότιο τοίχο του αιθρίου βρίσκεται ο τοίχος T2, σε βάθος 1 μ. από το κατάστρωμα του σύγχρονου δρόμου. Το έδαφος παρουσιάζει φυσική κλίση προς Ν. όπου βρίσκεται η θάλασσα. Ο τοίχος T2 είναι χτισμένος κατά τον ίδιο τρόπο με τον τοίχο T1, αλλά είναι πλατύτερος, 0,60-0,75 μ. από αυτόν και σώζεται σε ύψος 1 μ. Νότια αυτού βρίσκονται τρία δωμάτια και ένας διάδρομος. Το πρώτο δωμάτιο δυτικά, διαστ. 4,50 × 5,30 μ., έχει είσοδο στο μέσο της νότιας πλευράς του όπου σώζεται μαρμάρινο κατάφλι. Στο ύψος του δαπέδου του δωματίου αποκαλύφθηκαν τα θεμέλια δύο ορθογώνιων κατασκευών, διαστ. 1,70 × 1,95 η πρώτη και 1,40 × 1,65 μ. η δεύτερη, χτισμένα με μικρού μεγέθους λίθους. Ο ανατολικός τοίχος αυτού του δωματίου αποτελείται από μια σειρά εργασμένων λίθων, πλ. 0,26 και ύψ. 0,40 μ., και από πλίνθους που σώζονται σε 0,30 μ. ύψος και φέρουν ίχνη κονιάματος. Ανατολικά βρίσκεται ο διάδρομος, πλ. 1 και μήκ. 5 μ. Ανατολικά του διαδρόμου τα δύο δωμάτια που έχουν είσοδο προς αυτόν, πλ. 0,90 μ. Το πρώτο δωμάτιο, το βόρειο, έχει μήκος 4,50 μ. και το δεύτερο, το νότιο, 3,50 μ. Το πλάτος τους δε διαπιστώθηκε γιατί προχωρούσαν προς το διπλανό οικόπεδο. Νότια του τρίτου δωματίου αποκαλύφθηκε τοίχος με κατεύθυνση Β.-Ν., που φθάνει μέχρι τον τοίχο T3. Πιθανώς να ανήκει σε τέταρτο δωμάτιο που βρίσκεται στο διπλανό οικόπεδο. Ο τοίχος αυτός T3 βρίσκεται σε βάθος 1,80 μ. από το κατάστρωμα του σύγχρονου δρόμου και έχει μήκος 11,60, πλάτος 0,40 και σωζ. ύψος 0,50 μ. Κατά μήκος του δυτικού τμήματος της βόρειας πλευράς του βρίσκεται αγωγός όμοιος με τον αγωγό του προηγούμενου κτιρίου, στο ύψος της σωζόμενης επιφάνειάς τους, ενώ άλλος αγωγός, ίδιας κατασκευής, περνά κάτω από τον τοίχο με κατεύθυνση Β.-Ν., προς την ανατολική πλευρά του. Ανατολικά του αγωγού αυτού αποκαλύφθηκε δάπεδο όμοιο με τα προηγούμενα, διαστ. 1,60 × 1,30 μ., που βρίσκεται στην ίδια επιφάνεια με αυτόν. Προς το μέσο της βόρειας πλευράς του τοίχου T3 εφάπτεται τοίχος που ανήκει σε μικρό ορθογώνιο δωμάτιο, διαστ. 2,20 × 2,20 μ., του οποίου οι τοίχοι δε διατηρούνται καλά.

Οδός Κανάρη 7 και Ευριπίδου

Κατά τη διάνοιξη σκάμματος της ΕΕΥ στην παραπάνω οδό, αποκαλύφθηκε κιβωτιόσχημος τάφος κλασικής εποχής. Ο τάφος βρέθηκε σε βάθος 1,05 μ. από το κατάστρωμα του σύγχρονου δρόμου με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Καλυπτόταν με τρεις πώρινες πλάκες. Οι μακρές πλευρές του τάφου αποτελούνταν από δύο πλάκες, που ήταν κατάλληλα λαξευμένες στους αρμούς, ώστε η μία να υποδέχεται την άλλη. Από την πίεση του εδάφους οι πλάκες είχαν συγκλίσει έντονα μέσα στον τάφο, ώστε τον χώριζαν σε δύο τριγωνικά τμήματα. Εξωτερικό μή-

κος του τάφου 2, πλάτος 0,70 και βάθος 0,59 μ. Το κεφάλι ήταν τοποθετημένο ΒΔ. Βρέθηκε ακέραια λευκή λήκυθος (του τελευταίου τετάρτου του 5ου αι. π.Χ), ύψ. 0,34 μ., τοποθετημένη αριστερά του νεκρού, μικρό προχοϊδιο και σπασμένο αγγείο (πυξίδα ;) στο μέσο του τάφου.

Οδός Εισοδίων 3 και Καλογιάννη (οικόπεδο Ευγενίας Γκιόγκα)

Η δοκιμαστική έρευνα που έγινε με την ευκαιρία διάνοιξης πεδίων σε μικρό τμήμα του κήπου του παραπάνω οικοπέδου, αποκάλυψε τοιχάριο σε μήκος 0,40 μ., που προχωρούσε προς Β. κάτω από το τσιμεντένιο δάπεδο της αυλής. Το τοιχάριο είχε πλάτος 0,54 και σωζ. ύψος 0,40 μ. Τα όστρακα που βρέθηκαν είναι ανακατεμένα και φθάνουν μέχρι και τη βυζαντινή εποχή.

Οδός Εισοδίων 66 (68)

Λείψανα πήλινης λάρνακας ήταν ορατά στην αυλή της οικίας Ν. Πούτου και ερευνήθηκαν με την ευκαιρία ελέγχου στο παρακείμενο οικόπεδο. Η λάρνακα έχει κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., βρίσκεται στο ύψος του δρόμου και απέχει 6 μ. από την είσοδο της αυλής προς το δρόμο. Από τα λίγα κομμάτια που διατηρούνται in situ υπολογίζουμε ότι θα έχει μήκος 0,70, πλάτος 0,26 και ύψος 0,20 μ. Μέσα σ' αυτήν βρέθηκαν δύο λεκανίδες, διαμ. 0,155 και 0,095 μ. αντίστοιχα, η μία από τις οποίες έφερε κάλυμμα. Πρόκειται για μεμονωμένο τάφο ΝΔ. του αρχαίου νεκροταφείου της Σαλαμίνας.

Ανώνυμη οδός (μεταξύ Νεωρείων και Λεωφόρου Σαλαμίνας)

Κατά τη διάρκεια δοκιμαστικής έρευνας σε οικόπεδο αποκαλύφθηκε τοιχάριο σε βάθος 0,40 μ. από το σημερινό χωματόδρομο, κατεύθυνσης ΒΑ.-ΝΔ. Βρίσκεται περίπου στο μέσο του οικοπέδου και σώζεται σε μήκος 3 μ. Είναι κατασκευασμένο με αργούς λίθους μικρού και μέτριου μεγέθους. Διατηρείται σε ύψος 0,20-0,25 και έχει πλάτος 0,48-0,52 μ. Εδράζεται στο χώμα. Το οικόπεδο βρίσκεται μέσα στο χώρο της αρχαίας πόλης της Σαλαμίνας.

Λεωφόρος Σαλαμίνας 70

Η ανασκαφική έρευνα που έγινε με την ευκαιρία οικοδομικών εργασιών στην αυλή της οικίας Χαρ. Κωνσταντινίδη αποκάλυψε τοίχους και δωμάτια που ανήκουν σε κτίριο της αρχαίας πόλης της Σαλαμίνας. Σε βάθος 0,35-0,50 μ. από το τσιμεντένιο δάπεδο της αυλής αποκαλύφθηκε ο κεντρικός τοίχος T1 με κατεύθυνση Β.-Ν. Είναι χτισμένος με λίθους μικρούς και μέτριου μεγέθους από τους οποίους μερικοί είναι εργασμένοι και έχει μήκος 11,80, πλάτος 0,40 και σωζ. ύψος 0,55 μ.

Στον τοίχο αυτό είναι προσκολλημένοι από δύο τοίχοι σε κάθε πλευρά του ώστε να σχηματίζονται ανά τρία δωμάτια δεξιά και αριστερά του. Στο νοτιότερο δωμάτιο ανατολικά, μήκ. 3,60 και αποκ. πλ. 2,60 μ., σώζεται δάπεδο από ψιλό χαλίκι που συνδέεται με παχύ κονίαμα, καθώς και μαρμάρινο κατώφλι στο μέσο της νότιας πλευράς του. Το τμήμα του κεντρικού τοίχου T1 που αντιστοιχεί στο δωμάτιο αυτό είναι επενδυμένο με κονίαμα. Το δεύτερο δωμάτιο στη σειρά, Β. του πρώτου, διαστ. 2,90 × 1,25 μ., έχει είσοδο πλ. 0,50 μ. στη βορειοανατολική γωνία του. Από το πλήθος των οστράκων και τα πολλά κομμάτια αμφορέων που βρέθηκαν εδώ συμπεραίνουμε ότι ανήκει σε αποθηκευτικό χώρο. Το τρίτο δωμάτιο Β. έχει μήκος 4,60 μ. Το πρώτο και το τρίτο δωμάτιο προς την ανατολική πλευρά τους δεν ερευνηθήκαν πλήρως γιατί μεσολαβούσε η μεσοτοιχία και προχωρούσαν στο διπλανό οικόπεδο. Του νότιου δωματίου, δυτικά του τοίχου T1, καθώς επίσης και του βορειότερου, αποκαλύφθηκε μόνο η βορειοανατολική γωνία του ενός και η νοτιοανατολική γωνία του άλλου, ενώ του μεσαίου δωματίου, μήκ. 3,60 μ., αποκαλύφθηκε το πλάτος του μόνο σε 2 μ. γιατί νεότερες υπόγειες κατασκευές εμπόδισαν την έρευνα δυτικότερα. Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι με λίθους μικρού και μέτριου μεγέθους που συνδέονται με χάμα. Έχουν πλάτος 0,40-0,52, σωζ. ύψος 0,50-0,65 μ. και εδράζονται σε υποθεμελίωση από μικρούς λίθους ή κατ' ευθείαν στο χάμα.

B. POZAKH

Τύμβος Σαλαμίνας

Από τον Ιούλιο έως τον Αύγουστο συνεχίστηκε η ανασκαφή στον τύμβο της Σαλαμίνας¹ για να διαπιστωθούν περισσότερα στοιχεία.

Ανοίχτηκαν δύο τομές πάνω στον τύμβο, η τομή I, διαστ. 5 × 6 μ., στον κεντρικό χώρο και η τομή II, διαστ. 2 × 3 μ., στην ανατολική πλευρά του τύμβου. Στην τομή I διαπιστώθηκε ότι η σωζόμενη τεχνητή επίχωση του τύμβου είναι 0,90 μ. Είναι κατασκευασμένη από ανάμικτο φυσικό ασπρόχωμα και σκουροκόκκινο χάμα, που περιείχε όστρακα από χρηστικά αγγεία και θαλασσινά όστρακα.

Σε βάθος 0,90 μ. αποκαλύφθηκε τμήμα της κυκλικής λίθινης κατασκευής του τύμβου, που έχει διάμετρο 20 μ. περίπου το περιφερειακό τμήμα της οποίας είχε αποκαλυφθεί στην ανασκαφή του έτους 1976.

Ο λιθωσώρος είναι κατασκευασμένος κυρίως από πώρινους λίθους μετρίου και μικρού μεγέθους καθώς επίσης και από άφθονη λατύπη. Η λατύπη, όπως διαπιστώθηκε, προέρχεται από λατομείο που υπήρχε δίπλα στον τύμβο, το υλικό του οποίου χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή του. Το πάχος του λιθωσώρου είναι 0,30-0,35 μ. περίπου.

Μετά την αφαίρεση τμήματος του λιθωσώρου βρέθηκε επίχωση από το φυσικό σκούρο - κόκκινο χάμα πάχους 0,30 μ. (0,90-1,20 μ.), που περιείχε θαλασσινά όστρακα και λίγα όστρακα προϊστορικής εποχής. Σε βάθος 1,10-1,20 μ. από το ψηλότερο σωζόμενο τμήμα του τύμβου αρχίζει ο φυσικός βράχος πάνω στον οποίο είναι κατασκευασμένος ο τύμβος. Στην τομή II βρέθηκε επίχωση, πάχ. 0,20-0,50 μ., πάνω από το φυσικό βράχο.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΠΙΤΕΡΟΣ

Οδός Κ. Παλαμά και Εισοδίων της Θεοτόκου (Αμπελάκια)

Στην οδό Κ. Παλαμά και κοντά στη συμβολή της με την οδό Εισοδίων της Θεοτόκου, βρέθηκαν, κατά τη διάνοιξη χαντακιού από την ΕΕΥ, πέντε κιβωτιόσχημοι τάφοι.

Τάφος I. Κιβωτιόσχημος με κατεύθυνση από Ν.-Β., διαστ. 1,72 × 0,67, βάθ. 0,675 μ. Τις καλυπτήριες πλάκες είχε καταστρέψει ο μηχανικός εκσκαφέας. Βρέθηκε γεμάτος χάμα. Οστά αποσαθρωμένα. Τμήμα κρανίου κοντά στη νότια πλευρά. Από την επίχωση προήλθαν μόνο όστρακα (μεταξύ αυτών δύο μελαμβαφή τμήματα σκύφου και κοτύλης).

Τάφος II. Κιβωτιόσχημος με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ., διαστ. 1,75 × 0,595, βάθ. ± 0,60. Καλυπτόταν από δύο πέτρινες πλάκες μεγάλων διαστάσεων, αδρά δουλεμένες. Το δάπεδο του τάφου αποτελούσε το φυσικό, σκληρό χάμα της περιοχής. Οστά διαταραγμένα, κρανίο στα ΝΔ. Πάνω στην αριστερή κνήμη βρέθηκαν αρυβαλλοειδές ληκύθιο (με ανθέμιο ΟΜ 3α), μελαμβαφές φιαλίδιο (με τέσσερα εμπέστα ανθήμια στον πυθμένα).

Τάφος III. Κεραμοσκεπής με κατεύθυνση Ν.-Β. Κεραμίδες κατά μεγάλο μέρος σπασμένες και μετακινημένες από τη θέση τους. Μέγ. σωζ. μήκος 1,80, μεγ. σωζ. πλάτος 0,42 μ. Στην επίχωση δε βρέθηκαν ούτε οστά ούτε όστρακα.

Τάφος IV. Κιβωτιόσχημος με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ., διαστ. 2,02 × 0,64, βάθ. 0,54 μ. Καλυπτόταν από τρεις πλάκες από μαλακό κογγυλιήτη. Η μία ήταν σπασμένη και είχε καταπέσει στο εσωτερικό του τάφου, που ήταν γεμάτος χάμα.

Τάφος V. Κιβωτιόσχημος με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ., διαστ. 0,94 × 0,61, βάθ. 0,55 μ. Ταφή με το κρανίο στα ΝΑ. Στα αριστερά του κρανίου τρία κουμπιά με χάλκινο

1. Βλ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 146. Ανασκαφή είχε γίνει και το έτος 1976.

καρφή στο κέντρο (ΟΜ 12). Στα δεξιά του κρανίου άλλα δύο, καθώς και στα πόδια. Κοντά στα πόδια βρέθηκε και κομμάτι από λευκό εύθραυστο υλικό αλάβαστρο. Κοντά στη βόρεια μακρά πλευρά αρυβαλλοειδές ληκύθιο με ανθέμιο (ΟΜ 12).

Τάφος VI. Κιβωτιόσχημος με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ., διαστ. 0,90 × 0,56, βάθ. 0,635 μ. Βρέθηκαν μόνο τμήματα πλακών και πέτρες, που σκέπαζαν τον τάφο. Βρέθηκε γεμάτος χώμα. Από την επίχωση προήλθαν, ακέραιο πώμα πυξίδας (ΟΜ 9α), δακρυδόχος (ΟΜ 9β), χάλκινο κάτοπτρο (ΟΜ 9γ), ενώ δε βρέθηκαν ίχνη οστών. Η κεραμική που απέδωσε η ανασκαφή χρονολογείται στα τέλη του 5ου αι. π.Χ.

Αίγινα

Οδός Λεον. Λαδά και Λάμπωνος

Στο οικόπεδο Γ. Στάθη, στη συμβολή των παραπάνω οδών στην Αίγινα, βρέθηκαν κατά την εκσκαφή θεμελιών για την ανέγερση οικοδομής, λείψανα μεγάλου σχετικά κτίσματος των κλασικών χρόνων. Από το κτίσμα διατηρήθηκε εν μέρει ορθογώνιος χώρος, που σώζει τον ανατολικό τοίχο, το βόρειο, μικρό τμήμα του νότιου και του δυτικού. Το κτίσμα είχε κατασκευαστεί από μεγάλες ορθογώνιες πωροπλίνθους, που διατηρήθηκαν σε τρεις δόμους. Ο ανώτερος από τους δόμους της ανατολικής πλευράς τοποθετήθηκε στα βυζαντινά χρόνια, όπως δείχνουν τα κομμάτια από οπτοπλίνθους, που παρεμβάλλονται μεταξύ του δόμου αυτού και του αμέσως κατώτερου. Το ανατολικό τμήμα του κτίσματος διατηρεί δάπεδο στρωμένο με κομμάτια από πλάκες, ενώ το υπόλοιπο προς Δ. τμήμα είχε δάπεδο υπερυψωμένο (0,60 μ. περίπου), όπου επάνω στην κιμηλιά διασώθηκε κατά τόπους επίστρωση άσπρου κονιάματος, πάχ. ± 0,10 μ. Σε μεταγενέστερους χρόνους (βυζαντινούς), με τη μετασκευή του κτίσματος κατασκευάστηκε στο χώρο του πλακόστρωτου δαπέδου κωδωνόσχημη δεξαμενή, διαμ. 0,55 μ., επιχρισμένη εσωτερικά με κουρασάνι. Στα νότια του κτίσματος ανασκάφτηκε χτιστό πηγάδι, κατασκευασμένο από μικρές ορθογώνιες πωροπλίνθους σε κανονικές σειρές. Το πηγάδι φαίνεται πως βρισκόταν σε υπαίθριο χώρο, που υπήρχε στα Ν. του κτιρίου. Ο χώρος αυτός έκλεινε πιθανόν με κιγκλιδώμα, τουλάχιστον στα Ν., όπου διασώθηκε ένας δόμος από πωροπλίνθους, θεμελιωμένες στην κιμηλιά. Οι πωρόπλινθοι διατηρούσαν στην επάνω επιφάνεια τόρμους, που ίσως χρησίμευαν για τη στήριξη κιγκλιδώματος. Κοντά στο βόρειο τοίχο του κτίσματος βρέθηκε και άλλο πηγάδι λαξευμένο που είχε επιχωθεί με πέτρες από κιμηλιά. Πρέπει να ήταν προγενέστερο της κατασκευής του κτιρίου. Κοντά στο νότιο όριο του οικοπέδου υπήρχε άλλο πηγάδι το οποίο χρησιμοποιήθηκε στα νεότερα χρόνια ως βόθρος. Ένας λάκκος, διαμ.

1,50, βάθ. 0,75 μ., με βύθισμα στο κέντρο, διαμ. 0,55, βάθ. 0,20 μ., και το μισοκατεστραμμένο καμίνι πρέπει να ανήκουν σε μεταγενέστερη εποχή όταν ο χώρος χρησιμοποιήθηκε ως εργαστήριο. Η επίχωση είχε διαταραχτεί από τις αλληπάλληλες χρήσεις του χώρου. Η στρωματογράφηση δεν ήταν δυνατή γιατί η χρήση του χώρου ήταν συνεχής. Η κεραμική, που απέδωσε η ανασκαφή, χρονολογείται από τους γεωμετρικούς χρόνους έως την εποχή της τουρκοκρατίας.

Μεταξύ των κινητών ευρημάτων υπάρχουν λύχννοι των χριστιανικών χρόνων. 1. Αβαφής, μονόμυξος λύχννος με έντυπη διακόσμηση: κύκλοι, προς την περιφέρεια κλαδιά (ΟΜ 1α). 2. Αβαφής, μονόμυξος λύχννος με δύο τμήματα. Προς την περιφέρεια φύλλα (ΟΜ 1β). 3. Αβαφής, μονόμυξος λύχννος με πέντε τμήματα. Διακόσμηση: στη μέση σταυρός, προς την περιφέρεια δύο κλαδιά (ΟΜ 4α). 4. Αβαφής, μονόμυξος λύχννος με δύο τμήματα. Προς την περιφέρεια ημικύκλια (ΟΜ 4β). 5. Αβαφής, μονόμυξος λύχννος με δύο τμήματα. Προς την περιφέρεια κλαδιά (ΟΜ 4γ). 6. Αβαφής μονόμυξος, λύχννος με δύο τμήματα. Στο κέντρο άνθος (σαν μαργαρίτα), προς την περιφέρεια κλαδιά (ΟΜ 4δ). 7. Υφαντικά όστρακα, μελαμβαφή και κορινθιακά. 8. Ειδώλιο κριαριού. Πόδια μαζεμένα κοντά στο σώμα. Πάνω στο σώμα καστανές στιγμές (κορινθιακό περί το 600 π.Χ.) (ΟΜ 5α).

Οδός Ι. Κάτσα και Μυρτιδιωτίσης

Στο οικόπεδο Ευ. Γιαννοπούλου, βρέθηκαν λείψανα τοίχων, που ανήκουν σε διάφορες εποχές (Πίν. 25 α-γ). Στο οικόπεδο έγινε έλεγχος με δοκιμαστικές τομές, γιατί κατά το παρελθόν στην περιοχή είχαν βρεθεί αρχαία (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 50 κ.ε.). Από τους τοίχους που ήρθαν στο φως μερικοί είχαν υποστεί μετασκευές. Εξαιτίας της διαδοχικής χρήσης του χώρου από τα αρχαία χρόνια έως σήμερα, η επίχωση ήταν διαταραγμένη και δεν ήταν δυνατό να γίνει στρωματογραφικός έλεγχος. Στην ίδια εποχή, που ανάγεται στους κλασικούς χρόνους, ανήκαν οι τοίχοι 2, 6, 8 και 10. Ήταν χτισμένοι από μεγάλες ορθογώνιες πωροπλίνθους με πολύ καλή προσαρμογή. Την υποθεμελίωση αποτελούσαν μικροί αργοί λίθοι. Οι τοίχοι 6 και 10 ανήκαν στο ίδιο κτίσμα, ενώ οι τοίχοι 2 και 8 δεν ήταν δυνατό να ενταχθούν σε κάποιο κτίριο. Από τον τοίχο 2 (βάθος περίπου 2,20 μ. από το κατάστρωμα της οδού Ι. Κάτσα, κατεύθυνση από Ν. προς Β., μήκος 2, πλάτος 0,40 μ.) αποκαλύφθηκαν μόνον δύο πωρόπλινθοι του κατώτερου δόμου, γιατί ο τοίχος προχωρούσε κάτω από την όμορη ιδιοκτησία. Στο βόρειο άκρο του γώνιαζε με πωρόπλινθο, διαστ. 1 × 0,60 μ. Στα ανατολικά τον εσωτερικό χώρο του κτιρίου όριζαν ο τοίχος 2 και η πωρόπλινθος 6 του βόρειου άκρου του. Στο σημείο αυτό διασώζονταν δάπεδο από σκληρό κονίαμα, που δημιουργούσε πρό-

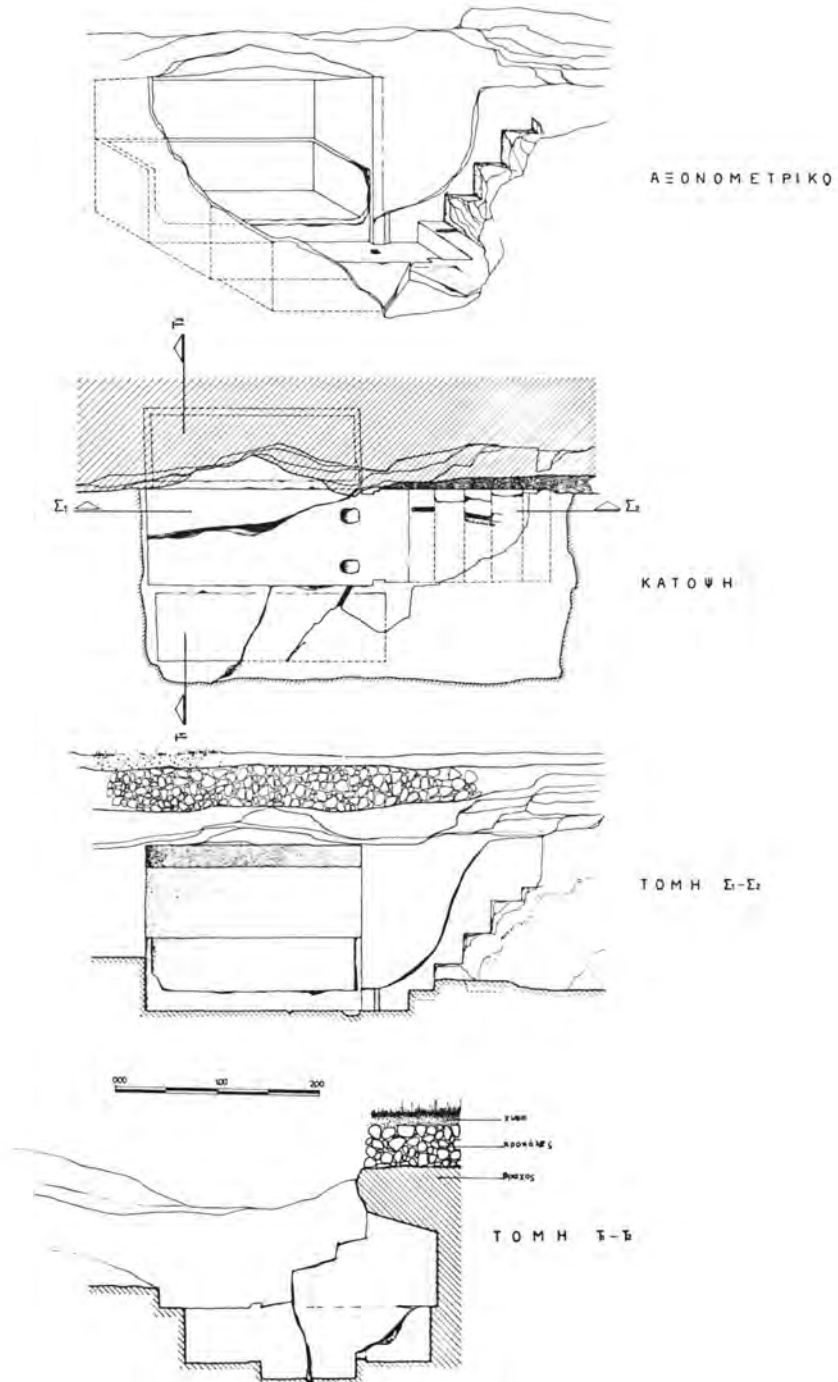
σπο με την πωρόπλινθο και συνέχιζε στην ίδια ευθεία, ανατολικότερα, σε μήκος 2,10 μ. ακόμη. Ο τοίχος 8 με κατεύθυνση Δ.-Α., βάθ. 2,12 μ., μήκ. 8,70, πλ. 0,50 μ. διέσωζε τον κατώτερο δόμο (Πίν. 25 β). Δεν αποδόθηκε σε κάποιο κτίριο. Προχωρούσε κάτω από το δρόμο. Στο ανατολικό του πέρας διαπιστώθηκε κάποια (μεταγενέστερη) κατασκευή. Στην πάνω επιφάνεια του τοίχου και πάνω σε λεπτό στρώμα χόματος προσχτίστηκε πωρόλιθος, διαστ. $1 \times 0,77$, ύψ. 0,60 μ., και μικρότερες πέτρες. Στον τοίχο 6 με κατεύθυνση Α.-Δ., διαστ. $4,80 \times 0,50$ μ., βρέθηκε κατώφλι. Στο δυτικό πέρας γωνίαζε με τοίχο (Τ10), ο οποίος ερευνήθηκε εν μέρει, μήκ. 8,50 μ., γιατί πλησίαζε την όμορη ιδιοκτησία. Στο ανατολικό άκρο του τοίχου 6 διασώθηκε μία πωρόπλινθος, παράλληλη προς τον τοίχο 10, που βρέθηκε σπασμένη στο βόρειο άκρο της. Στη συνέχεια διασώθηκε μόνο η υποθεμελίωση του τοίχου, μήκ. 1,85 μ., που όριζε το κτίριο στην πλευρά αυτή. Στο χώρο, που περικλειόταν από τους τοίχους με τη μνημειώδη κατασκευή βρέθηκαν διάφορα τοιχάρια από μικρούς, αργούς λίθους. Το τοιχάριο 1 με κατεύθυνση Α.-Δ., μήκ. 7,40, πλ. 0,40 μ., πρέπει να ήταν η υποθεμελίωση του τοίχου από πωροπλίνθους και μαζί με τον τοίχο 2 να όριζε ένα κτίριο. Σε απόσταση 2,10 μ. από το ανατολικό άκρο του τοιχάριου 1 γωνίαζε με τοιχάριο ΙΙΙ της ίδιας κατασκευής, μήκ. 1,40, πλ. 0,45 μ. Σε νεότερες οικοδομικές φάσεις ανήκαν οι τοίχοι, 3α, μήκ. 3 μ., 3β, μήκ. 1,70 μ., 4, μήκ. 2 μ., 5, μήκ. 1,50 μ., που όριζαν δευτερεύοντες χώρους και ήταν κατασκευασμένοι από μικρές πωροπλίνθους και μικρού μεγέθους λίθους.

Οι τοίχοι 1, 3, 7 και 9 ήταν νεότερες μετασκευές στις οποίες είχε χρησιμοποιηθεί παλιότερο οικοδομικό υλικό. Ο τοίχος 1, μήκ. 4,76, το πλάτος ποικίλλει, αποτελούνταν από έξι πωροπλίνθους, που δεν δημιουργούσαν πρόσωπο σε καμιά πλευρά και μερικές ήταν σπασμένες. Ο τοίχος πατούσε στο δάπεδο του χώρου, που όριζε ο τοίχος. Στον τοίχο 3 (βάθος 1,37 μ. από το δρόμο, με κατεύθυνση Ν.-Β., μήκ. 2,36 μ.), από πωροπλίνθους (η πρώτη προς Ν. κάθεται τοποθετημένη και σπασμένη) και άλλους λίθους, βρέθηκε και λίθινη εκροή. Οι τοίχοι 7, βάθος 1,95, μήκ. 1,20, πλ. $\pm 0,50$ μ., και 9, βάθος 1,60, μήκ. 2, πλ. $\pm 0,50$ μ., ήταν προσχτισμένοι στον τοίχο 8. Είχαν κατασκευαστεί από πωροπλίνθους και αργούς λίθους και περιείχαν όστρακα στα μεταξύ των λίθων κενά. Στην ίδια εποχή ανοίχτηκαν και τα πηγάδια 1 και 2. Το ανώτερο τμήμα τους ήταν πρόχειρα κατασκευασμένο από αργούς λίθους, ενώ βαθύτερα ήταν λαξευμένα στην κιμηλιά (δεν ερευνήθηκαν εντελώς γιατί ανέβρυνε νερό). Σε πολύ νεότερα χρόνια κατασκευάστηκε ο τοίχος με τα κεραμίδια, κατά μήκος της οδού Ι. Κάτσα με κατεύθυνση από Ν.-Β., βάθος $\pm 0,07$, μήκ. 6,95, πλ. $+ 0,70$, ύψ. 2,13 μ., και ο ορθογώνιος πεσσός. Ο τοίχος πατούσε στον τοίχο 8 και στη νότια πλευρά σε πλάκες από πωρόλιθο, διαστ. $1,36 \times 0,82$ μ.

Το θεμέλιό του ήταν από μικρούς ακανόνιστους λίθους, πρόχειρα τοποθετημένους, ενώ η ανωδομή ήταν επίσης από μικρούς ακανόνιστους λίθους και οπτοπλίνθους. Στο πάχος του βρέθηκαν και σαπισμένα ξύλα. Στη βάση του τοίχου υπήρχε πήλινος αγωγός με κατεύθυνση Α.-Δ. και μεγ. σωζ. μήκος 0,96 μ. Η χρήση του ορθογώνιου πεσσού, βάθος 0,42, διαστ. $1,45 \times 1,30 \times 0,63$ και ύψ. 1,07 μ., σύγχρονου με τον τοίχο με τα κεραμίδια, παραμένει άγνωστη. Ο πεσσός πατούσε σε ακανόνιστο σχήματος λιθοσωρό, διαστ. $2 \times 2,15 \times 1,70 \times 1,20$ μ., και ήταν κατασκευασμένος από αργούς λίθους και μερικά δοκάρια στα μεταξύ τους κενά. Δεν εντάχθηκαν σε κάποια συγκεκριμένη οικοδομική φάση τα τοιχάρια κοντά στο πηγάδι το δάπεδο, διαστ. $3 \times 1,50$ μ., κοντά στον τοίχο με τα κεραμίδια και το δάπεδο μεταξύ πεσσού και τοίχου 2, διαστ. $2,20 \times 0,70$ μ., γιατί σώζονταν αποσπασματικά. Η επίχωση ήταν διαταραγμένη και δεν παρατηρήθηκαν στρώματα. Βρέθηκαν όστρακα, που χρονολογούνται από τους γεωμετρικούς χρόνους έως την εποχή της τουρκοκρατίας (μεταξύ των οστράκων πολλά κορινθιακά, μελαμβαφή, ελληνιστικά, δυτικής κλιτύς και μεγαρικών σκύφων άβαφα). Τα πιο αξιόλογα ευρήματα ήταν: τριφυλλόστομη όλπη με παράσταση κάπρου (περίπου 590 π.Χ.), το κατώτερο μέρος κύλικα (τύπου κωμαστών), θραύσματα από κορινθιακό σκύφο με αίγαργο μεταξύ λεονταριών και σειρήνες (μέση κορινθιακή εποχή), κορινθιακός σκύφος με ζώνη φυτικής διακόσμησης (μέση κορινθιακή εποχή).

Άγιοι Ασώματα

Στο οικοπέδο Παν. Κουνάδη, που συνορεύει ανατολικά με την Αγία Βαρβάρα ανασκάφηκε υπόγειος θαλαμωτός τάφος, λαξευμένος στο σκληρό βράχο της περιοχής (Σχέδ. 7· Πίν. 26 α). Ο τάφος βρέθηκε πολύ κατεστραμμένος γιατί ο χώρος χρησιμοποιήθηκε μεταγενέστερα ως λατομείο, με αποτέλεσμα να έχει καταστραφεί το μεγαλύτερο μέρος του. Είχε κατεύθυνση Ν.-Β. και ήταν προσιτός με κλίμακα λαξευμένη στο βράχο. Σήμερα σώζεται μόνο μικρό τμήμα από πέντε σκαλοπάτια στο κάθετο τοίχωμα του βράχου (Πίν. 26 β). Οδηγούσαν στην είσοδο του τάφου, της οποίας σώζεται μόνο η μία παραστάδα (λαξευμένη στην κάθετη επιφάνειά του βράχου) και στην κορυφή της μικρής προεξοχής, η αρχή του υπέρθυρου. Στο εσωτερικό του θαλάμου υπήρχε διάδρομος και στις δύο μακρές πλευρές του από μία θήκη με σαρκοφάγο, λαξευμένη στο βράχο. Σώζεται μόνο η ανατολική θήκη με τη σαρκοφάγο, διαστ. $2,10 \times 0,75$, βάθ. 0,52 μ., της οποίας όμως είναι κατεστραμμένη η μακρά πλευρά, που βρίσκεται προς το διάδρομο. Από τη δυτική θήκη σώζεται μόνο μέρος της σαρκοφάγου, διαστ. $2,22 \times 0,74$ μ., το βόρειο στενό τοίχωμα, μεγ. σωζ. ύψ. 0,56 μ., και μικρό μέρος του δυτικού τοίχου. Στο δάπεδο του διαδρόμου, δίπλα σε κάθε

Σχέδ. 7. Αίγινα. Άγιοι Ασώματοι. Κάτωψη, τομές και αξονομετρικό σχέδιο του θαλαμωτού τάφου.

σαρκοφάγο και προς την πλευρά της εισόδου, υπάρχει ένα αβαθές κυκλικό λάξευμα, βάθ. 0,60-0,08 μ., ενώ σε πολλά μέρη πάνω στο βράχο υπάρχουν σημάδια από τα εργαλεία, που χρησιμοποιήθηκαν για τη λατόμησή του. Τα όστρακα, κυρίως μελαμβαφή που βρέθηκαν στην επίχωση δεν μπορούν να χρονολογηθούν με βεβαιότητα τον τάφο, γιατί προέρχονται από χώματα που έριξαν, για να «μπαζώσουν» το χώρο, μετά την καταστροφή του τάφου. Από την κατασκευή του όμως ο τάφος χρονολογείται στον 5ο αι. π.Χ.

Χαλικάκι

Στην οδό Χαλικάκι 83, στο οικόπεδο Φ. Πανταζή, βρέθηκαν κατά την απομάκρυνση των μάζων κατεδάφισης και την εκσκαφή του χώρου, για την ανέγερση νέας οικοδομής υπόγειος θαλαμωτός τάφος (I), λαξευμένος στο βράχο, κοντά στο δυτικό όριο του οικοπέδου και θάλαμος δεύτερου υπόγειου τάφου (II). Ο τάφος I επεκτεινόταν κάτω από την όμορη ιδιοκτησία και δεν ερευνήθηκε ολόκληρος.

Τάφος I. Προσιτός από φρεατόσχημη είσοδο, όπου στο βάθος 1,30 μ. ανοίγονταν δύο ορθογώνιοι θάλαμοι, ο ένας απέναντι στον άλλο. Η είσοδος του τάφου χρησιμοποιήθηκε πριν από μερικά χρόνια, σαν αρχή πηγαδιού αφού ο πυθμένας της σκάφτηκε 30 μ. περίπου, και κατασκευάστηκε πηγάδι. Οι είσοδοι των θαλάμων φράχτηκαν με αργούς λίθους για να απομονωθούν οι θάλαμοι και να δημιουργηθεί η συνέχεια των τοιχωμάτων του πηγαδιού στο σημείο αυτό. Έτσι οι θάλαμοι του τάφου βρέθηκαν φραγμένοι με πέτρες και γεμάτοι χώμα. Κατά την απομάκρυνση των μάζων κατεδάφισης καταστράφηκε ένα τοίχωμα της φρεατίας και μέρος του τοιχώματος του ενός θαλάμου. Το τοίχωμα της φρεατίας, που απόμεινε ήταν λείο, καλά δουλεμένο και έφερε κατά διαστήματα εσοχές για την κάθοδο.

Στον ένα θάλαμο βρέθηκαν, ανακατεμένα στην επίχωση, λίγα ίχνη οστών, κομμάτια χαλκού και όστρακα, ενώ στο δεύτερο θάλαμο βρέθηκε πώμα πυξίδας (ΟΜ 2α) και όστρακα.

Τάφος II. Ο εκσκαφέας κατέστρεψε μέρος του τοιχώματος του θαλάμου που βρέθηκε γεμάτος χώμα με ελάχιστα ίχνη οστών και όστρακα.

Οι τάφοι τοποθετούνται (από την κατασκευή τους) στον 5ο αι. π.Χ.

Κάμπος - Μύλων

Στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Γλυκ. Αλεξέρη, κατά την εκσκαφή θεμελιών για την ανέγερση οικοδομής, ανασκάφηκε μικρό τμήμα υπόγειου θαλάμου, σπηλαιώδους μορφής. Ήταν λαξευμένος στο μαλακό βράχο της περιοχής και η οροφή του είχε εξ ολοκλήρου καταπέσει. Το τμήμα που ανασκάφηκε ήταν μια αβαθής κόγχη, διαστ. 2,50 × 3 και ύψ. 0,80 μ., που ανοιγόταν στο ανα-

τολικό πλευρικό τοίχωμα του θαλάμου, της οποίας η οροφή είχε διατηρηθεί.

Ο θάλαμος κατελάμβανε ολόκληρο το πλάτος του οικοπέδου, πιθανόν να επεκτεινόταν και στις όμορες ιδιοκτησίες, επειδή όμως η οροφή του είχε καταπέσει και ο χώρος είχε μπαζωθεί εκ των υστέρων με χώμα και μικρές πέτρες (τρόχαλο), σταμάτησε η έρευνα εξαιτίας του μεγέθους του έργου, του χρόνου που θα απαιτούσε και του αμφίβολου αποτελέσματος. Τα περισσότερα από τα όστρακα, που συγκεντρώθηκαν κατά την αφαίρεση της επίχωσης, τοποθετούνται στον 5ο αι. π.Χ.

ΕΛ. ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ

Μέθανα

Σε νέα έρευνα της περιοχής Μεγαλοχώρι-Βαθύ για την περισυλλογή διάσπαρτων αρχαίων βρέθηκαν και μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Πόρου τα εξής (οι αριθμοί με τα αρχικά ΜΠ αντιστοιχούν στον κατάλογο του μουσείου):

ΜΠ 629. Θραύσμα πάνω μέρους επιτύμβιας στήλης με γείσο από ασβεστόλιθο, ύψ. 0,31, πλ. 0,28, πάχ. 0,10, ύψ. γραμμ. 0,017 μ. Ρωμαϊκών χρόνων. Επιγραφή: *Φιλοκρατιών Χρηστέ Χαίρε* (Πίν. 26 γ). Βρέθηκε στο μαντρότοιχο του κτήματος Ευ. Κοντογιάννη, έξω από το τείχος της δυτικής πλευράς της αρχαίας ακρόπολης (Παλαιόκαστρο).

ΜΠ 590 + 665. Μαρμάρινη επιτύμβια στήλη θραυσμένη σε δύο τεμάχια. Από την επίστεψη σώζονται μόνον ίχνη ενός κυματίου. Ύψος 0,70, πλάτος 0,34, πάχος 0,09, ύψος γραμμ. 0,02-0,025 μ. 3ος αι. π.Χ. Επιγραφή: *Κόσμου*. Το αριστερό τμήμα βρέθηκε στο προαύλιο της εκκλησίας της Υπαπαντής και το δεξιό στην οικία Στ. Πολίτη, δίπλα στην εκκλησία.

Πόρος

Από την περιοχή του ιερού Ποσειδώνος περισυλλέχθηκαν και μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Πόρου τα εξής:

ΜΠ 627. Θραύσμα κάτω δεξιού μέρους μαρμάρινου αναγλύφου, ύψ. 0,57, πλ. 0,40 πάχ. 0,36 μ. Αναγλυφικό έξαρμα 0,20 μ. Σώζεται το κάτω μέρος του κορμού και το αριστερό άκρο πόδι όρθιας μορφής με ποδήρη χιτώννα και ιμάτιο. Η παράσταση πρέπει να συμπληρωνόταν προς τα αριστερά με άλλη μία, τουλάχιστον, μορφή. Βρέθηκε στο μαντρότοιχο του κτήματος Γ. Μακρή, σε απόσταση 50 μ. περίπου ανατολικά του Ασκληπιείου.

ΜΠ 628. Θραύσμα δεξιού μέρους μαρμάρινης ενεπίγραφης βάσης, σπασμένο αριστερά και πίσω, ύψ. 0,24, πλ. 0,50, πάχ. 0,54, ύψ. γραμμ. 0,015 - 0,02 μ. (στ. 1-2), 0,025 (στ. 3). Στην πάνω επιφάνεια φέρει λάξευμα σε σχήμα αριστερού πέλματος, διαστ. 0,30 × 0,08, βάθ.

0,035 μ., για τη στερέωση αγάλματος, και στην πάνω επιφάνεια δύο τετράγωνους τόρμους, μήκ. 0,04, βάθ. 0,035 μ., για τη σύνδεση με άλλο τεμάχιο. Η κάτω δεξιά γωνία της όψης φέρει από ορθογώνια λάξευση, διαστ. $0,08 \times 0,03 \times 0,055$ μ. Η επιγραφή αναφέρεται σε ανάθεση στον Ποσειδώνα από μέλη ισχυρής και πλούσιας

οικογένειας, που αναφέρεται και στις επιγραφές IG IV 840, 841, 844, 846 και πιθανώς και στην 843. Πληρέστερη δημοσίευση θα γίνει σε ιδιαίτερη μελέτη. Βρέθηκε έξω από την οικία Ιω. Μακρή, κοντά στη βάση του αγάλματος του Αγαθικλέους Σωσιφάνους, στο χώρο μεταξύ του προπύλου του ιερού και του Βουλευτηρίου.

ΕΛ. ΚΟΝΣΟΛΑΚΗ

1η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Το 1980 η Εφορεία ασχολήθηκε με συνεχιζόμενα από το περασμένο έτος έργα όπως και με νέα αναστηλωτικά, ανασκαφικά, και έργα συντήρησης τοιχογραφιών και ψηφιδωτών.

Η σύνθεση του προσωπικού ήταν η ίδια, δηλαδή οι αρχαιολόγοι Ε. Μανωλέσσου, Μ. Λάζαρη, Ν. Αλεβίζου, Κ. Σκαρμούτσου, Ασπ. Ραπτάκη και προς το τέλος του έτους μετετέθη στην Εφορεία μας από την 3η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων η Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων, Χαρ. Κουλάκου, και οι αρχιτέκτονες Ν. και Εφ. Δεληνικόλα. Τις επιμέρους εκθέσεις συντάσσουν οι υπεύθυνοι κατά περιοχή αρχαιολόγοι.

ΝΟΜΟΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ - ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Αθήνα

Άγιος Νικόλαος Ραγκαβάς

Στο ναό του Αγίου Νικολάου Ραγκαβά συνεχίστηκαν και τελείωσαν οι εργασίες αναστήλωσης και αποκατάστασης του ναού. Εφέτος έγιναν τα επιχρίσματα στο τμήμα γύρω από τη βόρεια θύρα του ναού, όπως επίσης στο δυτικό τοίχο και το κωδωνοστάσιο.

Αρχοντικό Πολυγώνου 2

Στο κτίριο όπου στεγάζονται τα γραφεία της Εφορείας έγινε επισκευή του αποχετευτικού δικτύου και των υδραυλικών εγκαταστάσεων. Επίσης υδροχρωματισμοί σε ορισμένα από τα δωμάτια-γραφεία.

Κάλαμος

Άγιος Νικόλαος

Τελείωσαν οι αναστηλωτικές εργασίες του ναού.

Καλύβια

Άγιος Γεώργιος

Με το συνεργείο του Αλεξ. Βαλμά έγιναν οι εξής εργασίες: Αντικαταστάθηκαν τα φθαρμένα ξύλα της στέγης, τοποθετήθηκε ασφαλτόπανο και έγινε ανακεράμωση στο κεντρικό και δυτικό τμήμα της στέγης. Τις εργασίες επέβλεψε η αρχαιολόγος Ασπ. Ραπτάκη.

Κουβαράς

Υπαπαντή

Με δαπάνες του εκκλησιαστικού Συμβουλίου και το

συνεργείο του Αλεξ. Βαλμά έγιναν οι ακόλουθες εργασίες επισκευής της στέγης του ναΐσκου. Ανάσυρση κεράμων, συμπλήρωση της ξυλοκατασκευής με αγριόξυλα όπου χρειαζόταν, τοποθέτηση ασφαλτόπανου και επανατοποθέτηση κεράμων.

Στη νεότερη προσθήκη από τσιμεντόλιθους τοποθετήθηκαν κεραμίδια πάνω στη στέγη από ελλενίτ και έγιναν επιχρίσματα εσωτερικά και εξωτερικά.

Μαρούσι

Ναός Εισοδίων Θεοτόκου (Παναγία Νερατζιώτισσα)

Στον καμαροσκέπαστο ναό των Εισοδίων της Θεοτόκου (Παναγία Νερατζιώτισσα), που παλαιότερα είχε στερεώσει η Υπηρεσία,¹ έγινε ανακατασκευή αποσθρωμένων εσωτερικών επιχρισμάτων (Πίν. 27) καθώς και αντικατάσταση της παλιάς και επικίνδυνης ηλεκτρικής εγκατάστασης με σχέδια της Διεύθυνσης Αναστήλωσης, για να προστατευθεί το μνημείο από τον κίνδυνο της πυρκαγιάς.

ΜΑΡΙΑ ΛΑΖΑΡΗ

Μέγαρα

Μονή Αγίου Ιεροθέου² (Πίν. 28 α-γ)

Το καθολικό της μονής Αγίου Ιεροθέου, εξωτ. διαστ. 8,40 × 11,40 μ., είναι ναός σταυρόσχημος με νάρθηκα, ενώ σε όλο το μήκος του βόρειου τοίχου έχει επεκταθεί με προσθήκη που δεν αποτελεί παρεκκλήσιο, παρά τη διαφορετική εντύπωση που δίνει σε κάτοψη, αλλά διαπλάτυνση του ναού, με το αντίστοιχο ανατολικό τμήμα της σαν πρόθεση. Το κέντρο του σταυρόσχημου στεγάζει τρούλος σε τύμπανο, διαμ. 2,40 και εσωτ. ύψ. 7,10 μ. Οι κεραίες του σταυρού βαίνουν σε ογκώδεις πεσσούς, διαστ. 1,80 × 2 μ.

Το δομικό στοιχείο της στέγασης του συγκροτήματος είναι ο κυλινδρικός θόλος, που χρησιμοποιείται με τόση προσήλωση, ώστε να δίνεται σπηλαιώδης εντύπωση. Το γεγονός αυτό επιτείνεται από το ότι οι γενέσεις είναι χαμηλά, 1,30-2,50 μ., ενώ οι θόλοι διεισδύουν ο ένας στον άλλο χωρίς να μεσολαβούν τόξα. Η διάταξη αυτή κάνει φανερή την πρόθεση να δοθεί τελικά εντύπωση διαδοχής και ιεράρχησης των διαμερισμάτων.

Χαρακτηριστικές ιδιομορφίες στη θολοδομία του ναού είναι οι ακόλουθες:

1. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 65, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 188, ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 58.

2. Αρχαιολογική εποπτεία Κωνστ. Σκαρμούτσου. Αρχιτεχνίτης Απόστ. Γελαδάρης.

1. Η βόρεια κεραία του σταυρού προεκτείνεται προς τον πλάγιο χώρο.

2. Την προέκταση του θόλου της δυτικής κεραίας προς το νάρθηκα καλύπτει κυλινδρικός θόλος, διαμέτρου μικρότερης από της κεραίας, αλλά με κορυφή στο ίδιο ύψος. Μεταξύ των δύο θόλων δε μεσολαβεί τόξο.

3. Το υπόλοιπο τμήμα του νάρθηκα στεγάζεται με δύο χαμηλότερους κυλινδρικούς θόλους με άξονα από Β.-Ν. Δίδεται η εντύπωση ότι αποτελούν ενιαίο θόλο, που διατηρήθηκε για να προεκταθεί η δυτική κεραία.

4. Η βόρεια επέκταση του ναού είναι χώρος στενόμακρος, που στεγάζεται με πέντε κυλινδρικούς θόλους. Οι δύο ακραίοι και ο μεσαίος, ίσων διαστάσεων, έχουν άξονα από Δ. προς Α., ενώ οι δύο ενδιάμεσοι, άνισοι στις διαστάσεις, έχουν κατεύθυνση από Β. προς Ν.

Ο ανατολικότερος από τους δύο είναι η προέκταση του θόλου της βόρειας κεραίας του σταυρού. Οι τρεις στενότεροι και χαμηλότεροι βαίνουν σε παραστάδες του βόρειου τοίχου. Δημιουργείται έτσι η εντύπωση τυφλών τόξων. Η πρόθεση και το Ιερό επικοινωνούν με χαμηλό τοξωτό άνοιγμα, που διατρύπα το βορειοανατολικό πεσσό. Στο δυτικό τοίχο και πάνω από την είσοδο του νάρθηκα υψώνεται καμπαναριό διώροφο, που στηρίζεται σε δύο κίονες και στο δυτικό τοίχο.

Σοβαρό πρόβλημα παρουσίαζε ο βόρειος τοίχος της προσθήκης που είχε αποκλίνει από την κατακόρυφο και παραμορφωθεί, με ταυτόχρονη αποκόλληση των δύο παρειών. Έγινε συστηματική στερέωση με κατά τόπους αφαίρεση λίθων και σύνδεση των δύο παρειών και αρμολόγημα που σε συνέχεια επεκτάθηκε στο σύνολο της εξωτερικής τοιχοποιίας. Αντικαταστάθηκε το μαρμάρινο ανώφλι της δυτικής θύρας της προσθήκης. Ανακατασκευάστηκε επίσης η κεράμωση του ναού και του κωδωνοστασίου.

Κατά την ανακεράμωση του τρούλου, αποκαλύφθηκε παλαιότερη κεράμωση με στρωτήρες ποικίλων διαστάσεων, μήκ. 0,58-0,62 και πλ. 0,27-0,32 μ., με δύο χαραγές στα χείλη. Το γείσο καλυπτόταν από δύο επάλληλους στρωτήρες εμφανείς. Το εξωράχιο του ημισφαιρικού θόλου έφερε επικάλυψη από θραύσματα οπτοπλίνθων και κεράμων κολυμβητά σε ισχυρό ασβεστοκονίαμα που διατηρήθηκε. Στην κορυφή βρέθηκε πακτωμένος πώρινος κυλινδρικός λίθος, διαμ. 0,17 μ.

Με την εργασία αυτή αποκαταστάθηκε το πραγματικό ύψος της επικάλυψης που είχε παραμορφωθεί από τις προηγούμενες συντηρήσεις.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΕΛΗΝΙΚΟΛΑΣ

Σπέτσες

Μουσείο

Στο αρχοντικό Χατζηγιάννη Μέξη, όπου στεγάζεται το Μουσείο, συνεχίστηκαν και τελείωσαν οι εργασίες

της κατασκευής των βοηθητικών χώρων και έγινε καθαρισμός και διαμόρφωση του κήπου.

Α. ΚΟΥΝΟΥΠΙΩΤΟΥ

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ - ΨΗΦΙΔΩΤΩΝ

Μαρκόπουλο

Αγία Θέκλα

Συνεργείο του Ε. Μιχαλαριά (Χ. Μιχαλαριά, Οιν. Χαραλαμπίκη) άρχισε εργασίες συντήρησης και καθαρισμού των τοιχογραφιών.

Καλύβια

Άγιος Γεώργιος

Συνεχίστηκε η συντήρηση των τοιχογραφιών (σταθεροποίηση χρωμάτων στην Πλατυτέρα του Ιερού).

Άγιος Πέτρος

Συνεχίζονται οι εργασίες συντήρησης των τοιχογραφιών. Έγινε λεπτομερής καθαρισμός των τοιχογραφιών του τρούλου.

Τροιζήνα

Παλαιοχριστιανική βασιλική

Συνεργείο συντήρησης των ψηφιδωτών έκανε καθαρισμό και προεργασία για αποκάλυψη ψηφιδωτών.

ΑΣΠ. ΚΟΥΡΕΝΤΑ-ΡΑΠΤΑΚΗ

Μαρούσι

Ναός Εισοδίων Θεοτόκου (Παναγία Νερατζιώτισσα)

Στον ίδιο ναό έγιναν εργασίες συντήρησης και καθαρισμού τοιχογραφιών από το συνεργείο του συντηρητή αρχαιοτήτων Π. Αλιφραγκή.

Οι τοιχογραφίες είναι του 17ου-18ου αι. και παρουσίαζαν σοβαρές φθορές (κατακόρυφες ρωγμές στο νότιο τοίχο και το ιερό, απολεπίσεις κτλ.).

ΜΑΡΙΑ ΛΑΖΑΡΗ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Τροιζήνα

Μετά από δοκιμαστικές τομές που έκανε η Β' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων σε αγροκτήματα των Α. Αθανασίου και Γ. Γιαννέτα, στη θέση Λακκώματα Τροιζηνίας, επισημάνθηκαν λείψανα τοιχοποιίας (η ασίδα κ.ά.) χριστιανικού κτίσματος και η Εφορεία μας ανέλαβε τη συστηματική ανασκαφική έρευνα στην περιοχή, με υπεύθυνη την αρχαιολόγο Ν. Αλεβίζου, η οποία και θα μελετήσει το μνημείο.

Κατά τις ανασκαφικές εργασίες (Πίν. 29 α) αποκαλύφθηκε το κύριο μέρος τρίκλιτης παλαιοχριστιανικής βασιλικής με νάρθηκα και εγγεγραμμένη ασίδα Ιερού —σε μεταγενέστερη φάση— καθώς και προσκτίσματα με μαρμάρινα κατώφλια και πήλινα δάπεδα κατά μήκος της νότιας πλευράς της. Επίσης τμήματα τοίχων και άλλων κατασκευών, που βρέθηκαν κατά μήκος της βόρειας πλευράς του νάρθηκα και του βόρειου κλίτους, αποτελούν σαφείς ενδείξεις για ύπαρξη και άλλων προσκτισμάτων της βασιλικής, τα οποία και θα ερευνηθούν.

Το κεντρικό κλίτος της βασιλικής καλύπτεται με ωραιότατο ψηφιδωτό δάπεδο (Πίν. 30 α) του τέλους πιθανόν του 5ου αι. μ.Χ., το οποίο ανήκει στη δεύτερη φάση της βασιλικής.

Στο Ιερό αποκαλύφθηκε ο μαρμάρινος στυλοβάτης του φράγματος του πρεσβυτερίου, σύγχρονος με το ψηφιδωτό και μικρό μέρος της αρχικής πλακόστρωτης από ωραίο κοκκινωπό μάρμαρο. Τα κλίτη διατηρούν δάπεδα από πήλινες και μαρμάρινες πλάκες (Πίν. 29 β) με επισκευές σε τρεις τουλάχιστον περιόδους. Τα δάπεδα του νάρθηκα και των νότιων προσκτισμάτων καλύπτονται μόνο με πήλινες πλάκες.

Στην τοιχοποιία της βασιλικής έχει χρησιμοποιηθεί άφθονο μαρμάρινο αρχαίο υλικό, όπως κίονες, δωρικά επιστύλια, επιτύμβιες στήλες κ.ά.

Από την πλούσια κατασκευή της βασιλικής (ορθομαρμαρώσεις, μαρμαροτετήματα, ψηφιδωτά κτλ.), τις διαστάσεις της (μήκος συνολικό με το νάρθηκα 40 και πλάτος 20 μ.) και τη μεγάλη έκταση των προσκτισμάτων της, όπως και τα κινητά ευρήματά της (κεραμικά, χάλκινα κτλ.), είναι φανερό ότι πρόκειται για εξαιρετικά σημαντικό παλαιοχριστιανικό μνημείο και μάλιστα το πρώτο της εποχής αυτής που εντοπίζεται στην Τροιζήνα, στην περιοχή δηλαδή της Παλαιάς Επισκοπής Δαμαλά, της οποίας η ύπαρξη κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες δεν είχε ως τώρα διαπιστωθεί μνημειακά.

ΑΣΠΑΣΙΑ ΚΟΥΡΕΝΤΑ-ΡΑΠΤΑΚΗ

ΝΟΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Κύθηρα

Με τον καταρτισμό προγράμματος εργασιών στερέωσης των βυζαντινών ναών, την προστασία του περιβάλλοντος των μνημείων και τη συντήρηση των τοιχογραφιών, ασχολήθηκε, κυρίως, κατά το έτος 1980 η Εφορεία στα Κύθηρα.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Καταρτίστηκε πρόγραμμα εργασιών για τα πιο κάτω μνημεία:

1. Άγιο Γεώργιο στα Λουραντιάνικα, 2. Άγιο Ανδρέα στο Λειβάδι³ (απομάκρυνση νεότερων προσκισμάτων), 3. Άγιο Νικόλαο Κρασά στα Μυρτίδια, 4. Άγιο Δημήτριο στο Πούρκο⁴, 5. Άγιο Ιωάννη Θεολόγο στο Καλαμίτσι, 6. Άγιο Νικόλαο στο Καψάλι, 7. Άγιο Θεόδωρο στα Λογοθετιάνικα, 8. Άγιο Μύρωνα στον Κάλαμο, 9. Μονή Μυρτιδίων. 10. Φρούριο Χώρας⁵ (ναοί Παναγία Ορφανή, Παντοκράτορας και Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος), 11. Φρούριο Μυλοποτάμου⁶ (ναοί Άγιος Κοσμάς και Δαμιανός, Άγιος Ιωάννης, ο Χρυσόστομος, Άγιοι Ανάργυροι), 12. Παλιό αγγλικό σχολείο στην είσοδο του Φρουρίου Μυλοποτάμου, 13. Άγιο Αντώνιο Μυλοποτάμου.

Στο μεσαιωνικό φρούριο της Χώρας (Πίν. 30 β) έγινε καθαρισμός του χώρου από την άγρια βλάστηση και ψεκασμός, καθώς και τοποθέτηση προστατευτικού συρματοπλέγματος με σιδερένιους πασσάλους σε επικίνδυνα σημεία του τείχους για την προστασία των επισκεπτών.

Στο μεσαιωνικό φρούριο του Μυλοποτάμου έγινε καθαρισμός του χώρου και τοποθέτηση κλειδαριών ασφαλείας στις θύρες των επτά ναών που βρίσκονται μέσα στο χώρο του.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΕΙΚΟΝΕΣ

Έγινε καταγραφή και φωτογράφιση εικόνων που βρίσκονται σε εξωκλήσια του νησιού.

Από το συνεργείο συντήρησης τοιχογραφιών του Ν. Βάρδα έγιναν εργασίες στους παρακάτω ναούς:

Άγιο Ανδρέα στο Λειβάδι

Έγινε καθαρισμός τοιχογραφιών του κτιστού τέμπλου.

Άγιο Νικόλαο στο Καψάλι

Ο ναός έχει τοιχογραφίες σε δύο στρώματα. Έγινε στερέωση των τοιχογραφιών του νότιου τοίχου του ναού.

Άγιο Αντώνιο στο Κατούνη

Έγινε στερέωση επικίνδυνων τμημάτων τοιχογραφιών στο βόρειο και νότιο τοίχο του ναού.

3. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 187, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 191, ΑΑΑ VIII (1975), σ. 173.

4. Γ. Σωτηρίου, Κυθηραϊκή Επιθεώρηση 1923, σ. 15-19, ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 186· 21 (1966): Χρονικά, σ. 22· 22 (1967): Χρονικά, σ. 204· 24 (1969): Χρονικά, σ. 14· 27 (1972): Χρονικά, σ. 191· 28 (1973): Χρονικά, σ. 79.

5. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 184· 21 (1966): Χρονικά, σ. 22· 22 (1967): Χρονικά, σ. 204· 24 (1969): Χρονικά, σ. 14· 27 (1972): Χρονικά, σ. 191.

6. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 189· 22 (1967): Χρονικά, σ. 204.

Άγιο Δημήτριο στα Καμπιάνικα⁷

Έγινε καθαρισμός (αφαίρεση αλάτων) τοιχογραφιών, κατά περίπτωση.

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ-ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Η προστασία του περιβάλλοντος των Φρουρίων Χώρας, Μυλοποτάμου και Αυλέμονα ήταν επίσης αντικείμενο επίπονης προσπάθειας της Εφορείας.

Όπως είναι γνωστό γύρω από τα μεσαιωνικά οχυρά, εκτός από τις σύγχρονες με αυτά πόλεις που έχουν καθαρά φρουριακό χαρακτήρα, έχουν αναπτυχθεί και νεότεροι οικισμοί με αιγαιοπελαγίτικες απλές αρχιτεκτονικές μορφές, όπως είναι ο νεότερος οικισμός της χώρας (Πίν. 30 β), τα χωριά Μυλοπόταμος, Πίσω Πηγάδι, Κάτω Χώρα, Αυλέμονας.

Μεγάλο μέρος της δραστηριότητας της Εφορείας δαπανήθηκε για τον οικοδομικό έλεγχο αυτών των οικιστικών συνόλων, που αποτελούσαν το άμεσο περιβάλλον των τριών φρουρίων και την προστασία της αρχιτεκτονικής τους μορφής.

ΜΑΡΙΑ ΛΑΖΑΡΗ

ΝΟΜΟΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ**ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ****Αντίκυρα****Οικόπεδο Δ. Αργύρη**

Κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής στο παραπάνω οικόπεδο στη θέση «Πελάτια», αποκαλύφθηκε τμήμα πεντάκλιτης παλαιοχριστιανικής βασιλικής, της οποίας το κεντρικό κλίτος και ο νάρθηκας καλύπτονται με ψηφιδωτό δάπεδο.

Συγκεκριμένα στο χώρο που έχει ανασκαφεί μέχρι τώρα βρέθηκε τμήμα του κεντρικού κλίτους με τους δύο στυλοβάτες, το τρίβηλο που οδηγεί από το νάρθηκα στον κυρίως ναό, τμήμα του βόρειου κλίτους και ο στυλοβάτης του, καθώς και μικρό τμήμα του νάρθηκα (Σχ.έδ. I· Πίν. 31 α).

Για την οικοδόμηση του κτιρίου έχει χρησιμοποιηθεί αρχαίο υλικό σε δεύτερη χρήση, όπως συμπεραίνε-

ται από τον τρόπο που έχουν κατασκευαστεί οι στυλοβάτες του κεντρικού κλίτους και από τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής (βάσεις αγαλμάτων, επιγραφές, αρχιτεκτονικά μέλη). Επίσης βρέθηκαν *in situ*, στο κεντρικό και στο βόρειο κλίτος της βασιλικής, πεσμένα τόξα από τις κιονοστοιχίες, οι δύο κίονες του τριβήλου και σε επαφή με το βόρειο στυλοβάτη η βάση και μέλη του άμβωνα.

Το ψηφιδωτό που αποκαλύφθηκε έχει την ακόλουθη διάταξη (Σχ.έδ. Β· Πίν. 31 β-32): Στο κεντρικό κλίτος υπάρχουν δύο διάχωρα που περιβάλλονται, το ανατολικό από ταινία με ελισσόμενο βλαστό από κισσόφυλλα, το δυτικό με σύνθετο πλοχμό και διπλό μαϊνάνδρο. Το ανατολικό διάχωρο αποτελείται από «κουκουνάρα», στην οποία εφάπτονται ζώνες με φολίδες βόρεια και νότια, ενώ οι δύο από τις τέσσερις γωνίες κοσμούνται με αγγείο από το οποίο βγαίνουν κληματίδες και γεωμετρικό κόσμημα.

Το δυτικό διάχωρο αποτελείται από πλέγμα σταυρών - οκταγώνων και τετραγώνων που κοσμούνται με γεωμετρικά και φυτικά σχέδια, αγγεία και πουλιά.

Στο διάκοσμο με την «κουκουνάρα» εφάπτεται ανατολικά ζώνη από κύκλους που συνδέονται μεταξύ τους με τετράφυλλα. Το σχέδιο αυτό επαναλαμβάνεται στο βόρειο τμήμα του νάρθηκα ενώ το νότιο τμήμα του κοσμείται με συμπλεκόμενους κύκλους που περικλείουν μικρά και μεγάλα τετράγωνα. Ανάμεσα στα δύο θέματα του νάρθηκα σώζονται επιγραφές «αφιερωτών», αρκετά φθαρμένες.

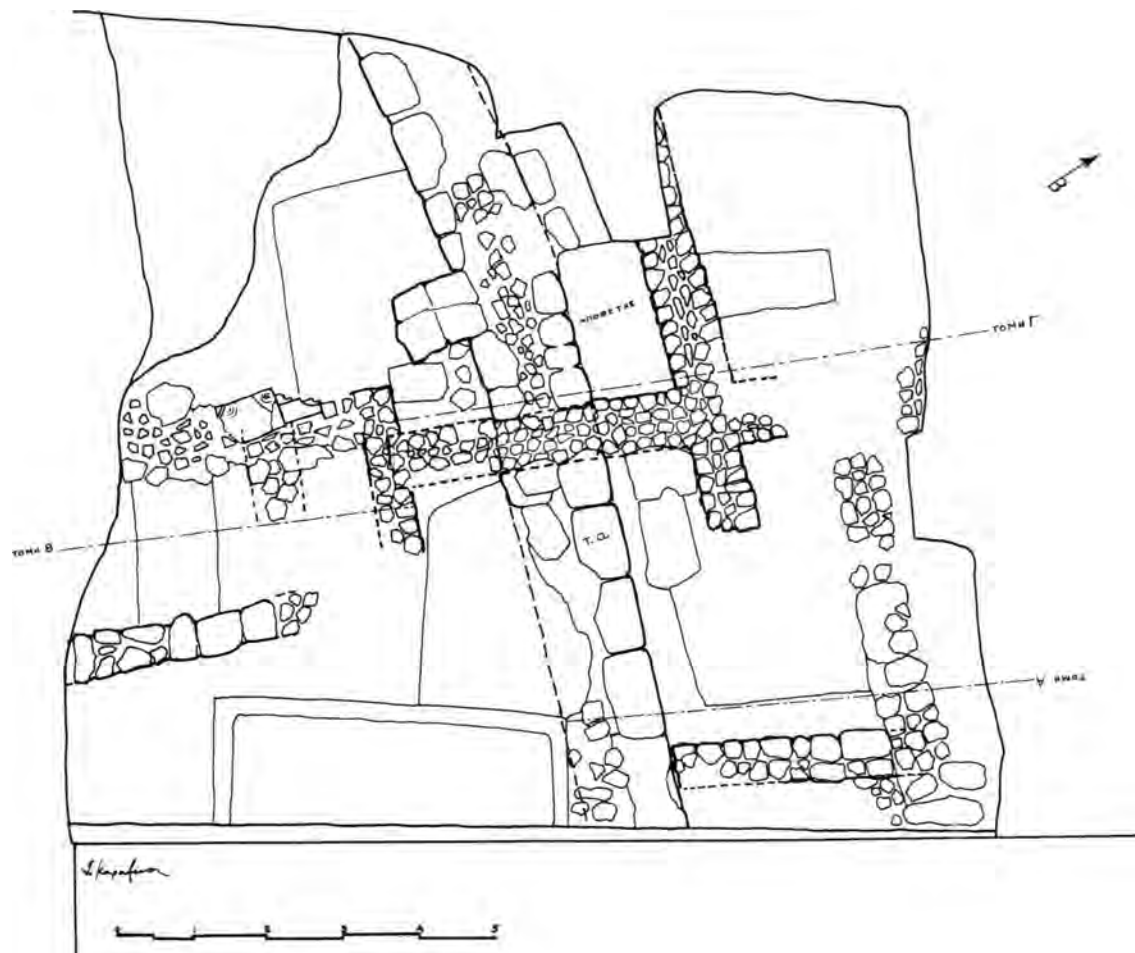
Από τη συγκριτική μελέτη του ψηφιδωτού θεματολογικά και τεχνοτροπικά διαπιστώνεται η σχέση του με τη 2η ομάδα των ψηφιδωτών του βόρειου τμήματος της επαρχίας Αχαΐας και επαρχίας Θεσσαλίας (βλ. Παν. Ασημακοπούλου-Ατζακά, ανακοίνωση στο 10ο Διεθνές Συνέδριο Χριστιανικής Αρχαιολογίας, σ. 225-246) και μπορεί να χρονολογηθεί στον 6ο αι. μ.Χ. Πρέπει να σημειωθεί ότι η βασιλική αυτή είναι το πιο σημαντικό εύρημα στην περιοχή Πελάτια της Αντίκυρας, στην οποία τα τελευταία χρόνια γίνεται συστηματικός έλεγχος από την Ι' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και από την Ιη Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και έχει εντοπιστεί εκτεταμένος παλαιοχριστιανικός οικισμός.

ΑΣΠΑΣΙ Ϊ ΚΟΥΡΕΝΤΑ-ΡΑΠΤΑΚΗ

ΝΟΜΟΣ ΕΪ ΒΟΙΑΣ**ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΤΙΡΙΩΝ****Χαλκίδα****Αγία Παρασκευή**

Συνεχίστηκαν και εφέτος οι εργασίες ανακατασκευής των εσωτερικών επιχρισμάτων.

7. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 188.

Σχέδ. 1. Αντίκυρα. Οικόπεδο Δ. Αργύρη. Κάτοψη της ανασκαφής.

Οικία οδού Παίδων

Στο αρχοντικό αυτό, το οποίο έχει απαλλοτριωθεί από την Υπηρεσία μας, έγιναν απαραίτητες εργασίες για τη διασφάλισή του.

Οι πιο πάνω εργασίες έγιναν από το συνεργείο του αρχιτεχνίτη κ. Παράκατη.

Α. ΚΟΥΝΟΥΠΙΩΤΟΥ

Δ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Η υπογράφουσα μετά την αιφνιδιαστική μετάθεσή της από τη Θήβα, ανέλαβε ως Προϊσταμένη την Δ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων τον Αύγουστο του 1980. Έως το τέλος του χρόνου αυτού κύριο έργο της Εφορείας υπήρξε η παρακολούθηση κάθε είδους εκσκαφών και η διεξαγωγή σωστικών ανασκαφών σε οικόπεδα, αγρούς και δρόμους, στους Νομούς Αργολίδος - Κορινθίας. Πολλές από τις ανασκαφές βρίσκονταν ήδη σε εξέλιξη, όταν η υπογράφουσα τοποθετήθηκε στο Ναύπλιο. Τις εργασίες επέβλεψαν οι Επιμελήτριες Αρχαιοτήτων και οι έκτακτοι αρχαιολόγοι της Εφορείας Αγλ. Αρχοντίδου-Αργύρη (Π. Επίδαυρος), Ελ. Παλαιολόγου (Μυκήνες), Ρ. Προσκυνητοπούλου (Πασάς, Χώνικα, Σχοινοχώρι), Ελισ. Χατζηπούλιου (Σκάλωμα Περαχώρας, Τίρυνθα), Νικ. Βαλάκου ('Αργος), Ελ. Παναγιωτούλη (Κόρινθος, Μαύρα Λιθάρια), Ελ. Μώρου ('Αργος, Μύλοι), Ντίνα Καζά ('Αργος, Αηδόνια Νεμέας, 'Αργος Νεμέας, Π. Επίδαυρος), Κατ. Μπαράκη-Γλένη ('Αργος, Μύλοι), Ζωή Ασλαματζίδου (Νεμέα - Κλεωνές, 'Αργος), Αγγ. Ντούζουγλη ('Αρεια, 'Αργος, Κεφαλάρι), 'Αννα Μπανάκα (Αλμυρή, Κόρινθος), Νένα Ζωϊτοπούλου (Π. Επίδαυρος), Μαρίνα Αγριτέλη ('Αργος). Οι ανωτέρω ανέλαβαν τη σύνταξη των Χρονικών για τις ανασκαφές που παρακολούθησαν και οι εκθέσεις όσων τις υπέβαλαν έγκαιρα ακολουθούν πιο κάτω.

Τα αρχιτεκτονικά και ταφικά σύνολα που ήρθαν στο φως κατά τις διάφορες ανασκαφές φωτογραφήθηκαν, σχεδιάστηκαν και εντάχθηκαν στους γενικούς τοπογραφικούς χάρτες της Εφορείας. Η φωτογράφιση έγινε από τους αρχαιολόγους και η αποτύπωση από τις σχεδιάστριες της Εφορείας Μαρία Νιώτη, Μαρία Λιανού, Ματίνα Οικονόμου και Κατερίνα Καπετανοπούλου. Τα αντικείμενα που βρέθηκαν μεταφέρθηκαν στις αποθήκες των Μουσείων Ναυπλίου, 'Αργους, Κόρινθου και Επιδαύρου για καθαρισμό και συγκόλληση από τα συνηρητά των συντηρητηών της Εφορείας.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

Στη Νεμέα, στον αγρό Μ. Νάκη, βρέθηκαν τμήματα μυκηναϊκών κατοικιών και τάφοι. Στο μυκηναϊκό νεκροταφείο στη θέση Αηδόνια η Έφορος Αρχαιοτήτων Κ. Κρυστάλλη-Βότση, με τη βοήθεια της αρχαιολόγου Ντ. Καζά, έσκαψε τρεις ακόμη θαλαμωτούς τάφους.

Στην περιοχή της Αλμυρής στην ανατολική Κορινθία ήρθε στο φως ένα νέο μυκηναϊκό νεκροταφείο. Βρί-

σκεται στην πλαγιά του λόφου Μπερρή. Ανασκάφθηκαν δέκα εννέα θαλαμωτοί τάφοι, τοποθετημένοι κατά συστάδες, που περιείχαν άφθονη κεραμική των ΥΕ ΙΙΑ-Β περιόδων, ειδώλια, σφραγιδόλιθους, χάλκινα εργαλεία κ.ά. Στο Σκάλωμα της Περαχώρας αποκαλύφθηκαν άλλοι δέκα τέσσερις μυκηναϊκοί θαλαμωτοί τάφοι, όλοι συλημένοι, με κεραμική των ΥΕ ΙΙΑ-Β περιόδων. Στα Μαύρα Λιθάρια αποκαλύφθηκε συγκρότημα ρωμαϊκών λουτρών. Στην Αρχαία Κόρινθο σε σωστικές ανασκαφές σε διάφορα οικόπεδα βρέθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα ρωμαϊκής και υστερορωμαϊκής εποχής και ψηφιδωτά δάπεδα.

Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

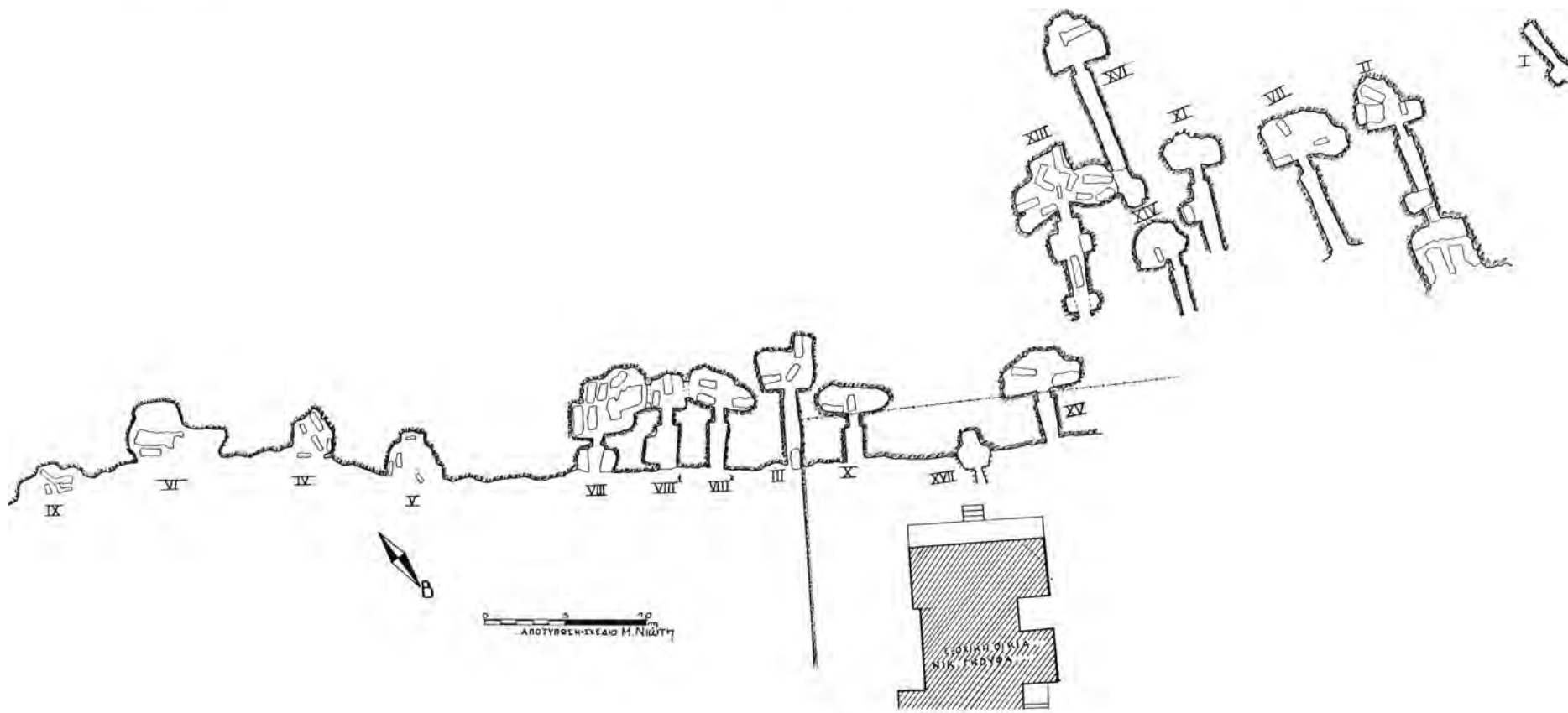
Κάτω Αλμυρή

Το 1980 και σε χρονικό διάστημα πέντε περίπου μηνών έγινε ανασκαφική έρευνα σε τμήμα μυκηναϊκής νεκρόπολης, που βρίσκεται στη θέση Ράχη-Μπερρή (Σχ.έδ. Ι· Πίν. 33 α). Οι εργασίες αποσκοπούσαν στην έρευνα τάφων εντοπισμένων από αρχαιοκάπηλους, άλλων κατεστραμμένων σχεδόν κατά το ήμισυ από χωματουργικές εργασίες και στην επισήμανση νέων ασύλητων. Συνολικά ερευνήθηκαν δεκαεννέα μυκηναϊκοί τάφοι της κατηγορίας των θαλαμοειδών. Οι τάφοι ήταν λαξευμένοι σε σαθρό ασπρόχωμα (κιμηλιά) με αποτέλεσμα να διατηρούνται σε μέτρια κατάσταση. Όλοι τους είχαν τον ίδιο προσανατολισμό (Β.-Ν.), αντίθετα με τον προσανατολισμό των νεκρών που μάλλον ήταν αδιάφορος.

Οι δρόμοι τους ήταν αρκετά μεγάλοι με σωζόμενο μήκος κυμαινόμενο από 1,5 έως 9 μ. με τοιχώματα που στένευαν προς τα πάνω και με σχήμα θαλάμου ωοειδές πεπλατυσμένο. Η οροφή βρέθηκε μόνον στον τάφο ΧΙ, ενώ στους υπόλοιπους βρέθηκαν τμήματά της πεσμένα ανάμεσα στην επίχωση ή ακόμα και στα ταφικά στρώματα των θαλάμων με αποτέλεσμα να έχουν διαταραχτεί κτερίσματα και σκελετοί. Σε τμήματα της οροφής του τάφου Χ (Πίν. 33 β) αναγνωρίστηκαν τα ίχνη του σκαπτικού εργαλείου. Τα δάπεδα των δρόμων ήταν σε χαμηλότερο επίπεδο από τα αντίστοιχα (Πίν. 34 γ) των θαλάμων και σε μερικούς από αυτούς μετά την αφαίρεση της επίχωσης βρέθηκαν κόγχες που φράσσονταν με ξερολιθιά. Στο δρόμο του τάφου ΧΙΙΙ εντοπίστηκαν τέσσερις κόγχες διαμετρικά αντίθετες· δύο λαξευμένες σε απόσταση 1 μ. περίπου από την είσοδο και άλλες δύο σε απόσταση 4,50 μ.

Από τον τάφο Ι βρέθηκε μόνο ο δρόμος με μια μικρή κόγχη. Πιθανότερα, γιατί το χώμα στο σημείο αυτό διέφερε αισθητά από τον υπόλοιπο λόφο και θα αντιμετωπίστηκαν δυσκολίες κατά τη λάξευσή του. Γι' αυτό και η προσπάθεια λάξευσης του τάφου σταμάτησε στο στάδιο αυτό.

Οι είσοδοι ήταν σχεδόν στο μέσον της μιας πλευράς

Σχέδ. 1. Κορινθία. Κάτω Αλμυρή. Κάτοψη μυκηναϊκών θαλαμοειδών τάφων.

(βόρεια), ήταν χαμηλές (κυμαινόμενο ύψος 0,80-1,10 μ.) και φράσσονταν με ξερολιθιά από ποταμίσιες πέτρες, ενώ σε μερικά στόμια διαπιστώθηκαν ενσωματωμένα και τμήματα καλυπτήριων πλακών λάκκων. Στην είσοδο του τάφου XIV παρατηρήθηκε το εξής χαρακτηριστικό φαινόμενο (Πίν. 33 γ): για να ενισχυθούν οι «παραστάδες» και για το αποτελεσματικό σφράγισμα του στομίου τοποθετήθηκαν δίπλα σε κάθε παραστάδα μεγάλες καλυπτήριες πλάκες λάκκων που για να παραμείνουν ορθές παρεμβλήθηκα ανάμεσά τους, πάνω στο δάπεδο του θαλάμου, μια ορθογώνια πέτρα που χρησίμευε σαν οριζόντια σφήνα. Από τα υπέρθυρα των εισόδων σώζονταν αρκετά καλά αυτό των τάφων VIII και VIII¹, II, XIV, και ελλιπέστερα του τάφου XIII.

Το πλάτος των θαλάμων κυμαινόταν από 2 έως και 6 μ. περίπου και στο εσωτερικό τους διαπιστώθηκε μεγάλος αριθμός λάκκων (από ένας έως επτά) ορθογώνιου σχήματος με αποστρογγυλεμένες γωνίες (Πίν. 34 β) και με τη χαρακτηριστική «πατούρα» (πλ. 0,10-0,12 μ.) για τη στήριξη των καλυπτήριων πλακών. Οι πλάκες αυτές είναι από αργιλικό σχιστολιθικό πέτρωμα ή πωρόβραχο και οι περισσότερες βρέθηκαν πεσμένες στο εσωτερικό των λάκκων.

Στο θάλαμο του τάφου XI δε βρέθηκε κανένας λάκκος, ενώ ένας μόνον βρέθηκε στον XIV. Στο δεύτερο αυτόν τάφο αποκαλύφθηκε θρανίο (Πίν. 34 α), διαστ. 0,75 × 1,80 × 0,05 έως 0,22 μ. ύψ. Στο θρανίο βρέθηκε ταφή κατά χώραν κτερισμένη με τρία αγγεία: ευρύστομη πρόχου, ψευδόστομο αμφορέα και μόνωτο κύπελλο. Ο νεκρός ήταν σε ύπτια θέση με πρόσωπο στραμμένο προς τα αριστερά και με προσανατολισμό Δ.-Α. Μια δεύτερη ταφή κατά χώραν αποκαλύφθηκε πολύ κοντά στο θρανίο αλλά ήταν τοποθετημένη στο δάπεδο του θαλάμου. Ο νεκρός αυτή τη φορά έχει αντίθετο προσανατολισμό δηλαδή Α.-Δ. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος σε ύπτια θέση αλλά με τον αριστερό βραχίονα λυγισμένο στον αγκώνα και τα δάκτυλα ακουμπισμένα στο στήθος. Ανάμεσά τους βρέθηκαν όστρακα κυπέλλου. Τα κτερίσματα της ταφής εντοπίστηκαν κοντά στα κάτω άκρα του νεκρού και ήταν: μια σπασμένη ευρύστομη πρόχου, ένα σπασμένο επίσης τρίωτο αλάβαστρο, μόνωτο κύπελλο, δίωτο κύπελλο με προχοή, όστρακα ψευδόστομου και όστρακα μόνωτου κύπελου. Στον ίδιο τάφο αποκαλύφθηκε και μια τρίτη ταφή κατά χώραν. Αυτή τη φορά ο νεκρός είχε ενταφιαστεί στο μοναδικό λάκκο του θαλάμου, ο οποίος είχε μήκος 1 μ. περίπου. Ο σκελετός βρέθηκε σε βάθος 0,30 μ. από το δάπεδο του θαλάμου σε συνεσταλμένη στάση, με γόνατα λυγισμένα και ακουμπισμένα στο στήθος, ενώ ολόκληρος ο κορμός ήταν στραμμένος προς τη δεξιά πλευρά. Στη νοτιοανατολική γωνία του λάκκου βρέθηκε μια πρόχου, το μοναδικό κτερίσμα της ταφής.

Άλλες ταφές κατά χώραν διαπιστώθηκαν και στους

VI, VIII και XV. Στον VI, ο νεκρός ήταν τοποθετημένος στο δάπεδο του θαλάμου σε συνεσταλμένη στάση, με πρόσωπο στραμμένο νότια και με προσανατολισμό Α.-Δ. Ο σκελετός (στη στάση αυτή) είχε μήκος 0,70 μ. Η ταφή ήταν κτερισμένη με τρεις πρόχους και ένα ψευδόστομο αμφορέα. Η προσεκτική παρατήρηση του χώρου, όπως αυτός ήταν διαμορφωμένος γύρω από το σκελετό, μας οδήγησε στην εξής σκέψη: αφού δεν έσκαψαν λάκκο για την τοποθέτηση του νεκρού — αν και υπήρχε χώρος στο θάλαμο — θέλησαν να «εξάρουν» την ταφή ορίζοντας το άμεσο περιβάλλον της. Τοποθέτησαν δηλαδή τα κτερίσματα του νεκρού σε ίση απόσταση από το σκελετό: η μια πρόχου και ο ψευδόστομος αμφορέας απέχουν 0,15 μ. από τα κάτω άκρα, η δεύτερη (νότια της σπονδυλικής στήλης) απέχει 0,35 μ. και η τρίτη (βόρεια της σπονδυλικής στήλης) 0,39 μ. Η απόσταση των 0,15 μ. διαπιστώθηκε και από το κρανίο έως την ανατολική πορεία του θαλάμου.

Αξιοπρόσεχτα ήταν επίσης και τα εξής: α) ότι η ταφή ήταν κτερισμένη με ομοιογενή κυρίως αντικείμενα και β) ότι ο από Α.-Δ. άξονας της ταφής, που συμπίπτει με τον προσανατολισμό του νεκρού, έχει μήκος 1,15 μ. (από την ανατολική παρεία του θαλάμου έως την πρόχου των κάτω άκρων) και ελάχιστη διαφορά από το 1,10 μ. μήκος του άξονα, που διέρχεται με φορά Β.-Ν. στο ύψος της σπονδυλικής στήλης που είναι τοποθετημένες οι δύο άλλες πρόχοι. Άρα ο ορισμός του χώρου ήταν πλέον βέβαιος.

Ταφή κατά χώραν στο δάπεδο του θαλάμου του τάφου VIII κτερισμένη με έξι αγγεία, και ταφή κατά χώραν στο θάλαμο του τάφου XV τοποθετημένη πάνω σε λεπτό στρώμα χαλικιού κτερισμένη με είκοσι δύο αγγεία, τρία ειδώλια, 788 ακέραιες χάντρες και 34 σπασμένες. Οι χάντρες ήταν μέσα σε αναστραμμένο μόνωτο κύπελλο με προχοή, που είχαν γεμίσει με αμμουδερό μαλακό χώμα, για την καλύτερη προστασία του περιεχομένου του, γεγονός που επιβεβαιώθηκε από το ότι το κύπελλο βρέθηκε ακέραιο, παρά τα πεσμένα τμήματα της οροφής που θα εξηγούσαν πιθανότατα κάποιο σπασίμο του αγγείου και την ανάστροφη θέση του ή ακόμα και το γέμισμά του με χώμα. Στην ίδια ταφή βρέθηκαν και ένδεκα σφονδύλια από στεατίτη.

Εκτός από τις παραπάνω ταφές «κατά χώραν», βρέθηκε και ένας μεγάλος αριθμός δευτερογενών ταφών μέσα στους λάκκους των θαλάμων.

Από την ανασκαφική έρευνα των δεκαεννέα θαλαμοειδών αυτών τάφων προήλθαν 367 αγγεία, 14 ειδώλια των τύπων Φ και Ψ, ένα ένθρονο ειδώλιο (Πίν. 35 α), δύο ειδώλια ζών, πέντε σφραγιδόλιθοι και τα εξής χάλκινα: αιχμή δόρατος, ένα δαχτυλίδι, μια περόνη και ένα ταινιόσχημο αντικείμενο.

Γενικά τα σχήματα των αγγείων είναι αρκετά τυποποιημένα με μικρές παραλλαγές στις λαβές, στη δια-

μόρφωση του χείλους και στο σχήμα της βάσης. Μερικά από τα συνηθέστερα σχήματα (πρόχους) είναι διακοσμημένα κατά λιτό και απλό τρόπο, ώστε να υπογραμμίζονται τα μορφολογικά στοιχεία του αγγείου, όπως το στόμιο, το πλατύτερο σημείο του αγγείου, οι λαβές και η βάση.

Στα πολυτελέστερα διακοσμημένα συνδυάζονται φυτικά και γεωμετρικά θέματα που αναπτύσσονται άλλοτε σε οριζόντιες λωρίδες και άλλοτε στα κύρια διακοσμητικά πεδία των επιφανειών που κυριαρχεί το καστανέρυθρο χρώμα (σκούρο ή ανοιχτό) επάνω σε εδαφόχρωμο ή υποκίτρινο πηλό.

Τα χαρακτηριστικά αυτά επιτρέπουν τη χρονολογική τοποθέτηση των κτερισμάτων στην ΥΕ ΙΙΑ, ΙΙΒ και ΙΙΓ μυκηναϊκή περίοδο.

Αρχαία Κόρινθος

Οικόπεδο Ιωάννη και Παναγιώτας Βάθη

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στη θέση Κακάβι στις υπώρειες σχεδόν του Ακροκορίνθου. Ο οικοδομησμος χώρος ερευνήθηκε με τέσσερις τομές, διαστ. 4 × 5 μ. και σε κυμαινόμενο βάθος 1,20 έως 2 μ., ενώ τα αρχαία κατάλοιπα βρέθηκαν μετά την αφαίρεση επιφανειακής επίχωσης, ύψ. 0,50 μ.

Πρόκειται για τμήματα τοίχων, πήλινων αγωγών και μιας πλινθόστρωτης δεξαμενής, διαστ. 2,40 × 2 μ., που χρονολογικά ανήκουν στους υστερορωμαϊκούς χρόνους (Σχέδ. 2).

Στη νοτιοανατολική γωνία της τομής Ι (Σχέδ. 2) αποκαλύφθηκε ένας μικρός αποθήτης που απέδωσε όστρακα κλασικών ερυθρόμορφων αγγείων (Πίν. 35 β) καθώς επίσης κορινθιακά και ελληνιστικά όστρακα.

Στα σπουδαιότερα κινητά ευρήματα της ανασκαφής συγκαταλέγονται:

1. Θραύσμα (κνήμη και κάτω) δεξιού σκέλους ειδωλίου (ΜΚ 6399) από κορινθιακό πηλό. Διαστάσεις θραύσματος: ύψος 0,023 και μήκος πέλματος 0,03 μ.
2. Θραύσμα (από τη μέση και κάτω) ειδωλίου (ΜΚ 6395). Πρόκειται για καθιστή σε δίβαθμο βάθρο μορφή με ποδήρες ένδυμα επάνω στο οποίο διακρίνονται ελάχιστες κάθετες πτυχώσεις.
3. Ακέραη σχεδόν λεκανίδα (ΜΚ 6388) που στο εσωτερικό της βρέθηκε τοποθετημένη μικρή οινοχοϊσκη (ΜΚ 6401) του τύπου blister ware¹ με ανάγλυφες ραβδώσεις στον κορμό της (430-410 π.Χ.) Επίσης λίγα χάλκινα νομίσματα, όστρακα λυχναριών και τμήματα γυάλινων αγγείων.

Οικόπεδο Ιωάννη Μπαρτζή

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στην περιοχή Κράναιο στη θέση Αλώνια ή Αγιαννιώτικα. Πριν από την ανέγερση οικοδομής προηγήθηκε η ανασκαφική έρευνα του χώρου με τέσσερις τομές, διαστ. 4,60 × 4,60 μ. περίπου.

Τα αρχαία κατάλοιπα βρέθηκαν σε βάθος 0,50 - 0,60 μ. και χρονολογικά ανήκουν στη ρωμαϊκή, βυζαντινή και παλαιοχριστιανική περίοδο.

Στο μεγαλύτερο τμήμα των τομών Ι, ΙΙ, ΙΙΙ εκτείνονταν επάλληλα κατεστραμμένα δάπεδα των βυζαντινών χρόνων αποτελούμενα από πακτωμένο καστανέρυθρο χρώμα και κορασάνι. Μια παραβίαση δαπέδου στο πρώτο σκάμμα αποκάλυψε σε βάθος 3 μ. ένα άλλο πλινθόστρωτο δάπεδο της ρωμαϊκής εποχής.

Στην τομή ΙΙ βρέθηκε φρέαρ, βάθ. 1,55 μ. στο οποίο αργοί λίθοι και πλίνθοι είχαν συνδυαστεί με ένα εκφορικό τρόπο για την κατασκευή των τοιχωμάτων του. Από το εσωτερικό του απουσίαζε κάθε είδος επιχρίσματος που θα μπορούσε να δικαιολογήσει τη συλλογή ή φύλαξη πολύτιμου υλικού ή προϊόντος κατά τη διάρκεια της χρήσης του.

Στις τομές ΙΙΙ και ΙV βρέθηκαν τα κυρίως αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της ανασκαφής: πρόκειται για τοιχοδομίες από αργούς λίθους, πλίνθους και κορασάνι ως συνδετικό υλικό με κατεύθυνση Β.-Ν. και Δ.-Α.

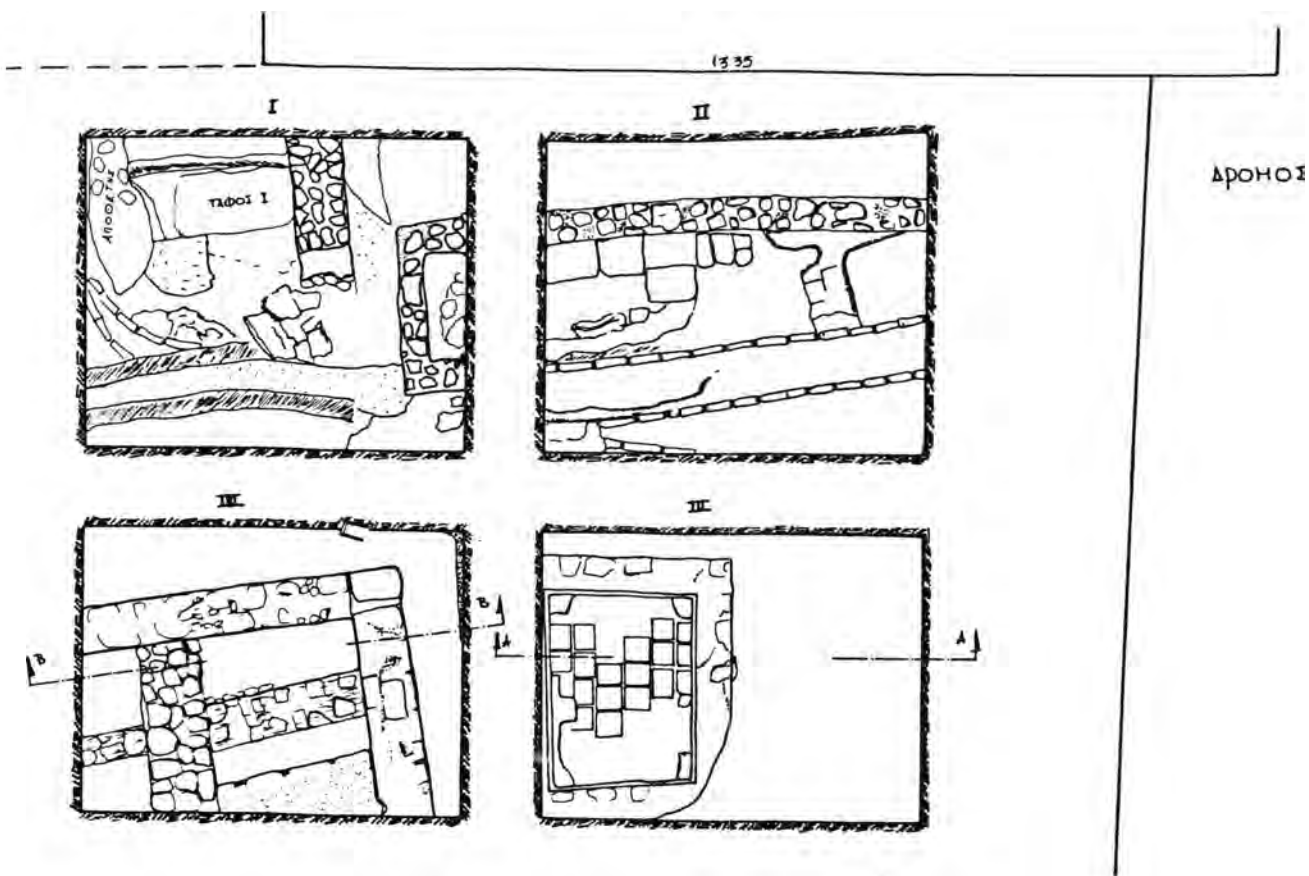
Η αφαίρεση της καστανέρυθρης επίχωσης αποκάλυψε δύο τάφους: ο πρώτος με αμελή κατασκευή και πολύ μικρές διαστάσεις περιείχε λίγα οστά ενώ ο δεύτερος ήταν μια πώρινη κιβωτίοσχημη λάρνακα. Στο εσωτερικό του εκτός από το σκελετό βρέθηκε και ένας χάλκινος σταυρός.

Το μεγαλύτερο τμήμα της τομής ΙV κάλυπτε μια κυκλική κατασκευή με διάμετρο 3,50, πλ. τοιχοποιίας 0,47-0,50 μ. και με σωζόμενο ύψος 1,34 μ. (Σχέδ. 3· Πίν. 35 γ). Το δάπεδό της ήταν στρωμένο με παχύ στρώμα από κορασάνι, και η αφαίρεση της εσωτερικής επίχωσης δεν έδωσε κανένα χαρακτηριστικό στοιχείο για τη χρήση της.

Αντίθετα εξωτερικά και στα νότια του κυκλικού κτίσματος, αποκαλύφθηκαν δύο παράλληλοι τοίχοι, κατασκευασμένοι με όμοια υλικά δομής που μάλλον χρησίμευαν ως ένα είδος αντηρίδων του κτίσματος και που εδράζονταν σε φυσικό βραχώδες έδαφος. Δίοδος προς το εσωτερικό της κατασκευής αυτής δε βρέθηκε.

Τα σημαντικότερα κινητά ευρήματα της ανασκαφής, εκτός από χάλκινα νομίσματα, οστίνες περόνες, όστρακα λυχνων και τμήματα τοιχογραφιών, ήταν ένας μικρός μαρμάρινος ακέφαλος και ακρωτηριασμένος κορμός γυμνού αγαλματιδίου (ΠΒΕ, ΜΚ 86) και ένα θραύσμα από το μηρό έως περίπου το μέσο της κνήμης μαρμάρινου αγάλματος (ΠΒΕ, ΜΚ 87). Πρόκειται για το δεξιό σκέλος το οποίο χωρίζεται από το αριστερό με

1. Agora XII, πίν. 77, αριθ. 1679.

Σχέδ. 2. Αρχαία Κόρινθος. Οικόπεδο Ιω. και Π. Βάθη. Κάτοψη της ανασκαφής.

κληματίδα. Διαστάσεις: ύψος σκέλους 0,34 μ., πάχος μηρού 0,16 μ. και πάχος κνήμης 0,10 μ. ενώ οι διαστάσεις του διακοσμητικού μέλους είναι: ύψος 0,30, πλάτος 0,13 και πάχος 0,14 μ.

Οικόπεδο Κωνσταντίνης Λιάκουρα

Η ανασκαφική έρευνα στην παραπάνω ιδιοκτησία, η οποία βρίσκεται στη θέση Κακάβι, αποκάλυψε σε βάθος 0,80 μ. αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τοίχων και τμήματα κατεστραμμένου ψηφιδωτού δαπέδου.

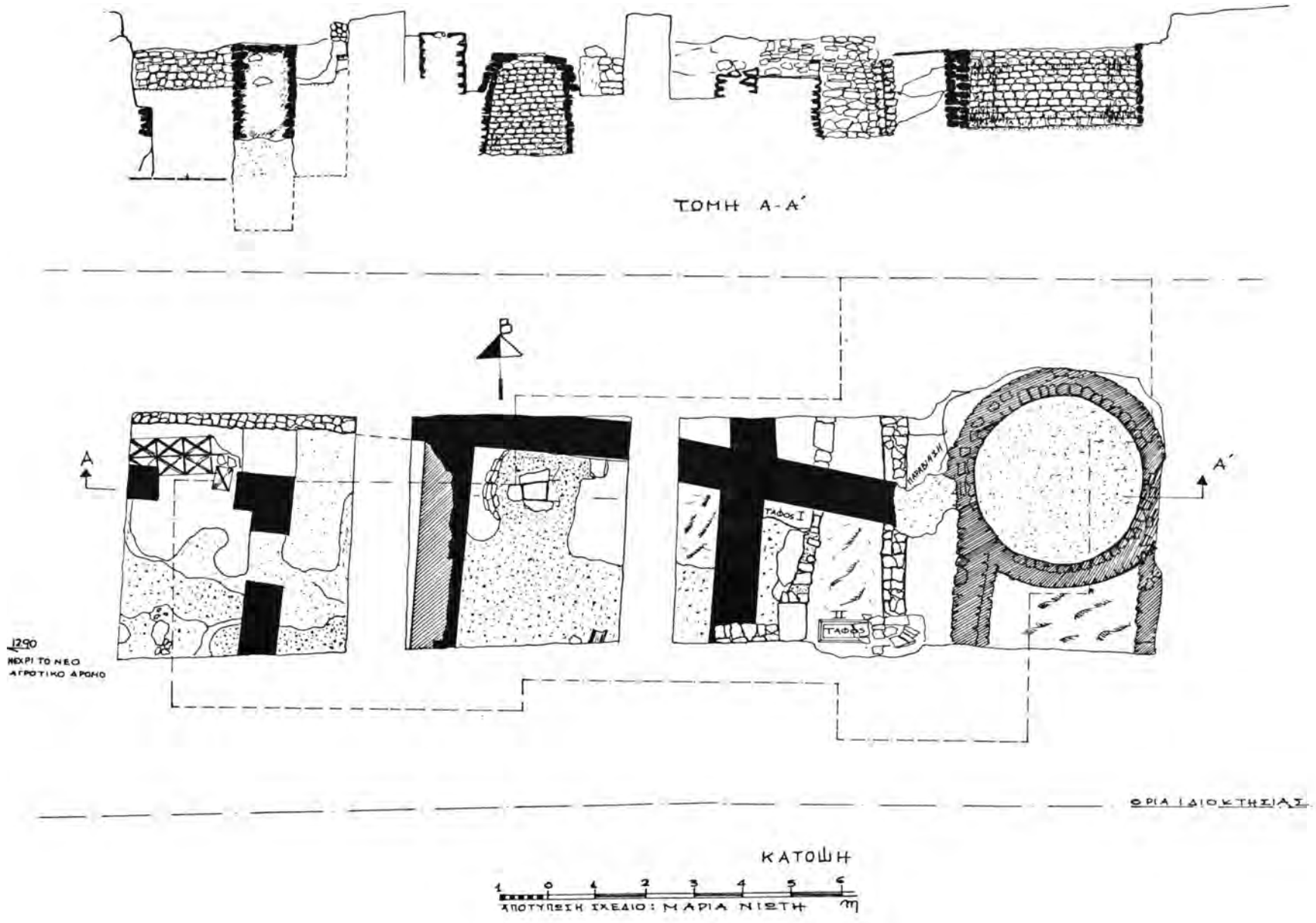
Η τομή είχε διαστάσεις 7 × 7 μ. και ερευνήθηκε έως το βάθος των 2,30 μ. Οι δύο τοίχοι που αποκαλύφθηκαν αποτελούνται από αργολιθοδομή με παρεμβαλλόμενα τεμάχια πλίνθων και φαίνεται ότι όριζαν δωμάτιο ενός κτιρίου των ρωμαϊκών χρόνων, με ψηφιδωτό δάπεδο που πιθανότατα ανήκει στο δεύτερο μισό του 2ου ή στις αρχές του 3ου αι. μ.Χ. (Σχέδ. 4-5).

Το ψηφιδωτό κάλυπτε διαταραγμένη καστανέρυθρη επίχωση. Βρέθηκε σε βάθος 1,50 μ. από την πάνω επιφάνεια

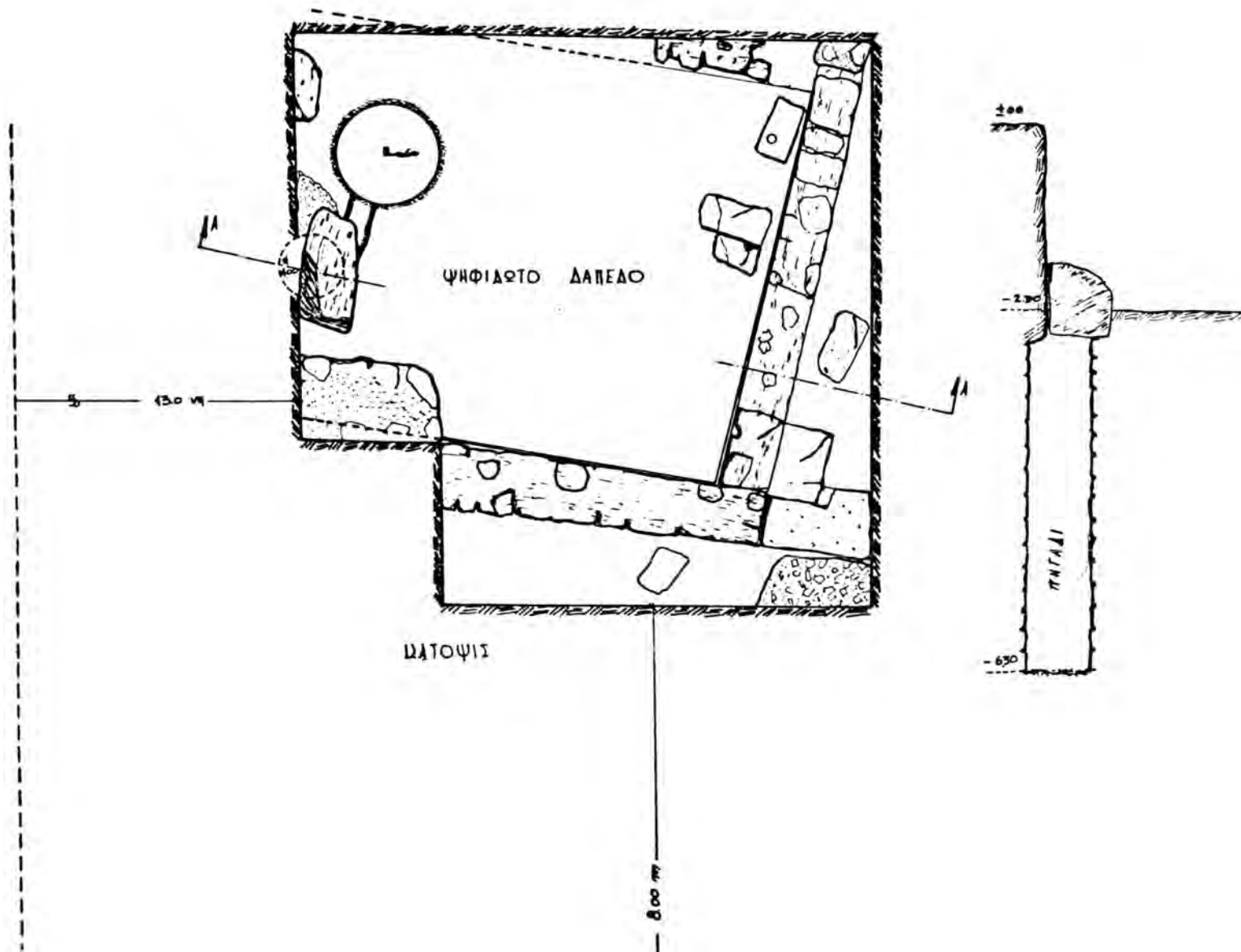
των τοίχων. Οι ψηφίδες είναι ορθογώνιας τομής, μικρών διαστάσεων και έχουν χρώματα: μαύρο (στα περιγράμματα), άσπρο, τουρκουάζ, κίτρινο, κόκκινο και σχηματίζουν γεωμετρικά μοτίβα, αποτελούμενα από κύκλους, τόξα και τεταρτοκύκλια που εφάπτονται ή τέμνονται μεταξύ τους. Τα θέματα είναι τοποθετημένα σε φαντώματα που περιβάλλονται από πλοχμό και για την κατασκευή τους εκτός από τις λίθινες έχουν χρησιμοποιηθεί και γυάλινες ψηφίδες.

Το βορειοδυτικό τμήμα του ψηφιδωτού δαπέδου έχει καταστραφεί από δύο πηγάδια. Το ένα μπορούμε να το χαρακτηρίσουμε απλώς ως κυκλικό όρυγμα, γιατί έχει πολύ μικρό βάθος μόλις 0,60 μ., ενώ το άλλο ως κανονικό πηγάδι βάθ. 6,30 μ. Η έρευνα στο εσωτερικό του δεύτερου αυτού πηγαδιού απέδωσε μόνον λίγα κομμάτια γυαλιών.

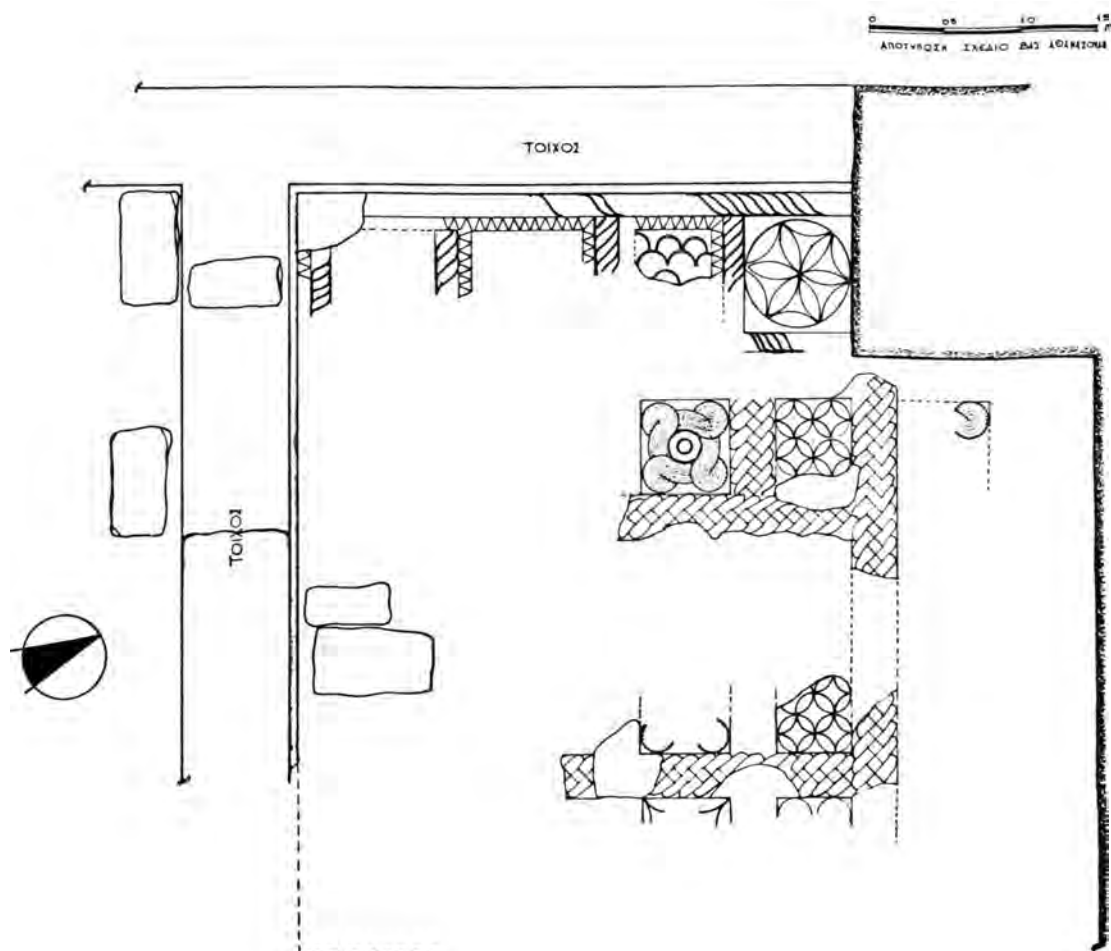
Στα κινητά ευρήματα της ανασκαφής συγκαταλέγονται χάλκινα νομίσματα, οστέινες περόνες και μικρό απότμημα μαρμάρινης επιγραφής διαστ. 0,02 × 0,14 ×

Σχέδ. 3. Αρχαία Κόρινθος. Οικόπεδο Ιω. Μπαρτζή. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

Σχέδ. 4. Αρχαία Κόρινθος. Οικόπεδο Κ. Λιάκουρα. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

Σχέδ. 5. Αρχαία Κόρινθος. Οικόπεδο Κ. Λιάκουρα. Σχεδιαστική αποτύπωση του κατεστραμμένου ψηφιδωτού δαπέδου.

0,07 μ. Σε δύο σειρές χωρίς αυστηρή στοίχιση και συμμετρικά διάκενα, υπάρχουν τα γράμματα *ΥΗ* και *ΦΡΟΙ*.

ANNA ΜΠΑΝΑΚΑ-ΔΗΜΑΚΗ

Περαχώρα

Σκάλωμα

Ύστερα από απόπειρα λαθρανασκαφής αλλά και παράνομες εργασίες ισοπέδωσης, έγινε σύντομη σωστική ανασκαφική έρευνα στον αγρό Λογοθέτη, ΝΑ. της λίμνης Βουλιαγμένης Περαχώρας, στις ακτές του Κορινθιακού κόλπου. Η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε μυκηναϊκό νεκροταφείο θαλαμωτών τάφων. Επιφανειακά

ευρήματα όμως έδειξαν ότι υπήρξε κατοίκηση και στην αρχαϊκή αλλά και στη ρωμαϊκή εποχή. Η έκταση του νεκροταφείου και των μεταγενέστερων οικισμών δε στάθηκε δυνατό να εξακριβωθεί, γιατί η ανασκαφή δεν εξαντλήθηκε. Οποσδήποτε προχωρεί και στους γειτονικούς αγρούς.

Συνολικά αποκαλύφθηκαν 14 θαλαμωτοί τάφοι λαξευμένοι στην πλευρά ενός λόφου. Οι περισσότεροι δεν έσωζαν την οροφή ούτε και τα τοιχώματα του θαλάμου, γιατί η διάταξή τους ήταν πυκνή και η ισοπέδωση που έγινε κατέστρεψε αρκετούς απ' αυτούς. Σε κανέναν τάφο δε βρέθηκε η ξερολιθιά που θα έκλεινε την είσοδο. Οι δρόμοι, όσοι σώθηκαν, άλλοι ήταν επικλινείς και άλλοι επίπεδοι. Οι θάλαμοι είχαν σχήμα ακανόνι-

στο ελλειψοειδές και σχεδόν όλοι είχαν από δύο τουλάχιστον λάκκους, ενώ μερικοί είχαν και περισσότερους. Οι λάκκοι αυτοί δεν περιείχαν ταφές, παρά μόνο χώμα, και μόνο σε έναν βρέθηκε τμήμα ενός μακρού οστού. Το σχήμα των λάκκων αυτών ήταν επίμηκες ελλειψοειδές, το μήκος τους δε ξεπερνούσε το 1,30 μ. και το βάθος τους κυμαινόταν από 0,30-0,60 μ.

Σχεδόν όλοι ήταν λαξευμένοι παράλληλα με τα τοιχώματα των θαλάμων.

Οι τάφοι είχαν συληθεί στη ρωμαϊκή εποχή, γιατί βρέθηκαν και ρωμαϊκά όστρακα στο εσωτερικό τους, αλλά κυρίως στην εποχή μας. Σε κανένα δε βρέθηκε ταφή κατά χώραν, αλλά ούτε και παραμερισμένα οστά, προφανώς οι αρχαιοκάπηλοι είχαν διαταράξει τελείως το εσωτερικό τους. Παρ' όλες όμως τις μεταγενέστερες επεμβάσεις και συλήσεις, βρέθηκαν αρκετά όστρακα και αγγεία σπασμένα, δύο σφραγιδόλιθοι από στεατίτη με γεωμετρικά θέματα, που συγκολλήθηκαν, χάλκινες αιχμές δοράτων και βελών, δύο ειδώλια τύπου Φ, κουμπιά και χάντρες.

Η κεραμική χρονολογεί τη συστάδα των τάφων κυρίως στην ΥΕ ΙΙΑ2 εποχή. Εκπροσωπείται από ψευδόστομους αμφορείς, πυξίδες, θήλαστρα και αλαβαστροειδή, με διακόσμηση από επάλληλες ζώνες, ενάλληλες γωνίες κτλ. Σ' αυτή την περίοδο χρονολογούνται επίσης και τα δύο ειδώλια τύπου Φ. Υπάρχουν όμως και λίγα παραδείγματα που χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΑ1 περίοδο (αλάβαστρα με κόσμημα βράχου) αλλά και στην ΥΕ ΙΙΒ1 (ψευδόστομοι αμφορείς με διακοσμητική ζώνη στην κοιλιά) ενώ ελάχιστα αγγεία (αλαβαστροειδή και κύπελλα) είναι δυνατό να χρονολογηθούν στην αρχή της ΥΕ ΙΙΓ περιόδου.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΧΑΤΖΗΠΟΥΛΙΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΓΟΛΙΔΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Στην πόλη του Άργους οι ανασκαφές είχαν σημαντικά αποτελέσματα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα λείψανα από την προϊστορική κατοίκηση του Άργους που ήρθαν στο φως στην περιοχή νοτιοανατολικά της Ασπίδας. Τμήματα κατοικιών της μυκηναϊκής εποχής και βαθύτερα τοίχοι και τάφοι της ΜΕ εποχής αποκαλύφθηκαν στο οικόπεδο Κυρίμη-Αντωνόπουλου. Συστάδα τάφων της ΜΕ εποχής ανασκάφηκε στο οικόπεδο Φωτόπουλου, όπου βρέθηκαν και σκελετοί αλόγων, μέσα σε αρχαϊκό όμως στρώμα. Γεωμετρικά και αρχαϊκά κατάλοιπα, όπως τοίχοι και τάφοι, ήρθαν στο φως σε διάφορα σημεία του Άργους. Στο χώρο του ορφανοτροφείου ανασκάφηκαν τάφοι που περιείχαν κύλικες του τέλους του βου αι.π.Χ.

Κατά μήκος της οδού Ατρέως, στην ευρύτερη περιο-

χή της αρχαίας Αγοράς του Άργους, αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα και αγωγοί ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Τμήματα ρωμαϊκών και υστερορωμαϊκών πλακόστρωτων οδών, καθώς και τμήματα αγωγών βρέθηκαν σε δύο οικόπεδα στη ρωμαϊκή περιοχή του Άργους, ανατολικά της αρχαίας Αγοράς (οικόπεδα Καπετάνου και Παπαδημητρίου-Μποζονέλου).

Διάφορα αρχιτεκτονικά λείψανα και τάφοι της ελληνιστικής, ρωμαϊκής και υστερορωμαϊκής εποχής βρέθηκαν σε άλλα οικόπεδα. Ξεχωρίζει η υποθεμελίωση μεγάλου ελληνιστικού κτιρίου στο οικόπεδο Καπετάνου στην οδό Ατρέως, κοντά στην αρχαία Αγορά.

Στον οικισμό Άρεια του Ναυπλίου έγινε ανασκαφή σε δύο οικόπεδα (Μ. Καπετανάκη και Αικ. Ταμπάκη), όπου αποκαλύφθηκαν τοίχοι της ΠΕ εποχής, καθώς και τμήματα κατοικιών των ΥΕΙΙ Β-Γ περιόδων. Στην Τίρυνθα σε οικόπεδο απέναντι από τις Αγροτικές φυλακές βρέθηκαν ισχυρός αναλημματικός τοίχος και άφθονη κεραμική της ΠΕ εποχής, καθώς και τάφοι κιβωτίοσχημοι, λακκοειδείς και σε πίθους των υπομυκηναϊκών, πρωτογεωμετρικών και γεωμετρικών χρόνων.

Στις Μυκήνες, στα βόρεια της Ακρόπολης, ανασκάφηκαν και νέοι μυκηναϊκοί θαλαμωτοί τάφοι, ένας στη θέση Βύθισμα και επτά στη θέση Ασπρόχωμα. Οι τάφοι αυτοί συμπεριλαμβάνονται στα απέραντα νεκροταφεία που είχαν αναπτυχθεί γύρω από την Ακρόπολη των Μυκηνών και που άρχισαν να έρχονται στο φως με τις ανασκαφές του Τσούντα κατά τα έτη 1887-1898 (ΑΕ 1888, στ. 119 κ.ε., ΑΕ 1891, στ. 1 κ.ε., βλ. Α. Ξενάκη - Σακελλαρίου, Οι Θαλαμωτοί Τάφοι των Μυκηνών, Αθήνα 1985). Περιείχαν κεραμική των ΥΕΙΙ Α-Β περιόδων, ειδώλια, λίθινα αγγεία, χανσανικούς αμφορείς, αιγυπτιακό γυάλινο φλασκί, σφραγιδόλιθους και χρυσά κοσμήματα. Ο ένας από τους τάφους ήταν μνημειώδης, μεγάλων διαστάσεων, με τετράγωνο θάλαμο 5,50 × 5,50 μ., δικλινή στέγη και θρανίο ολόγυρα στο εσωτερικό του.

Στους Μύλους του Άργους αποκαλύφθηκαν τάφος και αποθέτης της γεωμετρικής εποχής και τμήμα σημαντικού ναϊκού (;) κτιρίου της κλασικής εποχής. Στις περιοχές Χώνικα και Πασά βρέθηκαν τάφοι κλασικών, ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων και λείψανα ελληνιστικής αγροικίας κοντά στο Ηραίο, ενώ στο Σχοινοχώρι, στη θέση Σύνορο, βρέθηκαν τάφοι της αρχαϊκής και κλασικής εποχής.

Στην Παλαιά Επίδαυρο ανασκάφηκε τμήμα αρχαίας χαλικόστρωτης οδού, που ανήκει πιθανόν στην πομπική οδό που ένωνε το ιερό του Ασκληπιού με την παραλιακή Επίδαυρο. Σε διάφορα οικόπεδα κοντά στην αρχαία Ακρόπολη (Νησί) βρέθηκαν τμήματα νεκροταφείων της ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής.

Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Άργος

Οδός Ατρέως (Σκάμμα Δήμου)

Κατά τη διάρκεια εργασιών του Δήμου τον Αύγουστο του 1980, για την τοποθέτηση αποχετευτικού αγωγού στην παραπάνω οδό, βρέθηκαν αρχαία και επακολούθησε σωστική ανασκαφική έρευνα στην τάφρο που είχε διανοιγεί στο ύψος της οδού Ατρέως που περικλείεται από την πάροδο Δαναού στα ανατολικά και την προέκταση Δαναού στα δυτικά.

Η περιοχή αποτελεί την ευρύτερη ζώνη του αρχαιολογικού χώρου της Αγοράς του Άργους, όπου έχουν αποκαλυφθεί πυκνά και σημαντικά αρχαία λείψανα κατά τις σωστικές ανασκαφές της Δ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Σε δύο οικόπεδα (Τσουγκριάνη και Μανιάτη), που έχουν πρόσοψη στο σημείο αυτό της οδού Ατρέως, είχαν αποκαλυφθεί πυκνά οικοδομικά λείψανα βυζαντινών, ρωμαϊκών και ελληνιστικών χρόνων, καθώς και τμήμα μεγάλης υστερορωμαϊκής πλακόστρωτης οδού². Την ίδια εικόνα έδωσαν τα αρχαία που βρέθηκαν στο παρακείμενο οικόπεδο Δ.-Π. Πουλή στην οδό Ατρέως κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής το 1980-1981, που διεξήγαγε η συνάδελφος Ελ. Μώρου.

Η τάφρος, που είχε κατεύθυνση Α.-Δ. και πλάτος 0,80 έως 1 μ., ερευνήθηκε σε μήκος 24 μ. και μέχρι βάθους 1,50 - 1,70 μ., χωρίς να καταστεί δυνατόν να εξαντληθεί η έρευνα βαθύτερα, λόγω της στενότητας του σκάμματος. Τα αρχαία που αποκαλύφθηκαν συνεχίζονταν κάτω από το άσκαφτο τμήμα της οδού και προς τα ανοικοδομήτα όμορα οικόπεδα, επομένως, έδωσαν μόνο αποσπασματική εικόνα του όλου χώρου. Συνοπτική αναφορά της ανασκαφής με βάση τα αποτελέσματα συμπληρωματικών τομών επί της οδού Ατρέως, που έγιναν από τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή σε συνεργασία με τη Δ' Εφορεία, δίνεται στο BCH 105 (1981), σ. 787.

Κατά την ανασκαφική έρευνα διαπιστώθηκε η χρήση του χώρου σχεδόν χωρίς διακοπή από την ελληνιστική έως και τη μεταβυζαντινή εποχή.

Αναλυτικότερα και αρχίζοντας από Δ.-Α., βρέθηκαν πολλά τοιχάρια εγκάρσια προς την τομή από αδούλευτες πέτρες και λάσπη ή ασβέστη (κάτοψη τάφρου, τοιχ. 2-7), των οποίων δεν είναι δυνατόν να διαπιστωθεί η λειτουργικότητα και η σχέση λόγω του μικρού πλάτους του σκάμματος. Τα περισσότερα χρονολογούνται στην υστερορωμαϊκή και βυζαντινή εποχή και έχουν θεμελιωθεί σε προγενέστερα στρώματα ρωμαϊκά και ελληνι-

στικά. Μεταξύ των τοίχων αυτών βρέθηκαν δύο πηγάδια (κάτοψη τάφρου, φρέαρ 1 - φρέαρ 2). Το πρώτο είχε επένδυση από πλατείες πήλινους δακτύλιους (Πίν. 36 α) διάμ. 0,70 μ. και διατομής ελλειψοειδούς, με μηννοειδή ανοίγματα κατά τόπους για την τοποθέτησή τους. Χρησιμοποιήθηκε έως τους βυζαντινούς χρόνους. Το δεύτερο ήταν χτιστό από επάλληλες οπτοπλίνθους και κορασάνι (Πίν. 36 β) διάμ. 1,50 και βάθ. 1,20 μ. περίπου. Ίσως ήταν χώρος συλλογής νερού, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε έως τη μεταβυζαντινή εποχή. Ανατολικότερα βρέθηκε αγωγός υστερορωμαϊκός με κατεύθυνση ΒΔ.-Ν. με χτιστά πλευρικά τοιχώματα, δάπεδο από πήλινες τετράγωνες πλάκες και κάλυψη από λίθινες πλάκες. Δε φάνηκε καθαρά η σχέση του προς τα γύρω οικοδομικά λείψανα. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν όστρακα βυζαντινά.

Στο ανατολικό άκρο της τάφρου βρέθηκαν δύο παράλληλοι μεταξύ τους τοίχοι από αδρά επεξεργασμένες πώρινες πλίνθους με κατεύθυνση Β.-Ν. και σε απόσταση 2,45 μ. μεταξύ τους που συνεχίζονταν στο άσκαφτο μέρος του δρόμου (κάτοψη σκάμματος, τοιχ. 1 και 8). Τον τοίχο 1 αποτελούσαν δύο δόμοι (Πίν. 36 γ). Το ύψος του ήταν 0,80 και το πλάτος 0,30 μ. στον επάνω δόμο και 0,37 μ., στον κάτω και αποκαλύφθηκε σε μήκος 1,10 μ., δηλαδή όσο το πλάτος της τάφρου). Εδραζόταν σε στρώμα ελληνιστικό, όπως φάνηκε από την καλής ποιότητας κεραμική του 3ου αι. π.Χ. που βρέθηκε, δεν είναι όμως ασφαλές ότι χρονολογείται στην ίδια εποχή, πιθανόν να είναι ρωμαϊκός (δεν ήταν δυνατή η εξαγωγή ασφαλέστερων συμπερασμάτων από στρωματογραφικά δεδομένα, γιατί οι επιχώσεις ήταν πολύ διαταραγμένες). Ο τοίχος 8 σωζόταν σε ένα δόμο, ύψ. 0,60, πλάχ. 0,35 και μήκ. 1,15 μ. (όσο το πλάτος της τάφρου) και πρέπει να ανήκει στην ίδια εποχή με τον προηγούμενο.

Ο χώρος μεταξύ των τοίχων 1 και 8 δε μας έδωσε ενδείξεις ώστε να προσδιοριστεί πού ανήκουν οι τοίχοι αυτοί (σε κτίριο ή άλλο χώρο). Σε τρία σημεία της ανασκαφής βρέθηκαν σε μεγαλύτερο βάθος, από ό,τι τα προηγούμενα λείψανα, τετράπλευρες «κατασκευές» από άψητο πηλό με κοιλώματα στην επιφάνειά τους και στρώματα στάχτης γύρω τους. Από τα άφθονα κομμάτια σκωρίας που συλλέχτηκαν, συμπεραίνουμε ότι πρέπει να ανήκουν σε εκτεταμένο εργαστήριο μεταλλουργίας, που μπορεί να χρονολογηθεί και στην ελληνιστική εποχή.

Σε βαθύτερα στρώματα και σε όλο το μήκος του σκάμματος βρέθηκε ελάχιστη κεραμική 5ου και 4ου αι. π.Χ. (συχνά Αττική) καθώς και ελάχιστα γεωμετρικά όστρακα, χωρίς να ταυτιστούν όμως με οικοδομικά λείψανα αυτών των εποχών.

Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι η χρήση του χώρου ήταν πυκνή και αλληπάλληλη από την ελληνι-

2. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 212-214 και 228-230.

στική έως και τη μεταβυζαντινή εποχή. Δεν μπορούμε όμως να έχουμε συγκεκριμένη και ολοκληρωμένη εικόνα, λόγω της στενότητας της τάφρου όπου έγινε η ανασκαφική έρευνα.

Οδός Φορωνέως και Καραγιάννη (οικοπέδο Ζαμάνη)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών, τον Αύγουστο του 1980, βρέθηκαν και ερευνήθηκαν διαλυμένοι μικροί τοίχοι και πεσμένες πλακοειδείς πέτρες στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου, σε βάθος 2,40 μ. από τη σύγχρονη επιφάνεια του εδάφους.

Τα ελάχιστα άβαφα όστρακα που βρέθηκαν δε βοηθούν στον προσδιορισμό των παραπάνω οικοδομικών λειψάνων.

N. ΔΙΒΑΡΗ - ΒΑΛΑΚΟΥ

Γωνία οδού Ατρέως και παρόδου Θεάτρου (οικόπεδο Γ. Καπετάνου) (Σχέδ. 6-7)

Το οικόπεδο βρίσκεται στα νοτιοανατολικά του αρχαιολογικού χώρου της Αγοράς, σε απόσταση μόλις 150 μ. Έτσι είναι πιθανόν τα αρχαία οικοδομικά λείψανα που βρέθηκαν στην ανασκαφή να ανήκαν σε κτίρια της αρχαίας Αγοράς.

Ανάμεσα στα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα δεσπόζει επίμηκες κτίριο της αρχής των βυζαντινών χρόνων, που καταλαμβάνει το νότιο τμήμα του οικοπέδου. Το κτίριο χωρίζεται σε τρεις ορθογώνιους χώρους, αλλά συνεχίζεται επίσης προς τα νοτιοδυτικά και τα βορειοανατολικά πέρα από τα όρια του οικοπέδου. Είναι φανερό ότι στο εσωτερικό του κτιρίου έγιναν κάποιες μετασκευές και προσθήκες κατά τη διάρκεια της χρήσης του. Προσθήκη είναι π.χ. η κυκλική κατασκευή στον ανατολικότερο από τους τρεις ορθογώνιους χώρους, πάνω από την οποία βρέθηκε δάπεδο από πήλινες πλάκες ακόμα μεταγενέστερων χρόνων. Οι τοίχοι του κτιρίου σώζονται σε ύψος 1,15-1,90μ. και είναι χτισμένοι με μέτριους, ακατέργαστους λίθους, που διακόπονται (έως το σωζόμενο ύψος) από ζώνη οπτοπλίνθων σε πέντε επάλληλες σειρές. Το αρχικό χωμάτινο δάπεδο βρέθηκε σε βάθος 1,60 μ. από την επιφάνεια του εδάφους.

Λίγο μεταγενέστεροι είναι οι τοίχοι που επεκτείνονται βορειοδυτικά αυτού του κτιρίου, χρησιμοποιώντας τη βόρεια πλευρά του. Ωστόσο δεν υπάρχει θύρα επικοινωνίας με τους σχηματιζόμενους χώρους. Εδώ βρέθηκε και δάπεδο από πήλινες τετράγωνες πλάκες, 0,50 × 0,50 μ. σε βάθος μόλις 0,90 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, επαπτόμενο με τη βόρεια πλευρά του κεντρικού κτιρίου και με έναν από τους μεταγενέστερους τοίχους.

Στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου, σε βάθος 2 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, βρέθηκε πλακόστρωτος

δρόμος (Πίν. 37 α) των υστερορωμαϊκών χρόνων, πλ. 2 μ., με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 6,35 μ.

Το σημαντικότερο εύρημα της ανασκαφής αποτελούν οι πάρινες θεμελιώσεις κτιρίων του τέλους των ελληνιστικών χρόνων (Πίν. 37 β). Κατά μήκος της νότιας πλευράς του οικοπέδου αποκαλύφθηκε η πρόσοψη κτιρίου με παραστάδες (Πίν. 37 γ), η οποία χρησιμοποιήθηκε στο βυζαντινό κτίριο και τροποποιήθηκε σύμφωνα με τις ανάγκες της λειτουργίας του κτιρίου. Σε απόσταση 6 μ. προς Β. της πρόσοψης βρισκόταν ο πίσω τοίχος του ελληνιστικού κτιρίου, του οποίου η θεμελίωση σώζεται σε ύψος δύο δόμων και η οποία χρησιμοποιήθηκε επίσης ως τοιχοβάτης του βυζαντινού τοίχου. Αυτό όμως συμβαίνει στο δυτικότερο τμήμα της, γιατί το ανατολικότερο τμήμα του πάρινου τοίχου βρίσκεται κατά 0,85 μ. βορειότερα και για αυτό το λόγο δεν εξυπηρετούσε το βυζαντινό, που απλώς εφάπτεται σε αυτόν. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι παραστάδες δε βρίσκονται σε κοινή ευθεία και οι δύο ανατολικότερες παρεκκλίνουν ακόμη περισσότερο. Καθώς λοιπόν και οι δύο οπίσθιοι τοίχοι δε βρίσκονται σε κοινή ευθεία, φαίνεται πιθανότερο ότι πρόκειται για δύο σύγχρονα ξεχωριστά κτίρια.

Μπροστά από την πρόσοψη το δάπεδο είναι χαλικόστρωτο και μάλλον πρόκειται για χαλικόστρωτο δρόμο, σύμφωνα με τα δεδομένα και της ανασκαφής Πουλή (ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ.109 κ.ε.). Οι πλάκες, των οποίων η πάνω επιφάνεια βρίσκεται 0,60 μ. ψηλότερα, πρέπει να ανήκουν επίσης στο δρόμο, που πλακοστρώθηκε μεταγενέστερα.

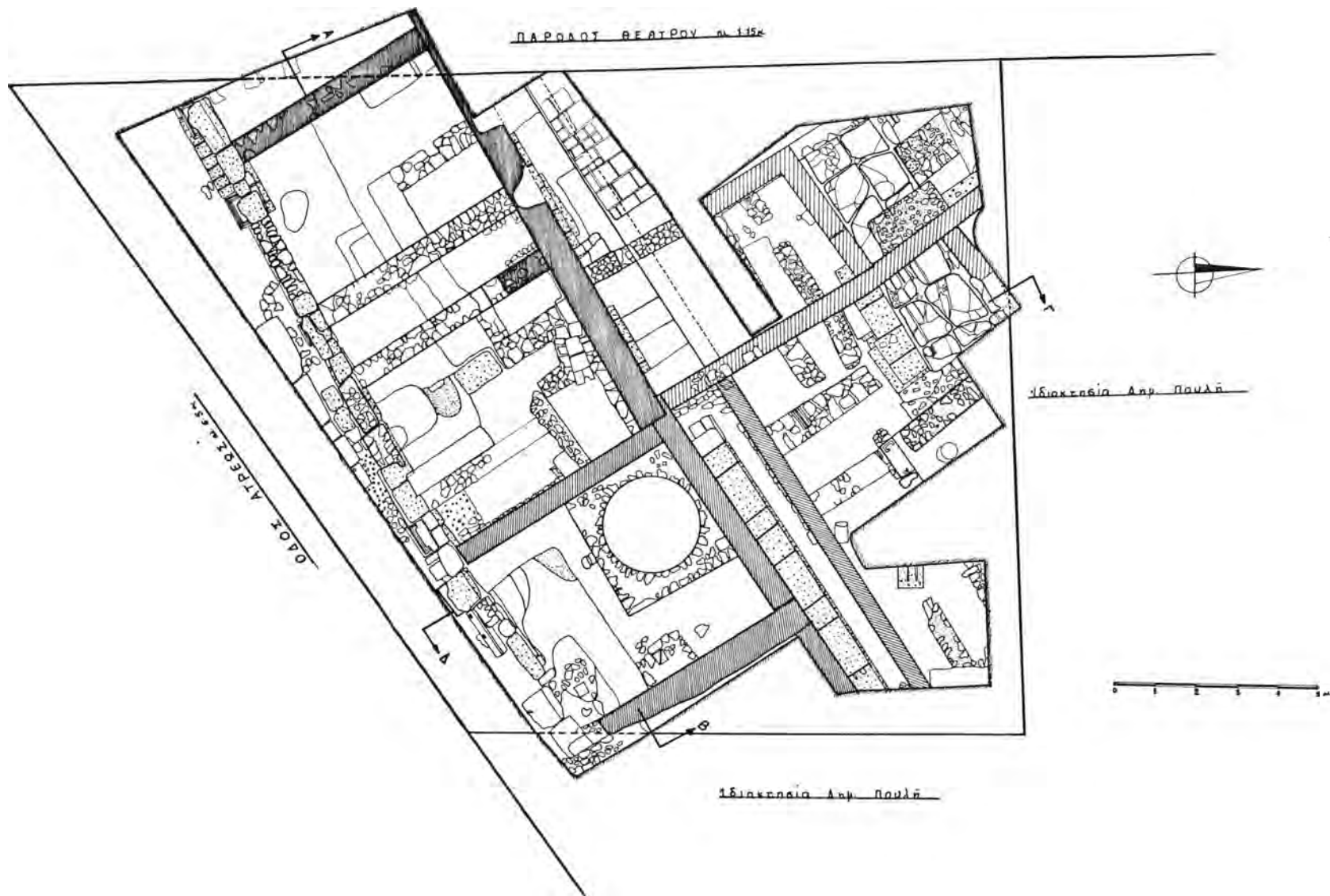
Μικρό τμήμα πάρινης θεμελίωσης (ίσως βόθρου) σώζεται και στα νότια ακριβώς του πλακόστρωτου δρόμου της βόρειας πλευράς του οικοπέδου.

Ο χώρος ήταν σε χρήση και κατά τη γεωμετρική εποχή. Συγκεντρώθηκαν όστρακα μέσα από τις στάχτες φωτιάς πάνω στο φυσικό χαλίκι, κάτω από τη βορειοδυτική πάρινη θεμελίωση σε βάθος 2,20 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, και από την επίχωση λάκκου μέσα στο χαλίκι, που δεν έδωσε άλλα ευρήματα.

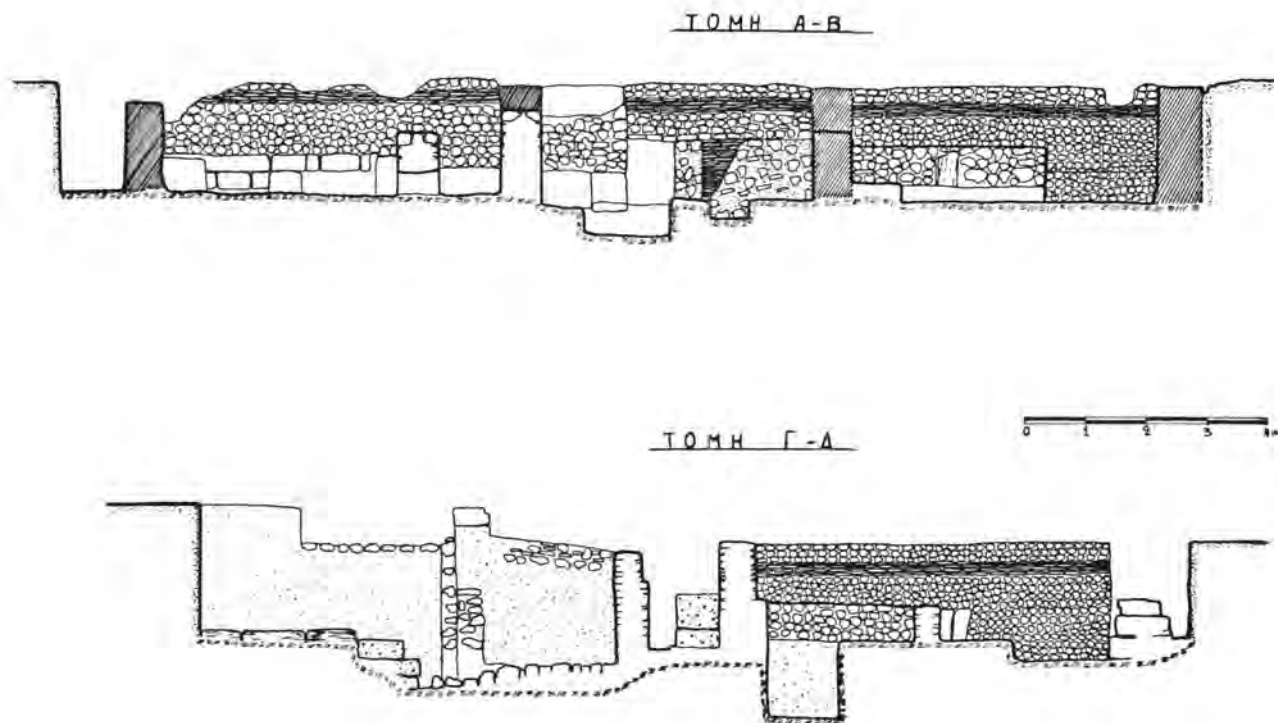
Πάροδος Φορωνέως 73 (οικόπεδο Αθαν. Κοκκαλά)

Το οικόπεδο βρίσκεται κοντά στους ανατολικούς πρόποδες της Λάρισας και σε έδαφος κατηφορικό. Ο έλεγχος περιορίστηκε στο νοτιότερο τμήμα του, προς το δρόμο, γιατί μόνο εκεί παρουσιάστηκαν αρχαία.

Πρόκειται για αφιδωτό οικοδόμημα της μέσης βυζαντινής εποχής, του οποίου αποκαλύφθηκαν οι δύο ψίδες (Πίν. 37 δ), ενώ η ύπαρξη της τρίτης, ανατολικότερα, μόλις που διαπιστώθηκε. Το κτίριο χρησιμοποιήθηκε σε δύο τουλάχιστον διαφορετικές περιόδους, όπως δηλώνουν δύο αλληλέπληλα δάπεδα από πήλινες

Σχέδ. 6. Άργος. Οδός Ατρέως και πάροδος Θεάτρου. Κάτοψη της ανασκαφής.

Σχέδ. 7. Άργος. Οδός Ατρέως και πάροδος Θεάτρου. Τομές της ανασκαφής.

πλάκες, ανάμεσα στα οποία υπάρχει επίχωση 0,50 μ. Στο διάστημα που μεσολάβησε χτίστηκε ένα τοίχιο στο εσωτερικό της δυτικότερης αψίδας, που καταχώθηκε όμως κατά τη δεύτερη περίοδο της χρήσης του κτιρίου.

Ο λίθινος δόμος με κατεύθυνση Α.-Δ., που βρίσκεται απέναντι από τις αψίδες και εδράζεται σε χτιστό θεμέλιο, φαίνεται να έχει άμεση σχέση με αυτές (Πίν. 37 δ). Προβληματικός όμως είναι ο συσχετισμός του παρόμοιου λίθινου δόμου, που βρίσκεται στα δυτικά του οικοπέδου και έχει κατεύθυνση Β.-Ν. με τις υπόλοιπες κατασκευές.

Έξω από το κτίριο, στα βόρεια της δυτικής αψίδας, υπήρχε χτιστός αποθηκευτικός χώρος μέσα στη γη σε σχήμα πιθαριού. Για την κατασκευή του είχαν χρησιμοποιηθεί κομμάτια κεραμιδιών και το τμήμα που προεξείχε από το έδαφος είχε επιχριστεί με ασβεστοκονίαμα. Με παχύ στρώμα ασβεστοκονιάματος ήταν επίσης επιχρισμένες εξωτερικά και εσωτερικά και οι αψίδες.

Οδοί Αγίου Δημητρίου και Καποδιστρίου (οικόπεδο Αθ. Παπαδόπουλου) (Σχέδ. 8)

Το οικόπεδο βρίσκεται νοτιοανατολικά του κέντρου

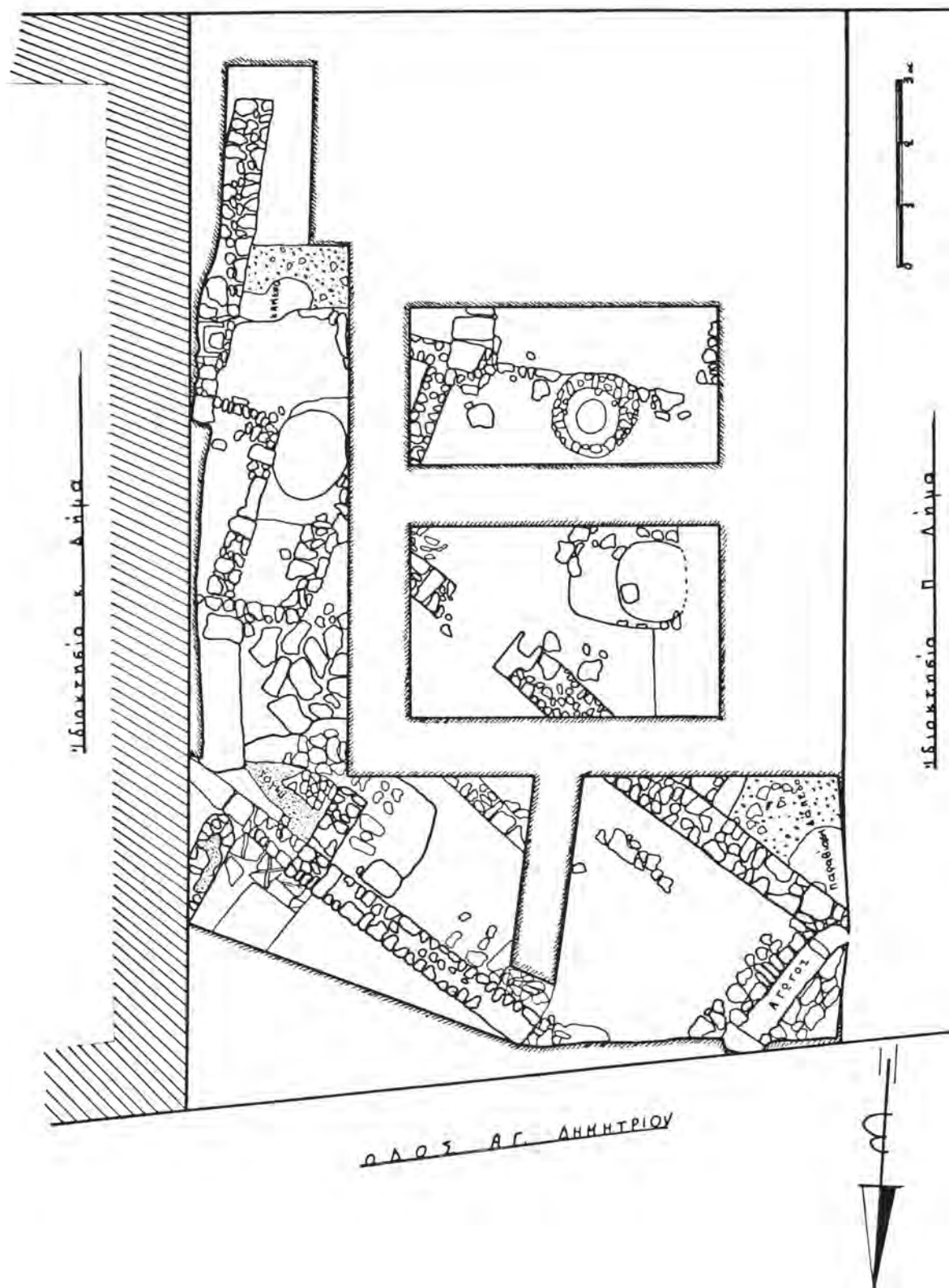
της πόλης και νοτιοδυτικά από την εκκλησία του Αγίου Δημητρίου.

Κατά την ανασκαφή παρουσιάστηκαν αρχαία σε βάθος 1,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, δηλαδή κάτω από μεγάλη επίχωση για τα δεδομένα του Άργους. Πρόκειται για επίμηκες τμήμα κλιβάνου ρωμαϊκών χρόνων, δύο παράλληλους υστερορωμαϊκούς τοίχους στα βόρεια του οικοπέδου με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. και μικρό κάθετο αγωγό μεταξύ τους. Βρέθηκαν ακόμη λίγα λείψανα βυζαντινών τοιχίων στα ανατολικά. Χτιστός κυλινδρικός αποθηκευτικός χώρος μέσα στη γη, περίπου στο μέσον του οικοπέδου, και έδωσε ευρήματα της εποχής της τουρκοκρατίας.

Πάροδος Άγγελου Γεωργαντά 45 (οικόπεδο Ευ. Παπαδημητρίου και Ηλ. Μποζονέλου)

Κατά τον έλεγχο των πεδίων, στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου σε βάθος 1,40 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα χαλικόστρωτου ρωμαϊκού δρόμου, που το διέσχιζε αγωγός από πήλιινους σωλήνες. Σε άλλο πέδιλο εξάλλου, επίσης στα δυτικά του οικοπέδου, αποκαλύφθηκε τοίχιο από μέτριους λί-

ΟΔΟΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΟΥ

Σχέδ. 8. Άργος. Οδός Αγίου Δημητρίου και Καποδιστρίου. Κάτοψη της ανασκαφής.

θους με κατεύθυνση Β.-Ν. Τη ρωμαϊκή επίχωση κάλυπτε βυζαντινή.

ΕΛΕΝΗ ΜΩΡΟΥ

Πάρδος Ασπίδος (οικόπεδο Αικ. Φωτοπούλου) (Σχ έδ. 9)

Το οικόπεδο βρίσκεται στις νοτιοανατολικές υπώρειες του λόφου της Ασπίδας και έχει συνολικό εμβαδόν 165 τ.μ. Ερευνήθηκε από τα τέλη Μαρτίου έως τις αρχές Σεπτεμβρίου 1980.

Μετά την αφαίρεση της επιφανειακής επίχωσης, πάχ. κατά μέσον όρο 0,70 μ. αποκαλύφθηκε το πρώτο αρχαίο στρώμα, που ανάγεται στους ελληνοιστικούς χρόνους με άφθονη κεραμική, λείψανα μεμονωμένων τοίχων και δύο απλούς κεραμοσκεπείς τάφους (1) και (2).

Τάφος 1. Απλός λάκκος, διαστ. 0,70 × 0,40 μ., περιείχε λείψανα παιδικού σκελετού με μοναδικό κτέρισμα μικρή άβαφη φιάλη.

Τάφος 2. Πολλές σπασμένες κεραμίδες κάλυπταν απλό λάκκο, διαστ. 1,60 × 0,85 μ. Ο τάφος είχε χρησιμοποιηθεί δύο φορές. Η παλιότερη ταφή, που ήταν παραμερισμένη στη δυτική στενή πλευρά του τάφου είχε ως κτέρισμα δεκάξι δακρυδόχους, ένα κυάθιο, δύο ληκύθους, ένα σκύφο και μία φιάλη. Στη νεότερη ταφή, που βρέθηκε «κατά χώραν» ανήκε ανδρικός σκελετός σε στάση εκτεταμένη και έξι δακρυδόχοι. Στο ελληνοιστικό στρώμα βρέθηκαν διάσπαρτα τμήματα από χειροποίητα πήλινα ειδώλια καθώς και χάλκινα νομίσματα, δυστυχώς πολύ οξειδωμένα.

Άξια ιδιαίτερης προσοχής κρίνονται τα ευρήματα της νοτιοανατολικής πλευράς του οικοπέδου, που καταλαμβάνουν χώρο, διαστ. 5 × 2 μ. Στον τομέα αυτό και σε βάθος 1,10 έως 1,40 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, βρέθηκαν συνολικά πέντε ακέφαλοι σκελετοί αλόγων, με την εξής διάταξη: αρχικά αποκαλύφθηκαν οι τρεις σκελετοί, με άλλα οστά και κομμάτια από κρανία αλόγων γύρω τους (Πίν. 38 α-β). Αξίζει να σημειωθεί ότι αν και οι σκελετοί ήταν ακέφαλοι, βρέθηκαν κοντά τους, εκτός από τα τμήματα των κρανίων και δύο ακέραια κρανία. Κάτω από αυτούς τους σκελετούς και τα οστά, βρέθηκε ο τέταρτος και πέμπτος σκελετός ο ένας πάνω στον άλλο, επίσης ακέφαλοι.

Το γεγονός ότι οι σκελετοί ήταν ακέφαλοι, αλλά τα κρανία — ακέραια ή αποσπασματικά — βρέθηκαν κοντά τους, μας οδηγεί στην υπόθεση της θανάτωσης των ζώων με αποκεφαλισμό. Είναι δύσκολο όμως να κρίνουμε αν ο θάνατος των ζώων με τον τρόπο αυτό οφείλεται σε θυσία ή σε απλή σφαγή τους λόγω αρρώστιας. Το στρώμα που κάλυπτε τους σκελετούς ήταν ιδιαίτερα σκληρό, καστανό, με πολλά χαλίκια και περιείχε όστρακα της αρχαϊκής εποχής. Στην ίδια εποχή πρέπει να ανάγονται

και τα λείψανα δύο τοίχων που βρέθηκαν ανατολικά από τον τομέα που βρέθηκαν.

Κάτω από το στρώμα των σκελετών αποκαλύφθηκε τμήμα αψιδωτού τοίχου (Πίν. 39 α), κατασκευασμένο με πλακοειδείς λίθους που διατηρείται σε μία ή δύο στρώσεις, ύψ. 0,20 μ.

Τα όστρακα, που βρέθηκαν σε επαφή με τον τοίχο, τον χρονολογούν στην ύστερη γεωμετρική εποχή.

Κεραμική γεωμετρικών χρόνων βρέθηκε σε πολλά σημεία του οικοπέδου καθώς και γύρω από δύο ταφικά πιθάρια της ίδιας εποχής.

Το πιθάρι Ι, ύψ. 0,80 και διάμ. κοιλιάς 0,60 μ., ήταν οξυπύθμενο (Πίν. 39 β) και περιείχε λείψανα παιδικού σκελετού με κτερίσματα τρεις σκύφους, μικροσκοπική οινοχόη και σιδερένια περόνη.

Το πιθάρι ΙΙ, ίδιων διαστάσεων με το Ι, περιείχε μόνο δύο - τρία οστά.

Στο βόρειο τομέα του οικοπέδου, αμέσως κάτω από το ελληνοιστικό στρώμα, αποκαλύφθηκαν λείψανα τεσσάρων τοίχων και τμήμα δαπέδου από ασπρόχωμα (πλέσια), που ανήκουν στην ΥΕ ΙΙΙΑ περίοδο. Βαθύτερα βρέθηκαν όστρακα και της ΥΕ ΙΙ περιόδου.

Κάτω από τη μυκηναϊκή επίχωση αποκαλύφθηκε στρώμα της ΜΕ εποχής, όπου εκτός από την κεραμική βρέθηκαν και ερευνήθηκαν τέσσερις λακκοειδείς τάφοι ίδιας εποχής.

Τάφος 3. Λακκοειδής με τέσσερις λίθινες καλυπτήριες πλάκες (Πίν. 39 γ) Τα τοιχώματα του λάκκου ήταν επιχρισμένα με παχύ στρώμα από κόκκινο πηλό. Περιείχε σκελετό σε πλάγια συνεσταλμένη στάση με μοναδικό κτέρισμα ένα κυάθιο. Διαστάσεις: εξωτ. 2 × 1,40 μ., εσωτ. 1,30 × 0,65 μ.

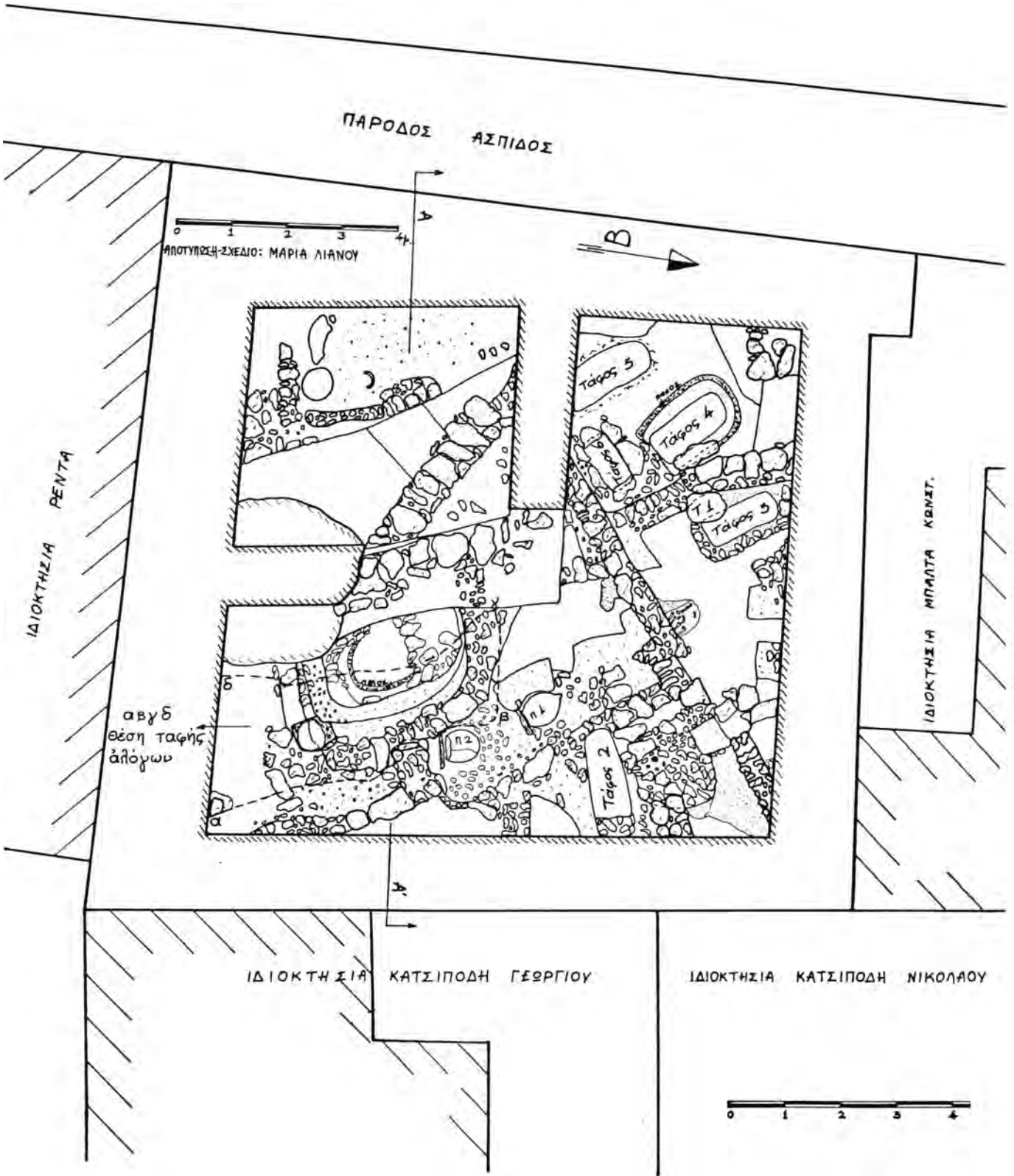
Τάφος 4. Απλός λάκκος με πλαίσιο από κόκκινο πηλό στο χείλος· τα τοιχώματα επιχρισμένα με παχύ στρώμα πηλού. Μέσα στον τάφο βρέθηκε αποσπασμένος σκελετός σε πλάγια συνεσταλμένη στάση, ραμφόστομη πρόχους και κάρναρος. Διαστάσεις: εξωτ. 1,84 × 1,36 μ., εσωτ. 1,42 × 1,64 μ.

Τάφος 5. Απλός λάκκος σκαμμένος στο φυσικό χαλίκι, 1,40 × 0,70 μ. Περιείχε σκελετό σε πλάγια συνεσταλμένη στάση με κτερίσματα, ραμφόστομη πρόχους, κάρναρο και κυάθιο.

Τάφος 6. Λάκκος του οποίου το χείλος ορίζεται με πλακοειδείς λίθους και καλύπτεται από λίθινες πλάκες και παχύ στρώμα κόκκινου πηλού στα ενδιάμεσα κενά. Μέσα στον τάφο βρέθηκε σκελετός σε πλάγια συνεσταλμένη στάση με μοναδικό κτέρισμα μόνωτο προχοΐδιο.

Πάρδος Ηρακλέους (οικόπεδα Χρ. Αντωνόπουλου και Ειρ. Σπυροπούλου - Κυρίμη)

Τα παραπάνω όμορα οικόπεδα βρίσκονται στις ανα-

Σχέδ. 9. Άργος. Πάρδος Ασπίδος. Κάτοψη της ανασκαφής.

τολικές υπώρειες του λόφου της Ασπίδας, στο τέρμα της οδού Ηρακλέους και έχουν συνολικό εμβαδόν 400 τ.μ. Η ανασκαφή τους άρχισε στα τέλη Δεκεμβρίου 1979 και τελείωσε τον Αύγουστο 1980 χωρίς να εξαντληθεί η έρευνα σε όλα τα σημεία.

Στο δυτικό τομέα του οικοπέδου Χρ. Αντωνόπουλου και σε όλη την έκταση του οικοπέδου Ειρ. Κυρίμη ήρθε σε φως ιδιαίτερα σημαντικό τμήμα μυκηναϊκού οικισμού και βαθύτερα ΜΕ τοίχοι που διατηρούνται σε πολύ καλή κατάσταση (Πίν. 40 α).

Τα κτίσματα που αποκαλύφθηκαν ανήκουν σε τρεις τουλάχιστον οικοδομικές φάσεις των ΥΕ χρόνων και σε δύο φάσεις των ΜΕ χρόνων. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η κάθε οικοδομική φάση δε σημαίνει απαραίτητα και αξιοσημείωτη χρονολογική διαφορά της κεραμικής, αλλά τη διαφοροποίηση του οικιστικού συμπλέγματος που οφείλεται σε επισκευές, επεκτάσεις κτλ., ανάλογα με τις ανάγκες των κατοίκων.

Η μετάβαση από τη μια οικοδομική φάση στην άλλη θα πρέπει να έγινε ειρηνικά, γιατί δε διαπιστώθηκαν βίαιες καταστροφές, γεγονός άλλωστε που εξηγεί και την έλλειψη ακέραιων αγγείων.

Από την ΥΕ κεραμική διαπιστώθηκε ότι ο οικισμός κατοικήθηκε συνεχώς από το 15ο αι. μέχρι και το 13ο αι. με πλήρη κάλυψη τον 14ο αι. π.Χ. Η ΜΕ κεραμική ανήκει στη μέση και τελευταία περίοδο της ΜΕ εποχής. Για τα κτίσματα της εποχής αυτής δεν μπορέσαμε να σχηματίσουμε ολοκληρωμένη εικόνα, επειδή για την πλήρη αποκάλυψη των πολλών ΜΕ τοίχων θα έπρεπε να προχωρήσουμε σε διάλυση των υπερκειμένων μυκηναϊκών λειψάνων, τα οποία κρίθηκε ότι έπρεπε να διατηρηθούν.

Η κατασκευή όμως και το μέγεθος των ΜΕ τοίχων 5, 42, 46, 47 και 48 που ερευνήθηκαν μερικώς, προδίδει μνημειώδη κτίρια. Συγκεκριμένα ο τοίχος 5 έχει μήκος 9,10, πλάτος 0,50 και σώζεται σε ύψος 0,90 μ. Είναι κατασκευασμένος από ογκώδεις λίθους χαμηλά και ψηλότερα από μικρότερους ακατέργαστους.

Για την κατασκευή των τοίχων 42, 47 και 48 μέχρι ύψους 0,85 μ. περίπου έχουν χρησιμοποιηθεί ποταμίσιες πέτρες. Η συνέχεια των τοίχων συμπληρώνεται με ωμές πλίνθες που σώζονται σε ύψος 0,25 μ. Με τον τοίχο 42 έχει σχέση παχύ στρώμα από κόκκινο πηλό που βρέθηκε δυτικά του και καλύπτει χώρο διαστ. 2,70 × 1,90 μ. Ο πηλός φέρει έντονα ίχνη καύσης, ενώ το στρώμα που εδράζεται αποτελείται από καθαρή σχεδόν στάχτη, στοιχείο, που αποδεικνύει καταστροφή από φωτιά. Το παχύ στρώμα του πηλού θα πρέπει να ανήκε σε οροφή ΜΕ κτιρίου που κατέρρευσε από πυρκαγιά παρασύροντας και τα δοκάρια στήριξής της. Απανθρακωμένα λείψανα των δοκαριών διακρίνονται ευκρινέστατα σε επιμήκεις οπές μέσα στον πηλό.

Στη ΜΕ εποχή ανήκουν και δύο απλές λακκοειδείς παιδικές ταφές κάτω από δάπεδα. Επίσης και ένας τρίτος τάφος, απλός λάκκος, βρέθηκε κοντά σ' έναν τοίχο και περιείχε ανδρικό σκελετό σε πλάγια συνεσταλμένη στάση καλυμμένο με μισό πιθάρι. Και οι τρεις ταφές ήταν ακτέριστες.

ΥΕ εποχή. Στην περίοδο αυτή ανήκουν αρκετά κτίσματα που βέβαια έχουν υποστεί αλλοίωση της αρχικής τους μορφής, είτε από κάποια επέκταση, είτε από κάποια μετασκευή των χώρων τους.

Περίπτωση επέκτασης παρατηρούμε στο μακρύ και καλοδιατηρημένο τοίχο 4, που είναι κατασκευασμένος από ακατέργαστους μεγάλους λίθους· έχει πλάτος 0,60 μ. και σώζεται σε μήκος 10,20 και ύψος 1,10 μ. Μικρή προσθήκη από μικρούς λίθους είναι φανερή στο νότιο τμήμα του σε μήκος 1,80 και με πλάτος 0,50 μ.

Παρόμοιες προσθήκες και μετατροπές του αρχικού σχεδίου παρατηρήθηκαν σε πολλά κτίσματα του χώρου που ερευνήθηκε. Φαίνεται ότι τα κτίσματα στην πρώτη τους μορφή είχαν μεγαλύτερους χώρους, αλλά βαθμιαία με διαχωριστικούς τοίχους διαμορφώθηκαν σε κτίσματα με πολλά μικρά δωμάτια. Καλύτερα πάντως διακρίνονται τα δωμάτια των κτισμάτων των δύο τελευταίων οικοδομικών φάσεων. Αποκαλύφθηκαν πλήρως τέσσερα δωμάτια Α, Β, Γ και Δ (Πίν. 40 β) και τμήματα των δωματίων Ε, ΣΤ, Ζ και Η (Πίν. 40 γ) τα οποία εκτείνονται δυτικά, στη διπλανή ιδιοκτησία. Στους χώρους των δωματίων διαπιστώθηκαν αλληπάλληλα στρώματα δαπέδων από κόκκινο πηλό, ασπρόχρωμα ή χαλίκι, ενώ στο δωμάτιο Δ βρέθηκε και το κατώφλι, αποτελούμενο από πλακοειδείς λίθους ο ένας από τους οποίους διατηρεί μικρή κοιλότητα για τη στήριξη της πόρτας.

Συχνά οι τοίχοι που ορίζουν τα δωμάτια αυτά εδράζονται σε ΜΕ τοίχους, στοιχείο που αποδεικνύει τη συνεχή κατοίκηση του χώρου από τα ΜΕ χρόνια.

Στο χώρο του ΥΕ οικισμού αποκαλύφθηκαν και δύο τάφοι. Πρόκειται για κυκλικούς λάκκους με επένδυση πηλού στα τοιχώματα, που περιείχαν από ένα παιδικό σκελετό χωρίς κτερίσματα. Ένας τρίτος παιδικός τάφος αποκαλύφθηκε στο νοτιοδυτικό τομέα του οικοπέδου κάτω από ένα στρώμα δαπέδου.

Κεραμική. Όπως ήδη έχει αναφερθεί τα όστρακα που βρέθηκαν στους χώρους των μυκηναϊκών κτισμάτων ανήκουν στην πλειονότητά τους στην ΥΕ IIIA1-2 περίοδο. Βρέθηκαν όμως και όστρακα που ανήκουν τόσο στην ΥΕ II όσο και στην ΥΕ IIIB περίοδο.

Γενικά αντιπροσωπεύονται αυτά τα σχήματα των αγγείων που συναντάμε συνήθως στους οικισμούς, όπως πρόχοι, κύλικες με ψηλό πόδι, κύπελλα, σκύφοι, κρατήρες. Αρκετά είναι επίσης τα όστρακα που προέρχονται από άβαφα χονδροειδή αγγεία οικιακής χρήσης.

Εκτός από την κεραμική βρέθηκαν αρκετά μικροαντικείμενα, όπως είναι λεπίδες οψιανού, λιγοστά ο-

στέινα εργαλεία, κουμπιά από στεατίτη και πήλινα σφονδύλια.

Πάρδος Διομήδους (οικόπεδο Νικήτα και Ευάγγ. Παναγιωτόπουλου)

Το οικόπεδο βρίσκεται περίπου 150 μ. ανατολικά της οδού Ηρακλέους.

Σύντομη ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε εκτεταμένο νεκροταφείο χριστιανικών χρόνων με 25 κεραμοσκεπείς τάφους, ένα λακκοειδή με λίθινη επένδυση και ένα χτιστό καμαρωτό με την οροφή κατεστραμμένη. Οι τάφοι περιείχαν σκελετούς ενηλίκων ή παιδιών με κοινό προσανατολισμό Δ. προς Α. Οι περισσότεροι τάφοι ήταν εντελώς ακτέριστοι εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις. Ο καμαρωτός τάφος ήταν τετράγωνο ημιυπόγειο κτίσμα, που διατηρούσε μικρό μόνο μέρος της οροφής και ήταν προσιτός με δύο σκαλοπάτια. Βρέθηκε συλημένος και περιείχε σύγχρονη επίχωση.

Στο βόρειο τομέα του οικοπέδου και σε βάθος 2 μ. από την επιφάνεια, βρέθηκε κιβωτιόσχημος τάφος που είχε χρησιμοποιηθεί δύο φορές. Στον τάφο βρέθηκαν δύο σκελετοί, ο ένας παραμερισμένος και ο άλλος κατά χώραν σε στάση συνεσταλμένη. Από τα κτερίσματα, ακέραια και σπασμένα αγγεία, συμπεραίνουμε ότι ο τάφος είχε χρησιμοποιηθεί στα τελευταία ΜΕ και στα πρώιμα ΥΕ χρόνια.

Από τα αγγεία ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ραμφόστομη ΜΕ πρόχους με διακόσμηση ψαριών στους ώμους και μεγάλο κύπελλο επίσης ΜΕ χρόνων. Βρέθηκε ακόμη μικρός ΜΕ κάνθαρος, ΜΕ προχοϊδιο και δύο αβαθή κύπελλα ΥΕ χρόνων.

Διαστάσεις τάφου: εξωτ. 1,70 × 0,95, εσωτ. 1,50 × 0,45 μ.

NTINA KAZA - ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

Οδός Φορωνέως 29 (οικόπεδο Αναστ. Μαυρομάτη)

Το οικόπεδο βρίσκεται στο δυτικό τμήμα της πόλης. Με τη διάνοιξη των πεδίων βρέθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα των υστερορωμαϊκών χρόνων. Η ανασκαφική έρευνα περιορίστηκε στις τομές Α (Σχέδ. 10) —στο νότιο τομέα του οικοπέδου— Β, στο κεντρικό και Γ στο βόρειο τομέα. Στην τομή Α, αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι από αργολιθοδομή που όριζαν τμήμα δαπέδου από πήλινες τετράγωνες πλάκες, όπου βρέθηκαν χάλκινο δαχτυλίδι, δύο χάλκινα νομίσματα, ένα νόμισμα νεότερων χρόνων (1869) και κιονόκρανο παλαιοχριστιανικών χρόνων. Στην τομή Β αποκαλύφθηκαν επίσης αρχιτεκτονικά λείψανα ρωμαϊκών χρόνων, τοίχοι και δάπεδα, που ανήκαν σε δύο τουλάχιστον δωμάτια μικρών διαστάσεων. Στο μέσο βρέθηκε δάπεδο από ποταμίσιες πέτρες, ενώ τμήμα δαπέδου από πήλινες πλάκες βρέθηκε δυτικά. Στα κινητά ευρήματα ανήκουν χάλκινο ενώτιο και

νομίσματα. Στην τομή Γ αποκαλύφθηκαν επίσης λείψανα ρωμαϊκών χρόνων. Τοίχοι πρόχειρης κατασκευής και λείψανα δαπέδων, που ανήκουν στην ίδια οικοδομική φάση με αυτά που βρέθηκαν στην τομή Α. Το βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου κάλυπτε σύγχρονη πέτρινη οικία που είχε θεμελιωθεί προς Ν. πάνω στα αρχαία λείψανα.

Με την κατεδάφιση της οικίας βρέθηκε πηγάδι μικρής διαμέτρου, χτιστό, που είχε βάθος 15 μ. Ανήκει πιθανότατα στην εποχή της τουρκοκρατίας.

Οδός Καποδιστρίου (οικόπεδο Ντέμου)

Το οικόπεδο βρίσκεται προς Ν. του οικοδομικού τετραγώνου του Μουσείου 'Αργους και Δ. του οικοπέδου Σπ. Σανέτση που είχαν βρεθεί τάφοι γεωμετρικών και ελληνοιστικών χρόνων. Κατά τη διάνοιξη του υπογείου της υπό ανέγερσης οικοδομής, βρέθηκαν τρεις κιβωτιόσχημοι τάφοι.

Τάφος Ι. Διαστ. 2,05 × 0,75 μ. Πώρινος κιβωτιόσχημος, βρέθηκε μισοκατεστραμμένος. Είχε κατεύθυνση Ν.-Β. Η ανατολική στενή πλευρά ήταν σπασμένη. Η βόρεια στενή πλευρά του τάφου από κογχυλιάτη λίθο. Δε βρέθηκε σκελετός, ούτε κτερίσματα.

Τάφος ΙΙ. Διαστ. 1,80 × 0,80 μ. Σε απόσταση 1,70 μ. από τον τάφο Ι. Βρέθηκε μισοκατεστραμμένος. Δε βρέθηκε σκελετός. Από την επίχωση συγκεντρώθηκαν όστρακα ρωμαϊκών αγγείων οικιακής χρήσης καθώς και παλαιοχριστιανικών και ένα νόμισμα.

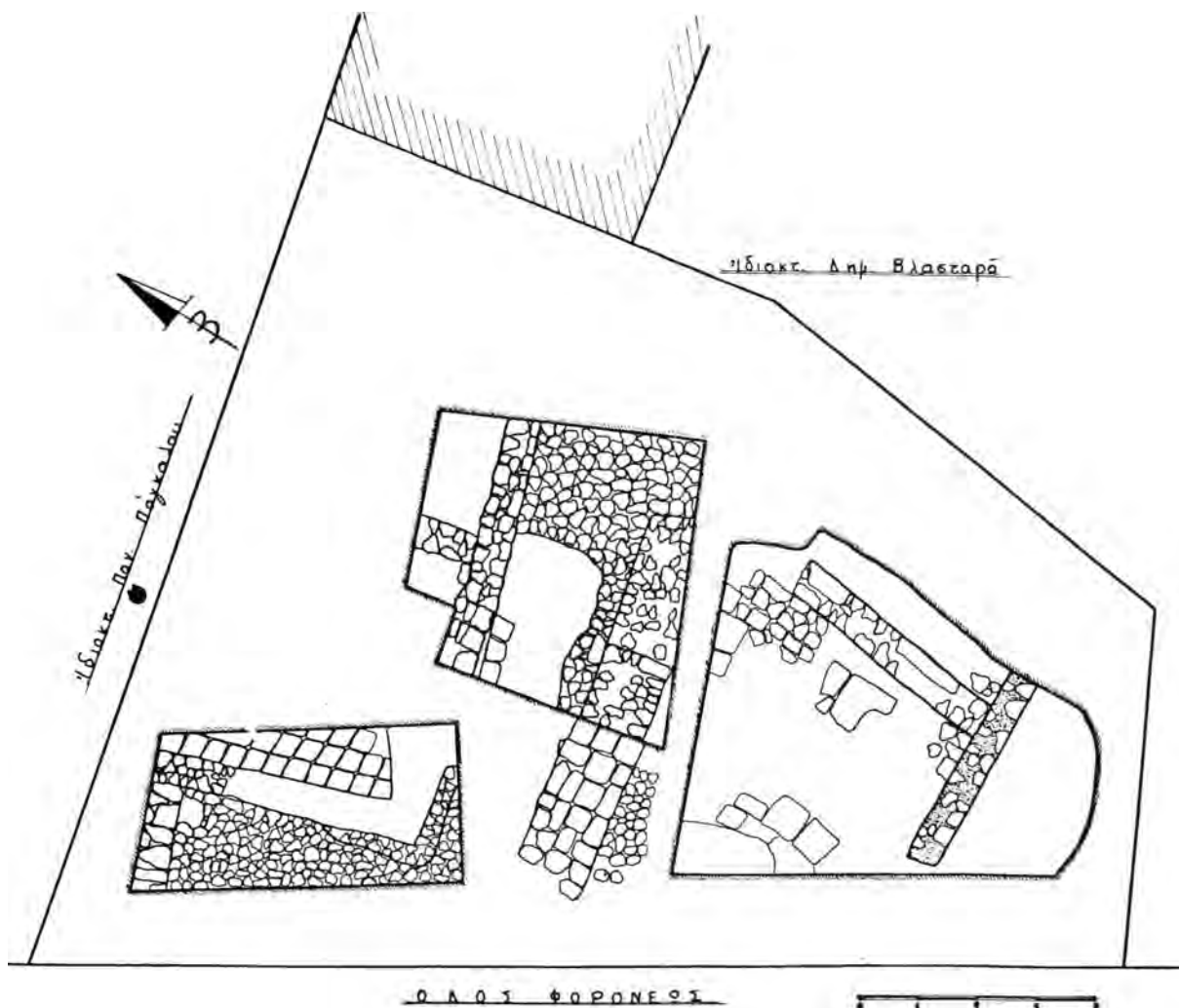
Τάφος ΙΙΙ. Διαστ. 1,50 × 0,84 μ. Με προσανατολισμό Δ.-Α. Κάθετος στον άξονα του τάφου ΙΙ. Στον ανατολικό τομέα του τάφου βρέθηκαν οστά ποδιών καμένα και υπολείμματα σκελετού άλλης ταφής. Ο τάφος περιείχε μόνο ένα νόμισμα.

Το πιθανότερο είναι ότι οι τάφοι χρονολογούνται στους ελληνοιστικούς χρόνους, αποτελούν συνέχεια των ελληνοιστικών τάφων που είχαν βρεθεί στο όμορο δυτικά οικόπεδο Σπ. Σανέτση και συλήθηκαν στα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια. Δεν εντοπίστηκαν άλλοι τάφοι ή κινητά ευρήματα ως το στρώμα που έφτασε η ανασκαφή.

Οδός Διομήδους (οικόπεδο Χαρ. Φλέσσα)

Κατά τη διάνοιξη πεδίων στο οικόπεδο βρέθηκε τμήμα τοίχου, μήκ. 1,50 και πλ. 1,35, με κατεύθυνση Δ.-Α. που η συνέχειά του, δεν εντοπίστηκε στο ίδιο οικόπεδο. Βόρεια του τοίχου, βρέθηκε χτιστός τάφος, με κατεύθυνση παράλληλη με τον άξονα του τοίχου. Ο τάφος περιείχε ομαδική ταφή χωρίς κτερίσματα. Νότια του τοίχου βρέθηκαν δύο κεραμοσκεπείς τάφοι (2 και 3). Ο τάφος 2 περιείχε ταφή ενός ατόμου σε στάση συνεσταλμένη χωρίς κτερίσματα. Το δάπεδό του ήταν από σκληρό πατημένο χώμα.

Ο τάφος 3, προς Ν. του τοίχου, δεν περιείχε σκελετό.

Σχέδ. 10. Ἄργος. Οδός Φορωνέως 29. Κάτοψη της ανασκαφής.

Οι τάφοι, όπως δείχνουν τα λιγοστά όστρακα που βρέθηκαν, χρονολογούνται στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους και εντάσσονται στο νεκροταφείο που έχει αποκαλυφθεί σε αρκετά οικόπεδα στην ίδια περιοχή του Ἄργους.

Καπαρέλλι

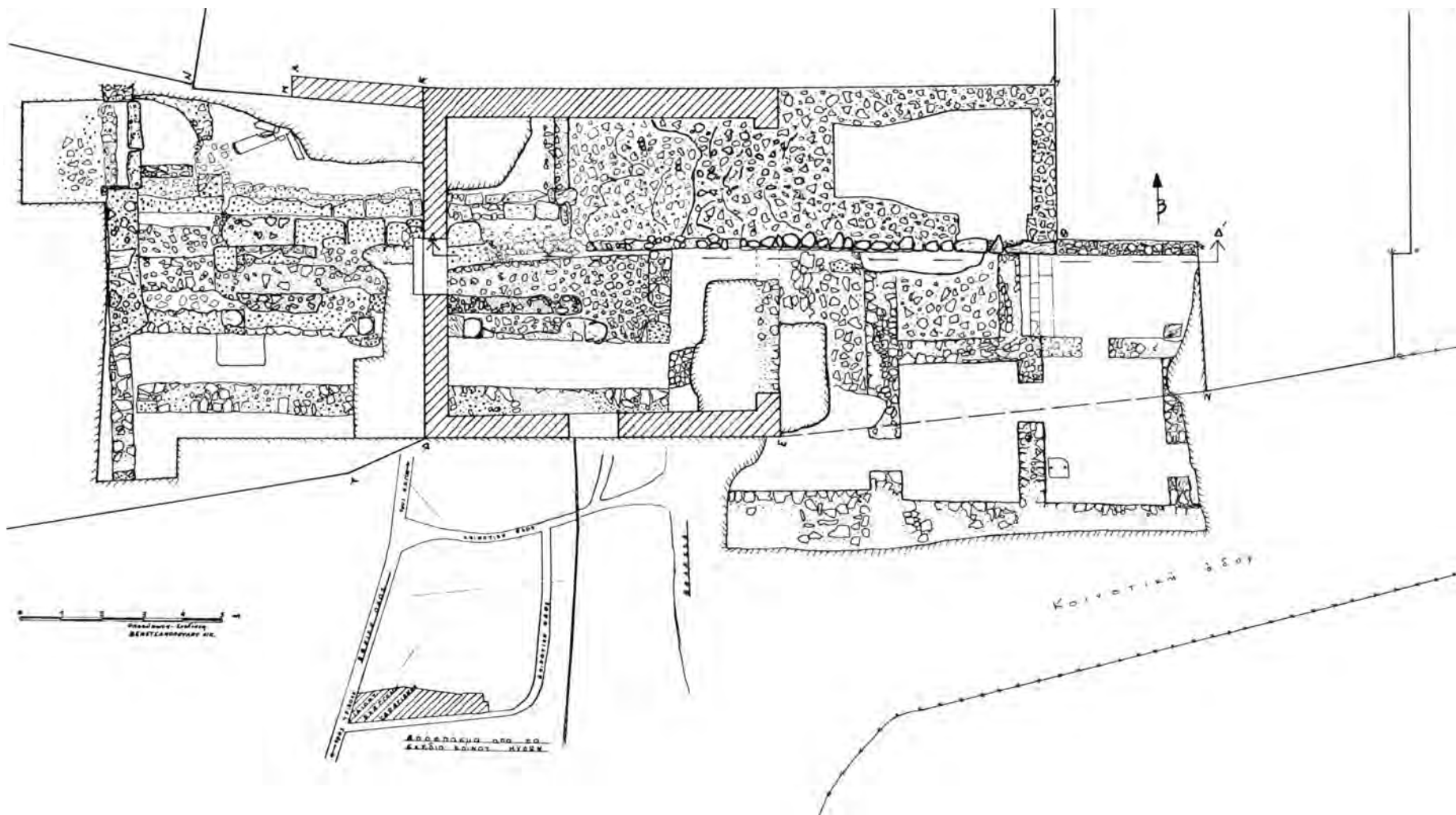
Το χωριό βρίσκεται 27 χλμ. από το Ἄργος και 7 χλμ. από τη Λυρκεία ανάμεσα στα βουνά Λύρκειο και Αρτεμίσιο, ΒΔ. των ερειπίων του βυζαντινού ναού των Αγίων Θεοδώρων. Κατά τις εργασίες διαμόρφωσης αγρού για την καλλιέργεια καπνού, βρέθηκε κιβωτιόσχημος πάρινος τάφος, εσωτ. διαστ. 2,10 × 0,65 μ., με κατεύθυνση

Δ.-Α. Ο σκελετός σε στάση εκτεταμένη, καλοδιατηρημένος. Το κρανίο βρέθηκε στη θέση του δεξιού ώμου και ακουμπούσε σε μικρή πέτρα, ως προσκέφαλο. Κτερίσματα ή όστρακα δε βρέθηκαν και έτσι δεν είναι δυνατή η χρονολόγηση του τάφου.

Μύλοι

Οικόπεδο Καραγιάννη (Εθνική οδός Ἄργους - Τρίπολης)
(Σχέδ. 11)

Το οικόπεδο απέχει 30 μ. από τη Λίμνη Λέρνα και βρίσκεται 200 μ. περίπου ΒΔ. του αρχαιολογικού χώρου της Λέρνας. Η σωστική ανασκαφική έρευνα άρχισε το

Σχέδ. 11. Άργος, Μύλοι. Οικόπεδο Καραγιάννη. Κάτοψη της ανασκαφής.

Μάρτιο του 1980 από τη συνάδελφο Αγγ. Ντούζουγλη με αφορμή την κατεδάφιση παλιού κτίσματος (καφενείου) και την ανέγερση νέας διώροφης οικοδομής που είχε ζητήσει ο ιδιώτης.

Η ανασκαφική έρευνα κρίθηκε αναγκαία, γιατί ανατολικά, στην εξωτερική πλευρά του παλιού κτίσματος, σχεδόν στο ύψος του αγροτικού δρόμου, φαινόταν το επάνω τμήμα τοίχου από λίθινους δόμους, ύψ. περίπου 0,22 και μήκ. 0,90-1 μ. Παράλληλα με αυτόν τον τοίχο, σε απόσταση 20 μ. βορειότερα, ήταν ορατό κάτω από μια μεγάλη σκυιά ένα άλλο τμήμα ισοδομικού τοίχου. Αυτά τα στοιχεία σε συνάρτηση με διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη στην ευρύτερη περιοχή και σε συνδυασμό με την πληροφορία του Πausανία ότι στη Λέρνα λατρεύτηκε η Δήμητρα και ο Διόνυσος, θεωρήθηκαν λείψανα του ναού της Δήμητρας (N. Παπαχατζή, Πausανίου Ελλάδος Περιήγησις Κορινθιακά, σ. 200 36,7).

Η ανασκαφική έρευνα προς N. του τοίχου με τους λίθινους δόμους, αποκάλυψε τοίχους των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων που δημιουργούν τέσσερα δωμάτια τα οποία επικοινωνούν μεταξύ τους με ανοίγματα θυρών (πλ. 0,90 μ.) ενώ τα δύο δωμάτια, παράλληλα με την κατεύθυνση του ισοδομικού τοίχου επικοινωνούν μεταξύ τους με τρίβαθμη κλίμακα, κάθετη στον άξονα του ισοδομικού τοίχου. Ο ισοδομικός τοίχος σε τρεις δόμους, εκτείνεται ανατολικά σε χώρο που καλύπτει λίθινο παλαιό κτίσμα, ενώ δυτικά εκτείνεται σε μήκ. 16 μ., είναι λιθόχτιστος και καλύπτεται εξωτερικά, δηλαδή στη νότια όψη του με παχύ ασβεστοκονίαμα υποκίτρινου χρώματος και φέρει σε αποστάσεις ανά 1,34 μ. κάθετες αυλακώσεις, πλ. 0,10 μ. και βάθ. 0,2 μ. Στα κινητά ευρήματα της πρώτης ανασκαφικής περιόδου ανήκει ενεπίγραφο αναθηματικό βάθρο, διάστ. 0,60 × 0,47 που βρέθηκε στο νοτιοανατολικό δωμάτιο με την επιγραφή:

*ΦΙΛΟΔΑΜΟΣ ΦΙΛΟΔΑΜΟΥ
ΕΥΔΙΚΟΝ ΔΑΜΑΙΝΕΤΟΥ
ΙΑΡΟΜΝΑΜΟΝΗΑΝΤΑΗΡΑΙ ΚΑΙ
ΑΡΧΙΘΕΩΡΟΝ ΓΕΝΟΜΕΝΟΝ
ΗΡΑΙΩΝ ΚΑΙ ΝΕΜΕΩΝ ΕΙΣΤΕ
ΤΑΝ ΑΣΙΑΝ ΚΑΙ ΕΙΣ ΑΛΕΞΑΝ
ΔΡΕΙΑΝ ΔΙΙ ΚΑΙ ΗΡΑΙ*

Επίσης βρέθηκαν τμήμα λίθινου βάθρου, τμήμα επιγραφής, όπου διατηρούνται τα γράμματα *EYFPC*, και μικρό τμήμα βάθρου με κυμάτιο.

Με τη συνέχιση της έρευνας τον Ιούνιο του 1980 δυτικά, η ανασκαφή απέκτησε συνολικό μήκος 29 και μέγ. πλάτος 10,5 μ. και διεξήχθη με πολύ δυσμενείς συνθήκες.

Βρέθηκαν αλλεπάλληλα λιθόστρωτα δάπεδα χαρακτηριστικό που αντανάκλα την προσπάθεια να σταματήσουν τα νερά, αφού η περιοχή είναι υδατογενής και νερά αναβλύζουν και σήμερα.

Εξάλλου αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι κάθετοι στον άξονα του ισοδομικού ενώ νοτιότερα ένας άλλος τοίχος, παράλληλος με τον ισοδομικό, διατηρείται σε μήκος 13,30 μ. και ο οποίος θα πρέπει να έφερε κίονες σε απόσταση 3 μ., όπως αποδεικνύεται από το κυκλικό περίγραμμα που διακρίνεται πάνω στον τοίχο, ενώ στις αντίστοιχες αποστάσεις διατηρείται ισχυρή θεμελίωση για λόγους στατικούς. Στο βορειοδυτικό τομέα, έξω δηλαδή από το χώρο που κάλυπτε το σύγχρονο κτίσμα, αποκαλύφθηκε πώρινο κρηπίδωμα (μήκ. 10 μ.) με κατεύθυνση παράλληλη με τον άξονα του ισοδομικού τοίχου.

Δυτικότερα επιχειρήθηκε τομή, κατά πλάτος του οικοπέδου, που αποκάλυψε τοίχο μήκ. 7,30 μ. με κατεύθυνση N.-B., που χρονολογείται από τα λιγοστά όστρακα που βρέθηκαν στα πρώτα ρωμαϊκά χρόνια και που είναι εξωτερικός τοίχος ενός κτιρίου του οποίου η είσοδος βρέθηκε στο βόρειο άκρο του. Στην είσοδο βρέθηκε δίβαθμη κλίμακα και παραστάδες. Αν θεωρήσουμε ότι το τμήμα αφιδωτού τοίχου, που βρέθηκε 2 μ. ανατολικότερα προσαρμοζόταν στις παραστάδες, τότε το κτίριο θα πρέπει να ήταν διώροφο και ανήκει στους πρώτους ρωμαϊκούς χρόνους.

Χαρακτηριστική είναι σε όλη τη διάρκεια της ανασκαφής η έλλειψη κεραμικής. Τα όστρακα που με μεγάλη δυσκολία συγκεντρώσαμε σε τομές κοντά στον ισοδομικό τοίχο, ήταν κυρίως λεπτά μελαμβαφή του τέλους του 5ου αι. π.Χ. Λιγοστά ήταν και τα όστρακα των ρωμαϊκών χρόνων. Στα κινητά ευρήματα ανήκουν λίγα νομίσματα, δύο ανθεμωτά ακροκέραμα και τμήμα ειδωλίου.

Άσκαφτο παρέμεινε το δυτικό τμήμα του οικοπέδου. Η συνέχιση της ανασκαφής κρίνεται αναγκαία και πιστεύουμε ότι θα προσφέρει πολύτιμα στοιχεία που θα συμπληρώσουν την τοπογραφία της Λέρνας στους κλασικούς και μεταγενέστερους χρόνους.

Αγρός Κωτσόπουλου

Βρίσκεται σε απόσταση 400 μ. περίπου ΝΔ. του αρχαιολογικού χώρου της Λέρνας. Κατά τη διάνοιξη αύλακας κατά μήκος του αγρού, από την εθνική οδό Τρίπολης - Άργους μέχρι τη θάλασσα, αποκαλύφθηκε κεραμοσκεπής τάφος, ελληνιστικών χρόνων. Στην κάλυψη βρέθηκε κρανίο με λίγα οστά και μικρό αγγείο ελληνιστικών χρόνων. Ο τάφος, που σημειωτέον βρέθηκε μισοκατεστραμμένος από το μηχάνημα που είχε χρησιμοποιήσει ο ιδιώτης, περιείχε σκελετό σε στάση εκτεταμένη και ήταν κτερισμένος με ένα μικρό αγγείο ελληνιστικών χρόνων. Στη δυτική στενή πλευρά του τάφου, πλάι στον ορθοστάτη βρέθηκαν, προφανώς από ανακομιδή, τέσσερα κρανία.

Κατά μήκος της αύλακας βρέθηκαν όστρακα ελληνιστικών και γεωμετρικών χρόνων. Ακόμη βρέθηκε στο

ανατολικό τμήμα του αγρού πηγάδι, διάμ. 0,70 μ. που δεν περιείχε τίποτα μέχρι βάθους 1 μ. Δυτικά του πηγαδιού βρέθηκε αποθήτης που περιείχε μεγάλη ποσότητα οστράκων γεωμετρικών χρόνων.

Σκαφιδάκι

Μεγάλα Λιθάρια

Σε απόσταση 2,5 χλμ. ΒΑ. της κοινότητας Μύλων και ΝΑ. της κοινότητας Σκαφιδάκι, που βρίσκεται 11 χλμ. ΝΔ. του Άργους, κατά τις εργασίες τεχνικής εταιρείας που είχε αναλάβει την υδροδότηση του Αργολικού κάμπου (Έργα Ανάβαλου) βρέθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Συγκεκριμένα βρέθηκαν λείψανα δυο κτιρίων.

Κτίριο Ι. Τετράγωνου σχήματος, διαστ. 6 × 6 μ. Οι τοίχοι, χτισμένοι με ασβεστολιθικές πέτρες μεγάλων διαστάσεων (μήκ. 0,50 μ.), διατηρήθηκαν σε ύψος 0,30 μ. Δύο εσωτερικοί τοίχοι διαιρούν το κτίριο σε μικρότερους χώρους, με μεγαλύτερο στον ανατολικό τομέα (6 × 2,80 μ.). Η επίχωση ήταν διαταραγμένη και περιείχε όστρακα αρχαϊκών, κλασικών και κυρίως ελληνιστικών χρόνων. Στα κινητά ευρήματα ανήκουν ατρακτοειδείς δακρυδόχοι, ελλιπής λύχνος, αγνύθες, ελάσματα μολύβδου πρόχειρα τοποθετημένα μέσα σε τμήμα αγγείου, τμήμα μελαμβαφούς αγγείου ελληνιστικών χρόνων με ανάγλυφη διακόσμηση κεφαλής γυναίκας κτλ.

Κτίριο ΙΙ. ΒΑ. του κτιρίου Ι, σε απόσταση 3,5 μ., διαστ. 7,5 × 5,5 μ. Εσωτερικοί τοίχοι διαιρούσαν σε τρεις επιμέρους χώρους - δωμάτια με το μεγαλύτερο στο δυτικό τομέα. Η επίχωση ήταν διαταραγμένη, τα όστρακα κυρίως ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. ΒΔ. των κτιρίων Ι και ΙΙ βρέθηκαν σε απόσταση 12 μ. περίπου κατά τις εργασίες εκσκαφής του καναλιού, αποσπασματικοί τοίχοι ρωμαϊκών χρόνων.

Τέλος, 50 μ. περίπου ΝΔ. των αρχαίων λειψάνων, βρέθηκε σε μεγάλο βάθος σπήλαιο με σταλαγμίτες το οποίο μετά από αυτοψία εκπροσώπου της αρμόδιας Εφορείας δεν κρίθηκε άξιο διατήρησης.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΜΠΑΡΑΚΑΡΗ-ΓΛΕΝΗ

Χώνικας

Χαρχάρα

Κατά τις εργασίες τοποθέτησης σωλήνα ύδρευσης στο κτήμα Α. Κρητικού αποκαλύφθηκε κιβωτίοσχημος τάφος του β' μισού του 5ου αι. π.Χ. Ο τάφος, με προσανατολισμό από Α. προς Δ. και εσωτ. διαστ. 1,90 × 0,45 μ., περιείχε δύο νεκρούς τοποθετημένους πάνω σε χαλικόστρωτο δάπεδο. Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκαν μελαμβαφής κύλικα με διακόσμηση εμπιέστων ανθεμίλων στο εσωτερικό του πυθμένα της και χάλκινη κεφαλή περόνης σε σχήμα ροδιού.

Κοκκινιά

Το κτήμα Γ. Μελέτη βρίσκεται δεξιά του δρόμου που οδηγεί από το Χώνικα στο Ηραίο του Άργους, και σε απόσταση 400 μ. περίπου από το ιερό. Κατά τις εργασίες βαθιάς άροσης αποκαλύφθηκαν σε πολύ μικρό βάθος λείψανα τοιχαρίων θεμελίωσης ελληνιστικής εποχής (Πίν. 41 β).

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στο νοτιοδυτικότερο τμήμα του κτήματος, όπου ανοίχτηκαν τέσσερις τομές.

Νεολιθικά όστρακα και θραύσματα οφριανού, που βρέθηκαν μεταξύ των άλλων, δείχνουν ότι τα ελληνιστικά κτίσματα είχαν καταστρέψει προϊστορικές επιχώσεις.

Πασάς ή Ίναχος

Αγία Μαρίνα

Το κτήμα Αδριανού Πιπέρου βρίσκεται σε απόσταση 200 μ. περίπου ΒΔ. της εκκλησίας της Αγίας Μαρίας.

Με αφορμή βαθιά άροση από τον ιδιοκτήτη, πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα στο δυτικότερο τμήμα του κτήματος, όπου σε μια έκταση 32 × 15 μ. ανοίχτηκαν και ερευνήθηκαν πέντε τομές. Η άροση αλλά και οι προηγούμενες καλλιέργειες στο κτήμα είχαν προκαλέσει σοβαρή διατάραξη των στρωμάτων.

Κατά την έρευνα διαπιστώθηκε ότι στο κτήμα υπήρχε πρώιμο χριστιανικό νεκροταφείο, που κατέστρεψε υστεροκλασικές και ελληνιστικές επιχώσεις. Αποκαλύφθηκαν έξι κεραμοσκεπείς καλυβίτες τάφοι με προσανατολισμό από Δ. προς Α., οι οποίοι περιείχαν σκελετούς «εκτάδην» με τα χέρια λυγισμένα στη λεκάνη. Σε έναν από τους τάφους βρέθηκε ακέραιη οινοχόη.

Σχινοχώρι

Σύνορο

Κατά τις εργασίες τοποθέτησης σωλήνα ύδρευσης στο κτήμα των Αδελφών Δήμου, αποκαλύφθηκε κιβωτίοσχημος τάφος, που είχε προσανατολισμό από Δ. προς Α., εσωτ. διαστ. 1,72 × 0,45 μ. και περιείχε σκελετό εκτάδην με τους βραχίονες λυγισμένους στο στήθος.

Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκαν πυξίδα - στάμνος της υστεροκορινθιακής ΙΙ εποχής (Πίν. 41 γ) λήκυθος του γ' τετάρτου του 5ου αι. π.Χ. και τμήμα δίωτου κυαθίου.

ΡΟΖΑ ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΟΠΟΥΛΟΥ

Αρχαία Τίρυνς

Οικόπεδο Αγροτικών Φυλακών

Με αφορμή αίτηση της Διεύθυνσης των Αγροτικών Φυλακών Τίρυνθος για ανέγερση κατοικιών των υπαλ-

λήλων των φυλακών, άρχισε δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα που ολοκληρώθηκε το β' εξάμηνο του 1980³. Το οικόπεδο βρίσκεται απέναντι από το κτίριο των Αγροτικών Φυλακών και απέχει 170 μ. περίπου από τη μυκηναϊκή ακρόπολη. Αποκαλύφθηκαν δύο φάσεις: η μία καλύπτει την εποχή των «σκοτεινών αιώνων» και τη γεωμετρική εποχή, δίχως διακοπή ενώ η δεύτερη ανάγεται κυρίως στην ΠΕ II αλλά και στην ΠΕ III εποχή.

Στην εποχή των «σκοτεινών αιώνων» και τη γεωμετρική εποχή ανήκει εκτεταμένο νεκροταφείο του οποίου αποκαλύφθηκαν 46 τάφοι. Ανήκουν σε τρεις κατηγορίες: α) Στους χτιστούς κιβωτιόσχημους με καλυπτήριες πλάκες, που είναι και οι περισσότεροι, β) στους ταφικούς πίθους και γ) στις απλές ταφές, δηλαδή την τοποθέτηση των νεκρών σε στάση ανάλογη με αυτή των νεκρών που βρέθηκαν σε τάφους, αλλά κατευθείαν στο έδαφος. Άλλες από τις ταφές αυτές βρέθηκαν καλυμμένες και άλλες όχι. Είναι όμως πιθανότερο να υπήρχαν καλυπτήριες πλάκες που παρασύρθηκαν από νερά και καταστράφηκαν.

Όλοι οι τάφοι, ανεξάρτητα κατηγοριών, περιείχαν ένα νεκρό. Η στάση του ήταν ύπια συνεσταλμένη, με ελαφριά κλίση των κνημών, ενώ τα χέρια ήταν συνήθως σταυρωμένα στο ύψος της μέσης (Πίν. 41 α). Ο προσανατολισμός δεν ήταν σταθερός. Ένας όμως αρκετά μεγάλος αριθμός σκελετών είχε κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. Σχεδόν όλοι ήταν κτερισμένοι.

Βρέθηκαν: αγγεία τοποθετημένα δίπλα στο κρανίο και στα πόδια, χάλκινες και σιδερένιες περόνες, χάλκινοι και χρυσοί σφηκωτήρες, χάλκινα απλά δαχτυλίδια, ενώ σε μια ταφή, βρέθηκε στο κρανίο ένα χάλκινο ταινιωτό στεφάνι, χωρίς διακόσμηση.

Στο ίδιο βάθος, εκτός από τους τάφους, αποκαλύφθηκαν και τμήματα μικρών, πρόχειρων τοίχων που χρονολογούνται στη γεωμετρική εποχή, δεν αποτελούν όμως ένα ευδιάκριτο σύνολο ή χώρο. Προφανώς καταστράφηκαν από μεταγενέστερες επεμβάσεις.

Μεγάλο μέρος της κεραμικής προέρχεται από τάφους. Καλύπτει χρονικά την υπομυκηναϊκή, την πρωτογεωμετρική και τη γεωμετρική εποχή. Βρέθηκαν κυρίως ψευδόστομοι αμφορείς, τριφυλλόστομες οινοχόες, κύπελλα, κάνθαροι, σκύφοι, ληκύθια, άωτα αγγεία κ.ά., που έφεραν διακόσμηση από ταινίες και γραμμές παράλληλες, κάθετες και οριζόντιες, διάγραμμα τρίγωνα, ομόκεντρους κύκλους. Παράλληλα βρέθηκε και μεγάλος αριθμός οστράκων που ανήκουν στις ίδιες χρονικές περιόδους.

3. Την ανασκαφή άρχισε και πραγματοποίησε κατά το μεγαλύτερο μέρος της ο επιμελητής Αρχαιοτήτων των Χρ. Πιτερός. Η υπογράφουσα τη συνέχισε από το καλοκαίρι του 1980 και την ολοκλήρωσε.

Πάνω και ανάμεσα στους τάφους βρέθηκε κατά τόπους λεπτή επίχωση από χοντρόκοκκη άμμο και χαλίκι. Αυτό είναι ένα πολύ συνηθισμένο φαινόμενο στην Τίρυνθα και οφείλεται στην ύπαρξη ενός χειμάρρου που διέρχεται βόρεια από την Ακρόπολη και οι συχνές υπερχειλίσεις του δημιουργούν επιχώσεις άμμου και χαλικιών σ' όλη την περιοχή. Οι πρώτες επιχώσεις φαίνεται πως δημιουργήθηκαν ήδη στην πρώιμη εποχή του χαλκού, γιατί όστρακα της ΠΕ εποχής βρέθηκαν στα κατώτατα στρώματα αυτών των επιχώσεων.

Κάτω από το στρώμα των τάφων αποκαλύφθηκε στρώμα της ΠΕ εποχής, αποτελούμενο από άφθονη κεραμική δίχως κανένα στοιχείο οικιστικής οργάνωσης. Η κεραμική αυτή χρονολογείται κυρίως στην ΠΕ II εποχή. Αντιπροσωπεύονται οι κατηγορίες των πρωτοβερνικωτών, των στυλβωτών και των χονδροειδών αγγείων και τα κυριότερα σχήματα είναι φιάλες, βαθιές φιάλες με μακριά προχολή, πρόχοι κ.ά. Μολονότι ο αριθμός των οστράκων ήταν μεγάλος, ελάχιστα αγγεία συγκολληθήκαν. Υπάρχει επίσης μικρός αριθμός οστράκων της ΠΕ II εποχής.

Στη βόρεια πλευρά του οικπέδου αποκαλύφθηκε τοίχος σε μήκος 27,50 μ. με κατεύθυνση Α.-Δ. Το πλάτος του ποικίλλει από 0,20 έως 0,60 μ. ενώ το μέγιστο ύψος του είναι 1 μ. Είναι χτισμένος με στρογγυλές ποταμισιές πέτρες και θεμελιωμένος σε κόκκινο σκληρό χώμα που δεν περιέχει όστρακα ή άλλα αρχαιολογικά ευρήματα. Ο τοίχος δεν είναι κατακόρυφος, αλλά παρουσιάζει κλίση προς την εξωτερική του βόρεια όψη, που αποτελείται από επάλληλες σειρές λίθων, αντίθετα με την εσωτερική που αποτελείται μόνο από μια σειρά. Ο τοίχος αυτός βρίσκεται στο βόρειο όριο του νεκροταφείου, δηλαδή δεν υπάρχουν άλλοι τάφοι προς τη βόρεια όψη του. Σ' αυτή την πλευρά η επίχωση, αποκλειστικά από άμμο και χαλίκι, είναι η σαφέστερη παρουσία των ποταμίων αποθέσεων που αναφέραμε παραπάνω. Τα όστρακα που μαζεύτηκαν με σκοπό τη χρονολόγηση του τοίχου είναι ελάχιστα και ανήκουν στην ΠΕ II εποχή. Η υπόθεση ότι ο τοίχος ανήκει σ' αυτή την εποχή ενισχύεται και από το γεγονός ότι επάνω στον τοίχο έχει κατασκευαστεί ο τάφος 36. Ο τοίχος συνεχίζει σε μήκος προς Δ. και φαίνεται ότι προχωράει στη γειτονική ιδιοκτησία του Δημοτικού Σχολείου, ενώ προς Α. χαμηλώνει βαθμιαία και απολήγει σε μια στρώση λίθων. Η ταύτιση αυτού του τοίχου παρουσιάζει δυσκολίες. Πιθανότερο όμως είναι, αν λάβουμε υπόψη μας την ύπαρξη του στρώματος άμμου και χαλικιών σε συνδυασμό με την κλίση που παρουσιάζει ο τοίχος στην πλευρά αυτή, ότι κατασκευάστηκε για να προστατέψει τον ΠΕ οικισμό από ένα ρεύμα, χείμαρρο ίσως, που κατέβαινε από τα ανατολικά.

Τόσο το νεκροταφείο όσο και τα λείψανα των ΠΕ επιχώσεων συνδέουν άμεσα την ανασκαφή αυτή με την

ανασκαφή που πραγματοποιήθηκε κατά το παρελθόν στο οικόπεδο των Αγροτικών Φυλακών και κατά την οποία αποκαλύφθηκαν επίσης τάφοι που ανήκουν στην ίδια χρονική περίοδο και επιχώσεις ΠΕ II εποχής⁴.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΧΑΤΖΗΠΟΥΛΙΟΥ

ARGOS

Thermes A

Pierre Aupert a poursuivi l'étude du bâtiment lui-même, au moyen de quelques sondages sous les sols, ainsi que le dégagement de la rue qui le longe au Nord. Mlle Fasel, étudiante à Fribourg, a participé à la fouille comme stagiaire. Pour les dénominations des pièces ou des carrés, se reporter au plan du *BCH* 98 (1974), p. 764-765.

Rue Nord

AB 48.49, AB.AC 50.51 (Pl. 42 a)

Les fondations du mur N de la stoa et de B4 se prolongent vers l'O en direction du théâtre, et semblent munies d'un refend vers le S. Le plan de cette zone du 1er état du bâtiment n'est pas encore clair. L'on s'est attaché ici à étudier ses relations avec la rue et les réaménagements ultérieurs des thermes. Il s'y adosse, côté N, jusqu'à la salle A2, une couche du IVe s. ap. J.-C. qui recouvre des murs en usage aux environs de 300 av. J.-C. Au N, côté rue, on a pu fouiller, entre deux sols non perturbés, une couche d'époque classique : c'est la première fois que cette possibilité se présente dans cette zone. Au-dessous a été dégagé un autre tronçon du muret archaïque découvert en AF60, quelque 50 m plus à l'E : cet éloignement et la concordance avec le tracé de la rue le font identifier comme la bordure S de cette rue, flèche noire sur la Planche 42 a dans son état le plus ancien. C'est à ma connaissance la première rue d'époque archaïque découverte à Argos jusqu'à présent : la rue parallèle, plus au S, fouillée par P. Courbin, n'a été établie qu'à la fin du IIIe s. av. J.-C. (*BCH* 80 (1956), p. 207).

Comme dans cette rue en revanche, une couche mésohelladique est immédiatement sous-jacente à la rue la plus ancienne - mais ici pratiquement sans interposition de remblai.

L'enlèvement des niveaux supérieurs de la rue dans toute la zone AB51-AC52 a permis de mettre au jour une

fondation parallèle aux thermes, côté S de la rue, sans doute réutilisée comme trottoir et dont nous préciserons la date l'an prochain.

La conduite l'disparaît à l'E de AC52 : il se confirme donc qu'elle est sans relation avec l'égout 13, qui doit faire son apparition quelque part dans la zone 53.55, non fouillée.

AD 55 Ouest

On a ici mis au jour des fondations en pôros sous les orthostates en calcaire qui courent en bordure N de la rue.

AD 55 - AF 57 - AF 60

Entre ces trois sondages on a enlevé les niveaux supérieurs de la rue de façon à dégager les orthostates du côté N, le trottoir et quelques éléments de dallage du 1er s. ap. J.-C.

En AF 60 on a recueilli, dans une canalisation provenant des maisons du N et débouchant dans l'égout 13, deux cruches complètes, qui semblent pouvoir dater de la fin du VIe s. ap. J.-C.

Un trou du trottoir, contre le mur de la stoa a livré de la céramique du 1er s. ap. J.-C. comme on pouvait s'y attendre, mais aussi deux anses de lampes corinthiennes du IIe s. ap. J.-C. : intrusion ou le trottoir date-t-il de cette époque?

AF 61 - AG 63

On a procédé au même dégagement dans cette zone, où sont apparues les conduites tardives, ainsi que le massif lié au mur des thermes : son extrémité E, en dégradé et l'existence d'une marche à l'extrémité O indiquent qu'il s'agit d'un escalier à double volée donnant accès à une porte annexe de la stoa, dont le sol, rappelons-le, se situe, ici quelques mètres au-dessus du niveau de la rue.

Stoa N

On a poursuivi la fouille de cette stoa, dont le remblai est venu recouvrir un quartier d'époque hellénistique (maisons avec puits, rue N-S en AD. AE 54). Cette année, en AE 55.56, comme en AD 52.53, on a mis au jour des murs de maison et des sols en plâtre. Mais ces sols ne sont pas en relation avec les murs, même dans le cas au premier abord troublant de AE 55 (Pl. 42 b).

Il s'agit, en fait, vraisemblablement de l'utilisation, par les constructeurs des murs de la stoa, des pièces des maisons condamnées comme réservoirs à plâtre, ou des sols temporaires du remblai, au fur et à mesure qu'il s'élevait, pour préparer leur mortier. Les murs des maisons comportent des remplois. Dans l'axe de la stoa à son extrém-

4. AM 78 (1963) σ. 1.

ité O, on a retrouvé les traces de plusieurs conduites forcées successives, provenant de l'O à travers les fondations du mur stoa - B4 : il s'agit à n'en pas douter de l'alimentation en eau de la zone N des thermes, plusieurs fois réparée et enfin assurée par une canalisation de surface. Sous le niveau du dallage tardif ont enfin été découvertes comme les années précédentes des fosses à parois de tuiles et briques dépourvues de tout autre matériel et d'interprétation incertaine : tombes pillées? installation artisanale? Dans une couche de surface perturbée (IVE s. ap. J.-C.) contre la porte stoa - B4, gisait un bloc de seuil (n° 926) inscrit ΑΠΓΟC, ce qui n'est pas sans rappeler l'inscription dédicatoire de réfections, apportées par Gordien III, au γυμνάσιον τῷ Ἄργου, texte découvert en 1953-1954 par R. Ginouvès dans les souterrains E et S.

A2, B2, B4, D1

Des sondages ont été effectués dans les angles de ces pièces, afin de pouvoir examiner les jonctions des différents murs au niveau de leurs fondations et d'acquiescer par là de nouvelles informations sur les différents états du bâtiment. Il est clair maintenant que le mur O de la stoa et le mur N de B2 ont été construits en même temps, tandis que l'on a ajouté par la suite successivement B4 et A2. Il se confirme donc que l'état I du bâtiment comportait déjà la grande cour entourée de portiques en prolongement de l'ensemble A1, B1 - B2 - B3.

Sous B4 et A2, comme sous la stoa et en AC50 sont apparus des murs d'époque hellénistique comportant des remplois (Pl. 42 a).

En A2, un très beau fragment de sigillée à relief (Hayes forme 54?) date la mosaïque de cette pièce au plus tôt du milieu du IVE s. ap. J.-C.

AK.AL.AM 47

L'enlèvement de cette berme a permis de compléter le dégagement de la salle de bain publiée dans le *BCH* Suppl. VI, Études Argiennes, p. 395-457. On sait désormais qu'elle ouvre également au Sud, vers une pièce située hors du terrain archéologique. Une nouveauté stratigraphique a été apportée par la découverte, dans la couche 5, au-dessus du niveau du sol VI (*ibid.* coupe, fig. 3), d'un sol de briques posées sur la terre, témoignant d'une réoccupation, réduite et non exactement datée encore (manque de matériel), entre la destruction de 585 et l'installation de l'aqueduc byzantin.

L'inscription en lettres de bronze

Les trois fragments connus ont été rassemblés dans la pièce F : celui trouvé dans le remblai de la stoa N, celui qui était remployé dans l'escalier D1-F (*BCH* 102, p.

775). C'est le "seuil" qui constitue la partie gauche du texte et le bloc de l'escalier la partie droite, le troisième fragment se plaçant dans l'intervalle. Cette nouvelle disposition permet de faire progresser la restitution du texte.

Secteur de l'agora (partie occidentale)

- Les fouilles de cette année avaient pour but de préciser la chronologie des états successifs de l'extension du portique, à son extrémité ouest ;
- résoudre la question des différences de niveau entre la salle hypostyle et le portique ;
- poursuivre l'exploration de la ligne de départ du stade de l'agora ;
- préciser la chronologie de l'édifice D.

Il s'agissait d'autre part de dégager autant que possible le site afin d'en préparer une présentation convenable.

Portique ouest, extension romaine et abords de la salle hypostyle

Secteurs fouillés : AW.AY 70.72 et AX.AY 73.74

La chronologie des états successifs de l'extension du portique peut être précisée comme suit :

1. Construction de l'extension vers la fin du IIe ou le début du IIIe s. au plus tard.
2. Le mur de fond et le retour occidental sont très vite détruits¹.
3. Dans le courant du IVE s., construction d'un ensemble de murs en moellons, qui doivent aller de pair avec la construction d'un aqueduc destiné notamment à l'alimentation des thermes de l'agora.
4. Destruction du portique à la fin du IVE s.² ; installation sur ses ruines de maisons paléochrétiennes.

La fouille de 1977 avait permis de constater l'existence d'une dénivellation importante ($\pm 1,20$ m) entre le sol de la salle hypostyle et celui du portique à l'ouest, "à un endroit où on supposera l'existence d'une place ouest assez étroite, large de 20 m environ au maximum". Comment la différence de niveau était-elle rachetée au sud de la salle hypostyle? La découverte an AX 71 d'une pierre d'angle et des restes d'un caniveau d'époque hellénistique permet de supposer l'existence, au sud de la salle hypostyle et au même niveau qu'elle, d'une terrasse. Entre celle-ci et la salle, une rampe permettait d'accéder à la place de ce côté.

1. Peut-être en 267, lors des incursions des Hérules.

2. Sans doute en 395, lors des invasions gothiques.

Zone entre la salle hypostyle et le monument carré

Secteurs fouillés : AS.AT. 75.78 ; AU 78

On a découvert un monument du IVe s. ap. J.-C., peut-être une exèdre, comportant une abside et qui était pavé de mosaïques partiellement conservées. Son orientation est la même que celle de l'édifice D. Le monument n'a pu être exploré qu'en partie, car il se prolonge au delà des limites de notre terrain.

La découverte la plus importante dans ce secteur est, en AU 78 la mise au jour de deux blocs supplémentaires de la ligne de départ. Ainsi se trouve assurée l'existence d'une piste de course sur l'agora (Pl. 43 a).

Édifice D

Les sondages stratigraphiques effectués dans ce secteur permettent de supposer.

1. que la fondation de pôros date de l'époque hellénistique (vers 200 av. J.-C.) ;
2. que le temple romain ne saurait être antérieur au IIIe s. ap. J.-C. ; il date peut-être du IVe s.
3. La base de la statue de culte qu'il contenait ayant été construite avec les débris de celle qui reposait sur la fondation de pôros, le groupe monumental que supportait cette dernière était encore visible du temps de Pausanias.

Conclusions

A. La certitude qu'il y avait sur l'agora d'Argos une piste de stade comme à Athènes et à Corinthe devrait conduire à de nouvelles explorations :

1. dans la zone à l'est du monument carré, où des sondages limités devraient être entrepris pour tenter d'établir s'il existait une bordure à cette piste.
2. La piste, dont la direction peut être calculée avec précision, passait entre le noeud d'égouts ouvert en BA.BB 95 et le portique, traversait les zones actuellement occupées par les terrains loués par l'OTE et le terrain Tsirounis. Les services archéologiques semblant disposés à permettre à l'École de faire des sondages dans ce dernier terrain, il conviendrait que l'École l'explore dès que possible : il fait actuellement l'objet d'une demande de fouilles d'urgence. Il n'est pas douteux que ce terrain se trouve dans la zone visitée par Pausanias : si on reporte sur un plan les quelque 178 m que devait mesurer le dromos, on est obligé de situer la ligne d'arrivée à 50 m au Nord du temple trouvé par les services archéologiques, dans le terrain Korou.

B. Les restes de monuments trouvés au Nord dans notre terrain attestent l'existence immédiatement derrière eux d'un bâtiment important. Ce ne peut être que le temple d'Apollon, comme nous l'avons supposé. Il serait judicieux que l'École complète l'effort des services archéologiques en achetant le terrain jouxtant celui des frères Karmoyannis.

Salle hypostyle (par J. des Courtils)

On a repris cette année l'étude de ce monument dont la destination reste mystérieuse. Avant de terminer le nettoyage de l'aire intérieure on a procédé, du 30 juin au 2 juillet, à un ultime sondage (carré AS 72) à l'emplacement supposé d'un pilier intérieur. Malheureusement, il ne restait à cet emplacement aucun vestige de la construction d'origine : la fouille est descendue jusqu'au sol vierge en traversant des couches de destruction d'époques romaine et paléochrétienne, sans qu'on y fasse de découverte notable. Il paraît donc de plus en plus sûr que toute la partie Nord-Ouest de la Salle a été détruite jusqu'aux fondations.

En revanche, le nettoyage de la partie centrale de la Salle a mis à jour, en plein milieu de l'édifice, dans l'espace libre entre les 4 piliers centraux, un important sous-bassement en maçonnerie romaine, de forme carrée : fondation d'un autel ou plutôt d'une statue?

L'étude des très nombreux blocs d'entablement en pôros, qui avaient été réemployés à époque tardive pour des constructions parasites, n'a pas encore débouché sur des conclusions définitives.

Rue Atreos

La mise en place d'une canalisation d'eau a provoqué une fouille d'urgence Franco-Grecque sous la direction de Madame Nicole Valachou, épimélète du Service Archéologique Grec, et de Messieurs Cl. Baurain et J.-Y. Empereur, membres de l'École Française d'Athènes.

Trois carrés ont été ouverts : ils ont permis de dégager la partie méridionale d'une rue dallée du IVe s. ap. J.-C., dont des tronçons étaient déjà connus, plus à l'Ouest. Sous les dalles, un égout central collectait les eaux d'un réseau de canalisations orientées Sud-Nord. A une profondeur de 0,60 m sous cette rue, une seconde chaussée, également dallée, a été partiellement mise au jour.

Dans le carré oriental, de grands blocs parallèles, dressés sur champ, sont peut-être le reste d'une voie transversale partant vers le Sud : seule une fouille complémentaire dans un terrain privé contigu permettrait de confirmer cette attribution. Le carré central a révélé l'existence d'un four d'époque hellénistique avec un couloir et une chambre de chauffe circulaire à dôme reposant sur pile. Dans le carré occidental, 3 puits ont été dégagés : 2 de ces puits contenaient surtout de la céramique romaine et byzantine ; dans le troisième, de plus de 6 m de profondeur, de nombreux vases entiers ont été récupérés : de la fin de la période hellénistique-début de l'époque romaine, ils pourront être étudiés avec de bons repères chronologiques, grâce à la présence de plusieurs dizaines de monnaies.

Deux périodes principales d'occupation se retrouvent sur toute la superficie de la fouille : 1) une phase du

Géométrique Récent (nombreux tessons figurés et quelques vases complets) qui a dû se prolonger jusqu'à l'âge classique (belle céramique attique du VIe s.). 2) Après un relatif abandon pendant une bonne partie de l'époque hellénistique, une seconde et longue phase d'occupation, qui a dû se continuer jusque fort avant dans l'époque byzantine.

La canalisation d'eau a été posée, la fouille rebouchée et la rue Atreos asphaltée.

Larissa (par P. Darque)

Les recherches et les travaux effectués cette année sur les versants Nord et Nord-Est de la Larissa ont permis de lever le plan et d'assurer une couverture photographique complète des sections de rempart urbain déjà reconnues par Y. Garlan (*BCH* 89 (1965), p. 896 et 90 (1966), p. 932); certaines parties sont conservées sur plus de 2 m de haut (Pl. 43 b).

En outre, on a pu mettre en évidence le tracé du rempart jusqu'à la falaise qui domine le vallon de la Deiras. Dans le vallon lui-même, quelques traces permettront de préciser sa direction.

La technique de construction est identique à celle du rempart du IVe s. redégagé récemment sur l'Aspis.

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

ANCIENT CORINTH

The following report presents the results of the excavation of 1980 in the northeast corner of the Roman forum of Corinth (Pl. 44 a) - an archaeological description of the Hellenistic race-course and its two Classical predecessors, the earliest of which is datable within the early fifth century B.C., a discussion of the parabolic terrace, and, lastly, evidence for various re-uses of the upper valley after 146 B.C., including a glimpse at the different phases of construction that helped to shape the Roman forum.

The Fifth Century Race-Course

Although bedrock has been reached in some of the grids excavated this year under the end of the forum, no stratified levels earlier than the sixth century were found. A thick level of broken-up marl covers bedrock on the cliff rock of Peirene, brought in, apparently, to make the area flat and horizontal. A poros crust is to be equated with the earliest preserved race track surface and earliest starting platform yet found in this area. If another starting platform did precede the earliest one now known, all traces of it were eliminated when the track that now exists was laid out. The preserved starting line does not

give, however, the impression that it is a first essay in starting line design.

The starting platform is designed in a "free-hand" arc with a very large radius; it is constructed of a pebbly white lime cement. Its fine top surface was frescoed a blue-black that gives the impression of smooth black limestone. A front and back toe groove were cut into isolated poros blocks, after which line or platform was given a plaster coat with added black. Thereafter a letter was painted in red between the front and back groove at each position to identify the starter spots. The platform was designed for seventeen positions. The grooves are rectangular in plan and deeply V-shaped in section, their back walls being vertical. The interval between grips ranges from 0.595 to 0.87 m., with no apparently logical reason for the random variation. Absolute precision does not seem to have been demanded. Front and back grooves are related slightly differently one from the other at each starting position. Also, the front of the toe grip of each position is not always set back the same distance from the front edge of the starting platform.

The positions for the competitors are numbered from *alpha* at the south end of the platform to *pi* at the north end. The southernmost five positions, *alpha* through *epsilon*, had been destroyed by the construction of the straight Hellenistic starting platform over them. The southernmost preserved position was a *vau* marked between foot grooves, the next position a *zeta*. Traces no longer are preserved of a painted letter at the next position, but the ninth position is marked by a *heta*, the one after that by a *theta*, then a single barred *iota*, a *kappa*, a *lamda*, *mu*, *nu*, *omikron*, and a *pi* on the final position. *Xi* does not appear in this series after *nu*. Traces exist both of an original set of letters and of one repainting on the black surface of the platform. The best example is the *theta*, where red paint of the later letter is preserved around the ghost of the original. One can be sure of the retouching because the red paint of the larger letters can still be seen where it had seeped into scars and worn areas on the platform. The larger letters definitely were added only after the platform had undergone a certain amount of use.

The hard track surfaces that exist today could easily have induced shin splints in an ancient competitor. Such an observation is countered, however, by the following explanation. Ground or pulverised poros was spread over the hard, compacted poros powder of the year before, giving the runners in the yearly competitions a new soft sand bed of about one cm. thick on which to run. The powder would stay soft until compacted by rain and traffic into a new crust.

Although the starting line uncovered this year is well preserved, its discovery does not answer all of the ques-

tions concerning the course as a whole. First, no water channel has been found along either side of the track. This makes it difficult to define the exact width of the competition area. The southern limit of the course can be fixed approximately, however, by the position of a walled shrine, the Heroon of the Crossroads, which lies 60 meters southwest of the starting line and against the south slope of the upper Lechaion Road Valley. Because this heroon was laid out early in the sixth century B.C., well before the race-course with its numbered starting platform existed, the track had to respect the heroon. Thus it was laid to pass to the north of the heroon where the contours of the valley were level. That the track passed closely by the shrine is attested by the slight abbreviation of the northwest corner of the temenos in its later phase.

The heroon was originally enclosed by a series of orthostates that were crowned by coping blocks. The north wall of the temenos was reinforced at a later date by three heavy poros blocks; the east end block of this line has its corner much worn from carts continuously turning around the shrine. Ruts in the roadway also indicate how closely the heavy traffic passed by the northeast corner. The west end of the three blocks also is rounded. Here the rounding is not the result of wear by vehicles; rather this corner seems to have been trimmed in order to keep the temenos from projecting into the race-course.

At 158 m. southwest of the starting platform projects a rectangular post of block from the lowest of the superimposed crushed poros strata. This post lies outside of what probably is the south edge of the track and thus would be no obstacle to the runners. It may have served as a distance marker along the south side of the track or as a marker at the west end of the course.

The race-track cannot have continued far past the poros post or block, and definitely no farther than ca. 165 m. from the starting line, for there it meets a four meter wide city road with central open drain. On the west side of the road, within 170 m. of the starting line, lies the northern neighbor of the Punic Amphora Building, a fifth century architectural impediment to the theory that this course was of canonical Panhellenic stadium length.

The Second Classical Race-Course

A starting platform of the later fifth or fourth century was constructed over the early fifth century platform, apparently while earlier one still was in good condition. Nothing of the second platform is preserved in situ. As much as one can tell, however, it occupied both the position and form of its predecessor. The reason for replacing the first platform may have been two-fold, even though the original starting line was in good condition when it was deemed replaceable. First, the early starting

platform each year would have become more depressed in relation to its running track as a result of the annual crushed poros track resurfacings. A new, raised platform may have been needed to correct the awkwardness of starting in a depression. The second reason for the construction of the new platform may have been the desire to correct the variant positions of the toe grips on the first platform.

One gains the following information from the preserved fragments of the second starting line. The platform stood 0.027 m. higher than its packed poros-chip running surface. Although the second platform was constructed with a surface coat ca. one millimeter thick of black cement, two resurfacings of the platform were made in a fine, white lime cement. Apparently the fashion of the black surfaced starting platform went out of flavour and was replaced by a white platform while the second starting line was still in use.

The first race-track continued to be used with the second starting platform. Only with the construction of the third century track, which caused the construction of the southern edge of the Sanctuary of the Sacred Spring, and a new starting platform, which was backed against the north-south roadway at the east side of the valley, was the race-course re-oriented.

The Third and Second Century Race-Course

The Hellenistic starting line, the third for which evidence exists at the east end of the Roman forum, was constructed after 270 B.C. When this course was laid out, the earlier orientation was moved into a more east-west direction; the curved design of the starting platform was abandoned for a straight line on rectangular platform; and the platform itself was resited slightly farther to the east, overlapping only the southernmost five positions of the earliest platform. The new arrangement demanded the burying of a cobbled pavement which previously had bordered a curved poros terrace wall south of track. It demanded, as well, the slight trimming of the northernmost extremity of this curved wall; otherwise the curved terrace would have projected onto the south edge of the new track.

The new starting platform was built of cement on a cobble bed with a rectangular poros block set at each starting position; its overall length is about 17.20 m.; the width about 1.36 m. The platform was designed for 17 competitors, with each position marked by a pair of V-shaped toe grips.

The Hellenistic starting platform was altered in design after it was put into operation. The major alteration came with the installation of an elaborate starting mechanism, most easily seen at the north end of the platform. Second phase construction is less easily discernible around the

southern end of the platform. Here two later blocks are cut with similar but not exactly mirror-image sockets on their top surface, probably designed to anchor some sort of wood frame at the ends of the platforms. Because of the introduction of a mechanism block against the mid point of the platform, starting position nine had to be abandoned. Here the toe grips were plastered over, leaving thereafter only 16 slot for competitors. The platform remained in this form until 146 B.C., at which time the course was, apparently, totally abandoned.

Conclusions

Although the physical remains of the Corinth race-course are well preserved, the specifics of how the course was used are open to a great deal of interpretation. The facts which are securely attested by the preserved remains are the following:

1. Neither the earliest Classical nor the third century track was designed for competitors running in parallel lanes. The Corinthian runners apparently turned around a single post or marker at either end of the stadium. The parallel lane theory, that each person ran down the course in one lane, back on the adjacent lane, is not consistent with the physical evidence. The fifth century course has a curved starting platform, an illogical design for competitors running parallel one to another. The third century track is, however, laid out with positions in a line. It has, as does its predecessor, seventeen lanes, with no room for an extra side lane. Neither platform seems to have been laid out with any consideration for design in pairs of lanes. As well, the straight, Hellenistic platform has no system of rectangular sockets between the starting positions. In other stadia sockets along with the grooves of the starting line are used as evidence for turning posts as well as starting gates.

2. The stance of the starter on the Corinth track is not that used elsewhere in Greece; at least no starting line yet known has the widely spaced toe grips of the Corinth line.

3. A system of elaborate starting mechanisms was not installed on the Corinth course until the Hellenistic period, and then perhaps not until after the mid-third century. Only with the introduction of a starting gate mechanism was the number of competitors reduced from seventeen to sixteen.

Because of the above points one is inclined to consider the Corinth track as having been built to serve a set of conditions unique to the competition held on the site. The peculiarities of design, especially in the starting line, exclude the course from being a training ground for athletes to compete elsewhere. Perhaps the Corinth course was not an all-purpose track, but, rather, designed for a very specific type of race. Even when the track was com-

pletely rebuilt in the Hellenistic period, the basic peculiarities of its design were maintained, making no accommodation to the design of starting lines that was popular and common elsewhere. For the above reasons it seems best to assume that a special type of race or races was conducted here, with unique requirements demanded at the starting platform. Although one is not sure of the starting position in a torch-race or in a race with armour, one might imagine that, with one arm encumbered, the persons participating in either or both of these races might have their feet widely spaced to balance themselves when starting.

The Ring for Wrestling, Boxing, and the Pankration

The architectural configuration south of the starting platform is fashioned out of the natural slope of the hillside. Here the bedrock is very soft, sandy and reddish, easy to cut into but also quick to erode. The main feature of this slope is a terrace, its parabolic limit defined by a low wall of ashlar blocks, with a cobbled 'walkway' at its base. Both the east and west ends of the terrace wall return southward and end against the rising natural slope. Set back at the very southeast limit of the terrace is a large, free-standing monument composed of a circular poros drum on a rectangular foundation. At the west end of the terrace a flight of steps, with three levels of threads, projects towards the west. The steps are parallel to the long axis of the later race-course, but the cobbled 'sidewalk' that follows along the base of the parabolic wall goes off more to the northwest, in an acute angle. The orientation of stairs and cobbled paving have no relation to each other.

Among the details of this area that had been noted by the early excavators is the water channel that is cut into the top course of the parabolic wall. At the beginning of excavation in 1980 this lay exposed from the stairway at the west end of the terrace to a rectangular basin constructed within that wall. A second basin, fed by this channel, was built against the face of the terrace wall between the first basin and the steps at slightly less than 7 m. north of the stairway.

From excavation this year one knows that the basins and channel went out of use some time before 146 B.C. This fact was established during the excavation of two segments of the drain north of the starting platform. The drain was in use for less than one hundred years.

To 1980 excavation south of the joint between terrace wall and steps has produced some crucial supplementary information concerning the water channel. It now is known to extend southward onto the bedrock of the terrace from the west end of the parabolic wall. There it bends slightly toward the east, with a rectangular water basin at about 3 m. from the end of the terrace wall. The

basin is set into bedrock.

The discovery of the third basin very much changes the interpretation both of the function and the design of the terrace and the water channel associated with. Previously the channel and its basins were considered to have served the athletes participating in and the spectators watching track events. The position of the newly found basin on the terrace and its water channel which continues the curve of the parabolic wall, although somewhat more abruptly, define an oval area on the terrace. One now can imagine that the basin for water was meant to be used by spectators watching competitions on the terrace as well as by watching the track events.

Initially the terrace has been identified as a viewing stand or a stand for judges presiding over foot races. The full clearing of the fifth century starting line now shows that the terrace is an inconvenient design for such a use and at an inconvenient distance from the track with which it is contemporary. One wonders why the design of the elaborately constructed terrace was not more closely related to the track. As well, the cobbled sidewalk at the base of the terrace is without specific need or meaning if the terrace is a judges' platform; it is paralleled nowhere else in Greek stadium design.

The only monument associated with the design of the parabolic terrace stood at the very southeast limit of the space, with the central area itself kept free and unincumbered. In fact, the free area appears to have been defined by the water channel and basins encircling the terrace. It is here suggested that the terrace was designed in this form for athletic events, such as the pankration, wrestling, and boxing. The majority of spectators would have stood or sat on temporary bleachers erected over the race-track.

Steps, now preserved in three sets of treads, project westward from the west end the terrace. They lie parallel to the axis of the Hellenistic track and appear to date from the period when the early track and starting line were reoriented. Numismatic evidence recovered during the excavations of 1970 in the Sacred Spring indicates that the change in orientation of the track came sometime after 280 B.C. This year excavation of the fill behind the stairs, a homogeneous dump of earth laid down with the building of the steps, shows the flight to have been erected in the second half of the third c. The fill contained no Megarian bowls, yet it had in it examples of kantharoi, bowls, and plates that should be dated within the second and third quarters of the third century. The fill might best be dated within the third quarter of the century.

Mummian Destruction and the Roman Colony

At the north and northeast of the latest starting platform was found a heavy stratum of roof tiles covering the

highest level that can be associated with the Hellenistic race-course. The tiles were spread over the ground in such a manner as to suggest that they were part of a fall rather than purposely dumped fill. A number of fragments have been mended into whole tiles or large segments thereof. This tile debris should be equated with the destruction of the city by Mummius.

Over the fallen roof tiles are levels of mudbrick, additional fragments of roof tiles, and some stone architectural debris. In this fill was found a fragmentary terracotta lion-head spout that matches those spouts which decorated the roof of the South Stoa. One thus sees that not all of the debris piled here after the destruction of Corinth in 146 B.C. is from the immediate vicinity. Rather, some or perhaps all of the material from this upper stratum is dumped as part of a minimal reorganization by squatters. Other noteworthy fragments recovered from this fill include a bearded head (Pl. 44 b) and two fragments of late Archaic Doric capitals.

The squatter level was buried by the activities of the early Roman colonists. First of the activities was the construction of a long east-west stoa on the cliff of Peirene, its west end close to the north-south road west of Peirene.

The stoa had a short life. Perhaps its walls on poorly constructed foundations demanded almost immediate repair, or an overall change in the urban plan demanded a new design for the stoa. In any case, the early Roman stoa was dismantled, its foundations were pilfered for reusable blocks to a depth that made further stone removal difficult. The empty trenches were then filled with earth from the trenches being dug for the new stoa. From this fill were retrieved not only Hellenistic wares dug up from the Hellenistic and squatter levels, but also Roman material that had probably been used in the rooms of the first Roman stoa. The Roman pottery and lamps recovered from this level can be dated within the first years of the first century after Christ.

The construction of the first stoa can be equated to, or slightly earlier than, the Second Roman phase of Peirene. The demolition of that stoa appears to have been achieved in the beginning of the first century after Christ, with the construction of the second stoa following immediately thereafter.

CHARLES KAUFMAN WILLIAMS, II

EXCAVATIONS AT NEMEA

Work at Nemea in 1980 took place in several different areas. About 35 meters north of the Temple of Zeus, the closing and removal of the modern asphalt road which had bisected the Sanctuary in a north-south line led to the discovery of a building of the classical period. Although not yet completely excavated, and its identification not yet established, its orientation is very nearly that of the "Oikoi" on the south side of the Sanctuary. Exposed so far are two adjacent rooms about 4 m. in north-south dimensions.

We continued our search for evidence about the Early Temple of Zeus immediately along the north side of the fourth century temple. It is now clear that the Early Temple was constructed in the first quarter of the sixth century B.C., that it was remodeled or repaired about a century later, and that it was violently destroyed, as noted already last year, in about 410 B.C. At some point in its history, the Early Temple appears to have been decorated with vividly painted ridge acroteria, but we have found no trace of stone columns, capitals, or entablature. These elements may have been of wood, or the Early Temple may have lacked a colonnade: the fourth century temple was built directly over the site of the smaller Early Temple.

South of the Sanctuary of Zeus, the long known remains of the Early Christian Basilica and of the Xenon which lies beneath it were investigated. This effort was rewarded with significant advances in our understanding of the architecture and history of both structures. Perhaps the most important discovery was that the Xenon, built before the end of the fourth century B.C., was destroyed within a generation. This implies that the third century move of the Nemean Games to Argos, previously

dated only to before 251 B.C., must have taken place well within the first half of the third century, perhaps no later than ca. 270 B.C.

In 1979, about 110 meters southwest of the Temple of Zeus, the corner of a building was discovered which was then tentatively identified as a palaestra. In 1980, the full extent of this structure was uncovered (Pl. 44 c). It is very large with an east-west width of some 35 meters, and is essentially pentagonal in shape. It enclosed an unroofed area with trees and altars, and the shape of the third century enclosure is explained, at least in part, by the lines of a rubble enclosure of the late Archaic period which lies beneath it. The lower levels within the enclosure remain unexplored for the most part, but it is clear that it saw heavy sacrificial activity during the fifth century B.C. This emerges from large quantities of ash and burnt bone mixed in with which were dozens and dozens of full sized and miniature drinking vessels, together with a few examples of other shapes. From this same context came a number of coins, several lead "curse tablets", and a few terracotta figurines including one of a small boy holding a mask to his face. All of this suggests that the enclosure marks the shrine of some chthonic deity or hero.

Work in the stadium was limited to clearing a bit more of the eastern part of the race track north of that uncovered in 1979. As had long been feared, the stone water channel along the east side is broken away at a point some 140 meters north of the southern starting line. The contours of the modern surface make it all too clear that the northernmost 40 meters of the stadium have been badly eroded, and it appears extremely doubtful that the northern starting line will be preserved.

STEPHEN G. MILLER

Ε΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟ΄ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Η Εφορεία Αρχαιοτήτων Σπάρτης, με αρμοδιότητα στους νομούς Λακωνίας και Αρκαδίας, συνέχισε το έργο της προστασίας και έρευνας στην περιφέρειά της και προσπάθησε να αναδιοργανώσει και συντονίσει τις αρμοδιότητές της και να καλύψει την ευρύτερη κατά το δυνατόν ακτίνα δράσης. Το έργο είναι πολυμερές βέβαια και αφορά σε διοίκηση, οργάνωση, συντήρηση και έρευνα σε διάφορα σημεία της περιφέρειας. Με την αναγκαία συντομία και προσωρινότητα παρουσιάζεται εδώ το έργο της Εφορείας, αφού και με άλλες ευκαιρίες υπογραμμίστηκαν κάποιες σημαντικότερες δραστηριότητες και έρευνες σε Διεθνή ή Τοπικά Συνέδρια και απόκειται στους ερευνητές η παραπέρα επεξεργασία και παρουσίαση των ερευνών και μελετών. Και η μουσειακή δραστηριότητα υπήρξε εντατική και η διοικητική παρουσία και δράση συνεχής, αλλά και η συντήρηση και προστασία των μνημείων κατά το δυνατόν αποτελεσματική. Παρά ταύτα ιδιαίτερη μέριμνα δόθηκε και στην αρχαιολογική και προπάντων την ανασκαφική έρευνα, επιβαλλόμενη ή συστηματική με ιδιαίτερα σημαντικά σε μερικές περιπτώσεις πορίσματα.

Ο υπογραφόμενος είχε προσωπικά την ευθύνη της δραστηριότητας στο Νομό Αρκαδίας, πέρα από το συντονισμό του έργου της Εφορείας και άλλες έρευνες στη Λακωνία. Η συμμετοχή και συνεργασία των συναδέλφων επιμελητών υπήρξε ιδιαίτερα αποτελεσματική και οι Επιμελητές Αλ. Μάντης, Ζήσης Μπόνιας και Αν. Παναγιωτοπούλου συνεργάστηκαν κυρίως σε ανασκαφές οικοπέδων στη Σπάρτη και στο Γύθειο με ιδιαίτερο ζήλο και επιμέλεια.

Το επιστημονικό, διοικητικό και εργατοτεχνικό προσωπικό της Εφορείας και οι φιλότιμοι αρχαιοφύλακες βοήθησαν αποτελεσματικά στην υλοποίηση του έργου που παρουσιάζεται εδώ.

ΧΩΡΟΙ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ

Μεγάλης έκτασης διαμορφωτικές εργασίες έγιναν σε πολλούς αρχαιολογικούς χώρους της περιφέρειας. Περιφράχθηκαν εξαρχής μεγάλα αρχαιολογικά σύνολα, όπως το ιερό της Αλέας, το θέατρο και το Θερσίλειο Μεγαλοπόλεως, μεγάλα τμήματα του ανασκαμμένου χώρου της Μαντινείας και του αρκαδικού Ορχομενού, ο χώρος των κλιβάνων του Στενού Τεγέας, το ιερό στον Παλαιόπυργο, ο χώρος της ανασκαφής στο Ελληνικό Κουνουριάς, οι μυκηναϊκοί τάφοι της Πελλάνας, το ιερό στις Αιγίες Γυθείου κ.ά.

Αποφιλώθηκαν και διαμορφώθηκαν μεγάλοι χώροι όπως ο αρκαδικός Ορχομενός και η Γόρτυς, το Παλλάντιο, το μυκηναϊκό νεκροταφείο Παλαιοκάστρου

Γορτυνίας, η Λυκόσουρα (ιερό) (Πίν. 45 α), ο χώρος του Γυθείου κ.ά., ενώ έγιναν κατατοπιστικές πινακίδες για πολλούς χώρους.

Με τη βοήθεια του Νομάρχη Αρκαδίας κ. Τσίριμπα κατασκευάστηκαν δρόμοι για το αρχαίο θέατρο Ορχομενού και για το χώρο και το μουσείο της Λυκόσουρας, ενώ ο δήμαρχος Μεγαλόπολης κ. Κακκαβάς βοήθησε στον ηλεκτροφωτισμό και τη διαμόρφωση του χώρου μπροστά από το θέατρο της Μεγαλοπόλεως. Στερεωτικές εργασίες και εξασφαλίσεις έγιναν σε σημαντικά μνημεία της περιφέρειας, όπως στο θολωτό τάφο του Βαφειού, στους κλιβάνους του Στενού Τεγέας, στα θέατρα Ορχομενού και Μεγαλοπόλεως και στους λαξευτούς θολωτούς τάφους της Πελλάνας. Για τους τελευταίους υπάρχει ήδη μελέτη στέγασης της αρχιτέκτονος του ΥΠΠΟ κ. Ζαγλανίκη, που πιστεύουμε θα αποτελέσει πρότυπο για ανάλογες κατασκευές προστασίας αρχαιολογικών μνημείων.

Εκτός από αρκετές κηρύξεις, στις οποίες βοήθησαν οι Επιμελήτριες της Εφορείας (Αν. Παναγιωτοπούλου, Ε. Κουρίνου) η Εφορεία μας έλεγξε εκτεταμένες περιοχές, ιδιαίτερα στην κάπως απόμακρη Αρκαδία και την επαρχία Επιδάουρου Λιμηράς με παρεμβάσεις της στην ΕΠΑ και στα αρμόδια πολεοδομικά γραφεία. Ιδιαίτερα φροντίσαμε να περιορίσουμε τη δόμηση και τα μεγάλα ύψη οικοδομών σε σημαντικούς αρχαιολογικούς χώρους, και προ πάντων στις πόλεις της Σπάρτης και του Γυθείου. Μεγάλα τμήματα του σχεδίου πόλεως προτάθηκαν για εξαίρεση από οικοδόμηση (Γύθειο), ενώ θεσπίστηκαν όροι δόμησης στον αρχαιολογικό χώρο της Σπάρτης, όπου συνεχίζονται οι τμηματικές απαλλοτριώσεις του χώρου της ακροπόλεως (ήδη έχουν αποκτηθεί περισσότερα από 80 στρέμματα). Με τη δραστηριότητά της, την ανασκαφική, ρυθμιστική και διαμορφωτική των μνημείων και των χώρων και τη μουσειακή της επέκταση, η Εφορεία μας προσπάθησε να καλύψει όχι μόνο τις κύριες εστίες του ενδιαφέροντός της αλλά και την απόμακρη περιφέρεια, για την οποία και ζήτησε φυλακτική κάλυψη και αυξημένη ερευνητική εργασία. Το έργο της Εφορείας μας αντιμετωπίζει μεγάλες δυσχέρειες από έλλειψη προσωπικού, τεχνικού, επιστημονικού και διοικητικού και μόνιμου ειδικευμένου εργατικού προσωπικού, σε επαρκή αριθμό, στην έδρα της Εφορείας, πιστεύουμε όμως ότι η συντονισμένη δουλειά του φιλότιμου προσωπικού της Εφορείας καλύπτει τις παραπάνω αδυναμίες.

ΜΟΥΣΕΙΑ

Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στη μουσειακή πολιτική της Εφορείας. Η μικρή συλλογή που φιλοξενείται στο δημαρχιακό κατάστημα του Γυθείου εμπλουτίστηκε με νέα ευρήματα, εξοπλίστηκε με νέες βιτρίνες και βάθρα, ενώ συντηρήθηκε ο χώρος έκθεσης και το αίθριο της

αυλής. Οι ανάγκες αποθήκευσης και έκθεσης δημιουργούν την απαίτηση μεταστέγασης της Συλλογής και ίδρυσης ενός μουσείου της Μάνης, που θα αποσυμφορήσει το υπερπλήρες Μουσείο της Σπάρτης και θα περιλάβει τις αρχαιότητες της ευρύτερης περιοχής. Ήδη έγιναν κάποιες προσπάθειες μέσω της Νομαρχίας Λακωνίας για την απόκτηση του ωραίου κτιρίου του παλαιού Παρθεναγωγείου και μετατροπή του σε άνετο μουσείο.

Το Μουσείο της Σπάρτης συντηρήθηκε και βάρη στο σύνολό του, χάρη στο προσωπικό ενδιαφέρον του Νομάρχη Λακωνίας κ. Γιάννη Σαβαλάνου, που διέθεσε γενναιοδωρή πίστωση. Με τη μεταστέγαση των γραφείων της Εφορείας εξοικονομήθηκε μία αίθουσα, στην οποία θα φιλοξενηθεί σύντομα η Προϊστορική Συλλογή του Μουσείου (ευρήματα Πελλάνας, Μενελαίου, Συκέας κτλ.). Έγινε συστηματικός εξοπλισμός των εργαστηρίων και δημιουργήθηκε νέο εργαστήριο συντήρησης ψηφιδωτών. Την τελευταία διετία έγινε στον τομέα αυτό σημαντικό έργο. Συντηρήθηκαν και εξασφαλίστηκαν με πλαίσια αλουμινίου μεγάλες επιφάνειες ψηφιδωτών που είχαν αποκαλυφθεί στη Σπάρτη την τελευταία εικοσαετία. Παράλληλα συντηρήθηκαν ψηφιδωτά δάπεδα που βρίσκονται σε χώρους ανασκαφών (οικόπεδα Σπάρτης, Πλύτρας, Μεγαλόπολης, Λουκού Κυνουρίας) (Πί ν. 45 β). Την τεχνική ευθύνη είχε ο συντηρητής Καλλιδωρος Χατζόπουλος. Η συντηρήτρια Μάρθα Χατζοπούλου έχει την ευθύνη συντήρησης των μετάλλινων αντικειμένων της Εφορείας και, παράλληλα με την τρέχουσα εργασία, συντηρήθηκαν μέταλλα αντικείμενα παλιών ανασκαφών στην Αρκαδία και τη Λακωνία. Στην Αρκαδία ιδρύθηκαν νέα μουσεία, παράλληλα με τη συντήρηση και επισκευή των υφισταμένων. Στο Μουσείο της Τεγέας έγινε νέα στέγη, ενώ βάρη το κτίριο και ο αύλειος χώρος της απαλλοτριωμένης ιδιοκτησίας Βαλαβάνη.

Στη Μεγαλόπολη μεταστεγάστηκε η Τοπική Συλλογή από ακατάλληλη αίθουσα του Γυμνασίου σε νέο κτίριο κοντά στην πλατεία της πόλης, που ανοικιάστηκε από την υπηρεσία. Στο νέο κτίριο έγιναν ήδη οι πρώτες εκθεσιακές εργασίες, ενώ δημιουργήθηκε αποθηκευτικός χώρος και εμπλουτίστηκε η συλλογή με νέα ευρήματα. Ελπίζεται σύντομα να ανοίξει και το Μουσείο αυτό για το κοινό με ευρήματα της περιοχής.

Το παλιό Μουσείο της Λυκόσουρας, που φιλοξένησε τα ευρήματα της ανασκαφής του ιερού της Δεσποίνης, επισκευάστηκε και συντηρήθηκε εξ ολοκλήρου, με δαπάνη που έφτασε τα 3 εκατομμύρια. Ήδη το κτίριο είναι έτοιμο και θα στεγάσει με νέο τρόπο έκθεσης τα πολύτιμα ευρήματα της περιοχής.

Παράλληλα ιδρύθηκαν δύο νέα μουσεία στην Αρκαδία. Στο Άστρος, δίπλα στο χώρο της Εθνοσυνέλευσης

η Εφορεία απέκτησε με παραχώρηση της Κοινότητας, το κτίριο της πρώην Σχολής Καρυτσιώτη, το οποίο μετατράπηκε σε τοπικό Μουσείο (Πί ν. 45 γ). Μετά από μεγάλης έκτασης επισκευαστικές εργασίες, στις οποίες βοήθησε και η Κοινότητα του Άστρους, το κτίριο και ο θαυμάσιος χώρος της αυλής μετατράπηκαν σε ολοκληρωμένο εκθεσιακό σύνολο. Ιδιαίτερα βοήθησε εδώ ο συντηρητής μας Δ. Κουκούτσης. Το Μουσείο λειτουργεί ήδη και περιέλαβε τυχαία ευρήματα της Κυνουρίας, ευρήματα από τις ανασκαφές της Εφορείας στη Λουκού και το Ελληνικό Κυνουρίας. Το ωραίο Μουσείο του Άστρους έχει τρεις μεγάλες αίθουσες έκθεσης, έναν ευρύχωρο διάδρομο με αρχιτεκτονικά μέλη και άλλα εκθέματα και το μεγάλο αύλειο χώρο του, στον οποίο έχουν τοποθετηθεί αρχιτεκτονικά κυρίως μέλη από διάφορες θέσεις της Κυνουρίας. Το Μουσείο έχει ήδη ζωνρή κίνηση, ιδιαίτερα κατά τους θερινούς μήνες. Ο ισόγειος χώρος του κτιρίου διαρρυθμίστηκε σε αποθήκες που φιλοξενούν το υλικό των ανασκαφών της Κυνουρίας.

Μεγάλη προσπάθεια καταβλήθηκε να αποκτήσει η Αρκαδία κεντρικό μουσείο στην ιστορική της πρωτεύουσα. Οι προσπάθειες της Εφορείας μας, της Κεντρικής Υπηρεσίας και της Δημοτικής Αρχής ευοδώθηκαν με την απόκτηση ενός λαμπρού αρχιτεκτονικού δημιουργήματος του Ερνέστου Τσίλλερ στο κέντρο της Τρίπολης, στην οδό Ευαγγελίστριας. Πρόκειται για το κτίριο του παλιού Παναρκαδικού Νοσοκομείου, δωρεά της ευεργέτιδος Αναστασίας Δεμέστιχα. Το κτίριο αποτελείται από ορθογώνια, κεραμοσκεπή κατασκευή και προσήκη προς Δ. που εξυπηρέτησε λειτουργικές ανάγκες του Νοσοκομείου. Πλαίσια, γείσα και κλίμακα είναι μαρμάρινα (Πί ν. 45 δ), η ξυλόγλυπτη πόρτα και τα χυτά κιγκλιδώματα αριστουργηματικά αυθεντικά στοιχεία, ο λιθόκτιστος περίβολος και η μνημειακή είσοδος συμπληρώνουν την αρμονία της αρχιτεκτονικής δημιουργίας. Το κτίριο συντηρήθηκε με προσεκτική και συνεχή επίβλεψη της Εφορείας. Τοποθετήθηκαν κιγκλιδώματα ασφαλείας και αντικαταστάθηκε η κατεστραμμένη ξύλινη είσοδος του υπογείου. Ολοκληρώθηκε ο εξωτερικός και εσωτερικός χρωματισμός του κτιρίου, αντικαταστάθηκαν μεγάλα τμήματα της στέγης, διορθώθηκαν τα κατεστραμμένα κονιάματα, ενοποιήθηκαν ορισμένοι χώροι του ισόγειου, ανανεώθηκαν οι ηλεκτρικές και υδραυλικές εγκαταστάσεις και αναμορφώθηκε ο αύλειος χώρος. Ο επάνω όροφος του κτιρίου άρχισε ήδη να φιλοξενεί τα πρώτα εκθέματα. Το νέο μεγάλο αρκαδικό Μουσείο θα περιλάβει σχεδόν αποκλειστικά νέα ευρήματα που προήλθαν από την εντατικοποίηση της έρευνας του αρκαδικού χώρου, που εγκαίνιασε πρόσφατα η Εφορεία μας (βλ. την έκθεση ανασκαφών στην Αρκαδία). Η μεγάλη νότια πτέρυγα θα φιλοξενήσει τις Προϊστορικές Συλλογές του Μου-

σειου (ΠΕ-ΥΕ ευρήματα από το Σακοβούνι, ΥΕ ευρήματα από διάφορες θέσεις και κυρίως από το νεκροταφείο Παλαιοκάστρου).

Ο διάδρομος του ορόφου θα περιλάβει επιγραφές της Αρκαδίας και πλούσιο φωτογραφικό και σχεδιαστικό υπομνηματισμό των αρκαδικών αρχαιοτήτων, ενώ τρεις αίθουσες στη βόρεια και τη δυτική πλευρά θα φιλοξενήσουν γλυπτά και άλλα ευρήματα κυρίως από πρόσφατες ανασκαφές αρκαδικών ιερών (Μαίναλο, Παλαιόπυργος, Άκοβα, Μεγαλόπολη, Μαντινεία).

Ο ισόγειος χώρος του Μουσείου προβλέπεται κατ' αρχήν λειτουργικός για τις ανάγκες μελέτης, συντήρησης, αποθήκευσης και καταγραφής των αρχαίων, που εισάγονται με εντατικότερο ρυθμό στο κεντρικό αρκαδικό Μουσείο. Παράλληλα η Εφορεία μας κάνει τις απαραίτητες παρεμβάσεις για ρυθμιστικές επεμβάσεις στο περιβάλλον του Μουσείου, για απόκτηση αναγκαίων χώρων και ανάπλαση του περιβάλλοντός του.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Σπάρτη

Οικόπεδο Σταυρόπουλου

Ανατολικά της ακροπόλεως της Σπάρτης στο παραπάνω οικόπεδο είχε αποκαλυφθεί πριν από μερικά χρόνια αρχαίο ναϊκό κτίσμα. Ανασκάψαμε παραπέρα τμήματα του ναού με ενδιαφέροντα πορίσματα. Η ανασκαφή κάλυψε το νότιο μισό του κτιρίου (ο ναός έχει προσανατολισμό Α.-Δ.) και αποκάλυψε στις παχιές επιχώσεις πολλές και διαφόρων χρόνων προσθήκες και μετασκευές του αρχικού κτίσματος. Το κτίσμα έχει στην πρόσοψή του προς Α., λιθοδομή επιμελημένη, πολυγωνική (4ος αι. π.Χ.). Στο εσωτερικό του κτιρίου διαπιστώθηκαν τέσσερα στρώματα, δηλαδή το πρώτο, επιφανειακό, που υποδιαιρέθηκε σε τρεις στρώσεις και που περιλαμβάνει σύγχρονα μπάζα και επιχώσεις μέχρι τα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια. Η επίχωση των ρωμαϊκών χρόνων περικλείει και κτιριακά λείψανα δεύτερης χρήσης (αγωγό, λείψανα τοίχων). Οι παραβιάσεις του μνημείου φτάνουν μέχρι βάθος 1,20 μ. μέσα στο ναό και από το βάθος αυτό αρχίζει συμπαγές, αδιατάρακτο στρώμα, στο οποίο αποκαλύφθηκε κεραμική των υστερογεωμετρικών χρόνων και ένα λαμπρό εύρημα, πηλίνο προσωπίο Γοργούς των πρώιμων αρχαϊκών χρόνων.

Β΄ Δημοτικό Σχολείο

Η μελετώμενη προς Α. επέκταση της κτιριακής πτέρυγας του Β΄ Δημοτικού Σχολείου Σπάρτης οδήγησε στην αποκάλυψη ενός αξιόλογου ρωμαϊκού συμπλέγματος βαλανείου (Πίν. 46 α-β). Σε επαφή με το σχολικό

κτίριο βρέθηκε μνημειώδες συγκρότημα δωματίων, φωταγωγών και υπογείων κατασκευών, που συνδέονται με επιμελημένο δίκτυο αποχετευτικών αγωγών. Στη συνέχεια του συμπλέγματος αυτού, που διακρίνεται για τους ισχυρούς του τοίχους, τη χρήση μαρμαροθετημάτων και γενικά για τη μνημειώδη του εκτέλεση, αποκαλύψαμε τμήμα ψηφιδωτής αυλής με έγχρωμες αλλά χονδρές ψηφίδες. Το ψηφιδωτό δάπεδο έχει κατά τόπους καταστραφεί. Μερικά μέτρα παραπέρα προς Α. αποκαλύψαμε δύο συνεχόμενα κτίσματα υποκαύστου με κυλινδρικούς και τετράγωνους «δόμους» πεσσίσκων που διατηρούνταν σε ικανοποιητική κατάσταση (Πίν. 46 β). Εκτός από τα κτιριακά λείψανα, που διατηρούνται σε ύψος 1-1,50 μ. και παρουσιάζουν άριστη εικόνα κτιριακού και αρχιτεκτονικού σχεδιασμού και επιμέλειας, αποκαλύφθηκαν αρκετά κινητά ευρήματα (νομίσματα χαλκά των ρωμαϊκών χρόνων, ευάριθμα κεραμικά αντικείμενα, πίθοι, μαρμαροθετήματα). Το τεράστιο προαύλιο του Σχολείου, που εξέχει των περιμετρικών οδών και κατασκευών, φαίνεται πως καλύπτει το πλέον εκτεταμένο και μνημειώδες δημόσιο βαλανείο της ρωμαϊκής Σπάρτης, χωρίς να αποκλείονται παλιότερες οικιστικές φάσεις, αν κρίνει κανείς από τις παχιές επιχώσεις που περιπτωσιακά φάνηκαν σε μικρές διερευνητικές τομές. Το κτιριακό συγκρότημα μαρτυρεί ακμή και πλούτο, σε συνάρτηση δε με μία πρώτη μελέτη των ευρημάτων πρέπει να χρονολογηθεί το 2ο αι. π.Χ.

Βέβαια υπάρχουν και προσθήκες ή νεότερες επεμβάσεις, το κτίσμα όμως φαίνεται να καταστράφηκε και να εγκαταλείφθηκε στα χρόνια της εισβολής των Ερούλων, στο δεύτερο μισό του 3ου αι. μ.Χ. Μετά την επισήμανση της μνημειώδους κατασκευής και εμφάνιση του κτιριακού συγκροτήματος απομένουν μικρά μόνο σημεία έρευνας για ερμηνεία της λειτουργίας των επιμέρους κατασκευών του.

Οικόπεδο Δ. Χατζηδημητρίου (Ο.Τ. 150)

Ερευνήθηκε χώρος 176 τ.μ. περίπου και βρέθηκαν λείψανα κτιρίων δύο οικοδομικών φάσεων. Μιας παλιότερης ελληνιστικής, του τέλους του 3ου αι. ή το πολύ των αρχών του 2ου αι. π.Χ., και μιάς δεύτερης, ύστερης ρωμαϊκής, του 3ου-4ου αι. μ.Χ. (Πίν. 47 α).

Ελληνιστική φάση: Τα αρχιτεκτονικά της περιόδου αυτής σώζουν μικρό τμήμα της θεμελίωσής τους εκτός από μέρος στη γωνία του T1 και T2 που σώζει τμήμα της ανωδομής του. Ιδιαίτερα οι T5 και T6 διέσωσαν μόνο το κατώτερο τμήμα από το γέμισμα της τάφρου θεμελίωσης. Έτσι οι χώροι - δωμάτια που σχηματίζονται δεν μπορούν να ερμηνευθούν λειτουργικά εφόσον δεν μας δίνουν την είσοδό τους. Πάντως αποκαλύφθηκαν δύο ανεξάρτητα οικοδομήματα με κοινή όμως αρχιτεκτονικά αντίληψη, που σημαίνει ότι αποτελούσαν μονάδες ενός οικιστικού συνόλου.

Οικοδόμημα Α. Ερευνήθηκαν τμήματα δύο δωματίων που δε δίνουν με βεβαιότητα τις διαστάσεις τους. Εκτός από τα νεότερα ρωμαϊκά και πρώιμα βυζαντινά όστρακα ξενόφερτα στο επιφανειακό στρώμα, η ελληνιστική περίοδος αντιπροσωπεύεται με ωραία όστρακα και νομίσματα και τμήμα ανάγλυφης ενεπίγραφης αναθηματικής πλάκας ακριβώς από το δάπεδο του κτιρίου. Τα δωμάτια ορίζονται από ισόπαχους — 0,75 μ. — τοίχους, με αδροδουλεμένες πέτρες στις όψεις της ανωδομής (το τμήμα αυτό είναι στενότερο από τη θεμελίωση).

Οικοδόμημα Β. Αποκαλύφθηκε μόνο το κατώτερο μέρος της θεμελίωσής του και ένας χώρος μεγαλύτερος των δωματίων του οικοδομήματος Α. Η μία πλευρά του δωματίου μετράει εσωτερικά 8 μ. Ορίζεται από τους Τ5 και Τ6, πάχ. 0,90 μ., χτισμένους με αδόυλευτες μικρές πέτρες συνδεδεμένες με χώμα. Τα ελληνιστικά κτίρια καταλαμβάνουν το ανατολικό και νότιο μέρος του οικοπέδου, θεμελιώθηκαν σε βάθος 1,70 μ. και δεν επικαλύφθηκαν από μεταγενέστερα κτίσματα.

Ρωμαϊκή φάση. Στον υπόλοιπο χώρο του οικοπέδου βρέθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα, υστερορωμαϊκά, θεμελιωμένα σε ανοικοδόμητο ελληνιστικό στρώμα. Οι Τ3 και Τ7 φαίνεται πως ορίζουν δωμάτιο σπιτιού. Ανεξакρίβωτη είναι η λειτουργία των Τ9 και Τ10. Πάντως το σύνολο της φάσης αυτής θεμελιώθηκε σε ψηλότερο από το ελληνιστικό επίπεδο, όπως και τα συστήματα των υδρευτικών αγωγών (κιούγκια) και των αποχετευτικών αυλάκων.

Τα κινητά ευρήματα δεν ήταν πολλά ούτε και εντυπωσιακά. Τα σημαντικότερα είναι κομμάτι αναγλύφου, ανάθημα του Καλλικράτη στους Διοσκούρους και ανάγλυφο Κυβέλης. Το τελευταίο αποτοιχίστηκε από τον Τ8. Αρκετά χάλκινα ελληνιστικά και ρωμαϊκά νομίσματα, ένα αργυρό νόμισμα, ένα χάλκινο ανθέμιο διακοσμητικό, τμήμα ειδωλίων, δύο πήλινα γυναικεία κεφαλάκια και δύο τμήματα πιθανόν πήλινης μάσκας. Τα ελληνιστικά όστρακα προέρχονται από πιάτα, σκύφους, κύλικες και γενικά μικρά αγγεία.

Οικόπεδο Σάλαρη - Κεφαλόπουλου (Ο.Τ. 135)

Η ανασκαφική έρευνα άρχισε στο οικόπεδο στις 9 Σεπτεμβρίου 1980 και διακόπηκε προσωρινά, λόγω του χειμώνα στις 16 Δεκεμβρίου 1980. Αλλά και σε αυτό το χρονικό διάστημα η έρευνα δεν ήταν συνεχής, γιατί οι εργάτες απασχολούνταν και σε άλλα επείγοντα έργα της Εφορείας.

Έγινε επιφανειακή αποκάλυψη των τοίχων στο μεγαλύτερο μέρος του οικοδομήσιμου χώρου του οικοπέδου και ανασκάφηκαν ορισμένοι χώροι. Αποκαλύφθηκαν τα οικοδομικά λείψανα μεγάλης ρωμαϊκής οικίας, τμήμα της οποίας είχε αποκαλυφθεί το 1979 στο οικόπεδο Σάλαρη, που βρίσκεται στα ανατολικά ακριβώς του ανασκαπτόμενου τώρα οικοπέδου (Πίν. 47 β).

Στο ανατολικό τμήμα αποκαλύφθηκε η συνέχεια των δωματίων, που είχαν βρεθεί στο διπλανό οικόπεδο, το δάπεδο των οποίων καλύπτεται με ψηφιδωτό. Κατά τη νότια πλευρά του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν τρία επιμήκη δωμάτια, πιθανότατα αποθηκευτικοί χώροι (Πίν. 47 γ) αν κρίνει κανείς από τα τμήματα μεγάλων πήλινων πιθαρών που βρέθηκαν εκεί, στερεωμένα πάνω σε στρώμα ασβεστοκονιάματος.

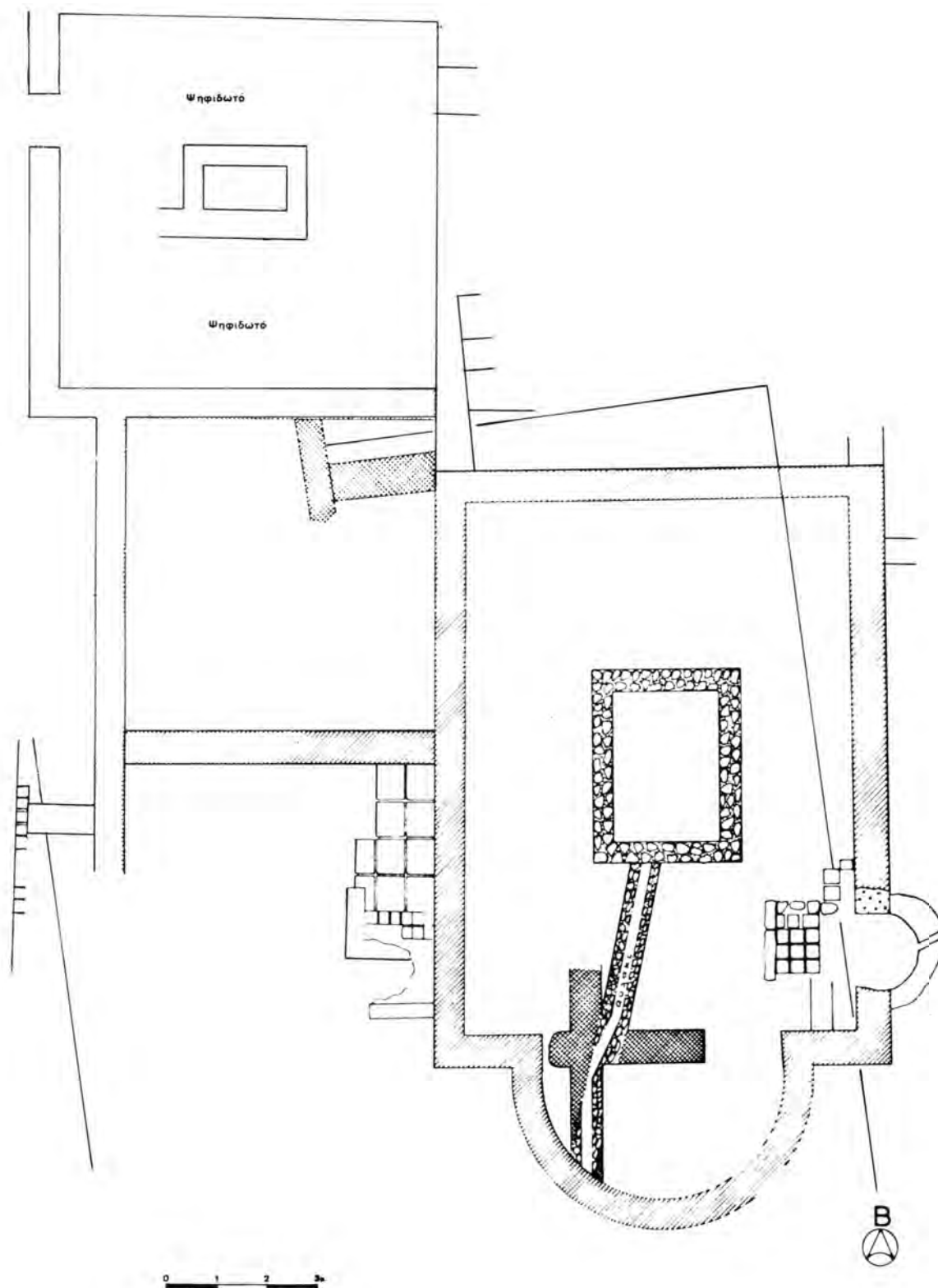
Κινητά ευρήματα δεν έδωσε μέχρι στιγμής η ανασκαφή ιδιαίτερα σημαντικά. Τα όστρακα είναι κυρίως ρωμαϊκά. Βρέθηκαν λίγα όστρακα ελληνιστικά μελαμβάφη και αρρετινά.

Οικόπεδο Γ. Πολυχρονάκου

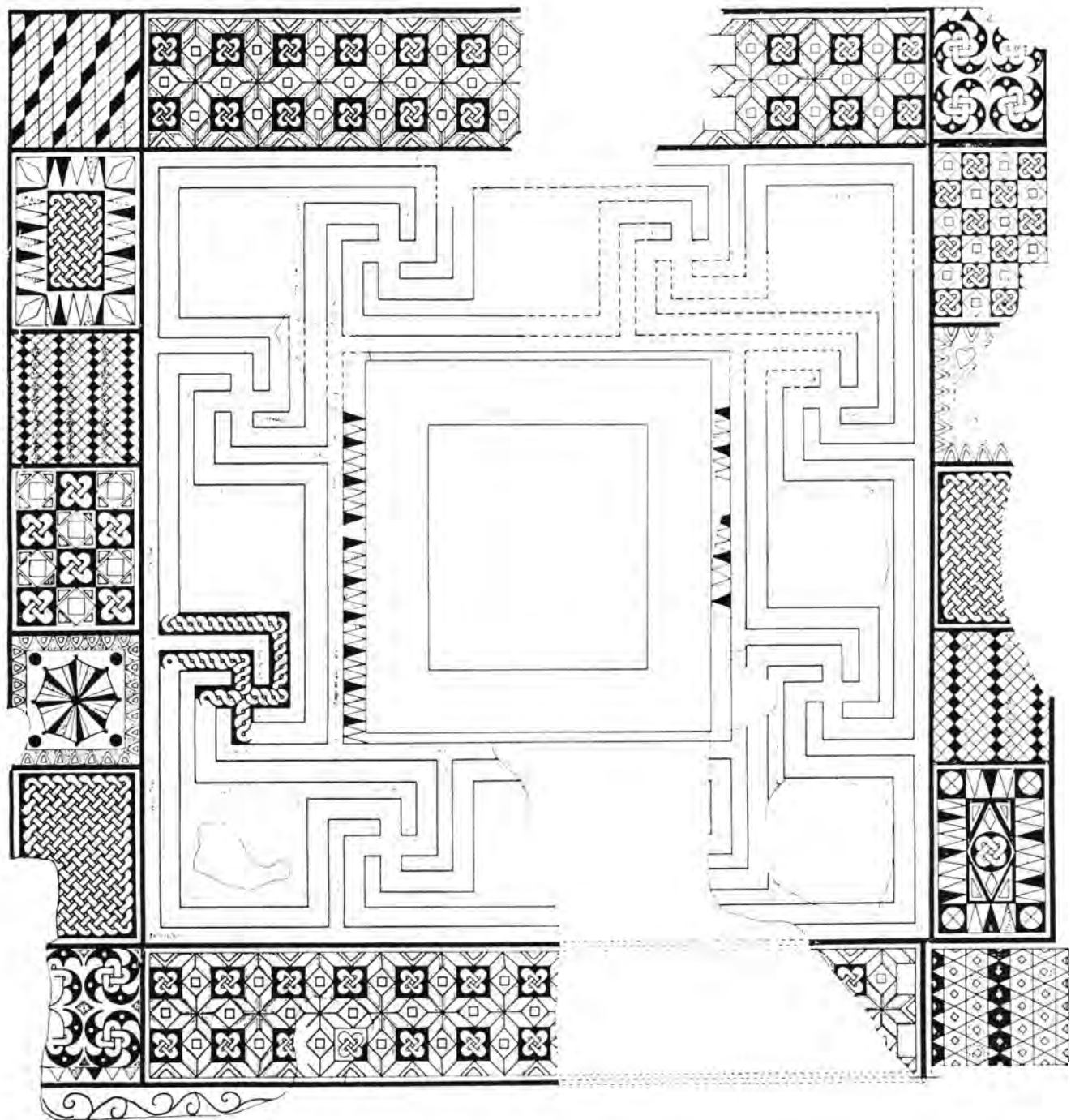
Η Εφορεία πρόβη σε συστηματική ανασκαφική έρευνα του οικοπέδου, όπου πρόκειται να ανεγερθούν αίθουσες του ιδιωτικού Δημοτικού Σχολείου, δίπλα στις υπάρχουσες του Νηπιαγωγείου και του Δημοτικού Σχολείου. Το όλο κτιριακό σύνολο βρίσκεται έξω από τη ρυμοτομική γραμμή και κοντά στον αρχαιολογικό χώρο της ακροπόλεως της Σπάρτης. Το οικόπεδο που ανασκάφηκε τελευταία και που προορίζεται για την επέκταση των αιθουσών του διδακτηρίου παρουσίασε οικιστικά λείψανα τριών φάσεων της μέσης και ύστερης ρωμαϊκής περιόδου.

Από την πρώτη φάση, που ανήκει στον 1ο αι. μ.Χ., διατηρήθηκαν λιγοστά λείψανα τοίχων, χωρίς συγκεκριμένο αρχιτεκτονικό σχήμα. Εκτεταμένα και σαφή είναι τα οικοδομικά λείψανα της επόμενης οικιστικής φάσης που ανήκει στο 2ο-3ο αι. μ.Χ. Πρόκειται για ευρύχωρο κτίσμα, ορθογώνιο με προσκτίσματα. Το κτίσμα έχει κύριο άξονα από Β.-Ν. και ο νότιος τοίχος του διακόπτεται από αψιδωτή απόληξη (Σχέδ. 1· Πίν. 48 α). Το κεντρικό αυτό κτίσμα συνεχίζεται προς Δ. σε ομόρροπο χώρο, ενώ η αρχή άλλου διαμερίσματος, δυτικότερα, δηλώνεται με διατηρημένα λείψανα εγκάρσιου τοίχου. Πιθανή προέκταση του συγκροτήματος, προς Α. σε άσκαφτο χώρο, δηλώνεται με λείψανο μικρού εγκάρσιου τοίχου που γωνιάζει με τον εξωτερικό ανατολικό τοίχο του κύριου χώρου του όλου κτιρίου.

Ο χαρακτήρας του οικοδομήματος δεν είναι σαφής σε ότι αφορά τη λειτουργικότητα του χώρου. Είναι πιθανό να μην πρόκειται για δημόσιο, αλλά για ευρύχωρο ιδιωτικό κτίσμα, προορισμένο να στεγάζει και να εξυπηρετεί οικιστικές και αποθηκευτικές χρήσεις. Ευρήματα καθοριστικά του λειτουργικού του χαρακτήρα δεν αποκαλύφθηκαν. Τα τελευταία περιορίζονται σε όστρακα αγγείων και λιγοστά νομίσματα. Σε μεταγενέστερη, τέλος, φάση ανήκει κτίσμα πρόχειρης δεξαμενής που έγινε στο μέσο ακριβώς του κεντρικού δωματίου του οικιστικού συγκροτήματος. Η δεξαμενή εξυπηρετείται με κτιστό αγωγό που διευθύνεται προς την αψίδα του παλαιότερου κτίσματος. Η τελευταία αυτή οικοδομική

Σχέδ. 1. Σπάρτη. Οικόπεδο Γ. Πολυχρονάκου. Κάτοψη της ανασκαφής.

Σχέδ. 2. Σπάρτη. Οικόπεδο Γ. Πολυχρονάκου. Το ψηφιδωτό δάπεδο.

δραστηριότητα χρονολογείται στον 4ο αι. μ.Χ. Για την καταστροφή και εγκατάλειψη του κυρίως οικιστικού συγκροτήματος πιθανότερη αιτία φαίνεται η βαρβαρική επιδρομή του τέλους του 3ου αι. μ.Χ.

Πρέπει επίσης να τονιστεί η παρουσία και αποκάλυψη πολυάριθμων μικκύλων αγγείων αναθηματικού καθαρά χαρακτήρα στις επιχώσεις του οικοπέδου που βρίσκονται κάτω από τα κτιριακά λείψανα των ρωμαϊκών χρόνων.

Τα αγγεία αυτά, μαζί με λιγοστά ειδώλια, χρονολογούνται στον 3ο αι. π.Χ., και προέρχονται από κτίσμα ή αποθέτη κτίσματος λατρευτικού χαρακτήρα που δε διατηρήθηκε στο δάπεδο που ανασκάψαμε. Όλα τα παραπάνω στοιχεία αφορούν σε αρχαιότητες που βρίσκονται σε χώρο που πρόκειται να ανεγερθούν οι νέες αίθουσες διδασκαλίας. Έξω από τον οικοδομήσιμο χώρο, προς Β., αποκαλύφθηκε ψηφιδωτό δάπεδο με εικονιστικά και γεωμετρικά διακοσμητικά θέματα (Σχέδ. 2). Το ψηφιδωτό αυτό δάπεδο ανήκει χρονολογικά και λειτουργικά στη Β΄ οικοδομική φάση. Διακοσμητικά θέματα κύβων, πλοχμών, γωνιών και άλλων γεωμετρικών και σχηματοποιημένων φυτικών συστημάτων εναλλάσσονται με μετοπικά εικονογραφικά διάχωρα με παραστάσεις χορευτριών ή μεμονωμένων μορφών σε διάφορες στάσεις (Πίν. 48 β). Η εργασία είναι λεπτή και ακριβής, η εκλογή των ψηφίδων επιτυχής, οι χρωματικές διαφοροποιήσεις πλούσιες και ευάρμοστες. Αν και το ψηφιδωτό δάπεδο έχει αρκετές φθορές το αισθητικό αποτέλεσμα της σχολαστικής συμμετρικότητας, της ατέρμονης ποικιλίας των μοτίβων και της πυκνής θεματογραφικής και χρωματικής συνθέσεως και εναλλαγής απομένει ιδιαίτερα εντυπωσιακό.

Οικόπεδο Ελένης Στρατάκου

Το οικόπεδο βρίσκεται στο Ο.Τ. 128, δηλαδή στην περιοχή που γειτονεύει με την ακρόπολη της αρχαίας πόλης και συγκεκριμένα σε απόσταση 360 μ. από το βυζαντινό τείχος της ακροπόλεως, μέσα σε ελαιόφυτα χωράφια. Το Ο.Τ. 128 έχει ήδη μερικές οικοδομές, πέρα από το παρόν οικόπεδο και προς το μέρος της σύγχρονης πόλης. Σε άμεση γειτνίαση είναι η οικοδομή Ψυχογιού, που τα θεμέλιά της ερευνήθηκαν πρόσφατα από την Υπηρεσία. Περιέργως δε βρέθηκαν ίχνη κινητών ή ακινήτων αρχαίων στο τελευταίο οικόπεδο, που έδειξε το φυσικό βράχο σε όλη του την έκταση και αρκετά ψηλά. Συμπεραίνουμε λοιπόν πως το οικόπεδο Στρατάκου βρίσκεται σε θέση κοίλη ή χαραδρώδη που επικαλύφθηκε με επιχώσεις ή προσχώσεις και χρησιμοποιήθηκε για την ανέγερση κτίσματος και την κατασκευή ψηφιδωτής αυλής (Πίν. 49). Η διαμόρφωση αυτή του χώρου φαίνεται σύγχρονη του κτίσματος και της αυλής που μνημονεύσαμε, χωρίς να αποκλείεται παλαιότερη διαμορφωτική ή οικοδομική φροντίδα, που δε φαίνεται

στην ανασκαφή μας, η εξέλιξη της οποίας προς τα κάτω σταμάτησε για να μη θιγεί το ψηφιδωτό δάπεδο. Στην ανασκαφή βρέθηκαν λίγα κεραμικά αντικείμενα και νομίσματα στις σχετικά λεπτές επιχώσεις (περίπου 0,40 μ.) που κάλυπταν την ψηφιδωτή αυλή. Τα κινητά ευρήματα και το ψηφιδωτό της αυλής χρονολογούνται στα ρωμαϊκά χρόνια (2ος-3ος αι.). Το δάπεδο της αυλής διακοσμείται με χρωματιστές ψηφίδες σε διακοσμητικούς σχηματισμούς.

Η αυλή έχει προς Β., Α. και Ν. καλά διατηρημένα τα λείψανα ταπεινών τοίχων, που πιστεύουμε ότι περιέβαλλαν την αυλή και πιθανότατα συνέχιζαν σε κατοικούμενους χώρους, αλλά με την έκταση της παρούσας έρευνας οποιαδήποτε αναπαράσταση της αρχιτεκτονικής μορφής κάποιου κτιριακού συγκροτήματος είναι ανέφικτη. Αυτό εμποδίζει και την ερμηνεία της λειτουργικότητας της ψηφιδωτής αυλής. Η μεγάλη επιφάνεια του ψηφιδωτού χώρου (92,01 τ.μ.) και το μικρό σχετικό πλάτος των τοίχων που βρίσκονται στα άκρα του, δυσκολεύει την άποψη ότι μπορεί να ήταν δάπεδο στεγασμένου χώρου. Γι αυτό και την ονομάζουμε «αυλή».

Οικόπεδο Λαμπρινού και Ξανθάκου (Ο.Τ. 40)

Στη νοτιοανατολική γωνία του μεγάλου οικοπέδου βρέθηκε τμήμα κατασκευής των μέσων ρωμαϊκών χρόνων που συνεχίζει σε γειτονικό οικόπεδο. Μορφολογικά και κτιριολογικά τα σωζόμενα λείψανα ανήκουν στα γνωστά και συνήθη στη Σπάρτη θεμέλια ρωμαϊκών ιδιωτικών εγκαταστάσεων (Πίν. 50 α). Ενδιαφέρουσα είναι εδώ η αψιδωτή διαμόρφωση του ανατολικού εξωτερικού τοίχου της εγκατάστασης, στοιχείο άλλωστε σύνηθες σε σύγχρονες κατασκευές.

Σημαντική είναι η αποκάλυψη εντοιχισμένου ακέφαλου ανδρικού κορμού των ελληνιστικών χρόνων στον εγκάρσιο τοίχο του κτιρίου, του μόνου άλλωστε αξιόλογου ευρήματος της όλης ανασκαφής.

Οικόπεδο Δημητρίου Κουτσόγιωργα

Το οικόπεδο βρίσκεται στο βόρειο άκρο της πόλης, στο τελευταίο οικοδομικό τετράγωνο προς το χώρο της αρχαίας Σπάρτης. Η ανασκαφή του χώρου έδειξε από την αρχή την πενία των κινητών ευρημάτων (λίγα χάλκινα νομίσματα των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων, λίγα όστρακα της ίδιας εποχής και των τελευταίων ελληνιστικών χρόνων) και την ασημαντότητα των οικοδομικών λειψάνων που περιορίζονται σε ταπεινά θεμέλια οικοδομών των υστερορωμαϊκών χρόνων (Πίν. 50 β). Τα θεμέλια αυτά έχουν επίσης διαταραχθεί και εν μέρει καταστραφεί σε νεότερους χρόνους. Μια δοκιμαστική τομή που έγινε μέχρι το τέρμα της επίχωσης, στο μέσο του οικοπέδου, βοήθησε στη μελέτη των επιχώσεων που αποτελούνται από φορητή γη χωρίς οικοδομικά

λείψανα. Ένας μικρός τοίχος μόνο, σε βαθύτερη θεμελίωση από τα επιφανειακά κτίσματα, εδράζεται πάλι σε «στρώμα» με όστρακα της μέσης ρωμαϊκής περιόδου. Από τις επιχώσεις συγκεντρώθηκαν λίγα όστρακα της ελληνιστικής περιόδου. Στην τελευταία φάση που ανήκουν τα λίγα οικοδομικά λείψανα έχουν χρησιμοποιηθεί κοινές πέτρες σε αργολιθοδομή, ενώ σε διάφορα σημεία του οικοπέδου βρέθηκαν τρεις σφαιρίδες και απόσπασμα αρράβδωτου κίονα.

Χώρος Λεωνιδαίου

Με την ευκαιρία της προετοιμαζόμενης διαμόρφωσης του χώρου, του γνωστού ως τάφου του Λεωνίδα μνημείου της πόλης, διενεργήθηκε δοκιμαστική ανασκαφή στον περιβάλλοντα το μνημείο χώρο και αποκαλύφθηκαν στις επιχώσεις, που δεν ξεπερνούν σε βάθος το 1 μ. ευτελείς αρχαιότητες των μεταβυζαντινών χρόνων. Συγκεκριμένα στη μία τομή που έγινε, δυτικά του μνημείου και σε μήκος 10 μ. βρέθηκε κοινός τοίχος και ένας τάφος των μέσων βυζαντινών χρόνων με κτέρισμα ένα αγγείο (Πίν. 51 α). Στην τομή που έγινε βόρεια από το μνημείο, προς την κατεύθυνση της αρχαίας ακρόπολης, δεν αποκαλύφθηκε κανένα οικοδομικό λείψανο παρά μόνο λίγα όστρακα των ρωμαϊκών και των βυζαντινών χρόνων. Δυτικά και ανατολικά του μνημείου διέρχονται δρόμοι, στους οποίους δεν έγινε ανασκαφική τομή. Πιστεύουμε ότι οι ενδείξεις που προέκυψαν είναι δηλωτικές για την ανυπαρξία αξιόλογων αρχαιοτήτων στο άμεσο περιβάλλον του μνημείου. Η κατάσταση αυτή φαίνεται να συμφωνεί με την περιγραφή του Πausανίου, ο οποίος δε μνημονεύει κανένα μνημείο μεταξύ του Λεωνιδαίου και του θεάτρου της πόλεως.

Οικόπεδο Θεόδωρου Βλάχου (Ο.Τ. 136)

Αποκαλύφθηκαν σε μικρό σχετικά βάθος εκτεταμένα λείψανα θεμελίων των μέσων και ύστερων ρωμαϊκών χρόνων (Σχ.έδ. 3· Πίν. 51 β). Πρόκειται για μια κοινή εγκατάσταση των παραπάνω χρόνων που αποτελείται από μια κύρια πτέρυγα μικρών δωματίων. Κατά μήκος της πτέρυγας βρέθηκε και ο κτιστός αγωγός που εξυπηρέτούσε την αποχετευτική λειτουργία της κατασκευής. Οι τοίχοι είναι από κοινή και πρόχειρη αργολιθοδομή, τα ευρήματα υπήρξαν πενιχρά (ελάχιστα νομίσματα και ευτελή κεραμικά αντικείμενα). Τα λείψανα ανήκουν στα κοινά και συνήθη στη Σπάρτη μέσα και ύστερα ρωμαϊκά κτίσματα (κατοικίες με τις στοιχειώδεις λειτουργικές εγκαταστάσεις και βιοτικές χρήσεις τους).

Οικόπεδο Δημ. και Αθαν. Μόρφη (Ο.Τ. 125)

Βρέθηκαν θεμέλια κτιρίων των ρωμαϊκών χρόνων. Πρόκειται για δύο τοίχους με κατεύθυνση Β.-Ν. και παράλληλη φορά που εν τούτοις δε συνδέονται μεταξύ

τους, τουλάχιστον στο οικόπεδο που ανασκάψαμε. Μεταξύ των τοίχων υπάρχει κτιστός αγωγός (Πίν. 51 γ). Η στρωματογραφική τομή που έγινε αποκάλυψε αρχαιότερη οικιστική φάση στο χώρο, έφερε στο φως όμως λιγοστά όστρακα των ελληνιστικών χρόνων.

Οικόπεδο Γεωργίου Χαλαραμπάκου (Ο.Τ. 140)

Στον ανατολικό τομέα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν λείψανα τοίχων σε μέτρια κατάσταση διατηρήσης. Ο ένας τοίχος έχει συνολ. μήκος περίπου 10 μ. αλλά σε ορισμένα σημεία είναι τελείως κατεστραμμένος. Φαίνεται να συνεχίζεται σε άλλο οικόπεδο, στα νότια του ανασκαπόμενου και έχει φορά από Δ. προς Α. Μερικά τμήματά του καλύπτονται από επίχρισμα λευκό. Κάθετα σ' αυτόν βάνουν δύο τοίχοι, εκ των οποίων ο ένας πρέπει να είναι σύγχρονος με τον πρώτο τοίχο παρόλο που έχει διαφορετική, προσεκτικότερη κατασκευή από γωνιασμένους πωρολίθους.

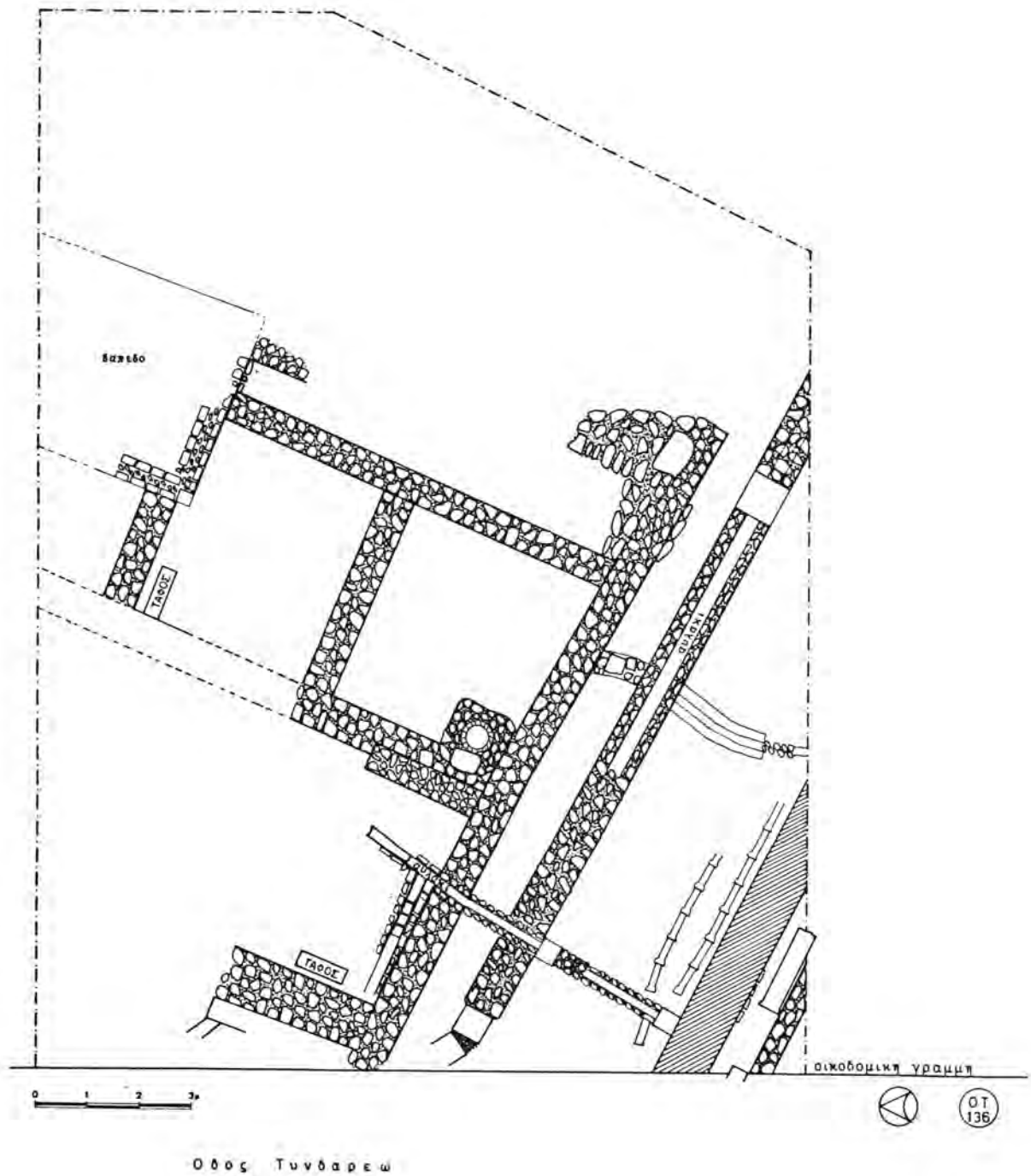
Ο δεύτερος, ανατολικότερα, ανήκει σε μεταγενέστερη φάση της ρωμαϊκής εποχής, γιατί περνά πάνω από τον πρώτο τοίχο και συνεχίζεται σε παρακείμενο οικόπεδο. Οι κτιριακές κατασκευές στις οποίες τυχόν ανήκουν οι τοίχοι δεν είναι εύκολο να εξακριβωθούν, επειδή σώζονται πολύ αποσπασματικά. Στη δυτική πλευρά του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τοίχος με φορά από Δ. προς Α. και μήκος περίπου 3,50 μ. Ανατολικά συνεχίζεται κάτω από το σημερινό δρόμο. Δυτικά σταματά απότομα χωρίς να ενώνεται με τους υπόλοιπους τοίχους. Στα νότια του τοίχου αυτού και σε μία έκταση, διαστ. 2,30 × 2 μ., βρέθηκαν μεγάλες ποσότητες μικροσκοπικών αγγείων, ιδίως αμφορίσκων διαφόρων σχημάτων. Πρόκειται μάλλον για αποθέτη και τα αγγεία πρέπει να είναι αναθηματικά, αν κρίνουμε από τις διαστάσεις τους και τον τρόπο εύρεσής τους (Πίν. 52 α-γ). Ο παρακείμενος τοίχος ίσως να ανήκει σε κάποιο αρχιτεκτονικό κτίσμα (ιερό), μέσα στο οποίο βρέθηκαν τα αγγεία.

Οικόπεδο Βασιλικής Δημ. Γερόντζου (Ο.Τ. 125)

Σκάφτηκε από 7.5.80 έως 28.6.80, χώρος 170 τ.μ. περίπου, εκτός από ζώνη πλ. 0,80 μ. στο νότιο τμήμα που αφέθηκε άσκαφη επειδή κινδύνευε η όμορη οικοδομή. Διαπιστώθηκαν τρεις οικοδομικές φάσεις κατοίκησης του χώρου.

Βυζαντινή. Σ' αυτή ανήκει τοίχος θεμελίωσης σε επίπεδο που κάλυπτε το ρωμαϊκό στρώμα, ψηλότερα δηλαδή από τον οχετό και τα συστήματα των πήλινων αγωγών (κιούγκια), με μικρό τοίχο κάθετα προς αυτόν, δίπλα σε πόρτα που άνοιγε σε δωμάτιο στα ανατολικά. Σχεδιάστηκε, φωτογραφήθηκε και αφαιρέθηκε για να ερευνηθεί ο χώρος βαθύτερα. Στην ίδια φάση ανήκει και τοίχος χτισμένος πάνω στα δυτικά του μεγάλου χτιστού οχετού.

Ρωμαϊκή. Ανήκει σχεδόν το σύνολο των αρχιτεκτο-

Σχέδ. 3. Σπάρτη. Οικόπεδο Θ. Βλάχου (Ο.Τ. 136). Κάτωψη της ανασκαφής.

νικών λειψάνων που ερευνήθηκαν. Στους T3 και T4 διαπιστώθηκε και δεύτερη οικοδομική φάση που δεν απέχει πολύ χρονολογικά από την πρώτη. Στον T4, μήκ. 7,85 περίπου, πλ. 0,75 - 0,80 και ύψ. περίπου 2 μ. από τη θεμελίωσή του, σώζεται πόρτα με πώρινους δόμους σαν κατώφλι στο νότιο άκρο του· δεν έχει εξακριβωθεί η αρχιτεκτονική λειτουργικότητα του τοίχου. Οι T2 και T3 έχουν κτιριολογική σχέση καθώς ο T2 σχηματίζει δωμάτιο (το υπόλοιπο στην κάτοψη ανασκαφής διπλανού οικοπέδου) και ο T3 με πόρτα, πλ. 1,80 μ. άνοιγε προς δωμάτια - χώρους στα ανατολικά. Οι τοίχοι αυτοί, πολύ ισχυροί, τυπικά ρωμαϊκοί στην κατασκευή τους, χτισμένοι με μικρές πέτρες ή και μεγαλύτερες, όχι καλοδουλεμένες-γωνιασμένες και κολυπητές σε κονίαμα. Ο T5, ανόμοιος στο πλάτος του (1,20 - 0,80 μ.), κάμπτεται αισθητά μετά το σημείο που κόβεται από αγωγούς, είναι χτισμένος με μικρές πέτρες (κροκάλες) χωρίς κονίαμα και φαίνεται ότι με τον T7 (με κονίαμα αυτός) όριζαν το πλάτος δρόμου με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ. προς το χώρο της ακρόπολης. Ο δρόμος αυτός, μέσω πλάτους 5,50 μ., σκεπάζει κάτω από το κατάστρομά του (σκληρό πατημένο χώμα με αρκετή περιεκτικότητα χαλικιού και οστράκων) ένα μεγάλο οχετό χτιστό, όπου χρησιμοποιήθηκαν και αρχιτεκτονικά μέλη (κολόνες αρράβδωτες - ενεπίγραφα γείσα ιωνικά κ.ά.) και σύστημα έξι πηλίνων αγωγών κυκλικής τομής (κιούγκια). Ο οχετός και πέντε από τους αγωγούς ρέουν προς ΒΑ. πλην ενός που πηγαίνει αντίθετα. Ο οχετός αυτός, μάλλον αποχετευτικός, συγκέντρωσε τα λύματα πέντε άλλων αγωγών, επίσης αποχετευτικών, τέσσερις από την ανατολική πλευρά του και ένας από τη βόρεια.

Οι αγωγοί τετράγωνης τομής, χτισμένοι και σκεπασμένοι με τετράγωνα οπτοπλίνθους, υδατοστεγείς με κουρασάνι, αλλού παρακολουθούν τους τοίχους (T2) αλλού τους κόβουν (T3) και πάντως όλοι κόβουν τους T4 και T5. Επίσης ο αγωγός από τα δυτικά κόβει το στυλοβάτη. Ο T7, εκτός του ότι όριζε το πλάτος του δρόμου, χρησιμοποιήθηκε και σαν στερεοβάτης πώρινου (μία σειρά δόμων ανόμοιων) στυλοβάτη που σώζει τρεις ιωνικές βάσεις κιόνων στη θέση τους (συνεχίζει και από τις δυο μεριές εκτός ορίου ανασκαφής). Ο στυλοβάτης αυτός είναι η πρόσοψη χώρου (στοάς;) που τμήμα της παρακολουθείται στην κάτοψη του προς Β. οικοπέδου.

Ελληνιστική. Η φάση αυτή αρχιτεκτονικά παρακολούθηθηκε μόνο σε δύο σημεία (T1 και T6). Οι δύο τοίχοι όμοιοι στην κατασκευή τους με πέτρες και χώμα ως συνδετικό υλικό, περίπου παράλληλοι, με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ. χωρίς φυσικά κτιριολογική σχέση. Κατεστραμμένοι από τις μεταγενέστερες οικήσεις, έχουν τα δάπεδα των χώρων τους στο ίδιο βάθος. Τα ευρήματα (κεραμικά και νομίσματα) τους χρονολογούν τουλάχιστον στα μέσα ελληνιστικά χρόνια. Η ελληνιστική φά-

ση παρακολούθηθηκε στρωματογραφικά μόνο στους χώρους μεταξύ οχετού και T5 και ιδιαίτερα μεταξύ T5 και T4 όπου φτάσαμε ως το φυσικό έδαφος. Διάσπαρτα ελληνιστικά όστρακα προέρχονται από τη διατάραξη των παλαιότερων στρωμάτων για τη θεμελίωση ρωμαϊκών τοίχων. Από τα κινητά ευρήματα αξίζει να αναφέρουμε: τρία τμήματα μαρμάρινων ενεπίγραφων ιωνικών γείσων από τον οχετό, βάσεις ιωνικών κιόνων, δωρικά και ιωνικά κιονόκρανα, επτά τμήματα γυναικείων ειδωλίων, ανάγλυφη σε αγγείο φερωτή Νίκη, είκοσι δύο πυραμιδικές αγνύθες, τμήματα δώδεκα λύχνων (μερικοί «εφεσιακού» τύπου), οκτώ νομίσματα (δύο ελληνιστικά, τέσσερα ρωμαϊκά και δύο βυζαντινά), τέσσερα τμήματα πήλινων δακρυδόχων, αρκετά όστρακα τύπου «δυτικής κλιτύος» και μεγαρικών σκύφων, καθώς και ένα όστρακο από την πίσω όψη παναθηναϊκού αμφορέα που σώζει παράσταση δρομέα - τμήμα των γλουτών και του μηρού του δεξιού ποδιού. Τα σχήματα των αγγείων είναι κυρίως πινάκια, σκύφοι και οινοχόες, αλλά και αμφορείς, λεκάνες, χύτρες και κρατήρες.

Οδός Παντελεήμονος (οικόπεδο Ηλία Τσαρουχά)

Μετά την εύρεση αρχαίων κατά την εκσκαφή θεμελίων στο παραπάνω οικόπεδο που βρίσκεται στη Μαγούλα Σπάρτης, ακολούθησε ανασκαφή από 30.6.80 έως 4.8.80 και από 14.8.80 έως 25.8.80.

Ερευνήθηκε χώρος 180 τ.μ. περίπου, όση η έκταση της οικοδομής. Η ανασκαφή αποκάλυψε τμήματα δύο οικιών και μεταξύ τους κτίσμα ολόκληρο - συμβατικά ονομάστηκαν οικίες I, II, III, που φαίνεται, αν ολοκληρωθεί η ανασκαφή και των οικιών, ότι έχει άμεση σχέση με τα εκατέρωθεν κτίσματα (Πίν. 53).

Οικία I. Αποκαλύφθηκαν δύο δωμάτια (Α και Β), το Α ολόκληρο και το Β εν μέρει. Το δωμάτιο Α φαίνεται να ήταν και το κυριότερο της έπαυλης, αφού μόνο αυτό έχει ψηφιδωτό δάπεδο και μαρμάρινο μονολιθικό κατώφλι. Το ψηφιδωτό καλύπτει ολόκληρο το δάπεδο του δωματίου και έχει πέντε παραστατικούς πίνακες —ένας στο κέντρο και τέσσερις προς τις γωνίες— και το σύνολο περιβάλλεται από διακοσμητικά θέματα (ρόμβους, σχηματοποιημένα άνθη, πλοχμούς). Απεικονίζονται κιθαρωδοί, ήλιοι, εραλδικά τοποθετημένες μορφές μέσα σ' ένα λιτό ειδυλλιακό τοπίο. Στη νοτιοανατολική γωνία υπάρχει τετράγωνο φρεάτιο για τον καθαρισμό και την απομάκρυνση των υδάτων. Η είσοδος ήταν από το δωμάτιο Β που επικοινωνούσε με τον εξωτερικό διάδρομο με δύο τουλάχιστον πόρτες κι άνοιγε πόρτα προς άλλο δωμάτιο στα δυτικά. Δωμάτια της πτέρυγας αυτής υπάρχουν στον άσκαφο χώρο, στα νότια, δυτικά και βόρεια, πιθανόν σε δυο σειρές.

Οικία II. Αποκαλύφθηκε τμήμα μόνο της δυτικής πρόσοψής της και μικρό μέρος ενός των δωματίων της.

Ένας δηλαδή τοίχος που συνεχίζει στα βόρεια και νότια εκτός τομής και επίσης άλλος κάθετος προς αυτόν που σχηματίζει δεύτερο δωμάτιο. Ο δυτικός τοίχος (Τ6), ισχυρότερος, χτισμένος με πέτρες και κονίαμα έχει πόρτα πλ. 1,20 μ., οριζόμενη από δύο μεγάλες μονολιθικές παραστάδες. Το κατώφλι δεν είναι λίθινο. Δάπεδο δε βρέθηκε στο δωμάτιο αυτό, φαίνεται όμως πως αρχικά (γιατί έχει δύο οικοδομικές φάσεις), ήταν βαθύτερα από το επίπεδο της οικίας I, ενώ σε μια δεύτερη φάση, που ο Τ1 «πάτησε» πάνω σε δύο στρογγυλά πιθάρια στο νότιο τμήμα, ανέβηκε στο επίπεδο της οικίας I, ενώ της δεξαμενής είναι ψηλότερα και από τα δύο. Δύο φάσεις φαίνεται εξάλλου να είχε και η οικία I, όπως δείχνουν ελαφρές αποκλίσεις των τοίχων σε σχέση με το ψηφιδωτό δάπεδο, στρώμα κονιάματος στη νοτιοδυτική γωνία του δωματίου πάνω στο δάπεδο και η καταστροφή σημαντικού μέρους του ψηφιδωτού.

Αυλή - Δεξαμενή. Απόλυτα ορθογώνιο κτίσμα απέχει εξίσου από τις προσόψεις των δύο οικιών. Διαστάσεις 8,55 × 4,70 μ. Οι δύο ιωνικές βάσεις «κατά χώραν» στο δυτικό τοίχο, η θέση άλλης που λείπει στη βορειοανατολική γωνία και οι μεγάλοι πώρινοι δόμοι σε θέσεις ανάλογες δηλώνουν ότι υπήρχαν έξι στηρίγματα - κίονες για την υποστήλωση της στέγης, στις τέσσερις γωνίες και το μέσο των μακρών πλευρών. Οι τοίχοι, εσωτερικά επιχρισμένοι, είχαν κάποτε επένδυση από λεπτές μαρμάρινες πλάκες. Επίσης βρέθηκαν μικρές, όχι σε όλη την επιφάνεια πλάκες, στο δάπεδο «κολυμβητές» σε παχύ στρώμα ασβεστοκονιάματος, χώρος δηλαδή υδατοστεγής. Δε βρέθηκε θύρα - άνοιγμα, που σημαίνει ότι ο χώρος δεν επικοινωνούσε με τον περιβάλλοντα διάδρομο.

Στο νότιο τοίχο πηγάδι —με λίθινο στόμιο— ενσωματωμένο ερευνήθηκε σε βάθος ως 1 μ., με οπή εκροής των υδάτων του σε μεγάλη λεκάνη-γούρνα στα νότια διαστ. 2,65 × 0,65 μ., επενδυμένη στα κάθετα τοιχώματα με λεπτές μαρμάρινες πλάκες. Αγωγός ακριβώς στα ανατολικά της γούρνας και κολλητά στον Τ3 απομάκρυνε τα πλεονάζοντα ύδατα (ερευνήθηκε μέχρι μήκος 2,5 μ). Άλλος αγωγός στα δυτικά έξω από τη δεξαμενή ο οποίος καμπόταν προς τα ανατολικά στη νοτιοδυτική γωνία, πρέπει να απομάκρυνε τα ύδατα της οικίας I, αλλά και της δεξαμενής με την οποία τον συνέδεε ένας τουλάχιστον μολύβδινος σωλήνας, καθώς και ένας τρίτος, κάθετος στον ανατολικό τοίχο (Τ2), αποχέτευε και αυτός νερά από τον πυθμένα της δεξαμενής. Βρέθηκε μικρή οπή που, ίσως με σωλήνα, οδηγούσε στον αγωγό. Ο αγωγός αυτός περνούσε από την οικία III και συνέχιζε στα ανατολικά.

Αν και βρέθηκαν στο εσωτερικό του κτίσματος κεραμίδια στέγης λακωνικού τύπου, το πιθανότερο είναι ότι ο χώρος αυτός ήταν υπαίθριος ενώ ο διάδρομος γύρω από τη δεξαμενή ήταν στεγασμένος. Φαίνεται πως έ-

χουμε ένα τυπικό δείγμα μεγάλης υστερορωμαϊκής έπαυλης πιθανόν του 3ου αι. μ.Χ. με ζωή και στα πρώτα χριστιανικά χρόνια του 4ου αι. μ.Χ. με κέντρο τη δεξαμενή-impluvium, διάδρομο στις τέσσερις πλευρές της, από όπου επικοινωνούσαν οι πτέρυγες της έπαυλης. Ερευνήθηκαν τμήματα μόνο της ανατολικής και της δυτικής πτέρυγας, αλλά είναι σχεδόν βέβαιο ότι ήταν οικοδομικές και οι τέσσερις πλευρές. Προς την κατεύθυνση αυτή πρέπει να συνεχιστεί η ανασκαφή για την αποκάλυψη ολόκληρου του συγκροτήματος.

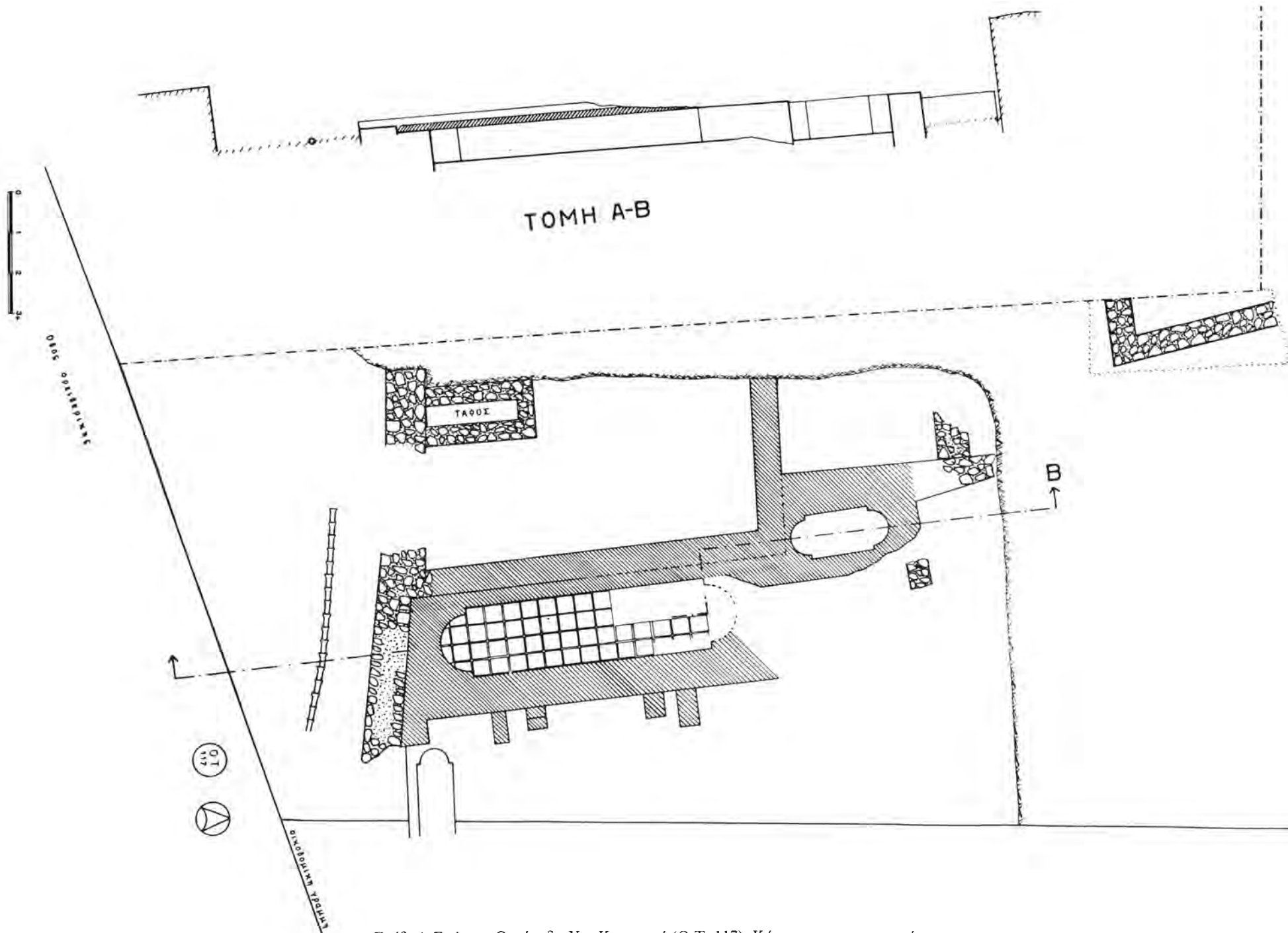
Στα βαθύτερα στρώματα, μεταξύ δεξαμενής και οικίας III, διαπιστώθηκε στρώμα υστεροελληνιστικό, που αρχιτεκτονικό λείψανό του είναι ίσως μόνο τμήμα τοίχου (Τ8) κατεστραμμένου από τη θεμελίωση της ρωμαϊκής έπαυλης. Τα κινητά ευρήματα υπήρξαν πολύ φτωχά. Αναφέρουμε εικοσιτέσσερα νομίσματα υστερορωμαϊκά και βυζαντινά, τμήματα ελεφάντινων γλυφίδων και περονών, ένα αναθηματικό ανάγλυφο μαρμάρينو με παράσταση στηριζόμενου στο ρόπαλό του Ηρακλή κι ένα αριστερό χέρι μαρμάρينو από τον καρπό και κάτω αγάλματος πολύ μικρότερου του φυσικού.

Οικόπεδο Χρήστου Κρητικού (Ο.Τ. 117)

Ανασκάφηκε ιδιαίτερα το πρόσθιο τμήμα του οικοπέδου (προς Ν.), όπου αποκαλύφθηκε αλλού σε μέτρια και αλλού σε καλύτερη κατάσταση διατήρησης, κατασκευή των μέσων ρωμαϊκών χρόνων, η οποία ταυτίστηκε σε πρώτη εκτίμηση με νυμφαίο (Σχέδ.4· Πίν. 54 α) λόγω κυρίως της αρχιτεκτονικής και μορφολογικής ομοιότητάς του με ανάλογο κτίσμα που ανέσκαψε η Αγγλική Αρχαιολογική Σχολή στην ακρόπολη της Σπάρτης, κοντά στο ρωμαϊκό θέατρο, στις αρχές του αιώνα. Οι κατασκευαστικές λεπτομέρειες και κατ' επέκταση η λειτουργία του κτίσματος δεν έχει ακόμα καθοριστεί και απομένει να συμπληρωθεί η λεπτομερειακή έρευνα των αποκαλυφθέντων λειψάνων, τα οποία και από μεταγενέστερη (ρωμαϊκών ή βυζαντινών χρόνων) επέμβαση έχουν φθαρεί και σε πολλά σημεία τους σώζονται μέτρια.

Ιδιαίτερα απομένει να αποσαφηνιστούν λεπτομέρειες της υδραυλικής επικοινωνίας των δεξαμενών, η πιθανή σχεδίαση χρηστικών χώρων που περιβάλλουν το κύριο σώμα του μνημείου, ακόμα και ο οριστικός καθορισμός της λειτουργίας και ταύτισης του όλου συμπλέγματος.

Στο πίσω τμήμα του οικοπέδου η έρευνά μας περιορίστηκε στην ανασκαφή, τον καθαρισμό και την αποτύπωση των κτιριακών λειψάνων που αποκαλύφθηκαν στις βάσεις των πεδίων της νέας οικοδομής. Ο όγκος της επίχωσης που καλύπτει τα κτιριακά αυτά λείψανα είναι μεγάλος και τα λείψανα που βρέθηκαν στις βάσεις αποτελούν μεν τμήματα κατασκευών άγνωστου ακριβώς χαρακτήρα και έκτασης, που δε συνδέονται όμως με το κτίσμα του νυμφαίου, στο πρόσθιο τμήμα του οικοπέ-

Σχέδ. 4. Σπάρτη. Οικόπεδο Χρ. Κρητικού (Ο.Τ. 117). Κάτοψη της ανασκαφής.

δου. Από κατασκευαστική άποψη και από τα κινητά ευρήματα (λίγα νομίσματα και λίγα όστρακα) οι τελευταίοι αυτοί τοίχοι χρονολογήθηκαν στους υστερορωμαϊκούς χρόνους. Από τις δεκαπέντε βάσεις θεμελίωσης που ανοίχθηκαν στο πίσω τμήμα του οικοπέδου βρέθηκαν λείψανα τοίχων και στις πέντε βάσεις: βάση αριθ. 1: γωνία κτίσματος, ο ένας τοίχος του οποίου προχωρεί δυτικά μέσα στο παρακείμενο οικοπέδο, όπου ήδη υπάρχει οικοδομή, ο άλλος προχωρεί βόρεια, χωρίς να μπορούμε να διαπιστώσουμε σίγουρα αν αποτελεί συνέχεια του τμήμα τοίχου που βρέθηκε στη βάση αριθ. 3. Στη βάση αριθ. 2 αποκαλύφθηκε τμήμα, από κατώφλι προφανώς, από υλικό σε δεύτερη χρήση. Στις βάσεις αριθ. 4 και 5 λείψανα ενός τοίχου που σχηματίζει ελαφρά καμπύλη, χωρίς όμως να έχουν αποκαλυφθεί τα πέρατά του.

Οδός Ορθίας Αρτέμιδος (οικόπεδο Ιωάννη Σταθόπουλου)

Στο κέντρο περίπου του οικοπέδου και σε βάθος 4,75 μ. από την επιφάνεια του δρόμου αποκαλύφθηκε τοίχος με ελαφρά καμπύλη κατεύθυνση από ΝΑ. προς ΒΔ. Ο τοίχος έχει μέγ. πλάτος 1,32 μ. και είναι κατασκευασμένος από ογκώδεις ακανόνιστους λίθους χωρίς καμιά συνδετική ύλη. Δυστυχώς δε βρέθηκε κανένα από τα πέρατά του, γι' αυτό είναι δύσκολο να ερμηνεύσουμε τον προορισμό του. Η πιο πιθανή ερμηνεία είναι αυτή του αναλημματικού τοίχου. ΒΑ. του τοίχου αυτού φάνηκαν τμήματα τοίχων που γωνιάζουν. Γενικά οι τοίχοι χρονολογούνται στα ελληνιστικά χρόνια, πράγμα που ενισχύεται από την κατασκευή του τοίχου και τα λιγοστά όστρακα που βρέθηκαν στην ανασκαφή.

Οδός Κύπρου και Τριακοσίων (οικόπεδο Ιωάννου Νικολέτου, Ο.Τ. 138)

Ερευνήθηκε χώρος περίπου 30 τ.μ. στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου όπου κατά την εκσκαφή των θεμελίων, βρέθηκαν αρχαία. Από το κτίριο (ή τα κτίρια) που ήρθαν σε φως ο τοίχος Τ1 προχωρεί έξω από την τομή, ο δε Τ2 έχει κοπεί κατά τη θεμελίωση της προς Α. όμορης παλαιότερα χτισμένης οικοδομής. Ο Τ3 αν και ελαφρώς κατεστραμμένος στα πέρατά του, δίνει τις αρχικές του διαστάσεις και μαζί με τον Τ2 σχηματίζει ένα ταυ (Τ), δεξιά και αριστερά του οποίου υπάρχουν ανοίγματα: το ένα από αυτά φαίνεται να σχετίζεται με τον Τ1, το τέλος του οποίου είναι στην ίδια ευθεία με τον Τ2.

Έτσι, το πιθανότερο είναι ότι έχουμε ένα οικοδόμημα με πρόσοψη προς Δ., του οποίου οι ωφέλιμοι χώροι-δωμάτια ανοίγονται στα ανατολικά. Η τοιχοδομία του, με μικρές πέτρες κολυπητές σε κονίαμα έτσι που να σχηματίζονται ισχυρότατοι τοίχοι, είναι τυπικά ρωμαϊ-

κή, την ίδια άλλωστε χρονολογία δίνει και το σύνολο των κεραμικών ευρημάτων (οστράκων) που βρέθηκαν στο στρώμα αυτό.

Παλαιότερη οικοδομική φάση παρακολούθηθηκε μόνο από τμήμα τοίχου Τ4, πολύ κοντά στα βόρεια του Τ1. Πρόκειται για τοίχο αρκετά ισχυρό, χτισμένο με μεγάλες αδροπελεκημένες πέτρες και χώμα ως συνδετικό υλικό που σώζεται σε ύψος 0,25-0,30 μ. και κατεστραμμένο από τη θεμελίωση του ρωμαϊκού οικοδομήματος. Η τοιχοδομία, καθώς και τα ευρήματα που βρέθηκαν γύρω από τον τοίχο (όστρακα μελαμβαφή κ.ά.) των χρονολογούν τουλάχιστον στα ύστερα ελληνιστικά χρόνια. Σημειωτέον ότι ο προσανατολισμός των τοίχων — οικοδομημάτων και των δύο φάσεων είναι με ελαφρά απόκλιση ΝΔ.-ΒΑ., όπως εξάλλου παρατηρείται για όλη την αρχαία πόλη της Σπάρτης.

Από τα κινητά ευρήματα αναφέρουμε, πρωτογενεμετρικό όστρακο, που βρέθηκε χωρίς δικό του στρώμα.

Μικρή παραπέρα έρευνα έγινε στο **οικόπεδο Δεπούνη** που είχε ερευνηθεί από την Εφορεία τον περασμένο χρόνο. Συγκεκριμένα ενοποιήθηκε ανασκαφικά μικρό άσκαφο τμήμα με το κύριο τμήμα της ανασκαφής και αποκαλύφθηκε μικρό κτιριακό λείψανο της μέσης ρωμαϊκής περιόδου.

Στο **οικόπεδο Προκόπη Παπαδάκου** βρέθηκε τοίχος με πωρολίθους και αργούς λίθους (1ος αι. μ.Χ.) Η παραπέρα παρακολούθηση του τοίχου και της αποστολής του δεν εξακριβώθηκε, γιατί ο τοίχος μπαίνει κάτω από το δρόμο.

Ταπεινά και μεμονωμένα κτιριακά λείψανα βρέθηκαν και αποτυπώθηκαν στα **οικόπεδα Δασκαλάκη και Κανελλάκη**.

Τοίχος των ρωμαϊκών χρόνων καθαρίστηκε σε μικρή έρευνα στο **οικόπεδο Θεοφιλάκου**.

Γύθειο

Οικόπεδο Π. Λιβεράκου (Ο.Τ. 15)

Η ανασκαφή έγινε τον Ιούνιο του 1980. Το οικόπεδο που έχει πρόσοψη στην οδό Αρχαίου Θεάτρου, συνορεύει βόρεια με την οικοδομή Μαστοράκου (όπου έγινε επιφανειακή θεμελίωση και γι' αυτό δεν εντοπίστηκαν αρχαία), νότια με το οικόπεδο Γερ. Μενουδάκου και ανατολικά με το οικόπεδο Π. Τζανετάκου. Βρίσκεται κοντά σχετικά στο στρατόπεδο του Γυθείου και στο αρχαίο θέατρο και κατά συνέπεια κοντά στην περιοχή που τοποθετείται η ρωμαϊκή αγορά της πόλης.

Κατά την εκσκαφή του οικοπέδου βρέθηκαν σε επιφανειακό σχεδόν στρώμα:

1. Τμήμα επιστυλίου από ασβεστολιθική πέτρα με πλούσια διακόσμηση κυματίων και ταινιών στην όψη του και αδροδουλεμένες τις υπόλοιπες τρεις πλευρές του, μέγ. σωζ. μήκ. 1,67, ύψ. 0,60 μ. Το επιστύλιο είναι

ρωμαϊκό. Τμήματα επιστυλίων βρίσκονται σ' όλη την περιοχή κοντά στο χώρο του θεάτρου, του στρατοπέδου και στην οδό Ηρακλέους, όπου βρίσκονται τμήμα της αρχαίας αγοράς και προφανώς δημόσια κτίρια.

2. Τμήμα αρράβδωτου ρωμαϊκού κίονα από χοντρόκοκκο μάρμαρο, ύψ. 1 και διάμ. 0,31 μ.

Με την ανασκαφή στο οικόπεδο Λιβεράκου αποκαλύφθηκε ένα συγκρότημα από τέσσερις τουλάχιστον παράλληλους τοίχους που διασχίζουν κατά μήκος το οικόπεδο και είναι κάθετοι προς τον άξονα της οδού Αρχαίου Θεάτρου. Και οι τέσσερις τοίχοι προχωρούν κάτω από τον άσκαπτο ακάλυπτο χώρο στα ανατολικά του οικοπέδου, ενώ οι δύο νοτιότεροι τοίχοι συνεχίζονται κάτω από το κατάστρωμα της οδού Αρχαίου Θεάτρου. Οι δύο άλλοι βορειότεροι τοίχοι είναι κατεστραμμένοι κατά το δυτικό τμήμα τους. Όλοι οι τοίχοι φέρουν ρωγμές στο μέσο περίπου του αποκαλυφθέντος μήκους των, που προκλήθηκαν ενδεχομένως, από καθιζήσεις ή σεισμούς. Ας σημειωθεί ότι από τους μαρτυρημένους για το Γύθειο σεισμούς ο καταστρεπτικότερος έγινε το 374/5 μ.Χ., όταν από τις καθιζήσεις ένα μεγάλο τμήμα της πόλης καλύφθηκε από νερά. Οι δύο εσωτερικοί τοίχοι (β και γ), που παρουσιάζουν την ίδια τοιχοποιία από μικρές ακανόνιστες πέτρες, ελάχιστα τμήματα κεράμων και πλίνθων και ασβεστοκονιάματος ως συνδετικό υλικό αποτελούν τα τοιχώματα χτιστού αγωγού (οχετού) γιατί το ανατολικό τους τμήμα σε μήκος 1,84 μ. καλύπτεται από μεγάλες και ακανόνιστες στο σχήμα τους σχιστολιθικές καλυπτήριες πλάκες αγωγού. Μεταξύ των τοίχων (β και γ) διαπιστώθηκε, σε μήκος 4,30 μ. λιθόστρωτο από μικρές πέτρες χτισμένες πάνω σε ασβεστοκονίαμα. Το λιθόστρωτο δάπεδο συνεχιζόταν σε ολόκληρο το μήκος του οχετού, όπως συμπεραίνεται από τα ίχνη του κονιάματος στις εσωτερικές παρειές των τοίχων. Οι άλλοι δύο εξωτερικοί τοίχοι (α και ε) έχουν απόσταση μεταξύ τους 3,10 - 3,20 μ. και δε διακόπτονται, σε όλο το μήκος της πορείας τους, από κάθετους τοίχους. Εδώ αναγνωρίζουμε την ύπαρξη δρόμου, το κατάστρωμα του οποίου δε σώθηκε. Ο αγωγός, όπως και ο δρόμος, έχουν κατεύθυνση από Δ.-Α. δηλαδή κατηφορική κλίση από την ακρόπολη προς τη θάλασσα. Ο δρόμος αυτός θα πρέπει σίγουρα να σχετίζεται με το τμήμα δρόμου που αποκαλύφθηκε σε παλιότερη ανασκαφή στο κτήμα Φουρναράκου, στον επικλινή χώρο νότια του λόφου της ακρόπολης, του οποίου επίσης δε σωζόταν το κατάστρωμα, είχε κατεύθυνση από Β. προς Ν. και ήταν σχεδόν κάθετος προς το δρόμο που αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο του Λιβεράκου.

Η τοιχοποιία και στις δύο περιπτώσεις είναι η ίδια. Διαπιστώνουμε έτσι ότι η ρυμοτομία του ρωμαϊκού Γυθείου ήταν παρόμοια με αυτή τη σημερινής πόλης. Βόρεια και νότια των εξωτερικών τοίχων του συγκροτήματος ανοίγονται εσωτερικοί χώροι. Ο βορειότερος τοί-

χος α τέμνεται από τρεις τουλάχιστον τοίχους κάθετους προς αυτόν (δ, δ2 και ε), που ορίζουν εσωτερικούς τοίχους. Μεταξύ των τοίχων δ και δ1 αποκαλύφθηκε τριβαθμιδωτή χτιστή κλίμακα από τετράγωνες οπτοπλίνθους, η οποία αποτελεί μια πρόσβαση προς το ψηλότερο επίπεδο του δρόμου.

Εσωτερικοί χώροι ανοίγονται και νότια του τοίχου Ε, που είναι ο ισχυρότερος τοίχος όλου του συγκροτήματος. Το ανατολικό του τμήμα σε μήκος 9 μ. περίπου έχει πλάτος 0,75 μ. και παρουσιάζει την ίδια τοιχοποιία με τους υπόλοιπους παράλληλους τοίχους του συγκροτήματος. Στη νότια παρειά του κολλά άλλος τοίχος, ο οποίος πλαταίνει στο δυτικό του τμήμα. Το σημείο ένωσης των τοίχων διακρίνεται σε ευθεία γραμμή στην πάνω τους επιφάνεια. Ο τοίχος αυτός, που κολλά στο ανατολικό τμήμα του Ε, είναι επιχρισμένος με κονίαμα στη νότια παρειά του και αυτό σημαίνει ότι ορίζονται και εδώ εσωτερικοί χώροι. Πράγματι, ο τοίχος αυτός τέμνεται κάθετα από τρεις τουλάχιστον τοίχους (στ, ζ και η), οι οποίοι συνεχίζονται κάτω από τον άσκαπτο χώρο του νότιου οικοπέδου. Συγκεκριμένα, διαπιστώθηκε ότι ο τοίχος στ στην ανατολική του παρειά ενώνεται οργανικά με τον πρόσθετο τοίχο, ενώ στη δυτική του παρειά ενώνεται οργανικά με το δυτικό τμήμα του τοίχου Ε.

Ο τοίχος ζ έρχεται και κολλά στην ήδη προκατασκευασμένη παρειά του πρόσθετου τοίχου, ενώ ο τοίχος Η στη δυτική του παρειά δέχεται το ανατολικό πέρας του τοίχου Ε. Το δυτικό τμήμα του τοίχου Ε εδράζεται πάνω σε αδούλευτες πέτρες που αποτελούν υπόλειμμα παλαιότερου ελληνιστικού τοίχου, όπως εξάλλου φαίνεται και από τα ελληνιστικά μελαμβαφή όστρακα που βρέθηκαν σ' αυτόν το χώρο. Στο βόρειο μέτωπό του είναι κτισμένος από μεγάλες πυρολιθικές πέτρες, που παρουσιάζουν κάποια κανονικότητα και ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό. Το ύψος του τοίχου στο βόρειο μέτωπό του μετρήθηκε σε 1,30 μ.

Ο ελληνιστικός τοίχος υποθέτουμε ότι συνεχιζόταν και προς τα ανατολικά, στο σημείο που τώρα δεν είναι ορατός, γιατί έχει εξ ολοκλήρου καλυφθεί από τον πρόσθετο τοίχο. Η ανασκαφή δεν στάθηκε δυνατό να προχωρήσει σε βάθος, γιατί 0,50 μ. κάτω από την επιφάνεια του βορειότερου τοίχου άρχισε να βγαίνει νερό. Τα όστρακα που βρέθηκαν ήταν κυρίως ρωμαϊκής εποχής: τμήματα χειλέων, λαβών και βάσεων από άβαφα αρρετινά και ραβδωτά αγγεία. Βάσεις οξυπύθμενων αμφορέων, τμήματα λύχνων και ελάχιστα τμήματα γυάλινων σκευών. Μελαμβαφές λυχνάρι και τμήμα μικρής χάλκινης στελεγγίδας βρέθηκαν μαζί με όστρακα μελαμβαφών αγγείων νότια του ελληνιστικού τοίχου Ε. Από τα τριάντα νομίσματα που βρέθηκαν στην ανασκαφή τα είκοσι προήλθαν από τον μεταξύ των δύο τοίχων του οχετού χώρο και αποτελούν πιθανότατα θησαυρό χαλκών νο-

μισμάτων. Μερικά από αυτά ήταν κολλημένα σε μάζες οξειδωμένου σιδήρου. Από τα υπόλοιπα ταυτίστηκαν με ακρίβεια ένα ασημένιο Σεπτήμιου Σεβήρου (193-212 μ.Χ.) άριστης διατήρησης, ένα ασημένιο Καρακάλλα (211-217 μ.Χ.) και ένα χάλκινο εποχής τετραρχίας.

Ελληνικό Κυνουρίας

Διενεργήσαμε ανασκαφή σε τρεις θέσεις στην περιοχή Ελληνικό ή Τειχίο της επαρχίας Κυνουρίας. Στην πρώτη θέση κοντά στο εκκλησάκι του Αγίου Σάββα, ήλθαν στο φως κιβωτιόσχημοι τάφοι, σε εργασίες κατασκευής της επαρχιακής οδού 'Αστρους - Καστρίου - Τρίπολης. Έχουν λαξευθεί μέσα στο μαλακό ψαμμολιθικό πέτρωμα (μπελεσίτσα) και έχουν επενδυθεί με πλάκες. Πάνω από το πέτρωμα υπάρχει επίχωση, ύψ. 0,50 μ. και αραιή βλάστηση από θάμνους. Ο προσανατολισμός των τάφων είναι ΒΑ.-ΝΔ. και τα κεφάλια των νεκρών βλέπουν προς ΝΔ. Στο μέτωπο της εκσκαφής φάνηκαν επτά τάφοι, οι περισσότεροι από τους οποίους έπαθαν καταστροφές από τις οδοποιητικές εργασίες. Η αρίθμηση των τάφων γίνεται από Α. προς Δ.

Τάφος 1. Σώθηκαν τα λείψανα των κάτω άκρων του νεκρού και ως μόνο κτέρισμα ένας φθαρμένος λύχνος. Στον ίδιο τάφο βρέθηκε σπασμένο αγγείο που παραδόθηκε στο φύλακα του Μουσείου 'Αστρους και ενεπίγραφη πλάκα που, κατά τη μαρτυρία του επικεφαλής του συνεργείου κατασκευής του δρόμου, είχε χρησιμοποιηθεί σαν καλυπτήρια του τάφου 1. Ίσως η χρήση αυτή είναι δευτερογενής.

Τάφος 2. Ο μισός κατεστραμμένος. Ο νεκρός βρέθηκε σε ύπια στάση και σώθηκε από τη μέση και κάτω με τα κάτω άκρα χιαστί. Κοντά στη λεκάνη βρέθηκε λήκυθος. Επάνω αριστερά και έξω από τον τάφο, στο ύψος της λεκάνης, βρέθηκε χάλκινο κάτοπτρο και κάτω από αυτό δαχτυλίδι, νόμισμα, σφραγιδόλιθος με έγγλυφη παράσταση οπλίτη, θραύσμα ορυκτής υάλου φαίου χρώματος και θραύσματα κρίκου δακτυλιδιού. Πάνω στην καλυπτήρια πλάκα του τάφου 2, σε απόσταση 0,30 μ. από το δυτικό άκρο του τάφου βρέθηκε ομάδα από τέσσερα αγγεία και ένα λυχνάρι και κάτω λείψανα ταφής (κρανίο και άκρα σε ανακομιδή).

Στα χώματα μπροστά στον τάφο 3 βρέθηκε η σφενδόνη χάλκινου δακτυλιδιού με έγγλυφη παράσταση γυναικείας μορφής και θραύσματα μικρού αγγείου. Από τον τάφο 3 απέμεινε ελλειψοειδές όρυγμα. Οι πλάκες είχαν απομακρυνθεί. Κατά χώραν βρέθηκε μόνο σπασμένο κρατηροειδές αγγείο και όστρακα άλλων αγγείων. Τυχόν λείψανα ταφής είχαν αφαιρεθεί.

Οι τάφοι 4 και 5 είχαν μεταβληθεί σε άμορφη μάζα χωμάτων και κατεστραμμένων σκελετικών λειψάνων ή κτερισμάτων (βλ. παρακάτω), στον τελευταίο όμως αποκαλύφθηκε θαυμάσιο σκεύος με ανάγλυφη προτομή γεροντικής μορφής (βλ. παρακάτω).

Η ανασκαφή του τάφου 6, που επίσης είχε διαταραχθεί, αποκάλυψε λείψανα σκελετού (κνήμες, τμήματα μηρών) και μερικά αέραια αγγεία. Το πλάτος του τάφου έφτανε στα 0,30 μ. και διατηρούσε δύο κοινές καλυπτήριες πλάκες που στηρίζονταν σε όρθιες πλάκες, έντεχνα τοποθετημένες και στερεωμένες μέσα στο μαλακό βράχο. Τα κτερίσματα αποτελούσαν μικρή ομάδα τοποθετημένη ανάμεσα στα σκέλη του νεκρού. Μεταξύ των κνημών και των άκρων ποδιών, στα δάκτυλα σχεδόν των ποδιών του νεκρού βρέθηκαν σε σωρό σκελετικά λείψανα προγενέστερης ταφής σε ανακομιδή που συνοδεύονταν από λυχνάρι και δίωτο μελαμβαφές αγγείο.

Στο τμήμα του τάφου 7 που δεν καταστράφηκε βρέθηκαν λείψανα ταφής, αέραια λάγνηος και χάλκινο κάτοπτρο με λαβή.

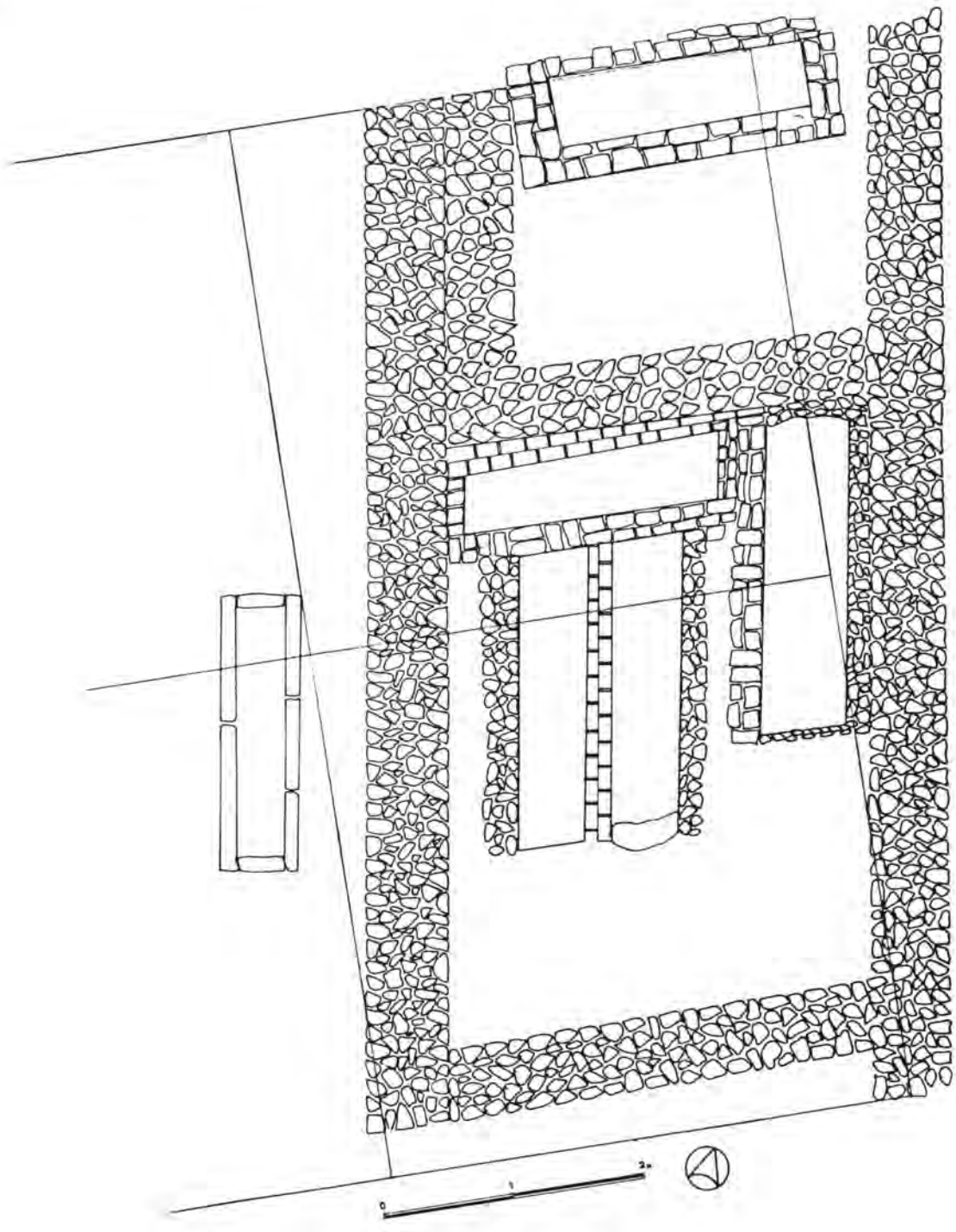
Ο τάφος 8 σώθηκε κατά το 1/3 του περίπου με μία καλυπτήρια πλάκα, διαστ. 0,75 × 0,55 × 0,12 μ. Κατά χώραν βρέθηκε μόνο η κνήμη του δεξιού ποδιού του νεκρού και λείψανα των δακτύλων, ενώ ο υπόλοιπος σκελετός είχε απομακρυνθεί από τα μηχανήματα.

Του τάφου 9 διατηρήθηκαν δύο λίθινες πλάκες (διαστ. 0,40 × 0,70 και 0,75 × 0,70 μ.), ενώ ο υπόλοιπος τάφος είχε καταστραφεί. Κάτω από τις πλάκες διατηρήθηκαν λείψανα των κάτω άκρων και κοντά τους ομάδα από τέσσερα αγγεία.

Η συστάδα των τάφων (1-9) που περιγράφηκε προηγουμένως αποκαλύφθηκε στα δυτικά κράσπεδα του αμαξίτου δρόμου, λίγο ΒΔ. από το εκκλησάκι του Αγίου Σάββα. Συνεχίσαμε την ανασκαφή μας παραπέρα, στην ίδια θέση, με την ελπίδα να αποκαλύψουμε άλλους άθικτους τάφους. Αυτή τη φορά ανοίξαμε μεγάλη τάφρο δυτικά από τους τάφους, που τη χωρίσαμε σε τέσσερις τομείς. Το συνολικό μήκος της τάφρου έφθασε περίπου τα 15 ενώ το πλάτος της περίπου τα 3 μ. Ο τομέας Α έφθασε σε βάθος 1,60 μ. και συνάντησε μετά τα επιφανειακά χώματα το γνώριμο ψαμμιτικό πέτρωμα της περιοχής, αλλά εδώ συμπαγέστερο και μαλακότερο (οι ντόπιοι το ονομάζουν «σιλίτσα»). Μετά την αφαίρεση του επιφανειακού χώματος αποκαλύφθηκε μικρή ακανόνιστη πέτρα, η οποία στηριζόταν πάνω στην καλυπτήρια πλάκα κιβωτιόσχημου τάφου. Πιθανόν η μικρή πέτρα διολίσθησε εκεί, γιατί δεν φαίνεται πιθανό ότι αποτελούσε είδος σήματος του μνημείου. Ο τάφος καλυπτόταν από δύο πλάκες, διαστ. 0,66 × 0,43 και 0,66 × 0,35 μ. Μέσα στον τάφο (τάφος 1) δεν αποκαλύφθηκαν σκελετικά λείψανα, πράγμα που οφείλεται ασφαλώς σε αποσύνθεσή τους. Βρέθηκαν όμως δύο αγγεία, αρύβαλλος και κάρθαρος.

'Άλλος τάφος (τάφος 2) αποκαλύφθηκε βορειότερα του προηγούμενου και ανήκει πάλι στον ίδιο κιβωτιόσχημο τύπο. Μέσα στον τάφο αποκαλύφθηκαν λείψανα σκελετού χωρίς κτερίσματα.

Τάφος 3. Αποκαλύφθηκε αριστερά, ΒΑ. του τάφου 2.

Σχέδ. 5. Ελληνικό Κουρούρας. Β' Νεκροταφείο. Κάτοψη της ανασκαφής.

Τα σκελετικά λείψανα και τα κτερίσματα (τρία αγγεία) είχαν φθαρεί από την υγρασία.

Επειδή οι ενδείξεις για ύπαρξη τάφων στους άλλους τομείς αποδείχτηκαν αρνητικές, αν και βρέθηκαν όστρακα και θραύσματα λύχνων σε διάφορα βάθη, πράγμα που ίσως οφείλεται σε συνεχή χρήση του νεκροταφείου, η έρευνα μεταφέρθηκε σε άλλη θέση, περίπου 200 μ. δυτικότερα και ψηλότερα της ανασκαφής, στις ανατολικές πλαγιές της ακρόπολης του Ελληνικού. Κάτω από τα καλοδιατηρημένα τείχη της ακρόπολης των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων, υπάρχει αβαθές ρέμα, στην κοίτη του οποίου υπήρχε σκελετός που ήλθε στο φως από τη διάβρωση του νερού. Κατά μήκος του ρέματος αποκαλύφθηκαν και άλλοι τάφοι, των οποίων έλειπαν οι καλυπτήριες πλάκες. Ο σκελετός που μνημονεύσαμε παραπάνω βρέθηκε σε ύπτια στάση με τα χέρια κατά μήκος του και τα πόδια χιαστί (Τάφος Α). Το κρανίο του νεκρού δεν αποκαλύφθηκε. Οι τάφοι που θα περιγραφούν στη συνέχεια (τάφος Β, Γ κτλ.) αποκαλύφθηκαν στη συνέχεια του ρέματος προς τα δυτικά και κατά την ανωφέρειά του προς την ακρόπολη.

Ο τάφος Β, δυτικά του Α, κατά μήκος του ρέματος, αποτελείται από ημικυκλικό όρυγμα στο βράχο. Το σωζόμενο όρυγμα αποτελεί το επάνω αριστερό (νότιο) πέρας του τάφου. Η δεξιά πλευρά του τάφου οριζόταν από καλυπτήριες πλάκες. Το επάνω τμήμα του τάφου βρέθηκε ακάλυπτο, ίσως από πρόσφατη μετακίνηση των καλυπτήριων πλακών του. Το άλλο μισό καλυπτόταν από ορθογώνια πλάκα, διαστ. 0,68 × 0,45 (μήκος) × 0,10 μ. (πάχος). Στη δυτική πλευρά του τάφου βρέθηκε σπασμένο αγγείο, κοντά στα κάτω άκρα του κατεστραμμένου σκελετού. Οστά κρανίου αποκαλύφθηκαν σε βάθος 0,68 μ. στην ανατολική πλευρά του τάφου, κάτω από ακανόνιστη πέτρα. Λίγα μόλις εκατοστά ανατολικότερα από την πέτρα βρέθηκαν τα κτερίσματα της ταφής, αγγεία διαφόρων σχημάτων και αργυρό νόμισμα.

Λείψανα δεύτερου σκελετού σε ύπτια στάση βρέθηκαν στον ίδιο τάφο δίπλα στον προηγούμενο και λίγο χαμηλότερα απ' αυτόν. Μεταξύ των κτερισμάτων βρέθηκαν αμφορίσκος, λύχνος και χάλκινο έλασμα.

Ο τάφος Γ βρέθηκε σε βάθος 0,60 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Βρέθηκαν ελάχιστα σκελετικά λείψανα και ωραία κτερίσματα, οινοχόη με ανάγλυφη παράσταση αμαζονομαχίας, πελίκη και χάλκινο κάτοπτρο.

Ο τάφος Δ, από μεγάλες ορθογώνιες πλάκες, καλά δουλεμένες, έχει μήκ. 2,20 και πλ. 1,03 μ. Ο τάφος πιθανότατα ταραγμένος και με διαλυμένα σκελετικά λείψανα έδωσε ακέραιο λύχνο, αρύβαλλο, κύλικα σε θραύσματα και προς το δυτικό μέρος του κάρναρο και πλαστικό αγγείο σε σχήμα δελφινιού.

Ο τάφος Ε έχει προσανατολισμό από Β.-Ν., μήκος 2,05 και πλάτος 0,50 μ. Μέσα στον τάφο βρέθηκαν λείψανα σκελετού, κάτω από τα κάτω άκρα της τελευταίας ταφής. Κοντά στο κεφάλι της ταφής αυτής βρέθηκαν δύο αργυρά νομίσματα, ενώ προς τα πόδια του σκελετού ομάδα αγγείων. Ο τάφος είναι όρυγμα στο μαλακό βράχο, αλλά η ανωδομή του έχει καταστραφεί και παρασυρθεί από το ρέμα. Την επενέργεια του ρέματος στο χώρο του νεκροταφείου μαρτυρεί και η διασπορά θραυσμάτων αγγείων και κτερισμάτων. Άλλος συντελεστής διαταραχής είναι η αναμόχλευση και σε πολλές περιπτώσεις καταστροφή τάφων και κτερισμάτων από σύληση των τάφων, που όχι μόνο τους έφερε στο φως η διάβρωση του χώρου αλλά βρίσκονται και σε απόμακρη θέση. Έτσι, μέσα στην κοίτη του ρέματος αποκαλύφθηκαν θραύσματα μεγάλου κρατηροειδούς ερυθρόμορφου αγγείου με παραστάσεις, ενώ σε άλλη θέση, σε βάθος 0,40 μ. κάτω από την επιφάνεια, βρέθηκε ομάδα αγγείων, χωρίς να συνοδεύονται από σκελετό, σε θέση που δε φαινόταν σχήμα ταφής.

Ο τάφος Ζ, κανονικός κιβωτιόσχημος, έχει κοινή την εσωτερική πλάκα του με τον τάφο Δ (Πίν. 54 β). Η καλυπτήρια είχε απομακρυνθεί και ο τάφος βρέθηκε συλημένος.

Στον τάφο Η οι καλυπτήριες πλάκες βρέθηκαν κατά χώραν, είχαν όμως υποχωρήσει στο εσωτερικό του ταφικού θαλάμου. Στο ανατολικό μέρος του ταφικού ορύγματος αποκαλύφθηκε το κρανίο της ταφής. Σε επαφή με την κρανιακή κάψα βρέθηκε το μοναδικό κτέρισμα του τάφου, μικρός αρύβαλλος. Ο νεκρός είχε τοποθετηθεί πλάγια με το πρόσωπο προς Β. Το εσωτερικό του θαλάμου έχει μήκ. 2,05, πλ. 0,60 και βάθ. 0,65 μ.

Ο τάφος Θ βρίσκεται 1,60 μ. ΒΑ. του τάφου Η και έχει μήκ. 2,03, πλ. 0,52 και βάθ. 0,85 μ. Σε βάθος 0,65 μ. βρέθηκε γυάλινη δακρυδόχος ακέραιη, ενώ βαθύτερα (0,80 μ.) αποκαλύφθηκε ο σκελετός της ταφής σε ύπτια θέση με το κρανίο στο ανατολικό μέρος του τάφου. Στο βάθος αυτό, κοντά στα κάτω άκρα του σκελετού, διαπιστώθηκαν λείψανα προγενέστερης ταφής (ανακαμιδή). Ο τάφος έδωσε ωραία και πλούσια κτερίσματα σε άριστη διατήρηση, που βοηθούν στη χρονολόγηση και του τάφου και του νεκροταφείου.

Ο τάφος Ι καλυπτόταν με τρεις πλάκες διαστ. 0,65 × 0,50, 0,80 × 0,60 και 0,70 × 0,42, πάχ. 0,07 μ. Βρέθηκαν κατά χώραν ελαφρά βυθισμένες. Κάτω από τις πλάκες βρέθηκε επίχωση 0,40 μ. μέχρι τα σκελετικά λείψανα. Κοντά στο κρανίο βρέθηκαν δύο αρύβαλλοι, σκύφος, λυχνάρι, στο στήθος λυχνάρι, κάρναρος, ενώ σε μεγαλύτερο βάθος βρέθηκε δεύτερο κρανίο στο δυτικό τμήμα του τάφου. Δίπλα στο κρανίο αυτό βρέθηκε ακέραιος αρύβαλλος.

Ο τάφος ΙΑ βρέθηκε σε απόσταση μόλις 0,30 μ. δυτικά του τάφου Ι. Γενικά η διάταξη των τάφων της συστάδας αυτής, όπως άλλωστε και της προηγούμενης, δείχνει εκτός από πυκνότητα και συστηματική κατάλη-

ψη του χώρου. Στην πραγματικότητα έχουμε δύο μικρά αλλά οργανωμένα νεκροταφεία, που μαρτυρούν σχετική ακμή και αδιάταραχτη ζωή των κατοίκων του οικισμού. Ο τάφος καλυπτόταν από τρεις πλάκες, διαστ. $0,60 \times 0,47$, $0,58 \times 0,32$ και $0,56 \times 0,39$ μ. Το μήκος του τάφου είναι 1,20 μ. Ο σκελετός με το κεφάλι προς Α. ανήκε σε μικρό παιδί και διατηρήθηκε ικανοποιητικά. Κοντά στο κρανίο βρέθηκε μικρό χάλκινο δισκάριο, στο στήθος σκύφος και σιδερένια καρφιά, ενώ στα κάτω άκρα βρέθηκε λυχνάρι μεγωνιώδη λαβή.

Ο τάφος ΙΒ ήταν μικρός λάκκος με επένδυση στις τρεις πλευρές με μικρές πλάκες. Διατηρήθηκαν δύο καλυπτήριες πλάκες. Οι διαστάσεις του τάφου είναι $0,65 \times 0,50$ μ. Στον τάφο βρέθηκαν οστά ριγμένα άτακτα και μεταξύ των οστών τα κτερίσματα της ταφής ή μάλλον της ανακομιδής.

Ο τάφος ΙΓ έχει μήκος 2 και πλάτος 0,56 μ. Οστά αποκαλύφθηκαν σε βάθος 0,85 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Το κρανίο της ταφής βρίσκεται στο ανατολικό μέρος του τάφου. Στις εργασίες καθαρισμού του ρέματος βρέθηκε προχόσκη σε απόσταση περίπου 3 μ. νότια του τάφου ΙΓ.

Ο τάφος ΙΔ ήταν μικρός και πτωχός.

Ο τάφος ΙΕ έσωζε δύο καλυπτήριες πλάκες, ενώ οι υπόλοιπες είχαν μετακινηθεί, διότι το ρέμα στο οποίο βρίσκονται οι τάφοι είχε χρησιμοποιηθεί για μεγάλο χρονικό διάστημα ως δρόμος. Ο σκελετός της ταφής βρέθηκε σχεδόν ακέραιος με το κρανίο προς Α. Το μήκος του τάφου είναι 2,55 μ. δηλαδή το μεγαλύτερο από τους τάφους του Ελληνικού. Σε ιδιαίτερο χώρο μετά από τα κάτω άκρα του σκελετού συγκεκριμένα στο βορειοδυτικό τμήμα του τάφου, βρέθηκε γυάλινο κωνικό αγγείο με χαμηλή βάση και λίγα εκατοστά βαθύτερα πολλά καρφιά δύο μεγεθών, καθώς και αρκετά κεφάλια από ανάλογα καρφιά. Όρθιο, στο βόρειο τοίχωμα του τάφου, βρέθηκε σιδερένιο σταυρόσχημο αντικείμενο με προσκολλημένο διπλό μηνίσκο. Σε ελαφρά ψηλότερο επίπεδο αποκαλύφθηκε σκύφος, ενώ δυτικότερα αμφορίσκος και μόνωτο αγγείο με το κάλυμμά του, όλα σε άριστη κατάσταση.

Ο τάφος ΙΖ έχει μήκος 2,05 και πλάτος 0,38 μ. Οι τρεις καλυπτήριες πλάκες του είχαν βυθιστεί μέσα στον τάφο, ενώ τα οστά βρέθηκαν προς το ανατολικό του μέρος. Κτερίσματα δεν βρέθηκαν.

Ο τάφος ΙΗ βρέθηκε σε απόσταση 0,50 μ. δυτικά του τάφου ΙΕ. Η καλυπτήρια πλάκα του τάφου βρέθηκε 0,50 μ. κάτω από την επιφάνεια του σημερινού εδάφους. Σε βάθος 0,75 μ. αποκαλύφθηκαν και οι άλλες δύο καλυπτήριες πλάκες. Ο τάφος είναι χτιστός στις πλευρές του με μεγάλες σχιστολιθικές οριζόντιες πέτρες. Σε βάθος 1 μ., στο ανατολικό μέρος, βρέθηκε σε καλή κατάσταση σε σημείο όπου ανέβλυζε νερό, το κρανίο του νεκρού. Η μεσαία καλυπτήρια πλάκα είχε βυθιστεί στο

κέντρο του τάφου θραύοντας έτσι το σκελετό στη μέση. Πράγματι η λεκάνη και όλα τα οστά κάτω από τη λεκάνη βρέθηκαν στο δυτικό τμήμα του τάφου. Στο σημείο αυτό βρέθηκε και άλλο κρανίο και οστά συσσωρευμένα, ασφαλώς από ανακομιδή. Κοντά στα κάτω άκρα, βρέθηκαν κάρναρος, άωτος σκύφος, οινοχόη και δακρυδόχος.

Τέλος, κατά την αποψίλωση και τον καθαρισμό της βόρειας όχθης του ρέματος αποκαλύφθηκαν πλάκες σε βάθος 1 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Όμοιες πλάκες βρέθηκαν 0,40 μ. βαθύτερα από τις προηγούμενες. Οι πλάκες αυτές ήταν καλυπτήριες του τάφου ΙΘ, μέσα στον οποίο βρέθηκε σκελετός, μήκ. 1,54 μ. με το κρανίο προς ΒΑ. Κάτω από το κρανίο βρέθηκε πλάκα σαν μαξιλάρι.

Παρά την αλλοίωση που έχουν υποστεί τα μνημεία της συστάδας αυτής, είναι φανερό ότι ο τύπος του τάφου που επικρατεί και εδώ είναι ο κιβωτιόσχημος, λαξευτός μέσα στο μαλακό βράχο και επενδεδυμένος με όρθιες πλάκες ή σπάνια από κτιστή ξερολιθιά από μικρές ή μεγαλύτερες πλακοειδείς πέτρες. Οι τάφοι καλύπτονται με πλάκες, που πολλές φορές έχουν βυθιστεί ή μετακινηθεί από τη διάβρωση ή από μεταγενέστερες επεμβάσεις.

Εκτός από τις δύο συστάδες τάφων που ανασκάψαμε και περιγράψαμε παραπάνω, διενεργήθηκε και άλλη συστηματική έρευνα σε άλλο νεκροταφείο, το οποίο χαρακτηρίσαμε Β νεκροταφείο του Ελληνικού. Το νεκροταφείο αυτό αποκαλύφθηκε στο χωράφι του Δ. Κουρόγιωργα, ο οποίος έχει εκεί μια μικρή αγροικία. Η θέση βρίσκεται ακριβέστερα στον αυχένα που συνδέει δύο λόφους. Στα δυτικά υψώνεται ο λόφος που λέγεται Πουρσοράχη και αντιδιαμετρικά προς Α. ο λόφος Τειχίο που αποτελεί την προς τα ΝΑ. προέκταση της ακρόπολης του Ελληνικού. Η θέση του νεκροταφείου λέγεται Πλακάκια.

Οι τάφοι βρέθηκαν σε μικρό βάθος σε πλαγιά με ήπια κλίση προς Ν. Η λεπτή σχετικά επίχωση, που κάλυψε τους τάφους, προέρχεται και από τη μετακίνηση χωμάτων από ψηλότερα σημεία της πλαγιάς. Η επίχωση είναι χώμα και τρίμματα του φυσικού υποστρώματος, που εδώ είναι υποπράσινος ψαμμόλιθος ή σχιστολιθικές πλάκες, που χρησιμοποιήθηκαν και ως καλυπτήριες πλάκες των τάφων. Το νεκροταφείο χαρακτηρίζεται από ανεξάρτητους τάφους και από τάφους μέσα σε ταφικούς περιβόλους. Ανοίχτηκαν στο χώρο πέντε τομές που έδωσαν τα παρακάτω αποτελέσματα. Οι τομές που ανοίχτηκαν αριθμούνται από Δ. προς Α. Στο δυτικό όριο της ανασκαφής του νεκροταφείου δεν αποκαλύφθηκε ταφικός περίβολος, με εξαίρεση δε τον ακραίο προς Δ. τάφο που κατευθύνεται από ΒΑ. προς ΝΑ., οι υπόλοιποι τάφοι έχουν βασική διάταξη από Α. προς Δ. Οι τάφοι της ομάδας αυτής φαίνονται από τους αρχαι-

ότερους του νεκροταφείου. Μεταξύ αυτής της ομάδας τάφων, τους οποίους και θα περιγράψουμε παρακάτω και του ταφικού περιβόλου του ανατολικού ορίου της ανασκαφής, ερευνήθηκαν οι τομείς 1-3, μέσα σε ταφικό περίβολο, λείψανα του οποίου αποκαλύφθηκαν προς Ν. και Δ. Βρέθηκε μεγάλη ασβεστόπλακα, που έχει τοποθετηθεί σαν ορθοστάτης στη νότια πλευρά και ίσως αποτελούσε τη μία άκρη (παραστάδα) της εισόδου στον περίβολο. Στα δυτικά της πλάκας αυτής υπάρχει άλλη ακανόνιστη ορθογώνια, που στηρίζεται πάνω στα χώματα χωρίς ασφαλή θεμελίωση. Πιθανόν τοποθετήθηκε στη θέση αυτή αργότερα, άγνωστο για ποιο λόγο. Ασφαλέστερη γραμμή περιβόλου μπορεί να θεωρηθεί η δυτική, που μοιάζει κατασκευαστικά με τους τοίχους του ταφικού περιβόλου των τομέων 4 και 5.

Στο δυτικό όριο της ανασκαφής, σε βάθος 0,80 μ. από την επιφάνεια του εδάφους βρέθηκαν οι καλυπτήριες πλάκες του τάφου 1 Α. Ο τάφος έχει προσανατολισμό Α.-Δ. Δύο από τις καλυπτήριες πλάκες βρέθηκαν στη θέση τους (διαστ. 0,87 × 0,90 μ. και 0,80 × 0,50 μ.). Το υπόλοιπο τμήμα ήταν σκεπασμένο με μικρές πλάκες που είχαν βυθιστεί. Στο εσωτερικό του τάφου και σε βάθος 0,50 μ. βρέθηκε σκελετός μήκ. 1,70 μ. με δύο αγγεία στα δεξιά του κρανίου (πελίκη και σκύφος). Στα αριστερά του κρανίου βρέθηκε αρυβαλλοειδές ληκύθιο, ενώ στο ύψος των χεριών βρέθηκαν θραύσματα σιδερένιων αντικειμένων. Δίπλα στον τάφο 1 Α προς Β και σε βάθος 0,50 μ. από τις πλάκες του περιβόλου και 0,70 μ. από την επιφάνεια του εδάφους αποκαλύφθηκε τάφος παιδικός (τάφος 1Β). Καλυπτόταν από τρεις πλάκες, διαστ. 0,43 × 0,33, 0,30 × 0,30, και 0,46 × 0,33 μ. Η κατεύθυνσή του ήταν από Α. προς Δ. και είχε μήκ. 1 μ. και πλατ. 0,50 μ. Τα λείψανα του σκελετού είχαν αποσθρωθεί, αλλά μέσα στον τάφο βρέθηκαν δέκα αστράγαλοι, έξι αχιβάδες, κυάθιο, αρυβαλλοειδές ληκύθιο και προχοΐσκη. Στην επίχωση πάνω από τον τάφο βρέθηκε ένα μικρό σιδερένιο μαχαίρι και μία αχιβάδα.

Τάφος 2Α. Σε βάθος 0,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους αποκαλύφθηκαν οι καλυπτήριες πλάκες κιβωτιόσχημου τάφου, στον περίγυρο του οποίου είχαν σωρευθεί πολλές πέτρες. Οι καλυπτήριες πλάκες είχαν διαστάσεις 1 × 0,75 και 1,10 × 0,84 μ. Ο τάφος είχε μία ταφή με το σκελετό από Α. προς Δ. Στον τάφο βρέθηκαν ελάχιστα αντικείμενα, σιδερένιο καρφί και δύο όστρακα αγγείου. Στα πόδια του σκελετού αποκαλύφθηκαν κομμάτια από κρανίο άλλου σκελετού και ελάχιστα άλλα οστά.

Στον τομέα 3 αποκαλύφθηκε ένας μόνο τάφος (3α). Έχει προσανατολισμό από Β. προς Ν. και είναι κιβωτιόσχημος, με τους πλευρικούς μακρούς τοίχους αποτελούμενους από τρεις μεγάλες πλάκες, τοποθετημένες σαν ορθοστάτες. Οι καλυπτήριες πλάκες και η πλάκα του νότιου μέρους του έλειπαν. Το μήκος του τάφου

είναι 2 και το πλάτος 0,70 μ. (εσωτερικό 0,42 μ.). Η ανατολική πλευρά του απέχει από τον τοίχο του ταφικού περιβόλου του τομέα 4 περίπου 0,40 μ. Μέσα στον τάφο βρέθηκαν ελάχιστα οστά διαταραγμένα και κανένα κτέρισμα. Στο ανατολικό όριο της ανασκαφής αποκαλύφθηκαν δύο χώροι ενός ταφικού περιβόλου. Ο κάτω χώρος προς Ν. περικλείει τάφους σε παράλληλη διάταξη, λιθοκτιστους με μικρές ασύνδετες πλακατές πέτρες. Οι τάφοι έχουν κατεύθυνση από Β. προς Ν., ένας όμως βρίσκεται σε ψηλότερο επίπεδο, έχει προσανατολισμό από Α. προς Δ. και έχει χτιστεί από θραύσματα κεράμων. Στον κάτω χώρο προς Β. αποκαλύφθηκε άλλη σειρά τάφων. Δύο βρέθηκαν επιφανειακά, ενώ τρίτος βρέθηκε σε βαθύτερο επίπεδο και είναι κατασκευασμένος με επιμέλεια από κεραμίδες και σχιστόπλακες. Ο περίβολος έχει χτιστεί με μικρές πέτρες διαφόρων σχημάτων σε ακανόνιστη σειρά, χωρίς συνδετικό υλικό.

Στον τομέα ή χώρο 4 αποκαλύφθηκαν τρεις τάφοι, σε βάθος 0,60 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Καλύπτονταν από στρώμα με πέτρες και μαυρισμένο χώμα, μαζί με θραύσματα κεραμίδων.

Τάφος 1. Έχει μήκος 2,25 και πλάτος 0,90 μ. Είναι κιβωτιόσχημος, με χτιστούς τους πλευρικούς τοίχους. Στον τάφο βρέθηκαν διάσπαρτα οστά, αποσθρωμένα και στο δυτικό μέρος γυάλινη δακρυδόχος με ψηλό λαιμό και σφαιρικό πεπιεσμένο σώμα (βάθος 0,25 μ.). Σε βάθος 0,45 μ. στο δάπεδο του τάφου, βρέθηκε πήλινος λύχνος με παράσταση και θραύσματα χάλκινου ελάσματος.

Τάφος 2. Μεταξύ των τάφων 1 και 3. Το μήκος του (εσωτερικά) είναι 2 μ. και το πλάτος του 0,50 μ. Σε βάθος 0,37 μ. από την επιφάνεια των πλευρικών του τοίχων βρέθηκε σκελετός που σωζόταν μόνο από τη λεκάνη μέχρι τα κάτω άκρα. Ανάμεσα στα πόδια βρέθηκε πήλινο αγγείο και θραύσματα σιδερένιου αντικειμένου.

Τάφος 3. Ο τάφος έχει διαστάσεις 2,30 × 1,20 μ. Καλυπτόταν με πλάκες. Οι τρεις πλευρές του ήταν χτιστές με πλακατές πέτρες, η νότια καλυπτόταν με όρθια σχιστόπλακα. Σε βάθος 0,38 μ. αποκαλύφθηκαν σχεδόν πλήρης σκελετός και δύο κρανία με άλλα οστά στη νοτιοανατολική γωνία του τάφου. Στην ανατολική πλευρά του τάφου βρέθηκαν δύο σιδερένιες αιχμές δοράτων σε καλή κατάσταση. Ασφαλώς πρόκειται για τάφο πολεμιστών. Θραύσματα μικρού γυάλινου αγγείου βρέθηκαν διάσπαρτα στις επίχωσεις του τάφου. Κοντά στην κνήμη του δεξιού ποδιού του σκελετού βρέθηκε χάλκινος σφηκωτήρας με σιδερένιες απολήξεις και μικρό χάλκινο νόμισμα.

Οι τάφοι 4 έως 7 ανασκάφηκαν στον τομέα 5.

Τάφος 4. Ο τάφος 4 βρίσκεται στον ίδιο ταφικό περίβολο. Έχει κατεύθυνση από Α προς Δ. και καλυπτόταν

από πέτρες μικρού μεγέθους. Ο τάφος είναι κιβωτιόσχημος με χτιστούς τους πλευρικούς τοίχους. Ο ανατολικός και ο νότιος τοίχος έχουν χτιστεί με κεραμίδες, ο βόρειος και ο δυτικός με πέτρες. Το εσωτερικό του τάφου έχει μήκος 1,85 και πλάτος 0,63 μ. Ο σκελετός βρέθηκε σε βάθος 0,50 μ. με το κεφάλι προς Α. και έχει μήκος 1,75 μ. Κοντά στην αριστερή κνήμη της νεκρής (;) βρέθηκαν οστά μικρού παιδιού. Τα πόδια του σκελετού είχαν τοποθετηθεί χιαστί, το ένα πάνω στο άλλο. Κοντά στα πόδια βρέθηκαν πολλά καρφιά μικρού μεγέθους, πιθανότατα από ξύλινο φέρετρο. Κοντά στην αριστερή κνήμη βρέθηκε δακρυδόχος γυάλινη με ορθογώνιο σώμα και ψηλό λαιμό.

Οι τάφοι 5 και 6 βρέθηκαν σε βάθος 0,20 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Του τάφου 5 σώζονται τα θεμέλια του βόρειου και του νότιου τοίχου. Στην ανατολική πλευρά σώθηκαν ίχνη κονιάματος, προφανώς από επίστρωση του εσωτερικού του τάφου. Ο σκελετός βρέθηκε με το κεφάλι προς Α., πάνω σε σειρά από πλάκες, με το δεξιό χέρι πάνω στη λεκάνη και το αριστερό κατά μήκος της αριστερής πλευράς. Ο σκελετός σωζόταν από τα γόνατα μέχρι το λαιμό (μήκος 1,21 μ.).

Ο τάφος έδωσε άφθονα κτερίσματα. Γύρω από το κρανίο βρέθηκαν δεκατέσσερα καρφιά διαφόρων μεγεθών. Στο ύψος της λεκάνης βρέθηκαν τρεις γυάλινες δακρυδόχοι με ψηλό λαιμό και στρογγυλό πεπλατυσμένο σώμα. Ανάμεσα στα γόνατα βρέθηκε σιδερένιο αντικείμενο και κοντά στη δεξιά κνήμη δακρυδόχος του ίδιου τύπου με τις προηγούμενες, όμοια δε βρέθηκε στις επιχρυσίες του τάφου, πριν αποκαλυφθεί ο σκελετός. Τέλος, όμοια δακρυδόχος αποκαλύφθηκε έξω από το βόρειο πλευρικό τοίχο του τάφου, ίσως κτέρισμα μετά την ταφή ή κατάλοιπο χοής προς το νεκρό.

Στον τάφο 6 δε σώθηκαν ούτε πλευρικοί τοίχοι ούτε καλυπτήριες πλάκες. Το δάπεδο του τάφου είχε στρωθεί με οχτώ πήλινες τετράγωνες πλάκες, πλευράς 0,30 μ. Πάνω στις πλάκες βρέθηκαν λίγα λείψανα σκελετού. Ο τάφος ήταν ταραγμένος και συλημένος, ώστε το μοναδικό αντικείμενο που βρέθηκε πάνω από αυτόν (μολύβδινο βάρος) δεν είναι βέβαιο ότι του ανήκει.

Τάφος 7. Σε βάθος 0,45 μ. από την επιφάνεια βρέθηκαν οι καλυπτήριες πλάκες του τάφου, που έχει προσανατολισμό από Α. προς Δ. Ο τάφος είναι κιβωτιόσχημος με χτιστούς τους πλευρικούς του τοίχους με τούβλα. Το μήκος του τάφου είναι 1,95 και το πλάτος του 0,55 μ. Οι τοίχοι έχουν πάχος 0,25 μ. Βρέθηκαν δύο σκελετοί σε βάθος 0,90 μ. από την επιφάνεια του εδάφους και 0,50 μ. από τις καλυπτήριες πλάκες, με τα κεφάλια στην ανατολική πλευρά που από μετακίνηση βρέθηκαν στη θέση της λεκάνης. Ήταν σε ύπτια στάση, ο ένας δίπλα στον άλλο (ίσως έχουμε σύγχρονη ταφή ή ταφή συγγενών) (ανδρόγυνο;). Ο ένας από τους σκελετούς, προς τη βόρεια πλευρά του τάφου, βρέθηκε

σε κάπως πλάγια στάση και πάνω στην κνήμη γυάλινη τριφυλλόστομη οινοχόη. Στο ύψος των γονάτων του πρώτου σκελετού βρέθηκε λαιμός και ο πυθμένας γυάλινης δακρυδόχου, ενώ κοντά στα δάκτυλα των ποδιών ο πυθμένας και τμήμα του λαιμού γυάλινου σκεύους. Κοντά στα κρανία βρέθηκαν δέκα μεγάλα καρφιά, ενώ τρία όμοια βρέθηκαν κοντά στα κάτω άκρα των σκελετών.

Γενικές παρατηρήσεις-χρονολόγηση

Οι τρεις συστάδες τάφων που ανασκάφηκαν στο χώρο του Ελληνικού Κυνουρίας είναι σημαντικές για την ταφική αρχιτεκτονική και πρακτική μιας πολύ λίγο γνωστής περιοχής της νοτιοανατολικής Πελοποννήσου. Δυστυχώς η καταστροφή και η αλλοίωση των τάφων της πρώτης και της δεύτερης συστάδας μας στέρησαν αρκετά χρήσιμα στοιχεία για τη μορφή των τάφων, τον κτερισμό τους και τα ταφικά έθιμα. Η επιμέρους περιγραφή των τάφων πάντως, επιτρέπει τη συναγωγή κάποιων συμπερασμάτων και κατατάξεων. Κατά κανόνα οι τάφοι είναι κιβωτιόσχημοι. Οι τάφοι της πρώτης συστάδας είναι επιμελέστερες κατασκευές. Έχουν σκαφεί στο μαλακό ψαμμόλιθο και έχουν επενδυθεί με πελεκητές σχιστόπλακες, υλικό που επιχωριάζει ή και αφθονεί στην περιοχή. Η διάταξη των τάφων είναι πυκνή, η γενική τους κατεύθυνση από Α.-Δ. οι σκελετοί βλέπουν προς Δ. Η παράλληλη διάταξη των τάφων, η παρόδια τοποθέτησή τους και η γενικότερη χωροταξική οικονομία μαρτυρούν οργανωμένα νεκροταφεία. Είναι πιθανότατο ότι ο αρχαίος δρόμος δεν απείχε πολύ από τη σημερινή του διαδρομή. Οι τάφοι που αποκαλύφθηκαν στην πρώτη συστάδα δεν είναι πολλοί, όρια νεκροταφείου δεν αποκαλύφθηκαν, ούτε ταφικός περίβολος. Τα τελευταία περιστατικά όμως ίσως είναι συμπτωματικά, αφού η ανασκαφή μας δεν επεκτάθηκε σε πολύ μεγάλη έκταση. Στήλες δεν βρέθηκαν κατά χώραν αλλά πιθανόν σε δεύτερη χρήση. Οι επιμελημένοι τάφοι και τα ωραία και σχετικά πλούσια κτερίσματα (Πίν. α-στ) μαρτυρούν κάποια ακμή των κατοίκων του οικισμού, οι οποίοι αποζούσαν από την εκμετάλλευση της πλούσιας πεδιάδας, τις θαλάσσιες ασχολίες και την κτηνοτροφία. Η σχετική ευμάρεια τους επέτρεπε να αγοράζουν και εισαγόμενα αντικείμενα. Οι τάφοι της πρώτης συστάδας χρονολογούνται από το σχήμα των τάφων και από τα κτερίσματα στους ύστερους κλασικούς και τους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους.

Ανάλογα είναι τα συμπεράσματα από τη δεύτερη συστάδα τάφων, που βρέθηκαν ψηλότερα, στις όχθες αβαθούς ρέματος. Τάφοι κιβωτιόσχημοι καλυμμένοι με πλάκες και με σχετικά πλούσια κτερίσματα, μερικά από τα οποία αποτελούν άριστα δείγματα κεραμικής τέχνης, μαρτυρούν τις ίδιες σταθερές συνθήκες στη ζωή του οικισμού. Περιορισμένης ασφαλώς έκτασης και ακμής,

αν κρίνουμε από τα δεδομένα που έχουμε αυτή τη στιγμή στη διάθεσή μας, ο οικισμός του Ελληνικού απολάμβανε την ήσυχη ευμάρεια ενός περιφερειακού και πολιτικά εξαρτημένου χώρου. Τα δύο αυτά μικρά νεκροταφεία, που αντιστοιχούσαν ασφαλώς σε δύο κοινότητες ή γένη ή συνοικίες του οικισμού, έχουν περίπου παράλληλη χρονική εξέλιξη. Πολλοί τάφοι μαρτυρούν αδιάκοπη χρήση και περιέχουν σκελετικά λείψανα και κτερίσματα προγενέστερων τάφων, που έχουν αποθεθεί σε διάφορα σημεία του τάφου, έχουν συγκεντρωθεί στις γωνίες ή στα άκρα, για να εξοικονομηθεί ο αναγκαίος χώρος για τις νέες ταφές. Το φύλο των νεκρών δεν προσδιορίστηκε από οστεολογικές έρευνες αλλά τεκμαίρεται σε μερικές περιπτώσεις από τα κτερίσματα που τους συνοδεύουν. Χάλκινα κάτοπτρα, αρωματοδοχεία ή άλλα σκεύη της γυναικείας τουαλέτας είναι ασφαλώς προσδιοριστικά του φύλου της νεκρής, ενώ αντίθετα όπλα ή εξαρτήματα της ανδρικής ενδυμασίας (σφηκωτήρες κ.ά.) είναι δηλωτικά του φύλου του νεκρού. Σε αρκετούς τάφους έχουν βρεθεί τέτοια αντικείμενα αναμίζ, πράγμα που δηλώνει ότι υπήρχαν τάφοι οικογενειακοί.

Αντίθετα με τις δύο προηγούμενες συστάδες, οι τάφοι της τρίτης συστάδας παρουσιάζουν διαφορετική μεταξύ τους εικόνα. Συγκεκριμένα, οι τάφοι των τομέων 1, 2 και 3 μιμούνται το σχήμα και την κατασκευή των τάφων των δύο πρώτων συστάδων τάφων που ανασκάψαμε στο Ελληνικό, είναι δηλαδή τυπικοί κιβωτιόσχημοι τάφοι με σχιστόπλακες στα πλευρικά τους τοιχώματα και καλυπτήριες πλάκες στην οροφή. Από τα κτερίσματά τους οι τάφοι αυτοί χρονολογούνται στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. (Πίν. 56 α-ε). Αντίθετα οι τάφοι των τομέων 4 και 5, που περικλείονται από ταφικό περίβολο, έχουν τα πλευρικά τους τοιχώματα χτιστά με πέτρες ή κεράμους και τις τυπικές πλάκες ως κάλυμμα. Οι τάφοι αυτοί χρονολογούνται στο 2ο αι. π.Χ. Δεν παρατηρήθηκαν αξιοσημείωτες διαφορές είτε στο γενικό σχήμα των τάφων είτε στον προσανατολισμό τους είτε και στα ταφικά έθιμα. Οι διαπιστώσεις αυτές συνηγορούν για την ιστορική και πολιτική συνέχεια στο χώρο του Ελληνικού. Ειδικότερες εκτιμήσεις και ακριβέστερη χρονολόγηση των τάφων θα γίνει στη συστηματική και λεπτομερή παρουσίαση του υλικού της ανασκαφής τους.

Θ.Γ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

SPARTA: MENELAION

During May and June 1980 the Director of the British School, Dr H.W. Catling, undertook a limited excavation on the Aetos Hill, within the area of the Middle and Late Helladic settlement site where British School excavations were resumed in 1973 (Fig. 1-2). The occasion for the

excavation was damage caused by deep ploughing on the south face of the Aetos Hill in an area recognised as of considerable potential following the excavation of a test trench in Autumn, 1978 (See AR 1978-79, p. 19). It was thought advisable to investigate these remains to determine their character and chronology. Also taking part in the excavation were Mrs Elizabeth Catling in charge of the Apotheke, Mr David Smyth as Architect/Surveyor, Mr A. MacGillivray, Dr D. Evely, Mr A. Dunn, Miss S. Mossman as site supervisors, Mr G. Shipley, Miss P. Armstrong, Mr A. Koelman and Miss I de Jong as site assistants. Mr R. Catling took part for a short time on the site, Mrs M. MacGillivray acted as Cook-Housekeeper, Miss P. Youard as Apotheke Assistant. Mr P. Petrakis and Mrs E. Petrakou worked for three weeks on pottery cleaning and repair. Twelve workmen from Aphyssou and Sparta were employed. All those taking part were grateful to Dr Th. Spyropoulos, Ephor of Lakonia-Arcadia, for his help and interest.

A total of 443 square metres on the south flank of the Aetos Hill was uncovered, and, in nearly every case, investigated to bedrock (Fig. 2-3). The excavation took as its original focus the trial trench that had been excavated in 1978, in which evidence of a violent destruction at the end of LH III B2 was discovered, including a human skeleton in the midst of what seemed to be earthquake debris.

The south flank of the Aetos slopes down fairly steeply from north to south (Fig. 2); there was a difference of nearly 10 meters in height from the north to the south of the excavation limits. A large part of this difference, in the modern form of the hill, is reflected by a steep terrace that divided the site into an upper (north) and a lower (south) part.

Recent deep ploughing had caused serious disturbance on the upper part; the threatened further ploughing that stimulated the excavation would undoubtedly have rendered the remains on the upper part unintelligible: the rescue element in the excavation has been fully justified.

In advance of strewing and study of the pottery recovered, it is already clear that at least seven phases in the occupation of the hill can be identified (Fig. 3), phases which may be dovetailed most satisfactorily with what we have learned of this very extensive Mycenaean site from previous excavation in other areas.

The hill was first occupied, it seems, in Middle Helladic II, two of which period we must attribute two small potter's kilns found at the lower edge of the upper part. The kilns had been built of pisé, which had been fired hard by use (Pl. 57 a). Though none of the superstructure was found *in situ*, Kiln II contained sufficient debris for it to be clear that it was updraught type, where the pots had stood upon a clay floor pierced with holes to permit the

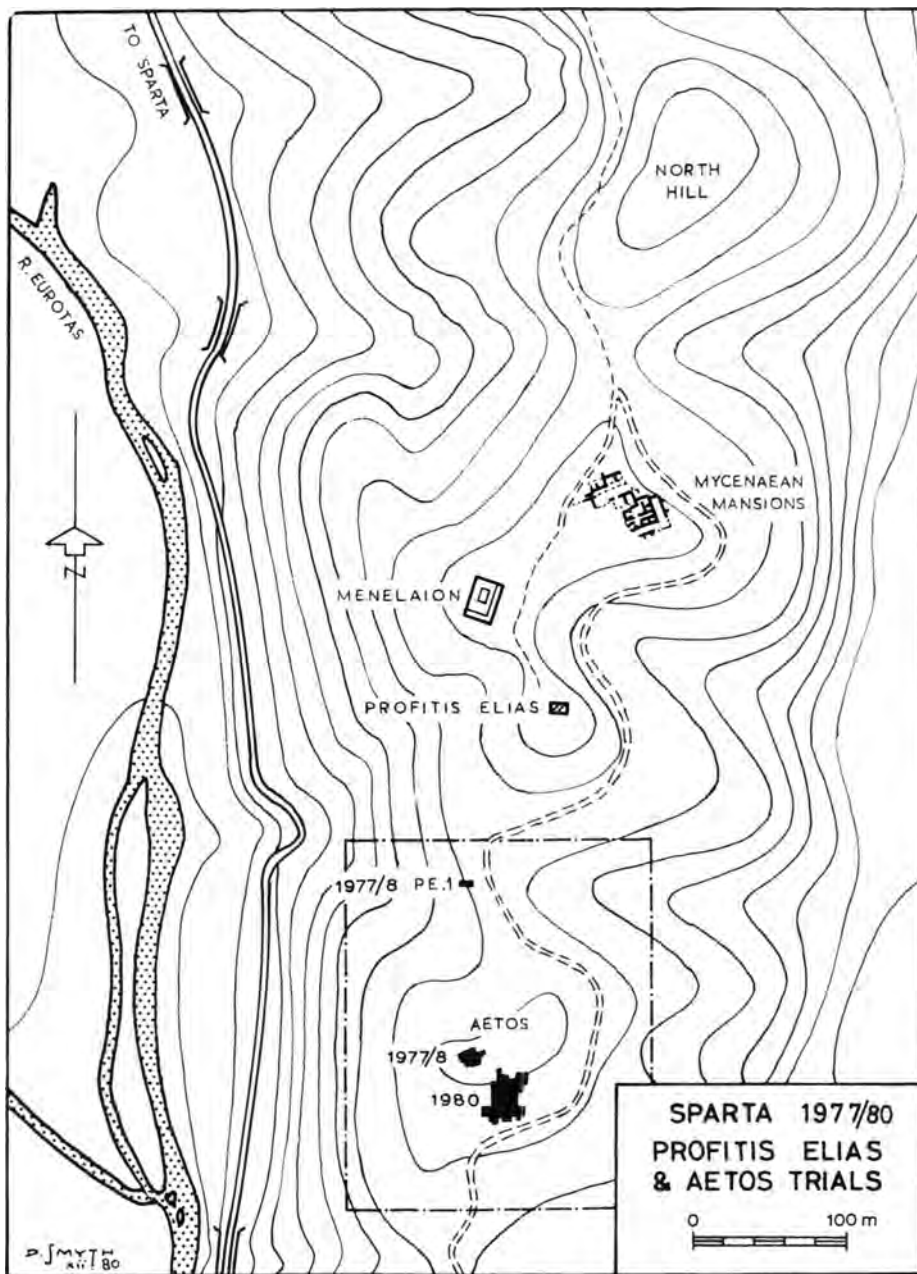

Fig. 1. Sparta 1977-80. Profitis Elias and Aetos Trials.

circulation of the hot air. Surprisingly, very little pottery was found with the kilns.

Not long after the kilns fell into disuse a cemetery came into being. The earliest burial was a small shaft

grave orientated north-south (T. 1 on Fig. 3). The shaft was just over two metres long, and was 1.10 wide. The grave at the bottom was covered by six schist slabs (Pl. 57 b). Below the slabs lay a single adult skeleton on its

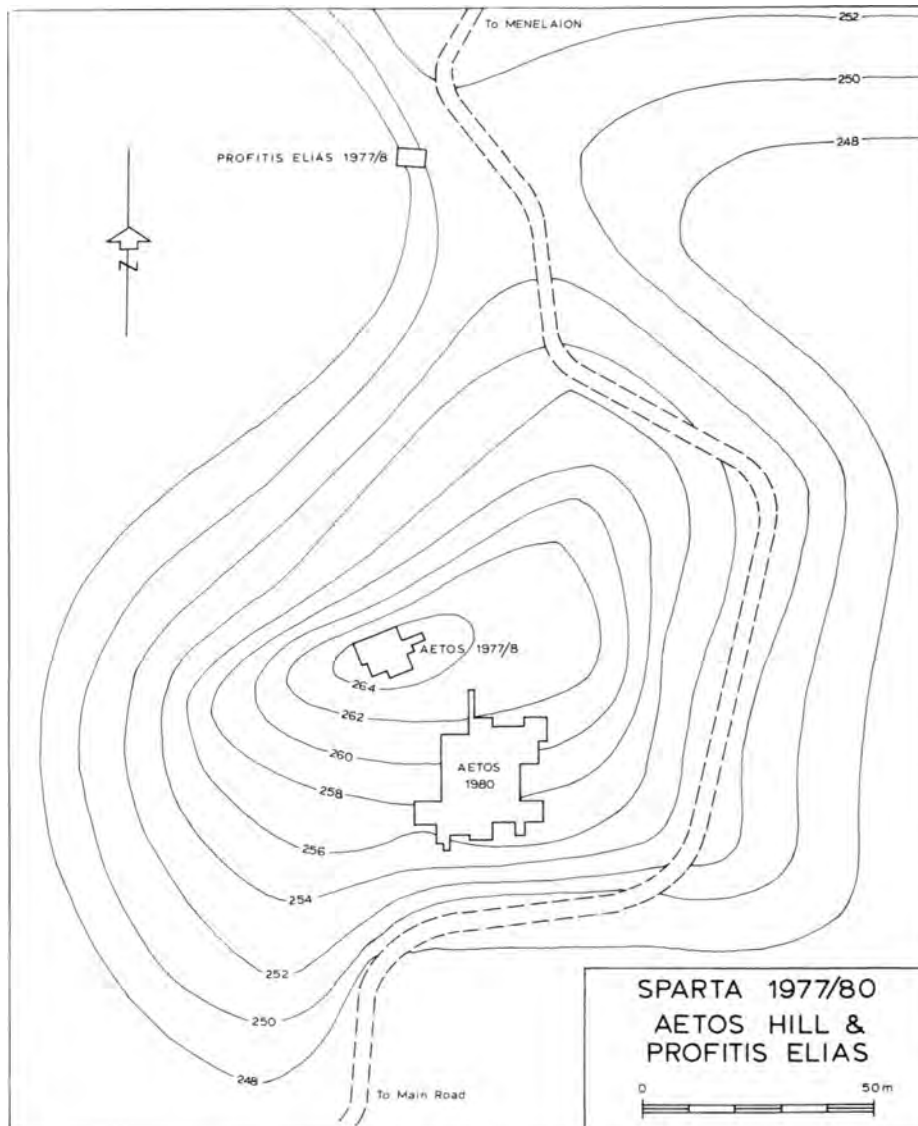

Fig. 2. Sparta 1977-80. Aetos Hill and Profitis Elias.

back, legs slightly flexed. The only grave goods were a terracotta spindle whorl, a scrap of gold leaf and, from beneath the skeleton, a small area of cloth impression. In the immediate vicinity of the shaft grave were three separate inhumations, one of them partly cut into the fill of the shaft (Pl. 57 c). In two cases these burials were marked at head and feet by small field stones set on edge. Another burial was found cut into the remains of kiln 2 (Fig. 3), establishing without doubt the relative sequence of kilns and graves.

Pottery in the fills over the graves (none of which included any grave goods, unfortunately) seems uniformly Middle Helladic. The burials were all of adults; in two cases, the bodies lay on a bed of shingle. Otherwise there was no grave structure. The bodies were normally laid on the back, legs always tightly flexed. The arms were arranged to allow the hands to have covered the *pudenda*.

The first architectural phase properly speaking consisted of a monumental building on the upper part of the site, long axis east-west, at least 18 m long and perhaps

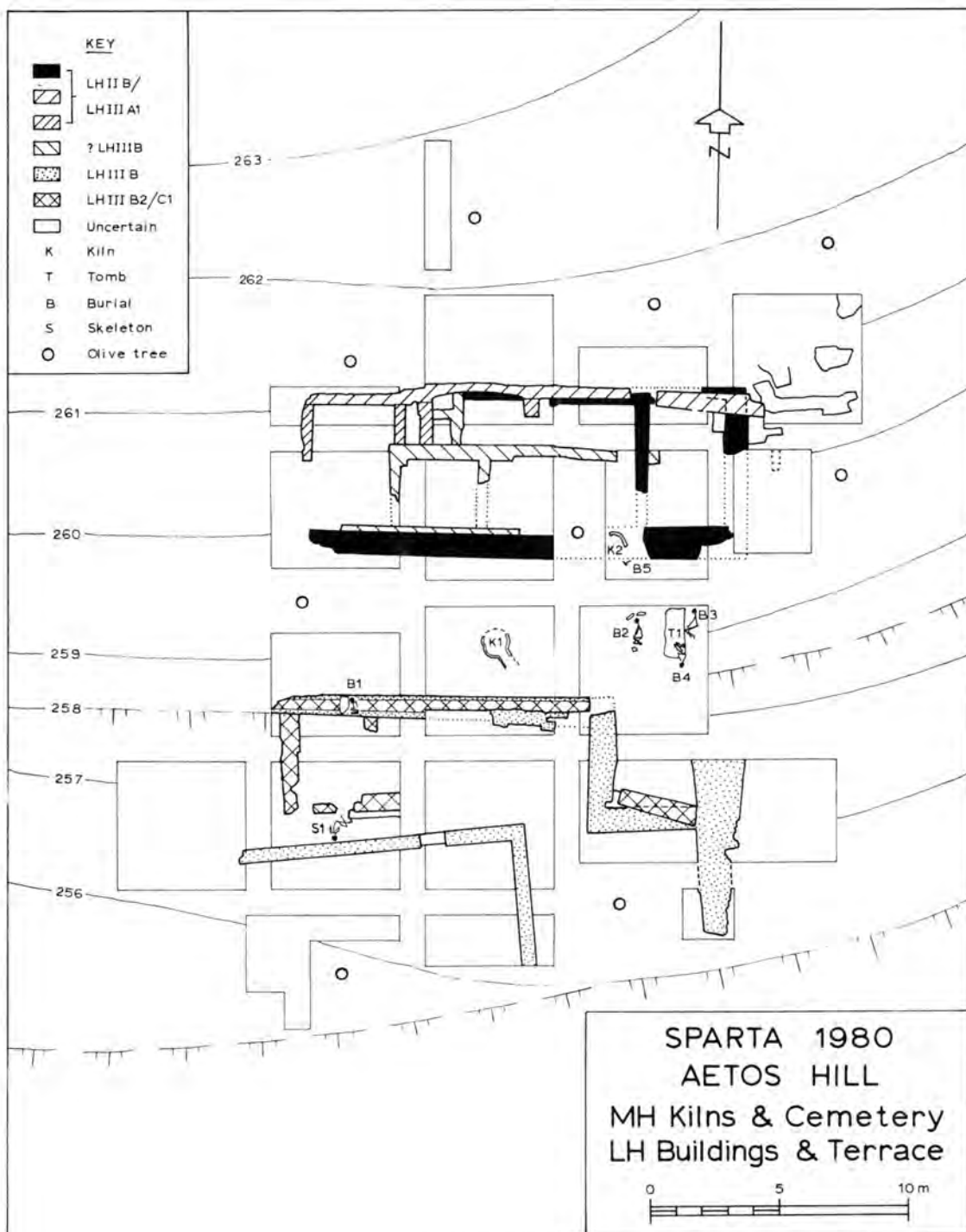

Fig. 3. Sparta 1980. Aetos Hill. MH kilns and cemetery, LH buildings and terrace.

8 m wide, distinguished by the same kind of pebble flooring that we encountered in the LH IIB/IIIA1 Mansion I on the Menelaion Hill (Fig. 3). This building, which conceivably had been of the megaron type, had been very much altered by two, possibly three, subsequent reconstructions two at least of which seem to have fallen within the LH IIB/IIIA1 period to judge from pottery in foundation trenches. A fragment of a fine carnelian sealstone (bull) was found in the foundation trench from which the earliest wall had been robbed of its stone. The downward slope accounted for the fact that we only recovered the upslope halves of all these buildings. Little pottery was recovered from the floors of this building, which seems to have been systematically stripped of its contents before its final abandonment. It is tempting to connect one of its phases of reconstruction with the replacement of Mansion I by Mansion 2 on the Menelaion Hill (Fig. 1).

In LH IIB a monumental terrace wall was built separating what are now the upper and lower parts of the site (Fig. 3). Very large blocks of unworked limestone were used, as well as water-worn boulders that came from the Eurotas bed (Pl. 58 a). The former must have been brought from a considerable distance. The terrace wall was up to 1.20 m wide, and had used a rudimentary header and stretcher construction for the limestone blocks. It was difficult to be sure how substantial it had been, since we only found the lowest course *in situ*. But, if we may judge from the amount of debris associated with its destruction in relation to its length (Pl. 58 b) it cannot have been less than 2 m high, and was probably substantially more. It seems to have been topped with large schist slabs (blue and red) whose method of attachment remains uncertain. We recovered several fragmentary terracotta gutter sections which were presumably used to run off the storm water from the terrace into the alleyway below. Heavily burnt areas in the associated debris suggested some use of timber in its construction.

Immediately below, and south of the terrace wall was a fairly broad roadway surfaced with a mixture of small shingle and broken pottery. This road separated the terrace from a large rectangular building only the north-east corner of which survived (Fig. 3). This buildings (which seems likely to have been constructed during LH IIB, perhaps at the same time as the terrace wall) had been destroyed at the same time as the terrace collapsed. Though there were many traces of burning in the destruction fill and on the stamped marl floor, no material was found on the floor, and whatever the nature of the destruction, it was clear that the building had been stripped of its contents before this took place. This fact is a little surprising when taken the discovery in 1978 in the test trench of a human roadway - the unfortunate

victim had probably been on the road at the time of the collapse - less probably, on the terrace wall itself and fell with it.

Historically, one of the most interesting of our results was the recognition that following the destruction of the monumental terrace and the building that it overlooked, a squatter occupation had partly reconstructed the terrace in very poor masonry (Fig. 3) and one of two buildings at least had been constructed on the debris (the masonry was of deplorable quality) with which we may associate finds of the handmade pottery studied recently, among others, by J. Rutter and K. Kilian, and called by some 'NW Greek ware'. We have already recovered a substantial amount of this pottery from the erosion gully on the lower slopes of the Prophitis Elias hill but this is the first time we have it in a sound context. In our opinion, alien though the form of this pottery undoubtedly is, the fabric is of local origin, being typified by exactly the same kind of tempering materials that we have observed in our coarser wares in earlier contexts. The distinguishing feature is regular use of piecrust decorated appliqué cordons close below the rims of flaring rim jars, sometimes with small vertical loop handles.

There seems now to be sufficient evidence to report that the Menelaion site continued to be occupied, in part at least, into the LH IIIC1 period, and that there was a revival of activity, perhaps of brief duration, following serious catastrophe (at the nature of which one could only guess, though earthquake is a distinct possibility) to account for the collapse of the monumental terrace wall referred to above.

We were not fortunate enough to have found floor deposits of complete vases at any point in the site's history. It seems that the site was cleared before or after the major destruction in LH IIB2, while cultivation etc. had removed the floors of the final occupation completely. But we hope to be able to make up vases when we are able to strew.

During Autumn 1980, study of the finds from the Aetos 'stone mound' (see AR 1977-78, 31; AR 1978-79, 19) was completed. Though certainty is not possible there seems a strong likelihood that the stone mound and its content of pottery, fine and coarse, of LH IIB2 and IIIC1 types, represents some kind of cleaning operation of the ruined buildings we excavated in 1980 lower down the slope (Fig. 1-3). The presence of LH IIIC1 pottery and a few fragments of 'NW Greek ware' suggests this cannot have happened any earlier than the squatter occupation; it could have happened after that was over, though presumably not long after, since no material later than the 12th century BC was found in the mound.

H. W. CATLING

5η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Η Εφορεία λειτούργησε τους πρώτους μήνες του 1980 υπό τη διεύθυνση του Επιμελητή Αρχαιοτήτων Ισ. Κακούρη. Στη συνέχεια, μετά τη μετακίνησή του στην Κεντρική Υπηρεσία του Υπουργείου, ανέλαβε τη διεύθυνση η Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων Αιμ. Μπακούρου.

Το υπόλοιπο επιστημονικό προσωπικό αποτελούσαν οι Επιμελήτριες Αρχαιοτήτων Α. Καββαδία, Ιωάν. Μακρή, ο αρχιτέκτονας Αντ. Μανιουδάκης και η έκτακτη αρχαιολόγος Κ. Διαμαντή. Ο συντηρητής έργων τέχνης Στ. Παπαγεωργίου, με τα τοπικά συνεργεία συντηρητών του Μυστρά και του Γερακίου, είχε την ευθύνη της συντήρησης του ζωγραφικού διακόσμου των ναών, και ο συντηρητής Δ. Χρυσόπουλος των ψηφιδωτών. Τέλος στον τομέα της στερέωσης των μνημείων εργάστηκε για την Εφορεία ο αρχιτεχνίτης Δ. Φεργαδιώτης.

Η Εφορεία εκτός από το κύριο έργο της επιτέλεσε σημαντικό επίσης έργο στον τομέα του οικοδομικού ελέγχου παραδοσιακών οικισμών και χώρων, που απορρόφησε μεγάλο μέρος της δραστηριότητας του προσωπικού. Παράλληλο έργο, σε μικρότερη βέβαια κλίμακα, υπήρξε και η διόρθωση και συμπλήρωση παλιών κηρύξεων για την πληρέστερη προστασία των μνημείων, ο εμπλουτισμός και η συστηματικότερη οργάνωση των επιστημονικών αρχείων της Εφορείας και η προσπάθεια εμπλουτισμού της βιβλιοθήκης με νέες αγορές.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Σπάρτη

Οδός Ξενοφώντος 45

Νότια του λόφου της αρχαίας ακρόπολης, στο οικόπεδο που βρίσκεται στο Ο.Τ. 126 του σχεδίου πόλης της Σπάρτης, που συνορεύει στα νότια με το οικόπεδο που ανασκάφηκε πρόσφατα ο βυζαντινός τρίκογχος ναός, διαπιστώθηκε η ύπαρξη αρχαίων, όταν έγινε η διάνοιξη πεδίων για ανοικοδόμηση¹.

Μετά την ανασκαφή ο χώρος παρουσίαζε πυκνή διάταξη κτιρίων που μπορούν να χρονολογηθούν από τα υστεροελληνιστικά μέχρι τα βυζαντινά χρόνια. Στο βο-

ρειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου διαπιστώθηκαν δύο οικοδομικές φάσεις βυζαντινής εποχής: Στην παλιότερη οι τοίχοι, ύψους κατά μέσο όρο μέχρι 0,70 μ., ήταν χτισμένοι με αργούς λίθους και από χώμα ως συνδετικό υλικό, ενώ σε ορισμένα σημεία είχε γίνει και περιορισμένη χρήση κεραμιδιών στους αρμούς της τοιχοποιίας (Σχέδ. 1, δωμ. 1, τοίχοι TVII, TXI, TXIa και ακόμη TXV). Οι τοίχοι της μεταγενέστερης φάσης, που σώζονταν σε ύψος 0,50 μ. ήταν χτισμένοι με ακατέργαστους λίθους, κομμάτια κεραμιδιών, μεγάλους πωρολίθους (σε δεύτερη χρήση) και αρχαίο υλικό (μαρμάρινη βάση κίονα, κομμάτι αρράβδωτου κίονα κτλ.), χτισμένο επίσης με χωματόλασπη (Σχέδ. 1, δωμ. 2 και ακόμη τοίχοι TIII και TV).

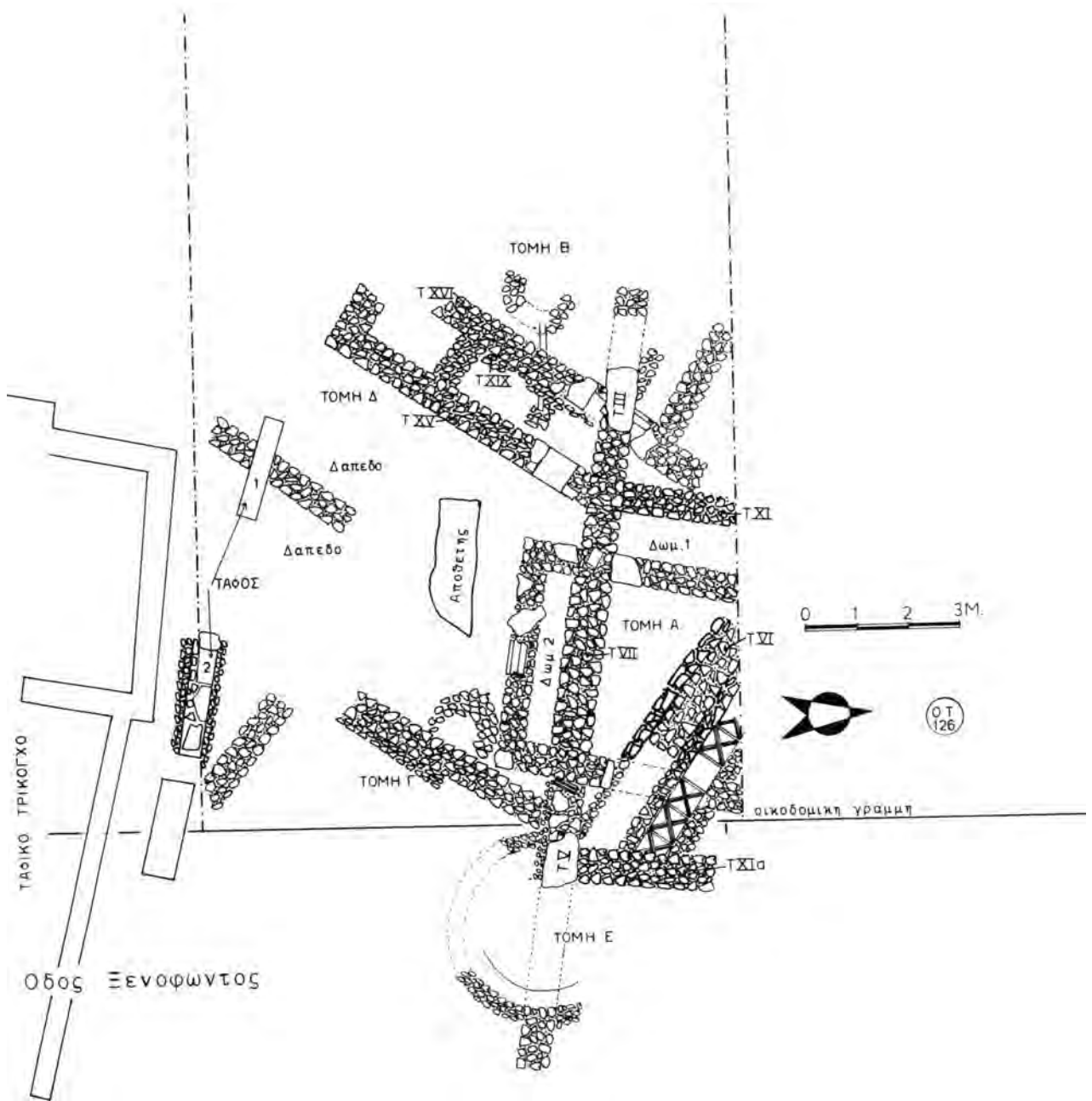
Ενδιαφέρον παρουσίαζε τμήμα αποχετευτικού αγωγού που αποκαλύφθηκε στα βόρεια του οικοπέδου. Ο κεραμοσκεπαστος αγωγός, που είχε κατεύθυνση από ΒΔ.-ΝΑ. (σωζ. μήκ. 3,50 και ύψ. 0,50 μ.), ήταν εσωτερικά χτισμένος με κανονικές στρώσεις οπτοπλίνθων. Εξωτερικά ήταν χτισμένος με σχιστολίθους ή ακατέργαστους λίθους και ακανόνιστες στρώσεις πλίνθων με ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό. Το δάπεδό του ήταν στρωμένο με τετράγωνα πήλινες πλάκες με διαγώνιες «δαχτυλιές». Τμήματα του ίδιου αποχετευτικού συστήματος έχουν αποκαλυφθεί και σε γειτονικά οικόπεδα (ιδιοκτησία Νικ. Κάτσου, στο Ο.Τ. 125, και σε δύο οικόπεδα ιδιοκτησίας Κ. Καλαϊτζή, στα Ο.Τ. 126 και Ο.Τ. 10). Πρόκειται για αποχετευτικό δίκτυο, που χρονολογείται στον 3ο αι. μ.Χ.

Σε διερευνητική τομή που έγινε στην αδιάνοιχτη, στο σημείο αυτό, οδό Ξενοφώντος, αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου κυκλικής δεξαμενής, σωζ. ύψ. 1 μ. και διαμ. 2,85 μ. χτισμένου με αργούς λίθους και κομμάτια κεραμιδιών στους αρμούς. Η δεξαμενή κατασκευάστηκε στο χώρο αυτό σε μεταγενέστερη εποχή, αφού προηγουμένως είχε καταστραφεί ο αγωγός.

Στο δυτικό και νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν τοίχοι διαφόρων οικοδομικών φάσεων καθώς και άλλες κατασκευές από τις οποίες ιδιαίτερα πρέπει ν' αναφερθούν: α) δάπεδο ρωμαϊκών χρόνων, από μικρά πήλινα πλακίδια που σχημάτιζαν «ψαροκόκκαλο», β) πήλινοι αγωγοί ύδρευσης, γ) αποθέτης, βάθ. 0,85 μ. με όστρακα υστεροκλασικής και ελληνιστικής εποχής και δ) στο νότιο όριο του οικοπέδου, δύο τάφοι χριστιανικών χρόνων, ο ένας κεραμοσκεπής και ο άλλος κιβωτίοσχημος, με τους νεκρούς τοποθετημένους προς Δ. Οι ταφές ήταν ακτέριστες.

Βρέθηκαν: πενήντατέσσερα νομίσματα (ένα ασημένιο και τα υπόλοιπα χάλκινα). Από αυτά ταυτίστηκαν δεκατέσσερα μισά τεταρτηρά των χρόνων του Μανουήλ Α' του Κομνηνού και τρεις ανώνυμοι follis. Πολλές ομάδες οστράκων, που χρονολογούνται στην ελληνιστική, τη ρωμαϊκή, υστερορωμαϊκή και τη βυζαντινή

1. Η επίβλεψη της ανασκαφής και η τήρηση του ημερολογίου έγινε από την Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων Ιω. Μακρή.

Σχέδ. 1. Σπάρτη. Οδός Ξενοφώντος 45. Κάτοψη της ανασκαφής.

εποχή. Τα περισσότερα προέρχονται από αγγεία οικιακής χρήσης. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν όστρακα βυζαντινά εφυσωμένα, εγχάρακτα και βαμμένα των κατηγοριών sgraffito, incised sgraffito, painted, dotted και measles ware, που τοποθετούνται χρονολογικά κυρίως στον 11ο και το 12ο αι. μ.Χ. Επτά χάλκινα αγγεία διαφόρων τύπων (δακρυδόχοι, σκυφίδια, κύαθοι), ένα χάλκινο βραχιόλι και ένα χάλκινο ειδώλιο ταύρου. Ακόμη, αρχιτεκτονικά γλυπτά σε δεύτερη χρήση, μαρμάρινο κεφάλι κόρης ελληνιστικής εποχής, μαρμάρινη πλάκα ρωμαϊκού αποχωρητηρίου, βάση μαρμαρίνου θρόνου με λεοντοπόδαρα κ.ά.).

ΝΟΜΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

Χανδρινός

Θέση Αγία Μαρίνα (αγρός Χρ. Καραχάλιου)²

Στη διάρκεια εργασιών καθαρισμού του αγρού αποκαλύφθηκαν τάφος και θεμέλια παλιού κτίσματος κάτω από τοίχο, που έχει κατεύθυνση Α.-Δ. και μήκος 2 μ. περίπου και που σύμφωνα με την τοιχοδομία του, μπορεί να τοποθετηθεί σε νεότερους χρόνους. Στη θέση αυτή, σύμφωνα με την παράδοση, υπήρχε ξωκκλήσι της αγίας Μαρίας, χτισμένο μετά το 1821, από όπου πιθανώς πήρε και την ονομασία της η περιοχή και στο οποίο θα πρέπει να ανήκει ο νεότερος τοίχος. Διενεργήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα, η οποία όμως δεν ολοκληρώθηκε, λόγω διακοπής των πιστώσεων.

Αποκαλύφθηκε ταφικό κτίριο, του οποίου οι τοίχοι, μήκ. 15 μ. ο βόρειος και ο νότιος, 9 μ. ο δυτικός (ο ανατολικός δεν αποκαλύφθηκε ακόμη), σώζονται σε χαμηλό ύψος έως 0,75 μ. και έχουν πάχος 0,75 μ. Η τοιχοδομία τους από κατεργασμένους λίθους είναι αρκετά επιμελημένη με ασβεστοκονίαμα και περιορισμένη χρήση κεραμιδιών στους αρμούς. Ο εσωτερικός χώρος του κτιρίου χωρίζεται με έναν εγκάρσιο τοίχο σε δύο άνισα μέρη, από τα οποία το ανατολικότερο είναι σχεδόν τριπλάσιο σε μήκος από το δυτικό. Κάτω από το ανατολικό διαμέρισμα και προς τα δυτικά του αποκαλύφθηκε υπόγειο ορθογώνιο δωμάτιο (διαστ. 2,80 × 1,25 × 0,65 μ.), στο οποίο οδηγεί μικρή σκάλα. Στη μέση περίπου του δαπέδου του δωματίου αυτού, το οποίο καλύπτεται με πήλινες πλάκες, είναι ενσωματωμένο πήλινο αγγείο, ύψ. 0,23 μ. με διάμετρο ανοίγματος στομίου 0,45 μ. (Πίν. 59 α). Όπως συμπεραίνεται και από την ύπαρξη

υδραυλικού κονιάματος στο εσωτερικό των τοίχων το υπόγειο δωμάτιο πρέπει να χρησίμευε ως δεξαμενή.

Μέσα και έξω από το χώρο του κτιρίου ανασκάφηκαν τάφοι χριστιανικοί, τέσσερις κιβωτιόσχημοι, από τους οποίους οι δύο ήταν παιδικοί, και δύο λακκοειδείς. Οι κιβωτιόσχημοι, που παρουσιάζουν επιμελημένη τοιχοδομία με κανονικές στρώσεις χτιστών λίθων με ασβεστοκονίαμα και διπλή σειρά ισόδομων πλίνθων στο επάνω μέρος, διατηρούν και ίχνη εσωτερικού επιχρίσματος. Το δάπεδό τους ήταν στρωμένο με πήλινες πλάκες, πολλές από τις οποίες έχουν «δαχτυλιές» σε σχήμα Χ, ενώ η κάλυψή τους είχε γίνει με μεγάλες ακανόνιστες πλάκες. Σε όλους τους τάφους βρέθηκε ένας μόνο νεκρός, με το κεφάλι προς Δ. ενώ σ' έναν από τους κιβωτιόσχημους βρέθηκε ανακομιδή οστών περισσότερων του ενός νεκρών. Μοναδικά ευρήματα των τάφων ήταν τρία αγγεία του τύπου της πρόχου, «κανατάκια», παλαιοχριστιανικής εποχής, και ένα ζευγάρι χάλκινα σκουλαρίκια. Στο χώρο του κτίσματος που ανασκάφηκε σε βάθος 0,60 μ. βρέθηκαν λίγα όστρακα από κοινά χρηστικά αγγεία παλαιοχριστιανικών και νεότερων χρόνων ή εφυσωμένα ύστερων βυζαντινών χρόνων.

Από τις λιγοστές ενδείξεις που υπάρχουν και επειδή δεν ολοκληρώθηκε η ανασκαφή δεν είναι δυνατόν να καταλήξουμε σε ακριβή συμπεράσματα για τη χρονολόγηση και τη χρήση του κτίσματος. Από την τοιχοδομία του όμως και την κατασκευή των τάφων μπορεί, με σχετική επιφύλαξη, να χρονολογηθεί στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους με μακρόχρονη μεταγενέστερη χρήση.

ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ-ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΧΩΡΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Μυστράς

Με οικονομικά προβλήματα και έλλειψη ειδικευμένου εργατοτεχνικού προσωπικού, συνεχίστηκε το έργο της στερέωσης και συντήρησης των κτισμάτων του αρχαιολογικού χώρου. Οι εργασίες περιορίστηκαν σε στερέωση, στεγανοποίηση των απολήξεων των τοίχων. Στην περιοχή του Αγίου Νικολάου έγιναν μικρής έκτασης συμπληρώσεις των επικινδύνων τμημάτων των αστικών κτιρίων και στερεώθηκε ο περίβολος του ναού. Στην ίδια περιοχή έγιναν και εργασίες αποχρωμάτωσης και καθαρισμού των ερειπωμένων κτιρίων.

Γεράκι

Ναός Θεοφανείων στο Κάστρο

Στη διάρκεια του χειμώνα προξενήθηκε φθορά στην

2. Τις ανασκαφικές εργασίες επέβλεπε κυρίως η έκτακτη αρχαιολόγος Καλ. Διαμαντή.

κεράμωση του σταυρεπίστεγου ναού³ και ραγή στο βόρειο τοίχο, από πτώση κεραυνού στο βόρειο ακραίο σημείο της εγκάρσιας καμάρας. Οι ζημιές επιδιορθώθηκαν από τοπικό συνεργείο.

Ναός Αγίου Νικολάου⁴

Ο ναός βρίσκεται, στην ομώνυμη τοποθεσία, έξω από τον οικισμό. Έγιναν εργασίες ανακεράμωσης του ναού σύμφωνα με τα ακόλουθα: αφού αφαιρέθηκαν από τη στέγη τα κεραμίδια και τα άχρηστα υλικά, στερεώθηκε η καμάρα και κατασκευάστηκαν ενισχυτικές ζώνες με οπλισμένο σκυρόδεμα (σενάζ) περιμετρικά στο πάχος των τοίχων. Τέλος, αποκαταστάθηκε η κεράμωση με κεραμίδια παλαιού τύπου κατά το «κολυμπητό» σύστημα. Ακόμη, ενισχύθηκε η θεμελίωση και στεγανοποιήθηκε ο βόρειος και ο δυτικός τοίχος και έγινε αρμολόγηση των εξωτερικών επιφανειών των τοίχων του ναού. Εσωτερικά επιχρίστηκαν με χρώμα υπόλευκο τα μέρη των τοίχων που δεν έφεραν τοιχογραφίες.

Με τις παραπάνω εργασίες ολοκληρώθηκε το έργο της προστασίας του μικρού αυτού μνημείου, που χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 13ου αι. μ.Χ. και στο οποίο είχε προηγηθεί, λόγω ευχέρειας σε προσωπικό, η συντήρηση των τοιχογραφιών⁵.

ΝΟΜΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

Μεθώνη

Φρούριο

Εργασίες στερέωσης και συντήρησης εκτελέστηκαν στα ακόλουθα τμήματα του φρουρίου: α) Συνεχίστηκε⁶ και ολοκληρώθηκε η συντήρηση του περιμετρικού προτειχίσματος του φρουρίου Μπούρτζι. Φέτος εκτελέστηκαν εργασίες στις επάλξεις, οι οποίες στερεώθηκαν και συμπληρώθηκαν, και στην πύλη του περιβόλου, προς Α. η οποία, όπως και όλο το Μπούρτζι, τοποθετείται χρονολογικά μετά το 1500 μ.Χ.⁷ Εδώ έγιναν στερεώσεις και μικρής έκτασης συμπληρώσεις, στην ανατολική κυρίως όψη της πύλης, στην καμάρα της και στην

κόγχη της σκοπιάς (θέση φρουρού), που είχαν αποσπασθεί με την πάροδο του χρόνου (Πίν. 59 β). β) Εργασίες στερέωσης έγιναν και στη νότια, επιθαλάσσια πύλη του φρουρίου (Porta di San Marco) (Πίν. 59 γ)⁸. Στερεώθηκαν οι υπάρχοντες πώρινοι δόμοι και συμπληρώθηκαν εκείνοι του μεσαίου τμήματος της πύλης (Πίν. 60 α) και του ανατολικού πύργου της.

Αποφράχτηκαν και αποκαταστάθηκαν τα δύο παράθυρα της νότιας όψης του ορόφου του ίδιου πύργου, καθώς και αυτό της ανατολικής (Πίν. 60 β-γ) τα οποία, επειδή είναι αρκετά πλατιά παλιότερα είχαν κλειστεί για αμυντικούς σκοπούς. Ακόμη στερεώθηκαν και αποκαταστάθηκαν το τοξωτό παράθυρο και η εσωτερική καμάρα του κανονιστασίου στον ισόγειο χώρο Α. της νότιας πύλης. γ) Επισκευάστηκε τμήμα αποσπασμένης τοιχοποιίας του βορειοδυτικού τείχους του φρουρίου, που ήταν ετοιμόρροπο. δ) Άρχισαν εργασίες επισκευής της τοιχοποιίας του νότιου τείχους του εσωτερικού περιβόλου⁹ (castel da terra) και συγκεκριμένα στο τμήμα από την πύλη (porta di castel da terra) προς τα δυτικά, επειδή υπήρχε άμεση ανάγκη αφού ορισμένα τμήματα ήταν επικίνδυνα για τους επισκέπτες. Έγιναν στερεώσεις του τείχους, συμπληρώσεις δόμων και αποκατάσταση των επάλξεων. Οι εργασίες δεν ολοκληρώθηκαν και θα συνεχιστούν την ερχόμενη χρονιά. ε) Παράλληλα με τις αναστηλωτικές εργασίες έγιναν, και εργασίες καθαρισμού και αποχρωμάτωσης με σκοπό την κατά το δυνατόν αποκατάσταση του εσωτερικού χώρου του φρουρίου. Αποκαλύφθηκε μεγάλο μέρος του πλακόστρωτου δρόμου (Πίν. 61 α) που με κατεύθυνση από Β.-Ν., οδηγεί από το ναό της Μεταμόρφωσης του Σωτήρα στο τουρκικό λουτρό. Βρίσκεται σε αρκετά καλή κατάσταση και έχει την ίδια κατασκευή και το ίδιο υλικό με τον κεντρικό δρόμο εισόδου στο φρούριο, με τις γνωστές, κατάλληλες ρύσεις για τα νερά της βροχής.

Ναός Αγίου Βασιλείου (θέση Αγάκι)

Στο σταυροειδή εγγεγραμμένο ναό του Αγίου Βασιλείου, που ανήκει στο λεγόμενο μεταβατικό τύπο και χρονολογείται πιθανώς στο β' μισό του 10ου αι.,¹⁰ είχαν γίνει στα νεότερα χρόνια επεμβάσεις, οι οποίες αλλοίωσαν την αρχική του μορφή. Συγκεκριμένα ο να-

3. Βλ. G. Milliet, L' école grecque dans l'architecture byzantine, Paris 1916, σ. 48 και ABME A' (1935), σ. 43.

4. Για τον αρχιτεκτονικό τύπο και για το ζωγραφικό διάκοσμο του ναού, βλ. ΑΔ 32 (1977): Μελέται, σ. 91-115, Πίν. 29-46.

5. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 125.

6. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 155.

7. K. Andrews, Castles of the Morea, Amsterdam 1978, σ. 17-78, εικ. 82.

8. Ό. π., σ. 75 κ.ε., εικ. 80.

9. Ό. π., σ. 81 κ.ε., πίν. XVI.

10. Π. Βοκοτόπουλος, Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική εις την Δυτικήν Στερεάν Ελλάδα και την Ήπειρον, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 121, 122, 202, πιν. 59, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

ός είχε επιχριστεί εξωτερικά και εσωτερικά και, ακόμη, μετασκευάστηκε ο τρούλος του (Πίν. 61 β).

Συnergείο της Εφορείας ανέλαβε και αφαίρεσε τους εξωτερικούς σοβάδες, εκτός από εκείνους του τρούλου. Αποκαλύφθηκε έτσι η αρχική τοιχοδομία του ναού, που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον κυρίως στην ανατολική πλευρά, όπου σημειώνεται και η ύπαρξη οδοντωτής ταινίας, που περιτρέχει εξωτερικά και τις τρεις ημικυκλικές αψίδες (Πίν. 61 γ).

Πύλος

Στρατώνες Μαιζώνα στο Νικόαστρο

Έγιναν εργασίες εσωτερικής υποστύλωσης και αντιστήριξης του βόρειου τμήματος του κτιρίου, που δεν είχε στέγη και παρουσίαζε στατικά προβλήματα.

NOMOS ΑΡΓΟΛΙΔΑΣ

Ναύπλιο

Αγία Μονή 'Αρειας¹¹

Εκτελέστηκαν, με δαπάνες της μονής και οικονομική συμβολή της Εφορείας, η οποία είχε και την εποπτεία, εργασίες ανακατασκευής εργαστηρίων και κελιών (νότια πτέρυγα του μοναστηριού), σύμφωνα με τη μελέτη του αρχιτέκτονα Γ. Κίζη. Η ανακατασκευή της πτέρυγας αυτής, που στέγαζε εργαστήρια υφαντικής και κελιά και είχε κτιστεί τα τελευταία 20 χρόνια, έγινε επειδή είχε καταστραφεί από πυρκαγιά το 1977.

'Αργος

Ναός Τιμίου Προδρόμου

Το κωδωνοστάσιο του ναού, έργο, σύμφωνα με εγχάρκτη επιγραφή, του 1876, είχε κηρυχτεί από την αρμόδια επιτροπή της Νομαρχίας Αργολίδας σε κατάσταση ετοιμορροπίας. Αποτελείται από το κατώτερο κτιστό τμήμα που χρησιμοποιεί ως βάση για το ανώτερο μαρμαρίνο τμήμα των τριών ορόφων, που είναι κατασκευασμένοι με λαξευτά μαρμάρια αρθρωτά μέλη και καταλήγει σε μικρό τρούλο (κουβούκλιο). Είχε καταστεί επικίνδυνο επειδή είχαν λυθεί οι αρμοί μεταξύ των μαρμαρίνων αρθρωτών μελών, επειδή παρουσίασε απόκλιση από την κατακόρυφο και ρήγματα.

Συντάχτηκε από τον αρχιτέκτονα Κωνστ. Σταυρινό

μελέτη αποκατάστασης και στερέωσης και φέτος εκτελέστηκαν, λόγω έλλειψης ειδικευμένων μαρμαροτεχνιτών, εργασίες μόνο της πρώτης φάσης. Συγκεκριμένα, έγινε η αρίθμηση και καθαίρεση των μαρμαρίνων μελών των δύο ανώτερων ορόφων και του τρούλου. Οι εργασίες θα συνεχιστούν.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ-ΨΗΦΙΔΩΤΩΝ

NOMOS ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Μυστράς

Ναός Παντάνασσας

Συνεχίστηκαν οι εργασίες συντήρησης των τοιχογραφιών του ναού που είχαν αρχίσει το 1976¹². Εφέτος έγιναν οι ακόλουθες εργασίες.

Α) Στις βυζαντινές τοιχογραφίες του γυναικωνίτη (Πίν. 62 α-β):

1. Έλεγχος των τοιχογραφιών, που είχαν στερεωθεί παλιότερα και νέες, συμπληρωματικές στερεώσεις.

2. Αφαίρεση, λόγω φθοράς που είχαν υποστεί από πρόσφατη υγρασία, των τσιμεντών και των κονιαμάτων, που είχαν τοποθετηθεί παλιότερα για τη συγκράτηση των τοιχογραφιών και κατασκευή νέων, ουδέτερου χρωματικά, τόνου (Πίν. 63 α).

3. Άρχισε το έργο της αισθητικής παρουσίασης της ζωγραφικής.

4. Άρχισε η αφαίρεση του κακότεχνου νεοτερικού τσιμεντένιου στηθαίου του γυναικωνίτη, το οποίο, ως σημειωθεί, κάλυπτε τοιχογραφίες στα σημεία επαφής του με τις παραστάδες και τους τοίχους. Μετά την αφαίρεσή του επισημάνθηκαν τα ίχνη άκτωσης θωρακίων του αρχικού στηθαίου.

Β) Στις μεταβυζαντινές τοιχογραφίες του νάρθηκα έγινε καθαρισμός της ζωγραφικής από τα άλατα στο χώρο της οροφής και στερεώσεις του υποστρώματος, όπου δεν υπήρχε διπλή τοιχογράφηση.

Ναός Μητροπόλεως ('Αγιος Δημήτριος)

Έγιναν μικρής έκτασης εργασίες συντήρησης τοιχογραφιών, οι οποίες περιορίστηκαν στη στερέωση των παραστάσεων των ιεραρχών που υπάρχουν εξωτερικά στη βόρεια πλευρά του ναού¹³.

11. Βλ. Γ. Αθ. Χώρας, Η «Αγία Μονή» Αρειάς εν τη εκκλησιαστική και πολιτική ιστορία Ναυπλίου και 'Αργους, εν Αθήναις 1975, όπου συγκεντρωμένη βιβλιογραφία.

12. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 118- 33 (1978): Χρονικά, σ. 104- 34 (1979): Χρονικά, σ. 156.

13. Μ. Χατζηδόκης, Μυστράς, Αθήνα 1956, σ. 44

Ερειπωμένο παρεκκλήσι (επάνω από την Πύλη της Μαρμάρας)

Ταυτίζεται με το παρεκκλήσι το ονομαζόμενο από τον G. Millet¹⁴ "C". Διασώζει λείψανα από το ζωγραφικό του διάκοσμο, τα οποία λόγω του ότι είναι εκτεθειμένα στις καιρικές συνθήκες είχαν ανάγκη συντήρησης. Έγιναν εργασίες συγκράτησής τους με κονίαμα ουδέτερου τόνου, και στερέωση του υποστρώματος, αλλά και της επιφάνειας της ζωγραφικής, με εμποτισμούς στερεωτικών υλικών.

Βρέσθενα**Καθολικό μονής Βρεσθενίτισσας**

Οι εργασίες συντήρησης των τοιχογραφιών του ναού, οι οποίες έχουν χρονολογηθεί γύρω στο 1400¹⁵, άρχισαν από τις παραστάσεις του δυτικού τοίχου. Στο χώρο αυτό μεγάλη φθορά και μεταγενέστερες επεμβάσεις (επίχρισμα) είχαν καλύψει τη ζωγραφική. Έγινε αποκάλυψη, καθαρισμός και συντήρηση των παραστάσεων και κλείσιμο των φθορών με κονίαμα ουδέτερου χρώματος. Στο ανώτερο μέρος του τοίχου αποκαλύφθηκαν, δεξιά κι αριστερά από το μεταγενέστερα κλεισμένο δίλοβο παράθυρο *Η ΣΤΑΥΡΩΣΙΣ* (Πίν. 63 β) και ο Ελκόμενος αντίστοιχα. Στη σκηνή της σταύρωσης ο Χριστός είναι νεκρός στο σταυρό και πλαισιώνεται από δύο ομίλους. Δεξιά ο περίλυπος Ιωάννης και πίσω του, σε δεύτερο επίπεδο, ο εκατόνταρχος και μορφές στρατιωτών. Αριστερά η Παναγία και οι άγιες γυναίκες. Στη σκηνή του Ελκομένου στο χώρο δεσπόζει ο άδειος, όρθιος σταυρός με τη σκάλα. Στη βάση της, έτοιμος να ανεβεί, ο Χριστός και πίσω του στρατιώτης. Ιδιαίτερο εικονογραφικό ενδιαφέρον έχουν οι δύο μορφές των προφητών επάνω από το δίλοβο παράθυρο, ο Μωυσής και ο Ησαΐας, οι οποίοι στραμμένοι αντίστοιχα προς τη Σταύρωση και τον Ελκόμενο, κρατούν ανοικτά ειλητάρια με επιγραφές. Επίσης οι στρογγυλές νεφέλες πίσω από κάθε σταυρό. Στη μεσαία ζώνη του δυτικού τοίχου η Κοίμηση, χωρίς τη σκηνή του Ιεφωνία (Πίν. 64 α). Σε τρίτη ζώνη δεξιά κι αριστερά από τη δυτική πόρτα, σε δύο σκηνές, όπως πάντα, η οσία Μαρία η Αιγυπτία και ο αββάς Ζωσιμάς αντίστοιχα.

Στη συνέχεια οι εργασίες επεκτάθηκαν στη βόρεια πλευρά του μεσαίου κλίτους, από τα δυτικά στα ανατολικά. Υπάρχει κι εκεί μεγάλη φθορά και λείπει μεγάλο

μέρος των παραστάσεων, που ταυτίστηκαν ως εξής: Αποκαθήλωση, Επιτάφιος Θρήνος, *Η ΑΝΑΣΤΑΣΙΣ*. Η τελευταία έχει ιδιαίτερο εικονογραφικό ενδιαφέρον με στοιχεία που διαμορφώθηκαν στο 13ο και το 14ο αι: Στον κεντρικό χώρο της σκηνής μέσα στη σπηλιά του Άδη, που παριστάνεται σχηματικά, ο Χριστός σε ελλειπτική δόξα ανασταίνει τους πρωτόπλαστους, δεξιά την Εύα και αριστερά τον Αδάμ. Σε ανώτερο χώρο πάνω από τη σπηλιά, ανά δύο άγγελοι με λαμπάδες στα χέρια πλαισιώνουν ρόμβο, εικονογραφικό σχήμα που μας είναι γνωστό από ανάλογες παραστάσεις του 14ου αι.¹⁶ Μέσα στο ρόμβο και πάνω σε διπλωμένο κόκκινο ύφασμα εικονίζονται το ευαγγέλιο, το Άγιο Πνεύμα και τα σύμβολα του πάθους (Πίν. 64 β).

Μετά τη βόρεια πλευρά οι εργασίες προχώρησαν στις παραστάσεις της νότιας πλευράς του μεσαίου κλίτους, όπου έγιναν καθαρισμοί των ζωγραφικών παραστάσεων και στερεώσεις του υποστρώματος. Θα συνεχιστούν τον επόμενο χρόνο.

Γκοριτσά**Ναός Ταξιαρχών (Θέση Λαΐνα)**

Έγινε καθαρισμός και συντήρηση της επιγραφής¹⁷ που διασώζεται στο νότιο τοίχο¹⁸ του ναού. Υπενθυμίζεται ότι ο ζωγραφικός του διάκοσμος, που ανήκει χρονολογικά στο 13ο αι., συντηρήθηκε πλήρως το 1979. Η ανάγνωση της επιγραφής, λόγω της κακής διατήρησης, παρουσιάζει αρκετά προβλήματα τα οποία προς το παρόν, δε βρήκαν τη λύση τους.

Βασαράς**Παρεκκλήσι Αγίου Ιωάννη Προδρόμου (σε σπήλαιο)**

Το μικρό παρεκκλήσι κατέχει όλο το χώρο της σπηλιάς (διαστ. 3,40 × 1,75 × 2,12 μ.). Η κόγχη του, λαξευμένη στο βράχο, είναι προσανατολισμένη σωστά. Από τον αρχικό ζωγραφικό διάκοσμο σώζεται μόνο μέρος του: στην κόγχη εικονίζεται η Βλαχερνίτισσα και κάτω, στον ημικύλινδρο, οι Τρεις Ιεράρχες στηθαίοι, μετωπικοί, με ευαγγέλια στα χέρια (Βασίλειος, Ιω. Χρυσόστομος, Γρηγόριος ο Θεολόγος). Ιδιαίτερο εικονογραφικό ενδιαφέρον στο πρόγραμμα του παρεκκλησίου παρουσιάζουν δύο αποσπασματικά σωζόμενες παραστάσεις, που ταυτίζονται με το «ἐν Χώναις θαῦμα» και τη Σύναξη των δύο κορυφαίων Αρχαγγέλων.

14. G. Millet, *Monuments byzantine de Mistra*, Paris 1910, πίν. 1.

15. Ν. Β. Δρανδάκης, Παναγία η Βρεσθενίτισσα, Πρακτικά Α΄ Λακωνικού Συνεδρίου, Σπάρτη - Γύθειο 1977, Λακωνικά Σπουδαί Δ΄ Πρακτικά Α΄, Αθήνα 1979, σ. 160-185.1.

16. Βλ. Χιλυνδάρι, G. Millet, *Athos*, Paris 1927, πίν. 69.3.

17. Εργάστηκαν οι Θ. Παπαγεωργίου και Μ. Τότση.

18. Βλ. ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 105.

Εικονογραφικά και τεχνοτροπικά οι τοιχογραφίες, που χαρακτηρίζονται από μικρογραφική απόδοση, αναζήτηση κομψότητας και εκλεκτικισμού, σχετίζονται εκτός των άλλων, με έργα ίδιας ροπής, όπως π.χ. στους ναούς της Χρυσοφίτισσας του Αγίου Γεωργίου στο Κούνι Κρήτης, του Αγίου Γεωργίου στα Καρίνια Μάνης. Μπορούν να χρονολογηθούν στο τελευταίο τέταρτο του 13ου αι.¹⁹. Έγινε πλήρης συντήρηση: συγκράτηση και κλεισίμο μικρών ρωγμών με κονίαμα ουδέτερου τόνου, στερέωση του υποστρώματος με εμποτισμούς στερεωτικών υλικών, καθαρισμός από τα άλατα και η τελική προστασία της ζωγραφικής επιφάνειας (φιζάρισμα).

Χρυσάφα

Ναός Αγίου Νικολάου

Η μονόχωρη, άλλοτε καμαροσκέπαστη αλλά τώρα ξυλόστεγη, βασιλική είναι κατάγραφη, όπως είναι γνωστό²⁰ με τοιχογραφίες του Γεωργίου Μόσχου (1620). Έγινε πλήρης συντήρηση των τοιχογραφιών του ναού ο οποίος, ως σημειωθεί, παρουσιάζει και στατικά προβλήματα (Πίν. 65 α-β).

Μονεμβασία

Ναός Αγίου Ανδρέα

Συγκρατήθηκαν με κονίαμα τα λείψανα των τοιχογραφιών που διασώζει ο μονόχωρος καμαροσκέπαστος ναός, που χρονολογείται στη β' ενετοκρατία²¹. Η συντήρηση δεν ολοκληρώθηκε λόγω πρωταρχικής ανάγκης εκτέλεσης αναστηλωτικών εργασιών (στεγανοποίηση κτιρίου).

Πανηγυρίστρα (Αλαϊμπεη)

Ναός Αγίου Γεωργίου

Συνεχίστηκαν οι εργασίες αποκάλυψης κάτω από τα νεότερα επιχρίσματα και συντήρησης των τοιχογραφιών του ναού²². Αποκαλύφθηκαν παραστάσεις οι οποίες ήταν φθαρμένες σε μεγάλα τμήματα επιφάνειας με αποτέλεσμα πολλές φορές να μην είναι δυνατόν να ερμη-

νευτούν οι παραστάσεις. Είναι οι ακόλουθες: Στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης του Ιερού η Παναγία όρθια, ανάμεσα σε δύο μετωπικούς αγγέλους με ανοιχτά φτερά, οι οποίοι κρατούν λιβανιστήρι (Πίν. 66 α). Κάτω, στον ημικύλινδρο και επάνω από το τρίλοβο παράθυρο, διακρίνεται στη μέση τραπέζι και όμιλος ανθρώπων δεξιά και αριστερά. Η παράσταση θα πρέπει να ταυτιστεί με την Κοινωνία των Αποστόλων. Σε χαμηλότερη ζώνη υπάρχουν μεγάλες επιγραφές, οι οποίες, όμως, δεν είναι εύκολο να διαβαστούν. Στην καμάρα του Ιερού αποκαλύφθηκε παράσταση, που ταυτίζεται με την Ανάληψη, στην οποία συμμετέχει και η Παναγία. Στους κάθετους τοίχους του Ιερού αποκαλύφθηκαν δύο παραστάσεις που μπορούν να ταυτιστούν με το Μυστικό Δείπνο και το Νιπτήρα.

Στο χώρο της πρόθεσης στο βόρειο και νότιο κάθετο τοίχο, αποκαλύφθηκαν παραστάσεις, που με δυσκολία ταυτίζονται. Θα πρέπει να ανήκουν στον κύκλο της ζωής του Προδρόμου. Κατά πάσα πιθανότητα εδώ εικονίζεται το Συμπόσιο του Ηρώδη. Οι υπόλοιπες τοιχογραφίες που αποκαλύφθηκαν, αποσπασματικά σε διάφορα σημεία του ναού, δεν είναι εύκολο να ταυτιστούν. Είναι πολύ δύσκολη και απαιτεί ιδιαίτερη μελέτη η χρονολόγηση της ζωγραφικής του πρώτου αυτού στρώματος, η οποία θα πρέπει να είναι μάλλον σύγχρονη με το κτίριο.

Μυρτιά

Ναός Αγίων Θεοδώρων

Επισημάνθηκε²³ και καταγράφηκε ο βυζαντινός ναός των Αγίων Θεοδώρων σε αρκετή απόσταση από το χωριό Μυρτιά της επαρχίας Επιδάουρου Λιμηράς. Ο ναός είναι μονόχωρος, καμαροσκέπαστος, με ημικυκλική αψίδα εξωτερικά. Εσωτερικά το χώρο διαιρούν ενισχυτικά σφενδόνια και τρία τυφλά αψιδώματα σε κάθε μακριά πλευρά.

Η δοκιμαστική έρευνα στο εσωτερικό του ναού για την ύπαρξη τοιχογραφιών κάτω από τα νεότερα επιχρίσματα ήταν θετική και έτσι προγραμματίστηκε και άρχισε η αποκάλυψή τους. Οι εργασίες που έγιναν στις τοιχογραφίες που αποκαλύφθηκαν ήταν καθαρισμός (από ασβεστώματα και άλατα) και στερέωση. Χωρίς να έχουν ολοκληρωθεί οι εργασίες καθαρισμού, διαπιστώθηκε ότι από το ζωγραφικό διάκοσμο του ναού σώζεται το μεγαλύτερο μέρος του. Το εικονογραφικό πρόγραμμα ακολουθεί σε γενικές γραμμές το ανάλογο των ναών αυτού του τύπου. Από μία πρώτη εξέτασή τους οι τοι-

19. Αιμ. Μπακούρου, Τοιχογραφίες σε δύο ασκηταριά της Λακωνίας, Πρακτικά Α' Τοπικού Συνεδρίου Λακωνικών Σπουδών - Μολάοι 1982. Αθήναι 1983, σ. 404-424, πίν. 4Θ' -PB'.

20. Πελοποννησιακά Ζ' (1969-70), σ. 1-28, πίν. Α-ΙΕ' και ΑΕ 1967, σ. 146-147, πίν. 21α.

21. Ε. Ξανάλατου-Δεργκάτιν - Α. Κουλόγλου-Περβολαράκη, Μονεμβασία, σ. 8.

22. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 156.

23. Από το συντηρητή Γ. Ζήτσα.

χογραφίες μπορούν να χρονολογηθούν στο 13ο αι. (Πίν. 66 β).

ΝΟΜΟΣ ΜΕΣΗΝΙΑΣ

Μεθώνη

Ναός Αγίου Βασιλείου (θέση Αγάκι)

Παράλληλα με τις εργασίες αποκατάστασης του κτιρίου έγινε δοκιμαστική έρευνα για την επισήμανση τοιχογραφιών κάτω από τα νεότερα επιχρίσματα που υπήρξε θετική. Αποκαλύφθηκαν οι ακόλουθες παραστάσεις στο Ιερό: Στο διακονικό μέσα σε στηθάριο ο Άγιος Ευστάθιος, στην πρόθεση (νότιος τοίχος), επίσης μέσα σε στηθάριο, η *αγία Ιρήνη*, καθώς και τμήμα φυτικού διάκοσμου. Επίσης, μικρές δοκιμαστικές έρευνες που έγιναν και στους τοίχους του κυρίως ναού, απέδειξαν την ύπαρξη κι εκεί τοιχογραφιών.

Μελλοντικά θα πρέπει να συμπληρωθεί το έργο της αποκάλυψης όλων των σωζόμενων τοιχογραφιών, πράγμα που θα επιτρέψει και τη χρονολόγησή τους.

Φιλιατρά

Ναός Αγίου Χριστόφορου (ορεινός)

Έρευνα που έγινε για την ύπαρξη τοιχογραφιών κάτω από το επίχρισμα που καλύπτει το εσωτερικό του σπηλαιώδους ναού στην ομώνυμη θέση, ΝΑ. της πόλης²⁴ δεν υπήρξε θετική. Αντίθετα, στο διπλανό παρεκκλήσι του Αγίου Ιωάννη αποκαλύφθηκε τοιχογραφία στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης του Ιερού. Ταυτίζεται με την Παναγία, σύμφωνα με την επιγραφή μέσα σε μετάλλια. Τα στοιχεία για τη χρονολόγησή της δεν είναι αρκετά.

ΝΟΜΟΣ ΑΡΓΟΛΙΔΑΣ

Αγία Τριάδα (πρ. Μέρμπακας)

Ναός Κοίμησης Παναγίας

Στον παραπάνω βυζαντινό ναό του 12ου αι., που ανήκει στον τύπο του σύνθετου τετρακίονιου ναού²⁵, διαπιστώθηκε, μετά από δοκιμαστική έρευνα ότι κάτω από νεότερες και χωρίς ιδιαίτερη καλλιτεχνική αξία διακοσμήσεις, σώζονται τοιχογραφίες βυζαντινής εποχής.

Οι τοιχογραφίες που αποκαλύφθηκαν είναι: Στο βόρειο τμήμα της κάτω ζώνης της κόγχης του Ιερού ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, ολόσωμος, στον τύπο του συλλειτουργούντος ιεράρχη. Στην εσοχή μεταξύ Ιερού και πρόθεσης ο άγιος Γρηγόριος, επίσης στον τύπο του συλλειτουργούντος ιεράρχη (Πίν. 67 α). Τέλος, σε διάφορες στενές επιφάνειες του Ιερού, ποικίλα διακοσμητικά θέματα. Οι τοιχογραφίες δε σώζονται σε καλή κατάσταση, γιατί έχουν πολύ πυκνά χτυπήματα από αιχμηρό εργαλείο, που έγιναν στα νεότερα χρόνια, για τη στερέωση του μεταγενέστερου στρώματος. Οι εργασίες αποκάλυψης θα συνεχιστούν.

Ερμιόνη

Παλαιοχριστιανική βασιλική

Έγιναν μικρής έκτασης εργασίες προληπτικής συντήρησης, στο γνωστό ψηφιδωτό δάπεδο της βασιλικής²⁶. Το ψηφιδωτό στις αρχές της δεκαετίας του 1970 είχε σκεπαστεί προσωρινά με νάυλον και άμμο, για λόγους προστασίας του από τις καιρικές συνθήκες. Η παράταση της προσωρινής αυτής κάλυψης δημιούργησε προβλήματα. Γι' αυτό συνεργείο ανέλαβε την απομάκρυνση των υλικών με τα οποία είχε σκεπαστεί το ψηφιδωτό και τον προσεκτικό καθαρισμό του, καθώς και αυτόν του γύρω χώρου από τη χλωρίδα που βρήκε πρόσφορες συνθήκες στο ζεστό και υγρό περιβάλλον κάτω από το νάυλον. Στη συνέχεια, επικαλύφθηκε πάλι με υαλοβάμβακα, νάυλον και άμμο λατομείου και έγινε ψεκασμός του χώρου κατά της χλωρίδας.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΕΙΚΟΝΩΝ

Ναύπλιο

Άγιος Ανδρέας (Παλαμήδι)

Έγινε προληπτική συντήρηση στις δεσποτικές εικόνες του Χριστού και της Παναγίας βρεφοκρατούσας του τέμπλου, οι οποίες χρονολογούνται στο 19ο αι.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΑΠΟΤΟΙΧΙΣΜΕΝΩΝ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

Στο ναό Αγίου Σώζοντα στο Γεράκι λειτούργησε προσωρινά, λόγω έλλειψης καταλληλότερου χώρου, εργαστήριο συντήρησης αποτοιχισμένων τοιχογραφιών. Συντηρήθηκαν πλήρως: α) τεμάχια της κτητορικής επιγραφής του Προφήτη Ηλία στο Γεωργίτσι Λακωνίας²⁷

24. Βλ. Α. Avraméa, La géographie du culte de Saint Christophe en Grèce à l'époque méso-byzantine et l'Évêché de la Lacédémone au début du Xe siècle, Geographica Byzantina, série Byzantina-Sorbonensia 3, Paris, σ. 32-33.

25. Βλ. AM 34 (1909), σ. 201-210, πίν. V12.

26. ΠΑΕ 1955, σ. 236-239· 1956, σ. 178-184· 1976 Α' σ. 200-201.

27. ΑΕ, ό.π., σ. 144-146, πίν. 20β.

για να επανατοποθετηθούν στην αρχική τους θέση. Η επιγραφή είχε αποσπαστεί και κλαπεί το 1976. β) μεταβυζαντινή τοιχογραφία του αγίου Γεωργίου από το ναό της Παναγίας Λογκανίκου, που αποτοιχίστηκε επειδή επρόκειτο για δεύτερο νεότερο στρώμα που κάλυπτε αρχική τοιχογράφηση. Η παράσταση σώζει μόνο το ανώτερο πάνω μέρος και εικονίζει τον άγιο Γεώργιο έφιππο, δρακοντοκτόνο²⁸. Επίσης έγινε εργαστηριακή εργασία: γ) στις αποτοιχισμένες τοιχογραφίες από τον ερειπωμένο ναό του Αγίου Νικολάου στο Βιβάρι Σελλασίας²⁹ και δ) στις παραστάσεις που αποτοιχίστηκαν από το ναό του Αγίου Βασιλείου Απιδιάς³⁰.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΗ - ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Από το επιστημονικό προσωπικό της Εφορείας έγιναν επισημάνσεις και καταγραφές μνημείων γνωστών, για τα οποία όμως δεν υπήρχαν πλήρη στοιχεία στα αρχεία της Εφορείας, και άλλων τελείως άγνωστων. Παράλληλα επισήμανση νέων μνημείων έγινε και από το προσωπικό συντήρησης τοιχογραφιών. Οργανώθηκε περιοδεία στη Λακωνική Μάνη με σκοπό τη συστηματική καταγραφή, φωτογράφιση και συμπλήρωση κηρύξεων μνημείων. Καταγράφηκαν και φωτογραφήθηκαν τριανταπέντε ναοί σε διάφορες θέσεις της περιοχής. Έγινε καταγραφή και φωτογράφιση των αντικειμένων της Αρχαιολογικής Συλλογής Κάστρου Μονεμβασίας, η οποία στεγάζεται στο κτίριο το λεγόμενο «τζαμί». Η συλλογή απαρτίζεται κυρίως από γλυπτά, που προέρχονται από το στενό και ευρύτερο χώρο και από τις ανασκαφές στην παλαιοχριστιανική βασιλική των Μολάων. Ακολουθεί συνοπτική, περιγραφή των καταγραφέντων μνημείων.

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Γράμμουσα (πρ. Αμπελοχώρι)

Ασκηταριό Αγίων Σαράντα

Σε απόκρημη όχθη του Ευρώτα προς την πλευρά του χωριού επισημάνθηκε και καταγράφηκε το ασκηταριό των Αγίων Σαράντα³¹.

Μέσα στο ευρύχωρο παρεκκλήσι, σώζονται λίγες παραστάσεις τοιχογραφιών (Πίν. 67 β-68 α) από τις οποίες ιδιαίτερο, εικονογραφικό κυρίως, ενδιαφέρον πα-

ρουσιάζει η μεγάλη σε έκταση παράσταση του μαρτυρίου των Αγίων Σαράντα στο δυτικό τοίχο. Η λαϊκότροπη ζωγραφική της Γράμμουσας με τη ρεαλιστική διάθεση, που μπορεί να χρονολογηθεί στο τέλος του 13ου αι., συνεχίζει το μνημείο αυτό με ανάλογα έργα στο Γεράκι όπως με τον Άγιο Αθανάσιο και το μικρό Άγιο Νικόλαο, καθώς επίσης και με τον Άγιο Ιωάννη το Χρυσόστομο.

Γεράκι

Ναός Αγίου Βασιλείου

Ο ναός επισημάνθηκε από το τοπικό συνεργείο συντήρησης, καταγράφηκε και κηρύχτηκε διατηρητέο μνημείο. Πρόκειται για μονόχωρο, καμαροσκέπαστο ναό με ημικυκλική, εξωτερικά, κόγχη και χτιστό τέμπλο. Είναι χτισμένος με αργολιθοδομή. Εσωτερικά οι τοίχοι του καλύπτονται από νεότερα επιχρίσματα. Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε, διαπιστώθηκε η ύπαρξη τοιχογραφιών κάτω από τα επιχρίσματα και προγραμματίστηκε η αποκάλυψή τους.

Ασκηταριό (θέση Μαριόρεμα)

Στο παρεκκλήσι του ασκηταριού (Πίν. 68 β), που τιμάται στο όνομα του αγίου Ιωάννου Προδρόμου, σώζονται λείψανα τοιχογραφιών βυζαντινής εποχής (Πίν. 69 α) με επιγραφή στην οποία αναφέρεται:

+ ΜΝΗΣΘΗΤΙ ΚΥΡΙΕ/ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ/ ΙΓΝΑΤΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΑΝΤΑΡΟΝΑ ΤΟΥ/ ΤΙΡΝΑΚΙΟΤΟΥ ΚΕ ΚΤΗΤΟΡΟΣ ΤΗΣ/ ΜΟΝΗΣ ΤΑΥΤΗΣ [ΤΗΣ]/ ΚΕ ΣΥΓΧΩΡΗΣΟΝ ΑΥΤΟΝ/ ΗΜΕΡΑΣ ΚΡΙΣΕΩΣ.

Στην ίδια τοποθεσία και κάτω από το ασκηταριό καταγράψαμε μικρό μονόχωρο ναό του Άγι-Στράτηγου, με την αρχιτεκτονική ιδιομορφία της τοποθέτησης του Ιερού και της ημικυκλικής κόγχης στον πλατύτερο άξονα του ναού.

Ο ναός είναι κατάγραφος, με τοιχογραφίες μεταβυζαντινής εποχής (Πίν. 69 β). Από τις παραστάσεις ιδιαίτερο εικονογραφικό ενδιαφέρον έχει η Σύναξη των Αρχαγγέλων και το εν Χώναις θαύμα.

Χρύσαφα

Ναός Αγίου Γεωργίου (θέση Υδραγωγείο)³²

Μονόχωρος καμαροσκέπαστος ναός, χτισμένος στα θεμέλια παλιότερου. Διασώζει τοιχογραφίες μεταβυζαντινής εποχής. Σε ορισμένα σημεία (τύμπανο νότιου τυφλού αφιδώματος) έχουν καταπέσει τμήματα τοιχο-

28. ΕΕΒΕ 13 (1937), σ. 485.

29. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 157.

30. ΑΔ, ό.π.

31. Βλ. Αιμ. Μπακούρου, Τοιχογραφίες σε δύο ασκηταριά της Λακωνίας, ό.π., σ. 424-440, πίν. ΡΓ'-ΡΖ'.

32. Εντοπίστηκε από το συντηρητή Α. Βασιλάρα.

γραφίας και διακρίνεται από κάτω άλλο, προγενέστερο στρώμα.

Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος (θέση Συντζάφι)

Καταγράφηκε και φωτογραφήθηκε ο μονόχωρος καμαροσκέπαστος ναός, καθολικό ερειπωμένης σήμερα μονής (Πίν. 70 α). Εσωτερικά είναι κατάγραφος με τοιχογραφίες του 1629 (ΑΧΚΘ Αυγ. Κ) σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή πάνω από τη δυτική είσοδο (Πίν. 70 β).

Ναός Άι-Γιαννάκη (θέση Τσιλιωτό)

Σπηλιώδης ναός, σε αρκετή απόσταση από τα Χρύσαφα. Κατάγραφος με βυζαντινές τοιχογραφίες δύο εποχών. Επισημάνθηκε κτητορική επιγραφή στο τέμπλο. Εκτός από το σπήλαιο σώζονται και δύο ερειπωμένα παρεκκλήσια που διατηρούν λείψανα των τοιχογραφιών τους.

Τζίντζινα (ή Πολύδροσο)

Ναός Άι-Γιαννάκη

Ναός μέσα σε σπηλιά, που βρίσκεται σε αρκετή απόσταση από το χωριό. Σώζει τοιχογραφίες βυζαντινής εποχής, από τις οποίες σημαντικότερες είναι η παράσταση του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου (Πίν. 71 α) ολόσωμου και σε μέγεθος μεγαλύτερο του φυσικού, και οι παραστάσεις του Χριστού και της Παναγίας σε προτομή (Πίν. 71 β). Ορισμένες τοιχογραφίες είναι αρκετά απολεπισμένες και με μεταγενέστερες επιζωγραφήσεις (*ἐπιδιορθώθη ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος συνδρομῆ Φανούλας Συνεγγίδου. Μ. Βαλέτας 1880*). Στο ναό καταγράφηκε εικόνα της Κοίμησης της Παναγίας, διαστ. $0,82 \times 0,54 \times 0,025$ μ., του 18ου αι. που παρουσιάζει προχωρημένη απολέπιση της ζωγραφικής.

Μονής Παναγίας της Κελλιώτισσας

Σε αρκετή απόσταση από το χωριό σώζεται μόνο το καθολικό της ερειπωμένης σήμερα μονής. Δύο κόγχες, που ανοίγονται στο βόρειο και νότιο τοίχο. Δε σώζει τοιχογραφίες εσωτερικά, ενώ κάτω από νεότερα επιχρίσματα υπάρχουν ενδείξεις ότι ο ναός είχε καεί.

Μυρτιά

Ναός Αγίας Κυριακής

Επισημάνθηκε από το συνεργείο συντήρησης τοιχογραφιών Γερακίου, καταγράφηκε και κηρύχτηκε διατηρητέος ο παραπάνω ναός, που βρίσκεται κοντά στο χωριό.

Πρόκειται για μονόχωρο καμαροσκέπαστο ναό με ημικυκλική κόγχη εξωτερικά. Σήμερα έχει υποστεί πολ-

λές νεότερες επεμβάσεις. Έχει επιχριστεί εξωτερικά με «πεταχτό», το οποίο έχει καλύψει εντελώς την τοιχοδομία του και ακόμη έχει καθαιρεθεί η αρχική κεράμωση του ναού και έχει καλυφθεί με πλάκα από μπετόν και έχει επιχριστεί και το εσωτερικό του ναού. Η έρευνα για πιθανή ύπαρξη τοιχογραφιών υπήρξε θετική και προγραμματίστηκε η αποκάλυψή τους.

NΟΜΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

Σωτηριάνικα

Στο παραπάνω χωριό της επαρχίας Καλαμών επισημάνθηκαν, καταγράφηκαν και κηρύχτηκαν οι ακόλουθοι βυζαντινοί ναοί:

Αγία Κυριακή (θέση Μαυρινίτσα)

Πρόκειται για μικρό (εξωτ. διαστ. $4,30 \times 3,60$) μονόχωρο, καμαροσκέπαστο ναό (Πίν. 72 α). Εξωτερικά διακόσμηση με οδοντωτές ταινίες περιτρέχει τους τοίχους και την ημικυκλική κόγχη. Οι τοιχοποιίες όμως είναι σε πολύ κακή κατάσταση και σε πολλά σημεία τους υπάρχουν ρωγμές από πάνω μέχρι κάτω. Επιπλέον η στέγη έχει καταρρεύσει στο κεντρικό τμήμα. Εσωτερικά ο ναός είναι κατάγραφος με τοιχογραφίες καλής τέχνης, που θα πρέπει να χρονολογηθούν στο τέλος του 13ου αι. Καλύπτονται από άλατα και λειχήνες, παρουσιάζουν απολέπιση, μεγάλες φθορές και έχουν ανάγκη καθαρισμού και στερέωσης.

Άγιος Βασίλειος (θέση Μαυρινίτσα)

Ερειπωμένος ναός, από τον οποίο σώζεται τμήμα της αψίδας του Ιερού, με λείψανα τοιχογραφιών. Στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης σώζονται ίχνη από την Παναγία βρεφοκρατούσα. Στον ημικύλινδρο δύο ιεράρχες στηθείοι, ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος και ο άγιος Βασίλειος. Τέλος, στη νότια παραστάδα της κόγχης υπάρχουν λείψανα από την Παναγία του Ευαγγελισμού. Οι τοιχογραφίες θα πρέπει να χρονολογούνται στον 13ο αι.

Άγιος Νικόλαος

Βυζαντινός ναός με μεταγενέστερες επεμβάσεις στον τρούλο και το νάρθηκα. Από την αρχική φάση ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το Ιερό, που είναι χτισμένο με το πλινθοπερίκλειστο σύστημα και έχει διακόσμηση οδοντωτής ταινίας. Εσωτερικά έχει τοιχογραφίες μεταβυζαντινής εποχής.

Χριστιανούπολη (Χριστιάνοι)

Ναός Αγίου Αθανασίου

Στο σύγχρονο ενοριακό ναό καταγράφηκαν ενδιαφέ-

ρουσες εικονογραφικά και στυλιστικά εικόνες μεταβυζαντινής εποχής. Πρόκειται για τις ακόλουθες δεσποτικές εικόνες τέμπλου άγνωστου ναού:

1. Χριστός Παντοκράτωρ. Ένθρονος στον τύπο του Μεγάλου Αρχιερέως εικονίζεται να ευλογεί και να κρατεί κλειστό ευαγγέλιο. Επιγραφή: *Ο Βασιλεύς των Βασιλευόντων και Μέγας Αρχιερεύς*. Στις τέσσερις άκρες του ξυλόγλυπτου επιχρυσωμένου θρόνου, με την ψηλή πλάτη, εικονίζονται τα σύμβολα των ευαγγελιστών (Πίν. 73).

2. Παναγία Βρεφοκρατούσα. Ένθρονη, σε ψηλό ξυλόγλυπτο και επιχρυσωμένο θρόνο. Στις τέσσερις άκρες του θρόνου οι προφήτες Δαβίδ, Σολομών, Ησαΐας, Ζαχαρίας. Θα πρέπει να αποδοθεί στον ίδιο ζωγράφο της εικόνας του Χριστού Παντοκράτορα (Πίν. 74 α).

3. Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος. Κατενώπιον ολόσω-

μος εικονίζεται να ευλογεί με το δεξί χέρι και να κρατάει σταυρό και ανοικτό ειλητάριο στο αριστερό. Φορεί τη μηλωτή και πλούσιο πτυχωτό χιτώνα που ανεμίζει η άκρη του. Στα δεξιά της εικόνας η «αξίνη» στο δέντρο και το κομμένο κεφάλι του αγίου σε δοχείο. Αριστερά, σε ξεχωριστό διάχωρο, σκηνή από το Συμπόσιο του Ηρώδη, η οποία όμως δε σώζεται ολόκληρη λόγω μεγάλης φθοράς στην πλευρά αυτή της εικόνας (Πίν. 74 β).

Οι τρεις εικόνες, που έχουν ανάγκη συντήρησης, μπορούν να χρονολογηθούν στο 17ο αι. Επηρεάζονται από καλά πρότυπα και φανερώνουν εκτός από τον καλό σχεδιασμό και πλάσιμο των προσώπων. Ιδιαίτερα αξιοπρόσεκτη αγάπη στη λεπτομέρεια και στους αρμονικούς συνδυασμούς των χρωμάτων.

ΑΙΜΙΛΙΑ ΜΠΑΚΟΥΡΟΥ

Ζ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟ-ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Αρχαία Ήλιδα

Με την ευκαιρία της έναρξης λειτουργίας της Αρχαιολογικής Συλλογής Ήλιδας, καταγράφηκε ένας μεγάλος αριθμός από αρχαία χάλκινα νομίσματα και εισιτήρια θεάτρου καθώς και πήλινα ειδώλια των ανασκαφών Ήλιδας, τα αντιπροσωπευτικότερα από τα οποία πλούτισαν τις προθήκες της Συλλογής.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ

Μιράκα

Ένα χλμ. ΒΔ. του χωριού στη θέση Γιδόστανη, έξω από την αγροικία Παπαχριστόπουλου και μέσα στον αγροτικό δρόμο, αποκαλύφθηκε με τις νεροσυρμές και στη συνέχεια παρασύρθηκε η οροφή μυκηναϊκού τάφου. Ο θάλαμος του τάφου τέμνεται στα βόρεια τοιχώματά του από δεύτερο παρόμοιο, ο οποίος καταστράφηκε προ ετών από εκσκαφέα που διάνοιγε την αγροτική οδό. Ο τάφος λαξευμένος στη μαλακή μαρμαριά (αμμόπετρα), έχει θάλαμο ακανόνιστα κυκλικό, διαμ. 3,62 μ. από Δ.-Α. και 3,55 μ. από Β.-Ν. Το ύψος σώζεται μέχρι 2,65 μ.

Στο στρώμα καταστροφής της οροφής πάχ. 0,80 μ. βρέθηκαν λεπίδες οψιδιανού και πυριτόλιθου. Ακολουθεί στρώμα ωχροκίτρινης άμμου, πάχ. 0,55 μ. που σχηματίστηκε από τη σταδιακή ολίσηση των τοιχωμάτων πάνω στις ταφές. Ο δρόμος του τάφου, «κομμένος» στη μαλακή μαρμαριά, είχε τελείως καταστραφεί. Συναντά το θάλαμο με διεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ., ενώ το στόμιο πλ. 0,70, μήκ. 0,90 μ., φράζει η ξερολιθιά της εισόδου κατά τρόπο ώστε πάνω σε μεγάλες πλακωτές αμμόπετρες να εδράζονται μικρότεροι αργοί λίθοι, πολλοί από τους οποίους είχαν καταπέσει στο θάλαμο σε συνολικό μήκος 2,17 μ.

Πάνω στο δάπεδο του θαλάμου, περιορισμένες στο βορειοανατολικό τμήμα του και στον ίδιο με το δρόμο άξονα, βρέθηκαν οι ταφές. Ο καλύτερα διατηρημένος και προφανώς τελευταίος σκελετός της ταφής Ι στα δεξιά της εισόδου, είχε τοποθετηθεί στο δεξιό πλευρό και σε ελαφρά συνεσταλμένη στάση, με το δεξί σκέλος διπλωμένο πάνω στο αριστερό και τα χέρια στην κοιλιική χώρα. Την ταφή συνόδευε άωτο προχοϊδίο με σφαιρική κοιλιά και ψηλό σχετικά λαιμό, ολόβαφο με καστανοκόκκινο επίχρισμα (Π 3570). Ακριβώς δίπλα και

αντίστροφα δηλαδή με το κρανίο προς την είσοδο βρέθηκε η ταφή ΙΙ, σε όμοια με τον προηγούμενο σκελετό στάση. Στο στήθος του νεκρού είχε αποτεθεί ψευδόστομος αμφορίσκος, διακοσμημένος με συστήματα ταινιών στην κοιλιά και ενάλληλα αντίρροπα τόξα που ορίζουν σχηματοποιημένο άνθος στη ζώνη του ώμου (Π 3567) (Πίν. 75 α). Ελάχιστα χαμηλότερα βρέθηκαν σαρωμένα προς τα τοιχώματα τα οστά τρίτης και παλιότερης ταφής και δύο αγγεία. Στο ύψος των κνημών άωτο προχοϊδίο με σφαιρική κοιλιά και στενό λαιμό, ολόβαφο (Π 3569) και λίγο μακρύτερα τρίωτος πιθαμοφορίσκος, διακοσμημένος με ανισοπαχείς παράλληλες ταινίες και δικτυωτό πλέγμα στη ζώνη του ώμου (Π 3568) (Πίν. 75 β). Η κεραμική χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΑ2, περίοδο κατά την οποία ακμάζουν εκτεταμένα νεκροταφεία στην περιοχή της Μιράκας, μαρτυρώντας την ύπαρξη ενός ανθηρού μυκηναϊκού οικισμού.

Ζαχάρω

Στη θέση Παλιόβρυση, κατά τη διάρκεια των εργασιών διαμόρφωσης του προαύλιου του ναού της Αγίας Παρασκευής, καταστράφηκαν τρεις μικροί κιβωτιόσχημοι τάφοι που ανήκαν σε νεκροταφείο πάνω στο χαμηλό ξέαρμα βόρεια του ναΐσκου. Από τους τρεις τάφους που επισημαίνονται στην ίδια θέση ανασκάφηκε ο ένας καλυμμένος με πλάκες, ο οποίος περιείχε μία ακτέριστη ταφή. Ο νεκρός είχε τοποθετηθεί εκτάδην με τα χέρια διπλωμένα στο στήθος. Από την ίδια θέση παραδόθηκε χάλκινο νόμισμα Μαντίνειας του 370-240 π.Χ.¹

ΕΛ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Αμαλιάδα

Γεράκι

Νοτιοανατολικά του χωριού Γεράκι Αμαλιάδας (θέση Ταβέρνα), κατά τη διάνοιξη δασικού δρόμου από το Δασαρχείο Αμαλιάδας, καταστράφηκε ένας τουλάχιστον ταφικός πίθος και εντοπίστηκαν δύο ακόμα πίθοι και κιβωτιόσχημοι τάφοι. Βρέθηκαν επίσης διάσπαρτα θραύσματα από άλλα πιθάρια, άβαφα και μελαμβαφή όστρακα και τμήμα από μελαμβαφή λύχνου του 4ου αι. π.Χ. (Π 3606). Η τοποθεσία απέχει περίπου 12 χλμ. από τη θάλασσα. Ανατολικά βρίσκεται το λεγόμενο Κάστρο της Κουκουβίτσας (ΑJA 1942 (XLVI), σ. 82 (13), με λείψανα υστεροκλασικών - ελληνιστικών χρόνων που

1. BMC, Peloponnese, πίν. XXXV, 2.

θα πρέπει ίσως να σχετίζεται με το νεκροταφείο στη θέση Ταβέρνα.

Παλούκι

Στην περιοχή του χωριού Παλούκι, ΝΔ. της Αμαλιάδας και δυτικά του Καρδαμά (θέση Παλιόμυλος), κατά τις εργασίες διαμόρφωσης του αγροκτήματος Παν. Σκουτέρη από μηχανικό εκσκαφέα για καλλιέργεια, βρέθηκαν δύο μεγάλοι ταφικοί πίθοι (Π 3637, 3639) που καταστράφηκαν κατά μεγάλο μέρος. Το περιεχόμενό τους (δεκαεννιά αγγεία, άβαφα και μελαμβαφή, όστρακα υστεροκλασικών χρόνων και χάλκινος καθρέφτης με τη λαβή του) παραδόθηκε στο αστυνομικό τμήμα Αμαλιάδας από τους χειριστές του εκσκαφέα, απ' όπου και το παρέλαβε η Εφορεία. Η σωστική ανακαφή στη θέση αυτή (έκτασης 11 στρεμ. περίπου) αποκάλυψε έναν ακόμα τάφο (κεραμοσκεπή) με «εκτάδην» ταφή που περιείχε μελαμβαφές φιαλίδιο του 4ου αι. π.Χ. (Π 3618). Βρέθηκε ένας ακόμα πίθος (Π 3638) κατεστραμμένος από τις παλιές καλλιέργειες, που περιείχε υπολείμματα μικρών οστών και είχε επιδιορθωθεί στην αρχαιότητα με συνδέσμους από μολύβι. Από όλη την έκταση του αγροκτήματος συγκεντρώθηκαν μελαμβαφή και άβαφα όστρακα από διάφορα αγγεία (κυρίως βάσεις και λαβές), τμήματα χειλέων δύο τουλάχιστον ακόμα πιθαριών, ενώ μία από τις δοκιμαστικές τομές αποκάλυψε σύνολο οστράκων, κεραμίδων στρωτήρων και άλλων λακωνικού τύπου, χωρίς τις αναμενόμενες ενδείξεις για την ύπαρξη κεραμικού κλιβάνου που θα δικαιολογούσε και την εύρεση ενός «στηρίγματος» (σφήνας). Το νεκροταφείο δεν παρουσίαζε οργανωμένη μορφή και προφανώς προεκτεινόταν στα γύρω αγροκτήματα. Η κεραμική από τη θέση αυτή (Πίν. 75 γ-δ) περιλαμβάνει αγγεία μελαμβαφή, γραπτά και άβαφα, υστεροκλασικών χρόνων και συγκεκριμένα: ομάδα ληκύθων «ηλιακού» τύπου (Π 3625-29), σκύφους (Π 3610, 3611), λυχνάρι (Π 3620), πινάκια (Π 3607, 3619), κύλικες χωρίς στέλεχος (Π 3609, 3622), φιαλίδιο (Π 3608), δύο βάσεις με διακόσμηση από έντυπα ανθήματα (Π 3615 α, β), αρυβαλλόσχημη λήκυθο (Π 3624), άωτη πυξίδα χωρίς πόμα (Π 3623), σκυφίδιο με γραπτή διακόσμηση (Π 3612), ληκύθιο (Π 3621), αρυβαλλόσχημη ληκύθιο με γραπτό ανθέμιο στη μία όψη (Π 3617), δύο χύτρες (Π 3613, 3614). (βλ. ΑΔ 35 (1980): Μελέται σ. 37-59). Τέλος, σε αποστραγγιστικό αυλάκι στα Ν.-ΝΔ. όρια του αγροκτήματος Σκουτέρη, επισημάνθηκε ομάδα από κεραμοσκεπείς τάφους, πιθανόν υστερορωμαϊκών χρόνων.

Κυλλήνη

Δυτικά του χωριού (θέση Δερμετζή ή παλιόκαστρο), περισυλλέχθηκαν βάσεις και λαβές από άβαφα αγγεία, και ένα υφαντικό βάρος (αγνύθα) ελληνοιστικίων-ρωμαϊ-

κών χρόνων, σε μικρή απόσταση από τα ορατά στην περιοχή ρωμαϊκά κτίσματα.

Γ. ΧΑΤΖΗ

Πλάτανος

Στη θέση Δεντρούλια, 500 μ. δεξιά του δρόμου Πλάτανος-Πύργος, ερευνήθηκε χώρος, διαστ. 2,50 × 1,60 μ. και σαφέστατα διαφορετική σύσταση από τη φυσική μαρμαριά που τον περιβάλλει. Η αρχική υπόθεση της έρευνας, ότι αποτελεί ίσως υπολείμματα λαξευτού θαλαμωτού τάφου, έμεινε ανεπιβεβαιωτή καθώς τα ΜΕ και ΥΕ όστρακα που βρέθηκαν είναι πιθανότερο να συγκεντρώθηκαν εκεί παρυσυρμένα από τα νερά και από θέσεις που βρίσκονται ψηλότερα.

Ώλενα

Στην τοποθεσία Παναγιά, γύρω στα 3 χλμ. βόρεια από το χωριό, βρέθηκε μετά την πτώση μεγάλου πεύκου, μια απλή, ακτέριστη λακκοειδής ταφή με κάλυψη από μεγάλες, πλακοειδείς ποταμίσιες πέτρες που έμειναν κολλημένες στις ρίζες του δέντρου.

Σε συνδυασμό με ντόπιους θρύλους για μια παλιά εκκλησία, από την οποία πρέπει κι η τοποθεσία να αντλεί την ονομασία της, θάταν ίσως σωστό η ταφή να θεωρηθεί χριστιανική.

Λέπρεο

Στη θέση Πλάκα, βορειοδυτικά από την ακρόπολη της κλασικής εποχής, στη δεξιά πλευρά του χωματόδρομου προς Ταξιάρχες, διαπιστώθηκαν ίχνη νεκροταφείου.

Ερευνήθηκε αρχικά ένα ταφικό πιθάρι που, με μέγιστη εσωτερική διάμετρο 0,90 μ., σώζεται στο κατώτερό του μισό, τοποθετημένο οριζόντια, ενώ το τμήμα με το στόμιο πρέπει να καταστράφηκε με τη διάνοιξη του δρόμου. Μαζί με τα ελάχιστα λείψανα του σκελετού, βρέθηκαν μία σιδερένια αιχμή δόρατος (Μ.1340), δύο άβαφοι, απιόσχημοι κι ένας σφαιρικός αρύβαλλος με δυσδιάκριτη παράσταση, πιθανότατα κύκνου, σε μεσοκορινθιακό ρυθμό (Π.3661, Π.3662 και Π.3660 αντίστοιχα).

Γύρω στα 100 μ. δυτικά από το πιθάρι, σώζεται ένας τοίχος με ευδιάκριτες διαφορετικές φάσεις κατασκευής (Πίν. 76 α): ο κατώτερος δόμος αποτελεί τον ταφικό περίβολο (αμέσως παράλληλά του βρέθηκε σκελετός σε ύπτια θέση), ενώ οι ανώτεροι δόμοι πρέπει να ανήκουν σε μεταγενέστερες προσθήκες αναλημματικού χαρακτήρα. Τα όστρακα που βρέθηκαν ανήκουν σε πλήρη αγγεία ελληνοιστικίων εποχής.

Ανάμεσα στις δυο αυτές ταφές, βρέθηκε δεύτερο πιθάρι, εντελώς όμως κατεστραμμένο, και θέση με μεγά-

λες επιχρισμένες λιθοπλίνθους που ανήκουν πιθανότατα σε επίσης ταφικό κτίσμα, αλλά που η βαθεία επίχωση δεν επέτρεψε την έρευνά τους.

Χελιδόνι

Στην είσοδο του χωριού, στην εκσκαφή θεμελίων της ιδιοκτησίας Γ. Βεργούρου, βρέθηκε κεραμοσκεπής τάφος ελληνιστικών χρόνων.

Ο σκελετός, σε άριστη διατήρηση, με το κρανίο προς Ν. είχε και ελαφρά κλίση προς τα δεξιά, με τα πόδια λυγισμένα και το αριστερό χέρι πάνω στη δεξιά πλευρά της λεκάνης. Στα δεξιά του κρανίου είχαν τοποθετηθεί άβαφος αμφορίσκος (Π. 3582) και μελαμβαφές μονόμυξο λυχνάρι (Π. 3581), ενώ κάτω από το δεξιό πήχυ, βρέθηκε σπασμένο πήλινο αγγείο (Π. 3580).

Ο αβαθής λάκκος, διαστ. $1,80 \times 0,40$ μ., σκεπαζόταν από δύο λακωνικού τύπου κεραμίδες· η μία που βρέθηκε ακέραιη, είχε μήκος 1,02 και χορδή 0,44 μ.

Γεράκι

Στη θέση Τραγανή, 6 χλμ. ανατολικά από την Αμαλιάδα, νοτιοδυτικά από το κοντινό χωριό Γεράκι, ερευνήθηκε ένα μεγάλο, ταφικό πιθάρι (Πίν. 76 β), τοποθετημένο οριζόντια με το στόμιο στα βορειοανατολικά και με εσωτ. διαστ. ύψος 1,82 και μέγιστη διάμετρο 1,25 μ.

Εσωτερικά περιείχε μικρή επίχωση ύψ. 0,25 μ., πράγμα που δείχνει πως το πιθάρι έμεινε καλά κλεισμένο με τη μεγάλη, πλακοειδή αμμόπετρα στο στόμιό του. Βρέθηκαν ελάχιστα οστά, παρόλο που υπήρχαν το λιγότερο τρεις ταφές. Μαζί με τους νεκρούς είχαν τοποθετηθεί χάλκινο κάτοπτρο (Μ. 1341), δύο ακέραια, μελαμβαφή άωτα κυάθια (Π. 3577 και Π. 3578), ακέραιο μελαμβαφές μονόμυξο λυχνάρι (Π. 3579), χάλκινο δαχτυλίδι με έγκοιλη παράσταση όρθιας γυναικείας μορφής, με ένα χρυσό κι ένα ασημένιο μικροσκοπικό καρφί αριστερά και δεξιά της αντίστοιχα, καθώς και ασημένιο νόμισμα Φλειούντος του τέλους του 4ου αι. π.Χ.

Μάζι

Είκοσι μέτρα ΝΑ. από την περίφραξη που προστατεύει σήμερα το γνωστό νεκροταφείο του 4ου αι.², εμφανίστηκε στη διάνοιξη χάντακα για την ύδρευση του νέου χωριού, κενός κιβωτίοσχημος τάφος, εξωτ. διαστ. $1,97 \times 0,68$ μ. Οι πιέσεις από το χώμα μετακίνησαν προς το εσωτερικό τις μακρές του πλευρές, ενώ στη

θέση τους βρέθηκαν μόνο τμήματα από τις καλυπτήριες πλάκες, γεγονός που μπορεί να οφείλεται στη σύλησή του.

Φραγκονήσι

Στη γνωστή θέση του νεκροταφείου 2 χλμ. ανατολικά του αρχαιολογικού χώρου της Ολυμπίας³, άρχισε φέτος η ανασκαφή ενός ακόμα ταφικού θάλαμου, δυτικότερα από τους άλλους παρόμοιους τρεις που είχε αποκαλύψει η ανασκαφή του 1968⁴. Η φετινή ανασκαφή δεν μπόρεσε να διαρκέσει όμως περισσότερο από μια εβδομάδα κι έτσι η αποκάλυψη του μνημείου δεν ολοκληρώθηκε.

Σύμφωνα με τη στρωματογραφία, το κατώτερο λεπτό στρώμα αντιστοιχεί στους χρόνους που το μνημείο παρέμενε όρθιο αλλά κλειστό κι αχρησιμοποίητο· περιέχει κομμάτια από το εσωτερικό επίχρισμα, που ήταν τα πρώτα που κατέρρευσαν. Το αμέσως ανώτερο στρώμα δημιουργήθηκε από την καταστροφή και την ερείπωση του μνημείου· αποτελείται από ασβεστοκονίαμα και τούβλα, ακόμα και ολόκληρα τμήματα της κατασκευής, ένα μάλιστα αρκετά μεγάλο τμήμα εμφανίζει καμπύλη και επιβεβαιώνει έτσι την ύπαρξη ημικυλινδρικής χτιστής στέγης. Τα δύο επόμενα στρώματα αντιστοιχούν στη μεταγενέστερη συσσώρευση επίχωσης, το ανώτατο στη σημερινή εποχή, επιφανειακό.

Ο σκελετός στον έναν από τους τρεις χτιστούς τάφους, το βόρειο που ερευνήθηκε, βρέθηκε κατεστραμμένος, κυριολεκτικά ισοπεδωμένος μέσα στο πολύ σκληρό συμπαγές στρώμα της γκρεμισμένης θόλου και των υλικών κατασκευής του θαλάμου. Βρέθηκε μαζί του, και συγκολλήθηκε σχεδόν ολόκληρο, ένα μονάχα αγγείο (Π. 3695), τεμάχια άλλων πήλινων και γυάλινων αγγείων και το μισό από τη στεφάνη χάλκινου δαχτυλιδιού (Μ. 1346).

A. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

NΟΜΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

Καλαμάτα

Στο συνοικισμό Πλάκα ΒΑ. της πόλης, κατά τη διαπλάτυνση κοινοτικού δρόμου, βρέθηκε απλός μακρόστενος ταφικός λάκκος, πρόχειρα κατασκευασμένος, με μια σειρά ακατέργαστες πέτρες μόνο στις μακρές πλευρές, μήκ. 1,90 μ. ακάλυπτος. Περιείχε υπολείμματα

3. Βλ. κυρίως ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 212.

4. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 164 κ.ε.

2. ΑΑΑ V (1972), σ. 206-223.

σκελετού. Γύρω από το λάκκο βρέθηκαν σπασμένες κεραμίδες με μελανό-ερυθρωπό επίχρισμα, όστρακο από μελαμβαφές πινάκιο με έντυπο κόσμημα ανθεμίου, υστεροκλασικών χρόνων, και άλλα άβαφα όστρακα.

Γ. ΧΑΤΖΗ

Ράχες Τριφυλίας

Στο αγρόκτημα ιδιοκτησίας Π. Φούρλαρη, σε λόφο βορειοδυτικά του χωριού, ερευνήθηκαν τρεις ακτέριστοι τάφοι.

Ο τάφος 1, εσωτ. διαστ. 1,90 × 0,32 μ., είχε τις δύο μακρές του πλευρές χτιστές με δυό ή τρεις επάλληλες σειρές από ακανόνιστες πέτρες, χωρίς συνδετικό υλικό, και κάλυψη από μεγάλες πλάκες. Περιείχε περισσότερους νεκρούς (τουλάχιστον τρεις), αλλά οι σκελετοί βρέθηκαν ανακατεμένοι.

Σε απόσταση 10 μ. στα ανατολικά βρέθηκαν οι τάφοι 2 και 3, ο ένας δίπλα στον άλλο και με όμοια μεταξύ τους κατασκευή: το περίγραμμά τους ορίζεται από μία σειρά ακανόνιστες ποταμίσιες πέτρες, ενώ το ίδιο υλικό φαίνεται πως χρησιμοποιήθηκε και για την κάλυψή τους.

Ο προσανατολισμός και των τριών, αυστηρά από Α. προς Δ. και η έλλειψη κάθε πρόσθετου στοιχείου για τη χρονολόγησή τους, ίσως θα πρέπει να θεωρηθεί ένδειξη ότι είναι χριστιανικοί.

Α. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

NOMOS ZAKYNTHOU

Ζάκυνθος

Στην κοινότητα Βουγιάτο Ζακύνθου (θέση Φρατζή), κατά τη διάνοιξη αποστραγγιστικών τάφων στο αγρόκτημα Σωτ. Παράσχη, βρέθηκε κεραμοσκεπής τάφος, μήκ. 1,90 μ., με τέσσερις καλυπτήριες κεραμίδες λακωνικού τύπου και με προσανατολισμό από Α.-Δ. περιείχε υπολείμματα μεμονωμένης «εκτάδην» ταφής χωρίς κτερίσματα.

Γ. ΧΑΤΖΗ

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΗ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

NOMOS ΗΛΕΙΑΣ

Μιράκα

Στη θέση Βέλμαχου, στον αγρό Ζήση, επιφανειακά εντοπίστηκαν κεραμίδες και κεραμική διάσπαρτη του 4ου αι. π.Χ., ανάμεσα στην οποία ξεχωρίζει τεμάχιο

μελαμβαφούς «ηλειακής» ληκύθου με εμπιέστα κρεμάμενα τρίγωνα και ανθέμια. Στα τρίγωνα περιέχονται εμπιέστοι ενόφθαλμοι μυζητήρες (βλ. ΑΜ 93 (1978), σ. 64), τύπος II. Το κόσμημα (βλ. ό.π., σ. 69, αριθ. 72), των μέσων του 4ου αι. π.Χ.

Μάγειρα

Στον αγρό Αγριδιώτη στη θέση Γλίνες, πάνω σε φυσικό ύψωμα με θέα τον κάμπο, εντοπίστηκαν όστρακα λεπτών προϊστορικών αγγείων. Λαθρανασκαφή που διενεργήθηκε στον ίδιο αγρό είχε σαν αποτέλεσμα την καταστροφή τάφων, όπως προκύπτει από τα αναμοχλευμένα οστά μέσα σε λάκκους που διανοίχθηκαν από άγνωστους.

Αλφειούσα (πρώην Βολάντζα)

Ο Διον. Γ. Σπηλιόπουλος παρέδωσε στο Μουσείο Ολυμπίας ακέραιο χάλκινο κράνος κορινθιακού τύπου, το οποίο βρήκε στη θέση Κολοντάρνταρη στις όχθες του Αλφειού. Το κράνος (Μ. 1275) που χρονολογείται στον 6ο αι. π.Χ., διατρέχουν στην παρυφή οπές σε ορισμένες των οποίων σώζεται το καρφί προσήλωσης της επένδυσης, όπως ακέραιος διατηρείται και ο κρίκος για τη στερέωση του λόφου.

ΕΛ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Ολυμπία

Σε περιοχή δυτικά του ποταμού Κλαδεού και του αρχαιολογικού χώρου (θέση Παρασποριά) επισημάνθηκαν ογκόλιθοι από κογχυλιάτη σε ευθύγραμμη διάταξη, καθώς και διάσπαρτες κεραμίδες.

Γεράκι

Από τη θέση Ταβέρνα παραδόθηκε χάλκινο σφυρήλατο σκεύος με ανάγλυφο κόσμημα ιωνικού κυματίου στο χείλος (Μ. 1343).

NOMOS ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

Λογγάς

Σε απόσταση 500 μ. περίπου από τον αρχαιολογικό χώρο του ιερού του Απόλλωνα Κορύθου και στην ιδιοκτησία Α. Κυριακόπουλου, επισημάνθηκαν κατεργασμένοι ογκόλιθοι, διαστ. 0,80 × 1,50 μ. σε πηγάδι που άνοιξε ο ιδιοκτήτης για άρδευση του περιβολιού του. Στην ίδια θέση βρέθηκε αρράβδωτος κιονίσκος και τέσσερα κομμάτια από μεγάλο πιθάρι που μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Καλαμάτας.

Γ. ΧΑΤΖΗ

Άνω Καλό Νερό

Στο ύψωμα Τζάκια, στην παρειά αγροτικού δρόμου, εντοπίστηκε κατεστραμμένος μερικώς κεραμοσκεπής τάφος του οποίου η έρευνα δεν έγινε δυνατή. Βρίσκεται

λίγα μέτρα ανατολικότερα από αρχαίο οικοδομικό υλικό και συγκεκριμένα από τμήματα αρράβδωτου κίονα, ο οποίος είχε επισημανθεί και παλιότερα (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 264) και σήμερα μόνο ένα τμήμα του είναι ορατό.

ΕΛ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

ΣΤ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Στις εργασίες της Εφορείας το 1980 έλαβαν μέρος οι αρχαιολόγοι Κ. Αζιώτη, Θ. Κυριακού, Ι. Μέννενγκα, Ε. Παπάζογλου, Μ. Πετρόπουλος, Λ. Παπακώστα, Μ. Μηλιτσοπούλου, Μ. Σταυροπούλου και Μ. Ψωμαδάκη και για μικρό διάστημα οι Αλ. Μάντης, Δημ. Μάτσας, Μ. Πλάτωνος, Αναστ. Παναγιωτοπούλου. Επικεφαλής του εργαστηρίου ήταν ο συντηρητής Κ. Παυλάτος και των ανασκαφικών συνεργειών ο από ετών έμπειρος επιστάτης Ν. Χριστόπουλος.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Συνεχίστηκαν οι εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης των αρχαιοτήτων που αποκαλύπτονται στις ανασκαφές.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Πάτρα

Οδός Παναχαΐδος Αθηνάς 10

Το οικοπέδο βρίσκεται σχεδόν απέναντι από την ανατολική πύλη του κάστρου της Πάτρας στο χώρο της αρχαίας ακροπόλεως και ερευνηθήκε με μεγάλη δοκιμαστική τομή στην οποία διαπιστώθηκαν τα εξής: σε βάθος 2,70 μ. από το επικλινές έδαφος της οδού, μετρούμενο στο μέσο περίπου του μήκους του οικοπέδου, βρέθηκαν λείψανα ύστερης βυζαντινής εγκατάστασης, σε βάθος 3,60 μ. της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου και σε βάθος 4,10 μ. τοίχος πρώιμος ρωμαϊκός.

Οδός Παναχαΐδος Αθηνάς 12

Έγινε δοκιμαστική τομή μέσου βάθους 6,80 μ. Διαπιστώθηκαν λείψανα κατασκευών βυζαντινών χρόνων.

Οδός Παναχαΐδος Αθηνάς και Αραχναίου

Βρέθηκαν δύο τοίχοι και χτιστός αγωγός βυζαντινών χρόνων.

Οδός Βότσαρη 35

Διαπιστώθηκαν ελάχιστα οικοδομικά λείψανα ρωμαϊκά και υπόλοιπα κεραμοσκεπών τάφων.

Οδός Αγίου Δημητρίου 93 (Σχέδ. 1)

Βρέθηκε τμήμα αιθρίου ρωμαϊκής οικίας με μαρμαρόστρωτη δεξαμενή και ψηφιδωτό δάπεδο με το κόσμημα της πέλτης. Αποχετευτικός αγωγός υπάρχει προς Δ. του αιθρίου και σχετίζεται με άλλη επίσης μαρ-

μάρινη, αλλά νεότερη δεξαμενή. Το ψηφιδωτό δάπεδο αποκολλήθηκε, ενώ μέρος της πρώτης δεξαμενής παρέμεινε καταχωμένο.

Οδός Σισίνη 29-31

Αποκαλύφθηκαν τμήματα τοίχων υστερορωμαϊκού και μεταγενέστερου κτιρίου με ανάμικτο υλικό και ένας κιβωτιόσχημος τάφος χτιστός με αργούς λίθους και θραύσματα κεραμιδιών. Την κάλυψη αποτελούσε μία λίθινη και δύο πήλινες τετράγωνες πλάκες. Κάτω ήταν στρωμένος με πήλινες πλάκες.

Στο οικόπεδο βρέθηκαν και τρία πρόχειρης κατασκευής πηγάδια που ερευνηθήκαν σε βάθος 1-2 μ.

Οδός Γούναρη 175

Στη δυτική γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν τμήματα δύο τοίχων από αργούς λίθους και συνδετικό κουρασάνι.

Οδός Ασημάκη Φωτήλα 97 (Σχέδ. 2)

Σε παλιό σπίτι σώζονταν ενσωματωμένα τα ερείπια κτιρίου των ρωμαϊκών χρόνων (Σχέδ. 4-5· Πίν. 77 α). Μετά την κατεδάφιση του σπιτιού έμειναν ελεύθεροι οι δύο τοίχοι, παράλληλοι, πλινθόχτιστοι, ύψ. έως 4,40 μ. Πρόκειται για τα ερείπια καμαροσκεπάστου χώρου (Σχέδ. 3) κτιρίου του οποίου ήρθε στο φως και το κάτω μέρος των τοίχων άλλων δωματίων. Το δωμάτιο με την καμάρα είχε δάπεδο (ίσως μαρμαρόστρωτο) και μαρμάρινη επένδυση στους τοίχους. Τον ανατολικό τοίχο διαπερνούν κατά μήκος δύο αγωγοί. Ο κατώτερος είναι κατασκευασμένος με ελαφρά κυρτές κεραμίδες, ενώ ο ανώτερος με ημικυκλικές. Ο τοίχος σώζει και το προς Ν. μέτωπό του με ημικυκλική κόγχη μέσα στην οποία εγγράφεται άλλη στενότερη καλυπτόμενη οξυκόρυφα από δύο κεραμίδες (Πίν. 77 β). Στο τοίχωμα της δεύτερης απολήγει ο ανώτερος αγωγός ο οποίος πιθανώς ήταν υδρευτικός και λειτουργούσε στο σημείο αυτό ως κρουνός.

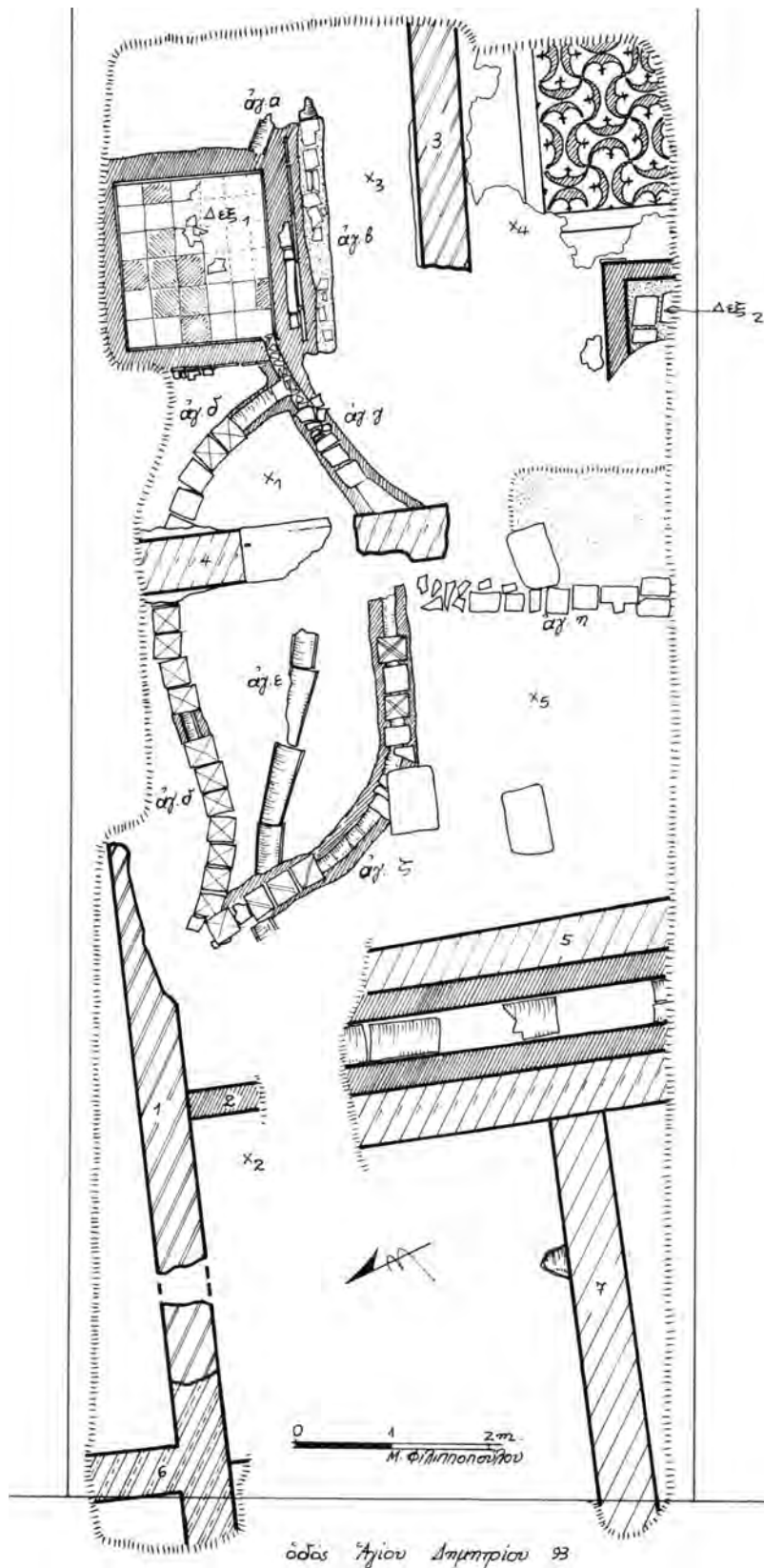
Οι υπόλοιποι χώροι του κτιρίου που ανασκάφηκαν δεν έδωσαν ιδιαίτερα αξιόλογα στοιχεία.

Το οικόπεδο απαλλοτριώθηκε.

Οδός Νικήτα 7 και Καρατζά

Αποκαλύφθηκαν θεμέλια πιθανώς ελληνιστικής κατασκευής και νεότερος κεραμικός κλίβανος (Πίν. 77 γ) θεμελιωμένος στο φυσικό κόκκινο έδαφος, βαθύτερα από τα οικοδομικά λείψανα. Ήταν κυκλικός, διαμ. 1,90 μ. με τοιχώματα πάχ. 0,08-0,10 και σώζ. ύψ. 2,19 μ. από πυρακτωμένο πηλό. Το εσωτερικό περιέτρεχε πεζούλι ύψ. 0,60, πλ. 0,35-0,40 μ. Το στόμιο, προς Δ. είχε χτιστεί με οπτοπλίνθους και πέτρες.

Στην επίχωση βρέθηκε τμήμα πάρινου δωρικού κιο-

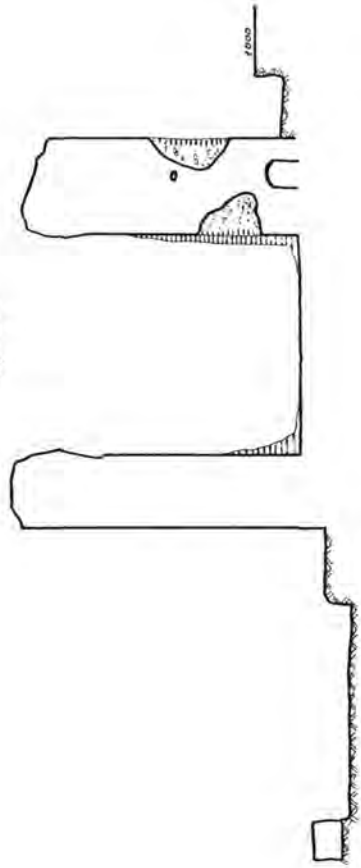

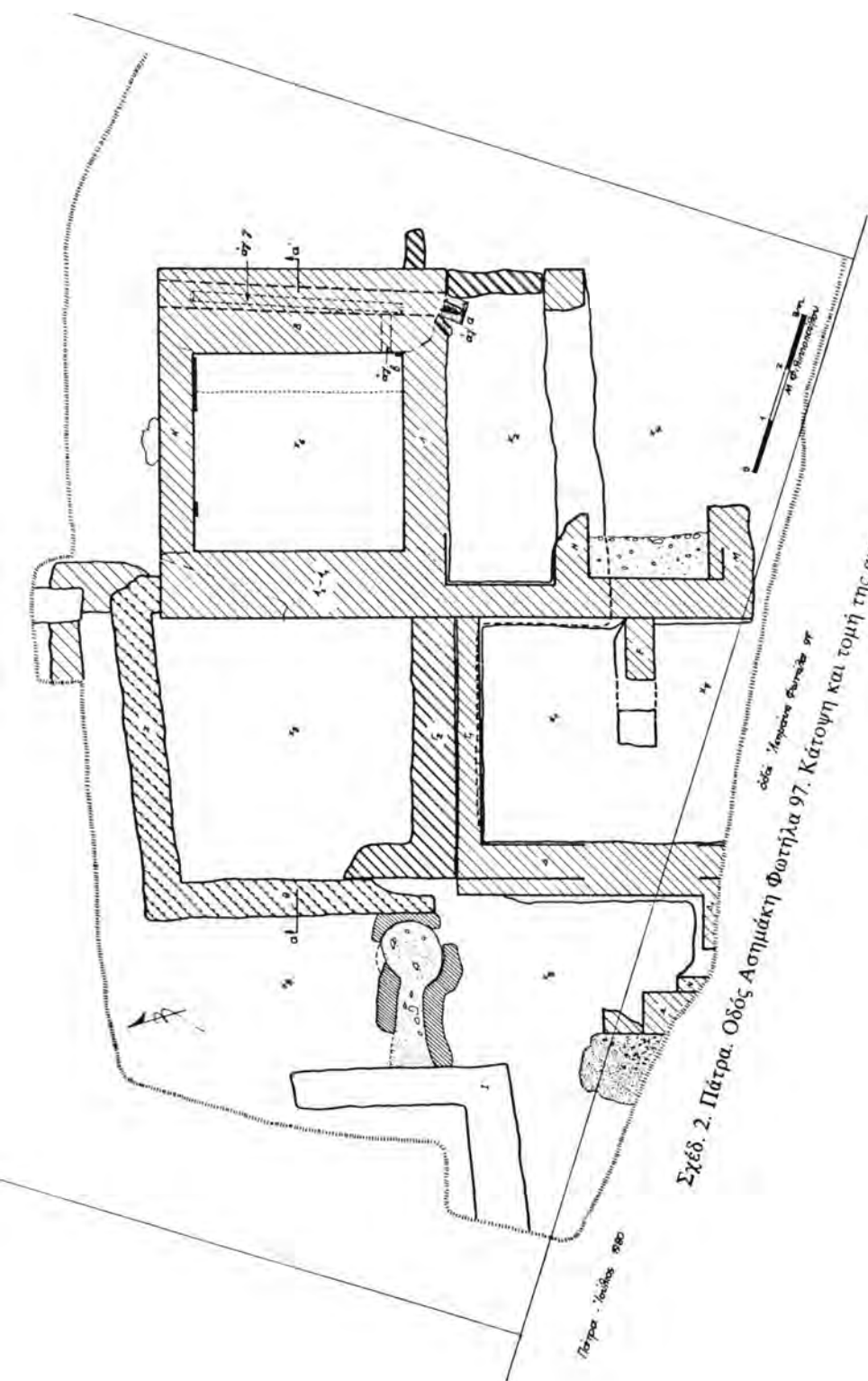
Σχέδ. 1. Πάτρα. Οδός Αγίου Δημητρίου 93. Κάτωψη της ανασκαφής.

ΣΤ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟ-ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

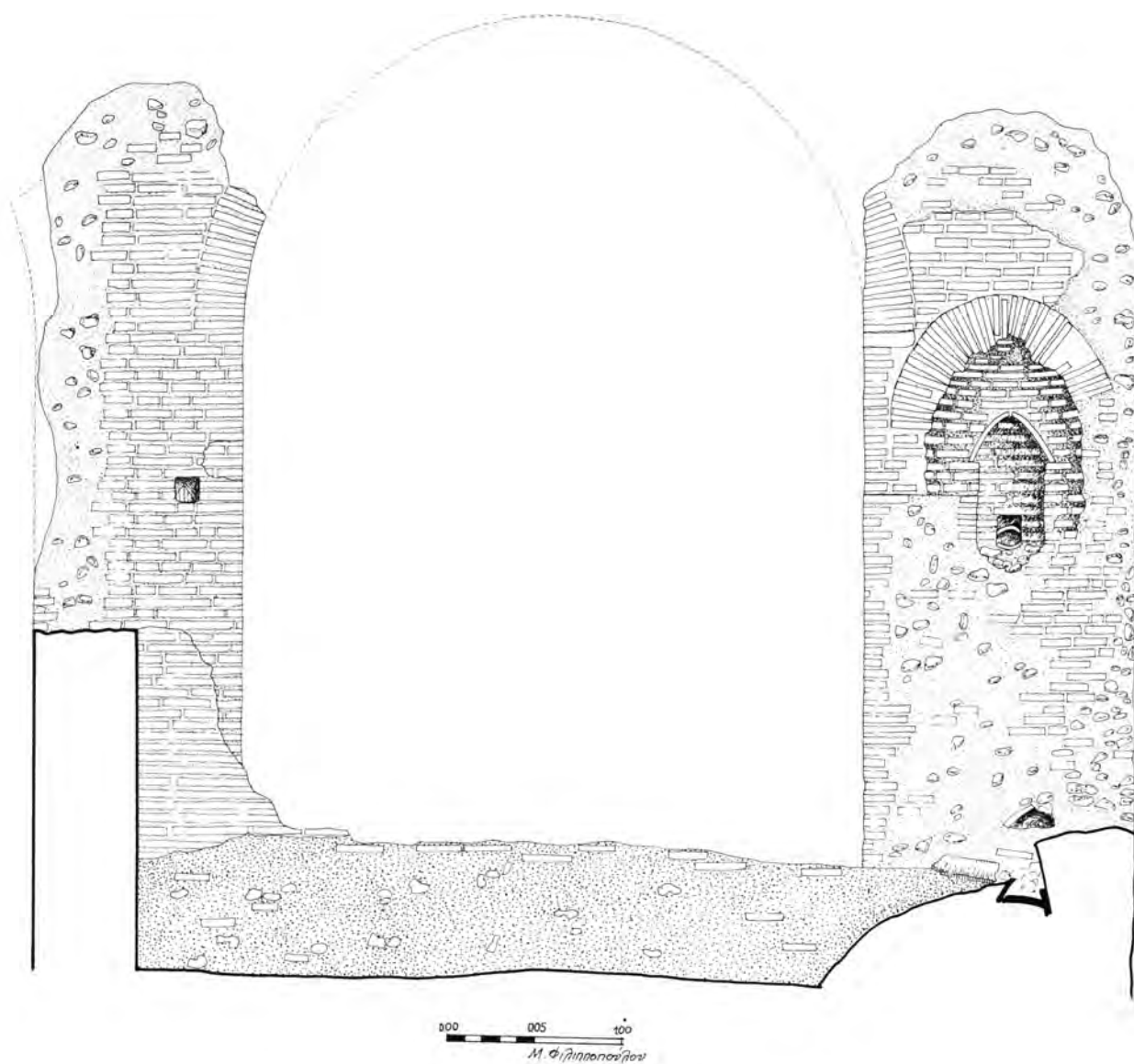
Τομή α.α.

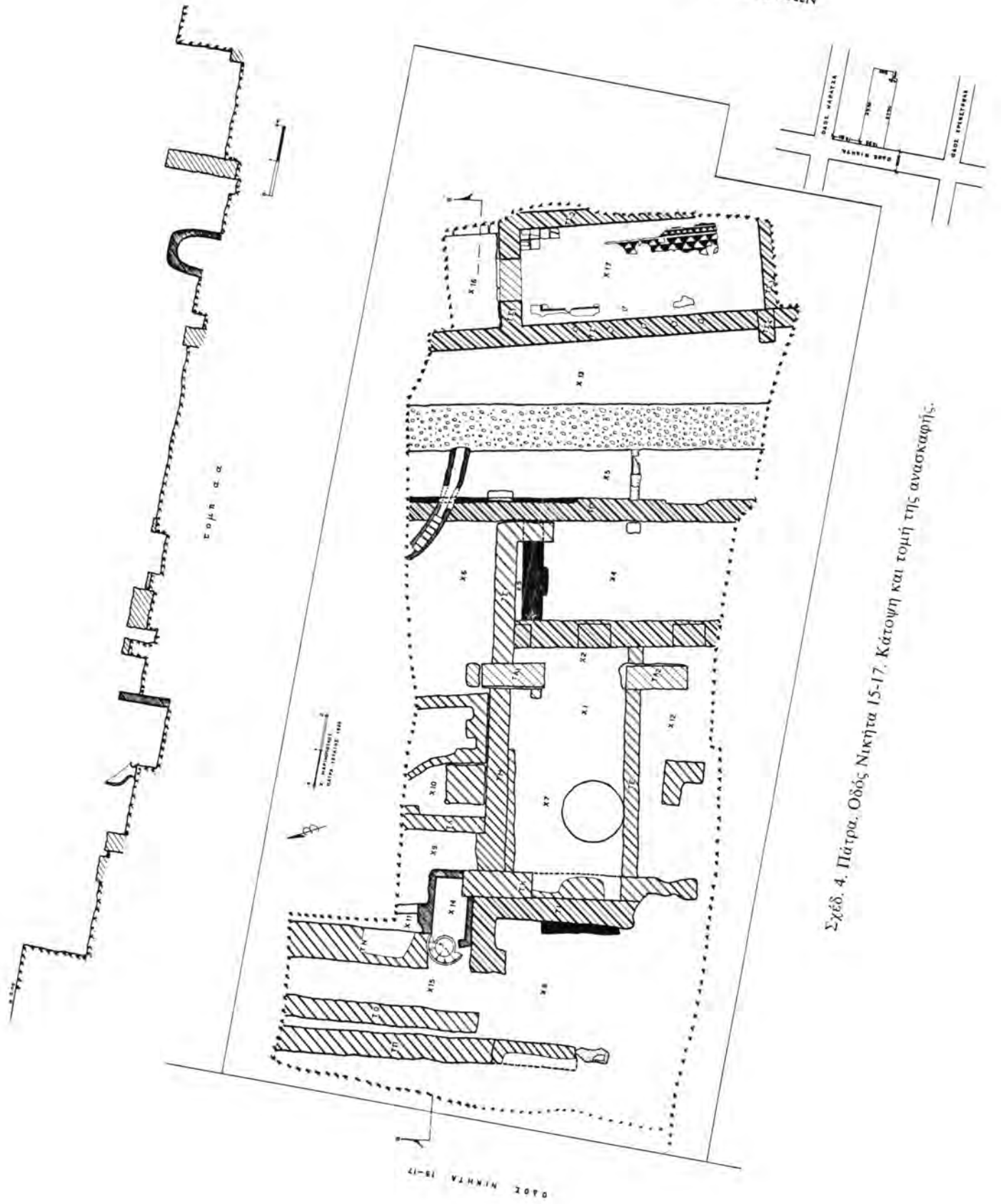

Σχέδ. 2. Πάτρα. Οδός Ασημάκη Φωτιά 97. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

Πάτρα - Ιούλιος 1980

Σχέδ. 3. Πάτρα. Οδός Ασημάκη Φωτήλα 97. Τομή του καμαροσκέπαστου χώρου.

Σχέδ. 4. Πάτρα, Οδός Νικήτα 15-17. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

Σχέδ. 5. Πάτρα. Οδός Νικήτα 15-17. Δυτική όψη τοίχου Σ.

νόκρανου. Περισυλλέχθηκαν πολλά ελληνιστικά και ρωμαϊκά όστρακα.

Οδός Νικήτα 15-17 (Σχέδ. 4-5)

Βρέθηκαν λείψανα κατασκευών από την ελληνιστική έως την παλαιοχριστιανική εποχή. Το σημαντικότερο αρχιτεκτονικό στοιχείο είναι τοίχος πολύθυρος αποτελούμενος από τρεις χτιστούς με οπτοπλίνθους πεσσούς της εποχής της ρωμαϊοκρατίας. Στο ανατολικό άκρο του οικοπέδου, ίσως διέρχεται οδός, όπως φαίνεται από την ύπαρξη μεγάλου καμαροσκέπαστου υπονόμου με κατεύθυνση από Β. προς Ν. Ο ανατολικός παρόδιος τοίχος σώζει στο κάτω μέρος δύο άνισους δόμους με κανονικές λιθοπλίνθους της ελληνιστικής, προφανώς, φάσης. Ο τοίχος διατηρήθηκε σε κατάχωση.

Στο χώρο 17 βρέθηκαν υπόλοιπα ψηφιδωτού δαπέδου με διάκοσμο τριγώνων και φολίδων.

Οδός Βύρωνος 2Α (Σχέδ. 6)

Τα σημαντικότερα, αλλά πάντοτε αποσπασματικά στοιχεία που ήρθαν εδώ στο φως είναι τα εξής (Πίν. 77 δ):

Υπόλοιπα θεμελίων τοίχων ελληνιστικών κατασκευών και μέρος της ανωδομής ενός ίσως παλιότερου τοίχου από Β. προς Ν. που ήταν κατασκευασμένος από μεγάλες ορθογωνισμένες λιθοπλίνθους (Πίν. 78 α). Σώθηκαν στο βόρειο τμήμα του επί μήκους 5,50 μ. πέντε δόμοι και στο νότιο επί μήκους 7 μ. δύο δόμοι. Ο τοίχος διατηρήθηκε στο υπόγειο της οικοδομής.

Το υπόλοιπο δεξαμενής στρωμένης με πήλινες πλάκες και σύστημα αγωγών και φρεατίων προς Α. του τοίχου ανήκει στη ρωμαϊκή εποχή.

Οι αγωγοί επικοινωνούν με υπόνομο που διατρέχει το χώρο από Β. προς Ν. λίγο δυτικότερα της δεξαμενής.

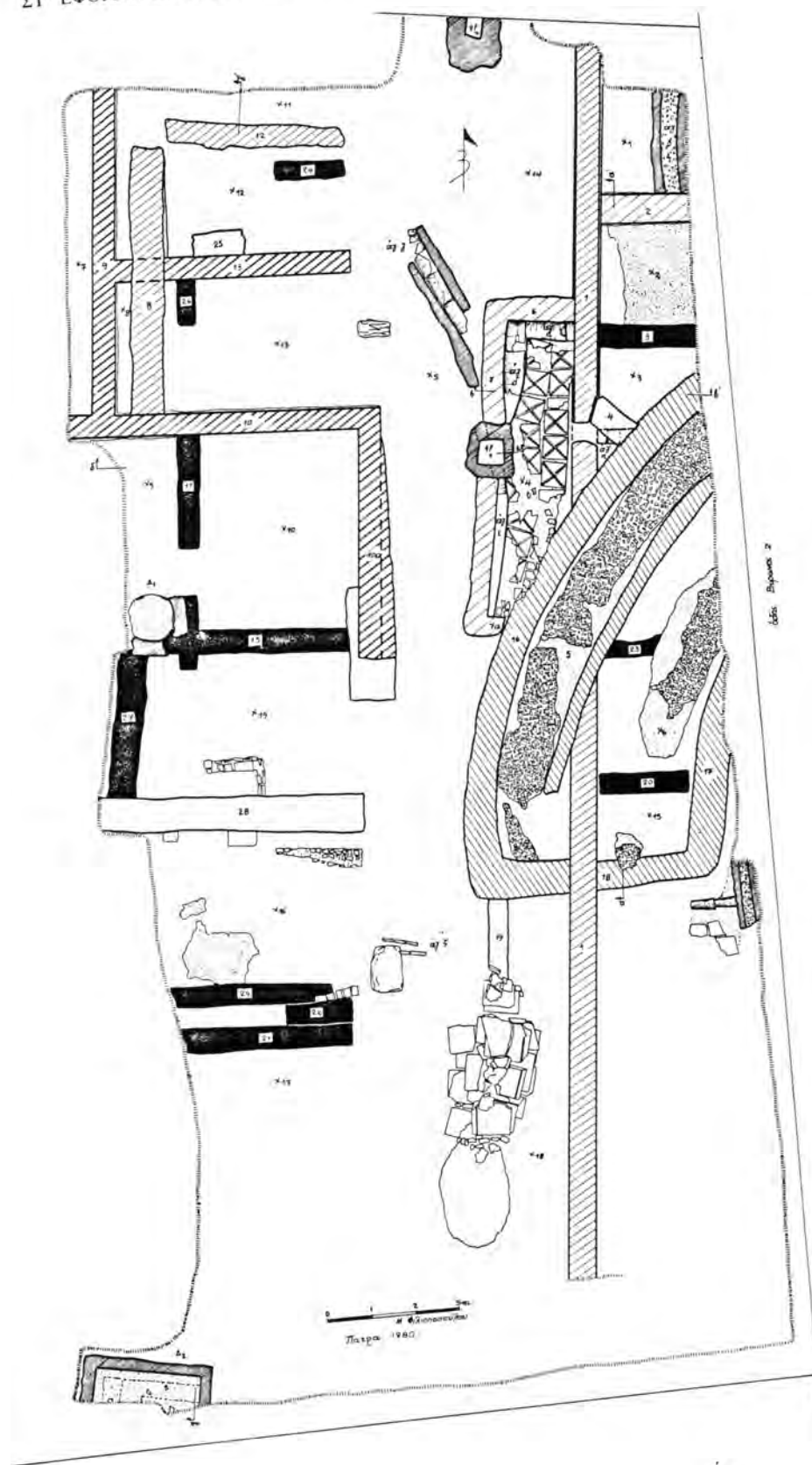
Ο υπόνομος ήταν κατασκευασμένος με οπτοπλινθοδομή και είχε τοξωτή κάλυψη με κεραμίδες.

Ρωμαϊκοί είναι οι τοίχοι κτιρίου στο δυτικό μέρος του οικοπέδου, με το οποίο πιθανώς σχετίζεται η δεξαμενή. Στην υστερορωμαϊκή, ίσως, εποχή συμπληρώθηκε ο μεγάλος παλιότερος από Β. προς Ν. τοίχος με οπτοπλινθοδομή, ενώ μεταγενέστερη είναι η κατασκευή στην οποία ανήκει καμπύλος τοίχος και δάπεδο στρωμένο με ακανόνιστα κομμάτια μαρμάρινων πλακών που πατάει πάνω στον προηγούμενο τοίχο.

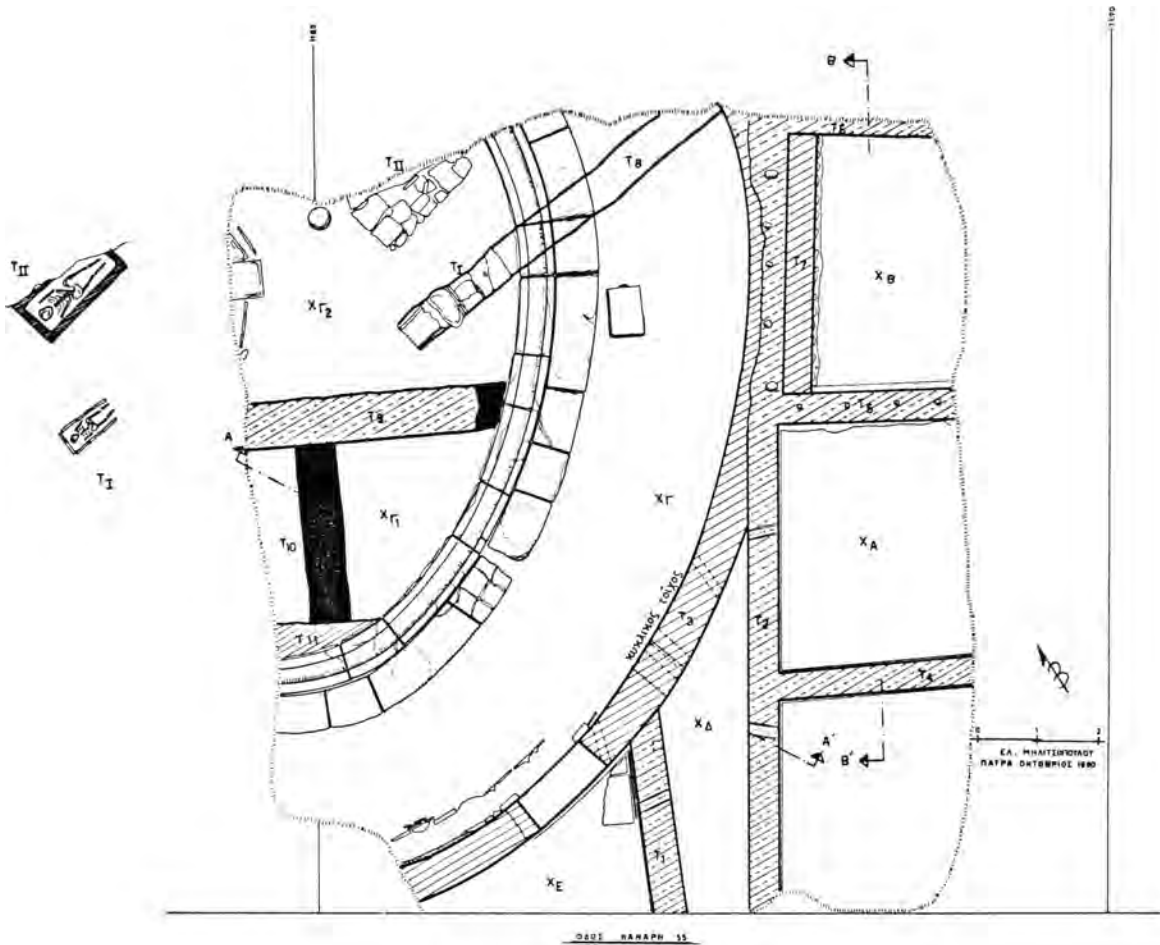
Στο νότιο μέρος του οικοπέδου πάνω από τον υπόνομο βρέθηκαν συσσωρευμένες εικοσιτέσσερις λιθόπλινθοι απλές ή κυματοφόρες που προφανώς προέρχονται από τοιχοβάτη ταφικού μνημείου με κρηπίδωμα της πρώιμης αυτοκρατορικής περιόδου και είχαν μετατοπισθεί στη θέση αυτή μεταγενέστερα. Στην επίχωση κάτω από το σωρό βρέθηκε και όστρακο ερυθρόμορφου αγγείου του 5ου αι. π.Χ.

Οδός Κανάρη 55 (Σχέδ. 7)

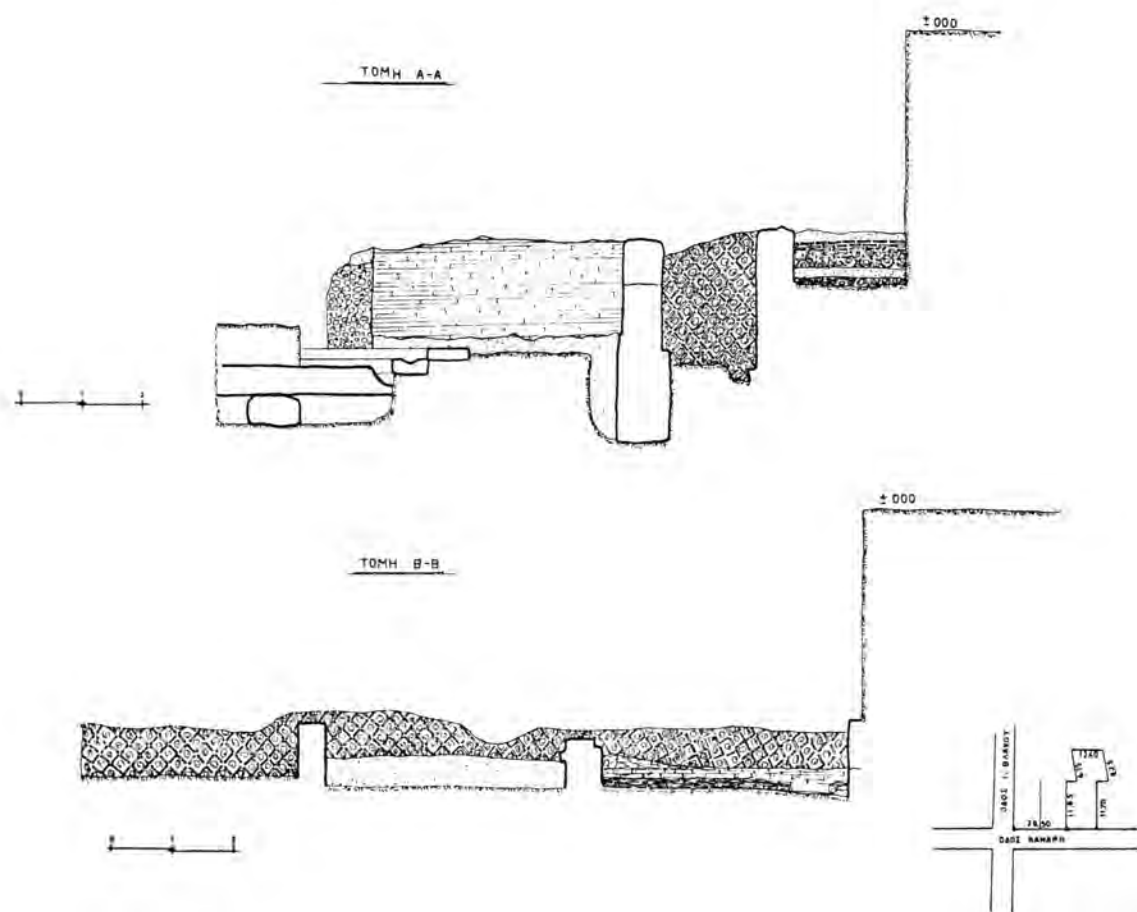
Αποκαλύφθηκε τμήμα αψιδωτής κατασκευής, με στοά διαμ. 19,20 μ. που ανοίγει προς Δ. Ο εξωτερικός τοίχος είναι χτισμένος με οπτοπλίνθους κατά το *opus testaceum*. Τον διαπερνούν τρεις αγωγοί και έχει άνοιγμα θύρας (Πίν. 78 β). Σε απόσταση 2,45 μ. βρίσκεται ο ομόκεντρος λίθινος στυλοβάτης όπου σώζονται ίχνη τεσσάρων βάσεων κίωνων ανά 2,15 μ. Μπροστά στο στυλοβάτη περνά ομόρροπος ανοιχτός αγωγός ημικυκλικής τομής από ασβεστολιθικές πλάκες (Πίν. 78 γ). Τοίχος και στυλοβάτης διατηρήθηκαν σε κατάχωση. Η στοά αυτή πρέπει ασφαλώς να σχετιστεί με την όμοια αντικρυστή που βρέθηκε το 1971 στο οικόπεδο Χ. Κρητικού ανάμεσα στις οδούς Δ. Γούναρη, Υψηλάντου, Κα-

Σχέδ. 6. Πάτρα. Οδός Βύρωνος 2Α. Κάτοψη της ανασκαφής.

0502 ΚΑΝΑΡΗ 55

Σχέδ. 7. Πάτρα. Οδός Κανάρη 55. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

νάρη και Ι. Βλάχου. Ανήκουν και οι δύο σε μεγάλο κτίριο (Νυμφαίο ;) του οποίου το κύριο μέρος πρέπει να αναζητηθεί στο μεταξύ χώρο (βλ. και ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 171-3).

Οι ορθογώνιοι χώροι προς Α. πιθανώς ανήκουν σε άλλη εποχή. Έχουν υπόλοιπα κονιάματος και στην πάνω σωζόμενη επιφάνεια οπές για την ξυλοδεσιά. Στο οικόπεδο διαπιστώθηκαν και λείψανα ελληνιστικών τοίχων.

Οδός Κανακάρη 205

Βρέθηκαν χώροι οικίας της ρωμαιοκρατίας (Πίν. 79). Ένα δωμάτιο είχε ψηφιδωτό δάπεδο με παράσταση θεού-ποταμού (Νείλου) πάνω σε κροκόδειλο. Αργότερα η ανατολική πλευρά του χώρου αυτού απέκτησε κιονοστοιχία. Θύρα, της οποίας σώθηκε το κατώφλι στον απέναντι τοίχο, οδηγούσε σε άλλο δωμάτιο προς Δ. Άλλος χώρος προς τα ΝΑ. ήταν πιθανώς impluvium σχεδόν τετράγωνο, στρωμένο με μαρμαρίνες πλάκες, περιβαλλόμενο από στοά της οποίας οι κίνες φέρονταν σε βάσεις πάνω στον υπερυψωμένο στυλοβάτη. Δύο αρράβδωτοι κορμοί βρέθηκαν πεσμένοι στο δάπεδο της δεξαμενής αυτής. Ένας μαρμαρίνος σκαφοειδής λουτήρας με δύο ορθογώνια στηρίγματα ήταν εγκαταστημένος κοντά στη νοτιοανατολική γωνία (Πίν. 80 α). Μολύβδινος σωλήνας διοχέτευε το νερό στο λουτήρα, ενώ αγωγός με πήλινους σωλήνες αποχέτευε τη δεξαμενή. Στο δυτικό τμήμα της οικίας άλλη μαρμαρόστρωτη ορθογώνια δεξαμενή (Πίν. 80 β) είχε στη μέση της μιας μακριάς πλευράς της βαθμιδωτή διαμόρφωση πάνω στην οποία θα κυλούσε νερό της δεξαμενής και απέναντι ημικυκλική κόγχη. Το πεζούλι ήταν ντυμένο με γκρίζες και λευκές μαρμαρίνες πλάκες. Η δεξαμενή αυτή περιείχε και πηγάδι του οποίου το περιστόμιο αποτελούσαν δύο ασβεστολιθικοί δακτύλιοι με κυμάτια.

Άλλη δεξαμενή, επίσης στρωμένη με μάρμαρο στο νότιο μέρος, είχε στο κέντρο πηγάδι ντυμένο με πήλινους κυλίνδρους. Προς Ν. και Δ. αυτής το δάπεδο ήταν στρωμένο με ψηφιδωτό του οποίου σώθηκε τμήμα με παράσταση κυνηγιού. Είχε ως πλαίσιο ζώνες με πλοχμό και με βλαστόσπειρα (Πίν. 80 γ). Η ανασκαφή έδωσε αρχιτεκτονικά μέλη, νομίσματα κτλ.

Οδός Κανακάρη 207

Ήρθαν στο φως χώροι της πιο πάνω οικίας. Ένας ορθογώνιος χώρος είχε μεγάλο άνοιγμα με κατώφλι, μήκ. 2,25 μ. Δύο άλλοι χώροι 5,6 έσωζαν υπόλοιπα ψηφιδωτών με ρομβοειδή κοσμήματα.

Τα κινητά ευρήματα, αγγεία και νομίσματα είναι πολυάριθμα. Λυχνάρια χρονολογούμενα έως τον 3ο αι. μ.Χ. κάτω από τα δάπεδα των χώρων 3, 5, 6 δίνουν terminus post quem για τη χρονολόγηση του κτιρίου.

Οδός Γούναρη - Ιωάννου Βλάχου 1 (Σχέδ. 8)

Τα ανώτερα κτιριακά λείψανα ανήκουν σε νεότερες εποχές. Βαθύτερα βρέθηκαν τα υπόλοιπα ρωμαϊκών κτιρίων. Οι τοίχοι, αρχικά χτισμένοι με opus testaceum δέχθηκαν μεταγενέστερες επισκευές. Πρόκειται για οκτώ χώρους που επικοινωνούν μεταξύ τους. Προς Δ. υπάρχουν δύο άλλοι χώροι από τους οποίους ο ένας είχε δάπεδο από κουρασάνι με τρία άνισα κοιλώματα. Πιθανώς είναι τμήμα εργαστηριακής εγκατάστασης. Στον ίδιο χώρο διαπιστώθηκε και σύστημα αποχετευτικών αγωγών.

Τμήμα πλακόστρωτης οδού της ρωμαιοκρατίας βρέθηκε σε μήκος 7 μ., προς Ν. των κτιριακών λειψάνων με κατεύθυνση από Α. προς Δ. και απόκλιση 40° προς Β. Έχει πλάτος 5 μ. Σε τρεις πλάκες ήταν χαραγμένοι ανά τρεις οι γνωστοί οκτάκτινοι κύκλοι. Το υπόστρωμα αποτελείται από χώμα και χαλίκια. Ο δρόμος διατηρήθηκε σε κατάχωση. Νεότερος της κατασκευής της οδού είναι στυλοβάτης πάνω στο κατάρωμα, κοντά και παράλληλα στο νότιο παρόδιο τοίχο. Έσωξε κυκλική μαρμαρίνη βάση στη θέση της.

Κατά μήκος της νότιας πλευράς του οικοπέδου βρέθηκε τμήμα μεγάλου πλακόστρωτου χώρου. Σε βαθύτερα στρώματα του χώρου διαπιστώθηκαν και λείψανα θεμελίων ελληνιστικών τοίχων.

Τα κινητά ευρήματα ήταν πολυάριθμα.

Οδός Φιλοποίμενος 47 (Σχέδ. 9)

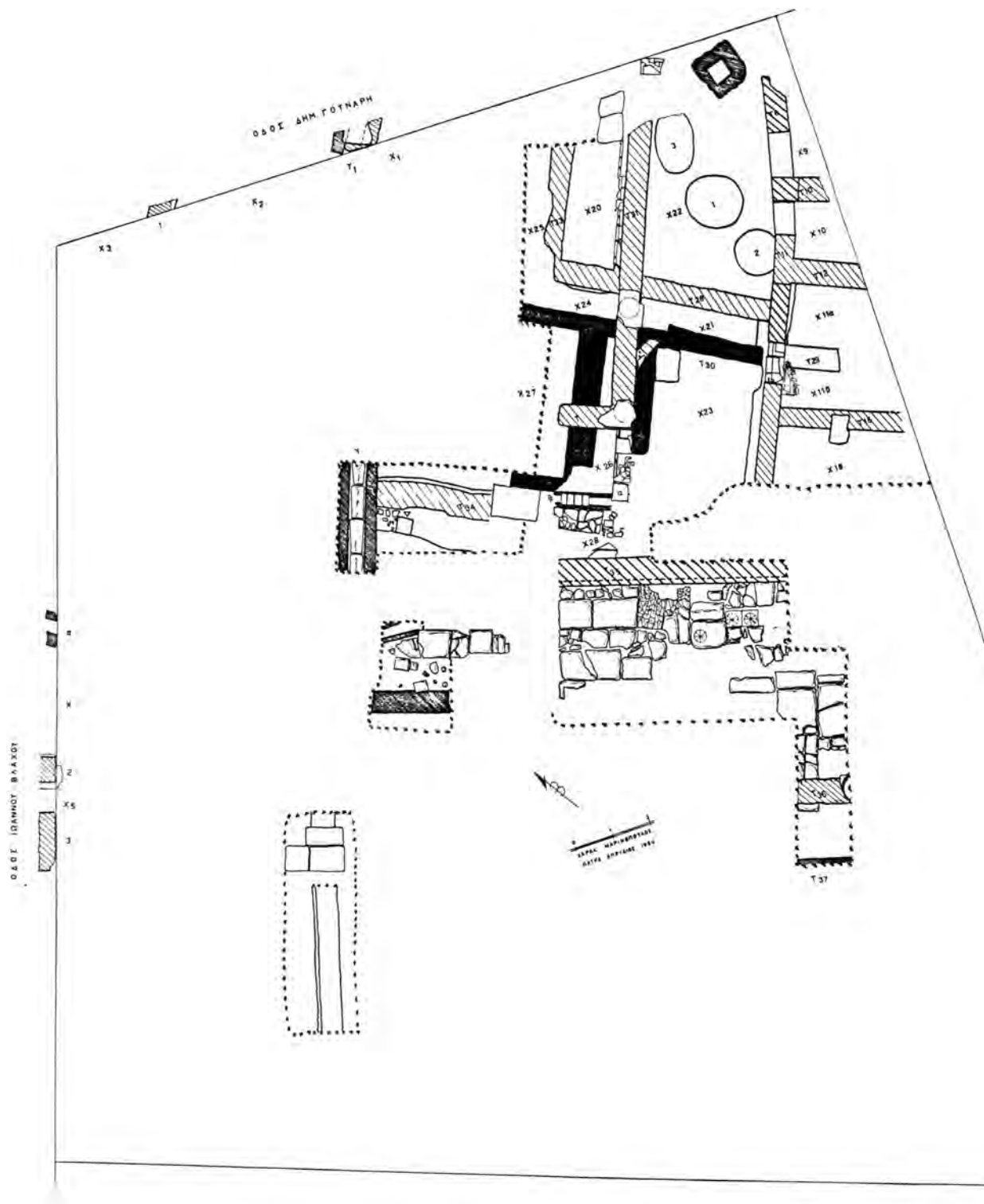
Βρέθηκε τμήμα λιθόστρωτης ρωμαϊκής οδού από Α. προς Δ. με απόκλιση 60° ΒΑ.-ΝΔ., που αποκαλύφθηκε σε μήκ. 10,35 και πλ. 3,9-1,15 μ. Οι πλάκες είναι από λίθο Αστακού. Το βόρειο ρείθρο αποτελούν στενόμακρες πλάκες «παρά μήκος» τοποθετημένες. Σε απόσταση 0,50-0,30 μ. περίπου υπήρχε ο τοίχος του βόρειου κτιρίου και το μεταξύ διάστημα περιείχε σκληρή πατημένη γη. Το υπόστρωμα της οδού αποτελείται από μικρούς και μεγαλύτερους αργούς λίθους, θραύσματα κεραμίδων και χώμα. Του παρόδιου κτιρίου βρέθηκαν περισσότεροι χώροι και σ' ένα υπήρχε μεταγενέστερος κιβωτιόσχημος τάφος χτισμένος στο κατώτερο μέρος με αργούς λίθους και στο ανώτερο με οπτοπλίνθους και στρωμένος με πήλινες πλάκες. Οι τρεις ταφές μέσα σ' αυτόν ήταν ακέραιες.

Οδός Παντανάσσης 21

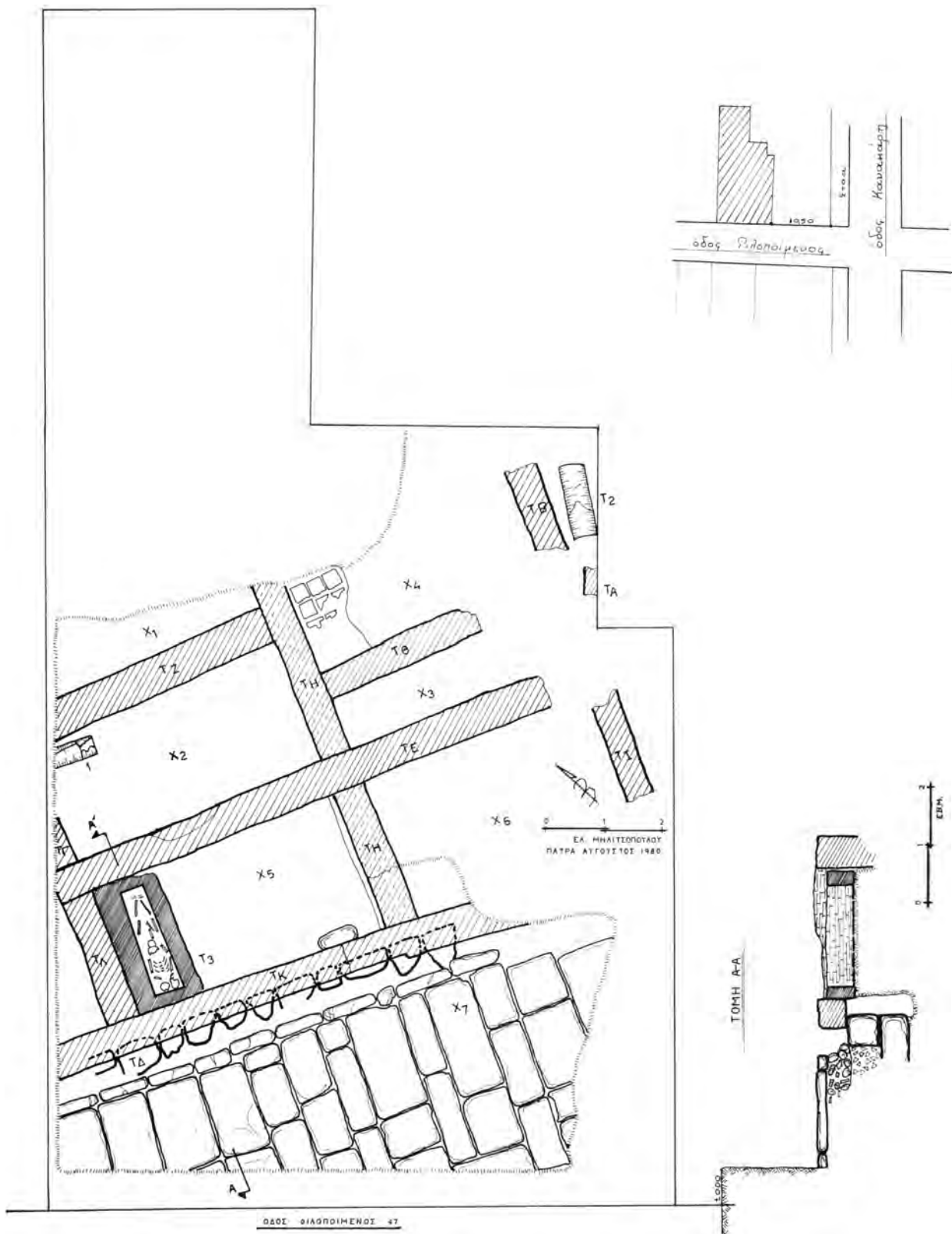
Αποκαλύφθηκαν υπόλοιπα τοίχων κτιρίου της υστερορωμαϊκής εποχής του οποίου διακρίθηκαν δύο φάσεις.

Οδός Παντανάσσης 34

Βρέθηκαν αποσπασματικά λείψανα κατασκευών της ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής.

Σχέδ. 8. Πάτρα. Οδός Γούναρη και Ιωάννου Βλάχου 1. Κάτωψη της ανασκαφής.

Σχέδ. 9. Πάτρα. Οδός Φιλοποίμενος 47. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

Από την ελληνιστική εποχή σώθηκαν ένας τοίχος, χαλκικόστρωτο δάπεδο και αγωγός.

Ρωμαϊκής εποχής ήταν το δάπεδο από πήλινες πλάκες με υπόλοιπα πέντε πιθαριών και τρία πηγάδια. Πιθανώς ανήκει σε εργαστήριο.

Οδός Γεροκωστοπούλου 45Γ-47 (Σχέδ. 10-11)

Αποκαλύφθηκε κατασκευή αμφιθεάτρου πιθανότατα της ρωμαιοκρατίας (Πίν. 81 α). Ανασκάφηκε μία από τις θολωτές εισόδους (vomitoria) σε όλο το μήκος της (12,70 μ.) και τμήματά τους εκατέρωθεν. Λόγω της ακτινωτής διάταξης το πλάτος της κυμαίνεται από 3,19 έως 3,50 μ. Σώζεται η αρχή της θολωτής στέγασης σε ύψος 1,50 μ. από το δάπεδο που ήταν από πατημένη γη, είναι δε φανερή στην οπτοπλινθοδομή η κλίση του τοιχώματος που δεχόταν τον επίσης κεκλιμένο κυλινδρικό θόλο, κάτω από κατώτερο διάζωμα (maenianum primum) του αμφιθεατρικού κοίλου (cavea). Το σωζόμενο ύψος των τοίχων είναι 4 μ. περίπου, η χαμηλή ζώνη στο κάτω μέρος των τοίχων είναι χτισμένη κατά το πλινθοπερίκλειστο σύστημα (opus reticulatum), ενώ το υπόλοιπο μέρος έχει σχεδόν ισοδομική οπτοπλινθοδομή.

Η βόρεια πρόσοψη, της θολωτής εισόδου ή και των θολωτών περιφερικών διάδρομων δεν ήταν δυνατό να αποκαλυφθεί για την ώρα. Αποκαλύφθηκε όμως η νότια όψη προς την αρένα. Εδώ τα άκρα των τοίχων έχουν επένδυση από ασβεστολιθικές πλάκες με χαμηλά επικράνα. Σώζεται και μέρος του μετώπου των αψίδων στις οποίες κατέληγαν οι θόλοι των εισόδων. Το δυτικό τοίχωμα πλευρίζει λίθινη κλίμακα με δέκα σωζόμενα σκαλοπάτια (Πίν. 81 β). Όμοιες ασβεστολιθικές πλάκες ορίζουν την κλίμακα από Ν. Μπροστά στο ανατολικό τοίχωμα περνά στεγασμένη διόδος, μήκ. 2,10 (όσο το πλάτος του τοιχώματος), ύψ. 1,75, πλ. 1 μ. (Πίν. 81 γ). Ασβεστολιθικές πλάκες εν μέρει σωζόμενες επενδύουν και το νότιο τοίχο της διόδου που συμπληρώθηκε με οπτοπλίνθους για να συγκρατηθούν οι δύο σωζόμενες πλάκες της οροφής. Πλακόστρωτο είναι και το δάπεδο της διόδου. Πιθανώς πρόκειται για κρυπτή περιφερική διόδο παράλληλη προς την άλλη όψη του κοίλου. Στο διάδρομο αυτό υπήρχαν ίσως κλίμακες ανόδου στο διάζωμα. Η καμπύλη φορά των μετώπων των τοίχων της εισόδου είναι αισθητή. Κάτω από την οδό Γεροκωστοπούλου θα πρέπει να αναζητηθεί η αρένα. Τα νεότερα κινητά ευρήματα στην επίχωση της θολωτής εισόδου ανήκουν στον 5ο-6ο αι. μ.Χ.

Οδός Πατρέως 87-89 και Αλ. Υψηλάντου (Σχέδ. 12)

Ανασκάφηκαν χώροι μεγάλου κτιρίου, του οποίου σώθηκε και μέρος της προς πιθανή οδό πρόσοψης με τρεις εισόδους πλακισωμένες από λίθινες παραστάδες (Πίν. 82 α). Η μεσαία είσοδος σώζει τρεις λίθινες βαθμίδες (Πίν. 82 γ). Οι εισόδοι έδιναν πρόσβαση σε

μεγάλη αίθουσα της οποίας ο ανατολικός, απέναντι των εισόδων τοίχος είχε δύο ανοίγματα: του νότιου σώθηκε το κατώφλι, του βόρειου το κάτω μέρος λίθινης παραστάδας.

Μεταγενέστερη κατασκευή μέσα στην αίθουσα αυτή αλλοίωσε τη μορφή της. Οι χτιστές βαθμίδες, επιστρωμένες με πήλινες πλάκες, οδηγούσαν πιθανώς σε υψηλότερο επίπεδο. Ο κεραμικός κλίβανος που βρέθηκε στο χώρο 10 είναι προφανώς παλιότερος του κτιρίου. Τα λυχνάρια που υπήρχαν στο εσωτερικό του και στη γύρω επίχωση μπορούν να χρονολογηθούν από τον 1ο έως τον 3ο αι. μ.Χ. Σημειώνεται και πήλινη μήτρα για δίσκο λυχναριού με παράσταση Νίκης που κρατεί κλαδί φοίνικα και σφαίρα. Η πιθανή οδός προς Δ. του κτιρίου, της οποίας στρώσεις διαπιστώθηκαν και στο παραπλεύρως οικόπεδο, Πατρέως 83-85 (ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 136) διαχώριζε πιθανότατα το βόρειο νεκροταφείο από παρόντα κτίρια και λείψανα τα οποία πρέπει να σχετίζονται με το πιο πάνω αμφιθέατρο της αμέσως προς Β. παράλληλης οδού Γεροκωστοπούλου.

Το κεντρικό τμήμα του κτιρίου με τις τρεις εισόδους διατηρήθηκε ορατό και επισκεψίμο στο υπόγειο του κτιρίου.

Οδός Κανακάρη 104

Εκτός από λίγα ασημαντα υπόλοιπα τοίχου από οπτοπλίνθους βρέθηκε και το αριστερό πόδι αγάλματος με υπόλοιπα του ενδύματος και συμφυή πλίνθο, διαστ. $0,21 \times 0,17 \times 0,205$ μ.

Οδός Κορίνθου 238

Βρέθηκε τμήμα μικρού τοίχου, μήκ. 2,25 μ., από αργούς λίθους, θραύσματα κεραμίδων και αραιό ωχρό συνδετικό κονίαμα. Αποτοιχίστηκε μέρος αρράβδωτου κίονα με συμφυή βάση.

Οδός Ερμού 77

Διαπιστώθηκαν υπόλοιπα τοίχων κατασκευασμένων με ανάμικτο υλικό λίθων και κεραμίδων.

Οδός Αλ. Υψηλάντου 185

Βρέθηκε τμήμα αγωγού υστεροβυζαντινών πιθανώς χρόνων.

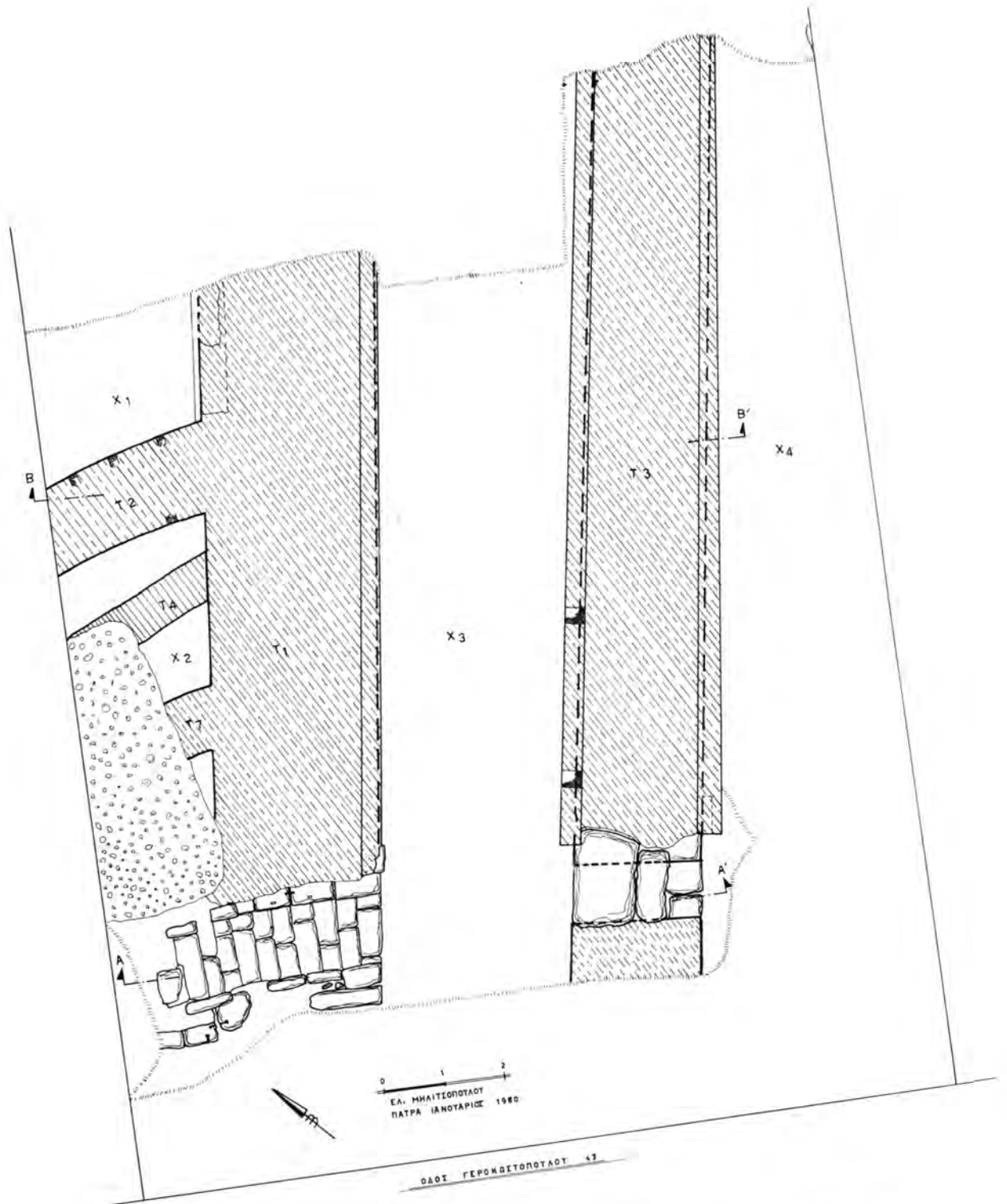
Οδός Αλ. Υψηλάντου 208-210

Βρέθηκε τμήμα αγωγού βυζαντινών χρόνων.

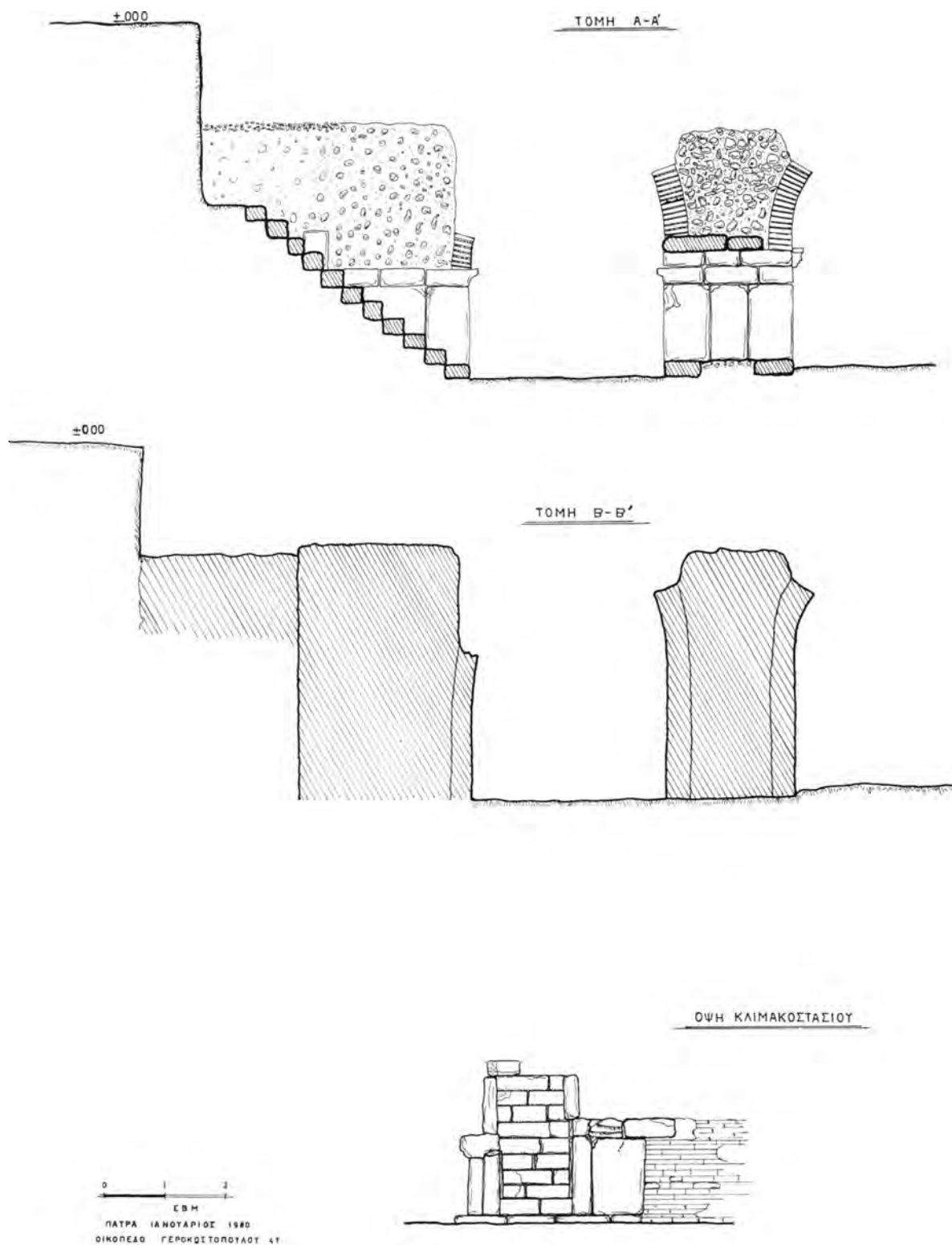
ΒΟΡΕΙΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Οδός Κανακάρη 84-86

Ανασκάφηκε τμήμα του βόρειου νεκροταφείου: η από

Σχέδ. 10. Πάτρα. Οδός Γεροκωστοπούλου 45Γ-47. Κάτοψη της ανασκαφής.

Σχέδ. 11. Πάτρα. Οδός Γεροκαστοπούλου 45Γ-47. Τομές και όψη των οικοδομικών καταλοίπων.

Ν. προς Β. ταφική οδός σε μήκος 14,45 μ. και εκατέρωθεν ταφικά κτίσματα (Πίν. 82 β). Η οδός, πλ. 8,3 μ. έχει τρία στρώματα πατημένης γης με λίγα χαλίκια και θραύσματα κεραμιδιών.

Στη δυτική πλευρά της οδού υπήρχε λίθινο ταφικό μνημείο της πρώιμης αυτοκρατορικής περιόδου του οποίου σώθηκε εν μέρει το κρηπίδωμα με δύο βαθμίδες και ο κυματοφόρος τοιχοβάτης όπου πατούσαν οι πλάκες της επένδυσης της χυτής τοιχοποιίας της εσωτερικής κατασκευής (Πίν. 83 α). Προς Δ. του μνημείου και βαθύτερα βρέθηκαν παλιότεροι κεραμοσκεπείς τάφοι (Πίν. 83 β). Τμήματα πλινθόχτιστων ταφικών θαλάμων του 2ου αι. μ.Χ. βρέθηκαν προς Β. και Ν. του κρηπιδώματος. Σε μεγαλύτερη έκταση αποκαλύφθηκε η βόρεια κατασκευή που χωριζόταν σε δύο μέρη (Χ7α-β). Στο Χ7α βρέθηκαν πώρινη σαρκοφάγος ντυμένη με μαρμαρίνες πλάκες και μέρος δύο κιβωτιόσχημων τάφων. Ήταν όλοι συλημένοι. Η νότια πλινθόχτιστη κατασκευή, της οποίας αποκαλύφθηκε μικρό μέρος, περιείχε ένα κιβωτιόσχημο τάφο με πολλές αλλεπάλληλες ταφές. Περισυλλέχθηκαν νομίσματα, δύο γυάλινα μυροδοχεία, ερυθροβαφές κύπελλο και εκτός του τάφου λυχνάρι με ερωτική σκηνή. Σε κόγχη τοίχου του θαλάμου ήταν εντοιχισμένη γυάλινη τεφροδόχος κάλπη. Μεταγενέστερα είναι τα λείψανα υπερκειμένων κατασκευών μεταξύ των οποίων και κλιβάνου.

Στην ανατολική πλευρά της οδού ήρθαν στο φως τετράγωνος ταφικός θάλαμος και μέρη άλλων. Ο θάλαμος (Χ3) που αποκαλύφθηκε ολόκληρος διαστ. 6,70 × 5,18 μ., είχε τοίχους πλινθόχτιστους, είσοδο στο νότιο άκρο του δυτικού τοίχου και περιείχε πέντε κιβωτιόσχημους τάφους και μία πώρινη σαρκοφάγο (Πίν. 83 γ). Οι τάφοι ήταν ασύλητοι και έδωσαν αξιόλογα κτερίσματα που τους χρονολογούν στον 1ο-2ο αι. μ.Χ. Στο δυτικό τοίχο του θαλάμου συνάπτεται ορθογώνια κατασκευή με είσοδο από Α. και επτά κόγχες στα τοιχώματα, στις οποίες ήταν εντοιχισμένα πήλινα τεφροδόχα αγγεία και ένα μολύβδινο, το τελευταίο στη μεσαία κόγχη του δυτικού τοίχου (Πίν. 83 δ). Το δάπεδο ήταν στρωμένο με αργούς λίθους και οι τοίχοι είχαν άσπρο κονίαμα. Ο χώρος αυτός περιείχε στην επίχυσή του στάχτη. Πάνω στο δάπεδο βρέθηκαν λυχνάρια, ειδώλια, μυροδοχεία, τμήματα μεγαλύτερων αγγείων και χρυσή δανάκη.

Διάδρομος χωρίζει τον παραπάνω θάλαμο από τον προς Β(Χ5), του οποίου η είσοδος βρισκόταν στο νότιο τοίχο και ήταν προσιτή από το διάδρομο. Του θαλάμου αυτού σώζεται ο νότιος τοίχος μέχρι και την αρχή της καμάρας. Η προς την οδό όψη του, χτισμένη με ισοδομικό τρόπο (opus testaceum) έχει στη βάση κυματοφόρο ταινία και κάθετη άρθρωση με λεπτές παραστάδες. Τάφοι σύγχρονοι της κατασκευής είχαν αφανιστεί, σε μεγαλύτερο όμως βάθος ερευνηθήκαν πέντε, ακτέριστες εκτός από μία ταφές απευθείας στη γη και ένας τάφος κεραμοσκεπής με γυναικείο σκελετό και κτερίσματα

του 1ου αι. μ.Χ. Σε χρόνους μεταγενέστερους ανήκει η υπόγεια κατασκευή που αποκαλύφθηκε μέσα στον ταφικό θάλαμο.

Προς Α. του διαδρόμου Χ4 βρέθηκαν οκτώ κεραμοσκεπείς ρωμαϊκοί τάφοι του 1ου - 2ου αι. μ.Χ. οι περισσότεροι με κτερίσματα, και προς Α. του θαλάμου Χ3 άλλοι δέκα όμοιοι επίσης με κτερίσματα.

Σε στρώμα βαθύτερο, διάσπαρτοι σε όλη την έκταση του προς Α. της οδού μέρους της ανασκαφής, βρέθηκαν παλιότεροι, υστεροελληνιστικοί και πρώιμων αυτοκρατορικών χρόνων τάφοι. Ήταν κεραμοσκεπείς ή και κιβωτιόσχημοι, υπήρχαν δε και ταφές απευθείας στη γη. Τα κτερίσματα ήταν πλούσια.

Μια πώρινη σαρκοφάγος με ασύλητη ταφή καθώς και ορισμένες ταφές απευθείας στη γη ήταν του 4ου αι. π.Χ. και της πρώιμης ελληνιστικής περιόδου.

Στο υπόγειο της οικοδομής ορατός και επισκέψιμος διατηρήθηκε ο δυτικός τοίχος της πρόσοψης του ανατολικού συγκροτήματος καθώς και ο μικρός θάλαμος με τις επτά κόγχες.

Του λίθινου ταφικού μνημείου της δυτικής πλευράς του δρόμου αποσπάστηκαν οι δόμοι και μεταφέρθηκαν προσωρινά στο Κάστρο των Πατρών προκειμένου να ανασυγκροτηθεί μελλοντικά σε κατάλληλο χώρο.

Οδός Μαιζώνας 23

Αποκαλύφθηκε η γωνία ταφικού θαλάμου ή περιβόλου. Στο εσωτερικό υπήρχε ένας και έξω από τη βόρεια πλευρά του τρεις κεραμοσκεπείς τάφοι.

I. Α. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

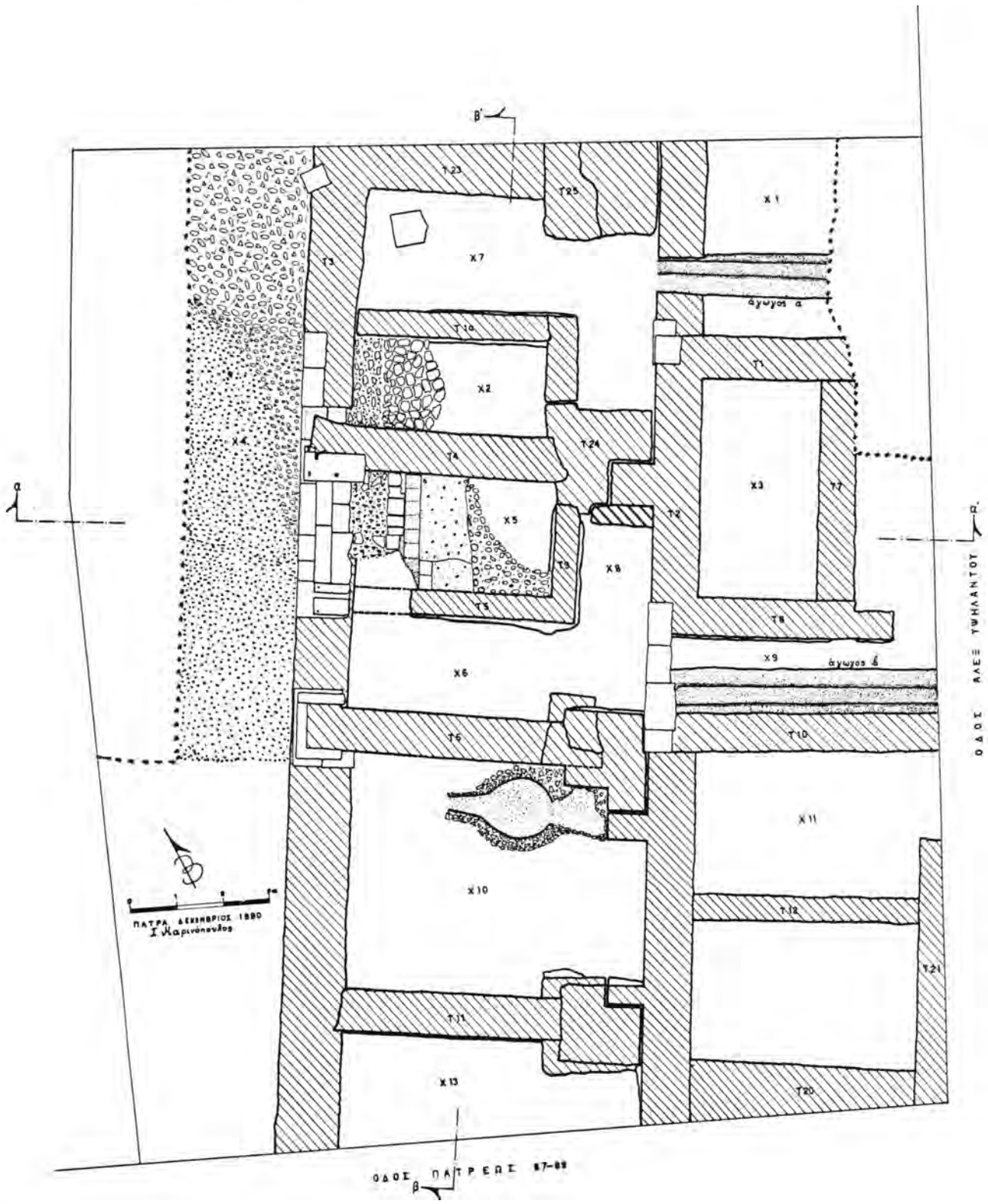
Οδός Γούναρη 160-162 (Σχέδ. 13)

Βρέθηκαν λείψανα κτιρίων από την ελληνιστική έως τη βυζαντινή εποχή σε αποσπασματική διατήρηση.

Χαλικόστρωτος δρόμος της ελληνιστικής εποχής με διεύθυνση Α.-Δ. και απόκλιση 16° από Α. προς Ν. διαπλατύνεται στο τέλος της ελληνιστικής εποχής και καταργείται το 2ο αι. μ.Χ. (Πίν. 84 β). Σ' αυτόν καταλήγει όμοιος δρόμος από Β. Την ίδια εποχή που καταργείται ο δρόμος γίνονται μετασκευές στο νότιο ρωμαϊκό κτίριο, του οποίου ο βόρειος εξωτερικός τοίχος λόγω της κλίσης του εδάφους προς Ν. χρησίμευε και ως αναλημματικός.

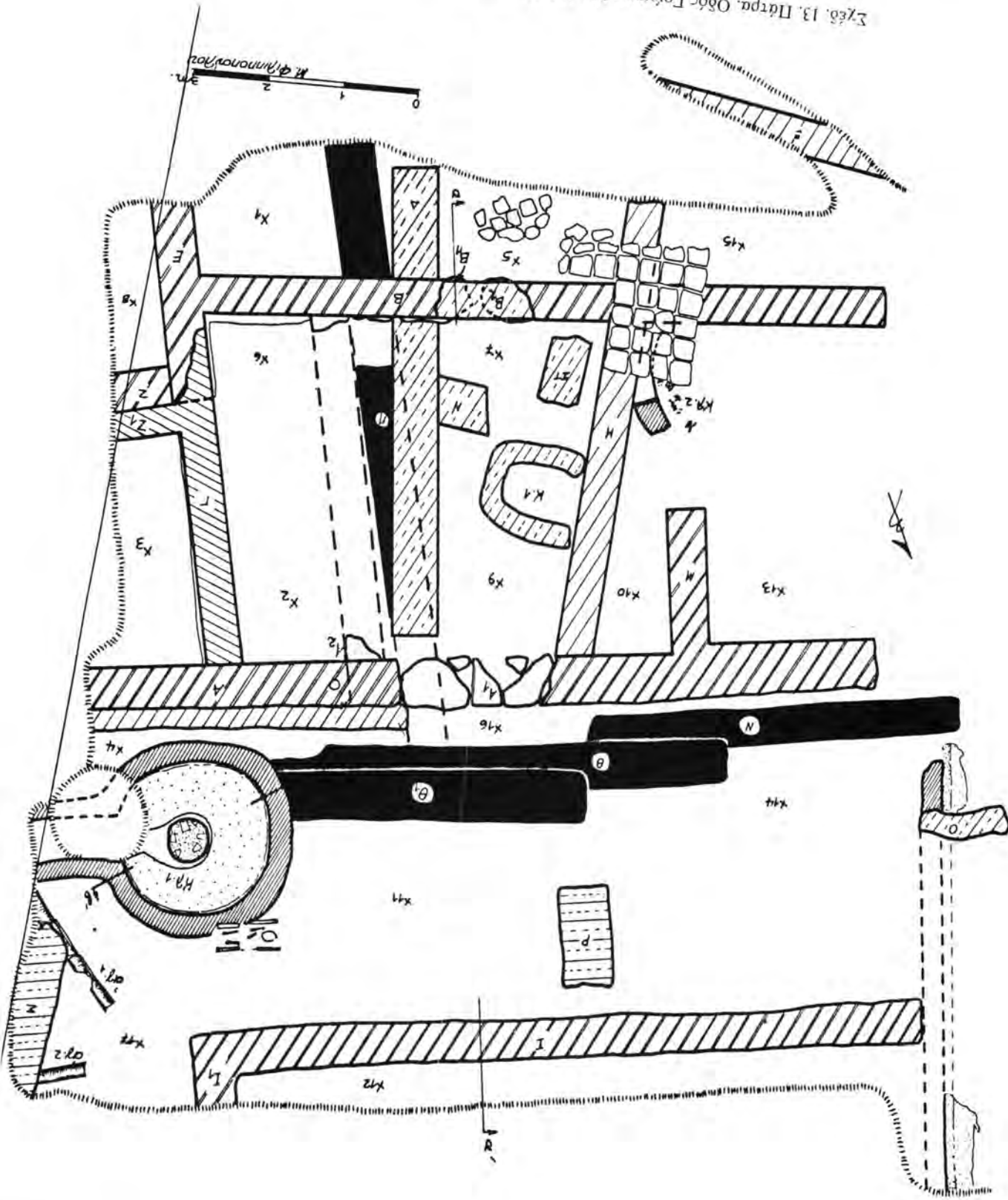
Κεραμικός κλίβανος Κ1 με στρογγυλό θάλαμο, διαμ. 2,05 μ., χτίστηκε στη συμβολή των δύο δρόμων και καταστράφηκε σε ώρα λειτουργίας του το 2ο αι. μ.Χ., όπως συμπεραίνουμε από τα αγγεία που βρέθηκαν στο εσωτερικό του. Παρόμοιος μικρότερος κλίβανος Κ2 φαίνεται σύγχρονος.

Πάνω σε δάπεδο πήλινων πλακών βρέθηκε αγγείο 7ου αι. μ.Χ., που δίνει το ανώτερο χρονολογικά όριο χρήσης του χώρου.

Σχ. 12. Πάτρα. Οδός Πατρέως 87-89 και Αλ. Ψηλάντου. Κάτοψη της ανασκαφής.

Σχ. 13. Πύρα. Οδός Γούβερη 160-162. Κάτω η της ανακαψής

οδός Γούβερη 160-162

Οδός Ζακύνθου και Κύπρου

Κατά τη διάνοιξη της οδού Κύπρου και λίγο μετά τη συμβολή της με την οδό Ζακύνθου προς Α. βρέθηκαν τρεις κεραμοσκεπείς τάφοι του 2ου-3ου αι. μ.Χ. που εντάσσονται σε ευρύτερο νεκροταφείο (βλ. ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 97-98) χωρίς κανονική οργάνωση, που βρίσκεται στη νοητή προέκταση του βόρειου νεκροταφείου της Πάτρας.

Η χρήση του νεκροταφείου αυτού φαίνεται, από τα μέχρι στιγμής στοιχεία, ότι διήρκεσε από το 2ο ως τον 5ο αι. μ.Χ.

Μ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Οδός Γ. Ρούφου 129 και Βότσαρη

Στον ακάλυπτο χώρο του οικοπέδου καθαρίστηκε και διατηρήθηκε κεραμοσκεπές κτίσμα της υστερορωμαϊκής περιόδου, κατασκευασμένο με τετράγωνες πήλινες πλάκες, αργούς λίθους και ασβεστοκονίαμα.

Οδός Αγίου Δημητρίου 85

Βρέθηκαν καμαροσκεπής υπόνομος δρόμου με κατεύθυνση από Β. προς Ν. και απόκλιση 10° από Β. προς Α., αποθέτης βυζαντινών χρόνων από τον οποίο προέρχονται τέσσερα αγγεία ακέραια και τμήμα από κυκλικό στόμιο πηγαδιού.

Οδός Ηλείας 11 και Γ. Ρούφου

Βρέθηκαν λιθόστρωτο και χτιστός αγωγός βυζαντινών χρόνων. Σε μία πρωιμότερη εποχή ανήκαν το τμήμα του χαλικόστρωτου δρόμου με κατεύθυνση από Ν. προς Β. και απόκλιση 20° από Β. προς Α. και λείψανα δύο παρόδιων τοίχων χτισμένων κατά το *opus testaceum*. Παρόμοια λείψανα και των δύο εποχών, βρέθηκαν στο οικόπεδο της οδού Αγίου Δημητρίου 109 (ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 89).

Οδός Γούναρη 108-110

Βρέθηκε τμήμα οικίας ρωμαϊκών χρόνων. Σώθηκαν δύο τοίχοι, ένας αγωγός και τμήμα ψηφιδωτού.

Αξιόλογο το ψηφιδωτό (Πίν. 84 γ), διαστ. 3,10 × 1,60 × 0,19 μ. και για την κατασκευή του (χαλίκια κομμένα οριζόντια στη μια τους επιφάνεια, ώστε να είναι επίπεδα, μακρόστενα και τοποθετημένα το ένα δίπλα στο άλλο με διάφορο προσανατολισμό και πολλά χρώματα και ψηφίδες) και για το πάχος του υποστρώματός του.

Στους χώρους βρέθηκαν μελαμβαφή και αρρετινά όστρακα.

Οδός Βασ. Ρούφου 128

Βρέθηκαν λείψανα από εξωτερική αυλή και δωμάτιο

οικίας ρωμαϊκών χρόνων. Οι χώροι ξαναχρησιμοποιήθηκαν κατά τη βυζαντινή περίοδο.

Οδός Νικήτα 9-13 και Καρατζά (Σχέδ. 14)

Στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε ελληνιστικός χαλικόστρωτος δρόμος, που διατηρήθηκε και τη ρωμαϊκή εποχή, αφού χτίστηκε κεντρικός υπόνομος, με κατεύθυνση από Ν. προς Β. Από την ελληνιστική περίοδο, σημαντικότερος ο παρόδιος τοίχος Α, ανατολικά του δρόμου, από τον οποίο σώθηκε η κατώτερη σειρά από οκτώ τετραγωνισμένους κροκαλοπαγείς ογκολίθους, οι τρεις από τους οποίους διατηρούσαν τόρμους στην πάνω επιφάνειά τους. Ο τοίχος διατηρήθηκε σε κατάχωση.

Από τη ρωμαϊκή περίοδο αποκαλύφθηκε τμήμα της οικίας και μέρος του αιθρίου της (Πίν. 84 α). Σημαντικός ο Χ7 (πιθανώς το τρίκλινο), στρωμένος με ψηφιδωτό που είχε γεωμετρικά σχέδια ενώ στην κεντρική παράσταση (*tondo*) υπήρχε ανδρική μορφή, πιθανώς θεού. Ενδιαφέρον παρουσίασε το μαρμάρινο κατώφλι του, όπως και αυτό που οδηγούσε στο Χ5 και διατηρούσε μια βαθμίδα.

Χαρακτηριστικό το σχήμα της δεξαμενής της αυλής, που αποτελείτο από ένα τετράγωνο σε κάτοψη, του οποίου οι πλευρές διαμορφώνονταν σε δεξαμενές, που είχαν τη μορφή επιμήκων αυλάκων. Οι γωνίες του τετραγώνου προς το εσωτερικό έπαιρναν μορφή ημικυκλική. Το δάπεδό της καλυπτόταν με οπτοπλίνθους, ενώ τα τοιχώματα είχαν επενδυθεί με υδραυλικό κονίαμα. Πιθανότατα η αυλή με τη δεξαμενή να είχε διαμορφωθεί σε κήπο.

Τα βυζαντινά χρόνια χώροι της ρωμαϊκής οικίας χρησιμοποιήθηκαν ως νεκροταφείο. Βρέθηκαν τρεις κεραμοσκεπείς τάφοι με αποσθρωμένους σκελετούς, ακτέριστοι, εκτός από τον τάφο ΙΙ που περιείχε μικρό πήλινο αγγείο. Από τα κινητά ευρήματα, σημειώθηκαν πενήντα έξι χάλκινα νομίσματα, αρχιτεκτονικά μέλη και πήλινα αγγεία.

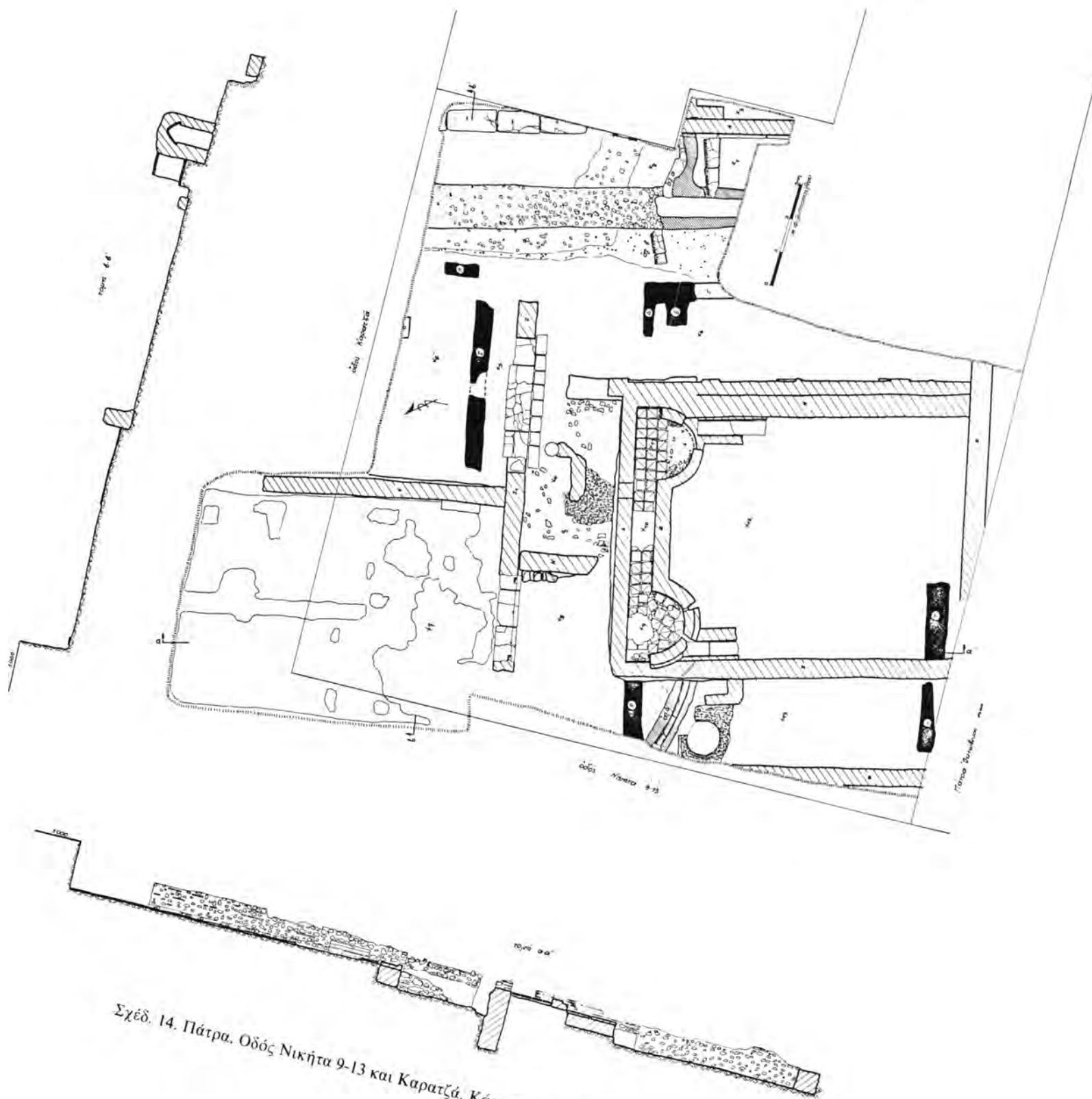
Οδός Νικήτα 25-27 (Σχέδ. 15)

Τα λείψανα υστερορωμαϊκών χρόνων που βρέθηκαν έχουν σχέση με σύστημα δεξαμενής, όπως μαρτυρεί το χτίσιμο των δαπέδων, οι αγωγοί, οι ημικυκλικοί χώροι και οι ορθομαρμαρώσεις.

Νεότεροι τοίχοι κατέστρεψαν μέρος των παλιότερων μνημείων, χωρίς να μας δώσουν περισσότερο σαφή στοιχεία για τη λειτουργικότητά τους.

Οδός Νικήτα 50-52 και Χείλωνος Πατρέως (Σχέδ. 16)

Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα δρόμου (βλ. ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 84-86 και 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 358) με διεύθυνση Ν. προς Β. και απόκλιση 10° από Β. προς Α.

Σχέδ. 14. Πάτρα, Οδός Νικήτα 9-13 και Καρατζά. Κάτωψη και τομές της ανασκαφής.

Το δρόμο διασχίζει κεντρικός χτιστός αποχετευτικός υπόνομος με κάλυψη ημικυκλικής τομής, ενώ στα ανατολικά του και σε κατά 0,20 μ. ψηλότερο επίπεδο από την κάλυψή του βρέθηκε αγωγός νερού α.

Ανατολικά του δρόμου, βρέθηκαν λείψανα οικίας ρωμαϊκών χρόνων, χτισμένα πάνω σε προγενέστερα θεμέλια ελληνοιστικών χρόνων, που διατηρήθηκαν σε κατάχωση. Από την ελληνοιστική εποχή σημαντικότερο είναι το λίθινο κατώφλι που οδηγεί στο Χ6.

Ο χώρος του δρόμου και η περιοχή ανατολικά και δυτικά από αυτόν, χρησιμοποιήθηκε κατά τα παλαιοχριστιανικά χρόνια ως νεκροταφείο: αποκαλύφθηκαν τέσσερις κεραμοσκεπείς και τρεις τάφοι χτιστοί, ακτέριστοι, με σχεδόν αποσπασμένους τους σκελετούς.

Από κινητά ευρήματα σημειώθηκαν 22 χάλκινα νομίσματα, πήλινα αγγεία και αρχιτεκτονικά μέλη.

Οδός Μαιζώνας 180

Βρέθηκαν δύο αγωγοί βυζαντινών χρόνων και λείψανα οικίας ρωμαϊκής περιόδου.

Οδός Καραϊσκάκη 195

Τα αρχαία λείψανα ανήκαν σε τμήμα δρόμου και τοίχου παροδίων κτισμάτων των ρωμαϊκών και υστερορωμαϊκών χρόνων.

Το λιθόστρωτο του δρόμου (ασβεστολιθικές πλάκες που δε σώθηκαν σε καλή κατάσταση), είχε κατεύθυνση από Α. προς Δ. και μικρή ανηφορική κλίση προς Δ. Απόκλιση 60° από Β. προς Δ. Σε βάθος 0,65 μ. από την επιφάνεια του δρόμου και κατά μήκος του κεντρικού του άξονα, βρέθηκε υπόνομος χτισμένος κατά το *opus caementicium* με ημικυκλική κάλυψη. Κυκλικός πήλινος αγωγός, διαμ. 0,17 μ., στη νότια πλευρά του δρόμου (πιθανώς αποχέτευε παρόδιο κτίσμα), οδηγούσε προς τον κεντρικό υπόνομο.

Σε βάθος 0,36 μ. από την επιφάνεια του λιθόστρωτου βρέθηκε μολυβένιος σωλήνας με κατεύθυνση από Δ. προς Α. για τη μεταφορά πόσιμου νερού.

Οδός Βότση 30

Στο οικοπέδο βρέθηκε αναλημματικός τοίχος με ισχυρή υποθεμελίωση και ανωδομή, ύψ. 0,37 μ., με ακανόνιστη δομή. Κατεύθυνση από Ν. προς Β., απόκλιση 60° από Β. προς Α., διάστ. 11,10 × 0,62 μ. Στην εξωτερική, δυτική πλευρά του υπήρχε επίστρωση ασβεστοκονιάματος, πάχ. 0,01 μ. Περισυλλέχθηκαν όστρακα αγγείων.

Οδός Καρόλου 85-87 (μεσοτοιχία οικοπέδων)

Αποκαλύφθηκε πήλινο πιθάρι (ύψ. 1,05, διάμ. χείλους 0,57, διαμ. βάσης 0,10, πάχ. τοιχωμάτων 0,05 μ.), ένας κεραμοσκεπής τάφος σε απόσταση 0,75 μ. προς Β.

του πιθαριού, με κατεύθυνση Α. προς Δ., πλ. 0,62 και ύψ. 0,38 μ. και σειρές ψηφίδων.

Οδός Αγίου Λιονυσίου 4 και Καρόλου

Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, σε απόσταση 1 μ. από την οικοδομική γραμμή και βάθος 2,40 μ. από το κατάστρωμα του δρόμου βρέθηκε στρώμα καταστροφής, διαστ. 2,80 × 1,25 × 0,25 μ. από κομμάτια κεραμιδιών και ελάχιστες μικρές πέτρες.

ΝΟΤΙΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Οδός Βασιλειάδου 5

Αποκαλύφθηκαν πέντε κεραμοσκεπείς τάφοι και κατάλοιπα ενός χτιστού, με απανθρακωμένους σκελετούς.

Σημαντικός ένας πήλινος οξυπύθμενος αμφορέας που βρέθηκε στα νότια του οικοπέδου. Στη γάστρα του βρέθηκε μικρότερο γυάλινο τεφροδόχο αγγείο με υπογάλανη απόχρωση, διατηρημένο καλά, με ζεύγος διπλών λαβών, που περιείχε οστά και γυάλινη δακρυδόχο.

Στην επίχωση του μεγάλου οξυπύθμενου αμφορέα βρέθηκε και δεύτερη δακρυδόχος.

Οδός Σμύρνης 145 και Λασκάρως

Στο οικοπέδο βρέθηκαν πέντε τάφοι χτιστοί, ακτέριστοι, με αποσπασμένους σκελετούς, καλυπτόμενοι με πλακοειδείς πέτρες, χωρίς πυθμένα.

Οδός Ασημάκη Φωτήλα 4-6

Αποκαλύφθηκε τμήμα νεκροταφείου, το οποίο ήταν σε χρήση από τα ελληνοιστικά έως τα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια.

Σε τρία επάλληλα στρώματα, βρέθηκαν συνολικά έξι ταφικά αγγεία, 144 τάφοι κεραμοσκεπείς καλυμμένοι με ένα ή δύο ζεύγη κεραμίδων και με στρωτήρες στον πυθμένα τους και τρεις χτιστοί.

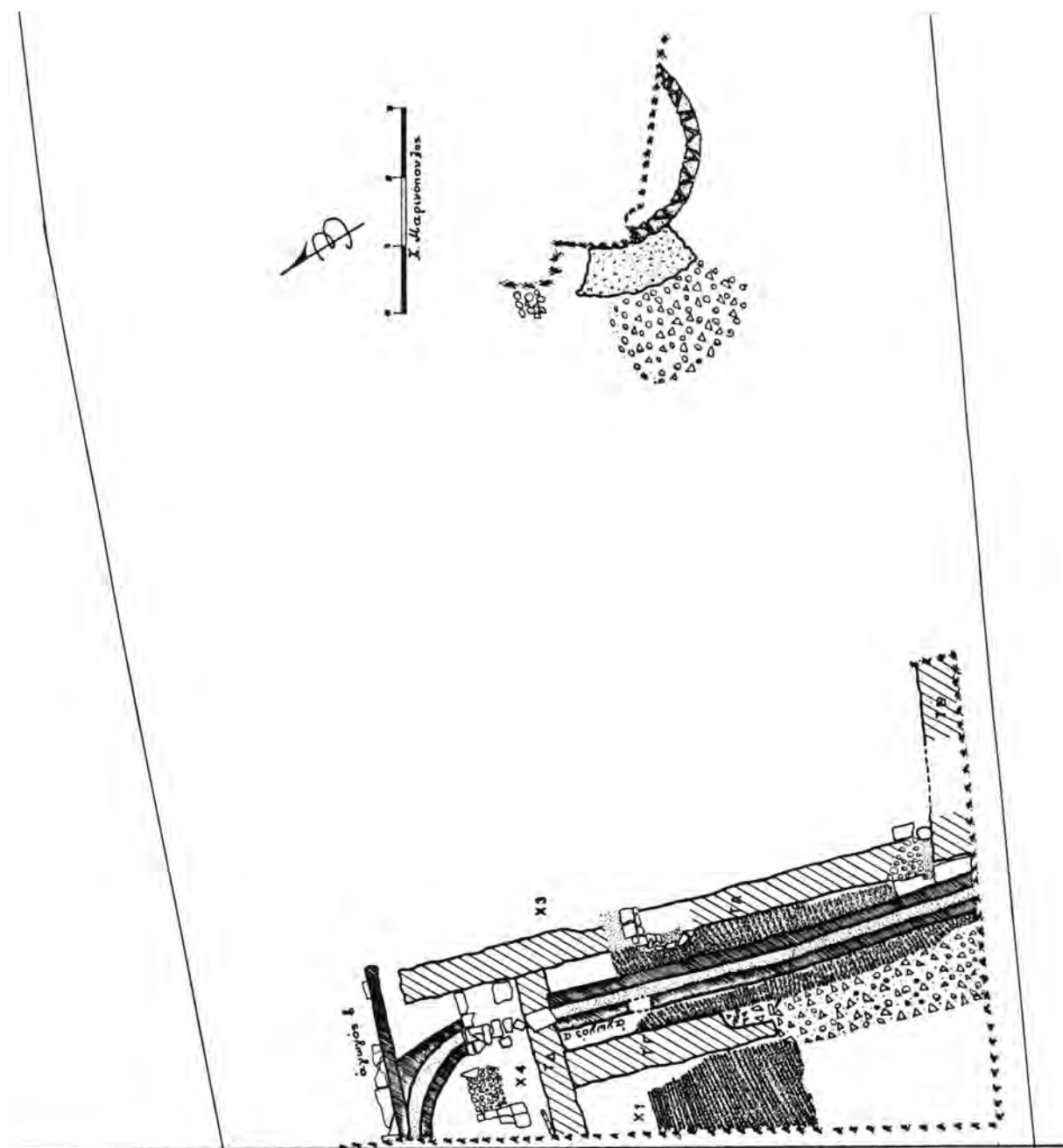
Οι σκελετοί ήταν διατηρημένοι σε καλή κατάσταση και χωρίς καθορισμένο προσανατολισμό.

Κτερίσματα, συγκεντρώθηκαν: 61 γυάλινες δακρυδόχοι, 22 πήλινες, 15 λυχνάρια, 25 διάφορα άλλα αγγεία, οστέινες περόνες, χάλκινα δαχτυλίδια, κρίκοι, ελάσματα, καθώς και 80 σιδερένια καρφιά, απόδειξη του ότι πολλοί από τους νεκρούς ήταν τοποθετημένοι σε ξύλινα φέρετρα.

Στο κατώτερο στρώμα του νεκροταφείου, διαπιστώθηκε καύση νεκρού. Απο εδώ προέρχονται χρυσά φύλλα από στεφάνι.

Θέση Μπεγουλάκι (στις όχθες του παραπόταμου Γλαύκου)

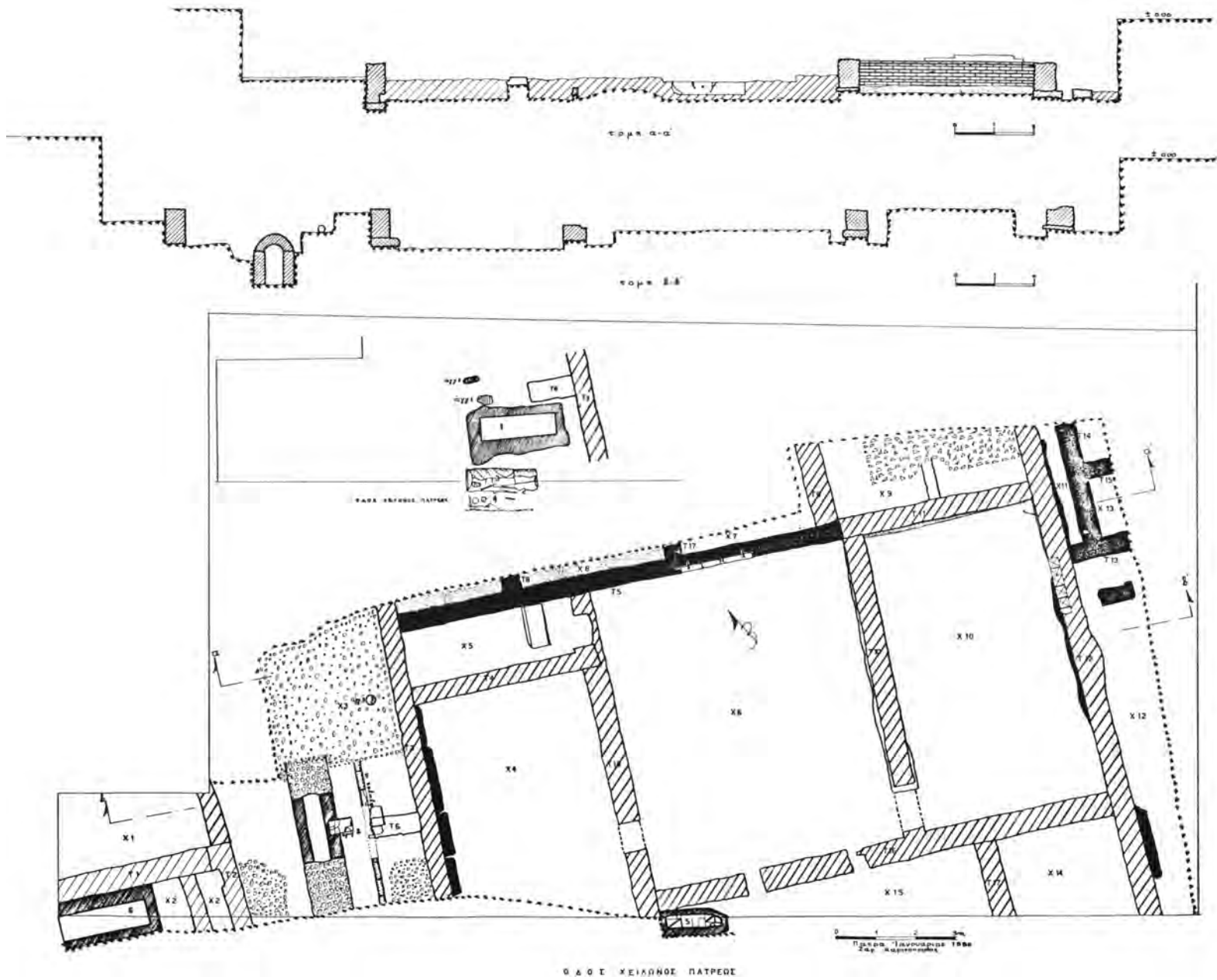
Βρέθηκε κεραμοσκεπής τάφος χριστιανικών χρόνων,

ΝΙΚΗΤΑ 25-27

Σχέδ. 15. Πάτρα. Οδός Νικήτα 25-27. Κάτοψη της ανασκαφής.

Σχέδ. 15. Πάτρα. Οδός Νικήτα 25-27. Κάτοψη της ανασκαφής.

Σχέδ. 16. Πάτρα. Οδός Νικήτα 50-52 και Χείλωνος Πατρέως. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

διαστ. $1,80 \times 0,050$ μ. Ο σκελετός, διαστ. $1,55 \times 0,48$ μ., ήταν διατηρημένος σε σχετικά καλή κατάσταση. Στο ύψος περίπου της λεκάνης και σε απόσταση 0,74 μ. από το κρανίο, βρέθηκε μόνωτο πήλινο αγγείο, ύψ. 0,13 μ.

Εγλυκάδα (θέση Πολιτεία)

Σε βάθος 2,03 μ. από το κατάστρωμα του δρόμου και κατά τη διάρκεια εργασιών του Δήμου, βρέθηκαν δύο κεραμοσκεπείς τάφοι κατεστραμμένοι κατά το μεγαλύτερο μέρος τους από το μηχανικό εκσκαφέα. Σώθηκε μόνο το πλάτος του πρώτου που έφτανε τα 0,59 μ.

ΛΑΜΠΡΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

Αίγιο

Οδός Κορίνθου 1

Βρέθηκαν δύο παράλληλα μεταξύ τους θεμέλια ελληνιστικών τοίχων.

Οδός Χιλιάρχου Ορεινού - Αγίου Μελετίου 2

Τα σημαντικότερα ευρήματα ήταν χτιστός υπόνομος με καμαρωτή κάλυψη και πήλινος αγωγός ύδρευσης πολύ καλά διατηρημένος με μολύβδινες ταινίες και επίχρυσμα στους αρμούς των πήλινων σωλήνων. Ανά δύο σωλήνες έχουν ελλειψοειδές άνοιγμα με πώμα καλά σφραγισμένο.

Οδός Εισοδίων 29

Ανασκάφηκαν τα θεμέλια τεσσάρων χώρων ελληνιστικού κτιρίου και τμήματα άλλων.

Κάτω από δάπεδο σκληρής γης στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου βρέθηκαν θραύσματα τριών πιθαριών, λείψανα πυράς και μικηναϊκά όστρακα.

Οδός Κουλούρας 37

Κατά τη διάρκεια εκσκαφών ήρθαν στο φως και ανασκάφηκαν τρεις χτιστοί κιβωτιόσχημοι και δύο κεραμοσκεπείς τάφοι της ρωμαϊκής εποχής. Οι τάφοι ήταν ακτέριστοι, εκτός ενός που περιείχε γυάλινο μυροδοχείο.

Οδός Ομαγυρίου Διός 16

Αποκαλύφθηκαν λείψανα ελληνιστικού κτιρίου που συνεχίζονται και στη διπλανή οικία, Ομαγυρίου Διός 14, σε δωμάτιο της οποίας σώζεται σήμερα ορατό ελληνιστικό ψηφιδωτό δάπεδο. Στο παρόν οικοπέδο βρέθηκαν αποσπασματικά τα θεμέλια τεσσάρων τοίχων από αργούς λίθους και λάσπη. Σύγχρονα αυτών των τοίχων φαίνεται ότι είναι και το ψηφιδωτό δάπεδο. Από τη ρωμαϊκή εποχή σώθηκε δάπεδο από κουρασάνι με φυ-

τεμένα μικρά χαλίκια και κομμάτια κεραμιδιών. Στο μανδρότοιχο της αυλής της διπλανής οικίας υπάρχουν εντοιχισμένα αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη.

Μαυρίκι Αιγιαλείας

Στο οικοπέδο Γ. Νικολόπουλου διαπιστώθηκε η ύπαρξη μισοκατεστραμμένου κιβωτιόσχημου τάφου του οποίου τα τοιχώματα ήταν κατασκευασμένα από πωρολιθικές πλάκες με συμπληρώσεις από αργούς λίθους και κεραμίδια. Περιείχε μόνο τα κάτω άκρα σκελετού.

Θέση Παναγοπούλα

Διαπιστώθηκε η ύπαρξη καμπύλου ρωμαϊκού τοίχου χτισμένου κατά το σύστημα *opus testaceum* κάτω από το θεμέλιο της εκκλησίας της Κοιμήσεως της Θεοτόκου.

M. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

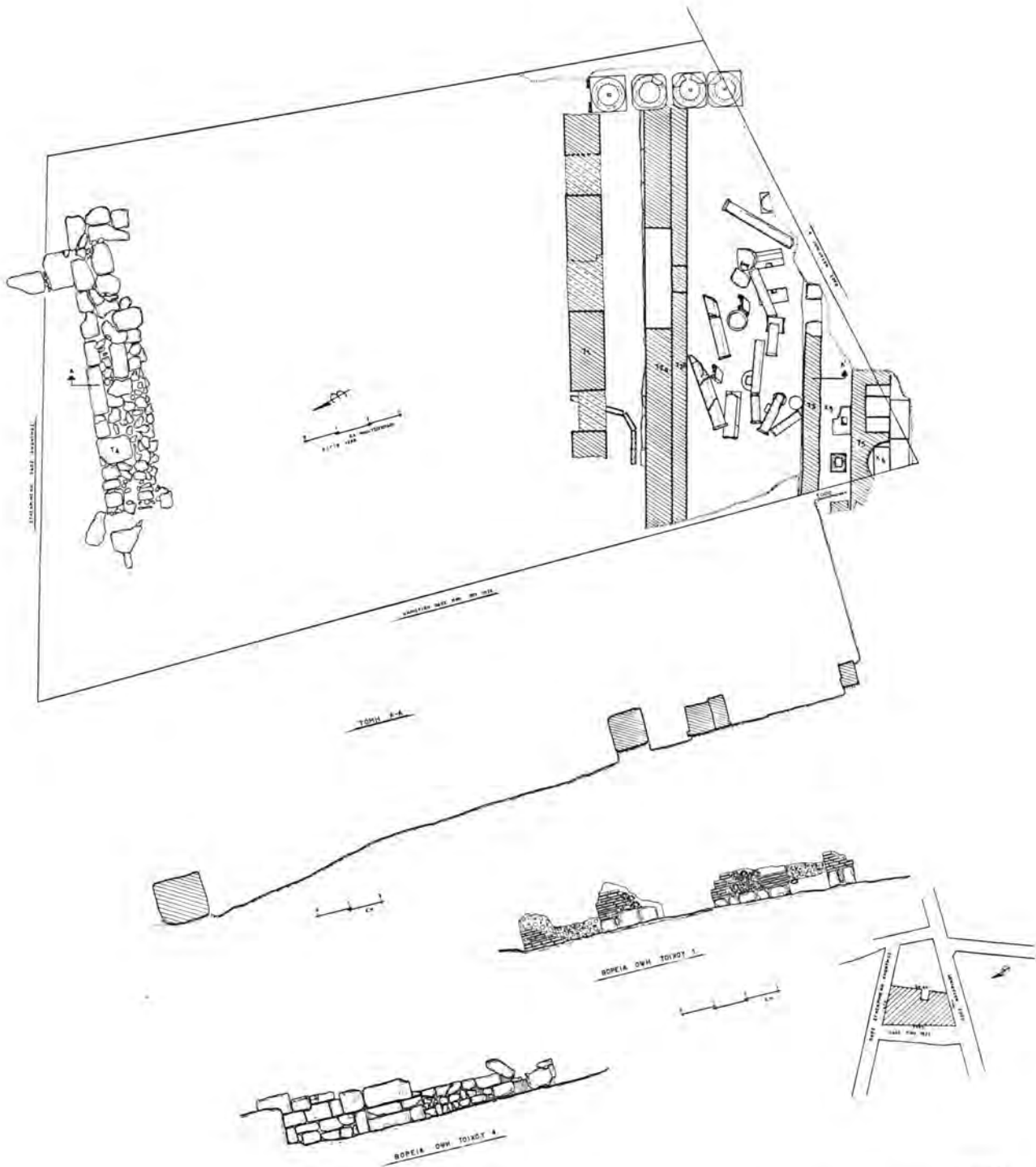
Οδός Ναυαρίνου 9

Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, ιδιοκτησίας Θρασ. Αδαμόπουλου και σε βάθος 5 μ. από το κατάστρωμα της οδού, αποκαλύφθηκε το βόρειο τμήμα μνημειώδους κτίσματος ρωμαϊκών χρόνων. (Το κτίσμα πιθανώς να εκτείνεται προς Ν. κάτω από την οδό Ναυαρίνου, αλλά η ανασκαφή δεν ήταν δυνατό να συνεχιστεί και έξω από το οικοπέδο, επειδή τα αρχαία βρέθηκαν σε μεγάλο βάθος και υπήρχε κίνδυνος να καταρρεύσει ο δρόμος). Συγκεκριμένα ερευνήθηκαν τέσσερις παράλληλοι μεταξύ τους τοίχοι. Ο πρώτος, βορειότερος τοίχος, πάχ. 1,07 μ., με τρία ανοίγματα στο τμήμα που αποκαλύφθηκε, από χυτή τοιχοποιία είχε στην ανωδομή κατασκευή σχεδόν διχτυωτή (*opus quasi reticulatum*) και στις δύο όψεις και επάλληλες σειρές οπτοπλίνθων στα ανοίγματα.

Ο δεύτερος, σε απόσταση 1,30 μ. προς Ν., πάχ. 1,30 μ. ήταν διπλός, δηλαδή κατασκευαστικά αποτελούνταν από δύο παράλληλους και σε επαφή μεταξύ τους τοίχους, με την ανωδομή χτισμένη κατά το *opus mixtum* (Πίν. 85 α).

Το βόρειο τμήμα του δεύτερου αυτού τοίχου, πάχ. 0,80 μ. είχε άνοιγμα, πλ. 3 μ., με επιχρισμένα τελειώματα, και εδραζόταν σε παλιότερο θεμέλιο από λιθοπλίνθους χωρίς συνδετικό κονίαμα, ίσως ελληνιστικών χρόνων. Το νότιο τμήμα του ίδιου τοίχου, πάχ. 0,50 μ., είχε και αυτό άνοιγμα στον ίδιο άξονα με το προηγούμενο αλλά μικρότερο, πλ. 0,75 μ. Ο τρίτος τοίχος, σε απόσταση 3,50 μ. προς Ν., πάχ. 0,55 μ., ήταν χτισμένος κατά το *opus mixtum* με εντοιχισμένο αρχαίο υλικό. Στο χώρο μεταξύ των δύο τελευταίων τοίχων βρέθηκε μεγάλος αριθμός πεσμένων αρχιτεκτονικών μελών (Πίν. 85 γ), σε στρώμα καταστροφής με έντονα ίχνη

ΣΤ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟ-ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Σχέδ. 17. Αίγιο. Οδός Ναυαρίνου 9. Κάτωψη, τομή της ανασκαφής και όψεις τοίχων.

πυράς; μαρμάρινα και πώρινα ιωνικά κιονόκρανα, ραβδωτοί και αρράβδωτοί κίονες, πώρινες και μαρμάρινες ιωνικές βάσεις, κατάφλι, επιστύλιο πώρινο κ.ά. Τμήμα τέταρτου τοίχου αποκαλύφθηκε στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου με κόγχη και ορθογώνια εξέδρα στη νότια όψη.

Ο τοίχος αυτός εδραζόταν σε πλακοστρωμένο δάπεδο και είχε χτισμένη τη νότια όψη κατά το *opus mixtum* και επάλληλες σειρές οπτοπλίνθων στις γωνίες, ενώ η βόρεια όψη ήταν επιχρισμένη με παχιά στρώση αμμοκονίας. Η όλη κατασκευή θύμιζε διάταξη σκηνής θεάτρου.

Μεγάλα δωρικά πώρινα κιονόκρανα έχουν χρησιμοποιηθεί σε β' χρήση ως κάλυμμα χτιστού αποχετευτικού αγωγού, ύψ. 1 μ. με κατεύθυνση από Β.-Ν. που αποκαλύφθηκε στο ανατολικό τμήμα του κτίσματος κάτω από τους τοίχους. Μεταγενέστερος μικρός αγωγός από στρωτήρες κεραμίδες βρέθηκε στο δυτικό τμήμα του κτίσματος και ανήκει στην τελευταία οικοδομική φάση, ίσως στους υστερορωμαϊκούς χρόνους, όταν κλείστηκαν και τα ανοίγματα των τοίχων με πέτρες, κεραμίδες και λάσπη. Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε ανάλημμα ελληνιστικών χρόνων, κατεύθυνση από Δ.-Α., χτισμένο από λιθοπλίνθους, κατά το ψευδοϊσόδομο σύστημα στη βόρεια όψη και αργούς λίθους στο εσωτερικό (Πίν. 85 β).

Οδός Βασ. Κωνσταντίνου 67

Κατά την εκσκαφή των πεδίων στο οικοπέδο ιδιοκτησίας Κων. Ντάου αποκαλύφθηκαν πενιχρά λείψανα σπιτιών βυζαντινών χρόνων. Πρόκειται για θεμέλια τοίχων, χτισμένων με πέτρες και κουρασάνι που ανήκουν σε διάφορες οικοδομικές φάσεις.

Οδός Σωτ. Μεσσηνέζη 4

Στη βόρεια πλευρά του οικοπέδου, ιδιοκτησίας Λεων. και Σωτ. Βανδώρου αποκαλύφθηκε κατά τις οικοδομικές εργασίες, σε βάθος 1 μ. από την επιφάνεια του εδάφους τμήμα ενός κεραμικού κλιβάνου.

Σώθηκε το βόρειο τμήμα του κλιβάνου σε ύψος 0,85 μ. με τοιχώματα από πηλό πυρακτωμένα από τη φωτιά και μαύρα χρώματα στο εσωτερικό που περιείχαν κομμάτια άμορφου πηλού. ΝΔ. του κλιβάνου, σε βάθος 2,10 μ. από την επιφάνεια, βρέθηκε πηγάδι-αποθέτης, διαμ. 1,15, βάθ. 5,50 μ. Περιείχε μεγάλο αριθμό σπασμένων αγγείων, κυρίως αμοφρών, ελληνιστικών χρόνων καθώς και ικανό αριθμό κακοψημένων αγγείων.

Καλάβρυτα

Θέση Ξυδιά

Στη θέση Ξυδιά Καλαβρύτων, στη βόρεια πλευρά του

υψώματος Τουμπάκι και σε βάθος 0,65 μ. από την επιφάνεια του εδάφους βρέθηκε τυχαία κιβωτιόσχημος τάφος, πρόχειρης κατασκευής, μήκ. 1,74 και πλ. 0,42-0,27 μ. αποτελούμενος από δύο όρθια τοποθετημένες πλάκες στη κάθε μια μακριά πλευρά. Οι καλυπτήριες πλάκες του τάφου —από λευκή πέτρα της περιοχής— είχαν απομακρυνθεί και η ταφή στο εσωτερικό ήταν διαταραγμένη, χωρίς κτερίσματα.

Θ. ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Φαρές

Στην περιοχή των αρχαίων Φαρών κατά τη διάρκεια εκσκαφών για ύδρευση ήρθαν στο φως ένας ελληνιστικός κιβωτιόσχημος και δέκα κεραμοσκεπείς πρωτοβυζαντινοί τάφοι.

Ο πρώτος βρέθηκε στην κοινοτική οδό Θ. Κολοκοτρώνη σε σταύλο ιδιοκτησίας Μπάρλου και ήταν κατασκευασμένος με λίθινες πλάκες, ανά δύο στις μακρές και μία στις στενές πλευρές. Την κάλυψη αποτελούσαν δύο πλάκες. Οι εργάτες παρέδωσαν λυχνάρι, μυροδοχείο πρόσφατα σπασμένο, τμήμα χάλκινου ελάσματος, όστρακα και οστά προερχόμενα από τον τάφο.

Οι κεραμοσκεπείς τάφοι αποκαλύφθηκαν σε δύο συστάδες στην πλατεία Εισοδίων του χωριού και εν μέρει διαταράχθηκαν. Είχαν διεύθυνση από Α. προς Δ. και αποτελούνταν από στρωτήρες στις μακρές πλευρές και θραύσματα κεραμίδων στις στενές, καλύπτονταν δε με καλυπτήρες. Περιείχαν από μία ταφή με το νεκρό σε στάση ύπτια και τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος. Τρεις από αυτούς έδωσαν ελάχιστα κτερίσματα, χάλκινο δαχτυλίδι, χάλκινο σφιγκτήρα, χάλκινο έλασμα και μικρή οινοχόη.

Στον ίδιο χώρο ήρθαν στο φως και περισυλλέχθηκαν μικκύλλα αγγεία, σκύφοι, άωτα κύπελλα κτλ.

Ι.Α. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Δογρή Τριχωνίδος

Στη Δογρή Τριχωνίδος, εκεί όπου επρόκειτο να χτιστεί τουριστικό περίπτερο από τη Γυμναστική Εταιρεία Αγρινίου, αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια των εκσκαφών έξι κιβωτιόσχημοι τάφοι που ερευνήθηκαν τον Ιούνιο 1980. Είχαν όλοι τον ίδιο προσανατολισμό από Α.-Δ. και αποτελούσαν τμήμα οργανωμένου νεκροταφείου χριστιανικών χρόνων. Τα τοιχώματά τους ήταν χτισμένα με όρθιες, αδρά δουλεμένες πλάκες. Όλοι οι τάφοι ήταν ακτέριστοι και περιείχαν μόνο τους σκελε-

τούς, που ήταν τοποθετημένοι με το κεφάλι στη δυτική πλευρά του τάφου. Μοναδικά ευρήματα: ένα όστρακο μεταβυζαντινών χρόνων και ένας χάλκινος κρίκος. Πάνω στις καλυπτήριες πλάκες του τάφου 2 βρέθηκαν ίχνη πυράς: οστά και καμένο χώμα σε μια έκταση σχεδόν κυκλική, διαμ. 0,85 μ.

Γαβαλού Μεσολογγίου

Τον Αύγουστο 1980, κατά τις εργασίες διάνοιξης βόθρου στο οικοπέδο ιδιοκτησίας Χρ. Ζώη, στη Γαβαλού, αποκαλύφθηκε και ανασκάφηκε κιβωτιόσχημος τάφος, διαστ. 1,85 × 0,70 μ. Ήταν προσανατολισμένος από Α.-Δ. και τα τοιχώματά του ήταν χτισμένα με καλοδουλεμένες λιθοπλίνθους. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν δύο αγγεία μελαμβραφή και δύο λυχνάρια, που χρονολογούνται στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ. (Αγορα IV, πίν. 38, τύπος 25Α).

Σε μικρή απόσταση στα δυτικά του τάφου αυτού υπήρχε και δεύτερος τάφος, που όμως είχε ολοκληρωτικά καταστραφεί από το μηχάνημα κατά την εκσκαφή. Έτσι αρκεστήκαμε μόνο στην περισυλλογή των κτερισμάτων του (τέσσερα αγγεία και μία αγυύθα).

Βαρναράχη Ναυπάκτου

Κατά τις εργασίες διαμόρφωσης χώρου στη συμβολή των οδών Ανύτης και Ηρακλέους, στη Βαρναράχη Ναυπάκτου, αποκαλύφθηκαν τέσσερις κιβωτιόσχημοι τάφοι, που ανασκάφηκαν τον Οκτώβριο 1980. Οι τάφοι χρονολογούνται στους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους και αποτελούν τμήμα του αρχαίου νεκροταφείου που έχει από παλιότερα εντοπιστεί στην περιοχή αυτή της Ναυπάκτου (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 390).

Τάφος Α. Ήταν ο μεγαλύτερος από τους ανασκαφέντες τάφους (διαστ. 1,92 × 1, βάθ. 1,16 μ.). Τα τοιχώματά του ήταν χτισμένα με μεγάλες ορθογώνιες πλάκες σε δύο δόμους. Ήταν συλημένος.

Τάφος Β. Διαστ. 2 × 0,80, βάθ. 1 μ. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν εννιά λυχνάρια και δεκαεννιά αγγεία.

Τάφος Γ. Διαστ. 1,65 × 0,57, βάθ. 0,60 μ. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν τρία λυχνάρια και τρία αγγεία.

Τάφος Δ. Διαστ. 1,75 × 0,58, βάθ. 0,70 μ. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν τρία λυχνάρια και οχτώ αγγεία.

Κ. ΑΞΙΩΤΗ

ΝΟΜΟΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ

Σάμη

Οδός Ι. Μεταξά και Σουηδίας (οικόπεδο Ευ. Στρίντζη και αδελφών Μαρκέτου)

Κατά την εκσκαφή πεδίων αποκαλύφθηκαν, σε βά-

θος 0,60 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, αρχαία λείψανα. Ακολούθησε σωστική ανασκαφική έρευνα που διήρκεσε σαράντα ημέρες. Αποκαλύφθηκε εκτεταμένο οργανωμένο νεκροταφείο των υστερορωμαϊκών χρόνων με τους τάφους χτισμένους σε τομείς που δημιουργούνται με τη βοήθεια χτιστών χαμηλών τοιχαριών (Πίν. 86 α). Το νεκροταφείο συνεχίζει και κάτω από τις όμορες οικοδομές καθώς και κάτω από τους παραπάνω δρόμους.

Συνολικά ερευνήθηκαν δεκαπέντε τάφοι, τοποθετημένοι εκατέρωθεν στενών διαδρόμων, πλ. περίπου 1 μ. Στο δάπεδο των διαδρόμων βρέθηκαν στερεωμένοι οξυπύθμενοι αμφορείς, μέσα στους οποίους όμως δε βρέθηκε σκελετικό υλικό, καθώς και πρόχειροι καλυβίτες και κεραμοσκεπείς τάφοι με το νεκρό τοποθετημένο πάνω στο χώμα. Βρέθηκαν εντελώς διαλυμένοι καθώς το έδαφος αναμοχλεύτηκε με τους σεισμούς και η περιοχή ξαναμαπαζώθηκε με το υλικό των σπιτιών που είχαν καταρρεύσει.

Οι κιβωτιόσχημοι χτιστοί τάφοι εκατέρωθεν των διαδρόμων είναι τοποθετημένοι κατά συστάδες με ορθογώνια είσοδο, πρόχειρα φραγμένη, σε μία των στενών πλευρών προς το διάδρομο ανάλογα με τη συστάδα στην οποία βρίσκονται. Το δάπεδο καλύπτεται με μεγάλες τετράγωνες πήλινες πλάκες που φέρουν διπλές δαχτυλιές χιαστί διασταυρούμενες ή με μικρές οπτοπλίνθους και φέρουν όλοι προσκεφάλαιο από λίθινες πλάκες ή από οπτοπλίνθους. Τα τοιχώματα είναι κατασκευασμένα επίσης από οπτοπλίνθους και σπανιότερα από αργούς λίθους με παχύ στρώμα κονιάματος ως συνδετικό υλικό. Καλύπτονται ή με ασβεστολιθικές πλάκες ή είναι καμαροσκεπείς (με οπτοπλίνθους, αργούς μικρούς λίθους και πολύ κονίαμα) δύο και τρεις μαζί ή και μεμονωμένα οπότε και συγκλίνουν ελαφρά προς τα πάνω τα πλαϊνά τοιχώματα. Το μήκος των τάφων ξεπερνά τα 1,80 μ. και φθάνει έως και πάνω από 2 μ. Το πλάτος τους κυμαίνεται στο 1-1,20 μ.

Οι τάφοι ήταν ομαδικοί —σε ένα τάφο μετρήθηκαν με βεβαιότητα οκτώ κρανία και μάλλον υπήρχαν περισσότερα— και είχαν ήδη συληθεί κατά την αρχαιότητα. Σε μία μόνο περίπτωση, τάφος 15, βρέθηκε ο σκελετός της τελευταίας ταφής κατά χώραν με τα οστά των προηγούμενων ταφών σπρωγμένα προς τα τοιχώματα.

Σύμφωνα με τα όστρακα και τα ευτελή κτερίσματα, γυάλινες χρωματιστές σφαίρες, γυάλινα και πήλινα unguentaria, πήλινα πινάκια και σκυφοειδή και κυρίως σύμφωνα με τα λυχνάρια, το νεκροταφείο ήταν σε χρήση από τον 4ο έως και τον 6ο αι. μ.Χ.

Το οργανωμένο αυτό νεκροταφείο αποτελεί την επέκταση του νεκροταφείου, που αποκαλύφθηκε στο κτίριο του ΟΤΕ στην οδό Ι. Μεταξά (βλ. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 266). Από κει προέρχεται προφανώς και καλυπτήρια σε δεύτερη χρήση ενεπίγραφη στήλη που

πρόκειται να δημοσιευτεί μ' αυτές του ελληνιστικού νεκροταφείου.

Οδός Διχαλίων (οικόπεδο Μουρίκη)

Αποκαλύφθηκαν δύο κατά ορθή γωνία τεμνόμενοι ελληνιστικοί τοίχοι, μήκ. 1,10 και 1,60 μ., που αποτελούνται από 5 και 4 δόμους αντίστοιχα (Πίν. 86β) σύμ-

φωνα με το ψευδοϊσοδομικό σύστημα της ελληνιστικής εποχής. Πατούν σε θεμελίωση από αργούς λίθους, ύψ. έως 0,40 μ., που εν μέρει εδράζεται στο φυσικό βράχο. Τα όστρακα που περισυλλέχθηκαν χρονολογούνται από τον 3ο αι. π.Χ. έως και την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο και δεν δίνουν τη χρονολόγηση των τοίχων.

ΙΩΑΝΝΑ ΜΕΝΝΕΓΚΑ

6η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Στην 6η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, που έχει έδρα την Πάτρα, κατά το 1980 εκτός από την υπογράφουσα υπηρέτησε η Επιμελήτρια Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Ε. Τσοφοπούλου - Γκίνη.

Τον Ιανουάριο τοποθετήθηκε επίσης η Επιμελήτρια Αικ. Δελαπόρτα, η οποία όμως σε σύντομο χρονικό διάστημα πήρε απόσπασση στην Αθήνα και δεν επανήλθε μέχρι τέλους του έτους. Έκτακτες αρχαιολόγοι ήσαν οι Α. Παντελίδου και Α. Μουτζάλη. Η Ε. Τσοφοπούλου απασχολήθηκε κύρια με τα θέματα και την παρακολούθηση των εργασιών στο Νομό Κορινθίας, όπου παρέμεινε τον περισσότερο καιρό με έδρα τα γραφεία της Εφορείας στην Αρχαία Κόρινθο. Για το λόγο αυτό εκθέτει η ίδια, τα όσα αφορούν τις εργασίες στην περιοχή αυτή.

ΜΥΡΤΩ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

Με τις παλαιοχριστιανικές βασιλικές της Αρχαίας Κορίνθου, τα παλαιοχριστιανικά κτίσματα στην περιοχή Λεχαίου-Διαβατίκι, το Ιουστινιάνειο τείχος, το Κάστρο του Ακροκόρινθου, το Κάστρο Αγιονορίου και το ναό των Αγίων Αναργύρων στο Αγιονόρι, τον καταρτισμό προγράμματος εργασιών ναών και κάστρων του νομού και την επισήμανση νέων μνημείων ασχολήθηκε κυρίως η Εφορεία κατά το έτος 1980 στην Κορινθία.

Συγκεκριμένα, στις παλαιοχριστιανικές βασιλικές της Αρχαίας Κορίνθου (Κρανείου¹, Σκουτέλη², Λεχάιου³, Κοδράτου⁴, Κεχραιών⁵, Σικυώνος⁶) στην παλαιοχριστιανική κρήνη (ρωμαϊκό νυμφαίο)⁷ και στο παλαιοχριστιανικό κτίσμα⁸ της περιοχής Λεχάιου - Διαβατί-

κι, έγιναν καθαρισμοί, επισκευές περιφράξεων, όπου υπήρχαν και διαμορφώσεις χώρων. Μεγάλο μέρος της δραστηριότητας απορρόφησε ο οικοδομικός έλεγχος κατά μήκος του Ιουστινιάνειου τείχους⁹. Καταβλήθηκε προσπάθεια για τη διατήρηση της κηρυγμένης ζώνης των 25 μ. εκατέρωθεν του τείχους, μέσα στην οποία απαγορεύεται οποιαδήποτε οικοδόμηση με σκοπό τη σταδιακή αποκάλυψη και διαμόρφωση του μνημείου σ' όλο το μήκος του.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Ακροκόρινθος

Πραγματοποιήθηκαν ορισμένες επείγουσες στερεωτικές εργασίες στο σημαντικό Κάστρο του Ακροκόρινθου¹⁰, που αποσκοπούσαν στο να θεραπεύσουν άμεσες ανάγκες. Συγκεκριμένα έγιναν τα εξής: α) Στερεώθηκαν τμήματα της εξωτερικής παρειάς του βόρειου σκέλους του τείχους του γ' περιβόλου, που είχαν καταστεί ετοιμόρροπα. β) Στερεώθηκε τμήμα της εξωτερικής παρειάς του τείχους στη θέση «Κανόνι». γ) Υποστηλώθηκαν τμήματα του τείχους βόρεια της α' και β' πύλης. δ) Έγινε η αναγκαία συμπλήρωση μικρού τμήματος του εξωτερικού τείχους βόρεια του ναού του Αγίου Δημητρίου που είχε καταρρεύσει.

Αγιονόρι

Κάστρο¹¹

Προγραμματίστηκε η σχεδιαστική αποτύπωση και σύνταξη μελέτης για τη στερέωση και ανάδειξη του μικρού πολυγωνικού φρουρίου και των ερειπωμένων ναών γύρω απ' αυτό.

Άγιοι Ανάργυροι

Βρίσκεται ανατολικά του Κάστρου και είναι ο μόνος ναός που σώζεται ακέραιος. Ανήκει στην κατηγορία των μονόκλιτων σταυρεπίστεγων του τύπου Α1¹². Στο εσωτερικό σώζονται βυζαντινές τοιχογραφίες στο Ιερό και στον κυρίως ναό. Στην κόγχη του Ιερού ένθρονη

1. Το Έργον 1972, σ. 53-59.

2. ΠΑΕ 1955, σ. 193-200 όπου και η παλιότερη βιβλιογραφία.

3. ΠΑΕ 1956, σ. 164-178, πίν. 64-73· 1957, σ. 89-94, πίν. 38-45· 1958, σ. 119-134, πίν. 90-107· 1959, σ. 126-140, πίν. 108-120· 1961, σ. 137-154, πίν. 92-102, ΑΔ 17 (1961-62): Χρονικά, σ. 69-78, Πίν. 80-90.

4. ΠΑΕ 1962, σ. 51-56.

5. D. Pallas, Les monuments paléochrétiens de Grèce découverts de 1959 à 1973, Citta del Vaticano 1977, σ. 171-172.

6. ΠΑΕ 1933, σ. 81-90 και ΠΑΕ 1954, σ. 219-231.

7. ΠΑΕ 1957, σ. 89-94, με παλιότερη βιβλιογραφία.

8. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 293-294, Πίν. 229 α-β.

9. ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 78-83, με πλούσια βιβλιογραφία.

10. K. Andrews, Castle of the Morea, Princeton 1953, σ. 135-145. I. Σφηκοπούλου, Τα μεσαιωνικά κάστρα του Μορηά, σ. 61-67. A. Bon, The Medieval Fortification of Acrocorinth and Vicinity, Corinth III, Β, σ. 128-281. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 412.

11. Βλ. γενικά A. Bon, La Morée Franque, σ. 658-661, 2.Ι. Μ.Σ. Κορδύση, Ιστορία και Τοπογραφία περιοχής Κορίνθου, Αθήνα 1981, σ. 141-172, 363-368, όπου και πλούσια βιβλιογραφία.

12. ΑΒΜΕ Ι'(1935), σ. 44.

Βρεφοκρατούσα ολόσωμη και κάτω ιεράρχες: Χρυσόστομος, Βασίλειος, Γρηγόριος και Σπυρίδων. Η επιγραφή που σώζεται σε κακή κατάσταση στην αψίδα του Ιερού αναφέρει ως χρονολογία ανέγερσης το έτος 1323¹³ (Πίν. 87 α).

Ο ναός παρουσίαζε σοβαρά προβλήματα, ιδίως στην κεράμωση της στέγης, με αποτέλεσμα να κινδυνεύει ο σημαντικός τοιχογραφικός του διάκοσμος. Συνεργείο της Εφορείας με επικεφαλής τον αρχιτεχνίτη Ρ. Ξένο πραγματοποίησε τις αναγκαίες στερεωτικές εργασίες με την κατασκευή περιμετρικής δοκού (σενάζ) από οπλισμένο σκυρόδεμα και την τοποθέτηση πλέγματος στις καμάρες, αφού προηγούμενα καθαρίστηκαν από διάφορα περιττά μπάζα και αρμολογήθηκαν.

Τέλος επανατοποθετήθηκαν τα κεραμίδια, αφού αντικαταστάθηκαν όσα ήταν φθαρμένα, αρμολογήθηκαν όλοι οι τοίχοι εξωτερικά, ανακατασκευάστηκε ο αναλημματικός τοίχος κατά μήκος της δυτικής πλευράς του ναού και γενικά διαμορφώθηκε ο περιβάλλον του ναού χώρος (Πίν. 87 β-γ).

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ

Στα πλαίσια του καταρτισμού προγράμματος εργασιών για την προστασία και συντήρηση των μνημείων του Νομού Κορινθίας, έγιναν περιοδείες από κοινού με τον υπεύθυνο της περιοχής συντηρητή Έργων Τέχνης Στ. Παπαγεωργίου στους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς ναούς των περιοχών Αγγελοκάστρου, Σοφικού, Φενεού, Νεμέας, Λέχοβας Στεφανίου, Αγιονορίου, Χιλιομοδίου, Λουτρακίου και Πισίων.

Συντάχθηκαν και εγκρίθηκαν οι σχετικές προμελέτες εργασιών συντήρησης τοιχογραφιών είκοσι οκτώ ναών.

ΕΛΕΝΗ ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Περιοχή Πατρών

Κατά το 1980 έγιναν δύο σωστικές ανασκαφές στην περιοχή της Πάτρας με την επίβλεψη της Επιμελήτριας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Κατ. Παντελίδου: η πρώτη στον αγρό Κ. Γιαννακόπουλου στην Άνω Καλλιθέα και η δεύτερη στη θέση Σκιάεσσα Μποζαϊτικών. Τα σχετικά με την πρώτη εκθέτει παρακάτω η ίδια, ενώ για

τη δεύτερη ανασκαφή θα γίνει αναφορά στα χρονικά του επόμενου έτους, όταν συνεχιστεί η έρευνα.

Άνω Καλλιθέα, θέση Άγιος Νικόλαος

Στον αγρό ιδιοκτησίας Κ. Γιαννακόπουλου, με την αφορμή αναμόχλευσης του εδάφους με μηχανικά μέσα, ήρθε σε φως εκτεταμένο νεκροταφείο χριστιανικών χρόνων. Συνολικά η έρευνα αποκάλυψε είκοσι τρεις κιβωτιόσχημους τάφους. Όλοι ήταν ακτέριστοι, πρόχειρα κατασκευασμένοι από ακανόνιστες πλάκες, χωρίς συνδετικό κονίαμα. Σε ορισμένους είχε γίνει ανακομιδή των οστών, που ανήκαν σε περισσότερες από δύο ταφές, και τα οστά ήταν συγκεντρωμένα στο δυτικό τμήμα του τάφου. Το νεκροταφείο εκτείνεται, όπως διαπιστώθηκε από δοκιμαστικές τομές, και πέρα από τον ανασκαμμένο χώρο.

ΑΙΚ. ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ - ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Πάτρα

Φρούριο

Έγινε όπως κάθε χρόνο καθαρισμός του εσωτερικού χώρου του Φρουρίου. Ειδικότερα το 1980 ο καθαρισμός επεκτάθηκε στο βόρειο και δυτικό τμήμα εξωτερικά των τειχών, προς την κατοικημένη ζώνη της οδού Φρουρίου. Σχετικά με το τμήμα αυτό έγινε πρόταση από την Εφορεία, και εγκρίθηκε από το Τοπικό Συμβούλιο Μνημείων Πελοποννήσου και Δυτικής Στερεάς Ελλάδας, απαγόρευσης κάθε νέας δόμησης στην οδό Φρουρίου και της σταδιακής απαλλοτρίωσης των υπαρχόντων κτισμάτων προς την πλευρά του τείχους, ώστε να απελευθερωθεί ο χώρος και να δημιουργηθεί ελεύθερη ζώνη προστασίας, απαραίτητη τόσο για την ασφάλεια του αρχαιολογικού χώρου, όσο και για την οποιαδήποτε εργασία στερέωσης και αποκατάστασης των τειχών της πλευράς αυτής. Παράλληλα ορίστηκε ευρύτερη ζώνη προστασίας του φρουρίου, ώστε όλες οι οικοδομικές εργασίες να υπόκεινται σε έλεγχο από την Αρχαιολογική Υπηρεσία και να διαφυλαχτεί κατά το δυνατόν η αισθητική παρουσίαση και οπτική του φρουρίου από το κέντρο της πόλης και το λιμάνι της Πάτρας.

Φρούριο Ρίου

Συνεχίστηκαν οι εργασίες καθαρισμού και αποχλωμάτωσης του φρουρίου, που γίνονται κατ' έτος, αφότου ο χώρος παραδόθηκε από το στρατό στην Αρχαιολογική Υπηρεσία. Σε συνεργασία με το Λιμενικό Ταμείο Πα-

13. Ο ναός θα μελετηθεί από την υπογράφουσα.

τρών και την Κοινότητα Ρίου έγιναν εργασίες αποχωμάτωσης και εκβάθυνσης της τάφρου που περιβάλλει το Φρούριο, ειδικά στο βορειοανατολικό τμήμα, ώστε να εξασφαλιστεί η ελεύθερη κυκλοφορία του νερού, που λόγω φερτών υλικών από τη θάλασσα είχε διακοπεί με αποτέλεσμα τα νερά της τάφρου να λιμνάζουν. Κατά τις εργασίες του 1980 έγινε επίσης καθαίρεση όλων των «σκοπιών» από οπλισμένο σκυρόδεμα, που είχαν κατασκευαστεί από το στρατό περιμετρικά του τείχους, και αντίστοιχα στερέωση και κατά το δυνατόν αποκατάσταση στα σημεία αυτά του τείχους. Επίσης, στο ναό της Ζωοδόχου Πηγής, ο οποίος λειτουργεί στο νοτιοανατολικό προμαχώνα, έγινε εσωτερικά καθαίρεση των ετοιμόρροπων κονιαμάτων και συντάχθηκε πρόγραμμα εργασιών για τη στερέωση και διαμόρφωση του χώρου τον επόμενο χρόνο.

Οδός Ερμού 82 (οικόπεδο Γ. Σπυρόπουλου)

Στο καμαροσκέπαστο υπόγειο ναύδριο, που ανασκάφηκε από την ΣΤ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων¹⁴ και αποκαλύφθηκε ο τοιχογραφικός διάκοσμος του μεσαιωνικού κτίσματος, έγιναν οι παρακάτω εργασίες στεγανοποίησης και κατά το δυνατόν απομάκρυνσης των υπόγειων υδάτων, τα οποία κατακλύζουν το χώρο, δεδομένου ότι ο υδάτινος ορίζοντας στην περιοχή βρίσκεται σε επίπεδο ψηλότερο της θεμελίωσης. Για το σκοπό αυτό έγινε: α) εκσκαφή τάφρου μπροστά στο νότιο τοίχο του αρχαίου οικοδομήματος σε βάθος 7 μ. από το επίπεδο της οδού Ερμού και μέχρι το κάτω τμήμα της θεμελίωσης του κτίσματος, που βρίσκεται σε βάθος 3,20 μ. κάτω από το επίπεδο της πλάκας θεμελίωσης της υπό ανέγερση οικοδομής, β) καθαρισμός της τοιχοδομίας και αρμολόγημα εξωτερικά με στεγανωτικό υλικό, γ) επικάλυψη της τοιχοδομίας σε τρία στρώματα από τσιμεντοκονία και στεγανωτικό υλικό, δ) επικάλυψη της όλης κατασκευής με πίσσα. Για την εξασφάλιση του κτίσματος από τις ενδεχόμενες πλευρικές ωθήσεις της πλάκας θεμελίωσης της υπό ανέγερση οικοδομής, κατασκευάστηκε πέδιλο από οπλισμένο σκυρόδεμα με διπλή σχάρα και αναμονές για τη σύνδεση με τη γενική κοιτόστρωση.

Κατά την κατασκευή της τάφρου και τον καθαρισμό εξωτερικά της τοιχοδομίας αποκαλύφθηκε ότι σήμερα η υδροφόρος στάθμη βρίσκεται σε επίπεδο υπερκείμενο του δαπέδου του οικοδομήματος κατά 0,70 μ., με αποτέλεσμα η υγρασία να διαποτίζει το δάπεδο και τα τοιχώματα. Το έδαφος από τη στάθμη αυτή και κάτω παρουσιάζει αμμώδη σύσταση. Με αυτά τα δεδομένα ανατρά-

πηκαν οι προτάσεις διατήρησης των τοιχογραφιών κατά χώραν, διότι δεν υπάρχει δυνατότητα οριστικής στεγανοποίησης του χώρου, δεδομένου ότι η άντληση του νερού θα έπρεπε να γίνεται σε χαμηλότερο σημείο από τη στάθμη του δαπέδου και μάλιστα περιμετρικά του κτίσματος, πράγμα ανέφικτο εφόσον υπάρχουν όμορα οικοδομήματα και ο δρόμος. Εξάλλου, με την αμμώδη σύσταση του εδάφους αυτό θα ήταν επικίνδυνο για τη στατική ισορροπία του κτίσματος. Με απόφαση του ΥΠ.Π.Ε. συστάθηκε ειδική επιτροπή για την αντιμετώπιση του προβλήματος και του ενδεχόμενου αποτοίχισης των τοιχογραφιών. Δοκιμαστική αποτοίχιση που επιχείρησε ο ζωγράφος - συντηρητής Τ. Μαργαριτώφ απέδειξε την αδυναμία εκτέλεσης μιας τέτοιας εργασίας χωρίς μεγάλες φθορές. Έτσι προς το παρόν οι τοιχογραφίες παραμένουν στο υγρό περιβάλλον στο οποίο βρέθηκαν ενώ τα υπόγεια νερά αντιμετωπίζονται με άντληση στο επίπεδο του δαπέδου.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Καλάβρυτα

Παλάτι Παλαιολογίνας¹⁵

Μετά την αποτύπωση του ιστορικού διατηρητέου μνημείου από τον αρχιτέκτονα της Εφορείας Δ. Βέρρα και το σχεδιαστή Δ. Κουλιάδη άρχισαν οι καθαίρεσεις των επικίνδυνων τμημάτων του κτίσματος και ο καθαρισμός του από τα οικοδομικά υλικά των καταρρευσέων, που είχαν αποκλείσει ολόκληρα τμήματα του οικοδομήματος. Ολοκληρώθηκε έτσι η μελέτη αποτύπωσης (Σχέδ. Γ΄) και υποστηλώθηκε το εσωτερικό, ενώ εξωτερικά αντιστηρίχτηκαν όλοι οι τοίχοι που παρουσίαζαν αποσάθρωση και απόκλιση από την κατακόρυφο, ιδιαίτερα τα τμήματα που βρίσκονται κοντά στις οδούς Αγίου Αλεξίου και Καποδιστρίου, για την ασφάλεια των διερχομένων. Παράλληλα έγινε εκχωμάτωση της πίσω πλευράς του κτιρίου, η οποία αποκαλύφθηκε ότι ήταν μπαζωμένη από 0,80-2 μ. Με τον τρόπο αυτό εξακριβώθηκε η σχέση των τμημάτων του κτιρίου, αποκαλύφθηκαν κάποια ανοίγματα, που διαφοροποίησαν τους τρόπους επικοινωνίας μέσα στο οικοδόμημα. Έτσι άρχισε η μελέτη αποκατάστασης του μνημείου. Οι εργασίες έγιναν με χρηματοδότηση του Ε.Ο.Τ., με σκοπό την αναστήλωσή του σαν ξενώνα επισήμων προσώπων, ενώ αντίθετη είναι η άποψη του Δήμου Καλαβρύτων, στον οποίο ανήκει κατά κύριο λόγο το κτίριο, που αποβλέπει στη δημιουργία πνευματικού κέντρου και ιστορικού Μουσείου.

14. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 102, Σχέδ. 3.

15. Σ. Κυθωνιάτη, Το Παλάτι της Παλαιολογίνας, Αθήνα 1977.

Αγία Λαύρα¹⁶

Παλαιομονάστηρο

Σε απόσταση περίπου 2 χλμ. νότια του σημερινού μοναστηριού της Αγίας Λαύρας βρίσκεται το παλαιό Καθολικό, το Παλαιομονάστηρο, εγκαταλειμμένο σήμερα. Ο ναός είναι ξαναχτισμένος στα χρόνια της τουρκοκρατίας (πιθανόν κατά τον 17ο αι.) σε βραχώδες σπήλαιο, το οποίο αποτελεί το βόρειο και ανατολικό τμήμα του, ενώ πρόσβαση υπάρχει μόνο στη δυτική πλευρά, καθώς ο νότιος τοίχος είναι χτισμένος σύρριζα στον γκρεμό. Οι εργασίες αναστήλωσης και στερέωσης του μνημείου έγιναν με μελέτη της ΥΠ. ΑΝ., από ειδικευμένο συνεργείο με επικεφαλής τον Δ. Φεργαδιώτη και με την επίβλεψη του αρχιτέκτονα της Εφορείας Δ. Βέρρα. Το έργο ήταν ιδιαίτερα επίπονο, διότι αφενός δεν υπάρχει δρόμος και η μεταφορά των υλικών γινόταν με ζώα ή με τα χέρια, αφετέρου η θέση του μνημείου ήταν πολύ επικίνδυνη λόγω διάβρωσης των βράχων, που υπέρκειται του κτίσματος (Πίν. 88 α). Έγιναν οι παρακάτω εργασίες: α) αφαίρεση των κυματοειδών φύλλων επικάλυψης, καθαρισμός της λιθοδομής και επίστρωσή της με πατητή τσιμεντοκονία πάχ. 0,03 μ., τοποθέτηση υδρορρόης στη ρίζα του βράχου και στην επαφή του με τη στέγη, γ) επικάλυψη της στέγης με μόνωση και πλέγμα επάνω από το οποίο τοποθετήθηκαν τα κεραμίδια, δ) καθαίρεση των αρμών και νέα αρμολογήματα με ασβεστοτσιμεντοκονία. Λόγω της επικινδυνότητας της εργασίας δεν τοποθετήθηκε συρματόπλεγμα στους βράχους επάνω από τη στέγη, όπως προβλεπόταν στην εγκεκριμένη μελέτη για τη συγκράτηση λίθων και χωμάτων.

Βρόσταινα

Οικία Πασά¹⁷

Το ιστορικό διατηρητέο μνημείο του ορεινού χωριού της Αιγιαλείας τα τελευταία χρόνια υπέστη σημαντικές φθορές, κυρίως από την κατάρρευση τμημάτων της στέγης από διάβρωση των ξύλων, αλλά και από το βάρος των χιονιών, που κατά τους δύο τελευταίους χειμώνες ήταν ιδιαίτερα πολλά στην περιοχή. Κρίθηκε απαραίτητη η υποστήλωση και αντιστήριξη των εξωτερικών τοίχων του οικοδομήματος, ενώ εσωτερικά δε στάθηκε δυνατή η υποστήλωση της στέγης δεδομένου ότι τα

δάπεδα του ορόφου ήταν σε μεγάλο βαθμό σάπια. Άρχισε η σχεδιαστική αποτύπωση του μνημείου από τον αρχιτέκτονα της Εφορείας Δ. Βέρρα και το σχεδιαστή Δ. Κουλιάδη.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

Ακράτα¹⁸

Ναός Αγίας Τριάδας

Μετά την ολοκλήρωση των αναστηλωτικών εργασιών του ναυδρίου της Αγίας Τριάδας στην Άνω Ακράτα κατά τα προηγούμενα έτη (1977-1979), με την τοποθέτηση δακτυλίου από ανοξείδωτο χάλυβα στο θόλο και την κατασκευή αντηρίδων στη νότια πλευρά, τη στερέωση της τοιχοδομίας και την ανακεράμωση, σύμφωνα με μελέτη εγκεκριμένη από την ΥΠ.ΑΝ. του αρχιτέκτονα Κ. Σταυρινού, ο οποίος και επέβλεψε το έργο. Κατά το 1980 άρχισαν οι εργασίες στερέωσης και καθαρισμού των τοιχογραφιών του ναού, που είναι έργο του Αντωνίου του 1751, από συνεργείο συντηρητών του Μουσείου Ζακύνθου με υπεύθυνη τη ζωγράφο - συντηρήτρια Μ. Ρουσσέα - Μπάρμπα.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ

Κατά τα έτη 1979-80 έγιναν από τους νεοδιορισθέντες Επιμελητές Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Κ. Σκαμπαβία και Α. Καλλαντζή, που προσωρινά τοποθετήθηκαν στην Εφορεία, καταγραφές εικόνων και κειμηλίων των ναών και μονών της Αιγιαλείας. Καταγράφηκαν και φωτογραφήθηκαν οι συλλογές: α) του Μητροπολιτικού Μεγάρου Αιγίου, β) του ναού της Κοίμησης Θεοτόκου Αιγίου, γ) της μονής Ταξιαρχών Αιγίου, δ) της μονής Ζωοδόχου Πηγής (Παναγία Τρυπητή) Αιγίου, ε) του ναού της Κοίμησης Θεοτόκου Μοναστηρίου, στ) του ναού του Αγίου Νικολάου Μοναστηρίου, ζ) των Αγίων Αποστόλων Σελλιάνας, η) του ναού του Αγίου Δημητρίου Σελλιάνας και ι) της Κοίμησης της Θεοτόκου Σελλιάνας.

ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Χλεμούτσι

Φρούριο

Συνεχίστηκαν οι εργασίες στερέωσης και αποκατά-

16. Γ. Παπανδρέου, Περί της εν Καλαβρύτοις ιστορικής μονής της Αγίας Λαύρας, ΔΙΕΕ Γ' (1899-91), σ. 428-445. Α. Καρακατσάνη - Θ. Σταθακοπούλου, Αχαΐα - Ηλεία, Οδηγός της Ελλάδος Αθήναι 1973, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, σ. 25.

17. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 145-147.

18. Α. Καρακατσάνη - Θ. Σταθακοπούλου, ό.π., σ. 17.

στασης στο Φρούριο Χλεμούτσι¹⁹ που γίνονται κάθε χρόνο από ειδικευμένο συνεργείο της Εφορείας που εδρεύει στο Κάστρο Ηλείας, με επικεφαλής τους αρχιτεχνίτες Δ. Φεργαδιώτη και Ε. Καγιούλη και με την επίβλεψη του αρχιτέκτονα της Εφορείας Δ. Βέρρα. Ειδικότερα κατά τα έτη 1979 και 1980 έγιναν οι παρακάτω εργασίες:

Στερεωτικές εργασίες στα ανοίγματα εσωτερικά της αίθουσας Α, στους χώρους Α1 και Α2, αποκατάσταση των περιθυρωμάτων και αποχωμάτωση των αντίστοιχων ανοιγμάτων του κάτω ορόφου.

Καθαρισμός, αποτύπωση, ανακατασκευή ή στερέωση κατά τμήματα της σκάλας δυτικά της αίθουσας Γ.

Ολοκλήρωση της αποχωμάτωσης και καθαρισμού της οροφής των αιθουσών Α, Β, C, D1 και D2 που είχε αρχίσει από παλιά μέχρι το επίπεδο της επικάλυψης τους με κορασάνι, το οποίο όπου βρέθηκε καθαρίστηκε και στερεώθηκε.

Κατασκευή ή συμπλήρωση καθ' ύψος στηθαίων κατά μήκος της οροφής των παραπάνω αιθουσών για λόγους προστασίας των επισκεπτών.

Κατασκευή λιθόστρωτου στον «περίπατο» του τείχους επάνω από τις αίθουσες F και G.

Ανακατασκευή λαμπάδων ή περιθυρωμάτων μετά από τη λεπτομερή αποτύπωση των σωζομένων μορφολογικών τους στοιχείων στα ανοίγματα: α) ισόγειου αίθουσας F, αριστερά της οξυκόρυφης θύρας, β) παραθύρου του χώρου της αίθουσας Ε2, γ) ανοίγματος αίθουσας Ε β' ορόφου και δ) παραθύρου του χώρου Ι της αίθουσας F.

Στερέωση του τείχους του πύργου δεξιά της εξωτερικής πύλης του φρουρίου.

Αποκατάσταση του θόλου και των δύο ανοιγμάτων της σκάλας ανόδου στον όροφο, που βρίσκεται μεταξύ των αιθουσών Α και Γ, συμπλήρωση ορισμένων σκαλοπατιών και διαμόρφωση της απόληξης της σκάλας για λόγους ασφαλείας των επισκεπτών. Όλες οι εργασίες του τμήματος αυτού έγιναν μετά από λεπτομερή αποτύπωση των σωζομένων στοιχείων (Πίν. 88 β-γ).

Αποχωμάτωση περιμετρικά των τειχών εξωτερικά μέχρι τη στάθμη της θεμελίωσης του κεκλιμένου τμήματος τοιχοδομίας και ενίσχυσή της με αρμολόγημα με ασβεστοτσιμεντοκονία, όπου κρίθηκε αναγκαίο.

Κατασκευή λιθόστρωτου μπροστά από την εσωτερική πύλη και δοκιμαστική ανακατασκευή μικρής σκάλας στο ίδιο σημείο. Λόγω της λανθασμένης κατά το

παρελθόν αναστήλωσης του τόξου της Πύλης, η διαμόρφωση της εισόδου στο μέσα κάστρο πρέπει να μελετηθεί ιδιαίτερα.

Άρχισε η αποχωμάτωση της αίθουσας F, η οποία είναι μπαζωμένη καθ' όλο το ύψος του ισόγειου και της δεξαμενής, που βρίσκεται κάτω από το δάπεδο της αίθουσας Ε.

Έγινε καταγραφή με τη συνεργασία των παλιότερων τεχνιτών που απασχολήθηκαν από την αρχή των εργασιών στο Χλεμούτσι (1968), όταν το κάστρο υπαγόταν στην Εφορεία Ολυμπίας.

Μανωλάδα

Ναός της Παλαιοπαναγιάς

Μαρτυρείται ήδη από τα τέλη του περασμένου αιώνα ότι ο βυζαντινός ναός της Παλαιοπαναγιάς²⁰, που βρίσκεται στο νεκροταφείο της Παλαιάς Μανωλάδας, ήταν σε κακή κατάσταση²¹, όχι τόσο γιατί είχε υποστεί μεγάλες καταστροφές, όσο από την κακή συντήρηση που είχε σαν αποτέλεσμα την παραμόρφωση του μνημείου.

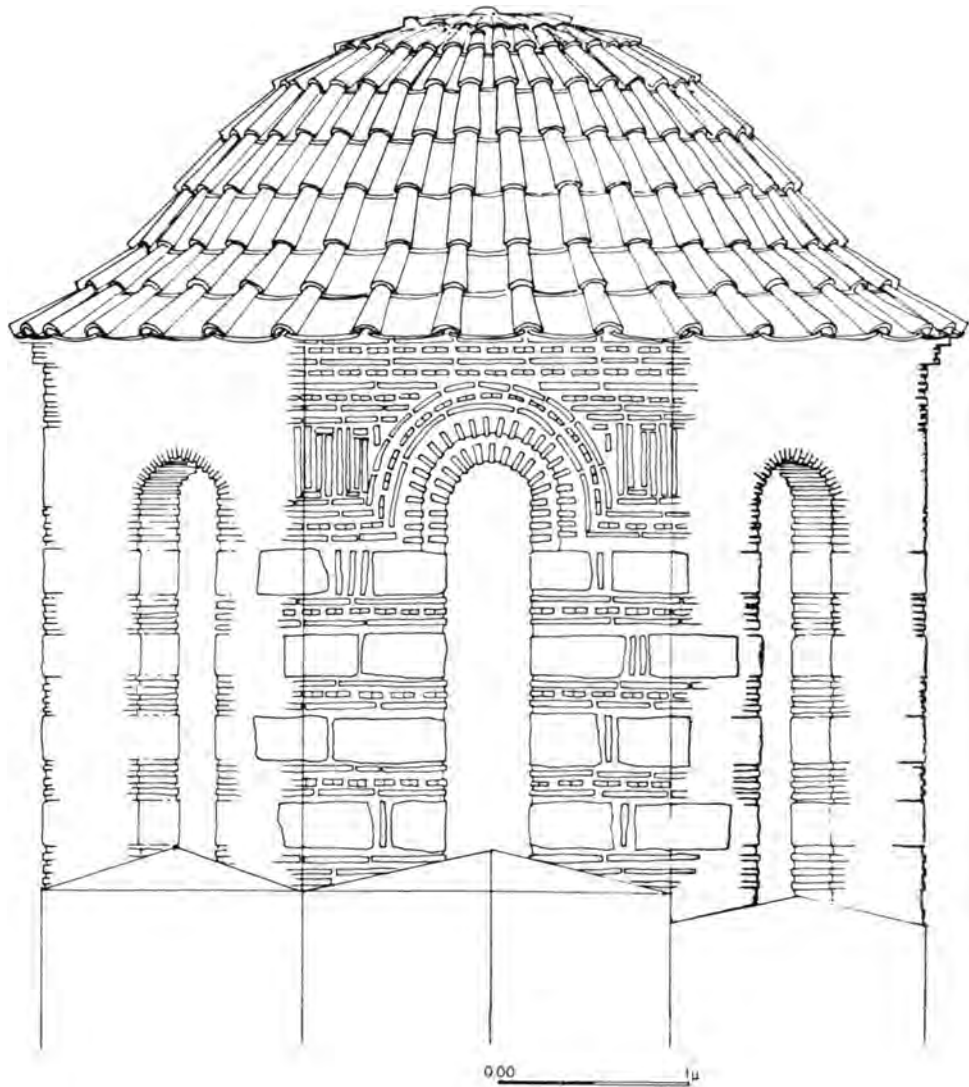
Από το 1979 άρχισαν εργασίες με σκοπό τη στερέωση, μελέτη και σταδιακή αποκατάσταση του κτιρίου. Ο ναός ήταν εξωτερικά καλυμμένος – μετά από αφαίρεση της κεράμωσης – με μπετόν. Η επικάλυψη αυτή, εκτός της παραμόρφωσης που είχε προκαλέσει στο μνημείο, ήταν σε κακή πλέον κατάσταση με μεγάλες ρωγμές με αποτέλεσμα να διαπερνάται από τα νερά, τα οποία το χειμώνα κατέκλυζαν το ναό αλλά και διάβρωναν την τοιχοδομία, που αποτελείται από λαξευτούς πωρολίθους και κατά τμήματα φέρει πλούσιο κεραμοπλαστικό διάκοσμο. Επιπλέον σε ορισμένα σημεία, όπου κάτω από την κατασκευή της τσιμεντένιας επικάλυψης είχαν χρησιμοποιηθεί μπάζα, φύτεψαν φυτά των οποίων οι ρίζες εισχώρησαν στην τοιχοδομία με καταστροφικά αποτελέσματα.

Στην πρώτη φάση των εργασιών αφαιρέθηκαν όλα τα πρόσθετα υλικά από τους θόλους και τον τρούλο και αποκαλύφθηκε η αρχική θολοδομία, που αποτυπώθηκε λεπτομερώς (Σχέδ. 1 και Δ') και προσωρινά καλύφθηκε με φύλλα ελλενίτι. Ιδιαίτερη μέριμνα ελήφθη για την προφύλαξη του κεραμοπλαστικού διακόσμου που στέφει την τοιχοδομία της δυτικής όψης. Μετά από τη σύνταξη μελέτης αποκατάστασης και στερέωσης του τρούλου που εγκρίθηκε από την ΥΠ.ΑΝ. (Σχέδ. 2), άρχισαν οι εργασίες στον τρούλο. Έγινε στερέωση του τυμπάνου με αρμολογήματα εσωτερικά και εξωτε-

19. A. Bon, La Morée franque, Α σ. 87, 104, 153, 325-328, 608-629 κ.α. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 203-25 (1970): Χρονικά, σ. 185-27 (1972): Χρονικά, σ. 198-9-28 (1973): Χρονικά, σ. 198-199-29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 410-412.

20. ΕΕΠΣΑΠΘ, Δ (1969), σ. 233-264.

21. Βλ. ΔΧΑΕ, περ. Α', τ. Β' (1894), σ. 14.

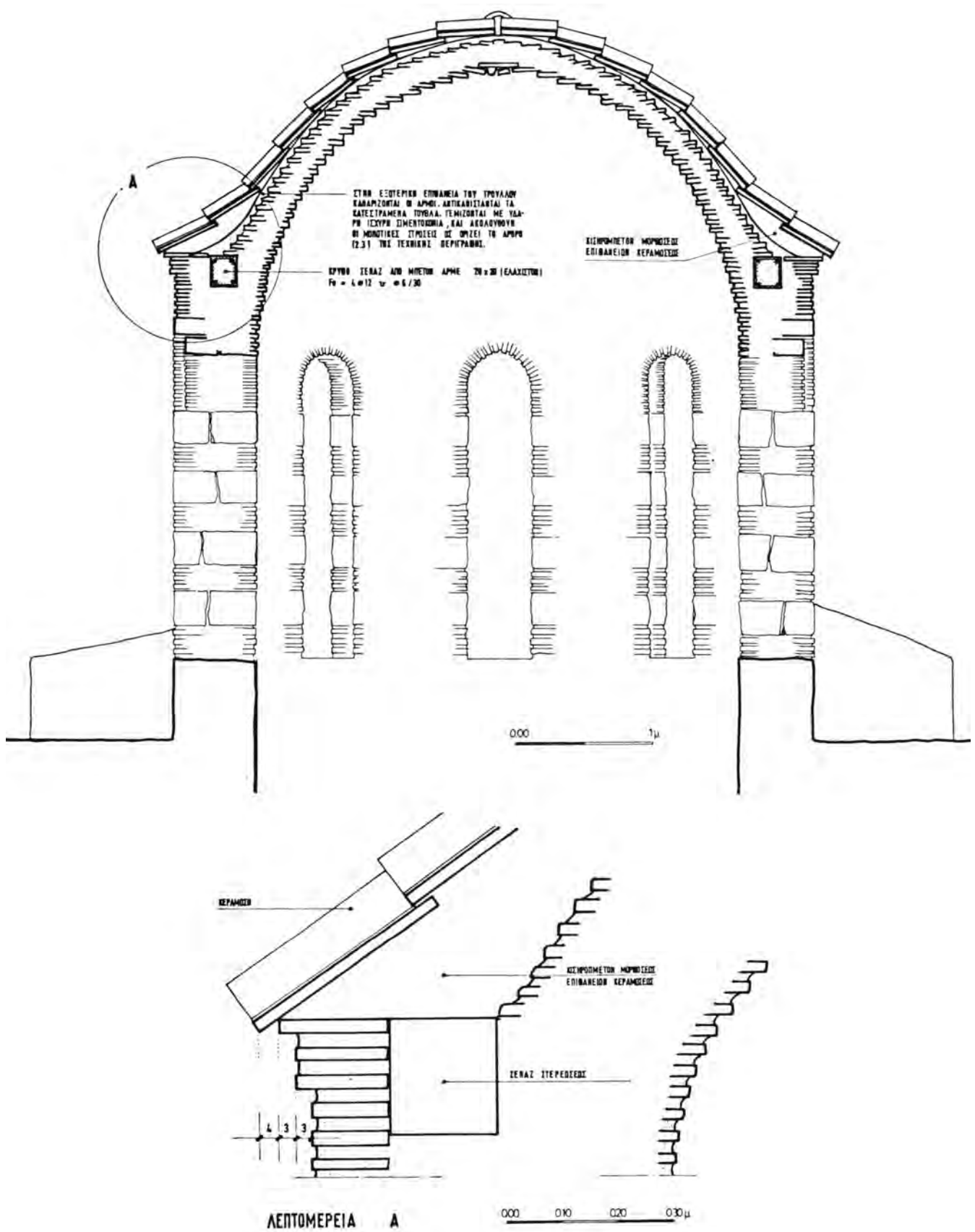

Σχέδ. 1. Ηλεία. Μανωλάδα. Ναός Παλαιοπαναγιάς. Όψη τρούλου (ΒΑ.).

ρικά με ασβεστοτσιμεντοκονία, διάνοιξη δύο παραθύρων που ήταν τοιχισμένα και αποκαταστάθηκαν οι λαμπάδες τους. Στην όλη εργασία έγιναν όσο το δυνατόν λιγότερες ανακατασκευές, οι οποίες αφορούσαν κυρίως στην αποκατάσταση των κεραμοπλαστικών. Κατά τον καθαρισμό της τοιχοδομίας του τρούλου και την αποτύπωση, αποκαλύφθηκε ότι η όλη κατασκευή από το ύψος των τόξων των παραθύρων και πάνω ήταν αποκλειστικά από πλίνθους και η στέψη της τοιχοδομίας του τυμπάνου αποτελείτο από οδοντωτή ταινία (Πίν. 89 α) και όχι από λίθινο λαξευτό γείσο, όπως είχε προ-

ταθεί στη σχεδιαστική αποκατάσταση του καθηγητή Χ. Μπούρα²². Στη βάση του σφαιρικού τμήματος του τρούλου τοποθετήθηκε περιμετρικά ανοξείδωτη λάμα (δαχτυλίδι) πλ. 0,10 μ. και αρμολογήθηκε όλη η πλινθόκτιστη θολωτή κατασκευή που δεν παρουσίαζε σημαντικές ρηγματώσεις. Εξωτερικά έγιναν επαλείψεις με

22. ΕΕΠΣΑΠΘ, ό.π., Σχέδ. 5-6.

Σχέδ. 2. Ηλεία, Μανωλάδα, Ναός Παλαιοπαναγιάς. Τομή τρούλου και λεπτομέρεια Α.

στεγανωτικά υλικά και τέλος ανακεράμωση. Οι εργασίες αποκατάστασης του τρούλου ολοκληρώθηκαν με την κατασκευή ξύλινων παραθύρων, που τοποθετήθηκαν εσωτερικά των μονόλοβων ανοιγμάτων (Πίν. 89 β).

Παράλληλα στο εσωτερικό του μνημείου έγινε καθαίρεση των επιχρισμάτων και αποκαλύφθηκαν λείψανα του τοιχογραφικού διάκοσμου. Καλύτερα διατηρούνται οι τοιχογραφίες στο βορειοδυτικό διαμέρισμα του ναού, με την υπερμεγέθη απεικόνιση του αγίου Νικολάου, που φαίνεται να ανήκει σε περίοδο σύγχρονη της αρχικής κατασκευής του μνημείου. Οι τοιχογραφίες καλύφθηκαν για την προστασία τους κατά τη διάρκεια των αναστηλωτικών εργασιών.

Στο μνημείο εργάστηκαν το συνεργείο της Εφορείας με τους αρχιτεχνίτες Ροβ. και Γεωργ. Ξένο, που εκτέλεσαν τη λεπτή αποκατάσταση της τοιχοποιίας και του κεραμοπλαστικού διακόσμου. Με τις τοιχογραφίες ασχολήθηκε ο συντηρητής Περ. Μπέχλης.

Ανδραβίδα

Ναός Αγίας Σοφίας

Ολοκληρώθηκαν οι εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης του ανατολικού τμήματος του φραγκικού ναού της Ανδραβίδας²³, που είχαν αρχίσει και διακοπεί το 1977, από συνεργείο της Εφορείας με τον αρχιτεχνίτη Ροβ. Ξένο. Ειδικότερα, αρμολογήθηκε όλη η εξωτερική όψη της αψίδας (Πίν. 90 α) και στερεώθηκαν τμήματα τοίχων του νότιου διαμερίσματος του Ιερού, ώστε να καταστεί δυνατή η διάνοιξή του με την καθαίρεση νεωτερικού τοίχου, που είχε κατασκευαστεί για τη στήριξη του τμήματος αυτού (Πίν. 90 β-γ).

Κάτω Φιγάλεια (Ζούρτσα)

Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου

Ο βυζαντινός ναός της Παναγίας²⁴ που βρίσκεται σε απομονωμένη τοποθεσία έξω από το χωριό Κάτω Φιγάλεια έχει υποστεί πολλές νεότερες τροποποιήσεις και προσθήκες, διατηρεί όμως την αρχική μορφή του Ιερού με τον κεραμοπλαστικό εξωτερικά διάκοσμο. Η τοιχοδομία της αψίδας είχε υποστεί μεγάλη φθορά από ρωγμές και φυτά που οι ρίζες τους είχαν εισχωρήσει στα θεμέλια και στην τοιχοδομία, καθώς και από τα νερά

που εξαιτίας της ελλιπούς κεράμωσης διαπερνούσαν τον αρχικό τοίχο (Πίν. 91 α). Με συνεργείο που απαρτίστηκε από ντόπιους εργάτες με επί κεφαλής τον αρχιτεχνίτη Ροβ. Ξένο και με την επίβλεψη του αρχιτέκτονα της Εφορείας Δ. Βέρρα έγινε αποκατάσταση του ανατολικού τμήματος της αψίδας του Ιερού και ειδικότερα: α) έγινε καθαρισμός ζώνης περιμετρικά του θεμελίου και στερέωσή του με αρμολόγημα από τσιμεντοκονία, β) καθαρισμός των αρμών της τοιχοδομίας και διάνοιξη του τρίλοβου παράθυρου στις αρχικές του διαστάσεις, γ) αρμολόγημα της λιθοδομής και ανακατασκευή των λαμπάδων των ανοιγμάτων, δ) αποκατάσταση των κεραμοπλαστικών διακοσμήσεων, που αποτελούν κατά τμήματα ζώνη επένδυσης και ε) στεγανοποίηση και ανακεράμωση του τεταρτοσφαιρίου (Πίν. 91 β-γ).

Γούμερο

Ναός Τιμίου Προδρόμου²⁵

Ο μεταβυζαντινός ξυλόστεγος και μονόχωρος ναός της Παλαιάς Μονής του Τιμίου Προδρόμου Νικόβης έξω από το χωριό Γούμερο Ηλείας, είχε από παλιά υποστεί σημαντικές ζημιές με την κατάρρευση του μεγαλύτερου τμήματος της στέγης και τμήματος του νότιου τοίχου (Πίν. 92 α-β). Σύμφωνα με τη μελέτη της ΥΠ.ΑΝ. με συνεργείο από ντόπιους εργάτες και τον αρχιτεχνίτη της Εφορείας Ροβ. Ξένο, καθώς και με την επίβλεψη του αρχιτέκτονα Δ. Βέρρα έγιναν οι παρακάτω εργασίες, που ουσιαστικά αποκατέστησαν το ναό: α) αφαίρεση της στέγης, β) καθαίρεση και ανακατασκευή του κατεστραμμένου τμήματος της νότιας πλευράς και της νοτιοδυτικής γωνίας του ναού, γ) κατασκευή του τόξου υπερθύρου και συμπλήρωση των δόμων του περιθυρώματος της δυτικής πλευράς, δ) υποστήλωση και αντικατάσταση υπερθύρου της νότιας πλευράς, ε) συμπλήρωση των δόμων της τοιχοδομίας και αρμολόγημα με ασβεστοτσιμεντοκονία, στ) κατασκευή σενάζ περιμετρικά των τοίχων στη στέψη τους και ζ) ανακατασκευή της ξύλινης οροφής της στέγης και ανακεράμωση.

ΝΟΜΟΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Φρούριο Ζακύνθου

Έγιναν εργασίες αποχλωμάτωσης στο Κάστρο Ζακύνθου και ειδικότερα περιμετρικά του εξωτερικού τεί-

23. B. Kitsiki - Panagopoulos, Cistercian and Mendicant Monasteries in Medieval Greece, Chicago 1979, σ. 13, 29, 65, 163.

24. CahArch XXI (1971), σ. 137-149. Α. Καρακατσάνη - Θ. Σταθακοπούλου, ό.π., σ. 48.

25. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 413, Πίν. 266β.

χους στην εσωτερική του παρειά καθώς και σποραδικές στερεώσεις επικίνδυνων τμημάτων των τειχών μετά την αποχωμάτωση. Σκοπός των εργασιών αυτών ήταν η διασφάλιση του χώρου από προσπελάσεις εκτός της κύριας πύλης, δεδομένου ότι το κάστρο μετά την πρόσφατη τοποθέτηση φυλάκων λειτουργεί πλέον ως αρχαιολογικός χώρος.

Λόφος Στράνι

Έγινε καθαρισμός του αρχαιολογικού χώρου του λόφου του Στράνι.

Μαχαιράδο

Ναός Υπαπαντής

Έγινε καθαρισμός γύρω από το μνημείο.

Μουσείο Ζακύνθου

Έγινε διαμόρφωση του χώρου φύλαξης εικόνων στο ισόγειο του Μουσείου, με την κατασκευή ξύλινων χωρισμάτων και ραφιών για την ανάρτηση και τακτοποίηση των μη εκθέσιμων εικόνων που φυλάσσονται στο Μουσείο.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Λαγοπόδο

Ναός Αγίου Νικολάου

Έγινε στερέωση και συμπλήρωση της τοιχοδομίας του βυζαντινού ναυδρίου του Αγίου Νικολάου²⁶, που είναι χτισμένο σε σπήλαιο σε απομακρυσμένη τοποθεσία που ονομάζεται Λαγοπόδο. Σκοπός των εργασιών ήταν κυρίως η διασφάλιση των τοιχογραφιών, που διασώζονται στο εσωτερικό του ναού.

Αργάσι

Πύργος Δομενεγίνη

Ο Πύργος Δομενεγίνη²⁷, που βρίσκεται σε παραθαλάσσια τοποθεσία έξω από το Αργάσι, ανήκει στο ΥΠ. Π.Ε. από πολλά χρόνια και στο παρελθόν υπήρξε αντικείμενο αναστηλωτικής μελέτης από τον αρχιτέκτονα Μ. Δωρή. Με την πάροδο του χρόνου όμως και τις συχνές σεισμικές δονήσεις η κατάσταση του μνημείου

επιδεινώθηκε σοβαρά, έτσι ώστε η μελέτη αποκατάστασής του είναι πλέον ανεφάρμοστη και ανεπαρκής, πολύτιμη όμως για την αποτύπωση στοιχείων τα οποία είχαν πλέον χαθεί. Στην κατάσταση που βρισκόταν το μνημείο το 1980, μετά από μερική κατάρρευση της στέγης, ήταν αναπόφευκτη η καθαίρεση ορισμένων τμημάτων που είχαν καταστεί επικίνδυνα (η στέγη κατέπεσε σταδιακά από το 1975 και μετά). Έγινε νέα αποτύπωση της υπάρχουσας κατάστασης του κτίσματος από τον αρχιτέκτονα της Εφορείας Δ. Βέρρα και το σχεδιαστή Δ. Κουλιάδη, καθαρίστηκε ο χώρος εσωτερικά και εξωτερικά από τα οικοδομικά υλικά της κατάρρευσης, καθαιρέθηκαν επικίνδυνα τμήματα της τοιχοδομίας και υποστηλώθηκε εσωτερικά και αντιστηρίχθηκε εξωτερικά περιμετρικά όλο το κτίσμα (Πίν. 92 γ), μέχρι να συνταχθεί η μελέτη αναστήλωσης - αποκατάστασής του και να εγκριθεί από την ΥΠ.ΑΝ.

Στροφάδια

Μονή Αγίου Διονυσίου

Στον Πύργο της Μονής²⁸ που βρίσκεται στη μεγάλη από τις νήσους Στροφάδες, στα νότια της Ζακύνθου, στο ύψος περίπου του Κατάκωλου, έγιναν εργασίες στερεωτικές και εργασίες διαμόρφωσης χώρων των πλευρικών κτισμάτων μετά από εγκεκριμένη μελέτη, που συντάχθηκε από μηχανικό της Μητρόπολης Ζακύνθου, η οποία διέθεσε και τις απαιτούμενες πιστώσεις. Οι εργασίες αφορούσαν κυρίως τη στεγανοποίηση και κάλυψη της οροφής του πύργου, καθώς και ορισμένες στερεωτικές εργασίες που έγιναν με την επίβλεψη της υπογράφουσας, του αρχιτέκτονα Δ. Βέρρα και του συντηρητή του Μουσείου Ζακύνθου Ν. Παπαδάτου. Την ίδια χρονιά έγινε η κήρυξη της σημαντικότητας αυτής μονής.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ, ΕΙΚΟΝΩΝ, ΤΕΜΠΛΩΝ

Στο Μουσείο Ζακύνθου έχει την έδρα του συνεργείο συντήρησης με επικεφαλής τη ζωγράφο - συντηρήτρια Μ. Μπάρμπα-Ρουσσέα. Σύμφωνα με το πρόγραμμα εργασιών, που καταρτίστηκε από κοινού από την υπογράφουσα και την υπεύθυνη του συνεργείου, εκτός από τις εργασίες συντήρησης των τοιχογραφιών της Αγίας Τριάδας Ακράτας που έχουν ήδη αναφερθεί, στη Ζάκυνθο έγιναν οι παρακάτω εργασίες:

26. Π. Βοκοτόπουλου, Η βυζαντινή Τέχνη στα Επτάνησα, Κερκ. Χρον. XV (1970), σ. 161.

27. Ντ. Κονόμου, Ζάκυνθος, Ύπαιθρος Χώρα τ. 2, Αθήνα 1979, σ. 36 κ.ε.

28. Ντ. Κονόμου, Εκκλησίες και μοναστήρια στη Ζάκυνθο, Αθήνα 1967, σ. 154-7. Ν. Βαρβιάνη, Η Ζάκυνθος, Αθήνα 1977, σ. 146.

Ναός Αγίου Νικολάου Λαγοπόδου. Αποκάλυψη, καθαρισμός και στερέωση των τοιχογραφιών.

Συντήρηση εικόνων του ναού Αγίου Γεωργίου στο Σκουλικάδο.

Συντήρηση εικόνων του ναού Αγίας Παρασκευής Γερακαρίου.

Συντήρηση εικόνων του ναού Φανερωμένης Λιθακιάς.

Συντήρηση εικόνων και βημοθύρων τέμπλου του ναού Παναγίας Καλλιθέας.

Εξάλλου στα εργαστήρια του Μουσείου, εκτός από τη συντήρηση εικόνων από τις αποθήκες και των αποτειχισμένων τοιχογραφιών από τον Άγιο Νικόλαο του Σκοπού, συντηρήθηκαν εικόνες της Συλλογής της Μητρόπολης Ζακύνθου και οι φορητές εικόνες από το ναό του Αγίου Χαραλάμπους στο Ποτάμι, ενώ στον ίδιο το ναό έγινε συντήρηση και στερέωση των θωρακίων του τέμπλου.

ΝΟΜΟΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Οι αναστηλωτικές εργασίες στην Κεφαλλονιά περιορίστηκαν στην περιοχή του Κάστρου του Αγίου Γεωργίου και εκτελέστηκαν από συνεργείο της Εφορείας, που μετακινήθηκε από την Κυλλήνη με επικεφαλής το Δ. Φεργαδιώτη. Η δυσκολία εξεύρεσης εργατικού δυναμικού εποχιακά από ντόπιους εμπόδισε την πραγματοποίηση του εκτενέστερου αναστηλωτικού προγράμματος της Εφορείας.

Κατά τα έτη 1979-1980 έγιναν εργασίες καθαρισμού και σποραδικών στερεώσεων επικίνδυνων τμημάτων στο Κάστρο Αγίου Γεωργίου.

Έγινε υποστήριξη και αντιστήριξη των ερειπίων ενετικής οικίας ιδιοκτησίας Λουκάτου, που βρίσκεται μέσα στον οικισμό του Κάστρου, βόρεια του ναού της Ευαγγελίστριας.

Υποστηλώθηκε το κωδωνοστάσιο του ναού της Ευαγγελίστριας, που αποτελεί χωριστή, ελεύθερη στο χώρο, κατασκευή στα δυτικά του ναού με ενδιαφέρουσα μπαρόκ μορφολογία (Πίν. 92 δ). Οι εργασίες αυτές έγιναν με φοβερές δυσκολίες εξαιτίας της αρνητικής διάθεσης των κατοίκων και περιοίκων.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ, ΕΙΚΟΝΩΝ

Κλιμάκιο του συνεργείου συντήρησης του Μουσείου Ζακύνθου μετακινήθηκε κατά τους θερινούς μήνες στην Κεφαλλονιά και εργάστηκε κυρίως στο Κοργιαλένιο Μουσείο, όπου διαμορφώθηκε προσωρινά χώρος σε εργαστήριο συντήρησης. Το συνεργείο απασχολήθηκε κυρίως με τη συντήρηση εικόνων της συλλογής του

Μουσείου (και της συλλογής Χαροκόπου που φυλάσσεται εκεί) καθώς και ξυλογλύπτων (μανουάλια και αρτοφόριο Κοργιαλενείου).

Άρχισε η στερέωση και συντήρηση του ζωγραφικού διακόσμου της ουρανίας του ναού της Κοίμησης της Θεοτόκου στον Αγκώνα.

ΜΥΡΤΩ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

Χιονάτα

Ενετικός Πύργος Λευκαδίτη

Στη θέση «Αγνάντιο» του χωριού Χιονάτα, που απέχει 25 περίπου χλμ. από το Αργοστόλι, βρίσκεται ο πύργος Λευκαδίτη χτισμένος στο πλάτωμα λόφου. Στενό, λιθόστρωτο μονοπάτι οδηγεί από την επαρχιακή οδό Αργοστολίου-Πόρου στην πύλη του πύργου και από κει στην αυλή και το εσωτερικό του. Τα ογκώδη τμήματα της πύλης έχουν καταπέσει από τους σεισμούς του 1953. Σύμφωνα με πληροφορία του ιδιοκτήτη, στην πύλη υπήρχε εγχάρκτη επιγραφή, που ανέφερε ως χρονολογία ανέγερσης του πύργου το έτος 1580.

Στη σημερινή του μορφή ο πύργος διασώζει μόνο τον όροφο και τους βοηθητικούς χώρους (αποθήκες, ληνούς κ.ά.).

Παρά την καταστροφή μεγάλου μέρους της ανωδομής του και τις αναπόφευκτες προσαυξήσεις, που προκλήθηκαν από τη συνεχή χρήση, διατηρεί τα μορφολογικά και τυπολογικά στοιχεία της οχυρωματικής αρχιτεκτονικής της πρώτης ενετοκρατίας²⁹. Ως κύριο οικοδομικό υλικό χρησιμοποιήθηκε ο ντόπιος, λευκός πωρόλιθος. Μετά από εισήγηση της Εφορείας, ο πύργος Λευκαδίτη κηρύχθηκε ιστορικό διατηρητέο μνημείο, επειδή αποτελεί ένα από τα ελάχιστα σωζόμενα δείγματα ενετικής οχυρωματικής αρχιτεκτονικής³⁰ του νησιού.

Βαθύ Ιθάκης

Ναός Εισοδίων Θεοτόκου στα Λινοβρόχια

Η Παναγία στα Λινοβρόχια, γνωστή ως παλιά Μητρόπολη³¹ Ιθάκης, εγκαινιάστηκε στα 1800 και υπήρξε

29. P. Soustal, *Tabula imperii byzantini* 3, Nikopolis und Kephallenia, Wien 1981, σ. 176.

30. Χ. Μπούρας, Βενετσιάνικη αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, Αρχιτεκτονικά Θέματα 4 (1970), σ. 78-83.

31. Ι. Νικ. Καραβίας Γρίβας, Ιστορία της νήσου Ιθάκης, Αθήνα 1849. Επανεκδόση 1977, σ. 81-82.

«συναδελφικός» δηλαδή χρησίμευε ως τόπος συνάθροισης μελών συντεχνίας³². Σε μικρή μόλις απόσταση από το ναό υψώνεται αυτόνομα το πυργοειδές κωδωνοστάσιό του. Η βάση του κωδωνοστασίου έχει σχήμα κολυμβητικής πυραμίδας. Ο κορμός του είναι τετραώροφος. Στον τελευταίο όροφο υπάρχουν οι καπιτέλλες, που χρησιμεύουν για την ανάρτηση των καμπανών. Η επίστεψη του απολήγει σε ωοειδή τρουλίσκο. Ο τεχνίτης Ι. Πασχουλίτης από το Μέτσοβο κατασκεύασε *διὰ δαπάνης τῶν ἀδελφῶν* το ξυλόγλυπτο τέμπλο του ναού.

Το τέμπλο, που είναι ολόγλυφο, *Ἐκοσμήθη δαπάναις Π. Δενδρινουῦ 1886*, όπως μας πληροφορεῖ επιγρα-

φή που αναφέρεται, ενδεχομένως, στην επιχρύσωσή του. Με σοφή κατανομή των κενών και των γεμάτων επιφανειῶν αποδίδονται περίπλοκα και αλληλοσυμπλεκόμενα φυτικά και ζωικά μοτίβα. Από τον ίδιο τεχνίτη κατασκευάστηκε το 1865 και ο φορητός επιτάφιος του ναού.

Η παλιά Μητρόπολη Ιθάκης και το κωδωνοστάσιό της, ένα από τα ωραιότερα δείγματα του είδους και το μοναδικό που σώθηκε στο νησί μετά τους σεισμούς του 1953, μετά από εισήγηση της Εφορείας κηρύχτηκε ιστορικό διατηρητέο μνημείο.

ΑΦΕΝΤΡΑ Γ. ΜΟΥΤΖΑΛΗ

32. Δ. Ζήβας, Η αρχιτεκτονική της Ζακύνθου από το ΙΣΤ΄ μέχρι τον ΙΘ΄ αιώνα, Αθήνα 1970, σ. 58.

Θ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Από τον Ιούλιο του 1980, τη Διεύθυνση της Θ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων είχε η υπογράφουσα, η οποία αντικατέστησε την Έφορο Όλγα Αλεξανδρή - Τζάχου, ενώ στη θέση των Επιμελητριών Λ. Παρλαμά, Φ. Δακωρόνια και Μ. Μαυροπούλου τοποθετήθηκε ο Επιμελητής Αδ. Σάμψων.

Εκτός από τη συνηθισμένη διοικητική και λοιπή εργασία, τις συνεχείς σωστικές ανασκαφές, τον έλεγχο οικοπέδων, την παρακολούθηση των αρώσεων σε αρχαιολογικούς χώρους ή στην ευρύτερη περιοχή τους, τις αυτοψίες για τη χορήγηση ή μη άδειας σε λατομεία και βιομηχανίες, δρόμους, λιμενικές εγκαταστάσεις και τις αυτοψίες στους αρχαιολογικούς χώρους της Βοιωτίας έγινε διαμόρφωση και καθαρισμός των αρχαιολογικών χώρων καθώς και περισυλλογή αρχαιοτήτων, κυρίως επιγραφών.

Συνεχίστηκε επίσης η καταγραφή των κεραμικών και των άλλων ευρημάτων από τις ανασκαφές των Θηβών, του Ακραιφνίου, της Τανάγρας και άλλων περιοχών. Στο εργαστήριο του Μουσείου Θηβών καθαρίστηκαν, συγκολλήθηκαν ή συντηρήθηκαν από τους ικανότερους συντηρητές της Εφορείας και εν συνεχεία φωτογραφήθηκαν από την υπογράφουσα χιλιάδες αρχαία αντικείμενα από τις ανασκαφές των τελευταίων κυρίως ετών.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Από τον Ιούλιο μέχρι τα μέσα του Οκτωβρίου 1980 η υπογράφουσα ανέσκαψε δύο οικοπέδα στη Θήβα και δύο στην Αλιάρτο. Στα δύο τελευταία βοήθησε η αρχαιολόγος Καλ. Γαβαλά, η οποία κράτησε το ημερολόγιο και έκανε τα σχέδια.

Θήβα

Οικόπεδο Βασιλικής Παναγοπούλου

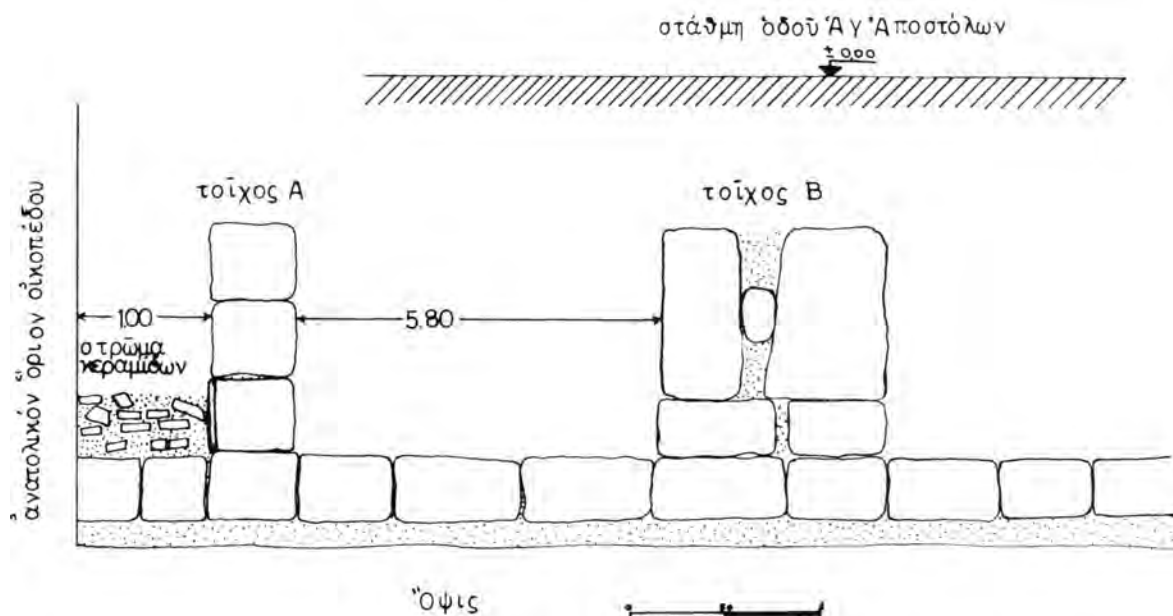
Το οικόπεδο που βρίσκεται στο συνοικισμό των Αγίων Θεοδώρων και στη θέση Γέφυρα (στην αρχή της παρακαμπτηρίου προς την Εθνική Οδό), παρουσίασε συστάδα οκτώ τάφων, από τους οποίους οι πέντε ήταν κιβωτιόσχημοι και οι τρεις κεραμοσκεπείς. Εκτός από τον Α, ο οποίος είχε κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ., οι υπόλοιποι ακολουθούσαν τον άξονα Β.-Ν. με μικρές αποκλίσεις. Οι κιβωτιόσχημοι ήταν χτισμένοι με έξι παχιές πώρινες πλάκες (από δύο στις μακρές πλευρές και από μία στις στενές) και καλύπτονταν με τρεις όμοιες. Είχαν εξωτερικό μήκος περίπου 2,10 και πλάτος 1 μ. Ο νεκρός είχε

τοποθετηθεί κατ' ευθείαν στο χώμα με το κεφάλι στο νότιο μέρος. Τον ίδιο προσανατολισμό είχε και ο νεκρός των τριών κεραμοσκεπών, από τους οποίους οι δύο (οι Ε και ΣΤ) ανήκαν σε νήπια. Ο ΣΤ μάλιστα είναι και ο μόνος ακτέριστος τάφος. Οι υπόλοιποι επτά περιείχαν κυρίως δακρυδόχους (ο Α είχε το νεκρό του σκεπασμένο με είκοσι οκτώ δακρυδόχους, ραδινού σχήματος) και άλλα αγγεία του γ' τετάρτου του 4ου αι. (Πίν. 93α)¹. Δύο από τους κιβωτιόσχημους και ο μοναδικός από τους κεραμοσκεπείς (ο Η), που είχε μεγάλες διαστάσεις (μήκ. 1,78, πλ. 0,50, ύψ. 0,32 μ.), περιείχαν από μια σιδερένια στλεγγίδα. Τούτο σημαίνει ότι αυτοί τουλάχιστον ανήκαν σε εφήβους. Αν λάβομε υπόψη μας και τους δύο τάφους νηπίων, βγαίνει το συμπέρασμα, ότι από το σύνολο των οκτώ τάφων οι πέντε τουλάχιστον κατασκευάστηκαν για την ταφή νεαρών ατόμων. Ίσως το ίδιο συμβαίνει και με τον τάφο Ζ, του οποίου το χάλκινο κάτοπτρο, που βρέθηκε στις καλυπτήριες πλάκες, πιθανόν κτέριζε ταφή νέας κόρης. Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με το ότι οι τάφοι είναι μεταξύ τους σύγχρονοι και αποτελούν μεμονωμένη συστάδα, μας οδηγούν στην εκδοχή ότι ίσως βρισκόμαστε μπροστά σε θύματα επιδημίας παιδικής αρρώστειας.

Οικόπεδο Νικ. Σελέκου

Στα νότια όρια του οικοπέδου που βρίσκεται στην Καδμεία και συγκεκριμένα στη νοτιοδυτική γωνία των οδών Μπέλλου και Αγίων Αποστόλων, αποκαλύφθηκε το μέτωπο δύο εγκάρσιων τοίχων, που απέχουν μεταξύ τους 5,80 μ. (Σχέδ. 1). Είναι χτισμένοι από πωροπλίνθους σε δεύτερη χρήση, όπως δείχνει ένας του ανατολικού (Α) τοίχου με αναθύρωση. Η πάνω επιφάνεια του δυτικού (Β) τοίχου βρέθηκε σε βάθος 0,80 μ. από τη στάθμη της οδού Αγίων Αποστόλων. Ο τοίχος αυτός, ο οποίος αποτελείται από δύο παράλληλες σειρές δόμων, συνολ. πλ. 1,25 μ., διασώζει τρεις επάλληλες σειρές, ύψ. 1,50 μ. Ο τοίχος Α, ο οποίος αποτελείται από μία μόνο σειρά δόμων, πλ. 0,45 μ., διασώζει τέσσερις επαλλήλους, συνολ. ύψ. 1,60 μ. Ανατολικά και δυτικά του κάτω δόμου του διακρίνονται ορθογώνιοι λίθοι θεμελίωσης δαπέδου. Επάνω ακριβώς από το ανατολικό τμήμα αυτής της θεμελίωσης και στο ύψος της πλίνθου με την αναθύρωση, υπάρχει στρώμα καταστροφής, πάχ. 0,30 μ., γεμάτο κεραμίδες από τη στέγη. Υπολείμματα της θεμελίωσης διακρίνονται και ανατολικά του τοίχου Β. Το μέγεθος και η όλη κατασκευή μαρτυρούν ότι βρισκόμαστε μπροστά σε υπολείμματα μνημειώδους κτιρίου μεταγενέστερων χρόνων.

1. Για το μελαμβοφή καθαρίσκο πρβλ. Agora XII, πίν. 28, αριθ. 688.

Σχέδ. 1. Θήβα. Οικόπεδο Νικ. Σελέκου. Ὅψη των αποκαλυφθέντων τοίχων.

Αλίαρτος

Οικόπεδο Εμμ. Χολιασμένου

Βρίσκεται στο δυτικό άκρο της πόλης και κοντά στα ανατολικά όρια του αρχαιολογικού χώρου. Η ανασκαφή του απέδωσε δύο, σχεδόν επιφανειακούς τοίχους που τέμνονται σε ορθή γωνία και σχηματίζουν τέσσερις χώρους. Είναι χτισμένοι από μεγάλες και μικρότερες ακανόνιστες πέτρες και έχουν πάχος 0,50 μ. Τόσο η κατασκευή τους, όσο και τα όστρακα, που βρέθηκαν στο γύρω χώρο (κυρίως από αγγεία με λεπτές οριζόντιες αυλακώσεις και θραύσματα γυάλινων σκευών), μας οδηγούν στους ρωμαϊκούς χρόνους.

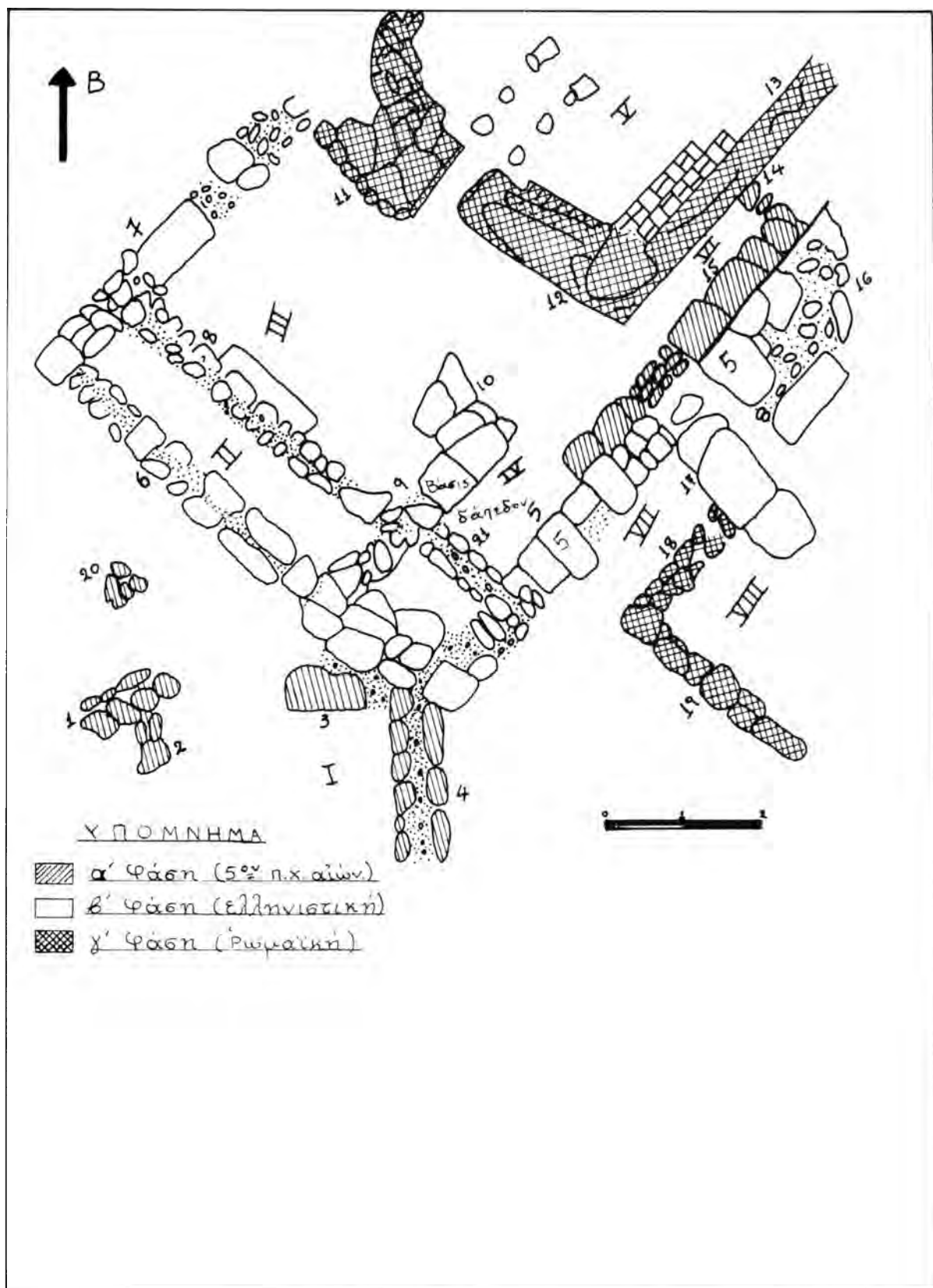
Οικόπεδο Χαραλ. Κοκκοράκη

Βρίσκεται ΝΑ. του οικοπέδου Χολιασμένου, στη βόρεια παρυφή της επαρχιακής οδού Θηβών-Λειβαδιάς και πλησιέστερα στο δυτικά του ευρισκόμενο οικόπεδο του Γρηγ. Ιωάννου, όπου παλιότερα είχε ανασκαφεί ταφικός περίβολος². Αποκαλύφθηκαν τμήματα επάλληλων κτισμάτων τριών οικοδομικών φάσεων (Σχέδ. 2).

Οι τοίχοι, οι οποίοι φέρουν διαγράμμιση (οι 1, 2, 3, 4, 14, 15), βρίσκονται στα βαθύτερα στρώματα του οικοπέδου (σε βάθος περίπου 1,10 μ.) και χρονολογούνται στον 5ο αι. π.Χ. (Πίν. 93 β-γ). Παρ' όλη τη μεγάλη φθορά τους, δείχνουν, ότι είχαν χτιστεί με επιμέλεια, με τις δύο όψεις τους από μεγάλους κατεργασμένους λίθους και τα ενδιάμεσα γεμισμένα με μικρούς. Το πλάτος τους πρέπει να ήταν γύρω στα 0,60 μ. Οι τοίχοι 2, 3 και 4 σχημάτιζαν τον ορθογώνιο χώρο Ι, ενώ οι 14 και 15 το χώρο VI.

Στη δεύτερη (μάλλον ελληνιστική) φάση ανήκουν οι τοίχοι, που σχηματίζουν τους χώρους ΙΙ, ΙΙΙ, και ΙV (Πίν. 93 β,δ). Σώζονται σε ύψος 1 μ. περίπου και είναι χτισμένοι από ποικίλο υλικό: από πωροπλίνθους προγενέστερων οικοδομημάτων, από μεγάλους και μικρούς ακανόνιστους λίθους, από κεραμίδια και από πολλή λάσπη. Ο τοίχος 6 έχει μήκος 7,10 και πλάτος 0,50 μ.

2. Βλ. ΑΕ 1976 Χρονικά, σ. 17 κ.ε., εικ. 3-4, πίν. ΙΘ-ΚΒ.

Σχέδ. 2. Αλιάρτος. Οικόπεδο Χαράλ. Κοκκοράκη. Κάτοψη της ανασκαφής.

και με τη νοτιοανατολική απόληξή του πατά πάνω στους προγενέστερους του 3 και 4. Ο χώρος II, που σχηματίζεται από τον τοίχο αυτό και από τους 7, 8 και 9, περιείχε πολλή τέφρα. Ο μικρός χώρος IV, στα ΒΔ. του οποίου υψώνεται πεσσός προγενέστερου κτιρίου, ενσωματωμένος στον τοίχο 9 (Πίν. 93 β,δ), διατηρεί τμήμα δαπέδου.

Οι τοίχοι 18 (Πίν. 94 α) και 19, οι οποίοι σχηματίζουν το χώρο VIII, ανήκουν σε μια τρίτη φάση. Ο τρόπος κατασκευής τους, από επίπεδα κεραμίδια και πλακοειδείς λίθους, «κολυμπητούς» μέσα στο κουρασάνι και η επένδυσή τους με παχύ κονίαμα μας οδηγούν στους ρωμαϊκούς χρόνους. Ο τοίχος 18 έχει πλάτος 0,50 και διατηρείται σε ύψος 2,10 και μήκος 2 μ. Στην ίδια εποχή τοποθετείται και ο χώρος V, με τα υπόκαυστα (Πίν. 94 β-γ), του οποίου ο τοίχος 11 κατέστρεψε τη βορειοανατολική γωνία του χώρου III της φάσης Β. Η νότια γωνία του χώρου των υποκαύστων σχηματίζεται από τους ισχυρούς τοίχους 12 και 13, κατασκευασμένους όπως ο τοίχος 18, αλλ' επενδυμένους εσωτερικά με τούβλα, για να επιτυγχάνεται υψηλή θερμοκρασία. Το στόμιο του κλιβάνου είχε επενδυθεί με ειδική πέτρα. Αυτά τα υπολείμματα κτιρίων των ρωμαϊκών χρόνων ενισχύουν την άποψη, ότι μετά την ολοσχερή καταστροφή της Αλιάρτου το 171 π.Χ. από το ρωμαίο πραιτόρα Lucretius, η πόλη ξανακατοικήθηκε³.

Εκτός από τα όστρακα κλασικών (άφθονα ερυθρόμορφα και μελαμβαφή), ελληνιστικών και αγγείων των χρόνων της ρωμαιοκρατίας, ο χώρος παρουσίασε και λίγα μικροαντικείμενα: πήλινες αγνύθες, ειδώλια αλέκτορα και περιστεράς, χάλκινο έλασμα, δύο οστέινες βελόνες κτλ. Επίσης τμήμα επιγραφής επάνω σε αρχιτεκτονικό μέλος με τα γράμματα:

ΤΙΜΩΝ

ΡΕΙΩΣ

ΦΙΣΙΣ

ΘΙΑΣ

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Θήβα

Κατά το έτος 1980 συνεχίστηκαν οι σωστικές ανασκαφές στην πόλη των Θηβών με ενδιαφέροντα αποτελέσματα. Ακολουθεί σύντομη έκθεση των ανασκαφών που έγιναν με την εποπτεία της υπογράφουσας έως τον Ιούλιο του 1980, οπότε μετατέθηκε από τη Θήβα στο

Ναύπλιο. Οι ανασκαφές πραγματοποιήθηκαν σε τρία οικοπέδα μέσα στην Καδμεία, καθώς και στην κεντρική πλατεία.

Οδός Ζεγγίνη 3

Το οικοπέδο ιδιοκτησίας Γ. Ζεγγίνη βρίσκεται στο ανατολικό τμήμα της Καδμείας και συνορεύει προς Β. και προς Δ. με σημαντικό αρχαιολογικό χώρο της Θήβας (οικόπεδο πρώην ιδιοκτησίας Δημ. Παυλογιαννοπούλου). Στο χώρο αυτό με παλιότερες ανασκαφές αποκαλύφθηκε το παράρτημα του μυκηναϊκού ανακτόρου της Θήβας (παλιού Καδμείου), που είναι γνωστό ως «Οπλοθήκη». Το κτίριο πήρε το όνομά του από τα πολλά χάλκινα όπλα που βρέθηκαν, μαζί με άλλα σημαντικά αντικείμενα, όπως δύο συμπαγή ελεφάντινα πόδια θρόνου, κομμάτια χάλκινης πανοπλίας και χαλινών, πινακίδες της γραμμικής Β γραφής κ.ά. (Βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 233-35, Σχέδ. 2' 26 (1971): Χρονικά, σ. 209-29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 441. Κ. Δημακοπούλου - Ντ. Κόνσολα, Αρχαιολογικό Μουσείο της Θήβας, Αθήνα 1981, σ. 24, Σχέδ. 2).

Κατά τη δοκιμαστική ανασκαφή του οικοπέδου Ζεγγίνη, κατά την οποία ερευνήθηκε το μεγαλύτερο τμήμα του, αποκαλύφθηκε η συνέχεια του μυκηναϊκού ανακτορικού συγκροτήματος της «Οπλοθήκης» προς τα ΝΑ. (Σχέδ. 3). Καθαρίστηκε ολόκληρο το ανατολικότερο δωμάτιο του κτιρίου, που τμήμα του είχε ερευνηθεί το 1964 (ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 233, Σχέδ. 2). Στο εσωτερικό του βρέθηκαν πήλινη ορθογώνια βάση, όπου θα πατούσε ξύλινος πεσσός για τη στήριξη της στέγης. Μια λίθινη τετράγωνη κατασκευή, που βρέθηκε «κατά χώραν» κοντά στον ανατολικό τοίχο του δωματίου θα χρησίμευε ίσως ως πάγκος ή τραπέζι εργασίας. Στα ανατολικά του δωματίου υπάρχει ευρύχωρος διάδρομος και δίπλα σ' αυτόν άλλο δωμάτιο. Το δωμάτιο χωρίζεται με μεσότοιχο σε δύο χώρους, ένα μικρότερο και ένα μεγαλύτερο (Πίν. 95 δ). Τα δάπεδα των χώρων αυτών ήταν από σκληρό πατημένο χώμα και έφεραν έντονα τα σημάδια της τυρκαϊάς, που κατέστρεψε το κτίριο της «Οπλοθήκης».

Τα δωμάτια του κτιρίου συνεχίζονταν και προς Ν., αλλά ήταν πολύ κατεστραμμένα από μεταγενέστερες οικοδομικές εργασίες και παραβιάσεις, κυρίως των υστερορωμαϊκών και βυζαντινών χρόνων.

Τα κινητά ευρήματα των νέων δωματίων της «Οπλοθήκης» δεν ήταν τόσο σημαντικά όσο της παλιότερης ανασκαφής. Επάνω στα δάπεδα των δωματίων βρέθηκαν πολλά μυκηναϊκά αγγεία σε κομμάτια. Ανήκουν στην ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο και τα συχνότερα σχήματα είναι ψευδόστομοι αμφορείς (Πίν. 95 β), κύλικες (Πίν. 95 γ), κύπελλα, αρυτήρες και πρόχοι. Βρέθηκαν ακόμη λίθινα και κοκκάλινα εργαλεία, σφονδύλια πήλινα ή από στεατίτη, απροσδιόριστα κομμάτια από ελεφαντόδοντο πα-

3. Βλ. Ν. Παπαχατζή, Πausanίου Ελλάδος Περιήγησις, Βοιωτικά και Φωκικά, Αθήνα 1981, σ. 206. Η αντίθετη άποψη εκφράζεται στην ΑΕ 1967, Χρονικά, σ. 20.

ραμορφωμένα από τη φωτιά και σφαιρική χάντρα από ήλεκτρο. Αξιοσημείωτο εύρημα είναι ένα μεγάλο τριποδικό αγγείο από γκρίζα σκληρή πέτρα (βασάλτη), διαμ. 0,18 και ύψ. 0,11 μ. (Πίν. 95 α). Θυμίζει το γνωστό λίθινο τριποδικό αγγείο από την Ακρόπολη της Μιδέας, που έχει θεωρηθεί ως εισηγμένο από τη Συρία (H. G. Buchholz-V. Karageorghis, *Prehistoric Greece and Cyprus*, London 1973, σ. 93, no 1159).

Άλλο σημαντικό αποτέλεσμα της ανασκαφής ήταν η ανεύρεση τμημάτων από πρώιμους μυκηναϊκούς τοίχους, που μαρτυρούν ότι κάτω από το κτίριο της «Οπλοθήκης» υπήρχε άλλο κτίσμα παλιότερο του 13ου αι. π.Χ. Οι παλιότεροι τοίχοι είχαν διεύθυνση ίδια με τους τοίχους της «Οπλοθήκης».

Προς το ανατολικό τμήμα του οικοπέδου και σε βαθύτερα στρώματα βρέθηκε η συνέχεια του μεγάλου νεκροταφείου της ΜΕ εποχής, που είχε εντοπιστεί κάτω από την «Οπλοθήκη» κατά τις παλιότερες ανασκαφές. Καθαρίστηκαν έντεκα τάφοι, από τους οποίους οι πέντε διατηρούνταν σε πολύ καλή κατάσταση. Οι περισσότεροι ήταν μεγάλοι κιβωτιόσχημοι τάφοι με λίθινες καλυπτήριες πλάκες. Τα τοιχώματά τους ήταν χτιστά ή είχαν επένδυση από μεγάλες μονολιθικές πλάκες. Ο μεγαλύτερος τάφος είχε μήκος 1,80 μ. Λίγοι ήταν απλοί λακκοειδείς με λίθινες καλυπτήριες πλάκες (Πίν. 96 α). Το δάπεδο των κιβωτιόσχημων τάφων ήταν στρωμένο με ψιλό χαλίκι, ή σκληρό πατημένο χώμα.

Μόνον ένας από τους τάφους, που περιείχε δύο σκελετούς, ήταν κτερισμένος με σημαντικό μάλιστα για την εποχή αντικείμενο. Περιείχε χάλκινο εγχειρίδιο, σε πολύ καλή διατήρηση, μήκ. 0,11 μ. Διατηρούνται τρία καρφιά για τη στερέωση της λαβής, που δε σώζεται (Πίν. 96 β). Όλοι οι νεκροί ήταν τοποθετημένοι στους τάφους στο πλάι σε στάση συνεσταλμένη.

Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου ερευνήθηκαν επιχώσεις της ΠΕ και της ΜΕ εποχής με λείψανα τοίχων και δαπέδων και αποθηκευτικούς βοθρίσκους. Βρέθηκε άφθονη κεραμική και των δύο εποχών και ιδιαίτερα της ΜΕ εποχής. Ξεχωρίζει μινυακή κύλικα με ψηλό πόδι (Πίν. 96 γ) και θραύσματα μεγάλου κλειστού αγγείου με πολύχρωμη διακόσμηση.

Οδός Α. Μπέλλου και Αγίων Αποστόλων

Το οικοπέδο, ιδιοκτησίας Πολυχρόνη, βρίσκεται στο βορειοδυτικό τμήμα της Καδμείας. Κατά τις εργασίες αποχωμάτωσης του οικοπέδου στο μέσον περίπου της νότιας πλευράς και κοντά στη μεσοτοιχία βρέθηκε μεγάλο αποθηκευτικό πιθάρι, χτισμένο με αργού⁵ λίθους και κεραμίδια. Βρισκόταν σε βάθος 2 μ. από το επίπεδο της οδού και το στόμιό του ήταν σφραγισμένο με μεγάλες πέτρες. Το πιθάρι εδραζόταν πάνω στο φυσικό βράχο και είχε ύψος 2 και διάμ. κοιλίας 1,40 μ. Ανήκει πιθανόν στην εποχή της τουρκοκρατίας.

Κεντρική Πλατεία, οδός Επαμεινώνδου και Οιδίποδος

Το Μάιο του 1980 ο Δήμος πήρε την άδεια να διαμορφώσει και να πλακοστρώσει την κεντρική πλατεία της Θήβας, το χώρο δηλαδή που ορίζεται από την εκκλησία του Αγίου Ιωάννου του Καλοκτένους προς Α. και Δ. της οδού Επαμεινώνδα, προς Ν. της οδού Οιδίποδος. Κρίθηκε σκόπιμο να ερευνηθεί η πλατεία έστω και με σύντομη δοκιμαστική ανασκαφή πριν αρχίσουν οι εργασίες, επειδή ο χώρος βρίσκεται μέσα στα όρια που πιστεύεται ότι καταλαμβάνει το μυκηναϊκό ανάκτορο (Κ. Δημακοπούλου-Ντ. Κόνσολα, *Αρχαιολογικό Μουσείο της Θήβας*, Αθήνα 1981, σ. 24-25, Σχέδ. 2). Έχει διατυπωθεί μάλιστα η γνώμη ότι τα κύρια διαμερίσματα του ανακτόρου πρέπει να βρίσκονται κάτω από τη σημερινή κεντρική πλατεία (ΑΑΑ ΙV (1971), σ. 32-37).

Λόγω του περιορισμένου χρόνου και άλλων τεχνικών δυσχερειών η πλατεία ερευνήθηκε με μια μόνο δοκιμαστική τομή, διαστ. 5 × 5 μ., που ανοίχτηκε στο κέντρο περίπου του χώρου. Μέχρι το βάθος των 0,80 μ. τα ευρήματα ήταν σχεδόν σύγχρονα. Μετά το βάθος αυτό η επίχωση περιείχε όστρακα βυζαντινά. Βρέθηκαν τρεις τοίχοι, ο ένας από τους οποίους ήταν η θεμελίωση παλιάς (τούρκικης;) οικίας. Οι άλλοι δύο ήταν βυζαντινοί, και στον ένα ήταν εντοιχισμένη μαρμαρίνη βάση και μαρμάρινο θωράκιο.

Η τομή έφτασε σε βάθος 5,20 μ. Αποκαλύφθηκαν διάφοροι τοίχοι, αγωγοί και άφθονη κεραμική της υστερορωμαϊκής εποχής. Βρέθηκαν επίσης ελάχιστα όστρακα ΜΕ εποχής και μυκηναϊκά. Φαίνεται ότι οι οικοδομικές εργασίες των υστερορωμαϊκών και βυζαντινών χρόνων κατέστρεψαν τις μυκηναϊκές επιχώσεις καθώς και κάθε ίχνος μυκηναϊκού κτιρίου που θα υπήρχε στο χώρο αυτό.

Οδός Πελοπίδου 31

Το οικοπέδο ιδιοκτησίας Μελ. Λούκου, βρίσκεται σχεδόν απέναντι από τον αρχαιολογικό χώρο με τα αρχιτεκτονικά λείψανα της «Οπλοθήκης». Πριν αρχίσει η δοκιμαστική ανασκαφή ο ιδιοκτήτης με μηχανήμα είχε αφαιρέσει επίχωση σημαντικού πάχους μέχρι βάθ. 3,50 μ. από το κατάστρωμα της οδού Αντιγόνης, προξενώντας έτσι σημαντική βλάβη στο μυκηναϊκό στρώμα.

Ανοίχτηκε μια δοκιμαστική τομή, διαστ. 4,70 × 3,50 μ., στο κέντρο του οικοπέδου και προς τη βόρεια μεσοτοιχία. Σε βάθος 3 μ. διαπιστώθηκε ότι άρχιζαν τα μυκηναϊκά κατάλοιπα. Τμήματα πήλινου δαπέδου και σπαράγματα τοίχων καθαρίστηκαν στις παρυφές της τομής σε βάθος 3,30 μ., ενώ στο κέντρο της τομής δάπεδο και τοίχοι είχαν καταστραφεί από το μηχανήμα. Έντονα ίχνη μεγάλης καταστροφής από φωτιά με στάχτες και λιωμένες πλίνθους ήταν ορατά στα τμήματα του δαπέδου που διατηρήθηκαν. Πάντως σε ορισμένα σημεία

παρατηρήθηκαν βυζαντινές παραβιάσεις που έφταναν σε βάθος 4 μ. Βρέθηκε άφθονη κεραμική της ΥΕ ΙΙΙ Β περιόδου και κομμάτια από καμένα ελεφάντινα πλακίδια.

Κάτω από το μυκηναϊκό δάπεδο υπήρχε καθαρό στρώμα της ΜΕ εποχής με πολλά όστρακα μινυακά και με αμαυρόχρωμη διακόσμηση. Σε βάθος 4 μ. βρέθηκε ΜΕ τοίχος με κατεύθυνση λοξή, χτισμένος με επιμέλεια με μεγάλες αδούλευτες πέτρες. Πολύ κοντά στον τοίχο σε βάθος 4,50 μ. μέσα σε καθαρή ΜΕ επίχωση βρέθηκε ακέραιη κοκάλινη περόνη.

Η έρευνα της τομής και του οικοπέδου γενικότερα διακόπηκε, λόγω της μεταθέσεως της υπογράφουσας από τη Θήβα στο Ναύπλιο. Την ανασκαφή του οικοπέδου συνέχισε ο Επιμελητής Αδ. Σάμψων.

Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Ο υπογραφόμενος ανέλαβε καθήκοντα στη Θ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων τον Αύγουστο του 1980. Μέχρι το τέλος του χρόνου η οικοδομική δραστηριότητα στην πόλη των Θηβών ήταν σε ύφεση, με αποτέλεσμα να γίνουν ελάχιστες σωστικές ανασκαφές.

Οδός Πελοπίδου (οικόπεδο Μ. Λούκου)

Το οικόπεδο αυτό βρίσκεται σε μικρή απόσταση από το οικόπεδο Παυλογιαννόπουλου (ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 233-235), όπου είχαν βρεθεί παραρτήματα⁴ του μυκηναϊκού ανακτόρου. Η ανασκαφή άρχισε το Σεπτέμβριο του 1980, είχε προηγηθεί όμως η εκσκαφή μιας τάφρου με μηχανικό εκσκαφέα, που κατέστρεψε ένα μέρος των αρχαίων. Η Έφορος Αικ. Δημακοπούλου είχε ερευνήσει την τάφρο αυτή και είχε διαπιστώσει στρώματα της ΜΕ και ΥΕ περιόδου. Η ανασκαφή έγινε σε τρεις φάσεις λόγω της μορφής της θεμελίωσης της οικοδομής και διήρκεσε αρκετούς μήνες. Παρόλο που το οικόπεδο είναι μικρών διαστάσεων απέδωσε πολλά οικοδομικά λείψανα διαφόρων φάσεων. Το σπουδαιότερο και καλύτερα διατηρημένο κτίριο βρέθηκε στη βόρεια πλευρά του σε βάθος 2,90 μ. από την επιφάνεια. Οι επιχώσεις επάνω απ' αυτό περιείχαν βυζαντινά, κλασικά και μυκηναϊκά όστρακα. Ένα τμήμα ελληνιστικού τοίχου βρέθηκε επάνω από το μυκηναϊκό δωμάτιο Ι. Δυστυχώς βυζαντινοί αποθέτες, απ' αυτούς που βρίσκονται πάντοτε σε ανασκαφές της πόλης των Θηβών, έχουν καταστρέψει σε δύο σημεία τα μυκηναϊκά στρώ-

ματα. Οι αποθέτες Ι και ΙV είχαν γίνει μέσα στο δωμάτιο Ι και είχαν φθάσει μέχρι το δάπεδό του.

Οι τοίχοι του μυκηναϊκού κτιρίου έχουν καλή κατασκευή και φαίνεται ότι είχαν ανωδομή από πλίνθρες. Οι δύο εξωτερικοί τοίχοι Γ και Μ είναι παχύτεροι, ιδίως ο νότιος τοίχος Γ, που φαίνεται ότι συγκρατούσε τα χώματα της καταφέρειας. Το πάχος των τοίχων δείχνει ότι το κτίριο ήταν διώροφο. Οι ενδιάμεσοι τοίχοι Ε και Δ είναι λεπτότεροι και κατασκευασμένοι κυρίως από πλίνθρες. Δυστυχώς τα πέδιλα της οικοδομής προξένησαν ζημιά στο μυκηναϊκό κτίριο καταστρέφοντας τον εξωτερικό τοίχο Μ και το μεσότοιχο Δ και φυσικά το περιεχόμενο του δωματίου ΙΙ. Απέμεινε για έρευνα το μεγαλύτερο μέρος του δωματίου Ι, που όμως είχε καταστραφεί και αυτό από δύο βυζαντινούς αποθέτες. Από το δωμάτιο ΙΙ ερευνήθηκε μόνο ένα μικρό μέρος στις δύο του γωνίες και από το δωμάτιο ΙΙΙ ένα πολύ μικρό τμήμα.

Οι επιχώσεις που κάλυπταν το κτίριο, πάχ. 1,20 - 1,30 μ., είναι αδιατάραχτες και αρκετά συμπαγείς. Όπως είχε παρατηρήσει ο Κεραμόπουλλος τα μυκηναϊκά στρώματα των Θηβών έμειναν αδιατάραχτα, επειδή ήταν καμένα και δεν μπορούσαν να αποπλυθούν⁵. Το πάχος των επιχώσεων είναι περίπου ίδιο με το ύψος των τοίχων του κτιρίου, που φθάνουν το 1,20 μ., γεγονός πολύ σπάνιο για τη Θήβα, όπου τα μυκηναϊκά κτίρια είναι συνήθως κατεστραμμένα και ελλιπή. Παχύ στρώμα κονιάματος κάλυπτε τους τοίχους και των τριών δωματίων σε όλο το ύψος. Ήδη από τα επάνω στρώματα των επιχώσεων διαπιστώνουμε ότι πρόκειται για ένα παχύτατο στρώμα καταστροφής του κτιρίου. Στις πρώτες στρώσεις υπάρχουν κεραμίδες από τη στέγη, πλίνθρες από τους πεσμένους τοίχους και διάφορα αντικείμενα, όπως μία αιχμή βέλους⁶ και κομμάτια από ελεφαντόδοντο με ίχνη λαξεύσεων. Προφανώς οι επάνω στρώσεις προέρχονται από υπολείμματα της στέγης και του υποτιθέμενου δεύτερου ορόφου του κτιρίου. Άφθονα είναι τα ίχνη καύσεων, που προέρχονται από τα καμένα δοκάρια της στέγης.

Ένα ασυνήθιστο εύρημα αποτελεί ανθρώπινο κρανίο και μέρος του σκελετού στη νότια πλευρά του δωματίου Ι. Βρέθηκε στις επάνω στρώσεις μέσα σε καθαρό μυκηναϊκό στρώμα, ώστε να μην αμφισβητείται η ηλικία του. Το μεγαλύτερο μέρος του σκελετού λείπει και είναι πολύ πιθανό να καταστράφηκε με τη διάνοιξη του βυζαντινού αποθέτη. Η ανακάλυψη ανθρώπινου σκελετού μέσα σε στρώμα καταστροφής μυκηναϊκού κτιρίου εί-

5. ΑΕ 1909, σ. 112.

6. Τύπος ΙΧ του Η. G. Buchholz, JdI 77 (1962), σ. 27, εικ. 7, 15: Κ. Ρ.

4. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 439. ΑΑΑ VII (1974), σ. 162.

ναι πολύ σπάνια και απ΄ ότι γνωρίζω μόνο από τις Μυκήνες και τις Κουκουναριές της Πάρου είναι γνωστή. Επίσης η θέση του σκελετού στις ψηλότερες στρώσεις δείχνει ίσως ότι το άτομο στο οποίο ανήκε βρισκόταν στον β΄ όροφο και καταπλακώθηκε από τη στέγη και τους πεσμένους τοίχους.

Η κεραμική σε όλες τις στρώσεις στο στρώμα καταστροφής ανήκει στην ΥΕ ΙΙΒ1. Τα πολυπληθή όστρακα ανήκουν σε σκύφους της ομάδας Α (FS 284) (Πίν. 97 α), κύλικες, μόνωτα κύπελλα, ψευδόστομους αμφορείς, κρατήρες και πρόχους. Πολλά είναι τα όστρακα από άβαφα οικιακά σκεύη, δηλαδή λεκάνες, υδρίες, αρυτήρες κ.ά. Το κεραμικό υλικό αρκεί να χρονολογήσει την καταστροφή του κτιρίου στην ΥΕ ΙΙΒ1 φάση και πιθανώς στα μέσα του 13ου αι. π.Χ., εποχή στην οποία παρατηρείται καταστροφή του νέου ανακτόρου των Θηβών. Η ίδια κεραμική και το ίδιο παχύ στρώμα καταστροφής έχει παρατηρηθεί στα εργαστήρια του ανακτόρου (οικόπεδο Κόρδατζη και Κοροπούλη)⁷. Στο οικόπεδο Λούκου στρώματα ισχυρής καύσης, πάχ. 0,60 μ., φτάνουν μέχρι το δάπεδο του δωματίου Ι, που αποτελείται όπως και των άλλων δωματίων από πατημένο πηλό και ποταμίσια χαλίκια. Από τη δυνατή φωτιά το δάπεδο έγινε τόσο σκληρό, που μοιάζει με ψηφιδωτό. Το τελευταίο αυτό στρώμα της καταστροφής περιείχε πλήθος από κομμάτια ελεφαντόδοντου, τα περισσότερα από τα οποία είναι επεξεργασμένα. Μερικά είναι τρυφερά και πρέπει να προορίζονταν για διακόσμηση επίπλων (Πίν. 97 β - 98 α). Η ποσότητα αυτή του ελεφαντόδοντου και η παρουσία στο δάπεδο του δωματίου Ι πολλών ελεφάντινων χτενών θα μπορούσε να χαρακτηρίσει το κτίριο ως εργαστήριο ελεφάντινων σκευών του μυκηναϊκού ανακτόρου των Θηβών, αφού βρισκόμαστε στην περιοχή, όπου έχουν εντοπιστεί και τα άλλα εργαστήρια χρυσοχοΐας και επεξεργασίας πολυτίμων υλών. Πιστεύουμε ότι η πλήρης ανασκαφή του κτιρίου, που συνεχίζεται στα παρακείμενα οικόπεδα, θα αποσαφηνίσει τον πραγματικό του χαρακτήρα.

Άλλα ευρήματα που υπήρχαν στο δάπεδο και πιθανότατα είχαν πέσει από ράφια ή επίπλα ήταν οκτώ λίθινα αντικείμενα διαφόρων μεγεθών, σχήματος ορθογώνιου, στρογγυλού ή αμφικωνικού, που προφανώς χρησιμοποιούνταν ως σταθμά (Πίν. 98 β), πράγμα που ενισχύει την υπόθεση για την ύπαρξη εργαστηρίου στο χώρο αυτό. Βρέθηκαν επίσης πέντε κουμπιά από στεατίτη (Πίν. 98 γ), ένα σφοντύλι από το ίδιο υλικό, μία πρόχους και ένας ψευδόστομος αμφορέας. Στην επίχωση των δύο άλλων δωματίων βρέθηκε το ίδιο στρώμα καταστροφής και άφθονη κεραμική της ίδιας φάσης.

Στα νότια και στα ανατολικά του κτιρίου βρέθηκε άφθονη μυκηναϊκή κεραμική της ΥΕ ΙΙΑ και Β περιόδου, πέτρες που έχουν ασβεστοποιηθεί από τη φωτιά, κεραμίδες στέγης και πολλά οστά ζώων. Στη νότια πλευρά, κοντά στον τοίχο Γ, βρέθηκε διπλωμένο έλασμα χρυσού. Στην ανατολική πλευρά, κοντά στον τοίχο Μ, υπάρχει πλήθος από όστρακα που ανήκουν σε μυκηναϊκές κύλικες.

Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε ένας τοίχος (Ζ) με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., ίδια με αυτή του τοίχου Γ. Έχει πάχος 0,85-0,90 μ. και η τοιχοδομία του μπορεί να συγκριθεί με αυτήν του παλιότερου μυκηναϊκού ανακτόρου (ΑΕ 1909). Από την κεραμική ο τοίχος Ζ μπορεί να χρονολογηθεί στην ΥΕ ΙΙΑ περίοδο και επομένως δεν έχει καμία σχέση με το κτίριο που εξετάσαμε προηγουμένως. Εξάλλου ο τοίχος Ζ, αν και είναι παλιότερος, είναι θεμελιωμένος σε ψηλότερο επίπεδο (βάθ. 3,20 μ.). Αυτό εξηγείται από το γεγονός ότι το νεοανακτορικό κτίριο, που είχε ασφαλώς κάποια ιδιαίτερη σπουδαιότητα, κατέστρεψε παλιότερες μυκηναϊκές και μεσοελλαδικές επιχώσεις. Ο τοίχος Ζ με ύψος 1,05 μ. ανήκει σε κάποιο σημαντικό μυκηναϊκό κτίριο. Ένα μέρος του έχει καταστραφεί αλλά η συνέχεια του υπάρχει στη δυτική πλευρά του οικοπέδου. Επίσης γωνιάζει με τον τοίχο Θ, που κατευθύνεται προς τα νότια, αλλά το πάχος του δε μπορεί να υπολογιστεί.

Στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκε γωνία άλλου μυκηναϊκού κτιρίου σε βάθος 2,35 μ. Πρόκειται για τους τοίχους Κ και Η, που έχουν την ίδια τοιχοδομία με αυτήν του τοίχου Ζ. Η θεμελίωση του κτιρίου σε βαθύτερο επίπεδο και η κατεύθυνση των τοίχων δείχνουν ότι ανήκει σε άλλη οικοδομική φάση, που δεν απέχει πολύ απ΄ αυτήν του τοίχου Ζ. Η κεραμική γύρω από τους τοίχους Κ και Η αποτελείται από πρώιμα μυκηναϊκά όστρακα ανάμικτα με ΜΕ.

Ο ΜΕ τοίχος Λ έχει κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. και προχωρεί κάτω από τον τοίχο Ζ. Έχει επιμελημένη τοιχοδομία και πάχος 0,45 μ. Το τοίχιο Ι, που βρέθηκε κάτω από τον τοίχο Ζ στην ανατολική του άκρη, φαίνεται ότι είναι συνέχεια του τοίχου Λ, οπότε ο ΜΕ τοίχος σώζεται σε μήκος 6,90 μ. Με τον τοίχο αυτό έχει άμεση σχέση το ΜΕ δάπεδο, που καλύπτει όλη τη νότια πλευρά του οικοπέδου και βρίσκεται σε βάθος 3,90 μ. Αποτελείται από χτυπητό πηλό και σ΄ όλη την έκτασή του καλύπτεται από στρώμα καύσης, πάχ. 0,10 μ., που ασφαλώς δείχνει καταστροφή από φωτιά. Ένας ωοειδούς σχήματος ΜΕ βόθρος έχει ανοιχτεί στο δάπεδο και έχει επάλειψη από πηλό. Μέσα σ΄ αυτόν βρέθηκε άβαφο ΜΕ αγγείο, ύψ. 0,205 μ., με τριγωνικές λαβές που φέρουν κάθετο τρήμα, μικρό άβαφο μόνωτο αγγείο και ένας τριπτήρας, μήκ. 0,155 μ. Στο εσωτερικό του μεγάλου ανοιχτού αγγείου έχει απομείνει μία λεπτή κρούστα από λευκή ύλη, που έχει κάποια σχέση με τη

7. ΑΑΑ VII (1974), σ. 171.

χρησιμότητα και το περιεχόμενο του αγγείου.

Το ΜΕ δάπεδο φαίνεται ότι συνεχιζόταν και προς Β., αλλά καταστράφηκε για να θεμελιωθεί το νεοανακτορικό εργαστήριο, το δάπεδο του οποίου βρίσκεται κάπως χαμηλότερα από το ΜΕ. Το ίδιο δάπεδο με λείψανα καύσης υπάρχει και στα νότια του τοίχου Λ, που φαίνεται ότι χωρίζει δύο δωμάτια. Η κεραμική που βρέθηκε σε καθαρό ΜΕ στρώμα ανήκει σε άβαφα, φαιά μινύεια και αρκετά αμαυρόχρωμα (Πίν. 98 δ). Τα τελευταία προέρχονται από μεγάλα πιθοειδή και από μικρά ανοιχτά και κλειστά αγγεία. Η ανασκαφή δεν προχώρησε βαθύτερα, γιατί υπήρχε φόβος να καταρρεύσουν οι γειτονικές οικοδομές. Έτσι δεν μπορέσαμε να διαπιστώσουμε αν υπάρχουν ΠΕ οικοδομικά λείψανα στη θέση αυτή. Πάντως από τις μέχρι τώρα έρευνες στην πόλη των Θηβών⁸ διαπιστώνεται μία πυκνότητα κατοίκησης στη νότια και ανατολική πλευρά της Καδμείας κατά τους ΠΕ και ΜΕ χρόνους.

Οδός Πινδάρου και Κέβητος (οικόπεδο Β. Ζιώμα)

Η ανασκαφή αποκάλυψε στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου τοίχους κτιρίων που ανήκουν σε δύο τουλάχιστον οικοδομικές φάσεις των βυζαντινών χρόνων. Σ' ένα μικρό χώρο στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου βρέθηκε λεπτή επίχωση με άφθονη μυκηναϊκή κεραμική. Στη δυτική πλευρά βρέθηκαν δύο κυκλικά λαξεύματα μέσα στο σκληρό πάρο. Το μεγαλύτερο έχει διάμετρο 2,80-3,10 μ. και το μικρότερο 1,60-1,85 μ. Κεραμική δε βρέθηκε, γιατί και οι δύο κατασκευές είχαν χρησιμοποιηθεί σε νεότερους χρόνους. Μία σήραγγα σκαμμένη μέσα στον πάρο έχει κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ. και καταλήγει στο μεγάλο λάξευμα. Η οπή της σήραγγας χτίστηκε σε μεταγενέστερους χρόνους. Φαίνεται ότι οι δύο λάκκοι χρησίμευαν ως δεξαμενές νερού και έχουν σχέση με το παλιό υδρευτικό σύστημα της πόλης των Θηβών.

Οδός Πελοπίδου 41 (οικόπεδο Δ. Στέφα)

Στο κέντρο περίπου του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τοίχος με κατεύθυνση Β.-Ν., που είχε καταστραφεί εν μέρει από την τελευταία οικοδομή. Ο τοίχος αυτός είναι κατασκευασμένος από μικρές και μεγάλες πέτρες, που προέρχονται από αρχαίο κτίριο. Ο τοίχος περιέχει κομμάτια από κεραμίδια και πρέπει να ανήκει σε ύστερους χρόνους. Ασημένιο ρωμαϊκό νόμισμα βρέθηκε επάνω στον τοίχο Α. Ένας άλλος ισχυρός τοίχος με κατεύθυνση Α.-Δ. αποτελείται από μεγάλους παροπλίνθους και βαίνει κατά μήκος της νότιας παρειάς του σκάμματος. Προς Δ. και Α. είναι κατεστραμμένος. Ο τοίχος

έχει θεμελιωθεί μέσα σε κούπη, που λαξεύτηκε στον πάρο. Το πάχος του είναι 1,25 μ.

Ένας άλλος τοίχος Γ, που έχει την ίδια κατεύθυνση με το Β, είναι μεταγενέστερος και ανήκει σε βυζαντινούς ή νεότερους χρόνους. Ανάμεσα στους τοίχους βρέθηκαν δύο κυκλικοί αποθέτες. Ο αποθέτης Ι, διαμ. 1,20 μ., έχει καταστραφεί και σώζεται το κάτω μέρος του επάνω στον πάρο. Ο αποθέτης ΙΙ έχει ωοειδές σχήμα σε κάτοψη και στενεύει προς τα κάτω. Τα όστρακα που βρέθηκαν μέσα σ' αυτόν είναι βυζαντινά και νεότερα. Σε βάθος 0,90 μ. υπάρχει χτιστή στρογγυλή κατασκευή, διαμ. 0,90 και βάθ. 0,42 μ.

Κατά την εκσκαφή στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου βρέθηκαν μέσα σε διαταραγμένες επιχώσεις δύο πάρινοι ραβδωτοί σπόνδυλοι, που στη μία πλευρά τους απολήγουν σε κιλλίβαντες (φουρούσια). Έχουν μήκος 0,74 και διάμετρο 0,56 μ. Πρόκειται για αρχιτεκτονικά μέλη της ανωδομής μεγάλου κτιρίου.

A. ΣΑΜΨΩΝ

Χώστια Βοιωτίας

Η πρώτη ανασκαφή υπό την αιγίδα του προσφάτως ιδρυθέντος Καναδικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου στην Αθήνα, διεξήχθη στα Χώστια (Πρόδρομος) Βοιωτίας (Πίν. 99 α) από ομάδα των Πανεπιστημίων McGill (Montreal) και Laval (Quebec) με διευθυντές τους καθηγητές John M. Fossey και Hubert Giroux.

Το πρώτο έτος ανασκαφών στα Χώστια είχε δύο κύριους στόχους: α) να διευκρινίσει την ιστορία των καλώς διατηρημένων οχυρώσεων και β) να ερευνήσει τις πιθανότητες καλής στρωματογραφίας στο εσωτερικό του χώρου. Επίσης άρχισε εντατική επιφανειακή μελέτη ολόκληρου του αρχαιολογικού χώρου και της περιβάλλουσας αυτόν περιοχής.

Η αρχαϊκή χρονολογία του «λεσβιακού» τείχους, που βρέθηκε στο νοτιοανατολικό μέρος της κάτω πόλης (Πίν. 99 β), επιβεβαιώθηκε από κεραμικό υλικό που βρέθηκε σε στρώματα σχετιζόμενα με την κατασκευή του τείχους.

Επίσης η αναφερόμενη χρονολόγηση των ισοδομικών τειχών στον 4ο αι. π.Χ. και της ακρόπολης και της κάτω πόλης (Πίν. 99 γ), επιβεβαιώθηκε από κεραμικά που βρέθηκαν κατά στρώματα. Οι εκτενείς μεταγενέστερες επισκευές από σκυρόδεμα και κεράμους στο τείχος της ακρόπολης, καθώς και η αναδιοργάνωση της πύλης της (Πίν. 99 δ), πιθανόν να χρονολογούνται στον 5ο αι. π.Χ.

Ένα ενδιαφέρον ιστορικό συμπέρασμα το οποίο συνάγεται είναι το ότι ο χώρος ίσως είχε μείνει ακατοίκητος από την ΥΕ εποχή έως τον 5ο αι. μ.Χ. Τα ισοδομικά τείχη που χρονολογούνται στον 4ο αι. π.Χ. έχουν κρη-

8. Ντόρα Κόνσολα, Η προμυκηναϊκή Θήβα, 1981, ΙΙΙ, χάρτης 9.

μνισθεί σημαντικά σε πολλά μέρη του χώρου και πρέπει να ληφθεί υπόψη η πιθανότητα, ο χώρος να καταστράφηκε και ερημώθηκε εσκεμμένα —σε ορισμένα σημεία και από πυρά— στην εποχή της ρωμαϊκής κατάληψης.

Είναι αξιοσημείωτο ότι τα τείχη της κάτω πόλης επισκευάστηκαν σε μικρότερη έκταση από εκείνα της ακρόπολης στη διάρκεια της επανακατοχής του 5ου αι. μ.Χ. (πράγματι μόνο στην πλέον ευάλωτη βορεινή πλευρά).

Πολλές από τις πλίνθους του καταστραφέντος ισοδομικού τείχους επαναχρησιμοποιήθηκαν τότε για την κατασκευή εκτενούς σειράς εσωτερικών κτιρίων, κυρίως στο ανατολικό τμήμα της πόλης. Στην ίδια πλευρά της κάτω πόλης, λείψανα κλασικής και ελληνιστικής κατάληψης διατηρούνται επίσης σε κατώτερα επίπεδα, ενώ στην ακρόπολη, τουλάχιστον στο τμήμα που ερευνήθηκε, η υστερορωμαϊκή επανακατοχή φθάνει σχεδόν μέχρι του στερεού και έχει εξαφανίσει τα πάντα εκτός από ίχνη προγενέστερων (κλασικών) κατασκευών.

Η υστερορωμαϊκή κτιριακή δραστηριότητα στην ακρόπολη, όχι μόνο έφθασε σε βάθος, αλλά φαίνεται ότι επίσης υπήρξε πολύ εκτενής, με σειρά κατασκευών στο τείχος της οχύρωσης στις περισσότερες πλευρές.

Οπουδήποτε ο φυσικός βράχος ήταν ορατός στο χώρο είχε χρησιμοποιηθεί στην αρχαιότητα. Έτσι στο νότιο τμήμα της κάτω πόλης διατηρούνται εκτενή λεί-

ψανα ενός ελαιοτριβείου που είχε σκαφτεί στο βράχο και συνδέεται με την υστερορωμαϊκή επανακατοχή. Έξω από το νότιο τείχος της κάτω πόλης υπάρχουν σημαντικά λείψανα, όμοια κατασκευασμένα, ενός φαινομενικού υφαντουργείου της ελληνιστικής εποχής.

Εκτός από ανακατεμένα στρώματα, υλικό παλαιότερο της κλασικής περιόδου δεν έχει ακόμη βρεθεί σε ανασκαφές μέσα στην πόλη.

Τα στρώματα και το ήδη γνωστό επιφανειακό υλικό δείχνουν βέβαια ότι η πόλη πράγματι κατοικείτο από την Πρωτοελλαδική εποχή τουλάχιστον εάν όχι και από τη Μεσονεολιθική.

Ως επακόλουθο της ανασκαφής φαίνεται ότι η πλέον υποσχόμενη περιφέρεια για αποκάλυψη τέτοιου πρώιμου υλικού *in situ* είναι το ανατολικό τμήμα της κάτω πόλης, όπου έχει ήδη σημειωθεί διατήρηση καλύτερης στρωματογραφίας. Επίσης, έξω από τα τείχη της πόλης, νότια και βορειοανατολικά έχουν αποκαλυφθεί καλά διατηρημένοι αναλημματικοί τοίχοι κυκλώπειας λιθοδομής.

Ακριβώς, πότε και πώς τελείωσε η υστερορωμαϊκή επανακατοχή δεν είναι ακόμη σαφές. Υπάρχει, εν τούτοις, εμφανής απουσία οποιουδήποτε καθαρώς βυζαντινού υλικού και πάνω στην ακρόπολη τουλάχιστον εμφανίστηκε συμπαγές στρώμα καταστροφής, που αποδεικνύει το πέρας της τελικής κατοχής.

JOHN M. FOSSEY
HUBERT GIROUX

ΙΑ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Η Εφορεία δεν μπόρεσε ούτε το χρόνο αυτό να αποκτήσει το προσωπικό και τα μέσα που ζητούσε ήδη από την ίδρυσή της για την καλύτερη εκτέλεση των εργασιών. Έτσι, ανασκάφθηκαν αναγκαστικά αρχαίες οικίες και τάφοι χωρίς να αποτυπωθούν και φωτογραφηθούν ικανοποιητικά. Συνεχίστηκε η συσσώρευση των ευρημάτων στις ανεπαρκείς αποθήκες των Μουσείων της Χαλκίδας και της Ερέτριας και σε άλλους ακατάλληλους χώρους σε διάφορα σημεία του Νομού, όπου έχουν την ίδια τύχη με τα παλιά ευρήματα, να παραμένουν δηλαδή χωρίς καμιά συντήρηση. Μόνο 45 νομίσματα έγιναν δεκτά στο Νομισματικό Μουσείο της Αθήνας για συντήρηση και ταύτιση.

Η Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή βοήθησε και πάλι την Εφορεία σε μετακινήσεις του προσωπικού της, σε μεταφορές αντικειμένων και αποτυπώσεις αρχαίων. Συχνά έγινε συνεργασία σε θέματα αναστήλωσης (Θέατρο και Οικία Μωσαϊκών της Ερέτριας) και ρυθμιστικού σχεδίου Ερέτριας. Συνεργασία έγινε και με αρχιτέκτονες του ΥΧΟΠ για προστασία των αρχαιοτήτων στους παραθεριστικούς οικισμούς γύρω από την Ερέτρια και τα Στύρα.

Το πρώτο εξάμηνο του 1980 η Έφορος απουσίασε με εκπαιδευτική άδεια στο εξωτερικό και προϊσταμένη της Εφορείας στο διάστημα αυτό ήταν η Αλεξ. Μπαλωμένου. Οι Επιμελήτριες Χριστ. Βλασσοπούλου και Αμ. Καραπασχαλίδου εξάκολούθησαν να εργάζονται με αφοσίωση και ευσυνειδησία στα Μουσεία και στους αρχαιολογικούς χώρους της περιφέρειας. Τον Οκτώβριο μετατέθηκε και η Επιμελήτρια Αλκ. Χωρέμη από την Κέρκυρα στη Χαλκίδα.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μουσείο Χαλκίδας

Καταγράφηκαν 200 περίπου αντικείμενα (επιτύμβιες στήλες, γλυπτά, αγγεία, ειδώλια και χάλκινα νομίσματα). Μετά την κλοπή ενός αγαλματίου Κυβέλης από την αυλή του Μουσείου αφαιρέθηκαν όλα τα εκτεθειμένα μικρά γλυπτά από την υπαίθρια έκθεση και φυλάχτηκαν στην αποθήκη.

Μουσείο Ερέτριας

Καταγράφηκαν 1000 περίπου αγγεία, ειδώλια, μέταλλινα αντικείμενα και αρχιτεκτονικά μέλη από την Ερέτρια και την Αμάρυνθο και ταξινομήθηκαν στις αποθήκες του Μουσείου.

Μουσείο Σκύρου

Έγιναν βελτιώσεις στη Λαογραφική Συλλογή που πλουτίστηκε από τη δωρήτρια κ. Α. Κωστήρη με δύο ακόμη υφαντά. Όλα τα αντικείμενα καταγράφηκαν σ' ένα κατάλογο και συντάχθηκε το σχετικό πρωτόκολλο παραδόσεως και παραλαβής. Παράλληλα έγινε έλεγχος των αντικειμένων που προέρχονταν από την παλιά Λαογραφική Συλλογή του Δημαρχείου. Η Εφορεία συνέταξε ένα μικρό οδηγό του Μουσείου που διατίθεται στους επισκέπτες δωρεάν σε πολυγραφημένα φυλλάδια. Με τη βοήθεια μελών της Ελβετικής Αρχαιολογικής Σχολής τα καταποπιστικά αυτά φυλλάδια μεταφράστηκαν και σε τρεις ξένες γλώσσες.

Μικρές αρχαιολογικές συλλογές

Η Εφορεία έκανε έλεγχο και κατέγραψε δύο ιδιωτικές συλλογές στη Χαλκίδα: η μία ήταν του κ. Μ. Φουντουλάκη που περιείχε πενήντα τέσσερα αρχαία νομίσματα και έντεκα χάλκινα και πήλινα αντικείμενα και η άλλη του κ. Γ. Εμμανουηλίδη από τριάντα δύο διάφορα αρχαία αντικείμενα. Με την ευκαιρία αυτή αναφέρεται και η συλλογή του κ. Μ. Στεφανίδη από δεκαοχτώ μελανόμορφα αγγεία και έξι αμφορείς που είχε καταγραφεί παλιότερα.

ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Στο Μουσείο της Χαλκίδας κατατέθηκαν:

1. Άβαφη τριφυλλόσχημη οινοχόη υστερορωμαϊκής εποχής. Ύψος 0,195 μ. Αλιεύθηκε στο νότιο Ευβοϊκό και παραδόθηκε από την κ. Δ. Αναστασίου Μαγγιδάκη (αριθ. ευρ. 4759).

2. Μαρμάρινη ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη. Η ανάγλυφη παράσταση προβάλλει μέσα από πρόσωψη ναύσκου με καμπύλη αετωματική επίστεψη. Στο επιστύλιο επιγραφή: ... ΕΥΤΩΝ ΘΕΟΓΕΝΗΣ. Αριστερά εικονίζεται γενειοφόρος άνδρας με ιμάτιο που δέχεται ένα πτηνό από τα χέρια ενός μικρού δούλου. Το κάτω τμήμα της στήλης είναι σπασμένο. Ύψος 0,65 μ. Χρονολογείται στα τέλη του 5ου αι. π.Χ. (αριθ. ευρ. 4772). Παραδόθηκε από την Ασφάλεια Χαλκίδας μετά από κατάσχεση.

3. Ασημένιος βοιωτικός στατήρ. Εμπροσθότυπος: βοιωτική ασπίδα, οπισθότυπος: αμφορέας ΒΟΙΩ (αριθ. ευρ. 4773). Παραδόθηκε από την Ασφάλεια Χαλκίδας μετά από κατάσχεση.

Στο Μουσείο της Ερέτριας παραδόθηκαν:

1. Μαρμάρινη ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη. Ύψος 1,82 μ. Επιγραφή: ----- ΙΟΣ / ----- [Δ] Ι [Κ] ΟΥ / ΚΑΡΥΣΤΙΟΣ (αριθ. ευρ. 12989).

2. Δύο ακέραια αγγεία (δίωτος κύλιξ και καλαθίσκος από Μαλακώντα) μέσης πρωτογεωμετρικής περιόδου

(αριθ. ευρ. 13123 και 13124) (πρβλ. Lefkandi, σ. 303, εικ. 9, πίν. 97,210, AAA XVII (1984), σ. 115 κ.ε.).

3. Μαρμάρινο ιωνικό κιονόκρανο. Ύψος 0,12 μ. (αριθ. ευρ. 13050).

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Καθαρίστηκαν και ευπρεπίστηκαν η Ρωμαϊκή Παλαιάστρα της Χαλκίδας, το ιερό της Αυλίδας και στην Ερέτρια οι χώροι του αρχαίου θεάτρου, του Γυμνασίου, του Ισείου, της Θόλου, των Λουτρών και όσα οικόπεδα είχαν ανασκαφεί από την Εφορεία. Επισκευάστηκε ακόμη η περίφραξη στο ιερό του Απόλλωνος Δαφνηφόρου.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Αμάρυνθος

Εντοπίστηκαν αρχαία στα εξής σημεία:

1. Οδός Κριεζώτου, ιδιοκτησία Μεταξά· στον περίβολό της βρίσκονται πώρινοι δόμοι από αρχαίο κτίριο.

2. Στην οδό Βασ. Γεωργίου, ιδιοκτησία Χαραλάμπους· στην αυλή της υπάρχουν μια μαρμάρινη «γούρνα» και ένα μαρμάρινο αρχιτεκτονικό μέλος.

3. Στην οδό Νίκης, ιδιοκτησία Ι. Λαζάρου βρίσκονται δέκα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη από μεγάλο αρχαίο κτίριο.

4. Στην οδό Νίκης, ιδιοκτησία Α. Γιαννακούρη, εντοπίστηκαν δύο μαρμάρινες πλάκες, πιθανώς καλυπτήριες τάφου.

5. Στο «Γύρο», ανατολικά από την Αμάρυνθο και 200 μ. από τη θέση Παληοεκκλησιές υπάρχουν τούμπες που θα μπορούσαν να κρύβουν μακεδονικούς τάφους.

6. Στο δρόμο από την Αμάρυνθο προς την Άνω Αμάρυνθο υπάρχουν ενδείξεις για την ύπαρξη μακεδονικού τάφου.

7. Στον ίδιο δρόμο υπάρχουν, ίσως μεταφερόμενα από την Αμάρυνθο, μεγάλα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, όμοια με άλλα του 4ου αι. π.Χ. που είχαν εντοπιστεί άλλοτε στην οδό Β. Σοφίας στην Αμάρυνθο.

8. Στη θέση Γεράνι εντοπίστηκε, σε βάθος 3 μ., μια ορθογώνια πώρινη κατασκευή με τρεις βαθμίδες στη μία στενή πλευρά.

9. Στο Γεράνι πάλι και στην ιδιοκτησία Μίχου η κ. I. Metzger μας υπέδειξε δύο λίθινες πλάκες από τάφους και θραύσματα από κεραμίδες.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Ο μεγάλος αριθμός των αιτήσεων για ανέγερση οικοδομής που υποβλήθηκε στην Εφορεία, έκανε απαραίτητη την έρευνα των οικοπέδων στη Χαλκίδα και στην Ερέτρια. Η Εφορεία δεν μπόρεσε να ερευνήσει συστη-

ματικά όλα τα οικόπεδα· αρκέστηκε τις περισσότερες φορές σε δοκιμαστικές τομές και σε λίγες περιπτώσεις προχώρησε σε ανασκαφή του οικοδομήσιμου χώρου.

Χαλκίδα

Θέση Καμάρες (ιδιοκτησία Ι. Ιωάννου)

Απέχει 50 μ. από το ενετικό υδραγωγείο. Αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., μήκ. 1,20, πλ. 0,45, ύψ. 0,40 μ. Από την κατασκευή και τα όστρακα χρονολογείται στα ρωμαϊκά χρόνια.

Παναγίτσα, θέση Γιακουπί (ιδιοκτησία Ι. Λίτσα)

Ανασκάφηκε κιβωτιόσχημος τάφος ελληνιστικής εποχής, μήκ. 2,25, πλ. 0,72, ύψ. 0,85 μ.

Άγιος Στέφανος (ιδιοκτησία Κούτρα-Ντεγιάννη)

Η ανασκαφή είχε αρχίσει το 1979 στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου όπου είχαν γίνει τρεις παράλληλες τομές και είχε αποκαλυφθεί σε βάθος 1 μ. τοίχος από περίβολο χριστιανικού νεκροταφείου, μήκ. 9,10, πλ. 0,60, ύψ. 3,50 μ. Τα σπουδαιότερα ευρήματα ήταν ένα ιωνικό κιονόκρανο (αριθ. ευρ. 4765) και ένα τμήμα επιτύμβιας στήλης με ανάγλυφη παράσταση γυναίκας καθισμένης σε δίφρο, ύψ. 0,825 μ., έργο απλού λιθοξόου που αντανακλά επιτύμβια του 4ου αι. π.Χ. Το 1980 έγιναν ακόμη τρεις τομές στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου. Στην πρώτη βρέθηκε κεραμοσκεπής καλυπτήριος τάφος (I) με προσανατολισμό Α.-Δ., στη δεύτερη ένας κιβωτιόσχημος τάφος (II), προσανατολισμένος Β.-Ν. και στην τρίτη μία κλιμακωτή κατασκευή λαξευτή στο φυσικό βράχο αποτελούμενη από δύο αναβαθμούς, ύψ. 0,55 μ. και ένα πωρόπλινθο στη βορινή της άκρη. Πρόκειται πιθανώς για βωμό (πρβλ. AAA VI (1974), σ. 28).

Περιοχή Αγίου Ιωάννου. Οδός Κάτω Πανιωνίων (ιδιοκτησία Σ. Ελαιοτριβιάρη)

Οι τομές έφθασαν σε βάθος 1 μ. και στην επίχωση βρέθηκαν όστρακα, κυρίως ρωμαϊκά.

Οδός Καρύστου (ιδιοκτησία Ν. Μαστρογιάννη)

Σε βάθος 1,40 μ. αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου με κατεύθυνση Α.-Δ., μήκ. 3,50, πλ. 0,50-0,70, ύψ. 0,50 μ. Τα όστρακα που περισυλλέχθηκαν ήταν ελληνιστικά.

Οδός Πανιωνίων (ιδιοκτησία Στυλ. Σαράπη)

Η έρευνα έδωσε ένα τοίχο με κατεύθυνση Β.-Ν., μήκ. 4,50, πλ. 0,50, ύψ. 0,40-0,80 μ. υστερορωμαϊκής εποχής.

Οδός Καρύστου 30

Αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου, μήκ. 3,50, πλ. 0,70, ύψ.

0,30-0,50 μ., που από τα όστρακα χρονολογείται στα ελληνιστικά χρόνια.

Οδός Πανωνίων

Κάθετα στο δρόμο επισημάνθηκε τοίχος με κατεύθυνση Β.-Ν., μήκ. 4,50, πλ. 0,50, ύψ. 0,80 μ., πιθανότατα υστερορωμαϊκός.

Περιοχή Εργατικών Κατοικιών (ιδιοκτησία Α. Ταψή)

Η εκσκαφή για τη θεμελίωση του σπιτιού έγινε παράνομα και η Εφορεία διαπίστωσε την ύπαρξη ενός τοίχου ρωμαϊκής εποχής.

Ανασκαφικές έρευνες έγιναν σε άλλα 15 οικοπέδα της Χαλκίδας που δεν παρουσίασαν όμως κανένα ενδιαιτήριο.

Περιοχή μεταξύ Χαλκίδας και Ερέτριας (Βασιλικό). Εργοστάσιο Σέλμαν

Ανατολικά από το κτίριο αποκαλύφθηκαν τρεις τοίχοι που περικλείουν ένα χώρο 3,50 × 3,70 μ.

Από την κατασκευή και τα όστρακα το κτίσμα χρονολογείται στα υστερορωμαϊκά χρόνια. Στα ΒΑ. του εργοστασίου βρέθηκαν στην επίχωση, ανάμεσα σε λίθους και κεραμίδες από τάφους κατεστραμμένους και τα εξής αντικείμενα:

α) Τρεις σπόνδυλοι από ραβδωτούς πώρινους κίονες. β) Βάση από πώρινο κίονα. γ) Μαρμάρινος αρράβδωτος κιονίσκος, ύψ. 0,86, διαμ. 0,22 μ. (αριθ. ευρ. 4780). δ) Τμήμα πώρινου ημικίονα με ραβδώσεις, ύψ. 0,94 μ. (αριθ. ευρ. 4781). ε) Ημισφαιρικός λίθος, διαμ. 0,66 μ., με τετραγωνική οπή στο κέντρο για άλεσμα σιτηρών (αριθ. ευρ. 4771). στ) Μαρμάρινη ενεπίγραφη στήλη, ύψ. 1, πλ. 0,52 μ. Η επιγραφή είναι 4ου αι. π.Χ. [Π]ερίγληνης / [Ν]ίκωνος. Η στήλη παρέμεινε στη Ρωμαϊκή Παλαίστρα της Χαλκίδας. ζ) Πήλιнос λύχνος υστερορωμαϊκός (αριθ. ευρ. 4769). η) Αμφορίσκος άβαφος, ύψ. 0,218 μ., 6ου αι. π.Χ. (αριθ. ευρ. 4768). θ) Κρατηρίσκος με κωνικό πόδι πρωτογεωμετρικός, ύψ. 0,075 μ. (αριθ. ευρ. 4767). ι) Λίθινη λεκάνη, ύψ. 1,04, διαμ. 0,242 μ. (αριθ. ευρ. 4766).

Λευκαντί

Θέση Τούμπα (Ο.Τ. 262, ιδιοκτησία Β. Γιαννούλα) (Σχέδ. 1)

Μετά από δοκιμαστική έρευνα δέκα ημερών το μήνα Φεβρουάριο αποκαλύφθηκαν σε βάθος 0,55-1 μ. πέντε τοίχοι που χρονολογήθηκαν από τα όστρακα στην πρωτογεωμετρική εποχή. Το πάχος των τοίχων έφθανε τα 0,50 μ. και το ύψος το 1,10 μ. Ο τοίχος Ι, μήκ. 18 μ., στη νότια πλευρά με κατεύθυνση Α.-Δ. κοβόταν στο μέσον

από ένα άνοιγμα 1,50 μ., που πρέπει να ήταν μια είσοδος στο κτίριο από τη μεσημβρία. Παράλληλα και σε απόσταση 10 μ. βορινά από τον τοίχο Ι βρέθηκε ο τοίχος ΙΙΙ. Κάθετα σ' αυτούς ο τοίχος ΙΙ αποτελούσε τη δυτική στενή πλευρά, μήκ. 9 μ. Είχε κι αυτή ένα άνοιγμα στο μέσον 1,50 μ., που χρησίμευε ως είσοδος από τα δυτικά. Ο τοίχος ΙΙ τέμνεται από τους δυο μικρούς εγκάρσιους τοίχους ΙV και V, μήκ. 0,60 και 0,67 μ., που προχωρούν στα δυτικά μεταξύ των τοίχων Ι και ΙΙΙ (εδώ βρέθηκε ένα μυκηναϊκό ειδώλιο τύπου Ψ).

Από την αρχή διαπιστώθηκε ότι επρόκειτο για ένα μεγάλο ορθογώνιο κτίριο που εκτεινόταν ανατολικά, προς τα οικοπέδα Γ. Κούκουρα και Μ. Φραγγά και δυτικά προς την κοινοτική οδό και την ιδιοκτησία Παπακίτσου. Ναός ή ανάκτορο το κτίριο ήταν οπωσδήποτε σε κάποια σχέση με το πρωτογεωμετρικό νεκροταφείο που είχε ερευνηθεί το 1977 από την Αγγλική Αρχαιολογική Σχολή με τη συνεργασία της Εφορείας.

Ζητήθηκε αμέσως από την Κεντρική Υπηρεσία έγκριση για συστηματική ανασκαφή και ειδοποιήθηκε ο ιδιοκτήτης ότι θα έπρεπε να αναστείλει τις οικοδομικές του εργασίες. Οι τοίχοι προστατεύτηκαν με πλαστικά φύλλα και ο χώρος περιφράχτηκε. Στις 20-5-80 δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ 448 Β η Απόφαση του ΥΠΠΕ για τη διενέργεια ανασκαφής που κοινοποιήθηκε και στους ιδιοκτήτες. Παρόλα αυτά στις 14 Αυγούστου ο κ. Γιαννούλας άρχισε με μηχανήματα την εκσκαφή του οικοπέδου του, μετά από άδεια του Πολεοδομικού Γραφείου Χαλκίδας και δε σταμάτησε παρά ύστερα από δυο ημέρες, έπειτα από απεγνωσμένες προσπάθειες της Εφορείας. Τελικά η άδεια ανακλήθηκε και ασκήθηκε ποινική δίωξη εναντίον των υπευθύνων για την καταστροφή.

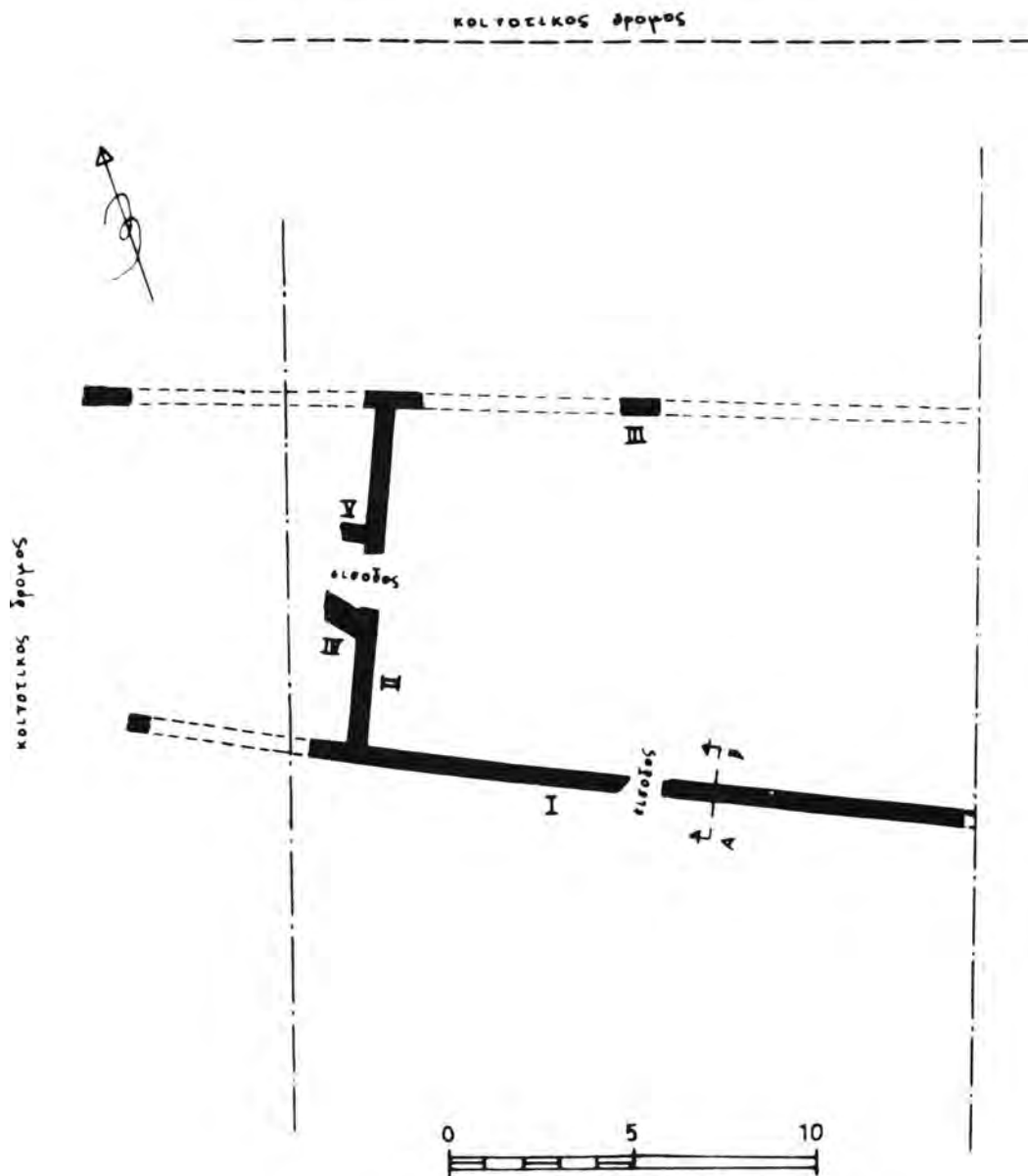
Μαλακώντα

Θέση Καμάρα

Στο κτήμα του Γ. Πετρογιάννη η Εφορεία έκανε αυτοψία μετά από ειδοποίηση ενός κατοίκου της περιοχής, του κ. Μπασινά. Διαπιστώθηκε μεγάλη καταστροφή αρχαίου νεκροταφείου από μηχανικό εκσκαφέα. Περισυλλέχθηκαν κεραμίδες και όστρακα του 4ου αι. π.Χ. Ο κ. Μπασινάς παρέδωσε δυο αγγεία πρωτογεωμετρικά που, όπως ισχυρίστηκε, προέρχονταν από τον ίδιο χώρο. Το ένα κύλιξ με κωνικό πόδι και τοξωτές λαβές και το άλλο καλαθίσκος με τριγωνίδια άτρητα σε πέντε σειρές.

Θέση Μύλοι (κτήμα Παν. Ρούσσου)

Τα έργα του ΟΤΕ στην περιοχή Μαλακώντα ήταν αφορμή να αποκαλυφθεί τμήμα νεκροταφείου του 6ου και του 5ου αι. π.Χ. που εκτεινόταν προς τη θάλασσα. Ερευνήθηκαν δέκα τάφοι από τους οποίους οι δύο ήταν παιδικοί. Έξι τάφοι ήταν κεραμοσκεπείς και τρεις α-

Σχέδ. 1. Λευκαντί. Θέση Τούμπα. Ιδιοκτησία Β. Γιαννούλα. Κάτοψη του κτιρίου.

ποτελούνταν από δύο πίθους με τα στόμια ενωμένα. Οι περισσότεροι είχαν προσανατολισμό Α.-Δ. και λίγοι Β.-Ν. Οι διαστάσεις τους ήταν οι εξής: μήκ. $\pm 0,80$, ύψ. $\pm 0,30$, διαμ. βάσης πίθων $0,18$, μήκος καλυβίτου $1,65$ μ. Στην επίκωση βρέθηκαν όστρακα από μελανόμορφες ληκύθους, μελαμβαφής τριφυλλόσχημη οινοχοϊσκη

και αρχαϊκό πήλινο ειδώλιο. Τα ευρήματα των τάφων ήταν: δέκα μελανόμορφοι λήκυθοι, δύο γυάλινα αλάβαστρα (φοινικικό), χάλκινο οκτώσχημο ενώτιο (;) και χάλκινο νόμισμα. Στον τάφο 10 ήταν τοποθετημένο ανάστροφα ένα τετράγωνο λουτήριο· από κάτω βρέθηκε τέφρα.

Ερέτρια

Θέση Πλακάκια (κτίμα Κωνστ. Λάλου)

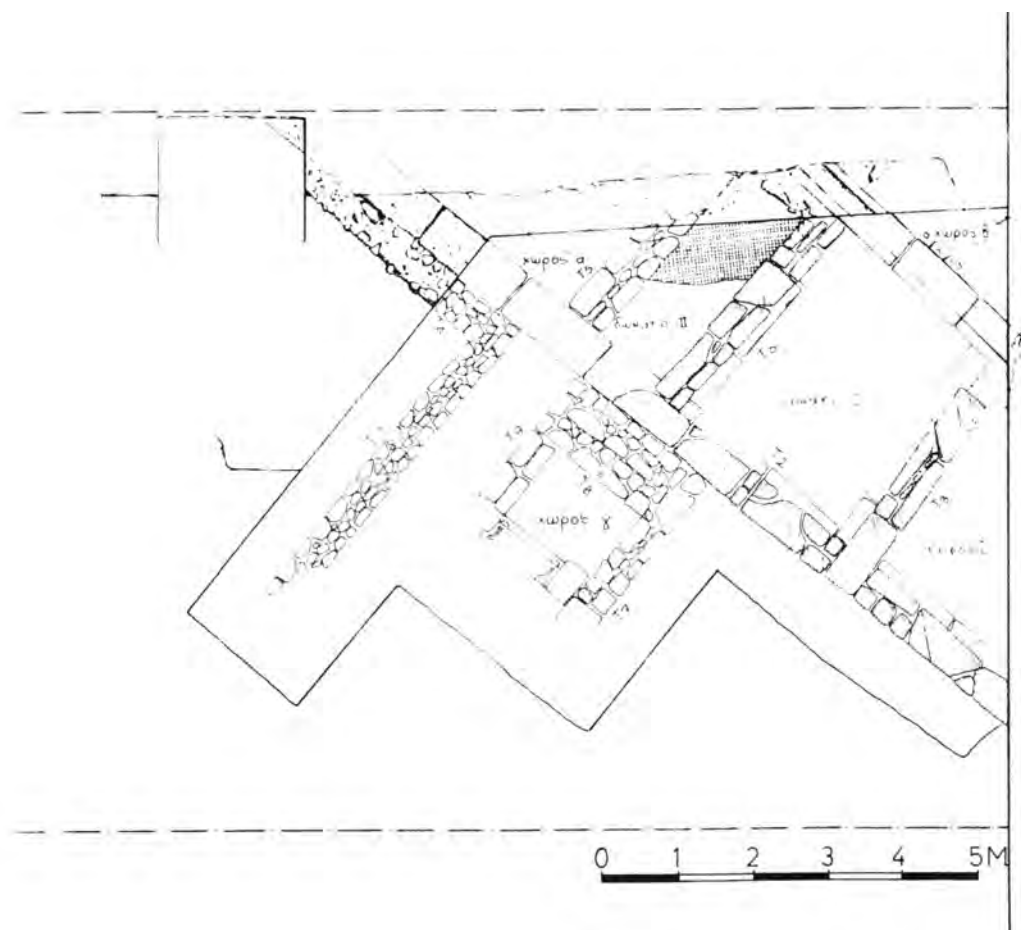
Προς Β. από το σύγχρονο νεκροταφείο της Ερέτριας, σε απόσταση 800 μ. από το κτήμα, η Εφορεία επενέβη μετά από πληροφoρία ότι έγινε λαθρανασκαφή και διαπίστωσε ότι ήταν διάσπαρτο με πώρινες πλάκες που μαρτυρούσαν εκτεταμένο νεκροταφείο. Μία πρόχειρη έρευνα έφερε στο φως δύο δίδυμους κιβωτιόσημους τάφους με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Τα τοιχώματα και οι καλυπτήριες πλάκες ήταν από πωρόλιθο. Ως δάπεδο χρησίμευε το κοκκινωπό χώμα του εδάφους, μήκ. 1,85, πλ. 0,50, βάθ. 0,50 μ. Δύο δακρυδόχοι (αριθ. ευρ. 13485 και 13492), και μια μελαμβαφής όλπη (αριθ. ευρ. 13493) χρονολογούν τους τάφους στα ελληνιστικά χρόνια.

Οδός Αριστομ. Φιλοξένου (Ο.Τ. 324, ιδιοκτησία Αθ. Γουρνή) (Σχέδ. 2)

Ερευνήθηκε τμήμα 9,40 × 12 μ. στο βορειοανατολικό

τμήμα του οικοπέδου και αποκαλύφθηκε οικία του 4ου αι. π.Χ., χτισμένη με πώρινες λιθοπλίνθους στη θεμελίωση και ορθοστάτες από εργασμένες γκρίζες πέτρες. Αποτελείται από δύο δωμάτια· το πρώτο 2,87 × 3,35 μ. περικλείεται από τους τοίχους 2, 3, 6. Ένας πέτρινος αγωγός ορθογώνιας διατομής διασχίζει το δωμάτιο. Τα όστρακα που βρέθηκαν στο δωμάτιο αυτό είναι μελαμβαφή του 4ου και 3ου αι. π.Χ., αγγεία άβαφα οικιακής χρήσης και το κάτω μέρος από δύο πιθάρια. Ένα ασήμενιο νόμισμα με το κεφάλι της Αρέθουσας στον εμπροσθότυπο και την αγελάδα στον οπισθότυπο επιβεβαιώνει τη χρονολόγηση του σπιτιού (Πίν. 100 α). Το δεύτερο δωμάτιο είχε ένα ψηφιδωτό δάπεδο από φυσικές υψηίδες φαιόχρωμες και γαλάζιες, που βρέθηκε κατεστραμμένο.

Στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου οι τοίχοι 1 και 4, που σχηματίζουν γωνία, φαίνεται ότι ανήκουν σε οικία παλιότερη από την προηγούμενη. Τα όστρακα, μάλλον ασήμαντα, προέρχονται από μελαμβαφή αγγεία

Σχέδ. 2. Ερέτρια. Οδός Αριστομ. Φιλοξένου. Κάτοψη της ανασκαφής.

του 4ου αι. π.Χ. Ο χώρος γ', $1,10 \times 1,40$ μ., που ορίζεται από τους τοίχους 7, 8 και 9 είναι ίσως λουτρό και ανήκει στο νεότερο σπίτι.

Λεωφόρος Αρτέμιδος Αμαρυσίας (Ο.Τ. 686, ιδιοκτησία Β. Θεμιστοκλή) (Σχ έδ. 3)

Ερευνήθηκε τμήμα $10 \times 15,50$ μ. στα ΒΔ. του οικοπέδου και αποκαλύφθηκαν πέντε δωμάτια ελληνιστικού σπιτιού. Οι τοίχοι 1, 2, 3 και 21 σχηματίζουν το δωμάτιο I ($4,33 \times 4,45$ μ.) που θα ήταν ανδρών (Πίν. 100 γ). Σώζονται ίχνη από κλίνες στο δάπεδο γύρω από ένα μωσαϊκό με διακόσμηση από φύλλα κισσού και ανθέμια. Οι ψηφίδες είναι λευκές και γαλάζιες. Οι τοίχοι 1, 2, 4 και 10 σχηματίζουν τον προθάλαμο του δωματίου. Στο δωμάτιο II υπάρχει ψηφιδωτό δάπεδο φθαρμένο και χωρίς κοσμήματα. Ανατολικά από τα δύο αυτά δωμάτια εκτείνεται το III που ορίζεται από τους τοίχους 2, 4 και 18. Μόνο μικρό τμήμα του μπόρεσε να ερευνηθεί, γιατί το μεγαλύτερο προχωρεί έξω από το χώρο που πρόκειται να οικοδομηθεί. Για τον ίδιο λόγο δεν ερευνήθηκε και το δωμάτιο IV. Το δάπεδό του είναι από πατημένο πηλό. Του ανήκουν οι τοίχοι 4, 9 και 10. Κάτω από το δάπεδο του δωματίου αυτού περνά ο τοίχος 11, μήκ. 3,35, πλ. 0,45 μ., χτισμένος από πλακοειδείς λίθους. Από αυτή την κατασκευή και από τα όστρακα χρονολογήθηκε στη γεωμετρική εποχή. Νοτίως του δωματίου II υπάρχει μια υπερυψωμένη αυλή στρωμένη με κεραμίδες. Ένας πώρινος αγωγός, μήκ. 4,92, πλ. $\pm 0,50$ μ., που καλύπτεται με πλάκες από σχιστόλιθο, έφερνε τα νερά της αυλής σ' ένα πηγάδι με πώρινο περιχέλιωμα στο κέντρο της αυλής (Πίν. 100 δ).

Τα ευρήματα από την οικία είναι φτωχά: κεραμίδες στέγης διαφόρου πάχους από διάφορες εποχές, θραύσματα κυρίως από οικιακά σκεύη 3ου και 2ου αι. π.Χ. και νομίσματα χαλκά φθαρμένα. Στα ΝΔ. του ελληνιστικού αυτού σπιτιού αποκαλύφθηκαν κι άλλοι τοίχοι, 13, 14 και 22 που ανήκουν σε κτίριο κλασικής εποχής, όπως δείχνουν τα όστρακα του 4ου αι. π.Χ. που βρέθηκαν εδώ. Είναι πιθανό οι τοίχοι του κτιρίου αυτού να χρησιμοποιήθηκαν ως περιστύλιο του ελληνιστικού σπιτιού, όπως είναι η περίπτωση στην «Οικία των Μωσαϊκών» στην Ερέτρια. Γύρω στα 400 π.Χ. πρέπει να χρονολογηθεί και το δωμάτιο Α που είναι στα νότια της πλακοστρωμένης αυλής του ελληνιστικού σπιτιού, όπως δείχνουν οι ορθοστάτες των τοίχων 5, 12 και 17 που είναι όμοιοι με εκείνους των κτιρίων που βρίσκονται κοντά στη Δυτική Πύλη του τείχους της Ερέτριας. Το δωμάτιο αυτό θεμελιώθηκε επάνω σε παλιότερο κτίριο χτισμένο από αργούς και ημεργασμένους λίθους που χρονολογείται από την κεραμική του στα αρχαϊκά χρόνια. Κοντά στον τοίχο 8 και σε βάθος 2 μ. μέσα σε αμμώδες στρώμα βρέθηκε πυρά και διαλυμένος ανθρωπίνος σκελετός. Τα όστρακα που ήταν κοντά ήταν πρω-

τογεωμετρικά. Έτσι διαπιστώνεται στο χώρο αυτό μία συνεχής κατοίκηση από τον 8ο έως το 2ο αι. π.Χ.

Οδός Αριστονίκου Ερατωνύμου (Ο.Τ. 23, ιδιοκτησία Π. Θεοδώρου)

Στο βορειοανατολικό άκρο του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν πέντε τοίχοι. Οι 1 και 3 έχουν κατεύθυνση Β.-Ν., οι 2 και 4 Α.-Δ. και ο 5 έχει προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Παλιότεροι φαίνονται οι τοίχοι 3, 4 και 5 που είναι χτισμένοι με πώρινους δόμους. Το πλάτος τους είναι περίπου 0,65 μ. Πρέπει να ανήκουν σε κτίσμα του 4ου αι. π.Χ. Σε νεότερη φάση ανήκουν οι τοίχοι 1 και 2 χτισμένοι χωρίς επιμέλεια από αργούς λίθους που έχουν πάχος 0,50 μ. Τα όστρακα ήταν διαφόρων εποχών, γεωμετρικά, κλασικά και ελληνιστικά. Βρέθηκαν ακόμη δύο αργυρά νομίσματα του 4ου αι. π.Χ. με την Αρέθουσα στην κύρια και την αγελάδα στην πίσω όψη, δύο σφηκωτήρες ο ένας αργυρός, ο άλλος χάλκινος και ένα χάλκινο αντικείμενο, ίσως από ζώνη.

Οδός Αριστονύμου Ερατωνύμου (Ο.Τ. 24, ιδιοκτησία Στ. Κλάδη)

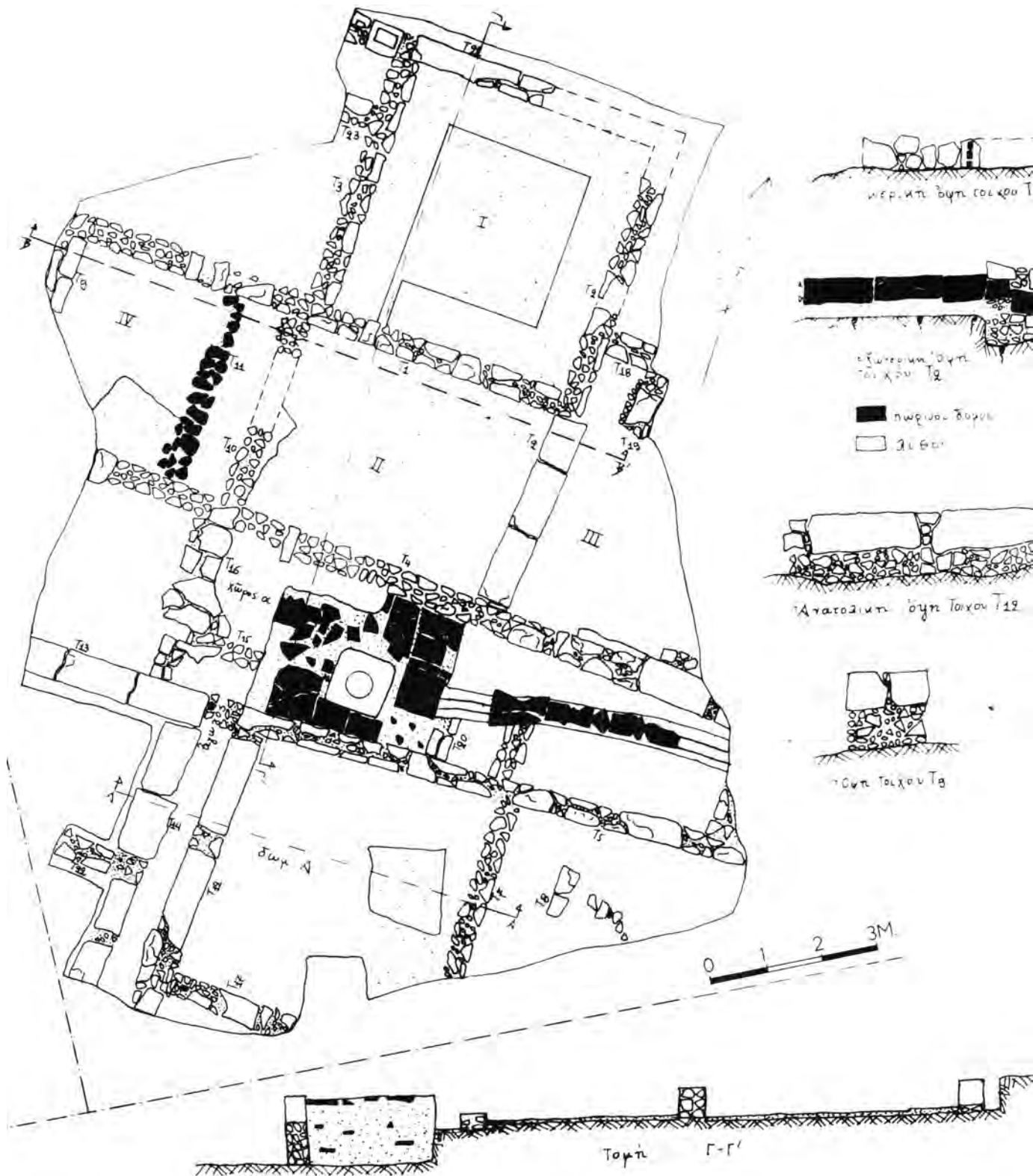
Από τους έντεκα αρχαίους τοίχους που διέσχιζαν λοξά το οικόπεδο οι τοίχοι 2, 3, 8, 9 και 11 περικλείουν το δωμάτιο Α ($3,50 \times 5,10$ μ.) και μία πλακόστρωτη αυλή. Από την αυλή διέρχεται αγωγός από πήλινες πλάκες που καλύπτονται από σχιστόπλακες. Τα ευρήματα φτωχά: όστρακα λίγα μελαμβαφή 4ου και 3ου αι. π.Χ., μια πλήλινη αγνύθα, ένα χάλκινο νόμισμα (αριθ. ευρ. 13214).

Οδός Ευδήμου Κραταιμένου (ιδιοκτησία Αικ. Καραφέρια)

Στο οικόπεδο που βρίσκεται κοντά στο δυτικό αρχαίο νεκροταφείο, βρέθηκαν τρεις παιδικόι τάφοι. Ο πρώτος καλυβίτης, με διπλή σειρά από κεραμίδες, περιείχε λίγα θραύσματα από καμένες ληκύθους. Ο δεύτερος αποτελείται από ένα πιθαμοφορέα και περιείχε δύο σκυφίδια, μία μόνωτη μελαμβαφή λεκανίδα και πέντε μελανόμορφα ληκύθια φθαρμένα. Ο τρίτος ήταν κατασκευασμένος από δύο πήλινες κυψέλες μέσα στις οποίες βρέθηκαν μια μελανόμορφη όλπη, ένα μελανόμορφο ληκύθιο, μια μελαμβαφής πυξίδα και δύο σκυφίδια, όμοια με εκείνα του Θεσμοφορείου, που χρονολογήθηκαν στα 480 π.Χ. Εντοπίστηκε και τέταρτος τάφος κεραμοσκεπής, πολύ κατεστραμμένος.

Οδός Ευδήμου Κραταιμένου (Ο.Τ. 150, ιδιοκτησία Ιω. Κλημαντήρη)

Ερευνήθηκε χώρος με τέσσερις τομές, διαστ. 18×33 μ. Από την ανασκαφική έρευνα και τις πληροφορίες

Σχέδ. 3. Ερέτρια. Λεωφόρος Αρτέμιδος Αμαρυσίας. Κατοπή, τομή της ανασκαφής και όψεις των τοίχων.

των περιοίκων διαπιστώθηκε ότι εδώ είχε γίνει καταστροφή αρχαίων κτιρίων από λαθρανασκαφές. Διασώθηκαν οκτώ τοίχοι που δε δίνουν σαφή εικόνα της μορφής και της σχέσης μεταξύ τους. Πιθανότατα είναι λείψανα σπιτιών του τέλους του 4ου αι. π.Χ. Όστρακα κλασικής εποχής βρέθηκαν μόνο στην επίχωση. Στο επιφανειακό στρώμα βρέθηκαν τέσσερα θραύσματα από γκρίζο μάρμαρο, θραύσμα από λίθινο εργαλείο για άλεσμα σιτηρών, θραύσμα από μαρμάρينو αρράβδωτο κιονίσκο, ύψ. 0,137 μ., τμήμα από μαρμάρينو αγαλμάτιο Αρτέμιδος (;) με χιτωνίσκο, ύψ. 0,09 μ. (αριθ. ευρ. 13467) και μαρμάρινη πλάκα προερχόμενη από τράπεζα, ύψ. 0,70 μ. (Πίν. 100 β) (αριθ. ευρ. 13466). Ορισμένες πλευρές καταλήγουν σε πόδια λιονταριού, ενώ η εσωτερική και εξωτερική πλευρά έχει ταινία αναθύρωσης. Από τις επάνω γωνίες εκφύονται αντιθετικές έλικες σε πρόστυπο ανάγλυφο. Κάτω υπάρχει κυμάτιο. Σε βάθος 0,45 μ. μικρό μελαμβαφές λυχνάρι του 4ου αι. π.Χ. (αριθ. ευρ. 13475).

Λεωφόρος Αρχαίου Θεάτρου (Ο.Τ. 654, ιδιοκτησία Κ. Μπουκουβάλα)

Στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι, ο ένας πλ. 0,80 μ. με κατεύθυνση Β.-Ν., ακουμπά στο δεύτερο που έχει κατεύθυνση Α.-Δ. και που είναι ίσως αρχαιότερος, μήκ. 1,53, πλ. 0,43 μ. Τα όστρακα ήταν διαφόρων εποχών: γεωμετρικά, αρχαϊκά, κλασικά. Ανάμεσά τους ένα ακρωτηριασμένο ειδώλιο αρχαϊκού ιππάριου και ένα χάλκινο νόμισμα.

Λεωφόρος Αρχαίου Θεάτρου (Ο.Τ. 654, ιδιοκτησία Χρ. Πανταζή)

Το 1978 είχε γίνει έρευνα στο μπροστινό τμήμα του οικοπέδου, που φέτος συνεχίστηκε μετά την κατεδάφιση ενός παλιού σπιτιού. Έγινε πρώτα μια δοκιμαστική τομή σε σχήμα Τ και αποκαλύφθηκαν εννέα τοίχοι. Αρχαιότεροι φαίνεται ότι είναι οι τοίχοι 3, 4, 6, 7, 9 και 11. Οι αμελέστεροι στην κατασκευή 5, 8 και 10 είναι νεότεροι. Τούτο επιβεβαιώνεται και από το ότι ο 8 πατάει επάνω στον 7. Διακρίνονται τρία δωμάτια. Το α που είναι το μεγαλύτερο 4,40 × 2,35 μ. (τοίχοι 3, 6, 7, 9) επικοινωνεί με το γ (τοίχοι 3, 6). Του β (τοίχοι 3, 6, 11) διατηρείται ένα μικρό μέρος. Τα ευρήματα ήταν όστρακα αρχαϊκά και κλασικά, κυρίως από οικιακά σκεύη, πήλινες σφαιρικές ψήφοι, πήλινο ειδώλιο σκύλου (αριθ. ευρ. 13061), ληκύθιο (αριθ. ευρ. 13068) δακρυδόχος (αριθ. ευρ. 13059), μαρμάρινη πλάκα με έγκοιλο κύκλο (αριθ. ευρ. 13064), λίθινη ράβδος (αριθ. ευρ. 13065) και λίγα ασημένια χάλκινα αντικείμενα όπως εφηλίδα (αριθ. ευρ. 13067). Παράλληλα προς τον τοίχο 3, σε βάθος 1,40 μ. υπάρχει μια σήραγγα, μήκ. 6, πλ. 0,60-0,80, ύψ. 2,75 μ., με τοιχώματα από ψιλό χαλίκι και άμμο. Χρησίμευε πιθανότατα για την ύδρευση.

Οδός Αντιόχου Θεοδίκου (Ο.Τ. 724, ιδιοκτησία Νικ. Τσαγκά)

Το οικοπέδο βρίσκεται 20 μ. βορείως του ναού του Απόλλωνος Δαφνηφόρου και γι' αυτό ερευνήθηκε με επτά τομές. Όχι μόνο λείψανα κτισμάτων δε βρέθηκαν αλλά και τα ευρήματα ήταν ελάχιστα: 4-5 γεωμετρικά όστρακα, λίγα μελαμβαφή του 4ου αι. π.Χ., πολλά άβαφα, ένα χάλκινο νόμισμα και ένα χάλκινο έλασμα (αριθ. ευρ. 13495 α-β). Σε βάθος 1,40 μ. το νερό σταμάτησε την έρευνα.

Από τις ανασκαφικές έρευνες στα οικοπέδα της Ερέτριας δύο ήταν εκείνες που παρουσίασαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον: η ιδιοκτησία Ειρ. Μπουρανζά (οδός Αγάθωνος και Σωσικράτους, Ο.Τ. 709) και η ιδιοκτησία Ιω. Ρούσσου (οδός Αριστονίκου Ερατωνύμου, Ο.Τ. 29α). Το ανατολικό τμήμα του οικοπέδου που έχει πρόσοψη στην παραλιακή λεωφόρο Αρτέμιδος Αμαρυσίας είχε ανασκαφεί το 1973 από την Έφορο Α. Ανδρειωμένου. Επειδή η Εφορεία με τα πενήχρα της μέσα αδυνατούσε να προχωρήσει σε συστηματική ανασκαφή των χώρων αυτών και τα αιτήματα των ιδιοκτητών για ανοικοδόμηση ήταν πιεστικά, η Εφορεία απευθύνθηκε στην Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή. Μετά από έγκριση του Γενικού Επιθεωρητού Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεως ανέλαβαν τις εργασίες ο Andreas Tuor και η Lily Kahil. Παράλληλα ανασκάφηκε τμήμα της Αρχαίας Αγοράς από τον Έφορο Β. Πετράκο και τον Cl. Crause.

Θέση Αμπελώνες (ιδιοκτησία Ορ. Αμαντιδή)

Στο κτήμα που απέχει 2 χλμ. ανατολικά από την Ερέτρια διαπιστώθηκε καταστροφή τάφων από μηχανήματα. Στο βορειοδυτικό τμήμα σώθηκε ένας κιβωτιόσχημος τάφος με τοιχώματα από πώρινες πλάκες· καλυπτήριες δε βρέθηκαν· μέσα στο συλημένο τάφο υπήρχαν λίγα όστρακα του 4ου αι. π.Χ. (προσανατολισμός ΒΔ.-ΝΑ., διαστ. 2,60 × 0,75 μ.). Ένας δεύτερος τάφος κεραμοσκεπής, κι αυτός κατεστραμμένος, ήταν στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου· το δάπεδό του ήταν το φυσικό έδαφος επιχρισμένο με ασβεστοκονίαμα. Τα όστρακα που διασώθηκαν ήταν ρωμαϊκά (προσανατολισμός Α.-Δ., διαστάσεις 1,50 × 0,50 μ.).

Ιδιοκτησία Γεωργ. Στεφανουδάκη

Και εδώ βρέθηκαν τρεις τάφοι με προσανατολισμό Α.-Δ. Ο πρώτος, καλυβίτης, ήταν κατεστραμμένος. Ο δεύτερος, μήκ. 2, πλ. 0,55 μ., είχε τοιχώματα από πήλινες πλάκες. Ο τρίτος, μήκ. 2,06, πλ. 0,50 μ., είχε τοιχώματα από κεραμίδες. Τα κτερίσματα βρέθηκαν κοντά στα πόδια: τέσσερα αρυβαλλοειδή ληκύθια (αριθ. ευρ. 13487, 13489), μια λεκανίδα μελαμβαφής με πλαστικές κάθετες ταινίες (αριθ. ευρ. 13488) και μια δίωτη μελαμβαφής πυξίδα με πώμα 4ου αι. π.Χ. (αριθ. ευρ. 13490).

Από το γειτονικό κτήμα Αϊδίνη μία πώρινη συλημένη σαρκοφάγος μεταφέρθηκε στο Μουσείο της Ερέτριας.

Αμάρυνθος

Οδός Μ. Κακκαρά (Ο.Τ. 40, ιδιοκτησία Σταμ. Μανή)

Στο οικόπεδο αποκαλύφθηκε ένας τάφος κιβωτιόσχημος, μήκ. 2,35, πλ. 0,90 μ., με προσανατολισμό Β.-Ν. Τα τοιχώματα ήταν από κεραμίδες με ασβεστοκονίαμα· ως δάπεδο χρησίμευε το φυσικό έδαφος. Μέσα στον τάφο μία ορθογώνια πώρινη πέτρα ελαφρά επικλινή είχε τη θέση προσκέφαλου. Από τους νεκρούς σώθηκαν τρία κρανία. Τα κτερίσματα ήταν του βου αι. π.Χ.: δεκαεννέα αγγεία (πρόχοι με επίπεδη βάση, τριφυλλόσχημη οινόχόη, λύχνος) και τέσσερα ασήμαντα μέταλλα αντικείμενα.

Αλιβέρι

Κάραβος (Εργοστάσιο ΔΕΗ)

Το σκάμμα που είχε ανοιχτεί το 1979 (τμήμα στυλοβάτη και τάφος) καλύφθηκε με άμμο και χώμα.

Έξω από τα γραφεία του εργοστασίου παρατηρήθηκαν τέσσερις μαρμάρινες βάσεις, διαμ. 0,60-0,70 μ. και ένας δόμος, μήκ. 1,50 μ. Περίπου 30 μ. έξω από την είσοδο του εργοστασίου προς την παραλία βρίσκονται μαρμάρια και πώρινα θραύσματα από αρράβδωτους κίονες και μια επιτύμβια μαρμάρινη στήλη, ύψ. 1,20 μ. Είναι ίσως λείψανα από ένα νεκροταφείο που κάποτε καταστράφηκε.

Ε. ΤΟΥΛΟΥΠΑ

ΙΔ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Οι δραστηριότητες της Εφορείας δε διαφοροποιήθηκαν κατά το 1980, έτος κατά το οποίο η μορφή τους έχει παγιωθεί και δεν παρουσιάζει πλέον απρόοπτα, παρόλο που η Εφορεία έχει ουσιαστικά ζωή δύομισυ χρόνων. Φυσικά δεν έλειψαν τα προβλήματα και οι δυσκολίες, που οφείλονταν στη συνθήκη στενότητα των πιστώσεων, στην έλλειψη επαρκούς προσωπικού και στις πιέσεις και την έλλειψη κατανόησης των αρχαιολογικών προβλημάτων από τους ιδιώτες και τους άλλους φορείς, οι οποίοι αναγκαστικά εμπλέκονται στο έργο της¹.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Συνεχίστηκε ο καθαρισμός, η συντήρηση και η συγκόλληση των ευρημάτων των ανασκαφών των ετών 1979-1980. Φωτογραφήθηκαν και καταγράφηκαν όλα τα αντικείμενα που βρέθηκαν το έτος 1979².

Σημαντικό γεγονός υπήρξε η ενοικίαση ευρύχωρης αποθήκης, όπου τακτοποιήθηκαν τα ευρήματα της Εφορείας και οργανώθηκε εκεί και το πλυντήριο οστράκων και το εργαστήριο συντήρησης. Ο εξοπλισμός της αποθήκης με ράφια ντέξιον και κιβώτια και του εργαστηρίου με υλικά και όργανα βάρυνε τις σχετικές πιστώσεις της Εφορείας.

1. Διοικητικές και οικονομικές εργασίες διεκπεραιώθηκαν από τις ικανές και φιλόπρονες παλιότερες υπαλλήλους Βασ. Παπαναγιώτου - Γεωργίου και Ελ. Κωνσταντοπούλου και το νέο υπάλληλο Κ. Αμούτζια, λογιστή, που προστέθηκε στη δύναμη της Εφορείας μετά από διαγωνισμό του ΥΠΠΕ. Το βάρος της αποτύπωσης και σχεδίασης όλων των ανασκαφών παρέμεινε έργο της καλής σχεδιάστριας Αλ. Τσεκούρα. Τις ανασκαφικές έρευνες επέβλεψαν οι έκτακτοι αρχαιολόγοι Παν. Χατζιδάκης, Αγγ. Σίμωσι, Α. Λαμπροπούλου και Μ. Παπακωνσταντίνου - Κατσούνη. Από τους ίδιους συνεχίστηκε και η τακτοποίηση και καταγραφή των κινητών ευρημάτων, η ενημέρωση και συμπλήρωση του φωτογραφικού αρχείου ανασκαφών και αντικειμένων.

2. Η συντήρηση των ευρημάτων έγινε από τις Αν. Βουτινά (μετάλλια), Αιμ. Κοσώνα (ειδώλια) και Αργύρη Μαρίνη (κεραμικά), που εργάστηκαν στην Εφορεία για μικρά χρονικά διαστήματα. Το 1980 η Εφορεία απέκτησε επιτέλους μόνιμη συντηρήτρια τη Γιαν. Κωνσταντοπούλου, η οποία μετά από εξάμηνη επιτυχή εκπαίδευση στα εργαστήρια συντήρησης της Γ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στην Αθήνα, ανέλαβε καθήκοντα συντηρητού της Εφορείας.

Η φωτογράφιση των ευρημάτων έγινε από το φωτογράφο Στέφ. Αλεξάνδρου, του οποίου η συμβολή στο έργο της Εφορείας όσον αφορά στον τομέα του υπήρξε πολλαπλή και πολύτιμη.

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Έγινε και φέτος ο ετήσιος καθαρισμός των αρχαιολογικών χώρων του Κάστρου της Λαμίας και των Θερμοπυλών και ολοκληρώθηκε ο καθαρισμός και η αποκατάσταση της μορφής του αρχαιολογικού χώρου των Αλών σύμφωνα με το σχέδιο της Η. Goldman. Ως προς τις Θερμοπύλες εξάλλου, μετά από γνωμοδότηση του Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων έγινε επιχωμάτωση του παλιού λατομείου, που είχε ανοιχτεί στην πλαγιά του λόφου του Κολωνού, για τις ανάγκες κατασκευής της νέας Εθνικής Οδού. Το λατομείο αποτελούσε βάνουση βεβήλωση του σεπτού χώρου όπου είχε πιθανόν στηθεί το τρόπαιο με το γνωστό επίγραμμα του Σιμωνίδη. Μετά την επιχωμάτωση φυτεύτηκε ο χώρος με θάμνους για να εναρμονιστεί με το υπόλοιπο περιβάλλον.

Συνεχίστηκε η τοπογραφική αποτύπωση και φωτογράφιση αρχαιολογικών χώρων και κάστρων της περιοχής αρμοδιότητας της Εφορείας και ο εμπλουτισμός της με χάρτες της Γ.Υ.Σ.

Κηρύχθηκαν πάνω από τριάντα αρχαιολογικοί χώροι γνωστοί και άγνωστοι στην αρχαιολογική βιβλιογραφία³.

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

Οι κ.κ. Δημητρίου και Γαλάνη που παρέδωσαν αρχαία, τα οποία βρήκαν τυχαία σε εκσκαφές στα Βάγια Καλαποδίου και στις Μεξιάτες αντίστοιχα, μας έδωσαν την ευκαιρία να ερευνησουμε δύο άγνωστους αρχαιολογικούς χώρους.

Επίσης ο κ. Κ. Καφραμάνης βρήκε στον αγρό του στις Μεξιάτες και παρέδωσε τμήμα μαρμάρινου θωρακίου με ανάγλυφη παράσταση δέντρου και περιστεριού. Ο κ. Ν. Γιούλος, κάτοχος και χειριστής εκσκαφέα, βρήκε κατά την εργασία του σε αγρό στη θέση Άγιος Παντελεήμων της Κοινότητας Πελασγίας και παρέδωσε εικοσιτέσσερα αρχαία αντικείμενα (επτά δακρυδόχους, πέντε ακέραια λυχνάρια, τρεις αγνύθες, δύο σφονδύλια, τμήματα ειδωλίων, πήλινο αναρτώμενο δίσκο με ανάγλυφη παράσταση ερωτιδέα, μαρμάρινη ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη και μαρμάρινο λιοντάρι).

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Με αφορμή διάφορες δραστηριότητες στην περιοχή (οικοδομικές, αρόσεις, λαθρανασκαφές) διενεργήθηκαν οι ακόλουθες σωστικές ανασκαφές⁴:

3. Η συνδρομή του τοπογράφου - μηχανικού Δημ. Κανελλόπουλου και του εξαιρετου φύλακα Αρχαιοτήτων Δημ. Καλαμάτα στα σχετικά έργα έχει τονιστεί ήδη στο παρελθόν.

4. Στο έργο της παρακολούθησης εκσκαφών και εντόπισης λαθρα-

Ασωπός

Στο ύψωμα, που βρίσκεται νότια του ποταμού Ασωπού, στα δεξιά της παλιάς Εθνικής οδού Λαμίας - Αθηνών στο 200στό χλμ. και στη νότια - νοτιοδυτική πλαγιά του, διακρίνονταν στο βράχο ανοίγματα, για τα οποία υπήρχε η υποψία ότι ήταν θαλαμωτοί τάφοι και κατά τους μελετητές της περιοχής μυκηναϊκοί θαλαμωτοί (βλ. R. Hope Simpson - O.T.P.K. Dickinson, *A Gazetteer of Aegean Civilization in the Bronze Age*, I, Göteborg 1979, σ. 264). Επειδή διαπιστώθηκαν κρούσματα λαθρανασκαφών, διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα στο χώρο, που έφερε σε φως οκτώ θαλαμωτούς τάφους λαξευμένους στο βράχο των ελληνιστικών χρόνων.

Όλων ο θάλαμος ήταν περίπου ορθογώνιος, λιγότερο ή περισσότερο ακανόνιστος, με τα τοιχώματα αδρά δουλεμένα. Στους περισσότερους δε βρέθηκε δρόμος (ή γιατί δεν είχαν λόγω της απότομης πλαγιάς στην οποία είχαν λαξευτεί ή είχε καταστραφεί). Μόνο δύο τάφοι, IV και VI, είχαν ένα μικρό ακανόνιστο δρόμο. Μόνο σ' ένα βρέθηκε μέρος της ξερολιθιάς, που έφραζε την είσοδο (τάφος I). Των άλλων οι είσοδοι —μικρές, ακανόνιστες, ορθογώνιες— δε βρέθηκε πώς έκλειναν. Οι οροφές ήταν σε όλους καμαρωτές. Οι είσοδοι των τάφων ήταν όλες στα δυτικά του θαλάμου ή τουλάχιστον ΒΔ. Τα δάπεδά τους ήταν ο φυσικός βράχος. Σε έναν τάφο (III) (Πίν. 101 α) στο κέντρο του δαπέδου βρέθηκε ορθογώνιο ακανόνιστο λάξευμα, βάθ. 0,18 μ., μέσα στο οποίο υπήρχε ένα μικρό κόκαλο. Οι διαστάσεις τους είναι σχετικά μικρές και το ύψος τους δεν ξεπερνά το 1 μ.

Οι τάφοι ήταν όλοι λιγότερο ή περισσότερο διαταραγμένοι και γεμάτοι χώματα. Σε κανένα δε βρέθηκε σκελετός στη θέση του. Το σκελετικό υλικό ήταν γενικά φτωχό, μόνο σαν απόδειξη χρήσης των θαλάμων σ' έναν τάφο είναι βέβαια η ταφή δύο νεκρών.

Εκτός από τον τάφο VIII, που ήταν πολύ κατεστραμμένος, όλοι οι άλλοι απέδωσαν ευρήματα, κυρίως κερα-

μικά, που μας δείχνουν ότι οι τάφοι χρησιμοποιήθηκαν στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. και η διάρκεια χρήσης τους δεν ξεπερνά τον 3ο αι. π.Χ. και οπωσδήποτε δε χρησιμοποιήθηκαν πολλές φορές. Σταθερό εύρημα σε όλους είναι τα λυχνάρια —τουλάχιστον ένα σε κάθε τάφο— ενώ τα unguentaria εμφανίζονται μόνο σε τρεις (II, VI και VII), από ένα στους τάφους (II, VII) και δύο στον τάφο VI.

Τα ευρήματα κατά τάφο είναι τα ακόλουθα:

Τάφος I. Είναι ο μόνος τάφος, του οποίου τα ευρήματα βρέθηκαν έξω από την είσοδο και είναι δύο μελαμβαφή λυχνάρια, άβαφη πρόχους, άωτο σκυφίδιο, μελαμβαφής κάρθαρος.

Τάφος II. Τριφυλλόστομη ακέραιη μελαμβαφής οινοχόη με διακόσμηση west slope στον ώμο (Πίν. 101 β), μελαμβαφές λυχνάρι, μελαμβαφής κάρθαρος με εγχαράκτη διακόσμηση κληματίδων, σώμα μελαμβαφούς πυξίδας, δύο μελαμβαφείς πυξίδες με τα πάματά τους, από τις οποίες μία με διακόσμηση west slope, άβαφη λεκανίδα με πάμα, ελλιπές δακρυδόχο με ψευδολαβές, μολύβδινη χάνδρα.

Τάφος III. Δύο μελαμβαφή λυχνάρια, μελαμβαφής κάρθαρος, άβαφη πρόχους, μικρός άβαφος οξυπύθμενος αμφορέας, δύο άωτα μελαμβαφή σκυφίδια, χάλκινη περόνη.

Τάφος IV. Μελαμβαφές λυχνάρι, μελαμβαφές πινάκιο.

Τάφος V. Τρία μελαμβαφή λυχνάρια, μελαμβαφής κάρθαρος, τρία άωτα μελαμβαφή σκυφίδια, άβαφη λεκάνη, σώμα άβαφου αρυτήρα.

Τάφος VI. Δύο μελαμβαφή λυχνάρια, δύο δακρυδόχοι, τρία άωτα μελαμβαφή σκυφίδια, δύο μελαμβαφείς κάρθαροι, μελαμβαφής κυλικόσχημος σκύφος, άβαφος αρυτήρας, μελαμβαφές κύπελλο με ψηλό κορμό.

Τάφος VII. Τρία μελαμβαφή λυχνάρια, μελαμβαφής κάρθαρος ελλιπής στις λαβές, ακέραιη δακρυδόχος.

Αταλάντη

Δημοτική οδός (οικία Γ. Καραμουσαντά)

Κατά την εκσκαφή βόθρου στην αυλή της παραπάνω οικίας, σε βάθος 4 μ., βρέθηκε στρώμα καταστροφής από κεραμίδια και πέτρες, πάχ. 0,50 μ. Το σημαντικό στην περίπτωση είναι ότι πάνω από αυτό βρέθηκαν όστρακα αρχαϊκά, που αποτελούν το αρχαιότερο εύρημα στην Αταλάντη μέχρι στιγμής, της οποίας η κατοίκηση αποδεικνύεται έτσι ότι αρχίζει τουλάχιστον εκείνη την εποχή.

Δημοτική οδός (οικόπεδο Θεμ. Κυριαζή)

Κατά την εκσκαφή πεδίων για τη θεμελίωση νέας οικοδομής αποκαλύφθηκαν λείψανα αρχαίων οικοδο-

νασκαφών εκτός του Δημ. Καλαμάτα συνέβαλαν πολύ οι φύλακες Αρχαιοτήτων Νικ. Ψαρράς, Νικ. Παπαγεωργίου, Ιωάν. Κυράνας. Παράδειγμα ευσυνειδησίας και φιλοπονίας εκτός των παραπάνω φυλάκων αποτελεί και ο παλαιότερος απ' τους φύλακες της Εφορείας Λεων. Κωνσταντόπουλος, ο οποίος πέρα από το έργο φύλαξης του αρχαιολογικού χώρου των Θερμοπυλών και της ευρύτερης γύρω από αυτόν περιοχής επέβλεψε τις εργασίες διαμόρφωσης και καθαρισμού του χώρου.

Σημαντική ήταν και η συμβολή των έκτακτων εργατοφυλάκων Κ. Παγώνη και Α. Δουβάρα, που κάλυψαν τις ανάγκες φύλαξης και παρακολούθησης της Υπάτης και της Ελατίας αντίστοιχα και της ευρύτερης περιοχής τους, όπου υπάρχουν άφθονοι αρχαιολογικοί χώροι και η απουσία φυλακτικού προσωπικού εγκυμονούσε κινδύνους για αυτούς.

μημάτων και διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα που κάλυψε όλη την έκταση του οικοδομήσιμου χώρου (Σχ έδ. 1).

Στο δυτικό τμήμα του χώρου βρέθηκε τοίχος με κατεύθυνση Β.-Ν., που συναντάται στο νότιο άκρο του σε ορθή γωνία με άλλον, που έβαινε ανατολικά. Και οι δύο αυτοί τοίχοι προχωρούσαν πέρα από τα όρια του οικοπέδου. Ήταν κατασκευασμένοι με ορθογώνιους λαξευτούς πωρολίθους και σώζονταν σε ύψος δύο δόμων (0,85 μ.), είχαν πλάτος 0,60 και μήκος 11,50 και 4,50 μ.

Στη σχηματιζόμενη γωνία των δύο αυτών τοίχων βρέθηκε δάπεδο από μικρά βότσαλα μέσα σε κονίαμα. Οι τοίχοι εδράζονταν στο παρθένο βραχώδες έδαφος σε βάθος 3 μ. από τη στάθμη του οικοπέδου. Λείψανα μεταγενέστερης χυτής τοιχοποιίας βρέθηκαν πάνω στην επάνω σωζόμενη επιφάνειά τους και πίσω από το μικρότερο τοίχο.

Δυτικά του μακρού τοίχου εκτεινόταν ένα δάπεδο, όμοιο με το παραπάνω, πάνω στο οποίο βρέθηκε στρώμα καταστροφής από κεραμίδια και πέτρες και ένα σπόνδυλο κίονα με ραβδώσεις. Ο χώρος θα ήταν στεγασμένος αλλά είναι άγνωστη η έκτασή του γιατί στα δυτικά έχει κοπεί από τοίχους νεότερης κατασκευής, ίσως βυζαντινών χρόνων, που είναι χτισμένοι με συνδυασμό χυτής τοιχοποιίας και υλικού σε δεύτερη χρήση (λιθόπλινθοι, αρχιτεκτονικά μέλη) προφανώς από το παλιότερο κτίριο (Πίν. 102 α). Το κτίριο αυτό εκτείνεται πέρα από το όριο του οικοπέδου και η κατάσταση των τοίχων δεν μας επιτρέπει την ταύτισή του.

Στο νότιο τμήμα του διαπιστώθηκε ότι έχει ενσωματώσει στη δομή του τοίχο με λαξευτούς ορθογώνιους πωρολίθους, παλιότερης οικοδομικής φάσης και στην επίχωση βρέθηκαν τεμάχια υποκαύστων και κάθετοι σωληνωτοί πήλινοι αγωγοί εξαερισμού ενσωματωμένοι στη μεταγενέστερη χυτή τοιχοποιία. Επίσης το χώμα είναι καμένο. Τα στοιχεία αυτά πείθουν ότι τα λείψανα της παλιότερης οικοδομικής φάσης, ρωμαϊκής εποχής, όπως δείχνουν τα όστρακα, πρέπει να ανήκουν σε βαλανείο.

Στις επιχώσεις του δυτικού κτιρίου βρέθηκαν όστρακα από τα οποία συγκολλήθηκαν δύο ελλειπείς άβαφες λεκάνες, μία ελλειπής φιάλη, μία ελλειπής ευρύστομη άβαφη πρόχους και ένα πινάκιο. Επίσης συγκεντρώθηκαν σιδερένιοι οβελοί, έξι χάλκινα νομίσματα, μαρμάρινος κιονίσκος περιρραντηρίου, τμήματα πήλινου ειδωλίου γυναικείας μορφής, κομμάτια από γυάλινα αγγεία, τεμάχια κονιαμάτων, πήλινες αγνύθες και τμήμα μαρμάρινης πλάκας με επιγραφή σε επτά στίχους: ΜΙΟΥΝΙΟΣ ---- / ΖΩΝ ΑΤ ---- / ΜΙΟΥΝΙΟΙΜ ---- / ΠΑΤΡΩΝΙΚΑΙ Κ ---- / ΣΤΑΚΑΙ ΑΝΤΩ ---- / ΤΗΑΤΟΥΓΥΝΑΙ ---- / ΙΔΙΟΙΣ ----

Στο ανατολικό κτίριο περισυνελέγησαν όστρακα από τα οποία προήλθαν ελλειπή: άβαφη πρόχους, δακρυδό-

χος, ευρύστομη άβαφη πρόχους και χυτροειδές. Επίσης βρέθηκαν ακέραια: άβαφη οينوχόη με τριφυλλόσχημο στόμιο (Πίν. 102 β), άβαφος αμφορέας και δύο άβαφες πρόχοι. Άλλα κινητά ευρήματα από το χώρο εκτός από το συνήθη αριθμό οστράκων ήταν δύο χάλκινα νομίσματα, δύο οστίνες περόνες, μαρμάρινος λύχνος ελλειπής και σιδερένια καρφιά και σύνδεσμοι.

Δημοτική οδός (οικόπεδο Α. Κολομτσά)

Εκσκαφές για ανέγερση νέας οικοδομής, αποκάλυψαν λείψανα αρχαίων οικοδομημάτων και υπήρξαν η αφορμή να διεξαχθεί ανασκαφική έρευνα του χώρου.

Τα ανασκαφικά δεδομένα δείχνουν δύο οικοδομικές φάσεις (Σχ έδ. 2). Στην παλιότερη ανήκει ένα μεγάλο οικοδόμημα, του οποίου σώζεται ένας τοίχος με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. κατασκευασμένος με ορθογώνιους λαξευτούς πωρολίθους, μήκ. 1,6 μ., που εκτεινόταν και πέρα από το όριο του οικοπέδου.

Σωζόταν σε ύψος δύο δόμων, συνολ. ύψ. 0,80 μ., και έβαινε σε υποθεμελίωση από κροκάλες και λάσπη, πάχ. 0,10 μ., που εδραζόταν σε βάθος 3,30 μ. στο στέρεο παρθένο έδαφος. Στη βορειοανατολική πλευρά του σώζονταν όμοιας κατασκευής εγκάρσιοι τοίχοι, που σχημάτιζαν τρεις χώρους, ο καθένας πλ. 3,60 μ. Ένας τέταρτος χώρος στα ΝΑ. προχωρούσε κάτω από το άσκαφτο.

Στα νοτιοδυτικά εκτεινόταν δάπεδο στρωμένο με μαρμάρινες πλάκες, από τις οποίες σώζονταν τα αποτυπώματα πάνω στο υπόστρωμα από κορασάνι, μικρές πέτρες και μερικά θραύσματα ακόμη στη θέση τους.

Η μνημειώδης κατασκευή του συνόλου συνηγορεί για δημόσιο κτίριο, ίσως στοά, και τα ευρήματα — όστρακα οικιακών κυρίως σκευών και λύχνιοι (Πίν. 102 γ)— το χρονολογούν στο 2ο ή 1ο αι. π.Χ.

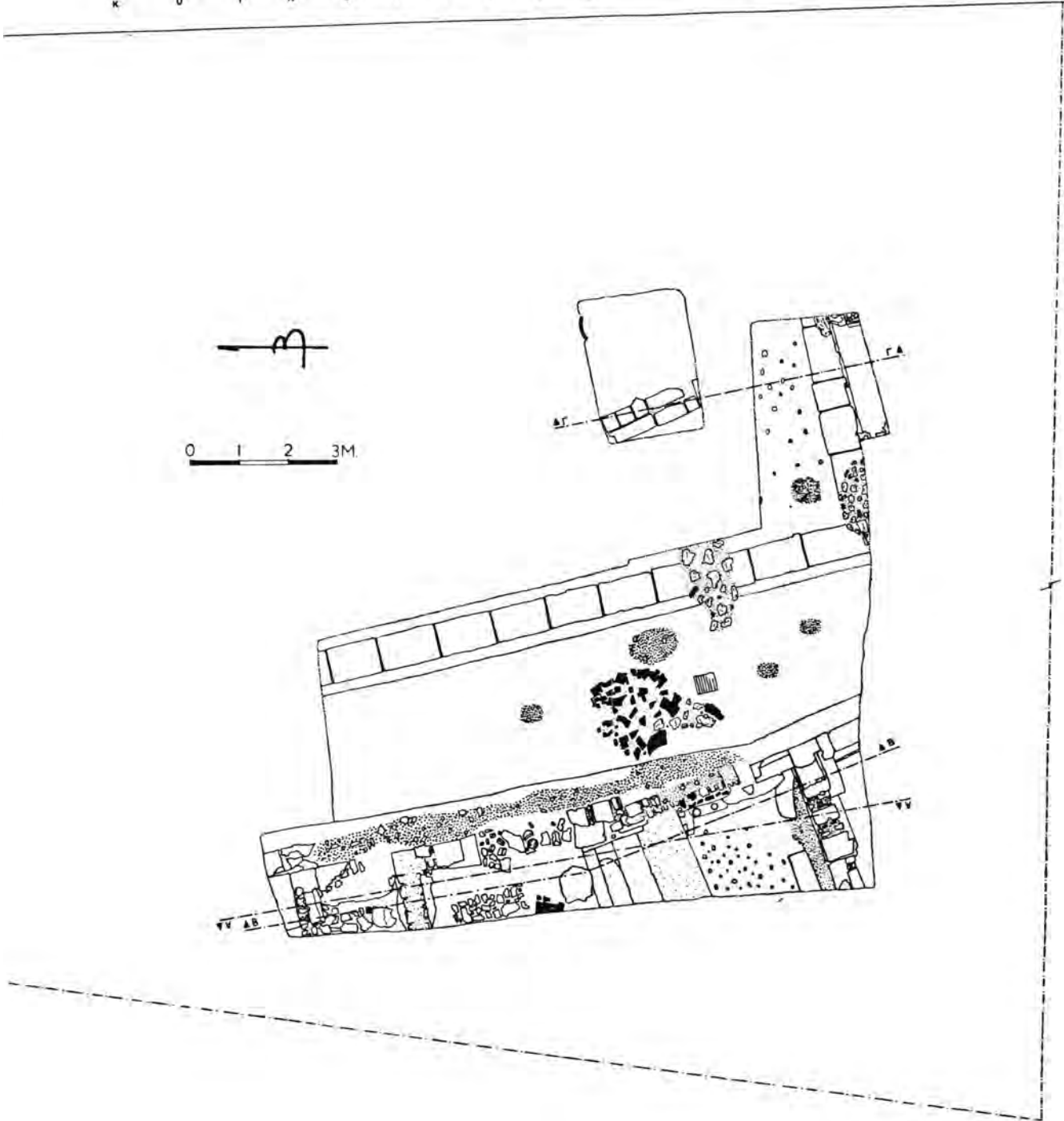
Σε μεταγενέστερη εποχή — ίσως ύστερη ρωμαϊκή —, όταν το κτίριο θα είχε καταστραφεί — πιθανόν από φωτιά, όπως δείχνουν σποραδικά ίχνη καμένων χωμάτων και κεραμιδιών — στο χώρο του κατασκευάστηκαν οι τρεις ορθογώνιες βάσεις από χυτή τοιχοποιία, με πέτρες, κεραμίδια και σκληρό κονίαμα, που βρέθηκαν στη σειρά σε κανονικές αποστάσεις από ΒΔ. προς ΝΑ. και πιθανόν ανήκουν σε κάποιο δημόσιο υδραγωγείο. Στην ίδια εποχή φαίνεται ότι ανήκει και η γωνία ενός οικοδομήματος από χυτή τοιχοποιία, που αποκαλύφθηκε στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου.

Εκτός από τα όστρακα, τα κινητά ευρήματα είναι αγνύθες, πυραμιδόσχημες και αρτόσχημες, μία από τις οποίες σε έγκοιλο ορθογώνιο έχει την επιγραφή ΕΥ ΤΥΧΟΣ, σιδερένια καρφιά και σύνδεσμοι, δύο χάλκινα οξειδωμένα νομίσματα και οκτώ λυχνάρια.

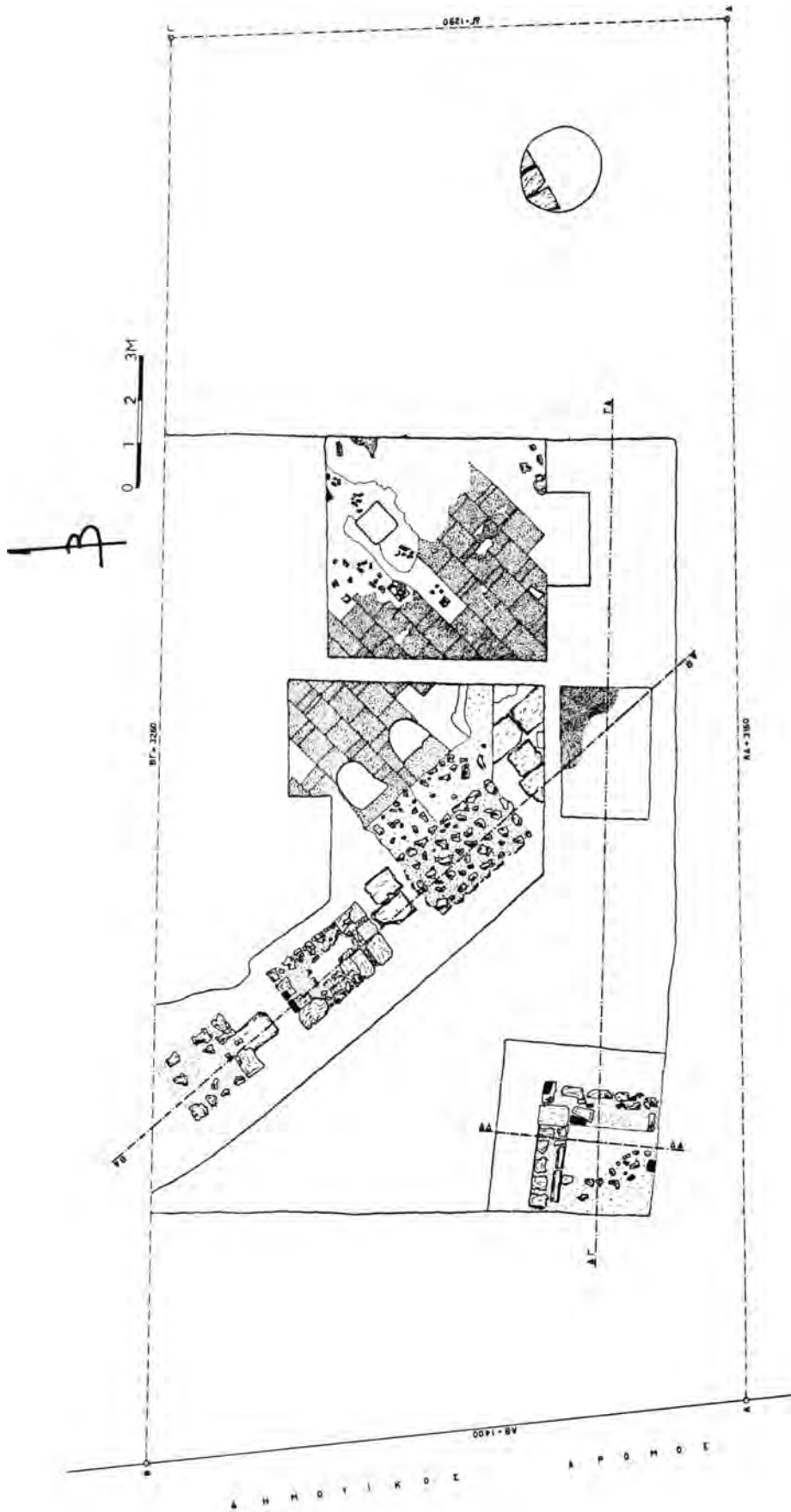
Οδός Διάκου (οικόπεδο Δ. Φίνου)

Στο παραπάνω οικόπεδο, κατά την εκσκαφή για ανέ-

Κ Ο Ι Ν Ο Τ Ι Κ Ο Σ Ε Π Ο Η Ο Σ

Σχέδ. 1. Αταλάντη. Οικόπεδο Θεμ. Κυριαζή. Κάτοψη της ανασκαφής.

Σχέδ. 2. Αταλάντη. Οικόπεδο Α. Κολομνά. Κάτοψη της ανασκαφής.

γερση νέας οικοδομής, φάνηκαν λείψανα τοίχων και διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα, που κάλυψε όλη την έκταση του οικοπέδου και έφερε σε φως ένα ορθογώνιο δωμάτιο, διαστ. $6,75 \times 5,80$ μ., με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Και οι τέσσερις τοίχοι του ήταν κατασκευασμένοι με μεγάλες λαξευτές ορθογώνιες λιθοπλίνθους κατά το ψευδοϊσόδομο σύστημα, που έβαιναν πάνω σε υποθεμελίωση από αργολιθοδομή εδραζόμενη στο παρθένο έδαφος σε βάθος $4,10$ μ. Οι τοίχοι σώζονταν σε ύψος τριών δόμων, δηλαδή $1,40$ μ., και είχαν πλάτος $0,55$ μ.

Το δάπεδο, που βρέθηκε αποσπασματικά στο επίπεδο όπου εδράζονται οι λιθόπλινθοι, ήταν από μία στρώση ασβεστοκονιάματος πάνω σε πατημένο χώμα. Στο κέντρο του δωματίου εκτεταμένο στρώμα καταστροφής από σπασμένα κεραμίδια και πολλή στάχτη είναι ό,τι απέμεινε από τη στέγη, που φαίνεται να καταστράφηκε από πυρκαϊά.

Το κτίριο, στο οποίο ανήκε το δωμάτιο που αποκαλύφθηκε εκτείνεται πέρα από τα όρια του οικοπέδου.

Σε προγενέστερη οικοδομική φάση ανήκει λοξός τοίχος από λιθοπλίνθους, με κατεύθυνση Α.-Δ., και πήλινος αγωγός, που βρέθηκαν έξω από το δωμάτιο στα ανατολικά του.

Κάτω από το στρώμα καταστροφής και μέσα στις στάχτες βρέθηκαν όστρακα, δύο λυχνάρια (Πίν. 102 δ), οστά ζώων, εννέα πήλινες αγνύθες, μία χάλκινη περόνη, τεμάχια από δύο οστέινες περόνες, μάζες σιδήρου, χάλκινος σύνδεσμος και τμήμα πήλινου ειδωλίου.

Στα νότια του δωματίου πεσμένες και σπασμένες λιθοπλίνθοι, τμήματα αρράβδωτου μαρμάρινου κίονα και μαρμάρινης βάσης αποτελούν και αυτά δείγματα της καταστροφής του κτιρίου, του οποίου η πιθανή ταύτιση με έπαυλη του 2ου αι. π.Χ. δε φαίνεται αδικαιολόγητη.

Αχινός

Οικόπεδο Α. Κυριώφ

Στο οικόπεδο που βρίσκεται στη νότια πλαγιά χαμηλού λόφου, που υψώνεται ΝΔ. της ακρόπολης του Αχινού, κατά την εκσκαφή πεδίων για την ανέγερση νέας οικοδομής βρέθηκαν δύο τάφοι των ελληνιστικών χρόνων.

Όπως έχει διαπιστωθεί από ανασκαφές προηγούμενων ετών (βλ. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 183-185) στην περιοχή εκτείνονταν το ελληνιστικό νεκροταφείο της πόλης.

Ο ένας τάφος ήταν κιβωτιόσχημος κατασκευασμένος με χοντροδουλεμένες πλάκες πωρολίθου τοποθετημένες σ' ένα ορθογώνιο λάξευμα στο βράχο ανά μία σε κάθε πλευρά, με κατεύθυνση Α.-Δ. Κάλυμμα του τάφου αποτελούσαν δύο πλάκες πωρολίθου, πάχ. $0,29$ μ. Ο τάφος είχε παραβιαστεί, όπως έδειχναν οι μετακινημένες κα-

λυπτήριες πλάκες και ήταν γεμάτος χώματα με μερικά όστρακα, που δείχνουν ότι ο τάφος χρησιμοποιήθηκε τουλάχιστον από τον 3ο μέχρι τα τέλη του 2ου αι. π.Χ. Οι διαστάσεις του είναι $1,85 \times 0,51$, βάθ. $0,72$ μ. και πάχ. πλακών $0,22$ μ. Ο τάφος είχε δεχτεί τουλάχιστον τρεις νεκρούς, όπως φαίνεται από τα κρανία που βρέθηκαν. δύο στη δυτική πλευρά και ένα στη νοτιοανατολική γωνία. Τα άλλα οστά πολύ διαταραγμένα και σκορπισμένα σ' όλη την επίχωση, δε δίνουν στοιχεία για τη θέση των νεκρών. Στο δάπεδο του τάφου βρέθηκε λαιμός με λαβές και τμήμα του σώματος άβαφου αμφορέα οικιακής χρήσεως.

Έξω από τον τάφο βρέθηκαν σκορπισμένα οστά, όστρακα και θραύσματα ειδωλίων.

Ο δεύτερος τάφος ήταν θαλαμωτός λαξευμένος στο βράχο. Ήταν ένας τετράγωνος θάλαμος, διαστ. $1,80 \times 1,80$ μ., με θολωτή οροφή, μεγ. ύψ. $1,60$ μ. Μέρος της οροφής έχει καταπέσει. Στη νότια πλευρά του θαλάμου ανοιγόταν είσοδος, πλ. $0,60$ μ. και άγνωστου ύψους. Φαίνεται ότι ο τάφος είχε παραβιαστεί από παλιά. Στην είσοδο οδηγεί μικρός δρόμος, μήκ. $1,20$, πλ. $0,60$ μ., λαξευμένος και αυτός στο βράχο. Η είσοδος έφραζε με μία ορθογώνια πλάκα, διαστ. $0,80 \times 0,50$, πάχ. $0,12$ μ., που βρέθηκε πεσμένη στο δρόμο. Στο κέντρο του δαπέδου του θαλάμου υπάρχει ορθογώνιο όρυγμα, διαστ. $0,95 \times 0,95$, βάθ. $0,39$ μ., μέσα στο οποίο βρέθηκαν διαταραγμένα οστά και αγγεία.

Σκελετοί δε βρέθηκαν στη θέση τους ούτε κτερίσματα εκτός από μία σπασμένη δακρυδόχο του 2ου αι. π.Χ. στη νοτιοανατολική γωνία του θαλάμου.

Μέσα στο όρυγμα βρέθηκαν τρία πινάκια (οξύβαφα) και όστρακα άβαφων αγγείων και τουλάχιστον τεσσάρων άβαφων δακρυδόχων από τεφρό ή κιτρινέρυθρο πηλό των μέσων περίπου του 2ου αι. π.Χ. και μετά (βλ. Γ. Τουράτσογλου - Σ. Δρούγου, Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι της Βεροίας, Αθήνα 1980, σ. 125, αριθ. 1244), καθώς και μερικά κομμάτια από πήλινα ειδώλια ντυμένων μορφών.

Οικόπεδο Δημ. Κούτρα

Το οικόπεδο βρίσκεται στην ίδια περιοχή και βόρεια του οικοπέδου Κυριώφ (βλ. παραπάνω). Έχει κλίση από Β.-Ν. Κατά την εκσκαφή του χώρου για ανοικοδόμηση βρέθηκαν έξι τάφοι, από τους οποίους οι πέντε είναι θαλαμωτοί, λαξευμένοι στο βράχο και ο ένας κιβωτιόσχημος.

Οι θαλαμωτοί είχαν όλοι κατεύθυνση Β.-Ν. με την είσοδο και το δρόμο στη νότια πλευρά του θαλάμου, ενώ ο κιβωτιόσχημος είχε κατεύθυνση Α.-Δ. και ήταν του συνήθους τύπου (βλ. και παραπάνω οικόπεδο Κυριώφ) μέσα σε ορθογώνιο λάξευμα του βράχου.

Όλοι βρέθηκαν λιγότερο ή περισσότερο διαταραγμένοι.

Τάφος Ι. Ορθογώνιος θάλαμος, διαστ. 2,30 × 2,10 και ύψ. 1,50 μ. Η οροφή του ήταν ακανόνιστη θολωτή και είχε καταπέσει κατά μεγάλο μέρος, όπως σχεδόν και όλη η ανατολική πλευρά του τάφου και του δρόμου από το μηχάνημα, που είχε σκάψει στο σημείο αυτό το βράχο μέχρι σχεδόν το δάπεδο του θαλάμου. Στο σημείο όμως που διατηρήθηκε ο βράχος φαίνεται σε τομή ότι ο δρόμος, μήκ. 1,20 μ., στο νότιο άκρο του κατέληγε σε τρία σκαλοπάτια προς την πλαγιά του λόφου. Τμήμα ενός πλακοειδούς σπασμένου λίθου, που βρέθηκε κάθετα τοποθετημένο εμπρός από την είσοδο, αποτελεί ό,τι απέμεινε από την πλάκα, που θα την έφραζε. Το δάπεδο του τάφου, και αυτό κατεστραμμένο, δείχνει ότι, όπως και στον τάφο του οικοπέδου Κυριώφ, υπήρχε στο κέντρο ορθογώνιο όρυγμα. Στο εσωτερικό του πολλά διαταραγμένα οστά και όστρακα, από τα οποία συγκολλήθηκαν ελλιπή είκοσι εννέα πινάκια, μερικά με ομφαλό και ένα μελαμβαφές με εμπέστα ανθέμια, και μία μελαμβαφής φιάλη.

Βρέθηκαν: πήλινη δακρυδόχος από τεφρό πηλό με λευκές επίθετες ταινίες, λυχνάρι ελλιπές στη μύξα, μικρή χάνδρα από αχάτη, χρυσά κοσμήματα (χρυσό σκουλαρίκι στο άκρο του οποίου περιστέρι (Πίν. 103 β), χρυσό μενταγιόν με έκτυπη προτομή, χρυσό μενταγιόν αμυγδαλόσχημο, τμήμα χρυσού σκουλαρικού, χρυσά φύλλα ελιάς), χάλκινος κρίκος, χάλκινο τεμάχιο ελάσματος, χάλκινο αγκιστροειδές, χείλος γυάλινου σκύφου.

Τάφος ΙΙ. Βρίσκεται νοτιότερα από τον προηγούμενο σε χαμηλότερο σημείο της πλαγιάς και έχει την ίδια μορφή και κατεύθυνση, διατηρείται όμως καλύτερα. Ο θάλαμός του, ορθογώνιος, διαστ. 2,50 × 2 μ., είχε θολωτή ακανόνιστη στέγη, μεγ. ύψ. 2 μ. Στη νότια πλευρά του η είσοδος, πλ. 0,60 μ., έκλινε με ορθογώνια ασβεστολιθική πλάκα χοντροδουλεμένη, διαστ. 0,90 × 0,80, πάχ. 0,15 μ., που βρέθηκε πεσμένη στο δρόμο. Ο δρόμος, μήκ. 1,20 μ., ήταν προσιτός από Ν. με λαξευτό σκαλοπάτι στο βράχο. Εδώ ένα σκαλοπάτι ήταν αρκετό επειδή η πλαγιά χαμηλώνει.

Στο κέντρο του δαπέδου του θαλάμου και κατά τον άξονά του βρέθηκε ορθογώνιο όρυγμα, πλ. 0,60 μ. Η νότια πλευρά του αρχίζει ακριβώς στην ευθεία της εισόδου και σχηματίζει βαθμίδα, πλ. 0,40 και βάθ. 0,30 μ. Παρόμοια βαθμίδα, βάθ. μόνον 0,05 και μήκ. 0,50 μ., σχηματίζεται και κατά τη βορινή πλευρά του, ώστε το λάξευμα να έχει στο χείλος μήκος 1,70 μ. και στον πυθμένα 0,95 μ.

Μέσα στο λάκκο βρέθηκαν διαταραγμένα οστά περισσότερων του ενός νεκρών και τα εξής αντικείμενα: λύχνος τύπου Κνίδου ελλιπής στη λαβή, ειδώλιο Αφροδίτης, μικρό άωτο σκυφίδιο, μελαμβαφές σκυφίδιο, πινάκιο με ερυθρό γάνωμα.

Στο δάπεδο του θαλάμου βρέθηκαν: ακέραιο ειδώλιο γυναικείας μορφής ντυμένης, ελλιπής δακρυδόχος από τεφρό πηλό κατά τη βάση και το λαιμό (βλ. όμοιο στο οικοπέδο Κυριώφ), ακέραη δακρυδόχος με σφαιρικό κορμό και επίπεδη βάση από πηλό πορτοκαλόχρωμο, άβαφος λύχνος με κληματίδα, κύπελλο από χονδρόκοκκο πηλό και μαύρο γάνωμα με ίχνη εφυάλωσης, εσωτερικά άβαφο, πινάκιο (βλ. παρόμοιο οικοπέδο Κυριώφ), πινάκιο με χείλη που νεύουν προς τα έξω, άβαφη τριφυλλόστομη οινοχόη, πρόχους με γωνιώδη λαβή, αναρτώμενος δίσκος με ανάγλυφο άνθος και στο κέντρο ερωτιδείς με λύρα· διακρίνεται κίτρινο χρώμα, γυάλινη δακρυδόχος.

Εξάλλου μέσα στα χώματα του τάφου βρέθηκαν όστρακα και τεμάχια ειδωλίων, από τα οποία συγκολλήθηκαν: λυχνάρι άβαφο με διακόσμηση φύλλων αμπέλου, πήλινος δίσκος ελλιπής με ίχνη κίτρινου χρώματος στο χείλος και στο κέντρο ερωτιδείς αναπαυόμενος, άνω τμήμα πήλινου ειδωλίου γυναικείας ντυμένης μορφής, ειδώλιο γυναικείας μορφής ντυμένης, ελλιπές κατά τμήματα, ελλιπές ειδώλιο γυναικείας μορφής ντυμένης, ειδώλιο συγκολλημένο γυναικείας μορφής ντυμένης· στο ιμάτιο κίτρινο και μαύρο χρώμα, ένα ακέραιο και δύο ελλιπείς γυάλινες δακρυδόχοι και θραύσματα άλλου, δεκατέσσερα ελλιπή πινάκια, ελλιπής σκύφος, σώμα απιόσχημου άβαφης δακρυδόχου.

Τάφος ΙΙΙ. Βρέθηκε ανατολικότερα του τάφου ΙΙ και έχει την ίδια κατασκευή και κατεύθυνση μ' αυτόν.

Και εδώ ο δρόμος, μήκ. 1,20 και πλ. 1,20 μ., προς Ν. σχημάτιζε σκαλοπάτι και προς Β. κατέληγε στην είσοδο, πλ. 0,62 μ., που φραζόταν με ξερολιθιά, από την οποία απέμειναν λίγες πέτρες. Στο δάπεδο του θαλάμου, παρόμοιο όρυγμα, μήκ. 1,40 έως 0,70, πλ. 0,65 και βάθ. 0,45 μ., βρέθηκε γεμάτο από μετακινημένα οστά και όστρακα. Οι διαστάσεις του θαλάμου, του οποίου η καμαρωτή στέγη έχει μερικώς καταπέσει είναι: 2 × 1,90, ύψ. 1,50 μ. Εκείνο που τον ξεχωρίζει από τους άλλους είναι ότι το δάπεδό του ήταν στρωμένο με πηλό ανακατεμένο με άχυρο.

Στο δρόμο του τάφου βρέθηκε άβαφη ακέραη δακρυδόχος από χωροόδινο πηλό. Στο δάπεδο του θαλάμου βρέθηκαν: ειδώλιο ντυμένης ανδρικής μορφής, ελλιπές ως προς το κεφάλι, ακέραη δακρυδόχος από τεφρό πηλό με λευκές ταινίες· στο λάκκο δύο ελλιπή και κομμάτια από τέσσερις δακρυδόχους από τεφρό πηλό με λευκές γραμμές (ύστερου τύπου)· στο βόρειο αναβαθμό ελλιπής αναρτώμενος δίσκος με ερωτιδέα αναπαυόμενο και στο νότιο θραύσματα δακρυδόχων.

Από τα όστρακα που βρέθηκαν μέσα στα χώματα συγκολλήθηκαν μία λάγνος ερυθροβαφής με εγχάρακτες κληματίδες στον ώμο, δώδεκα πινάκια, ελλιπής ατρακτόσχημη άβαφη δακρυδόχος, μελαμβαφές σκυφίδιο, μελαμβαφής σκύφος και σώμα πρόχου. Μέσα στα

χώματα του τάφου βρέθηκε επίσης χρυσό περίαπτο σχήματος ημισελήνου.

Τάφος IV. Θαλαμωτός του ίδιου τύπου με τους προηγούμενους· η οροφή του είχε καταπέσει στο θάλαμο. Ο δρόμος, μήκ. 0,90 μ., προς Ν. σχημάτιζε σκαλοπάτι, ενώ η είσοδος, πλ. 0,55 μ. έκλεινε με μία πλάκα που εξωτερικά στηριζόταν με ξερολιθιά, και που έχει παραβιαστεί. Διαστάσεις: 2,30 × 2 μ., σωζ. ύψος 1,40 μ. Ο ορθογώνιος λάκκος είχε μήκος 1,90-1,20, πλάτος 0,65 και βάθος 0,45 μ. Οι αναβαθμοί στις δύο άκρες του έχουν βάθος 0,10 μ. Στο λάκκο βρέθηκαν μετακινημένα οστά, όπως επίσης πολλά οστά ανακατεμένα με τα χώματα βρέθηκαν και στο θάλαμο.

Μέσα στο λάκκο βρέθηκαν: λεπτά φύλλα από χρυσό στεφάνι, δύο ελλιπή πινάκια και τέσσερις δακρυδόχοι. Από το δάπεδο του θαλάμου προέρχεται ελλιπής πήλινη μάσκα τραγωδού, αμφορέας ελλιπής στο κάτω τμήμα του, πινάκιο ελλιπές σε μικρό τμήμα του χείλους και πήλινη ελλιπής δακρυδόχος. Από τα όστρακα συγκολληθήκαν έξι ελλιπή πινάκια και δύο ελλιπείς δακρυδόχοι.

Τάφος V. Όμοια κατασκευής και κατεύθυνσης με τους προηγούμενους. Η οροφή του είχε καταπέσει μέσα στο θάλαμο που είχε διαστάσεις 2,10 × 1,30 μ. και σωζ. ύψος 1,30 μ.

Το ορθογώνιο όρυγμα στο κέντρο του δαπέδου του θαλάμου είχε μήκος 1,25-1, πλάτος 0,50, βάθος 0,50 μ. και σχημάτιζε μόνο έναν αναβαθμό στο νότιο τμήμα του, βάθ. 0,10 μ. Η είσοδος είχε πλάτος 0,70 μ. και μπροστά από αυτή βρέθηκε ορθογώνια βάση με τόρμο, που ή ήταν σε δεύτερη χρήση ενσωματωμένη στην ξερολιθιά ή στήριζε κάποια στήλη που έφραζε την είσοδο. Ο δρόμος, μήκ. 1,25 και πλ. 1,10 μ., στο νότιο τμήμα του σχημάτιζε τρία σκαλοπάτια λαξευμένα στο βράχο, 0,35 μ. το καθένα.

Στο δρόμο βρέθηκαν συσσωρευμένα κρανία και οστά έξι νεκρών. Μέσα στο θάλαμο χώματα με πολλά οστά και όστρακα, από τα οποία συγκολλήθηκαν δύο ελλιπείς δακρυδόχοι, ένα σιδερένιο καρφί, αγκιστροειδές χάλκινο και άλλα σιδερένια κομμάτια, κεφάλι και άλλα κομμάτια από πήλινο γυναικείο ειδώλιο και τμήματα γυάλινου αγγείου.

Τάφος VI. Κιβωτιόσχημος, διαστ. 1,83 × 0,53 και βάθ. 0,80 μ. Τη δυτική του πλευρά αποτελεί τμήμα βάσης με ορθογώνιο τόρμο σε β' χρήση, τις άλλες πλευρές μονόλιθες χοντροδουλεμένες πόρινες πλάκες. Ο τάφος είχε από παλιά συληθεί και βρέθηκε γεμάτος χώματα ανάμεσα στα οποία μόνο λίγα όστρακα. Επίσης βρέθηκε πώμα λεκανίδας με εξηρημένη ταινία και ανθήματα με λευκό επίθετο χρώμα και μελαμβαφής δακρυδόχος.

Οικόπεδο I. Καρφί

Κατά την εκσκαφή για ανοικοδόμηση αποκαλύφθη-

καν αρχαία οικοδομικά λείψανα και διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα του χώρου.

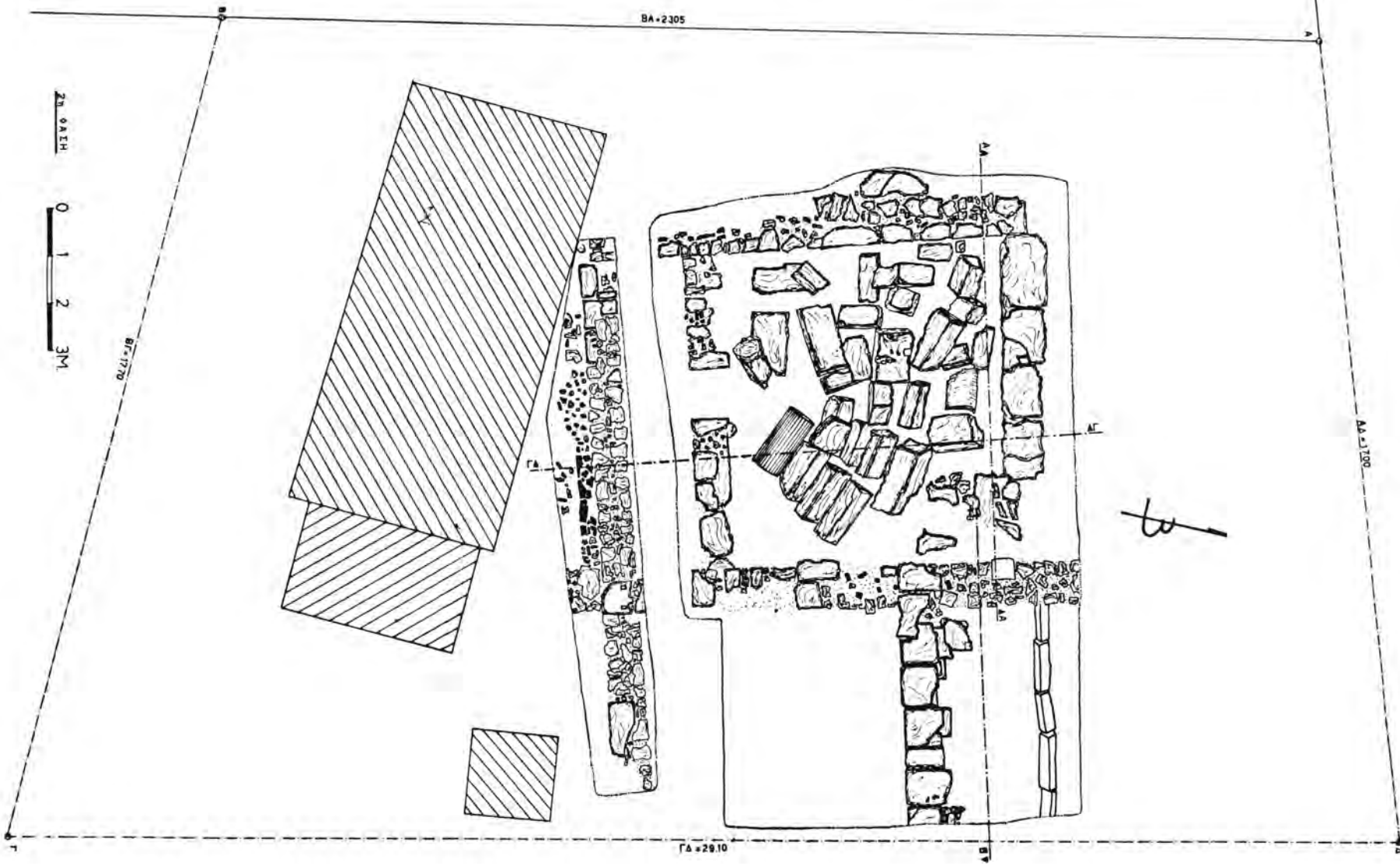
Το οικόπεδο βρίσκεται στη νότια πλαγιά του λόφου της αρχαίας ακρόπολης του Εχίνου και σε μικρή απόσταση από αυτή. Η κλίση του εδάφους είναι έντονη και στο βόρειο όριο του οικοπέδου υψώνεται απότομα ο βράχος.

Το χώρο του οικοπέδου κατελάμβανε τμήμα ενός κτιρίου των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων, του οποίου βρέθηκαν τέσσερις χώροι (Σχέδ. 3). Ένας χώρος σχεδόν τετράγωνος, διαστ. 6,20 × 6,60 μ., του οποίου σώθηκαν όλοι οι τοίχοι μέχρι ύψος 2,40 μ., καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος της ανασκαφής. Στο μέσο περίπου του νότιου τοίχου βρέθηκε άνοιγμα, πλ. 1 μ., το οποίο οδηγούσε σε ένα στενό διάδρομο, μήκ. 6,60 και πλ. 1,60 μ. Στενό άνοιγμα, πλ. 1 μ., στο ανατολικό άκρο του διαδρόμου έφερε προς έναν άλλο χώρο του οποίου η ανατολική πλευρά δε βρέθηκε. Προφανώς βρίσκεται κάτω από το άσκαφτο, πέρα από το όριο του οικοπέδου. Το πλάτος του χώρου αυτού ήταν 5,50 μ. και το μήκος του μέσα στο οικόπεδο 4,50 μ. Στα βόρεια του ένας τρίτος χώρος, διαστ. 2,50 × 4,50 μ., προχωρούσε, όπως φαίνεται, πέρα από τα όρια του οικοπέδου. Προς Β. πάντως δεν επεκτεινόταν πολύ δεδομένου ότι σε απόσταση περίπου 1 μ. από το βόρειο τοίχο του κεντρικού δωματίου υψώνεται ο βράχος πάνω από το σωζόμενο ύψος των τοίχων. Νότια του διαδρόμου φαινόταν άλλος ένας χώρος στον οποίο βρέθηκε στρώμα καταστροφής από πέτρες και κεραμίδια. Το χώρο του κεντρικού δωματίου κατελάμβαναν λαξευτές λιθοπλίνθοι ακέραιες ή σπασμένες, κομμάτια από κολόνες και άλλα αρχιτεκτονικά μέλη, που κατέπεσαν από την ανωδομή, όταν καταστράφηκε το κτίριο. Ίσως υπήρχε και δεύτερος όροφος στο χώρο αυτό, δεδομένου ότι μεταξύ των λίθων συγκεντρώθηκαν τεμάχια μωσαϊκού δαπέδου και κονιάματα, που δεν ανήκαν στο δάπεδο του κεντρικού δωματίου. Στο χώρο προϋπήρχε κτίριο των ελληνοιστικών χρόνων, του οποίου τοίχοι ενσωματώθηκαν και συμπληρώθηκαν μεταγενέστερα, ώστε να αποτελέσουν τους τοίχους του νεότερου κτιρίου. Οικοδομικό υλικό εξάλλου του παλιότερου κτιρίου ενσωματώθηκε στη συμπληρωματική χυτή τοιχοποιία. Έτσι π.χ. σ' έναν τοίχο του κτιρίου, συνυπάρχουν τμήμα παλιότερου από λαξευτές λιθοπλίνθους κατά το ισόδομο σύστημα και συμπληρώσεις στα κενά και καθ' ύψος από χυτή τοιχοποιία με κάθε είδους και μεγέθους οικοδομικό υλικό (Πίν. 103 α).

Εκτός από το συνήθη αριθμό οστράκων, βρέθηκαν αγνήθες πυραμιδόσχημες και αρτόσχημες, καρφιά σιδερένια, εφηλίδες και σύνδεσμοι σιδερένιοι, μάζες σιδήρου, δύο λυχνάρια 2ου-3ου αι. μ.Χ. και πέντε οξειδωμένα χάλκινα νομίσματα.

Από τη στρωματογραφική διερεύνηση του χώρου

BA-2305

Σχέδ. 3. Αγινός. Οικόπεδο. Ι. Καρφή. Κάτοψη της ανασκαφής.

συμπεραίνεται ότι τα παλιότερα οικοδομήματα στο χώρο αυτό ανάγονται στα τέλη του 4ου ή στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. και πρέπει να καταστράφηκαν στο σεισμό του 3ου αι. π.Χ., που έπληξε την περιοχή (βλ. Y. Bequignon, *La vallée du Spercheios*, σ. 72).

Στις επιχώσεις στο νοτιοανατολικό τμήμα του χώρου βρέθηκαν πεσμένα κορμούς γυναικείου γυμνού μαρμάρινου αγάλματος, κορμούς μαρμάρινου αγάλματος γυμνού παιδιού και ένα ακέραιο αναθηματικό ανάγλυφο με παράσταση γυναικών και παιδιών, που φέρνουν δώρα σε όρθια γυναικεία θεότητα.

Αχλάδι

Σε αυτοψία για τη χορήγηση άδειας για την εγκατάσταση της Βιομηχανικής Μονάδας Agroiinvest, στην παραλία κοινότητας Αχλαδιού Φθιώτιδας, στο μικρό ύψωμα που βρίσκεται στο 244ο χιλιόμετρο της Νέας Εθνικής Οδού Αθηνών-Λαμίας, εντοπίστηκε οχυρωματικός περίβολος, που διακρινόταν σε μικρό ύψος και παρακολουθήθηκε σε όλη του την περιφέρεια μέσα από τη θαμνώδη βλάστηση. Περιβάλλει την κορυφή του λόφου και η είσοδος βρίσκεται στη νοτιοδυτική πλευρά προς τη θάλασσα, που απλώνεται κάτω από τους πρόποδες του λόφου.

Παράνομες εργασίες διαμόρφωσης κατέστρεψαν τρεις κεραμοσκεπείς τάφους στα νότια του περιβόλου, από τους οποίους συγκεντρώθηκαν λίγα όστρακα και ένας λύχνος.

Η μικρή έκταση της ακρόπολης αυτής —άγνωστης στη βιβλιογραφία— και η θέση της ακριβώς πλάι στη θάλασσα συνηγορεί στην ταύτισή της με φρούριο —βίγλα για τον έλεγχο της εισόδου στο Μαλιακό, δεδομένου ότι βρίσκεται στο στενό των Ωρεών.

Τα όστρακα χρονολογούνται από τα τέλη του 4ου μέχρι και τον 3ο αι. π.Χ., ενώ το λυχνάρι είναι ρωμαϊκό και ανήκει στον 1ο αι. π.Χ.

Γλύφα

Κατά τη διαπλάτυνση αγροτικού δρόμου στη θέση Φανός βρέθηκε, σε βάθος 0,20 μ., κιβωτιόσχημος τάφος κατασκευασμένος από χοντροδουλεμένες ασβεστολιθικές πλάκες τοποθετημένες σε ορθογώνιο λάξευμα στο βραχώδες παρθένο έδαφος με κατεύθυνση Α.-Δ. Όμοιες χρησιμοποιήθηκαν για την κάλυψή του καθώς και για την επίστρωση του δαπέδου.

Ο τάφος, διαστ. 1,80 × 0,65, βάθ. 0,65 μ., ήταν γεμάτος χώματα με ανακατεμένα οστά. Τρία κρανία που βρέθηκαν στο δάπεδο μαρτυρούν ότι ο τάφος χρησιμοποιήθηκε για περισσότερες από μία ταφές.

Δίπλα στο ένα κρανίο, που ήταν στην ανατολική πλευρά, βρέθηκε ακέραιο αρυβαλλοειδές ληκύθιο με ίχνη απολεπισμένου μελανού γανώματος των μέσων του

4ου αι. π.Χ. (βλ. *Agora XII*, σ. 316, αριθ. 1139, πίν. 38), στο μέσο δε του τάφου μελαμβαφής κάρθαρος της ίδιας εποχής (βλ. *Agora XII*, σ. 286, αριθ. 699, πίν. 29).

Στην ίδια θέση έχουν εντοπιστεί λείψανα αρχαίας πόλης, που ταυτίζεται με την Αντρώνα (Στράβων, *Γεωγρ.* 9,5,7. F. Stählin, *Das hellenische Thessalien 1924*, σ. 181).

Ελάτεια

Στον αγροτικό δρόμο από το ομώνυμο χωριό προς την περιοχή Λιβάδι, η οποία αποτελεί κοινοτική έκταση και συμπίπτει με τον αρχαιολογικό χώρο της Ελάτειας, 2 χλμ. ΝΔ. της ακρόπολης, βρέθηκε αποθηκευτικός πύθος, ύψ. 1,70 και μεγ. διαμ. 1,05 μ., πακτωμένος μέσα σε κυτή τοιχοποιία. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν χώματα και θραύσματα άβαφου αμφορέα.

Βορειότερα, περί τα 100 μ., στον ίδιο δρόμο, βρέθηκε τμήμα τοίχου από μεγάλες ορθογώνιες πώρινες πλίνθους, ύψ. 0,45 και μήκ. 1 μ. Γύρω από αυτόν κεραμίδες στέγης και μία πήλινη αγνύθα.

Αφορμή για την αποκάλυψή τους ήταν η ισοπέδωση με μηχανικό μέσο του δρόμου. Η περαιτέρω έρευνα δεν ήταν δυνατή, γιατί έπρεπε να επεκταθεί σε γειτονικούς σπαρμένους αγρούς.

Ζέλι

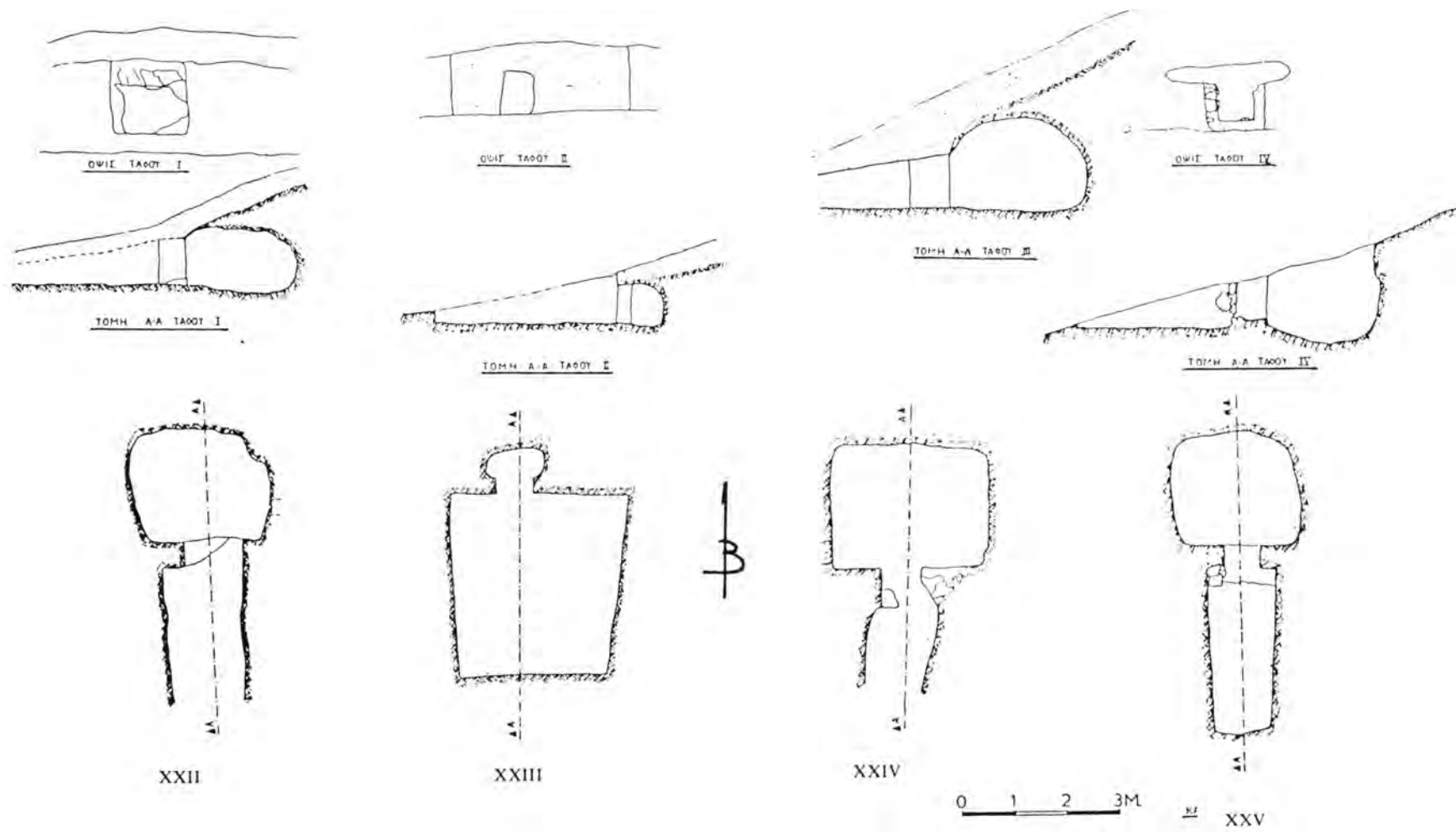
Στη θέση Άγιος Γεώργιος —από το ομώνυμο εξωκλήσι— της κοινότητας Ζελίου, συνεχίστηκε η ανασκαφή στο μυκηναϊκό νεκροταφείο, που εντοπίστηκε το 1977 μετά από λαθρανασκαφή.

Η έρευνα είχε αρχίσει το καλοκαίρι του 1977, συνεχίστηκε τα καλοκαίρια του 1978 και του 1979 (βλ. ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 104, ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 139, ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 186) και ολοκληρώθηκε το 1980. Ερευνήθηκαν έτσι όλοι οι τάφοι που είχαν εντοπιστεί στην περιοχή. Το 1980 η έρευνα συνεχίστηκε ανατολικά του επαρχιακού δρόμου Καλαποδίου - Ζελίου, κοντά στο εξωκλήσι του Αγίου Γεωργίου.

Στη βόρεια πλευρά του υψώματος ανασκάφτηκαν τέσσερις θαλαμωτοί τάφοι λαξευμένοι στο μαλακό ασβεστολιθικό βράχο (Σχέδ. 4).

Η αρίθμηση των τάφων είναι σε συνέχεια εκείνων των προηγούμενων ανασκαφών (βλ. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, ό.π.)

Τάφος XXII. Θάλαμος ορθογώνιος ακανόνιστος, με στρογγυλεμένες γωνίες, διαστ. 2,55 × 2,10 μ., η οροφή θολωτή. Η είσοδος του θαλάμου βρίσκεται προς Β., πλ. 1 μ., προς την οποία οδηγούσε δρόμος, πλ. 1,40 και σωζ. μήκ. 2,50 μ. Η είσοδος έκλεινε με ξερολιθιά. Ο τάφος είχε παραβιαστεί και βρέθηκε γεμάτος χώματα κα ανακατεμένα οστά. Η παραβίαση θα είχε γίνει ήδη κατά την αρχαιότητα, όπως δείχνουν τα όστρακα που

Σχέδ. 4. Ζέλι. Θέση. Άγιος Γεώργιος. Μυκηναϊκό νεκροταφείο. Κατόψεις, τομές και όψεις τάφων.

βρέθηκαν στο θάλαμο και στο δρόμο του, τα οποία, εκτός από χαρακτηριστικά μυκηναϊκά όστρακα, ήταν τα περισσότερα ελληνιστικά και ρωμαϊκά και πολλά άβαφα χονδροειδή. Από τα όστρακα συγκολλήθηκαν δύο μελαμβαφείς ελληνιστικοί κάνθαροι. Ίσως ο τάφος ξαναχρησιμοποιήθηκε στην ελληνιστική περίοδο.

Τάφος XXIII. Θάλαμος επίσης ορθογώνιος ακανόνιστος, διαστ. 3,30 × 3,30-2,80 μ., του οποίου η οροφή είχε καταστραφεί τελείως. Επίσης ο δρόμος και η είσοδος, που εικάζονται προς Β., δε βρέθηκαν, γιατί ο χώρος έχει αλλοιωθεί από βαθιές αρόσεις. Στο νότιο τοίχωμα του θαλάμου υπήρχε ελλειψοειδής κόγχη, στην οποία διασώθηκαν τα οστά μιας παραμερισμένης ταφής (βλ. Σ. Ιακωβίδης, Περαιτή, Β΄, Αθήνα 1970, σ. 12 κ.έ.) και τρία μόνωτα σφαιρικά αλάβαστρα (Πίν. 103 ε), ελλιπές τρίωτο σφαιρικό αλάβαστρο από γκρίζο πηλό, ακόσμητο, και δύο αμφικωνικά «κουμπιά» από στεατίτη.

Στο θάλαμο βρέθηκαν μετακινημένα οστά και ένα μόνωτο σφαιρικό αλάβαστρο (Πίν. 103 δ), παρόμοιο, άωτο, δύο τρίωτα πεπιεσμένα αλάβαστρα, το κάτω μισό σφαιρικού άωτου αλάβαστρου, τέσσερα αμφικωνικά «κουμπιά» από στεατίτη, τρεις μικρές χάνδρες από αγάτη και δύο φακοειδείς σφραγιδόλιθοι από στεατίτη με εγγάρακτες παραστάσεις ζώων. Μεγάλος αριθμός οστράκων από γραπτά μυκηναϊκά αγγεία βρέθηκε στα χώματα του θαλάμου, τα περισσότερα από αλαβαστροειδή.

Τάφος XXIV. Θάλαμος ορθογώνιος, διαστ. 3,10 × 2,10 μ., με θολωτή οροφή και είσοδο, πλ. 0,80 μ., στη βόρεια πλευρά. Δρόμος, πλ. 1,25 μ., οδηγούσε στην είσοδο, που έφραζε με ξερολιθιά. Ο δρόμος διατηρείτο σε μήκος 1,80 μ. Ο τάφος είχε παραβιαστεί και ήταν γεμάτος χώματα και οστά διαταραγμένα. Τα όστρακα που συγκεντρώθηκαν από το θάλαμο ανήκουν σε μυκηναϊκά αγγεία (κύπελλα, αλαβαστροειδή, σκύφους, κύλικες) και σε μεταγενέστερα χονδροειδή άβαφα αγγεία.

Τάφος XXV. Θάλαμος, διαστ. 2,10 × 2,40 μ., του οποίου η οροφή είχε καταπέσει. Είσοδος, που έκλεινε με ξερολιθιά, πλ. 0,65 μ., βρισκόταν στο βόρειο τοίχωμα του θαλάμου. Ο δρόμος είχε πλάτος 1,25 και σωζ. μήκος 3,10 μ.

Ο τάφος ήταν γεμάτος χώματα, μέσα στα οποία βρέθηκαν μετακινημένα οστά και όστρακα, από τα οποία συγκολλήθηκε ένα ελλιπές μόνωτο μελαμβαφές κύπελλο.

Ανατολικά του χώρου των θαλαμωτών τάφων και σε απόσταση 70 μ. αποκαλύφθηκε άβαθο ορθογώνιο λάξευμα στο μαλακό πάρο, διαστ. 22 × 4 μ., με προσανατολισμό Α.-Δ. Στο λάξευμα αυτό βρέθηκαν τέσσερις σκελετοί «εκτάδη» στη σειρά κατά μήκος της νότιας πλευράς με την κεφαλή προς Δ., ακάλυπτοι.

Στο μέσο του λαξεύματος υπήρχε σωρός οστών εννέα τουλάχιστον νεκρών σύμφωνα με τα ισάριθμα κρανία

που βρέθηκαν. Κατά μήκος της βόρειας πλευράς υπήρχαν τέσσερις τεχνητές στρογγυλές κοιλότητες, μέσα στις οποίες βρέθηκαν οστά ζώων (κυρίως αιγοειδών) και όστρακα βυζαντινά με εφυάλωση.

Αγγεία ολόκληρα, που βρέθηκαν μέσα στο λάξευμα, δεν μπορούν να αποδοθούν με βεβαιότητα σε κάποιον από τους νεκρούς. Τα αγγεία, ύστερα ελληνιστικά, είναι τα εξής: τρεις αρυτήρες (Πίν. 103 γ), ακέραιη πρόχους με ερυθρόφαιο γάνωμα, άβαφη ευρύστομη ακέραιη πρόχους, άβαφη ληκυθόσχημη πρόχους με ίχνη λευκού επιχρίσματος, ελλιπής απιόσχημη μικρή πρόχους με ερυθρό θαμπό γάνωμα.

Καλαπόδι

Θέση Βάγια

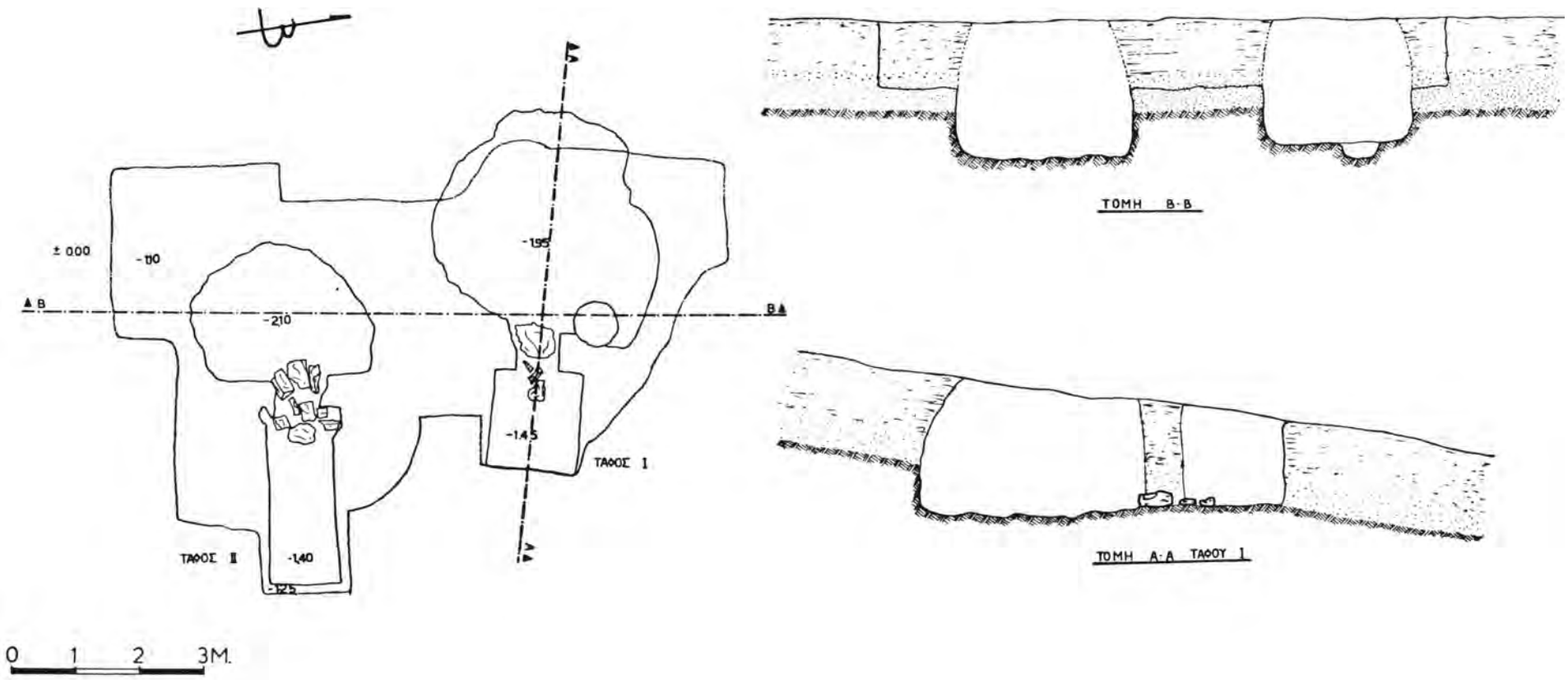
Στην παραπάνω θέση, ΒΔ. του σημερινού χωριού, στον αγρό ιδιοκτησίας Α. Πλακιά, μηχανικός εκσκαφείας που εκτελούσε ισοπέδωση του αγρού προσέκρουσε σε θάλαμο μυκηναϊκού τάφου. Ο χειριστής βρήκε και παρέδωσε εννέα αγγεία που βρήκε στο θάλαμο και το γεγονός αυτό υπήρξε η αφορμή για τη διενέργεια σωστικής ανασκαφής εκεί, τα αποτελέσματα της οποίας ήταν η αποκάλυψη δύο θαλαμωτών μυκηναϊκών τάφων (Σχέδ. 5).

Οι τάφοι ήταν λαξευμένοι παράλληλοι στο μαλακό παρόλιθο με την είσοδο προς Ν. Η κάτοψη των θαλάμων ήταν ακανόνιστη ελλειψοειδής. Η οροφή τους θα ήταν θολωτή όπως δείχνουν τα συγκλίνοντα τοιχώματά τους, αλλά και των δύο είχε καταπέσει. Δρόμοι οδηγούσαν προς τις εισόδους, που έκλειναν με αργολιθοδομή και στους δύο τάφους παραβιασμένη, για διαφορετική όμως αιτία όπως φάνηκε κατά την ανασκαφή. Συγκεκριμένα ο τάφος Ι είχε ανοιχτεί για μία ταφή, της οποίας κτερίσματα διασώθηκαν, όπως επίσης και ο σκελετός του νεκρού *in situ*. Ο τάφος ΙΙ παραβιάστηκε μάλλον από αρχαιοκαπήλους, που διασκόρπισαν τα οστά, αφαίρεσαν τα κτερίσματα και γέμισαν τον τάφο με χώματα και πέτρες.

Ο δρόμος του τάφου ΙΙ ερευνήθηκε σε όλο το μήκος του, που ήταν 2,45 μ. Το πλάτος ήταν 1,10 μ. και η είσοδος του τάφου είχε άνοιγμα 0,70 μ. Η μεγίστη διάμετρος του θαλάμου ήταν 2,80 και η ελάχιστη 2,10 μ.

Ο δρόμος του τάφου Ι ερευνήθηκε μόνο σε μήκος 1,50 μ. γιατί προχωρούσε σε φυτεμένο αγρό και δεν μπορούσαμε να προχωρήσουμε προς τα εκεί. Πλάτος δρόμου 1,40, άνοιγμα εισόδου 0,70, διαμέτροι θαλάμου 3,55 και 3,20 μ.

Στο δάπεδο του θαλάμου του τάφου Ι (Πίν. 104 α) στη νοτιοανατολική γωνία του βρέθηκε κυκλικός βόθρος, διαμ. 0,65 και βάθ. 0,40 μ., όπου είχαν συσσωρευτεί τα οστά τριών παλιότερων ταφών (βλ. Σ. Ιακωβί-

Σχέδ. 5. Καλαπόδι. Θέση Βάγια. Κάτοψη και τομές των δύο θαλαμωτών μυκηναϊκών τάφων.

δης, Περαιτή, Β΄, Αθήνα 1970, σ. 14), για την ταφή ενός νεκρού, του οποίου ο σκελετός βρέθηκε στο βόρειο τμήμα του δαπέδου εκτάδην με το κεφάλι προς Δ., το δεξιό χέρι προς το στήθος και το αριστερό κατά μήκος του σώματος. Δίπλα στο κρανίο βρέθηκε ψευδόστομος αμφορέας.

Ο τάφος είχε δεχτεί προφανώς και άλλους νεκρούς, γιατί στα χώματα, βρέθηκαν πολλά οστά και θραύσματα κρανίων δεν μπορέσαμε όμως να καθορίσουμε τη θέση τους ούτε και τη θέση των αγγείων που μας παραδόθηκαν. Πιθανότατα ήταν τοποθετημένα σ' ένα ακανόνιστο βαθμιδωτό λάξευμα αριστερά της εισόδου, κατά τα λεγόμενα του ευρέτη.

Τα ευρήματα από τον τάφο είναι τα ακόλουθα: δύο αλάβαστρα με διακόσμηση μελανών ταινιών (Πίν. 104 β), δύο πρόχοι με παρόμοια διακόσμηση (Πίν. 104 γ), θήλαστρο με παρόμοια διακόσμηση (Πίν. 104 δ), ελληνικής πρόχους ολόβαφη με μελανό γάνωμα και πλατιά εξηρημένη ζώνη στο λαιμό, τρεις ψευδόστομοι αμφορείς (Πίν. 104 ε), πέντε κωνικά και ένα αμφικωνικό «κουμπιά» από στεατίτη, φακόσχημη σφραγίδα από υαλόμαζα με εραλδική παράσταση δύο λιονταριών, άλλη μία παρόμοια σφραγίδα με καμπυλόγραμμες εγχάραιξες. Από τα χώματα του τάφου ΙΙ συλλέξαμε μόνο δύο «κουμπιά» κωνικά από στεατίτη και πλακόσχημη ψήφο περιδεραιού από υαλόμαζα με κοκκιδατή διακόσμηση.

Λαμία

Οδός Όθωνος 26

Στο οικοπέδο, ιδιοκτησίας Κλητοράκη - Μανδηλάρη, κατά την εκσκαφή με μηχανήμα βρέθηκαν έξι πρωτογεωμετρικά αγγεία μέσα σε μία κοιλότητα, βάθ. 1,90, μήκ. 2,40 και πλ. 2 μ., που όπως φαίνεται ήταν ό,τι απέμεινε από ένα θαλαμωτό τάφο, γεγονός που αποδεικνύεται από τα οστά και ένα σπασμένο κρανίο που βρέθηκε εκεί. Τα αγγεία, τα πρώτα πρωτογεωμετρικά που βρίσκονται στη Λαμία, θα δημοσιευθούν ιδιαίτερα.

Οδός Ρ. Φεραίου 25 και Τζαβέλα 7 (οικόπεδο Ν. Ακρίβου - Ι. Καραπέτσα)

Στο παραπάνω οικοπέδο, κατά τις εκσκαφές θεμελίων σε βάθος 4,90 μ. από τη στάθμη του σημερινού δρόμου, αποκαλύφθηκαν σπαράγματα αρχαίων τοίχων, χτισμένων με αργολιθοδομή. Η ταύτιση και η χρονολόγηση των λειψάνων είναι αδύνατη λόγω του αποσπασματικού χαρακτήρα τους και των διαταραγμένων επιχώσεων από τις οποίες συγκεντρώθηκαν όστρακα που κλιμακώνονται χρονολογικά από τα μέσα του 4ου μέχρι και το 2ο αι. π.Χ. Άλλα κινητά ευρήματα από το χώρο είναι: χάλκινο καρφί, τμήμα περόνης από ελεφαντόδοτο, πέντε χάλκινα νομίσματα, πήλινες αγνύθες και ελλίπες μελαμβαφές λυχνάρι του β' μισού του 4ου π.Χ. αι. (βλ.

Isthmia III, αριθ.58, σ. 11, πίν. 2 και 15). Από τα όστρακα ξεχωρίζει ένα από μεγαρικό σκύφο με δύο μορφές ανδρικές, πάνω από τις οποίες διακρίνεται επιγραφή - /ΛΑΦΟΙΝΙΞ.

Οδός Κανάρη και Παπαφλέσσα (οικόπεδο Δ. Τζουμέκη)

Στο παραπάνω οικοπέδο, κατά την εκσκαφή θεμελίων, βρέθηκε σε βάθος 1,40 μ. από τη σύγχρονη στάθμη του δρόμου κιβωτιόσχημος τάφος κατασκευασμένος μέσα σε ορθογώνιο λάξευμα στο παρθένο βραχώδες έδαφος, με κατεύθυνση Α.-Δ. Οι πλευρές του ήταν από χονδρές πλάκες πωρολίθου εσωτερικά καλοδουλεμένες, εξωτερικά αμελέστερα λαξευμένες. Το κάλυμμα του τάφου ήταν από τρεις όμοιες πλάκες, μήκ. 1,90, πλ. 0,70, βάθ. 0,70, πάχ. 0,25 - 0,40 μ. Ο τάφος είχε διαταραχτεί και ήταν γεμάτος χώματα και μετακινημένα οστά.

Από τα κτερίσματα σώθηκαν μόνο ένα μελαμβαφές άωτο σκυφίδιο του τέλους του 4ου αι. π.Χ. (βλ. Αγορα, XII, σ. 296, αριθ. 836, πίν. 33) και όστρακα από άβαφη δακρυδόχο.

Οδός Αναστασίου 3 (οικόπεδο Α. και Κ. Κάλλου)

Στο δυτικό όριο του οικοπέδου, κατά την εκσκαφή αποκαλύφθηκε τμήμα του τείχους της πόλης, που σωζόταν σε μήκος 4,55 και ύψος 1 μ., δηλαδή δύο δόμων. Ήταν χτισμένο με μεγάλες λαξευτές ορθογώνιες λιθοπλίνθους τοποθετημένες ματικά και δρομικά εναλλάξ. Το πλάτος που αποκαλύφθηκε ήταν 0,90 μ., εικάζεται όμως ότι ήταν μεγαλύτερο, γιατί τμήμα του τείχους εκτείνεται πέρα από το όριο του οικοπέδου και κάτω από τη γειτονική μεσοτοιχία.

Στο κέντρο περίπου του οικοπέδου βρέθηκε, σε βάθος 6,50-7,65 μ. κάτω από τη στάθμη του δρόμου, και ερευνήθηκε με δυσκολία σύστημα τυφλών σηράγγων λαξευμένων στο βράχο, ύψ. 1-1,10 μ., με καμαρωτή οροφή. Οι σηράγγες βρέθηκαν γεμάτες χώμα και πολλά όστρακα οικιακών άβαφων χονδροειδών αγγείων ύστερων ρωμαϊκών χρόνων, όστρακα βυζαντινά με εφυάλωση και τούρκικα τσιμπούκια.

Από τη συγκόλληση των οστράκων προήλθαν άβαφες πρόχοι, άβαφοι αμφορείς, χονδροειδή αγγεία με ίχνη καύσης και λεκάνες.

Λιβανάτες

Θέση Κοκκινούζες

Στην παραπάνω θέση γύρω στα 2 χλμ. ΝΔ. του ομώνυμου χωριού, διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα, που αποκάλυψε μεγάλο θαλαμωτό μυκηναϊκό τάφο λαξευμένο στο μαλακό πάρο.

Ο θάλαμος του οποίου η οροφή είχε καταπέσει, είχε

διαστάσεις 3,70 × 2,70 μ. Στο ανατολικό τοίχωμά του είσοδος σχήματος τραπεζίου, πλ. 1-1,10 μ., επιμελώς λαξευμένη με καλοδουλεμένο επίσης τραπεζιόσχημο μέτωπο, έκλεινε με ξερολιθιά. Δρόμος, μήκ. 8,50, πλ. 1,50-1,90 μ., με συγκλίνοντα προς τα πάνω τοιχώματα, οδηγούσε στην είσοδο του τάφου. Στο κέντρο του δρόμου ορθογώνιο λάξευμα, διαστ. 1,25 × 0,56, βάθ. 0,60 μ., ήταν γεμάτο χώματα χωρίς οστά ή όστρακα.

Το κέντρο του θαλάμου κατά τον άξονα του δρόμου είχε λαξευτεί σε βαθύτερο επίπεδο σε τρόπο ώστε να σχηματίζονται προς Β. και Ν. έδρανα (κλίνες). Οι επιχώσεις, πάνω από το νότιο έδρανο ήταν πρόσφατα διαταραγμένες. Μόνο κοντά στο δάπεδο του εδράνου βρέθηκαν όστρακα από τα οποία συγκολλήθηκε λεκάνη με δύο λαβές και δίωτο αλαβαστροειδές (Πίν. 105 α). Στο βόρειο έδρανο διατηρήθηκαν δύο σκελετοί στη θέση τους παράλληλοι, με την κεφαλή δυτικά, ύπτιοι με τα πόδια συνεσταλμένα. Στα πόδια των νεκρών υπήρχαν ψευδόστομος αμφορίσκος, προχοΐσκη, τρίωτος πιθαμφορίσκος (Πίν. 105 β) και λήκυθος (Πίν. 105 ε). Κοντά στο λαιμό του βορειότερου σκελετού βρέθηκαν χάντρες από υαλόμαζα, κυλινδρικές ή σφαιρικές, και μία σε σχήμα ραμφόστομης πρόχου. Στα πόδια του ίδιου νεκρού βρέθηκαν δύο σφαιρικές χάντρες οστέινες και «κουμπί» από στεατίτη. Στο ανατολικό άκρο του εδράνου βρέθηκαν οστά παλιότερης ταφής, που παραμερίστηκε μαζί με τα κτερίσματά της, προφανώς για τον ενταφιασμό των δύο νεκρών. Τα αγγεία που ανήκουν στην παραμερισμένη ταφή είναι: δύο ακόσμητοι τρίωτοι πιθαμφορίσκοι, τρίωτο αλάβαστρο, υδρία με γραμμική διακόσμηση (Πίν. 105 γ), τρίωτος πιθαμφορίσκος με φυτικό κόσμημα (Πίν. 105 δ) και τρίωτος πιθαμφορέας με φολιδωτό κόσμημα και σπείρες.

Οστά παλιότερων ταφών, χωρίς κτερίσματα, βρέθηκαν συσσωρευμένα και στο κέντρο του θαλάμου, που ήταν βαθύτερα λαξευμένο.

Πάνω από το βόρειο έδρανο και μετά από μία αδιατάρακτη επίχωση χωρίς όστρακα, πάχ. 0,60 μ., υπήρχε μεγάλος πίθος πλάγια τοποθετημένος με το στόμιο προς Α., που έκλινε μία ναόσχημη πόρινη στήλη στηριγμένη με πέτρες. Μέσα στον πίθο και πάνω σε μία κεραμίδα βρέθηκαν οστά μετακινημένα ενός νεκρού με το κρανίο στα δυτικά. Άλλο ένα κρανίο επίσης στα δυτικά δείχνει ότι ο πίθος χρησιμοποιήθηκε τουλάχιστον για δύο ταφές. Μέσα στον πίθο εξάλλου υπήρχαν ένα χάλκινο οξειδωμένο νόμισμα, ένα χάλκινο άγκιστρο, μία άβαφη πρόχους και ένας αρυτήρας (Πίν. 105 στ). Από τα αγγεία συμπεραίνεται ότι η ταφική χρήση του πίθου συμπίπτει με τον 2ο αι. π.Χ. Ένα λυχνάρι του 2ου αι. π.Χ. βρέθηκε έξω και νότια του πίθου.

Έξω από τη βόρεια πλευρά του θαλάμου βρέθηκε λακκοειδής τάφος με προσανατολισμό Α.-Δ. που καλυπτόταν από τρεις λίθινες πλάκες ακατέργαστες. Διατη-

ρήθηκαν τα μετακινημένα οστά ενός νεκρού και το κρανίο δυτικά. Δίπλα στο κρανίο βρέθηκαν οξειδωμένο χάλκινο νόμισμα και άβαφη πρόχους και έξω από τον τάφο κομμάτια χύτρας με ίχνη καύσης εξωτερικά. Πιθανή χρονολόγηση του τάφου στους ύστερους ελληνιστικούς με πρώτους ρωμαϊκούς χρόνους.

Αγροτικός δρόμος Λιβανάτων - Μεταμόρφωση Σωτήρος

Κατά τις εργασίες διαπλάτυνσης του αγροτικού δρόμου, που οδηγεί από το χωριό Λιβανάτες στο μοναστήρι Μεταμορφώσεως Σωτήρος και σε απόσταση 2 χλμ. περίπου δυτικά του χωριού βρέθηκαν στο δεξιό (βόρειο) κράσπεδο του δρόμου οκτώ τάφοι του 5ου αι. π.Χ., οι περισσότεροι κατεστραμμένοι.

Όλες οι ταφές είχαν γίνει σε μεγάλους πίθους τοποθετημένους πλάγια με το στόμιο, που έκλεινε μία πήλινη ή ασβεστολιθική πλάκα, ανατολικά. Επειδή όλοι είχαν υποστεί κάποια επέμβαση φυσική (καταπλάκωση από τους υπερκείμενους όγκους χωμάτων) ή ανθρώπινη (λαθρανασκαφή και καταστροφή από τον εκσκαφέα) δεν έσωζαν παρά λίγα οστά μετακινημένα και ανακατεμένα με τα χώματα, που τους κατέκλυζαν, ώστε να μη μπορούμε να συμπεράνουμε τη θέση των νεκρών.

Από τα κτερίσματα διασώθηκαν λίγα αγγεία και αρκετά όστρακα. Κατά τάφο βρέθηκαν:

Τάφος Ι. Από όστρακα συγκολλήθηκαν μελαμβαφής τριφυλλόσχημη οινοχόη με απολεπισμένο γάνωμα και αρύβαλλος με διακόσμηση μελανών ταινιών.

Τάφος ΙΙ. Ένας μελαμβαφής κρατηρίσκος, πήλινο σφονδύλι και τέσσερις συγκολλημένοι κυλικόσχημοι μελαμβαφείς σκύφοι του α΄ μισού του 5ου αι. π.Χ. (βλ. Αγορά ΧΙΙ, αριθ. 569-570, σ. 276, πίν. 26, εικ. 7).

Τάφος ΙV. Τεμάχια αδιάγνωστου αριθμού ειδωλίων και τμήματα σιδερένιας στλεγγίδας.

Τάφος V. Ερυθροβαφής σφαιρική πρόχους και κορινθιακός σφαιρικός αρύβαλλος με φθαρμένη επιδερμίδα.

Τάφος VI. Μεγάλος σφαιρικός αρύβαλλος με ερυθρόπο απολεπισμένο γάνωμα και μικρός σφαιρικός κορινθιακός αρύβαλλος με μελανές ζώνες στην κοιλιά (βλ. Η. Payne, Necrocorinthia, σ. 291, αριθ. 691, του 6ου αι. π.Χ.)

Τάφος VII. Συγκολλημένος μελαμβαφής σκύφος. Έξω από τον τάφο βρέθηκε ακέραιη άβαφη πρόχους. Μετά από τρεις μήνες, στον ίδιο δρόμο και με την ίδια αφορμή, κοντά στον αγρό Μπουράμα, 300 μ. δυτικότερα, βρέθηκε άλλη μία συστάδα από επτά ταφικούς πίθους με τα ίδια χαρακτηριστικά των προηγούμενων. Από αυτούς μόνον τρεις απέδωσαν κάποια ευρήματα ή όστρακα, που είναι κατά τάφο τα ακόλουθα:

Τάφος Ι. Ελλιπής μελαμβαφής κάνθαρος με ψηλό πόδι και διακόσμηση ανθεμίων με λευκό χρώμα.

Τάφος ΙΙ. Συγκολλήθηκε μόνον ο ταφικός πίθος.

Τάφος III. Τρία μελαμβαφή σκυφοειδή (βλ. *Agora XII*, σ. 275, αριθ. 556, πίν.24, γύρω στο 400 π.Χ.), μία ερυθροβαφής «αλατιέρα», μελαμβαφής σκύφος (βλ. *Agora XII*, σ. 259, αριθ. 348, πίν.16, γύρω στο 400 π.Χ.), κοτύλη (βλ. *Agora XII*, σ. 258, αριθ. 322, πίν. 15, γύρω στο 400 π.Χ.)

Τάφος IV. Δύο όλπες και κυκλικόσχημος σκύφος (βλ. παραπάνω, τάφος II προηγούμενης συστάδας).

Μαλεσίνα

Στην περιοχή Ζάστανος, που βρίσκεται ΒΑ. του σημερινού χωριού, κοντά στο εξωκλήσι της Αγίας Αικατερίνης, στον αγρό Δημ. Παπανικολάου, έγινε απόπειρα λαθρανασκαφής. Ερευνήσαμε το χώρο που βρίσκεται περίπου 50 μ. δυτικά της εισόδου της εκκλησίας και αποκαλύψαμε παραβιασμένο και συλημένο θαλαμωτό τάφο λαξευμένο στον πωρόλιθο. Μικρός δρόμος, μήκ. 1,30 και πλ. 0,64 μ., κατέληγε στην είσοδο του τάφου, που βρισκόταν στα δυτικά. Από το δρόμο, που είχε κλίση προς την είσοδο, προς το δάπεδο του θαλάμου σχηματιζόταν βαθμίδα, ύψ. 0,60 μ. Ο θάλαμος ήταν ελλειψοειδής με θολωτή οροφή, διαστ. 2,10 × 2,30 μ. και μεγ. ύψ. 1,10 μ. Η είσοδος είχε παραβιαστεί και δε σώθηκε κανένα στοιχείο για τον τρόπο, με τον οποίο έκλεινε. Ο θάλαμος ήταν γεμάτος χώματα ανακατεμένα και μετακινημένα οστά περισσότερων του ενός νεκρών. Από τα χώματα συγκεντρώθηκαν ελάχιστα χονδροειδή ρωμαϊκά όστρακα. Ίσως ο τάφος είχε παραβιαστεί και ξαναχρησιμοποιηθεί κατά την αρχαιότητα.

Μεγαπλάτανος

Στη θέση Παλαιοκάστρα συνεχίστηκε και φέτος η έρευνα στο νεκροταφείο βόρεια της ακρόπολης, που βρέθηκε μετά από λαθρανασκαφή το 1978 και του οποίου η έρευνα δεν ολοκληρώθηκε ούτε το 1979 για τις γνωστές αιτίες (έλλειψη προσωπικού, πιστώσεων, χρόνου). Σκοπός της φετινής έρευνας ήταν να εντοπίσουμε τα όρια του νεκροταφείου και να αποκαλύψουμε τους τάφους, συνεχή στόχο των αρχαιοκάπηλων όλα αυτά τα χρόνια, εφ' όσον ο χώρος ήταν αφύλακτος.

Με τομές διαπιστώθηκε ότι εδώ είχαμε μία συστάδα είκοσι τεσσάρων συνολικά ταφών (οι τέσσερις ερευνηθηκαν το 1978, βλ. ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 140, οι δεκαέξι το 1979, βλ. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 190 και τέσσερις ερευνηθηκαν το 1980).

Βρέθηκαν δύο ακέραιοι και δύο κατεστραμμένοι τάφοι. Οι δύο ακέραιοι ήταν ταφικοί πίθοι τοποθετημένοι στο πλάι με το στόμιο δυτικά, του ίδιου τύπου με αυτούς που έχουν ήδη ερευνηθεί. Οι νεκροί βρέθηκαν σε συνεσταλμένη στάση με το κεφάλι προς το στόμιο. Μέσα και έξω από τους πίθους είχαν τοποθετηθεί κτερίσματα. Η αρίθμηση των τάφων συνέχισε εκείνη του 1979.

Τάφος XVII. Γύρω από τον ταφικό πίθο βρέθηκαν μελαμβαφής κάνθαρος (Πίν. 106 β), μελαμβαφής ομφαλωτό πινάκιο με διακόσμηση «δυτικής κλιτύος» (Πίν. 106 α), δύο άβαφες πρόχοι (Πίν. 106 γ), μελαμβαφής unguentarium, unguentarium από τεφρό πηλό, δύο μελαμβαφή ομφαλωτά πινάκια, άβαφη μικρή φρουτιέρα, άβαφος κυκλικόσχημος σκύφος. Μέσα στον πίθο υπήρχαν μελαμβαφής λυχνάρι, άβαφη πρόχους, αρυβαλλοειδές μελαμβαφές ληκύθιο και δακρυδόχος από τεφρό πηλό.

Τάφος XVIII. Έξω από τον ταφικό πίθο βρέθηκαν τρία μελαμβαφή ομφαλωτά πινάκια, πώμα λεκανίδας με μελανή διακόσμηση ταινιών, τέσσερις μελαμβαφείς δακρυδόχοι. Μέσα στον πίθο υπήρχαν μελαμβαφές λυχνάρι, άβαφη πρόχους, μελαμβαφές αρυβαλλοειδές ληκύθιο, ερυθροβαφές φιαλίδιο, δίωτο κύπελλο με διακόσμηση «δυτικής κλιτύος», δεκαπέντε δακρυδόχα μελαμβαφή ή από τεφρό πηλό. Δύο σωροί οστράκων μέσα στους οποίους και μερικά ακέραια αγγεία προέρχονταν προφανώς από ισάριθμες κατεστραμμένες ταφές. Τα αγγεία που προέκυψαν από τη συγκόλληση των οστράκων είναι: δύο μελαμβαφή λυχνάρια, μελαμβαφής κάνθαρος, μελαμβαφής πρόχους, δύο άβαφες πρόχοι, δακρυδόχος από τεφρό πηλό, πώμα άβαφο οικιακού σκεύους, μελαμβαφές αρυβαλλοειδές ληκύθιο, κεφαλή πήλινου γυναικείου ειδωλίου.

Οι τάφοι χρονολογούνται στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

Μενδενίτσα

Κατά την εκσκαφή βόθρου στην αυλή του σπιτιού του Κων. Αντεριώτη ο μηχανικός εκσκαφείας έσπασε και ανέσυρε τμήματα πώρινης μονόλιθης σαρκοφάγου, σε βάθος 2 μ. από το σύγχρονο έδαφος. Μικρή έρευνα, που διενεργήθηκε στο χώρο μετά από σχετική ειδοποίηση του Διοικητή Χωροφυλακής Λαμίας, αποκάλυψε ότι η σαρκοφάγος, τοποθετημένη με κατεύθυνση Α.-Δ., είχε μονόλιθο κάλυμμα τομής αετωματικής, μέγ. ύψ. 0,36 μ. Μήκος της σαρκοφάγου 2,27, πλάτος 0,92, ύψος 0,80 και πάχος τοιχωμάτων 0,10 μ.

Ο τάφος είχε δεχτεί τουλάχιστον επτά νεκρούς — βρέθηκαν επτά κρανία — σε διαφορετικές εποχές μέσα σε μία περίοδο εκατόν πενήντα περίπου χρόνων, όπως δείχνουν τα κτερίσματα που βρέθηκαν μέσα σ' αυτόν. Τα unguentaria π.χ. κλιμακώνονται από τα πιο πρώιμα (βλ. *Hesperia* 3 (1934), σ. 311 κ.ε., *Egetria* II, 1969, σ. 28 κ.ε.) μέχρι τα πιο όψιμα (βλ. Σ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, *Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βεροίας, Αθήνα* 1980, σ. 126, εικ. 53, αριθ. Π 1474). Την ίδια χρονολογική κλιμάκωση παρουσιάζουν και οι λύχνοι και τα άλλα ευρήματα του τάφου ο οποίος τελικά αποδεικνύεται ότι χρησιμοποιήθηκε κατά τη διάρκεια όλης σχεδόν της ελληνιστικής περιόδου.

Τα ευρήματα συνολικά ήταν τα ακόλουθα: εννέα λυ-

χνάρια χρησιμοποιημένα, επτά unguentaria, μελαμβαφής σκύφος, πώμα πυξίδας με μέταλλο πλαστική μορφή κεφαλής Διονύσου (Πίν. 107 α), χάλκινος καθρέφτης, άβαφος ασκός, ελλειπής καλυκόςχημος μελαμβαφής κάρθαρος με πλαστική λαβή και νευρώσεις στην κοιλιά, βαθιά άβαφη πήλινη φιάλη, δύο άβαφοι μικροί αμφορείς, δύο χάλκινα νομίσματα, ειδώλιο γυναικείας ντυμένης μορφής, θραύσματα σιδερένιας στλεγγίδας, θραύσματα από χάλκινο έλασμα, τεμάχια από σιδερένιο μαχαίρι, χάλκινο βλήμα.

Μεξιάτες

Στον ελαιώνα ιδιοκτησίας Δ. Καλτσά, που βρίσκεται στα αριστερά της επαρχιακής οδού Λαμίας - Μεξιατών και σε απόσταση 1 χλμ. πριν από το ομώνυμο χωριό, κατά τις εργασίες ισοπέδωσης του αγρού το μηχάνημα προσέκρουσε στη στέγη χτιστού «μακεδονικού» τάφου.

Η Εφορεία διενήργησε ανασκαφική έρευνα στο χώρο και φάνηκε ότι ο τάφος ήταν θάλαμος, μήκ. 1,80, πλ. 2,20 και ύψ. 2,10 μ., κατασκευασμένος με ορθογώνιες λαξευτές λιθοπλίνθους και με στέγη καμαρωτή επίσης από λιθοπλίνθους (Σχέδ. 6). Είχε θύρα στη βορινή πλευρά του, ύψ. 1,50 και πλ. 0,60 μ., που έκλεινε με μία μονόλιθη λαξευτή πλάκα από πωρόλιθο. Στις δύο πλευρές της εισόδου σχηματίζονταν παραστάδες. Στην είσοδο οδηγούσε δρόμος, μήκ. 3,5 και πλ. 1-1,50 μ., με έντονη κλίση, λαξευμένος στο παρθένο έδαφος. Όλη η κατασκευή εδραζόταν σε υποθεμελίωση από αργολιθοδομή μέσα σε ανάλογο λάξευμα στο βράχο. Αργολιθοδομή στήριζε εξωτερικά τα τοιχώματα μέχρι την αρχή του τόξου της στέγης. Πάνω από τον τάφο, σχηματίστηκε τύμβος του οποίου τα χώματα στήριζε κυκλικός περίβολος. Εσωτερικά ο τάφος διατηρούσε ασβεστοκονίαμα σε πολλά σημεία. Δύο κλίνες δεξιά και αριστερά της εισόδου κατασκευασμένες από λιθοπλίνθους και καλυμμένες από ασβεστοκονίαμα κατελάμβαναν όλο το μήκος του θαλάμου. Διαστάσεις κλινών: 1,80 × 0,75, ύψος 0,60 μ.

Πάνω στις κλίνες καθώς και στο μεταξύ τους κενό βρέθηκαν σωροί οστών και κτερίσματα. Από την κατάσταση που βρέθηκαν και από τη διαφορετική χρονολόγηση των αγγείων είναι βέβαιο ότι ο τάφος χρησιμοποιήθηκε από τον 3ο αι. π.Χ. μέχρι και τον 3ο αι. μ.Χ. Είναι αδύνατο να αποδοθούν τα αγγεία σε συγκεκριμένες ταφές. Μόνο στη δυτική κλίνη βρέθηκαν ένα κρανίο και διαταραγμένα οστά, τρεις δακρυδόχοι και ένα νόμισμα. Στην ανατολική κλίνη βρέθηκαν επτά κρανία και σωρός οστών. Στο μεταξύ των κλινών χώρο βρέθηκαν τα υπόλοιπα κτερίσματα μαζί με ένα μεγάλο αριθμό οστών, προφανώς παραμερισμένες ταφές.

Τα άλλα ευρήματα του τάφου είναι τα εξής: μεγαλικός σκύφος με ερωτικές ανάγλυφες παραστάσεις, μεγα-

λικός σκύφος με ανάγλυφα φυτικά κοσμήματα, πέντε πινάκια από τα οποία ένα είχε έγκοιλο τετράγωνο με επιγραφή, οκτώ δακρυδόχοι, δύο μελαμβαφή λυχνάρια, σώμα πυξίδας, δύο μελαμβαφείς κάρθαροι, τέσσερις αρυτήρες, δύο κυλικόχημοι μελαμβαφείς σκύφοι, άωτο άβαφο κύπελλο, τρεις λάγνηοι, μικρή άβαφη πρόχους, οξυπύθμενος άβαφος αμφορέας, αμφορίσκος, γυάλινη δακρυδόχος, τμήματα σιδερένιας στλεγγίδας, δέκα χάλκινα νομίσματα.

Εξάλλου, έξω από την είσοδο, βρέθηκε κεφάλι ανδρικού ειδωλίου, τρεις δακρυδόχοι και μελαμβαφής κάρθαρος.

Από το εσωτερικό του τάφου προέρχονται τα ακόλουθα αγγεία, τα οποία ο χειριστής του εκσκαφέα βρήκε και παρέδωσε. Η θέση που βρέθηκαν όμως παραμένει άγνωστη. Προφανώς ήταν πάνω σε μία από τις κλίνες: λύχνος με έκτυπη παράσταση Πήγασου στο δίσκο και επιγραφή *ΟΝΗΣΙΦΟΡΟ* στη βάση, λύχνος με έκτυπη φυτική διακόσμηση στο δίσκο και επιγραφή *ΘΕΑΓΕΝΟΥΣ* στη βάση, πινάκιο, τρεις πρόχοι, δύο αρυτήρες, δακρυδόχος.

Σε απόσταση 22 μ. ΝΑ. του χτιστού τάφου, βρέθηκε ένας κιβωτιόχημος κατασκευασμένος με λαξευτές πλάκες πωρολίθου μέσα σε ορθογώνιο όρυγμα στο βράχο, εσωτ. διαστ. 1,80 × 0,52, βάθ. 0,60, πάχ. πλευρών 0,10-0,15 μ. Είχε κάλυμμα από όμοιες πλάκες. Εσωτερικά ήταν επιχρισμένος με ασβεστοκονίαμα και μία διακοσμητική ταινία, πλ. 0,10 μ., κόκκινου χρώματος, περιέτρεχε το εσωτερικό. Ο τάφος περιείχε τους σκελετούς δύο νεκρών τοποθετημένων εκτάδη με την κεφαλή προς Δ. και αγγεία: μελαμβαφή κυλικόχημο σκύφο, μελαμβαφή λύχνο, μελαμβαφή κάρθαρο, δύο δακρυδόχοι, οξυπύθμενο άβαφο αμφορέα, άβαφο αμφορίσκο.

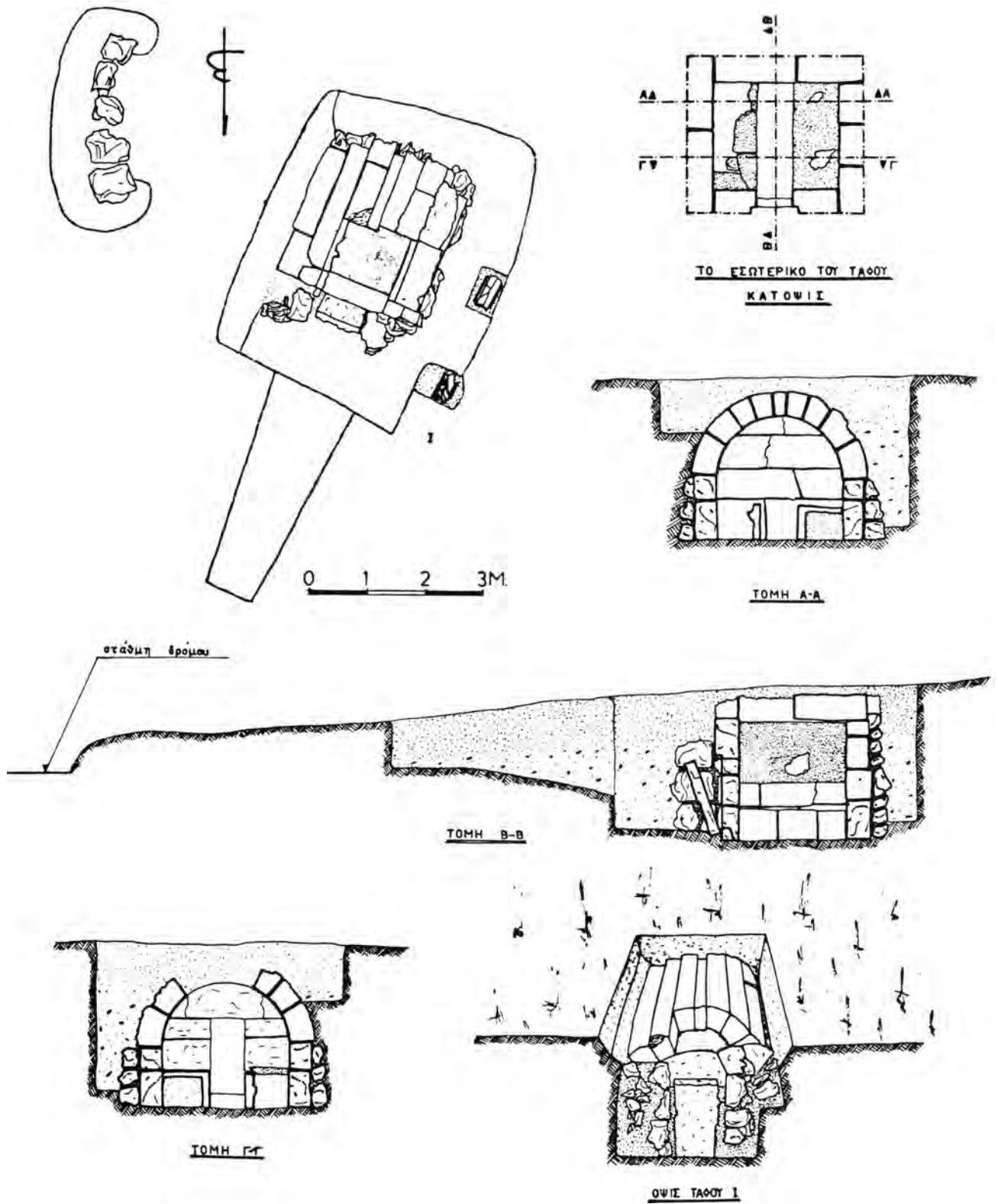
Ν. Μοναστήρι

Οικόπεδο Ι. Στεφανούδη

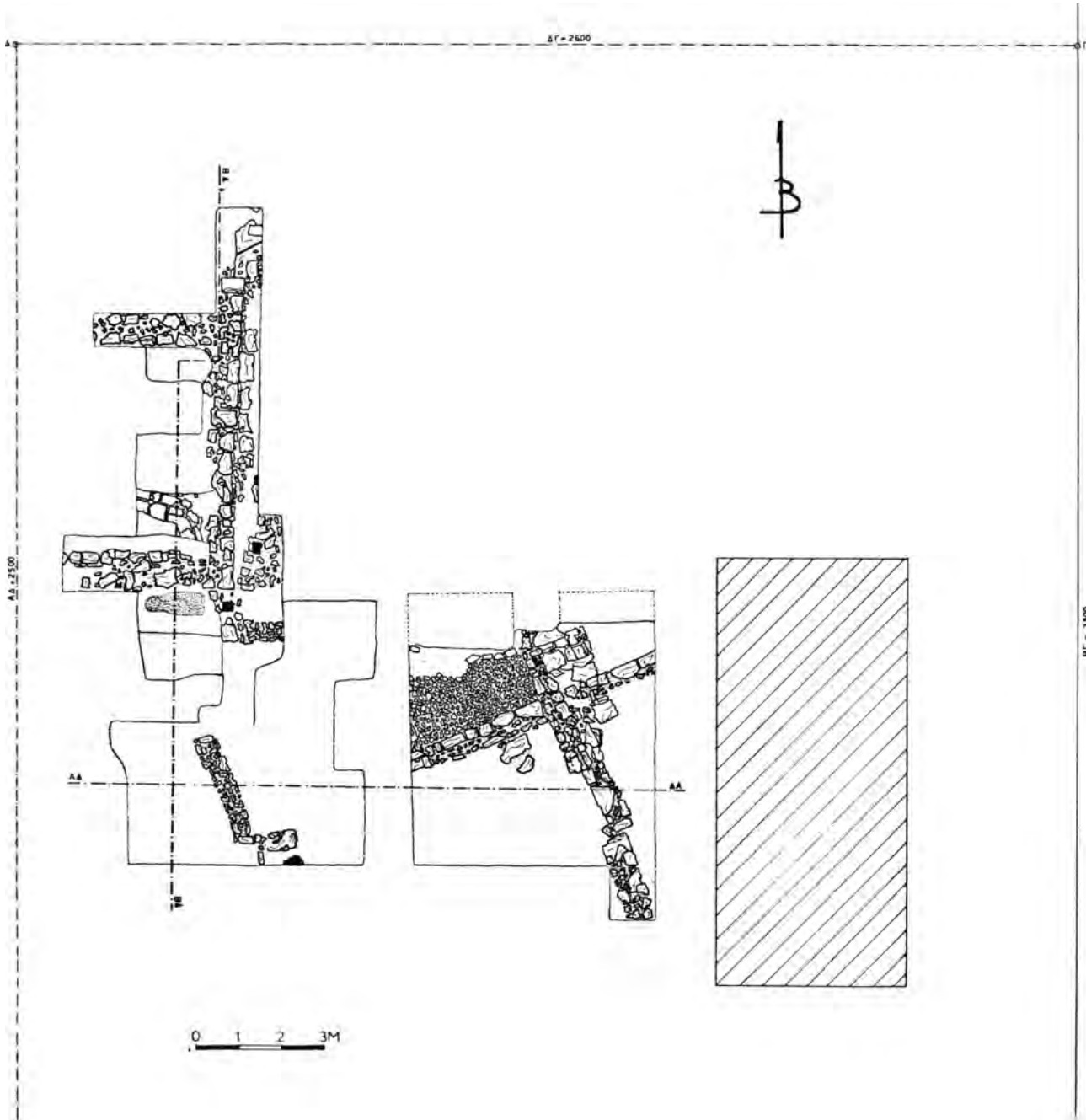
Στο οικόπεδο που βρίσκεται στην ίδια γειτονιά με το οικόπεδο Βουλτσούδη (βλ. παρακάτω) και σε απόσταση 4,5 μ. ΝΔ. του λόφου Ταψί, που ταυτίζεται με την ακρόπολη της αρχαίας Πρόερνας με αφορμή εκσκαφές για ανοικοδόμηση, αποκαλύφθηκαν τμήματα τοίχων δύο οικοδομημάτων του 4ου αι. π.Χ., των οποίων ο χαρακτήρας δεν μπορεί να προσδιοριστεί λόγω της αποσπασματικής τους μορφής (Σχέδ. 7).

Στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου βρέθηκαν δύο κάθεται τεμνόμενοι τοίχοι που καθορίζουν τις γωνίες τεσσάρων χώρων.

Ο άξονας του οικοδομήματος ήταν ΒΔ.-ΝΑ. Οι τοίχοι εδράζονταν σε χώμα σε βάθος 1,10-1,30 μ., είχαν πλάτος 0,50-0,60 μ., και σώζονταν σε ύψος περίπου 1 μ. Ήταν κατασκευασμένοι από αδρά δουλεμένες σχιστολιθικές πέτρες καλά αρμοσμένες, χωρίς συνδετικό υλι-

Σχέδ. 6. Λαμία. Μεξιάτες. Αγρός Δ. Καλτσά. Κάτοψη του εσωτερικού, τομές και όψη του «μακεδονικού» τάφου.

Σχέδ. 7. Νέο Μοναστήρι. Οικόπεδο Ι. Σεφανούδη. Κάτωψη της ανασκαφής.

κό, με μικρές πλακουδερές πέτρες για βύσματα. Οι τοίχοι έχουν όψεις επιμελημένες. Οι χώροι, τους οποίους σχηματίζουν, ήταν στεγασμένοι, γεγονός που αποδεικνύεται από το εκτεταμένο στρώμα καταστροφής. Το στρώμα καταστροφής, πάχ. 0,30 μ., μας έδωσε στοιχεία για την κατασκευή της στέγης με κεραμίδες λακωνικές, ξυλοδεσιές, από τις οποίες σώθηκαν καμένα κομμάτια ξύλου, σιδερένια καρφιά και σύνδεσμοι. Η ανωδομή των τοίχων ήταν από πλίνθους, μάζες από τις οποίες βρέθηκαν κάτω από το στρώμα καταστροφής. Το δάπεδο των χώρων ήταν από πατημένο χώμα.

Τα ίδια χαρακτηριστικά κατασκευής έδειξε η ανασκαφική διερεύνηση του χώρου και στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου, όπου βρέθηκαν τοίχοι ενός άλλου κτιρίου, με άξονα Β.-Ν. Και οι τοίχοι αυτοί ήταν θεμελιωμένοι στο χώμα στο ίδιο βάθος —1,10-1,30 μ.— και σώζονταν σε ύψος περίπου 1 μ., είχαν την ίδια δομή και το ίδιο πλάτος.

Ένας μακρύς τοίχος, μήκ. 8,50 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν., και άλλος με κατεύθυνση Δ.-Α. που σωζόταν σε μήκος 1,50 μ. και που γωνιάζει με τον πρώτο, ορίζουν από Ν. και Δ. ένα χώρο μεγάλο, στεγασμένο, που κατακλιζόταν από στρώμα καταστροφής. Η είσοδος στο χώρο αυτό βρισκόταν στο βόρειο άκρο του μακρού τοίχου, όπου σε βάθος 0,60 μ. από την ανώτερη επιφάνειά του, βρέθηκε κατώφλι. Εγκάρσιοι τοίχοι στα δυτικά δείχνουν ότι προς τα εκεί υπήρχαν άλλοι στεγασμένοι χώροι, όπως αποδεικνύει το εκεί στρώμα καταστροφής.

Φτωχά λείψανα παλαιότερης χρήσης του χώρου βρέθηκαν κάτω από τα κτίσματα που περιγράψαμε σε βάθος 1,40-1,90 μ. και αποτελούνται από σπαράγματα τοίχων και τμήμα στρώματος καταστροφής.

Τα κινητά ευρήματα ήταν κυρίως όστρακα, τα περισσότερα οικιακών άβαφων σκευών, και μερικά μελαμβαφή. Σε όστρακο από μελαμβαφές πινάκιο με εμπίεστα ανθέμια, υπήρχε graffito *ΘΕΩΝΟΣ*. Πήλινες αγνύθες, πυραμιδωτές και αρτόσχημες, καρφιά και σύνδεσμοι που βρέθηκαν στις επιχώσεις και των δύο οικοδομημάτων συμπληρώνουν τα κινητά ευρήματα. Στο δυτικό κτίριο βρέθηκε αριθμός σιδερένιων οβελών, ενώ στο ανατολικό κτίριο βρέθηκαν κάτω από το στρώμα καταστροφής οκτώ νομίσματα, από τα οποία δύο χάλκινα οξειδωμένα και έξι ασημένια. Τα τρία είχαν κεφαλή Φιλίππου στη μία όψη και στην άλλη Αθηνά Πρόμαχο με επιγραφή *ΘΕΣΣΑΛΩΝ*, τα άλλα τρία είχαν κεφαλή Αθηνάς στη μία όψη και στην άλλη Αθηνά Πρόμαχο και επιγραφή *ΘΕΣΣΑΛΩΝ*.

Το είδος των οστράκων συνηγορεί στο χαρακτηρισμό των οικοδομημάτων ως οικιών.

Οικόπεδο Κ. Βουλτσούδη

Με αφορμή την αποκάλυψη αρχαίων οικοδομικών

λειψάνων κατά την εκσκαφή για ανοικοδόμηση στο οικόπεδο που βρίσκεται στην ίδια γειτονιά με αυτό που αναφέρεται παραπάνω, διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα που κάλυψε όλο τον οικοδομήσιμο χώρο. Το οικόπεδο βρίσκεται σε απόσταση 600 μ. ΝΔ. του λόφου Ταψί. Ο αποσπασματικός χαρακτήρας των λειψάνων δε μας επιτρέπει να τα αποδώσουμε σε κάποιο συγκεκριμένο οικοδόμημα (βλ. Σχέδ. 8).

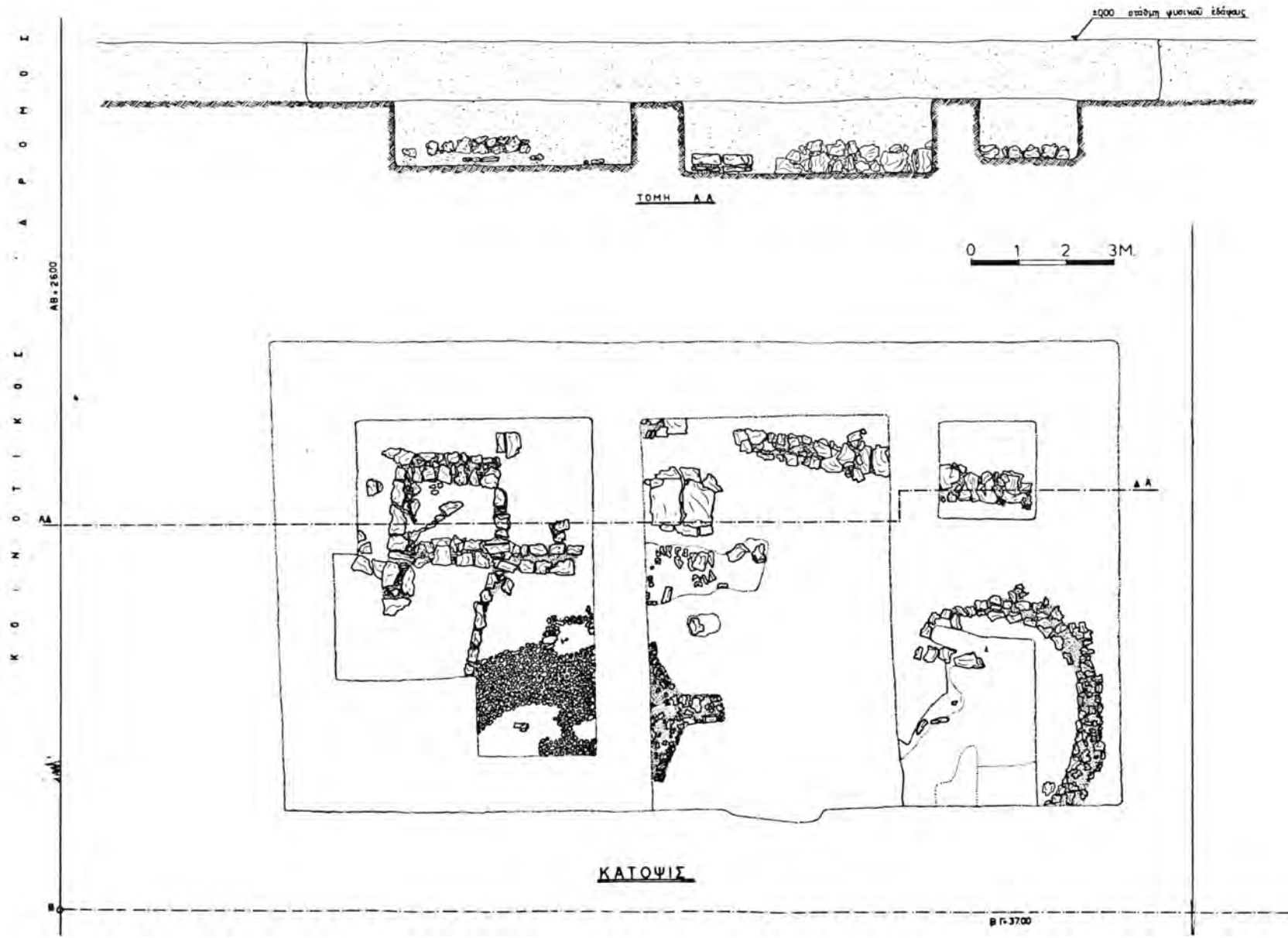
Στην ανατολική πλευρά του χώρου βρέθηκε τμήμα αψίδας, χορδής 4, ύψ. 0,10-0,20 και πλ. 0,50 μ. (Πίν. 107 β). Ήταν κατασκευασμένη από αργολιθοδομή και εδραζόταν σε βάθος 3 μ. από τη σύγχρονη επιφάνεια του εδάφους. Βόρεια της αψίδας, τοίχος ίδιας κατασκευής, με κατεύθυνση Α.-Δ., σωζ. μήκ. 6,40, ύψ. 0,15 μ., εδραζόταν στο ίδιο βάθος. Νοτιοανατολικά της δυτικής άκρης αυτού του τοίχου, σε απόσταση 0,50 μ., αποκαλύφθηκε στο ίδιο βάθος (3 μ.) κατασκευή από μία πλακόσχημη πέτρα, που πατούσε πάνω σε αργούς λίθους (Πίν. 107 γ). Η μορφή της κατασκευής μας οδηγεί στην ιδέα ότι πρόκειται για βωμό (οικιακό;), που μας δείχνει με τη σειρά του τη στάθμη του δαπέδου του οικοδομήματος. Γύρω από το βωμό βρέθηκαν άφθονα οστά αιγοειδών, κάπρων και πτηνών καθώς και όστρακα οικιακών σκευών (χύτερες με ίχνη καύσης, αμφορείς, λεκάνες κ.ά.).

Στο δυτικό τμήμα του χώρου που ανασκάψαμε αποκάλυφθηκαν στο ίδιο βάθος τρεις τοίχοι ίδιας με τους προηγούμενους κατασκευής, που όριζαν κατά τις τρεις πλευρές ένα ορθογώνιο χώρο, μήκ. 3,50 μ. (Α.-Δ.) και πλ. 1,20 μ. (Β.-Ν.). Η προς Ν. προέκταση του δυτικού τοίχου δείχνει ότι υπήρχε και άλλος ένας τουλάχιστον χώρος προς Ν. Ένα πρόχειρο τοιχάριο, που διέσχιζε από Β.-Ν. τους δύο αυτούς χώρους, είναι εντελώς δυσερμήνευτο.

Εκτεταμένα στρώματα καταστροφής βρέθηκαν σε βάθος 2,10-2,40 μ. και αποτελούνταν από μικρές πέτρες και κεραμίδια. Κάτω από το στρώμα καταστροφής υπήρχε παχύ στρώμα καμένο, μέσα στο οποίο βρέθηκαν καμένα ξύλα, πλίνθοι, κεραμίδες, καμένες μάζες σιδήρου. Το στρώμα αυτό εκτείνεται σε όλη την έκταση της ανασκαφής και δείχνει ότι προφανώς αιτία καταστροφής του οικοδομήματος ήταν η πυρκαϊά. Μέσα στο καμένο στρώμα εξάλλου βρέθηκαν σποραδικά οστά ζώων σε όλη την έκταση της ανασκαφής, με μεγαλύτερη συσσωρευση γύρω από το βωμό.

Τα όστρακα, που συγκεντρώθηκαν από αγγεία κυρίως οικιακής χρήσης, δείχνουν οικιακό χαρακτήρα των οικοδομημάτων, μερικά δε χαρακτηριστικά μελαμβαφή από λύχνους και κυάθια καθώς και μερικά από ερυθρόμορφα αγγεία τα χρονολογούν στον 4ο αι. π.Χ., γύρω στα μέσα κυρίως του αιώνα.

Τα άλλα κινητά ευρήματα ήταν καρφιά σιδερένια, αγνύθες και σύνδεσμοι.

Σχέδ. 8. Νέο Μοναστήρι. Οικόπεδο Ι. Βουλτσούδη. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

Επισημαίνεται η παρουσία χαρακτηριστικών μυκηναϊκών οστράκων στα βαθύτερα στρώματα των επιχώσεων.

Ρούστιανα

Μια νέα άγνωστη μέχρι σήμερα αρχαία θέση αποκαλύφθηκε μετά από δραστηριότητες αρχαιοκαπήλων. Συγκεκριμένα σ' έναν αγρό εγκαταλειμμένο, ιδιοκτησία Γ. Φέζου ή Φεζίκου, 8 χλμ. δυτικά των Λιβανατών στη θέση Ρούστιανα, είχαν ανοίξει και καταστρέψει ταφικούς πύθους. Στο χώρο διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα με τομές που κάλυψαν όλο τον αγρό. Οι τάφοι βρίσκονταν σε πολύ μικρό βάθος, σχεδόν επιφανειακά. Μπορέσαμε να βρούμε και να ερευνήσουμε εννέα ταφές, λιγότερο ή περισσότερο κατεστραμμένες του τέλους του 5ου και των αρχών του 4ου αι. π.Χ.

Οι ταφές είχαν συντελεστεί σε μεγάλους πύθους τοποθετημένους πλάγια σε ανάλογο λάξευμα στο παρθένο έδαφος, με το στόμιο πάντα ανατολικά. Όπου διατηρήθηκε σκελετός βεβαιώθηκε συνεσταλμένη στάση του νεκρού με την κεφαλή πάντα ανατολικά. Το στόμιο έκλεινε μία πλακόσχημη πέτρα ή κεραμίδα στηριγμένη με μικρότερες πέτρες εξωτερικά (Πίν. 108 α). Ο τρόπος ταφής είναι ο ίδιος, που έχει βεβαιωθεί ανασκαφικά σε όλα τα νεκροταφεία της Επικνημίδας Λοκρίδας και στις Αλές (βλ. ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 140· 34 (1979): Χρονικά, σ. 190 κ.ε., *Hesperia* XI (1942), σ. 368· βλ. και παραπάνω Μεγαπλάτανος), και φαίνεται ότι αποτελεί τοπικό έθιμο.

Τα κτερίσματα ήταν μέσα στους πύθους γύρω από το νεκρό και αποτελούνται κυρίως από αγγεία. Πολλά βρέθηκαν σπασμένα και συγκολληθήκαν. Τα ευρήματα κατά τάφο είναι τα ακόλουθα:

Τάφος Ι. Άβαφη χειροποίητη προχοϊσκη, ελλειπής κύλικα μελανόμορφη με ταινία με παράσταση πτηνών, ελλειπής κύλικα με διακοσμητική ζώνη με φύλλα κισσού, ελλειπής κύλικα με διακόσμηση μελανών και εξηρημένων ζωνών εναλλάξ.

Τάφος ΙΙ. Ήταν πολύ κατεστραμμένος και απέδωσε μόνον όστρακα κυλικών και σκύφων.

Τάφος ΙΙΙ. Τριφυλλόστομη μελαμβαφής οينوχόη, ελλειπής μελαμβαφής κύλικα-σκύφος με graffito: *ΣΤΡΑΤΟΝ ΗΑΛΑΙΟΣ*, παρόμοιος ελλειπής κυλικόσχημος σκύφος.

Τάφος ΙV. Άβαφη χειροποίητη προχοϊσκη, άβαφη χειροποίητη οينوχόισκη με τριφυλλόσχημο στόμιο, μελαμβαφής κύλικα, μόνωτο μελαμβαφές κύπελλο, μελαμβαφής κύλικα χωρίς πόδι, κυλικόσχημος μελαμβαφής σκύφος.

Τάφος V. Δύο ελλειπείς κύλικες με εξίτηλη μελανή διακόσμηση πάνω σε ταινία λευκού χρώματος, ελλειπής κύλικα με διακόσμηση μελανών ανθεμίων πάνω σε λευκό φόντο, μελαμβαφής ελλειπής σκύφος, ελλειπής μελα-

νόμορφη κύλικα —εξωτερικά παράσταση καθισμένων ντυμένων μορφών (θεοί;) και στις δύο όψεις και ιπέων εκατέρωθεν των λαβών, στο εσωτερικό μετάλλιο με Σάτυρο (Πίν. 108 γ), ελλειπής μελανόμορφη κύλικα με διακόσμηση εξωτερικά ντυμένων γυναικείων μορφών σε κίνηση· στο εσωτερικό, μετάλλιο με ντυμένη μορφή που μόλις διακρίνεται, τεμάχια σιδερένιου οξειδωμένου μαχαιριού.

Τάφος VI. Ο τάφος θα ήταν πολύ πλούσιος, αλλά δυστυχώς ήταν πολύ κατεστραμμένος. Πρέπει να περιείχε τουλάχιστον σαράντα κυλικόσχημους σκύφους, που ήταν όλοι σπασμένοι και συγκολληθήκαν τελικά μόνο δεκαπέντε και αυτοί ελλειπείς. Πολλοί από αυτούς είχαν στο χείλος ή στη βάση graffiti. Επίσης από τη συγκόλληση των οστράκων του τάφου προήλθαν: έξι μελαμβαφείς σκύφοι, άβαφη προχοϊσκη, δύο μελαμβαφείς οينوχοϊσκες με τριφυλλόσχημο χείλος, μικρή κορινθιακή κοτύλη.

Τάφος VII. Μελανόμορφη λήκυθος ελλειπής. Στον ώμο διακόσμηση πλοχμών και ανθεμίων. Στο σώμα παράσταση αρπαγής Δηιάνειρας, ελλειπής λήκυθος με διακόσμηση μελανών ανθεμίων, επτά μελαμβαφείς σκύφοι, δύο κορινθιακές κοτυλίσκες, μικρή ελλειπής κύλικα με εξηρημένη ταινία στο χείλος με διακόσμηση μελανών σταγόνων, αμφικωνικό πήλινο σφονδύλι, εννέα κυλικόσχημοι σκύφοι μελαμβαφείς, από τους οποίους ένας με graffito, κυλικόσχημος μελανόμορφος σκύφος με παράσταση ζώου (σκύλου;) μεταξύ δύο όρθιων ανθεμίων σε κάθε όψη.

Τάφος VIII. Άβαφη ελλειπής όλη με μελανή ταινία στον ώμο, μελαμβαφής κάρθαρος, μόνωτο μελαμβαφές κύπελλο, μελανόμορφος σκύφος με παράσταση και στις δύο όψεις Σατύρου μεταξύ δύο όρθιων ανθεμίων· στο φόντο θαλλοί κισσού, τρεις μελαμβαφείς ελλειπείς κυλικόσχημοι σκύφοι.

Τάφος IX. Πολύ κατεστραμμένος, απέδωσε λίγα όστρακα, από τα οποία συγκολληθήκε μόνο μία κορινθιακή κοτυλίσκη.

Επειδή το νεκροταφείο βρίσκεται σε πολύ απομακρυσμένη περιοχή μακριά από γνωστούς αρχαιολογικούς χώρους, κατά τη διάρκεια της ανασκαφής κάναμε μία περιήγηση γύρω από αυτό. Το αποτέλεσμα είναι ότι στο λόφο που υψώνεται βόρεια πάνω από το χώρο της ανασκαφής βρέθηκαν λείψανα οχύρωσης μιάς άγνωστης μέχρι σήμερα ακρόπολης. Η ταύτισή της καθώς και άλλων θέσεων της Λοκρίδας θα επιχειρηθεί από την υπογράφουσα σε ξεχωριστό άρθρο.

Στυλίδα

Οδός 28ης Οκτωβρίου και Καρκαλή

Επειδή πληροφορηθήκαμε ότι ο Δήμος Στυλίδας προγραμματίζε εργασίες ισοπέδωσης και ασφαλοστρω-

σης δρόμων της πόλης, αναλάβαμε μικρή ανασκαφική διερεύνηση των οικοδομικών λειψάνων, που διακρίνονται επιφανειακά στη συμβολή των παραπάνω οδών.

Αποκαλύφθηκαν δύο συνεχόμενα δωμάτια, των οποίων τα θεμέλια ήταν από χοντροδουλεμένες πέτρες, μεγάλες και μικρότερες, καλά αρμοσμένες με συνδετικό υλικό τη λάσπη. Τα δάπεδα τωνωματίων ήταν από σκληρό πατημένο χώμα. Στα νότια των δύο αυτών χώρων βρέθηκε μικρός δρομίσκος (διάδρομος;) από σκληρό πατημένο χώμα, πλ. 1,50 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ., που χώριζε τα δύο δωμάτια από κάποιον άλλο χώρο, που εκτεινόταν προς Ν. και από τον οποίο μόνο ένα θεμέλιο της ίδιας κατασκευής, με κατεύθυνση Α.-Δ., βρέθηκε.

Από τις ταπεινές επιχώσεις περισυλλέξαμε όστρακα, δύο σιδερένιους οβολούς, ένα πήλινο σφονδύλι και ένα χάλκινο κρίκο.

Από τα όστρακα και την κατασκευή το κτίσμα χρονολογείται στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. και πιθανολογείται, από άλλες ανασκαφές της ίδιας περιοχής (βλ. ΑΔ 32 (1977), σ. 106· 34 (1979): Χρονικά, σ.194 κ.ε.) ότι αποτελεί τμήμα οικίας.

Οδός Λαμίας (οικόπεδο Ασπ. Λέρη)

Με αφορμή την αποκάλυψη αρχαίων οικοδομικών λειψάνων κατά την εκσκαφή του οικοπέδου, διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα, που έφερε στο φως τμήμα οικοδομήματος, πιθανόν οικίας των μέσων του 4ου αι. π.Χ., όπως συμπεραίνεται από την τοιχοδομία και τη θέση της ανασκαφής (βλ. παρατηρήσεις παραπάνω, ανασκαφή Καρκαλή και 28ης Οκτωβρίου).

Βρέθηκε θεμέλιο, μήκ. 12,30, πλ. 0,90 και ύψ. 0,50 μ., που εδράζεται στο βραχώδες παρθένο έδαφος, σε βάθος 5,30 μ. από τη στάθμη του σύγχρονου δρόμου, με κατεύθυνση Α.-Δ. Εγκάρσια φτωχά λείψανα θεμελίων, που κατέληγαν στη νότια όψη του, βεβαιώνουν την ύπαρξη τριών τουλάχιστον χώρων.

Οι επιχώσεις, τελείως διαταραγμένες, απέδωσαν όστρακα που χρονολογικά κλιμακώνονται από τους μυκηναϊκούς χρόνους μέχρι και τον 6ο αι. μ.Χ. (χαρακτηριστικά χριστιανικά λυχνάρια).

Επειδή τα περισσότερα όστρακα είναι του 4ου αι. π.Χ. και η κατασκευή των θεμελίων, με αδρά δουλεμένες πέτρες καλά αρμοσμένες με συνδετικό υλικό λάσπη, μοιάζει με εκείνη άλλων χρονολογημένων κατασκευών (βλ. ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 106· 34 (1979): Χρονικά, σ. 195), πιστεύεται ότι σ' αυτή την εποχή πρέπει να αποδοθεί και το κτίσμα του οικοπέδου Λέρη.

Οδός Κωστορίζου (οικόπεδο Β. Καραγεώργου)

Μετά την κατεδάφιση παλιότερου σπιτιού, κατά την εκσκαφή θεμελίων για ανέγερση νέου στο παραπάνω

οικόπεδο, αποκαλύφθηκε κάτω από μικρή επίχωση (πάχ. 0,20 μ.) τμήμα κτιρίου των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων, το οποίο συνεχίζεται κάτω από τις όμορες οικοδομές. Φάνηκαν τμήματα ενός τοίχου, μήκ. 11 μ., με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. και τριών άλλων κάθετων σ' αυτόν που ορίζουν τρεις χώρους, δωμάτια του κτιρίου. Είναι κατασκευασμένοι με αργολιθοδομή και κομμάτια από κεραμίδια. Έχουν πλάτος 0,65 μ. και το μέγιστο σωζόμενο ύψος είναι 0,90 μ. Στο κέντρο του οικοπέδου αποκαλύφθηκε βαθύτερα τμήμα παλιότερου τοίχου επιμελέστερα δομημένου, σωζ. μήκ. 2, σωζ. ύψ. 1 και πάχ. 0,55 μ., με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Ο παλιότερος τοίχος ήταν ο μόνος που εδραζόταν στο παρθένο βραχώδες έδαφος σε βάθος 1,70 μ. από τη στάθμη του πεζοδρομίου και ήταν χτισμένος με χυτή τοιχοποιία. Ο ανατολικότερος χώρος είχε δάπεδο στρωμένο με ορθογώνιες πήλινες πλάκες. Στο δυτικότερο χώρο, μέσα στις επιχώσεις, βρέθηκε παιδική ταφή μέσα σε άβαφο αμφορέα, που τον είχαν καλύψει με μία κεραμίδια.

Στη βορειοδυτική γωνία του ανατολικούωματίου βρέθηκε ελλιπές μαρμάρινο αγαλμάτιο Διονύσου, σωζ. ύψ. 0,50 μ., ίσως αντίγραφο του 1ου αι. μ.Χ.

Οδός Βιολέτη (οικόπεδο Ε. Εμμανουήλ)

Εκσκαφές για ανέγερση νέας οικοδομής, ήταν η αφορμή να αποκαλυφθούν, κάτω από μία διαταραγμένη επίχωση, ύψ. 1 μ. περίπου, τμήματα ενός κατεστραμμένου κτιρίου ρωμαϊκών χρόνων, το οποίο συνεχιζόταν προς Α. κάτω από την όμορη οικοδομή και τον παρακείμενο δρόμο προς Β.

Τοίχος, χτισμένος με αργολιθοδομή, θραύσματα κεραμιδιών και ασβεστοκονίαμα, που παρακολουθήθηκε σε μήκος 11,50 μ. με κατεύθυνση Β.-Ν. και είχε πλάτος 0,60 μ. και σωζ. ύψος 0,70 μ. στο νότιο άκρο του γωνιάζει με τοίχο της ίδιας κατασκευής, που είχε κατεύθυνση Α.-Δ. και συνεχιζόταν προς Α. πέρα από το όριο του οικοπέδου. Ο δεύτερος αυτός τοίχος σωζόταν σε μήκος 7 μ., είχε πλάτος 0,60 και σωζ. ύψος 0,90 μ.

Από τους δύο αυτούς κεντρικούς τοίχους ξεκινούσαν τμήματα τοίχων, κακής διατήρησης, που σώζονται αποσπασματικά και σχημάτιζαν τους διάφορους χώρους του κτιρίου. Σε έναν από τους χώρους βρέθηκε κατεστραμμένη κεραμοσκεπής παιδική ταφή χωρίς κτερίσματα.

Το κεντρικό τμήμα του οικοπέδου καταλάμβανε ένα λιθόστρωτο από μικρές πέτρες σε πυκνή διάταξη. Ίσως πρόκειται για αυλή, γύρω από την οποία ανοίγονταν δωμάτια. Ο χαρακτήρας του κτιρίου δεν μπορεί να καθοριστεί με σιγουριά, είναι όμως πιθανόν να πρόκειται για κατοικία. Στο χώρο αυτό βρέθηκε μία δεύτερη, ακτέριστη παιδική ταφή σε άβαφο αμφορέα.

Εκτός από άφθονα όστρακα, από τα οποία ελάχιστα

αγγεία οικιακής χρήσης συγκολλήθηκαν, βρέθηκαν αρκετά χάλκινα ρωμαϊκά νομίσματα και τέσσερα ακέραια λυχνάρια.

Τα ευρήματα δείχνουν ότι το κτίριο χρησιμοποιήθηκε σε όλη την περίοδο της ρωμαϊοκρατίας και μέχρι τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους.

Τιθορέα

Εργασίες αμμοληψίας με μηχανικό εκσκαφέα, στη θέση Φλαμούτζα της Τιθορέας, έγιναν η αιτία της αποκάλυψης μιάς συστάδας ελληνιστικών τάφων. Πρόκειται για ένα ύψωμα από προσχώσεις του χειμάρρου Καχάλα, του οποίου η κοίτη βρίσκεται 60 μ. βόρεια, και αριστερά της επαρχιακής οδού Κάτω Τιθορέας (Κηφισοχωρίου) - Τιθορέας.

Βρέθηκαν και ανασκάφηκαν συνολικά έξι τάφοι, ορθογώνιοι λάκκοι ανοιγμένοι στο προσχωσιγενές έδαφος· καλύπτονταν από πλάκες σχιστολίθου, που πατούσαν σ' έναν αναβαθμό, που σχημάτιζαν οι μακρές πλευρές τους. Οι τάφοι είχαν γενικό προσανατολισμό Α.-Δ. με αποκλίσεις προς ΒΑ. ή ΝΑ. Κατά την εκσκαφή καταστράφηκαν οι απολήξεις των τάφων και δεν μπορούσαμε να υπολογίσουμε ακριβώς το μήκος τους. Οι διαστάσεις τους κυμαίνονταν: σωζ. μήκ. 1,55-1, πλ. 0,50-0,70 και βάθ. 0,50-0,70 μ. Τα οστά, λόγω της καταστροφής, βρέθηκαν μετακινημένα, πάντως διαπιστώθηκε από τον αριθμό των κρανίων ότι σε μερικούς τάφους συντελέστηκαν περισσότερες από μία ταφές.

Τα ευρήματα κατά τάφο είναι τα ακόλουθα:

Τάφος Ι. Τέσσερα χάλκινα νομίσματα, σιδερένιος κρίκος, τρεις ατρακτόσχημες δακρυδόχοι από τεφρό πηλό, του α' μισού του 2ου αι. π.Χ. (βλ. Eretria II, σ. 66, αριθ. 7, πίν. 29,43. Labraunda II, σ. 27 και 65, αριθ. 165, πίν.

12,34), άβαφος αμφορέας «μακεδονικού τύπου Α» (βλ. Σ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βερούας, Αθήνα 1980, σ. 117 κ.ε.), που μπορεί να χρονολογηθεί στο 2ο αι. π.Χ., μικκύλο δίωτο μαγειρικό σκεύος εξωτερικά άβαφο, εσωτερικά μελαμβαφές, μελαμβαφές ακέραιο λυχνάρι με κάθετη ταινιωτή λαβή και πλαστική διακόσμηση από ρόδακες, δελφίνια και ανθέμια.

Τάφος ΙΙ. Πέντε χάλκινα νομίσματα, μελαμβαφής λύχνος (βλ. Agora IV, σ. 124, τύπος 39, δεύτερο μισό 2ου αι. π.Χ.).

Τάφος ΙΙΙ. Δακρυδόχος από τεφρό πηλό, 2ου αι. π.Χ. (βλ. Eretria II, σ. 66, αριθ. 8), χάλκινο νόμισμα.

Τάφος ΙV. Άβαφος αμφορέας (βλ. παραπάνω, τάφος Ι), μελαμβαφής λύχνος, ερυθροβαφές κυλικόσχημο αγγείο, τέσσερα χάλκινα νομίσματα.

Τάφος V. Πέντε δακρυδόχοι (βλ. Eretria II, σ. 66, αριθ. 7, τέλη 3ου-αρχές 2ου αι. π.Χ.), τρία λυχνάρια, το ένα μελαμβαφές το άλλο ερυθροβαφές (βλ. Agora IV, τύπος 34 Α, τέλος 3ου-2ος αι. π.Χ., σ. 104), δίωτο μελαμβαφές σκυφίδιο, μεγαρικός σκύφος με φυτικά κοσμήματα (Πίν. 108 β), μαγειρικό σκεύος.

Τάφος VI. Δακρυδόχος από τεφρό πηλό (βλ. Eretria II, σ. 66, αριθ. 7, τέλη 3ου-αρχές 2ου αι. π.Χ.), άωτο σκυφίδιο του 2ου αι. π.Χ. (βλ. Σ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, ό.π., παραλλαγή «α», σ. 130), μελαμβαφές ακέραιο λυχνάρι, τέλος 3ου-αρχές 2ου αι. π.Χ. (βλ. Agora IV, σ. 101, αριθ. 431, εικ. 15,41), τρία χάλκινα νομίσματα.

Τα ευρήματα βρέθηκαν όλα μέσα στους τάφους και επισημαίνεται η σταθερή παρουσία σε όλους λυχναριών, δακρυδόχων και νομισμάτων.

Φ. ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ

Ι΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ο υπογράφων ανέλαβε τη Διεύθυνση της Εφορείας στις 7 Οκτωβρίου 1980 και η έκθεση αφορά το μετά χρονικό διάστημα.

Το αρχαιολογικό προσωπικό της Εφορείας κατά το 1980 ενισχύθηκε ουσιαστικά με την τοποθέτηση τριών Επιμελητών Αρχαιοτήτων (Γ. Ρεθεμιωτάκη, Ξ. Αραπογιάννη και Μετ. Τσιμποπούλου). Στην Εφορεία υπηρέτουσαν ήδη η Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων Δέσπ. Χατζημιχαήλ - Σκορδά και οι επιστημονικοί βοηθοί Αικ. Κυριαζοπούλου και Ευστ. Μπαζιωτοπούλου - Βαλαβάνη. Το Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου μετατέθηκαν οι Επιμελητές Γ. Ρεθεμιωτάκης και Μετ. Τσιμποπούλου.

Η Εφορεία ανέπτυξε πολύπλευρη δραστηριότητα για την προβολή των αρχαιολογικών θησαυρών και την καταπολέμηση της αρχαιοκαπηλείας στέλνοντας σχετικά κείμενα στα σχολεία και με τη βοήθεια της Νομαρχίας σ' όλους τους αγροφύλακες, δασοφύλακες, χωροφύλακες, κατάλογο αρχαιολογικών θέσεων, απόσπασμα αρχαιολογικού Νόμου και κατατοπιστικό κείμενο για την υποβολή του έργου της.

ΜΟΥΣΕΙΟ - ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ - ΑΠΟΘΗΚΕΣ

Για μεγαλύτερη προστασία των αποθηκών τοποθετήθηκε νέα τρίφυλλη σιδερένια πόρτα στον ακάλυπτο χώρο μεταξύ του Μουσείου και των αποθηκών. Εξάλλου για τη συντήρηση του κτιριακού συγκροτήματος του Μουσείου βιάστηκαν τα σιδερένια κιγκλιδώματα των παραθύρων.

Άρχισε επίσης η συντήρηση και επισκευή της περιφραξής του αρχαιολογικού χώρου καθώς και το βάψιμό της.

Οι εργασίες επανέκθεσης στο Μουσείο Δελφών έμειναν στάσιμες γιατί εκκρεμούσαν οι σχετικές αποφάσεις του Αρχαιολογικού Συμβουλίου. Οι βάσεις των ζωφόρων, των μετοπών και των αετωμάτων βιάστηκαν σε ανοιχτό ερυθρωπό χρώμα και σε διάφορους τόνους του γκριζού, ώστε να τονίζονται ως βάσεις και να διαφοροποιούνται από τους τοίχους του Μουσείου. Στο εργαστήριο συνεχίστηκε ο καθαρισμός και η συγκόλληση ευρημάτων παλιών ανασκαφών.

Ιερό Απόλλωνος Πυθίου

Έγινε συστηματικός καθαρισμός και τοποθέτηση καλαθιών απορριμμάτων σε διάφορα σημεία του ιερού και του περιβάλλοντος χώρου του Μουσείου και των προσβάσεων.

Ιερό Αθηνάς Προναίας

Στο ιερό της Αθηνάς Προναίας έγιναν πρόχειρες στερεωτικές εργασίες στα νεότερα αναλήμματα βόρεια της Θόλου. Επίσης έγινε αντιστήριξη του πρανούς στα βόρεια του αρχαϊκού ναού της Αθηνάς, το οποίο συγκρατούσε παλιότερα το αρχαϊκό πολυγωνικό ανάλημα, που διαλύθηκε το φθινόπωρο του 1979.

Οι εργασίες πραγματοποιήθηκαν με οδηγίες και επίβλεψη αρχιτέκτονα της ΥΠΑΝ.

Γυμνάσιο

Στο χώρο του ξυστού, του λουτρού και της παλαίστρας πραγματοποιήθηκε συστηματικός καθαρισμός από τα ξερά χόρτα και θάμνους. Κόπηκαν επίσης πολλές άγριες ελιές που είχαν φυτρώσει κοντά στους τοίχους του ξυστού. Ο χώρος είχε να καθαριστεί περισσότερο από 40 χρόνια.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Κίρρα

Οικόπεδο Δημ. Κόλλια

Η διάνοιξη πεδίων το Φεβρουάριο του 1980, έδωσε την ευκαιρία ευρύτερης ανασκαφικής έρευνας, με αποτέλεσμα να αποκαλυφθούν επάλληλες φάσεις του οικισμού της Κίρρας από την ΠΕ ΙΙΙ έως την ΥΕ Ι εποχή. Η ανασκαφή συνεχίστηκε μέχρι το Νοέμβριο του 1980, οπότε το οικόπεδο παραδόθηκε στον ιδιοκτήτη του για οικοδόμηση με τον όρο της διατήρησης των οικοδομικών λειψάνων «εν καταχώσει».

Τη δημοσίευση της ανασκαφής έχει αναλάβει η Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων Μετ. Τσιμποπούλου.

ΕΥΑΓ. ΠΕΝΤΑΖΟΣ

Από το Μάρτιο μέχρι τον Οκτώβριο του 1980 έγινε, με διαλείμματα, σωστική ανασκαφή στο παραπάνω οικόπεδο, που βρίσκεται μέσα στον οικισμό της Κίρρας, κηρυγμένο αρχαιολογικό χώρο, με την ευκαιρία ανέγερσης νέας οικοδομής. Αρχικά ερευνήθηκαν σε βάθος ορισμένα από τα πέδιλα, και κατόπιν, σε μια προσπάθεια για συστηματικότερη έρευνα του χώρου, το οικόπεδο χωρίστηκε σε εννιά τομείς, από τους οποίους τελικά σκάφθηκαν οι επτά.¹

1. Ευχαριστώ θερμά τους Εφόρους Π. Θέμελη και Ό. Τζάχου - Αλε-

Πρόκειται για τμήμα του προϊστορικού οικισμού, με έξι φάσεις της ΜΕ εποχής. Κανένα μεταγενέστερο ίχνος δε βρέθηκε, εκτός από επιφανειακά σύγχρονα όστρακα. Η ανασκαφή δεν έφτασε σε παρθένο στρώμα, γιατί 4 μ. κάτω από τη σύγχρονη επιφάνεια του εδάφους βρέθηκε νερό.

Η εικόνα των αρχιτεκτονικών λειψάνων, αρχίζοντας από τα νεότερα ήταν η εξής (Σχ έδ. 1):

Φάση Ι

Γενικά η διατήρηση των τοίχων είναι ελλιπής, γιατί αρχίζουν ακριβώς κάτω από την επιφάνεια του εδάφους.

Τομέας Ι. Σώζεται ένα ευθύγραμμο τμήμα τοίχου, χτισμένο από μέτριες ακανόνιστες πέτρες, με διεύθυνση Α.-Δ. Δε συνδέεται με δάπεδο.

Τάφος 16. Χτιστός, κιβωτιόσχημος, καλυμμένος με πλακοειδείς πέτρες. Ακτέριστη ταφή ενηλίκου σε συνεσταλμένη στάση. Προσανατολισμός Δ.-Α.

Τομέας ΙΙ. Υπήρχαν λείψανα τοίχου, χτισμένου από μικρές πέτρες, με διεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ.

Τομέας ΙΙΙ. Βρέθηκε τμήμα ενός δωματίου, που συνεχιζόταν προς Β. έξω από τον τομέα. Διέσωζε πολύ μικρό τμήμα του δαπέδου και εστία χτιστή από μικρές πέτρες. Το υπόλοιπο δάπεδο είχε καταστραφεί από σύγχρονο ασβεστόλακκο. Στο νότιο τοίχο του δωματίου, εξωτερικά, φαίνεται πως ακουμπούσε κεραμικός κλίβανος, από τον οποίο βρέθηκαν λίγα λείψανα, σε πολύ κακή κατάσταση. Σώθηκαν μόνο κομμάτια της πήλινης σχάρας ανακατεμένα με πάρα πολλά όστρακα από χοντρά πιθοειδή, λεπτά αμαυρόχρωμα και γκριζα μινύεια αγγεία, ανάμεσα σε παχύ στρώμα στάχτης (Πίν. 109 α).

Τάφος 8. Στο ανατολικό άκρο του τομέα. Απλός λάκκος. Ο σκελετός είχε καταστραφεί εξαιτίας του μικρού βάθους· βρέθηκαν μόνο λίγα κόκαλα.

Τομέας ΙV. Σώζονται ελάχιστα λείψανα τοίχου, χτισμένου από μέτριες πέτρες με κατεύθυνση Β.-Ν.

Τάφος 15. Απλός λάκκος, στο ανατολικό άκρο του τομέα, κατεστραμμένος. Βρέθηκαν μόνο λίγα υπολείμματα του κρανίου.

Τομέας V. Στο δυτικό τμήμα του τομέα βρέθηκε μέρος ενός δωματίου, αποτελούμενο από δύο ευθύγραμμους τοίχους που γωνιάζουν. Ο ένας από τους τοίχους αυτούς συνεχίζεται προς Δ. στον τομέα VIII, όπου και

διακόπτεται, ενώ ο άλλος συνεχίζει προς Β. εκτός του τομέα.

Στο νότιο τμήμα λείψανα άλλων δύο τοίχων που γωνιάζουν. Ο ένας με κατεύθυνση Α.-Δ. διατηρείται σε αρκετό μήκος, ο άλλος, κάθετος στον πρώτο, σώζεται ελάχιστα. Με τους τοίχους αυτούς συνδέονται δύο χτιστές εστίες, πρόχειρης κατασκευής, με άφθονη στάχτη και όστρακα χονδροειδών αγγείων. Στην ανατολική βρέθηκε μεγάλη ποσότητα θαλασσινών κοχυλιών, απομεινάρια γεύματος. Η συνήθεια των δίδυμων εστιών παρατηρήθηκε και σε άλλες φάσεις της ανασκαφής.

Στο βόρειο τμήμα του τομέα βρέθηκε άλλη μία εστία, ανάλογης κατασκευής με τις προηγούμενες.

Τομέας VII. Αποκαλύφθηκαν λείψανα δύο ευθύγραμμων, παράλληλων μεταξύ τους τοίχων. Ο ένας απ' αυτούς συνεχιζόταν προς τα ΒΔ. στον τομέα VIII. Ο άλλος διακόπτεται σ' ένα σημείο του, σε μήκος 1 μ. Πιθανώς πρόκειται για πόρτα, αλλά δε σώζεται κατώφλι ή δάπεδο.

Τάφος Ι. Στο δυτικό τμήμα του τομέα. Χτιστός, από τέσσερις σχιστολιθικές πλάκες, με όμοια κάλυψη. Παιδική ταφή, ακτέριστη, σε συνεσταλμένη στάση. Προσανατολισμός Δ.-Α.

Τομέας VIII. Βρέθηκε η συνέχεια των τοίχων των τομέων V και VII (βλ. παραπάνω). Υπήρχε επίσης τμήμα τοίχου με κατεύθυνση Β.-Ν.

Φάση ΙΙ

Ούτε απ' αυτή τη φάση σώθηκαν πλήρεις κατόψεις οικημάτων. Ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι εκτός από τους ευθύγραμμους τοίχους, παρουσιάζονται τώρα και καμπύλοι.

Τομέας Ι. Στο νοτιανατολικό τμήμα του τομέα βρέθηκε τμήμα τοίχου, χτισμένου από μικρές σχετικά πέτρες, πιθανότατα καμπύλου.

Στο βόρειο τμήμα του τομέα δάπεδο από πατημένο χώμα, με δύο κυκλικές εστίες με πλήνιο περιχέλωμα, η μία δίπλα στην άλλη. Η δυτική εστία είχε στο νότιο μέρος της επισκευαστεί με μερικές μέτριου μεγέθους πέτρες.

Τομέας ΙΙ. Στο νοτιοδυτικό άκρο του αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι που γωνιάζουν και που ίσως συνδέονται με το δάπεδο και τις εστίες του τομέα Ι.

Στο βόρειο άκρο του, βρέθηκαν άλλοι δύο τοίχοι που γωνιάζουν σε σχήμα T.

Τομέας ΙΙΙ. Αποκαλύφθηκαν λείψανα δύο τοίχων, που δε φαίνεται να συνδέονται μεταξύ τους. Ο ένας καμπύλος, σώζεται εν μέρει κάτω από τον κεραμικό κλίβανο της πρώτης φάσης: πρὸς Β. αυτού του τοίχου σώζεται δάπεδο πάνω στο οποίο βρέθηκαν αγγεία κατά χώραν. Ο δεύτερος τοίχος είναι ευθύγραμμος, με κατεύθυνση Α.-Δ.

Τομέας ΙV. Στο κέντρο περίπου του τομέα υπήρχαν δύο μεγάλοι ευθύγραμμοι τοίχοι, με προσανατολισμό

ξανδρή για την παραχώρηση της ανασκαφής και Ε. Τσιμπίδη - Πεντάζο για τις διευκολύνσεις κατά τη διάρκεια της μελέτης των ευρημάτων. Στην ανασκαφή (πέδιλα και τομείς Ι-ΙΙΙ), συνεργάστηκε η συνάδελφος Κ. Κυριαζοπούλου, στην οποία οφείλονται και οι ανασκαφικές φωτογραφίες του παραπάνω τμήματος. Οι υπόλοιπες φωτογραφίες και το σχέδιο (με βάση την αποτύπωση των τομέων), έγιναν από την υπογράφουσα. Μετά τη λήξη της ανασκαφής, δόθηκε από τη Ι΄ Εφορεία άδεια οικοδόμησης στο οικόπεδο.

B.-N. και A.-Δ. αντίστοιχα. Με τους τοίχους αυτούς συνδέεται, στο νότιο τμήμα του τομέα, δάπεδο από σκληρό πατημένο χώμα και εστία με πήλινο περιχειλίωμα.

Τάφος II. Λακκοειδής, που ορίζεται από μικρές ακανόνιστες πέτρες, μισοκατεστραμμένος από τον τοίχο της πρώτης φάσης. Δεν έσωζε κάλυψη. Παιδική ακτέριστη ταφή. Μέτρια διατήρηση του σκελετού. Συνεσταλμένη στάση. Το κεφάλι ακουμπούσε πάνω σε πλακοειδή πέτρα. Προσανατολισμός Δ.-Α.

Τάφοι 2-3. Στο νοτιοδυτικό τμήμα του τομέα. Λακκοειδείς που περιγράφονται από μικρές πέτρες, όμοιοι με τον προηγούμενο, αλλά μεγαλύτεροι. Κάλυψη από μεγάλες πλακοειδείς πέτρες. Σκελετοί ενηλίκων σε συνεσταλμένη στάση, ακτέριστοι. Προσανατολισμός Δ.-Α. Στο νοτιανατολικό τμήμα του τομέα εξάλλου, βρέθηκαν τρεις ταφές ενηλίκων, σε δύο λάκκους, με προσανατολισμό όμοιο με τους προηγούμενους. Είναι οι παρακάτω:

Τάφος 5. Ακτέριστη ταφή. Όχι έντονα συνεσταλμένη στάση. Πάνω στο θώρακα είχε τοποθετηθεί ακονόπετρα. Το κρανίο ακουμπούσε σε όστρακο μεγάλου χοντρού αγγείου.

Τάφοι 6-7. Δύο ταφές σε λάκκο. Έντονα συνεσταλμένη στάση. Παρόλο που ο χώρος ήταν πολύ στενός για τους δύο νεκρούς, έγινε προσπάθεια να τηρηθεί η συνήθεια της τοποθέτησης του κεφαλιού προς Δ., που ακολουθείται χωρίς καμιά εξαίρεση, σ' όλες τις ταφές, όλων των φάσεων. Ο σκελετός της ταφής 7 βρέθηκε θρυμματισμένος από μεγάλη πέτρα.

Τομέας VIII. Σώζονται δύο εστίες στο βορειοδυτικό και το βόρειο τμήμα του τομέα, χτιστές, από μέτριες πέτρες.

Τάφος 13. Λάκκος, με περίγραμμα που ορίζουν μέτριες πέτρες. Κάλυψη από μεγάλες πλακοειδείς πέτρες, από τις οποίες έλειπε η μία με αποτέλεσμα τη μερική καταστροφή του σκελετού. Εξακριβώθηκε ότι επρόκειτο για ταφή ενηλίκου, σε συνεσταλμένη στάση, με προσανατολισμό Δ.-Α.

Φάση III

Δε σώζονται πλήρεις κατόψεις. Δύο τοίχοι της είναι χτισμένοι από δύο παράλληλες μεταξύ τους σειρές λίθων και στο ενδιάμεσο υπάρχει γέμισμα από μικρές πέτρες στη μια περίπτωση, και χώμα στην άλλη. Τοίχοι τέτοιου είδους δεν απαντούν στις άλλες φάσεις.

Τομέας I. Λείψανα δύο ισχυρών τοίχων που γωνιάζουν ο ένας με κατεύθυνση A.-Δ. ο άλλος καμπύλος, στο ανατολικό και το κεντρικό τμήμα του τομέα, και μια εστία χτισμένη από μικρές πέτρες, στο νότιο τμήμα, που δε φαίνεται όμως να συνδέεται με τους τοίχους.

Τομέας II. Μεγάλος τοίχος στο ανατολικό τμήμα του τομέα, με διεύθυνση B.-N. Πρός N. στρίβει και διακόπτεται. Στο σημείο αυτό ακουμπά πάνω του άλλος τοί-

χος, χτισμένος από δύο σειρές λίθων, με γέμισμα στο ενδιάμεσο από ακανόνιστα πετραδάκια. Ίσως ο τελευταίος να ήταν τοίχος αυλής.

Τομέας IV. Βρέθηκε ένας ευθύγραμμος τοίχος, με διεύθυνση NΔ.-BA. Χτισμένος με δύο σειρές πέτρες και γέμισμα από χώμα στο ενδιάμεσο. Το ένα άκρο του κατευθύνεται προς τον τομέα VII και το άλλο διακόπτεται από τους τάφους 2 και 3 της δεύτερης φάσης. Είναι θεμελιωμένος πάνω στα λείψανα τοίχου της τέταρτης φάσης, του οποίου ακολουθεί ακριβώς την κατεύθυνση.

Τάφος 12. Κιβωτιόσχημος, αποτελείται από τέσσερις σχιστολιθικές κάθετες πλάκες και καλύπτεται από άλλη όμοια. Προσανατολισμός Δ.-Α. Παιδική ακτέριστη ταφή σε συνεσταλμένη στάση. Πάνω από το κεφάλι, μικρός πλακοειδής λίθος (Πίν. 109 β).

Τομέας VII. Αποκαλύφθηκε η συνέχεια του τοίχου του τομέα IV (βλ. παραπάνω).

Φάση IV

Σώζεται το μεγαλύτερο τμήμα ενός μεγάλου σπιτιού και δύο τμήματα δρόμων.

Τομείς I, IV, V. Σπίτι, από το οποίο σώζεται ένα μεγάλο ορθογώνιο δωμάτιο με δύο εστίες με πήλινο περιχειλίωμα και δάπεδο από σκληρό πατημένο χώμα. Η ανασκαφή έδειξε ότι το δάπεδο ανανεωνόταν συχνά (βρέθηκαν συνολικά έξι στρώματα σκληρού χώματος με στάχτη ανάμεσά τους) (Τομείς IV, V). Προς A. του δωματίου αυτού υπάρχει άλλο μικρότερο, που έσωζε επίσης το δάπεδό του (Τομέας IV). Στον ανατολικό τοίχο του δεύτερου δωματίου, ακουμπά μεγάλη πεταλόσχημη κατασκευή, ίσως υπαίθρια (Τομέας I).

Τομέας I. Ερευνήθηκε τμήμα δρόμου, στρωμένου με αραϊά βότσαλα και λατύπη.

Τομέας III. Σωζόταν μόνο ένα ευθύγραμμο τμήμα τοίχου, με διεύθυνση B.-N. στο ανατολικό άκρο του τομέα.

Τομείς IV, VIII. Βρέθηκαν δύο τοίχοι που γωνιάζουν στο σημείο σύνδεσης των δύο τομέων, σχηματίζοντας τμήμα δωματίου, που ανήκει σε σπίτι με ελαφρά διαφορετικό προσανατολισμό από αυτό των τομέων I, IV και V. Οι τοίχοι συνεχίζονται προς N. εκτός των ορίων των τομέων.

Τομέας IV.

Τάφος 14. Απλός λάκκος. Ακτέριστη ταφή ενηλίκου σε συνεσταλμένη στάση. Προσανατολισμός Δ.-Α.

Τομέας VII. Ακριβώς προς N. του τοίχου του δωματίου των τομέων IV και VII, που προαναφέρθηκε και παράλληλα προς αυτόν, βρέθηκε δρόμος στρωμένος με αραϊά τοποθετημένα βότσαλα. Ορίζεται προς Δ. από αναλημματικό τοιχάριο, αποτελούμενο από μια σειρά πέτρες. Το υπόλοιπο του τομέα καλύπτεται από κίτρινο στρώμα χωρίς όστρακα, που είχε στρωθεί για να καλύψει τα λείψανα της παλιότερης φάσης.

Τομέας VIII. Στο βόρειο τμήμα του σώζεται τμήμα δρόμου, με κατεύθυνση Α.-Δ. παρόμοιας κατασκευής με το δρόμο του τομέα VII. Συγκρατείται από αναλημματικό τοιχάριο προς Ν. και είναι στρωμένος με αραιά τοποθετημένα βότσαλα.

Τάφος 10. Απλός λάκκος, σκαμμένος μέσα στο στρώμα καταστροφής της προηγούμενης φάσης. Ακτέριστη ταφή ενήλικου, σε συνεσταλμένη στάση. Προσανατολισμός Δ.-Α. Κάτω από το κρανίο λαβή μινυείου κανθάρου (Πίν. 109 γ).

Τάφος 17. Χτισμένος από τέσσερις σχιστολιθικές πλάκες, με όμοια κάλυψη. Ακτέριστος σκελετός παιδιού σε συνεσταλμένη στάση. Το κεφάλι ακουμπούσε σε πλακοειδή λίθο. Προσανατολισμός Δ.-Α.

Φάση V

Στρώμα στάχτης, πάχ. περίπου 0,30 μ. κάλυπτε τα λείψανα αυτής της φάσης. Σώζονται τέσσερα δωμάτια σπιτιού με ευθύγραμμους τοίχους, δύο τμήματα δρόμων, και δύο πιθανά τμήματα περιβόλου.

Τομέας I. Βρέθηκαν τμήματα δύο ευθύγραμμων τοίχων που γωνιάζουν.

Τομείς I-III. Ισχυρός τοίχος, ίσως περίβολος, με κατεύθυνση Β.-Ν. καταλαμβάνει το ανατολικό σημείο των τομέων II και III. Στον τομέα I γωνιάζει σε σχήμα Γ. Στον τομέα III εξάλλου, βρέθηκε τμήμα δρόμου, από πατημένο χώμα και λατύπη, παράλληλο με τον προηγούμενο τοίχο.

Τομείς VII-VIII. Σώζεται τμήμα σπιτιού αποτελούμενο από τέσσερα παραλληλόγραμμα δωμάτια, το ένα με κατώφλι στη βόρεια γωνία του. Το δάπεδο ήταν από σκληρό πατημένο χώμα. Στη βορειοανατολική γωνία του τομέα VII υπάρχει τμήμα δρόμου, παρόμοιος με αυτούς της τέταρτης φάσης. Στον τομέα VIII, βρέθηκε ισχυρός τοίχος, όμοιος με αυτόν των τομέων I-III, παράλληλος με το σπίτι, ίσως περίβολος, που και τα δύο άκρα του, επεκτείνονται εκτός του τομέα.

Φάση VI

Η αρχαιότερη φάση της ανασκαφής ερευνηθήκη ελάχιστα και μόνο στους τομείς I και III, όπου ανακαλύφθηκαν δύο μικρά τμήματα ευθύγραμμων τοίχων, με κατεύθυνση Β.-Ν. και Α.-Δ. αντίστοιχα.

Κεραμική. Άφθονη, χωρίς όμως μεγάλη ποικιλία σχημάτων και τύπων. Βρέθηκαν λίγα ακέραια αγγεία (Πίν. 110 α-ε). Τα όστρακα ήταν στη μεγάλη τους πλειοψηφία από χοντρά χειροποίητα πιθοειδή αγγεία (Πίν. 111 α) με ανομοιόμορφο ψήσιμο και συχνά στιλπνή επιφάνεια. Αρκετά ήταν επίσης τα μινύεια όστρακα, κυρίως γκρίζα, και ελάχιστα μαύρα, από κανθάρους, κύπελλα και κύλικες. Στα περισσότερα λείπει η χαρακτηριστική σαπωνοειδής υφή, που απαντά στα μινύεια άλλων περιοχών (Πίν. 111 β). Τα γραπτά αμαυρόχρω-

μα όστρακα ήταν πολύ λίγα σε σχέση με τον όγκο της κεραμικής και ανήκαν κυρίως σε πρόχους και κύπελλα (Πίν. 111 γ-ε). Τέλος, η μικρότερη κεραμική ομάδα ήταν λίγα εγχάρακτα όστρακα μικρών ανοιχτών αγγείων. Ενδιαφέρον είναι ότι τρία όστρακα, δύο γκρίζα μινύεια και ένα αμαυρόχρωμο, είχαν επιδιόρθωση με μολύβδινους συνδέσμους².

Εργαλεία. Εντυπωσιακός, ήταν ο αριθμός των οστέινων εργαλείων, κυρίως οπείς και στιλβωτήρες (Πίν. 112 α-γ). Για τα λίθινα εργαλεία παρατηρούμε ότι χρησιμοποιήθηκαν σε πολύ μεγάλο βαθμό τα ντόπια υλικά, πυριτόλιθος για τις λεπίδες και γκρίζες ή πρασινωπές πέτρες του Παρνασσού για τα υπόλοιπα. Σχετικά περιορισμένη ήταν η χρήση του οψιανού (Πίν. 112 δ-ζ). Το μοναδικό χάλκινο εύρημα της ανασκαφής ήταν ένα κομμάτι από μικρό μαχαίρι.

Οστά ζώων. Βρέθηκαν άφθονα σε όλα τα στρώματα. Προέρχονταν κυρίως από αιγοειδή. Από αυτά κατασκευάζονταν και τα οστέινα εργαλεία. Δεν έλειπαν και τα κόκαλα μεγαλύτερων ζώων, πιθανώς βοοειδών. Υπήρχαν επίσης μερικά κέρατα. Ενδεικτικό είναι ότι βρέθηκε μόνον ένα κόκαλο ψαριού, αλλά, αντίθετα, υπήρχαν πολλά όστρεα (αχιβάδες, κοχύλια και στρείδια).

Μικρά ευρήματα. Λίγα και χωρίς ποικιλία. Βρέθηκαν κυρίως σφονδύλια, κωνικά και φακοειδή, μερικά με λαμβαφή και άλλα εγχάρακτα· επίσης μία μεγάλη χάντρα από ορεία κρύσταλλο (Πίν. 113 α-δ) και ένα μικρό παραλληλόγραμμο οστέινο πλακίδιο, με δύο οπές ανάρτησης (περίαπτο;).

Συμπεράσματα

Το τμήμα του οικισμού που ερευνηθήκη παρουσιάζει συνεχή κατοίκηση, χωρίς εγκατάλειψη ή βίαιη καταστροφή, εκτός από την έντονη πυρκαγιά που κατέστρεψε τα σπίτια της πέμπτης φάσης. Εξάλλου, μόνο σε μία περίπτωση (φάση IV, τομέας VII) χρησιμοποιήθηκε καθαρό χώμα για να καλυφθούν παλιότερα λείψανα. Τα σπίτια ήταν πιθανότα μονόροφα, με χτιστά θεμέλια από δυο σειρές ακανόνιστων λίθων και ανωδομή από άψητες πλίνθους³. Τα δάπεδα ήταν όλα από πατημένο χώμα. Οι στέγες ήταν πιθανώς από ξύλο και χώμα⁴.

Η περιορισμένη έκταση της ανασκαφής δεν επέτρεψε

2. Δεν επιχειρείται λεπτομερής κατάταξη της κεραμικής, γιατί η μελέτη της δεν έχει ολοκληρωθεί.

3. Πλίνθοι άψητες ή τυχαία ψημένες βρέθηκαν πολλές στην ανασκαφή. Χαρακτηριστικό είναι ότι ο ίδιος τρόπος χτισίματος — λίθινα θεμέλια, πλίνθινη ανωδομή — ήταν σε χρήση μέχρι πριν λίγα χρόνια στο σημερινό χωριό της Κίρρας.

4. Βρέθηκαν κομμάτια τυχαία ψημένου πηλού με ίχνη καμένου ξύλου (κλαδιών ή δοκών) που φαίνεται πως προέρχονται από τις στέγες.

να διαπιστωθεί αν υπήρχε σταθερός προσανατολισμός των σπιτιών στις διάφορες φάσεις. Τη μοναδική ένδειξη για τις πόρτες έδωσε το μονολιθικό κατώφλι, μήκ. 1 μ. στο σπίτι της φάσης V (τομέας VIII).

Μεγαροειδείς κατόψεις δεν παρατηρήθηκαν. Οι καμπύλοι τοίχοι ήταν λίγοι και απουσίαζαν εντελώς από ορισμένες φάσεις. Για τη μεγάλη πεταλόσχημη κατασκευή της φάσης IV, υποθέτουμε πως ήταν υπαίθρια, (αυλή) γιατί δε βρέθηκαν ίχνη ξύλινων κιόνων που θα στήριζαν τη στέγη της. Εστίες βρέθηκαν σ' όλες τις φάσεις, χτιστές ή πήλινες, συχνά σε ζευγάρια.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι δύο τοίχοι της φάσης V, που ονομάσαμε υποθετικά περιβόλους: η ουσιαστική διαφορά τους από τα υπόλοιπα θεμέλια αυτής της φάσης, είναι το μεγαλύτερο πάχος τους, και η χρήση μεγάλων λίθων στην κατασκευή τους. Αυτό, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι δεν τέμνονται κάθετα από άλλους τοίχους, αποκλείει την πιθανότητα να ήταν τοίχοι σπιτιών⁵.

Η ύπαρξη δρόμων τέλος (ο πληρέστερα σωζόμενος, στον τομέα VII, έχει πλάτος περίπου 1,50 μ.) μαρτυρεί προσπάθεια οργάνωσης του οικισμού.

Οι τάφοι ήταν τεσσάρων τύπων: για τους ενήλικους χρησιμοποιήθηκαν απλοί λάκκοι σκεπασμένοι με χώμα, λάκκοι καλυμμένοι με πλακοειδείς πέτρες, και χτιστοί κιβωτιόσχημοι με κάλυψη επίσης από πλάκες. Μοναδική εξαίρεση ο τάφος II της φάσης II, όπου σε λάκκο με χτιστά τοιχώματα έχει γίνει ταφή παιδιού.

Ο τέταρτος τύπος τάφου —κιβωτιόσχημος, με πλευρές από τέσσερις σχιστολιθικές πλάκες, με όμοια κάλυψη— χρησιμοποιήθηκε αποκλειστικά για παιδικές ταφές. Οι νεκροί ήταν πάντα σε συνεσταλμένη στάση, περισσότερο ή λιγότερο έντονη, με το κεφάλι, προς Δ., στραμμένο προς Β. Κτερίσματα δεν έχουν βρεθεί, αλλά σε πολλές περιπτώσεις τα κρανία ακουμπούσαν σε μικρή πλάκα ή μεγάλο όστρακο. Στο στήθος μερικών από τους ενήλικες νεκρούς βρέθηκαν ακονόπετρες. Οι τάφοι ήταν πάντα έξω από τα σπίτια, και συχνά για την κατασκευή τους καταστρέφονταν τοίχοι της προηγούμενης φάσης⁶.

Τα κινητά ευρήματα παρουσιάζουν μια εικόνα κυρίως κτηνοτροφικής κοινότητας, στραμμένης μάλλον προς την ενδοχώρα (πρώτη ύλη εργαλείων). Παρόλο που η Κίρρα είναι παραθαλάσσια, δε βρέθηκαν ενδείξεις — συστηματικής τουλάχιστον— αλιείας. Πάντως η θάλασσα θα αποτελούσε μια δευτερεύουσα πηγή τροφής

(όστρεα) και ίσως το μέσο για κάποιες περιορισμένες εμπορικές σχέσεις (οψιανοί).

ΜΕΤΑΞΙΑ ΤΣΙΠΟΠΟΥΛΟΥ

Πελάτια Αντίκυρας

Οικόπεδο Γ. Χριστοδούλου

Κατά την εκσκαφή θεμελίων στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν λείψανα τοίχων που ανήκουν σε κατοικίες παλαιοχριστιανικών χρόνων, καθώς και τοίχος ελληνιστικών χρόνων που πιθανόν ανήκει σε συγκρότημα λιμενικών εγκαταστάσεων.

Η σωστική ανασκαφική έρευνα, σε οικοδομήσιμο χώρο 10,70 × 9,50 μ., διήρκεσε από 25.6 έως 18.7.80. Λείψανα τοίχων, πλ. 0,40-0,50 μ., αποκαλύφθηκαν σε βάθος 0,60-0,80 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Είναι χτισμένοι με ακανόνιστες μικρές πέτρες, χωρίς συνδετικό υλικό, ενώ κατά διαστήματα παρεμβάλλονται κομμάτια κεραμιδιών για τη συμπλήρωση των διάκενων. Είναι θεμελιωμένοι σε σκληρό αργιλώδες έδαφος σε βάθος 1,80-2 μ. Η επίχωση από την επιφάνεια μέχρι το θεμέλιο των τοίχων είναι ενιαία με όστρακα όλων των εποχών από νεότερα μέχρι κλασικά. Το μεγαλύτερο πλήθος όμως των οστράκων κυρίως αυτών που βρέθηκαν κοντά στους τοίχους, χρονολογείται από τα ρωμαϊκά μέχρι τα υστερορωμαϊκά χρόνια. Ανήκουν σε καθημερινής χρήσης συνήθως άβαφα αγγεία: πιάτα, λεκανίδες, οξυπύθμενους αμφορείς, πρόχους, φιάλες, κύπελλα. Μεταξύ των οστράκων αρκετά είναι ελληνιστικής, ελάχιστα κλασικής εποχής.

Τα λείψανα των τοίχων δημιουργούν χώρους με προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ., η καταστροφή των οποίων δεν φαίνεται να έγινε με βίαιο τρόπο. Από τους τοίχους που αποκαλύφθηκαν, σε καλύτερη κατάσταση σώζονται δύο, οι τοίχοι τ.ζ. με πορεία Α.-Δ. και τ.δ. με πορεία Β.-Ν. που δημιουργούν τέσσερις χώρους, των οποίων τα όρια δε σώζονται όλα, είτε επειδή καταστράφηκαν είτε επειδή βρίσκονται έξω από το χώρο που ανασκάφηκε. Το σημειούμενο ως τ.η. (στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου) ίσως είναι υπόλειμμα δαπέδου.

Τα λείψανα επομένως των τοίχων που αποκαλύφθηκαν, αν και δε δίνουν συγκεκριμένη κάτοψη κτίσματος, αποτελούν συνέχεια προς ΝΑ., δηλαδή προς την παραλία, του υστερορωμαϊκού-παλαιοχριστιανικού οικισμού, τμήματα κατοικιών του οποίου έχουν ανασκαφεί και σε άλλα οικόπεδα της περιοχής. Ότι πρόκειται για κατοικίες αποδεικνύεται από τους μικρούς σχετικά χώρους, από τα όστρακα που ανήκουν σε οικιακής χρήσης αγγεία και από τον κοινό προσανατολισμό των τοίχων με τους αντίστοιχους άλλων οικοπέδων που ανασκάφηκαν. Ο οικισμός αυτός αποκτά ιδιαίτερη σημασία και

5. Οι λόγοι που δεν ολοκληρώθηκε η έρευνα στα δύο αυτά σημεία ήταν κυρίως ο χαρακτήρας της ανασκαφής και οι καιρικές συνθήκες.

6. Η ομοιογένεια αυτή των ταφικών εθίμων οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η έλλειψη ενός τύπου τάφου από μια φάση είναι πιθανό να οφείλεται σε ανασκαφικό κενό.

από την πεντάκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική που βρέθηκε πρόσφατα και που αποδεικνύει ότι πρόκειται για αρκετά σημαντικό οικιστικό κέντρο της περιοχής.

Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον της ανασκαφής συγκεντρώνει ο τοίχος τ.α. που διασχίζει κατά μήκος το οικόπεδο, στο μέσον περίπου, με πορεία, Α.ΒΑ.-Ν.ΝΔ. Σώζεται σε ύψος 1,15 μ. περίπου και είναι χτισμένος με το ψευδοϊσόδομο σύστημα. Έχει δύο παρείς που το μεταξύ τους διάστημα γεμίστηκε με λιθορριπή. Το πλάτος του, στα σημεία που σώζεται, κυμαίνεται μεταξύ 1,50-1,55 μ. Οι λιθόπλινθοί του από ασβεστόλιθο καθώς και αυτές του θεμελίου από ντόπιο κοκκινωπό παρόλιθο είναι αδρά κατεργασμένες. Ο τοίχος α σώζει τρεις δόμους στην ανατολική του απόληξη, θεμελιωμένους σε βάθος 2,60 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, και στη δυτική δύο, θεμελιωμένους σε βάθος 2,15 μ. περίπου. Αντηρίδα, σχεδόν τετράγωνη, πλευράς 0,90 μ., χτισμένη με τραπεζιόσχημους λίθους ενισχύει την εξωτερική πλευρά του τοίχου. Δυστυχώς η έρευνα δεν μπόρεσε να συνεχιστεί έως τη βάση των θεμελίων επειδή σε βάθος 2,60-2,65 μ. αναβλύζει θαλασσινό νερό.

Τα λίγα όστρακα που μαζεύτηκαν κοντά σε τμήμα θεμελίου του τοίχου χρονολογούνται στον προχωρημένο 2ο αι. π.Χ. Terminus post quem για τη χρονολόγηση του τοίχου μας δίνει η κεραμική ενός αποθέτη που αποκαλύφθηκε κάτω από τον τοίχο, στο δυτικό τμήμα του. Ο αποθέτης, με κατεύθυνση Β-Ν. και διαστ. 6 × 2,50 μ. περιείχε στρώμα οστράκων, πάχ. 0,45 μ., που καλυπτόταν από στρώση μικρών ακανόνιστων λίθων. Το κέντρο του βρισκόταν ακριβώς κάτω από το θεμέλιο του τοίχου α και ο πυθμένας του κάτω από τη στάθμη της θάλασσας (βάθος 2,60 μ.).

Από τον αποθέτη μαζεύτηκε πλήθος οστράκων αγγείων ποικίλων τύπων και διαφόρων εποχών. Τα πιο πρώιμα είναι ελάχιστα μυκηναϊκά της ΥΕ ΙΙβ εποχής, κυρίως από κύλικες. Στην ίδια περίπου εποχή ανήκει και φακοειδής σφραγιδόλιθος από μαύρο στεατίτη με παράσταση πλοίου (Πίν. 114 α)⁷. Στην ίδια προφανώς εποχή χρονολογείται και κωνικό σφονδύλι από το ίδιο υλικό⁸. Αρκετά ήταν και τα όστρακα αρχαϊκών και κλα-

σικών χρόνων ενώ το μεγαλύτερο πλήθος ανήκει στον 4ο και 3ο αι. π.Χ. Μεταξύ των ευρημάτων συγκαταλέγονται και αστράγαλος-ζάρι με διαφορετικό αριθμό οπών στις επιφάνειές του —λίγα χάλκινα καρφιά, δύο χάλκινα φθαρμένα νομίσματα και πυραμιδοειδής αγνύθα.

Ο τοίχος α επομένως, θεμελιωμένος πάνω στον αποθέτη, μπορεί να τοποθετηθεί στο 2ο αι. π.Χ., αφού όστρακα νεότερα της πρώιμης ελληνιστικής εποχής δε βρέθηκαν μέσα στον αποθέτη.

Σχετικά με τον προορισμό του τοίχου α θα μπορούσαμε να πούμε τα εξής: δε φαίνεται να ανήκει σε οχυρωματικό περίβολο, επειδή στοιχεία για την ύπαρξη ενός τέτοιου περιβόλου ελληνιστικών χρόνων δεν έχουν βρεθεί μέχρι σήμερα στην Αντίκυρα. Εξάλλου τα τείχη των πόλεων που υπάρχουν στην ευρύτερη περιοχή διαφέρουν ως προς την κατασκευή (τοιχοδομία, πλάτος του τείχους) από τον τοίχο αυτό. Το πιθανότερο είναι ο τοίχος να ανήκει σε συγκρότημα λιμενικών εγκαταστάσεων επειδή αφενός βρίσκεται κοντά στη θάλασσα (σήμερα απέχει 20-30 μ.), αφετέρου δε ίχνη παρόμοιων κατασκευών βρίσκονται στο βυθό του σημερινού λιμανιού της Αντίκυρας.

Ένα ακόμη στοιχείο που συνηγορεί στην παραπάνω υπόθεση είναι και η ομοιότητα του τοίχου με αντίστοιχο που αποκαλύφθηκε στην Κίρρα, στην πλατεία Εμποροπανηγύρεως και ο οποίος ανήκει στις λιμενικές εγκαταστάσεις της Κίρρας.

Ο ελληνιστικός τοίχος διατηρήθηκε στο οικόπεδο εν καταχώσει και δόθηκε η άδεια ανέγερσης της οικοδομής.

Οδός Επισκόπου Ησαΐα (οικόπεδο Γ. Διαμαντή)

Σε σύντομη ανασκαφική έρευνα, στο παραπάνω οικόπεδο, αποκαλύφθηκαν δύο κεραμοσκεπείς ρωμαϊκοί τάφοι.

Ο τάφος Ι βρέθηκε στο βορειοδυτικό σύνορο του οικοπέδου στο θεμέλιο του γειτονικού σπιτιού, ιδιοκτησίας Αικ. Διαμαντή. Λόγω προβλημάτων στατικής του γειτονικού σπιτιού δεν ήταν δυνατή η ανασκαφική έρευνα ολόκληρου του τάφου, αλλά μόνο του ανατολικού τμήματος μέχρι μήκος 0,70 μ. περίπου. Καλύπτεται με ημικυκλικές κεραμίδες που πατούν σε απλή χαμηλή λάξευση του εδάφους. Στο κέντρο περίπου του τάφου βρέθηκε σύνολο από δέκα unguentaria, διαφόρων μεγεθών, με επίπεδη μικρή βάση, χαμηλό αμίσσισμο σώμα και ψηλό λαιμό που καταλήγει σε επίπεδο χείλος. Όλα φέρουν ερυθρή ή καστανή βαφή στο λαιμό και στο εσωτερικό του στομίου. Στον τάφο δε βρέθηκε τίποτα άλλο εκτός από ίχνη διαλυμένων οστών. Από τον τύπο των αγγείων ο τάφος χρονολογείται στον 1ο αι. μ.Χ.

Ο τάφος 2, διαστ. 1,95 × 0,40 μ., βρέθηκε στη νοτιο-ανατολική πλευρά του οικοπέδου στο σύνορο με το

7. Παρόμοιος βρέθηκε στον τάφο 29BIS στους Αγίους Θεοδώρους της παραλίας Διστόμου. Βλ. Gl. V. Atin, Médéon de Phocide, Rapport provisoire, La nécropole mycénienne et géométrique, de la fouille de 1907 au col de Saint-Théodore, σ. 22.

8. Σημαντικό είναι πως για πρώτη φορά επισημαίνονται ευρήματα μυκηναϊκής εποχής στην Αντίκυρα. Γειτονικές θέσεις με μυκηναϊκά ευρήματα, είναι η ακρόπολη στη θέση Στενό Αντίκυρας καθώς και το μυκηναϊκό νεκροταφείο της θέσης Άγιοι Θεόδωροι (Μεδεών). Βλ. H. Simpson - O.T.P.K. Dickinson, A gazetteer of aegean civilization in the bronze age, I (θέσεις G52 και G51).

γειτονικό οικοπέδο του Γ. Μελέτη. Αφαιρέθηκαν οι πρόχειρα τοποθετημένες κεραμίδες που στηρίζονταν με μία σειρά λίθων για να αποκαλυφθούν οι κεραμίδες που ορίζουν τον τάφο, δηλαδή τέσσερις τοποθετημένες σε ζεύγη ώστε να δημιουργούν κάλυψη τριγωνικής τομής. Οι στενές πλευρές ορίζονταν από δύο όρθιες κεραμίδες. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν υπολείμματα οστών και δύο κρανία, ένα στο δυτικό και ένα στο κεντρικό τμήμα του τάφου. Στο ανατολικό του τοίχωμα βρέθηκε κύπελλο σχεδόν σφαιρικό με μικρή δακτυλιοειδή βάση, υπερυψωμένο με κυρτά τοιχώματα χείλος, και λαβή ραβδωτή που ξεκινά κάτω από το χείλος για να καταλήξει στην κοιλιά. Το πάνω μισό του αγγείου φέρει οριζόντιες αυλακώσεις. Ο τύπος αυτός τοποθετείται στον 1ο αι. μ.Χ.

Ακριβώς δίπλα και προς Ν., του τάφου αποκαλύφθηκε τοίχος χτισμένος με ακανόνιστες πέτρες και παχύ κουρασάνι. Είναι παράλληλος με τον τάφο 2 σε απόσταση 0,70 μ. από αυτόν και συνεχίζει στο γειτονικό οικοπέδο. Στη βορειοανατολική πλευρά του τοίχου αποκαλύφθηκε κομμάτι καλυπτήριας κεραμίδας ακουμπισμένης στον τοίχο που χρησίμευε για την κάλυψη κρανίου.

Οι τάφοι του οικοπέδου Γ. Διαμαντή βρίσκονται ΒΑ. της πόλης της Αντίκυρας των ρωμαϊκών χρόνων και δεν ανήκουν σε οργανωμένο νεκροταφείο του 1ου αι. μ.Χ.

Οικόπεδο Ι. Φαράντου

Κατά τη διάνοιξη αρδευτικού χαντακιού στην κλιτύ του λόφου, που βρίσκεται βορειοδυτικά της αεροπορικής βάσης, στο παραπάνω οικοπέδο, αποκαλύφθηκε συστάδα τάφων ρωμαϊκών χρόνων. Σε χώρο, διαστ. 2,50 × 5,50 μ., βρέθηκαν συνολικά πέντε τάφοι με προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ., από τους οποίους ο ένας ήταν κιβωτιόσχημος καλυμμένος με ασβεστολιθικές πλάκες και οι τέσσερις καλυβίτες.

Τάφος 1. Βρέθηκε κατεστραμμένος. Σώζονται μόνον ίχνη του ανατολικού τοιχώματος που δείχνουν ότι πρέπει να ήταν μικρών διαστάσεων.

Τάφος 2. Σχήμα ελλειπτικό, διαστ. 1,05 × 0,40 μ. Βρέθηκε συλημένος χωρίς ενδείξεις ταφής, εκτός από ίχνη στάχτης στο κέντρο του. Στο βόρειο τοίχωμα του τάφου σπασμένο βαθύ κυλινδρικό κύπελλο (λείπει η λαβή) με δακτυλιοειδή βάση και ίχνη καστανού επιχρίσματος στο σώμα, των μέσων του 1ου αι. μ.Χ. Από την επίχωση μαζεύτηκαν κομμάτια σιδηρένιων καρφιών.

Τάφος 3. Ο κιβωτιόσχημος τάφος, διαστ. 1,90 × 0,62 μ. λαξευμένος στο βράχο, ήταν καλυμμένος με τέσσερις μεγάλες ασβεστολιθικές πλάκες, πάχ. 0,15-0,20 μ., που οι μεταξύ τους αρμοί πληρώθηκαν με ακανόνιστες πέτρες και κουρασάνι. Μετά την αφαίρεση της κάλυψης άρχισε η ανασκαφή της επίχωσης του τάφου, που μέχρι

το δάπεδό του, σε βάθος 0,90 μ., έδωσε ελάχιστα όστρακα και κομμάτια σιδηρένιων καρφιών. Στην επιφάνεια της επίχωσης και κοντά στο βόρειο τοίχωμα του τάφου, βρέθηκε σπασμένο γυάλινο αγγείο χωρίς βάση με σφαιρικό σώμα, και ψηλό λαιμό, που ο τύπος του χρονολογείται από το β' μισό του 1ου έως το 2ο αι. μ.Χ. (Πίν. 114 στ). Το δάπεδο και οι πλευρές του τάφου είχαν λαξευτεί με επιμέλεια. Στο βορειοανατολικό τμήμα του βρέθηκαν θρυμματισμένα οστά βραχιόνων και κρανίου από ανακομιδή. Στο ίδιο σημείο, βρέθηκε χάλκινο νόμισμα Θεσπιών εποχής Δομιτιανού φθαρμένο, σιδηρένια καρφιά, δακρυδόχος με κωνικό σώμα και επίπεδη βάση, και λυχνάρι (Πίν. 114 γ). Το τελευταίο είναι από ντόπιο βοιωτικό ερυθρόλευκο καλοψημένο πηλό. Ο κυκλικός δίσκος ορίζεται με διπλή αυλάκωση και στεφάνι στην περιφέρεια. Στο δίσκο παράσταση όρθιας γενειοφόρου ανδρικής μορφής με χιτώνα και ιμάτιο και πόλο στο κεφάλι (Σάραπης). Το αριστερό χέρι υψωμένο στηρίζεται σε μακρύ σκήπτρο, ενώ το δεξιό επεκτείνεται προς τα κάτω, όπου τρικέφαλο ζώο (κέρβερος). Ο τύπος είναι γνωστός από τη μεγάλη πλαστική, ανάγλυφα, νομίσματα, σφραγίδες και λυχνάρια (βλ. Wilhelm Hornbostel Sarapis). Στην κυκλική βάση εγχάρακτη επιγραφή με το όνομα του κατασκευαστή ΠΡΕΙΜΟΥ. Το εργαστήριο του Πρέιμου είναι γνωστό τόσο στην Κόρινθο, όσο και στην Αθήνα, χωρίς όμως να έχει εξακριβωθεί αν πρόκειται για δύο διαφορετικά εργαστήρια με το ίδιο όνομα (βλ. Agora VII, σ. 48-50). Το λυχνάρι τοποθετείται στο 2ο αι. μ.Χ. και μάλλον στο β' μισό. Στο κέντρο περίπου του δαπέδου του τάφου βρέθηκε σε κομμάτια σιδηρένιο περιβραχιόνιο.

Τάφος 4. Ορθογώνιος, διαστ. 2,13 × 0,45 μ. εν μέρει λαξευμένος στο βράχο, με τις κεραμίδες της κάλυψης και των πλευρών σπασμένες. Στο βόρειο τμήμα του τάφου βρέθηκαν μηριαία οστά, ίσως ανακομιδής, ενώ υπολείμματα οστών κρανίου και μηριαίο βρέθηκαν κοντά στο νότιο και δυτικό τοίχωμα του τάφου αντίστοιχα. Στο βόρειο τμήμα και 0,10 μ. χαμηλότερα βρέθηκαν συνολικά πέντε αγγεία. 1. Μικρή περγαμνή φιάλη με κάθετο χείλος και δακτυλιοειδή βάση που ο τύπος της χρονολογείται στον 1ο αι. μ.Χ. 2. Βαθύ περγαμνή πινακίο με δακτυλιοειδή βάση και έξω νεύοντα χείλη που χρονολογείται στο τέλος του 1ου αι. μ.Χ. 3. Τμήμα σώματος μελαμβαφούς λυχναριού από γκρίζο πηλό με υπερυψωμένη ταινιωτή λαβή και χείλος κάθετο στον επίπεδο δίσκο, που χρονολογείται στον πρώιμο 1ο αι. π.Χ. Το λυχνάρι, επειδή πρώτον δεν ταυτίζεται χρονολογικά με τ' άλλα ακέραια αγγεία του τάφου και δεύτερον δε βρέθηκε άλλο κομμάτι του, θα πρέπει να ανήκει σε παλιότερη ταφή. 4. Λυχνάρι από βοιωτικό πηλό με κυκλικό δίσκο που φέρει ακτινωτές εγχάρακτες και ορίζεται από δύο ομόκεντρους εγχάρακτους κύκλους. Στην περιφέρεια του χείλους έντυπη φυλλόσχημη διακόσμηση-

ση (ονολο pattern). Μύξα καρδιόσχημη (Πίν. 114 δ). Η λαβή με δύο αυλακώσεις, η βάση σε εγχάρκτη περιφέρεια φέρει επιγραφή: *KP - - - - OC*. Το μεσαίο τμήμα της επιγραφής λείπει επειδή στο κέντρο της βάσης ανοίχτηκε οπή εκ των υστέρων. Ίσως το λυχνάρι ανήκει στο εργαστήριο του Κρήσκεντος. Τοποθετείται στον πρώιμο 2ο αι. μ.Χ. 5. Γυάλινο κύπελλο (Πίν. 114 ε) από πρασινωπό φυσητό γυαλί με ιριδιζουσες αποχρώσεις. Το σώμα ελαφρά κωνικό, στηρίζεται σε δακτυλιοειδή βάση, ενώ καταλήγει σε ευρύ στόμιο με χείλη που νεύουν προς τα έξω. Το σώμα φέρει τέσσερα κάθετα επιμήκη κοιλώματα που απολήγουν κάτω από το στόμιο. Ο τύπος του αγγείου τοποθετείται μεταξύ του β΄ μισού του 1ου έως τον 2ο αι. μ.Χ. Στην περιοχή του κρανίου, δηλαδή στο νότιο τμήμα του τάφου, βρέθηκε χάλκινο πολύ φθαρμένο νόμισμα Δομιτιανού, ίσως από τις Θεσπιές. Η χρονολόγηση του τάφου τοποθετείται στο τέλος του 1ου έως τις αρχές του 2ου αι. μ.Χ.

Τάφος 5. Ο τάφος είναι ίδιας κατασκευής (κεραμοσκεπής, λαξευμένος εν μέρει στο βράχο, με θραύσματα κεραμίδων στην επιφάνειά του) με τον τάφο 4. Στο βόρειο τμήμα του τάφου, στα πόδια δηλαδή του νεκρού βρέθηκαν πέντε συνολικά αγγεία και δύο πήλινα ειδώλια. Στην περιοχή του κρανίου βρέθηκε χάλκινο νόμισμα, ενώ άλλο ένα επίσης χάλκινο βρέθηκε μέσα σε πήλινη τεφροδόχο κάλπη. Υπολείμματα κρανίου αποκαλύφθηκαν στο νότιο τμήμα του τάφου, ενώ κνημών και μηριαίων οστών στο βόρειο.

Από τα αγγεία που βρέθηκαν τα τρία είναι γυάλινα και τα δύο πήλινα:

1. Γυάλινη δακρυδόχος με κωνικό μικρό σώμα και ψηλό λαιμό, το πάνω τμήμα του οποίου μαζί με το χείλος είχε θρυμματιστεί (Πίν. 114 ζ). Το γυαλί είναι φυσητό γαλαζοπράσινο. Η βάση ελαφρά κοίλη. Ο τύπος candlestick χρονολογείται γενικά στο 2ο αι. μ.Χ., αν και σε μερικές περιπτώσεις απαντάται από το τέλος του 1ου αι. μ.Χ. 2. Κάτω τμήμα αγγείου από γαλαζοπράσινο γυαλί. Το σώμα σφαιρικό με ελαφρά κοίλη βάση. Χρονολογείται από τον 1ο έως το 2ο αι. μ.Χ. 3. Κύπελλο από γαλαζοπράσινο φυσητό γυαλί. Το σώμα του κωνικό με τέσσερα κάθετα επιμήκη κοιλώματα, έξω νεύοντα χείλη και δακτυλιοειδή βάση παρόμοιο με του τάφου 4. Χρονολογείται από το β΄ μισό του 1ου έως 2ο αι. μ.Χ. 4. Σπασμένη τεφροδόχος κάλπη με κοίλο πώμα, χαμηλό λαιμό που απολήγει με αυλάκωση σε οριζόντιο χείλος, λαβές ταινιωτές, λοξά τοποθετημένες ως προς το σώμα και βάση δισκοειδή. Ερυθρωπό επίχρισμα καλύπτει το μεγαλύτερο τμήμα του αγγείου μέχρι κάτω από την κοιλιά. Ο τύπος του αγγείου θα πρέπει να χρονολογηθεί από τον πρώιμο 2ο έως τον πρώιμο 3ο αι. μ.Χ. 5. Λύχνος ερυθροβαφής, ελλειπτικού σχήματος με διακόσμηση λογχοειδών, λοξά τοποθετημένων φύλλων. Ο δίσκος βρίσκεται σε χαμηλότερο επίπεδο απ' ό,τι το περιχέλιωμα (Πίν. 114 β). Η μύξα καρδιόσχημη με στρογγυλή οπή· οπή εξαέρωσης στην άκρη του δίσκου. Η λαβή με

δύο αυλακώσεις· στη βάση εγχάρκτη ελλειπτική περιφέρεια. Χρονολογείται μεταξύ του ύστερου 1ου αι. μ.Χ. και του α΄ μισού του 2ου αι. μ.Χ.

Στο ανατολικό τοίχωμα του τάφου βρέθηκαν δύο πήλινα ειδώλια σπασμένα που συγκολλήθηκαν. Το ένα αποκαταστάθηκε ολόκληρο (Πίν. 114 η), από το δεύτερο μόνο το πάνω του τμήμα. Προέρχονται από την ίδια μήτρα και παριστάνουν σύμπλεγμα Αφροδίτης και Έρωτα σε παραλληλεπίπεδη βάση. Η θεά όρθια ημίγυμνη, με ιμάτιο δεμένο με κόμπο στην ήβη, κρατά με τα χέρια ανασηκωμένα τις πλεξούδες της· είναι ο τύπος της Αφροδίτης του Βατικανού. Δεξιά της, σε ψηλότερο επίπεδο, στέκεται γυμνή παιδική μορφή, ο Έρωτας. Στο κεφάλι του ακουμπά το δεξιό λυγισμένο χέρι της θεάς.

Από τα χάλκινα νομίσματα που βρέθηκαν στον τάφο, το μεν ένα στην περιοχή του κρανίου τοποθετείται στην εποχή του Δομιτιανού και προέρχεται από νομισματοκοπείο της Κορίνθου, το δεύτερο, από την τεφροδόχο κάλπη, είναι αρχαίο ελληνικό πολύ φθαρμένο. Είναι προφανώς είδος προσφοράς που δεν είναι βέβαιο αν χρονολογεί και τα υπολείμματα των οστών καύσης που περιείχε η κάλπη.

Η συστάδα των πέντε τάφων, υποδηλώνει την ύπαρξη νεκροταφείου ρωμαϊκών χρόνων στα ΝΔ. της ρωμαϊκής πόλης της Αντίκυρας, η έκταση του οποίου δεν έχει μέχρι σήμερα οριοθετηθεί. Οι τάφοι είχαν ίδιο περίπου προσανατολισμό, με το κεφάλι του νεκρού στη νότια πλευρά. Κατασκευαστικά διακρίθηκαν δύο είδη τάφων: κιβωτιόσχημος και καλυβίτης, τα κεραμίδια του οποίου πατούν σε επίπεδα λαξευμένο βράχο. Από τα ευρήματα προκύπτει ότι το νεκροταφείο χρησιμοποιήθηκε τον 1ο έως το α΄ μισό του 2ου αι. μ.Χ.

Οδός Θεμιστοκλέους και Περικλέους (οικόπεδο Αφών Λεντοπούλου)

Η σωστική ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο άρχισε στις 2 Μαΐου και τελείωσε στις 11 Ιουνίου 1980.

Κατά τη διάνοιξη των δεκατριών από τα δεκαπέντε συνολικά πεδίων, καταστράφηκαν δυστυχώς σχεδόν όλοι οι τοίχοι (εκτός από δύο), με αποτέλεσμα να έχουν χαθεί οι περισσότερες από τις ανασκαφικές πληροφορίες.

Όλα τα ανασκαφικά συμπεράσματα προέρχονται μόνο από τα δύο πεδία που ανοίχτηκαν κατά τη διάρκεια της ανασκαφής και από τα υπολείμματα τοίχων στις παρειές των πεδίων και στους μάρτυρες μεταξύ των πεδίων.

Η επιφάνεια των αποκαλυφθέντων τοίχων αρχίζει από τα 0,20-0,30 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Οι τοίχοι χτισμένοι κυρίως με ακανόνιστες πέτρες μέτριου μεγέθους χωρίς συνδετικό υλικό, ή λίγο κουρασάνι κα-

τά τόπους, είναι θεμελιωμένοι στο στέρεο έδαφος σε βάθος 1,25-1,50 μ. Ο ντόπιος βράχος ερυθρόλευκος, όχι ιδιαίτερα σκληρός, έχει κλίση από Δ.-Ν. και για τη θεμελίωση των τοίχων ισοπεδώθηκε στο μεγαλύτερο τμήμα του οικοπέδου.

Οι τοίχοι δημιουργούν χώρους, τμήματα ευρύτερης κτιριακής κατασκευής, με ακριβή προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Η φορά δηλαδή των αποκαλυφθέντων τοίχων είναι η ίδια με τους αντίστοιχους των γειτονικών οικοπέδων. Το οικόπεδο ορίζεται από Ν., σε όλο το μήκος του, από τον τοίχο η (τ.η.) με το οποίο ενώνονται εγκάρσιοι τοίχοι, δημιουργώντας από ΝΑ.-ΒΔ. τους παρακάτω χώρους:

Χώρος I: καταλαμβάνει το μεγαλύτερο τμήμα του νοτιοανατολικού ορίου του οικοπέδου. Το δυτικό όριο είναι ο τοίχος η· σώζονται επίσης δύο τοίχοι που τον ορίζουν από Α. και Β., ενώ δε βρέθηκε ο τοίχος που τον ορίζει από Ν. (βρίσκεται προφανώς εκτός ορίου του οικοπέδου). Τα όστρακα του χώρου τοποθετούνται χρονολογικά στο 2ο - 4ο αι. μ.Χ. Στο βόρειο τοίχο του χώρου είναι πιθανή η ύπαρξη εισόδου προς το χώρο II.

Χώρος II: ορίζεται από Δ. από τον τοίχο η, από Ν. από το χώρο I, από Α. από τον τοίχο ε (κάθετο στον τοίχο β του χώρου I), ενώ από Β. από τοίχο θ. Ο τοίχος θ είναι παράλληλος με τοίχο ζ, ο οποίος γωνιάζει με τον ε. Δηλαδή ο χώρος II σχηματίζει Γ, του οποίου τη μία κεραία αποτελούν οι παράλληλοι τοίχοι θ και ζ, την άλλη οι τοίχοι η και ε. Τα όστρακα του χώρου αυτού χρονολογούνται από τον 1ο μέχρι τον 5ο αι. μ.Χ. Στο χώρο II οδηγούν δύο εισόδου: η μία στον τοίχο ε από Α., η άλλη στο θ από Β., ενώ όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, είναι πιθανή μία άλλη είσοδος που ενώνει τους χώρους I και II.

Ο χώρος II θα μπορούσε να είναι αυλή· η υπόθεση αυτή δημιουργείται τόσο από το σχήμα του χώρου όσο και από τις τρεις πιθανές εισόδους που οδηγούν σ' αυτόν.

Χώρος III: δίπλα από τον χώρο II δημιουργείται ο χώρος III με τη μεσοτοιχία του τοίχου ε. Προς Β. το χώρο ορίζει ο τοίχος ζ, ενώ προς Ν. ορίζεται από τον τοίχο β που αποτελεί μεσοτοιχία με το χώρο I. Προς Α. δε βρέθηκε το όριο του χώρου. Τα όστρακα από την περιοχή χρονολογούνται στον 3ο-4ο αι. μ.Χ. Οι χώροι II και III φαίνεται ότι είναι δωμάτια κατοικίας.

Χώρος IV: αποκαλύφθηκε δίπλα, στο χώρο II προς Β., ορίζεται με μεσοτοιχία (τοίχος θ) προς το χώρο II, από Δ. ορίζεται με τον τοίχο η, από Α. με τον τοίχο ι — που σώζεται αποσπασματικά— και από Β. με τον τοίχο κ. Εφαπτόμενος και παράλληλος του τοίχου κ, άλλος τοίχος, κ' ο οποίος όμως απλώς «ακουμπά» στους πλευρικούς τοίχους η και ι, σε αντίθεση με τον τοίχο κ που «δένεται» μαζί τους. Η κατασκευή του τοίχου κ' (μικρές πέτρες χωρίς συνδετικό υλικό) και το χαμηλό ύψος του σε σχέση με τους υπόλοιπους τοίχους, οδηγεί στην υ-

πόθεση θρανίου. Ο χώρος IV θα πρέπει να είναι δωμάτιο με είσοδο προς Ν. (στον τοίχο θ). Τα όστρακα του χώρου τον χρονολογούν από το 2ο-4ο αι. μ.Χ., ενώ στον τοίχο κ, βρέθηκαν όστρακα από τον 4ο π.Χ. έως τον 4ο αι. μ.Χ.

Χώρος V: βρίσκεται δίπλα στο χώρο IV, με τη μεσοτοιχία του τοίχου κ. Ορίζεται από τον τοίχο η, από Β. από τον τοίχο α, από Α. από τον τοίχο λ, όπου πιθανόν είναι και η είσοδος.

Από όστρακα των θεμελίων των τοίχων α και η, η κατασκευή του χώρου τοποθετείται γύρω στον 4ο αι. μ.Χ. Αυτή τη χρονολόγηση μπορούμε να δεχτούμε για τους τρεις τουλάχιστον τοίχους, πλην του λ, ο οποίος απλώς εφάπτεται, σε ορθή γωνία, με τον τοίχο κ και σώζεται αποσπασματικά. Ο χώρος V δηλαδή χρησιμοποιήθηκε σε δεύτερη φάση, αφού πρώτα οριοθετήθηκε από Α. με την κατασκευή του τοίχου λ.

Η βορειοανατολική γωνία του χώρου είναι στρωμένη με μεγάλες ακανόνιστες πέτρινες πλάκες, λειασμένες από τη χρήση. Στο νότιο τμήμα του χώρου βρέθηκε εστία πεταλόσχημη (διαστ. 0,33-0,35 μ.) από ξεραμένο πηλό. Χαρακτηριστικό όλου του χώρου ήταν η έντονη καύση και το πλήθος των οστράκων από χύτρες και χυτροειδή αγγεία. Στον ίδιο χώρο βρέθηκαν κοντά στην εστία δύο λύχνι και σιδερένιο μαχαίρι. Τόσο τα όστρακα όσο και τα αγγεία δίνουν χρονολόγηση μέσα στον 6ο αι. μ.Χ.

Τόσο από την κατασκευή όσο και από τα ευρήματα του χώρου V, μπορούμε με βεβαιότητα να συμπεράνουμε ότι κατά τον 6ο αι. μ.Χ., χρησιμοποιήθηκε ως μαγειρείο.

Συνοπτικά, τα λείψανα τοίχων που βρέθηκαν στο οικόπεδο πρέπει να ανήκουν ή τουλάχιστον να βρίσκονται σε χρήση, στον 4ο αι. μ.Χ. περίπου. Οι χώροι που δημιουργούνται ανήκουν προφανώς σε τμήμα μεγάλης κατοικίας, ένας χώρος της οποίας διαμορφώθηκε (με προσθήκη τοίχου) και χρησιμοποιήθηκε ως μαγειρείο, στον ύστερο 6ο αι. μ.Χ.

Το τμήμα της κατοικίας που αποκαλύφθηκε, αποτελεί μέρος ευρύτερου υστερορωμαϊκού-παλαιοχριστιανικού οικισμού στην περιοχή, οικοδομικά λείψανα του οποίου βρέθηκαν με την ίδια κατασκευή και προσανατολισμό σε σωστικές ανασκαφικές έρευνες των γειτονικών οικοπέδων (βλ. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 200 κ.ε).

Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου βρέθηκε ελλειπτικού σχήματος λάκκος, λαξευμένος στο βράχο, διαστ. 1,80 × 0,75 μ. που χρησιμοποιήθηκε ως αποθήκη. Μαζί με τις μικρές πέτρες και το λεπτόκοκκο χώμα, στον αποθήκη βρέθηκε πλήθος οστράκων που χρονολογικά τοποθετούνται από το τέλος 7ου - αρχές 8ου αι. π.Χ. μέχρι τον 2ο αι. π.Χ.

Άμφισσα

Οδός Φρουρίου 12 (οικόπεδο Α. Σεϊμένη)

Η εκσκαφή για διάνοιξη υπογείου έγινε στις 30.5.80 και αποκάλυψε στη δυτική γωνία του οικοπέδου, σε βάθος 2 μ. περίπου από το πεζοδρόμιο, τμήμα τοίχου, κονιάματος, καθώς και μεγάλο κυβόλιθο από γκρίζα πέτρα με αναθύρωση κατά μήκος του άκρου της μακράς πλευράς του.

Επακολούθησε ανασκαφή που διήρκεσε με διακοπές από 4.6 έως 9.10.80. Σε μικρό βάθος από την επιφάνεια του εδάφους υπήρχαν αρκετές ταφές σε απλούς λάκκους των χρόνων της τουρκοκρατίας μάλλον, από τις οποίες ερευνήθηκε μία. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος εκτάδην με το κεφάλι προς τα δεξιά. Στο επίπεδο που σταμάτησε η εκσκαφή, αφού απομακρύνθηκαν πεσμένα χώματα και πέτρες, ορίστηκαν τέσσερις τομείς, διαστ. 3×4 μ. κατά μήκος της βόρειας πλευράς του οικοπέδου (Σχέδ. 2). Στον τομέα Ι και κατά μήκος της νότιας πλευράς του βρέθηκε τοίχος από μεγάλους ογκολίθους με μικρές πέτρες και τούβλα τοποθετημένα οριζόντια και κάθετα, ανάμεσα (τοίχος γ). Η πάνω επιφάνεια ογκολίθου στη νότια γωνία του τομέα ορίζεται ως σταθερό σημείο μέτρησης του βάθους. Τούτο βρίσκεται σε διαφορά βάθους 1,85 μ. από την αυλή της παρακείμενης οικίας Α. Σεϊμένη.

Δυτικά εντοπίστηκε στρώμα μέσου πάχους 0,60 μ. από κονιάμα, τούβλα, πολλά μικρά θραύσματα πωρολίθων, μερικά από τα οποία έχουν όψεις, καθώς και οικοδομικό υλικό από γκρίζα σκληρή πέτρα (επιμήκειες κυβόλιθοι, μεγάλη πλάκα, διαστ. $0,75 \times 1,80 \times 0,27$ μ.).

Στον τομέα 3 σε βάθος 1,65 μ. από το σταθερό σημείο βρέθηκε ισχυρός δόμος από τέσσερις μεγάλους ογκολίθους που εδράζεται πάνω σε κρηπίδα - ευθυντηρία. Η όψη τους αδρά λαξευμένη, η δόμηση κατά το ισοδομικό τραπεζιόσχημο σύστημα (Α. Ορλάνδου, Τα υλικά δομής των Αρχαίων Ελλήνων, Αθήναι 1955, σ. 219-220). Πρόκειται για την εσωτερική όψη του οχυρωματικού περιβόλου της αρχαίας πόλης τμήματα του οποίου είχαν ερευνηθεί σε οικοπέδα κατά το παρελθόν (ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 290· 23 (1968): Χρονικά, σ. 250).

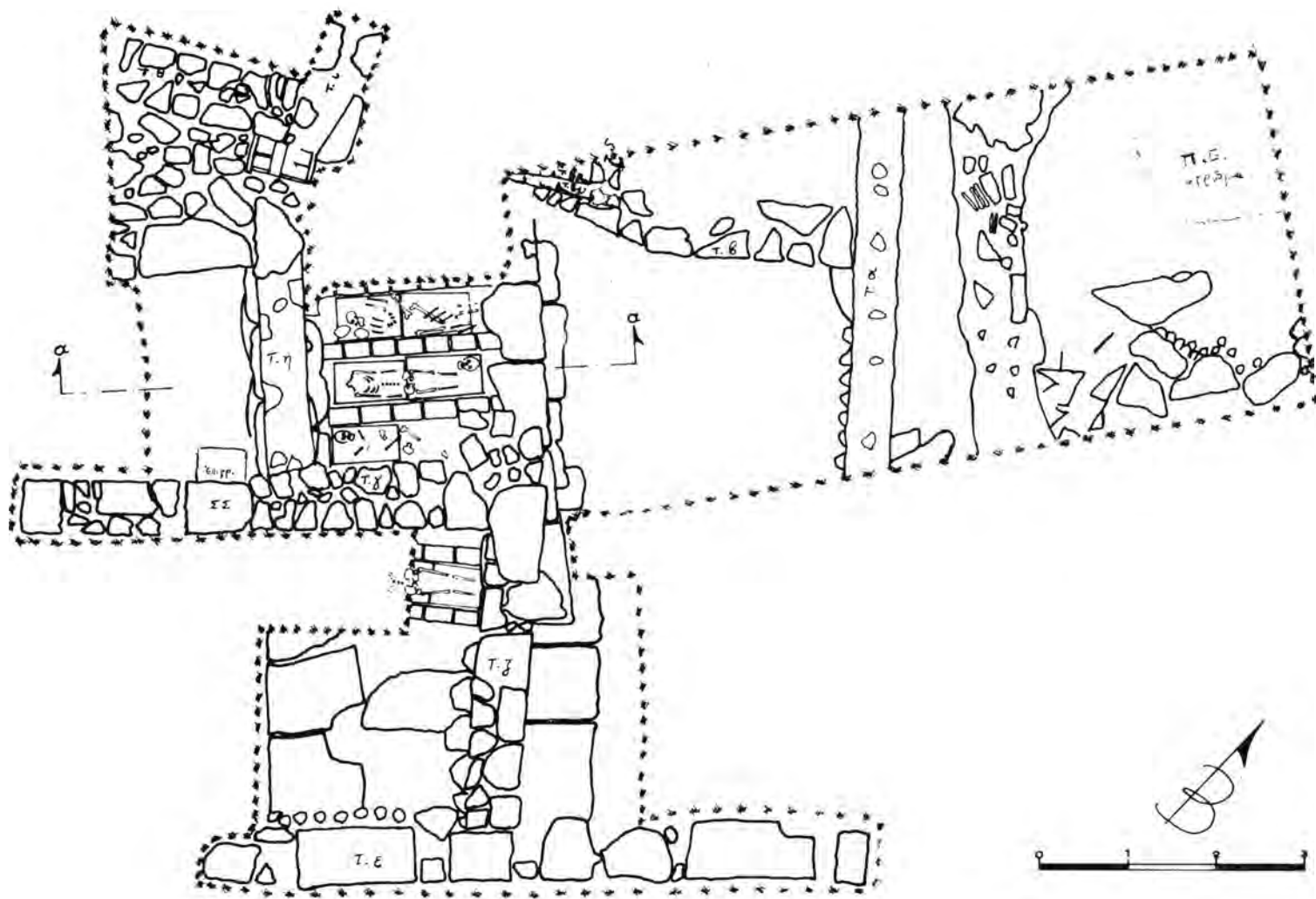
Διαπιστώθηκε η ύπαρξη τριών επάλληλων τοίχων κατά μήκος της βόρειας πλευράς του τομέα (τοίχοι β, β1, β2). Ο τοίχος β είναι ουσιαστικά θεμέλιο και αποτελείται από αδροδουλεμένες πέτρες. Η βόρεια όψη του είναι περισσότερο κατεστραμμένη. Τον τοίχο β τέμνει κάθετα ο δ, του οποίου μικρό τμήμα φαίνεται στο στενό χώρο μεταξύ του τοίχου β και της τομής. Ο β1 διατηρείται σε μικρό μήκος και αποτελείται από παραλληλεπίπεδες λιθοπλίνθους. Από τον β2 διατηρείται τμήμα του μόνο στην όψη της τομής, που αποτελείται από μικρές πέτρες με πολύ κονιάμα. Η συνέχειά του προς ΒΑ. έχει καταστραφεί. Τα στρώματα μεταξύ των τοίχων αυτών

είναι διαταραγμένα και περιλαμβάνουν κομμάτια από κεραμίδες, λίγα μελαμβαφή και terra sigillata. Βρέθηκαν και δύο νομίσματα.

Στον τομέα 3 αποκαλύφθηκε τοίχος με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ. (τοίχος α). Διατηρείται σε ύψος 0,78 μ., έχει πλάτος 0,50 μ. και αποτελείται από μικρούς λίθους, λίγα τούβλα και άφθονο κονιάμα.

Στον τομέα 4 η ανασκαφή προχώρησε σε βάθος μέχρι το φυσικό και έγιναν παρατηρήσεις στη στρωματογραφία· συγκεκριμένα εντοπίστηκε για πρώτη φορά στην Άμφισσα σαφές πρωτοελλαδικό στρώμα. Δυστυχώς ο μικρός χώρος και το μεγάλο βάθος της τομής δεν επέτρεψαν την επέκταση της έρευνας και τον εντοπισμό τυχόν αρχιτεκτονικών λειψάνων. Η έρευνα προχώρησε σε βάθος μέχρι 3,70 μ. από το σταθερό σημείο. Το προϊστορικό στρώμα, μέσου πάχους 0,40 μ., εντοπίζεται στη βόρεια γωνία της τομής. Εκτός από όστρακα βρέθηκαν δύο αγκυρόσχημα περίοπτα, δύο κομμάτια από λεπίδες οψιανού και κωνικό λίθινο σφονδύλι με οριζόντια δι-αμπερή οπή στην κορυφή.

Στο ίδιο βάθος στην ανατολική πλευρά της τομής εντοπίστηκε στρώση από αδροδουλεμένες πέτρες. Βρέθηκε νόμισμα καθώς και μερικά μελαμβαφή όστρακα. Προϊστορικά όστρακα σ' αυτό το τμήμα της τομής δεν βρέθηκαν. Στη συνέχεια και μετά την αποπεράτωση των τοιχίων αντιστήριξης η έρευνα περιορίστηκε στο χώρο του τείχους. Ερευνήθηκε η συνέχεια του ισχυρού ισοδομικού τραπεζιόσχημου τοίχου προς Α. μέχρι τη γραμμή του σύγχρονου θεμέλιου οικίας που έχει χρησιμοποιήσει υλικό από το τείχος (τοίχος ε). Διαπιστώθηκε ότι από το μέσο περίπου του τοίχου —στο μήκος που αυτός αποκαλύφθηκε— η κρηπίδα θεμελιώνεται σε μεγαλύτερο βάθος και αλλάζει ελαφρά κατεύθυνση προς ΝΑ. Η διαφορά στο βάθος θεμελίωσης και η ιδιομορφία στην κατασκευή οφείλεται μάλλον στη σχετική απότομη κλίση της πλαγιάς στο σημείο αυτό. Σε βάθος 2,25-2,95 μ. από το σταθερό σημείο (αντιστοιχεί περίπου στο βάθος της κρηπίδας) εντοπίζεται το γέμισμα της τάφρου θεμελίωσης από χαλαρό χώμα, κροκάλες και κομμάτια από κεραμίδες. Πάνω στο ανατολικό τμήμα της κρηπίδας εδράζεται ογκώδης ρωμαϊκός τοίχος. Εδώ έχει χρησιμοποιηθεί ως οικοδομικό υλικό ογκόλιθος από το τείχος (τοίχος ζ). Οι τοίχοι γ και ζ τέμνονται κάθετα και ανήκουν στην ίδια αρχιτεκτονική φάση. Τον τοίχο γ τέμνει επίσης κάθετα ένας ακόμη τοίχος κατασκευασμένος από πολύ κονιάμα, με μικρές πέτρες (τοίχος η). Στη φάση αυτή ανήκει προφανώς το σαθρό υστερορωμαϊκό στρώμα καταστροφής με το άφθονο κονιάμα, τους πόρους και τα τούβλα. Στο χώρο μεταξύ των τοίχων γ και ζ και της εσωτερικής παρειάς του δόμου του τείχους και σε βάθος 2,50 μ. από το σταθερό σημείο συναντάται λεπτό στρώμα από υδατοστεγές λευκό χώμα. Κάτω από αυτό αποκαλύπτονται οι

Σχέδ. 2. Άμφισσα. Οδός Φρουρίου 12. Κάτωψη της ανασκαφής.

ακανόνιστες καλυπτήριες πλάκες τριών κιβωτίοσχημων τάφων σε συστάδα. Είναι χτιστοί στις μακρές πλευρές και φέρουν επένδυση από κονίαμα. Στο δάπεδο καμπύλες κεραμίδες, πάνω στις οποίες έχουν αποθεθεί σκελετοί που βρέθηκαν διαταραγμένοι και χωρίς κτερίσματα.

Ένας ακόμη όμοιος τάφος, στην ίδια σειρά, χωρίς καλυπτήριες πλάκες, βρέθηκε στο ίδιο βάθος ανατολικά από τον τοίχο γ. Στην ίδια τομή εντοπίστηκε τμήμα της κρηπίδας της εξωτερικής νότιας όψης του τείχους. Ο ενδιάμεσος χώρος έχει πληρωθεί με λατύπη — προϊόν λάξευσης λίθων— και λίγο χώμα. Στην πορεία του προς Δ. ο ισχυρός εξωτερικός τοίχος του περιβόλου σώζεται σε ύψος μέχρι δύο δόμους στο σημείο επαφής με τετράγωνο πύργο — που σώζεται και αυτός σε ύψος δύο δόμων — και στερείται κρηπίδας. Ερευνήθηκε μόνο τμήμα από τη δυτική πλευρά του. Το εσωτερικό του είναι πλήρες από αδρούς μικρούς λίθους. Δύο θεμέλια τοίχων που τέμνονται κάθετα και εδράζονται στη λατύπη του πύργου βρίσκονται στο δυτικό άκρο του σκαπτόμενου χώρου (τοίχοι θ και Ι).

Στην εξωτερική γωνία των τοίχων παραλληλεπίπεδος κυβόλιθος με αναθύρωση. Το αντίστοιχο γέμισμα της τάφρου θεμελίωσης της εξωτερικής όψης του τείχους αποτελείται από μαλακό χώμα, μικρές και μεγαλύτερες κροκάλες και απολεπίσματα σχιστολίθου (βάθος 2,17-2,53 μ. από το σταθερό σημείο). Σε τομή, στο στρώμα της λατύπης μεταξύ της κρηπίδας της εξωτερικής όψης και του τοίχου ζ, αποκαλύφθηκε μεγάλος πλακοειδής λίθος, που βαίνει κατά πλάτος και «συνδέει» τις δύο όψεις του τείχους. Στην ανατολική πλευρά της τομής βρέθηκε η στενή πλευρά τάφου με καμπύλες κεραμίδες στο δάπεδο πάνω στις οποίες απόκειται σκελετός. Φάνηκε στην τομή το άκρο της νότιας μακράς πλευράς που είναι χτισμένη με τούβλα και κονίαμα.

Στη δυτική πλευρά του ογκολίθου, όπου τοποθετή-

σαμε το σταθερό σημείο, του τοίχου γ «ακουμπά» παραλληλεπίπεδος κυβόλιθος, με διαστ. 0,55 × 0,49 × 0,67 μ. Ο κυβόλιθος στη βορειοδυτική μακρά πλευρά του φέρει επιγραφή σε 19 στίχους. Πρόκειται για δύο τιμητικά ψηφίσματα της πόλεως Αμφίσσης. Το πρώτο και παλιότερο χρονολογείται στα τέλη του 3ου αι. π.Χ. και το δεύτερο, που είναι γραμμένο με αραιότερα γράμματα, μεταξύ 190 και 167 π.Χ. (βλ. ανάλογο αμφισσαϊκό ψηφίσμα Α. Κεραμόπουλλου: Αμφισσαϊκής επιγραφής έκδοσις δευτέρα, ΑΕ 1908).

Στις δυο στενές πλευρές φέρει στην περιφέρεια ελαφρά αναθύρωση και στον άξονα ανά δύο τόρμους. Είχε χρησιμοποιηθεί ως παραστάδα στο υστερορωμαϊκό κτίριο, γι' αυτό ενισχύθηκε με χτιστή υποδομή από μικρούς λίθους. Η επιγραφή καθώς και τμήμα από γείσο κτιρίου μεταφέρθηκαν στο μουσείο.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΡΕΘΕΜΙΩΤΑΚΗΣ

Γαλαξειδίδι

Αγορά

Στο ημιυπόγειο της ερειπωμένης οικοδομής ιδιοκτησίας Λαμπρινού εντοπίστηκαν σε αυτοψία δύο κιβωτίοσχημοι τάφοι νεότερων χρόνων. Οι τάφοι είχαν κατεύθυνση από Δ.-Α. και καλύπτονταν από ασβεστολιθικές πλάκες αδρά δουλεμένες, πάχ. 0,20 μ. Η μία μακρά πλευρά ήταν κοινή και στους δύο τάφους. Τα τοιχώματά τους ήταν χτισμένα με κεραμίδες σε επάλληλες στρώσεις και η εσωτερική τους όψη έφερε επάλειψη από υδραυλικό ασβεστοκονίαμα. Τμήμα τοίχου πρόχειρης κατασκευής από μικρούς αργούς λίθους αποκαλύφθηκε εξωτερικά και κατά μήκος της δυτικής πλευράς. Οι τάφοι είχαν μήκος 2,35 και πλάτος 0,91 μ. ο καθένας. Στο εσωτερικό τους βρέθηκαν μόνο νεότερα μπάζα.

Δ. ΣΚΟΡΔΑ

ΙΓ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

Καλλιίθηρα

Ύστερα από περιορισμένης χρονικής διάρκειας έρευνα στο οικόπεδο του Στέργιου Παπαβασιλείου, που έγινε με αφορμή την κατασκευή βόθρου, αποκαλύφθηκε το βορειοανατολικό τμήμα αρχαίου οικοδομικού τετραγώνου. Το μικρό τμήμα του κτιρίου, που ήρθε στο φως, ανήκε σε χώρο που χρησιμοποιήθηκε ως πλυντήριο ή λουτρό δεδομένου ότι το δάπεδό του, που βρίσκεται σε ψηλότερο επίπεδο από το επίπεδο του δρόμου, αποτελείται από πήλινες πλάκες με χαραγμένες παράλληλες αυλακώσεις, ενώ μέσα στο βόρειο τοίχο υπήρχε εντοιχισμένος πήλινος σωλήνας κυκλικής διατομής, που απομάκρυνε τα νερά από το κτίριο. Μέσα στον ίδιο χώρο βρέθηκαν αρκετές μάζες σκουριάς σιδήρου, που κάνουν πιθανή τη συσχέτιση του κτιρίου με εργαστήριο χύτευσης μετάλλων. Το οικοδομικό τετράγωνο στο οποίο ανήκε το κτίριο αυτό βρίσκεται δίπλα στο βόρειο αμυντικό τείχος της αρχαίας Καλλιίθρας, που είχε αποκαλυφθεί στο ίδιο οικόπεδο το 1979. Ανάμεσά τους μεσολαβεί δρόμος πλ. 2 μ. περίπου. Στην εξωτερική βορειοανατολική γωνία του κτιρίου βρέθηκε τοποθετημένος όρθιος ένας μεγάλος χονδροδαυλεμένος ασβεστόλιθος, η πάνω ανώμαλη επιφάνεια του οποίου έχει λειανθεί από τριβή (Πίν. 115 α). Η θέση του λίθου σε τρίοδο και η λείανση της πάνω επιφάνειας φέρνει στο νου το κείμενο του Θεόφραστου για τους δεισιδαίμονες: *και των λιπαρών λίθων των εν ταῖς τριόδοις παριών εκ τῆς ληκύθου ἔλαιον καταχεῖν, και ἐπὶ γόνατα πεσών και προσκυνήσας ἀπαλλάττεσθαι*. (Χαρακτήρες 16,5).

Μητρόπολη

Τη χρονιά αυτή πραγματοποιήθηκαν ανασκαφές σωστικού χαρακτήρα, που είχαν σχέση με την τοποθέτηση αγωγού ύδρευσης του σύγχρονου, ομώνυμου με την αρχαία πόλη, χωριού της Μητρόπολης. Λείψανα ελληνιστικών κτιρίων αποκαλύφθηκαν στην πάροδο 1 της οδού Γκουτζαμάνη (Πίν. 115 β), ενώ σε μιά δεύτερη πάροδο 2 η ανασκαφή δεν περιορίστηκε μόνο στο πλάτος του αυλακιού για την τοποθέτηση του αγωγού. Στην πάροδο αυτή και σε σημείο που είναι αμφίβολο αν βρίσκεται μέσα ή έξω από την αρχαία πόλη, επειδή δεν γνωρίζουμε στο σημείο αυτό την πορεία του τείχους, αποκαλύφθηκε μία λίθινη σαρκοφάγος μέσα σε κτίριο. Στο εσωτερικό της βρέθηκαν κομμάτια από χρυσά φύλλα που προέρχονταν από στεφάνι (Πίν. 115 γ). Μια

μεγάλη ασβεστολιθική πλάκα με τέσσερις άνισους παραλληλόγραμμους αβαθείς τόρμους βρέθηκε σε διπλανό δωμάτιο (Πίν. 116 α). Η θέση της σαρκοφάγου και της ασβεστολιθικής πλάκας (που πιθανό να ήταν η καλυπτήρια πλάκα της σαρκοφάγου) και η κανονική ένταξή τους μέσα σε κτίριο, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η σαρκοφάγος, που βρέθηκε χωρίς κάλυμμα, ήταν μερικά τουλάχιστον ασύλητη, κάνει πιθανή την υπόθεση ότι το κτίριο αυτό με τη σαρκοφάγο ανήκε σε «ηρώο»¹.

Το τείχος

Στα οικόπεδα των Αθ. Αραμπατζή και Φιλάρητου Παγώνη αποκαλύφθηκαν τμήματα του τείχους της αρχαίας «Μητροπόλεως». Από το τείχος σώθηκε μόνο η ευθυνητρία και στις δύο περιπτώσεις. Αποτελείται από μεγάλες πλάκες ψαμμολίθου που φέρουν μοχλοβοθρίδια για την πρώτη σειρά γωνιολίθων. Στο πρώτο οικόπεδο βρέθηκε τμήμα από την εσωτερική παρειά του, ενώ στο δεύτερο αποκαλύφθηκε τμήμα του τείχους σε ολόκληρο το πλάτος του (3,70 μ.) και πύργος που στην εξωτερική του πλευρά έχει πλάτος 7,48 μ. Ανάμεσα στις δύο παρειές του τείχους υπάρχει γέμισμα με ποταμίσιες κροκάλες και χώμα (Πίν. 116 β). Η ανεύρεση των δύο αυτών τμημάτων του τείχους είναι τα μόνα στοιχεία που είναι γνωστά από το δυτικό και βόρειο τμήμα του. Έτσι συμπληρώνεται η πορεία του αμυντικού περιβόλου της αρχαίας «Μητροπόλεως» που φαίνεται ότι σχεδιάστηκε για να πλησιάζει σε ένα σχήμα κανονικού δεκαεξάπλευρου εγγεγραμμένου σε κύκλο ακτίνας 450 μ. περίπου. Η κάθε πλευρά του δεκαεξάπλευρου έχει μήκος 160 μ. περίπου και η συνολική περίμετρος είναι 2.560 μ. περίπου. Η έλλειψη ακριβούς σχεδίου του σύγχρονου οικισμού της Μητρόπολης κάνει δύσκολη την ακριβή τοποθέτηση των τμημάτων του τείχους που έχουν αποκαλυφθεί με ανασκαφή πρόσφατα, αλλά και παλιότερα. Για το λόγο αυτό και οι παραπάνω υπολογισμοί δεν πρέπει να θεωρηθούν οριστικοί. Για την κανονικότητα όμως του σχήματος των τειχών της «Μητροπόλεως» συνηγορεί και η περιγραφή των τειχών της στον οδηγό «Ελλάς» (Ευαγγελίδου - Μαυρογένη, κατά τον Μπέντεκερ, Αθήνα, 1901, σ. 332), όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται «ταύτης ο περίβολος είναι στρογγύλος»².

1. Για ηρώο στη Λάρισα βλ. Fr. Salviat - Cl. Vatin, Inscriptions de Grèce centrale, Paris 1971, Inventaire de terrains sacrés à Larissa, σ. 31 κ.ε.

2. Η «Μητρόπολις» είναι η δεύτερη μετά τη νεότερη Άλο πόλη της Θεσσαλίας που προέρχεται από συνοικισμό κωμών στην οποία διαπι-

Οικόπεδο Αθ. Παϊδα

Στο οικόπεδο που βρίσκεται στο νοτιοδυτικό νεκροταφείο της αρχαίας «Μητροπόλεως», αποκαλύφθηκαν τέσσερις σαρκοφάγοι, μία από ντόπιο ψαμμόλιθο (Α) και τρεις πήλινες (Β,Γ,Δ). Στη σαρκοφάγο (Α) (3ος αι. π.Χ.) υπήρχαν ένας μελαμβαφής σκύφος, δύο άωτοι σκύφοι με σώμα σε σχήμα εχίνου (Corinth VII, III σ. 31, αριθ. 21) (Πίν. 117 α) και ένα σιδερένιο μονόστομο εγχειρίδιο (Πίν. 117 β). Στον τάφο Γ αξίζει να σημειωθεί η ανεύρεση ενός γυάλινου άωτου κύπελλου σε κίτρινο χρώμα με άσπρες οριζόντιες ραβδώσεις (Πίν. 117 γ).

Άλλοι τέσσερις κεραμοσκεπείς ελληνιστικοί τάφοι βρέθηκαν στη θέση Καστρέλλι στο ανατολικό νεκροταφείο της αρχαίας πόλης.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Βελεστίνο

Οδός Δημ. Μακρή (οικόπεδο Κωνστ. Γ. Καραγιάννη)

Στο οικόπεδο αυτό, που βρίσκεται μέσα στα όρια της αρχαίας πόλης των Φερών και συγκεκριμένα στο νοτιοανατολικό τμήμα της, πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφή, όταν κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων για κατασκευή προσθήκης διαπιστώθηκε η ύπαρξη αρχαίων στρωμάτων σε βάθος 0,50 μ. Η έκταση που ανασκάφηκε ήταν περιορισμένη (6 × 4 μ.) και η έρευνα έφθασε ως το φυσικό έδαφος, σε βάθος 1,20 μ., πιστοποιώντας τη συνεχή κατοίκηση του χώρου από τα ελληνιστικά έως τα μυκηναϊκά χρόνια.

Αποκαλύφθηκαν πενήνχρά μόνο υπολείμματα κτίσματος κλασικής εποχής (τμήμα τοίχου από μικρούς ακατέργαστους λίθους και λιθοσωροί), ενώ αντίθετα τα κινητά ευρήματα στις επιχώσεις της ελληνιστικής και της κλασικής περιόδου ήταν πλουσιότατα: άφθονη κεραμική, κυρίως όστρακα αγγείων καθημερινής χρήσης, αρκετά πήλινα ειδώλια (Πίν. 118 α-δ), χάλκινα νομίσματα κτλ. Σημειώνουμε ιδιαίτερα την εύρεση πολλών οστράκων μεγαρικών σκύφων με ανάγλυφες παραστάσεις και επιγραφές (Πίν. 117 γ), καθώς και ορισμένων οστράκων αττικών ερυθρόμορφων αγγείων (Πίν. 117 δ). Η φύση των ευρημάτων μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι στη θέση αυτή υπήρχε κάποια ιδιωτική οικία, ενώ

η παρουσία ειδωλίων και άλλων μικροαντικειμένων ίσως σημαίνει την ύπαρξη οικιακού ιερού.

Σε μικρότερη κλίμακα, λόγω έλλειψης χώρου, ερευνήθηκαν τα αρχαιότερα στρώματα αμέσως πάνω από το φυσικό έδαφος. Δεν επισημάνθηκαν κτίσματα, αλλά η εύρεση χαρακτηριστικών πρωτογεωμετρικών και μυκηναϊκών οστράκων αποτελεί ισχυρή ένδειξη για την απαρχή της κατοίκησης αυτής της θέσης και για την έκταση του αρχαίου οικισμού σ' αυτές τις χρονικές περιόδους.

Στην ανασκαφή του οικοπέδου συνεργάστηκε ο Επιμελητής Αρχαιοτήτων Λεων. Χατζηαγγελάκης.

Λόφος Καστράκι (οικόπεδο Αγγ. Γ. Μέρμηγκα)

Στο οικόπεδο αυτό, που βρίσκεται αμέσως προς ΒΔ. της Υπέρειας Κρήνης, σε κεντρικό σημείο της αρχαίας πόλης των Φερών, αποφασίστηκε η διενέργεια δοκιμαστικής ανασκαφικής έρευνας, στο χώρο όπου επρόκειτο να κατασκευαστεί προσθήκη σε ήδη υπάρχουσα οικία. Η τομή που ερευνήθηκε είχε διαστάσεις 5 × 8 μ. Στο νοτιοδυτικό τμήμα της αποκαλύφθηκαν εν μέρει αποσπασματικά οικοδομικά λείψανα τριών τουλάχιστον επάλληλων οικοδομικών φάσεων, ενώ στο βορειοανατολικό τμήμα της φαινόταν ότι είχε προηγηθεί καταστροφή των αρχαίων στρωμάτων από μεταγενέστερες επεμβάσεις.

Επιφανειακά σχεδόν, στο Ν.-ΝΑ. τμήμα της τομής, σώθηκε μέρος πλακόστρωτου δαπέδου από μικρές ακανόνιστες πλάκες και ελάχιστο υπόλειμμα τοίχου από ακατέργαστους λίθους. Η ακριβής χρονολόγησή τους ήταν αδύνατη, επειδή το επιφανειακό στρώμα ήταν πολύ διαταραγμένο. Στη δυτική πλευρά της τομής αποκαλύφθηκαν σε καλύτερη κατάσταση, πάντα όμως αποσπασματικά, η ανατολική γωνία ενός δωματίου κτιρίου και ο προσκολλημένος στη νοτιοανατολική παρεία της τοίχος άλλου δωματίου, στο ανατολικό σωζόμενο άκρο του οποίου υπήρχε μεγάλο κατώφλι από πρασινωπό σχιστόλιθο (Πίν. 119 α). Προς Δ. του κατωφλιού, στο εσωτερικό του δωματίου σώθηκε τμήμα δαπέδου από πατημένο χώμα.

Όλοι οι τοίχοι ήταν όμοια κατασκευασμένοι: είχαν κτιστεί από μέτριου μεγέθους γωνιολίθους με μικρό ή μεγάλο βαθμό κατεργασίας, ιδίως στις εξωτερικές παρείες, ενώ τα ενδιάμεσα κενά γέμιζαν μικρότεροι ακατέργαστοι λίθοι και λίγα τμήματα κεράμων. Τα υλικά δομής συνδέονταν με λάσπη από χώμα. Το πλάτος των τοίχων κυμαινόταν από 0,80 ως 0,50 μ. ενώ το μέγιστο σωζόμενο ύψος τους έφθανε το 1,20 μ. Οι τοίχοι ανήκαν όλοι στην ίδια οικοδομική φάση, ελληνιστικής εποχής, όπως προκύπτει από τα άφθονα όστρακα και τα άλλα μικροαντικείμενα, που βρέθηκαν σ' αυτό το στρώμα (κυρίως τμήματα μεγαρικών σκύφων).

Στην ίδια εποχή πρέπει να ανήκει και ένας κλίβανος,

στώνεται η κανονικότητα του σχήματος των τειχών της (για τις οχυρώσεις «συνοικισμών» βλ. A.W. Lawrence, Greek Aims in fortification 1979, σ. 121 κ.ε.).

κυκλικού σχήματος, με τοιχώματα από πηλό, που αποκαλύφθηκε στη νότια γωνία της τομής, κάτω από το πλακόστρωτο δάπεδο της νεότερης οικοδομικής φάσης, που αναφέρθηκε πιο πάνω.

Ιδιαίτερα αξιοσημείωτο ήταν το τμήμα γωνίας κτιρίου, που εμφανίστηκε στο μέσο της τομής, σε βαθύτερο επίπεδο, κάτω από τα οικοδομικά λείψανα της ελληνιστικής φάσης τα οποία εν μέρει ήταν χτισμένα πάνω σ' αυτό (Πίν. 119 β). Επρόκειτο για υπόλειμμα κτιρίου εξαιρετικά καλοχτισμένου, με μεγάλους ασβεστολιθικούς δόμους, πολύ καλά κατεργασμένους στην εξωτερική παρειά, ορισμένοι από τους οποίους έφεραν και αγκώνες. Σώθηκε μέρος από δύο σειρές δόμων, που πατούσαν σε ευθυνηρία από σχιστολιθικές πλάκες. Το συνολικό ύψος ήταν 0,50 ενώ το πλάτος 0,80 μ. Το κτίριο χρονολογείται στην κλασική εποχή, σύμφωνα με τα όστρακα και τα μικροαντικείμενα που βρέθηκαν γύρω του (όστρακα ερυθρόμορφων αγγείων, ειδώλια κτλ.).

Ο χαρακτήρας των οικοδομικών λειψάνων είναι γενικά δύσκολο να προσδιοριστεί, λόγω της αποσπασματικότητάς τους και της έλλειψης χαρακτηριστικών ευρημάτων. Πιθανόν ανήκαν σε ιδιωτικές οικίες.

Κάτω από το κλασικό στρώμα και ως βάθος 1,50 μ. ερευνήθηκαν εν μέρει τα αρχαιότερα στρώματα, πρωτογεωμετρικών και μυκηναϊκών χρόνων, αλλά η ανασκαφή δεν προχώρησε περισσότερο σε βάθος λόγω έλλειψης χώρου.

Το σημαντικότερο συμπέρασμα που προκύπτει από την έρευνα είναι η συνεχής κατοίκηση του χώρου, τουλάχιστον από τη μυκηναϊκή ως την υστεροελληνιστική εποχή και ότι ιδιαίτερα κατά την κλασική και την ελληνιστική περίοδο υπήρχε εδώ έντονη οικοδομική δραστηριότητα με εξαιρετικά καλοχτισμένα κτίρια.

Στην ανασκαφή αυτή συνεργάστηκε ο Επιμελητής Αρχαιοτήτων Λεων. Χατζηαγγελάκης.

Λόφος Καστράκι (οικόπεδο Γ. Τσουμπέκου)

Στο οικόπεδο αυτό, που όπως το παραπάνω βρίσκεται προς τα ΒΔ. της Υπέρειας Κρήνης, σε κεντρικό σημείο της αρχαίας πόλης των Φερών και προς Β. του οικοπέδου ιδιοκτησίας Αγγελικής Γ. Μέρμηγκα, διενεργήθηκε δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα σε χώρο διαστ. 14,50 × 10,50 μ. περίπου, όπου επρόκειτο να ανεγερθεί καινούργια οικοδομή.

Το έδαφος στο οικόπεδο ήταν επικλινές, γεγονός που δημιουργούσε δυσκολίες στην ακριβή στρωματογραφική έρευνα. Οι δυσκολίες αυτές επιτείνονταν από τη συνεχή κατοίκηση στο χώρο αυτό καθώς και από τις κάθε είδους μεταγενέστερες επεμβάσεις και διαταραχές των αρχαίων στρωμάτων.

Αποκαλύφθηκαν, πολύ αποσπασματικά, αρχιτεκτονικά λείψανα επάλληλων οικοδομικών φάσεων, που

μπορούν να χρονολογηθούν από τη μυκηναϊκή εποχή ως τα ελληνιστικά χρόνια. Σε καλύτερη κατάσταση σώζονταν τα λείψανα των οικοδομημάτων της νεότερης φάσης, της ελληνιστικής, χτισμένα με μικρού και μέτριου μεγέθους λίθους, ακατέργαστους ή λίγο κατεργασμένους στις παρειές, συνδεδεμένους μεταξύ τους με λάσπη από χώμα. Το πλάτος των τοίχων αυτών κυμαινόταν γύρω στα 0,50-0,70 μ., ενώ το μέγιστο ύψος τους, ήταν 1,80 μ.

Στο βορειοδυτικό τμήμα της τομής ήλθε επίσης στο φως ένα μικρό τμήμα της νότιας παρειάς ισχυρού τοίχου από μεγάλους κροκαλοπαγείς δόμους, σωζ. ύψ. 1,70 μ. Η τοιχοδομία του ήταν παρόμοια με του τείχους της πόλης του 4ου αι. π.Χ. Πιθανόν επρόκειτο για τοίχο αναλημματικό, που θα συγκρατούσε τις επιχώσεις κάποιου ανδρήρου σ' αυτό το πραγματικά πολύ επικλινές σημείο των αρχαίων Φερών (Πίν. 120 α).

Ιδιαίτερα αξιοσημείωτα ήταν τα οικοδομικά λείψανα της μυκηναϊκής εποχής, στο δυτικό τμήμα της τομής. Επρόκειτο για δύο παράλληλους μεταξύ τους τοίχους, πλ. 0,60 μ., θεμελιωμένους στο φυσικό έδαφος, που αποτελούνταν από μικρούς ακατέργαστους λίθους συνδεδεμένους με λάσπη. Ανάμεσα στους τοίχους υπήρχε στενός χώρος, πλ. 0,50 μ., μέσα στον οποίο βρέθηκαν υπολείμματα πιθαριών (αποθηκευτικός χώρος;).

Γενικά ήταν πολύ δύσκολο να ερμηνευτεί ο χαρακτήρας των διαφόρων οικοδομικών φάσεων, λόγω της αποσπασματικότητάς τους. Τα όστρακα και τα άλλα μικροαντικείμενα ήταν άφθονα στα στρώματα όλων των εποχών, αλλά γενικά σώζονταν σε πολύ αποσπασματική κατάσταση. Επίσης λόγω των συνεχών διαταραχών του εδάφους στάθηκε αδύνατο να προσδιοριστεί και να ερευνηθεί ένα εκτεταμένο αμιγές στρώμα κάποιας συγκεκριμένης εποχής.

Κάτω από τα οικοδομικά λείψανα των διαφόρων φάσεων, που προαναφέρθηκαν, αποκαλύφθηκε τμήμα νεκροταφείου, το οποίο είχε χρησιμοποιηθεί τουλάχιστον από τη Μέση Εποχή του Χαλκού ως την Πρωτογεωμετρική περίοδο. Συγκεκριμένα βρέθηκαν εννέα συνολικά τάφοι, διάσπαρτοι σ' όλο το χώρο της τομής, σκαμμένοι στο φυσικό έδαφος (μαλακός κιτρινωπός πωρόλιθος).

Οι τάφοι της Μέσης Εποχής του Χαλκού ήταν είτε απλοί ελλειψοειδείς λάκκοι καλυμμένοι με μία σχιστόπλακα ή ορθογώνιοι κιβωτίοσχημοι με τις πλάγιες πλευρές και το κάλυμμα από μονοκόμματες σχιστολιθικές πλάκες. Περιείχαν το σκελετό ενός νεκρού ενταφιασμένου σε συνεσταλμένη στάση με ελάχιστα ή καθόλου κτερίσματα (συνήθως ένα αγγείο) (Πίν. 120 β).

Ένας τάφος υστερομυκηναϊκός, ήταν ορθογώνιος, κιβωτίοσχημος, με πλάγιες πλευρές και καλυπτήρια από σχιστόπλακες. Περιείχε το σκελετό ενός νεκρού σε ύπτια θέση με λίγα κτερίσματα (Πίν. 121 α-β).

Οι τάφοι της Πρωτογεωμετρικής περιόδου ήταν απλοί επιμήκεις λάκκοι καλυμμένοι με πολλές σχιστολιθικές πλάκες. Περιείχαν το σκελετό ενός νεκρού, σε ύπτια θέση, συνήθως ακτέριστο. Εξαιρεση αποτελούσε μία ταφή ενήλικου ατόμου, πιθανόν γυναίκας, πάνω από το κεφάλι της οποίας είχε ενταφιαστεί βρέφος. Η ίδια η γυναίκα (;) δεν είχε κανένα κτέρισμα, αλλά το βρέφος έφερε αρκετά σιδερένια, χάλκινα και χρυσά κοσμήματα, ενώ γύρω του ήταν τυλιγμένο περιδέραιο με χάνδρες από υαλόμαζα (Πίν. 122 α-β). Πάνω στην καλυπτήρια πλάκα, κάτω από την οποία βρισκόταν το βρέφος, υπήρχαν στη σειρά επτά μικρά πήλινα αγγεία.

Αξιοσημείωτη ήταν η εύρεση τάφου καλυμμένου με μεγάλες ωμές πλίνθους, πάχ. 0,05 μ. που ήταν τοποθετημένες όπως στους μεταγενέστερους κεραμοσκεπείς «καλυβίτες» τάφους. Ο τάφος περιείχε το σκελετό ενός νεκρού σε ύπτια θέση, αλλά η ακριβής χρονολόγησή του ήταν αδύνατη επειδή δεν υπήρχαν κτερίσματα.

Στην ανασκαφή συνεργάστηκε ο Επιμελητής Αρχαιοτήτων Λεων. Χατζηαγγελάκης.

Θέση Αυλαγιάδια (οικόπεδο Μιχ. Αγκρόκωστα)

Το οικόπεδο βρίσκεται μέσα στα όρια της αρχαίας πόλης των Φερών, πολύ κοντά στο νότιο τείχος της.

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων για ανέγερση οικίας ήλθε στο φως σε βάθος 0,80 μ. υπόκαυστο κεραμικού κλιβάνου ελληνοιστικής εποχής το οποίο και ερευνήθηκε πλήρως με τη διενέργεια σωστικής ανασκαφής (Πίν. 123 α).

Συγκεκριμένα είχε σωθεί ολόκληρο σχεδόν το υπόκαυστο του κλιβάνου, σε πολύ καλή κατάσταση. Αξιοσημείωτες είναι ορισμένες κατασκευαστικές του λεπτομέρειες: αρχικά ανοίχτηκε στο φυσικό έδαφος (μαλακός κιτρινωπός πωρόλιθος) ένα ορθογώνιο λάξευμα, στη μία πλευρά του οποίου, στην ανατολική, υπήρχε στενό στόμιο.

Τα τοιχώματα του λαξέυματος, χτίστηκαν από τμήματα κεραμιδιών συνδεδεμένων με πηλό. Εσωτερικά το υπόκαυστο διαιρέθηκε σε τρία κατά μήκος τμήματα από δύο παράλληλους μεταξύ τους τοίχους, πλ. 0,30 μ. παρόμοιας κατασκευής με την εσωτερική επένδυση των τοιχωμάτων του. Όλες οι εσωτερικές επιφάνειες του υπόκαυστου έφεραν επίχρισμα από λεπτό στρώμα πηλού. Τόσο το επίχρισμα αυτό, όσο και η επένδυση των τοιχωμάτων είχαν εν μέρει καταστραφεί από την έντονη χρήση του κλιβάνου, την οποία πιστοποιούν οι καμένες επιφάνειες.

Το συνολικό μήκος του υπόκαυστου του κλιβάνου ήταν 5, το πλάτος του 2,50, το πλάτος του στομίου 1,05 μ., ενώ το σωζόμενο ύψος του, έφθανε το 1,40 μ.

Τα κινητά ευρήματα ήταν λιγοστά: κυρίως κεραμίδια λακωνικού τύπου και μάζες πηλού πιθανόν από το κατεστραμμένο πάνω τμήμα του κλιβάνου. Τα λίγα επίσης

όστρακα, που μαζεύτηκαν, χρονολογούν με ασφάλεια τον κλιβάνο στο 2ο αι. π.Χ.

Στην ανασκαφή αυτή συνεργάστηκε ο Επιμελητής Αρχαιοτήτων Λεων. Χατζηαγγελάκης.

Οικόπεδο Ιωάννη Γιάτσιου

Το οικόπεδο αυτό βρίσκεται στους ανατολικούς πρόποδες της «Μαγούλας Μπακάλη», σε κεντρικό σημείο της αρχαίας πόλης των Φερών. Με αφορμή τη διάνοιξη βόθρου πραγματοποιήθηκε δοκιμαστική ανασκαφή για να ερευνηθεί στρωματογραφικά ο χώρος αυτός. Σε βάθος 1 μ. αποκαλύφθηκε τμήμα κτίσματος, σωζ. ύψ. 1,15 μ., από μικρούς ακατέργαστους λίθους, ως συνδετικό υλικό των οποίων χρησιμοποιήθηκε λάσπη.

Η χρονολόγησή του ήταν αδύνατη λόγω της μεγάλης διαταραχής των στρωμάτων, που περιείχαν όστρακα και μικροαντικείμενα διαφόρων εποχών (από υστεροβυζαντινά ως πρωτογεωμετρικά), μέχρι το βάθος των 2,50 μ. Από το επίπεδο αυτό και κάτω, ως το φυσικό έδαφος, που βρέθηκε σε βάθος 44 μ. περίπου (βαθύτερο σημείο), υπήρχε αδιατάρακτο στρώμα Μέσης εποχής Χαλκού, αλλά δεν αποκαλύφθηκαν λείψανα κτισμάτων.

Στην ανασκαφή συνεργάστηκε ο Επιμελητής Αρχαιοτήτων Λεων. Χατζηαγγελάκης.

Θέση Αυλαγιάδια (Έργο ύδρευσης δήμου Βελεστίνου)

Κατά την εκτέλεση του παραπάνω έργου (εκσκαφή αυλακιού για την τοποθέτηση αγωγού) δόθηκε η ευκαιρία να καθαριστεί μέρος του νότιου τείχους των αρχαίων Φερών, το οποίο σ' αυτό το σημείο ήταν εν μέρει ορατό.

Διαπιστώθηκε ότι το τμήμα αυτό του τείχους είναι παρόμοιας κατασκευής και ίδιας εποχής με εκείνο που είχαν αποκαλύψει πρόσφατες ανασκαφές στο λόφο του Αγίου Αθανασίου (βλ. AAA X (1977), σ. 174-187, εικ. 3). Στο συγκεκριμένο χώρο, που ερευνήθηκε φέτος, το πάχος του τείχους φθάνει στα 3,40 μ. και το μέγιστο σωζόμενο ύψος του είναι τουλάχιστον 2,50 μ.

Στο ίδιο σημείο βεβαιώθηκε επίσης η ύπαρξη τετράγωνου πύργου του τείχους.

Παγασές - Δημητριάδα

Οικόπεδο Ελένης Γ. Μιχαλοπούλου

Το οικόπεδο βρίσκεται επί της παραλιακής οδού, προς Δ. της μικρής χερσονήσου Πευκάκια και προς Β. του Μακεδονικού Ανακτόρου της αρχαίας Δημητριάδας.

Στο νότιο άκρο του οικοπέδου το έδαφος παρουσίαζε απότομη κλίση από Ν. προς Β. και υπήρχε υπόνοια ότι από το σημείο αυτό διέρχεται το βόρειο τείχος της

αρχαίας πόλης. Για το λόγο αυτό, πριν δοθεί άδεια για οικοδόμηση πραγματοποιήθηκε στο χώρο δοκιμαστική ανασκαφή με δύο τομές, διαστ. $9,50 \times 2$ και $6,50 \times 2$ μ., αντίστοιχα.

Αποκαλύφθηκαν εκτεταμένοι λιθοσωροί από μικρούς και μεγάλους λίθους σε όχι κανονική διάταξη, ενώ ενδιάμεσα υπήρχαν τμήματα κεραμιδιών και πλίνθων. Σε μία από τις τομές σώθηκε υπόλειμμα παρειάς τοίχου, χτισμένη από τα ίδια υλικά, που αποτελούσαν τους λιθοσωρούς, συνδεδεμένα μεταξύ τους με λάσπη από χώμα. Ο τοίχος ήταν θεμελιωμένος στο φυσικό έδαφος, σε βάθος 3 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους.

Η κεραμική, τα νομίσματα και τα άλλα μικροαντικείμενα που βρέθηκαν, ανήκουν στη ρωμαϊκή εποχή (4ος αι. μ.Χ.) και χρονολογούν ανάλογα τους λιθοσωρούς, οι οποίοι πιθανόν προέρχονται από κατεστραμμένο τμήμα του τείχους ή του προτειχίσματος.

Στην ανασκαφή συνεργάστηκε η αρχαιολόγος Μαρία Κολοβού.

Οικόπεδο Τερψ. Αναστασίου

Στο οικόπεδο αυτό, που βρίσκεται αμέσως προς Α. του προηγούμενου, υπήρχε η ίδια απότομη πτώση του εδάφους, στο νότιο τμήμα του. Επειδή και υπήρχε υπόνοια για ύπαρξη του αρχαίου τείχους της Δημητριάδας, πραγματοποιήθηκε δοκιμαστική ανασκαφή πριν δοθεί άδεια εγκατάστασης συνεργείου αυτοκινήτων.

Σε μικρή τομή, διαστ. 5×2 μ., αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου, πάχ. 0,75 και ύψ. 0,50 μ., με κατεύθυνση από Α. προς Δ. (Πίν. 123 β). Ο τοίχος, μάλλον αμελούς κατασκευής, ήταν χτισμένος από μικρούς ακατέργαστους λίθους και ενδιάμεσα τμήματα κεραμιδιών και πλίνθων, ενώ ως συνδετικό υλικό χρησιμοποιήθηκε λάσπη. Γύρω του υπήρχαν λιθοσωροί, παρόμοιοι με εκείνους στο οικόπεδο Ελ. Μιχαλοπούλου.

Πιθανόν, πρόκειται για τμήμα προτειχίσματος, εμπρός από το τείχος της αρχαίας πόλης, κατεστραμμένο στο μεγαλύτερο μέρος, και προφανώς σχετίζεται άμεσα με τους λιθοσωρούς του διπλανού οικοπέδου. Χρονικά τοποθετείται στην ίδια εποχή (4ος αι. μ.Χ.).

Στην ανασκαφή συνεργάστηκε η αρχαιολόγος Μαρία Κολοβού.

Φθιώτιδες Θήβες

Αγρός Θεόδ. Κοσμόπουλου

Ο αγρός αυτός βρίσκεται αμέσως έξω από την Α.-ΝΑ. πλευρά του αρχαίου τείχους, στη θέση Κάστρο της κοινότητας Μικροθηβών.

Κατά τη διάρκεια βαθιάς άρωσης στον αγρό αποκαλύφθηκαν και ανασκάφηκαν τέσσερις τάφοι, οι τρεις κεραμοσκεπείς και ο τέταρτος απλός ορθογώνιος λάκκος, με μια σχιστολιθική πλάκα (ίσως την καλυπτήρια)

πεσμένη στο εσωτερικό του. Όλοι οι τάφοι περιείχαν ελάχιστα οστά και ήταν ακτέριστοι. Χρονολογούνται πιθανότατα στην ελληνιστική περίοδο.

Λεφόκαστρο Αργαλαστής

Θέση Άγιος Σώστης (οικόπεδο Noack Wigand)

Η εκσκαφή θεμελίων για ανέγερση οικίας στο οικόπεδο που βρίσκεται στη θέση Άγιος Σώστης, Ν.-ΝΔ. του Λεφόκαστρου, έφερε στο φως τμήμα παλαιοχριστιανικού νεκροταφείου, η ακριβής χρονολόγηση του οποίου δεν ήταν δυνατή λόγω έλλειψης επαρκών στοιχείων. Συγκεκριμένα ερευνηθήκαν τρεις τάφοι ορθογώνιοι, λαξευμένοι σε μαλακό σχιστολιθικό βράχο, με πλάγια τοιχώματα από σχιστολιθικές πλάκες και καλυπτήριες από το ίδιο υλικό. Ο προσανατολισμός των τάφων ήταν Α.-Δ. Οι δύο τάφοι περιείχαν από ένα σκελετό, ενώ ο τρίτος δύο νεκρούς, τον ένα πάνω στον άλλο. Όλοι οι νεκροί ήταν ενταφιασμένοι σε ύπτια θέση, με το κεφάλι προς Δ. Οι τάφοι ήταν ακτέριστοι, εκτός από έναν, που περιείχε μικρό χάλκινο σταυρό.

Σημειώνουμε ότι σ' όλη την περιοχή του Λεφόκαστρου, κοντά στη θάλασσα, υπάρχουν πολλά ορατά ερείπια και αρχιτεκτονικά μέλη παλαιοχριστιανικών ναών και άλλων κτιρίων.

ΑΡΓΥΡΟΥΛΑ ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

Διμήνι

Οικόπεδο Παναγ. Βαϊτσόπουλου

Κατά την εκσκαφή θεμελίων για ανέγερση κατοικίας αποκαλύφθηκαν λείψανα τοίχων και μυκηναϊκά όστρακα. Οι τοίχοι δεν είχαν συνοχή και βρέθηκαν αρκετά κατεστραμμένοι εξαιτίας της άρωσης και της δεινροφύτευσης. Οι τοίχοι και τα ευρήματα χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙΓ εποχή.

Σ' ένα σημείο έγινε δοκιμαστική τομή για να ερευνηθούν τα παλιότερα στρώματα. Στην τομή αυτή βρέθηκαν τρία ζωόμορφα ειδώλια, σφονδύλια, πήλινοι πεσσοί και πέτρινα εργαλεία της ΥΕ ΙΙΒ (Πίν. 124 α-δ).

ΑΝΘΗ ΜΠΑΤΖΙΟΥ - ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ

ΠΑΡΑΔΟΣΗ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Βελεστίνο

1. Ο φύλακας αρχαιοτήτων Αντ. Βουλκούδης περι-συνέλεξε στον αγρό ιδιοκτησίας Αποστ. Βασιλόπουλου, στην περιοχή του ναού του Θαύλιου Δία, μία μαρμαρίνη ενεπίγραφη αναθηματική στήλη με αετωματική

επίστεψη, ελληνιστικών χρόνων. Έχει ύψος 0,55, πλάτος 0,26 και πάχος 0,05 μ. (Πίν. 125).

Φέρει την επιγραφή:

ΕΝΟΔΙΑΙ ΚΟΡΙΛΛΩΙ
ΑΛΕΞΙΒΙΑ ΤΗΛΕ
ΦΑΝΟΥΣ

2. Ο Ιωάννης Κωνσταντέλλος, κάτοικος Χλόης Βελεστίνου, παρέδωσε μία μαρμάρινη ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη «φεραϊκού» τύπου, την οποία περισυνέλεξε στον αγρό Θ. Τζανή, στην περιοχή του βόρειου νεκροταφείου των αρχαίων Φερών (Πίν. 126 α).

Η στήλη έχει ύψος 1,37, πλάτος 0,35 και πάχος 0,08 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ. (βλ. Ανθρωπολογικά 2 (1981), σ. 11-19).

Στο πάνω μέρος φέρει ελεγειακό δίστιχο:

ΕΝΘΑΔΕ ΑΝΑΓΚΙΠΠΟΣ ΚΕΙΤΑΙ ΛΑΡΙΣΑ
ΔΕ ΠΑΤΡΙΣ,
ΑΣΚΗΣΑΣ ΑΡΕΤΗΝ ΗΔΕ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΝ

Φθιώτιδες Θήβες

Στον αρχαιολογικό χώρο Φθιωτίδων Θηβών (θέση Κάστρο Μικροθηβών Αλμυρού), κοντά στον αγρό του Θεοδ. Κοσμόπουλου, περισυλλέξαμε μία μαρμάρινη επιτύμβια στήλη, ρωμαϊκών χρόνων, σπασμένη στο επάνω μέρος (Πίν. 126 β). Φέρει ανάγλυφη παράσταση τριών όρθιων μορφών: μίας ανδρικής και μίας γυναικείας σε στάση «δεξίωσης» καθώς και μίας παιδικής, στα αριστερά της ανδρικής. Όλη η παράσταση εγγράφεται σε ορθογώνιο πλαίσιο.

Η στήλη έχει ύψος 0,45, πλάτος 0,48 και πάχος 0,07 μ.

ΑΡΓΥΡΟΥΛΑ ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

ΙΕ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Πολυσχιδές και εκτεταμένο υπήρξε το έργο της ΙΕ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων κατά το 1980 και στους τρεις νομούς της αρμοδιότητάς της, Λάρισας, Τρικάλων και Γρεβενών· με τη γεωγραφική ανακατανομή ορισμένων Εφορειών (ΠΔ 941, ΦΕΚ Α΄ 320/17-10-77) ο νομός Γρεβενών υπάγεται από το 1978 στην αρμοδιότητα της ΙΕ΄ Εφορείας αντί του νομού Καρδίτσας¹, ο οποίος υπάγεται τώρα στην αρμοδιότητα της ΙΓ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Έντονες προσπάθειες καταβλήθηκαν και κατά το 1980 για την προώθηση της διαδικασίας για την ίδρυση του νέου Αρχαιολογικού Μουσείου Λάρισας καθώς και για την αποκάλυψη του αρχαίου θεάτρου της, έργα τα οποία αποτέλεσαν τους κύριους στόχους της Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων Λάρισας από την ίδρυσή της το 1973, καθόσον η τέταρτη αυτή σε πληθυσμό πόλη της Ελλάδας και ταυτόχρονα μια θέση με συνεχή κατοίκηση 8.000 και πλέον χρόνων² είναι η μόνη μεγάλη πόλη που στερείται ενός ευρέως Μουσείου αλλά και ενός εμφανούς μνημείου από το μακράν παρελθόν της.

Από τις διάφορες άλλες δραστηριότητες της Εφορείας αξίζει να μνημονευθεί ιδιαίτερα η ενεργός συμμετοχή του επιστημονικού δυναμικού της Εφορείας τόσο στην οργάνωση του Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου Θεσσαλικών Σπουδών (Λάρισα-Βόλος, 17-21 Σεπτεμβρίου 1980), όσο και στις εργασίες του με την παρουσίαση σ' αυτό πολλών ανακοινώσεων με θέματα ευρήματα και αποτελέσματα προσφάτων ερευνών της Εφορείας³. Κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου λειτούργησε και φωτογραφική έκθεση από τις δραστηριότητες της Εφορείας.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Νέο Αρχαιολογικό Μουσείο Λάρισας

Έγινε περίφραξη οικοπέδου δέκα στρεμμάτων που παραχωρήθηκε από το Δήμο Λάρισας το 1975 στη θέση Μεζούρλο, στις νότιες παρυφές της πόλης, για την ανέγερση του νέου Αρχαιολογικού Μουσείου Λάρισας⁴.

1. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 560.

2. Βλ. Κ. Γαλή, Η Λάρισα αποκαλύπτει τον αρχαίο κόσμο της (Πολιτεία 6, Αθήνα 1982, σ. 51 κ.ε.).

3. Βλ. Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου Θεσσαλικών Σπουδών, Θεσσαλικά Χρονικά, ΙΕ΄ (1984) (Έκδοση της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας των Θεσσαλών).

4. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 191.

Αποθήκες και εργαστήρια Μουσείου Λάρισας

Με ενέργειες της Εφορείας παραχωρήθηκε από το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας στο Υπουργείο Πολιτισμού ο χώρος των πρώην στρατιωτικών αρτοποιειών στο λόφο Φρούριο Λάρισας. Ενόψει μεταφοράς των στρατιωτικών αρτοποιειών σε νέες σύγχρονες εγκαταστάσεις είχε ζητηθεί από την Εφορεία η παραχώρηση του παραπάνω χώρου, διότι κατελάμβανε το ανώτερο τμήμα του αρχαίου θεάτρου Λάρισας, προκειμένου να αποκαλυφθεί το τμήμα αυτού του θεάτρου. Μαζί με το χώρο παραχωρήθηκαν και οι υπάρχουσες εγκαταστάσεις των μεγάλων αποθηκών για την αποθήκευση άρτου, με πολυάριθμα ράφια, καθώς και άλλα οικήματα, τα οποία ευρίσκονται έξω από το χώρο του κοίλου του αρχαίου θεάτρου. Οι παραπάνω εγκαταστάσεις μετασκευάστηκαν κατάλληλα σε αποθήκες αρχαίων και σε εργαστήρια λιθίνων, πηλίνων και μεταλλίνων αντικειμένων, τα οποία και εμπλουτίστηκαν με τον απαραίτητο εξοπλισμό. Έτσι η Εφορεία απέκτησε εκτεταμένους αποθηκευτικούς χώρους και εργαστήρια, τα οποία καλύπτουν τις ανάγκες της μέχρι την ανέγερση του νέου Αρχαιολογικού Μουσείου Λάρισας.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ - ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Ένα αξιόλογο κεφάλι από ανδριάντα παραδόθηκε από τον Κλ. Παπασταϊκούδη στο Μουσείο Λάρισας (αριθ. ευρ. 75/4). Σύμφωνα με δήλωση του ανωτέρω το κεφάλι βρέθηκε τυχαία σε αγρό μεταξύ των χωριών Τερψιθέας και Ελευθερών του Νομού Λάρισας (Πίν. 128 β). Είναι από λευκό χονδρόκοκκο μάρμαρο και σώζεται από το μέσο ύψος της μύτης στο μπροστινό μέρος και από το επάνω τμήμα του αυχένα στο πίσω. Το σωζόμενο ύψος 0,255 και το πλάτος 0,245 μ., δείχνουν ότι ανήκει σε άγαλμα φυσικού μεγέθους. Η επιφάνεια του κεφαλιού είναι πολύ φθαρμένη από την πολύχρονη έκθεσή του στο ύπαιθρο. Πολλές κακώσεις ίσως οφείλονται σε άροση.

Το κεφάλι πρέπει να ήταν στραμμένο προς τα δεξιά και πλάγια. Οι άτακτα τοποθετημένοι βόστρυχοι που ακολουθούν τη σφαιρικότητα του κρανίου, ορισμένες άκρες βοστρύχων που καθώς ελίσσονται προβάλλονται επάνω στο μέτωπο πάνω από τα οφθαλμικά τόξα, οι δύο διαφορετικών κατευθύνσεων βόστρυχοι στο μέσον του μετώπου, οι δύο μικροί βόστρυχοι που πέφτουν μπροστά από κάθε αυτί και το χαμηλό τριγωνικό μέτωπο αποτελούν χαρακτηριστικά στοιχεία που οδηγούν στην υπόθεση ότι πιθανόν μπορεί να αναχθεί στον τύπο του Δορυφόρου του Πολυκλείτου⁵.

5. G.M.A. Richter, The Sculpture and Sculptors of the Greeks, 1970, σ. 189, εικ. 691-693.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Λάρισα

Αρχαίο Θέατρο

Όπως προαναφέρθηκε, ένας από τους κύριους στόχους της Εφορείας, από την ίδρυσή της το 1973, υπήρξε η αποκάλυψη του αρχαίου θεάτρου, που είναι ένα από τα πιο σημαντικά μνημεία των κλασικών χρόνων ολόκληρης της Θεσσαλίας. Ιδιαίτερα για τη Λάρισα η αποκάλυψη του σημαντικού αυτού μνημείου θα έχει σπουδαίες επιπτώσεις στην πολιτιστική ζωή της πόλης. Το αρχαίο θέατρο ήταν ορατό στους χρόνους της τουρκοκρατίας και αναφέρεται από τους περιηγητές της εποχής εκείνης⁶, φαίνεται δε ότι επιχώθηκε στα τελευταία χρόνια του 19ου αι.

Ένα τμήμα της σκηνής του αρχαίου θεάτρου είχε αποκαλυφθεί ήδη το 1910 με ανασκαφές του τότε Εφόρου Αρχαιοτήτων Απ. Αρβανιτόπουλου⁷, σε οικόπεδο το οποίο και απαλλοτριώθηκε από την Αρχαιολογική Υπηρεσία. Το 1968 αποκαλύφθηκε λίγο πιο βόρεια, στο οικόπεδο των Ηλ. και Αικ. Γκαράνη στην οδό Αλεξ. Παπαναστασίου (τότε Βασιλίσσης Σοφίας) αριθ. 5-7, τμήμα του κοίλου αρχαίου θεάτρου, με δεκατέσσερις σειρές εδωλίων⁸. Το τμήμα αυτό όμως δεν ευτύχησε να διασωθεί τότε. Μετά από μία ατυχή σειρά προσπαθειών κατ' αρχήν ανταλλαγής του οικοπέδου, με άλλο ίσης αξίας του δημοσίου και στη συνέχεια απαλλοτριώσής του, τελικά το 1970 δόθηκε άδεια ανέγερσης διωρόφου οικοδομής, η οποία και ανεγέρθηκε το 1970-1971.

Το 1977, με αφορμή την εκσκαφή θεμελίων στο οικόπεδο αδελφών Μιλτ. και Αλεξ. Αγραφιώτη, στην οδό Ελ. Βενιζέλου αριθ. 96, το οποίο βρίσκεται αμέσως δυτικά του από παλιά απαλλοτριωμένου οικοπέδου, όπου ήταν ορατό τμήμα της σκηνής του αρχαίου θεάτρου, πραγματοποιήθηκε ανασκαφή από την Εφορεία, η οποία αποκάλυψε την προς Δ. συνέχεια και το δυτικό πέρας της σκηνής (Σχέδ. Ι' Πίν. 127 α). Έτσι συνολικά η σκηνή έχει αποκαλυφθεί σε μήκος 11 μ. στη βόρεια πλευρά της και σε όλη τη δυτική πλευρά της, που έχει μήκος 7,50 μ. Η σκηνή είναι κατασκευασμένη από κυβολίθους από λευκό μάρμαρο και κατά κανονικά διαστήματα. Τόσο η βόρεια πλευρά της όσο και η δυτική κοσμεύεται με δωρικούς ημικίονες. Μέσα στο οικόπεδο των αδελφών Αγραφιώτη βρέθηκε σε τυχαία θέση, επάνω στη βορειοδυτική γωνία της σκηνής, μαρμάρι-

νος κυβολίθος με λαξευμένη ασπίδα μακεδονικού τύπου, διαμ. με την άντυγα 0,85 μ. (Πίν. 127 β). Πιθανόν προέρχεται από τον αρχιτεκτονικό διάκοσμο της σκηνής ή από κάποιο μεμονωμένο μνημείο που βρισκόταν στο χώρο του θεάτρου. Αμέσως δυτικά της σκηνής ήρθαν στο φως τείχη κτισμάτων των βυζαντινών χρόνων και της εποχής της τουρκοκρατίας, που δείχνουν τη συνεχή οικοδομική δραστηριότητα στην κεντρική αυτή θέση της Λάρισας μετά την εγκατάλειψη του θεάτρου.

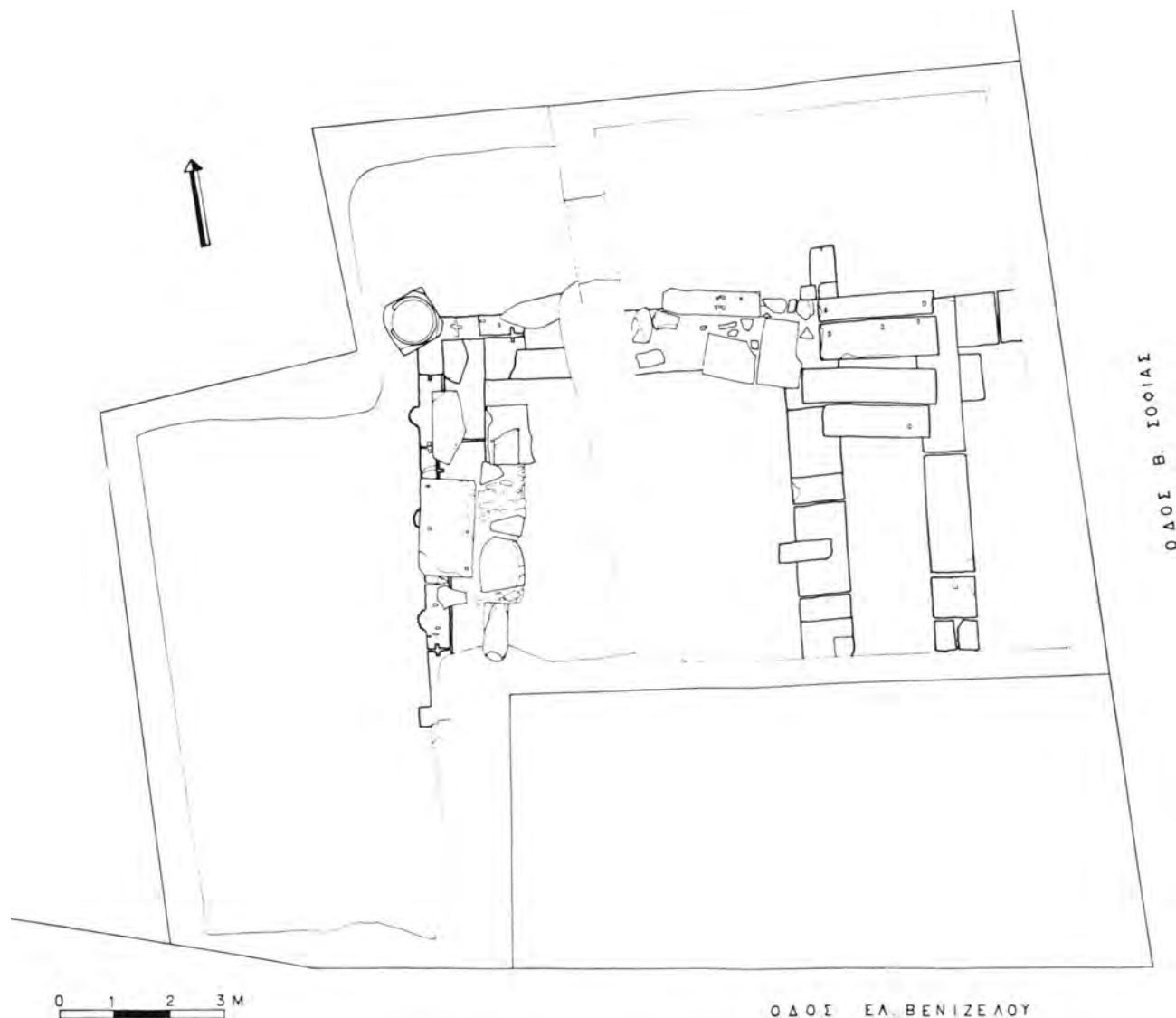
Λόγω των υπερκειμένων οικοδομών η ανασκαφή δεν προχώρησε σε βάθος ώστε να ερευνηθούν δάπεδα και επιχώσεις θεμελίωσης που θα μας έδιναν στοιχεία για την ακριβέστερη χρονολόγηση του κτιρίου της σκηνής και του θεάτρου. Έτσι δεν επιχειρείται εδώ εκτενέστερη περιγραφή του τμήματος της σκηνής που αποκαλύφθηκε. Αυτό θα γίνει σε επόμενες εκθέσεις, όταν θα καταστεί δυνατόν να γίνει προηγουμένως συστηματική ανασκαφική έρευνα. Το οικόπεδο αδελφών Αγραφιώτη απαλλοτριώθηκε το 1979 και ο χώρος του ενώθηκε με την παλιά ανασκαφή σ' ένα ενιαίο χώρο.

Κατά το 1977 διενεργήθηκε από την Εφορεία δοκιμαστική ανασκαφή και μέσα στο χώρο των στρατιωτικών αρτοποιειών Λάρισας, σε πολύ περιορισμένη έκταση 20 × 6 μ., αμέσως ανατολικά της οικοδομής Γκαράνη, και ενώ τα στρατιωτικά αρτοποιεία ήταν ακόμη σε λειτουργία. Ο σκοπός της ανασκαφής αυτής ήταν να διαπιστωθεί ότι το αρχαίο θέατρο εκτεινόταν προς τα ανατολικά και μέσα στο χώρο των στρατιωτικών αρτοποιειών προκειμένου να τεκμηριωθεί το αίτημα της Εφορείας προς το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας για την παραχώρησή τους στην Αρχαιολογική Υπηρεσία. Μέσα στο περιορισμένο σκάμμα, στο παρτέρι που εκτεινόταν κατά μήκος της δυτικής πλευράς του χώρου των στρατιωτικών αρτοποιειών σε επαφή με την οικοδομή Γκαράνη, αποκαλύφθηκαν τμήματα από πέντε σειρές εδωλίων, που έφεραν επιγραφές των όψιμων ρωμαϊκών χρόνων στην πάνω επιφάνειά τους. Πιο πάνω βρέθηκε τμήμα του άνω διαζώματος καθώς και το χαμηλότερο τμήμα του επιθέατρου, το οποίο ήταν πολύ κατεστραμμένο στο σημείο αυτό (Πίν. 128 α). Βρέθηκε ακόμη και η αρχή μιας κλίμακας του επιθέατρου. Με την ανασκαφή στο χώρο των στρατιωτικών αρτοποιειών διαπιστώθηκε για πρώτη φορά ότι το αρχαίο θέατρο της Λάρισας είχε επιθέατρο. Μετά την ανασκαφή αυτή και τις σχετικές ενέργειες της Εφορείας, προωθήθηκε η διαδικασία παραχώρησης των στρατιωτικών αρτοποιειών στην Αρχαιολογική Υπηρεσία, τα οποία και παραλήφθηκαν τελικά από αυτήν το 1979, όπως προαναφέρθηκε (βλ. παραπάνω).

6. Ussing, Griechische Reisen und Studien, 1857, σ. 36.

7. ΠΑΕ 1910, σ. 174-175.

8. ΑΑΑ ΙΙ (1969), σ. 167-169.

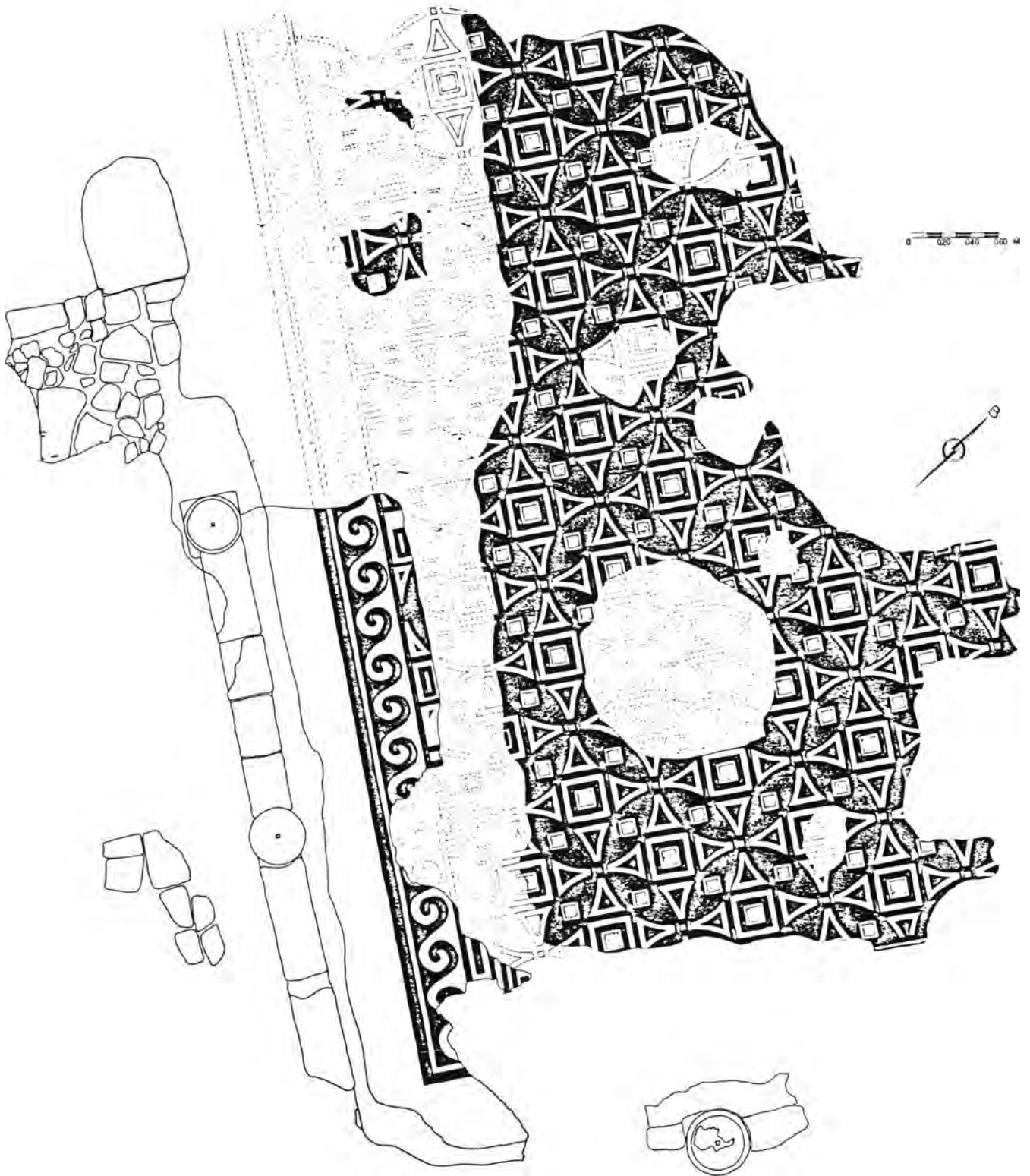
Σχέδ. 1. Λάρισα. Αρχαίο Θέατρο. Κάτοψη των αποκαλυφθέντων λειψάνων του προσκηνίου.

Οδός Ογλ 6 και Φειδίου (οικόπεδο Χαρ. Σακελλαρίου)

Στο οικόπεδο αυτό βρέθηκε σε βάθος 1,90 μ. από το κατάστρωμα της οδού η νοτιοανατολική γωνία ενός περιστυλίου, το οποίο περιέβαλλε μεγάλο τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου (Σχέδ. 2· Πίν. 129 α). Από το περιστύλιο αποκαλύφθηκαν συνολικά στη θέση τους τρεις μαρμάρινες ιωνικές βάσεις αρράβδωτων κιόνων, δύο στη νότια κιονοστοιχία και μία στην ανατολική. Οι βάσεις των κιόνων ήταν ανομοιομορφες μεταξύ τους. Μόνο η μία από αυτές παρουσίαζε όλα τα τυπικά χαρακτηριστικά των ιωνικών βάσεων δηλαδή πλίνθο, δύο σπείρες και ανάμεσά τους σκοτία. Οι υπόλοιπες είχαν μόνο μία πλίνθο, μία σπείρα και γένεση αρράβδωτου κίονα. Τα

ύψη των βάσεων κυμαίνονταν από 0,14-0,20 μ. Στην πάνω επιφάνειά τους υπήρχε ορθογώνιος τόρμος και αύλακας μολυβδοχόησης. Σε μία μάλιστα από αυτές υπήρχαν σαφή ίχνη του μολυβιού. Οι βάσεις δεν πατούσαν πάνω σε ενιαίο στυλοβάτη αλλά στηρίζονταν σε ένα ορθογώνιο μαρμαρίνο ή λίθινο μέλος, αδρά δουλεμένο, το οποίο αποτελούσε την υποθεμελίωσή τους. Τα μεταξύνια των βάσεων είχαν μήκ. 2,20 μ. και έκλειναν με ένα χαμηλό τοιχάριο, ύψ. 0,36, πλ. 0,30 μ. από οπτοπλίνθους με ρόδινο ασβεστοκονίαμα (κουρασάνι). Η νότια κιονοστοιχία είχε μήκος 7 και η ανατολική 3,35 μ.

Στη νότια κιονοστοιχία, προς τα δυτικά των δύο βά-

Σχέδ. 2. Λάρισα. Οδός Ογλ 6 και Φειδίου. Γραφική αποτύπωση ψηφιδωτού δαπέδου.

σεων που βρέθηκαν στη θέση τους, πρέπει να υπήρχε και τρίτη παρόμοια βάση, διότι βρέθηκε αποτύπωμα της ορθογωνίας πλίνθου. Μια τέταρτη βάση βρέθηκε εντοιχισμένη στα θεμέλια της σύγχρονης κατοικίας που υπήρχε στο οικόπεδο. Μαζί με τη βάση ήταν εντοιχισμένο και μαρμάρينو ορθογώνιο μέλος που αποτελούσε την υποθεμελίωσή της και που ήταν κολλημένο στην κάτω επιφάνειά της με κουρασάνι.

Το ψηφιδωτό δάπεδο, το οποίο περικλειόταν από το περιστύλιο, είχε υποστεί αρκετές καταστροφές από νεότερους βόθρους και αυλάκια. Οι μεγαλύτερες σωζόμενες διαστάσεις του ήταν: μήκος 7,75, πλάτος 5,20 μ. Η θεμελίωση του ψηφιδωτού βρισκόταν πολύ ψηλότερα από το επίπεδο της πλίνθου των βάσεων και μόνο στο νότιο μέρος η θεμελίωση ήταν στο ύψος των βάσεων. Το ψηφιδωτό έφερε γεωμετρικά διακοσμητικά θέματα όπως τεμνόμενους κύκλους, που αλληλοσυμπλέκονταν και σχημάτιζαν διάφορα μοτίβα, π.χ. τετράφυλλους ρόδακες με λογχοειδή φύλλα, σταυρούς με πλατιά τα άκρα των κεραιών, επάλληλα τετράγωνα πλαίσια κ.ά. Οι ψηφίδες ήταν λίθινες, τετράγωνες ή ορθογώνιες, σε χρώμα λευκό, μαύρο και ρόδινο. Το κύριο τμήμα του ψηφιδωτού, αυτό με τους τεμνόμενους κύκλους, περιβαλλόταν από πλαίσιο με σπειρομαϊάνδρο, πλ. 0,45 μ. με λευκές και μαύρες ψηφίδες καθώς και από δεύτερο πλαίσιο με λευκές ψηφίδες, πλ. 0,55 μ. Μία στενή λωρίδα του δευτέρου πλαισίου, πλ. 0,15 μ., που βρισκόταν σε επαφή με τις βάσεις των κιονοστοιχιών του περιστυλίου, δε δενόταν οργανικά με το υπόλοιπο πλαίσιο. Το αποτελούσαν και πάλι λευκές ψηφίδες, αλλά κάπως μεγαλύτερες και πιο αραιά τοποθετημένες, χωρίς ιδιαίτερη συνοχή. Η λωρίδα αυτή έδινε την εντύπωση προσθήκης ή επισκευής. Το υπόστρωμα του ψηφιδωτού είχε πάχος 0,10-0,15 μ. και αποτελούνταν από στρώμα πλίνθων, κεράμων, λίθων και κομματιών μεγάλων πήλινων αγγείων, που συνδέονταν μεταξύ τους με παχύ στρώμα ρόδινου ασβεστοκονιάματος.

Από τη μελέτη όλων των ανασκαφικών δεδομένων είναι δυνατό να συμπεράνουμε ότι το περιστύλιο και το ψηφιδωτό δάπεδο δεν ήταν σύγχρονα ή τουλάχιστον δεν κατασκευάστηκαν ενιαία. Είναι πιθανό πρώτα να κατασκευάστηκε το περιστύλιο, το οποίο περιέβαλε αυλή (αίθριο) ή ανήκε σε στεγασμένη περίστυλη αίθουσα ή σε κάποιο άλλο χώρο με δύο τουλάχιστον κιονοστοιχίες, που σχημάτιζαν μεταξύ τους ορθή γωνία.

Ήταν επίσης φανερό ότι οι βάσεις δεν κατασκευάστηκαν ειδικά γι' αυτό το κτίριο (ήταν ανομοιομορφες μεταξύ τους) αλλά ανήκαν σε άλλα παλιότερα από όπου μεταφέρθηκαν και τοποθετήθηκαν εδώ σε δεύτερη χρήση.

Σε νεότερη φάση κατασκευάστηκε το ψηφιδωτό δάπεδο το οποίο κάλυψε όλο το ύψος των βάσεων των κίωνων. Εξαιτίας της αποσπασματικής διατήρησής του

κτιρίου δεν ήταν δυνατό να εξακριβωθεί ο χαρακτήρας του. Οι κατασκευαστικές λεπτομέρειες έδειχναν όμως σαφώς ότι δεν ανήκε σε μεγάλο δημόσιο οικοδόμημα αλλά πιθανότατα σε ιδιωτική κατοικία ή άλλο κτίριο δευτερεύουσας σημασίας.

Η χρονολόγηση του ψηφιδωτού δεν ήταν εύκολη διότι δε βρέθηκαν στην ανασκαφή αρκετά στοιχεία. Μάλλον είναι όψιμο ρωμαϊκό ή παλαιοχριστιανικό (4ου-5ου αι. μ.Χ.). Το περιστύλιο προφανώς ήταν λίγο παλιότερο.

Μετά την αποκόλληση του ψηφιδωτού και την αφαίρεση του υποστρώματος έγινε δοκιμαστική τομή σε βάθος για την εξακρίβωση παλιότερων στρωμάτων. Σε βάθος 2-2,50 μ. από το κατάστρωμα της οδού Φειδίου βρέθηκαν στοιχεία αρχαιότερης κατοίκησης με χαρακτηριστικά όστρακα κεραμικής πρώιμων ελληνιστικών χρόνων.

Οδός Γαριβάλη 8 (οικόπεδο αδελφών Αϊβαλιώτη)

Σε βάθος 3,40 μ. από το κατάστρωμα της οδού βρέθηκαν πενιχρά λείψανα ενός κτίσματος βυζαντινών χρόνων. Ειδικότερα αποκαλύφθηκαν μικρά τμήματα τεσσάρων τοίχων οι οποίοι ήταν χτισμένοι με πλακαρές αργές πέτρες και λάσπη. Ανάμεσα στις πέτρες τοποθετήθηκαν κατά διαστήματα λίγες κεραμίδες στέγης. Οι διαστάσεις των τοίχων ήταν οι ακόλουθες:

T1 μήκ. 2,60, πλ. 0,65, ύψ. 0,50 μ.

T2 μήκ. 1,02, πλ. 0,60, ύψ. 0,92 μ.

T3 μήκ. 2,40, πλ. 0,65, ύψ. 0,48 μ.

T4 μήκ. 0,30, πλ. 0,42, ύψ. 0,10 μ.

Στην επίχωση της θεμελίωσης των τοίχων αυτών βρέθηκαν βυζαντινά όστρακα και ένα χάλκινο εικονοσάνιο Λέοντος Γ'.

Στα θεμέλια της σύγχρονης κατοικίας, που υπήρχε στο οικόπεδο, βρέθηκαν εντοιχισμένα τα παρακάτω αρχαία: τμήμα ιωνικού κιονόκρανου. Διατηρείται μια έλικα με το προσκεφάλαιό της και τμήμα εχίνου, μαρμάρινη βάση αναθηματικής στήλης, επάνω τμήμα βωμίσκου. Στις τρεις επιφάνειες έφερε ανάγλυφη φυτική διακόσμηση ροδιού και κουκουναριού, τμήμα δωρικού κίονα.

Οδός Ασκληπιού 78-80 (οικόπεδα Δημ. Μπουρλίγκα και Δημ. Διαμάντου)

Στα συνεχόμενα αυτά οικόπεδα αποκαλύφθηκε, μετά από σωστική ανασκαφική έρευνα, μεγάλο τμήμα αρχαίου δρόμου με δύο αλληπάλληλα οδοστρώματα. Ο δρόμος αυτός είχε κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. και φαινόταν ότι συνεχιζόταν προς Β. και Ν. κάτω από τις γειτονικές σύγχρονες οικοδομές. Το πρώτο οδοστρώμα, διαστ. μήκος 1,50, πλάτος 2,60, πάχος 0,20 μ., βρέθηκε σε βάθος 2,80 μ. από το κατάστρωμα της οδού Ασκληπιού. Το

δεύτερο βρισκόταν κάτω από το πρώτο, σε βάθος 3,15 μ., με την ίδια κατεύθυνση, και είχε διαστάσεις: μήκ. 21,40, πλ. 6,75, πάχ. 0,30 μ. Η κατασκευή των δύο οδοστρωμάτων έγινε με λεπτές κροκάλες, ψιλό ποταμίσιο χαλίκι και κεραμίδια στέγης. Ανάμεσα στα υλικά αυτά υπήρχαν και αρκετά όστρακα μεγάλων αγγείων. Πάνω στην επιφάνεια του δεύτερου οδοστρώματος υπήρχαν βαθιές αυλακώσεις, οι οποίες είχαν σχηματιστεί από τους τροχούς των αρχαίων αρμάτων. Στην επίκωση του αρχαίου δρόμου βρέθηκαν άφθονα όστρακα ελληνιστικών χρόνων, μεταξύ των οποίων μερικά «δυτικής κλιτύος», πήλινα λυχνάρια, πήλινες αγνύθες και τμήμα πήλινου ειδωλίου. Ανάμεσα στα ευρήματα σημαντική θέση κατέχουν τα χάλκινα νομίσματα (βρέθηκαν συνολικά δεκατέσσερα), από τα οποία μερικά ήταν του Κοινού των Θεσσαλών. Από τα στοιχεία αυτά είναι δυνατό να χρονολογηθεί η κατασκευή του αρχαίου δρόμου στα μέσα του 2ου αι. π.Χ. Αξίζει να μνημονευθεί ότι στα οικοπέδα αυτά βρέθηκε εντοιχισμένη σε νεότερο αγωγό αξιόλογη αναθηματική στήλη με παράσταση γυναικείας μορφής που κρατά φιάλη.

Οδός Κοραή και Αλ. Παναγούλη (οικόπεδο Βασ. Φίλιου)

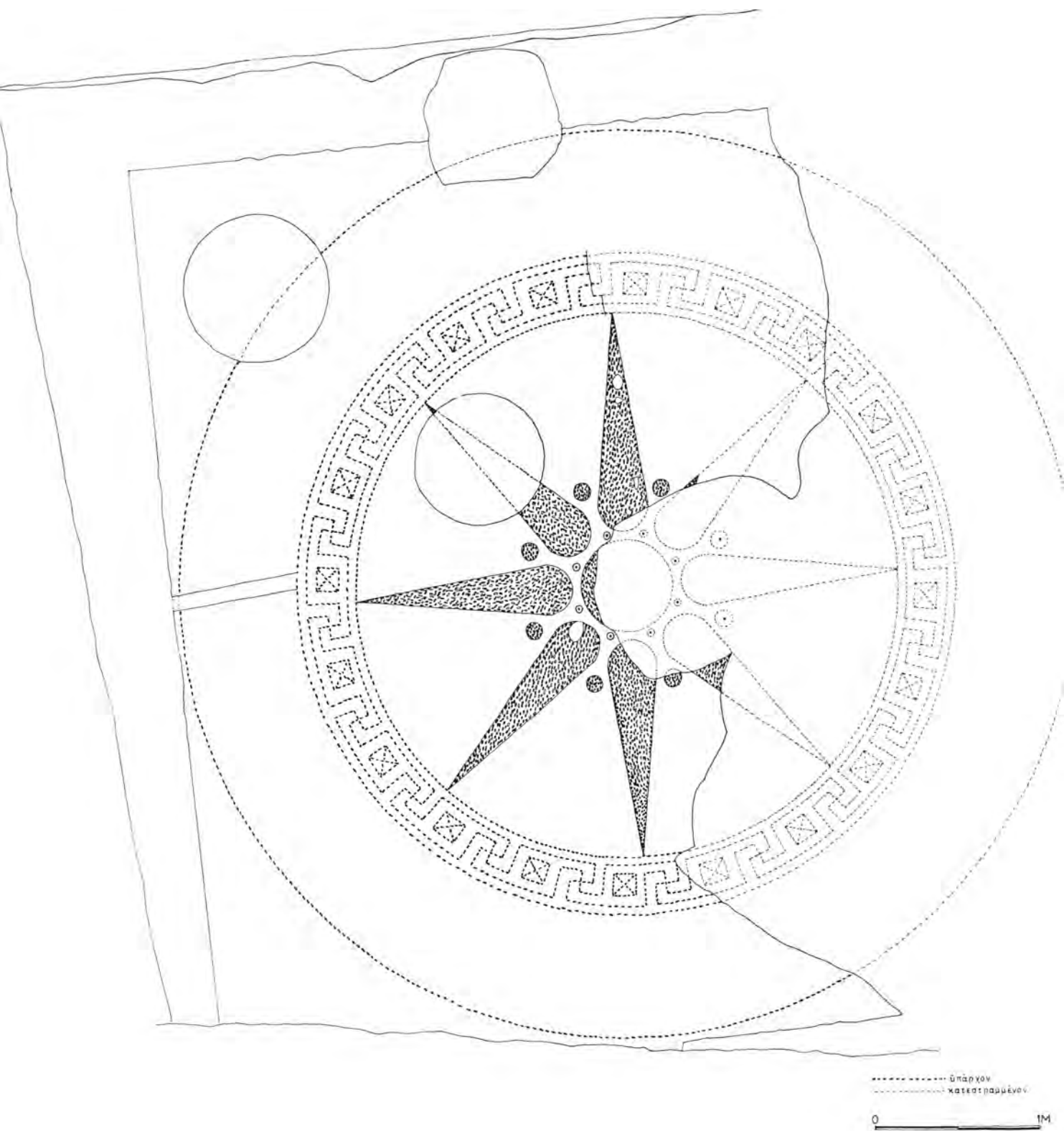
Σε βάθος 3,30 μ. από το κατάστρωμα της οδού βρέθηκαν τμήματα ψηφιδωτού δαπέδου και λείψανα κτιρίων, τα οποία περιγράφονται συνοπτικά παρακάτω.

Ψηφιδωτό. Το ψηφιδωτό δάπεδο είχε υποστεί αρκετές φθορές από νεότερους βόθρους και από το εσκαπτικό μηχανήμα, ιδιαίτερα στη νότια πλευρά του. Ωστόσο από το τμήμα που σώθηκε με διαστάσεις: μήκος 3,80 και πλάτος 5,50 μ., παρατηρήθηκαν σχετικά με τη μορφή του τα εξής (Σχέδ. 3· Πίν. 128 β):

Τρόπος κατασκευής: την υποδομή πάνω στην οποία στερεώνονταν οι ψηφίδες αποτελούσαν τρία επάλληλα στρώματα, συνολ. πάχ. 0,09 μ. Κάτω υπήρχε ένα στρώμα από μεγάλα χαλίκια συνδεδεμένα με ισχυρό στρώμα ασβεστοκονιάματος. Ακολουθούσε στρώμα από πολύ μικρά χαλίκια και κονίαμα και τέλος υπήρχε το πάνω στρώμα από καθαρό αμμοκονίαμα. Πάνω σ' αυτό το στρώμα του αμμοκονιάματος ο ψηφωτής απέδωσε, βάσει προσχεδίου, με μικρά μαύρα χαλίκια το γεωμετρικό διακοσμητικό μοτίβο. Επισημαίνεται εδώ ότι ως βάθος (κάμπος) της γεωμετρικής διακόσμησης χρησιμοποιήθηκε το ίδιο το πάνω στρώμα της υποδομής του ψηφιδωτού από υπόλευκη αμμοκονία, το οποίο δεν είχε πληρωθεί, ως συνήθως, με ψηφίδες. Η όλη γεωμετρική ψηφιδωτή παράσταση του δαπέδου περιβαλλόταν από υπερυψωμένο κατά 0,07 μ. πεζούλι, το οποίο σώθηκε σε μεγαλύτερο πλάτος 0,73 μ. και είχε την ίδια δομή με το υπόλοιπο ψηφιδωτό. Στο κέντρο περίπου της βόρειας πλευράς του δαπέδου ο τεχνίτης άνοιξε μικρό αυλάκι βάθ. 0,07 μ., το οποίο προχώρησε κάτω από το πεζούλι και χρησίμευε για την αποχέτευση του νερού.

Διακόσμηση: στο κέντρο του ψηφιδωτού με μικρές μαύρες ψηφίδες, αποδιδόταν μεγάλος ρόδακας με οκτώ κεραίες σε συμμετρική διάταξη. Από αυτές σώζονταν οι πέντε, ενώ διακρίνονταν τα ίχνη ακόμα μιας. Μεταξύ των κεραιών και στη βάση αυτών, ο ψηφωτής χάριν ποικιλίας του διακοσμητικού γεωμετρικού θέματος δημιούργησε με μικρές επίσης μαύρες ψηφίδες οκτώ μικρούς κύκλους διαμ. 0,11 μ. στο κέντρο των οποίων τοποθέτησε καρφιά με μεγάλη χάλκινη κεφαλή (διαμ. 0,02 μ.). Από τα καρφιά αυτά σώθηκε μόνο η σιδερένια βελόνα στη θέση της, ενώ διακρινόταν σαφώς το αποτύπωμα της κεφαλής. Το κέντρο του ρόδακα είχε σχεδόν τελείως καταστραφεί και έτσι δε στάθηκε δυνατό να εξακριβωθεί η μορφή του. Διακρίνονταν ελάχιστα ίχνη μόνο, που αποτελούσαν ένδειξη ότι πιθανόν ήταν γεμάτος από μικρές μαύρες ψηφίδες. Ενώ στην περιμέτρο του ο τεχνίτης, χάριν ποικιλίας, τοποθέτησε οκτώ καρφιά, τα οποία είχαν σιδερένια βελόνη και χάλκινη πιθανόν κεφαλή. Οι βελόνες των καρφιών σώθηκαν, ενώ οι κεφαλές είχαν αφήσει αποτύπωμα διαμ. 0,06 μ. Γύρω από το ρόδακα διαμορφωνόταν με δύο επάλληλους κύκλους διάχωρο, με διπλό μαιάνδρο, που διακοπτόταν από παραλληλόγραμμα με χιαστί διακόσμηση στο εσωτερικό τους. Τέλος η όλη γεωμετρική διακόσμηση του δαπέδου περιβαλλόταν από ένα κύκλο που αποδιδόταν με μια απλή μαύρη γραμμή.

Κτίρια: α) Από το κτίριο με το ψηφιδωτό δάπεδο σώθηκε αποσπασματικά μόνο ο βόρειος τοίχος. Είχε κατεύθυνση από Α. προς Δ. και διαστάσεις: μήκ. 5,5, πλ. 0,77, ύψ. 0,80 μ. Στη δυτική προέκτασή του προχωρούσε κάτω από τη σημερινή οδό Αλ. Παναγούλη. Στην ανατολική σωζόταν μέχρι το ύψος του ψηφιδωτού δαπέδου, διακοπτόταν σε μήκος 1,10 μ. και έπειτα συνέχιζε κάτω από τις γειτονικές οικοδομές. Την κρηπίδα του τοίχου αυτού αποτελούσαν μια σειρά μεγάλες σχιστολιθικές πλάκες, ύψ. 0,17 μ., πάνω στις οποίες πατούσε η σειρά των δόμων του τοίχου από σχιστολιθικό υλικό. Επίσης η εσωτερική νότια παρεία του τοίχου αυτού (προς την πλευρά του ψηφιδωτού) είχε ενισχυθεί από ένα στρώμα με πλακαρές πέτρες, πλ. 0,35 μ. Η πιθανή εξήγηση είναι ότι η ενίσχυση αυτή έγινε για να προστατευτεί το πεζούλι από τυχαία καθίζηση, γιατί στο σημείο αυτό χύνονταν τα νερά του αγωγού του ψηφιδωτού. β) Προς Β. και σχεδόν παράλληλα προς τον ίδιο τοίχο βρέθηκε τοίχος άλλου κτιρίου ο οποίος είχε την ίδια κατεύθυνση με τον πρώτο και μόνο στη δυτική προέκτασή του φαινόταν ότι σχημάτιζε γωνία και προχωρούσε κάτω από την οδό Κοραή. Η κρηπίδα του είχε την ίδια δομή με τον τοίχο του προηγούμενου κτιρίου πλάκες σχιστολίθου), ενώ η ανωδομή του είχε κατασκευαστεί με μικρούς αργούς λίθους που συνδέονταν με ασβεστοκονίαμα. Οι διαστάσεις του τοίχου αυτού ήταν: μήκ. 6,80, πλ. 0,50 και ύψ. 0,85 μ. Στο μέσο του περίπου και πάνω

Σχέδ. 3. Λάρισα. Οδός Κοραή και Αλ. Παναγούλη. Γραφική αποτύπωση του ψηφιδωτού.

σ' αυτόν είχε χτιστεί με παλιότερο υλικό ένας νεότερος τοίχος, ο οποίος είχε μήκος 4,30 μ.

Η μελέτη των ανασκαφικών στοιχείων έδειξε ότι το ψηφιδωτό και τα άλλα αρχαία λείψανα είναι δυνατό να χρονολογηθούν στους ελληνιστικούς χρόνους πιθανότατα στο τέλος του 3ου αι. π.Χ.

Στρατιωτικό αεροδρόμιο Λάρισα

Κατά την ισοπέδωση αρχαίου τύμβου μέσα στο στρατιωτικό αεροδρόμιο αποκαλύφθηκαν σχεδόν σε παράταξη στο ανατολικό μέρος, πέντε κιβωτιόσχημοι τάφοι, από πλάκες γκρίζου μαρμάρου με κατεύθυνση από Β.-Ν.

Τάφος 1. Διαστ. $2 \times 0,75$ μ. Οι στενές πλευρές έφεραν οδόντωση για την υποδοχή των πλακών των μακρών πλευρών. Τα εσωτερικά τοιχώματα ήταν βαμμένα με κόκκινη ώχρα και έφερε διακόσμηση με διπλές παράλληλες, οριζόντιες και κάθετες χαρακτές γραμμές, οι οποίες δημιουργούσαν τετράγωνα διάχωρα, τρία στις μακριές και ένα στις στενές πλευρές. Ο νεκρός είχε τοποθετηθεί σε ύπτια στάση με τα χέρια κατά μήκος των μηρών και το κεφάλι προς Β. Στο νότιο τμήμα του τάφου, στα πόδια του νεκρού, βρέθηκαν δύο πήλινα μυροδοχεία και ένας πήλινος λύχνος. Στη βορειοανατολική γωνία επίσης βρέθηκε μια χάλκινη φιάλη και κάτω από αυτή χάλκινος δίσκος κατόπτρου, με διακόσμηση ομόκεντρων κύκλων. Πάνω στην επιφάνεια του δίσκου βρέθηκε ένα κομμάτι υφάσματος. Τα χάλκινα αντικείμενα της βορειοανατολικής γωνίας του τάφου φαίνεται ότι είχαν τοποθετηθεί μέσα σε καλάθι από λεπτές ξύλινες βέργες, από τις οποίες σώθηκαν λίγα τεμάχια.

Τάφος 2. Διαστάσεις $2,06 \times 0,76$ μ. Στο εσωτερικό του έφερε την ίδια διακόσμηση με τον τάφο 1. Ήταν δηλαδή βαμμένος με κόκκινη ώχρα και είχε διακόσμηση με διπλές χαρακτές παράλληλες γραμμές στις εσωτερικές επιφάνειες των πλακών, με τις οποίες δημιουργούνταν τετράγωνα διάχωρα, δύο στις μακριές και ένα στις στενές πλευρές. Οι στενές πλευρές επίσης έφεραν οδόντωση για την υποδοχή των πλακών των μακρών πλευρών. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος σε ύπτια στάση με τα χέρια κατά μήκος των μηρών και το κεφάλι προς Β. Στη νότια πλευρά του τάφου στη νοτιοδυτική γωνία, βρέθηκε μικρό μόνωτο σφαιρικό αγγείο που περιείχε πήλινο λύχνο. Στο ύψος του στέρνου του νεκρού βρέθηκαν δύο χρυσά ελάσματα με έκτυπα ανθήματα. Στη βορειοανατολική γωνία του τάφου βρέθηκε επίσης χάλκινη φιάλη, ανάστροφα τοποθετημένη. Κάτω από αυτήν υπήρχε χάλκινη στλεγγίδα σε δύο τεμάχια και χάλκινος δίσκος κατόπτρου με διακόσμηση ομόκεντρων κύκλων, ο οποίος διέσωζε και ίχνη ξύλινης επένδυσης (Πίν. 130 α-γ).

Τάφος 3. Διαστ. $2,20 \times 0,78$ μ. Το μόνο αξιοσημείωτο του τάφου αυτού είναι ότι στην πάνω επιφάνεια της καλυπτήριας πλάκας βρέθηκε σιδερένιος εξοπλισμός

ξύλινου κιβωτίου ή κάποιου άλλου ξύλινου αντικειμένου. Οι πλάκες του τάφου δεν ήταν επιμελημένα επεξεργασμένες εσωτερικά, όπως στους τάφους 1, 2, ούτε έφεραν διακόσμηση. Ο σκελετός βρέθηκε αποσπασμένος και με το κρανίο προς Β. Ο τάφος ήταν ακτέριστος.

Τάφος 4. Ήταν ακτέριστος και δεν έφερε καμιά διακόσμηση στο εσωτερικό του. Οι διαστάσεις ήταν: $1,83 \times 0,63$ μ. Ο σκελετός ήταν αποσπασμένος είχε το κρανίο προς Ν. σε αντίθεση με τους υπόλοιπους τάφους, όπου το κρανίο ήταν προς Β.

Τάφος 5. Διαστ. $2,14 \times 0,77$ μ. Στην πάνω επιφάνεια της καλυπτήριας πλάκας βρέθηκε ένα μικρό αγγείο, ανάστροφα τοποθετημένο. Οι στενές πλευρές του τάφου έφεραν οδόντωση για την υποδοχή των πλακών των μακρών πλευρών. Στο εσωτερικό του είχε διακόσμηση με διπλές χαρακτές, παράλληλες και κάθετες γραμμές που δημιουργούσαν, όπως στους τάφους 1 και 2 τετράγωνα διάχωρα, ένα στις στενές πλευρές και δύο στις μακριές. Ο σκελετός βρέθηκε με το κρανίο προς Β. και ήταν σε πολύ καλή κατάσταση διατήρησης. Στη νοτιοδυτική γωνία του τάφου υπήρχε ένα σφαιρικό μόνωτο αγγείο που περιείχε πήλινο λύχνο. Στο ύψος του καρπού του δεξιού χεριού βρέθηκε ένα μικρό καλάθι σε άριστη κατάσταση, πλεγμένο από λεπτές ξύλινες βέργες. Το καλάθι αυτό είχε και πάμα, ήταν δηλαδή πυξίδα. Στο εσωτερικό του υπήρχαν σε εκπληκτική διατήρηση αμύγδαλα, φουντούκια, μικρό ρόδι και σύκα. Μέσα στον τάφο σε όλη του την έκταση, βρέθηκαν υπολείμματα του νεκρικού σεντονιού με το οποίο είχε καλυφθεί ο νεκρός (Πίν. 131 α-δ).

Η χρονολόγηση των τάφων αυτών είναι σχετικά εύκολη. Τα αξιόλογα κτερίσματά τους ανάγονται στο α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ. Ο τύμβος αυτός ανήκε στο ανατολικό νεκροταφείο της αρχαίας Λάρισας. Από το ίδιο νεκροταφείο ανασκάφηκε μια σειρά τάφων κοντά στην είσοδο του στρατιωτικού αεροδρομίου. Αφορμή για την επισήμανσή τους στάθηκαν οι εργασίες για τη θεμελίωση συγκροτήματος στρατιωτικών κοιτώνων. Κατά την έναρξη μάλιστα των εκσκαπτικών εργασιών καταστράφηκαν ορισμένοι αρχαίοι τάφοι και τα ευρήματά τους διασκορπίστηκαν. Από την Υπηρεσία Ασφαλείας του στρατιωτικού αεροδρομίου συγκεντρώθηκαν και παραδόθηκαν στο Μουσείο Λάρισας τα παρακάτω κτερίσματα: χάλκινη φιάλη, τρία χρυσά φύλλα από στεφάνι, τέσσερα αέρινα πήλινα μυροδοχεία, τμήμα μεγάλου πήλινου μυροδοχείου. Κατά το λεπτομερή έλεγχο του σωρού των χωμάτων βρέθηκαν ακόμα ένα χρυσό φύλλο, τμήμα από μεγάλο πήλινο μυροδοχείο και αρκετά όστρακα από ένα μεγάλο αβαθές αγγείο.

Τα αποτελέσματα της ανασκαφής παρουσιάζονται συνοπτικά παρακάτω με την παρατήρηση ότι οι τάφοι ακολούθησαν την αρίθμηση των υπό ανέγερση στρατι-

ωτικών καταλυμάτων και ότι σχεδόν στο σύνολό τους βρέθηκαν σε βάθος από 0,80 μέχρι 1,20 μ.

Τάφος 14α (πολυκατοικία αριθ. 14). Πώρινη σαρκοφάγος με αξιόλογα ευρήματα. Είχε διαστάσεις 2,23 × 0,75 μ. και προσανατολισμό Α.-Δ. Ο σκελετός βρέθηκε διατηρημένος σε πολύ κακή κατάσταση. Στο εσωτερικό της σαρκοφάγου υπήρχαν τα εξής: χρυσό στεφάνι σε κομμάτια (χρυσά φύλλα και μολύβδινο στέλεχος), τμήμα πήλινου αμφορέα, δύο πήλινα μυροδοχεία, ένα σιδερένιο εγχειρίδιο, ένα χάλκινο καρφί, σιδερένια στλεγγίδα σε κομμάτια, τρία χάλκινα νομίσματα, από τα οποία το ένα ήταν του Κοινού των Θεσσαλών.

Τάφος Π 11α. Πήλινη σαρκοφάγος, διαστ. 2,10 × 0,76 μ., με προσανατολισμό από ΒΑ.-ΝΑ. Ο σκελετός ήταν αποσπασμένος, σε ύπτια θέση, με τα χέρια κατά μήκος των μηρών και το κρανίο προς ΒΑ. Η σαρκοφάγος αυτή είχε τα παρακάτω κτερίσματα: ένα χάλκινο κωνικό περιάπτο, ένα χάλκινο δαχτυλίδι, δύο χάλκινους κρίκους.

Τάφος Π 12. Πήλινη σαρκοφάγος χωρίς κάλυμμα. Είχε προσανατολισμό από Α.-Δ. και διαστάσεις 1,23 × 0,79 μ. Ο σκελετός του νεκρού ήταν εντελώς διαλυμένος. Περιείχε τρία μικρά πήλινα αγγεία, δύο λεκανίδες και ένα θήλαστρο.

Τάφος Π 10α. Πήλινη σαρκοφάγος εντελώς διαλυμένη με πιθανή κατεύθυνση από Α.-Δ.

Τάφος Π 10β. Σαρκοφάγος από κιτρινωπό ψαμμόλιθο, συλημένη από την αρχαιότητα. Είχε προσανατολισμό από Α.-Δ. και διαστάσεις 1,53 × 0,48 μ. Στο εσωτερικό της βρέθηκαν πήλινο πινάκιο και πήλινο μυροδοχείο.

Τάφος Π 11β. Πήλινη σαρκοφάγος με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. και διαστάσεις 1,87 × 0,63 μ., ακτέριστη.

Τάφος Π 11γ. Πήλινη σαρκοφάγος με κάλυμμα από ενιαία πωρολιθική πλάκα. Είχε διαστάσεις 1,92 × 0,62 μ. και προσανατολισμό από Α.-Δ. Στο εσωτερικό της υπήρχε μόνο μια σιδερένια στλεγγίδα.

Τάφος 16α. Λίθινη οστεοθήκη, διαστ. 0,43 × 0,35 × 0,25 μ. Στο εσωτερικό της εκτός από τα οστά του νεκρού είχε έξι πήλινα μυροδοχεία, ένα χάλκινο δίσκο κατόπτρου και έξι φυσικούς αστραγάλους. Η οστεοθήκη είχε για κάλυμμα μια παλιότερη επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο. Την επίστεψη της στήλης αποτελούσαν ένα κοίλο κυμάτιο και μία πλατιά οριζόντια ταινία (επίστεψη τύπου Cavetto). Στο πάνω μέρος της μπροστινής επιφάνειάς της έφερε την επιγραφή:

Σατύρα Εύδεξιεία

Είχε ύψος 0,47, πάχος 0,06 μ. και χρονολογείται στο τέλος του 4ου ή τις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

Τάφος Π 10γ. Πήλινη σαρκοφάγος, διαστ. 1,60 × 0,53 μ., με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ., εντελώς ακτέριστη.

Τάφος Π 15α. Κιβωτιόσχημος, κατασκευασμένος από πλάκες γκριζου μαρμάρου. Είχε διαστάσεις 2,23 × 1,04 μ. και προσανατολισμό από ΒΔ.-ΝΑ. Στο εσωτερικό του

βρέθηκαν χάλκινο επίχρυσο κόσμημα και χάλκινος δίσκος κατόπτρου.

Τάφος Π 14β. Ορθογώνιος κιβωτιόσχημος με πλούσια κτερίσματα. Είχε διαστάσεις 1,70 × 0,86 μ. και προσανατολισμό από ΒΑ.-ΝΑ. Οι πλευρές του ήταν χτισμένες με σπασμένα κεραμίδια, λάσπη και το δάπεδο αποτελούσαν στρώματα γκριζου ασβεστοκονιάματος. Στο μέσο περίπου του δαπέδου υπήρχε ένας ενταφιασμός και στη βορειοδυτική γωνία μία καύση. Ο τάφος αυτός περιείχε τα παρακάτω ευρήματα: μία μολύβδινη πυξίδα με πώμα, ένα φυσικό καρπό βελανιδιάς και πέντε μικρά απανθρακωμένα κλαδιά, ένα φυσικό αστράγαλο με δύο οπές (παίγνιο ;), δέκα πήλινα μυροδοχεία, μία βάλανο μολύβδινου φαλλού, δύο χάλκινους κρίκους με έξαρμα σε σχήμα κεφαλής νήσσας, εβδομήντα επτά ακέραιους φυσικούς αστράγαλους και πολλά τεμάχια άλλων, μία σιδερένια στλεγγίδα και τρεις σιδερένιους συνδέσμους από τους οποίους ο ένας έφερε υπολείμματα ξύλου, τμήμα χάλκινης στεφάνης κυκλικής τομής με διακοσμημένα τα άκρα της, μία χάλκινη πυξίδα με πώμα, το οποίο έφερε οπή στο μέσο, τέσσερα τεμάχια οστέινου κοσμήματος με επένδυση από χάλκινο φύλλο και χάντρες από υαλόμαζα, επτά χρυσά φύλλα βελανιδιάς, τεμάχια κοσμημάτων από κόκαλο και χάλκινο σύρμα, σαράντα οκτώ χάντρες ή πεσσούς παιχνιδιού από φυσικά βότσαλα και υαλόμαζα, μία σιδερένια αιχμή δόρατος, επτά αστράγαλους από υαλόμαζα, μία σιδερένια αιχμή βέλους, δύο σιδερένια καρφιά, τρία σιδερένια αιχμηρά αντικείμενα με αυλό στο ένα άκρο τους (σαυρωτήρες ;), μουσικό όργανο (αυλός ;) από διακοσμημένο κόκαλο και ξύλο, επενδυμένο με χάλκινο φύλλο, ένα χάλκινο δίσκο κατόπτρου, μία χάλκινη φιάλη, ένα ακόσμητο πήλινο αμφορέα. Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκαν επίσης πολλά μικρά τεμάχια απροσδιόριστων χάλκινων και σιδερένιων αντικειμένων. Όλοι οι τάφοι αυτοί μπορούν να χρονολογηθούν από τα κτερίσματά τους στο α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

Οδός Γεωργίου Βλάχου και Θεσσαλονίκης (οικόπεδο Ιωάννου Τότσηρα)

Κατά την εκσκαφή θεμελιών για την ανέγερση οικοδομής επισημάνθηκαν σε βάθος 2,85 μ. τρεις χτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι από το ανατολικό νεκροταφείο της Λάρισας. Από τους τάφους αυτούς οι δύο καταστράφηκαν εντελώς και το περιεχόμενό τους διασκορπίστηκε στους σωρούς των χωμάτων. Ο τρίτος τάφος έπαθε ορισμένες ζημιές στη δυτική στενή πλευρά του και απομακρύνθηκε από τη θέση της η μαρμάρινη καλυπτήρια πλάκα. Οι τάφοι ήταν χτιστοί με τετράγωνα τούβλα, που συνδέονταν με παχύ ασβεστοκονίαμα και ανήκαν στα ρωμαϊκά χρόνια, πιθανότατα στο 2ο αι. μ.Χ. Το δάπεδό τους ήταν στρωμένο με τούβλα και με

ασβεστοκονίαμα στους αρμούς. Τα τούβλα είχαν διαστάσεις $0,28 \times 0,31$ μ. και έφεραν στην πάνω επιφάνειά τους χιαστί διπλές αυλακώσεις. Ο τάφος που σώθηκε είχε διαστάσεις $2,04 \times 0,80$ μ. και προσανατολισμό από Α.-Δ. Περιείχε ένα νεκρό σε ύπτια θέση με το κεφάλι προς τα ανατολικά. Στις εσωτερικές επιφάνειες των τεσσάρων πλευρών του υπήρχαν ισάριθμες κόγχες (Πίν. 132 α). Οι κόγχες αυτές, που κατασκευάστηκαν σε ύψος 0,45 μ. πάνω από το δάπεδό του, είχαν επένδυση από παχύ στρώμα ασβεστοκονιάματος και προορίζονταν για την τοποθέτηση των κτερισμάτων του νεκρού. Στη βόρεια κόγχη, ύψ. 0,20, πλ. 0,27, βάθ. 0,22 μ., βρέθηκε στη θέση του ένα γυάλινο πινάκιο κυανού χρώματος. Η ανατολική κόγχη, ύψ. 0,19, πλ. 0,24, βάθ. 0,22 μ., περιείχε τα παρακάτω: τρία γυάλινα μυροδοχεία, ένα ημισφαιρικό ασημένιο κάτοπτρο, μία οστέινη βελόνη, πιθανόν ιατρικό εργαλείο, πέντε χάλκινους κρίκους και χάλκινα ελάσματα από απροσδιόριστο αντικείμενο. Η νότια κόγχη είχε ύψος 0,19, πλάτος 0,26 και βάθος 0,29 μ. Στη θέση του βρέθηκε ένα μόνωτο γυάλινο αγγείο (Πίν. 132 β). Η δυτική είχε υπόστει ζημιές από το εκσκαπτικό μηχανήμα και έτσι δε στάθηκε δυνατό να μετρηθούν οι ακριβείς διαστάσεις. Περιείχε γυάλινα μυροδοχεία, σπασμένα σε πολλά κομμάτια και μια οστέινη ωτογλυφίδα.

Οδός Γρηγορίου Ε΄ 7 (οικόπεδο Θεοδ. Πασσά και Ελ. Μηνά)

Σε βάθος 1,90 μ. βρέθηκε τμήμα οδοστρώματος αρχαίου δρόμου με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. και μήκος 7,30, πλάτος 2,50, πάχος 0,30 μ. (Σχέδ. 5). Η συνέχειά του προς τις δύο κατευθύνσεις διακόπτοταν από τις διπλανές σύγχρονες οικοδομές. Το οδόστρωμα του αρχαίου δρόμου αποτελούσαν μικρές κροκάλες, ψιλό ποταμίσιο χαλίκι και στρώση σπασμένων κεραμιδιών στέγης. Στην πάνω επιφάνειά του ήταν σαφή τα ίχνη των αυλακώσεων, που έγιναν από τους τροχούς των αρχαίων αρμάτων. Τα κινητά ευρήματα της σωστικής ανασκαφής ήταν λιγοστά. Βρέθηκαν μόνο μερικά μελαμβαφή όστρακα και δύο χάλκινα νομίσματα, που χρονολογούν τον αρχαίο δρόμο στο τέλος του 2ου ή τις αρχές του Ιου αι. π.Χ.

Οδός Κύπρου και Ρούσβελτ (οικόπεδο αδελφών Χατζηπούλιου)

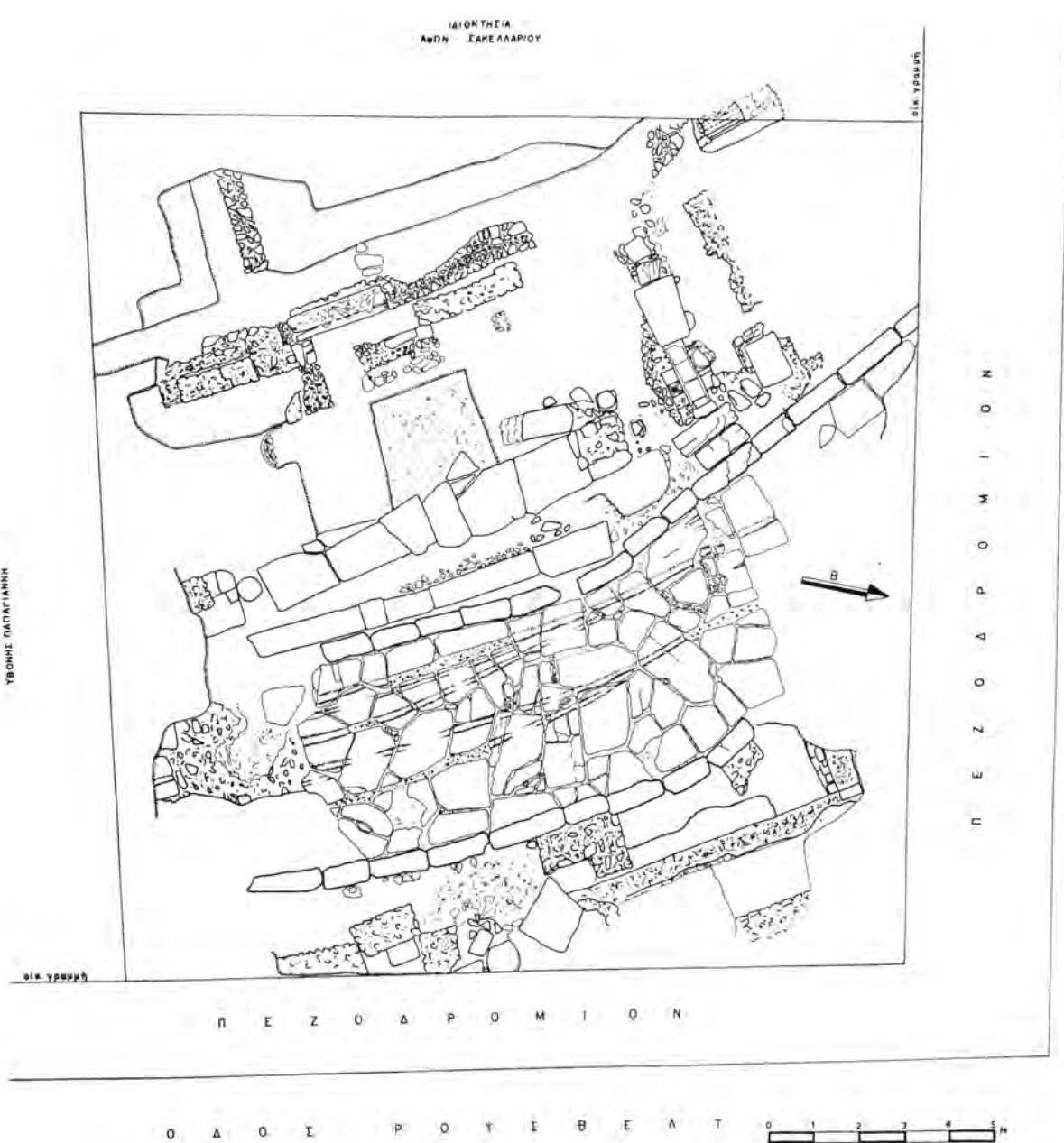
Στο μέσο περίπου του οικοπέδου βρέθηκε τμήμα αρχαίου δρόμου. Το νότιο και βορειοδυτικό τμήμα του καταστράφηκε από το μηχανικό εκσκαφέα. Αποτελούνταν από το κατάστρωμα, μία λωρίδα πλ. 4,40 μ., στρωμένη με μικρές και μεγάλες μαρμαρόπλακες, και από τα δύο κράσπεδα, το ανατολικό και το δυτικό, που

τα αποτελούσαν μεγάλοι στενόμακροι γωνιόλιθοι στη σειρά. Το μέσο πλάτος των κρασπέδων ήταν 0,45 μ. Τα σωζόμενα μήκη ήταν: του δρόμου 12 μ., του ανατολικού κρασπέδου 11,50 μ. και του δυτικού κρασπέδου 11,80 μ. Ο δρόμος μέχρι τα 6,60 μ. του μήκους του έβαινε σε ευθεία γραμμή από Ν.-Β. Από κει και πέρα έστριβε αρκετά έντονα και συνέχιζε προς ΒΔ. Στο ανατολικό κράσπεδο η στροφή αυτή γινόταν ομαλά ενώ στο δυτικό απότομα. Η πλακόστρωση του καταστρώματος ακολουθούσε ομαλά τη στροφή (Σχέδ. 4· Πίν. 132 γ).

Κατάστρωμα. Οι πλάκες που αποτελούσαν το κατάστρωμα ήταν από λευκόγκριζο χονδρόκοκκο μάρμαρο, που παρουσίαζε πολλούς κομμούς και σχιζόταν εύκολα σε κομμάτια. Οι πλάκες ήταν μικρού και μετρίου μεγέθους. Οι μεγαλύτερες είχαν μέγ. μήκος 1,80 μ. και μέγ. πλάτος 1,20 μ. και οι πιο μικρές διαστάσεις $1 \times 0,80$ μ. Το πάχος των πλακών ήταν 0,30 μ. Το σχήμα τους δεν ήταν κανονικό αλλά τραπεζοειδές και πιο συχνά πολυγωνικό για την καλύτερη συναρμογή τους. Σε ορισμένα σημεία φαινόταν καθαρά η επέμβαση πάνω στην αρχική πλάκα, προκειμένου να δημιουργηθούν αρμοί που να εφαρμόζουν ακριβώς μεταξύ τους.

Στο ανατολικό άκρο του δρόμου τρεις τουλάχιστον πλάκες είχαν λαξευτεί στο ίδιο κομμάτι μαρμάρου με τις αντίστοιχες πλάκες του ανατολικού κρασπέδου. Ελάχιστες πλάκες είχαν διατηρηθεί ακέραιες. Οι περισσότερες είχαν κομματιαστεί από τη χρήση αλλά και εξαιτίας της φύσης του υλικού σε μικρότερα και μεγαλύτερα κομμάτια. Η πλακόστρωση είχε υποστεί μεταγενέστερη καταστροφή μόνο σ' ένα σημείο που απείχε 1,10 μ. Β. του νότιου άκρου της και 0,40 μ. Δ. του ανατολικού κρασπέδου. Προφανώς στο σημείο αυτό κατασκευάστηκε βόθρος που κατέστρεψε τις πλάκες. Πάνω στο κατάστρωμα της οδού υπήρχαν βαθιές αυλακίες (μέγ. βάθος 0,20 μ.) που δημιουργήθηκαν από τους τροχούς των αρμάτων. Οι αυλακίες ήταν κύρια τέσσερις και αποτελούσαν δύο ζεύγη, που ενώνονταν μεταξύ τους στο βορειοδυτικό σωζόμενο άκρο του καταστρώματος (εκεί που γινόταν στροφή). Η απόσταση μεταξύ τους ήταν 1,50 μ. (πλάτος μεταξύ των τροχών των αρμάτων). Εκτός από τις κύριες αυλακίες, υπήρχαν και άλλες δευτερεύουσες, σε διάφορα σημεία του καταστρώματος. Από τα ζεύγη των αυλακιών, το πιο ανατολικό έδειχνε την πορεία των αρμάτων που έρχονταν από ΒΔ.-ΝΑ. ενώ το δυτικότερο την πορεία των αρμάτων που όδευαν προς ΒΔ. Σε πολλά σημεία οι πολύ βαθιές αυλακίες ήταν γεμάτες μικρές πέτρες, χαλίκι, τμήματα κεράμων, όστρακα και χώμα, που αποτελούσαν ένα σκληρό στρώμα (υλικό οδοστρώματος). Το υλικό αυτό το έριξαν επίτηδες μέσα, κατά τη συντήρηση του δρόμου, για να διευκολυνθεί η κίνηση των τροχοφόρων, που θα δυσκολεύονταν από τις αυλακίες.

Ανατολικό κράσπεδο. Το ανατολικό κράσπεδο απο-

Σχέδ. 4 Λάρισα. Οδός Κύπρου και Ρούσβελτ. Κάτοψη της ανασκαφής.

τελούνταν από μαρμάρινους γωνιολίθους, μήκ. 1,40, πλ. 0,45, πάχ. 0,50 και ύψ. 0,60 μ. τοποθετημένους στη σειρά κατά μήκος, από τους οποίους οι τρεις λαξεύτηκαν στο ίδιο κομμάτι μαρμάρου με τις αντίστοιχες πλάκες του καταστρώματος. Η πάνω επιφάνειά του βρισκόταν

κατά 0,15-0,20 μ. ψηλότερα από την επιφάνεια του καταστρώματος. Κατά διαστήματα, 1,30 μ., οι γωνιόλιθοι στερεώνονταν στην ανατολική παρειά τους με μικρούς και μετρίου μεγέθους αργούς λίθους.

Δυτικό κράσπεδο. Το δυτικό κράσπεδο του δρόμου είχε

την ίδια κατασκευή με το ανατολικό. Αποτελούνταν από μαρμάρινους γωνιολίθους, μήκ. 1,10, πλ. 0,45, πάχ. 0,55 μ. και εξείχε κατά 0,20 μ. από το κατάστρωμα του δρόμου. Οι γωνιόλιθοι ήταν τοποθετημένοι στη σειρά κατά μήκος και ακολουθούσαν την πορεία του καταστρώματος της οδού. Η πάνω πλευρά τους ήταν λειασμένη από τη χρήση ενώ η δυτική παρειά τους ήταν αδρά δουλεμένη με χονδρό βελόνι.

Υποθεμελίωση προς Δ. του δυτικού κρασπέδου: στα δυτικά του δυτικού κρασπέδου, σχεδόν κολλημένη στη δυτική παρειά του, υπήρχε μία σειρά πέντε γωνιολίθων από υπόλευκο πωρόλιθο, συνολ. μήκ. 8,40 μ. Οι γωνιόλιθοι αυτοί βρίσκονταν σε δεύτερη χρήση και αποτελούσαν υποθεμελίωση κάποιου κτιρίου ή μνημείου και φαίνεται ότι τοποθετήθηκαν μετά την κατασκευή του δρόμου.

Πεζοδρόμιο. Προς Δ. του δυτικού κρασπέδου και της υποθεμελίωσης υπήρχε σειρά πλακών από ασβεστόλιθο. Ελάχιστες πλάκες από το ίδιο υλικό χρησιμοποιήθηκαν και για την πλακόστρωση του δρόμου και τα κράσπεδα. Ίσως αυτό σημαίνει ότι η κατασκευή αυτή με τις πλάκες ήταν σύγχρονη με την κατασκευή του δρόμου. Οι πλάκες ήταν τοποθετημένες κατά μήκος και είχαν σχήμα ακανόνιστο τετράπλευρο. Η σειρά των πλακών ακολουθούσε με συνέπεια τη φορά του δρόμου και φαινόταν να διαγράφει την ίδια καμπύλη μ' αυτόν (στροφή προς ΒΔ.).

Το σωζόμενο μήκος της ήταν 10,60 και το πλάτος 1,30 μ. Παρατηρήθηκε ότι οι πλάκες αυτές αποτελούσαν ένα είδος πεζοδρομίου, που έβαινε παράλληλα με το δρόμο και εξυπηρετούσε τις ανάγκες των πεζών. Η πάνω επιφάνειά τους είχε υποστεί κοίλανση από την πολύχρονη τριβή.

Στην επίχωση του αρχαίου δρόμου βρέθηκαν άφθονα όστρακα, τεμάχια λυχναριών και ειδωλίων, χάλκινα και σιδερένια μικροαντικείμενα και αρκετά χάλκινα νομίσματα. Τα στοιχεία αυτά χρονολογούν την κατασκευή του στο τέλος του Ιου αι. π.Χ., στα χρόνια του Αυγούστου. Σε μεταγενέστερες εποχές, όταν πλέον έπαψε ο αρχαίος δρόμος να χρησιμοποιείται, χτίστηκαν πάνω ή δίπλα σ' αυτόν δευτερεύουσας σημασίας δημόσια κτίρια, κατοικίες και αποχετευτικοί αγωγοί. Από τα νεότερα αυτά κτίσματα, τα οποία ανήκαν πιθανόν στα πρώιμα βυζαντινά χρόνια, βρέθηκαν ελάχιστα λείψανα στη σωστική ανασκαφή.

Παλιότερο οδόστρωμα. Οι πλάκες του αρχαίου δρόμου μεταφέρθηκαν στο οικόπεδο του νέου Μουσείου Λάρισας, στη θέση «Μεζούρλο». Έτσι στάθηκε δυνατό να γίνουν δοκιμαστικές τομές κάτω από το κατάστρωμά του για την ανίχνευση παλιότερου δρόμου. Πράγματι βρέθηκε σε βάθος 4,40 μ. παλιότερο οδόστρωμα ελληνιστικών χρόνων πιθανώς του τέλους του 2ου αι. π.Χ. μήκ. 16,50, πλ. 5,95 μ. και με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. Είχε

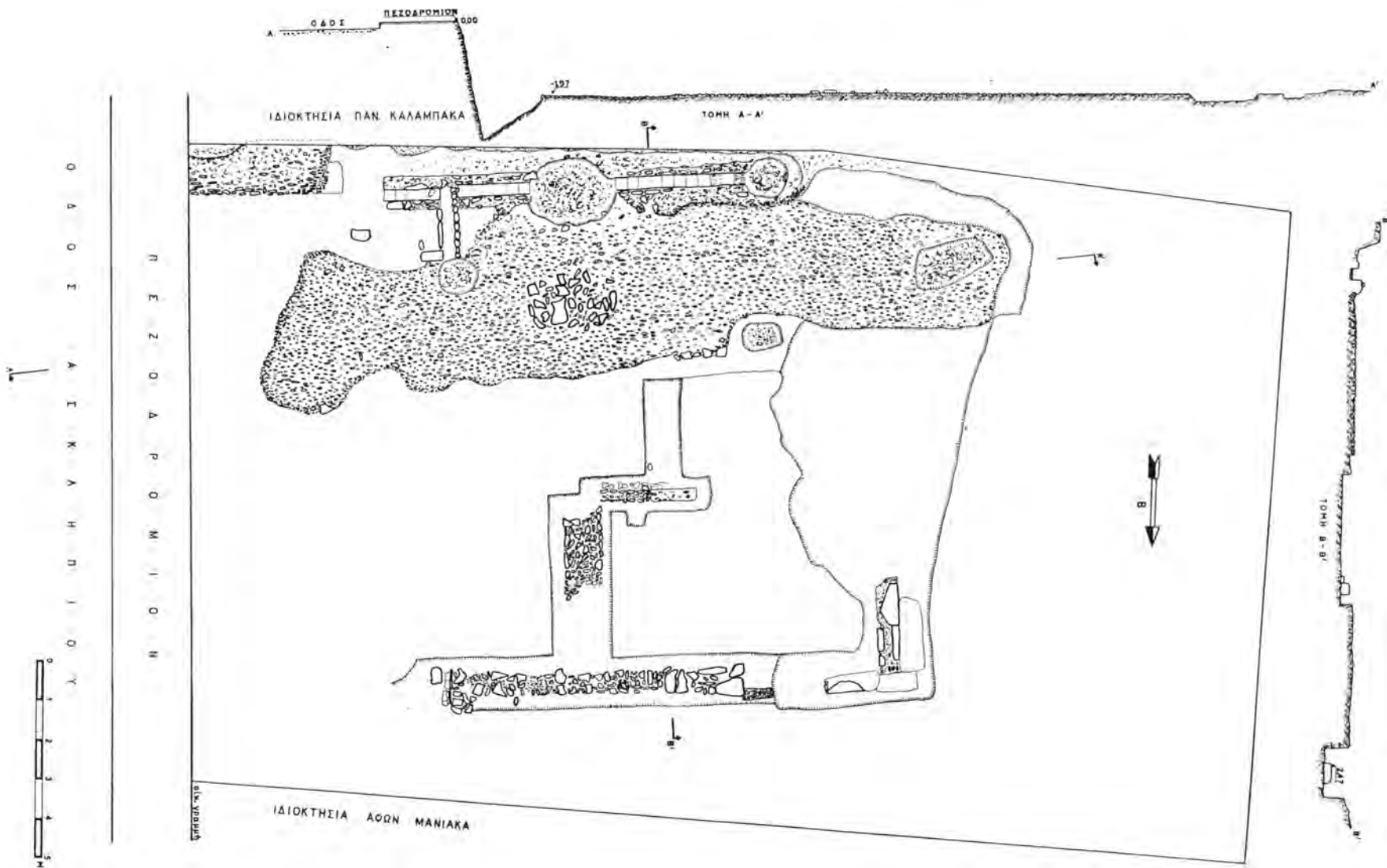
δηλαδή τον ίδιο προσανατολισμό με το ρωμαϊκό δρόμο. Το οδόστρωμα αυτό αποτελούνταν από κροκάλες, ψιλό χαλίκι και σπασμένα κεραμίδια.

Οδός Ασκληπιού 62-64 (οικόπεδο κληρον. Στυλιανού Καλαμπάκα)

Τη νότια πλευρά του οικοπέδου κάλυπτε αρχαία οδός με τέσσερα επάλληλα οδοστρώματα και κατεύθυνση από Α.-Δ. (Σχέδ. 5· Πίν. 133 α). Το πρώτο οδόστρωμα βρισκόταν σε βάθος 2,05 μ. από το κατάστρωμα της οδού Ασκληπιού και αποτελούνταν από χοντρές κροκάλες και σπασμένα κεραμίδια. Είχε διαστάσεις: μήκ. 19,15, πλ. 4,97, πάχ. 0,20 μ. Πάνω σ' αυτό βρέθηκαν δεκαέξι χάλκινα νομίσματα ρωμαϊκών χρόνων, χάλκινος δακτύλιος και τμήμα πήλινου ειδωλίου γυναικείας μορφής. Στην επιφάνειά του υπήρχαν τέσσερις βαθιές αυλακώσεις, βάθ. 0,20 μ., οι οποίες είχαν δημιουργηθεί από τα αρχαία άρματα. Κάτω από το πρώτο οδόστρωμα υπήρχε στρώμα χώματος, πάχ. 0,20 μ., μέσα στο οποίο βρέθηκε χάλκινο νόμισμα. Το δεύτερο οδόστρωμα ήταν αμέσως κάτω από το χώμα σε βάθος 2,35 μ. Είχε το ίδιο μήκος με το προηγούμενο, πλάτος 4,80, πάχος 0,30 μ. και αποτελούνταν από κροκάλες και αραιά τοποθετημένα σπασμένα κεραμίδια. Πάνω στο οδόστρωμα αυτό βρέθηκαν αρκετά μελαμβοφή όστρακα, χάλκινα ελάσματα και έξι χάλκινα νομίσματα από τα οποία το ένα ήταν του Κοινού των Θεσσαλών. Τα ευρήματα αυτά χρονολογούσαν το οδόστρωμα στο τέλος του Ιου αι. π.Χ.

Κάτω από το δεύτερο οδόστρωμα υπήρχε στρώμα καθαρού χώματος, πάχ. 0,20 μ. Αμέσως κάτω από αυτό το τρίτο οδόστρωμα όμοιο με το προηγούμενο. Είχε διαστάσεις: μήκ. 19,15, πλ. 4,80, πάχ. 0,38 μ. και βρισκόταν σε βάθος 2,83 μ. Πάνω σ' αυτό βρέθηκαν τρία χάλκινα νομίσματα και αρκετά όστρακα. Από τα στοιχεία αυτά χρονολογήθηκε στο α' μισό του Ιου αι. π.Χ. Κάτω από το τρίτο οδόστρωμα υπήρχε πάλι στρώμα χώματος, πάχ. 0,39 μ., κάτω από το οποίο σε βάθος 3,60 μ. επισημάνθηκε το τέταρτο, σχεδόν ίδιων διαστάσεων με το προηγούμενο. Ήταν κατασκευασμένο με σπασμένα κεραμίδια και μικρές πέτρες από ψαμιτόλιθο. Πάνω σ' αυτό βρέθηκαν ένα χάλκινο νόμισμα και αρκετά όστρακα, τα οποία το χρονολογούσαν στα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

Στην υπόλοιπη έκταση του οικοπέδου ανασκάφθηκαν λείψανα κτιρίων σύγχρονων μεταγενεστέρων του δρόμου. Ειδικότερα στη νοτιοανατολική γωνία του βρέθηκε σε βάθος 1,10 μ. τμήμα κτιρίου ρωμαϊκών χρόνων, του οποίου οι τοίχοι ήταν χτισμένοι με τούβλα και κουρασάνι. Αμέσως δυτικά του κτιρίου αυτού επισημάνθηκε μικρό τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου, το οποίο αποτελούνταν από χοντρές μαρμάρινες ψηφίδες και εί-

Σχέδ. 5. Λάρισα. Οδός Ασκληπιού 62-64. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

χε σαν υποδομή αργές πέτρες και κουρασάνι. Βόρεια και νότια του αρχαίου δρόμου βρέθηκαν λείψανα κατοικιών και αποχετευτικών αγωγών της ύστερης αρχαιότητας (4ος-5ος αι. μ.Χ.).

Οδός Ασκληπιού 70 (οικόπεδο Στυλ. και Ελ. Κουτίνη)

Αποκαλύφθηκε τμήμα πλακόστρωτου δαπέδου στο μέσο της δυτικής πλευράς του οικοπέδου και σε βάθος 0,50 μ. από το κατάστρωμα της οδού. Το πλακόστρωτο αυτό δάπεδο αποτελούνταν από ορθογώνιες μαρμαρόπλακες γκριζοπράσινου χρώματος, πλ. 0,80, πάχ. 0,06 μ., οι οποίες ήταν σπασμένες σε πολλά μικρότερα κομμάτια εξαιτίας της χρήσης. Οι πλάκες ήταν στερεωμένες πάνω σε στρώμα από ρόδινο κουρασάνι, πάχ. 0,20 μ., κάτω από το οποίο υπήρχε λεπτή στρώση από μικρές ακατέργαστες πέτρες. Το μήκος του τμήματος του πλακόστρωτου δαπέδου, που σώθηκε, ήταν 3 μ. και το πλάτος του, όσο αποκαλύφθηκε, ήταν 0,90 μ. Η πλακόστρωση προφανώς συνεχίζονταν και προς Δ., κάτω από την επίχωση του διπλανού οικοπέδου. Προς Β. του τμήματος του πλακόστρωτου δαπέδου, φάνηκε στη δυτική παρειά του οικοπέδου και μικρό τμήμα τοίχου, πλ. 0,50 μ., που έβαινε από Δ. προς Α. και βρισκόταν σε βάθος επίσης 0,50 μ. Την τοιχοδομία του τοίχου αυτού αποτελούσαν τμήματα πλίνθων και κεράμων και μικροί αργοί λίθοι, που συνδέονταν μεταξύ τους με γκρίζο ασβεστοκονίαμα.

Το τμήμα του πλακόστρωτου δαπέδου που αποκαλύφθηκε μαζί με το τμήμα του τοίχου που φάνηκε στη δυτική παρειά του οικοπέδου, προφανώς αποτελούσαν μέρος κάποιου κτιρίου. Επειδή οι κατασκευές αυτές βρίσκονταν περίπου επιφανειακά σε σχέση με τη σημερινή στάθμη του εδάφους (σε βάθος 0,50 μ.), ανήκαν σίγουρα σε κάποιο νεότερο κτίσμα υστεροβυζαντινών χρόνων.

Στη βόρεια παρειά του οικοπέδου, σε βάθος 1,50 μ., φάνηκε τμήμα του υποστρώματος ψηφιδωτού δαπέδου σε δύο στρώσεις: κάτω, γκρίζο ασβεστοκονίαμα με τμήματα κεράμων και πάνω, κοκκινωπό ασβεστοκονίαμα. Η κάθε μια στρώση είχε πάχος 0,10 μ. (συνολικό πάχος υποστρώματος 0,20 μ.). Στο άκρο του τμήματος αυτού του υποστρώματος δεν υπήρχαν ψηφίδες. Προφανώς όμως πρόκειται για το ψηφιδωτό δάπεδο, που είχε αποκαλυφθεί στη νότια παρειά του προηγούμενου οικοπέδου των κληρονόμων Στυλ. Καλαμπάκα. Στη βορειοανατολική γωνία του ίδιου οικοπέδου (αφών Κουτίνη), προς την ανατολική παρειά του και σε βάθος 2 μ., αποκαλύφθηκε μέρος της δυτικής παρειάς ισχυρού τοίχου, που αποτελούνταν από αργούς λίθους μέτριου μεγέθους, συνδεδεμένους με παχύ και ισχυρό ασβεστοκονίαμα. Ανάμεσα στους λίθους παρεμβάλλονται και λίγα τμήματα κεράμων. Ο τοίχος αυτός έβαινε διαγώνια προς το

οικόπεδο, με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. και φαίνεται ότι έχει σχέση με τα κτίσματα που αποκαλύφθηκαν στη νότια πλευρά του οικοπέδου Στυλ. Καλαμπάκα. Το σωζόμενο ύψος του ήταν πάνω από 1,50 μ.

Οδός Κοραή και Λάμπρου Κατσώνη (οικόπεδο Εμ. Τότσου και Δημ. Χατζόπουλου)

Από την εκσκαφή σώθηκε μικρό τμήμα ψηφιδωτού με διαστάσεις 1,10 × 0,72 μ. Οι μαρμαρίνες ψηφίδες που το αποτελούσαν διακρίνονταν σε δύο είδη ανάλογα με το μέγεθός τους: α) σε μεγαλύτερες λευκές με διαστάσεις 0,025 × 0,025 μ. και β) σε μικρότερες επίσης λευκές με διαστάσεις 0,015 × 0,015 μ. Οι μικρές ψηφίδες χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή του τμήματος του ψηφιδωτού, που είχε τα γεωμετρικά σχήματα, και οι μεγάλες για το πλαίσιο του ψηφιδωτού που σωζόταν στο ανατολικό του τμήμα. Το μοναδικό μοτίβο που σωζόταν στο σπάραγμα αυτό του ψηφιδωτού ήταν τεμνόμενοι κύκλοι που σχημάτιζαν ρόδακα. Το βόρειο όριο του ψηφιδωτού είχε την εξής γραμμική διακόσμηση. Πέντε σειρές λευκές ψηφίδες, τρεις σειρές μαύρες, δύο σειρές λευκές και μία σειρά μαύρες. Νοτιότερα άρχιζε η διακόσμηση με τους τεμνόμενους κύκλους, οι οποίοι γράφονταν με μαύρες ψηφίδες, ενώ το γέμισμα των ατρακτοειδών τμημάτων γινόταν με λευκές και τα τριγωνικά τμήματα ήταν γεμάτα με μαύρες ψηφίδες. Στο ανατολικό σωζόμενο άκρο του το ψηφιδωτό είχε την εξής διακόσμηση:

Έξι σειρές χονδρές λευκές ψηφίδες, δύο σειρές μαύρες, επτά σειρές μικρές λευκές, τρεις σειρές μαύρες, δύο σειρές μικρές λευκές και μία σειρά μαύρες. Δυτικότερα άρχιζε το μοτίβο των τεμνόμενων κύκλων. Οι ψηφίδες ήταν κολλημένες πάνω σε ένα λεπτό στρώμα, πάχ. 0,05 μ. από κουρασάνι. Το στρώμα αυτό εδραζόταν σε ένα άλλο στρώμα, πάχ. 0,20 μ., που το αποτελούσαν αργοί λίθοι και κεραμίδια. Βόρεια και παράλληλα του βόρειου ορίου του ψηφιδωτού βρέθηκε κατά χώραν ένας αγωγός με κατεύθυνση Α.-Δ. που τον αποτελούσε ένας ανάποδα τοποθετημένος λακωνικός καλυπτήρας του οποίου το σωζόμενο μήκος ήταν 0,64 μ. και το πλάτος στο ανατολικό σωζόμενο άκρο 0,21 μ. Εκτός από το ψηφιδωτό, στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου σε βάθος 3 μ. φάνηκε αρχαίος δρόμος, πλ. 3, πάχ. 0,30-0,40 μ., με κατεύθυνση από ΒΑ.-ΝΔ. Το οδόστρωμα αποτελούνταν από αργούς ποτάμιους λίθους και σπασμένα κεραμίδια.

Συμβολή οδών Γαριβάλδη και Δήμητρας (οικόπεδο Γ. Φαντάνα)

Το οικόπεδο βρίσκεται στην ανατολική πλαγιά του λόφου Φρούριο Λάρισας, όπου στους ιστορικούς χρόνους βρισκόταν η ακρόπολη και τα σπουδαιότερα δη-

μόσια κτίρια της αρχαίας πόλης. Η σωστική ανασκαφική έρευνα στο οικοπέδο αυτό ήταν μια από τις αξιολογότερες της Εφορείας, διότι έδωσε τη δυνατότητα να πλουτισθούν οι γνώσεις μας για την ιστορία της αρχαίας Λάρισας. Σε επίχωση μεγαλύτερη από 10 μ. μέχρι το φυσικό έδαφος, διερευνήθηκαν επάλληλες αρχαίες κατοικήσεις, οι οποίες άρχιζαν από τα ύστερα βυζαντινά χρόνια και έφθαναν μέχρι την πρωτοελλαδική εποχή. Ειδικότερα αποκαλύφθηκαν αποσπασματικοί τοίχοι κτιρίων από τη μεταβυζαντινή μέχρι τη γεωμετρική εποχή και παρακολούθηθηκαν στρώματα κατοικήσεων από τους μυκηναϊκούς χρόνους μέχρι την αρχή της πρώιμης πρωτοελλαδικής εποχής (Σχ. έδ. 6· Πίν. 133 β).

Κτίρια μεταβυζαντινών χρόνων. Αποκαλύφθηκαν δύο αποσπασματικοί τοίχοι σε βάθος 1,50 μ., οι οποίοι ήταν χτισμένοι με αργούς λίθους και ασβεστοκονίαμα. Από τα όστρακα θεμελίωσης και ορισμένα κινητά ευρήματα (κυρίως χάλκινα σκυφωτά νομίσματα) διαπιστώθηκε ότι στον ευρύτερο χώρο του κτιρίου αυτού υπήρχε κατοίκηση και σε παλιότερα βυζαντινά χρόνια.

Στρώμα ρωμαϊκών χρόνων. Σε βάθος από 1,50-2 μ. περίπου βρέθηκαν άφθονα όστρακα ρωμαϊκών χρόνων καθώς επίσης και ένα μαρμάρινο αγαλματίδιο κιθαρωδού Απόλλωνα, ύψ. 0,50 μ.

Κτίρια ελληνιστικών χρόνων. Σε βάθος από 2 μέχρι 2,90 μ. αποκαλύφθηκαν τοίχοι κτιρίων (τοίχοι ΠΟ, ΠΣ, ΠΡ, ΠΤ, ΤΥ, ΦΧ, ΨΩ, ΙΚ, ΛΜ, ΝΝ΄, ΞΞ΄), οι οποίοι από την κεραμική τους χρονολογούνται στα ελληνιστικά χρόνια. Οι τοίχοι αυτοί ήταν κατασκευασμένοι από ασβεστολιθικές και σχιστολιθικές μικρές πέτρες, οι οποίες συνδέονταν με λάσπη. Είχαν διαστάσεις: ύψ. 0,50 και πλ. 0,40 μ. Οι πιο καλοδιατηρημένοι βρέθηκαν στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, όπου διαμόρφωναν τέσσερις χώρους. Σ΄ έναν από τους χώρους αυτούς βρέθηκε κατά χώραν αποθηκευτικός πύθος.

Κτίρια κλασικών χρόνων. Κάτω από τους ελληνιστικούς βρέθηκαν σε βάθος 3,30 μ. ελάχιστα λείψανα λασπόχτιστων τοίχων, οι οποίοι χρονολογούνται στα κλασικά χρόνια (τοίχοι ΕΘ, ΕΖ, ΖΗ).

Κτίρια αρχαϊκών χρόνων. Βρέθηκαν σε βάθος 4,10 μ. αρκετά αποσπασματικά τοιχάρια αρχαϊκών σπιτιών, τα οποία δεν παρουσίαζαν καμιά συγκεκριμένη αρχιτεκτονική μορφή (τοίχοι αβ, βγ, δε, εζ, ηθ). Είχαν πλάτος 0,40, ύψος 0,50 μ. και αποτελούνταν από αργούς λίθους και λάσπη. Ενδιαφέρουσα ήταν η παρουσία αρκετών μελανόμορφων οστράκων με παραστάσεις. Μέσα στο αρχαϊκό στρώμα βρέθηκε τμήμα ενός αποθηκευτικού χώρου.

Κτίρια γεωμετρικών χρόνων. Από τα ελάχιστα λείψανα κτιρίων της εποχής αυτής το πιο ενδιαφέρον ήταν ένα κυκλικό κτίριο, το οποίο βρέθηκε σε βάθος 4,50 μ. στο νότιο τμήμα του οικοπέδου (Πίν. 133 γ). Από το κτίριο αυτό σωζόταν μόνο το νότιο και δυτικό τμήμα του σε

ύψ. 0,20 μ. Το υπόλοιπο καταστράφηκε από νεότερο βόθρο. Φαίνεται ότι είχε διάμετρο εξωτερική 3,70 και εσωτερική 1,85 μ. Ο τοίχος του είχε πάχος 0,75 έως 1,12 μ. και αποτελούνταν από μικρούς αργούς λίθους, οι οποίοι συνδέονταν με λάσπη. Στην επίχωση του κτιρίου αυτού βρέθηκαν αρκετά όστρακα γεωμετρικών αγγείων μεταξύ των οποίων ένα με παράσταση αλόγου.

Μυκηναϊκοί χρόνοι. Σε βάθος 4,70 μ. επισημάνθηκαν ελάχιστα ίχνη στρωμάτων μυκηναϊκής εποχής με χαρακτηριστική κεραμική.

Μεσοελλαδική εποχή. Από 5,50 μέχρι 6,70 μ. βάθος υπήρχαν στρώματα κατοικήσεων μεσοελλαδικής εποχής. Σε βάθος 5,50 βρέθηκε στη θέση του ένας ακέραιος αποθηκευτικός πύθος. Σε βάθος 5,70 μ. αποκαλύφθηκαν διάφοροι τοίχοι κτισμάτων των χρόνων αυτών, με δύο τουλάχιστον οικοδομικές φάσεις (Πίν. 134 α). Οι τοίχοι αποτελούνταν από μικρές πέτρες με λάσπη και ορθοστάτες από σχιστόπλακες. Είχαν μήκος 20,35, πλάτος 0,40, ύψος 0,65 μ. και δεν παρουσίαζαν καμιά συγκεκριμένη κτιριακή μορφή. Η κεραμική της θεμελίωσής τους ήταν Μινυαία.

Πρωτοελλαδική εποχή. Σε βάθος 6,80 μ. διενεργήθηκε μια δοκιμαστική τομή, για την παρακολούθηση παλιότερων στρωμάτων, η οποία έφθασε μέχρι το φυσικό έδαφος σε βάθος 10,40 μ. Διερευνήθηκαν επάλληλα στρώματα πρωτοελλαδικής εποχής, ανάμεσα στα οποία διακρίνονταν και στρώσεις καταστροφής από πυρά.

Φάρσαλα

Οδός Αθηνάς 53 (οικόπεδο Ηλία Αργύρη)

Βρέθηκε σε βάθος 3,70 μ. από το κατάστρωμα της οδού το ανατολικό τμήμα ελληνιστικής οικίας, μήκ. 19,40 και πλ. 8,60 μ., με κατεύθυνση από Β.-Ν. (Σχ. έδ. 7· Πίν. 134 β). Το υπόλοιπο τμήμα της συνεχιζόταν προς Β. και Ν. κάτω από τα γειτονικά οικοπέδα, κάτω από το κατάστρωμα της οδού Αθηνάς (προς Ν.). Το τμήμα της οικίας που αποκαλύφθηκε αποτελούνταν από οκτώ κύριους χώρους και τρεις διαδρόμους, οι δε τοίχοι, οι οποίοι αποτελούνταν από μικρούς αργούς λίθους και λάσπη, σώθηκαν σε ύψος από 0,17 μέχρι 0,40 μ. περίπου. Προς το νότιο μέρος, προς την οδό Αθηνάς, η ελληνιστική κατοικία είχε μια τετράγωνη αίθουσα — αίθριο — διαστ. 8 × 8,30 μ., η οποία είχε λιθόστρωτο δάπεδο. Πάνω στο δάπεδο βρέθηκε ένα ασημένιο τετράδραχμο βασιλέως Λυσιμάχου. Στη νοτιοανατολική γωνία του αιθρίου υπήρχαν δύο στενοί αποχετευτικοί αγωγοί, οι οποίοι καλύπτονταν με ασβεστολιθικές πλάκες. Το αίθριο επικοινωνούσε με στενό διάδρομο, πλ. 1 μ., με δωμάτιο στο οποίο βρέθηκαν πολλά κόκαλα ζώων, χυτροειδή σκεύη και τεμάχια οξυψύθμενων αμφορέων.

Τα δωμάτια 2 και 3 ήταν προσπελάσιμα από στενή

Σχέδ. 6. Λάρισσα. Οδός Γαριβάλλη και Δήμητρας. Κάτωγη ανασκαφής.

Σχέδ. 7. Φάρσαλα. Οδός Αθηνάς 53. Κάτοψη της ανασκαφής.

είσοδο στον ανατολικό τοίχο της οικίας. Από την είσοδο αυτή, από την οποία σώθηκαν οι παραστάδες και το κατώφλι, άρχιζε ένας διάδρομος, πλ. 1,70 μ., με λιθόστρωτο δάπεδο. Στην αρχή του διαδρόμου αποκαλύφθηκε κάθετα προς αυτόν ένα μικρό τοιχάριο, μήκ. 1,10 και πλ. 0,40 μ., το οποίο πιθανότατα χρησίμευε ως αντερισματικό τοιχίο ξύλινης κλίμακας. Το δωμάτιο 2 είχε διαστάσεις 3,80 × 3 μ. Το ύψος των τοίχων ήταν 0,40 μ. Στη βορειοδυτική γωνία του υπήρχε ένας μικρός αποθέτης από ασβεστόπλακες, ο οποίος περιείχε αρκετές αγνύθες. Το δωμάτιο 3 είχε διαστάσεις 4,60 × 4,50 μ., ύψος των τοίχων 0,40 μ. και στενή είσοδο στο νότιο τοίχο από την οποία σώθηκαν οι παραστάδες και το κατώφλι. Στο μέσο περίπου του βόρειου τοίχου υπήρχε και πάλι μικρός αποθέτης από ασβεστόπλακες, στον οποίο βρέθηκαν κομμάτια από πήλινα ειδώλια.

Στο ύψος της εξωτερικής νοτιοδυτικής γωνίας του δωματίου 3, ο διάδρομος καμπτόταν προς Β. και επικοινωνούσε με τα δωμάτια 5 και 6. Τα δωμάτια αυτά αποκαλύφθηκαν σε μικρή έκταση και ήταν σε πολύ κακή κατάσταση. Στο δωμάτιο 5 βρέθηκε μικρός αποθέτης με έξι ακέραια πήλινα ειδώλια καθιστών γυναικείων μορφών. Στο βόρειο πέρας του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν σε μικρή έκταση τα δωμάτια 7 και 8 τα οποία επικοινωνούσαν με διάδρομο.

Ερέτρια

Σε απόσταση 300 μ. περίπου από την ακρόπολη της αρχαίας Ερέτριας Φαρσάλων βρέθηκε ακτέριστος κιβωτιόσχημος τάφος της ύστερης αρχαιότητας με κατεύθυνση Α.-Δ. και διαστάσεις 1,80 × 0,44 μ. Για την κατασκευή του χρησιμοποιήθηκαν οι εξής παλιότερες μαρμάρινες στήλες:

α) (αριθ. ευρ. αρχαιολογικής Συλλογής Φαρσάλων, Φ.14). Επιτύμβια στήλη με αετωματική επίστεψη από άσπρο μάρμαρο, διαστ.: ύψ. 1,10, πλ. 0,43, πάχ. 0,12 μ.

β) (Φ.32). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκρίζο μάρμαρο με την επιγραφή:

*Μῆμα ἔσστασε ὁ πατέρ και μάτερ
παιδι θανόντι Μικρίον Νικία
ἀνδρι ἀγαθῶ*

Έχει διαστάσεις: ύψος 1,36, πλάτος 0,42, πάχος 0,18 μ. και χρονολογείται στο τέλος του 5ου ή στις αρχές του 4ου αι. π.Χ.

γ) (Φ.8). Επιτύμβια στήλη από άσπρο μάρμαρο. Στην προστινή επιφάνεια έχει ανάγλυφη παράσταση έφιππου νέου από τα αριστερά προς τα δεξιά. Πίσω του υπάρχει μια ανάγλυφη παιδική μορφή. Απέναντί του απεικονίζονται τρεις όρθιες μορφές προς τα αριστερά (δύο ανδρικές και μία γυναικεία) οι οποίες πατούν σε βάθρο. Στα δεξιά του απεικονίζεται μια χαρακτή γυναικεία μορφή. Κάτω από την παράσταση σε μια πλατιά ταινία υπάρχει η επιγραφή:

*Πολύξενος Μνάσωνος
ἤρωσ χαίρε*

Ύψ. 0,70, πλ. 0,76, πάχ. 0,14 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 1ου αι. π.Χ.

Βόρεια από την ακρόπολη της αρχαίας Ερέτριας και σε απόσταση περίπου 1 χλμ. από αυτή, στη θέση Κονιαρόστρατα επισημάνθηκαν σε εκσκαπτικές εργασίες τρεις αρχαίοι κιβωτιόσχημοι τάφοι από τους οποίους οι δύο καταστράφηκαν ολοσχερώς. Ο τρίτος τάφος είχε κατεύθυνση Α.-Δ. και διαστάσεις 1,86 × 0,45 μ. Στο εσωτερικό του βρέθηκε ένας νεκρός, με το κεφάλι προς Α. και οκτώ αλάβαστρα. Τα δύο από αυτά ήταν σχεδόν ακέραια, ενώ τα υπόλοιπα είχαν υποστεί μεγάλη διάβρωση από την υγρασία και βρέθηκαν σε πολλά μικρά κομμάτια.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ - ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Στο Μουσείο Λάρισας και τις τοπικές αρχαιολογικές Συλλογές μεταφέρθηκαν από διάφορες αρχαιολογικές θέσεις των νομών Τρικάλων και Λάρισας αρκετές αρχαιότητες, οι οποίες ήρθαν τυχαία στο φως κατά την εκτέλεση διαφόρων αγροτικών εργασιών. Πολλές από αυτές παραδόθηκαν ή υποδειχθηκε η θέση τους από αγρότες. Παρακάτω δίνονται τα στοιχεία των αξιολογότερων με τις ενδείξεις του Μουσείου ή της αρχαιολογικής Συλλογής που βρίσκονται σήμερα.

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Άτραξ

(Μ.Λ. 80/31). Πάνω τμήμα μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης με αετωματική επίστεψη. Είναι σπασμένη στις απολήξεις της επίστεψης και στο κάτω μέρος. Κάτω από την επίστεψη έχει την επιγραφή:

*Κραττερ[α]ῖος
Ἀντιφάνειος*

Ύψ. 0,27, πλ. 0,39, πάχ. 0,045 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 3ου αι. π.Χ.

(Μ.Λ. 80/32). Ακέραιη επιτύμβια στήλη με τοξωτή επίστεψη. Έχει την επιγραφή:

Υπανεμῖς

Ύψ. 0,90, πλ. 0,33, πάχ. 0,15 μ. Χρονολογείται στο α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

(Μ.Λ. 80/49). Επιτύμβια στήλη από γκρίζο μάρμαρο. Έχει την επιγραφή:

Φάυλλος

Ύψ. 0,62, πλ. 0,33, πάχ. 0,15 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 4ου ή στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

(Μ.Λ. 80/38). Ενεπίγραφη αναθηματική στήλη από άσπρο μάρμαρο. Είναι σπασμένη στο κάτω μέρος. Έχει την επιγραφή:

Λυσικλέας Πεθθάλειος εὐξάμενος ὀνέθεικε

Ύψ. 0,42, πλ. 0,38, πάχ. 0,06 μ. Χρονολογείται στις αρχές του 2ου αι. π.Χ.

(Μ.Λ. 80/99). Μαρμάρινος κυβόλιθος με την εξής αναθηματική επιγραφή:

[Γ]εωμέτρ[η]ς τῷ
Θεῷ Καίσαρι Σωτήρι
Σεβαστῷ

Μήκ. 0,36, πλ. 0,28, ύψ. 0,28 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 1ου αι. π.Χ.

(Μ.Λ. 80/77). Αναθηματική στήλη από άσπρο μάρμαρο με αετωματική επίστεψη. Κάτω από το αέτωμα έχει την επιγραφή:

Νίκη Νικαγόρου νεβεύσασα

Ύψ. 0,48, πλ. 0,41, πάχ. 0,04 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 3ου αι. π.Χ.

(Μ.Λ. 80/39). Τμήμα μιας μικρής ναϊσκόσχημης στήλης, σπασμένης στην επίστεψη. Στο κάτω μέρος σώζει το έμβολο στερέωσης στη βάση της. Στην μπροστινή επιφάνεια φέρει την επιγραφή:

[Ἄρχε]πολία Ἀντιμαχεία

Ύψ. 0,41, πλ. 0,30, πάχ. 0,05 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 3ου αι. π.Χ.

(Αριθ. ευρ. Συλλογής Τρικάλων Ι΄ στο εξής Τ.1). Πάνω τμήμα επιτύμβιας στήλης από χοντρόκοκκο άσπρο μάρμαρο. Σώζεται ένα τμήμα του κορμού και η τοξωτή επίστεψη, η οποία κοσμεύεται με ανάγλυφο ανθέμιο. Το ανθέμιο, γνωστού Θεσσαλικού τύπου, αποτελείται από τρία φύλλα άκανθας, από τα οποία το κεντρικό έχει αποδοθεί κατενώπιον. Από αυτά βλασταίνουν δεξιά και αριστερά δύο έλικες και άλλα μικρότερα φύλλα. Στο πάνω μέρος του κορμού της στήλης, κάτω από την επίστεψη, σώζεται σε ένα στίχο η επιγραφή:

Πιέρα Φρυνε[ί]α

Ύψ. 0,47, πλ. 0,28, πάχ. 0,08 μ. Χρονολογείται στα μέσα του 3ου αι. π.Χ.

(Τ.2). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο, με ελαφρά σπασίματα στην επίστεψη. Έχει την επιγραφή:

Ἀσταρέτα

Ύψ. 0,70, πλ. 0,39, πάχ. 0,08 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 3ου ή τις αρχές του 2ου αι. π.Χ.

(Τ.3). Πάνω τμήμα τοξωτής επιτύμβιας στήλης από άσπρο μάρμαρο με την επιγραφή:

Κλεομαχίδας

Ύψ. 0,26, πλ. 0,26, πάχ. 0,07 μ. Χρονολογείται στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

(Τ.4). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από άσπρο μάρμαρο με την επιγραφή:

Φιλόδαμος

Ύψ. 1,10, πλ. 0,64, πάχ. 0,14 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

(Τ.5). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από άσπρο μάρμαρο. Στην μπροστινή επιφάνειά της έχει την επιγραφή:

Ἰλέα

Ύψ. 0,83, πλ. 0,36, πάχ. 0,12 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

(Τ.6). Ακέραιη τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο με την επιγραφή:

Σούσα

Ύψ. 0,74, πλ. 0,25, πάχ. 0,12 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 4ου αι. π.Χ.

(Τ.7). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από άσπρο μάρμαρο, σπασμένη στο κάτω μέρος, με την επιγραφή:

Ἐπιμίδεις

Ύψ. 0,51, πλ. 0,33, πάχ. 0,07 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

(Τ.8). Τοξωτή επιτύμβια στήλη, από άσπρο μάρμαρο, σπασμένη στην επίστεψή της. Έχει την επιγραφή:

Σικέλα

Ύψ. 0,95, πλ. 0,25, πάχ. 0,15 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

(Τ.9). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από άσπρο μάρμαρο, σπασμένη στο κάτω μέρος. Η επίστεψή της διακοσμεύεται με ανάγλυφο ανθέμιο, το οποίο αποτελείται από φύλλα άκανθας και έλικες. Κάτω από τον οριζόντιο κανόνα που χώριζε τον κορμό της στήλης από την επίστεψη φέρει την επιγραφή:

[Χ]οῖθέα θυδουναία

Ύψ. 1,18, πλ. 0,41, πάχ. 0,10 μ. Χρονολογείται στο α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

(Τ.10). Ακέραιη επιτύμβια στήλη από άσπρο μάρμαρο, με τοξωτή επίστεψη. Στο πάνω μέρος της μπροστινής επιφάνειάς της φέρει την επιγραφή:

Ὅπλουος

Ύψ. 1,07, πλ. 0,44, πάχ. 0,17 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

(Τ.11). Πάνω τμήμα τοξωτής επιτύμβιας στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο με την επιγραφή:

Μάτας

Ύψ. 0,33, πλ. 0,24, πάχ. 0,10 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

(Τ.12). Ακέραιη τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο. Είναι αδρά δουλεμένη σε όλες τις πλευρές της εκτός από μία λεπτή ταινία της μπροστινής επιφάνειας, όπου η λάξευση είναι επιμελημένη. Στην ταινία αυτή υπάρχει η επιγραφή:

Αὐτόβουλος

Ύψ. 1,13, πλ. 0,40, πάχ. 0,20 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 4ου ή στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

(Τ.133). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από άσπρο μάρμαρο με την επιγραφή:

Θαυμάστα

Ύψ. 0,84, πλ. 0,20, πάχ. 0,15 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 4ου αι. π.Χ.

(Τ.14). Ακέραιη επιτύμβια στήλη από άσπρο μάρμαρο με τοξωτή επίστεψη. Στο πάνω μέρος της μπροστι-

νης επιφάνειας έχει μία λεπτή ταινία με επιμελημένη εργασία λάξευσης, όπου και η επιγραφή:

Τάνουος

Ύψ. 1,45, πλ. 0,44, πάχ. 0,14 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

(T.15). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο. Στο πάνω μέρος της μπροστινής επιφάνειας σε λεπτή ταινία η επιγραφή:

Θαείσυλλα

Ύψ. 0,85, πλ. 0,38, πάχ. 0,15 μ. Χρονολογείται στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

(T.16). Τοξωτή επίστεψη επιτύμβιας στήλης από άσπρο μάρμαρο με την επιγραφή:

Ἀτθόνειτ[ος]

Ύψ. 0,44, πλ. 0,31, πάχ. 0,12 μ. Χρονολογείται στο α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

(T.17). Επιτύμβια στήλη από άσπρο μάρμαρο με σπασμένη επίστεψη η οποία πρέπει να ήταν τοξωτή. Φέρει την επιγραφή:

Ἰπποκράτεια

Ύψ. 1,05, πλ. 0,41, πάχ. 0,15 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 4ου αι. π.Χ.

(T.18). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο, με την επιγραφή:

Σιμυλίζ

Ύψ. 1,46, πλ. 0,51, πάχ. 0,13 μ. Χρονολογείται στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

(T.19). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο. Είναι αδρά δουλεμένη σε όλες τις πλευρές της εκτός από μία ταινία στο πάνω μέρος της μπροστινής επιφάνειας με επιμελημένη εργασία λάξευσης. Στην ταινία αυτή υπάρχει η επιγραφή:

Θούρουπος

Ύψ. 0,83, πλ. 0,32, πάχ. 0,12 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 4ου αι. π.Χ.

(T.20). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από άσπρο μάρμαρο σπασμένη σε δύο κομμάτια. Στην μπροστινή της επιφάνεια υπάρχει σε ένα στίχο η επιγραφή:

Θεανού Φιλιππεία

Ύψ. 1,10, πλ. 0,47, πάχ. 0,11 μ. Χρονολογείται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

(T.21). Τοξωτή επίστεψη επιτύμβιας στήλης από άσπρο μάρμαρο, σπασμένη σε πολλά κομμάτια. Σώζεται η επιγραφή:

Μερ[δ]ίας

Ύψ. 0,26, πλ. 0,38, πάχ. 0,07 μ. Χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ.

(T.22). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από λευκόγκριζο μάρμαρο, σπασμένη στη δεξιά πλευρά του κορμού της. Η επίστεψη κοσμείται με ανάγλυφο ανθέμιο. Στο πάνω μέρος της μπροστινής επιφάνειας, κάτω από την επίστεψη, σε τρεις στίχους η επιγραφή:

Ἐρμιόνα

Ἐρμουνεία

εἰρούισσα

Ύψ. 1,31, πλ. 0,34, πάχ. 0,10 μ. Χρονολογείται στο β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

(T.23). Αναθηματική στήλη από άσπρο μάρμαρο, σπασμένη στην επίστεψη. Στην μπροστινή της επιφάνεια υπάρχει σε δύο στίχους η επιγραφή:

Ἀπόλλωνι

Ἀγρεῖ

Ύψ. 1,07, πλ. 0,33, πάχ. 0,13 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 3ου ή στις αρχές του 2ου αι. π.Χ.

(T.24). Αετωματική αναθηματική στήλη από άσπρο μάρμαρο, με ελαφρά σπασίματα στην επίστεψη. Στο μέσο περίπου του κορμού της στήλης υπάρχει η επιγραφή:

Ἄπλωνι

Ἐτδομαίω

Ύψ. 0,80, πλ. 0,25, πάχ. 0,10 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 3ου ή στις αρχές του 2ου αι. π.Χ.

(T.25). Ενεπίγραφη αναθηματική στήλη από άσπρο μάρμαρο. Από την αετωματική επίστεψη λείπουν το κεντρικό και δεξιό ακρωτήριο. Στο μέσο, περίπου του κορμού φέρει σε ένα στίχο την επιγραφή:

Δι Ὀμολοῦϊν

Ύψ. 0,82, πλ. 0,23, πάχ. 0,10 μ. Χρονολογείται στο β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

(M.Λ. 77/36). Τμήμα ναϊσκόσχημης αναθηματικής στήλης από άσπρο μάρμαρο. Το αέτωμα έχει στο τύμπανο διακόσμηση με ένα ανάγλυφο ασπίδιο. Στο επιστύλιο φέρει την επιγραφή:

Ἀρτέμιδι Θροσίᾳ Ἐπι[κρά]τα[- -]

Ύψ. 0,37, πλ. 0,46, πάχ. 0,12 μ. Χρονολογείται στο α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

(M.Λ. 80/27). Ναϊσκόσχημη αναθηματική στήλη από άσπρο μάρμαρο σπασμένη στο πάνω αριστερό άκρο. Στο επιστύλιο, κάτω από την επίστεψη, υπάρχει η δυσδιάκριτη επιγραφή:

[Ἄ]ντανδρος Πολεμάρχειος Μόνιμος Μανίχειος

Ἀρτέμιδι

Ύψ. 0,67, πλ. 0,77, πάχ. 0,10 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

(M.Λ. 80/35). Ορθογώνια ενεπίγραφη πλάκα από γκριζο μάρμαρο, σπασμένο στο πάνω μέρος. Στην μπροστινή επιφάνειά της έχει το ελλειπές επίγραμμα:

Γ[- - -]ΣΑΠΑΙ

προμαχούντας

εἰλ' ἐκθρῶν δολίω[ν]

χαλκεόλογχος

Ἄρης

Ύψ. 0,28, πλ. 0,19, πάχ. 0,15 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 3ου αι. π.Χ.

(M.Λ. 80/39). Μικρή ναϊσκόσχημη στήλη από άσπρο μάρμαρο, σπασμένη στην επίστεψή της με την επιγραφή:

Ἄπολλωνι Μειδία Ἀντιμαχεΐα

Ἵψ. 0,41, πλ. 0,32, πάχ. 0,05 μ. Χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ.

(Μ.Λ. 80/79). Μικρή αναθηματική στήλη, με οριζόντια επίστεψη, από γκρίζο μάρμαρο. Στο κάτω μέρος σώζεται το έμβολο για τη στήριξη της στη βάση. Στον οριζόντιο κανόνα της επίστεψης φέρει την επιγραφή:

*Δάμα[τρι] και Κόρα Πολεμοκράτεις
Δορκάλειος*

Ἵψ. 0,38, πλ. 0,39, πάχ. 0,07 μ. Χρονολογείται στις αρχές του 2ου αι. π.Χ.

(Μ.Λ. 78/56). Ναϊσκόσχημη αναθηματική στήλη από άσπρο μάρμαρο. Στο κάτω μέρος σώζει το έμβολο για τη στερέωση στη βάση. Στη μπροστινή της επιφάνεια έχει ανάγλυφη παράσταση γυναικείου αιδοίου. Ἵψ. 0,25, πλ. 0,22, πάχ. 0,06 μ.

(Μ.Λ. 80/22). Πάνω τμήμα ναϊσκόσχημης αναθηματικής στήλης, η οποία στην κύρια επιφάνειά της σώζει μέρος από την ανάγλυφη παράσταση ανδρικής νεανικής μορφής. Ἵψ. 0,10, πλ. 0,22, πάχ. 0,05 μ.

(Μ.Λ. 80/23). Δεξί χέρι αγαλαματιδίου από άσπρο λεπτόκοκκο μάρμαρο. Είναι σπασμένο από τον καρπό. Σώζεται η παλάμη με λυγισμένα δάχτυλα, τα οποία κρατούσαν σφαίρα ή καρπό. Το μήκος του χεριού είναι 0,06 μ.

(Μ.Λ. 80/36). Μαρμάρινη στήλη με αετωματική επίστεψη. Βρέθηκε στη βάση της. Γύρω από το έμβολο σώζεται η μολυβδοχώση. Ἵψ. 0,83, πλ. 0,63, πάχ. 0,095 μ.

(Μ.Λ. 80/37). Ορθογώνια μαρμάρινη βάση, στο κέντρο της οποίας σώζεται το έμβολο και τμήμα της στήλης. Στο σημείο σύνδεσης εμβόλου και βάσης υπάρχει η μολυβδοχώση. Μήκ. 0,39, πλ. 0,24, ύψ. 0,20 μ.

(Μ.Λ. 80/43). Ορθογώνιος μαρμάρινος βωμίσκος με ομφαλό στην πάνω επιφάνειά του. Ἵψ. 0,42, πλ. 0,26 μ.

(Μ.Λ. 80/80). Κάτω μέρος γυναικείου αγάλματος από άσπρο χοντρόκοκκο μάρμαρο. Ἵψ. 0,56, πλ. 0,86 μ.

(Μ.Λ. 80/98). Μαρμάρινος κυλινδρικός βωμίσκος με ομφαλό στην πάνω επιφάνειά του. Ἵψ. 0,33, διαμ. 0,26 μ.

Φήκη

(Αριθ. ευρ. Αρχαιολογικής Συλλογής Τρικάλων Τ.30). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο, σπασμένη στο κάτω μέρος και στην αριστερή πλευρά της επίστεψης. Στην επίστεψη ανάγλυφο ανθέμιο με έλικες και φύλλα. Στο πάνω μέρος του κορμού της η επιγραφή:

*[Ἄντι]κράτεις
[Κλε]ροζένειος*

Ἵψ. 0,84, πλ. 0,42, πάχ. 0,12 μ. Χρονολογείται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

Πλάτανος

(Τ.31). Αναθηματική στήλη σε σχήμα ναϊσκού από άσπρο μάρμαρο, με ελαφρά σπασίματα που έχουν προέλθει από την άροση σε όλες τις επιφάνειές της. Το έμβολο που χρησίμευε για τη στήριξη στη βάση, έχει διαμορφωθεί σε νεότερα χρόνια σε εκροή. Φαίνεται ότι σε κάποια μεταγενέστερη εποχή η στήλη χρησιμοποιήθηκε σαν κρήνη. Η στήλη δεξιά και αριστερά πλαισιώνεται από δύο πεσσούς με επίκρανα, που στηρίζουν το επιστύλιο και το αέτωμα. Στο τύμπανο του αετώματος υπάρχει πλούσιος ανάγλυφος ρόδακας. Στο επιστύλιο:
[---]ΛΙΜΕ[---] τούς έαυτού γονέ[ας---]
[---]ΛΙΜΕ[---] τούς έαυτού γονέ[ας---]ΙΝΟΝ τήν
[---]ΗΝ ήρωας

Ἵψ. 1,15, πλ. 1, πάχ. 0,15 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 3ου αι. π.Χ.

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Κραννών

(Μ.Λ. 80/5). Τμήμα ενεπίγραφης στήλης από άσπρο μάρμαρο με την αποσπασματική επιγραφή:

*Θιός τύχ[αν αγαθάν ά πόλ]
ις Κρανν[ουνίων έδουκ]
ε Μετο[ύπου-----]
Φαρσαλ[ίου εύεργέτα γε]
νομέν[ου τᾶ πόλει πάν]
σα αύ[του άσφάλειαν (:)]
και αύ[του και έσγόνοις]
και έμ[πολέμου και έν ίράνα]
και ά[τέλειαν πάντων (:)]*

Ἵψ. 0,23, πλ. 0,12, πάχ. 0,11 μ. Από τον τύπο των γραμμάτων χρονολογείται στα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

(Μ.Λ. 80/48). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από άσπρο μάρμαρο, με ανάγλυφο ανθέμιο στην επίστεψη. Σώζεται από το μέσο περίπου και πάνω. Κάτω από τον οριζόντιο κανόνα, που χώριζε την επίστεψη από τον κυρίως κορμό της στήλης, υπάρχει η επιγραφή:

Σπερχίς Φιλιαία

Ἵψ. 0,90, πλ. 0,54, πάχ. 0,10 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 3ου αι. π.Χ.

(Μ.Λ. 79/11). Μαρμάρينو αγαλαματίδιο Δήμητρας Κόρης με σπασμένο το κεφάλι. Η θεά φορά χιτώνα και ιμάτιο, έχει το δεξί πόδι άνετο και στάσιμο το αριστερό. Με το δεξί χέρι κρατά φιάλη και με το αριστερό δάδα, της οποίας είναι σπασμένο το πάνω μέρος. Ἵψ. 0,24, πλ. 0,11, πάχ. 0,03 μ.

(Μ.Λ. 79/74). Μαρμάρινη αναθηματική στήλη με αετωματική επίστεψη. Σώζει το έμβολο και το κεντρικό ακρωτήριο. Ἵψ. 0,47, πλ. 0,45 μ.

(Μ.Λ. 80/6). Κεφάλι μαρμάρινου αγαλαματιδίου γυναικείας μορφής, με μικρές φθορές από την άροση. Ἵψ. 0,13, πλ. 0,08 μ.

Νέες Καρυές

(Μ.Α. 80/56). Αναθηματική ναϊσκόσχημη στήλη, από άσπρο μάρμαρο, σπασμένη στη δεξιά πλευρά της. Στο πάνω μέρος, κάτω ακριβώς από την επίστεψη, έχει την επιγραφή:

Φίλινα: Ἀρισταρχεία: ὀνέθεικε

Ύψ. 0,44, πλ. 0,61, πάχ. 0,06 μ. Χρονολογείται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

Γόννοι

(Γ.91). Τμήμα μιας επιτύμβιας στήλης από άσπρο μάρμαρο. Στην μπροστινή της επιφάνεια έχει την επιγραφή:

Εὐβιότα Σωπάτρου

Ύψ. 0,25, πλ. 0,40, πάχ. 0,06 μ. Χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ.

(Γ.92). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από άσπρο μάρμαρο. Στο πάνω μέρος της μπροστινής επιφάνειας υπάρχει ανάγλυφος ρόδακας σε κύκλο και στο κάτω χαρακτή παράσταση ερμαϊκής στήλης. Κάτω από το ρόδακα η επιγραφή:

Ἐπιγόνη

Κρατείνου

ἥρωσ χρηστή

χαῖρε

Ύψ. 1, πλ. 0,47, πάχ. 0,07 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 2ου αι. π.Χ.

(Γ.93). Ενεπίγραφη στήλη από άσπρο μάρμαρο με

την ακόλουθη επιγραφή:

Ἡ πόλις

Σαράπιδι

καὶ Ἴσιδι

Ύψ. 0,32, πλ. 0,53, πάχ. 0,09 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 4ου ή στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

(Γ.87). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο. Στην μπροστινή επιφάνειά της έχει το ακόλουθο επίγραμμα (ελεγειακό δίστιχο και ένας εξάμετρος) (Πίν.134 γ).

Σωσικράτους τόδε μνήμα χυτὴ κατὰ γαῖα καλύπτει

ὄς θάν' ο(ὐ)χ ὀσίως ἀλλὰ ἀδίκῳ θανάτῳ

ψυχὴ δ' αἰθερίῳ κόσμῳ μειχθεῖσα πλανᾶται

Ύψ. 0,90, πλ. 0,25, πάχ. 0,10 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

Λάρισα

(Μ.Α. 79/1). Κεφαλή μαρμάρινου αγαλματιδίου αγορίου με σπασμένη τη μύτη. Ο λαιμός είναι διαμορφωμένος σε έμβολο για να τοποθετηθεί στον κορμό που αποτελούνταν από ξεχωριστό κομμάτι μαρμάρου. Ύψ. 0,13, πλ. 0,11 μ.

(Μ.Α. 79/9). Τοξωτή επίστεψη επιτύμβιας στήλης με ανάγλυφο ανθέμιο. Ύψ. 0,54, πλ. 0,53 μ.

(Μ.Α. 79/59). Μαρμάρινη επιτύμβια στήλη με ανάγλυφη παράσταση Θράκα ιππέα. Στα δεξιά της παράστασης απεικονίζεται δένδρο και κάτω από το άλογο σκύλος. Ύψ. 0,33, πλ. 0,45, πάχ. 0,11 μ.

7η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κατά τις αρχές του 1980 τοποθετήθηκαν στην Εφορεία δύο νέες Επιμελήτριες, η Αικ. Καλαντζή και Μ. Μύρτη-Παπαδέα. Το έργο και η δραστηριότητα της Εφορείας, ενώ είχε αρχίσει με καλές προοπτικές, λόγω των σεισμών που έπληξαν την περιοχή του Παγασητικού Κόλπου με αποκορύφωμα το μεγάλο σεισμό της 9ης Ιουλίου, διακόπηκαν εσπευσμένα. Την περίοδο αυτή έπληξε την Εφορεία και ο θάνατος του σχεδιαστή Ιωάν. Βελισσαρίου, που πρόσφερε τον εαυτό του σχεδιάζοντας, αποτυπώνοντας και φωτογραφίζοντας πολλά μνημεία της περιφέρειάς μας. Η απώλεια του Ι. Βελισσαρίου ήταν και παραμένει δυσαναπλήρωτη. Με την άοκνη εργασία, την ακάματη δραστηριότητα και την έμφυτη αγάπη του για την παράδοση, όργωσε κυριολεκτικά πολλές περιοχές της Εφορείας ανακαλύπτοντας ολοένα και νέα μνημεία. Τα αποτελέσματα της δουλειάς του αποτελούν για τους υπηρετούντες στην 7η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων καθημερινό μνημόσυνο του.

ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Φρούριο Λάρισας

Κατά το έτος 1980 έγιναν εκτεταμένες εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης του κτίσματος, που λέγεται Φρούριο. Πρόκειται για τα λείψανα της παλιάς τουρκικής αγοράς bezesten. Αφού, αφαιρέθηκε, κατά το μεγαλύτερο μέρος, από το εσωτερικό του κτιρίου ο όγκος των χωμάτων, τα οποία ασκούσαν μεγάλες πιέσεις στους τέσσερις εναπομείναντες εξωτερικούς τοίχους, έγινε στερέωση και αποκατάσταση της ανατολικής και νότιας πλευράς του, βάσει των στοιχείων που είχαν περισωθεί. Επίσης στερεώθηκαν και τμήματα της βόρειας πλευράς και ολόκληρης της ανωδομής του κτίσματος.

Ναός Παναγίας Πολυδενδρίου

Συνεχίστηκε και κατά το 1980 η συντήρηση και αποκατάσταση του ναΐσκου, που βρίσκεται σε δασώδη περιοχή του όρους Μαυροβούνι. Οι εργασίες περιορίστηκαν στην απομάκρυνση των μάζων, επισκευή του πλακόστρωτου δαπέδου και στην ανακατασκευή του δυτικού τοίχου του νάρθηκα, στοιχεία του οποίου αποκαλύφθηκαν και από την ανασκαφική έρευνα. Οι εργασίες διακόπηκαν λόγω των σεισμών.

Ναός Αγίου Χαράλάμπους Μεταξοχωρίου

Για τη στερέωση του ναού κατασκευάστηκε περιμε-

τρικό σενάζ στην ανωδομή της τοιχοδομίας και στερεώθηκαν οι περιμετρικοί τοίχοι. Επίσης ανακατασκευάστηκε ολόκληρη η στέγη του ναού.

Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου Μεγαλοβρύσου

Συνεχίστηκαν και στο καθολικό της μονής οι εργασίες συντήρησης, αλλά περιορίστηκαν μόνο στην ανακεράμωση της στέγης του κεντρικού και βόρειου κλίτους, αφού προηγουμένως έγινε καθαρισμός της στέγης και τοποθετήθηκε ασφαλτόπανο για προστασία από την υγρασία. Επίσης κατασκευάστηκε προστατευτικός τοίχος στην ανατολική πλευρά της μονής.

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Καθολικό Μονής Τιμίου Σταυρού Κρανέας

Μετά την έγκριση της μελέτης που εκπονήθηκε από τον αρχιτέκτονα της Διεύθυνσης Αναστήλωσεων Χρ. Κατσιμπίνη, σχετικής με την αναστήλωση του νάρθηκα του κεντρικού τρούλου, καθώς και τη στερέωση και αποκατάσταση φθαρμένων τμημάτων των περιμετρικών τοίχων, άρχισε το 1980 η ανακατασκευή του δυτικού καθώς και η επισκευή του βόρειου και νότιου τοίχου του νάρθηκα. Η όλη εργασία είναι αρκετά δύσκολη γιατί λόγω των σεισμών δεν συνεχίστηκαν οι εργασίες τους θερινούς μήνες. Λόγω του υψόμετρου το κρύο είχε ήδη αρχίσει και οι εργασίες προχωρούσαν αργά και με εμπόδια (Πίν. 135 α).

Φρούριο Τρικάλων

Συνεχίστηκε η ανακατασκευή και στερέωση τμημάτων του φρουρίου. Επανακατασκευάστηκε τμήμα του βορειοανατολικού τοίχου με τα ίδια υλικά και σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία. Επίσης ανακατασκευάστηκε ολόκληρος ο βόρειος τοίχος του ανατολικού πύργου σε ύψος 3,50 μ., αφού στερεώθηκε με οπλισμένη από σκυρόδεμα σχάρα και αρμολογήθηκε η ανατολική πλευρά του. Έγινε καθαρισμός και αρμολογήθηκε εσωτερικά, κυρίως στην ανωδομή του, διαμορφώθηκαν οι πολεμίστρες και ισοπεδώθηκε το δάπεδο. Κατά την αποχωμάτωση, μπροστά από τον πύργο και μέσα στον περίβολο του φρουρίου, αποκαλύφθηκε τοίχος, ο οποίος μάλλον ανήκει σε εξωτερική κλίμακα που οδηγούσε στον πύργο αυτό.

Μονή Ρουσσάνου Μετεώρων

Οι σεισμοί και οι συνεχιζόμενες εργασίες σε άλλα μνημεία δεν επέτρεψαν τη συνέχιση με γρήγορο ρυθμό της αποκατάστασης της μονής. Κατασκευάστηκαν τα ανώφλια (πρέκια) όλων των θυρών και συμπληρώθηκε το αρμολόγημα των εσωτερικών παρειών όλων των τοίχων της μονής.

Μονή Πόρτα - Παναγίας Πύλης

Στις 12-10-80 πυρκαγιά προξένησε σοβαρές ζημιές στο εσωτερικό του νάρθηκα του καθολικού. Σχεδόν καταστράφηκαν τα παράθυρα του τρούλου και οι τοιχογραφίες του τυμπάνου και της οροφής. Επανακατασκευάστηκαν τα υαλοστάσια και τοποθετήθηκαν νέοι υαλοπίνακες.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ**Μονή Κορώνης**

Οι εργασίες περιορίστηκαν μόνο στην επισκευή της στέγης της δυτικής πλευράς του καθολικού η οποία, αφού μονώθηκε από την υγρασία, σκεπάστηκε με πλάκες. Επίσης επανακατασκευάστηκαν τα εξωτερικά επιχρίσματα του τρούλου γιατί τα παλιά είχαν σχεδόν ολότελα καταστραφεί.

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ**Μονή Παναγίας Ξενιάς (ανδρική)**

Οι σεισμοί του Ιουλίου 1980 έπληξαν ιδιαίτερα την περιοχή, όπου βρίσκεται η ανδρική μονή της Παναγίας Ξενιάς. Οι καταστροφές είναι εμφανείς ιδίως στον ανατολικό τοίχο του καθολικού. Κυρίως έπαθε ζημιές η κόγχη του Ιερού Βήματος.

Στον τοίχο αυτό έγινε επέμβαση, κατεδαφίστηκαν όλα τα ετοιμόρροπα τμήματα της λιθοδομής και επανακατασκευάστηκαν. Αποπερατώθηκε η ανακατασκευή του ανατολικού τοίχου και υποστύλωθηκαν τα πλέον επικίνδυνα τόξα του καθολικού. Οι εργασίες αυτές εκτελέστηκαν υπό το κράτος του φόβου των μετασεισμικών δονήσεων, που ήταν συχνότερες και που επετείονταν λόγω των ικριωμάτων (Πίν. 135 β - 136 α).

Μονή Παναγίας Ξενιάς (γυναικεία)

Σε χαμηλότερο ύψος βρίσκεται η γυναικεία μονή της Παναγίας Ξενιάς. Η μονή έπαθε σοβαρές βλάβες. Ολόκληρος ο πρώτος όροφος των κελιών και του σκευοφυλάκιου είναι πια ετοιμόρροπος και δεν επιδέχεται επισκευή. Ζημιές έπαθε και το ισόγειο καθώς και το καθολικό. Το κτίριο των κελιών έχει κατασκευαστεί από λιθοδομή λίγα χρόνια πριν από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Κατεδαφίστηκε ο νεωτερικός νάρθηκας του καθολικού —που ήταν σύγχρονος με το κτίριο των κελιών— γιατί ήταν ετοιμόρροπος και πολύ επικίνδυνος για τη στερέωση του κυρίως ναού και του Ιερού Βήματος. Επίσης κατεδαφίστηκαν τμήματα των δύο παρεκκλησίων της βορειοανατολικής και νοτιοανατολικής γωνίας του καθολικού και στη συνέχεια έγινε υποστύλωση όλου του ναού εσωτερικά, γιατί τα τόξα και οι θόλοι έπαθαν

σοβαρότατες ζημιές. Καθαρίστηκε ο γύρω χώρος και διαμορφώθηκε η δυτική πλευρά του καθολικού ώστε να είναι έτοιμη για την ανακατασκευή του νάρθηκα. Η όλη περιοχή θεωρείται από τους γεωλόγους μη κατοικήσιμη και γι' αυτό το λόγο πρόκειται να απομακρυνθούν και οι μοναχές σε άλλη περιοχή μακρύτερα από αυτήν (Πίν. 136 β-γ).

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ**ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ****Μονή Παναγίας Ξενιάς (ανδρική)**

Οι σεισμοί της 9ης Ιουλίου 1980 προξένησαν σοβαρότατες και πολυπληθείς ρωγμές καθώς και πτώσεις τεμαχίων τοιχογραφιών στο καθολικό της μονής. Το συνεργείο συντήρησης της Εφορείας αποτελούμενο από έξι συντηρητές, προχώρησε στην αποείχιση των περισσότερων και πιο επικίνδυνων τμημάτων και στην επί τόπου στερέωση με ύφασμα (τουλπάνια) εκείνων που δεν ήταν δυνατή η μεταφορά τους για συντήρηση στο εργαστήριο. Οι συντηρητές Ι. Ζαχαρίου, Κ. Κορμάζος, Ι. Παπαϊωάννου, Κ. Χρυσόπουλος, Ι. Σκοτεινιώτης και Α. Γιαννακέρη, εργάστηκαν μέσα στο καθολικό με αγωνία και φόβο λόγω των συνεχών ισχυρών μετασεισμικών δονήσεων και εξετέλεσαν την εργασία τους άψογα (Πίν. 137 α-β). Για το πραγματικά ρισκοκίνδυνο έργο τους, ο Υπουργός Πολιτισμού και Επιστημών εξέφρασε την ευαρέσκειά του. Οι συντηρητές αυτοί διέσωσαν, με κίνδυνο της ζωής τους τις εικόνες και τα κειμήλια της γυναικείας μονής της Παναγίας Ξενιάς από βέβαιη καταστροφή. Κατά τους πρώτους μήνες του 1980 το συνεργείο συνέχισε τον καθαρισμό και τη συντήρηση των τοιχογραφιών του ναού Αγίου Νικολάου Καναλιών στο εργαστήριο της Εφορείας στο Βόλο.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ**Μονή Ρεντίνας**

Οι εργασίες συντήρησης και καθαρισμού των τοιχογραφιών του καθολικού της μονής διακόπηκαν μετά από ένα μήνα εξαιτίας της έκτακτης κατάστασης που δημιουργήθηκε από τους σεισμούς.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ**ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ****Λάρισα**

Συνεχίστηκαν οι ανασκαφικές εργασίες στο χώρο του Φρουρίου της Λάρισας όπου κατά το παρελθόν αποκαλύφθηκε εκτεταμένο νεκροταφείο και μία παλαιохριστιανική βασιλική. Το 1980 λόγω των σεισμών οι εργασίες περιορίστηκαν στην απομάκρυνση μπαζών,

στη διαμόρφωση των ήδη ανασκαμμένων χώρων και στη διασφάλιση των ευρημάτων.

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Φθιώτιδες Θήβες (Νέα Αγχιάλος)

Η κωμόπολη της Νέας Αγχιάλου ήταν μια από τις περιοχές που πλήγηκαν καιρία από τους σεισμούς. Ζημιές σοβαρές προκλήθηκαν και σε κτίρια της Εφορείας. Η ανασκαφική δραστηριότητα εκτίθεται παρακάτω από την Επιμελήτρια της 7ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Α. Ντίνα.

Α. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

Οι ισχυροί σεισμοί της 9ης Ιουλίου 1980 προξένησαν σοβαρές ζημιές και στα ανασκαμμένα μνημεία των Φθιωτίδων Θηβών, αλλά και στα ευρήματα των ανασκαφών, τα οποία φυλάγονταν σε έντεκα οικήματα, από τα οποία κατέρρευσαν τα εννέα. Τα συνεργεία που απασχολούνται στη Νέα Αγχιάλο έστρεψαν όλες τους τις προσπάθειες στη διάσωση, μεταφορά και διασφάλιση των ευρημάτων και στην αποκατάσταση των ζημιών των μνημείων. Παράλληλα εξοικονομήθηκε και αρκετός χρόνος για τη συνέχιση του ανασκαφικού έργου.

Οι εργασίες που έγιναν είναι περιληπτικά οι εξής:

Βασιλική Αρχιερέως Πέτρου

Συνεχίστηκε η ανασκαφική έρευνα στη Βασιλική του Αρχιερέως Πέτρου της παλαιοχριστιανικής πόλης των Φθιωτίδων Θηβών. Τα αποτελέσματα της έρευνας έχουν εκτεθεί από τον Έφορο Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Παύλο Λαζαρίδη (ΠΑΕ 1980, σ. 37-49, πίν. 47-54, πίν. Β).

Βασιλική Μαρτυρίου

Στη Βασιλική Μαρτυρίου έγινε συντήρηση του ψηφιδωτού δαπέδου του βόρειου κλίτους καθώς και καθαρισμός (Πίν. 138 α).

Οδός Αγίου Γεωργίου

Κατά τη διαμόρφωση της οδού Αγίου Γεωργίου, στο τμήμα μεταξύ των οδών Βλ. Παπαδοπούλου και Πατριάρχου Βασιλείου επισημάνθηκαν δεκατέσσερις τάφοι καλυβίτες (Τάφ. 24 - Τάφ. 37) με κυρτές μεγάλες πήλινες κεραμίδες (στρωτήρες) συνηθισμένης μορφής, και ένα ταφικό αγγείο (Τάφ. 36). Από τους δεκατέσσερις καλυβίτες οι επτά ήταν σε καλή κατάσταση. Δεν περιείχαν κτερίσματα, παρά μόνο οστά αποσπασμένα.

Στην ίδια οδό στο τμήμα μεταξύ Πατριάρχου Βασιλείου και 30ης Ιουλίου αποκαλύφθηκαν επτά τάφοι.

Τάφος 38. Κιβωτίοσχημος, μήκ. 1,91, πλ. 0,90 και ύψ. 0,78 μ. Τον κάλυπταν τρεις πλάκες, η μία από μάρμαρο και οι άλλες δύο από πυριτόλιθο πρόχειρα επε-

ξεργασμένες. Η τοιχοποιία αρκετά ισχυρή από επάληλες σειρές πλίνθων, διαστ. 0,47 × 0,33 - 0,43 × 0,32 μ. που συνδέονται με ασβεστοκονίαμα, πάχ. 0,03-0,04 μ. Οι πλίνθοι, καλοψημένες από κόκκινο πηλό, είχαν στη μια πλατιά τους επιφάνεια ελαφρές αυλακώσεις για στερεότερη πρόσφυση.

Στα εσωτερικά τοιχώματα του τάφου επίχρισμα σε δύο στρώματα, συνολ. πάχ. 0,02 μ. Το πρώτο από ασβεστοκονίαμα και το δεύτερο από κουρασάνι. Στο δάπεδο του τάφου από φυσικό χόμα βρέθηκε σκελετός, μήκ. 1,60 μ., αποσπασμένος. Ο τάφος καλύφθηκε για προστασία με πλάκα από οπλισμένο σκυρόδεμα, διαστ. 1,80 × 1,60 × 0,15 μ., και αφέθηκε φρεάτιο στην ανατολική πλευρά, διαστ. 1,60 × 0,75 × 0,15 μ. Μεταξύ πλάκας και τοιχοποιίας του τάφου παρεμβλήθηκε φύλλο από πλαστικό.

Τάφος 39. Κιβωτίοσχημος, μήκ. 2,15, πλ. 0,85 και ύψ. 0,89 μ. Για κάλυψη είχε τρεις πλάκες, δύο από πυριτόλιθο και μία από μάρμαρο. Η κατασκευή του τάφου είναι όμοια με του τάφου 38, δηλαδή με διπλό επίχρισμα και τοιχοποιία με πλίνθους, με τη διαφορά ότι οι πλίνθοι είναι μικροτέρων διαστάσεων, μήκ. 0,24-0,26-0,285 μ. και πάχ. 0,03-0,036 μ. Δεν είναι τοποθετημένες με τάξη όπως στον τάφο 38, αλλά κάπως αμελέστερα, ώστε οι μεταξύ τους αρμοί να ποικίλουν από 0,02-0,04 μ. και στα μέρη που δεν είναι ορατά έχουν χρησιμοποιηθεί και θραύσματα πλίνθων και κεράμων σε παχύ στρώμα ασβεστοκονίας.

Στο δάπεδο από φυσικό χόμα υπήρχαν οστά που ανήκαν σε τέσσερις ή πέντε νεκρούς. Περιέργη είναι η τοποθέτηση των νεκρών. Τα οστά, κυρίως των ποδιών, ήταν κοντά το ένα στο άλλο και σε ορισμένες περιπτώσεις υπήρχαν οστά πάνω σε άλλα, πράγμα που σημαίνει ότι έγινε ομαδική ταφή με τους νεκρούς στοιβαγμένους δίπλα-δίπλα και τον ένα πάνω στον άλλο. Για προστασία καλύφθηκε ένα τμήμα του τάφου με πλάκα από σκυρόδεμα, διαστ. 1,55 × 0,84 × 0,15 μ.

Τάφος 40. Κιβωτίοσχημος, μήκ. 1,99, πλ. 0,90, ύψ. 0,83 μ. Οι καλυπτήριες πλάκες δε βρέθηκαν. Η κατάσταση ίδια με του τάφου 39, μόνο που το δεύτερο επίχρισμα από κουρασάνι είναι πολύ λεπτό, πάχ. 0,003 μ. Οι πλίνθοι είναι ανόμοιες, πάχ. 0,025-0,03 μ. Η τοιχοποιία από ακατέργαστες μικρές πέτρες με ασβεστοκονία. Από τα τρία κρανία που βρέθηκαν στο έδαφος από φυσικό χόμα συνάγεται ότι ήταν ισάριθμοι οι νεκροί αλλά όχι σύγχρονα θαμμένοι. Τα οστά των δύο πρώτων έχουν μεταποτιστεί δυτικά και βόρεια και έχουν μπερδευτεί έτσι ώστε το κρανίο να βρίσκεται μαζί με τα οστά των ποδιών. Στο χώρο που ελευθερώθηκε, δηλαδή στα νοτιοανατολικά, τάφηκε ο τρίτος νεκρός. Ο τάφος προστατεύτηκε με πλάκα από σκυρόδεμα, διαστ. 1,80 × 1,50 × 0,15 μ., και στην πλάκα αφέθηκε φρεάτιο, διαστ. 1,50 × 0,80 × 0,15 μ.

Τάφος 41. Λακκοειδής χωρίς καλυπτήριες πλάκες,

μήκ. 2,43, πλ. 1,21 και ύψ. 0,55 μ.

Τάφος 42. Κιβωτιόσχημος, μήκ. 2,26, πλ. 0,99, ύψ. 1 μ. Οι καλυπτήριες πλάκες δε βρέθηκαν. Η τοιχοποιία από αργολιθοδομή και στο ανώτερο σημείο έξι σειρές πλίνθων, διαστ. $0,295 \times 0,295 \times 0,04$ μ., συνδεδεμένων με ασβεστοκονία, πάχ. 0,03 μ. Το επίχρισμα από κουρασάνι σχεδόν κατεστραμμένο. Το χαρακτηριστικό του τάφου είναι ότι έχει προσκέφαλο στη δυτική πλευρά από τρεις πήλινες πλάκες.

Στο δάπεδο από φυσικό χώμα βρέθηκαν οστά τεσσάρων νεκρών.

Για προστασία καλύφθηκε ο τάφος με πλάκα από σκυρόδεμα, διαστ. $2,05 \times 1,85 \times 0,15$ μ. Στην πλάκα αφέθηκε φρεάτιο, διαστ. $1,85 \times 0,95 \times 0,15$ μ.

Τάφος 43. Κιβωτιόσχημος, μήκ. 1,87, πλ. 0,77 και ύψ. 0,75 μ. Οι καλυπτήριες πλάκες δε βρέθηκαν. Η τοιχοποιία αποτελείται από αργολιθοδομή στο κατώτερο τμήμα και πλινθοδομή στο ανώτερο από πέντε σειρές πλίνθων, διαστ. $0,30 \times 0,295 \times 0,04$ μ. Εσωτερικά επίχρισμα σε δύο στρώματα από ασβεστοκονία και κουρασάνι, συνολ. πάχ. 0,02 μ. Στο δάπεδο από φυσικό χώμα βρέθηκαν οστά τριών σκελετών σε αποσύνθεση.

Ο τάφος προστατεύτηκε με πλάκα από σκυρόδεμα, διαστ. $2,55 \times 1,40 \times 0,15$ μ.

Τάφος 44. Λακκοειδής, μήκ. 2,03, πλ. 0,78 και ύψ. 0,65 μ. Για κάλυψη είχε τέσσερις ακατέργαστες πλάκες από σχιστόλιθο. Η τοιχοποιία, πάχ. 0,27-0,42 μ., αποτελείται από λιθοδομή από ακατέργαστες πέτρες μικρών διαστάσεων χωρίς συνδετικό υλικό. Στους αρμούς έγινε χρήση χώματος. Στη δυτική πλευρά προσκέφαλο από πέτρες όμοιες με αυτή της τοιχοποιίας. Στο δάπεδο, από φυσικό χώμα, του τάφου βρέθηκαν δύο σκελετοί σε θέση κανονικής, χριστιανικής ταφής και ένας ακόμη πάνω από τους προηγούμενους, διαγώνια τοποθετημένος. Τα οστά σε αποσύνθεση.

Και αυτός ο τάφος προστατεύτηκε με πλάκα από σκυρόδεμα, διαστ. $1,85 \times 1,60 \times 0,15$ μ. Στην πλάκα αφέθηκε φρεάτιο, διαστ. $1,60 \times 0,15$ μ.

Οδός Παπαδοπούλου

Στο τμήμα μεταξύ των οδών Ελληνικής Αεροπορίας και Διαμαντοπούλου αποκαλύφθηκαν τρεις τάφοι. Δύο καλυβίτες (Τάφος 46 και Τάφος 47) του συνηθισμένου τύπου και ο τάφος 45. Είναι κιβωτιόσχημος, μήκ. 1,80, πλ. 0,90 και ύψ. 0,90 μ. Για κάλυψη είχε τρεις πλάκες από ηφαιστειακό λίθο. Οι πλευρές του τάφου αποτελούνται επίσης από πλάκες ηφαιστειακού λίθου. Το δάπεδο του τάφου από πήλινες πλάκες, διαστ. $0,32 \times 0,32$ μ. με τις χαρακτηριστικές δακτυλίες. Βρέθηκαν δύο σκελετοί σε αποσύνθεση.

Οδός 30ης Ιουλίου

Στο βόρειο κράσπεδο της οδού, στο τμήμα μεταξύ

των οδών Ευλογημένου και Χρηστάκη κατά τις εργασίες του ΟΤΕ αποκαλύφθηκαν πέντε τάφοι.

Τάφος 48. Κιβωτιόσχημος, μήκ. 1,945, πλ. 0,575 και ύψ. 0,565 μ. Για κάλυψη είχε δύο πλάκες η μία από σχιστόλιθο και η άλλη από ηφαιστειακό λίθο. Η τοιχοποιία, πάχ. 0,32-0,38 μ., κατά το μικτό σύστημα. Το δάπεδο του τάφου από πήλινες πλάκες. Εσωτερικά επίχρισμα από ασβεστοκονίαμα, πάχ. 0,01-0,015 μ. Ο τάφος περιείχε τα παρακάτω κτερίσματα: πέντε γυάλινα δοχεία μακρόλαιμα ακέραια με βάσεις διαφόρων τύπων, ύψ. 0,14, 0,145, 0,16, 0,175, 0,195 μ., γυάλινο φιαλίδιο, διαμ. 0,13 μ., πέντε γυάλινα δοχεία σπασμένα, χάλκινο νόμισμα, πινάκιο διαμ. 0,155 μ., πολύ κακής διατήρησης, ένα λυχνάρι με διάτρητη λαβή, φθαρμένο, διαστ. $0,096 \times 0,058 \times 0,041$ μ. Τα κτερίσματα που βρέθηκαν στον τάφο 48 είναι τά συνήθη των ρωμαϊκών τάφων.

Οι τάφοι 49, 50, 52 ήταν καλυβίτες. Ο τάφος 51 κιβωτιόσχημος.

Οδός Ελληνικής Αεροπορίας

Κατά τις εργασίες του ΟΤΕ στη διασταύρωση των οδών Ελληνικής Αεροπορίας και Ράλλη Ράλλη αποκαλύφθηκε αγωγός που ερευνήθηκε σε μήκος 17 μ. Είναι χτιστός, ορθογώνιας διατομής. Καλύπτεται από πλάκες εντόπιου ηφαιστειακού λίθου, καλά λειασμένες, διαστ. $0,59-1,83 \times 0,625 \times 0,12-0,145$ μ. Τα τοιχώματά του, πλ. 0,30 μ., από αργολιθοδομή με κομμάτια πλίνθων σε λίγα σημεία και αμμοκονία ως συνδετικό υλικό. Το εσωτερικό του πλάτος είναι 0,42, το ύψος 0,58-0,67 μ. Ο πυθμένας από χώμα σκληρό πατημένο και θαλάσσια άμμο. Πρόκειται για αποχετευτικό αγωγό με ροή ΒΔ.-ΝΑ.

Οδός Βενιζέλου

Στο τμήμα μεταξύ των οδών Πατριάρχου Βασιλείου και Παπαδοπούλου αποκαλύφθηκε τμήμα χτιστού αγωγού τετράγωνης διατομής με νεροχύτη και επίχρισμα από ασβεστοκονίαμα εσωτερικά. Το πλάτος του 0,335 και το ύψος του 0,31 μ.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ - ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Παράλληλα προς τη μέριμνα για τη διάσωση των αρχαίων μετά τους σεισμούς του Ιουλίου 1980 και με το ανασκαφικό έργο, έγιναν και οι εξής εργασίες. Αναδι-αμόρφωση της περιφραξής του χώρου της βασιλικής του Αρχιερέως Πέτρου, της βασιλικής Μαρτυρίου και του απαλλοτριωμένου οικοπέδου πρώην Μάντση όπου τα ερείπια αστικού κτίσματος. Κατασκευή στεγασμένου χώρου στο οικοπέδο πρώην Γερούκη για τη φύλαξη των ευρημάτων της ανασκαφής. Κατεδάφιση ετοιμόροπων οικημάτων πρώην Ασλάνογλου, Γερούκη, Δάινα και Σταντζούρη μετά τους σεισμούς. Σχεδίαση θωρακίων. Καθαρισμός και ταξινόμηση οστράκων. Συγκόλλη-

ση και αποκατάσταση πήλινων αντικειμένων, τα κυριότερα από τα οποία είναι: έντεκα πινάκια, τρία διώτα αγγεία, δύο αγγεία χωρίς λαβές, ένας οξυπύθμενος αμφορέας, τέσσερις αμφορείς, τρία λυχνάρια και αγγείο με προχολή γύρω από την οποία ελίσσεται φίδι. Κατασκευή ξύλινων κιβωτιδίων για τα ευρήματα της ανασκαφής. Καθαρισμός και ταύτιση πενήντα δύο νομισμάτων. Συντήρηση παραγραμάτων εντοίχιου ψηφιδωτού, που βρέθηκαν κατά την ανασκαφή του 1979, στο Χώρο XVI της βασιλικής Αρχιερέως Πέτρου. Καθαρισμός και συντήρηση τεμαχίων ψηφιδωτού δαπέδου που περισυλλέχτηκαν κατά την ανασκαφή του 1979 στο χώρο XIX του παραπάνω μνημείου, συντήρηση των μαρμαροθετημάτων του εσωνάρθηκα, συντήρηση των λειψάνων των τοιχογραφιών που σώζονται στους τοίχους της βασιλικής καθώς και συγκόλληση οκτώ κίωνων του αιθρίου της ίδιας βασιλικής. Ταύτιση και συγκόλληση τριάντα έξι θωρακίων της βασιλικής Αγίου Δημητρίου και τοποθέτηση σε ξύλινα στηρίγματα. Μετακίνηση, συγκόλληση και επανατοποθέτηση μαρμάρινων μελών που έπεσαν από τους σεισμούς. Κατασκευή ικριωμάτων για την εξασφάλιση του αναστηλωμένου κίονα της βόρειας κιονοστοιχίας της βασιλικής Αγίου Δημητρίου, που μετακινήθηκε από τους σεισμούς. Κατασκευή ικριωμάτων για την εξασφάλιση τριών αναστηλωμένων κίωνων της μακράς στοάς της βασιλικής Αρχιερέως Πέτρου. Αποκατάσταση τμημάτων της τοιχοποιίας της αποθήκης μέσα στο χώρο της βασιλικής Αγίου Δημη-

τρίου που είχαν πέσει από τους σεισμούς. Αποκατάσταση των ζημιών που προξενήθηκαν από τους σεισμούς στο υπόκαυστο βόρεια της βασιλικής Αρχιερέως Πέτρου (Πίν. 138 β-γ). Τακτοποίηση και εμπλουτισμός του φωτογραφικού αρχείου με 1128 φωτογραφίες. Καταγραφή μαρμάρινων μελών από: Λ. 3942 έως Λ. 3969 και επιγραφών από: E.229 έως E.233. Καταγραφή και ταξινόμηση 2676 δελτίων βιβλιογραφίας. Καθαρισμός και διαμόρφωση του αρχαιολογικού χώρου και των ανασκαμμένων μνημείων. Ψεκασμός του χώρου για την καταπολέμηση της άγριας βλάστησης.

ΑΣΠΑΣΙΑ ΝΤΙΝΑ

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ

Με τη συνεργασία του Ball State University of Indiana άρχισε η καταγραφή και φωτογράφιση εικόνων, κειμηλίων και τοιχογραφιών των μονών, ναών και εξωκκλησιών του νομού Ευρυτανίας. Καταγράφηκαν και φωτογραφήθηκαν όλες οι τοιχογραφίες και τα ιερά αντικείμενα των Κοινοτήτων: Στένωμα, Παπαδιά, Παυλόπουλο και τμήματος της Κοινότητας Δομιάνοι. Τις εργασίες επέβλεψε η Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων Αικ. Καλαντζή.

Α. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

ΙΒ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Έως τα μέσα Μαΐου 1980 στο μόνιμο επιστημονικό προσωπικό της Εφορείας ανήκε εκτός από τον υπογράφοντα η Επιμελήτρια Ι. Ψυχογιού-Ανδρέου. Με την αύξηση των οργανικών θέσεων του κλάδου ΑΤ3 και την πρόσληψη νέων επιμελητών, τοποθετήθηκαν στην Εφορεία και ανέλαβαν υπηρεσία το Μάιο οι δόκιμοι επιμελητές Καλ. Παπαγγελή, Π. Χρυσοστόμου και Αν. Καραστεργίου και από το Σεπτέμβριο η Παρ. Καρατζένη, μέχρι τότε επιστημονική βοηθός της Εφορείας. Τον ίδιο χρόνο αυξήθηκε και το διοικητικό προσωπικό της Εφορείας με τοποθέτηση υπαλλήλων ΑΤ και ΑΡ.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μουσείο Ιωαννίνων

Στις αποθήκες και τα εργαστήρια του μουσείου συνεχίστηκαν οι εργασίες συντήρησης, καθαρισμού και ταξινόμησης των ευρημάτων από τις παλιές και νέες ανασκαφές της Εφορείας.

Έγινε συμπλήρωση, φωτογράφιση και καταγραφή ευρημάτων των παλιών ανασκαφών Νεκρομαντείου και Δωδώνης και των ευρημάτων από τις τελευταίες ανασκαφές οικοπέδων της Άρτας και της Πανεπιστημιούπολης Ιωαννίνων.

Συνεχίστηκε η ταξινόμηση του φωτογραφικού αρχείου και του αρχείου μνημείων. Εκπονήθηκαν αρχαιολογικοί χάρτες του ηπειρωτικού χώρου, σχέδια ανασκαφών και μνημείων¹. Στους χώρους έκθεσης τοποθετήθηκαν συμπληρωματικές πινακίδες.

Στα πλαίσια της δραστηριότητας των Εφορειών Κλασικών και Βυζαντινών Αρχαιοτήτων έγιναν δύο εκθέσεις στο βάθος του διαδρόμου του μουσείου. Η πρώτη έκθεση περιέλαβε συντηρημένα αποσπάσματα από τον τοιχογραφικό διάκοσμο δωματίου του αρχοντικού Γκέλλη - Βενέτη στα Ιωάννινα, ο οποίος αποτοιχίστηκε το 1969, πριν από την κατεδάφιση του ακινήτου και μεταφέρθηκε στο Μουσείο Ιωαννίνων.

Οι τοιχογραφίες είναι έργο άγνωστου ζωγράφου του περασμένου αιώνα. Το κεντρικό θέμα τους αντιγράφει την παράσταση της μάχης του Μεγάλου Κωνσταντίνου

και Μαξεντίου στη Φουλβία γέφυρα που κοσμεί την αίθουσα του Κωνσταντίνου στο Βατικανό, έργο του μαθητού του Ραφαήλ Julio Romano, του 16ου αι. Η όλη παράσταση πλαισιώνεται με απεικονίσεις μουσών και μυθολογικών θεμάτων μέσα σε πλαίσια (Πίν. 139 α-β).

Παράλληλα με τα αποσπάσματα τοιχογραφιών στην έκθεση παρουσιάστηκαν φωτογραφίες και σχέδια της αίθουσας του αρχοντικού Βενέτη με ενημερωτικό υπόμνημα, καθώς επίσης και φωτογραφίες από τις φάσεις των εργασιών συντήρησης.

Η δεύτερη έκθεση που περιέλαβε φωτογραφίες, σχέδια και αρχαιολογικά ευρήματα περιορισμένου αριθμού, είχε θέμα τη δραστηριότητα της Εφορείας κατά τη χρονική περίοδο 1975-1980 (Πίν. 140 α-β).

Στη βιβλιοθήκη και τα εργαστήρια του μουσείου και κατά το 1980 φιλοξενήθηκε πλήθος Ελλήνων και ξένων επιστημόνων, οι οποίοι ασχολήθηκαν με τη μελέτη των αρχαίων της περιοχής.

Μουσείο Άρτας

Στην αποθήκη του μουσείου έγινε ταξινόμηση των οστράκων από τις σωστικές ανασκαφές του 1979.

Στο χώρο της έκθεσης τοποθετήθηκαν δίγλωσσες επεξηγηματικές πινακίδες, ενημερωτικός χάρτης και υπόμνημα για τις αρχαιολογικές περιοχές του Νομού Άρτας.

Διαμορφώθηκε ο χώρος στην είσοδο και την ανατολική εξωτερική πλευρά της Τράπεζας της Παρηγορίτισσας, στην οποία στεγάζεται το Μουσείο Άρτας, και τοποθετήθηκαν εκεί διάφορα αρχιτεκτονικά μέλη και άλλα λίθινα αντικείμενα.

Μουσείο Νικοπόλεως

Έγινε αναχρωματισμός στις εσωτερικές επιφάνειες των τοίχων του μουσείου. Αντικαταστάθηκαν και συμπληρώθηκαν οι ενημερωτικές πινακίδες των εκθεμάτων.

Αρχαιολογική Συλλογή Λευκάδας

Συνεχίστηκε η καταγραφή και η ταξινόμηση ευρημάτων από τις σωστικές ανασκαφές 1978-1979.

ΗΛΙΑΣ ΑΝΔΡΕΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

NΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ανασκαφή Πανεπιστημιούπολης

Συνεχίστηκε για πέμπτη ανασκαφική περίοδο η έρευνα του νεκροταφείου στο χώρο της Πανεπιστημιού-

1. Τα σχέδια έγιναν από τους Σπ. Πανταζή, αρχιτέκτονα και Αγγελ. Μαστοράκη, σχεδιαστή. Η φωτογράφιση των ευρημάτων πραγματοποιήθηκε από το Βασ. Πτηνόπουλο, φωτογράφο της Εφορείας και η συντήρησή τους από τους Κ. Σακκά φύλακα - συντηρητή και Παν. Σύμπα, συντηρητή.

πολης Ιωαννίνων². Η ανασκαφή περιορίστηκε σε μικρή έκταση στο χώρο μεταξύ της αποστραγγιστικής τάφρου και της περιφερειακής λεωφόρου της Πανεπιστημιούπολης (βλ. τοπογραφικό της περιοχής). Ερευνήθηκαν συνολικά είκοσι ταφές (αριθ. CXI-CXXXI), οι περισσότερες από τις οποίες βρέθηκαν κάτω από λιθοσωρούς, όπως συνηθέστερα παρατηρείται στο αρχαίο αυτό νεκροταφείο. Ερευνήθηκαν επίσης μερικοί παιδικόι κεραμοσκεπείς, ένας κιβωτιόσχημος με «χτιστές» τις μακρές πλευρές και απλοί λακκοειδείς τάφοι. Σπουδαιότεροι από τους τάφους ήταν:

Τάφος CIII. Συμπληρώθηκε η έρευνα του τάφου που αποκαλύφθηκε ενμέρει πέρυσι, στα όρια του σκάμματος. Πρόκειται για ανδρική ταφή, όπως δείχνει η σιδερένια αιχμή δόρατος που είχε βρεθεί πέρυσι δίπλα στον αριστερό βραχίονα του νεκρού. Πάνω στο δεξιό ώμο βρέθηκε μικρή χάλκινη πόρπη³ με τοξωτό στέλεχος διακοσμημένο με αστράγαλο (Πίν. 141 α). Μέσα στην επίχωση του λιθοσωρού του ίδιου τάφου βρέθηκε ακέραια χάλκινη περόνη⁴ με αστραγαλωτή κεφαλή που απολήγει σε κρίκο από τον οποίο περνούσε σιδερένια αλυσίδα, όπως δείχνουν τα ίχνη της οξείδωσης (Πίν. 141 β).

Τάφος CXVII. Κιβωτιόσχημος τάφος, εσωτ. διαστ. 2,20 × 0,80 μ., με αργολιθοδομή στις μακρές πλευρές. Η δυτική στενή πλευρά βρέθηκε ανοιχτή, ενώ η ανατολική οριζόταν με μία πλάκα ασβεστολίθου (Πίν. 142 α). Ο νεκρός είχε τοποθετηθεί με το κεφάλι στα δυτικά και ήταν ακτέριστος.

Τάφος CXXI. Γυναικεία ταφή σε απλό λάκκο με το κρανίο ανατολικά. Στις φάλαγγες των δακτύλων και των δύο χεριών κρατούσε από ένα σφαιρικό αρύβαλλο, ενώ πάνω στο στήθος και κάτω από το κρανίο που ήταν πεσμένο στον αριστερό ώμο, βρέθηκε από μία χάλκινη περόνη⁵ του τύπου με δισκοειδή κεφαλή, αρκετά καλά διατηρημένες (Πίν. 141 γ).

Τάφος CXXIII. Ταφή γυναίκας κάτω από λιθοσωρό με το κρανίο ανατολικά (Πίν. 142 β). Οι μακρές πλευρές οριζόνταν με ακανόνιστες σειρές λίθων, στην ανατολική στενή πλευρά είχε τοποθετηθεί μία μεγάλη ακατέργαστη πλάκα, ενώ η δυτική στενή πλευρά είχε καταστραφεί από το δυτικό άκρο του τάφου CXVIII. Η νεκρή ήταν κτερισμένη με σφαιρικό αρύβαλλο ανάμεσα

στους μηρούς και δύο ζεύγη χάλκινων περονών στο στήθος: οι δύο ήταν κανονικού μεγέθους με αμφικωνική κεφαλή και οι άλλες πολύ μικρές και λεπτές με αστραγαλωτή κεφαλή και σχεδόν διαλυμένη βελόνα (Πίν. 143 α).

Τάφος CXXV. Κεραμοσκεπής παιδικός. Ο σκελετός βρέθηκε κάτω από λακωνικό στρωτήρα με το κρανίο δυτικά. Το νήπιο δεν ήταν κτερισμένο με το συνηθισμένο στους παιδικούς κεραμοσκεπείς τάφους του ίδιου νεκροταφείου πλήλιο κυάθιο αλλά με δύο σιδερένια ορθογώνια αντικείμενα (Πίν. 143 β) από τα οποία το ένα βρέθηκε πίσω από το κρανίο και το άλλο περασμένο σαν βραχιόλι στο δεξιό καρπό του παιδιού. Όμοια κοσμήματα (;) χάλκινα και σιδερένια έχουν βρεθεί και σε άλλους τάφους του νεκροταφείου, δύο μάλιστα σιδερένια κτέριζαν ταφή μικρού επίσης παιδιού, τοποθετημένα πίσω από το κρανίο (τάφος CXXIV).

Τάφος CXXVIII. Πρόκειται για ταφή πάνω σε στρώση μικρών ασβεστολιθικών πλακών με ορθογώνιο περίπου περίγραμμα. Δε βρέθηκε ίχνος σκελετού. Ενδιαφέροντα όμως ήταν τα κτερίσματα που σώθηκαν πάνω στις πλάκες, στο δυτικό άκρο του τάφου: πρόκειται για χάλκινο κόσμημα⁶ λαιμού από κυκλικό σύρμα του οποίου τα ελεύθερα άκρα σχηματίζουν αντιθετικές σπείρες, και για δύο κομμάτια χρυσής ελασμάτινης ταινίας που δε συγκολλούνται αλλά συνανήκουν (Πίν. 143 γ).

Τάφος CXXX. Ταφή άνδρα σκεπασμένη με λιθοσωρό από πολύ μικρά κομμάτια ασβεστολίθου, σχεδόν λατύπη. Ο σκελετός σωζόταν σε καλή κατάσταση (Πίν. 144 α), τοποθετημένος από Α.-Δ. με το κρανίο ανατολικά και ήταν κτερισμένος με δύο σιδερένιες αιχμές δόρατων, σιδερένιο ξίφος διαλυμένο από οξείδωση και επίσης σιδερένιο χαλινό (Πίν. 144 β).

Από τα ευρήματα της επίχωσης μεταξύ των ταφών σημαντικότερα ήταν τα κομμάτια χάλκινου μεγάλου αγγείου, ίσως λέβητα, χάλκινα και σιδερένια κοσμήματα και σιδερένια όπλα, εργαλεία και καρφιά.

Καπέσοβο Ζαγορίου

Μετά από έγγραφο του Συλλόγου «Ένωση των Ζαγορισίων» και της Κοινότητας Καπεσόβου⁷, πραγματοποιήθηκε αυτοψία στην περιοχή Τούρλα ή Κορόνα της κοινότητας και διαπιστώθηκε η ύπαρξη χτιστού θαλαμοειδούς τάφου. Ο τάφος έχει εντοπιστεί πριν μερικές

2. Βλ. σχετικές εκθέσεις στα Χρονικά του ΑΔ 31 (1976), 32 (1977), 33 (1978), 34 (1979).

3. Είναι του τύπου των πορπών των τάφων του Trebenische, βλ. και P. Jacobsthal, Greek pins and their connections with Europe and Asia, αριθ. 639, 640 και σ. 204.

4. Πρβλ. ό.π., αριθ. 68, 69.

5. Βλ. ό.π., αριθ. 540.

6. Πρβλ. ανάλογα στους M. Comstock - C. Vermeule, Greek, Etruscan and Roman Bronzes in the Museum of Fine Arts, Boston, αριθ. 302-306.

7. Στην περιοχή της Κοινότητας Καπεσόβου έχουν εντοπιστεί λείψανα τείχους ακρόπολης στο λόφο Γραδίστα βορειοδυτικά του χωριού.

δεκαετίες στη διάρκεια αγροτικών εργασιών, οπότε φαίνεται ότι ερευνήθηκε το εσωτερικό του. Βρίσκεται στην κορυφή μικρού δασωμένου υψώματος (Πίν. 145 α), ίσως τύμβου⁸, στο μέσο περίπου της απόστασης μεταξύ χωριού και ασφαλοστρωμένου δρόμου προς Κουκούλι. Ακολούθησε σύντομη ανασκαφική έρευνα και μετά την απομάκρυνση των μπάζων από το εσωτερικό αποκαλύφθηκε ορθογώνιος θάλαμος, εσωτ. διαστ. 2,70 × 2,30 μ. (Σχέδ. 1), με άνοιγμα εισόδου στην ανατολική πλευρά.

Είναι χτισμένος με μικρές ασβεστολιθικές πλάκες, πάχ. 0,15 μ. περίπου, σώζει εσωτ. ύψος 1,30-1,50 μ. και χοντρό κονίαμα σε ολόκληρη την επιφάνεια του δαπέδου και σε μικρά τμήματα των τοίχων, κυρίως στη βάση του και τη βορειοδυτική γωνία.

Το άνοιγμα της εισόδου έχει πλάτος 0,90, ύψος 1,10 μ. και καλύπτεται από δύο πλάκες μήκ. 1,20 μ. και συνολ. πλ. 0,70 μ. περίπου. Ο δρόμος του θαλάμου δεν ερευνήθηκε επειδή καλυπτόταν από πυκνή συστάδα δένδρων όπως άλλωστε ολόκληρος ο λόφος πάνω στον οποίο βρίσκεται ο τάφος. Στο μικρό τμήμα, μήκ. 1 μ., που ανασκάφηκε από το εσωτερικό του θαλάμου, αποκαλύφθηκαν δύο σκαλοπάτια, πλ. 0,35 και ύψ. 0,18 το πρώτο και 0,23 μ. το δεύτερο. Στους τοίχους και τα σκαλοπάτια του διαδρόμου σώζονται επίσης υπολείμματα κονιάματος.

Στις δύο μακρές πλευρές του θαλάμου οι τοίχοι από το ύψος περίπου του ανωφλιού της εισόδου αρχίζουν να συγκλίνουν για τη δημιουργία της καμάρας της στέγης.

Η έρευνα δεν έδωσε όστρακα ή άλλα ευρήματα για τη χρονολόγηση του τάφου, φαίνεται ότι τα στοιχεία καταστράφηκαν όταν ερευνήθηκε από τους χωρικούς. Ελπίζεται ότι συστηματική συμπληρωματική έρευνα στο άσκαφο μέρος του λόφου θα δώσει στο μέλλον ενδιαφέροντα και πολύτιμα στοιχεία για τον τάφο και την περιοχή.

Κόνιτσα

Στη θέση Ελιά, σε εργασίες αναδάσμου, αποκαλύφθηκε διπλός κιβωτιόσχημος τάφος σε αγρό ιδιοκτησίας Κων. Μπαλτογιάννη. Ο τάφος εντοπίστηκε από το Σάββα Χατζηεφραιμίδα μέσα σε σκάμμα και ήδη είχε ενμέρει καταστραφεί από τον εκσκαφέα και είχε ερευνηθεί. Ο καθαρισμός που ακολούθησε αποκάλυψε ότι πρόκειται για διπλό κιβωτιόσχημο τάφο, με κατεύθυνση Α.-Δ., χτιστά τοιχώματα σοβατισμένα εσωτερικά και καλυπτήριες πλάκες από ντόπια πέτρα. Είχε εσωτε-

ρικές συνολικές διαστάσεις 2,05 × 1,75 μ., ενώ κάθε τάφος είχε διαστάσεις 2,05 × 0,70 μ. και βάθος 0,70 μ. Το διαχωριστικό τοίχιο είχε πλάτος 0,35 μ. και το δάπεδο ήταν στρωμένο με μικρές ακανόνιστες πέτρες.

Δε βρέθηκαν κινητά ευρήματα, εκτός από λίγα κομμάτια οστών και δύο - τρία κομμάτια από κεραμίδες, έτσι ο τάφος από την κατασκευή του μπορεί να χρονολογηθεί στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους.

ΙΩΑΝΝΑ ΑΝΔΡΕΟΥ

Μερόπη και Παληόπυργος Πωγωνίου

Συνεχίστηκε φέτος η έρευνα του τύμβου στη θέση Κουτσόκρανο των κοινοτήτων Παληόπυργου και Μερόπης Πωγωνίου⁹. Ανασκάφηκε η μισή επιφάνεια στην οποία συνολικά αποκαλύφθηκαν 23 κιβωτιόσχημοι τάφοι (μαζί με τους τρεις που ερευνήθηκαν το 1979). Βρέθηκαν αρκετά κτερίσματα (αγγεία, όπλα και κοσμήματα) που χρονολογούν τους τάφους στον 11ο-10ο αι. π.Χ., στον 5ο-4ο αι. π.Χ. και στους 7ο-10ο αι. μ.Χ. Συγκεντρώθηκαν επίσης πολλά όστρακα και τμήματα λίθινων εργαλείων (Πίν. 145 β - 146 α-β).

Τάφος 4 (Σχέδ. 2· Πίν. 147 α). Στο δυτικό τμήμα του σωζόταν κομμάτι της καλυπτήριας πλάκας. Είχε προσανατολισμό Α.-Δ., εσωτερικές διαστάσεις 1,60 × 0,40 μ. και σε βάθος 0,35 μ. περίπου δάπεδο από δύο ασβεστολιθικές πλάκες. Το εσωτερικό του ήταν αναστατωμένο, βρέθηκαν ελάχιστα υπολείμματα του σκελετού, κυρίως κομμάτια από τα μηριαία οστά στο ανατολικό άκρο του τάφου. Βρέθηκαν τμήμα σιδερένιου μαχαιριού, μήκ. 0,078 μ., στο δυτικό άκρο του τάφου, σχεδόν πάνω στο δάπεδο, όστρακα χειροποίητων αγγείων και τμήμα λίθινου εργαλείου.

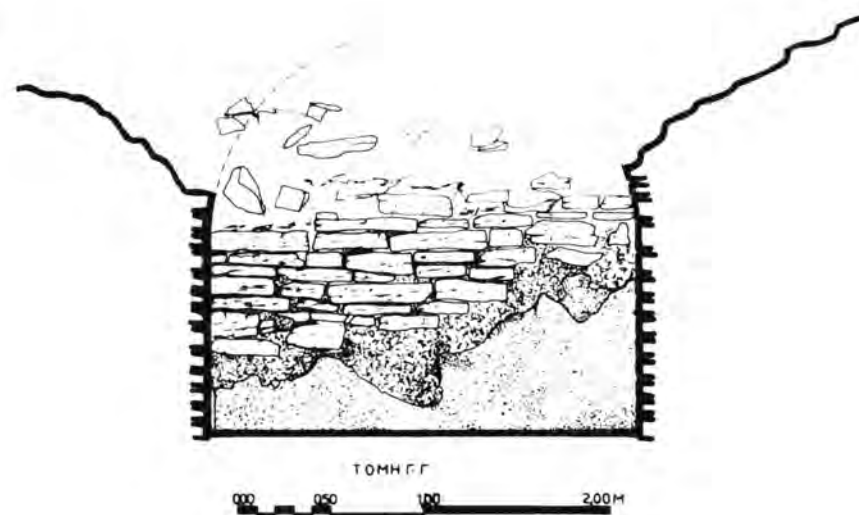
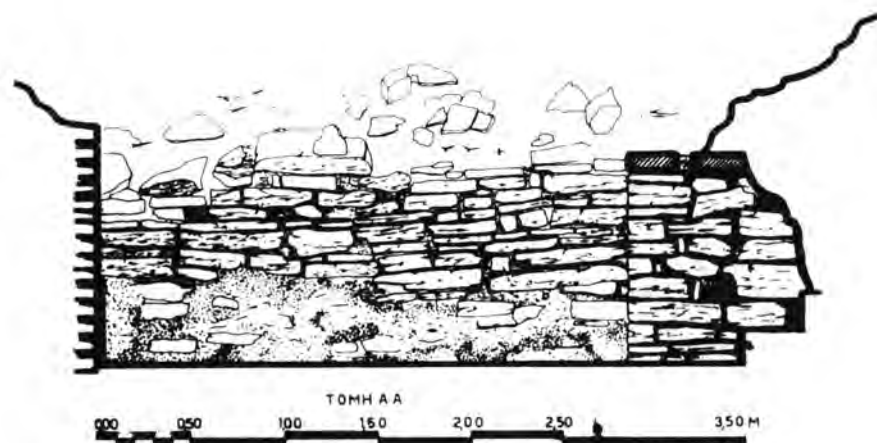
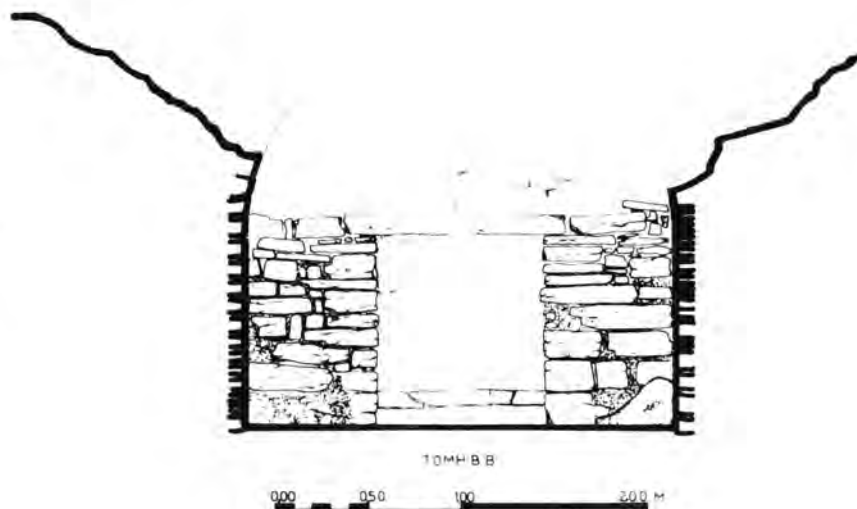
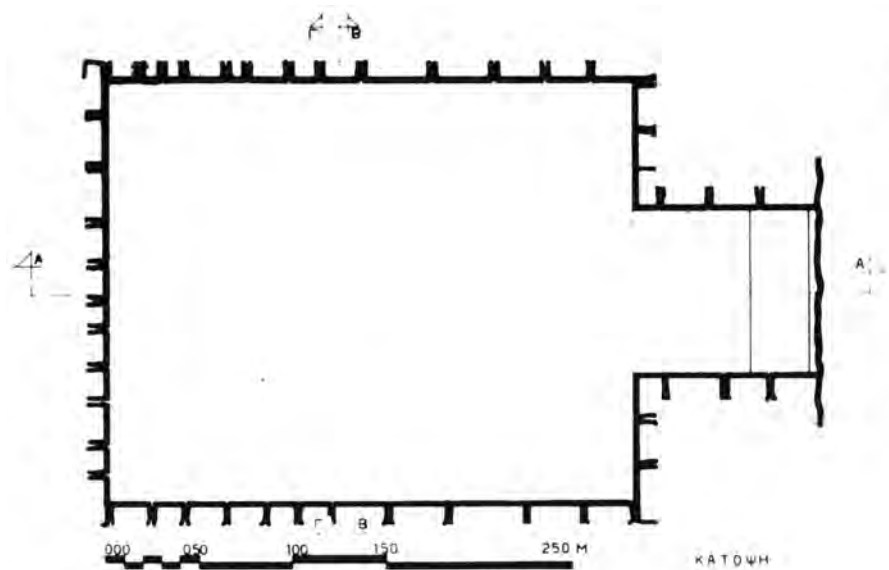
Τάφος 5. Βρέθηκε χωρίς κάλυμμα, είχε προσανατολισμό Β.-Ν., εσωτερικές διαστάσεις 1,75 × 0,44 και βάθος 0,30 μ. περίπου. Ο σκελετός ήταν διαλυμένος, το κρανίο βρέθηκε στο βόρειο άκρο. Βρέθηκε αέριος πήλινος χειροποίητος κάνθαρος¹⁰ με ταινιόσχημες υπερυψωμένες λαβές και ίχνη μεγάλης διακόσμησης¹¹

9. Βλ. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 239.

10. Για το σχήμα του αγγείου το οποίο εμφανίζεται στη Μακεδονία από την πρώτη εποχή του Χαλκού βλ. Heurtley, Prehistoric Macedonia, Cambridge, σ. 179-227 και 462.

11. Μοιάζει με το αγγείο αριθ. ευρ. 5943 του Μουσείου Ιωαννίνων που προέρχεται από τα Κάτω Πεδινά Ζαγορίου βλ. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 218 καθώς επίσης και με τμήμα άλλου κανθάρου, με την ίδια διακόσμηση από την Καστίτσα (Κατηγορία IV κατά Δάκαρη, βλ. ΠΑΕ 1951, σ. 180), ΠΑΕ 1952, σ. 374, εικ. 11 και N. Hammond, Epirus, Oxford 1967, σ. 310 εικ. 10.

8. Βλ. Φ. Πέτσας, Ο τάφος των Λευκαδίων, σ. 19, υποσημ. 1.

Σχέδ. 1. Καπέσοβο Ζαγορίου. Κάτωψη και τομές θαλαμοειδούς τάφου.

Σχέδ. 2. Μερόπη και Παληόπυργος Πωγωνίου. Κάτοψη κιβωτιόσχημων τάφων.

ψηλά στο λαιμό. Χρονολογείται στα μέσα του 11ου αι. π.Χ.¹² (Πίν. 147 β - 148 α). Σε απόσταση 2 μ. περίπου νότια του τάφου βρέθηκε τμήμα σιδερένιας αιχμής δόρατος, μεγ. σωζ. μήκ. 0,10 μ.

Τάφος 6. Δε βρέθηκε το κάλυμμα. Σωζόταν μόνο το βόρειο μισό· είχε προσανατολισμό Β.-Ν. και εσωτερικές διαστάσεις 0,60 × 0,32 μ., σε βάθος 0,28 μ. είχε δάπεδο από ασβεστολιθική πλάκα. Το νότιο μισό του

τάφου κόπηκε με την κατασκευή του μεταγενέστερου τάφου 8. Βρέθηκαν υπολείμματα του σκελετού, λίγα όστρακα από χειροποίητα αγγεία και τμήμα από πυριτολιθικό εργαλείο.

Τάφος 7. Σωζόταν ο μισός και στο βορειοανατολικό τμήμα υπήρχε τμήμα της καλυπτήριας πλάκας. Είχε προσανατολισμό Β.-Ν., μέγ. σωζ. μήκ. 0,60, πλάτος 0,40 μ. και δάπεδο χόμα σε βάθος 0,30 μ. Το νότιο μισό του τάφου κόπηκε από τον τάφο 8. Βρέθηκαν λίγα υπολείμματα του σκελετού.

Τάφος 8. Δε βρέθηκε κάλυμμα. Είχε προσανατολισμό Α.-Δ., εσωτερικές διαστάσεις 1,50 × 0,30 και σε βάθος 0,35 μ. για δάπεδο το φυσικό βράχο. Έσωζε υπολείμματα του σκελετού, λίγα όστρακα από χειροποίητα αγγεία και τμήμα λίθινου εργαλείου.

Νότια του τάφου 8 μέσα σε κοιλότητα του φυσικού βράχου μαζί με κομμάτια από οστά, βρέθηκε χάλκινη

12. Όλα τα αγγεία που αναφέρθηκαν παραπάνω (υποσημ. 3) έχουν σχέση με τον κώνηρο από τον τάφο 12 τύμβου στα Vodhine της Αλβανίας και χρονολογούνται από τα χάλκινα ευρήματα στην ΥΕ ΙΙΙΓ εποχή.

διχαλωτή περόνη¹³, Ιλλυρικού τύπου που χρονολογείται στο τέλος του 5ου αι. π.Χ. (Πίν. 148 β).

Τάφος 9. Χωρίς καλυπτήριες πλάκες. Είχε προσανατολισμό Α.-Δ., εσωτερικές διαστάσεις 1,30 × 0,30 μ. και σε βάθος 0,35 μ. για δάπεδο το φυσικό βράχο. Βρέθηκαν υπολείμματα του σκελετού, καθώς και λίγα όστρακα από χοντρά χειροποίητα αγγεία, τμήμα σιδηρένιου αντικειμένου και κομμάτια από πυριτολιθικά εργαλεία.

Τάφος 10. Χωρίς κάλυμμα. Είχε προσανατολισμό Β.-Ν., εσωτερικές διαστάσεις 1,80 × 0,60 μ. και για δάπεδο το χώμα. Το εσωτερικό του ήταν αναστατωμένο· σε βάθος 0,30 μ. βρέθηκαν λίγα όστρακα από χειροποίητα αγγεία και κομμάτια από ασβεστολιθικά και πυριτολιθικά εργαλεία. Βαθύτερα στο νοτιοανατολικό άκρο του τάφου βρέθηκαν τα ακόλουθα αντικείμενα, όλα ελληνιστικών χρόνων:

1. Ακέραιο μυροδοχείο, ύψ. 0,201 μ., έξω από το βορειοανατολικό άκρο του τάφου (Πίν. 148 γ), 2. Κυλινδρική πυξίδα¹⁴ με πλαστική μορφή στο κάλυμμα (Πίν. 148 δ), 3. Μελανόβαφη λήκυθος, ύψ. 0,135 μ. (Πίν. 149 α), 4. Ακέραιο μυροδοχείο, ύψ. 0,139 μ. (Πίν. 149 β), 5. Ακέραιο μυροδοχείο, ύψ. 0,165 μ. (Πίν. 149 γ), 6. Χάλκινο νόμισμα Μολοσσών¹⁵ του τέλους του 4ου αι. π.Χ., 7. Τμήμα από σιδηρένιο πειόσχημο σύνδεσμο, 8. Δύο κομμάτια από χάλκινο λεπτό έλασμα.

Νοτιοδυτικά από την ομάδα των προηγούμενων δέκα τάφων που έχουν ακτινωτή διάταξη προς το κέντρο του τύμβου, νότια βρέθηκαν πέντε τάφοι (οι 11-15 80) πιο πρόχειρης κατασκευής από τους προηγούμενους με λεπτότερες πλάκες και τοιχώματα και διαστάσεις μικρότερες (Πίν. 149 δ).

Τάφος 11. Χωρίς κάλυμμα. Είχε προσανατολισμό Α.-Δ., εσωτερικές διαστάσεις 1,80 × 0,40 μ. και για δάπεδο το χώμα σε βάθος 0,25 μ. Στο διαταραγμένο εσωτερικό του δε βρέθηκαν παρά λίγα οστά από το σκελετό μαζί με όστρακα από χειροποίητα αγγεία και τμήμα από πυριτολιθικό εργαλείο.

με όστρακα από χειροποίητα αγγεία και τμήμα από πυριτολιθικό εργαλείο.

Τάφος 12. Χωρίς κάλυμμα. Είχε προσανατολισμό Α.-Δ., εσωτερικές διαστάσεις 1,15 × 0,40 μ. και για δάπεδο

είχε ασβεστολιθική πλάκα σε βάθος 0,28 μ. Το εσωτερικό του ήταν διαταραγμένο και ο σκελετός διαλυμένος. Στο ανατολικό άκρο βρέθηκε σιδηρένια φυλλόσχημη αιχμή δόρατος, μήκ. 0,16 μ. Βρέθηκαν επίσης λίγα όστρακα από χειροποίητα αγγεία.

Τάφος 13. Χωρίς κάλυμμα, με προσανατολισμό Β.-Ν. Το βόρειο άκρο του κατέστρεψε το ανατολικό άκρο του τάφου 12. Είχε εσωτερικές διαστάσεις 1,05 × 0,30 μ. Ο σκελετός ήταν σχεδόν διαλυμένος με το κρανίο στο νότιο άκρο. Σε κάθε χέρι έσωζε από ένα χάλκινο δαχτυλίδι (Πίν. 150 α), αριστερά και δεξιά από το κρανίο βρέθηκε ζεύγος χάλκινων σκουλαρικών που καθένα σχηματίζεται από διπλό κρίκο (Πίν. 150 β). Βρέθηκαν επίσης λίγα όστρακα χειροποίητων αγγείων. Τα ευρήματα χρονολογούν τον τάφο στον 10ο αι. μ.Χ. Έξω από τον τάφο 13 βρέθηκε κοτύλη (Πίν. 150 γ) με μια οριζόντια και μία κατακόρυφη λαβή.

Τάφος 14. Βρέθηκε χωρίς καλυπτήρια πλάκα, είχε προσανατολισμό Β.-Ν., εσωτερικές διαστάσεις 0,90 × 0,30 και βάθος 0,35 μ. Ο σκελετός σχεδόν διαλυμένος, με το κρανίο νότια, βρέθηκε σε δάπεδο από ασβεστολιθικές πλάκες.

Συγκεντρώθηκαν όστρακα από χοντρά άβαφα χειροποίητα αγγεία, ακέραιο πυριτολιθικό εργαλείο και άλλα κομμάτια από λίθινα εργαλεία.

Τάφος 15. Χωρίς κάλυμμα. Είχε προσανατολισμό Α.-Δ., εσωτερικές διαστάσεις 1,50 × 0,30 μ. Σε βάθος 0,35 μ. βρέθηκε το δάπεδο από ασβεστολιθικές πλάκες. Ο σκελετός σωζόταν σε καλή κατάσταση με το κρανίο στο δυτικό άκρο. Αριστερά και δεξιά από το κρανίο είχε τοποθετηθεί από μία πέτρα. Κάτω από τις πέτρες (κοντά στις παρειές του κρανίου) βρέθηκαν χάλκινα σκουλαρίκια, κρίκοι, ενώ στον παράμεσο του αριστερού χεριού βρέθηκε χάλκινο δαχτυλίδι. Από τα ευρήματα ο τάφος χρονολογείται στους πρωτοχριστιανικούς χρόνους (βλ. Hesperia 49 (1980), σ. 192, πίν. 43α).

Τάφος 16. Δε σωζόταν καλυπτήρια πλάκα. Είχε προσανατολισμό Α.-Δ., εσωτερικές διαστάσεις 1,90 × 0,40 και βάθος 0,50 μ. Ο σκελετός ήταν διαλυμένος και μόνο υπολείμματα από τα οστά των ποδιών βρέθηκαν στο δυτικό άκρο του τάφου. Η επίχωση έδωσε ελάχιστα όστρακα χειροποίητων αγγείων και λίθινο εργαλείο.

Τάφος 17. Δεν έσωζε καλυπτήρια πλάκα. Είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και εσωτερικές διαστάσεις 1,70 × 0,40 μ. Σε βάθος 0,40 μ. βρέθηκε το δάπεδο που ήταν το χώμα. Ο σκελετός ήταν διαλυμένος, βρέθηκαν τμήματα των μηριαίων οστών και των κνημών. Στο ύψος των γονάτων βρέθηκε σπασμένος πλήινος κάρναρος¹⁶ (Πίν.

13. Βλ. παρόμοια στο Iliret dhe Gjenezat e Shaptereve, Universiteti Shtetëror i Tiranës, Institut i Historisë dhe i Gjuhësisë, σ. 131 πίν. 4, αριθ. 6 (άρθρο του Dhimosten Budina) και Hesperia 49 (1980), σ. 179 και πίν. 35 b, BR 691, χρονολογούμενο στο γ' τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.

14. Βλ. Στ. Δρούζου-Γ. Τουράτσουλου, Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βεροίας, Αθήνα 1980, σ. 142-143. Ανήκει στην κατηγορία Α και είναι όμοια με την πυξίδα αριθ. 1212 και χρονολογείται στο τέλος του 4ου αι. π.Χ., βλ. σ. 143 υποσημ. 89, όπου όλη η σχετική βιβλιογραφία για πρώιμα παραδείγματα του 4ου αι. π.Χ.

15. Βλ. Pr. Franke, Die antiken Münzen von Epirus, Wiesbaden 1961, σ. 105, πίν. 10V39, R 46 το οποίο χρονολογείται περίπου στα 360-330 π.Χ.

16. Ίσως είναι λίγο παλιότερος από τον κάρναρο του τάφου 10 80 και βαθύτερος. Για τη σχέση ύψους-διαμέτρου στα χείλη, βλ. Μ. Ανδρόνικος, Βεργίνα, Αθήνα 1969, σ. 212.

150 δ) με ταινιόσχημες υπερυψωμένες λαβές, ύψ. 0,17 μ. Στο ύψος της λεκάνης κοντά στη νότια πλευρά βρέθηκε πλήλιο κυάθιο¹⁷ με τρεις μαστοειδείς αποφύσεις στο ύψος της βάσης της λαβής (Πίν. 150 ε).

Τάφος 18. Δεν έσωζε καλυπτήρια πλάκα. Είχε προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. και εσωτερικές διαστάσεις 1,84 × 0,42 μ. Σε βάθος 0,30 μ. βρέθηκε το δάπεδο από ασβεστολιθικές πλάκες. Το εσωτερικό του ήταν διαταραγμένο· υπολείμματα του κρανίου βρέθηκαν στο νοτιοδυτικό άκρο και οστά στο βορειοανατολικό των ποδιών. Βρέθηκαν μόνο λίγα όστρακα χειροποίητων αγγείων¹⁸.

Τάφος 19. Είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και σωζόταν μόνο το ανατολικό τμήμα του με εσωτερικές διαστάσεις 0,70 × 0,40 μ. Ο σκελετός ήταν διαλυμένος. Στην επίχωση βρέθηκαν σιδερένια εφηλίδα και λίγα όστρακα από χειροποίητα αγγεία.

Τάφος 20. Ο τάφος βρέθηκε σχεδόν διαλυμένος, έσωζε μόνο υπολείμματα από τις πλάκες των πλευρών. Είχε προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ., χωρίς σαφείς εσωτερικές διαστάσεις. Δάπεδο είχε το φυσικό βράχο. Σε βάθος 0,20 μ. βρέθηκε ο σκελετός διαλυμένος. Σωζόταν μόνο η λεκάνη και τα οστά των ποδιών. Στο βορειοανατολικό άκρο του βρέθηκε λαβή σιδερένιου μαχαιριού.

Τάφος 21. Είχε δύο καλυπτήριες ασβεστολιθικές πλάκες οι οποίες βρέθηκαν σπασμένες. Είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και εσωτερικές διαστάσεις 1,75 × 0,40 μ. Σε βάθος 0,35 μ. βρέθηκε ο βράχος που χρησίμευε για δάπεδο. Ο σκελετός βρέθηκε σε καλή κατάσταση σε ύπτια θέση με τα χέρια διπλωμένα πάνω στη λεκάνη και το κρανίο δυτικά. Βρέθηκαν μόνο ελάχιστα όστρακα χειροποίητων αγγείων.

Τάφος 22. Ήταν πρόχειρα κατασκευασμένος, χωρίς καλυπτήρια πλάκα με προσανατολισμό Α.-Δ. Οι τρεις πλευρές ορίζονταν από ασβεστολιθικές πλάκες και η τέταρτη (νότια) από το φυσικό βράχο. Ο σκελετός ήταν σχεδόν διαλυμένος, το κρανίο βρέθηκε στο δυτικό άκρο.

Τάφος 23. Κιβωτιόσχημος, πρόχειρα κατασκευασμένος σε κοιλότητα του φυσικού βράχου. Οι μακρές πλευρές του ορίζονταν από κομμάτια ασβεστολιθικών πλα-

κών με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Είχε εσωτερικές διαστάσεις 1 × 3 μ. Σχεδόν διαλυμένος βρέθηκε ο σκελετός και το κρανίο στο νοτιοδυτικό άκρο, ενώ στο βορειοανατολικό άκρο σε χαμηλότερο επίπεδο βρέθηκε δεύτερο κρανίο.

ΗΛΙΑΣ ΑΝΔΡΕΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΑΣ

Άρτα

Οικόπεδο Σ. Κοτσαρίδα¹⁹

Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα της οδού Ρ2 και το ανατολικό της όριο, που αποτελείται από μεγάλους πελεκητούς λίθους και καλά συναρμοσμένες λιθοπλίνθους, που θεμελιώνονται στο φυσικό έδαφος (βράχος και χώμα) κλιμακωτά, σύμφωνα με την προς Β. κατωφέρεια του εδάφους (αποκαλυφθέν μήκος 25 μ. περίπου). Βορειότερα το όριο της οδού καταστράφηκε από μεγάλη πλημμύρα του ποταμού Αράχθου.

Ανατολικά της οδού Ρ2 αποκαλύφθηκαν δύο «ομότοιχες» οικίες του οικοδομικού τετραγώνου Α, βόρεια η οικία Α και νότια η οικία Β, που διέφεραν ως προς τη διάταξη των χώρων τους. Διατηρούνται οι λίθινες κρηπίδες, ενώ η ανωδομία ήταν από ωμά πλιθιά.

Οικία Α (Πίν. 151 α). Είναι σχετικά μεγάλων διαστάσεων 17,60 × 15 μ., δηλαδή 262,50 τ.μ. περίπου. Έχει τρία μεγάλα δωμάτια στη νότια πλευρά, άλλα τρία μικρότερα στην ανατολική πλευρά, ορθογώνια αυλή με περιστύλιο (5 × 6 στύλους) και στοές γύρω-γύρω.

Η αυλή (εμβαδόν 58,50 τ.μ. περίπου) ήταν στρωμένη με κομμάτια κεραμίδων κορινθιακού και λακωνικού τύπου και στο βορειοανατολικό τμήμα της με ψιλό ποταμίσιο χαλίκι.

Στο κέντρο περίπου της βρέθηκε τετράγωνος λίθινος βωμός του Διός Ερκειού, διαστ. 1,90 × 1,90, ύψ. 0,86 μ. (Πίν. 151 β).

Μεταξύ του βωμού και του δυτικού στυλοβάτη του περιστυλίου αποκαλύφθηκαν δύο μεγάλες όμοιες ορθογώνιες πλάκες, διαστ. 0,91 × 0,445, ύψ. 0,115 μ., που είχαν σπάσει σε δύο κομμάτια και που θα πατούσαν η μία πάνω στην άλλη. Πιθανότατα χρησίμευαν για τη βάση της ξύλινης κλίμακας του ορόφου προς τη δυτική στοά (υστεροελληνιστική φάση). Σε απόσταση 2,70 μ. ΝΑ. του βωμού βρέθηκε λίθινο γουδί, με επίπεδη βάση και δύο λαβές (διάμ. βάσης 0,37, διάμ. χείλους 0,445, ύψ. 0,195 μ.) και αμέσως ΝΔ. του τριγωνική πλάκα, που ήταν μάλλον για την υποστήριξη του (Πίν. 151 γ).

Στη βορειοδυτική γωνία της αυλής αποκαλύφθηκε

17. Μοιάζει πολύ με κυάθιο από τον τάφο 44 του τύμβου Κιζ-ι-ζι της Αλβανίας που χρονολογείται στην εποχή του Σιδήρου, βλ. Z. Andrea, Les Tumuli de Kuz-i-zi, Iliria VI (1976), σ. 205, πίν. XII, 3.

18. Τα όστρακα από τα χειροποίητα αγγεία που βρέθηκαν έξω από τους τάφους είτε προέρχονται από τη χρήση του τύμβου, είτε σε μερικές περιπτώσεις από σύλληψη των τάφων. Πολλά είναι κατασκευασμένα από ακάθαρτο πηλό, περιέχουν μικρά χαλίκια σε αποχρώσεις από καστανοκόκκινο ως καστανότεφρο και καστανόμαυρο και σε ελάχιστες περιπτώσεις η εξωτερική επιφάνεια είναι λειασμένη. Έχουν βρεθεί επίσης λίγα όστρακα με πλαστική διακόσμηση από μεγάλα αγγεία (πιθάρια, ανοιχτές φιάλες) (κατηγορία II κατά Δάκαρη).

19. Βλ. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 254-255.

σπυρός από κομμάτια κεραμιδιών λακωνικού τύπου και όμιο μεγάλο πιθαριού.

Σε τομή, βάθ. 0,85 μ., που έγινε στη βορειοδυτική γωνία και κάθετα στη δυτική στοά διαπιστώθηκε η υποθεμελίωση του στυλοβάτη και το τεχνητό άνδρηρο, που χρησιμοποιήθηκε για την οικοδόμηση της οικίας με το περιστύλιο. Το υλικό του μπαζώματος ήταν λατύπη, μικροί λίθοι και κροκάλες, χαλίκι, κομμάτια κεραμίδων λακωνικού και κορινθιακού τύπου, χονδροειδής άβαφη και μελαμβωφής κεραμική κλασικών χρόνων.

Ο στυλοβάτης της νότιας πλευράς του περιστυλίου έχει μήκος 7 μ. Αποτελείται από πέντε μεγάλες ανόμοιες τετράπλευρες ασβεστολιθικές πλάκες διαφόρων διαστάσεων, πάνω στις οποίες πατούν μικρότερες τετράγωνες λίθινες βάσεις των ξύλινων στύλων, διαστ. 0,39 × 0,39, ύψ. 0,195 μ. Η τετράγωνη βάση της νοτιοδυτικής γωνίας του περιστυλίου δε σώζεται στη θέση της.

Μεταξύ των μεγάλων πλακών αποκαλύφθηκαν ορθογώνιες λιθόπλινθοι και άλλες πλάκες. Στο μεσαίο μεταξόνιο της νότιας στοάς βρέθηκε μεγάλος τριβέας ελιών από γκριζωπό ηφαιστειακό λίθο (Πίν. 152 α). Η μία όψη του είναι επίπεδη, διάμ. 0,50 μ. και η άλλη ημισφαιρική. Στο κέντρο του έχει τετράγωνο τόρμο, διαστ. 0,10 × 0,10 και ύψ. 0,16 μ., που μειώνεται ελαφρά προς την επίπεδη πλευρά. Ένας όμοιος τριβέας είχε βρεθεί επίσης το 1979 στο νοτιότερο δωμάτιο Δ3 της ανατολικής πλευράς της οικίας, αλλά αμέσως μετά αφαιρέθηκε από αγνώστους. Φαίνεται ότι και οι δύο τριβείς ανήκαν σε κατασκευή για το σπάσιμο των ελιών, που έπαισαν να χρησιμοποιούνται στα υστεροελληνιστικά χρόνια, όταν κατασκευάστηκε το περιστύλιο της οικίας. Στο μεταξόνιο βόρεια του κατωφλιού του ανδρώνα βρέθηκε το κάτω τμήμα οξυπύθμενου αμφορέα (Πίν. 152 β).

Ο στυλοβάτης της ανατολικής πλευράς του περιστυλίου, που δεν είναι συνεχής, στο βόρειο τμήμα του σώζει τέσσερις μόνο λίθινες μικρές τετράγωνες βάσεις για την υποστήριξη των ξύλινων στύλων της στοάς. Οι δύο βορειότερες λείπουν από τη θέση τους (οι βάσεις των γωνιών του περιστυλίου υπολογίζονται διπλά).

Ο στυλοβάτης της βόρειας πλευράς έχει πέντε μεγάλες τετράπλευρες ασβεστολιθικές μεμονωμένες πλάκες, όπως και η νότια πλευρά.

Στο δυτικότερο μεταξόνιο του βόρειου στυλοβάτη υπάρχουν μικρές ασβεστολιθικές πλάκες. Σώζονται στη θέση τους μόνο η τρίτη και η τέταρτη λίθινη βάση για την υποστήριξη των στύλων της στοάς (Α.-Δ.).

Ο στυλοβάτης της νότιας πλευράς του περιστυλίου είναι συνεχής. Αποτελείται από πέντε μεγάλες ασβεστολιθικές ορθογώνιες λιθοπλίνθους (μάλλον από δεύτερη χρήση) και από τέσσερις λίθινες βάσεις για την υποστήριξη των στύλων της στοάς, που παρεμβάλλονται ανάμεσα στις λιθοπλίνθους χωρίς να προεξέχουν.

Έχουν δοθεί ήδη²⁰ στοιχεία των τριών δωματίων της νότιας πλευράς της οικίας (ο ανδρώνας ως Ε, το δωμάτιο ανατολικά του ανδρώνα ως Ζ και το δωμάτιο δυτικά του ανδρώνα ως ΣΤ).

Τα χαρακτηρίζουμε ως εξής: Το δωμάτιο δυτικά του ανδρώνα ως Δ1, τον ανδρώνα ως Δ2 και το δωμάτιο ανατολικά του ανδρώνα ως Δ3.

Η ανατολική πλευρά της οικίας αποτελείται από άλλα τρία βοηθητικά δωμάτια, μικρότερων διαστάσεων. Το νότιο δωμάτιο Δ4 της ανατολικής πλευράς της οικίας, διαστ. 3,50 × 2,30 μ., είχε δάπεδο από χοντρό λευκό ποταμίσιο χαλίκι, όπως φαίνεται από ένα τμήμα του, που σώζεται κοντά στη βορειοανατολική γωνία του.

Στο νότιο τμήμα του, εξωτερικά του κατωφλιού της εισόδου του δωματίου Δ3, αποκαλύφθηκε το 1979 ασβεστολιθική ορθογώνια λιθόπλινθος, διαστ. 0,90 × 0,425, ύψ. 0,40 μ., κάθετα τοποθετημένη στο κατώφλι. Βόρεια από αυτή αποκαλύφθηκε τετράγωνη ασβεστολιθική λιθόπλινθος, διαστ. 0,45 × 0,45 μ., ύψ. 0,33 μ., που σε παλιότερη φάση θα είχαν χρησιμοποιηθεί, η πρώτη σαν λίθινη βάση ξύλινης κλίμακας και η δεύτερη σαν λίθινη βάση της υποστήριξης της κλίμακας.

Στα υστεροελληνιστικά χρόνια οι δύο λιθόπλινθοι τοποθετήθηκαν μπροστά στο κατώφλι για να γίνεται πιο εύκολη η πρόσβαση στο δωμάτιο Δ3. Το δωμάτιο επικοινωνούσε με είσοδο από τη νοτιοανατολική γωνία των στοών Ι-ΙΙ. Η είσοδος είχε στη βόρεια πλευρά της μεγάλο ορθοστάτη από ασβεστόλιθο και σε επαφή με αυτόν οκτάπλευρο αμμολιθικό κίονα (Πίν. 152 β).

Το μεσαίο δωμάτιο Δ5 της ανατολικής πλευράς της οικίας ήταν μακρόστενο, διαστ. 7 × 2,30 μ., και επικοινωνούσε με είσοδο από την ανατολική στοά.

Στη βορειοανατολική γωνία της οικίας αποκαλύφθηκε ένα μικρό δωμάτιο Δ6 με δάπεδο από μικρούς λίθους, διαστ. 1,95 × 2,30 μ., που επικοινωνούσε με το Δ5.

Σε τομές που έγιναν στο δωμάτιο Δ6 και στη βορειοανατολική γωνία των στοών ΙΙ και ΙV διαπιστώθηκε τμήμα τοίχου, και η προς τα δυτικά υποθεμελίωσή του. Είναι παράλληλος με το βόρειο τοίχο της οικίας Β (απέχει 0,80 μ. νότια από αυτόν) και κάθετος με το μεγάλο αγωγό. Έτσι διαπιστώνεται ότι σ' αυτή την πλευρά το σπίτι ήταν μικρότερο.

Σε τομή που έγινε κάτω από το δάπεδο της βόρειας στοάς ΙV σε επαφή με τις μεγάλες πλάκες του στυλοβάτη της στοάς, διαπιστώθηκε όχι καλής κατασκευής αποχετευτικός αγωγός, που ανήκε σε παλιότερη φάση του σπιτιού (Πίν. 153 α).

Στο επίπεδο και στο δυτικό τμήμα της νότιας στοάς Ι αποκαλύφθηκε τμήμα αποχετευτικού αγωγού, σωζ.

μήκ. 3,40, πλ. 0,60 μ., που χρησίμευε για την απομάκρυνση των νερών από το πλύσιμο του ανδρώνα (Πίν. 153 β). Κοντά στη βορειοδυτική γωνία του ανδρώνα βρέθηκε οπή με κονίαμα, που κατέληγε εξωτερικά σε μικρή δεξαμενή από υδραυλικό κονίαμα, όπου συλλέγονταν τα νερά του ανδρώνα και διά μέσου του αγωγού απομακρύνονταν προς το δρόμο.

Η οικία Α με το περιστύλιο πρέπει να κατασκευάστηκε μετά το 168 π.Χ., έτος καταστροφής της Ηπείρου από τις λεγεώνες του Αιμίλιου Παύλου. Ισχυρή ένδειξη γι' αυτό είναι η κεραμική των κλασικών και πρώιμων ελληνιστικών χρόνων που βρέθηκε κάτω από το δάπεδο του δωματίου Δ6 και της βόρειας στοάς. Επίσης ισχυρή ένδειξη είναι η κεραμική που βρέθηκε πάνω από τα δάπεδα της βόρειας και ανατολικής στοάς, και ειδικά, κομμάτια μεγαρικών σκύφων (long linear-leaf bowl) (Πίν. 154 α).

Τέλος πρέπει να αναφερθούν τα χάλκινα νομίσματα, που βρέθηκαν στις τομές και χρονολογούνται πριν από το 167 π.Χ.

Ευρήματα από την οικία Α: εισαγμένη και εγχώρια κεραμική κλασικών και ελληνιστικών χρόνων (χονδροειδών και μαγειρικών αγγείων καθημερινής χρήσης, πίθοι, αμφορείς, γουδιά, λεκάνες, χύτρες, τηγάνια). Ντόπια και εισαγμένη μελαμβαφής κεραμική κλασικών και ελληνιστικών χρόνων (πινάκια κοκκινωπού και τεφρού πηλού, περγαμηνά πινάκια, σκύφοι, σκυφίδια, μεγαρικοί σκύφοι, σαλτσιέρες, πιξίδες, λυχνάρια, οινοχόες κτλ.), πολλές πήλινες κωνικές αγνύθες διαφόρων μεγεθών και πηλών. Εφυαλωμένα, γραπτή και άβαφη κεραμική υστεροβυζαντινών χρόνων. Πήλινη ορθογώνια σφραγίδα, διαστ. 0,06 × 0,045 μ., με έγκοιλες παραστάσεις σε κάθε πλευρά (Πίν. 154 β). Τμήμα «οπαίας κεράμου». Ανθεμωτοί ηγεμόνες καλυπτήρες κορινθιακού τύπου (Πίν. 154 γ). Χάλκινη αρύταινα, τμήματα χάλκινων περονών και βελονών, χάλκινες λαβές αγγείων, σιδερένια και χάλκινα καρφία, κομμάτια χάλκινων ελασμάτων, μολύβδινοι σύνδεσμοι, σώματα σιδήρου και χαλκού, μικρός πράσινος δακτυλιόλιθος, κομμάτια ειδωλίων και ανάγλυφων πινάκων. Τέλος, βρέθηκαν αρκετά χάλκινα νομίσματα κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, καθώς και μερικά χάλκινα σκυφωτά υστεροβυζαντινά νομίσματα.

Οικία Β. Νότια της οικίας Α και ανατολικά της οδού Ρ2 αποκαλύφθηκαν χώροι της οικίας Β. Το ανατολικό όριο της οδού αποτελείται από μεγάλες λιθοπλίνθους που θεμελιώνονται στο βράχο, σύμφωνα με την κατωφέρεια της οδού προς Β. (αποκαλυφθέν μήκος του ανατολικού ορίου της οδού και συνάμα του δυτικού τοίχου της οικίας Β, 10 μ. περίπου).

Η οικία Β επικοινωνούσε με την οδό με διβαθμιδωτή λίθινη κλίμακα. Το λίθινο κατώφλι της εξώθυρας δε σώζεται στη θέση του. Μετά την είσοδο υπάρχει στοά - διάδρομος, πλ. 3 μ., που χωρίζει την οικία σε δύο

τμήματα. Το βόρειο με τρία δωμάτια και το νότιο με την αυλή (Πίν. 151 α). Στο μεσαίο τμήμα της στοάς αποκαλύφθηκαν η λίθινη βάση της ξύλινης κλίμακας, διαστ. 0,90 × 0,60 μ., για τον όροφο της οικίας, που πρέπει να υπήρχε τουλάχιστον στη βόρεια πλευρά της, και ανατολικά της, λίθινη τεταρτοκυκλική κατασκευή, πιθανότατα αποθηκευτικός χώρος κάτω από την κλίμακα. Η κλίμακα στηριζόταν με τοίχο και τετράγωνη λίθινη βάση, που αποκαλύφθηκαν αμέσως ανατολικά της τεταρτοκυκλικής κατασκευής.

Βόρεια από την είσοδο αποκαλύφθηκε μεγάλο δωμάτιο Δ1, διαστ. 4,80 × 5,45 μ., με δάπεδο από πατημένο πηλό. Ανατολικά του Δ1 αποκαλύφθηκε δωμάτιο Δ2, διαστ. 4,80 × 3,50 μ., που επικοινωνούσε με τη στοά, με είσοδο της οποίας λείπει το κατώφλι. Κοντά στην είσοδο βρέθηκαν τμήμα από υπόστρωμα και τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου από ποταμίσις λευκά μεγάλα χαλίκια. Στην επίχωση του δωματίου βρέθηκαν κομμάτια κονιαματος με κόκκινο χρώμα, από το επίχρισμα των τοίχων του. Το δωμάτιο αυτό επικοινωνούσε με είσοδο, πλ. 0,80 μ., με ένα μικρότερο δωμάτιο Δ3, διαστ. 3,30 × 4 μ. Το δάπεδό του ήταν από αργιλώδη κοκκινωπό πηλό. Νότια του Δ3 αποκαλύφθηκε δωμάτιο Δ4, διαστ. 5 × 4 μ., με δάπεδο από πατημένο πηλό και νοτιότερα ένας άλλος μακρόστενος χώρος Δ5, διαστ. 2,20 × 4,80 μ., που πιθανότατα επικοινωνούσε με το δωμάτιο Δ4.

Η στοά είχε τέσσερις ξύλινους στύλους, όπως αποδεικνύεται από τις ισάριθμες λίθινες ανόμοιες τετράπλευρες λίθινες βάσεις, με ακανόνιστα μεταξόνια, που αποκαλύφθηκαν σε σειρά με διάταξη Α.-Δ.

Βόρεια της τελευταίας προς Δ. πλάκας αποκαλύφθηκε τμήμα κατεστραμμένου μικρού αποχετευτικού αγωγού, με διεύθυνση Α.-Δ., σωζ. μήκ. 2,50, πλ. 0,25 μ.

Στην επίχωση της οδού Ρ2 και στους χώρους της οικίας Β βρέθηκαν: μερικά κορινθιακά όστρακα, πλήθος άβαφης, ερυθροβαφούς και μελαμβαφούς κλασικής και ελληνιστικής κεραμικής (σκύφοι, κύθια, πινάκια, σαλτσιέρες, λυχνάρια, μυροδοχεία, αμφορείς, πιθάρια, μαγειρικά σκεύη), πολλές πήλινες κωνικές αγνύθες, τμήμα πήλινης σχάρας, πήλινα ειδώλια και κομμάτια πήλινων ανάγλυφων πινάκων, κομμάτια λακωνικού στρωτήρα με σφραγίδα, που φέρει τα γράμματα ΛΥ (Πίν. 155 α), χάλκινος και οστέινος αστράγαλος, πήλινη μήτρα σκύφου (Πίν. 155 β), μελαμβαφές πήλινο κλασικό λυχνάρι (Πίν. 155 γ), μολύβδινοι σύνδεσμοι, χάλκινες λαβές αγγείων, χάλκινες περόνες και βελόνες, κομμάτια χάλκινων ελασμάτων, σιδερένια και χάλκινα καρφία, σώματα σκουριών σιδήρου και χαλκού, 26 χάλκινα ελληνιστικά νομίσματα, ένα ασημένιο ρωμαϊκό δηνάριο, 16 χάλκινα σκυφωτά υστεροβυζαντινά νομίσματα και ένα ασημένιο. Κομμάτια γυάλινων υστεροβυζαντινών αγγείων, δόντια κάπρων και όστρεα, πλήθος υστεροβυζαντινής και μεταβυζαντινής άβαφης, γραπτής και εφυαλωμένης κεραμικής.

Οικόπεδο Μπανταλούκα

Ανασκάφηκαν η οικία ΣΤ (η οικία με πλακοστρωμένη αυλή και το πηγάδι), η οικία Ε (νότια της οικίας ΣΤ και του κάθετου αγωγού και ανατολικά του μεγάλου αγωγού) και η οικία Γ (δυτικά του αγωγού και βόρεια της οικίας με το περιστύλιο στο οικόπεδο Κοτσαρίδα).

Οικία ΣΤ. Οικία ΣΤ ονομάζουμε την οικία που αποκαλύφθηκε ανατολικά του μεγάλου αγωγού του οικοδομικού τετραγώνου Α και βόρεια του κάθετου αγωγού. Στις ανασκαφές των ετών 1978-79 είχε αποκαλυφθεί αυλή με πηγάδι και άλλοι χώροι γύρω από αυτή. Στο μικρό αποθηκευτικό χώρο δυτικά από την αυλή αποκαλύφθηκαν δύο πυθμένες μεγάλων πιθαριών (Πίν. 156 α) και στη νοτιοδυτική γωνία του σε τομή λαιμός οξυπύθμενου αμφορέα. Βρέθηκαν μερικά χάλκινα ελληνιστικά νομίσματα, πήλινες κωνικές αγνύθες, άβαφη και μελαμβαφής κεραμική ελληνιστικών χρόνων.

Οικία Ε. Στο μεσαίο τμήμα του οικοπέδου, δυτικά του αρχαίου δρόμου και νότια της οικίας Ζ με την πλακοστρωμένη αυλή και το πηγάδι είχε αποκαλυφθεί το 1978 μικρός αγωγός, πλ. 1 μ., κάθετος πάνω στο μεγάλο αγωγό που χωρίζει το οικοδομικό τετράγωνο σε δύο σειρές από σπίτια, και στην οδό ΡΙ. Φέτος ανασκάφηκε όλο το μήκος του αγωγού αυτού, μέχρι τον πυθμένα του. Ο αγωγός στην υστεροελληνιστική εποχή έκλεισε σε σημεία με δύο μικρούς τοίχους στο ανατολικό του τμήμα (Πίν. 156 β).

Νοτιότερα του αγωγού ανασκάφηκαν μέχρι το στέρεο έδαφος (κοκκινωπός άργιλος) οι δύο γειτονικοί χώροι της οικίας Ε, μήκ. 15, πλ. 14,50 μ.

Ο ανατολικότερος χώρος ο οποίος σώζει αποσπασματικά τους τοίχους του είχε στο εσωτερικό του τμήματα τοίχων και πολλούς πεσμένους λίθους και πλάκες. Ίσως είναι η αυλή (Πίν. 157 α).

Ο δυτικότερος χώρος, διαστ. 4,50 × 4,10 μ., επικοινωνούσε με τον προηγούμενο με είσοδο, πλ. 1,30 μ. Κατά μήκος του δωματίου αυτού αποκαλύφθηκαν βαθύτερα δύο άλλοι παράλληλοι τοίχοι, από λίθους και κροκάλες κάθετοι πάνω στο μεγάλο αγωγό.

Νοτιότερα από αυτούς τους χώρους αποκαλύφθηκαν έξι άλλοι χώροι της οικίας Ε, με τοίχους από λίθους και κροκάλες (Πίν. 157 β).

Στους δυτικούς χώρους της οικίας Ε αποκαλύφθηκαν ένας κιβωτιόσχημος τάφος και μία κεραμοσκεπής ταφή, με προσανατολισμό Α.-Δ. υστεροβυζαντινής εποχής.

Επίσης ανασκάφηκε ένας αποθήτης με μερικά ολόκληρα άβαφα και εφυαλωμένα υστεροβυζαντινά αγγεία.

Ακόμα μία κεραμοσκεπής ταφή ανασκάφηκε στο μεσαίο τμήμα του νότιου τοίχου της οικίας.

Στον κάθετο αγωγό, και στην οικία Ε βρέθηκαν άβαφη εγχώρια και κορινθιακή κεραμική (αμφορείς, πιθά-

ρια, γουδιά, λεκανίδες, χύτρες), μελαμβαφής κεραμική (σκύφοι, κυάθια, λυχνάρια, πινάκια, κάνθαροι), άβαφη, γραπτή και εφυαλωμένη υστεροβυζαντινή κεραμική, κομμάτια πήλινων ειδωλίων και μητρών, χάλκινοι κρίκοι και πόρπες υστεροβυζαντινών χρόνων, κομμάτια χάλκινων ελασμάτων, χάλκινες εφηλίδες, χάλκινο αγκίστρι, μολύβδινο σταθμίο, μολύβδινος σύνδεσμος, μάζες σιδήρου και χαλκού κτλ.

Οικία Γ. Δυτικά του μεγάλου αγωγού και βόρεια της οικίας Β με το περιστύλιο στην ανασκαφή του 1979 είχε αποκαλυφθεί το ανατολικό τμήμα της οικίας Γ με τους μακρόστενους χώρους της.

Στο βόρειο τμήμα του νοτιότερου δωματίου της ανατολικής πλευράς της οικίας αποκαλύφθηκε ορθογώνια εστία με λίθινο περίγραμμα, διαστ. 1,50 × 1,10 μ. (Πίν. 158 α).

Νοτιότερα αποκαλύφθηκε τμήμα κατεστραμμένου αγωγού, μία κυκλωτερής εστία από λίθους και κεραμίδια και ένας άλλος τοίχος από λίθους και κροκάλες (Πίν. 158 β).

Κάτω από την εστία με τα κεραμίδια και στην τάφρο θεμελίωσης του τοίχου βρέθηκαν ένα χάλκινο δαχτυλίδι με έγγλυφη παράσταση μολοσσικού σκύλου και μία τετράγωνη λίθινη σφραγίδα, μήκ. πλευράς 0,047, πάχ. 0,02 μ., με έγκοιλη παράσταση μολοσσικού σκύλου (Πίν. 159 α). Τα αντικείμενα αυτά χρονολογούνται στα τέλη του 5ου αι. π.Χ.

Στη στοά δυτικά των μακρόστενων χώρων της ανατολικής πλευράς της οικίας Γ βρέθηκαν μία κεραμίδια λακωνικού τύπου με ορθογώνια σφραγίδα, που σώζει τα γράμματα *ΠΑΚΛ*, καθώς και τμήμα λίθινου οκταγωνικού επικράνου με επίχρισμα μαρμαροκονιάματος. Στο χώρο αυτό βρέθηκαν πάρα πολλά χάλκινα ελληνιστικά νομίσματα και ένα ασημένιο.

Βόρεια του χώρου αυτού αποκαλύφθηκαν τμήματα τοίχων της παλιότερης φάσης του σπιτιού.

Στο τμήμα του κατεστραμμένου μεγάλου αγωγού και στην οικία Γ βρέθηκαν: άβαφη και μελαμβαφής κεραμική ελληνιστικών χρόνων, άβαφη και εφυαλωμένη υστεροβυζαντινή κεραμική, πήλινες κωνικές αγνύθες, κομμάτια πήλινων ειδωλίων, κεφαλές πήλινων γενειοφόρων ανδρών υστεροαρχαϊκών χρόνων, χάλκινη εφηλίδα, χάλκινοι κρίκοι, χάλκινα ελληνιστικά νομίσματα, χάλκινα σκυφωτά υστεροβυζαντινά νομίσματα.

Οικόπεδο Δ. Μαυρογιάννη

Ανατολικά της Αγίας Σοφίας και στη γωνία των παρόδων Αγίας Σοφίας και Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, τον Ιούλιο, αποκαλύφθηκαν σε αρκετό βάθος τοίχοι αρχαίας οικίας του ανατολικού τμήματος της πόλης της Αμβρακίας. Οι πρώτοι τέσσερις τοίχοι σχημάτιζαν ορθογώνιο δωμάτιο, διαστ. 3,50 × 2,70 μ.

Ο τοίχος 1, με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ., είχε μήκος 4,20 και πλάτος 0,60 μ. Αποτελούνταν από μία μόνο σειρά τεσσάρων μεγάλων ασβεστολιθικών λιθοπλίνθων. Ο τοίχος αυτός συνεχιζόταν προς ΝΑ. αλλά καταστράφηκε από τον εκσκαφέα.

Ο τοίχος 2, με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. είχε μήκος 4,80 και πλάτος 0,50 μ. Αποτελούνταν από τρεις μεγάλες λιθοπλίνθους στη σειρά. Μία τέταρτη λιθοπλίνθος έχει αφαιρεθεί από τη θέση της. Όπως φαίνεται συνεχιζόταν και δυτικότερα, από μία άλλη μεγάλη λιθοπλίνθο και έκλεινε από Β. το δωμάτιο β.

Κάθετος τοίχος 3, πάνω στην τρίτη λιθοπλίνθο του τοίχου 2 και παράλληλος με τον τοίχο 1, έκλεινε το δωμάτιο α από τα δυτικά. Είχε βαθύτερα τη θεμελίωση από μεγάλες επιμήκεις ακανόνιστες πέτρες, που πάνω της υπήρχαν αργοί λίθοι και κροκάλες, μήκ. 3,50, πλ. 0,70 και ύψ. 0,75 μ.

Ο τοίχος 4 γωνίαζε με τον προηγούμενο τοίχο και έκλεινε το δωμάτιο α και το δωμάτιο β από Ν. Το μεγαλύτερο τμήμα του τοίχου αυτού καταστράφηκε από τον εκσκαφέα, σωζ. μήκ. 2,65, πλ. 0,55, ύψ. 0,60 μ. Αποτελούνταν από μικρές και μεγάλες ασβεστολιθικές πέτρες και θεμελιωνόταν ψηλότερα στο έδαφος, λόγω της ανωφέρειας.

Ο τοίχος 5, με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. σχημάτιζε ορθή γωνία με τον τοίχο 4, μήκ. 4 και πλ. 0,50 μ. Αποτελούνταν και αυτός από ασβεστολιθικές πέτρες διαφόρων μεγεθών και θεμελιωνόταν ακόμα ψηλότερα στο έδαφος από τον προηγούμενο τοίχο 4.

Κατά τη σύντομη και πρόχειρη σωστική ανασκαφή βρέθηκαν τα εξής: άβαφα και μελαμβαφή ελληνιστικά όστρακα, δύο πήλινες κωνικές αγνύθες, τμήμα χάλκινης περόνης, μικρό χάλκινο οξειδωμένο νόμισμα, λαιμός αμφορέα, το μισό του χείλους μικρού πιθαριού, μικκύλο μελαμβαφές κυάθιο και μικκύλη μελαμβαφής οινόχθη ελληνιστικών χρόνων.

Οδός Φιλελλήνων 23-25 (οικόπεδο Μ. Θεοχάρη)

Στο παραπάνω οικόπεδο κατά τη διάνοιξη πεδίου για θεμελίωση οικοδομής τον Ιούνιο, αποκαλύφθηκε η πάνω επιφάνεια μερικών ασβεστολιθικών λίθων, σε βάθος 3,95 μ. από το επίπεδο του πεζοδρομίου της οδού.

Μετά την απομάκρυνση των χωμάτων και των πεσμένων λίθων αποδείχθηκε πως επρόκειτο για ένα καλοκατασκευασμένο αρχαίο λιθόχτιστο πηγάδι, του οποίου το μισό περίπου είχε καταστραφεί, από θεμελίωση νεότερου τοίχου. Ήταν γεμάτο από επίχωση και κομμάτια λιθοπλίνθων (Πίν. 159 β). Το ανώτερο τμήμα του, ύψ. 1,50 μ., ήταν χτισμένο κατά το ισοδομικό σύστημα με έξι δόμους από ασβεστολιθικές πλάκες, καλοδοουλεμένες κυκλικά στο εσωτερικό τους. Χαμηλότερα ήταν χτισμένο με αργούς λίθους. Στον κάθε δόμο υπήρχαν ορθογώνιες εσοχές σε κάθετη σειρά, οι οποίες χρησί-

μευαν για την κατάβαση και τον καθαρισμό του πηγαδιού. Η διάμετρος του ανοίγματος του πηγαδιού ήταν 1,20 μ. Το πηγάδι ήταν στην αυλή οικίας του ανατολικού τμήματος της πόλης της αρχαίας Αμβρακίας.

Παρόμοια πηγάδια έχουν βρεθεί στο οικόπεδο Λέκκα - Μακρυδήμα - Δάφνου (Πλατεία Κιλκίς) και στο οικόπεδο Ο.Τ.Ε. (Πλατεία Ζέρβα), από τα οποία συμπεραίνουμε ότι η πόλη υδρευόταν από πηγάδια²¹.

Οχτώ μέτρα περίπου ανατολικότερα από το πηγάδι, κατά τη διάνοιξη άλλου πεδίου αποκαλύφθηκε με κατεύθυνση Α.-Δ. ασβεστολιθικό κατώφλι δίφυλλης πόρτας βόρειου δωματίου οικίας, σπασμένο κατά πλάτος σε δύο σημεία στο μέσο του, μήκ. 1,85, πλ. 0,70 μ.. Δεξιά και αριστερά του κατωφλιού αποκαλύφθηκαν τμήματα τοίχου από το νότιο τοίχο του δωματίου. Κοντά στο κατώφλι βρέθηκαν άβαφα και μελαμβαφή ελληνιστικά και δύο κομμάτια από χείλη πιθαριών.

Η ανασκαφική έρευνα του οικοπέδου δε συνεχίστηκε στον υπόλοιπο χώρο, γιατί υπήρχε μεγάλος κίνδυνος για τη στατική ασφάλεια των διπλανών οικοδομών.

Συμβολή των οδών Κ. Παλαμά - Αμβρακίας

Κατά τη διεξαγωγή εργασιών από τον Ο.Τ.Ε. στις 22-7-1980 ανοίχτηκε στενό αυλάκι, βάθ. 1 μ. περίπου, πλ. 0,50 μ., πάνω στο νότιο πεζοδρόμιο της οδού, για την τοποθέτηση καλωδίων.

Σε βάθος 0,80 μ. περίπου εντοπίστηκαν σε πολλά σημεία μεγάλες ασβεστολιθικές λιθοπλίνθοι αρχαίου κτιρίου σε μήκος 15 μ. κοντά στο ανατολικό άκρο της πόλης της Αμβρακίας.

Εξαιτίας της στενότητας του αυλακιού πάνω στο πεζοδρόμιο και στη συμβολή των δύο οδών δεν έγινε ανασκαφική έρευνα.

ΠΑΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

Οδός Πύρρου 41 (οικόπεδο Καραγιώργη - Μασίνα)

Στις εργασίες εκσκαφών θεμελίων οικοδομής ιδιοκτησίας Καραγιώργη - Μασίνα, εντοπίστηκαν θεμέλια αρχαίου κτιρίου. Ο καθαρισμός και η έρευνα που ακολούθησε αποκάλυψε γωνία δύο τοίχων, πλ. 0,70-1 μ., που σώζονται σε μικρό μήκος και ύψος και τμήμα δαπέδου χαλικόστρωτο. Τα αρχαία σώζονται εντελώς αποσπασματικά, κατεστραμμένα από τα θεμέλια του παλιού σπιτιού που υπήρχε στο ίδιο οικόπεδο.

ΙΩΑΝΝΑ ΑΝΔΡΕΟΥ

21. ΑΑΑ ΙV (1971), σ. 332-335, ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 303 κ.ε.: 26 (1971): Χρονικά, σ. 331 κ.ε.

Οδός Κομμένου 105 και Αγίων Αποστόλων (οικόπεδο Αφών Ντάλια)

Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου, κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών για τη θεμελίωση νέας οικοδομής, εντοπίστηκαν αρχαία οπότε διακόπηκαν οι οικοδομικές εργασίες. Η ανασκαφική έρευνα που ακολούθησε έφερε σε φως έναν ισχυρό τοίχο, μήκ. 14 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν., κατασκευασμένο κατά το ισοδομικό περίπου σύστημα, από μεγάλες ορθογώνιες ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους, τοποθετημένες όλες δρομικά, που το μήκος τους κυμαινόταν από 1 ως 1,20 μ., το πλάτος τους από 0,50 ως 0,60 μ. και το ύψος από 0,30 ως 0,35 μ.²² (Πίν. 160 α).

Στη δυτική όψη του τοίχου οι λιθοπλίνθοι ήταν δουλεμένες αδρά με σφυρί ώστε να παρουσιάζουν κυρτή επιφάνεια (*rustica*) ενώ στην ανατολική είχαν μείνει ακατέργαστες, ως μη ορατές, γεγονός που ερμηνεύεται από τη διπλή λειτουργία του τοίχου ως αναλημματικού για τη συγκράτηση του ανδήρου ενός ταφικού περιβόλου και συγχρόνως ως ορίου μιας οδού που διερχόταν εμπρός του και προς την οποία παρουσίαζε την επιμελημένη του πρόσοψη. Η επιφάνεια του βράχου στα δυτικά του τοίχου ήταν κατά τόπους λαξευμένη ώστε να εξομαλυνθεί για τη διέλευση της οδού. Στο νότιο και στο βόρειο πέρας του ο τοίχος σχημάτιζε ορθή γωνία με δύο άλλους τοίχους ίδιας κατασκευής, που προφανώς ήταν οι πλάγιοι τοίχοι του περιβόλου, έτσι ώστε να σχηματίζεται Π.

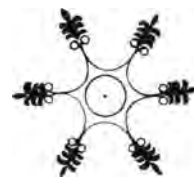
Επίσης αποκαλύφθηκαν τμήματα θεμελιών από αργολιθοδομή που έβαιναν παράλληλα προς τον τοίχο της πρόσοψης σε απόσταση 2-2,50 μ. ανατολικά του, και που η προχειρότητα της κατασκευής τους οφείλεται στο ότι αποτελούσαν προφανώς την πίσω πλευρά του περιβόλου.

Στο εσωτερικό του περιβόλου αποκαλύφθηκαν δύο ταφές σε απλά ορύγματα με προσανατολισμό Α.-Δ. Κτερίσματα δε βρέθηκαν, αλλά πιθανώς αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι ταφές ήταν αρκετά κατεστραμμένες, η μία (βορειότερη) από τις πρόσφατες οικοδομικές εργασίες και η άλλη (νότια) από ένα μεταβυζαντινό βόθρο απορριμμάτων που είχε αποκόψει τα κάτω άκρα του σκελετού και προφανώς είχε καταστρέψει και άλλη ταφή που βρισκόταν σε ψηλότερο επίπεδο, όπως συνάγεται από το γεγονός ότι μέσα στο βόθρο βρέθηκε ριγμένη μία ασβεστολιθική πλάκα από στενή πλευρά κιβωτίοσχημου τάφου²³.

22. Η διατήρηση του τοίχου ήταν καλύτερη στο νότιο τμήμα του, όπου σωζόταν σε ύψος δύο-τριών δόμων, ενώ στα βόρεια αποκαλύφθηκε μόνο το θεμέλιό του.

23. Η πλάκα, διαστ. 0,62 × 0,44, πάχ. 0,09 μ., είχε κατά μήκος των

Τα όστρακα που βρέθηκαν στην επίχωση του ταφικού ανδήρου χρονολογούνται στο τέλος του 5ου και στον 4ο αι. π.Χ., όπως και μία μικρή μελαμβαφής κύλικα τύπου *bolsal* με εμπιέστο κόσμημα ανθεμίων στο εσωτερικό της (Σχέδ. 3)²⁴.

Σχέδ. 3.

Ο περιβόλος ανήκει στο εκτεταμένο νότιο νεκροταφείο της αρχαίας Αμβρακίας που απλωνόταν στους δυτικούς πρόποδες του λόφου της Περράνθης και ήταν σε χρήση από τον 6ο μέχρι το 2ο αι. π.Χ. Τμήματα του νεκροταφείου έχουν εντοπιστεί παλιότερα από τους ανασκαφείς Γ. Μηλιάδη²⁵, Σ. Δάκαρη²⁶, Η. Τσιριβάκο²⁷ και Ι. Βοκοτοπούλου²⁸.

Όπως έχει ήδη παρατηρηθεί, η κατασκευή ταφικών περιβόλων ήταν πολύ διαδεδομένη στην Ήπειρο και στην περιοχή της Αμβρακίας²⁹.

Εθνική οδός Ιωαννίνων-Αντιρρίου (Ο.Τ. 424,οικόπεδο Χρ. Ζήκου)

Κατά τους μήνες Ιούνιο, Ιούλιο και Οκτώβριο, έγινε συστηματική ανασκαφική έρευνα στο οικόπεδο ύστερα από αίτηση του ιδιοκτήτη για οικοδόμηση και δεδομένου ότι στην όμορη ιδιοκτησία Μπανταλούκα έχουν έρθει σε φως εκτεταμένα τμήματα οικοδομικών τετραγώνων και οδός της αρχαίας Αμβρακίας (Σχέδ. 4)³⁰.

Κατά τη φετινή ανασκαφική περίοδο ανασκάφηκαν τετράγωνα συνολικής έκτασης 200 τ.μ. και αφαιρέθηκαν κυρίως οι μεταγενέστερες επιχώσεις.

Σε βάθος 5,50 μ. από το κατάστρωμα της Εθνικής Οδού αποκαλύφθηκε η συνέχεια της αρχαίας οδού και άρχισαν να διαγράφονται τα όρια διαφόρων οικοδομι-

δύο κάθετων πλευρών της από μία πατούρα για την προσαρμογή των μακρών πλευρών.

24. Για το σχήμα βλ. ανάλογα Agora XII, σ. 101, εικ. 5, πίν. 21-23. Για το κόσμημα βλ. *Hesperia* 18 (1949), πίν. 92, αριθ. 62.

25. ΑΔ 10 (1926), σ. 63-77.

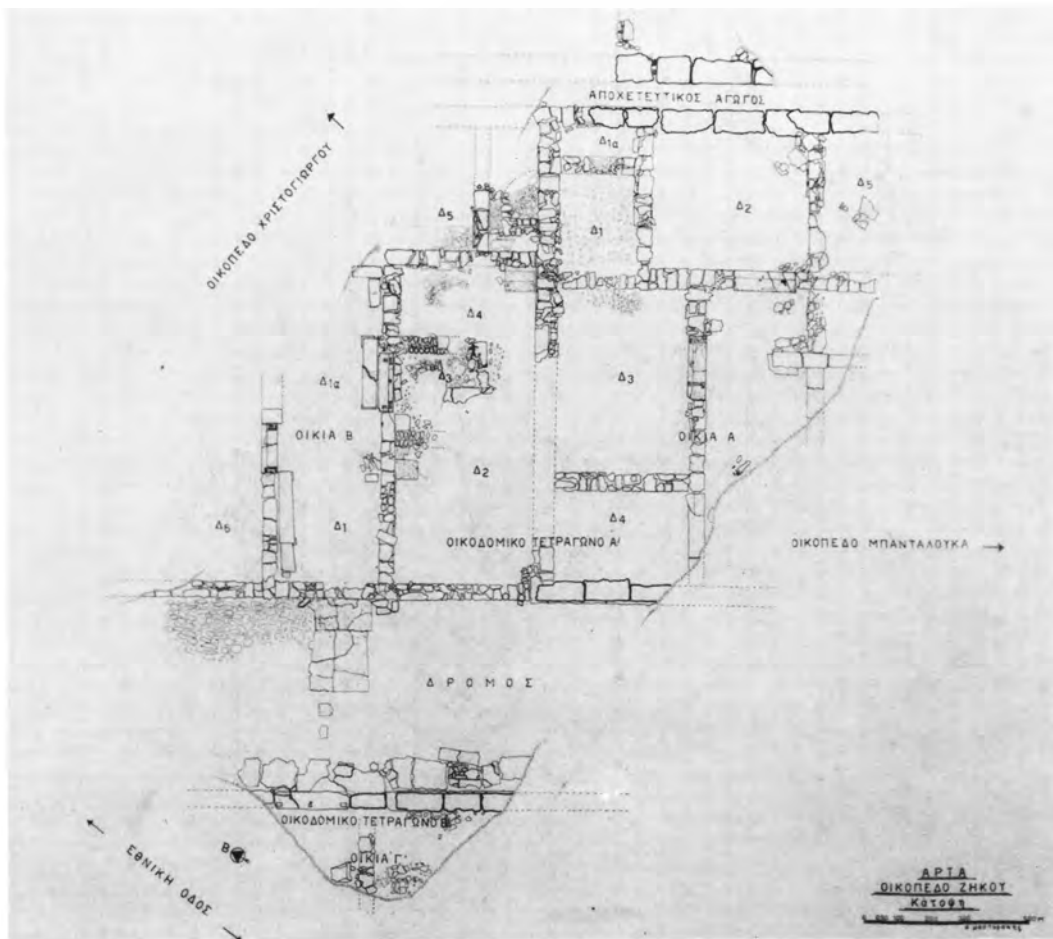
26. Ηπειρωτική Εστία 4 (1955), σ. 455-456.

27. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 355-360.

28. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 40.

29. ΠΑΕ 1952, σ. 368, υποσημ. 3, ΑΕ 1955, Χρονικά, σ. 16-22, ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 284-285.

30. Βλ. ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 179-180· ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 244.

Σχέδ. 4. Άρτα. Οικοπέδο Χρ. Ζήκου. Κάτωψη της ανασκαφής.

κών συγκροτημάτων από τη μία και την άλλη πλευρά.

Ο τοίχος του δυτικού ορίου της οδού είναι κατασκευασμένος από μεγάλες ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους, πλ. 0,50 και μήκ. 1,15-1,35 μ., με αδρά κατεργασμένη την πρόσοψη. Κατά μήκος του δυτικού ορίου της οδού υπάρχει ρείθρο από ασβεστολιθικές πλάκες, όπως είχε διαπιστωθεί και στο διπλανό οικοπέδο Μπανταλούκα.

Ο τοίχος του ανατολικού ορίου ήταν κατασκευασμένος από μικρότερες ασβεστοπλίνθους και σωζόταν σε ύψος τεσσάρων δόμων (ύψ. δόμων 0,15-0,20 μ.). Στα ανατολικά του ορίου άρχισαν να διαγράφονται οι χώροι μιας οικίας. Μπροστά στο κεντρικό κατώφλι της οικίας, που άνοιγε στο δρόμο και είχε πλάτος 1,50 μ., αποκαλύφθηκε πλακόστρωση από μεγάλες σχιστολιθικές πλάκες, ελαφρά επικλινής για να κυλούν τα νερά της βροχής. Η ανασκαφή σταμάτησε στο επίπεδο του στρώματος καταστροφής.

Τα όστρακα και τα χάλκινα νομίσματα που βρέθηκαν

χρονολογούν τα κτίρια στην ελληνιστική εποχή.

Τα ελληνιστικά λείψανα καλύπτονταν από βυζαντινές και μεταβυζαντινές επιχώσεις και αμμώδεις αποθέσεις του ποταμού Αράχθου. Στα νεότερα αυτά στρώματα βρέθηκαν τέσσερις ταφές χριστιανικών χρόνων αλλά το γεγονός ότι ήταν ακτέριστες δεν επιτρέπει ακριβέστερη χρονολόγηση.

Στις μεταγενέστερες επιχώσεις, εκτός από τη χαρακτηριστική πολύχρωμη εφυσωμένη κεραμική, βρέθηκαν χάλκινα νομίσματα, μια χάλκινη σταυρόσχημη λειψανοθήκη, διαστ. 0,08 × 0,05 μ. και ένα μικρό χάλκινο κλειδί.

Οδός Αράχθου (οικόπεδο Αφών Τσάγκα)

Κατά τις εργασίες διάνοιξης βόθρου στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τοίχος με κατεύ-

θυνση Β.-Ν., σε μήκος 6 μ. περίπου, ο οποίος προφανώς συνεχίζεται προς Ν. στο γειτονικό οικοπέδο ιδιοκτησίας Ευαγ. Ντάκουλα ενώ η προς Β. συνέχειά του έχει καταστραφεί. Ο τοίχος, πλ. 0,50 μ., είναι κατασκευασμένος με μεγάλες ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους που η ανατολική και δυτική όψη τους είναι αδρά μόνο καταργασμένες. Στο καλύτερα διατηρημένο σημείο του ο τοίχος σώζεται σε ύψος τριών δόμων (1,50 μ.). Η ισχυρή κατασκευή του τοίχου, η κατεύθυνσή του και ο συσχετισμός του με αρχαία που έχουν εντοπιστεί σε γειτονικά οικοπέδα³¹ οδηγούν στο συμπέρασμα ότι μάλλον πρόκειται για το ανατολικό όριο μιας οδού της αρχαίας Αμβρακίας που είχε διεύθυνση Β.-Ν., ήταν δηλαδή η πρώτη προς Α. παράλληλος της οδού που έχει αποκαλυφθεί στο οικοπέδο Μπανταλούκα.

Το όριο της οδού που αποκαλύφθηκε στο οικοπέδο Τσάγκα ήταν συγχρόνως και ο εξωτερικός τοίχος μιας οικίας, που λείψανά της βρέθηκαν στα ανατολικά του. Η οικία είχε δύο οικοδομικές φάσεις, στην αρχαιότερη από τις οποίες ανήκουν δύο τοίχοι εγκάρσιοι προς τον εξωτερικό και παράλληλοι μεταξύ τους, που σχημάτιζαν ένα χώρο, πλ. 3 μ. περίπου.

Στη νεότερη οικοδομική φάση ανήκει το ψηφιδωτό δάπεδο που εντοπίστηκε σε ψηλότερο επίπεδο από τους τοίχους, δίπλα στο ανατολικό όριο του οικοπέδου. Αποκαλύφθηκε ένα τμήμα του, πλ. 0,30-0,60 μ. και μήκ. 4,90 μ., γιατί μεγάλο μέρος του είχε καταστραφεί κατά τις αυθαίρετες εκσκαφικές εργασίες των ιδιοκτητών, ενώ προς Α. φαίνεται να συνεχίζεται στο διπλανό οικοπέδο ιδιοκτησίας Αντ. Κολιάτσου. Το δάπεδο ήταν ψηφοθημένο με μικρά χαλίκια που σχημάτιζαν σ' ένα σημείο, το οποίο πιθανώς αποτελούσε το κέντρο του δαπέδου, έναν εξάφυλλο ρόδακα, ενώ η υπόλοιπη επιφάνειά του ήταν ακόσμητη.

Το γεγονός ότι ο χώρος με το ψηφιδωτό δάπεδο ήταν εμφανώς ευρύτερος από το χώρο που σχηματιζόταν στο ίδιο σημείο από τους τοίχους της προγενέστερης φάσης, μαρτυρεί μεταγενέστερη μετατροπή της εσωτερικής διαρρύθμισης της οικίας.

Οδός Κομμένου (Ο.Τ. 388, οικοπέδο Γ. Καρατζένη)

Κατά τις εκσκαφικές εργασίες για θεμελίωση οικοδομής αποκαλύφθηκε στη δυτική πλευρά του οικοπέδου, δίπλα στην αγροτική οδό και σε βάθος 5 μ. από αυτή, ένας αρχαίος τοίχος, ισχυρής κατασκευής, με κατεύθυνση Β.-Ν. (Σχ έδ. 5· Πίν. 160 β). Ο τοίχος είχε πλάτος 0,50 μ. και αποκαλύφθηκε σε μήκος 9 μ., προ-

φανώς όμως συνεχιζόταν έξω από τα όρια του σκάμματος, στα γειτονικά οικοπέδα και κάτω από την αγροτική οδό.

Ήταν κατασκευασμένος κατά το ακανόνιστο ορθογώνιο σύστημα τοιχοδομίας³², από ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους μεγάλων διαστάσεων που το μήκος τους κυμαινόταν από 1,65 ως 2,60 μ. Στο βόρειο άκρο του, όπου ήταν καλύτερα διατηρημένος, σωζόταν σε ύψος πέντε δόμων (2,10 μ.), ενώ στο υπόλοιπο τμήμα του σε ύψος τριών δόμων (1,50 μ.). Ο κατώτερος, θεμέλιος δόμος, είχε ύψος 0,50-0,60 μ. και τον αποτελούσαν ακατέργαστοι ογκόλιθοι. Οι επόμενοι δόμοι, που το ύψος τους κυμαινόταν από 0,30-0,63 μ. ήταν προσεχτικά δουλεμένοι με βελόνι και η μόνη σωζόμενη λιθοπλίνθος του ανώτερου, πέμπτου δόμου έφερε στην ανατολική της όψη έναν αγκώνα.

Η μη ολοκλήρωση της ανασκαφικής έρευνας λόγω κατάρρευσης των τοιχωμάτων του σκάμματος, μετά από την οποία κρίθηκε αναγκαίο να γίνει προσωρινή κατάχωση των αρχαίων, δεν επέτρεψε τη συναγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για τη λειτουργία του τοίχου καθώς δεν ερευνήθηκε ο χώρος προς τα δυτικά του. Πάντως το γεγονός ότι ο τοίχος βρίσκεται στην περιοχή όπου έχει εντοπιστεί το νότιο νεκροταφείο της Αμβρακίας³³ οδηγεί στην υπόθεση ότι πρόκειται για ταφικό περίβολο, ερμηνεία που ενισχύεται και από τη μνημειώδη εμφάνιση του τοίχου.

Όστρακα που θα βοηθούσαν τη χρονολόγηση δε βρέθηκαν επειδή στα ανατολικά του τοίχου, όπου περιορίστηκε η έρευνα, οι αμμώδεις επιχώσεις του Αράχθου έφθαναν μέχρι το επίπεδο των θεμελίων. Με μοναδικό κριτήριο την τοιχοδομία του ο τοίχος θα ήταν δυνατό να τοποθετηθεί στον 4ο-3ο αι. π.Χ.

Έργα ΔΕΗ

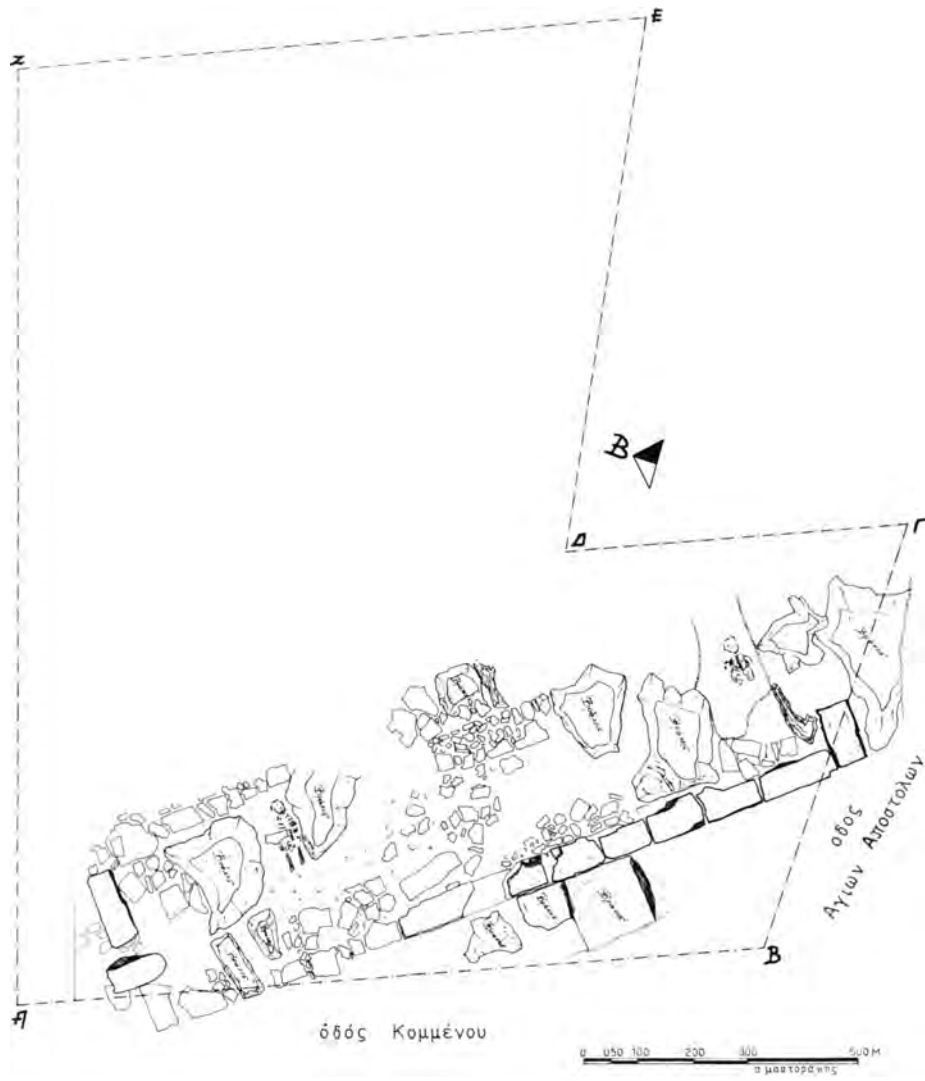
Στο πεζοδρόμιο της οδού Πριόβολου, μπροστά από τον αριθμό 36, και κοντά στη διασταύρωση με την οδό Τζαβέλλα, αποκαλύφθηκε σε χαντάκι που ανοίχτηκε από τη ΔΕΗ, ένα αρχαίο πηγάδι, του οποίου τα τοιχώματα ήταν επενδυμένα με ξερολιθιά. Η εσωτερική διάμετρος του πηγαδιού ήταν 0,90 μ. και η εξωτερική 1,50 μ. Η ανώτερη σωζόμενη επιφάνεια του πηγαδιού βρέθηκε σε βάθος 0,50 μ. από την επιφάνεια του πεζοδρόμιου.

ΠΟΠΗ ΠΑΠΑΓΓΕΛΗ

32. Βλ. Α. Ορλάνδος, Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων, τ. Β', σ. 222.

33. Βλ. σχετικά, ΑΔ 10, ό.π. 20 (1965): Χρονικά, σ. 355-360· 28 (1973): Χρονικά, σ. 401 και οικοπέδο Ντάλια παραπάνω σ. 312.

31. ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 179 και 180· 34 (1979): Χρονικά, σ. 244.

Σχέδ. 5. Άρτα. Οδός Κομμένου 105 και Αγίων Αποστόλων. Κάτοψη της ανασκαφής.

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

Ριζά Πρεβέζης

Αρχαία Κασσωπαία

Σε μικρό πλάτωμα κατηφορικό προς Δ. που βρίσκεται 600 μ. δυτικά από το χωριό Ριζά³⁴ Πρεβέζης και 500 μ. από την ηπειρωτική ακτή, στη θέση Παναγία, όπου υπάρχει ένας ξυλόστεγος ναΐσκος της Αγίας Παναγίας (1871), ύστερα από σωστική ανασκαφή διαπιστώθηκε η ύπαρξη μικρής ακρόπολης αρχαίου παραλιακού οικισμού της Κασσωπαίας (Σχέδ. 6· Πίν. 161 α).

Νοτιοανατολικά από το πλάτωμα, στην κορυφή απότομου βραχώδους λόφου με γκρεμό στη βόρεια πλευρά, υπάρχει μικρό φρούριο, το κάστρο των Ριζών, το οποίο οι ερευνητές θεωρούν βενετσιάνικο³⁵.

Ο Άγγλος περιηγητής Leake³⁶ που πέρασε το 1889 από τα Ριζά αναφέρει ότι στις υπώρειες του λόφου με το κάστρο υπάρχουν τα ίχνη της αρχαίας πόλης της Ρινιάσας.

Ο υποπρόξενος της Γαλλίας στην Άρτα και περιηγητής της Ηπείρου Rouqueville³⁷ αναγνωρίζει εδώ τη μητρόπολη και το λιμάνι των Κασσωπαίων.

Οι Philipsson και Kirsten³⁸, καθώς και ο χάρτης της Γ.Υ.Σ., τοποθετούν εδώ τη μία από τις τέσσερις αποικίες των Ηλείων στην Κασσωπαία, την Ελάτρια ή Ελάτεια³⁹.

34. Τα Ριζά βρίσκονται 24 χλμ. ΒΔ. από την Πρέβεζα. Πρώην Ρινιάσα (από το αλβανικό Rihnas) βλ. P. Soustal-I. Koder, *Tabula Imperii Byzantini 3, Nikopolis and Kephallenia*, Wien 1981, σ. 250-251. W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, IV, London 1835, σ. 48.

35. N. Hammond, *Epirus*, Oxford 1967, σ. 50-51. W.M. Leake, IV, ό.π., σ. 48. F.C.H. Rouqueville, *Voyage dans la Grèce*, Paris 1820, 2, σ. 179-180. S. Dakaris, *Kassopaia and the Elean Colonies*, Athens 1871, σ. 79. Οι P. Soustal-J. Koder (ό.π.) τοποθετούν εδώ το υστεροβυζαντινό «Θωμόκατρο» (Ioannis Cantacuzeni Imperatoris Historiarum I, σ. 509-514, 525-527, 530, 532-534, II, σ. 75).

Το κάστρο των Ριζών χτίστηκε από το Θωμά, γιό του Νικηφόρου Α΄ δεσπότη της Ηπείρου, στη δεύτερη δεκαετία του 14ου αι. μ.Χ. Ο Θωμάς ήταν τελευταίος απόγονος των Αγγέλων της Ηπείρου. Έγινε διάδοχος το 1296, μετά το θάνατο του πατέρα του και επιτροπευόταν από τη μητέρα του Άννα. Το 1318 δολοφονήθηκε από τον ανηψιό του Νικόλαο Ορσίνι. Για τις μετονομασίες του Κάστρου και τις αλλαγές στην κατοχή του, βλ. P. Soustal-J. Koder, ό.π., σ. 251.

36. Βλ. παραπάνω υποσημ. 35.

37. Βλ. παραπάνω υποσημ. 35.

38. Βλ. παραπάνω υποσημ. 35.

39. Η Ελάτρια ή Ελάτεια τοποθετείται βόρεια από το εγκαταλελειμμένο τώρα χωριό Παλιόροφορο, 3 χλμ. δυτικά από το χωριό Λούρος και 4 χλμ. βορειοανατολικά από την Κασσώπη. Βλ. Dakaris, ό.π., σ. 171-177. Hammond, *The Colonies of Elis in Cassopaia*, αφέρωμα εις την Ήπειρο εις μνήμην Χρήστου Σούλη, Αθήνα 1956, σ. 34-35, Hammond, *Epirus*, Oxford 1967, σ. 427-477-8

Ο Hammond⁴⁰ αναφέρει ότι εδώ πιθανώς υπήρχε μια μικρή εγκατάσταση της ελληνιστικής περιόδου, που εκμεταλλευόταν την περιοχή, που τώρα καλλιεργείται από τους κατοίκους των Ριζών.

Ο Δάκαρης⁴¹ σημειώνει ότι η ελληνιστική εγκατάσταση των Ριζών ήταν ένα μικρό χωριό χωρίς οχύρωση, πιθανώς της τάξης C (οικιστική μονάδα 6).

Επειδή στη νότια πλευρά του πλατώματος θα κατασκευάζονταν τα πέδιλα στήριξης της μεγάλης γέφυρας⁴² του κοντινού ρεύματος Σαιντίκ, η ΙΒ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων έκρινε σκόπιμο να ερευνηθεί όλος ο χώρος του μικρού πλατώματος με δοκιμαστικές τομές στα σημεία όπου φαινόταν αρχαίοι τοίχοι⁴³.

Μετά από τον καθαρισμό του πλατώματος από τους θάμνους, διαπιστώθηκε ότι κατά τη διάνοιξη αγροτικού δρόμου, που διέσχισε τον αρχαίο οικισμό πριν μερικά χρόνια, ο προωθητήρας κατέστρεψε τμήματα αρχαίων τοίχων και μετακίνησε πολλές λιθοπλίνθους στη βορειοανατολική, νοτιοανατολική και νοτιοδυτική πλευρά του πλατώματος.

Σε απόσταση 29 μ. δυτικά από τη νοτιοδυτική γωνία του ναΐσκου φάνηκε μία σειρά λίθων, που με την απομάκρυνση της επιφανειακής επίχωσης αποδείχτηκε πως ήταν ένας πολυγωνικός τοίχος κατηφορικός προς ΒΔ., με λίθους λατομευμένους από τον ντόπιο βράχο. Τα λιθάκια ήταν κατά κανόνα ανισόπλευρα πεντάπλευρα και όταν το απαιτούσε το σχήμα του διπλανού λιθαρριού, εξάπλευρα ή τετράπλευρα. Σε τομή που έγινε εξωτερικά κατά μήκος του τοίχου αποκαλύφθηκε βαθύτερα ο φυσικός βράχος λαξευμένος κατάλληλα, που πάνω του τοποθετήθηκαν μικρότεροι λίθοι ως υποθεμελίωση του τοίχου και που ονομάζουμε ανάλημμα Ι (Πίν. 161 β). Όπως δείχνουν οι δουλεμένες με βελόνι επάνω επιφάνειες των λιθαρριών θα υπήρχε και μια άλλη ακόμη σειρά λιθαρριών που γκρεμίστηκε.

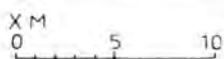
Σε συνέχεια του τοίχου προς Ν., ο βράχος είχε λαξευτεί σε ευθεία γραμμή και έπειτα σε ορθή γωνία προς Δ. Το ανάλημμα αυτό συνεχιζόταν και προς ΒΔ., όπως φαίνεται από τους μετακινημένους λίθους, και χρησίμευε για να συγκρατεί τα χώματα του πλατώματος και

40. Hammond, *Epirus*, Oxford 1967, σ. 50-51.

41. Dakaris, ό.π., σ. 79.

42. Η γέφυρα αποτελεί τμήμα του νέου παραλιακού δρόμου Πρέβεζας-Πάργας-Ηγουμενίτσας, που αξιοποιεί το απομονωμένο αυτό τμήμα της Ηπείρου.

43. Η ανασκαφή είχε χαρακτήρα σωστικό και διερευνητικό. Έγινε κάτω από δύσκολες συνθήκες από 9 μέχρι 28 Ιουνίου 1980 και χρηματοδοτήθηκε από το Υπουργείο Δημοσίων Έργων.

- ΑΤΕΙΧΙΣΤΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΣ
- ⊙ ΤΕΙΧΙΣΜΕΝΟΣ
- ▲ ΟΧΥΡΟ η ΠΥΡΓΟΣ
- ⊕ ΦΥΣΙΚΟ ΛΙΜΑΝΙ
- ΙΕΡΟ

Σχέδ. 6. Ριζά Πρεβέζης. Χάρτης της αρχαίας Κασσωπαίας.

να δημιουργείται έτσι άνδρηρο για οικοδόμηση κτισμάτων.

Τέσσερα μέτρα ΝΑ. από το νότιο άκρο του αναλήμματος υπάρχει νεότερο καμίι ασβέστη, που θα χρησιμοποιήθηκε για το κτίσιμο του κάστρου.

Στην τομή που έγινε για την αποκάλυψη της δυτικής όψης του αναλήματος Ι βρέθηκαν μικρή πήλινη πυραμιδόσχημη αγνύθα, όστρακα, λαβές, χείλη και απολήξεις οξυπύθμενων αμφορέων, όστρακα, βάσεις, χείλη, λαβές άβαφων και μελανόβαφων ελληνιστικών αγγείων, θραύσματα λακωνικών κεραμίδων. Επίσης βρέθηκε τμήμα λαβής, πλ. 0,045 μ., οξυπύθμενου αμφορέα με κυκλοτερή σφραγίδα, διαμ. 0,014 μ., στο εξωτερικό μέρος του ώμου, που φέρει τροχό με τέσσερις ακτίνες. Ο τύπος της σφραγίδας, η θέση της, η ανώμαλη επιφάνεια της λαβής, η στρογγυλή κάμψη στον ώμο και ο πηλός μας οδηγούν στο συμπέρασμα πως πρόκειται για θασιακή λαβή⁴⁴.

Αξιοσημείωτο εύρημα είναι ένα λίθινο κυλινδρικό αντικείμενο με φαρδύ αυλάκι στο μέσο του ύψους του. Οι δύο βάσεις του είναι κυρτές, η επιφάνειά του λεία και το υλικό του από γκρίζο σκληρό και εύθραυστο ασβεστόλιθο (ύψ. 0,07, διάμ. της μεγαλύτερης βάσης 0,07 μ.)⁴⁵. Πιθανότατα είναι τριπτήρας (Πίν. 161 γ).

Ύστερα από τον καθαρισμό των θάμνων σε απόσταση 23,5 μ. δυτικά του ναΐσκου αποκαλύφθηκαν τρεις τοίχοι κτιρίου Α. Η σειρά των πέντε μεγάλων ασβεστολιθικών λιθαριών (Α1) με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., δεν συνεχιζόταν, όπως διαπιστώθηκε με την προέκταση της τομής προς τα ΒΔ. (μήκ. 6,5, ύψ. 0,75, πλ. 0,50 μ.). Λίθοι τοίχου (Α3) με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., σχημάτιζαν οξεία γωνία με τον τοίχο (Α1). Ο τοίχος Α3 με πέντε λιθάκια (μήκ. 4,30, ύψ. 0,60, πλ. 0,45 μ.) θεμελιωμένα στο βράχο, σχημάτιζαν ορθή γωνία με το νοτιοδυτικότερο λιθάκι του Α3.

Στις τομές που έγιναν για την αποκάλυψη των τοίχων του κτιρίου Α βρέθηκαν κομμάτια λακωνικών κεραμίδων, κομμάτια από σώματα και χείλη πιθαριών, όστρακα, βάσεις, χείλη, λαβές μελανόβαφων και άβαφων κλασικών και ελληνιστικών αγγείων, μία πήλινη κωνική αγνύθα, όστρακα, βάσεις, χείλη, λαβές άβαφων και εφωλωμένων αγγείων ιταλικής προέλευσης και «ηπειρωτικών» (14ος-18ος αι. μ.Χ.) (Πίν. 162 α).

Σε απόσταση 8 μ. ανατολικά από το βόρειο άκρο του τοίχου Α1 του κτιρίου Α φαινόταν μια οριζόντια λιθόπλινθος, μήκ. 0,90, πλ. 0,45 μ. Μετά από τομή που έγινε δυτικά της αποδείχτηκε ότι ήταν τμήμα πλατύτερου τοίχου με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., που αποτελούνταν από αργούς και πλακοειδείς λίθους. Το μεγάλο πλάτος του τοίχου και η θέση του στο κεντρικό τμήμα του πλατώματος μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για το σημαντικότερο κτίριο. Στην τομή βρέθηκαν, κομμάτια λακωνικών κεραμίδων, τμήμα χείλους και κομμάτια από σώματα πιθαριών, τμήμα από δισκοειδές πήλινο καπάκι μικρού πιθαριού, προϊστορικό όστρακο κοκκινωπού πηλού με ανάγλυφη αλυσιδωτή διακόσμηση⁴⁶, λαιμός οξυπύθμενου αμφορέα που σώζει τη μία λαβή του, όστρακα, βάσεις, χείλη, λαβές μελανόβαφων και άβαφων κλασικών και ελληνιστικών αγγείων.

Βορειοδυτικά από το ναΐσκο και σε απόσταση 18 μ. αποκαλύφθηκε το κτίριο Β, που σχηματίζεται από τον ανυψωμένο βράχο στα βόρεια, νότια από τον τοίχο Β1, δυτικά από τον τοίχο Β2 και ανατολικά από τον τοίχο Β3. Ο τοίχος Β1 διατηρούσε μια σειρά από μεγάλα ασβεστολιθικά λιθάκια, μήκ. 5,20, πλ. 0,50 μ. Ο τοίχος Β2 κατηφορικός προς Ν. αποτελούνταν από μια σειρά αργών λίθων με πηλό.

Σε τομή που έγινε κατά πλάτος στο εσωτερικό του κτιρίου βρέθηκαν μερικά μελανόβαφα και άβαφα όστρακα ελληνιστικών αγγείων. Στο επιφανειακό στρώμα βρέθηκαν άβαφα και εφωλωμένα όστρακα «ηπειρωτικών αγγείων» και ιταλικής προέλευσης (Πίν. 162 α) και μερικά κομμάτια σκουριάς σιδήρου.

Στο χώρο όπου θα κατασκευαζόταν το πρώτο μεγάλο βάθρο της γέφυρας του ρέματος έγινε τομή (8 × 4 μ.), με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΑ., για να διαπιστωθεί αν υπάρχουν αρχαία. Η βορειοανατολική γωνία της τομής απείχε 14,5 μ. από τη νότια πλευρά του ναΐσκου. Στο βορειοανατολικό τμήμα της τομής, που έφτασε σε βάθος 1,50 μ., αποκαλύφθηκε τοίχος κατασκευασμένος με αμέλεια, από λίθους ακανόνιστου σχήματος (Πίν. 162 β). Στα κενά των λίθων είχαν τοποθετηθεί σφηνές από μικρές πέτρες. Το υλικό των λίθων του τοίχου ήταν ασβεστόλιθος και χαλικοπαγές σκληρό ντόπιο πέτρωμα. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 7,5 μ., με κατηφορική κλίση προς Ν., και το σωζόμενο ύψος του στο μέσο ήταν 1,10 μ. Στο βορειοανατολικό του άκρο ενωνόταν με το βράχο.

44. Όμοια θασιακή λαβή βρέθηκε στη Δωδώνη, βλ. Δωδώνη 8 (1979), σ. 291-292, πίν. 6α, β.

45. Όμοιο σε σχήμα αντικείμενο, αλλά μικρότερο (ύψ. 0,05 και διάμ. βάσεων 0,05 μ.) με φαρδύτερο αυλάκι από υπόλευκο μάρμαρο που βρέθηκε στη Δωδώνη (ΒΕ αριθ. 4171: Μουσείου Ιωαννίνων), χαρακτηρίζεται ως τριπτήρας. Πήλινος τριπτήρας με αποστρογγυλεμένες βάσεις βρέθηκε στη Νεμέα, βλ. *Hesperia* 51 (1982), σ. 33, πίν. 16c, P 694.

46. Η νεολιθικής καταγωγής κεραμική, κατηγορίας Π κατά το Δάκαρη, με πλαστική διακόσμηση «δισκαρίων και σχοινίων», κατασκευαζόταν από τους Κασσωπαιούς αγγειοπλάστες μέχρι και τον 5ο αι. π.Χ. Στο εσωτερικό όμως της Ηπείρου, η κεραμική αυτή διατηρούνταν και τον 4ο αι. π.Χ., βλ. ΠΑΕ 1952, σ. 363 κ.ε., ΑΕ 1956, σ. 130-131 και 142, ΑΕ 1959, σ. 21.

Ονομάστηκε ανάλημα 2, γιατί χρησίμευε στη συγκράτηση των χωμάτων από το λόφο, που βρίσκεται στα ΝΑ. του.

Παράλληλα με το ανάλημα αυτό και σε απόσταση 1,85 μ. δυτικά του, αποκαλύφθηκε τοιχάριο από μια σειρά λίθων, μήκ. 4, πλ. 0,40 και ύψ. 0,45 μ. Το αυλάκι που υπήρχε ανάμεσά τους διοχέτευε μακριά από το πλάτωμα τα νερά της βροχής, που δεχόταν από το λόφο.

Κατά την αποκάλυψη του αναλήμματος 2 και του τοιχαρίου βρέθηκαν όστρακα, βάσεις, χείλη, λαβές, μελανόβαφων και άβαφων κλασικών και ελληνιστικών αγγείων, πήλινο δισκοειδές σφονδύλι, κομμάτια λακωνικών και κορινθιακών κεραμιδιών, τμήμα «οπαίας κεράμου», λίθινο ωσειδές εργαλείο, χάλκινο μικρό καρφί, χάλκινο οξειδωμένο νόμισμα, μικρή χάλκινη μεσαιωνική ορθογώνια πόρπη⁴⁷, και έξι πήλινες κωνικές αγνύθες. Η μία φέρει δύο καλά διατηρημένα σφραγίσματα. Το υλικό της είναι κιτρινωπός πηλός (σωζ. ύψ. 0,075, διάμ. 0,055 μ.). Η αγνύθα πιθανώς προέρχεται από την Κόρινθο.

Κοντά στο κέντρο της βάσης της φέρει σφραγίδα με παράσταση αλόγου, που καλπάζει προς τα δεξιά⁴⁸ (Πίν. 163 α). Η δεύτερη σφραγίδα φέρει παράσταση ντυμένης κόρης, που παίζει αστραγάλους⁴⁹ (Πίν. 163 β). Τα σφραγίσματα έγιναν από μεταλλικά δαχτυλίδια, που φιλοτεχνήθηκαν στο α' μισό του 4ου αι. π.Χ.

Επίσης βρέθηκαν «ηπειρωτικά όστρακα», καθώς και όστρακα ιταλικής προέλευσης στο επιφανειακό στρώμα της τομής.

Μεταξύ του αναλήμματος 2 και του τοιχαρίου, μέσα στην επίχωση του αγωγού βρέθηκαν οστά ελαφιών, αιγοπροβάτων, αγριογούρουνων και διαφόρων ειδών όστρεα.

Νότια και δυτικά από το ναΐσκο της Παναγίας φαίνονταν επιφανειακά θεμέλια τοίχων αρχαίου κτιρίου Γ, ίσως κάποιου ιερού που δε στάθηκε δυνατό να ερευνηθεί.

Μέσα στην κόγχη του ναΐσκου βρέθηκε και μεταφέρθηκε στο Μουσείο Νικοπόλεως (ΒΕ αριθ. 882) μικρό μαρμάρινο ιωνικό κιονόκρανο ρωμαϊκής εποχής (Πίν. 163 γ).

Επίσης ο Θ. Φωτόπουλος, κάτοικος Ριζών, μας παρέδωσε πέντε χάλκινα νομίσματα, τα οποία βρήκε στον αγρό του, που βρίσκεται στο επίπεδο τμήμα του αρχαίου οικισμού, κάτω και νότια από το λόφο του πλατώματος. Τα νομίσματα αυτά μας δίνουν μια μικρή εικόνα των οικονομικών σχέσεων του οικισμού με τις άλλες πόλεις.

1. Μικρό χάλκινο νόμισμα. Εμπροσθότυπος: Πήγασος προς τα δεξιά. Οπισθότυπος: Τρίαινα (Ελεατών 360-342 π.Χ.)⁵⁰.

2. Μικρό χάλκινο νόμισμα. Εμπροσθότυπος: Στρογγυλή ασπίδα με φτερωτό κεραυνό. Οπισθότυπος: Στεφάνι δάφνης που περιβάλλει κεραυνό (Μολοσσών 360-330/325 π.Χ.)⁵¹.

3. Μεγάλο νόμισμα, φθαρμένο ρωμαϊκής εποχής.

4. Πολύ φθαρμένο χάλκινο νόμισμα ρωμαϊκής εποχής.

5. Χάλκινο φθαρμένο βενετσιάνικο (;) νόμισμα.

Ο Rouqueville⁵² αναφέρει ότι αγόρασε από κάτοικο της Ρινιάσας ένα ασημένιο νόμισμα που βρέθηκε στον αρχαίο οικισμό. Έφερε στον εμπροσθότυπο κεφάλι Αφροδίτης προς τα δεξιά με στεφάνι και τον οπισθότυπο το εθνικό ΚΑΣΣΩΠΑΙΩΝ και μυστική κύστη με ανεπισσώμενο φίδι, που περιβαλλόταν από στεφάνι δάφνης.

Ο Hammond⁵³ αναφέρει έναν ταφικό βωμό στο ναΐσκο της Αγίας Τριάδας, που βρίσκεται δυτικά από το ρέμα Σαϊντίκ και πάνω στον αγροτικό παραλιακό δρόμο των Ριζών, του οποίου η επιγραφή είχε αντιγραφεί (15ος αι. μ.Χ.) από τον Ιταλό περιηγητή Κυριακό της Αγκώνας, όταν ο βωμός ήταν ακόμα στη Νικόπολη⁵⁴. Φέρει την επιγραφή:

Πομπηῖα, Μ. (άρκου)

Πομπηῖου, Λύκου Θυγάτηρ,

Εὐτυχίς ἐτῶν ΙΗ´, χαίρει

Ο Θ. Χ. Χαρικάκης⁵⁵ αναφέρει την Πομπηία Ευτυχί-

47. Όμοια πόρπη βρέθηκε σε τάφο της νεκρόπολης της Κρόιας της Αλβανίας (7ο-8ο αι. μ.Χ.), βλ. *Studia Albania*, I, 1964, τ. IX, 4, σ. 154.

48. Το άλογο μπορούμε να το συγκρίνουμε με παραστάσεις ηγιάσων σε στατήρες της Κορίνθου (415-378 π.Χ.) με παρόμοια στάση των ποδιών και της ουράς, βλ. P. R. Franke, *Die Antiken Munzen der Sammlung Heynen, Köln* 1976, σ. 18, αριθ. 74, και σ. 19, αριθ. 75, T.4, 1,3.

49. Παρόμοια μορφή υπάρχει σε ένα δαχτυλίδι του τέλους του 5ου αι. π.Χ., βλ. J. Boardman, *Greek Gems and Finger Rings*, London 1970, σ. 223, πίν. 726.

50. P. R. Franke, *Die Antiken Munzen von Epirus*, Wiesbaden 1961, I, σ. 85-106, πίν. 3, V3-R3, V5-R6.

51. Ό.π., Franke, σ. 76, πίν. 7, V38-R63. Ηπειρωτικά Χρονικά 22 (1980), σ. 21-26, πίν. 1.8.

52. Βλ. παραπάνω υποσημ. 35. Για παρόμοιο νόμισμα βλ. Franke, ό.π.

53. Hammond, ό.π., σ. 737, αριθ. 18, πίν. XXIII. CIG II, 1817.

54. Ο Δάκαρης αναφέρει ότι ο βωμός προέρχεται από τη Νικόπολη εκτός εάν ο Κυριακός έκανε λάθος σημειώνοντάς τον στη Νικόπολη, (Dakaris, ό.π., υποσημ. 291). Ο βωμός και το ιωνικό κιονόκρανο μεταφέρθηκαν από τη Νικόπολη στους δύο ναΐσκους, που βρίσκονται στην αρχαία κόμη της Κασσωπαιάς, για να χρησιμεύσουν ως βάσεις της Αγίας Τράπεζας.

55. AE 1970, σ. 80 αριθ. 134. Η ηλικία της νεκρής σημειώνεται ως ιε´, αντί ιη´.

δα στην προσωπογραφία της Νικολόλεως. Από τον τύπο των γραμμάτων χρονολογείται στο β΄ μισό του Ιου αι. μ.Χ.

Ο βραχάδης ψηλός λόφος με το κάστρο των Ριζών ήταν στα αρχαία χρόνια η χωρίς οχύρωση φυσική ακρόπολη του οικισμού, στην κορυφή του οποίου θα κατέφευγαν οι κάτοικοι και θα αμύνονταν από ψηλά.

Το μικρό πλάτωμα ήταν το ψηλότερο τμήμα του οικισμού και η πρόσβασή του γινόταν από τη νότια ομαλή πλευρά. Προστατευόταν με γκρεμό από την ανατολική πλευρά και επείχε θέση μικρής ακρόπολης.

Στη βορειοανατολική πλευρά του, όπου το έδαφος ήταν πιο ομαλό υπήρχε αμυντικό ανάλημμα, όπως φαίνεται από τις λιθοπλίνθους που μετακίνησε ο προωθητήρας κατά τη διάνοιξη του δρόμου, και που μπορεί κανείς να δει σήμερα νοτιοανατολικά από το ναίσκο της Παναγίας.

Ο οικισμός εκτείνεται στα επίπεδα άνδρα, που δημιουργήθηκαν με αναλημματικούς τοίχους στο καταφορικό έδαφος των υπωρειών του λόφου με το πλάτωμα του λόφου με το κάστρο, και το επίπεδο έδαφος μέχρι το ρέμα Σαιντίκ.

Το Νυμφαίο Πρεβέζης

Για το Νυμφαίο των Ριζών Πρεβέζης βλ. ΑΑΑ XV (1982), σ. 10-20.

Καστροσυκιά Πρεβέζης

Ρωμαϊκό κτίσμα

Σε απόσταση 38 μ. βόρεια από τη βορειοδυτική γωνία του καινούργιου περιβόλου της μονής Αγίας Πελαγίας⁵⁶, που βρίσκεται δυτικά και κάτω από τον οικισμό της Καστροσυκιάς⁵⁷, αποκαλύφθηκε σε σωστική ανασκαφή κτίσμα, που μέχρι το 1968 σωζόταν σε καλή κατάσταση.

Η Ι. Βοκοτοπούλου⁵⁸ το αναφέρει ως δύο συνεχόμενα τόξα, πιθανώς υδραγωγείου (Πίν. 164 α).

Επειδή από αυτό το χώρο θα περνούσε ο νέος δρόμος Πρέβεζας - Πάργας - Ηγουμενίτσας έγινε σωστική ανασκαφή στο κτίσμα, από το οποίο φαινόταν ένα μικρό τμήμα. Η ανασκαφή έγινε κάτω από δύσκολες συνθήκες, διήρκεσε από 6 μέχρι 18 Οκτωβρίου 1980 και χρηματοδοτήθηκε από το Υπουργείο Δημοσίων Έργων.

Αφαιρέθηκαν αρχικά τα χώματα που το είχαν επικα-

λύσει κατά την πρόσφατη διάνοιξη αγροτικού δρόμου⁵⁹ στα βόρεια του και ύστερα η αρχαία επίχωση του κτίσματος. Το κτίσμα αποτελούνταν από τρεις τοίχους παράλληλους με κατεύθυνση Ν.-Β., που στήριζαν δύο καμάρες (Πίν. 164 β).

Η βορειοανατολική γωνία του κτίσματος έχει καταστραφεί από το μηχάνημα που άνοιξε τον αγροτικό δρόμο, για να γίνει ομαλή η πρόσβαση από τον οικισμό στη μονή. Η χαμηλή βόρεια ανώμαλη πλευρά του κτίσματος σωζόταν σε ύψος 0,40 και σε μήκος 4,90 μ. Ο δυτικός τοίχος του κτίσματος είχε μήκος 5 και πλάτος 0,65 μ. Σωζόταν σε χαμηλό ύψος και ακολουθούσε στη θεμελίωση την κατωφέρεια του εδάφους. Αποτελούνταν από σειρές μικρών οπτοπλίνθων, ακάθαρτου πηλού με μέτριο ψήσιμο, θραύσματα κεραμιδιών, ημίξεστους λίθους από μαλακό πωρόλιθο και ασβεστοκονίαμα. Η όψη του τοίχου έφερε επάλειψη από πρόχειρο κονίαμα, με ίχνη του εργαλείου επάλειψης (μυστρίματα). Ο ανατολικός τοίχος σωζόταν σε μήκος 4,40 μ. επειδή το νότιό του άκρο ήταν κατεστραμμένο. Ο μεσαίος τοίχος σωζόταν σε μεγαλύτερο ύψος και το πλάτος του ήταν λιγότερο από 0,60 μ. Η δεξιά καμάρα είχε σωζόμενο μήκος 1,05 και πλάτος 1,50 μ. Το σωζόμενο πάχος ήταν 0,20 μ. Στο εσωρράχιο της καμάρας φαινόταν τα αποτυπώματα των σανίδων του ξυλότυπου για το χτίσιμό της. Η αριστερή καμάρα είχε σωζόμενο μήκος 0,65 και πλάτος 1,55 μ. Το σωζόμενο πάχος της ήταν 0,35 μ. Το εσωρράχιο της αριστερής καμάρας έφερε τα αποτυπώματα των σανίδων του ξυλότυπου για το χτίσιμό της.

Οι τρεις τοίχοι, που στήριζαν τις δύο καμάρες και η βόρεια συμπαγής πλευρά αποτελούσαν τη βάση. Το ανώτερο κτίσμα διαπιστώνεται από τα δύο υπολείμματα τοίχων που σώζονται στην πάνω επιφάνειά του στη βόρεια πλευρά μέχρι ύψος 0,10 μ. και στη δυτική πλευρά. Το δάπεδο του ανώτερου κτίσματος ήταν από κονίαμα, όπως μαρτυρεί ένα σωζόμενο κομμάτι στο βορειοδυτικό τμήμα του κτίσματος, διαστ. 2,10 × 0,40 μ., ανάμεσα στους τοίχους. Το κονίαμα αυτό είχε τεθεί σε δύο στρώματα. Το κατώτερο και παχύτερο στρώμα αποτελούνταν από μικρά τρίμματα λίθων, μικρά κομμάτια κεραμιδιών, ασβέστη και άμμο, υδραυλικό δηλαδή χοντρό κονίαμα. Το ανώτερο στρώμα ήταν και πάλι υδραυλικό, λεπτό όμως και καθαρό. Κατά μήκος των τοίχων είχε δημιουργηθεί ένας χαμηλός τοιχοβάτης από κονίαμα με λοξό προφίλ.

Από τον τρόπο και τα υλικά δομής το κτίσμα θα

56. Hammond, ό.π., σ. 49. Φωτίου Γ. Οικονόμου, Ιστορία των τοπικών εκκλησιών της Ηπείρου, τ. Β΄, Αθήναι 1974, σ. 70.

57. S. Dakaris, ό.π., σ. 42,51,73,78-79,95 και πίν. 4,6, Hammond, βλ. ό.π., υλοσημ. Ι, W.M.Lcake, ό.π., IV, σ. 48.

58. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 253.

59. Η διάνοιξη του δρόμου έγινε το 1971, κατά την ανακαίνιση της μονής από τον τότε μητροπολίτη Στυλιανό Πρεβέζης. Κατά τη διάνοιξη του δρόμου καταστράφηκε το μεγαλύτερο μέρος του κτίσματος και μεγάλα κομμάτια βρέθηκαν μέσα στα χώματα νοτία του.

μπορούσε να χρονολογηθεί στη ρωμαϊκή εποχή. Κατά την ανασκαφή του κτίσματος βρέθηκαν τα εξής αντικείμενα: μεγάλη πήλινη πυραμιδόσχημη αγνύθα, χείλη, λαβές, όστρακα αγγείων ρωμαϊκών και νεότερων χρόνων. Τμήμα από bowl (flanged-rim) που σώζει στο εσωτερικό του κοκκινωπό επίχρισμα (α΄ μισό Ιου αι. π.Χ.).

Υπέργειο ταφικό πλινθόχτιστο κτίριο (columbarium)

Μετά από σύντομη ανασκαφή⁶⁰, ανατολικά από τον τρίκογχο ναό της Αγίας Πελαγίας και μέσα στον περίβολο της μονής, αποδείχθηκε ότι το τετράγωνο πλινθόχτιστο ρωμαϊκό οικοδόμημα, που ανέφερε η Έφορος Αρχαιοτήτων Ι. Βοκοτοπούλου (ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 253-254) είναι ταφικό μνημείο, columbarium⁶¹, εξωτ. διαστ. 8,60 × 8,50 μ. Το μήκος, αν σ΄ αυτό προστεθούν και οι αντηρίδες των γωνιών, γίνεται 9 μ.

Το 1971 κατά την ανακαίνιση της μονής, ο καινούριος της στενός περίβολος από τούβλα καιτσιμέντο. Χτίστηκε πάνω στον ανατολικό τοίχο του κτίσματος και κατέστρεψε μέρος από τον πυρήνα του, την ανατολική ορθογώνια κόγχη του θαλάμου και τις γωνιαίες αντηρίδες στη βορειοανατολική και νοτιοανατολική γωνία.

Οι πυρήνες των τοίχων στις γωνίες του κτιρίου με χυτή τοιχοποιία (opus caementitium) σώζονται ψηλότερα, όπως και η πλινθινή επένδυσή τους (opus testaceum) (Πίν. 164 γ).

Το κτίριο έχει κατεύθυνση Ν.-Β. θεμελιώνεται πάνω σε πόδιο από χυτή τοιχοποιία, που περιβάλλει το κτίριο. Η νότια πλευρά του μνημείου, όπου είναι και η είσοδος, έχει αντηρίδες στις γωνίες. Σώζεται μόνο η δυτική αντηρίδα, ενώ η αντίστοιχη ανατολική καταστράφηκε. Στο μέσο της πλευράς αυτής υπάρχει πλατιά είσοδος 2,65 μ. για δίφυλλη πόρτα με παραστάδες, πλ. 0,68 μ. που εξέχουν 0,15 μ. Μεταξύ των παραστάδων πρέπει να υπήρχε λίθινο κατώφλι που αφαιρέθηκε. Ο θάλαμος έχει διαστάσεις 6,20 × 6,15 μ. και το δάπεδό του ήταν καλυμμένο με κονίαμα. Στο μέσο της κάθε πλευράς του θαλάμου υπάρχει ορθογώνια κόγχη, που θα έφερε τοξωτή κάλυψη.

Ο θάλαμος καλυπτόταν με σταυροθόλιο⁶², όπως δείχνει ένα πεσμένο κομμάτι, που προέρχεται από τη νοτιοδυτική γωνία του κτίσματος. Οι όψεις των τοίχων του θαλάμου έφεραν επίχρισμα από κονίαμα, με κόκκινο

χρώμα τμήματα του οποίου διατηρήθηκαν στη θέση τους. Αφαιρέθηκε μόνο ένα μέρος της επίχωσης και αποκαλύφθηκε στο νοτιοανατολικό τμήμα του θαλάμου το δάπεδο από κονίαμα. Η υπόλοιπη επίχωση παρέμεινε για την τελική ανασκαφή του μνημείου, επειδή μέσα στο θάλαμο υπάρχουν τρία δέντρα με πολλές ρίζες και δύο μεγάλα πεσμένα κομμάτια από τη στέγαση και τους τοίχους του κτιρίου.

Από τις τρεις κόγχες η ανατολική καταστράφηκε από το νέο περίβολο της μονής. Η βόρεια κόγχη έχει βάθος 0,60 και πλάτος 2,70 μ. (χωρίς το πάχος του επιχρίσματος). Η δυτική κόγχη είχε κάτω από το δάπεδό της κιβωτίοσχημο τάφο, μήκ. 1,92, πλ. 0,76 και ύψ. 0,77 μ. (Πίν. 165 α).

Ο τάφος προεξείχε από το βάθος της κόγχης. Ήταν καλυμμένος με μαρμάρινες πλάκες σε δεύτερη χρήση και δύο ειδών κονίαμα λευκό και κοκκινωπό. Περιείχε πέντε ακτέριστους νεκρούς. Το κάλυμμα του τάφου φαίνεται ότι είχε αφαιρεθεί επανειλημμένα για τις άλλες ταφές.

Μέσα στην επίχωση του θαλάμου βρέθηκαν τα εξής: τμήματα μαρμάρινων πλακών, επιμήκη μαρμάρινα κομμάτια με κυμάτια, όστρακα με ραβδωτή διακόσμηση, άβαφα ρωμαϊκά όστρακα, ψηφίδες από γυαλί (πράσινες, γαλάζιες και καφέ), θραύσμα γυάλινου αγγείου, δύο θραύσματα βάσης γυάλινου αγγείου, διαμ. 0,05 μ., τμήμα βάσης γυάλινου μικρού αγγείου, σιδερένιο οξειδωμένο καρφί, μήκ. 0,055 μ., σιδερένιο ρωμαϊκό κλειδί, μήκ. 0,04, διάμ. λαβής 0,021 μ.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Από κάτοικο της Καστροσυκιάς παραδόθηκαν τρία χάλκινα νομίσματα που βρέθηκαν στην ίδια περιοχή.

1. Χάλκινο νόμισμα, διάμ. 0,025 μ., α΄ όψη: κεφάλι Αυγούστου. β΄ όψη: S. C (SENATUS CONSULTUM)⁶³.

2. Μικρό χάλκινο νόμισμα, διαμ. 0,01 μ. α΄ όψη: κεφάλι αυτοκράτορα Κωνσταντίου (350-361 μ.Χ.). β΄ όψη: δύο Νίκες με στεφάνι στο δεξιό χέρι.

3. Χάλκινο ρωμαϊκό νόμισμα. α΄ όψη: κεφάλι άνδρα. β΄ όψη: δύο ιππείς προς τα δεξιά. Διόσκουρος (;).

Ανατολικά από το ταφικό μνημείο βρέθηκαν τα εξής: θραύσμα μυλολίθου, συνολ. μήκ. 0,125, πλ. 0,105, πάχ. 0,55 μ., μικρό τμήμα μαρμάρινης λεπτής γκριζας πλάκας, μήκ. 0,06, πλ. 0,10 και πάχ. 0,012 μ. Μύξα λυχναριού με βαθύ καφέ γάνωμα, μικρό θραύσμα χείλους από πήλινο bowl, με κοκκινωπό καφέ επίχρισμα, χείλη, λα-

60. Η ανασκαφή διήρκεσε από 6 μέχρι 17 Οκτωβρίου 1980.

61. Για τα columbaria, βλ. Ι. Δεκουλάκου. Στήλη, Τόμος εις μνήμη Ν. Κοντολέοντος, σ. 556-575, Αθήνα 1980, με σχετική βιβλιογραφία.

62. Χ. Μπούρα, Βυζαντινά σταυροθόλια με νευρώσεις, Αθήνα 1965, σ. 31. Σχέδ. 7, αριθ. 6. Με σταυροθόλιο καλύπτεται και το ονομαζόμενο «μυισωλείο» του νόμιου νεκροταφείου της Νικόπολης.

63. H. Mattingly, Coins of the Roman Empire in the British Museum, I., Augustus to Vitellius, πίν. 19, 18.19.

βές, βάσεις, όστρακα άβαφων αγγείων ρωμαϊκής εποχής, δύο θραύσματα από χείλος πιθαριού, κομβίο, όστρακα και λαβές οξυπύθμενων αμφορέων.

Στην πηγή δυτικά της μονής βρέθηκαν τα εξής: δύο κωνικές αγνύθες, κομμάτια από πιθάρια, κομβίο οξυπύθμενου αμφορέα, όστρακα από περγαμηνό πιάτο, ρωμαϊκά άβαφα όστρακα. Θραύσμα αρρετινού πιάτου που σώζει στο εξωτερικό του χείλους ανάγλυφη χορευτική μορφή (μήκ. 0,06 και ύψ. 0,35), Ιος αι. μ.Χ.⁶⁴. Τμήμα νεολιθικής αμφίστομης λεπίδας από πυριτόλιθο, σωζ. μήκ. 0,03 μ. καθώς και μαρμάρια αρχιτεκτονικά μέλη στον περίβολο της μονής (Πίν. 165 β).

Στη μονή Αγίας Πελαγίας⁶⁵ βρέθηκαν εντοιχισμένα τα εξής:

1. Μαρμάρينو κορινθιακό ψευδεπίκρανο τοποθετημένο πάνω από την αψίδα του ναού⁶⁶, μήκ. 0,64, σωζ. ύψ. 0,62 μ. (Πίν. 166 α). Στο κάτω μέρος έχει ταινία, ύψ. 0,04 μ., πιο πάνω αργό κυμάτιο, ύψ. 0,04 μ. και στενή ταινία ύψ. 0,015 μ. Στο κέντρο του ανάγλυφου υπάρχει μεγάλο φύλλο άκανθας, ύψ. 0,305 μ. σπασμένο στην κορυφή του. Από πάνω του συγκλίνουν και εφάπτονται δύο έλικες με οφθαλμούς. Δεξιά και αριστερά υπάρχουν φύλλα άκανθας από τα οποία ανέρχονταν έλικες, όπως φαίνεται από διασωθέντα τμήματά τους. Ανάμεσα στις δύο κεντρικές έλικες εξέρχεται λογχωτό φύλλο. Το πάνω μέρος του ανάγλυφου είναι σπασμένο. Λευκό μάρμαρο. Πιθανότατα προέρχεται από την επίστεψη αντηρίδας του ταφικού ρωμαϊκού κτιρίου.

2. Μαρμάρينو ανάγλυφο φύλλο άκανθας. Πλ. βάσης φύλλου 0,30, ύψ. 0,30 μ. Είναι εντοιχισμένο στη νότια πλευρά, κάτω από τη στέγη και 0,50 μ. από τη νοτιοδυτική γωνία του ναού (Πίν. 166 β). Προέρχεται πιθανότατα από κοσμήτη του columbarium.

3. Μαρμάρινος κοσμήτης⁶⁷, εντοιχισμένος στη δυτική πλευρά του ναού, στο μέσο του πλάτους του και 0,60 μ. χαμηλότερα από τη στέγη, ύψ. 0,27, μήκ. 1,78 μ. Εξέχει 0,17 μ. από τον τοίχο και έχει λοξό σπάσιμο στη μέση. Στο πάνω μέρος έχει ταινία, ύψ. 0,053 μ. Ακολου-

θεί πλοχμός, ύψ. 0,05 μ., από κάτω δέκα ανάγλυφα φύλλα άκανθας και ανάμεσά τους εννέα λόγχες. Στις γωνίες ο κοσμήτης έχει πρόστυπα ανθέμια. Τα τρία ελικοειδή φύλλα στα άκρα συγκλίνουν προς το κεντρικό λογχωτό φύλλο, που διχάζεται στη μέση στην ακμή της γωνίας. Στο κάτω μέρος του κοσμήτη υπάρχει στενή ταινία (ύψ. 0,015 μ.). Λευκό μάρμαρο με νερά ύψ. 0,27, μήκ. 1,78 μ.

4. Μαρμάρينو ανάγλυφο⁶⁸. Πιθανότατα βάση σαρκοφάγου, που είναι εντοιχισμένο σε χαμηλό πεζούλι αριστερά από τη δυτική είσοδο της εκκλησίας. Σωζ. μήκ. 1,23, ύψ. 0,305 μ. Στο κάτω μέρος του υπάρχει ταινία, ύψ. 0,13 μ. Ακολουθεί αντεστραμμένο λέςβιο κυμάτιο, ύψ. 0,03 μ., και ζωφόρος ύψ. 0,13 μ., με ανάγλυφη γιρλάντα από λουλούδια και μικρούς βλαστούς δεμένα με σχοινί σαν αλυσίδα. Πάνω από τη γιρλάντα υπάρχει κυματιστή ταινία, πλ. 0,02 μ. Στο μέσο η γιρλάντα ανασηκώνεται από γυμνό ερωτιδέα, που πετάει προς τα δεξιά, με απλωμένο το δεξιό χέρι. Η ταινία πάνω από τον ερωτιδέα δένεται με κόμπο. Ακολουθεί ανάγλυφο ιωνικό κυμάτιο και ταινία. Λευκό μάρμαρο με φαιή απόχρωση. Πιθανότατα προέρχεται από σαρκοφάγο του ταφικού κτιρίου.

5. Μαρμάρينو κορινθιακό κιονόκρανο⁶⁹, που ο κάλαθός του έχει δύο σειρές φύλλα άκανθας και τέσσερα ζεύγη αντωπών ελίκων, αποκεκρουσμένα σε αρκετά σημεία, ύψ. 0,55, διάμ. άβακα 0,65 μ. Ο άβακας έχει στην πάνω επιφάνεια τρεις ορθογώνιους τόρμους με μεγαλύτερο τον κεντρικό. Λευκό μάρμαρο. Το κιονόκρανο μεταφέρθηκε στο Μουσείο Νικοπόλης (ΒΕ αριθ. 882).

6. Μαρμάρينو φάτνωμα, με αποκεκρουσμένες τις γωνίες του, διαστ. 0,76 × 0,55, ύψ. 0,28 μ. Βρίσκεται σήμερα στη νοτιοδυτική γωνία του περιβόλου της μονής.

7. Μαρμάρινη βάση ιωνικού κίονα⁷⁰, τοποθετημένη ως κιονόκρανο στον έναν από τους τέσσερις κίονες του ναού, που στηρίζουν τον τρούλο.

8. Δύο μαρμάρια κορινθιακά κιονόκρανα, που είναι αποκεκρουσμένα σε πολλά σημεία. Χρησιμοποιούνται ως κιονόκρανα στους κίονες του τρούλου του τρίκογχου ναού.

9. Μαρμάρينو βάθρο με κυμάτια στη βάση και στην επίστεψή του. Είναι αποκεκρουσμένο σε πολλά σημεία. Σήμερα χρησιμοποιείται, ως στήριγμα της Αγίας Τράπεζας του ναού.

10. Τμήμα από το κάτω μέρος μαρμάρινου κιονίσκου χωρίς ραβδώσεις, με μικρό τόρμο στη στρογγυλή επιφάνεια. Βρέθηκε έξω από τη βόρεια πλευρά του ταφικού κτιρίου.

64. F. Oswald-D. Pryce, An Introduction to the Study of Terra Sigillata, London 1920, πίν. ΧαΠ, 9-11. L. Ohlenroth, Italische Sigillata mit Auflagen aus Ration und dem Römischen Germanien, Archäologisches Institut des Deutschen Reiches, Römisch-Germanische Kommission, 24/25, Bericht 1934/1935 CPP. 239-241, 243-245. Agora, V,G 36, πίν. 5.62.

65. Βλ. απλή αναφορά για τα μαρμάρια αρχιτεκτονικά μέλη και τα άλλα κομμάτια: Hammond, ό.π., σ. 49. ΑΔ, ό.π., σ. 253-254. Πίν. 258. S. Dakaris, ό.π., σ. 95. Για τον οικισμό της Καστροσυκιάς βλ. W. M. Leake, ό.π., IV.

66. Βλ. ΑΔ, ό.π., σ. 254-255. Πίν. 258 δ.

67. Βλ. ό.π., σ. 253. Πίν. 258 γ.

68. Βλ. Hammond, ό.π., όπου δίνει διαφορετικές διαστάσεις και σημειώνει ότι το ανάγλυφο ανήκε σε σαρκοφάγο.

69. Βλ. ΑΔ, ό.π., σ. 253. Πίν. 258 β.

70. Βλ. ό.π., σ. 254.

11. Τμήματα αρράβδωτων μαρμάρινων κιονίσκων και δύο μαρμάρινοι γεισθήποδες. Φωτογραφήθηκαν παλιότερα, σήμερα δεν υπάρχουν στη μονή (Πίν. 165 β).

ΠΑΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Κάστρο Ρωγών⁷¹ (Σχέδ. 7)

Συνεχίστηκαν και φέτος οι εργασίες στη βόρεια και βορειοδυτική πλευρά της ακρόπολης μεταξύ των πύργων Ε και ΣΤ στα τμήματα του τείχους που υπήρχαν επικίνδυνες ρωγμές και μετατοπίσεις των κατωτέρων δόμων (Πίν. 167 α). Παρόμοιες εργασίες έγιναν μεταξύ των πύργων Α και Β (Πίν. 167 β) καθώς και στο τμήμα δυτικά του πύργου ΣΤ, ο καθαρισμός του τμήματος μεταξύ πύργων ΣΤ-Ζ αποκάλυψε κόγχη βυζαντινού τοιχογραφημένου ναυδρίου.

Άγιος Γεώργιος Πρεβέζης

Ρωμαϊκό υδραγωγείο Νικοπόλεως⁷² (Σχέδ. 8)

Συνεχίστηκαν οι στερεωτικές εργασίες στα βάθρα των τόξων της γέφυρας του ρωμαϊκού υδραγωγείου Νικοπόλεως που σώζεται στην κοίτη του ποταμού Λούρου στον Άγιο Γεώργιο Πρεβέζης. Εργασίες έγιναν στο τρίτο και τέταρτο κυρίως βάθρο και στις αντηρίδες του τρίτου, ακολούθησαν δε την εξής πορεία. Αρχικά ανοίχτηκαν τμηματικά περιμετρικά χαντάκια στη βάση των βάθρων, με αρκετές δυσκολίες λόγω της ροής των νερών του ποταμού, στη συνέχεια ενισχύθηκαν και επενδύθηκαν τα τμήματα που καλύπτονταν από τα χαλίκια της κοίτης και τέλος συμπληρώθηκαν τα ορατά τμήματα των βάθρων, εκεί όπου είχαν αποκολληθεί τα αρχαία τούβλα από ανθρώπινη επέμβαση και από τις καιρικές συνθήκες και είχαν δημιουργηθεί χάσματα επικίνδυνα για τη στατική ισορροπία του μνημείου (Πίν. 168 α-β).

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ

Έγινε και φέτος καθαρισμός από την αυτοφυή βλάστηση στους αρχαιολογικούς χώρους της Εφορείας. (Δωδώνη, Νικόπολη, Λευκάδα, Κασσώπη, Νεκρομαντείο και Άρτα). Επίσης έγιναν εργασίες επισκευής και συντήρησης στις περιφράξεις των αρχαιολογικών χώρων.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κεφαλόβρυσος⁷³ Πωγωνίου

Ανατολικά των πηγών του Καλαμά, υπάρχουν επιφανειακά όστρακα χοντρών χειροποίητων αγγείων προϊστορικών χρόνων, ενώ νοτιανατολικά από τις πηγές βρέθηκαν σε υδρευτικό χαντάκι όστρακα ελληνιστικών χρόνων.

Παληόπυργος

Νότια της εκκλησίας του Αϊ-Γιώργη πλάι στο κοινοτικό κατάστημα περισυλλέχτηκαν σε επιφανειακή έρευνα όστρακα ελληνιστικών αγγείων.

Στη θέση Άγιος Χαράλαμπος-Παληόπυργου εντοπίστηκαν κιβωτιόσχημοι τάφοι κατασκευασμένοι από ντόπιες ασβεστολιθικές πλάκες.

Ανατολικά του ξωκκλησιού της Παναγίας Μερόπης βρέθηκαν επιφανειακά όστρακα από χειροποίητα αγγεία προϊστορικών χρόνων. Ανατολικά του τούρκικου γεφυριού Γκρέτσι φαίνονται επιφανειακά όστρακα χειροποίητων αγγείων και σε ψηλό λόφο επισημάνθηκε άγνωστη μέχρι τώρα ελληνιστική ακρόπολη η οποία περιβάλλεται με τείχος που σώζει πύλη και ορθογώνιους πύργους ορατούς σε ύψ. 1-2 μ.

Στη θέση Αϊ-Γιάννης του χωριού Σταυροδρόμι Πωγωνίου επισημάνθηκε ελληνιστικό νεκροταφείο και βρέθηκαν:

α) Τμήμα αρράβδωτου μαρμάρινου κιονίσκου, μήκ. 0,56 και διαμ. 0,20 μ., β) Πάνω αριστερή γωνία επιτύμβιας ενεπίγραφης στήλης από ασβεστόλιθο, μεγ. σωζ. ύψ. 0,405, μεγ. σωζ. πλ. 0,23, πάχ. 0,135 μ. Ανήκει στον τύπο των στηλών της βορειοδυτικής Ελλάδας⁷⁴. Ψηλά έχει κυμάτιο και ταινία και παρακάτω, μετά την ταινία διακοσμητική ζώνη με ανάγλυφο κλαδί δάφνης. Η διακόσμηση συνεχίζεται και στην πλάγια στενή πλευρά. Χαμηλότερα σώζεται το αριστερό άκρο διπλής κοίλης πινακίδας μέσα στην οποία φαίνονται σε δύο στίχους ανάγλυφα γράμματα από την επιγραφή: *Φί(λια)Στρά(τωνος)*.

Στην αυλή της εκκλησίας του χωριού υπάρχει τμήμα μαρμάρινου ιωνικού κίονα.

Στη θέση Πλάκες Παγώνου του Μαζαρακίου⁷⁵ Πω-

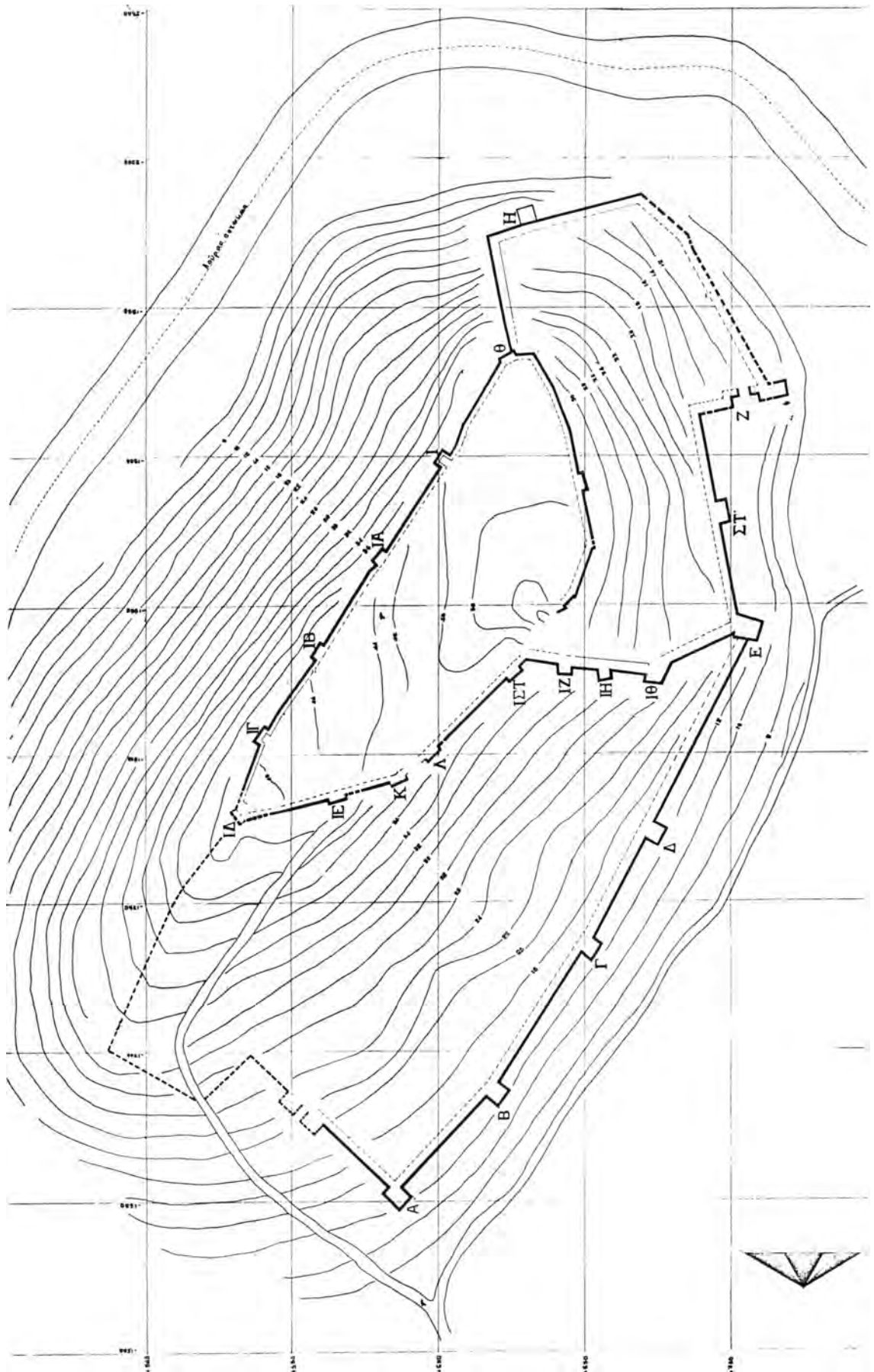
73. Hammond, ό.π., σ. 271.

74. P.M. Fraser - T. Rönne Boeotian and West Greek Tombstones, Lund, 1957, σ. 48-153.

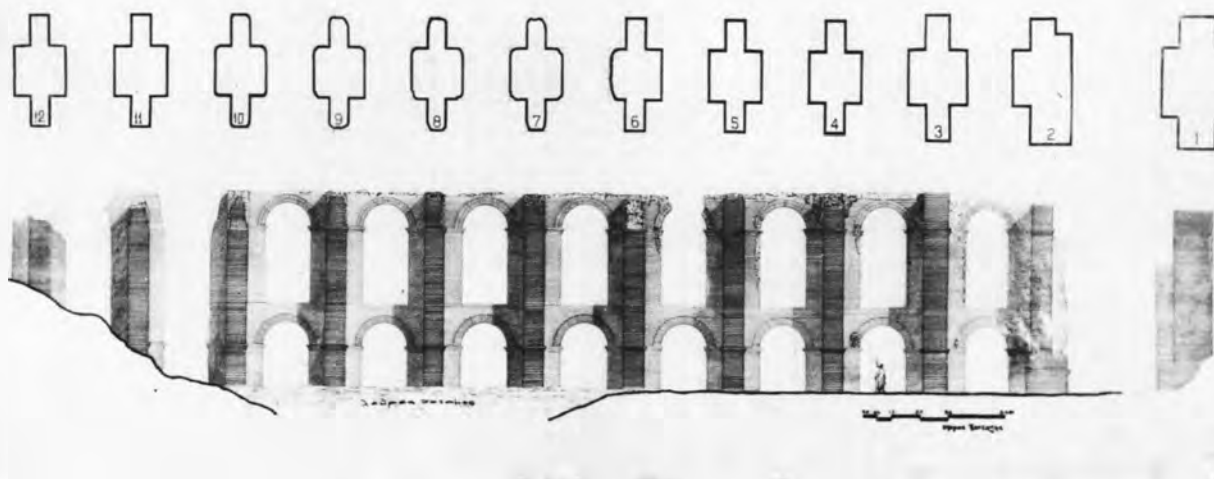
75. Η περιοχή είναι από παλιά γνωστή στην Εφορεία όπου έχουν βρεθεί τρεις κιβωτιόσχημοι τάφοι προϊστορικών χρόνων, βλ. ΑΕ 1969, σ. 191, ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 252 και Hammond, ό.π., σ. 196.

71. ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 184 και 34 (1979): Χρονικά, σ. 245.

72. ΑΔ 34, ό.π., σ. 246.

Σχέδ. 7. Κάστρο Ραγίων. Κάτωψη.

Σχέδ. 8. Άγιος Γεώργιος Πρεβέζης. Ρωμαϊκό υδραγωγείο Νικοπόλεως. Όψη.

γωνίου στο νοτιοανατολικό πρηνές αγροτικού δρόμου προς το κτήμα του Κόκκινου, διακρίνονται τρεις συνεχόμενοι χτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι.

Στη θέση Άγιος Φίλιππος της ίδιας κοινότητας στο βόρειο πρηνές αγροτικού δρόμου υπάρχουν όστρακα από χειροποίητα αγγεία προϊστορικών χρόνων και κομμάτια από μεγάλο πιθάρι.

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

Θέμελο

Στο συνοικισμό Δικόρφου της παραπάνω κοινότητας βόρεια του λόφου της μυκηναϊκής Εφύρας, σε εργασίες ισοπέδωσης της αυλής του σπιτιού του Ι. Ρουμπή βρέθηκαν πολλά όστρακα από χειροποίητα αγγεία, δύο βάσεις μυκηναϊκών κυλίκων, ημικυκλικές λαβές και λίθινο σφαιρικό εργαλείο.

Βορειοδυτικά του χωριού, στο λόφο Βίγλα επιφανειακά διακρίνονται θεμέλια ορθογώνιου κτίσματος. Από τη θέση αυτή περισυλλέχτηκαν όστρακα από χειροποίητα αγγεία.

Νικόπολις

Στο χωράφι του Γεωργ. Ντάλια στη θέση Νικολάρα μετά από εργασίες άρωσης, βρέθηκε πάνω αριστερή γωνία ασβεστολιθικής επιτύμβιας στήλης ελληνιστικών χρόνων του τύπου των στηλών βορειοδυτικής Ελλάδας (Πίν. 169 α). Μεγ. σωζ. ύψ. 0,43, μεγ. σωζ. πλ. 0,27 και πάχ. 0,08 μ.

ΝΟΜΟΣ ΛΕΥΚΑΔΟΣ

Αθάνι⁷⁶

Μέσα στους ελαιώνες, από τη θέση Αλωνάκι μέχρι τη θέση Σωτήρω υπάρχουν επιφανειακά πολλά όστρακα και κομμάτια από μεγάλα πιθάρια. Γύρω από το ξωκ-

76. Από την περιοχή μεταξύ των χωριών Δράγκο - Αθάνι προέρχεται διχαλωτή λαβή με απόφυση από μεγάλο προϊστορικό αγγείο βλ. ΑΔ. ό.π., σ. 278.

κλήσι του Αγίου Κήρυκου διακρίνονται μεγάλοι δουλεμένοι ογκόλιθοι.

Στη θέση Σωτήρω επιφανειακά σώζονται θεμέλια μεγάλων κτιρίων αναλημματικοί τοίχοι χτισμένοι με μεγάλους ογκολίθους, τμήμα αρράβδωτου, κίονα και πολλά κομμάτια από κορινθιακούς και λακωνικούς στρωτήρες ελληνιστικών χρόνων.

Μαραντοχώρι

Στη θέση Μάρμαρο, νοτιοδυτικά του χωριού μέσα στον αγρό ιδιοκτησίας Π. Φατούρου, σώζονται πολυγωνικοί τοίχοι ελληνιστικών κτιρίων σε αρκετό μήκος και ύψος.

Στη θέση Χαλεπέδια και Κλισμάτια, βόρεια του χωριού μέσα στον ελαιώνα, διακρίνονται σε μεγάλη έκταση τμήματα αρχαίων τοίχων, ιδιαίτερα ευκρινή μέσα στον αγρό.

ΗΛΙΑΣ ΑΝΔΡΕΟΥ

ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Μουσείο Ιωαννίνων

Α. Από το δικηγόρο Ι. Οικονόμου παραδόθηκαν στο Μουσείο τα υπόλοιπα αντικείμενα της συλλογής του πατέρα του Δ. Οικονόμου⁷⁷.

Τα νέα αντικείμενα είναι:

1. Χάλκινος δίσκος κατόπτρου με τη λαβή. Διακόσμηση στη λαβή και στο κάτω μέρος του κατόπτρου από χαρακτό ανθέμιο. Συνολ. ύψ. 0,265, διάμ. δίσκου 0,135 μ. (αριθ. ευρ. 7332) (Πίν. 169 γ).

2. Χάλκινο βραχιόλι με κυλινδρικό στέλεχος και πεπλατυσμένα άκρα, τα οποία φέρουν διακόσμηση από χαρακτό και στικτό κόσμημα (αριθ. ευρ. 7333) (Πίν. 169 β).

3. Δύο χάλκινοι δακτύλιοι, διαμ. 0,038 και 0,037 μ., που φέρουν περαστές, χάλκινη ο ένας και λίθινη ο άλλος, χάνδρες (αριθ. ευρ. 7334 α,β) (Πίν. 169 β).

4. Δύο άλλοι χάλκινοι δακτύλιοι, διαμ. 0,029 και 0,017 μ. (αριθ. ευρ. 7334 γ,δ) (Πίν. 169 β).

5. Χάλκινες κεφαλές, ύψ. 0,025 και 0,023 μ. Πιθανότατα ανήκουν σε περόνες (αριθ. ευρ. 7335 α,β) (Πίν. 169 β). Νομίσματα χάλκινα. Διάφορα άλλα νεότερα αντικείμενα.

77. Το μεγαλύτερο μέρος της συλλογής Δ. Οικονόμου που περιλαμβάνει πρωτογεωμετρικά αγγεία της περιοχής Αγρινίου, έχει περιέλθει μετά από δωρεά στο Μουσείο Ιωαννίνων όπου και εκτίθεται στην αίθουσα Α, προθήκη 4.

Η δημοσίευση των αγγείων έχει γίνει από την έφορο Ι. Βοκοποπούλου, ΑΔ 24 (1969): Μελέται, σ. 74-94.

Β. Από διάφορες θέσεις της περιοχής Δεσποτικού παραδόθηκαν στο Μουσείο τα εξής αρχαία αντικείμενα:

1. Χάλκινη αιχμή μυκηναϊκού δόρατος, μήκ. 0,145, πλ. λεπίδας 0,02 μ. (αριθ. ευρ. 7336). Προέλευση: θέση Τούβες, ΝΑ. του Δεσποτικού.

2. Σιδερένια αιχμή βέλους, μήκ. 0,108 μ. (αριθ. ευρ. 7337). Προέλευση: Μέση Γούβες, ΝΑ. του Δεσποτικού.

3. Σιδερένια αιχμή, μήκ. 0,03 μ. (αριθ. ευρ. 7338). Προέλευση: θέση Αϊ-Γιώργης, προς Α. του Δεσποτικού.

4. Δύο χάλκινα δαχτυλίδια, διαμ. 0,021 και 0,018 μ. (αριθ. ευρ. 7339). Προέλευση: συνοικία Χαλκιάδες Δεσποτικού.

5. Δεκαεννιά χάλκινα νομίσματα διαφόρων εποχών και προελεύσεων (Μακεδονικά-Ηπειρωτικά-Ρωμαϊκά).

6. Μυροδοχεία (αριθ. ευρ. 7341α-στ).

α) Ατρακτόσχημο, 2ου αι. π.Χ., ύψ. 0,202, διάμ. χείλους 0,03, διάμ. βάσης 0,026 μ. β) Ατρακτόσχημο του τέλους του 2ου αι. π.Χ., ύψ. 0,147 μ. διάμ. χείλους 0,022, διάμ. βάσης 0,019 μ. γ) Ατρακτόσχημο του τέλους του 2ου αι. π.Χ., ύψ. 0,15, διάμ. χείλους 0,018, διάμ. βάσης 0,017 μ. δ) Ατρακτόσχημο του οποίου λείπουν η βάση και το χείλος, συνολ. ύψ. 0,098 μ. ε) Μικρό μυροδοχείο με σφαιρική κοιλιά και παχύ πόδι, του 3ου αι. π.Χ. Καλύπτεται με μελαμβαφές γάνωμα κακής ποιότητας, ύψ. 0,084 μ. Προέλευση: σπήλαιο Κουτρούλι, υψόμεν. 1200 μ., στο Δεσποτικό. στ) Τμήμα σφαιρικής κοιλιάς μυροδοχείου. Προέλευση: όπως το προηγούμενο.

7. Άβαφη οينوχόη, ύψ. 0,105, διάμ. χείλους 0,054 μ. (αριθ. ευρ. 7342). Προέλευση: δημόσιος κήπος Δεσποτικού.

8. Τρεις πήλινες αγνύθες, οι δύο σπασμένες μερικά, ύψ. 0,075, 0,055, 0,067 μ. αντίστοιχα (αριθ. ευρ. 7344 α,β,γ).

9. Δύο πήλινα σφονδύλια από κόκκινο ακάθαρτο πηλό, διάμ. 0,035, 0,043 μ. (αριθ. ευρ. 7345 α,β).

10. α) Πήλινο αμφικωνικό πλακίδιο με οπή ανάρτησης, πηλός κόκκινος, ύψ. 0,029, διάμ. 0,046 μ. β) Πήλινο πλακίδιο με οπή ανάρτησης, σπασμένο σε δύο σημεία, πηλός γκριζός, διάμ. 0,05 μ. (αριθ. ευρ. 7340 α,β).

11. Λίθινος δακτύλιος γυαλισμένος, διαμ. 0,076 μ. (αριθ. ευρ. 7346).

12. Δύο λίθινα ημισφαιρικά αντικείμενα, διαμ. 0,076 και 0,042 μ.

13. α) Λίθινος πέλεκυς, μήκ. 0,09 μ. β) Τμήμα άλλου με οπή για το στελεό, μήκ. 0,065 μ. (αριθ. ευρ. 7347 α,β).

14. Δύο λίθινα κωνικά εργαλεία, ύψ. 0,075 και 0,065 μ. (αριθ. ευρ. 7348 α,β).

15. Δύο κομμάτια από μυλόπετρες.

16. Όστρακα διαφόρων εποχών.

Από την περιοχή μέχρι τώρα ήταν γνωστά τα αναφε-

ρόμενα από τον N. Hammond (Epirus, 1967, σ. 197) λείψανα αρχαίου κάστρου. Από τον ίδιο συγγραφέα έχει τονιστεί και η γεωγραφική σημασία της περιοχής, τόσο στα αρχαία χρόνια όσο και στους πρόσφατους ελληνοϊταλικούς πολέμους, γεγονός που επιβεβαιώνεται τόσο από την πληθώρα των θέσεων από τις οποίες προέρχονται τα παραπάνω αντικείμενα όσο και από τη μακρά χρονική διάρκεια που καλύπτουν.

Από τον Δημ. Παππά, κάτοικος Αθηνών, παραδόθηκαν στο Μουσείο Ιωαννίνων: α) Γεωμετρικός αμφορέας. Λείπει η βάση και είναι συγκολλημένος στα χείλη και τη μία λαβή. Έχει σώμα ατρακτοειδές με κυλινδρικό λαιμό και διακόσμηση με καστανό χρώμα, στην κοιλιά παράλληλες λεπτές και παχύτερες ταινίες εναλλάσσονται με ζώνες τεθλασμένης συνεχούς γραμμής, σειρές στιγμών και σειρές από κατακόρυφες γραμμές σε σχήμα ανεστραμμένου Υ. Στο λαιμό μετόπες σύνθετων μαιάνδρων ανάμεσα σε γραμμικά κοσμήματα ανάλογα με αυτά της κοιλιάς. Στις λαβές παράλληλες οριζόντιες γραμμές με επιστέγασμα αστεροειδές κόσμημα, ύψ. 0,455 μ. (Πίν. 170 α). β) Χάλκινη στλεγγίδα. Λείπει το πίσω μέρος της οξειδωμένης λαβής, ενώ το ξέστρο διατηρείται ολόκληρο. Συνολ. μήκ. 0,33 μ.

NOMOS ΑΡΤΑΣ

Ο Μιχ. Κοσμάς, κάτοικος Μεγαλόχαρης Άρτας, βρήκε σε κτήμα του και παρέδωσε στην Εφορεία, χάλκινο αγαλμάτιο γυμνού πολεμιστή (Πίν. 170 β), που του λείπει το κάτω μέρος των ποδιών και το άκρο του δεξιού χεριού. Η στήριξη γίνεται στο αριστερό πόδι με ελαφρά προβολή του δεξιού. Το δεξί χέρι απλώνεται λυγισμένο, ενώ το αριστερό κάμπτεται σε ορθή γωνία, για να κρατήσει ασπίδα μάλλον, όπως δηλώνει η κατακόρυφη οπή στην κλειστή παλάμη και η επίπεδη διαμόρφωση της εξωτερικής όψης του χεριού. Στο κεφάλι διακρίνεται ιλλυρικό κράνος και υπάρχει οπή στο κέντρο της πάνω επιφάνειας προφανώς για τη στερέωση του λοφίου. Μέγ. σωζ. ύψ. 0,08 μ.

NOMOS ΠΡΕΒΕΖΗΣ

Ο Λάζ. Μειντάρης, κάτοικος Μύτικα, το καλοκαίρι του 1980 βρήκε σε χωράφι του στη θέση Ματσογιάννενα Νικοπόλεως και παρέδωσε στην Εφορεία μαρμάρινο κεφάλι σατύρου ρωμαϊκών χρόνων (Πίν. 170 γ-δ). Σώζει το λαιμό και την αρχή του αριστερού ώμου, η επιφάνεια του προσώπου είναι απολεπισμένη, ύψ. 0,17 μ.⁷⁸.

78. Μοιάζει με το άγαλμα του αναπαυόμενου σατύρου στο Μουσείο Ερμιτάζ, ρωμαϊκό αντίγραφο ενός πρωτοτύπου έργου του Πραξιτέλη. Βλ. Greek and Roman Antiquities in the Hermitage, Leningrad 1975, εκ. 79.

Η μύτη είναι σπασμένη στο άκρο, το στόμα είναι ανοιχτό, το χαμόγελο τονίζεται με τη χρήση βαθιού τρυπανιού στις άκρες των χειλιών. Τα μαλλιά αποδίδονται με μακριούς πλοκάμους που πέφτουν χαμηλά και στερεώνονται με ταινία.

Ο Θ. Μπατσούλης, κάτοικος Μύτικα, παρέδωσε χάλκινο ειδώλιο κερδίου Ερμή, ρωμαϊκών χρόνων⁷⁹. Σύμφωνα με δήλωσή του αυτό βρέθηκε σε χωράφι του στη θέση Μαυρόλογγος Νικοπόλεως (Πίν. 171 α-β). Από το αγαλμάτιο λείπει το δεξί άκρο πόδι και ο δείκτης του αριστερού χεριού. Στο δεξί χέρι κρατά το βαλάντιο (λαλούν σώμα) και στον ελαφρά υψωμένο αριστερό ώμο φέρει διπλωμένη χλαμύδα που τυλίγεται στον πήχυ του αριστερού χεριού, ύψ. 0,12 μ.

Ο Α. Τσόκας παρέδωσε ακέρατο μαρμάρινο ιωνικό κιονόκρανο (Πίν. 171 γ). Έχει εχίνο με τρία ώα και ανθέμιο και προσκέφαλο με τρεις ζωστήρες που δηλώνονται με τρεις ανάγλυφες κυρτές ταινίες. Διαστ. άβακα 0,42 × 0,40, ύψ. άβακα 0,03, συνολ. ύψ. 0,13, μήκ. εχίνου 0,36 μ.

NOMOS ΛΕΥΚΑΔΟΣ

Από το Ν. Παπαπάνου, φαροφύλακα Βασιλικής Λευκάδος, παραδόθηκε οξυπύθμενος αμφορέας που του λείπει ο λαιμός και οι λαβές, μέγ. σωζ. ύψ. 0,53, διάμ. κοιλιάς 0,35 μ. Εξωτερικά καλύπτεται από θαλάσσια όστρεα.

ΗΛΙΑΣ ΑΝΔΡΕΟΥ

Νικόπολις

1. Παραδόθηκε από ιδιώτη στο Μουσείο Νικοπόλεως μία σαρκοφάγος, μήκ. 2,18, πλ. 0,90, ύψ. 0,85 μ., από γκριζό ηφαιστειακό πέτρωμα της Άσσου, το γνωστό lapis sarcophagus των αρχαίων πηγών⁸⁰.

Φέρει τη χαρακτηριστική διακόσμηση των σαρκοφάγων τύπου Άσσου, με τις λεπτές γιρλάντες που σχηματίζουν ένα τόξο σε κάθε στενή και δύο τόξα σε κάθε μακρά πλευρά (Πίν. 172 α). Τα τόξα συγκρατούνται στις γωνίες της σαρκοφάγου από τριγωνικές σχηματοποιημένες κεφαλές κριών ενώ στο κέντρο κάθε μακράς πλευράς από ένα είδος δέλτου που αποδίδει επίσης σχηματικά την παράσταση ενός κανθάρου⁸¹.

79. Βλ. W. Lamb, Greek and Roman Bronzes, London 1929, πίν. 87, για όμοιο αγαλμάτιο στο Βρετανικό Μουσείο Β.Μ. αριθ. 325, σ. 222-223.

80. Plinius, Hist. Nat., XXXVI, 131.

81. Για τη διακόσμηση και την ερμηνεία της βλ. Ηπειρωτικά Χρονικά 26 (1984), σ. 43-57.

Στη δέλτο της κυρίας όψης είναι χαραγμένη η εξάστιχη επιγραφή (Πίν. 172 β):

*ΚΟΡΝΗΛΙΑ/ΘΕΟΝΙΣ/ΕΤΩΝ ΞΕ/ΣΙΛΒΑΝΟΣ ΣΩ/
ΣΟΥ ΥΙΟΣ ΕΤΩΝ/ΟΖ ΧΑΙΡΕ*

Όπως διαπιστώσαμε πρόκειται για την CIG II, 1816, που δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά, με μερικά λάθη στην ανάγνωση, από τον περιηγητή Andre - Grasset Saint Sauveur, που επισκέφθηκε την Πρέβεζα στα 1782.

Από επιφανειακή έρευνα που έγινε στην περιοχή της αρχαίας Νικοπόλεως εντοπίστηκαν τμήματα είκοσι περίπου άλλων σαρκοφάγων από λίθο της Άσσου⁸², γεγονός που πιστοποιεί την ύπαρξη αξιόλογων εμπορικών σχέσεων μεταξύ των δύο πόλεων.

Από τα κομμάτια που εντοπίστηκαν, αξιοσημείωτο είναι μεγάλο αετωματικό κάλυμμα, μήκ. 2,35 και πλ. 0,87 μ., που φέρει κατά μήκος του γείσου μιας από τις μακρές πλευρές του, την επιγραφή: - - -ΠΙΟΣ - - - -ΕΛΑΟΣ ΕΤΩΝ ΜΘ ΧΑΙΡΕ.

2. Κατασχέθηκαν και παραδόθηκαν στο Μουσείο Νικοπόλεως κομμάτια μαρμάρινης ρωμαϊκής σαρκοφάγου που βρέθηκαν στον αγρό αδελφών Τάγκα, στην περιοχή Νικολάρα, όπου έχει εντοπιστεί το ανατολικό νεκροταφείο της αρχαίας πόλεως. Συγκεκριμένα πρόκειται για δύο κεφαλές-κρίων που κοσμούσαν τις γωνίες της σαρκοφάγου (Πίν. 173 α) και για ένα κομμάτι με παράσταση γυμνού ερωτιδέα πλαισιωμένου από γιρλάντες με πλούσιο φύλλωμα και ταινίες (Πίν. 173 β), που προέρχεται από τη μία μακρά πλευρά της σαρκοφάγου. Ο τύπος της σαρκοφάγου και η απόδοση των μορφών υποδηλώνουν αττικό εργαστήριο του 2ου αι. μ.Χ.⁸³.

Πρέβεζα

Σε σκάμμα του Λιμενικού Ταμείου που διανοίχθηκε στη νότια παρυφή της παραλιακής οδού προς «Κυανή Ακτή», στο ύψος των Θειούχων Λουτρών, ήρθαν σε φως λίθινα αρχιτεκτονικά μέλη, που όπως διαπιστώθηκε μετά από σύντομη έρευνα δεν βρίσκονταν στην αρχική τους θέση. Σύμφωνα με πληροφορίες, το αρχιτεκτονικό αυτό υλικό μεταφέρθηκε εδώ, μαζί με μπαζώματα, από την περιοχή του Τζαμιού που χρησίμευσε ως μουσείο και καταστράφηκε από βομβαρδισμό στον τελευταίο πόλεμο⁸⁴.

Η έρευνα περιορίστηκε στα στενά όρια του σκάμμα-

τος και το υλικό που συγκεντρώθηκε μεταφέρθηκε στον αρχαιολογικό χώρο Νικοπόλεως. Πρόκειται για ένα μονόλιθο αρράβδωτο κίονα από γρανίτη, ύψ. 1,60 μ., ένα τμήμα από πάρινο γείσωμα και έναν κιονίσκο από παράθυρο ή τέμπλο, σωζ. ύψ. 0,60 μ.

ΠΟΠΗ ΠΑΠΑΓΓΕΛΗ

ΝΟΜΟΣ ΛΕΥΚΑΔΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Στενό Νυδριού

Στον απαλλοτριωμένο αρχαιολογικό χώρο του Στενού συνεχίστηκε η αποχλωμάτωση των τύμβων που αποκάλυψε ο G. Dörpfeld⁸⁵ και είχαν πάλι με την πάροδο του χρόνου σκεπαστεί από επίχωση, πάχ. 2,50-3 μ.

Ήδη το 1976 αποχλωμάτηκαν οι τύμβοι R26 και R24 και μικρό μέρος της περιφέρειάς του τύμβου R25⁸⁶, του οποίου συνεχίστηκε φέτος η αποχλωμάτωση. Με μηχανήματα είχε αφαιρεθεί το 1976 το ψηλότερο μέρος της νεότερης επίχωσης και εφέτος συνεχίστηκε με εργατικά χέρια η αφαίρεση χωμάτων, ύψ. 0,70 μ. περίπου, πάνω από το ψηλότερο σωζόμενο τμήμα του τύμβου R25 (Πίν. 174 α).

Αποκαλύφθηκε ολόκληρος ο τύμβος εκτός από μικρό τμήμα της περιφέρειάς του στα νοτιοδυτικά που δεν είχε ανασκαφεί από τον Dörpfeld. Έχει διάμετρο 5,10 μ. και ύψος που κυμαίνεται από 0,10 μ. στο βορειοδυτικό τμήμα μέχρι 0,50 μ. στο νοτιοανατολικό τμήμα, το οποίο συνορεύει με τον τύμβο R24 και σώζει μόνο μία σειρά ασβεστολιθικών πλακών, τη βάση δηλαδή της περιφέρειας-κρηπίδας, ενώ το βορειοδυτικό πέντε ελάλληλες σειρές πλακωτών λίθων που σχημάτιζαν την κρηπίδα και μέρος από το γέμισμα με μικρότερες ακανόνιστες πέτρες (Πίν. 174 β).

Από τις ταφές του τύμβου βρέθηκαν στη θέση τους υπολείμματα των πιθαριών b, d, και e και ίχνη της καύσης c. Δεν σώθηκε κανένα ίχνος από τον κιβωτιόσχημο τάφο α⁸⁷.

Εκτός από τον τύμβο R25 αποκαλύφθηκαν επίσης τμήματα των περιφερειών των τύμβων R23⁸⁸ και R28⁸⁹.

ΙΩΑΝΝΑ ΑΝΔΡΕΟΥ

82. Ό.π., σ. 57-70.

83. Για τον τύπο της σαρκοφάγου και τη χρονολόγηση του βλ. G. Koch - H. Sichtermann, *Römische Sarkophage*, München 1982, σ. 435 κ.ε.

84. Σχετικά με το Τζαμί βλ. ΠΑΕ 1914, σ. 235 και ΑΕ 1922, σ. 66-79.

85. G. Dörpfeld, *Alt Ithaka, I*, Osnabrück 1965, σ. 217-250.

86. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 198.

87. G. Dörpfeld, ό.π., σ. 227, σχέδ. 17 και 19 και πίν. 41 και 43.

88. Ό.π., σ. 240.

89. Ό.π., σ. 248.

8η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Το 1980 καθήκοντα προϊσταμένου της Εφορείας ανέχισε να ασκεί ο υπογράφων. Στο επιστημονικό δυναμικό της Εφορείας εξακολούθησαν να ανήκουν οι αρχαιολόγοι Ευγ. Χαλκιά και Δημ. Κωνσταντίος ενώ παράλληλα τοποθετήθηκαν νέοι επιμελητές, οι Ό. Γκράτζιου, Ευαγ. Παπαθεοφάνους - Τσουρή και Κων. Τσουρή. Την επίβλεψη και τον έλεγχο των εργασιών στα μνημεία και τους αρχαιολογικούς χώρους της Ηπείρου, Αιτωλοακαρνανίας και Ιονίων Νήσων είχαν οι ανωτέρω, λεπτομερείς εκθέσεις των οποίων ακολουθούν.

Η. ΑΝΔΡΕΟΥ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Από το φωτογράφο του Μουσείου Ιωαννίνων Β. Πτηνόπουλο, έγινε συστηματική φωτογράφιση των εκθεμάτων της συλλογής έργων χριστιανικής τέχνης του Μουσείου καθώς και των έργων νεότερης εκκλησιαστικής και κοσμικής τέχνης που προέρχονται από τις δωρεές αρχιεπισκόπου Σπυρίδωνος και Ιωαννίδη.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Συνεχίστηκε και φέτος η καταγραφή των γλυπτών βασιλικής Δ Νικοπόλεως¹, που βαίνει προς το τέλος της.

Ε. ΧΑΛΚΙΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κάστρο Ιωαννίνων

Οικόπεδο Εμμανουηλίδη - Χρηστίδη - Τζώρτζη - Κωσταδήμα

Πραγματοποιήθηκε εκτεταμένη ανασκαφική έρευνα. Έγιναν συνολικά έξι ανασκαφικές τομές, με διαστάσεις 2 × 10, 2 × 11, 2,50 × 11, 2,50 × 7, 2,50 × 12 και 2,50 × 7,50 μ., που έφθασαν σε βάθος 2,50-3 μ. κατά περίπτωση. Βρέθηκαν ερείπια τοίχων, που είναι δυνατόν να χρονολογηθούν στο 18ο αι. Στην τομή Γ βρέθηκε το κατώτατο τμήμα κεραμικού κλιβάνου και απόθεση κεραμικών (Πίν. 175 α-γ) που χρονολογούνται στα τέλη

του 18ου αι. και στα πρώτα χρόνια του 19ου αι. Τα ευρήματα αυτά, καθώς και τα όστρακα ημιτελών αγγείων, ίδιας εποχής, που βρέθηκαν σε παλιότερη ανασκαφή οδηγούν στο συμπέρασμα ότι τα Γιάννενα υπήρξαν κέντρο παραγωγής κεραμικής στα τέλη του 18ου αι.²

Στο βάθος των 2,50-3 μ. κατά περίπτωση, τα χώματα ήταν πλέον καθαρά και μάλλον πρόκειται για το φυσικό έδαφος του Κάστρου, διαμορφωμένο από τις κατά καιρούς αποθέσεις της λίμνης.

Η απουσία κινητών ή ακινήτων ευρημάτων βυζαντινών χρόνων στο οικόπεδο αλλά και σε άλλα οικόπεδα του Κάστρου, όπου έχουν γίνει παρόμοιες παρατηρήσεις, οφείλεται στη συνεχή κατοίκηση αλλά κυρίως στη μερική έξωση των χριστιανών από το Κάστρο μετά την επανάσταση του Διονυσίου Τρικάλων στα 1611 και στις καταστροφές, που ακολούθησαν³.

ΚΩΝ. ΤΣΟΥΡΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΑΣ

Άρτα

Οδός Πριόβολου και Ψαρών (οικόπεδο Χρ. Σακκά)

Κατά τη διάρκεια κατεδάφισης παλιού σπιτιού εντοπίστηκε τμήμα ημικυκλικής αψίδας. Η Εφορεία διέκοψε τις εργασίες, προκειμένου να διερευνήσει το χώρο. Μετά την απομάκρυνση των μάζων και τον καθαρισμό αποκαλύφθηκε το μεγαλύτερο μέρος της αψίδας του Ιερού, το νότιο τμήμα του ανατολικού τοίχου και το ανατολικό τμήμα του νότιου τοίχου μονόχωρου ναού⁴, το υπόλοιπο μέρος του οποίου έχει προφανώς καταστραφεί κατά τη διάνοιξη της οδού Ψαρών. Ο τοίχος της αψίδας σώζεται σε ύψος 0,15 μ. και έχει πάχος 1,02 μ., ενώ το σωζόμενο μήκος του νότιου τοίχου φθάνει τα 15 μ. Το δάπεδο του κυρίως ναού, που σώζεται σε αρκετά καλή κατάσταση, αποτελείται από μεγάλες ορθογώνιες πλάκες. Παρόμοιες πλάκες έχουν χρησιμοποιηθεί και για το δάπεδο του Ιερού, ψηλότερο κατά δύο βαθμίδες (ύψ. 0,18 μ. η κάθε μία), ενώ για τις βαθμίδες έχουν αναχρησιμοποιηθεί αρχαίοι μαρμάρيني δόμοι. Τα ευρήματα που περισυλλέχτηκαν από τις διαταραγμένες επιχώσεις, δεν μπορούν να μας οδηγήσουν σε

2. Προκαταρκτική παρουσίαση της κεραμικής της ανασκαφής βλ. στα Ηπειρωτικά Χρονικά 24 (1982) (υπό έκδοση).

3. Α. Βρανούσης, Ιστορικά και Τοπογραφικά του Μεσαιωνικού Κάστρου των Ιωαννίνων, Αθήνα 1968, σ. 38-39.

4. Σύμφωνα με μαρτυρίες κατοίκων της περιοχής, πρόκειται για το ναό της Μεταμορφώσεως, που κατεδαφίστηκε πριν από το β' Παγκόσμιο πόλεμο.

χρονολογικά συμπεράσματα, δεδομένου ότι συγχρόνως με τα θραύσματα από διάτρητα κοσμήματα μαρμαρίνων βυζαντινών θωρακίων βρέθηκαν δύο τουρκικά νομίσματα, επίσης δύο του Ιονικού κράτους του 1884, καθώς και όστρακα διαφόρων εποχών. Ως κριτήριο επομένως για τη χρονολόγηση του ναού απομένει η τοιχοδομία του, από κατεργασμένες πέτρες και συνδετικό κονίαμα, χαρακτηριστική των τελευταίων αιώνων της τουρκοκρατίας. Έναν *terminus ante quem* επίσης για την ανέγερση του ναού παρέχει η αναφορά του από τον Μακρυγιάννη, στα «Απομνημονεύματα»⁵, όταν περιγράφει τη μάχη της Άρτας. Για να διερευνηθεί αν η εκκλησία παρουσίαζε παλιότερες φάσεις, πραγματοποιήθηκε τομή στο δάπεδο του κυρίως ναού. Αποτέλεσμα ήταν να βρεθούν, ανάμεσα σε στρώματα καταστροφής από πυρκαγιά (σπασμένα κεραμίδια, καμένο χώμα και ασβέστης) πλήθος από σπαράγματα τοιχογραφιών, ενδείξεις σαφείς ότι ο μεταβυζαντινός ναός χτίστηκε στη θέση άλλου παλιότερου⁶, μετά την καταστροφή του τελευταίου από πυρκαγιά. Μετά την ολοκλήρωση της έρευνας, φωτογραφήθηκε ο χώρος και στη συνέχεια καλύφθηκαν τα λείψανα των τοίχων που είχαν έρθει σε φως.

NOMOS ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Μύτικας

Συνεχίστηκε η ανασκαφή της παλαιοχριστιανικής βασιλικής της Αγίας Σοφίας, από τον καθηγητή Π. Βοκοτόπουλο⁷.

E. ΧΑΛΚΙΑ

ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

NOMOS ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ιωάννινα

Κάστρο. Πύργος Βοημούδου

Προκειμένου να στερεωθεί ο σημαντικός βυζαντινός πύργος της βορειοδυτικής ακρόπολης του Φρουρίου, ο «επάνω γουλάς» των βυζαντινών⁸, άρχισε συστηματικός

5. Βλ. Απομνημονεύματα Μακρυγιάννη, εκδόσεις Α. Καραβία, σ. 52, 53. Ο Γιάννης Τσούτσινος, που σχολιάζει το κείμενο του Μακρυγιάννη (βλ. Ηπειρωτική Εστία 20 (1971), σ. 844, υποσημ. 17), αναφέρει ότι η εκκλησία βρισκόταν στη σημερινή οδό Πριόβολου και είχε γύρω κελιά.

6. Τα σπαράγματα των τοιχογραφιών είναι τόσο μικρά, ώστε να μην επιτρέπουν τεχνολογικές παρατηρήσεις, που θα βοηθούσαν στη συναγωγή χρονολογικών συμπερασμάτων για τη φάση αυτή του ναού.

7. Έργον 1980, σ. 18-19.

καθαρισμός και αποχωμάτωση του ορόφου. Περισυλλέχθηκαν πολλά όστρακα αγγείων μεταβυζαντινών χρόνων και κομμάτια κεραμιδιών στέγης. Παράλληλα στερεώθηκαν οι εσωτερικές τοιχοποιίες του ορόφου και η σκάλα ανόδου.

Ίτς-Καλέ

Κυκλικός πύργος. Συνεχίστηκαν οι εργασίες αποχωμάτωσης του ορόφου και στον κυκλικό στρογγυλό πύργο που δεσπόζει της εσωτερικής ακρόπολης⁹. Αποκαλύφθηκαν οι νεότερες προσθήκες που χρονολογούνται στην ύστερη τουρκοκρατία.

Εργαστήρια συντήρησης. Παράλληλα συνεχίστηκαν οι εργασίες διαμόρφωσης του μεγάλου κτιρίου, δίπλα στην εκκλησία, που πρόκειται να χρησιμοποιηθεί σαν εργαστήριο συντήρησης τοιχογραφιών και εικόνων.

Τείχη. Άρχισε συστηματικός καθαρισμός της βλάστησης σε όλο το μήκος του περιδρομού των τειχών. Συγχρόνως άρχισε τμηματική απόφραξη των ανοιγμάτων της εσωτερικής πλευράς του τείχους, στην οδό Ιουστινιανού, με σκοπό τον αερισμό και το φυσικό φωτισμό των καμαροσκέπαστων στοών. Στη συνέχεια αποχωμάτωθηκε το μικρό καμαροσκέπαστο διαμέρισμα που βρίσκεται δεξιά της κύριας πύλης του Κάστρου.

Κληματιά¹⁰

Ναός Αγίου Νικολάου¹¹

Μικρός μονόχωρος μεταβυζαντινός ναΐσκος, σε κατάσταση πλήρους ετοιμορροπίας (Πίν. 176 α-β). Βρίσκεται δυτικά του χωριού, στην άκρη του γκρεμού, όπου ακριβώς και η ελληνιστική ακρόπολη. Στην ημιεξαγωνική ανίδα έχουν εντοιχιστεί εννέα βυζαντινά γλυπτά, με σημαντικές όμως φθορές από τις καιρικές συνθήκες.

Η διακόσμησή τους αποτελείται από σταυρούς, ρόδακες, κληματίδες και συμπλεκόμενα ζώα (Πίν. 177 α-177 β)¹² σε επιπεδόγλυφη τεχνική.

8. Λ. Βρανούσης, Ιστορικά και τοπογραφικά του μεσαιωνικού Κάστρου των Ιωαννίνων, Αθήναι 1968, σ. 440-444, 451-459, Ηπειρωτικά Χρονικά (1926), σ. 295.

9. Για τον πύργο βλ. πρόχ. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 248. Σύμφωνα με την παλιότερη άποψη του Δ. Σαλαμάγκα, Γιαννιώτικα Ιστοριογραφικά Μελετήματα, Γιάννενα 1958, σ. 13, η περιοχή αυτή είναι εκείνη που ενίσχυσε ο Βοημούδος.

10. P. Soustal - J. Koder, Tabula Imperii Byzantini 3, Nikopolis und Kephallenia, Wien 1981, σ. 124.

11. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 619.

12. Παρόμοια τεχνική βλ. A. Grabar, Sculptures byzantines du Moyen Age, II, πίν. (Va-b), CXIIIb, CXXIII a-d.

Η τοιχοδομία του ναυδρίου είναι από αργολιθοδομή με παρεμβالόμενους όμως μεγάλους δόμους από την ελληνιστική ακρόπολη.

Εσωτερικά ο ναός άλλοτε ήταν κατάγραφος με αξιόλογες τοιχογραφίες. Σήμερα διασώζεται μόνο μικρό σπάραγμα από την παράσταση της Παναγίας Βλαχερνίτισσας στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας. Η τεχνοτροπία, ιδιαίτερα στη σωζόμενη πριν από μερικά χρόνια μορφή του Αγίου Νικολάου, η τεχνική με τις έντονες κηλίδες στα φώτα, τα γράμματα των επιγραφών και τα κοσμήματα στο φαιλόνιο του ιεράρχη, μοιάζουν με εκείνα των ολόσωμων αγίων του ναού Αγίου Δημητρίου Κληματιάς, που δεν αποκλείεται —όπως αποκαλύφθηκε πρόσφατα μετά από μικρής έκτασης καθαρισμό των τοιχογραφιών— να είναι του 16ου αι.¹³ Πιθανώς και των δύο η ζωγραφική να σχετίζεται με τους Θηβαίους. Στο ναό εκτελέστηκαν οι παρακάτω εργασίες: στερεώθηκε η τοιχοποιία της αψίδας και ανακατασκευάστηκε η νοτιοανατολική γωνία (Πίν. 177 β).

Κράψη

Ναός Αγίου Νικολάου

Προκειμένου να προγραμματιστεί η συντήρηση των σημαντικών τοιχογραφιών του 16ου αι. το μνημείο έπρεπε να εξασφαλιστεί από την υγρασία που προερχόταν από την κατεστραμμένη ξυλοστέγη και από τη μεγάλη επίχωση εξωτερικά της ανατολικής πλευράς (Πίν. 178 α). Με μηχανικό μέσο απομακρύνθηκαν τα χώματα σε βάθος 1,50 μ. περίπου, και ο χώρος πλακοστρώθηκε. Στα μπάζα βρέθηκαν ολόκληρα κεραμίδια από την παλιότερη στέγη του ναού η κάλυψη του οποίου θα πρέπει να ήταν με κεραμίδια. Την άποψη αυτή ενισχύει το γεγονός της μικρής κλίσης της στέγης, η οποία είναι κατάλληλη για κεραμίδια και όχι για σχιστόπλακα. Για το λόγο αυτό αντικαταστάθηκαν οι κατεστραμμένες σχιστολιθικές πλάκες με παλιά κοίλα κεραμίδια βυζαντινού τύπου, αφού προηγουμένως επισκευάστηκε η διπλή οδοντωτή ταινία που περιτρέπει το γείσο της στέγης (Πίν. 178 β).

Νησί Ιωαννίνων

Μονή Ελεούσας¹⁴

Στην ιστορική μονή καθαρίστηκε από τις λειχήνες η

σχιστόπλακα που καλύπτει το νάρθηκα του καθολικού και έγινε σποραδική ανάνυξη. Παράλληλα καθαρίστηκε από την άγρια βλάστηση ο χώρος που υπάρχει στη νότια πλευρά μεταξύ του καθολικού και του περιβόλου.

Μονή Προδρόμου¹⁵

Συνεχίστηκαν οι εργασίες που άρχισαν την προηγούμενη χρονιά¹⁶. Ολοκληρώθηκε η αποχωμάτωση του λεγόμενου «κρυφού σχολείου» κάτω από το Ιερό του καθολικού. Συγχρόνως άρχισε ο καθαρισμός του χώρου εξωτερικά της ανατολικής πλευράς. Αφού απομακρύνθηκαν όλα τα χώματα, ο χώρος ισοπεδώθηκε και επισκευάστηκε η μικρή σκάλα που οδηγεί στην αυλή της μονής. Επειδή ο νότιος τοίχος του καθολικού βρισκόταν σε επαφή με τον παρακείμενο βράχο, η υπερβολική υγρασία που διοχετευόταν στο εσωτερικό, κατέστρεφε συστηματικά τις τοιχογραφίες. Για την αντιμετώπισή της, αποκόπηκε τμήμα του βράχου και ελευθερώθηκε η τοιχοποιία η οποία υποστηλώθηκε. Κατασκευάστηκε πλακόστρωτο δάπεδο δυτικά του ναού και στερεώθηκαν οι τοιχοποιίες από ξερολιθιά που υπάρχουν μεταξύ των μονών Προδρόμου και Παντελεήμονος.

Μονή Φιλανθρωπών¹⁷

Συνεχίστηκαν οι εργασίες διαμόρφωσης του χώρου και στερέωσης των κελιών, που άρχισαν το 1979. Καθαρίστηκε από τα μπάζα η Τράπεζα της μονής και στερεώθηκε το τμήμα της καμαροσκέπαστης οροφής που έχει απομείνει (Πίν. 179 α). Ανακατασκευάστηκε τμήμα τοιχοποιίας του νοτιοδυτικού κελιού και πλακοστρώθηκε το δάπεδο που μεσολαβεί μεταξύ κελιού και καθολικού. Αποχωματώθηκε το μικρό διαμέρισμα δυτικά της βορεινής στοάς, που αποκαλείται «κρυφό σχολείο». Σε βάθος 0,40 μ. αποκαλύφθηκε πήλινο δάπεδο στην περιφέρεια του οποίου υπάρχουν σε σχήμα Π χτιστές κυκλικές βάσεις, για τοποθέτηση μεγάλων πήλινων αγγείων λαδιού ή καρπών (Σχέδ. 1· Πίν. 179 β). Τέλος η επάνω επιφάνεια του προεξέχοντος τοιχίου της βορεινής πλευράς καλύφθηκε με ειδικό μονωτικό για να προστατευθούν οι τοιχογραφίες από την υγρασία.

13. Τις τοιχογραφίες του ναού καθώς και της Μονής Μεταμόρφωσης Κληματιάς, μελετά η κ. Αγγ. Σταυροπούλου-Μακρή, βλ. πρόχ. ΔΧΑΕ περ. Δ', τ. Η' (1975-76), σ. 73-81.

14. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 414.

15. Ηπειρωτικά Χρονικά 22 (1980), σ. 66-88, πίν. 6-9 (όπου και η παλιότερη βιβλιογραφία).

16. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 248.

17. Μ. Αχειμάστου - Ποταμιάνου, Η Μονή των Φιλανθρωπών και η πρώτη φάση της Μεταβυζαντινής ζωγραφικής, Αθήνα 1980.

Μονή Στρατηγοπούλου

Στο καθολικό της βυζαντινής¹⁸ μονής η ανερχόμενη υγρασία άρχισε να προξενεί σημαντικές φθορές στις τοιχογραφίες της βορεινής πλευράς. Για να προστατευτούν, αποχρωματώθηκε ο χρωμάτινος όγκος σε βάθος 0,50 μ. και στη συνέχεια πλακοστρώθηκε συγχρόνως με την ανατολική. Κατά τη διάρκεια των εργασιών διαπιστώθηκε ότι ο ανατολικός τοίχος του καθολικού είναι θεμελιωμένος επάνω σε φυσικό βράχο. Στη συνέχεια καθαιρέθηκε τμήμα της ετοιμόρροπης στέγης του κελιού στη νότια πλευρά και ανακατασκευάστηκε ο πυλώνας της μονής.

ΔΗΜ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΑΣ

Άρτα

Ναός Αγίου Βασιλείου

Σε συνέχεια των εργασιών που έγιναν το προηγούμενο έτος¹⁹, ολοκληρώθηκε φέτος η στερέωση και ανάδειξη του βυζαντινού ναού: αντικαταστάθηκαν όλα τα κεραμίδια και τα φθαρμένα ξύλα της στέγης (Πιν. 180). Το ίδιο έγινε και με τις παλιές πόρτες του ναού και των δύο πλευρικών παρεκκλησίων. Επίσης στα τόξα του δυτικού προπύλου συμπληρώθηκαν οι πλίνθοι που έλειπαν και η πάνω επιφάνειά τους καλύφθηκε με στρώμα προστατευτικού κονιάματος. Στο εσωτερικό του ναού, μετά τη συντήρηση των τοιχογραφιών που πραγματοποιήθηκε πέρσι, έγιναν οι ακόλουθες εργασίες: αποφράχθηκε η πλάγια θύρα επικοινωνίας του ναού με το βόρειο παρεκκλήσιο, που είχε κλειστεί πρόχειρα με πέτρες. Αφαιρέθηκε επίσης η ξύλινη θύρα που είχε τοποθετηθεί στην αντίστοιχη πλάγια είσοδο του ναού προς το νότιο παρεκκλήσιο, ώστε ν' αποκατασταθεί η παλιά μορφή του μνημείου. Επιχρίστηκαν με κονίαμα όλα τα σημεία των τοίχων που δε διέσωζαν τοιχογραφίες και από τα οποία είχαν καθαιρεθεί πέρσι τα κακότεχνα κονιάματα και στη συνέχεια υδροχρωματίστηκαν σε τόνο ουδέτερο. Ανάλογες εργασίες έγιναν και στην εξωτερική κόγχη, πάνω από τη δυτική θύρα του ναού, όπου έχει εκπέσει το μεγαλύτερο μέρος της τοιχογραφίας. Στο βόρειο παρεκκλήσιο σοβατίστηκε η εγκάρσια πλινθόχτιστη καμάρα, που είχε ανακατασκευαστεί

κατά την επισκευή του ναού το 1966²⁰, καθαιρέθηκαν τα σαθρά κονιάματα και έγιναν σποραδικά αρμολογήματα. Τις εργασίες επέβλεψε ο αρχιτέκτονας Θεόφ. Θεοφύλακτος.

Αρχοντικό Ζορμπά²¹

Στο διατηρητέο αρχοντικό έγινε και φέτος σειρά επισκευών, με σκοπό τη χρησιμοποίησή του ως ξενώνα της Εφορείας, μετά την ολοκλήρωση των εργασιών. Συγκεκριμένα, αντικαταστάθηκαν τα φθαρμένα κεραμίδια της στέγης και τα σάπια ξύλα της οροφής. Το δάπεδο του λουτρού καλύφθηκε με τσιμέντο και σοβατίστηκαν οι τοίχοι του. Καθαρίστηκε επίσης η αυλή του σπιτιού από τα μπάζα. Επιβλέπουσα μηχανικός Ελένη Χρυσού.

Βυζαντινοί ναοί Άρτας και περιχώρων

Στους βυζαντινούς ναούς της πόλης και των περιχώρων (Αγία Θεοδώρα, Άγιο Βασίλειο γέφυρας, Άγιο Δημήτριο Κατσούρη, Παναγία Μπρωύνη και Άγιο Νικόλαο της Ροδιάς) έγινε μερική ανύσωση της στέγης και καθαρισμός των μνημείων και του γύρω χώρου από τη βλάστηση.

Φρούριο Άρτας

Στην εσωτερική ακρόπολη του Φρουρίου (Καστράκι)²² έγιναν ανάλογες εργασίες.

Βλαχέρνα

Μονή Βλαχερνών²³

Το μνημείο παρουσιάζει σοβαρότατα προβλήματα υγρασίας, για την οριστική αντιμετώπιση της οποίας απαιτείται ειδική μελέτη. Φέτος ως άμεσα μέτρα προστασίας πραγματοποιήθηκαν οι παρακάτω εργασίες: στη συμβολή της στέγης του κεντρικού κλίτους με εκκείνες των πλάγιων κλιτών έγινε επάλειψη με μονωτικό υλικό. Αντικαταστάθηκαν επίσης τα φθαρμένα κεραμίδια. Αρμολογήθηκε ο τοίχος της βόρειας πλευράς αφού προηγουμένως αποξέστηκαν τα σαθρά κονιάματα. Επίβλεψη εργασιών Ελένη Χρυσού.

Ε. ΧΑΛΚΙΑ

18. Θ. Λίβα - Ξανθάκη, Οι τοιχογραφίες της Μ. Ντίλιου, Ιωάννινα 1980.

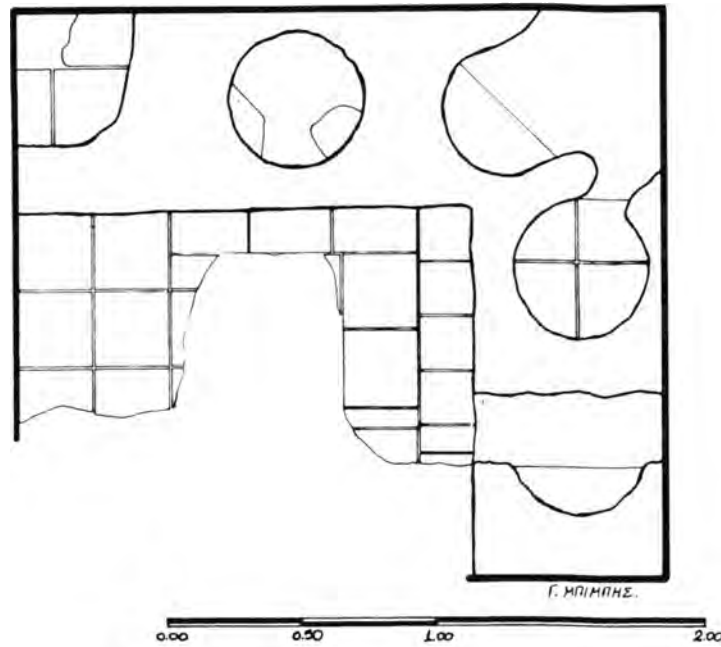
19. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 250.

20. Έργον 1966, σ. 170-171.

21. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 222.

22. Για τις προηγούμενες εργασίες βλ. ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 198.

23. ΑΒΜΕ Β' (1936), σ. 3 κ.ε. Π. Βοκοτόπουλος, Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική εις την Δυτικήν Στερεάν Ελλάδα και την Ήπειρον από του τέλους του 7ου μέχρι του τέλους του 10ου αιώνας, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 20 κ.ε., 186-187. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 222.

Σχέδ. 1. Νησί Ιωαννίνων. Κάτοψη βορειοδυτικού κελιού Μονής Φιλανθρωπηνών (Κρυφό Σχολειό).

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

Νικόπολις²⁴

Η Εφορεία έχει κάνει μέχρι σήμερα αλληπάλληλες εκκλήσεις²⁵ για τη διάσωση της τόσο σημαντικής παλαιοχριστιανικής πόλης, χωρίς όμως θετικά αποτελέσματα. Το φετινό καλοκαίρι αποφασίστηκε η εφαρμογή άμεσων μέτρων προστασίας των μνημείων, που η κατάστασή τους επιδεινώνεται συνεχώς. Παράλληλα γίνονται προσπάθειες για τη σφαιρική αντιμετώπιση των προβλημάτων της παλαιοχριστιανικής Νικοπόλεως και την αξιοποίηση της πόλης, τόσο της χριστιανικής, όσο και της ρωμαϊκής. Ας σημειωθεί ότι ολόκληρη η έκταση που καλύπτει η Νικόπολις προσφέρεται κατά τρόπο ιδανικό στην έρευνα και αξιοποίηση, δεδομένου ότι δεν έχει καλυφθεί από σύγχρονο οικισμό.

Οι εργασίες που πραγματοποιήθηκαν φέτος είναι οι εξής:

Τείχη

Καθαρίστηκε η πάνω επιφάνεια και οι πλευρές τους από τη βλάστηση²⁶.

Επισκοπείο (Βασιλόσπιτο)

Το αξιόλογο αυτό κτίσμα, που βρίσκεται δυτικά της βασιλικής Α και του ροίου η ανασκαφή δεν έχει ολοκληρωθεί²⁷, ούτε έχει αποσαφηνιστεί η χρήση, είναι ατελώς γνωστό. Ο προσεχτικός καθαρισμός που έγινε φέτος φάνέρωσε την κακή κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει το μνημείο. Οι τοίχοι του είναι τελείως αποσθρωμένοι και το ύψος τους μειώνεται προοδευτικά, ενώ το ψηφιδωτό δάπεδο που κοσμούσε τις στοές του αιθρίου έχει σχεδόν εξαφανιστεί. Με σκοπό το μελλοντικό προγραμματισμό συστηματικών εργασιών συντήρησης του κτίσματος έγινε καταρχήν ραντισμός με ζιζανιοκτόνο των χόρτων που είχαν φυτρώσει πάνω

24. P. Soustal - J. Kodér, ό.π., όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία.

25. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 223.

26. Συστηματικός καθαρισμός των τειχών πραγματοποιήθηκε το περασμένο έτος, βλ. ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 199.

27. D. Pallas, Epiros, RbK II, στ. 228, όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία.

στους χώρους που διέσωζαν λείψανα ψηφιδωτού δαπέδου και στη συνέχεια οι χώροι αυτοί καλύφθηκαν με νάυλον. Επίσης τα γλυπτά που ήταν σκορπισμένα συγκεντρώθηκαν και τοποθετήθηκαν πρόχειρα στους στυλοβάτες των στοών.

Βασιλική Α (Δουμετίου)

Η γνωστότατη, χάρη στα ψηφιδωτά δάπεδά της²⁸, βασιλική είναι η πρώτη από τις βασιλικές της Νικοπόλεως που ήρθε σε φως με τις ανασκαφές του Α. Φιλανδελφέως²⁹. Η ανάδειξή της ολοκληρώθηκε από τον Α. Ορλάνδο στα 1964³⁰, χωρίς όμως να έχει ποτέ γίνει στερέωση των τοίχων ή τακτοποίηση και καταγραφή των γλυπτών που αποκαλύφθηκαν.

Οι φετινές εργασίες απέβλεπαν αφενός στον καθαρισμό και τη στερέωση του μνημείου και αφετέρου στη διαμόρφωση του χώρου και την τακτοποίηση των διάσπαρτων γλυπτών. Αναλυτικά πραγματοποιήθηκαν οι εξής εργασίες:

α) Τοίχοι. Το συνδετικό κονίαμα των τοίχων της βασιλικής, που μένουν για χρόνια εκτεθειμένοι στις επιδράσεις των καιρικών συνθηκών, είχε σχεδόν ολοκληρωτικά αποσαθρωθεί, με συνέπεια τη μερική διάλυσή τους (Πίν. 181α). Για να μην προχωρήσει περισσότερο η φθορά αφαιρέθηκε το σαθρό κονίαμα και αντικαταστάθηκε με νέο. Συγχρόνως ξαναχτίστηκαν τμήματα των τοίχων, που κινδύνευαν να καταρρεύσουν, χωρίς όμως να γίνουν προσθήκες (Πίν. 181β).

β) Σύνθρονο. Μετά από λεπτομερή αποτύπωση, συμπληρώθηκαν οι κατεστραμμένες πλίνθοι των βαθμίδων του συνθρόνου, ενώ το υπόλοιπο τμήμα του αρμολογήθηκε και στερεώθηκε η πάνω επιφάνειά του (Πίν. 182α-β). Στα βάθρα των ιερών έγινε αντικατάσταση του σαθρού κονιάματος με νέο και συμπληρώθηκαν ελλείποντα τμήματα στις γωνίες. Κατά τη διάρκεια των εργασιών αποκαλύφθηκαν, κάτω από τη σημερινή επιφάνεια των ανώτερων βαθμίδων των δύο βάθρων, σειρά από εγκοπές ορθογώνιας διατομής. Οι διαστάσεις των πλευρών τους ποικίλλουν από 0,10 έως 0,15 μ., ενώ το βάθος τους φθάνει περίπου τα 0,25 μ. Εσωτερικά είναι επιχρισμένες με κονίαμα.

γ) Αίθριο. Συγκολλήθηκαν οι πλάκες της αυλής του αιθρίου, που το κονίαμα του υποστρώματός τους είχε αποσυντεθεί. Συμπληρώθηκαν επίσης οι πλάκες που έλειπαν με νέες, ανοιχτότερου χρώματος.

Επιβλέπουσα αρχιτέκτων Ελένη Χρυσού.

δ) Γλυπτά. Συγκεντρώθηκαν τα γλυπτά που ήταν

σκορπισμένα σ' ολόκληρη τη βασιλική. Ένα μέρος από αυτά — αποτμήματα μικρών διαστάσεων — τοποθετήθηκαν σε ξύλινα κιβώτια και μεταφέρθηκαν στην αποθήκη της ΙΒ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Τα μεγαλύτερα τεμάχια ταξινομήθηκαν πρόχειρα κατά ομάδες στα βορειοδυτικά προσκτίσματα της βασιλικής. Στα διαμερίσματα αυτά, που είχαν αποκαλυφθεί το 1978³¹, προηγήθηκε μικρή ανασκαφική έρευνα για να διαπιστωθεί η τυχόν ύπαρξη δαπέδου³². Επειδή τα αποτελέσματα ήταν αρνητικά, χρησιμοποιήθηκαν ως χώρος πρόχειρης έκθεσης των γλυπτών, έως ότου ρυθμιστεί οριστικά το θέμα έκθεσης όλων των γλυπτών της Νικοπόλεως. Επίσης τα γλυπτά που βρίσκονταν μέσα στα παστοφόρια της βασιλικής δεν μετακινήθηκαν για λόγους καλύτερης προστασίας τους. Τακτοποιήθηκαν και αυτά πρόχειρα, με σκοπό τη μελλοντική καταγραφή και έκθεσή τους. Με την ευκαιρία του καθαρισμού των παστοφορίων, μεταφέρθηκαν στην αποθήκη της ΙΒ' Εφορείας όλα τα κομμάτια από ψηφιδωτά δάπεδα και οι μεμονωμένες ψηφίδες που βρίσκονταν εκεί από χρόνια. Στον ίδιο χώρο μεταφέρθηκαν και τα κιβώτια που περιείχαν όστρακα, χωρίς καμία ένδειξη για τον τόπο και το χρόνο εύρεσής τους.

Τέλος τα μάζα από παλιότερες ανασκαφές, που βρίσκονταν στα ΒΔ. της βασιλικής, απομακρύνθηκαν με φορτωτή.

Βασιλική Β (Αλκίσωνος)

Έγινε προσεχτικός καθαρισμός της και στερεώθηκε ο βόρειος τοίχος καθ' όλο το μήκος του, με το ίδιο σύστημα που είχε γίνει η στερέωση των τοίχων της βασιλικής Α.

Βασιλική Δ

Έγινε προσεχτικός καθαρισμός του μνημείου από τη βλάστηση.

Νέα Κερασούς

Κάστρο Ρωγών³³

Κατά τη διάρκεια αποχρωματώσεων από την ΙΒ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στα τείχη της ακρόπολης (βλ. παραπάνω) μεταξύ των πύργων ΣΤ' και Ζ' αποκαλύφθηκε τμήμα τοιχοποιίας που

31. ΑΔ, ό.π., σ. 192.

32. Αναλυτική έκθεση για τη μικρή σκαφική έρευνα και τα πορίσματα της θα δοθεί σε σχετικό άρθρο.

33. P. Soustal - J. Koder, ό.π., σ. 251 κ.ε., όπου συγκεντρώνεται και η προηγούμενη βιβλιογραφία.

28. DOP 6 (1951), σ. 83 κ.ε.

29. ΠΑΕ 1915, σ. 58 κ.ε. ΑΕ 1916, σ. 33 κ.ε., 65. ΑΕ 1917, σ. 48 κ.ε.

30. Έργον 1964, σ. 135 κ.ε.

διέσωζε, κατά διαστήματα, ίχνη τοιχογραφίας. Οι ολιγοήμερες εργασίες που πραγματοποίησε συνεργείο της Εφορείας για τον καθαρισμό της παραπάνω τοιχοποιίας έδειξαν ότι πρόκειται για τμήμα τεταρτοσφαιρίου αψίδας που προφανώς προέρχεται από ναΐσκο της ακρόπολης και το οποίο, μετά την κατάρρευσή του, κατολίπωσε έξω από τα τείχη.

Παραδόθηκαν στην Εφορεία μας από την ΙΒ΄ Εφορεία βυζαντινά και μεταβυζαντινά όστρακα καθώς και μολύβδινη ευλογία, που περισυλλέχθηκαν από το συνεργείο της κατά τη διάρκεια των αποχωματώσεων.

Ε. ΧΑΛΚΙΑ

Πολυστάφυλλο

Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου

Μονόχωρος καμαροσκέπαστος ναός με τρούλο και ημικυκλική αψίδα, το γείσο της οποίας κοσμεί λίθινη οδοντωτή ταινία. Ο κομψός τρούλος πλαισιώνεται από Β. και Ν. με εντυπωσιακά «περυγία» (Πίν. 183 α), έτσι ώστε μαζί με τον κατά μήκος άξονα να σχηματίζεται σταυρός. Μακρόστενες φωτιστικές θυρίδες με πλίνθινο τόξο και λίθινη οδοντωτή ταινία στο γείσο, δίνουν στον τρούλο ελαφρότητα και χάρη. Στη βορειοδυτική πλευρά του κεραμίδια πακτωμένα στο κονίαμα σχηματίζουν τη χρονολογία 1848. Το «γυναικείο» είναι νεότερο, κτισμένο το 1879, σύμφωνα με χρονολογία που υπάρχει σε εντοιχισμένη πέτρα. Η τοιχοδομία του ναού είναι αργολιθοδομή. Η εσωτερική καμάρα ενισχύεται από «σφενδόνια». Ο ζωγραφικός διάκοσμος του ναού περιορίζεται σε μεμονωμένες σκηνές και μορφές, ελεύθερες ή σε μετάλλια. Στην αψίδα δεσπόζει η Πλατυτέρα στον τύπο της Βλαχερνίτισσας, και οι συλλειτουργούντες ιεράρχες. Στον τρούλο ο Παντοκράτορας που τον πλαισιώνουν Χερουβείμ και άγιοι μέσα σε σχηματοποιημένα φύλλα και καρπούς αμπέλου. Στα τύμπανα οι τέσσερις Ευαγγελιστές και στην κεντρική παραστάδα του μεσαίου σφενδονίου της βορεινής πλευράς ο Άγιος Γεώργιος ο Ιωαννίνων. Τέχνη λαϊκή του 19ου αι. Στο ναό εκτελέστηκαν οι παρακάτω εργασίες. Στερεώθηκαν τα τόξα των σφενδονίων και τοποθετήθηκαν νέοι ελκυστήρες. Ο τρούλος «δέθηκε» με αριάνι και σοβατίστηκε εκ νέου. Έγινε ανάσχυση των σχιστολιθικών πλακών της στέγης και αρμολογήθηκαν οι τοιχοποιίες. Τέλος ανακατασκευάστηκε ο γυναικωνίτης που είχε καταρρεύσει (Πίν. 183 β).

ΝΟΜΟΣ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Βόνιτσα

Κάστρο

Συνεχίστηκαν οι εργασίες καθαρισμού και στερέω-

σης στο μεσαιωνικό φρούριο. Έγιναν συρράψεις ρωγμών στη δυτική πλευρά και κοπή της βλάστησης στην εξωτερική περίμετρο του φρουρίου.

Ευηνοχώρι

Τούρκικη Κούλια

Πυργειδές οχυρό κτίσμα της τουρκοκρατίας, κατοικία του αγά της περιοχής που δεσπόζει στον εύφορο κάμπο. Οι δύο τετράγωνοι και κυκλικοί πύργοι που περιβάλλουν το κύριο συγκρότημα σχηματίζουν ένα αξιόλογο οχυρωματικό συγκρότημα. Το ύψος του ξεπερνά τα 10 μ. και είναι χτισμένο με ισχυρότατη αργολιθοδομή. Μέχρι το ύψος των 3,60 μ. δεν υπάρχει κανένα άνοιγμα. Από το σημείο αυτό και πάνω υπάρχουν οι πολεμίστρες και τα μικρά στενόμακρα παράθυρα της κύριας κατοικίας. Εντυπωσιακός είναι ο ημικυκλικός πύργος στη δυτική πλευρά με τον ανοικτό εξώστη στην κορυφή, του οποίου είναι ξύλινη η κιονοστοιχία (Πίν. 184 α). Στο κτίριο εκτελέστηκαν εργασίες στερέωσης, επειδή από τις σεισμικές δονήσεις, οι ρηγματώσεις ήταν επικίνδυνες. Έγινε σύρραψη όλων των ρωγμών εσωτερικά και εξωτερικά, δέθηκε το κτίριο στην κορυφή με κρυφό τσιμεντένιο σενάζ και επισκευάστηκε η ξυλοστέγη (Πίν. 184 β).

Μεσολόγγι

Ντάπια Φραγγλίνου

Στον ιστορικό χώρο έγιναν εργασίες διαμόρφωσης του απαλλοτριωμένου τμήματος, ώστε να γίνει επισκέψιμος. Δύο τομές ΝΑ. και ΝΔ. της ντάπιας, για τον εντοπισμό των αρχικών τειχών του Μεσολογγίου, σε βάθος 0,80 μ., δεν είχαν αποτελέσματα επειδή η επίχωση ήταν μεγάλη. Με την επίβλεψη του γεωπόνου κ. Μαύρου αποχωματώθηκε ο χώρος επειδή τα χώματα ήταν «σάλτσινα», τοποθετήθηκαν νέα φυτικά, και ενισχύθηκαν ο χωματοσωρός και το κανόνι. Κατασκευάστηκε πλακόστρωτος διάδρομος και τοιχοποιία στην πρόσοψη, καθαρίστηκε ο χώρος από τα τσιμεντένια τοιχία και φυτεύτηκαν καλλωπιστικά φυτά και δέντρα (Πίν. 185 α).

Μύτικας

Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίας Σοφίας

Για να προστατευτεί ο χώρος της βασιλικής³⁴, έγινε περίφραξη με δικτυωτό πλέγμα και σιδερένιους πασσά-

34. ΠΑΕ 1972, σ. 109-113.

λους αφού προηγουμένως ο χώρος καθαρίστηκε από την άγρια βλάστηση.

Ναύπακτος

Συνεχίστηκαν οι στερεωτικές εργασίες της προηγούμενης χρονιάς στα τείχη του φρουρίου και του λιμανιού. Στερεώθηκε τμήμα του τείχους στη δυτική πλευρά, έγιναν σποραδικές συρράψεις ρωγμών και καθαρίστηκε ο επάνω χώρος του φρουρίου από τη βλάστηση. Περιφράχτηκε τμήμα του εσωτερικού περιβόλου (reduit) που είχε παλιότερα καταπέσει. Αποχωματώθηκε το βυζαντινό κτίσμα βόρεια του Προφήτη Ηλία και αποκαλύφθηκαν τρεις χώροι, οι οποίοι τουλάχιστον σε μία περίοδο αποτελούσαν τμήματα ενός βυζαντινού λουτρού (Πίν. 185 β-γ). Τέλος στερεώθηκαν τμήματα στο δεξιό λιμενοβραχίονα και καθαιρέθηκαν ακαλαίσθητες τσιμεντένιες προσθήκες.

Ρίβιο³⁵

Ναός Αγίου Στεφάνου³⁶

Προκειμένου να αρχίσουν εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης του βυζαντινού ναΐσκου, θεωρήθηκε σκόπιμο να ελευθερωθεί το μνημείο από την επίχωση. Αποχωματώθηκε ο χώρος γύρω από το ναό σε βάθος 0,60 έως 0,80 μ. Αποκαλύφθηκε τότε ότι ο ναός του 13ου αι. έχει χτιστεί ακριβώς επάνω σε παλιότερο ίσο κατά το πλάτος αλλά μεγαλύτερο κατά το μήκος από το σημερινό³⁷ (Πίν. 186 α-β). Παράλληλα στερεώθηκαν από το συντηρητή Γ. Ζήνδρο τα σπαράγματα των τοιχογραφιών που διασώζονται. Στα σφαιρικά τρίγωνα αποκαλύφθηκαν οι τέσσερις ευαγγελιστές σε ωραία τέχνη του 13ου αι.³⁸

ΔΗΜ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΕΙΚΟΝΩΝ, ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

Νικόπολις

ΨΗΦΙΔΩΤΑ

Μετά από πρόσκληση της Εφορείας επισκέφθηκε τη Νικόπολη ο αρχιτεχνίτης συντηρητής Χ. Σκόρδας, που πραγματοποίησε αυτοψία στα ψηφιδωτά δάπεδα των

βασιλικών, καθώς και στο «Επισκοπείο», που διασώζει ίχνη ψηφιδωτού δαπέδου (βλ. παραπάνω).

Τα προβλήματα που παρουσιάζουν τα ψηφιδωτά δάπεδα είναι τεράστια και μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις (προσκτίσματα βασιλικής Αλκίσωνος και «Επισκοπείο») η προχωρημένη καταστροφή τους είναι ήδη γεγονός.

Φέτος, αφήνοντας για αργότερα τα παλιότερα συντηρημένα ψηφιδωτά δάπεδα της Βασιλικής Α και της Βασιλικής Δ³⁹, αποφασίστηκε η άμεση επέμβαση στα δάπεδα των προσκτισμάτων της βασιλικής Αλκίσωνος. Η αρχή έγινε από το ορθογώνιο διαμέρισμα στα ΝΔ. της βασιλικής, στο οποίο είχε βρεθεί η περίφημη επιγραφή που αναφέρει το όνομα του επισκόπου Αλκίσωνος⁴⁰.

Οι εργασίες πραγματοποιήθηκαν από τους συντηρητές Γ. Γρατσάνη και Π. Μπέχλη, κάτω από την επίβλεψη του Χ. Σκόρδα.

Ακολουθεί αναλυτική έκθεση εργασιών του συντηρητή Π. Μπέχλη.

Ε. ΧΑΛΚΙΑ

Βασιλική Αλκίσωνος - Προσκτίσματα

Τον Ιούνιο του 1980 άρχισε μία μεθοδευμένη προσπάθεια για την αποκάλυψη των παλιότερα ανασκαμμένων και σήμερα, σκεπασμένων με χώμα ψηφιδωτών δαπέδων.

Η αρχή έγινε από τα νότια προσκτίσματα της Βασιλικής Β, όπου η κατάσταση ήταν πάρα πολύ κακή.

Η πολύχρονη εγκατάλειψη του χώρου και οι κλιματολογικές συνθήκες (μεγάλη υγρασία τη νύχτα, ζέστη την ημέρα), συνετέλεσαν στη μεγάλη ανάπτυξη και εξάπλωση των φυτών στην περιοχή, ιδιαίτερα της φτέρης (νεφρίδιο ή αρρενοπερίς) και της αγριάδας (αγρόπυρο το έρπον).

Αρχίσαμε με προκαταρκτικές εργασίες (Πίν.187), όπως επιφανειακό προσεκτικό καθαρισμό από τα φυτά, δημιουργία κάναβου με νήματα 1 × 1 μ. με αρίθμηση για την τεκμηριωμένη καταγραφή των φθορών και τη συστηματική φωτογράφιση. Σαν αρχή για τη συστηματική πλέον αποκάλυψη ήταν μιά τομή, πλ. 0,30 και βάθ. 0,13 μ., για τον εντοπισμό του ψηφιδωτού και της κατάστασής του.

Από το σημείο εκείνο και ύστερα ο καθαρισμός συνεχίστηκε με προσοχή. Κι αυτό γιατί παρουσιάστηκαν ορισμένες δυσκολίες που θα έπρεπε να αντιμετωπιστούν. Τέτοιες δυσκολίες ήταν οι ρίζες των φυτών που

35. A. Philipson, Die griechischen Landschaften, Band II, Frankfurt am Main 1956, σ. 328.

36. ΕΕΠΣΠΘ Γ' (1968), σ. 41-57, πίν. I-IV.

37. Ηπειρωτικά Χρονικά 23 (1981), σ. 275-283.

38. 'Ο.π., σ. 282, πίν. 45.

39. Έργον 1964, σ. 156 κ.ε. 1966, σ. 171 κ.ε.

40. ΔΧΑΕ, περ. Β', τ. Δ' (1927), σ. 48, εικ. I και σ. 55-58.

είχαν εισχωρήσει ανάμεσα στις ψηφίδες, η ανύπαρκτη συνοχή των ψηφιδών με το υποστήριγμα, οι υψομετρικές διαφορές που δημιουργήθηκαν από τις συστολές και διαστολές του δαπέδου. Έτσι ο καθαρισμός έγινε με μαλακά πινέλα για την αντιμετώπιση του σαθρού υποστηρίγματος και των ψηφιδών που δεν είχαν συνοχή μ' αυτό, ενώ το κάψιμο των ριζών έγινε με φλόγιστρο, όπου οι συνθήκες επέτρεπαν.

Ως αιτίες για την κακή κατάσταση που άρχισε να φαίνεται με την πρόοδο των εργασιών θα μπορούσαν να θεωρηθούν οι εξής:

Η μεγάλη ανάπτυξη των ριζών των φυτών και η δύναμη που εξασκούν στα εμπόδια που βρίσκουν (ψηφιδωτό - μήτρα - υπόστρωμα) και η φύση τους να «αγκαλιάζουν» τις ψηφίδες με μικρά ριζίδια (αγριάδα).

Η μη ύπαρξη υδροροών για τη διοχέτευση των νερών της βροχής. Οι διαστολές και συστολές λόγω των καιρικών συνθηκών, σε συνδυασμό με το νερό της βροχής, συνέτειναν στην αποσταθεροποίηση του κονιάματος και των ψηφιδών, στον αποχωρισμό των ψηφιδών από τη μήτρα, τη διάβρωση του υποστρώματος του κονιάματος και των ψηφιδών.

Ακόμη από τις ίδιες αιτίες δημιουργήθηκαν υψομετρικές διαφορές στο δάπεδο 0,05 μ. περίπου (σταθερό σημείο η νοτιοδυτική γωνία και λαμβάνοντας υπόψη μία κλίση που υπήρχε 0,05 μ. (βορειοανατολική γωνία). Σε πολλά σημεία υπήρχαν φανερές επεμβάσεις όπως στοκαρίσματα από τοιμέντο σε παλιότερες φθορές, ένθετες ψηφίδες σε τσιμεντένιο υπόστρωμα, λευκό υλικό ανάμεσα σε ρωγμές για τη συγκράτηση των ψηφιδών. Οι επεμβάσεις όμως αυτές δεν μπορούν να τοποθετηθούν χρονικά γιατί δεν αναφέρονται ούτε στην υπάρχουσα βιβλιογραφία ούτε στα αρχεία της Εφορείας.

Μετά το τέλος της αποκάλυψης (Πίν. 187), η γενική εντύπωση ήταν μέτρια έως κακή. Το σύνολο των φθορών αναλογικά καταλαμβάνει το 35-40% του όλου δαπέδου περίπου. Μετά από μία τέτοια κατάσταση αναγκαστήκαμε να προχωρήσουμε σε προληπτικές στερεώσεις, γενικές και τοπικές με vinyl acetat, έχοντας υπόψη και τις δυνατότητες του στερεωτικού και τις καιρικές συνθήκες, αλλά και τα περιθώρια για τις μετέπειτα επεμβάσεις. Μετά από ένα γενικό διπλό ψεκάσμο σε διάστημα μιας εβδομάδας με ζιζανιοκτόνο και την προαναφερθείσα στερέωση σκεπάστηκε το ψηφιδωτό με διπλό νάλον και άμμο, πάχ. 0,10 μ.

Βέβαια η αντιμετώπιση αυτή δε λύνει το πρόβλημα, απλώς το μεταθέτει. Εξαλείφθηκαν εν μέρει οι παράγοντες που δημιουργούσαν τη φθορά. Οι μελλοντικές λύσεις που θα δοθούν (αποκόλληση - μεταφορά σε καινούργιο υποστήριγμα) δε θα πρέπει να ιδωθούν ξεκομμένες από το όλο πρόβλημα, αλλά να ενταχθούν σε ένα γενικότερο πρόγραμμα για την εξασφάλιση από τις καιρικές συνθήκες.

Π. ΜΠΕΧΛΗΣ

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ

Το συνεργείο των τοιχογραφιών, με επικεφαλής τον αρχιτεχνίτη-συντηρητή Χ. Λιωνή, απασχολήθηκε και φέτος κυρίως με τη συντήρηση των αποτοιχισμένων τοιχογραφιών του αρχοντικού Γκέλλη - Βενέτη⁴¹. Ολοκληρώθηκε ο καθαρισμός, η στερέωση και η μεταφορά σε νέο υποστήριγμα των δύο μεγάλων κομματιών, που αποτελούν την κεντρική σύνθεση⁴². Τελείωσε επίσης ο καθαρισμός των σκηνών με τους ερωτιδεΐς, τα μυθολογικά θέματα, τους κενταύρους κτλ., που συνθέτουν τη μετόπη της μιας στενής πλευράς του δωματίου (Πίν. 188 α).

Οι πίνακες αυτοί, αφού αποκαταστάθηκαν αισθητικά, παρουσιάστηκαν σε προσωρινή έκθεση, που λειτουργήσε στο Μουσείο Ιωαννίνων στα πλαίσια της δραστηριότητας της Εφορείας. Τους συνόδευαν φωτογραφίες, επεξηγηματικά κείμενα και σχέδια του εργαστηρίου συντήρησης (Πίν. 188 β).

Από το ίδιο συνεργείο έγιναν επεμβάσεις προσωρινού χαρακτήρα στη Μονή Φιλανθρωπινών και στη Βλαχέρνα της Άρτας. Συγκεκριμένα στο καθολικό της πρώτης, που ο ζωγραφικός του διάκοσμος έχει αρχίσει προ πολλού να διαβρώνεται σοβαρά από την υγρασία, έγιναν εργασίες μικρής έκτασης --καθαρισμοί αλάτων, στερεώσεις του σοβά και των χρωμάτων, εξυγίανση από μικροβιολογικούς όγκους, φιζάρισμα της ζωγραφικής επιφάνειας-- σε τοιχογραφίες του βόρειου και νότιου παρανάρθηκα (στον τελευταίο η υγρασία έχει προσβάλλει και τις παραστάσεις των φιλοσόφων). Οι επεμβάσεις αυτές συνδυάστηκαν με διερευνητικές τομές στα δάπεδα των παραπάνω χώρων με σκοπό να διαπιστωθεί η προέλευση της υγρασίας. Τρίτη ανιχνευτική τομή έγινε στο προστατευτικό τοίχιο, που περιβάλλει εξωτερικά το βόρειο παρανάρθηκα. Καμία όμως δεν έδωσε θετικά αποτελέσματα. Οι επεμβάσεις αυτές είχαν περισσότερο πειραματικό και προληπτικό χαρακτήρα. Γι' αυτό προτού ξανακτιστεί το τοίχιο, απαραίτητο για τη στατική ισορροπία του μνημείου, μονώθηκε ο τοίχος του καθολικού, για να γίνουν οι αναγκαίες παρατηρήσεις σχετικά με την ανερχόμενη υγρασία τον επερχόμενο χειμώνα.

Παρόμοιες εργασίες (καθαρισμοί αλάτων, στερεώσεις του σοβά, φιζάρισμα της ζωγραφικής) έγιναν και στο καθολικό της Μονής των Βλαχερνών⁴³ και συγκεκριμένα στο φουρνικό και στη βορειοδυτική γωνία του νάρθηκα. Σημειώνουμε ότι και η Βλαχέρνα, από τα ση-

41. ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 201.

42. Μάχη του Κωνσταντίνου στη Μουλβία Γέφυρα, ό.π.

43. ΑΒΜΕ Β' (1936), σ. 3 κ.έ.

μαντικότερα μνημεία του Δεσποτάτου, υποφέρει από μεγάλη υγρασία.

Από την υπεύθυνη συντήρησης για την περιοχή αρμοδιότητας της 8ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων ζωγράφο-συντηρήτρια Μ. Ρουσέα-Μπάρμπα έγιναν περιοδείες σε συνεργασία με την Εφορεία και συντάχθηκαν προμελέτες συντήρησης τοιχογραφιών για τα παρακάτω μνημεία:

1. Αγία Θεοδώρα ἼΑρτας⁴⁴.
2. Καθολικό Μονής Κοιμήσεως Θεοτόκου Μολυβδοσκεπέστου⁴⁵.
3. Καθολικό Μονής Παντοκράτορα στα Λίνια Κερκύρας⁴⁶.
4. Καθολικό Μονής Κοιμήσεως Θεοτόκου Γηρομερίου Θεσπρωτίας⁴⁷.
5. Μεταβυζαντινός ναός Παντοκράτορα στον Ἅγιο Μάρκο Κερκύρας⁴⁸.
6. Ναός Γενεσίου Θεοτόκου Κορωνησίας ἼΑρτας⁴⁹.
7. Καθολικό Μονής Ταξιάρχων Γουριάς Μεσολογγίου.
8. Καθολικό Μονής Μεταμορφώσεως Πλακωτής Θεσπρωτίας⁵⁰.
9. Πίνακες της Πανακοθήκης του δήμου Μεσολογγίου.

ΕΙΚΟΝΕΣ

Το συνεργείο των εικόνων, με επί κεφαλής τον αρχιτεχνίτη - συντηρητή Χ. Αρχιμανδρίτη, συνέχισε και φέτος με την ίδια σύνθεση⁵¹ τις εργασίες συντήρησης. Οι εικόνες που καθαρίστηκαν είναι οι παρακάτω:

α) Από τρεις μεταβυζαντινές, μονόχρωμες και ξυλόστεγες εκκλησίες της Ιερομνήμης, χωριό του Νομού Ιωαννίνων στην επαρχία Δωδώνης, προέρχονται οι εξής εικόνες:

Ναός Αγίας Τριάδας

1. Εισόδια της Θεοτόκου, διαστ. 0,415 × 0,315 μ. (αριθ. κατ. ΙΕ1). Διατηρείται σε καλή κατάσταση. Ο ει-

κονογραφικός τύπος αποδίδεται παραδοσιακά (Πίν. 189 α), ο ιερέας αριστερά υποδέχεται στο ναό τη μικρή Παναγία, ακολουθούν στη μέση οι γονείς της και πίσω τους δεξιά οι «θυγατέρες των Εβραίων». Λαϊκό έργο του 19ου αι.

2. Γενέσιο της Θεοτόκου, διαστ. 0,37 × 0,30 μ. (αριθ. κατ. ΙΕ2). Εκτός από μικρές τοπικές αποφλοιώσεις διατηρείται καλά. Η παραδοσιακή εικονογραφία αποδίδεται με το ίδιο λαϊκό ύφος της προηγούμενης εικόνας. Πιθανότατα έργο του ίδιου ζωγράφου.

3. Οι Ἅγιοι Πέτρος και Παύλος κρατούν την εκκλησία, διαστ. 0,362 × 0,28 μ. (αριθ. Κατ. ΙΕ 3). Η διατήρηση είναι καλή εκτός από μικρές απολεπίσεις στις γωνίες και σαράκι στο ξύλο. Εικονίζονται ο Πέτρος αριστερά και ο Παύλος δεξιά, ολόσωμοι, με στάσεις συμμετρικές, γυρισμένοι προς το κέντρο σε στροφή τριών τετάρτων και με το βλέμμα προς το θεατή (Πίν. 189 β). Ανάμεσά τους κρατούν, ομοίωμα ναού, που στο άνοιγμά του φαίνεται το Ἅγιο Ποτήριο, σκεπασμένο με τον αέρα. Στα ελεύθερα χέρια τους κρατούν: κλειστό Ευαγγέλιο ο Παύλος και τυλιγμένο ειλητό ο Πέτρος. Ίδια τεχνολογία με τις δύο προηγούμενες. Χρονολογείται κι αυτή στο 19ο αι.

4. Ἅγιος Γεώργιος, διαστ. 0,35 × 0,27 μ. (αριθ. κατ. ΙΕ 5). Κακή διατήρηση (σαράκι, τοπικές αποφλοιώσεις και απολεπίσεις, χρώματα θαμπά). Ο έφιππος Ἅγιος στεφανώνεται από ιπτάμενο άγγελο αριστερά, ενώ δεξιά ο Χριστός τον ευλογεί. Λαϊκή τέχνη του 19ου αι.

5. Ἅγιος Δημήτριος, διαστ. 0,34 × 27,5 μ. (αριθ. κατ. ΙΕ6). Κακή διατήρηση. Η προετοιμασία εδώ έχει γίνει σε ύφασμα. Ο Ἅγιος, που σκοτώνει το Σκυλογιάννη, καλπάζει πάνω σε άλογο βυσσινί προς τ' αριστερά. Στο χρυσό κάμπο, επάνω, επιγραφή, με κόκκινα κεφαλαία: Ο ΑΓΙΟΣ-ΔΗ(ΜΗΤΡΙΟΣ). Κάτω αριστερά διακρίνεται: 18(65;) Νοεμβρίου.

6. Ο Ἅγιος Αθανάσιος Αλεξανδρείας, διαστ. 0,104 × 0,58 μ. (αριθ. κατ. ΙΕ 10). Διατηρείται καλά. Ο Ἅγιος εικονίζεται όρθιος, με στολή επισκόπου (Πίν. 189 γ). Φορεί φαιλόνιο, στολισμένο με λουλούδια και ωμοφόριο γαλάζιο με άσπρους σταυρούς. Ευλογεί με το δεξί και κρατεί στο αριστερό ανοιχτό ευαγγέλιο, όπου είναι γραμμένο εδάφιο με μαύρα κεφαλαία γράμματα. Στο χρυσό βάθος, επάνω, ο Χριστός όρθιος, μέσα σε σύννεφο, ευλογεί και με τα δύο του χέρια. Δεξιά και αριστερά από το στικτό κύκλο του φωτοστέφανου υπάρχει επιγραφή με κόκκινα κεφαλαία: Ο ΑΓΙΟΣ-ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Αλεξανδρείας. Στο ύψος του ώμου του αγίου, δεξιά η αφιερωτική επιγραφή, με μαύρα κεφαλαία:

ΔΕΗΣΙΣ ΤΟΥ
ΔΟΥΛΟΥ Τ
ΟΥ ΘΕΟΥ Κ
ΥΡΓΙΑΖΗ

Πρέπει να χρονολογηθεί κι αυτή στο 19ο αι.

44. Ὁ.π., σ. 88 κ.έ.

45. RbK II, στ. 298, 301, 302.

46. Κερκυραϊκά Χρονικά, XV, σ. 157 κ.έ.

47. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 624-625.

48. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 280 κ.έ.

49. ΑΒΜΕ ΙΑ' (1969) σ. 3 κ.ε. Π. Βοκοτόπουλος, Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική εις την Δυτικήν Στερεάν Ελλάδα και την Ἡπειρον, σ. 51 κ.έ.

50. ΑΑΑ ΙΙ (1969), σ. 43 κ.έ.

51. ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 186.

7. Ο Άγιος Νικόλαος, διαστ. 1,07 × 0,71 (αριθ. κατ. ΙΕ 11). Καλή διατήρηση. Ο Άγιος εικονίζεται όρθιος, μετωπικός, με στολή επισκόπου. Η διακόσμηση των αμφίων του είναι ακριβώς ίδια μ' αυτήν του Αγίου Αθανασίου. Ο φωτοστέφανός του είναι επίσης στικτός. Η Παναγία δεξιά, που του προσφέρει το ωμοφόριο και ο Χριστός αριστερά, που τον ευλογεί, παριστάνονται όρθιοι πάνω σε σύννεφα. 19ος αι.

Ναός Παναγίας Κακαβίτσας

8. Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, διαστ. 0,695 × 0,305 μ. (αριθ. κατ. ΙΕ 4). Διατηρείται καλά, εκτός από σποραδικές απολεπίσεις. Ο Πρόδρομος εικονίζεται όρθιος, μετωπικός, με φτερά (Πίν. 189 δ). Φορεί κόκκινη ανοιχτή μηλωτή και ιμάτιο πράσινο. Με το δεξί ευλογεί ενώ στο αριστερό κρατεί σταυρό και ανοιχτό ειλητό, όπου είναι γραμμένο το γνωστό εδάφιο: *METANOEI-TE...* Κάτω από το ειλητό υπάρχει αγγείο με την κεφαλή του Ιωάννη. Στο χρυσό κάμπο, επάνω η επιγραφή: *Ο ΑΓΙΟΣ-ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΠΡΟ(ΔΡΟ)ΜΟΣ* είναι γραμμένη με κόκκινα κεφαλαία και κάτω, η αφιερωτική επιγραφή, με μαύρα κεφαλαία: *ΣΙΔΡΟΜΗ ΊΩΑΝΝΟΥ ΦΟΤΟΥ ΧΕΙΡ ΔΕ ΊΩΑΝΝΟΥ ΛΟΖΕΤΖΙΝΟΥ. 1786.*

9. Η Κοίμηση της Θεοτόκου, διαστ. 0,435 × 0,36 μ. (αριθ. κατ. ΙΕ 8). Διατήρηση μέτρια (σαράκι, ρωγμές, αποφλοιώσεις, απολεπίσεις). Σκαφωτή, με υπερυψωμένο πλαίσιο, που διακοσμείται με ανάγλυφη σχοινοειδή ταινία (Πίν. 190 α). Παρατηρείται συμφυρμός πολλών επεισοδίων: αυτό με τον Ιεφώνια κάτω, η Μετάσταση (Assumption) της Θεοτόκου επάνω, αριστερά οι «ἐκ περάτων ἀπόστολοι» και επεισόδιο από τη ζωή της Παναγίας και τέλος δεξιά οι απόστολοι μπροστά στο κενό μνήμα της Θεοτόκου. Τα χαρακτηριστικά των προσώπων αποδίδονται μικρογραφικά. Πιθανή χρονολόγηση στο 19ο αι.

10. Ο Άγιος Μηνάς, διαστ. 0,56 × 0,43 μ. (αριθ. κατ. ΙΕ 9). Διατηρείται καλά εκτός από σαράκι και λίγες απολεπίσεις. Η προετοιμασία έχει γίνει σε ύφασμα. Ο έφιππος άγιος κινείται προς τα δεξιά με ακόντιο στο δεξί του χέρι. Στο χρυσό βάθος, επάνω, επιγραφή με κόκκινα κεφαλαία: *Ο ΑΓΙΟΣ-ΜΗΝΑΣ*. 19ου αι.

Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου

11. Θεοτόκος Οδηγήτρια - Δύο στρατιωτικοί Άγιοι, διαστ. 0,44 × 0,375 μ. (αριθ. κατ. ΙΕ 7). Η διατήρηση είναι πολύ κακή. Εκτός από το σαράκι μεγάλα κομμάτια της ζωγραφικής με την προετοιμασία έχουν αποφλοιωθεί μέχρι το ξύλο (Πίν. 190 β). Διακρίνονται: επάνω η Παναγία Βρεφοκρατούσα στον τύπο της Οδηγήτριας. Την πλαισιώνουν δύο σεβίζοντες άγγελοι. Κάτω οι άγιοι Δημήτριος και Γεώργιος, έφιπποι, γυρισμένοι προς το κέντρο, σκοτώνουν το Σκυλογιάννη και το δρά-

κο αντίστοιχα. Είναι φανερή η τεχνοτροπική συγγένεια με τις εικόνες αριθ. 1 και 2. 19ου αι.

Τον Απρίλιο του 1980 έγινε απόπειρα αρχαιοκαπηλείας στη Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Μολυβδοσκεπάστου⁵². Η σπείρα των αρχαιοκαπήλων συνελήφθη και τα αντικείμενα, που είχαν κλέψει, κατασχέθηκαν από το Τμήμα Ασφαλείας Ιωαννίνων. Μετά τις σχετικές διαδικασίες μεταφέρθηκαν στα εργαστήρια του Μουσείου Ιωαννίνων για συντήρηση. Είναι τα παρακάτω:

1. Ξυλόγλυπτη βυζαντινή θύρα⁵³. Βρίσκεται στο στάδιο των εργασιών συντήρησης.

2. Δεσποτική εικόνα του Χριστού, με ξυλόγλυπτο πλαίσιο και ανάγλυφο φωτοστέφανο, διαστ. 0,96 × 0,71 μ. Οι αρχαιοκάπηλοι την είχαν σπάσει σε επτά κομμάτια (Πίν. 191 α). Βρίσκεται στο στάδιο των εργασιών συντήρησης.

3. Φορητή εικόνα Αγίου Νικολάου, διαστ. 0,315 × 0,27 μ. (αριθ. κατ. ΜΟΛ 1). Εκτός από τις επιζωγραφίσεις είχε και πολλές φθορές (σαράκι, ρωγμές, αποφλοιώσεις, απολεπίσεις). Μετά την αφαίρεση της επιζωγράφησης φάνηκε ότι πρόκειται για ρώσικη εικόνα. Εικονίζεται ο άγιος με στολή επισκόπου και ανοιχτό βιβλίο όπου η περικοπή είναι γραμμένη σε ρώσικη γλώσσα. Ρώσικη είναι και η επιγραφή επάνω στο, πλαίσιο της εικόνας. Ο Χριστός και η Παναγία είναι όρθιοι, πάνω σε σύννεφα. Πιθανώς έργο του 19ου αι.

4. Η Έγερση του Λαζάρου, διαστ. 0,335 × 0,245 μ. (αριθ. κατ. ΜΟΛ 2). Από το Δωδεκάορτο του τέμπλου του καθολικού. Η διατήρηση είναι κακή (ξύλο φαγωμένο από το σαράκι, ρωγμές, αποφλοιώσεις κτλ.). Η προετοιμασία είναι σε ύφασμα. Το πλαίσιο αυτόξυλο, υπερυψωμένο. Ο παραδοσιακός εικονογραφικός τύπος αποδόθηκε με τεχνοτροπία που χρονολογεί την εικόνα στο 17ο-18ο αι. (Πίν. 191 β).

5. Πεντηκοστή, διαστ. 0,85 × 0,48 μ. (αριθ. κατ. ΜΟΛ 3). Από το Δωδεκάορτο του τέμπλου του καθολικού. Ικανοποιητική διατήρηση. Προετοιμασία σε ύφασμα. Πλαίσιο αυτόξυλο υπερυψωμένο. Έχει μεγάλη τεχνοτροπική συγγένεια με την προηγούμενη και πρόκειται πιθανότατα για τον ίδιο ζωγράφο.

6. Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, διαστ. 0,85 × 0,48 μ. (αριθ. κατ. ΜΟΛ 4). Δεσποτική, από το τέμπλο του καθολικού. Έχει καλή διατήρηση. Προετοιμασία σε ύφασμα. Πλαίσιο αυτόξυλο, υπερυψωμένο. Επάνω στο χρυσό κάμπο ο Ιωάννης εικονίζεται όρθιος, μετωπικός, με φτερά (Πίν. 192 β). Με το δεξί ευλογεί. Στο αριστερό κρατεί σταυρό και το πινάκιο με την κεφαλή του.

52. Βλ. υποσημ. 45.

53. BSA XLVIII (1953), σ. 144. Πρβλ και υποσημ. 45.

Από κάτω ξετυλίγεται ειλητό με το γνωστό εδάφιο *ΜΕΤΑΝΟΗΤΕ...* γραμμένο με μαύρα κεφαλαία. Ο Πρόδρομος φορεί γαλάζια μηλωτή και ιμάτιο καφέ. Επάνω μέσα σε κύκλους με κόκκινα γράμματα και χρυσογραφίες υπάρχει η επιγραφή: *Ο ΑΓΙΟΣ-ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ* συντετηγμένη.

Εικονογραφικά και τεχνοτροπικά η εικόνα πλησιάζει τον Πρόδρομο από την Ιερομνήμη (Πίν. 189 δ)⁵⁴. Θα πρέπει να χρονολογηθεί στο 18ο αι.

7. Επιστύλιο Τέμπλου, διαστ. 0,148 × 0,34 μ. (αριθ. κατ. ΜΟΛ 6). Το δεξιό μισό από το επιστύλιο του ξυλόγλυπτου τέμπλου του καθολικού (Πίν. 192 α). Οι αρχαιοκάπηλοι το είχαν κόψει σε δύο κομμάτια —προφανώς κατά τη βίαιη απόσπασή του— που συγκολληθήκαν στο εργαστήριο. Κακή διατήρηση (σαράκι, αποφλοιώσεις και πολλές απολεπίσεις χρωμάτων στις μορφές). Σώθηκε ο Πρόδρομος από το τρίμορφο, ο αρχάγγελος Γαβριήλ και έξι απόστολοι (Πίν. 192 β). Εικονίζονται πάνω σε χρυσό κάμπο και κάτω από ανάγλυφα θαστιά τόξα, που στηρίζονται σε στρεπτούς κιονίσκους. Κρατούν στα χέρια τους κλειστά βιβλία ή ειλητά. Η ζώνη ανάμεσα στα τόξα και το πάνω μέρος του επιστυλίου γεμίζει με ξυλόγλυπτη κληματίδα, επάνω στην οποία τρέχουν ζώα και πουλιά. Η πτυχολογία και το πλάσιμο των προσώπων χρονολογούν το επιστύλιο στο 18ο αι.

Από την εκκλησία Κοιμήσεως Θεοτόκου 679 ΠΑΠ Αμφιλοχίας προέρχεται η Θεοτόκος Οδηγήτρια, διαστ. 0,76 × 0,49 μ. (αριθ. κατ. ΠΑΠ 1). Διατηρείται αρκετά καλά, εκτός από το αυτόξυλο, υπερυψωμένο πλαίσιο με τον ξυλόγλυπτο διάκοσμο, που αντικαταστάθηκε εν μέρει με καινούργιο ξύλο, επειδή το παλιό ήταν σάπιο από το σαράκι (Πίν. 192 γ). Είχε πολλές επιζωγραφίες. Μετά την αφαίρεσή τους, φάνηκε η Παναγία στον τύπο της Οδηγήτριας, με κόκκινο ανοιχτό μαφόριο και φωτοστέφανο με ανάγλυφα κοσμήματα. Ο Χριστός είναι στραμμένος προς το θεατή. Ευλογεί με το δεξί και στο αριστερό κρατεί κλειστό βιβλίο. Φορεί ιμάτιο με χρυσοκοντυλιές. Οι συντομογραφίες *MP—ΘΥ* είναι γραμμένες μέσα σε κύκλους με κόκκινο κάμπο και χρυσογραφίες. Κάτω δεξιά σώθηκε η αφιερωτική επιγραφή, εν μέρει φθαρμένη:

*ΔΕΗΣΗΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ
Π(- - - - -)Ο(- - - - -)ΤΟΥ----*

Χρονολογείται με πολλή πιθανότητα στο 18ο αι.
Συνεχίστηκε και φέτος ο καθαρισμός των εικόνων

από ναούς της πόλεως και τη Συλλογή του Μουσείου 'Αρτας⁵⁵.

1. Μεταμόρφωση, διαστ. 0,885 × 0,505 μ. (αριθ. κατ. ΑΡ.79). Από τον 'Αγιο Μερκούριο⁵⁶. Η κατάσταση του ξύλου, που ήταν σάπιο από το σαράκι, επέβαλε τη μεταφορά της ζωγραφικής μαζί με τη προετοιμασία (ύφασμα) σε καινούργιο ξύλο. Η διατήρησή της είναι πολύ κακή. Λείπουν μεγάλα κομμάτια από τη ζωγραφική, που αφήνουν γυμνό το ύφασμα. Από την παράσταση διατηρήθηκε ο Χριστός, ντυμένος στα ολόλευκα, πάνω στο όρος Θαβώρ, μέσα σε δόξα ελλειψοειδή, με γεωμετρικά σχήματα (Πίν. 193 α). Αριστερά ο Μωυσής. Οι μορφές του Ηλία και των μαθητών έχουν φθαρεί πάρα πολύ. Το πλάσιμο των προσώπων και η πτυχολογία χρονολογούν με αρκετή πιθανότητα την εικόνα στο α' μισό του 17ου αι.

2. Θεοτόκος Οδηγήτρια, διαστ. 0,103 × 0,78 μ. (αριθ. κατ. 67). Από τον 'Αγιο Βασίλειο 'Αρτας⁵⁷. Πρόκειται για δεσποτική εικόνα της εκκλησίας, για την οποία έχει δώσει σύντομη περιγραφή ο Α. Ορλάνδος. Εκτός από τοπικές αποφλοιώσεις και λίγο σαράκι διατηρείται καλά. Η Παναγία φορεί βαθυπόρφυρο μαφόριο και πράσινο σκοτεινό χιτώνα. Το ιμάτιο του Χριστού είναι γεμάτο χρυσοκοντυλιές (Πίν. 193 β). Οι φωτοστέφανοι είναι στικτοί, με κάμπο γεμάτο χρυσογραφίες. Στο χρυσό βάθος δύο άγγελοι «σεβίζουν» προς την Παναγία μέσα σε κόκκινους κύκλους. Οι συντομογραφίες *MP ΘΥ* και *IC-XC* βρίσκονται κι αυτές μέσα σε μικρότερους κόκκινους κύκλους με χρυσογραφίες. Αριστερά στο ύψος του ώμου της Παναγίας υπάρχει η επιγραφή: *Η ΠΕΡΙΒΛΕΠΤΟΣ ΔΕΣΠΟΙΝΑ*. Μετά τον καθαρισμό η αφιερωτική επιγραφή, που βρίσκεται δίπλα στην άκρη του μαφορίου της Παναγίας κάτω αριστερά, διαβάζεται ως εξής:

*(Δ)ΕΗΣΙC ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΓΕΩ(ΡΓΙ)
ΟΥ(- - - - -) ΤΖΑΤΖΗ
ἔτους α̅χ̅ψ̅ (1710)*

3. Χριστός 'Ενθρονος, με τους δώδεκα αποστόλους, διαστ. 0,110 × 0,68 μ. (αριθ. κατ. ΑΡ 68). Από τον 'Αγιο Βασίλειο 'Αρτας, δεσποτική. Εκτός από λίγες επιζωγραφίες, που αφαιρέθηκαν, λίγο σαράκι και κάθετη ρωγή στο ξύλο αριστερά, η διατήρηση είναι ικανοποιητική. Η προετοιμασία της έγινε απ' ευθείας στο ξύλο. Σε χρυσό κάμπο, πάνω σε θρόνο με ψηλή ράχη, κάθεται ο Χριστός, ντυμένος με χιτώνα βαθυκόκκινο

55. ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 206.

56. ΑΒΜΕ Β' (1936), σ. 176 κ.έ.

57. 'Ο.π., σ. 115 και 129.

54. Πρβλ. και Εικόνες: Συλλογή Γεωργίου Τσακίρογλου, Αθήνα 1980, σ. 108 αριθ. 115.

και ιμάτιο πράσινο, με χρυσοκοντυλιές (Πίν. 194 α). Ευλογεί με το δεξί χέρι και με το αριστερό κρατεί ανοιχτό βιβλίο, ακουμπισμένο στο γόνατό του, όπου είναι γραμμένο, με μαύρα κεφαλαία, το γνωστό εδάφιο: *ΕΓΩ ΕΙΜΙ ΤΟ ΦΩΣ*.... Ο φωτοστέφανος είναι στικτός. Ο θρόνος είναι δυτικού τύπου, μαρμάρινος, με πλατύ κάθισμα και ημικυκλική ράχη, που απολήγει στα άκρα της σε αμφικωνικές επιστέψεις⁵⁸. Οι απόστολοι εικονίζονται σε δύο στήλες, ανά έξι. Αποδόθηκαν σε προτομές, με στροφή τρία-τέταρτα προς το Χριστό και κρατούν στα χέρια τους κλειστά βιβλία ή τυλιγμένα ειλητά. Επάνω δεξιά και αριστερά από το φωτοστέφανο του Χριστού είναι γραμμένες οι συντομογραφίες *IC-XC* με κόκκινα κεφαλαία.

Είναι πολύ πιθανή μία χρονολόγηση της εικόνας στα μέσα του 18ου αι. με βάση τα στοιχεία της τεχνικής και της τεχνοτροπίας όπως π.χ. η απόδοση της πτυχολογίας.

4. Χριστός Ένθρονος, με τους δώδεκα αποστόλους, του Τζάνε, διαστ. 0,133 × 0,95 μ. (αριθ. κατ. 84). Από τη Μονή της Κάτω Παναγιάς⁵⁹. Έχει πάθει πολλές φθορές (σαράκι και ρωγμές στο ξύλο, αποφλοιώσεις στην προετοιμασία και απολεπίσεις στα χρώματα τοπικά). Η προετοιμασία είναι σε ύφασμα. Ο καθισμένος Χριστός (Πίν. 194 β) ευλογεί με το δεξί και στο αριστερό κρατεί όρθιο, ανοιχτό βιβλίο, στηριγμένο στο γόνατό του, με το γνωστό εδάφιο *ΔΕΥΤΕ ΠΡΟΣ ΜΕ*... γραμμένο με μαύρα κεφαλαία γράμματα. Φορεί χιτώνα βαθυπόρφυρο με «σήμα» χρυσό και ιμάτιο πράσινο σκοτεινό, με πυκνές χρυσοκοντυλιές. Ο φωτοστέφανος είναι στικτός, με «χρυσογραφίες» που σχηματίζουν φυτικό κόσμημα. Στικτοί είναι και οι φωτοστέφανοι των δώδεκα αποστόλων, που εικονίζονται ανά έξι, σε προτομές, στραμμένοι προς το Χριστό, με ανοιχτά βιβλία και ειλητά στα χέρια τους. Οι συντομογραφίες *IC-XC* και τα ονόματα των αποστόλων είναι γραμμένα με κόκκινα κεφαλαία στο χρυσό βάθος. Ο θρόνος του Χριστού είναι δυτικού τύπου, μαρμάρινος με κάθισμα, πλατύ υποπόδιο και ημικυκλική ράχη, που τα άκρα της καταλήγουν σε αμφικωνικές επιστέψεις. Είναι διακοσμημένος με γλυφές, «αναγεννησιακά»⁶⁰ κυμάτια, φυτικά μοτίβα και δύο φτερωτά κεφάλια αγγέλων. Κάτω από το υποπόδιο του θρόνου, αριστερά, φάνηκε μετά τον καθαρισμό η υπογραφή και η χρονολογία:

*ΧΕΙΡ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΙΕΡΕΩΣ ΤΟΥ ΤΖΑΝΕ
ΑΧΟΗ = (1678)*

58. Πρβλ. και το θρόνο στην εικόνα του Τζάνε, Πίν. 194 β.

59. ΑΒΜΕ Β' (1936), σ. 70 κ.έ.

60. Μ. Χατζηδάκης, Εικόνες της Πάτμου (1977), σ. 61, αριθ. 10, πίν. 12.

Πρόκειται δηλαδή για έργο της Βενετικής περιόδου του Τζάνε, χρονολογημένο και υπογραμμένο. Παρατηρήθηκαν τεχνοτροπικές συγγένειες με άλλα έργα του. Συγκεκριμένα με το Χριστό του Βυζαντινού Μουσείου⁶¹ έχει όμοια τη μορφή του θρόνου και την απόδοση της πτυχολογίας του ιματίου. Ενώ με το Χριστό του Ιστορικού Μουσείου Ηρακλείου⁶² παρουσιάζει τεχνοτροπική ομοιότητα στο πλάσιμο του προσώπου.

Συσχετισμός ανάμεσα στην εικόνα του Τζάνε και αυτή του Αγίου Βασιλείου, οδηγεί αμέσως στη σκέψη ότι η δεύτερη είναι αντίγραφο της πρώτης (Πίν. 194 α-β). Αυτό τουλάχιστον μαρτυρούν φανερές ομοιότητες σε κύρια τεχνοτροπικά στοιχεία, όπως: η στάση του καθισμένου Χριστού και η απόδοση της πτυχολογίας του ιματίου του, ο τύπος και η διακόσμηση του θρόνου, η διάταξη και οι στάσεις των δώδεκα αποστόλων.

5. Κοίμηση της Θεοτόκου, διαστ. 1 × 0,77 μ. (αριθ. κατ. 206). Από τη συλλογή του Μουσείου Άρτας. Η ζωγραφική έχει μεταφερθεί ολόκληρη σε καινούργιο ξύλο, επειδή το παλιό ήταν σάπιο από το σαράκι. Διατηρείται ικανοποιητικά. Ο εικονογραφικός τύπος (Πίν. 195), ακολουθεί πρότυπα του 17ου αι.⁶³. Στην κυρίως Κοίμηση έχουν προστεθεί και άλλα από τα Απόκρυφα: αυτό με τον Ιεφονία κάτω⁶⁴, επάνω στο μέσο η Ανάληψη της Θεοτόκου (Assumption) και η παράδοση της τιμίας ζώνης από την Παναγία στον Απόστολο Θωμά. Έργο πιθανώς των αρχών του 18ου αι.

Ε. ΠΑΠΑΘΕΟΦΑΝΟΥΣ

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ - ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ιερομνήμη

Ναός Αγίας Τριάδας

Μεγάλων διαστάσεων τρίκλιτη βασιλική⁶⁵ του 19ου αι., τύπος πολύς συνηθισμένος την εποχή αυτή στην περιοχή. Ο νάρθηκας είναι υπερυψωμένος και η αψίδα

61. Α. Ευγγόπουλος, Σχεδιάσμα ιστορίας της θρησκευτικής ζωγραφικής μετά την άλωση, Αθήνα 1957, πίν. 56.

62. Ν. Δρανδάκης, Ο Εμμανουήλ Τζάνε Μπουναλής, Αθήνα 1962, πίν. 39α.

63. Μ. Chatzidakis, Icônes de Saint-Georges des Grecs et de la Collection de l' Institut, Neri Pozza - Venise 1962, σ. 149, πίν. 70.

64. Πρβλ. και την εικόνα της Ιερομνήμης, πίν. 190 α.

65. Χ. Μπούρας, Ο αρχιτεκτονικός τύπος της βασιλικής κατά την Τουρκοκρατία και ο Πατριάρχης Καλλίνικος, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, έκδ. ΕΜΠ, Αθήνα 1979, σ. 159-169.

ημικυκλική με λίθινο απλό γείσο. Λίθινη οδοντωτή ταινία πάνω από τα παράθυρα περιτρέχει όλη την εκκλησία. Το κιονοστήρικο χαγιάτι της νότιας πλευράς ελαφρύνει τον κύριο όγκο του ναού. Η τοιχοδομία είναι αργολιθοδομή με εξαιρετικά δουλεμένους γωνιολίθους. Στέγη τετράριχη με «κολοβά» αετώματα. Εσωτερικά καλύπτεται με καμάρες και φουρνικά. Το Ιερό έχει καμάρα και κάθε κλίτος από τρία φουρνικά. Το νάρθηκα στηρίζουν δύο μεγάλοι πεσσοί και τον καλύπτουν έξι φουρνικά. Ο ναός είναι κατάγραφος με λαϊκές τοιχογραφίες που ζωγράφησε το 1912 ο Χιοναδίτης ζωγράφος Βασίλειος Φίλης. Επιγραφή επάνω από την πόρτα που οδηγεί στο νάρθηκα αναφέρει τα εξής:

+ΔΑΠΑΝΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΧΡΙΣΤΩΝ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ/ ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΒΛΑΧΟΥ ΕΦΗΜΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ/ ΙΕΡΕΩΣ ΚΑΙ ΕΠΙΤΡΟΠΕΥΟΝΤΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ/ ΧΑΤΑΛΗ ΕΝ ΕΤΕΙ ΣΩΤΗΡΙΩ ΑΠΙΒ 1912 ΣΕΠΤΕΜ/ΒΡΙΟΥ 25. Ο ΖΩΓΡΑΦΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Α. ΦΙΛΗΣ ΕΚ ΧΙΟΝΙΑΔΩΝ⁶⁶ (Πίν. 196 α).

Εικονογραφικό πρόγραμμα το τυπικό. Στην κάτω ζώνη ολόσωμοι άγιοι μέσα σε μακρόστενα ανάγλυφα πλαίσια, διακοσμημένα με τρίφυλλα. Ακολουθεί ζώνη με στηθάρια αγίων και επάνω παραστάσεις από το Χριστολογικό κύκλο. Στην κόγχη του διακονικού ο Άγιος Ιγνάτιος ο Θεοφόρος, τον δαγκώνουν δύο λιοντάρια και κρατάει ανοικτό ειλητάριο με την επιγραφή *Σίτος είμι του θεού και διά δόδων των θηρίων αλήβομαι ίνα καθαρός ἄρτος εύρεθῶ*. Στο μέτωπο της κόγχης η επιγραφή *Δαπάνη Γεωργίου Λέκκα 1913*. Είναι εντυπωσιακή γι' αυτή την εποχή η πίστη στην παράδοση και οι θεολογικές γνώσεις του ζωγράφου όπως φαίνεται από την ανάλυση των γνωστών παραστάσεων και την πληθώρα των ρητών και των αποσπασμάτων από τα κείμενα της Παλαιάς και Καινής Διαθήκης. Το τέμπλο είναι ξυλόγλυπτο με ζωγραφισμένη την ποδιά. Στο ναό καταγράφηκαν οι εξής εικόνες:

1. Άγιος Σπυρίδων, διαστ. 1,04 × 0,61 μ. Επιγραφή στο κάτω μέρος αναφέρει: *ΔΕΗCIC ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΘΕΟΥ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Κ. ΤΟΝ ΓΟΝΕΟΝ Κ. ΑΔΕΛΦΟΝ*. Διατήρηση καλή. 19ος αι.
2. Άγιος Αθανάσιος Αλεξανδρείας, διαστ. 1,04 × 0,58 μ. Επιγραφή αναφέρει: *ΔΕΗCIC ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΘΕΟΥ ΚΥΡΙΑΖΗ*, 19ου αι.
3. Άγιος Νικόλαος, διαστ. 1,07 × 0,701 μ.
4. Αγία Τριάδα, διαστ. 1,08 × 0,62 μ. Κάτω δεξιά η επιγραφή *Διά χειρός Θεοδοσίου Κ 1846*.

5. Παναγία Οδηγήτρια, διαστ. 1,05 × 0,72 μ.

6. Χριστός Παντοκράτορας, διαστ. 1,06 × 0,750 μ. Κάτω αριστερά η επιγραφή: *1855 Ἐπιτροπεύοντος του κυρ-Κωσταντή Δημήτρη Χαταλή + ο Ζωγράφος Πέτρος Γεωργιάδης πρωτοβάλης της Μητροπόλεως Ἰωαννίνων*.

8. Αρχάγγελος Μιχαήλ, διαστ. 1,06 × 0,725 μ. Κάτω δεξιά η επιγραφή: *1855 Ἀπριλίου 30. Ἐπιτροπεύοντος του κυρ-Κωσταντή Δημήτρη Χαταλή + ο Ζωγράφος Πέτρος Γεωργιάδης πρωτοβάλης της Μητροπόλεως Ἰωαννίνων*.

9. Άγιος Μηνάς ο Αιγύπτιος, διαστ. 1,06 × 0,555 μ. Επιγραφή: *ΔΕΗCIC ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 1813*.

10. Χριστός Μέγας Αρχιερέας, διαστ. 0,595 × 0,81 μ. Κάτω δεξιά η επιγραφή: *ἐπιτροπεύοντος Λάμπρου Χαταλή 1912 διά χειρός Βασιλείου Φίλη Χιοναδίτου*.

Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου

Μονόχωρος καμαροσκέπαστος ναός με ημιεξωτερική ασίδα και χαγιάτι στη νότια πλευρά. Η τοιχοδομία είναι αργολιθοδομή. Εσωτερικά είναι κατάγραφος με ωραίες τοιχογραφίες του 1825 σύμφωνα με την παρακάτω επιγραφή που βρίσκεται επάνω από την πόρτα της δυτικής πλευράς:

+ ΑΝΙΣΤΟΡΗΘΗ ΟΥΤΟΣ Ο ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΚΑΙ ΑΙΠ/ ΑΡΘΕΝΟΥ ΜΑΡΙΑΣ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΑΣΙΑΣ ΧΡΙΣΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΚΑΙ ΑΥΤΑΔΕΛΦΩΝ ΤΟΥ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ/ ΚΑΙ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΑΙ ΑΥΤΑΔΕΛΦΟΝ ΤΟΥ ΣΠΥΡΟΥ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΙΟCΙΦ. ΕΦΙΜΕΡΕβοντος ἄναστασίου ἱερέος Διά χειρός ἀναστασίου ἀναγνώστου ἐκχώρας Τζεπελόβου κατατοχηλιστό οχτο/ Ἰανουαρίου 1 (Πίν. 196 β).

Εικονογραφικό πρόγραμμα το τυπικό. Στο κέντρο της καμαροσκέπαστης οροφής ο Παντοκράτορας μέσα σε μετάλλιο στην περιφέρεια του οποίου υπάρχει η επιγραφή:

ΚΥΡΙΕ-ΚΥΡΙΕ ΕΠΙΒΛΕΨΟΝ ΕΞ ΟΥΡΑΝΟΥ ΚΑΙ ΙΔΕ ΚΑΙ ΕΠΙΣΚΕΨΑΙ ΤΗΝ ΑΜΠΕΛΟΝ ΤΑΥΤΗΝ ΚΑΙ ΚΑΤΑΡΤΙΣΕ ΑΥΤΗΝ ΗΝ ΕΦΥΤΕΥΣΕ Η ΔΕΞΙΑ ΣΟΥ ΕΤΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΝ ΚΑΤΑ ΤΟ ΧΙΛΙΟΣΤΟ ΟΧΤΩ 24 ΜΑΙΟΥ 24. Στην τεχνική, την τεχνοτροπία και το εικονογραφικό πρόγραμμα ο ζωγράφος ακολουθεί πιστά την παράδοση. Το ωραίο σχέδιο (Πίν. 197 α), τα ζεστά χρώματα, η πληρότητα στις συνθέσεις παρά την κάποια ξηρότητα (Πίν. 197 β), μας θυμίζουν παλιότερα έργα. Από τις φορητές εικόνες αξιόλογη είναι η εικόνα του Προδρόμου, διαστ. 0,305 × 0,695 μ. με την επιγραφή: *ΣΙΝΔΡΟΜΗ ΙΩΑΝΝΟΥ ΦΟΤΟΥ ΧΕΙΡ ΔΕ ΙΩΑΝΝΟΥ ΛΟΖΕΤΖΙΝΟΥ 1786*.

66. Για τους Χιοναδίτες ζωγράφους βλ. Κ. Μακρής, Χιοναδίτες ζωγράφοι, Αθήνα 1981.

Ναός Παναγίας Κακαβίτσας

Μονόχωρος καμαροσκέπαστος τρουλαίος ναός με υπερυψωμένο νάρθηκα και ημιεξαγωνική αψίδα (Πίν. 198 α). Η τοιχοδομία είναι αργολιθοδομή. Τυφλά αψιδώματα ελαφρύνουν στο εσωτερικό τους πλάγιους τοίχους. Παλιότερα ο ναός ήταν κατάγραφος με αξιόλογης τέχνης ζωγραφική (Πίν. 198 β). Πιθανώς να είναι ο ίδιος ζωγράφος που αγιογράφησε την εκκλησία της Κοιμήσεως. Το μεγαλύτερο τμήμα τους είναι σήμερα ασβεστωμένο. Στο ναό καταγράφηκαν οι εξής εικόνες:

1. Άγιος Γεώργιος, διαστ. 0,43 × 0,55 μ. Διατήρηση κακή. 2. Χριστός Παντοκράτορας, διαστ. 0,26 × 0,445 μ. 3. Ιωάννης ο Πρόδρομος, διαστ. 0,44 × 0,255 μ. 4. Παναγία Οδηγήτρια, διαστ. 0,37 × 0,44 μ. 5. Τριζωνή εικόνα, διαστ. 0,475 × 0,535 μ. 6. Άγιος Δημήτριος, διαστ. 0,43 × 0,555 μ. 7. Άγιος Μηνάς, διαστ. 0,43 × 0,56 μ. 8. Κοίμηση Θεοτόκου, διαστ. 0,36 × 0,435 μ.

Τσεπέλοβο

Οικία Παπαπέλλη

Προκειμένου να αναστηλωθεί το ερειπωμένο ήδη αρχοντικό του 18ου αι., έγινε σχεδιαστική αποτύπωση και φωτογράφιση των λαϊκών τοιχογραφιών που κοσμούν το χαγιάτι και τα δωμάτια (Πίν. 199).

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΗΣ**Πολυστάφυλλο**

Στα σύνορα με το χωριό Αλεποχώρι και στη θέση Κουπάκια ή Κεραμιδαριό στον αγρό Ιωάννη Μπακόλα, διακρίνονται λείψανα τοιχοποιιών και πολυάριθμα όστρακα και κεραμίδια. Στην αυλή του αγροκτήματος Αναστ. Λιόντου καταγράφηκαν δύο μαρμάρινα τεμάχια κιονίσκων αποκεκρουμένο από τη μία πλευρά. Το ένα έχει μήκος 0,84 και διάμετρο περίπου 0,22 μ. και το άλλο μήκος 0,63 και διάμ. περίπου 0,23 μ. Σύμφωνα με πληροφορίες των ντόπιων, στο χώρο αυτόν υπήρχαν και άλλα γλυπτά που μεταφέρθηκαν σε διπλανά αγροκτήματα. Η ύπαρξη παλαιοχριστιανικού ναού είναι πιθανότατα.

ΔΗΜ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ

Αηδονοχώρι (τ. Οστανίτσα)**Μονή Ταξιάρχων Γκούρας**

Η εγκαταλειμμένη μεταβυζαντινή μονή βρίσκεται στα δυτικά του χωριού, χτισμένη σε βραχώδη οχυρή τοποθεσία⁶⁷. Ο περίβολος, που σε ορισμένα σημεία του

ενισχύεται από βράχους περικλείει επιβλητικά κτίσματα που μαρτυρούν την παλιά ακμή και τον πλούτο του μοναστηριού⁶⁸. Δεξιά της εισόδου βρίσκεται μεγάλη, ορθογώνια λιθόχτιστη δεξαμενή και αριστερά κάτω από πυκνό κισσό, διακρίνεται το καμπαναριό. Σε ψηλότερο επίπεδο, που συγκρατείται με αναλημματικό τοίχο, είναι χτισμένα τα κελιά και η τράπεζα. Από ωραίους πελεκητούς δόμους και αφανές κονίαμα, σώζονται σε αρκετά καλή κατάσταση, χωρίς όμως να έχουν αποφυγεί νεότερες επεμβάσεις που αλλοίωσαν την αρχική τους μορφή (Πίν. 200 α). Από το καθολικό, μονόχωρο ναό με ημικυκλική αψίδα, διατηρούνται μόνο τα θεμέλια. Κατά τον Ι. Λαμπρίδη⁶⁹ το κτίριο αυτό άρχισε να χτίζεται στα 1854, στη θέση καλιότερου πυρπολημένου, δεν κατόρθωσε όμως να αποπερωτωθεί γιατί έπαψαν οι τακτικές επιχορηγήσεις από τη Βλαχία. Την ίδια παράδοση διασώζουν και οι κάτοικοι του χωριού. Προφανώς, το ρόλο του καθολικού θα έπαιζε, μετά την καταστροφή του, ο μονόχωρος ναός, αφιερωμένος κι αυτός στους Ταξιάρχες, που βρίσκεται στα ΒΔ. της ημιτελούς εκκλησίας.

Ναός Αγίων Αποστόλων

Ο ενοριακός ναός του χωριού είναι στον τύπο τρίκλιτης, λιθόχτιστης βασιλικής, με δικλινή στέγη που καταλήγει σε κεντρί. Επιγραφή πάνω από την πολυγωνική αψίδα, χρονολογεί το ναό στα 1857. Εσωτερικά στεγάζεται με φουρνικά. Οι τοιχογραφίες που σώζονται στο Ιερό είναι λαϊκής τεχνοτροπίας. Ανάλογες είναι και οι εικόνες του τέμπλου. Αξίζει να σημειωθεί ότι εκτός από το τέμπλο και τον άμβωνα, ξυλόγλυπτα είναι και τα κιονόκρανα των διαχωριστικών κιόνων, οι οποίοι επίσης είναι επενδυμένοι με ξύλο.

Μάρμαρα (τ. Σαντοβίτσα)⁷⁰

Ναός Αγίου Νικολάου

Ευρύχωρη, τρίκλιτη βασιλική με τρούλο, χαρακτηριστικό δείγμα της ηπειρωτικής αρχιτεκτονικής του περασμένου αιώνα⁷¹ (Πίν. 200 β). Καλύπτεται με δικλινή στέγη που καταλήγει σε κεντρί. Εσωτερικά στεγάζεται

τευχ. 6, σ. 17) στη θέση της αυτή οφείλει την ονομασία «γκούρα», που στα αλβανικά σημαίνει πέτρα.

68. Για την ιστορία της μονής βλ. Ι. Λαμπρίδης, ό.π., σ. 17 κ.ε.

69. Ό.π.

70. Για τον οικισμό βλ. P. Soustal - J. Koder, ό.π., σ. 254, όπου και η παράθεση των σχετικών πηγών.

71. A. Orlandos, Ein spätbyzantinischer Hallenkirchen - Typus Nord-Griechenlands, JOB 21 (1972), σ. 209 κ.ε.

67. Κατά τον Ι. Λαμπρίδη (Ηπειρωτικά Μελετήματα, Αθήνα 1887,

με φουρνικά, και καμάρες εκατέρωθεν του τρούλου, που προβάλλουν εξωτερικά με τη μορφή εγκάρσιων κεραίων σταυρού. Στη νότια και δυτική πλευρά υπάρχουν χαμηλότερα προστώα, που νεότερες επεμβάσεις του εκκλησιαστικού συμβουλίου αλλοίωσαν την αρχική μορφή τους. Η εκκλησία είναι χτισμένη από ορθογώνιους πελεκητούς δόμους και συνδετικό κονίαμα. Όμοια είναι και η τοιχοδομία του διώροφου καμπαναριού, που βρίσκεται νοτιοανατολικά του ναού. Ο ναός ολοκληρώθηκε σε διάφορες φάσεις, που μαρτυρούν αντίστοιχες επιγραφές. Η πρώτη, στο περίθροο της νότιας εισόδου, αναφέρει:

ΑΝΑΚΙΝΙΣΘΙ Ο ΘΙΟΣ ΚΕ ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ/ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΙ ΕΠΙΣΚΟΠΕΒΟΝ/ ΤΑΣ Ο ΠΑΝΙΕΡΟΤΑΤΟΣ ΓΑΒΡΙ/ ΗΛ ΙΩΑΝΝΙΝΑ ΚΕ ΕΠΙΤΡΟ/ ΠΕΒΟΝΤΑΣ Ο ΚΙΡ ΠΑΠΑ ΘΕΟΔΟΡΙΣ ΚΑΙ ΠΑΠΑ/ ΑΝΑΣΤΑΣΙ/ ΥΠΟ ΧΙΡΟΣ ΔΙΜΙΤΡΙΣ ΖΟΠΑΝΟΤΙΣ 1819/ Μαΐου 6.

Το κείμενο της επιγραφής είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον γιατί μνημονεύει το όνομα του μάστορα και μας δίνει στοιχεία για τη δράση των φημισμένων «Ζουπανιοτών» μαστόρων⁷². Ακόμη επειδή πλαισιώνεται από λαϊκό λιθανάγλυφο, που καταλαμβάνει το τοξωτό υπέρθυρο και τις παραστάδες της εισόδου, με παραστάσεις αγίων και φυτικών κοσμημάτων⁷³.

Η δεύτερη επιγραφή⁷⁴ αναφέρεται στην τοιχογράφηση του ναού από τους γνωστούς Γιαννιώτες ζωγράφους Θεοδόσιο και Κωνσταντίνο⁷⁵.

Άλλη επιγραφή, πάνω από το τοξωτό υπέρθυρο της δυτικής εισόδου του νάρθηκα αναφέρει:

ΑΚΑΚΕΝΗΣ/ΣΤΗ Ο ΘΙΟΣ ΝΑ/ΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Ο ΠΑΝΙΕΡΟΤΑΤΟΣ ΗΟΑΚΙΕ(- - - - -) ΠΟΣ/Ο ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ/Η ΚΩΝΟΜΟΣ/ 1836 ΔΙΑ ΧΗ/ΡΟΣ ΤΟΥ ΜΑΣΤΟΡΟ/ΤΟΔΙ ΒΟΥΡΜΠΙΑΝΗ.

Ο δεύτερος λοιπόν μάστορας, του οποίου δεν μπορεί να ταυτιστεί το όνομα και που πιθανώς πρόσθεσε το νάρθηκα και ίσως επισκεύασε το ναό, είναι από τη Βούρμπιανη, γνωστό μαστοροχώρι της Ηπείρου⁷⁶.

72. Κατά τον Κ. Μακρή (Η λαϊκή τέχνη του Πηλίου, Αθήνα 1976, σ. 44) «Ζουπανιότες» ονομάζονται οι τεχνίτες που κατάγονται από τις διάφορες περιοχές της Ηπείρου.

73. Ανάλογα λιθανάγλυφα έργα Πηλιορειτών λιθογλύφων είναι γνωστά από εκκλησίες της περιοχής Πηλίου, βλ. Κ. Μακρής, ό.π., σ. 126 κ.ε.

74. Ηπειρωτικά Χρονικά 9 (1934), σ. 117, αριθ. 140.

75. Φ. Πιομπίνος, Έλληνες αγιογράφοι μέχρι το 1821, Αθήνα 1979, σ. 85, 143.

76. Ν. Μουτσόπουλος, Οι πρόδρομοι των πρώτων Ελλήνων τεχνικών επιστημόνων, κουδαριαίοι μακεδόνες και ηπειρώτες μαστορες (ανάτυπο λευκάματος ΤΕΕ), Αθήνα 1976, σ. 356, υποσημ. 20.

Η τέταρτη επιγραφή, που δεν σώζεται ολόκληρη τοποθετεί την τοιχογράφηση του νάρθηκα στα 1871.

Ο ναός φέρει αξιόλογο ξυλόγλυπτο τέμπλο (Πίν. 201 α) με εικόνες του περασμένου αιώνα. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε δύο από τις δεσποτικές του Αγίου Βασιλείου και του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου, υπάρχει αφιερωματική επιγραφή του Θανάση Βάγια⁷⁷.

Από τις υπόλοιπες εικόνες ενδιαφέρον παρουσιάζει του Αγίου Χαραλάμπους, έργο του Αθανασίου Καπεσοβίτου. Στο ναό φυλάσσεται επίσης Ευαγγέλιο που φέρει στάχωση από μαύρο βελούδο πάνω στο οποίο είναι προσαρμοσμένα ασημένια ελάσματα, με την παράσταση της Σταύρωσης στο κέντρο και τους τέσσερις Ευαγγελιστές στις γωνίες, στη μία όψη και της Εις Άδου Καθόδου με τέσσερις προφήτες στις γωνίες στην άλλη όψη⁷⁸ (Πίν. 201 β).

Ε. ΧΑΛΚΙΑ

ΝΟΜΟΣ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Άγιος Γεώργιος

Παλαιοχριστιανική Βασιλική Αγίου Γεωργίου⁷⁹

Στον περιβάλλοντα χώρο του μνημείου, εκτός από τον εντοπισμό σημαντικότερων προσκτισμάτων (κτίριο με δίδυμες ασίδες, ορθογώνιο κτίσμα αγωγός κτλ.) καταγράφηκαν και τα εξής γλυπτά.

1. Μαρμάρινο απόστημα κίονα, αποκεκρουμένο και από τις δύο πλευρές, μήκ. 0,75 μ.

2. Μαρμάρινο απόστημα λοξότμητου επιστύλιου, αποκεκρουμένο από τις δύο πλευρές. Φέρει κυλόκυρτο κυμάτιο, ανθέμιο και αστράγαλο, μήκ. 0,27, ύψ. 0,165 μ.

3. Μαρμάρινο απόστημα με κυλόκυρτο κυμάτιο, ελαφρά σκοτία και βαθύ χάραγμα στο κέντρο. Αποκεκρουμένο και από τις δύο πλευρές, μήκ. 0,21, πλ. 0,13, πάχ. 0,035 μ.

4. Μαρμάρινη λεοντοκεφαλή υδρορροής στέγης με συμφυή βάση. Σώζεται καλύτερα η σχηματοποιημένη χαιτή και το αυλάκι του νερού στο επάνω μέρος. Μήκ. βάσης 0,45 μ.

5. Τμήμα μαρμάρινης ρωμαϊκής επιγραφής αποκε-

77. Ηπειρωτικά Χρονικά, ό.π.

78. Ο τύπος αυτός της στάχωσης συνήθίζεται από τα μέσα του 18ου μέχρι τα μέσα του 19ου αι., βλ. Γ. Οικονομάκη-Παπαδοπούλου, Εκκλησιαστικά αργυρά, Αθήνα 1980, σ. 9.

79. P. Soustal - J. Koder, ό.π., σ. 155-156.

κρουμένης από όλες τις πλευρές. Σώζονται τα γράμματα *M.SI*.

Γαυρολίμνη

Ναός Παναξιώτισσας

Γύρω από το ναό περισυλλέχθηκαν γλυπτά που δεν ανήκουν στη μεσοβυζαντινή φάση του μνημείου. Η χρονολόγησή τους στην παλαιοχριστιανική περίοδο και η τυχαία αποκάλυψη προσκτισμάτων δυτικά του ναού, μας βεβαίωσε ότι η Παναξιώτισσα είναι χτισμένη επάνω σε παλαιοχριστιανική βασιλική⁸⁰.

Καινούργιο

Ναός Αγίου Γεωργίου⁸¹

Τρίκλιτη βασιλική με πολλές φάσεις και ακαλαίσθητες επεμβάσεις (Πίν. 202 α). Η αρχική φάση του ναού πρέπει να ήταν βυζαντινή, 14ου μάλλον αι., αν παρατηρήσει κανείς τα λείψανα του χαλαρού πλινθοπερίκλειστου συστήματος δόμησης της αψίδας με το τοξωτό δίλοβο παράθυρο (Πίν. 202 β). Πρόσφατες όμως εργασίες κάλυψαν και αυτά τα λίγα λείψανα. Η τοιχοδομία του κυρίως ναού που ανήκει σε μεταβυζαντινή φάση είναι αργολιθοδομή με εντυπωσιακά προεξέχοντα τα πλαίσια των παραθύρων. Από τον αρχικό ζωγραφικό διάκοσμο, σώζεται μόνο η παράσταση της Παναγίας στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας (Πίν. 203 α). Η Θεοτόκος ένθρονη κρατάει στα γόνατά της το Χριστό που ευλογεί με το δεξί. Τους παισιώνουν δύο ολόσωμοι άγγελοι. Η τεχνοτροπία και η τεχνική της παράστασης μας οδηγεί στο 14ο αι. Η τραχύτητα όμως στις μορφές δηλώνει λαϊκό τεχνίτη.

Παλιοκαρυά (τ. Ζακόνινα)

Μονή Γενεσίου Θεοτόκου

Το καθολικό της διαλυμένης σήμερα μονής Ζακονίων του 18ου αι. είναι εγγεγραμμένος σταυροειδής του τύπου των τετρακτιονίων (Σχέδ. 2· Πίν. 203 β). Η αψίδα είναι πεντάπλευρη και ο τρούλος οκτάπλευρος με διακοσμητικό κοσμήτη, στο μέσο των εξωτερικών πλευρών. Η τοιχοδομία του κυρίως ναού και του νεότερου νάρθηκα είναι αργολιθοδομή. Το παλιό ξυλόγλυπτο τέμπλο σε χαμηλό ανάγλυφο μέτριας τέχνης. Στο ναό καταγράφηκαν οι εξής εικόνες:

1. Κωνσταντίνος και Ελένη, διαστ. 0,815 × 0,47 μ. Λάδι σε μουσαμά. Στο κάτω μέρος η επιγραφή: *Ἐν Ζακώνηνα τῇ 10 7βρίου 1884 καὶ διὰ Χρ. Αθ/Ζωγράφου*. 2. Γενέθλιον Θεοτόκου, διαστ. 0,82 × 0,65 μ. Στο κάτω μέρος η χρονολογία 1833. 3. Παναγία Οδηγήτρια, διαστ. 0,82 × 0,61 μ. Επιγραφή αναφέρει τα εξής: *ΔΕΗΣΙ ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΑΓΙ- -/ΙΑΣΟΒΟΥ ΚΥΡΙΛΟΥ ΤΩΝ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΩΝ Κ ΓΕ/ΩΡΓΓΙΟΥ ΤΟΒΒΑ= 1805 Χειρ διονυσίου ιερομονάχου ἀπὸ τὸν ἅγιον Παντελεήμονα*. 4. Χριστός Αρχιερέας, διαστ. 0,885 × 0,66 μ. Στο κέντρο αριστερά η επιγραφή: *ΤΟΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ ΤΟΥ ΘΕ-ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΛΟΓΟΥ/ΙΣΤΟΡΗΘΕΝΤΑ ΕΠΙΤΗΔΕΙΩΣ ΑΓΑΝ/ ΑΠΟΣΤΑΛΘΕΝΤΑ Τ' ΕΞΟΡΟΥΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ/ΠΑΡ ΙΩΝΑ ΘΥΤΟΥ Κ/ΚΑΛΥΒΙΤΟΥ/ ΤΗ ΑΥΤΑΔΕΛΦΗ ΑΡΙΣΤΗ ΠΕΛΑΓΙΑ/ ΕΙΣ ΕΠΙΣΚΕΨΙΝ ΠΑΧΗΣ ΤΗΣ ΑΙΤΩΛΙΑΣ/ ΤΗΣ ΕΝΕΓΚΟΥΣΗΣ ΑΥΤΟΥΣ ΤΟΥΣ ΑΥΤΑΔΕΛΦΟΥΣ*. Στο δεξιό μέρος η χρονολογία *ἔτος 1741 ΦΕΝΡΟΥΑΡΙΟΥ 7*. 5. Ἰωάννης ο Πρόδρομος, διαστ. 0,90 × 0,67. Αριστερά η επιγραφή *Δέησις τῶν δούλων τοῦ ΘΟΥ Ἄνδρονίκου Μοναχοῦ*. 6. Ἅγιος Νικόλαος. 7. Γενέθλιο Θεοτόκου, διαστ. 0,58 × 0,88 μ. Επιγραφή: *1900 Στέφανος Ζωγράφος*.

Πετροχώρι

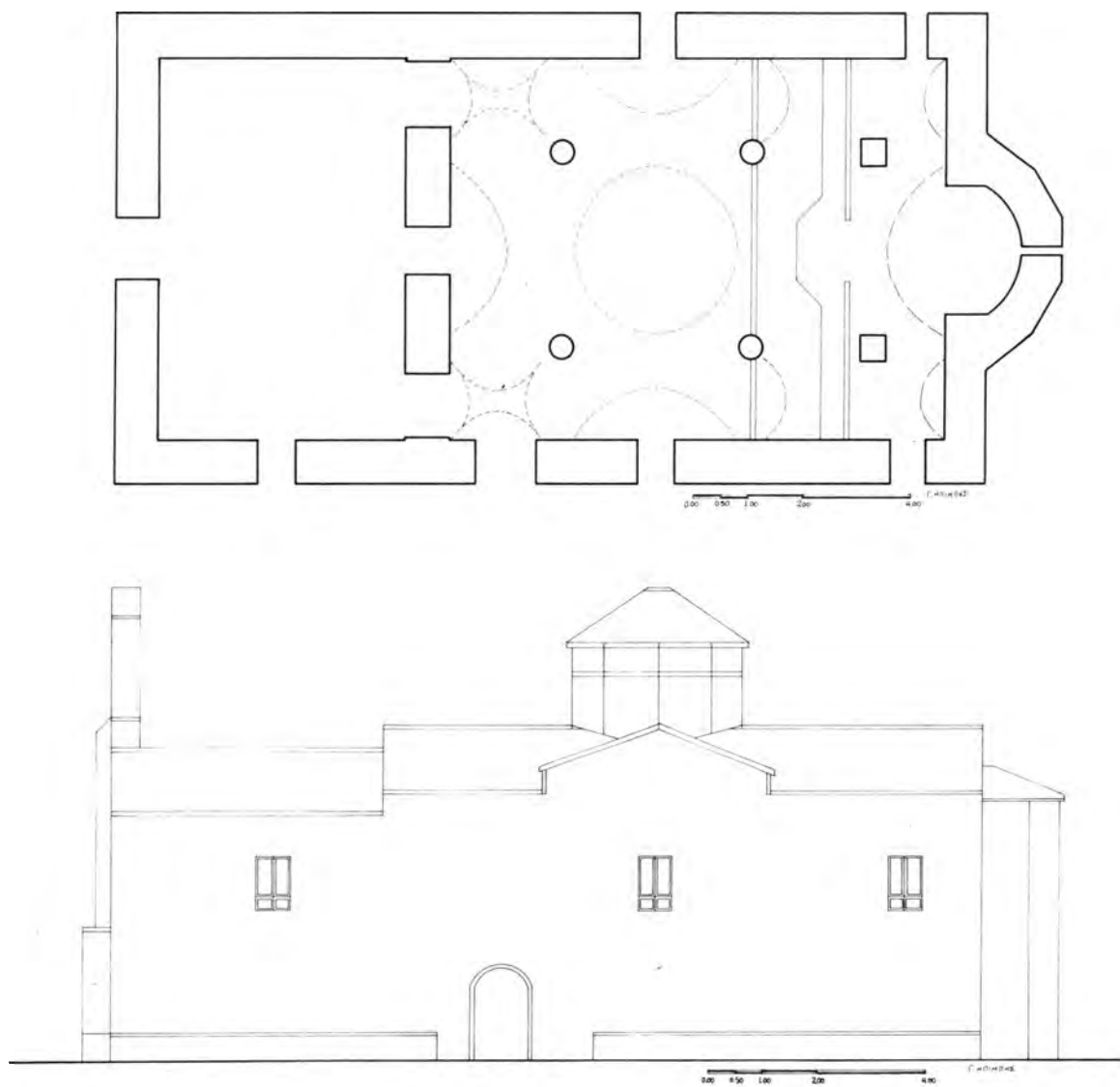
Μονή Φωτμού

Μεγάλη εγκαταλειμμένη σήμερα μονή στη βόρεια όχθη της λίμνης Τριχωνίδας. Από το συγκρότημα της μονής σώζεται σήμερα μόνο το καθολικό και τμήμα των νοτιανατολικών κελιών. Το καθολικό είναι μικρό μονόχωρο καμαροσκέπαστο κτίσμα με ημικυκλική αψίδα (Πίν. 204 α). Η τοιχοδομία είναι αργολιθοδομή με παρεμβαλλόμενα, κεραμίδια σε ακανόνιστες οριζόντιες στρώσεις. Το γέισο της αψίδας κοσμεῖ διπλή πλίνθινη οδοντωτή ταινία. Το μικρό τετράγωνο δίλοβο παράθυρο περιβάλλεται από οριζόντιες σειρές πλίνθων και οδοντωτή ταινία (Πίν. 204 γ). Από δύο χτιστές αντηρίδες υπάρχουν στη βόρεια και νότια πλευρά. Εσωτερικά ο ναός ήταν άλλοτε κατάγραφος με αξιόλογες τοιχογραφίες του 1586 σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή (Πίν. 204 β), που σώζεται στη νότια πλευρά από τους Λινοτοπίτες ζωγράφους Μιχαήλ και Κώστα. Σήμερα όμως οι περισσότερες έχουν καταπέσει εξαιτίας της υγρασίας και των φθορών που τους προξένησαν οι βοσκοί. Στο Ιερό και σε τμήμα του κυρίως ναού σώζεται το αρχικό πήλινο δάπεδο.

ΔΗΜ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ

80. Ηπειρωτικά Χρονικά 23 (1981), σ. 266-269.

81. P. Soustal - J. Koder, ό.π., σ. 169.

Σχέδ. 2. Παλιοκαρυά Τριγωνίδος, Μονή Γενεσίου Θεοτόκου. Κάτοψη και όψη του καθολικού.

ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Κέρκυρα

Στο αρχοντικό Θεοτόκη - Ανδρουτσέλλη⁸² στο χωριό Άγιος Ιωάννης έγινε προσωρινή υποστύλωση του πυλώνα, σύρραψη ρωγμών και μικρής έκτασης αρμολογήματα.

Στην αυλή του αρχοντικού υπάρχει παλαιοχριστιανικό κιονόκρανο κορινθιακού τύπου. Έχει δύο ζώνες από ανακαμπτόμενα φύλλα μαλακής άκανθας. Από το μέσο κάθε πλευράς εκφύονται δύο βλαστοί που καταλήγουν σε έλικες κάτω από τις γωνίες του άβακα. Το άνθος, που στολίζει το μέσο της κάθε πλευράς του άβακα, εδώ έχει εκφυλιστεί σε ημικυλινδρικό εξόγκωμα με σχηματικές γλυφές. Χρονολογείται στις αρχές του βου αι.⁸³

Δεδομένου ότι από την ίδια περιοχή προέρχεται κιονόκρανο βυζαντινών χρόνων της Χριστιανικής Συλλογής του Μουσείου Ασιατικής Τέχνης Κερκύρας θα πρέπει μάλλον να αναζητηθεί κάποιο χριστιανικό κτίσμα στη γύρω περιοχή.

Ε. ΠΑΠΑΘΕΟΦΑΝΟΥΣ - ΤΣΟΥΡΗ

ΝΟΜΟΣ ΛΕΥΚΑΔΟΣ

Απόλπεινα

Μονή Οδηγήτριας⁸⁴

Το καθολικό της βυζαντινής μονής που βρίσκεται σε κατάσταση ετοιμορροπίας από τους συχνούς σεισμούς της περιοχής, υποστυλώθηκε εσωτερικά και εξωτερικά μέχρι τη σύνταξη της αναστηλωτικής μελέτης και την έναρξη των εργασιών.

ΔΗΜ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ.231, β' στήλη: το πιστό κείμενο της επιγραφής από τον τάφο Ι έχει ως εξής:

ΜΝΗΜΙΟΝΟΝΗCΙΜΘ
CΑΛ ΓΑ ΜΑΡΙΘ
ΕΙC ΤΗΝ ΑΓΟΡΑΝ
ΕΝΘΑ ΚΗΤΕΜΗΤΗΡ
ΑΥΤΟΥCΤΟΥCΑΝΑ

82. Γ. Πιέρης, Το αρχοντικό Θεοτόκη - Ανδρουτσέλλη, Δελτίο Αναγνωστικής Εταιρείας Κερκύρας 6 (1969), σ. 98

83. Μακεδονικά 19 (1979), σ. 29-30, αριθ. κατ. 11-12, πίν. 6α-β.

84. ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 231.

ΠΙΝΑΚΕΣ

Νομισματικό Μουσείο Αθηνών.

9

9

10

13

11

12

15

14

16

17

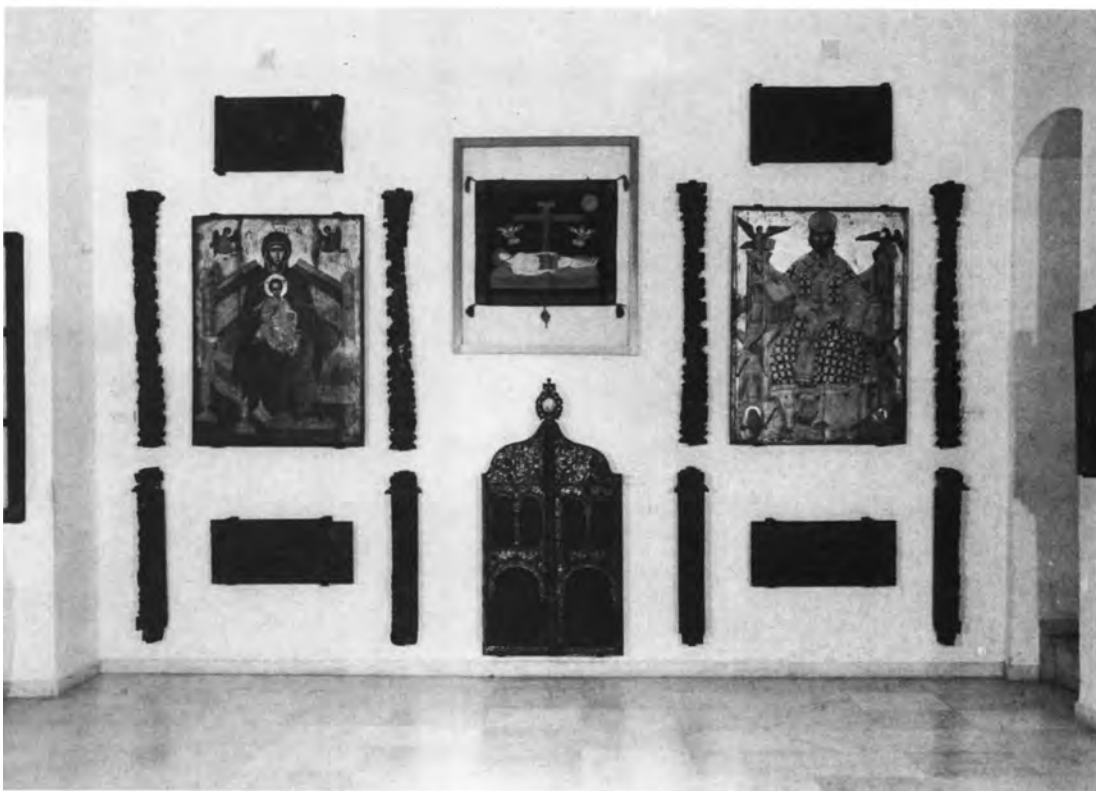
Νομισματικό Μουσείο Αθηνών.

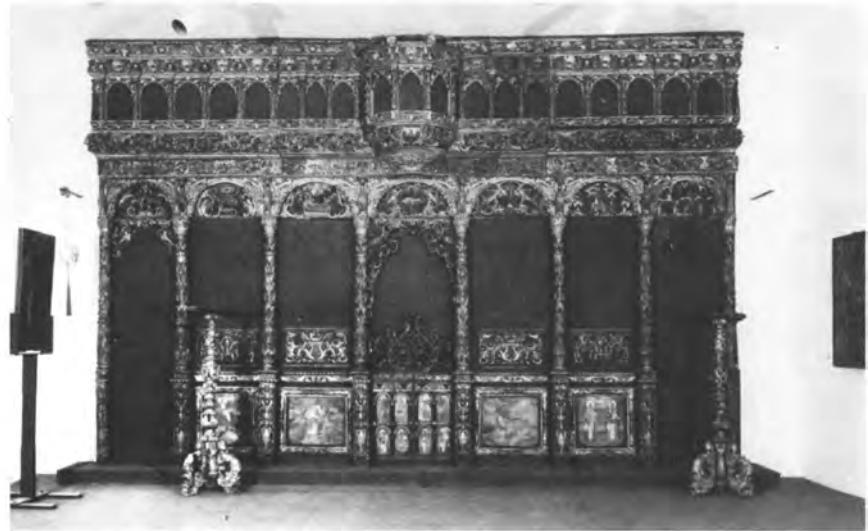
Νομισματικό Μουσείο Αθηνών.

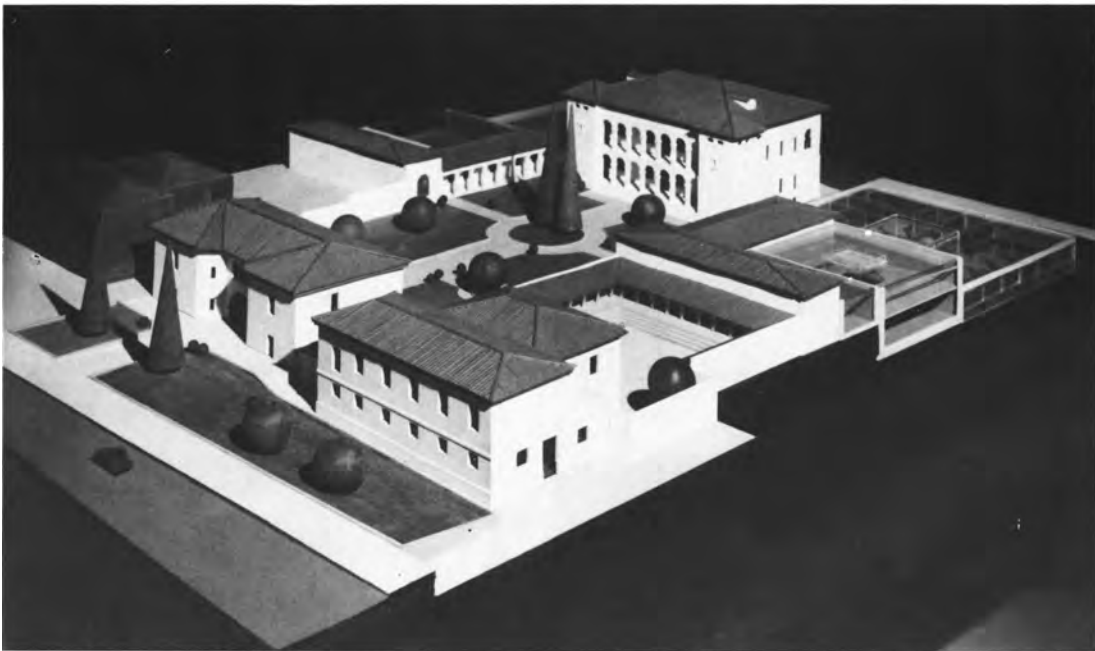
Επιγραφικό Μουσείο Αθηνών: α) Επιτύμβιος κιονίσκος EM 1354+4825, β) Η επιτύμβια στήλη EM 726+EM 3965, γ) Η επιτύμβια στήλη EM 5644+EM 841.

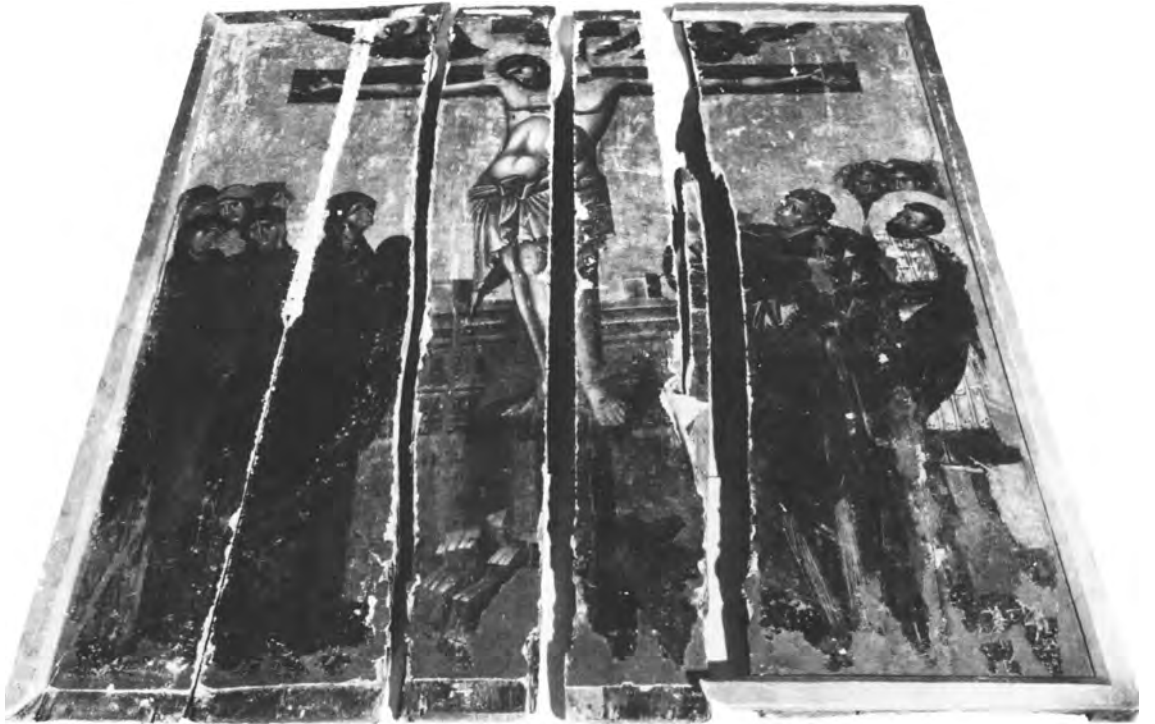
Βυζαντινό Μουσείο: α) Εκθεσιακός χώρος των τοιχογραφιών Επισκοπής Ευρυτανίας, β) Εκθεσιακός χώρος της Συλλογής Λοβέρδου.

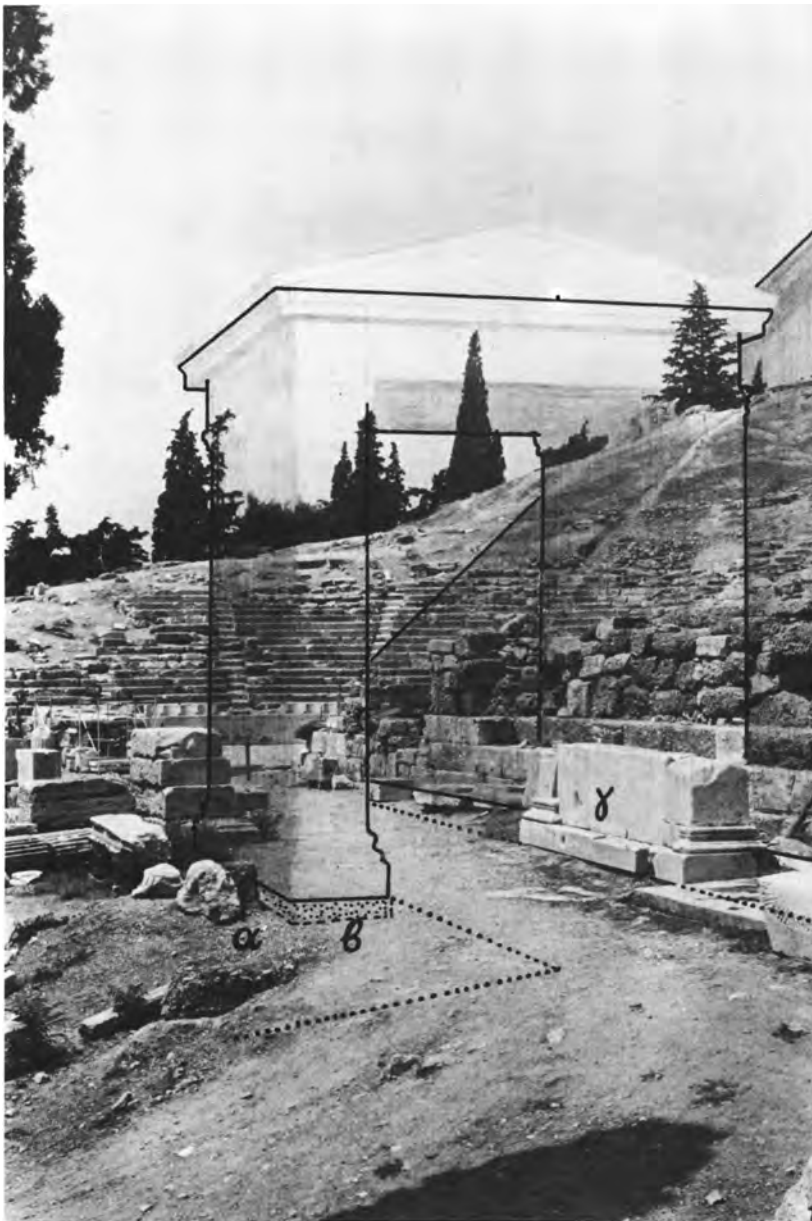
Συλλογή Λοβέρδου: α) Οι Τρεις Ιεράρχες, β) Έκθεση εικόνων, γ) Ξυλόγλυπτο τέμπλο.

Βυζαντινό Μουσείο: α) Δίοδος μεταξύ δυτικής και κεντρικής αυλής, β) Μακέτα με τους προβλεπόμενους χώρους.

Βυζαντινό Μουσείο: α-β) Η Σταύρωση από το ναό του Ελκομένου Μονεμβασίας, πριν και μετά τη συντήρηση.

Αθήνα. Διονυσιακό Θέατρο. Το προπύλο της ανατολικής παρόδου, σωζόμενα στοιχεία (α, β, γ) και γραφική αποκατάσταση.

Αθήνα. Ιερό του Διονύσου, παλαιός ναός: α) Η βορειοδυτική γωνία μετά τη στερέωσή της. Με πλάγιο φωτισμό διακρίνονται (βέλη) κατάξεση άνω (ενός αρχικού απέργου) και μεγάλη ταινία οδηγός (αρχική υποτομή) κάτω, β) Λίθοι της ανατολικής πλευράς της κρηπίδος.

Αθήνα. Στοά του Ευμένους. Λεπτομέρεια του μεταγενέστερου μνημείου στο δυτικό άκρο της στοάς. Διακρίνεται ο τρόπος επαφής του με το τείχος. Στο άνω μέρος του μνημείου μέλη δωρικού ναού αρχαϊκής εποχής σε β' χρήση.

Παρθενών. Νάρθηκας για τη συγκράτηση της λεοντοκεφαλής (26.4.80).

Αθήνα. Βιβλιοθήκη Αδριανού: α-β) Η δυτική όψη πριν και μετά τις εργασίες, γ) Αντηρίδα πριν από τις εργασίες.

Αθήνα. Βιβλιοθήκη Αδριανού: α) Αντηρίδα μετά τις εργασίες, β-γ) Κλιμακοστάσιο πριν και μετά τις εργασίες.

Αθήνα. Βιβλιοθήκη Αδριανού: α) Τμήμα επιστυλίου τέμπλου, ενσωματωμένο στον κεντρικό αγωγό, β) Βορειοδυτική πτέρυγα Βοεβοδαλικίου. Το παράθυρο μετά τις εργασίες, γ) Κεντρικό τμήμα του προπύλου και μεταγενέστερος αγωγός.

Γ. ΚΝΙΘΑΚΗΣ - Γ. ΤΙΓΓΙΝΑΓΚΑ

Αθήνα. Βιβλιοθήκη Αδριανού: α) Δυτική όψη νότιας πτέρυγας, πλίνθος και αυλή, β) Πρόπυλο. Αρχιτεκτονικά μέλη.

Αθήνα: α) Γήπεδο Μακρυγιάννη. Κυκλική δεξαμενή, β) Οδός Δημητρακοπούλου 106. Γενική άποψη της ανασκαφής, γ) Οδός Καλλιρρόης 5. Αγωγός Α και τάφοι XIX, XX, XXI, δ) Οδός Διπύλου 5-7-9. Γενική άποψη της ανασκαφής από Δ.

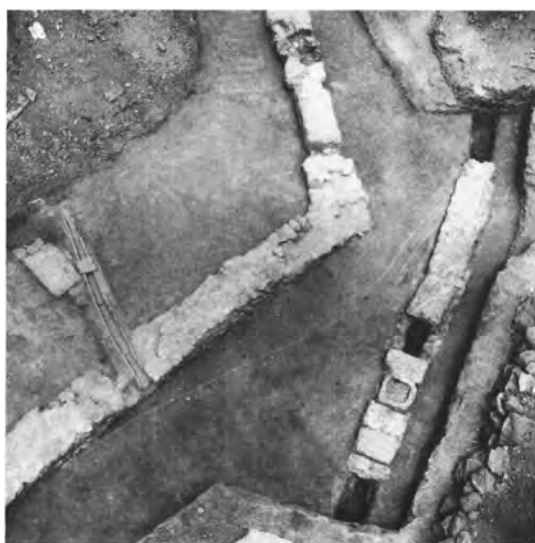
α) Αθήνα. Οδός Διπύλου 5-7-9. Επιτύμβια στήλη, β) Αθήνα. Οδός Αλικαρνασσού 94. Γενική άποψη της ανασκαφής, γ) Μέγαρα. Οδός Σιφνίδων 71. Δωρικό κιονόκρανο, δ) Μέγαρα. Οδός Χειμάρρας 6. Γενική άποψη της ανασκαφής, ε) Μέγαρα. Οδός Σιφνίδων 11. Άποψη της ανασκαφής.

Ε. ΣΠΑΘΑΡΗ - Π. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ - Π. ΖΟΡΙΔΗΣ

Μέγαρα: α) Οδός Μωραΐτη 49Α. Γενική άποψη της ανασκαφής από Α., β) Οδός 28ης Οκτωβρίου 239. Γενική άποψη της ανασκαφής από Β., γ-δ) Οδός Αγίου Αντωνίου 5 και Δαμασκηνού. Άνδρηρο από Α. και λεπτομέρεια της τοιχοδομίας από Ν., ε) Οδός Θεοκόσμου 9. Το κτίριο από Β.

Π. ΖΟΡΙΑΔΗΣ

Μέγαρα: α) Οδός Αγίας Λαύρας 4. Γενική άποψη της ανασκαφής από Δ., β) Οδός Αγίας Παρασκευής 13 και Κ. Σχινά. Γενική άποψη της ανασκαφής από ΝΑ., γ) Οδός Σωτήρος 27. Το υπόγειο κτίσμα από Ν., δ) Αλεποχώρι. Οι τάφοι 5, 6, 7 από Δ.

Πειραιάς: α) Οδός Ομηρίδου 8. Γενική άποψη της ανασκαφής, β) Οδού Ηροδότου 23. Γενική άποψη της ανασκαφής.

α) Πειραιάς, Οδός Φραγκιαδών 50 και Λέκκα. Γενική άποψη της ανασκαφής, β) Βάρη, Οδός Αγίας Λαύρας 23. Οι τάφοι, γ) Νέα Μάκρη. Τηγανόσχημο σκεύος.

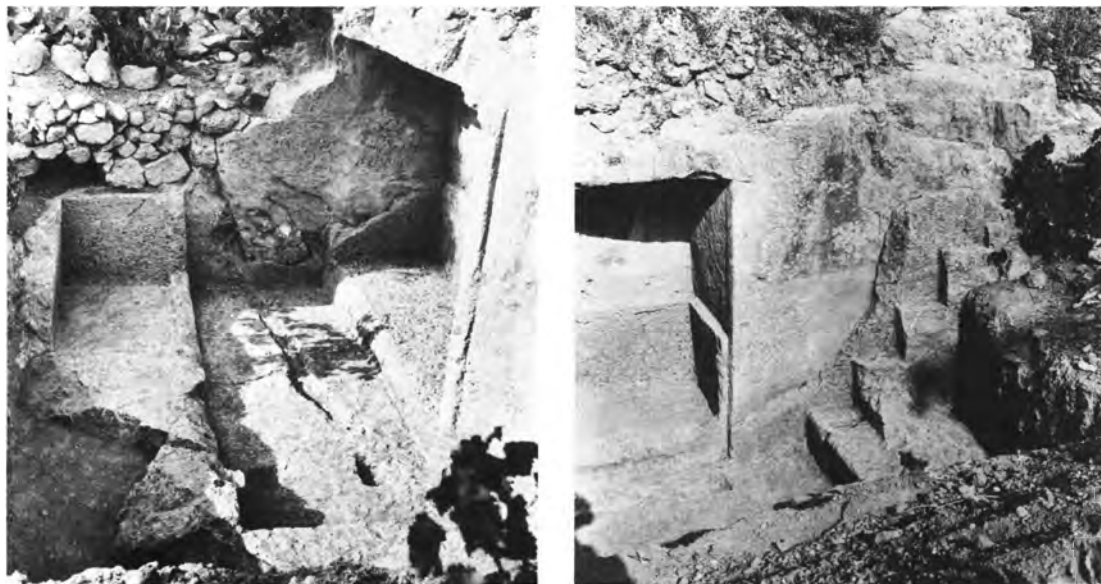
Μαραθώνας - Σκάλεζα: α-στ) Μελανόμορφες λήκυθοι, κύλικα και πλαστικό αγγείο από τον τάφο 6.

Μαραθώνας - Σκάλεζα: α) Μελαμβαφής λεκανίδα από τον τάφο 7, β-δ) Μελανόμορφες λήκυθοι και όλπη από τον τάφο 8.

Αίγινα. Οδός Κάτσα και Μυρτιδιωτίσσης: α) Άποψη της ανασκαφής, β) Τοίχοι 8, 7 και 9, γ) Ο χώρος Α.

α-β) Αίγινα. Ἅγιοι Ασώματοι. Ο τάφος από Β. και τα σκαλοπάτια, γ) Μέθανα. Επιτύμβια στήλη.

Μαρούσι. Ναός Εισοδίων της Θεοτόκου (Παναγία η Νερατζιώτισσα). Οι ιεράρχες της κόγχης μετά τον καθαρισμό.

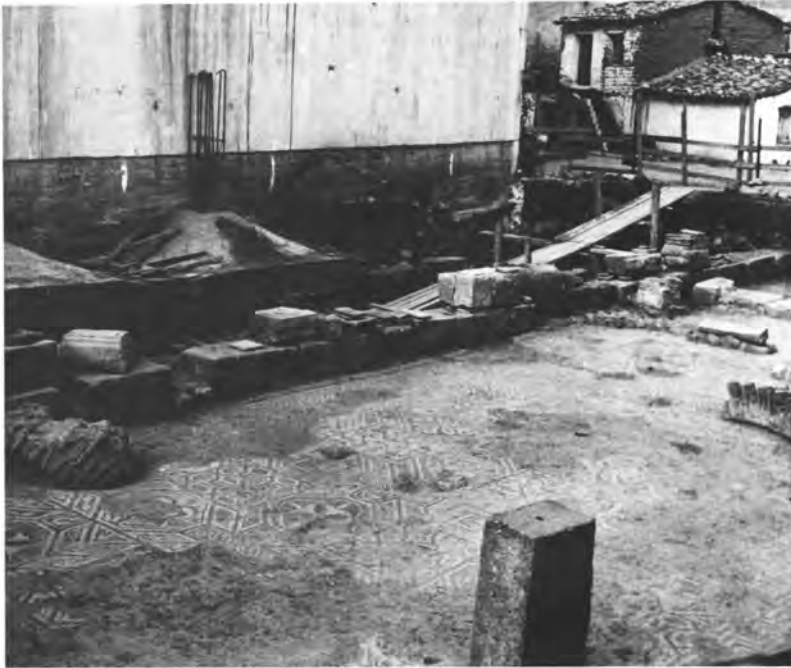
Μέγαρα: α-γ) Άγιος Ιερόθεος. Δυτική προσθήκη κατά την αποκατάσταση, αρμός τοιχοποιίας ναού και προσθήκης και ο τρούλος μετά τις εργασίες.

Τροιζήνα. Παλαιοχριστιανική βασιλική: α-β) Άποψη του χώρου και του νότιου κλίτους από Δ.

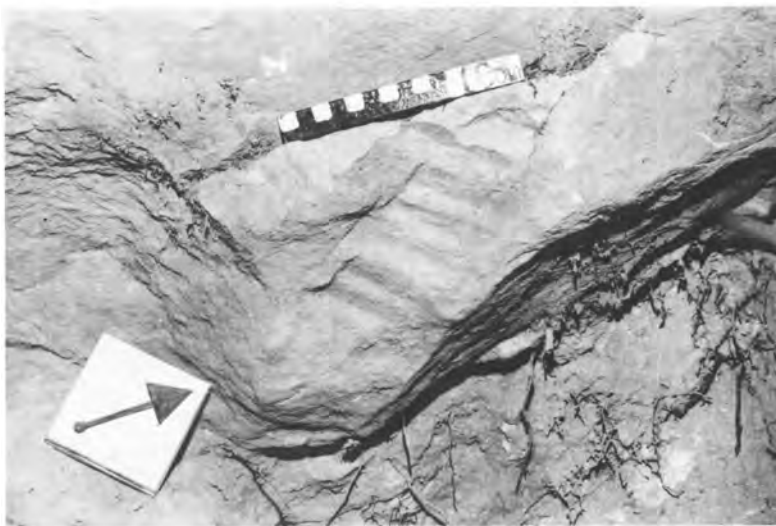
α) Τροιζήνα. Παλαιοχριστιανική βασιλική. Λεπτομέρεια ψηφιδωτού κεντρικού κλίτους, β) Κύθηρα. Χώρα. Το φρούριο και ο οικισμός.

Αντίκυρα: α-β) Παλαιοχριστιανική βασιλική. Κεντρικό κλίτος από ΝΔ. και τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου του νάρθηκα.

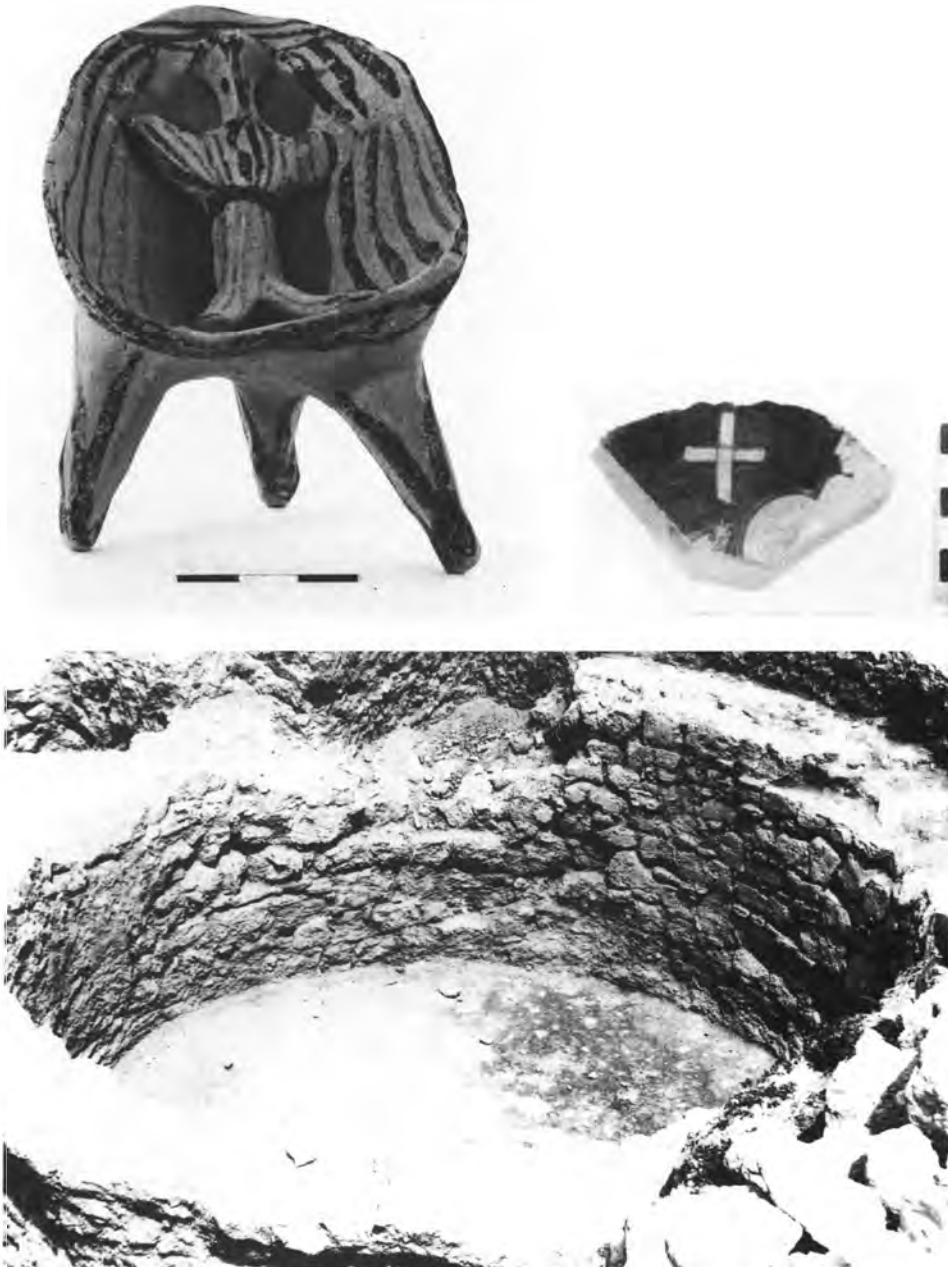
Αντίκυρα. Παλαιοχριστιανική βασιλική. Λεπτομέρεια ψηφιδωτού δαπέδου του νάρθηκα.

Κάτω Αλμυρή: α) Ο λόφος Ράχη Μπεχρή, β) Ο τάφος X, γ) Η είσοδος του τάφου XIV.

Κάτω Αλμυρή: α-γ) Οι θάλαμοι των τάφων XIV και XIII και ο τάφος II, αντίστοιχα.

α) Κάτω Αλμυρή. Ένθρονο ειδώλιο, β) Αρχαία Κόρινθος. Όστρακο από το οικόπεδο Ι. και Π. Βάθη, γ) Αρχαία Κόρινθος. Οικόπεδο Ι. Μπαρτζή. Κυκλικό κτίσμα στην τομή ΙV.

Ἄργος, Οδός Ατρέως 7: α) Λιθόπλινθος, β) Πηγάδι 1, γ) Πηγάδι 2 και τοίχος 1.

Άργος: α-γ) Οδός Ατρέως και πάροδος Θεάτρου. Τμήμα του δρόμου από ΝΑ., θεμέλια του ελληνιστικού κτιρίου και η πρόσοψή του με τις παραστάδες από ΝΔ., δ) Πάροδος Φορωνέως 73. Άποψη της ανασκαφής.

Άργος, Πάρδος Ασπίδος: α-β) Τρεις ακέφαλοι σκελετοί αλόγων και λεπτομέρεια.

Άργος, Πάρδος Ασπίδος: α) Αψιδωτοί τοίχοι κάτω από τους σκελετούς του τάφου 2, β) Το ταφικό πιθάρι 1, γ) Λείψανα τοίχων και τάφος 3.

Άργος. Πάροδος Ηρακλέους: α) Άποψη ανατολικού τομέα, β) Άποψη δωματίων Γ και Δ, γ) Άποψη δωματίων Ε και ΣΤ.

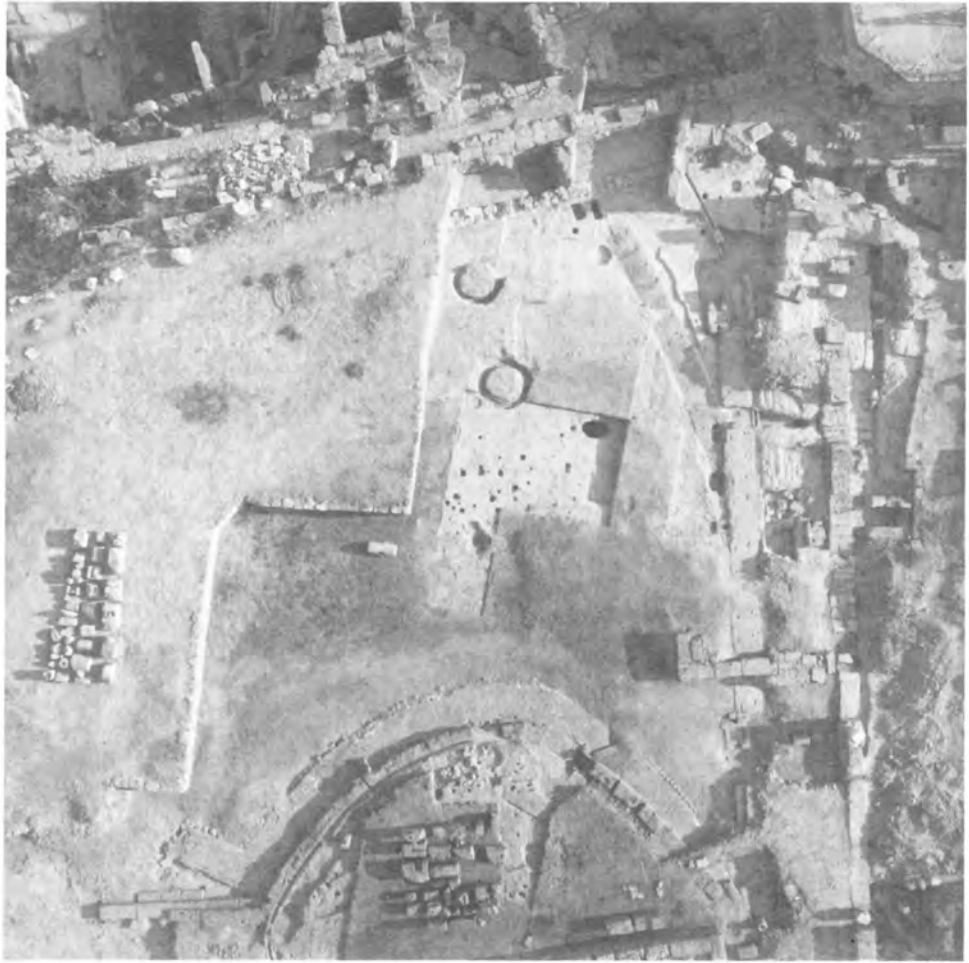
α) Αρχαία Τίρυνς. Ο τάφος 41, β) Χώνικας. Ελληνιστικές θεμελιώσεις, γ) Σχινοχώρι. Πυξίδα-στάμνος από τον τάφο.

Argos. Thermes A: a) Rue Nord, b) Stoa N.

Argos: a) Secteur de l' Agora. Zone entre la salle Hypostyle et le monument Carré, Au 78, b) Larissa.
Section de rempart urbain.

a-b) Corinth. NE. corner of Forum and terracotta head, c) Nemea. Aerial view of Heroon.

α) Λυκόσουρα. Το ιερό της Δεσποίνης, β) Λουκού Κυνουρίας. Ψηφιδωτό δάπεδο (λεπτομέρεια),
γ) Μουσείο Άστρους, δ) Το νέο Μουσείο Τριπόλεως.

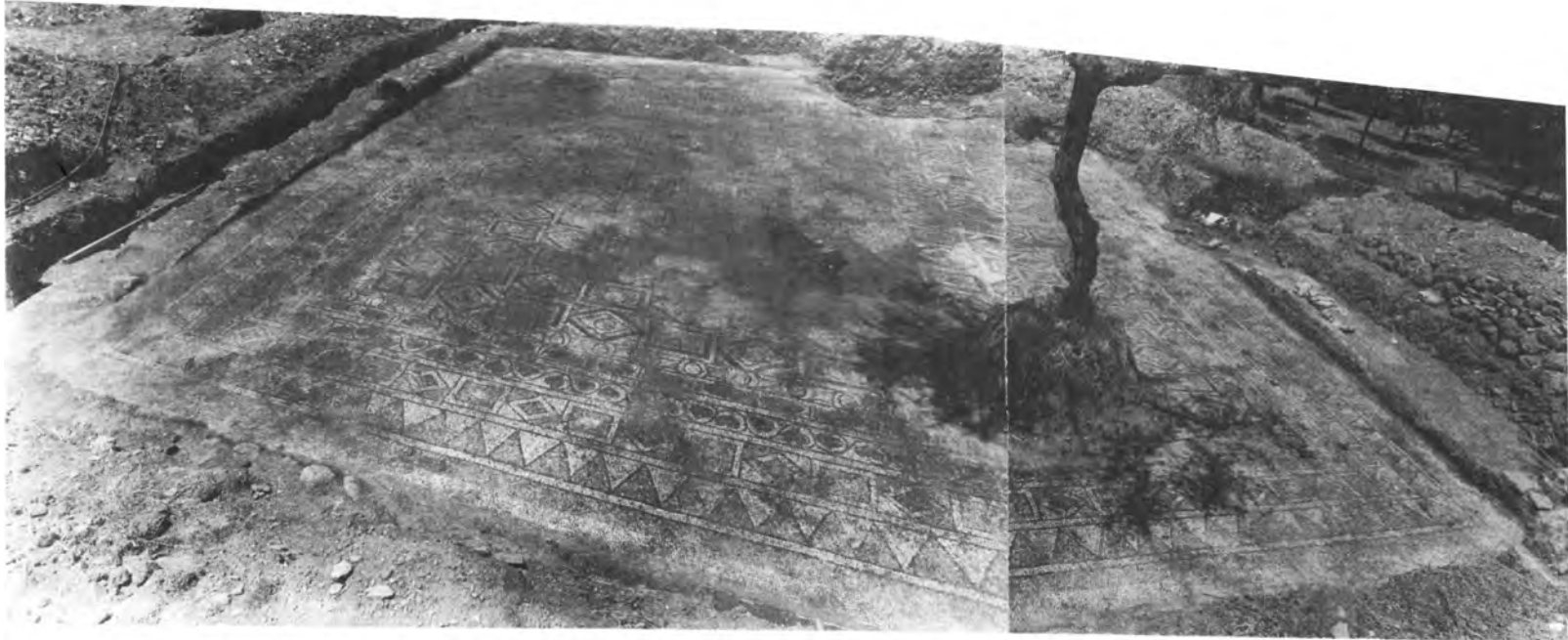
Σπάρτη: α-β) Δημοτικό Σχολείο. Γενική άποψη της ανασκαφής και υπόκαυστο.

Σάρτη: α) Οικόπεδο Χατζηδημητρίου. Ρωμαϊκή φάση, β-γ) Οικόπεδο Σάλαρη - Κεφαλόπουλου. Ρωμαϊκή οικία.

Σπάρτη: α-β) Οικόπεδο Πολυχρονάκου. Το κεντρικό κτίσμα και λεπτομέρεια ψηφιδωτού δαπέδου.

Σπάρτη, Οικόπεδο Στρατάκου. Άποψη της ανασκαφής.

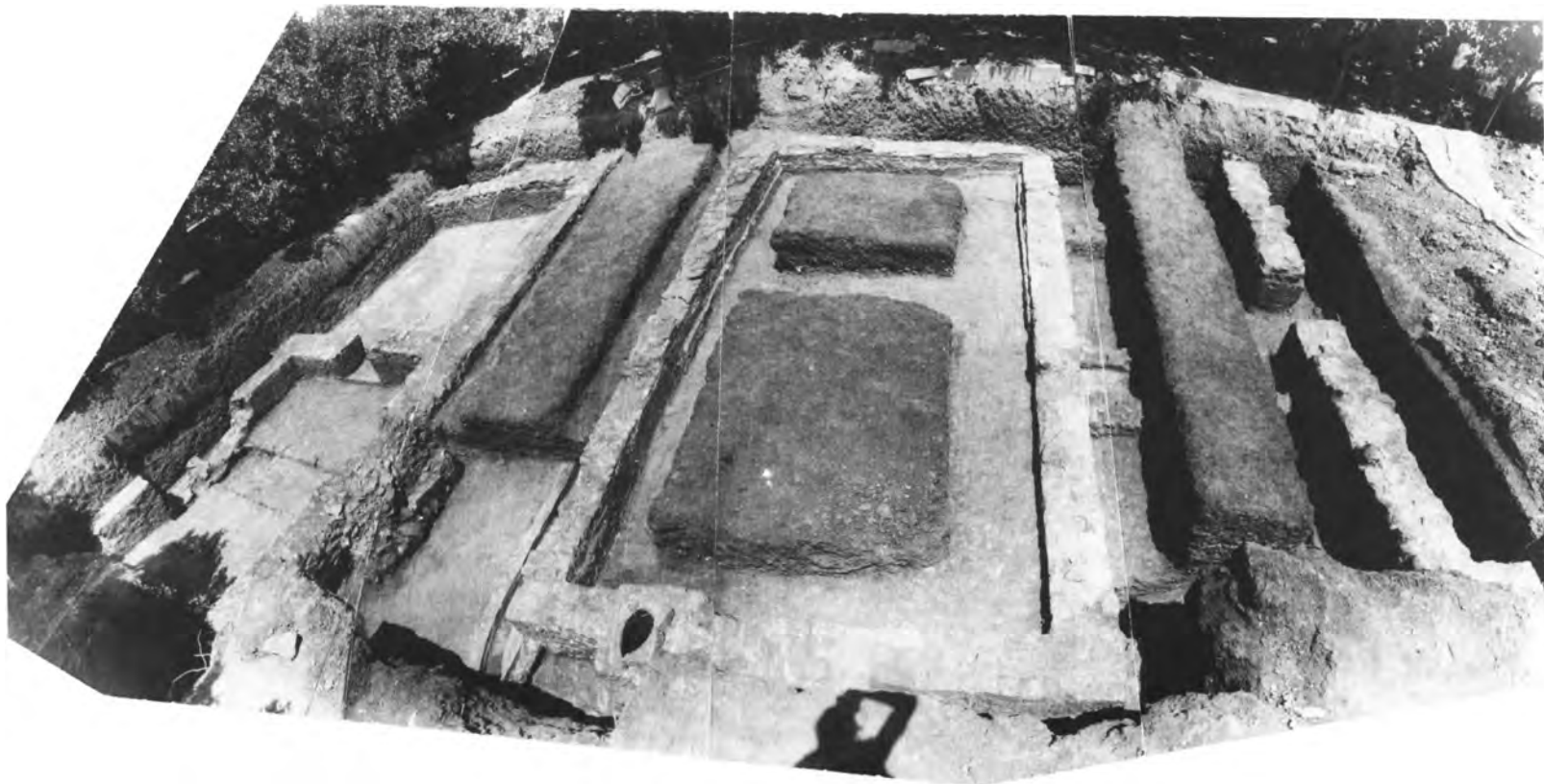
Σάρτη: α) Οικόπεδο Λαμπρινού και Ξανθάκου. Άποψη της ανασκαφής, β) Οικόπεδο Θ. Κουτσόγιωργα. Άποψη της ανασκαφής.

Σπάρτη: α) Χώρος Λεωνιδαίου. Χριστιανικός τάφος, β) Οικόπεδο Θ. Βλάχου. Άποψη της ανασκαφής, γ) Οικόπεδο Δ. και Α. Μόρφη. Άποψη της ανασκαφής.

Σπάρτη. Οικόπεδο Γ. Χαράλαμπακου: α-γ) Ευρήματα από τον αποθέτη.

Σπάρτη. Μαγούλα. Οικόπεδο Η. Τσαρουχά. Γενική άποψη της ανασκαφής.

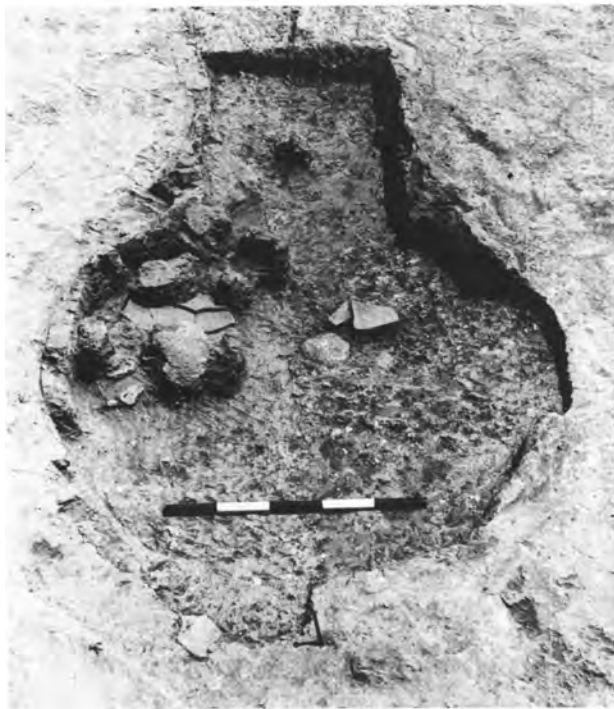
α) Σπάρτη. Οικόπεδο Χρ. Κρητικού. Νυμφαίο, β) Ελληνικό Κυνουρίας. Τάφοι Δ και Ζ.

Ελληνικό Κυνουρίας: α-στ) Ευρήματα από τους τάφους.

Ελληνικό Κυνουρίας: α-ε) Ευρήματα από τους τάφους.

Menelaion: a) The kilns, b) Shaft-grave, c) Inhumations.

Menelaion: a) Terrace wall, b) Debris of the terrace wall.

α) Χανδρινός. Αγρός Καραγάλιου. Το υπόγειο δωμάτιο, β-γ) Μεθώνη. Το φρούριο πριν από τις εργασίες και η νότια επιθαλάσσια πύλη από το εσωτερικό, πριν από τις εργασίες.

Μεθώνη: α-γ) Η νότια επιθαλάσσια πύλη από το εσωτερικό μετά τις εργασίες και ο νοτιοανατολικός πύργος του νότιου επιθαλάσσιου τείχους πριν και μετά τις εργασίες.

Μεθώνη: α) Δρόμος φρουρίου, β-γ) Ο ναός του Αγίου Βασιλείου πριν και μετά τις εργασίες.

Μυστράς: α-β) Παντάνασσα. Λεπτομέρεια της κόγχης του γυναικωνίτη πριν και μετά τις εργασίες.

α) Μυστράς. Παντάνασσα. Η Βαϊοφόρος μετά τις εργασίες (λεπτομέρεια), β) Βρέσθηνα. Καθολικό μονής Βρεσθενίτισσας. Η Σταύρωση μετά τις εργασίες.

Βρέσθena: α-β) Καθολικό μονής Βρεσθενίτισσας. Η Κοίμηση της Παναγίας και η εις Άδου Κάθοδος μετά τις εργασίες (λεπτομέρεια).

Χρύσαφα: α-β) Ναός Αγίου Νικολάου. Η κόγχη του Ιερού και σκηνές από το βίο του αγίου Νικολάου μετά τις εργασίες.

α) Πανηγυρίστρα. Ναός Αγίου Γεωργίου. Η κόγχη του Ιερού μετά τις εργασίες, β) Μυρτιά. Ναός Αγίων Θεοδώρων. Ο άγιος Θεόδωρος μετά τις εργασίες.

α) Αγία Τριάδα (πρ. Μέρμπακας). Ναός Κοίμησης της Παναγίας. Ο άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος μετά τις εργασίες, β) Γράμμουσα. Σπήλαιο Αγίων Σαράντα. Λεπτομέρεια τοιχογραφίας από το δυτικό τοίχο.

α) Γράμμουσα. Σπήλαιο Αγίων Σαράντα. Λεπτομέρεια αγίας Άννας, β) Γεράκι. Μαρτιόρεμα. Ασκηταριό Αγίου Ιωάννη Προδρόμου.

Γεράκι. Μαρφόρεμα: α) Τοιχογραφίες από το ασκηταριό Αγίου Ιωάννη Προδρόμου, β) Λεπτομέρεια τοιχογραφίας από τον Άι-Στράτηγο.

Χρύσαφα: α-β) Ναός Αγίου Ιωάννη Προδρόμου και τοιχογραφίες του ναού.

Τζιντζινα: α-β) Ναός Ἁι-Γιαννάκη. Οι τοιχογραφίες αγίου Ιωάννη Προδρόμου και της Παναγίας (λεπτομέρεια).

Σωτηριάνικα: α-β) Αγία Κυριακή. Ο ναός και τοιχογραφίες πριν από τις εργασίες.

Χριστιανούπολη, Ναός Αγίου Αθανασίου. Εικόνα του Χριστού Παντοκράτορα.

Χριστιανούπολη. Ναός Αγίου Αθανασίου: α-β) Εικόνες της Παναγίας και του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου.

α-β) Μιράκα. Ψευδόστομος αμφορίσκος και πιθαμορίσκος από το θαλαμωτό τάφο, γ-δ) Αμαλιάδα.
Κεραμική ταφικών πίθων 1 και 2.

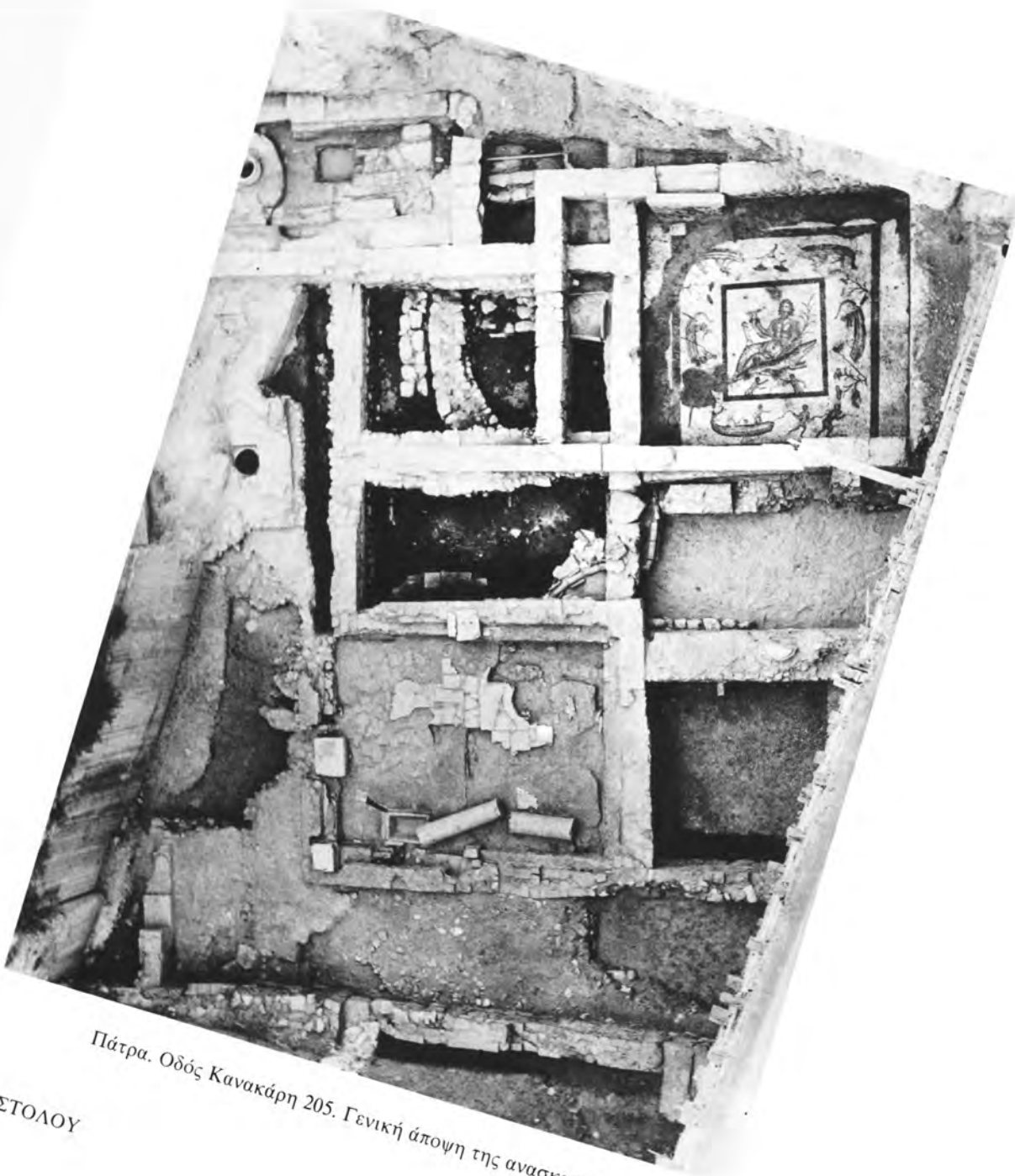
α) Λέπρεο. Ταφικός περίβολος με αναλημματικές φάσεις στην ανωδομή, β) Μουσείο Ολυμπίας. Ταφικό πιθάρι από το Γεράκι.

Πάτρα: α-β) Οδός Ασημ. Φωτήλα 97. Το ρωμαϊκό κτίριο και η κόγχη στον τοίχο του κτιρίου, γ) Οδός Νικήτα 7. Κεραμικός κλίβανος, δ) Οδός Βύρωνος 2Α. Άποψη της ανασκαφής.

Πάτρα: α) Οδός Βύρωνος 2Α. Ελληνιστικός τοίχος, β-γ) Οδός Κανάρη 55. Αψιδωτός τοίχος από Β. και αψιδωτός στυλοβάτης και αγωγός.

Πάτρα. Οδός Κανακάρη 205. Γενική άποψη της ανασκαφής.

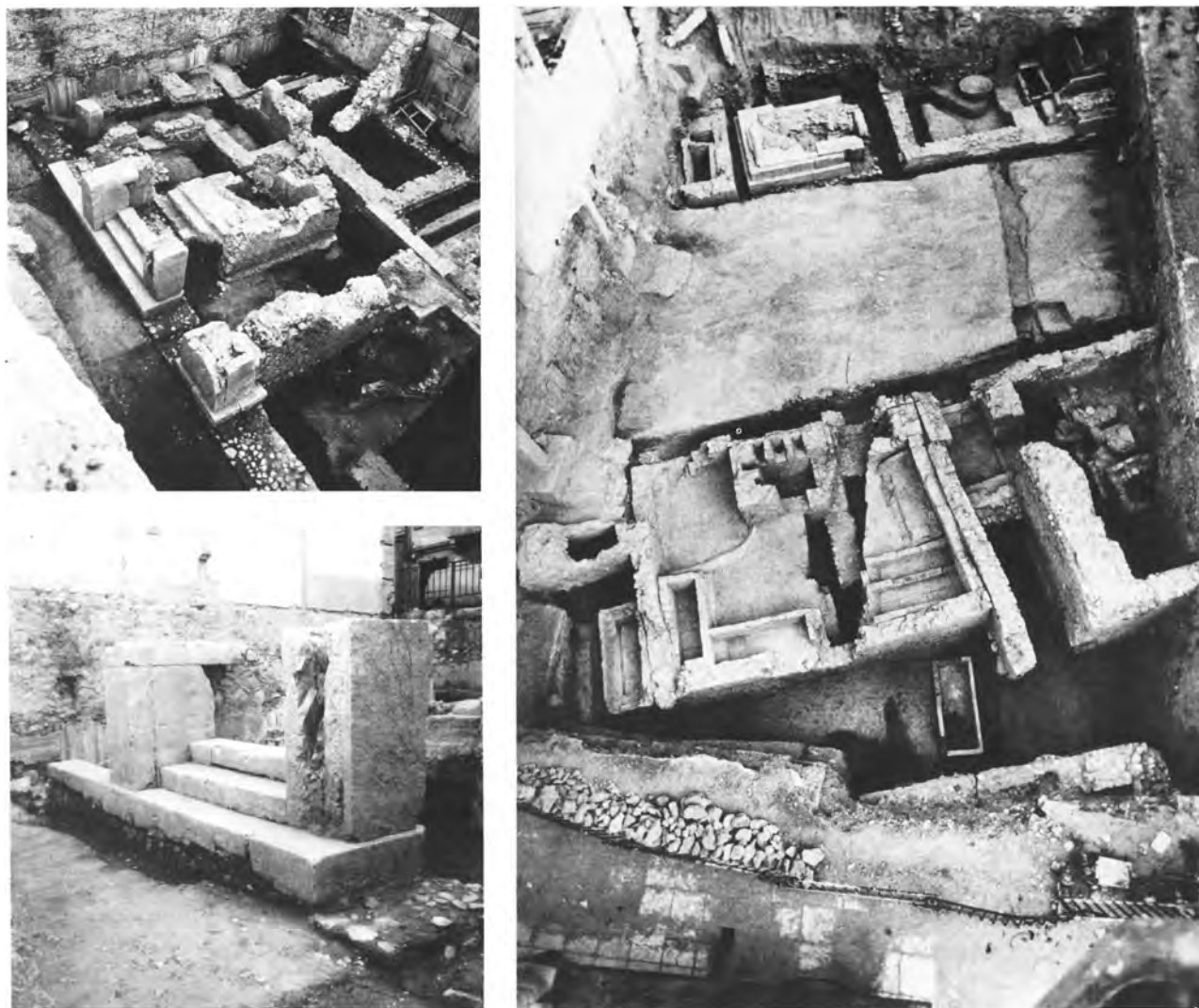
Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Πάτρα. Οδός Κανακάρη 205: α) Μαρμάρινος λουτήρας, β) Δεξαμενή με πηγάδι, γ) Ψηφιδωτό δάπεδο.

Πάτρα. Οδός Γεροκωστοπούλου 45Γ-47: α) Γενική άποψη της ανασκαφής τμήματος αμφιθεάτρου, β) Η ανασκαφή από ΝΑ., γ) Η στεγασμένη δίοδος.

Πάτρα: α-β) Οδός Πατρέως 87 και Υψηλάντου. Άποψη της ανασκαφής από Δ. και πρόσοψη κτιρίου, γ-δ) Οδός Κωνσταντίνου 84-86 (άποψη από Δ. και πρόσοψη κτιρίου).

Πάτρα. Οδός Κανακάρη 84-86: α) Λίθινο κρηπίδωμα ταφικού μνημείου, β) Κεραμοσκεπείς τάφοι κάτω από το μνημείο, γ) Σαρκοφάγος στο Χ 14, δ) Ταφικός θάλαμος με κόγχες.

Πάτρα: α) Οδός Νικήτα 9-13 και Καρατζά. Γενική άποψη της ανασκαφής, β) Οδός Γούναρη 160-162. Άποψη της ανασκαφής, γ) Οδός Γούναρη 108-110. Το ψηφιδωτό δάπεδο.

Αίγιο. Οδός Ναυαρίνου 9: α) Ο βορειότερος και ο διπλανός τοίχος, β) Ο αναλημματικός τοίχος, γ) Άποψη της ανασκαφής από τη νοτιοδυτική γωνία.

Κεφαλληνία. Σάμη: α) Οδός Ι. Μεταξά. Άποψη της ανασκαφής, β) Οδός Διχαλίων. Ελληνιστικός τοίχος.

Νομός Κορινθίας. Αγιονόρι. Άγιοι Ανάργυροι: α) Αψίδα Ιερού. Ιεράρχης και τμήμα της επιγραφής, β-γ) Άποψη του ναού μετά τις εργασίες, από ΝΑ. και ΒΔ.

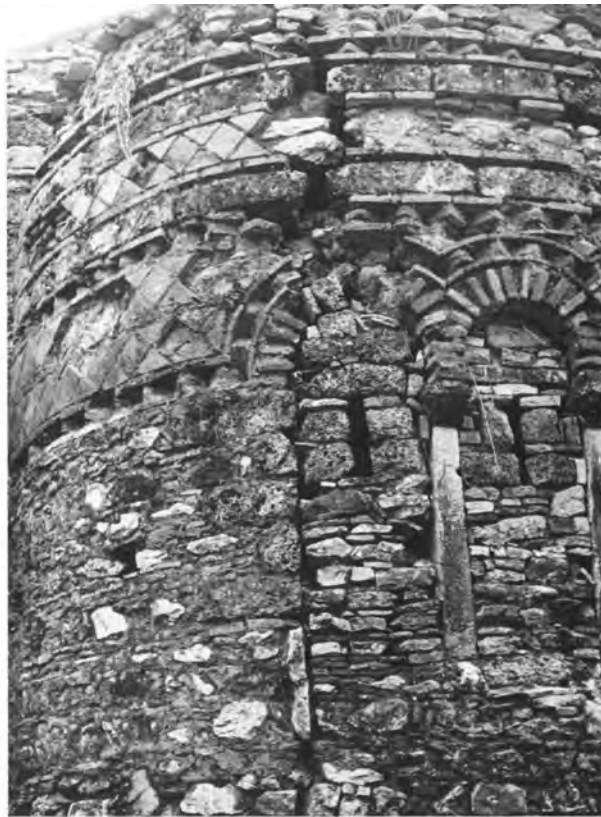
α) Καλάβρυτα. Παλαιομοναστήρο Αγίας Λάρας. Καθολικό, δυτική θύρα, β-γ) Χλεμούτσι. Στερέωση και αποκατάσταση κλίμακας μεταξύ αιθουσών Α-Γ.

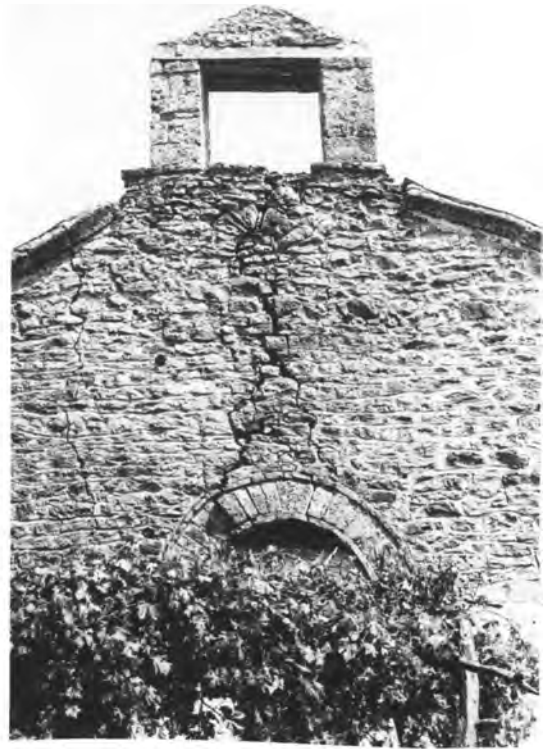
Μανωλάδα. Παλαιοπαναγιά: α-β) Ο τρούλος κατά τις εργασίες καθαρισμού της τοιχοδομίας και μετά τις εργασίες.

Ανδραβίδα. Ναός Αγίας Σοφίας: α) Η ανατολική όψη μετά τις εργασίες αποκατάστασης, β) Εργασίες στερέωσης στο εσωτερικό, γ) Διάνοιξη νότιου διαμερίσματος του Ιερού.

Κάτω Φιγάλεια. Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου: α-γ) Η αψίδα πριν και μετά τις εργασίες.

α-β) Κάτω Φιγάλεια. Γούμερο. Ναός Τιμίου Προδρόμου πριν από τις εργασίες, γ) Ζάκυνθος. Πύργος Δομενεγίνη πριν από τις εργασίες, δ) Κεφαλληνία. Κάστρο Αγίου Γεωργίου. Ναός Ευαγγελίστριας. Υποστύλωση του κωδωνοστασίου.

Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ

α) Θήβα. Οικόπεδο Β. Παναγοπούλου. Κτερίσματα από τον τάφο Β, β) Αλίαρτος. Οικόπεδο Β. Κοκκοράκη. Η νοτιοανατολική γωνία του χώρου ΙΙ, γ) Οι χώροι VI και IV με το δάπεδο, δ) Οι χώροι ΙΙ και IV με τον εντοιχισμένο πεσσό.

A. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

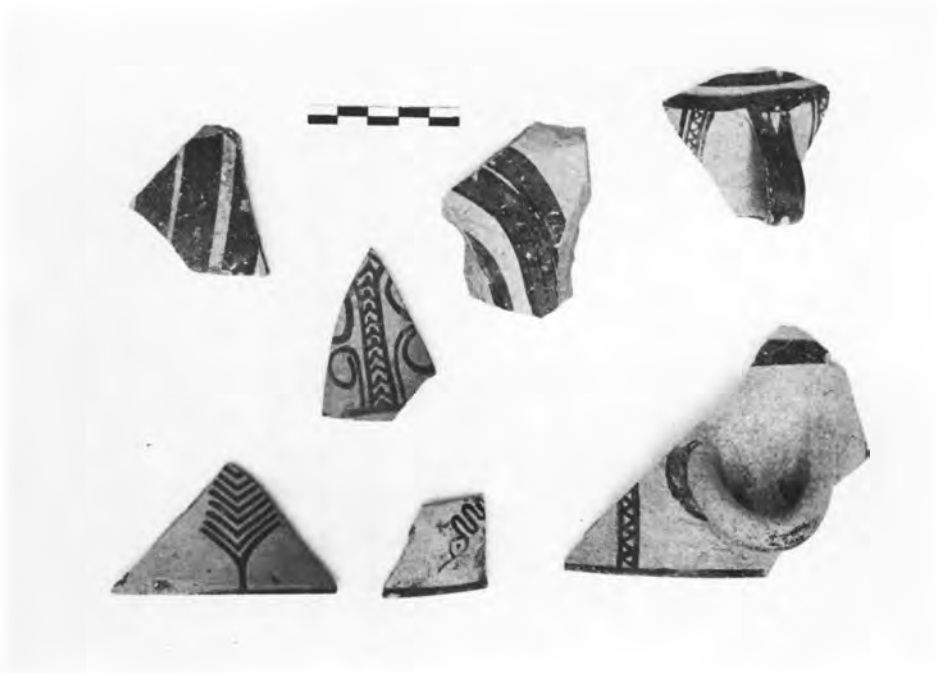
Αλίαρτος, Οικόπεδο Χ. Κοκκοράκη: α-γ) Ο τοίχος 18, τα υπόκαυστα του κλιβάνου και οι τοίχοι 5 και 16 (δεξιά).

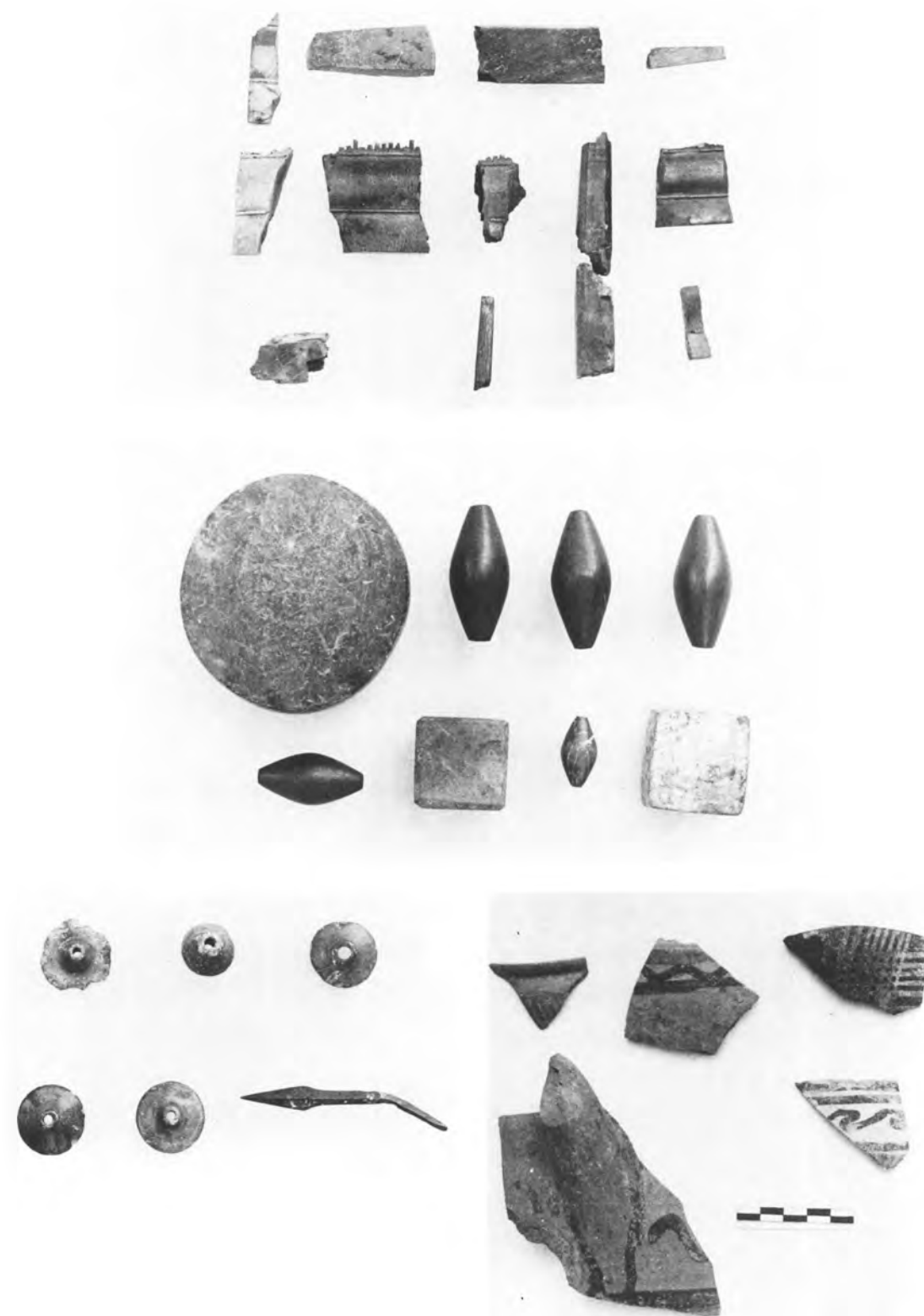
Θήβα. Οικόπεδο Ζεγγίνη: α-γ) Ευρήματα από την ανασκαφή, δ) Δωμάτια της «οπλοθήκης».

Θήβα. Οδός Ζεγγίνη: α-γ) ΜΕ τάφοι και ευρήματα από την ανασκαφή.

Θήβα. Οδός Πελοπίδου: α-β) Μυκηναϊκή κεραμική από το δωμάτιο Ι και επεξεργασμένα κομμάτια ελεφαντόδοντου.

Θήβα. Οδός Πελοπίδου: α-δ) Ευρήματα από την ανασκαφή και αμαυρόχρωμη ΜΕ κεραμική.

Χώστια: α) Ο αρχαιολογικός χώρος, β) «Λεσβιακό» τείχος, γ) Ισοδομικό τείχος, δ) Μεταγενέστερες επισκευές του τείχους και της πύλης.

Ερέτρια: α) Οδός Αριστομ. Φιλοξένου. Ασημένιο νόμισμα, β) Οδός Ευδήμου Κραταιμένου. Μαρμάρινη πλάκα τράπεζας, γ-δ) Λεωφόρος Αρτέμιδος Αμαρυσίας. Ανδρώνας και αυλή με αγωγό και πηγάδι.

Ασωπός: α) Θάλαμος τάφου ΙΙΙ, β) Οινοχόη τάφου ΙΙ.

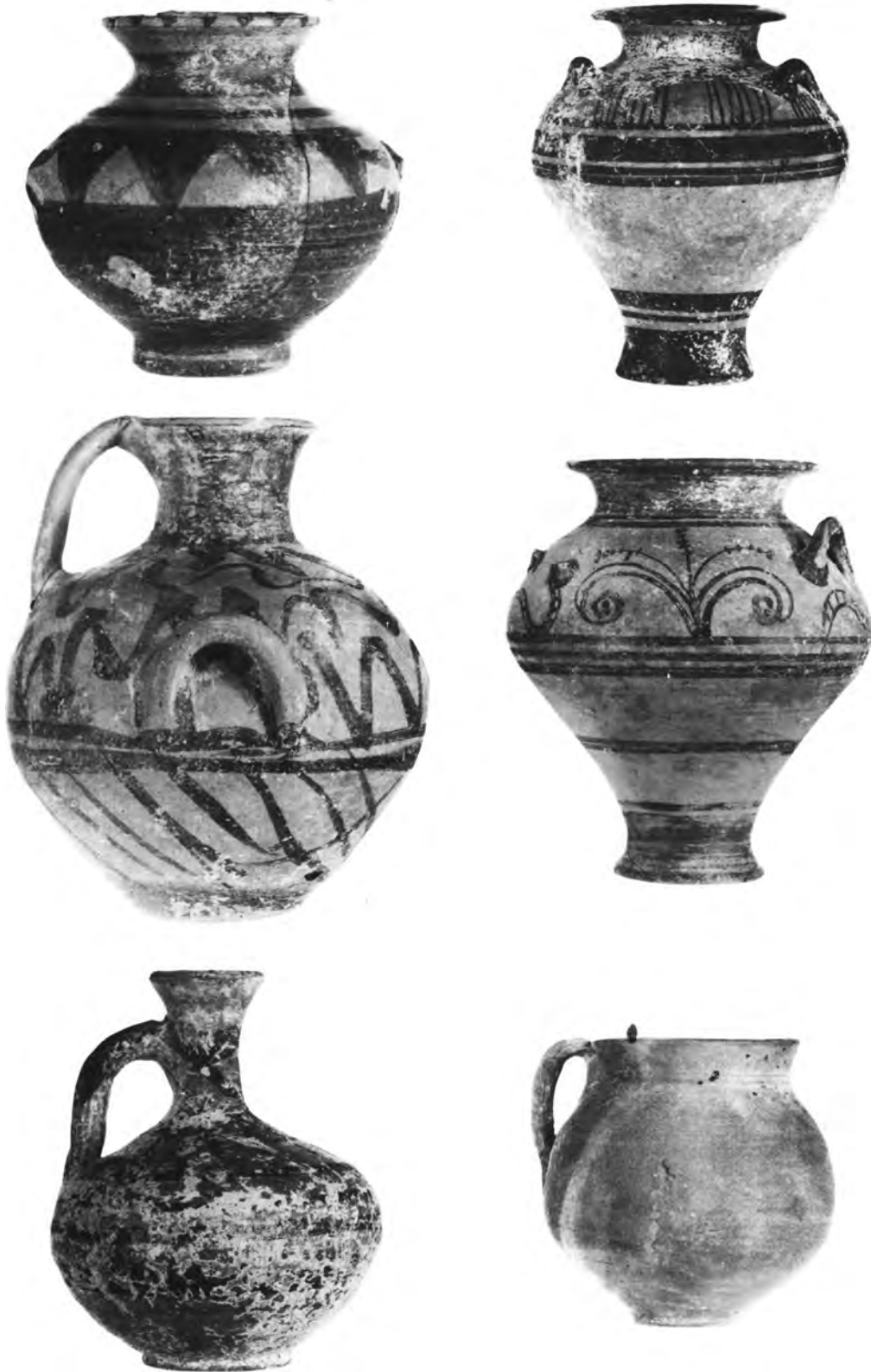
Αταλάντη: α-β) Δημοτική οδός. Οικόπεδο Θ. Κυριαζή. Δυτικό τμήμα της ανασκαφής και άβαφη οινόχρηστη, γ) Δημοτική οδός. Οικόπεδο Λ. Κολομτσά. Λυχνάρι, δ) Οικόπεδο Δ. Φίνου. Λυχνάρι.

Αχινός: α) Οικόπεδο Ι. Καρφή. Άποψη της ανασκαφής από ΝΑ., β) Σκουλαρίκι από το οικόπεδο Α. Κούτρα, γ-ε) Ζέλι. Άγιος Γεώργιος. Αγγεία του τάφου XXIII.

Καλαπόδι: α-ε) Ο τάφος Ι και αγγεία από αυτόν.

Λιβανάτες: α-στ) Ευρήματα από τις ταφές.

Μεγαπλάτανος: α-γ) Αγγεία από τον τάφο XVII.

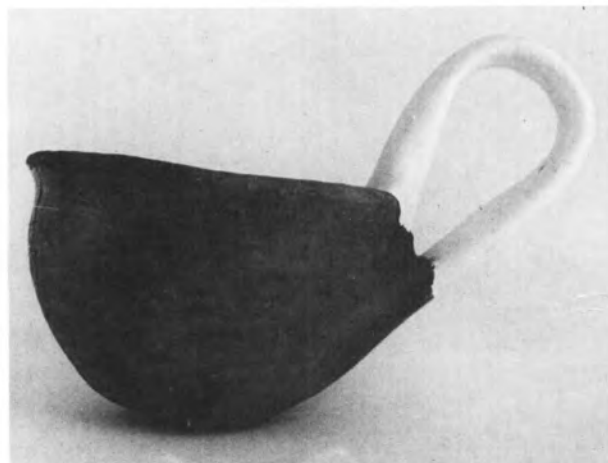
α) Μενδενίτσα. Οικόπεδο Κ. Αντεριώτη. Πώμα πυξίδας, β-γ) Νέο Μοναστήρι. Οικόπεδο Ι. Βουλτσούδη. Τμήμα αφιδωτού δωματίου και βωμός.

α) Ρούστιανα. Ταφικός πίθος VI, β) Τιθορέα. Μεγαρικός σκύφος τάφου V, γ) Μελανόμορφη κύλικα από τον ταφικό πίθο V.

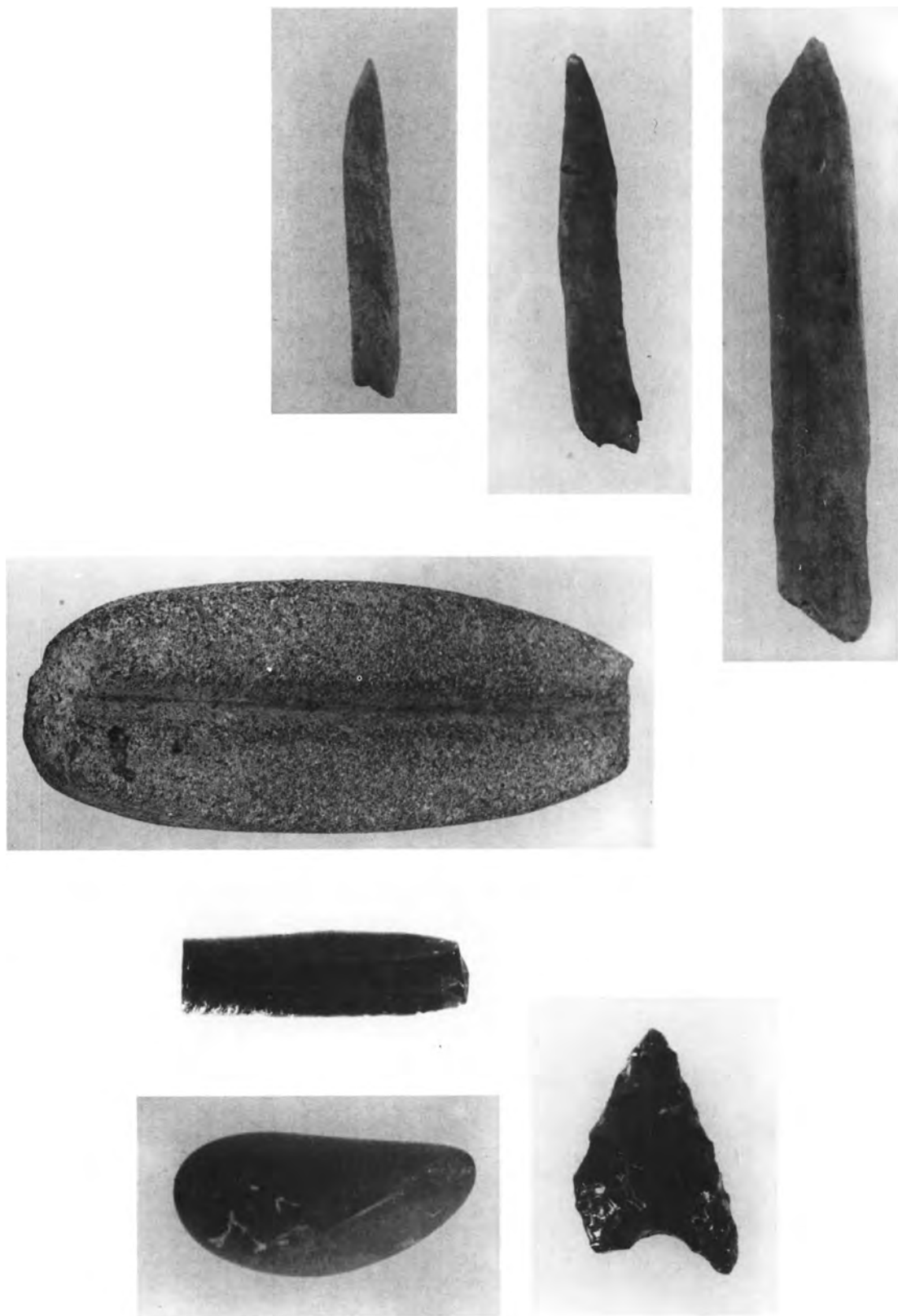
Κίρρα. Οικόπεδο Δ. Κόλλια: α) Κεραμικός κλίβανος, β-γ) Τάφος 12 και τάφος 10, αντίστοιχα.

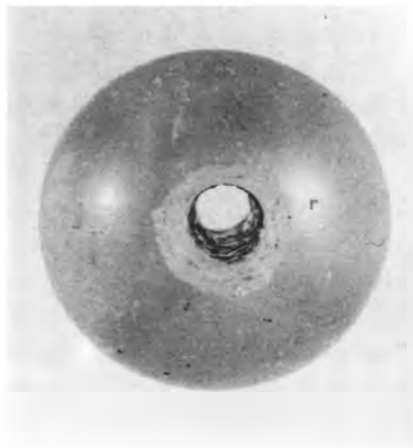
Κίρρα. Οικόπεδο Δ. Κόλλια: α-ε) Αγγεία από την ανασκαφή.

Κίρρα. Οικόπεδο Δ. Κόλλια: α-ε) Ευρήματα από την ανασκαφή.

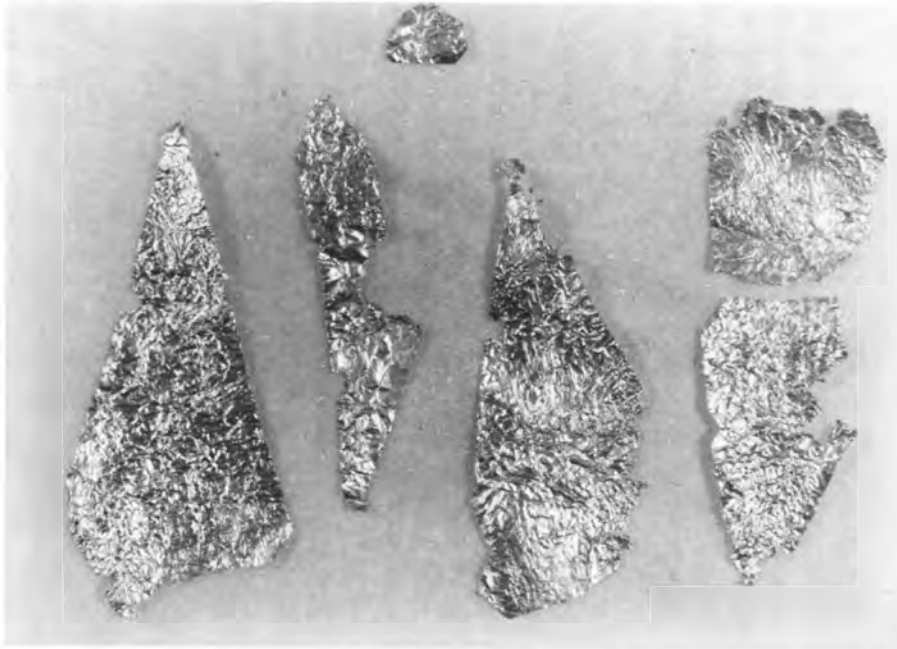
Κίρρα. Οικόπεδο Δ. Κόλλια: α-ζ) Ευρήματα από την ανασκαφή.

Κίρρα. Οικόπεδο Δ. Κόλλια: α-γ) Σφονδύλια, δ) Χάνδρα από ορεία κρύσταλλο.

Αντίκυρα: α) Οικόπεδο Γ. Χριστοδούλου. Σφραγιδόλιθος από τον αποθέτη, β-η) Οικόπεδο Ι. Φαράντου. Ευρήματα από την ανασκαφή.

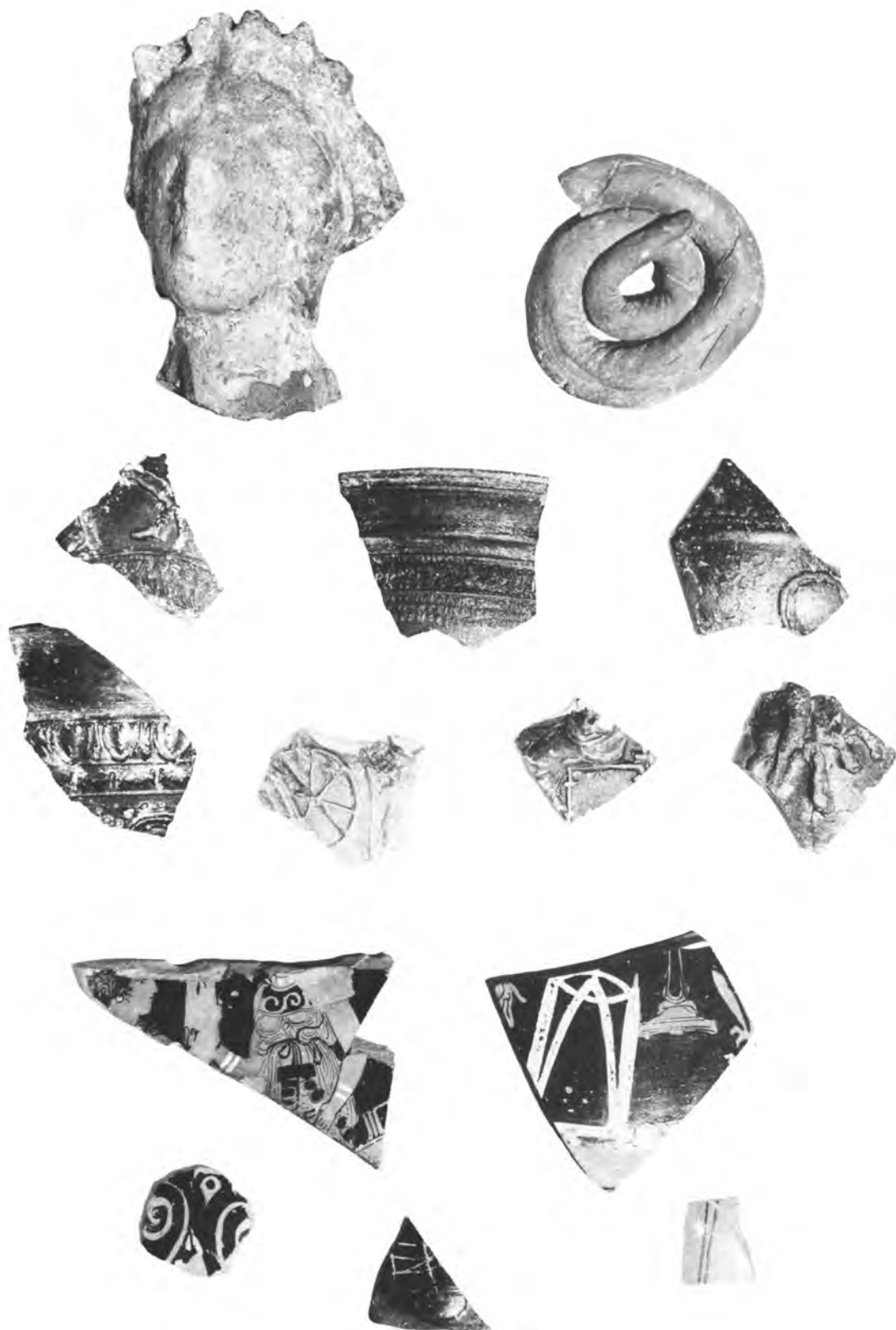
α) Καλλίθηρα Καρδίτσας. Οικόπεδο Στ. Παπαβασιλείου. Άποψη της ανασκαφής, β) Μητρόπολη Καρδίτσας, Πάροδος 1 οδού Γκουτζαμάνη, Πυξίδα, γ) Πάροδος 2 οδού Γκουτζαμάνη. Χρυσά φύλλα.

Μητρόπολη Καρδίτσας. Πάροδος 2 οδού Γκουτζαμάνη: α) Ασβεστολιθική πλάκα, β) Τμήμα του τείχους.

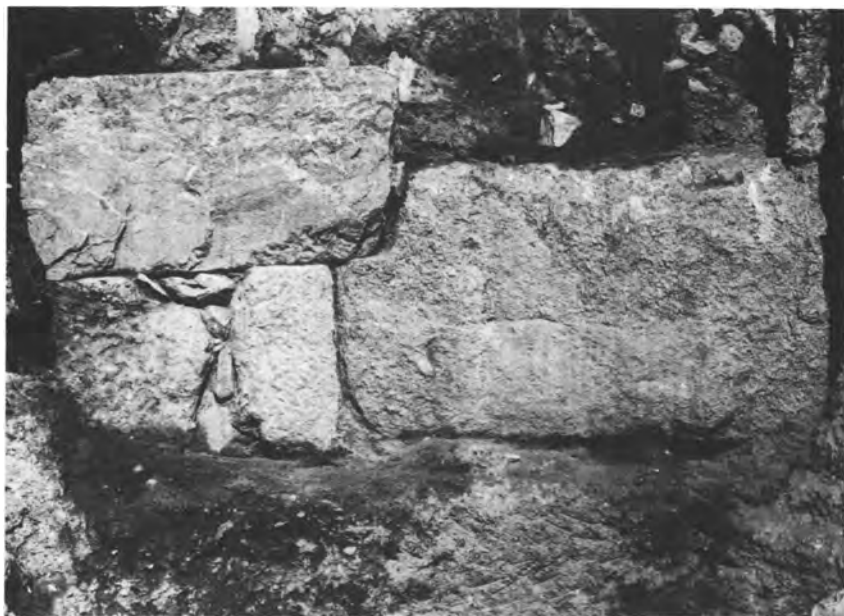
Μητρόπολη Καρδίτσας. Οικόπεδο Α. Παίδια: α-γ) Ευρήματα της ανασκαφής.

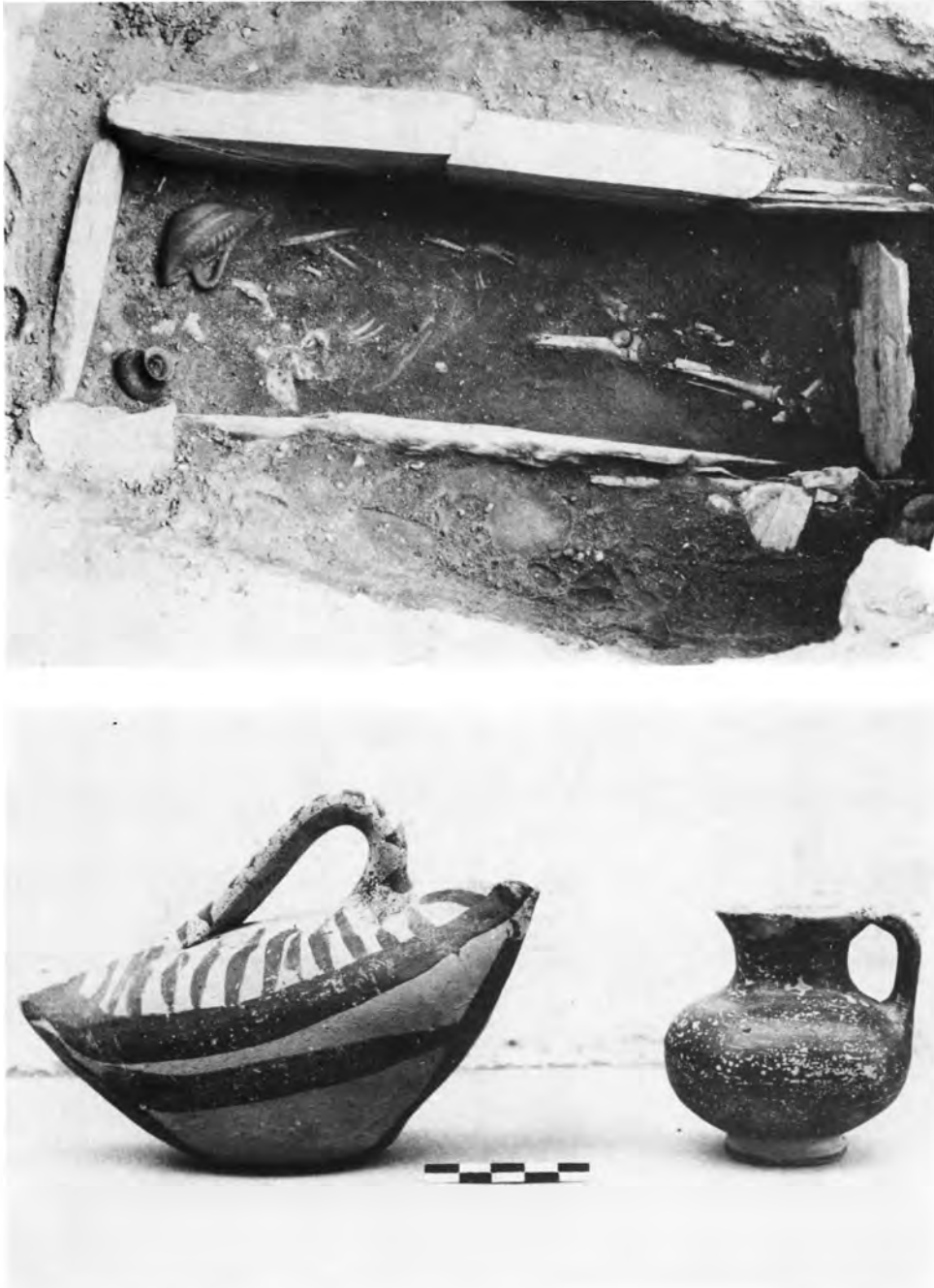
Βελεστίνο. Οδός Δ. Μακρή: α-δ) Ευρήματα της ανασκαφής.

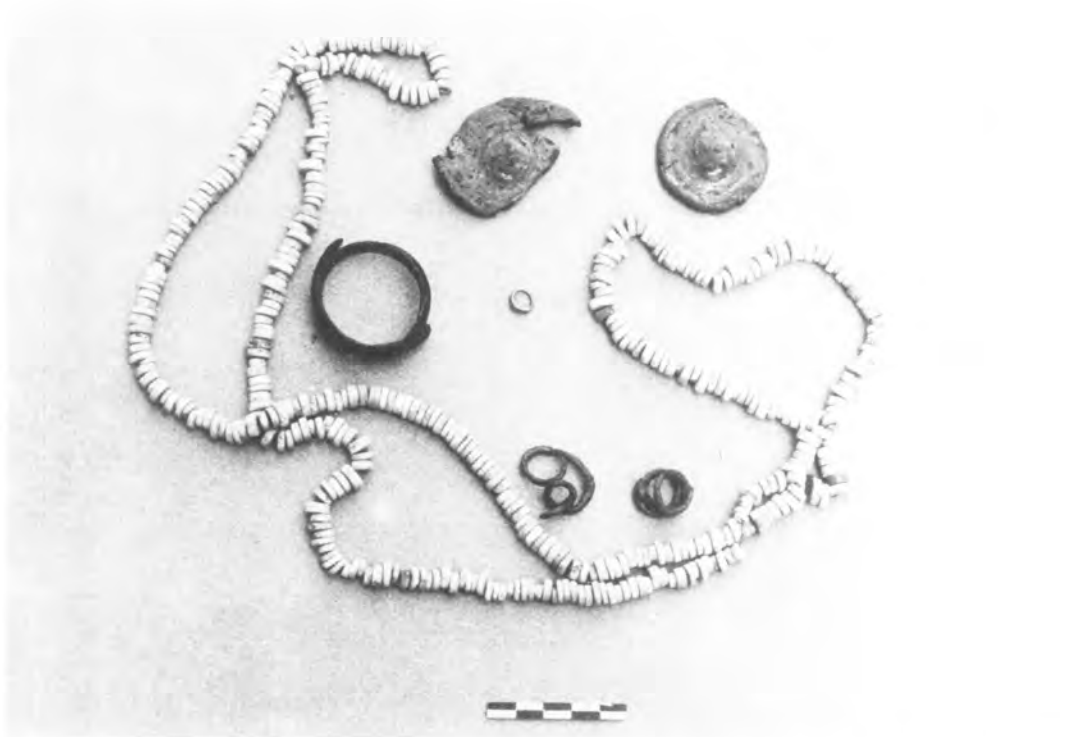
Βελεστίνο. Οικόπεδο Α. Μέρμηγκα: α-β) Οικοδομικά λείψανα.

Βελεστίνο. Οικόπεδο Γ. Τσουμπέκου: α) Αναλημματικός τοίχος, β) Τάφος ΜΕ εποχής.

Βελεστίνο. Οικόπεδο Γ. Τσουμπέκου: α-β) Υστερομυκηναϊκός τάφος και κτερίσματα.

Βελεστίνο. Οικόπεδο Γ. Τσουμπέκου: α-β) Κτερίσματα πρωτογεωμετρικού τάφου.

α) Βελεστίνο. Οικόπεδο Μ. Αγκρόκωστα. Κεραμικός κλίβανος, β) Παγασές - Δημητριάδα. Οικόπεδο. Τ. Αναστασίου. Προτείχισμα.

Διμήνη. Οικόπεδο Π. Βαϊτσόπουλου: α-δ) Ευρήματα της ανασκαφής.

Βελεστίνο. Αναθηματική στήλη.

α) Βελεστίνο. Επιτύμβια στήλη, β) Φθιώτιδες Θήβες. Ρωμαϊκή επιτύμβια στήλη.

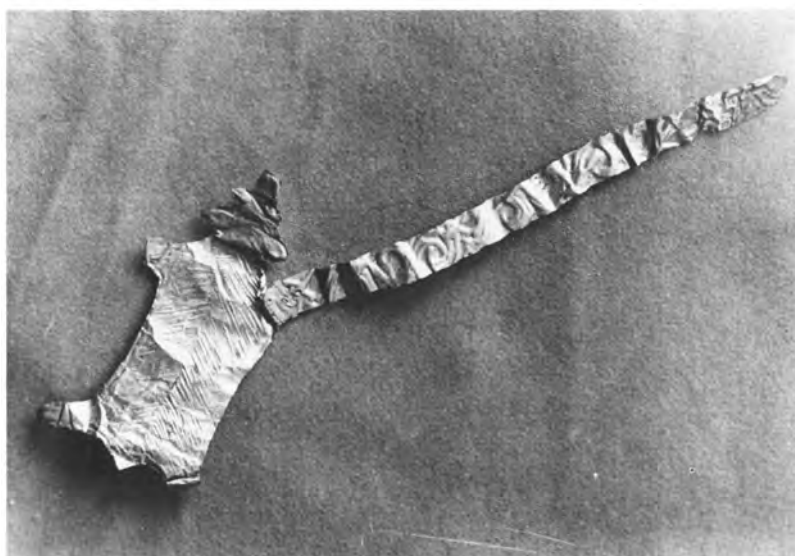
Λάρισα. Αρχαίο Θέατρο: α) Τμήμα της σκηνής και δεξιά το δυτικό πέρας, β) Βορειοδυτική γωνία της σκηνής και μαρμάρινη ασπίδα.

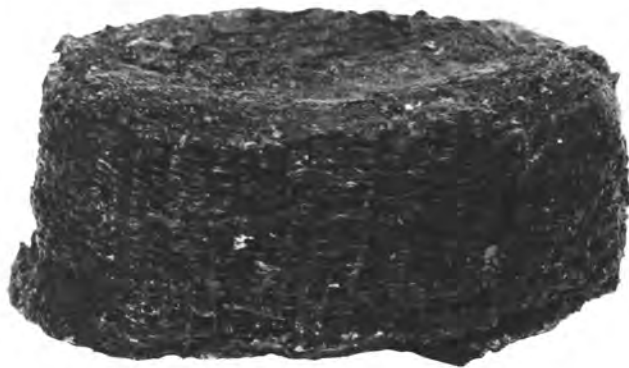
Λάρισα: α) Αρχαίο Θέατρο. Τμήμα του κοίλου και του επιθεάτρου, β) Μαρμάρινο κεφάλι.

Λάρισα: α) Οδός Ογλ 6 και Φειδίου. Ψηφιδωτό δάπεδο, β) Οδός Κοραή και Α. Παναγούλη. Ψηφιδωτό δάπεδο.

Λάρισα. Στρατιωτικό αεροδρόμιο: α-γ) Κτερίσματα του τάφου 2.

Λάρισα. Στρατιωτικό αεροδρόμιο: α) Ο τάφος 5, β-γ) Το ξύλινο καλάθι και το περιεχόμενό του.

Λάρισα: α-β) Οδός Γ. Βλάχου και Θεσσαλονίκης. Η νότια κόγχη του τάφου και το γυάλινο αγγείο, γ)
Οικόπεδο Χατζηπούλιου. Ο αρχαίος δρόμος.

Λάρισα: α) Οδός Ασκληπιού 62-64. Γενική άποψη της ανασκαφής, β-γ) Οδός Γαριβάλδη και Δήμητρας. Γενική άποψη της ανασκαφής και το κυκλικό κτίριο.

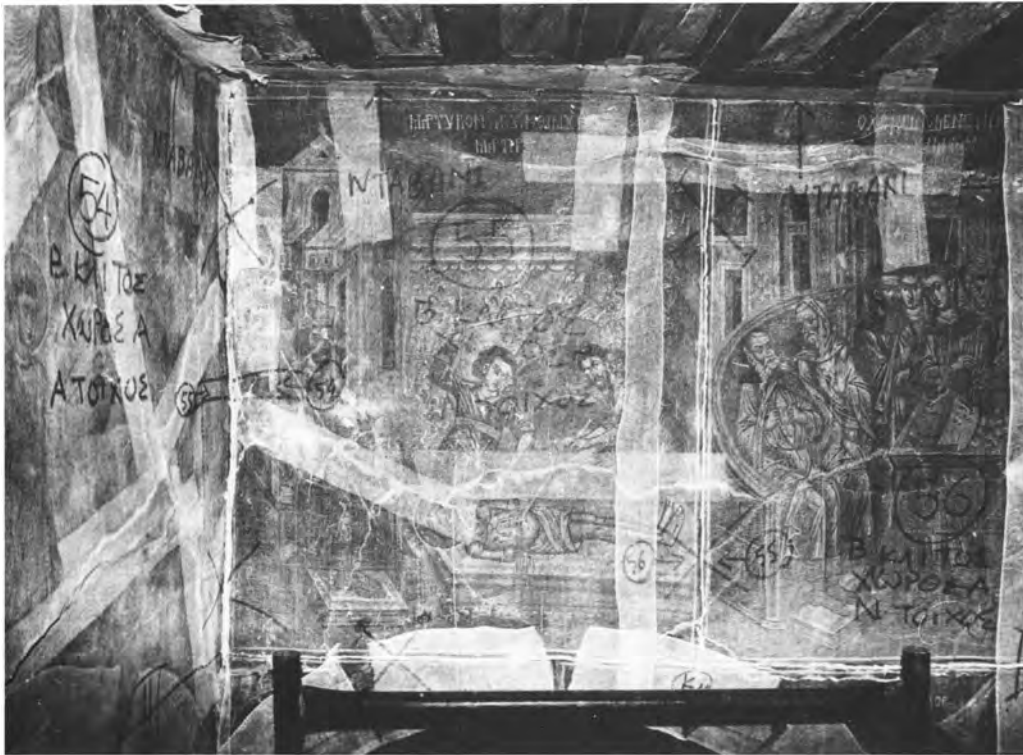
α) Λάρισα. Οδός Γαριβάλδη και Δήμητρας. ΜΕ τοίχοι, β) Φαρσαλα. Οδός Αθηνάς 53. Γενική άποψη της ανασκαφής, γ) Γόννοι. Επιτύμβια στήλη του 4ου αι. π.Χ.

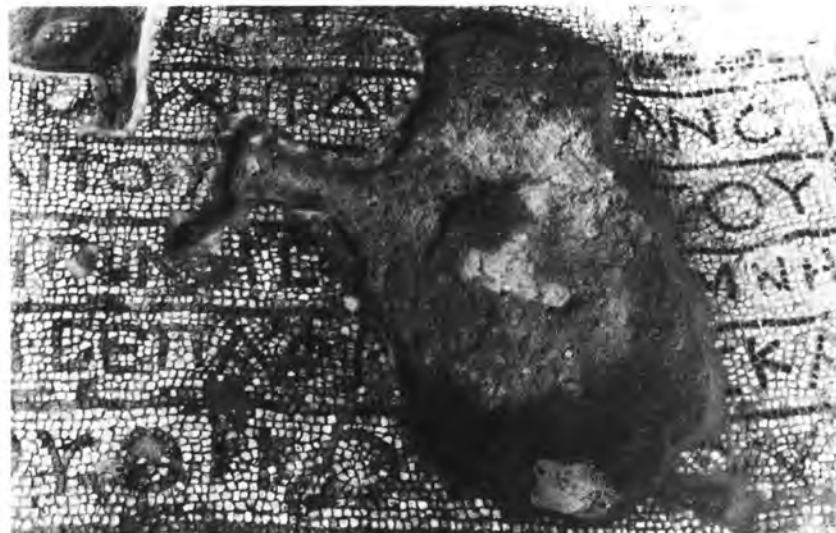
α) Κρανέα Τρικάλων. Μονή Τιμίου Σταυρού, β) Μαγνησία. Η ανδρική Μονή Παναγίας Ξενιάς μετά το σεισμό της 9ης Ιουλίου.

Μαγνησία: α) Η ανδρική Μονή Παναγίας Ξενιάς. Η ανατολική πλευρά του καθολικού μετά τις εργασίες, β-γ) Η γυναικεία Μονή Παναγίας Ξενιάς μετά τους σεισμούς και μετά τις εργασίες αποκατάστασης.

Μαγνησία: α-β) Η ανδρική Μονή Παναγίας Ξενιάς. Συντήρηση τοιχογραφιών μετά τους σεισμούς.

Νέα Αγχίαλος: α) Βασιλική Μαρτυρίου. Επιγραφές μετά τις εργασίες, β-γ) Βασιλική Αρχιερέως Πέτρου. Υπόκαυστο μετά τους σεισμούς και μετά την αποκατάσταση.

Μουσείο Ιωαννίνων: α-β) Έκθεση τοιχογραφικού διάκοσμου και λοιπού υλικού από το αρχοντικό Γκέλλη-Βενέτη.

Μουσείο Ιωαννίνων: α-β) Έκθεση δραστηριότητας της Εφορείας κατά τα έτη 1975-1980.

Πανεπιστημιούπολη Ιωαννίνων: α-γ) Ευρήματα από τους τάφους.

Πανεπιστημιούπολη Ιωαννίνων: α) Τάφος CXXVII, β) Τάφοι CXXXIII και CXXVIII.

Πανεπιστημιούπολη Ιωαννίνων: α-γ) Ευρήματα από τους τάφους.

Πανεπιστημιούπολη Ιωαννίνων: α-β) Ο τάφος CXXX και ευρήματα από αυτόν.

α) Καπέσοβο Ζαγορίου. Θαλαμοειδής τάφος μετά τον καθαρισμό, β) Παληόπυργος Πιωνίου. Ο τύμβος Α, νοτιοανατολικό τεταρτοκύκλιο.

Παλιόπυργος Πωγωνίου. Τύμβος Α: α-β) Οι τάφοι από Δ. και από Ν.

Παληόπυργος Πωγωνίου. Τύμβος Α: α-β) Ο τάφος 4 (εμπρός) και ο τάφος 5.

Παληόπυργος Πωγωνίου. Τύμβος Α: α-δ) Ευρήματα από τους τάφους.

Παλιόπυργος Πωγωνίου. Τύμβος Α: α-γ) Ευρήματα από τους τάφους, δ) Η συστάδα των τάφων 11-15.

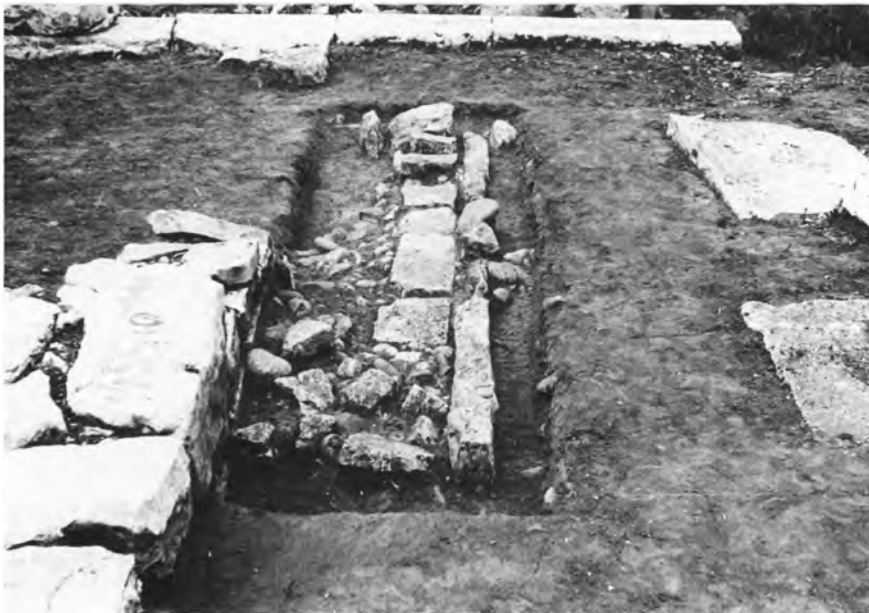
Παληόπυργος Πωγωνίου. Τύμβος Α: α-ε) Ευρήματα από τους τάφους.

Άρτα. Οικόπεδο Σ. Κοτσαρίδα: α) Οικία Α και Β, β-γ) Οικία Α. Βωμός και λίθινο γουδί.

Άρτα. Οικόπεδο Σ. Κοτσαρίδα. Οικία Α: α) Τριβέας ελιών και αμφορέας στο νότιο στυλοβάτη ,
β) Γενική άποψη της οικίας Α.

Άρτα. Οικόπεδο Σ. Κοτσαρίδα. Οικία Α: α) Αποχετευτικός αγωγός κάτω από το δάπεδο της βόρειας στοάς, β) Αποχετευτικός αγωγός στη νότια στοά.

Άρτα. Οικόπεδο Σ. Κοτσαρίδα: α-γ) Ευρήματα από την οικία Α.

0 1 2

Άρτα. Οικόπεδο Σ. Κοτσαρίδα: α-γ) Ευρήματα από την οικία Β.

Άρτα. Οικόπεδο Μπανταλούκα: α) Οικία ΣΤ, αποθηκευτικός χώρος, β) Κάθετος αγωγός, ανατολικό τμήμα.

Άρτα. Οικόπεδο Μπανταλούκα. Οικία Ε: α) Αυλή, β) Νότιο τμήμα.

Άρτα. Οικόπεδο Μπανταλούκα. Οικία Γ: α) Λίθινη εστία, β) Κυκλωτερής εστία και αγωγός.

Άρτα: α) Οικόπεδο Μπανταλούκα. Λιθινή σφραγίδα και εκμαγείο, β) Οικόπεδο Θεοχάρη. Λιθόχτιστο πηγάδι.

Άρτα: α) Οικόπεδο Ντάλια. Άποψη της ανασκαφής από Ν. β) Οικόπεδο Γ. Καρατζένη. Ο μνημειώδης τοίχος στη δυτική πλευρά του οικοπέδου.

Ριζά Πρεβέζης. Θέση Παναγιά: α) Άποψη από το υστεροβυζαντινό κάστρο, β) Το ανάλημμα Ι, γ) Τριπτήρας.

Ριζά Πρεβέζης. Θέση Παναγιά: α) Ευρήματα από την ανασκαφή, β) Το ανάλημα 2.

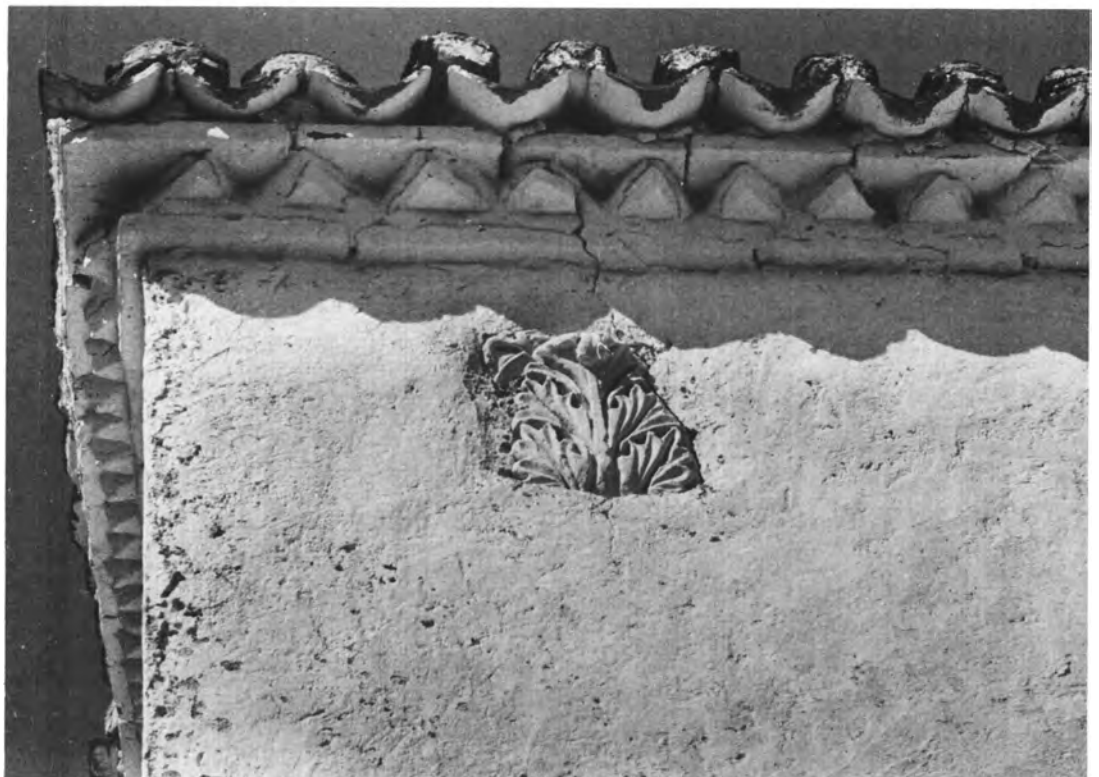
Ριζά Πρεβέζης, Θέση Παναγιά: α-γ) Ευρήματα από την ανασκαφή.

Καστροσυκιά Πρεβέζης. Μονή Αγίας Πελαγίας: α) Το ρωμαϊκό κτίσμα (φωτογραφία του 1968).

Καστροσυκιά Πρεβέζης. Μονή Αγίας Πελαγίας: α) Κιβωτιόσχημος τάφος στη δυτική κόγχη του θαλάμου, β) Αρχιτεκτονικά μέλη.

Καστροσυκιά Πρεβέζης. Μονή Αγίας Πελαγίας: α-β) Εντοιχισμένα αρχιτεκτονικά μέλη.

Κάστρο Ρωγών: α-β) Στερεωτικές εργασίες.

Άγιος Γεώργιος Πρεβέζης: α-β) Ρωμαϊκό υδραγωγείο Νικοπόλεως μετά τις εργασίες.

α) Νικόπολις. Τμήμα επιτύμβιας στήλης, β-γ) Μουσείο Ιωαννίνων. Αντικείμενα συλλογής Οικονόμου.

α) Μουσείο Ιωαννίνων. Γεωμετρικός αμφορέας, β) Μεγαλόχαρη Άρτας. Αγαλμάτιο γυμνού πολεμιστή, γ-δ) Μουσείο Νικοπόλεως. Κεφάλι σατύρου.

Μουσείο Νικοπόλεως: α-β) Αγαλμάτιο κερδῶου Ερμή, γ) Ιωνικό κιονόκρανο.

Μουσείο Νικοπόλεως: α-β) Σαρκοφάγος και λεπτομέρεια με την επιγραφή.

Μουσείο Νικοπόλεως: α-β) Θραύσματα σαρκοφάγου.

Λευκάδα. Στενό Νυδριού: α-β) Άποψη του τύμβου R 25 πριν και μετά τον καθαρισμό.

Κάστρο Ιωαννίνων. Οικόπεδο Εμμανουηλίδη - Κωσταδήμα: α-γ) Τομή Γ. Τμήματα αγγείων του 18ου αι. μ.Χ.

Κληματιά Ιωαννίνων. Άγιος Νικόλαος: α-β) Ο ναός πριν και μετά τις εργασίες.

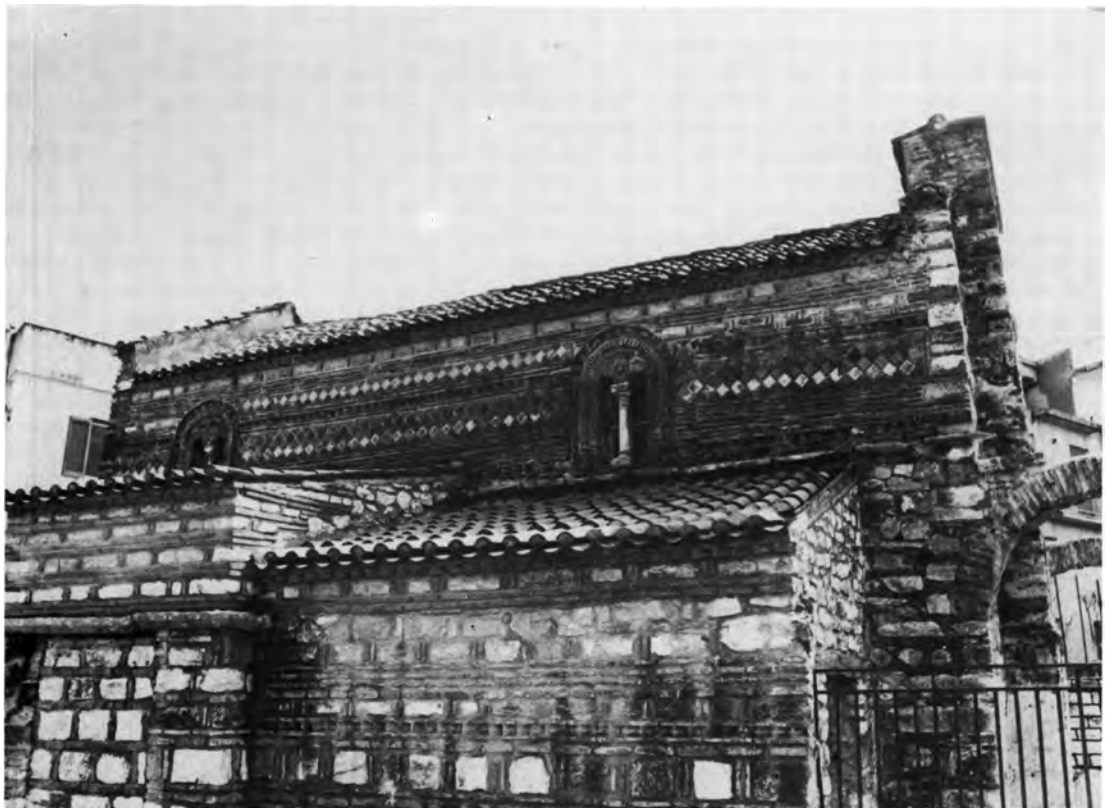
Κληματιά Ιωαννίνων. Άγιος Νικόλαος: α-β) Γλυπτά αψίδας Ιερού.

Κράψη. Ο ναός του Αγίου Νικολάου: α-β) Πριν και μετά τις εργασίες.

Νησί Ιωαννίνων. Μονή Φιλανθρωπινών: α) Μετά τις εργασίες, β) Κυκλικές βάσεις για την τοποθέτηση μεγάλων πήλινων αγγείων στο λεγόμενο «κρυφό σχολείο».

Άρτα. Ο ναός του Αγίου Βασιλείου μετά τις εργασίες.

Νικόπολις. Βασιλική Α: α) Το αίθριο πριν από τις εργασίες, β) Ο βόρειος τοίχος μετά τις εργασίες.

Νικόπολις, Βασιλική Α: α-β) Το σύνθρονο πριν και μετά τις εργασίες.

Πολυστάφυλλο Πρεβέζης. Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου: α-β) Πριν και μετά τις εργασίες.

Ευνοχώρι: α-β) Τουρκική κούλια πριν και μετά τις εργασίες.

α) Μεσολόγγι. Η ντάπια Φραγκλίνου μετά τις εργασίες, β-γ) Ναύπακτος. Το βυζαντινό λουτρό μετά τις εργασίες.

Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ

Ρίβιο: α-β) Άγιος Στέφανος κατά τη διάρκεια των εργασιών.

Νικόπολις. Βασιλική Αλκίσιωνος. Το ψηφιδωτό δάπεδο κατά την αποκάλυψη.

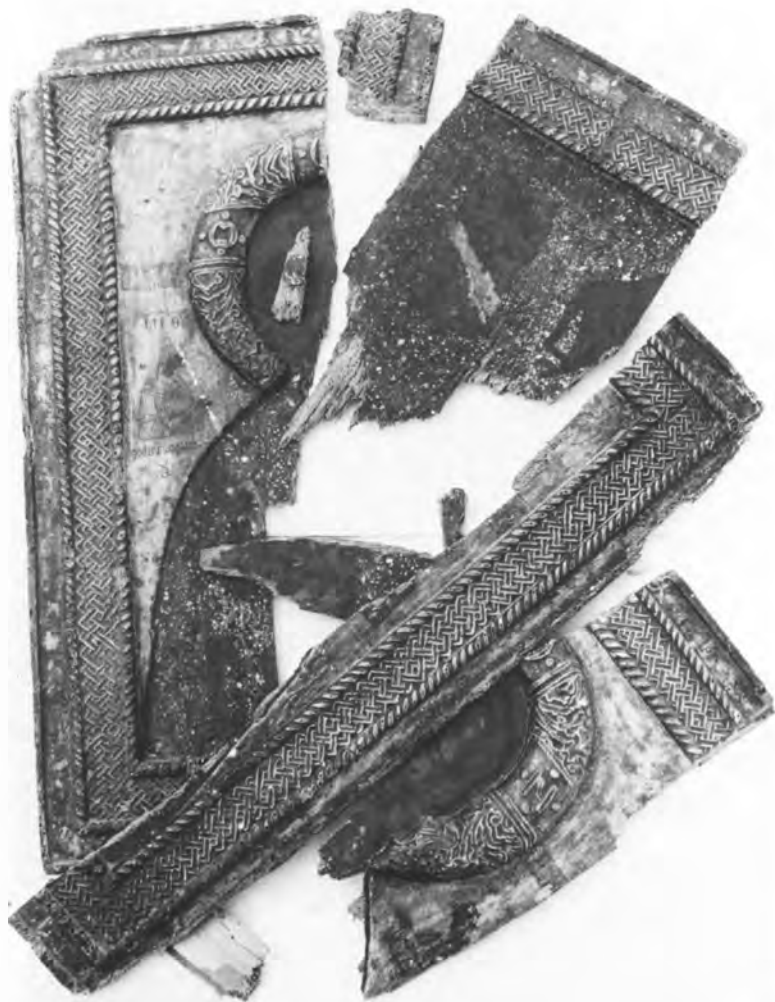
Μουσείο Ιωαννίνων: α-β) Τοιχογραφίες από το αρχοντικό Γκέλλη-Βενέτη.

Ιερονήμη Νομού Ιωαννίνων: α-δ) Φορητές εικόνες μετά τις εργασίες συντήρησης.

Ιερονήμη Νομού Ιωαννίνων: α-β) Φορητές εικόνες μετά τις εργασίες συντήρησης.

Μολυβδοσκεπάστος. Μονή Κοίμησης της Θεοτόκου: α) Η δεσποτική εικόνα του Χριστού μετά την απόπειρα αρχαιοκαπηλίας, β) Η Έγερση του Λαζάρου από το τέμπλο του καθολικού μετά τις εργασίες.

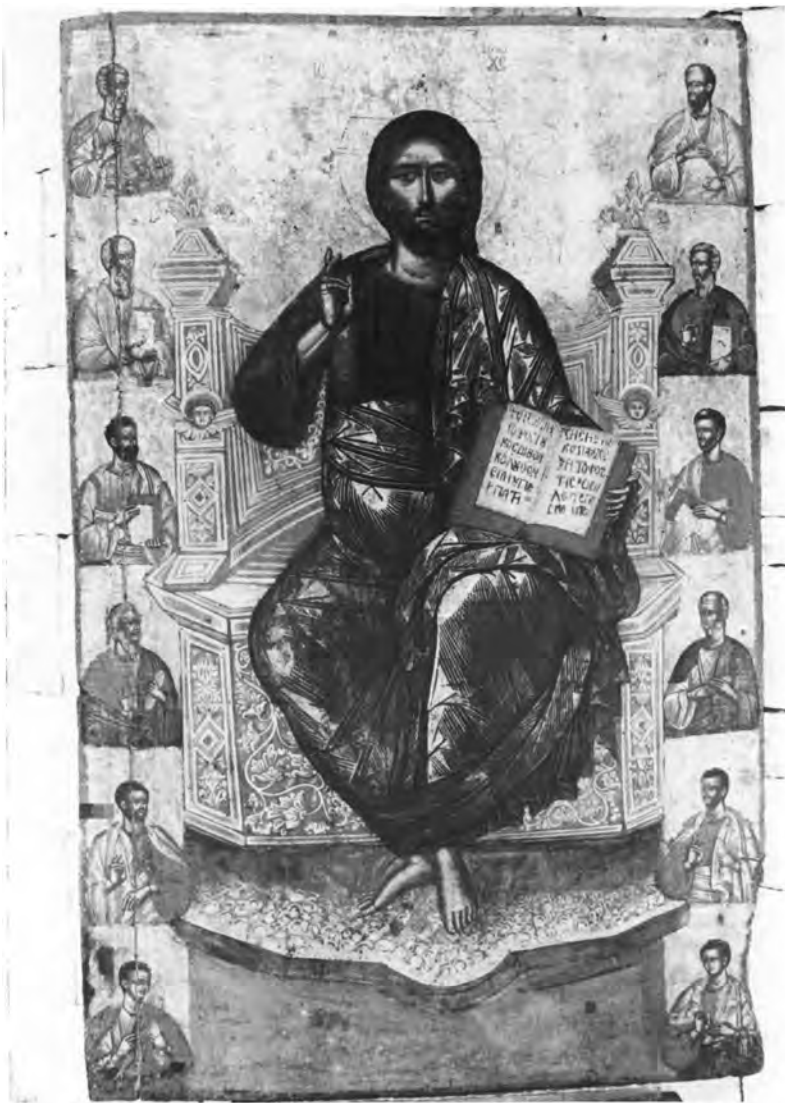

α-β) Μολυβδοσκεπάστος. Μονή Κοίμησης της Θεοτόκου. Τμήμα του επιστυλίου του τέμπλου και άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος από το τέμπλο του καθολικού μετά τις εργασίες, γ) Αμφιλοχία. Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου. Εικόνα της Θεοτόκου: Οδηγήτριας μετά τις εργασίες συντήρησης.

Ε. ΠΑΠΑΘΕΟΦΑΝΟΥΣ-ΤΣΟΥΡΗ

Ἄρτα: α) Ναός Αγίου Μερκουρίου. Εικόνα της Μεταμόρφωσης μετά τις εργασίες συντήρησης, β) Ναός Αγίου Βασιλείου. Δεσποτική εικόνα της Θεοτόκου Οδηγήτριας μετά τις εργασίες συντήρησης.

Άρτα: α) Ναός Αγίου Βασιλείου. Εικόνα του Χριστού με τους δώδεκα αποστόλους μετά τις εργασίες συντήρησης. β) Μονή Κάτω Παναγιάς. Εικόνα του Χριστού με τους δώδεκα αποστόλους, έργο του

Άρτα. Συλλογή Μουσείου. Εικόνα της Κοίμησης της Θεοτόκου, μετά τις εργασίες συντήρησης.

Ιερομνήμη Ιωαννίνων: α) Ναός Αγίας Τριάδας. Κτητορική επιγραφή, β) Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου. Τοιχογραφία δυτικής πλευράς.

Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ

Ιερονήμη Ιωαννίνων. Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου: α-β) Λεπτομέρειες του ζωγραφικού διακόσμου.

Ιερομνήμη Ιωαννίνων. Ναός Παναγίας Κακαβίτσας: α) Άποψη του ναού από ΒΑ., β) Τοιχογραφίες.

Τσεπέλοβο. Αρχοντικό Παπαμπέλλη. Λεπτομέρεια του εσωτερικού πριν από τις εργασίες.

α) Αηδονοχώρι Κόνιτσας. Μονή Ταξιαρχών Γκούρας. Κελιά, β) Μάρμαρα Ιωαννίνων. Ναός Αγίου Νικολάου.

Μάρμαρα Ιωαννίνων. Ναός Αγίου Νικολάου: α) Λεπτομέρεια του τέμπλου του Ιερού, β) Στάχωση Ευαγγελίου.

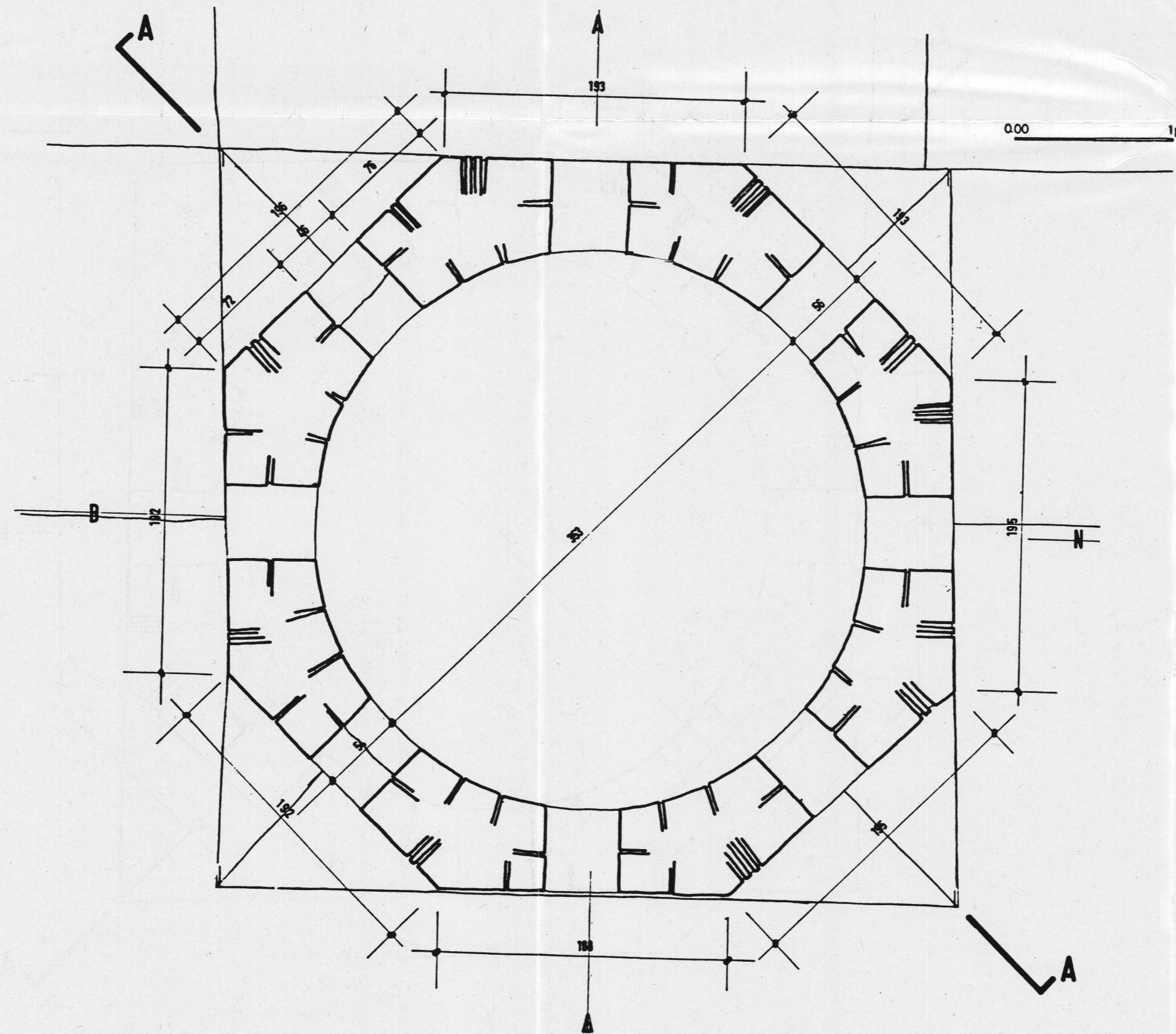
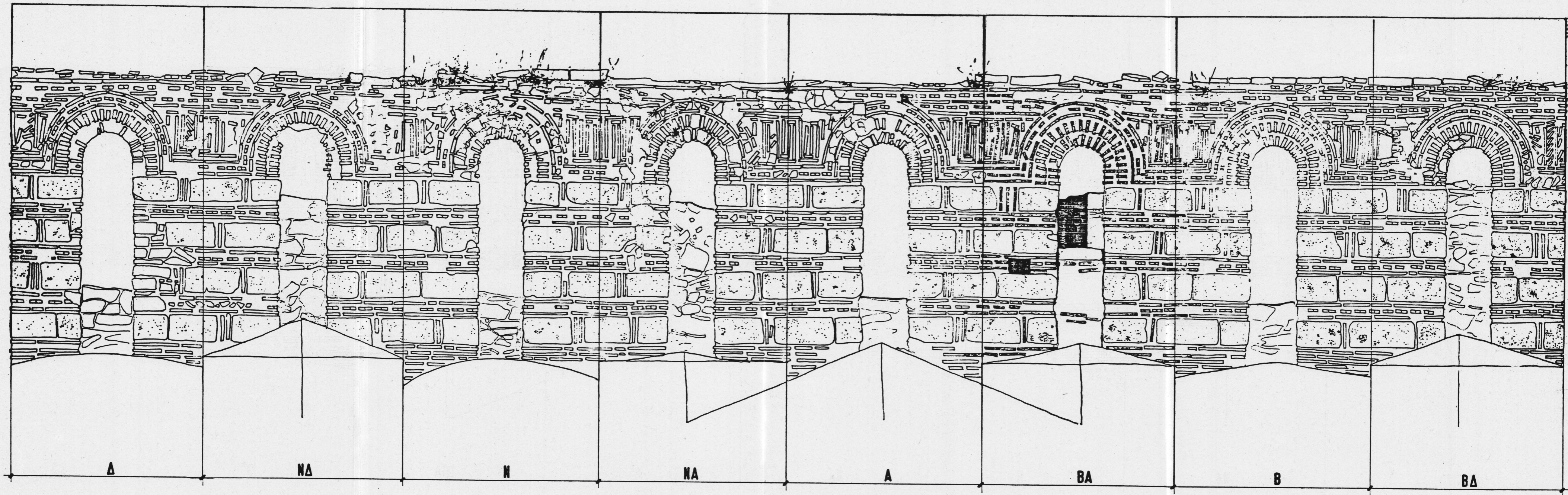
Καινούργιο Αιτωλοακαρνανίας, Ναός Αγίου Γεωργίου: α-β) Ο ναός από Α. και τοιχοδομία αγίδας.

α) Καινούργιο Αιτωλοακαρνανίας, Ναός Αγίου Γεωργίου. Τοιχογραφία αφίδας, β) Παλιοκαρυά Αιτωλοακαρνανίας. Καθολικό Μονής Γενεσίου Θεοτόκου.

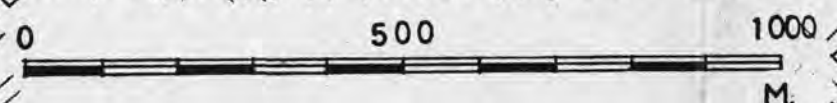
Πετροχώρι Αιτωλοακαρνανίας, Μονή Φωτινού: α-β) Το καθολικό από ΒΔ. και Α., γ) Επιγραφή νότιου τοίχου.

Σχέδ. Δ'. Ηλεία. Μανωλάδα. Ναός Παλαιοπαναγίς. Ανάπτυγμα και κάτοψη τομπάνου τρούλου (υπάρχουσα κατάσταση).

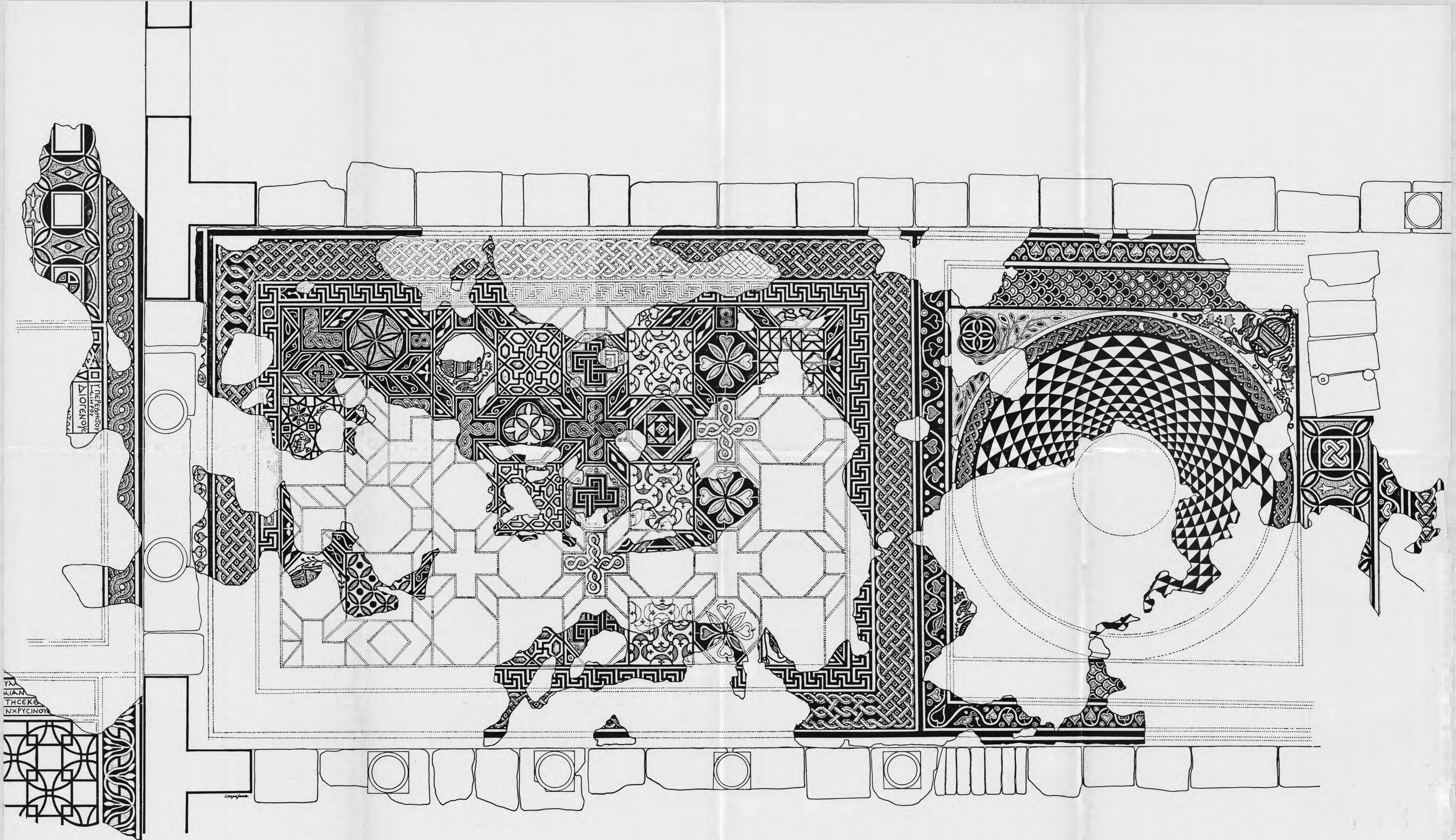

ΑΘΗΝΑΙ

1. Κουδθηναίαν (έργα Υ.Δ.Ε.)
2. Ευριπίδου 28 (σκάμμα Ο.Τ.Ε.)
3. Σουρή 3 (σκάμμα Ο.Α.Π.)
4. Γήπεδο Μακρυγιάννη
5. Τάκη 16
6. Φύλλα και Αμαλίας
7. Λεμπέση 29
8. Μαργαρίτη και Παρασκευασπούλου
9. Βασιλίας 19-21
10. Φαλήρου 9-11
11. Ιγγλέση και Σισμάνη 2-4
12. Δημητρακοπούλου 44-46 και Δράκου
13. Δημητρακοπούλου 106
14. Βλαχάβα 6
15. Καλλιρρόης 5-Περαιβού και Κοκκι
16. Διόλου 5-7-9
17. Καλλιθέας
18. Μικαλίας 43-45
19. Μαραθονομάχων 52-54
20. Αλικαρνασσού 94
21. «Περσιστόν» Ακαδημίας Πλάτωνος

Σχέδ. Α'. Αθήνα. Γενικό τοπογραφικό σωστικών ανασκαφών 1980.

0 1 2 3

